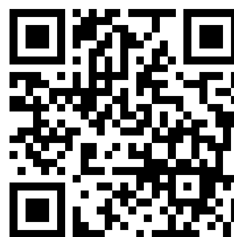
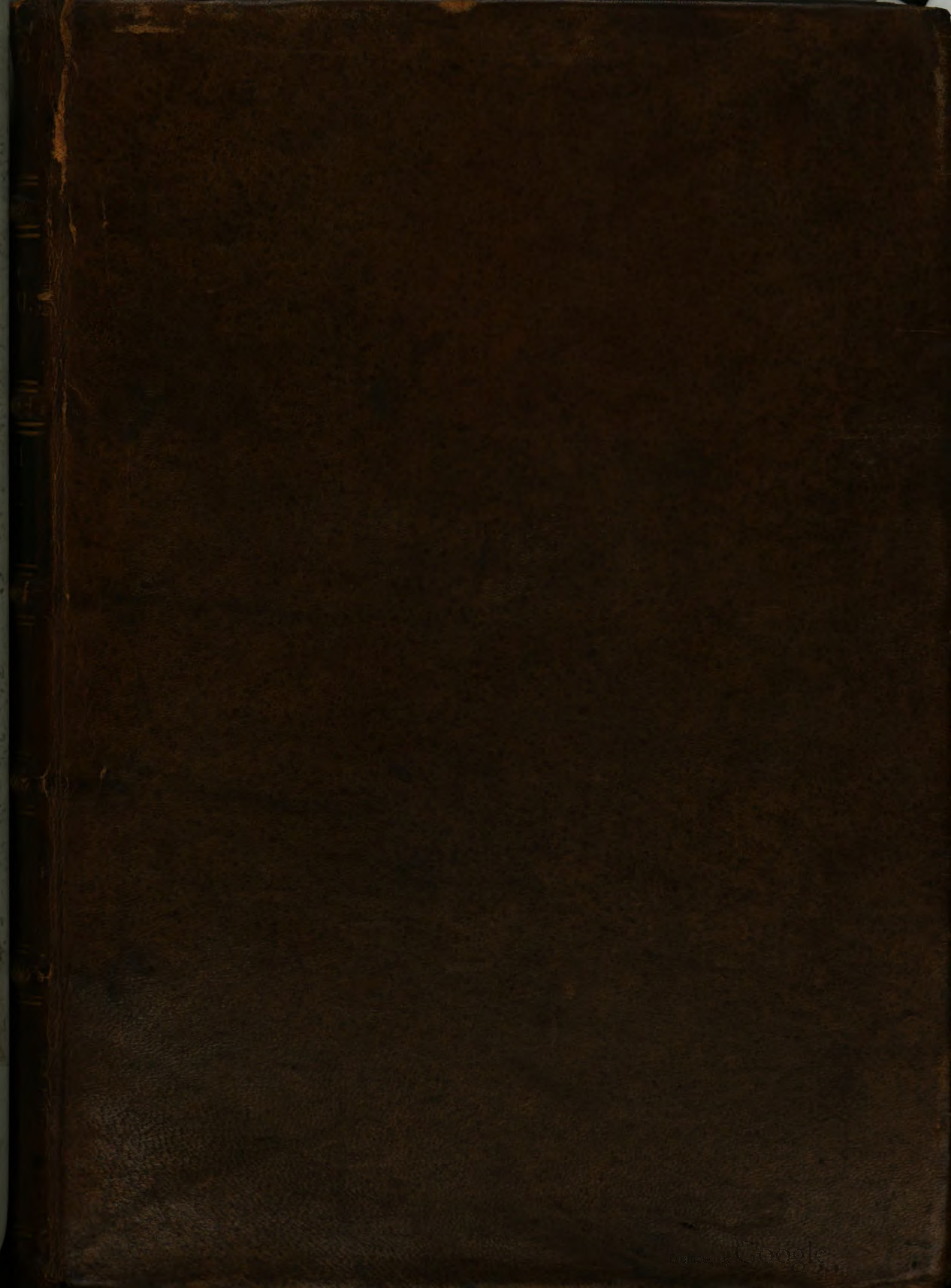
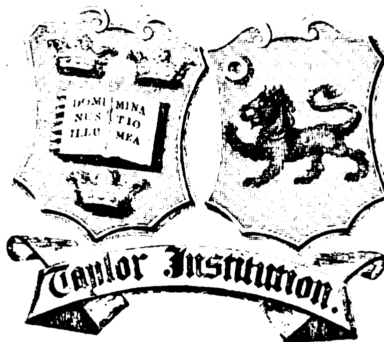

DOMI NUS ILLU
MINA TIO MEA
Taylor Institution.

6 vols £5-1- calf gilt — scarce

7d

G.

M. AVRELI CLEMENTIS
PRVDENTI
V. C.
CARMINA
TOMVS I.

M. AVRELI CLEMENTIS
PRVDENTI
V̄. C̄.
CARMINA

AD OPTIMAS QVASQVE EDITIONES ET MSS. CODD. ROMANOS ALIOSQVE
RECOGNITA ET CORRECTA

GLOSSIS ISONIS MAGISTRI
Et aliis veterum nunc primum e mss. depromptis, Prolegomenis, Commentariis, et Lectionibus variantibus illustrata

A FAVSTINO AREVALO

AD BEATISSIMVM PATREM ET D̄. N̄.
PIVM SEXTVM P. M.

TOMVS PRIMVS.

ROMAE. cIↄ. Iↄcc. LXXXVIII.

APVD ANTONIVM FVLGONIVM

LIBRARY OF ...LF ...ILOR INSTITUTION
UNIVERSITY
12 FEB. 1942
OF OXFORD

BEATISSIMO PATRI, ET D̄. N̄.

PIO SEXTO P. M.

FAVSTINVS AREVALVS.

CHristianae poeseos monumenta, omnium, quae modo extant, aut extitisse vnquam scimus, praestantissima, M. AVRELII PRVDENTII CARMINA, quam diligentissime fieri potuit, recognita, et correcta luci publicae man-

dare constitui, nomini, maiestatique Tuae, PIE PONTIFEX MAXIME, consecrata. Patere, humanissime Princeps, vt non modo ad solium istud Tuum, et ad pedum oscula beatorum demissus, vt par est, ac venerabundus accedam, verum etiam vt et libere profitear, munus hoc, quod Tibi offero, non nullius esse pretii, et cuiusmodi hoc sit pretium, palam edisseram. Etsi enim *tot sustineas, ac tanta negotia solus*, (quod verissime etiam de Te dici potest,) in Ecclesiae Catholicae gubernationem singulari studio, et sapientia incumbas, populorum Tibi subditorum felicitati incredibili vigilantia, et prouidentia prospicias, tamen in tanta rerum mole adeo erga literas, ac bonas artes affectus es, vt hac etiam in parte praeclara Tua merita vna omnium voce, et praedicatione celebrentur; neque vlla vnquam, quandiu suus literis, et humanitati stabit honos, tacebit posteritas. Quod enim Museum splendidissimum omni illustrium monumentorum genere ad praesentium, et posterorum siue admirationem, siue etiam inuidiam instruxeris; quod plurima, ac maxima

beneficia in literas, in literatos viros, in artes ceteras, quae a liberalitate nomen habent, cumulatissime contuleris; quod bibliothecam Tuam omni librorum copia, et delectu in primis conspicuam reddideris, vaticanam vero magnis accessionibus locupletaueris; quod assidue de literis, deque optimarum artium studiis maxima cum animi voluptate, limato, subtilique iudicio disseras: haec, aliaque huiusmodi vehementem, et accensum exquisitae doctrinae amorem cum doctrina ipsa coniunctum satis declarant. Quum autem rerum ecclesiasticarum cognitio ceteris Tibi sanctior, et antiquior sit, quod his studiis ab adolescentia innutritus, summa ex eorum tractatione laudem fueris assecutus, hac potissimum de causa nouam hanc Prudentii editionem Tibi non solum iucundam, sed etiam gratam futuram esse confido. Vt enim Ecclesia Iesu Christi, cuius Tu vices, bonis omnibus plaudentibus, geris in terris, aduersus haereticos, impiosque huius aetatis homines defendatur, optime intelligis, Pontifex sapientissime, auctorem grauissimum esse Prudentium. Quip-

pe is profanis literis apprime eruditus, forensi eloquentia exercitatus, maximis honoribus in Romana Republica perfunctus, amoenissimum ingenium, leporesque poeticos ad fidei christianae causam ornandam, illustrandam, tuendam felicissime conuertit. Atque, vt alia praeteream, (nihil enim Prudentius in his studiis ecclesiasticis intentatum reliquit,) multum ille contulit ad sublimem hanc grauitatem, et dignitatem, quae in Ecclesiae precibus, hymnisque Deo concinendis elucet, et in qua Tu, Pie Pontifex, summopere delectaris. Praeterea antiquitates christianas maxima ex parte complexus est; sed illos ritus accuratius descripsit, qui nunc in quorumdam hominum reprehensionem incurrunt; ac nominatim religiosum cultum, quo Sanctos caelites venerari oportet, suo ipso exemplo luculenter demonstrauit, dum tenero pietatis affectu, quem trito apud nos vocabulo *deuotionem* appellamus, stratus humi ad martyrum sepulcra, lacrymas vberrime fundens, oscula marmoribus figens, tumulisque adeo arcte inhaerens, vt *altar tepesceret ore*, *saxum pectore*,

eos animi sensus experiebatur, quos Tibi, Pie Pontifex, cum Prudentio communes esse, omnes nouimus. Constat enim, quanta constantia huiuscemodi pietatis officia exequaris, quam religiosa mente, habituque oris, ac corporis gloriosum B. Petri Principis Apostolorum sepulcrum adire, eiusque venerabilem imaginem quotidie ferme venerari, et osculari sis solitus. Grauiora vero sunt illa, quod Prudentius pro altissimis religionis nostrae mysteriis contra sophisticas haereticorum argumentationes docto, ac seuero philosophandi genere propugnauit, aram vero Victoriae, totumque idolorum cultum adeo acriter, et neruose insectatus est, vix vt quidquam postea scribere, aut obloqui ethnici ausi fuerint. Quod si non ea solum, quae commune Ecclesiae bonum respiciunt, sed illa etiam considerare velimus, quae ad Apostolicam Tuam Sedem, Pie Pontifex, proprie spectant. quamquam quid est, quod ad Ecclesiam Romanam, fidei, et morum magistram, ecclesiarum omnium matrem pertineat, quod non idem quam arctissime cum communi religionis catholicae causa aptum, con-

nexumque sit? Sed tamen quidquid id est, quod ad istam primam cathedram magis proprie spectat, eius dignitatem, maiestatem, auctoritatem ita Prudentius praedicat, vt tot, tamque variis successibus romani imperii nihil aliud actum crediderit, nisi vt Christo iamtum venienti via sterneretur, cordaque hominum vno illigata vinculo *pax, et Roma* tenerent, *capita haec, et culmina rerum*, et sub vnius principatu *mens vna sacrorum foret*. Ac sane Prudentius non modo martyrum sepulcra, quorum innumeros cineres vidisse se Romae testatus est, elegantissimis versibus describit, neque solum populorum concursus ad eorum reliquias, festosque dies celebrandos maximis laudibus exornat, verum etiam domum reuersus magno studio egit, vt multa, quae in hoc genere Romae viderat, ac didicerat, in consuetudinem apud Hispanos suos inducerentur. Itaque ego Prudentium tali, ac tanta doctrina, et pietate virum, scriptoremque quum semper antea vtilem, et salutarem, tum nostris maxime calamitosis temporibus necessarium, quoad eius facere, et conari

potui, a mendis, quae temporum iniuria, aut librariorum inscitia, aut oscitatione irrepserant, vindicatum proferre in lucem constitui, omnesque neruos contendi, vt eorum omnium, qui ante me in hoc stadio desudarunt, industriam, laboremque superarem, et nisi me meus fallit animus, superaui. Illud autem neque tacere debeo, et gloriosum mihi duco profiteri, concessu, ac beneficio Tuo, PIE PONTIFEX, factum esse, vt antiquissimi codices vaticani mihi, quandocumque vellem, libere paterent, quibus facilius, et locupletius, quod destinaueram, possem ad exitum perducere. Vtinam ea, quae ego ad Prudentium illustrandum adiicienda esse censui, non ita parui pretii, et leuioris operae videri possint, vt minus propterea gratus, acceptusque ad Te accedat ipse Prudentius! Verum hoc etiam erit humanitatis Tuae, BEATISSIME PATER, vt ea, quae in me parum probabuntur, Prudentio condones, et si non perfectionem commentariorum in Prudentium, at conatum saltem aliquem meum, diligentiamque comiter, vt soles, et beneuole complecti velis. Mihi

quidem nihil gratius, nihil optatius, nihil, quod ex animi mei magis sententia futurum sit, accidere poterit, quam si catholicus poeta Prudentius, a me ita, vt vides, recognitus, iudicii Tui, quod grauissimum omnibus esse debet, praerogatiua honestatus, Regi Catholico CAROLO III., Pio, Felici, Augusto, Domino meo clementissimo, cuius vnius beneficentiae, vt incumbere in haec studia meo arbitratu possem, acceptum referre debeo, haud iniucundus adueniat.

INDEX CAPITVM
PROLEGOM.

IMPRIMATUR,

Si videbitur Reverendissimo Patri Magistro S. P. Apostolici.

F. Xaverius Passari Archiep. Laris. Vicesgerens.

PRimum Volumen *Carminum Aurelii Prudentii cum glossis veteribus, prolegomenis, commentariis, et lectionibus variantibus opera, et studio Faustini Areuali*, mandante Rmo P. Fr. Thoma Maria Mamachio S. P. A. Magistro, attente, ac diligenter perlegi. Ea omnia, quae ad elegantem poetam, et praestantissimum theologum Prudentium illustrandum necessaria sunt, aut opportuna, quae certe fere innumera sunt, Areualus meus, vir ingenii cultissimi, et multarum scientiarum doctrina clarissimus, magno apparatu, et indefesso labore complexus est. Vt enim praeclarum auctorem quam emendatissimum exhiberet, celeberrimas omnes editiones, plurimos codices mss., glossas etiam veterum, iudicia, et coniecturas criticorum sedulo inter se contulit, in examen reuocauit, et ad poetices, criticesque leges minime vulgares exegit, habita ratione consuetudinis, et stili veterum christianorum poetarum. Quum autem Prudentii opera sint inexhaustus quidam thesaurus doctrinae tum profanae, tum sacrae, Areualus vtriusque quidem argumenta opportunis in locis explicat, sed ea praesertim fusius exponit non solum in prolegomenis, sed etiam in commentariis, quae ad res ecclesiasticas maxime pertinent, scilicet grauissimas theologiae quaestiones, controuersias de veteri disciplina ecclesiae, origines antiquitatum christianarum, difficilium sacrae scripturae locorum interpretationes. Quae ita ille pertractat, nihil vt prius habuisse videatur, quam vt catholicae religionis causam aduersus haereticos, et impios homines Prudentii armis agat, et tueatur. Itaque opus dignum censeo, quod in publicam lucem prodeat.

Ex aedibus S. Callisti die 20. Octobris anno 1788.

P. A. Galletti Ord. S. Benedicti congr. Casinensis, Episc. Cyrenensis.

COmmentaria Faustini Areuali in M. Aurel. Prudentii Carmina quum iussu Rmi P. Thomae M. Mamachii S. P. A. M. diligenter perlegerim, confirmare hoc equidem possum, non mediocriter me eorum lectione fuisse delectatum: visa enim eiusmodi fuisse, quae quum ab omni non modo labe, quae quidem legentium moribus, aut religioni metui possit, sed labis etiam suspicione tam absint, quam quae longissime, tum ad vnius nostrae, hoc est, Ecclesiae catholicae bonum in iis conscribendis spectasse auctor videatur, praeterea nihil. Ac mitto interea, clarissimum

scriptorem motam iam superioribus mensibus praeclari operis exspectationem, partamque aliis editis ingenii foetibus eruditionis, doctrinaeque famam pulchre sustinere, ac tueri, quaeque hic affert, ea Prudentio, cui poetae! quam multiformi! quanto quum profanarum cuiusquemodi, tum sacrarum praecipue litterarum instructu! siue emendando, siue explanando, illustrandoque mirum in modum idonea esse. Denique quae Ionas Aurelianensis Episcopus initio libri contra Claudianum Taurinensem scripsit: *Disertissimos viros, et eloquentissimos, atque catholicae, et apostolicae fidei inuictissimos defensores Hispaniam protulisse, manifestum est*, haec quin in Prudentium praeter ceteros, aut certe cum ceteris hispanis scriptoribus conueniant, mihi quidem non dubium est; quin de Prudentii quoque interprete intelligere ipsi possimus, dicique de eodem ab Iona potuerint, si modo per alterutrius aetatem licuisset, non dubitabunt, opinor, quicumque eius Hymnodiam hispanicam legerint, aut hoc Commentariorum in Prudentium I. Volumen lecturi sunt. Ita censeo.

Romae postrid. id. Octob. 1788.

Vitus M. Giouenazzius.

IMPRIMATUR.

Fr. Thomas Maria Mamachius Ord. Praedicat. Sac. Pal. Apost. Magister.

PRVDENTIANA

PRVDENTIANA

SIVE

PROLEGOMENA

IN EDITIONEM ROMANAM

OPERVM

M. AVRELI CLEMENTIS PRVDENTI.

CAPVT I.

Ratio, ac diuisio totius operis.

Vam laudem Prudentio tribuebat Gaspar Barthius, quo ego homine neminem in poetis legendis, et illustrandis aut diligentiorem, aut doctiorem noui, equidem eam a ceteris, si repugnent, extorquere non admodum conabor: sed certe eiusmodi vocem ex ore ecclesiastici viri, quique religionem christianam, addam, catholicam romanam vnice diligat, libentissime exciperem. Igitur Barthius *lib.* IX. *Aduers. cap.* I. quum dixisset, de christianorum in rota suppliciis plenos esse beatorum Christi militum commentarios, *quorum*, addidit, *vel primum praeconem puto Prudentium, dulcissimum, piissimum et eruditissimum poetam, quem vt teneam, non negem omnium graecorum, latinorumque vatum scripta contemnere.*

2. Illi ipsi heterodoxi, qui poetam hunc diuinum maximis laudibus euehunt, et in operum eius editionibus adornandis maiorem; quam nostri, diligentiam adhibuerunt, fateri coguntur, eum *de libero arbitrio, de carnis innocentia, de bonis operibus, et martyrum in primis, de inuocatione martyrum, aliorumque sanctorum, de Virgine beata,* et quae alia eiusdem generis sunt, hoc est, fere de omnibus rebus, de

quibus male ipsi sentiunt, cum catholicis eadem sentire. Scio, ab haereticis Prudentium, aperte ab ipsis dissentientem, excusari, vel quod poetice loquutus fuerit, vel quod iam tunc superstitionis, vt iactant, semina inter christianos spargi coepissent: quam peruerse, vel impudenter potius, his responsionibus abutantur, alio loco explicabo. Profecto non solum Prudentius insanam idololatriae superstitionem acriter oppugnat, neque solum religionis nostrae fundamenta aduersus Gentiles egregie sustinet, neque solum hebraeorum perfidiam vehementer conuellit, neque solum contra haereticos, qui praecesserant, accurate disputat, sed multa etiam addit, quibus haeretici nostrorum temporum facile possint reuinci: praeterea ritus veteris Ecclesiae de vsu luminum, de altaribus, de ornatu, diuitiisque templorum, de reliquiarum cultu, de Sanctorum imaginibus, deque aliis huiusmodi ita graphice, itaque dilucide describit, vt irridere libeat quorumdam hominum ignorantiam, siue prauitatem, qui superstitionem in re qualibet quasi subuerentes, non dubitant caeremonias sanctissimas, vel ab ipsis Ecclesiae primis seculis vsitatas, tamquam inuenta monastica, aspernari, et reiicere. Nam quid ego loquar de innumeris martyrum sepulcris, quae Romae vidit Prudentius, de peregrinationibus christianorum, siue concursu ad eorum festa celebranda, de cryptis; quae planius intelligo, dum Prudentium lego, quam dum oculis perlustro?

3. Iam vero quum martyrum coronas celebrat Prudentius, *peragrans loca, nullius ante trita solo*, quo ingenii acumine, et vbertate, quo oestro Christi militum robur, constantiam, verba ad tyrannos inuicta, patientiam in perferendis suppliciis, mirabilem tormentorum varietatem nobis repraesentat, et quasi ante oculos ponit? In hymnis autem diurnarum horarum quantus inuentionis decor? In animi pugna exponenda quam certa, et ex ipso mysticae theologiae fonte petita doctrina? In omnibus denique eius operibus quantus pietatis ardor emicat? Quum enim multa, ac varia nobis scripta reliquerit, non poteris vel vnicum eius versum reperire, qui aut ad religionem stabiliendam, aut ad fouendam pietatem non referatur, vt multi iam notarunt.

4. Quod siquis praeter ingenium sublime, argumentique nobilitatem, alias dotes in Prudentio quaerat, singularem eius eloquentiam *in Laurentio, in Romano, aduersus Symmachum*, atque in omnibus eius carminibus in primis indicabo; vt facile possis agnoscere, hominem, in eloquentiae studiis apprime versatum, poemata illa condidisse: nam vt dicebat Antonius apud Ciceronem (*lib.II. de Oratore*

tore p. 52. Edit. Ald. MDLIIII.) *ceterarum artium homines ornatius illa sua dicunt, si quid ab hac arte* (eloquentia) *didicerunt*. His, si lubet, adiungas versus bene tornatos, numerosque in omni metrorum genere leniter fluentes, tum sententiarum grauitatem, verborumque non vulgarem elegantiam ex optimis quibusque latinitatis auctoribus plerumque expressam. Nam quod nonnulli Prudentio plurimos in prosodia errores, vocesque parum latinas obiiciunt, id separato capite a nobis est refellendum, quo planum fiet, vehementer eos falli, qui existimant, Prudentium sine certa ratione et arte, sine veterum auctoritate et exemplo, solum ex rerum ignorantia interdum in syllabis, vocabulisque nonnullis diuersum ab aliis morem sequutum fuisse. Nil vero necesse est, Prudentii laudes a me nunc contexi: tot enim, tamque grauia de eo praeconia, a doctissimis hominibus ex omni aetate, ex omni ordine prolata, postea adducam, nihil vt in eo genere possit cumulatius desiderari.

5. Quae quum ita sint, quis non miretur, scriptorem hunc insignem, qui eminentem quemdam locum tum inter poetas, tum inter SS. Ecclesiae Patres debet obtinere, nondum eos commentatores, editoresque habuisse, qui prudentium hominum votis vndecumque fecerint satis? Atqui, siquis alius, Prudentius certe perspicua, doctaque commentatione indiget. non quod obscuritatis vitio laboret, quod aliqui male putant. sed quia primum poetae alia quasi lingua loquuntur, neque facile ab iis intelliguntur, qui eorum idioma non callent, praesertim in rebus nouis, quasque ceteri non attigerunt; tum auctoribus, qui recondita doctrina excellunt, et argumenta subtiliter expediunt, persaepe obscuritatis culpam imputamus, quum potius tarditatem, ignorantiam, et caecitatem nostram accusare debeamus (*a*).

6. Atque vt vnum e multis praeclarissimum exemplum proferam, *in praefatione Psychomachiae* celebre est aenigma, (ita enim vocant) quod Prudentium data opera ad aliorum ingenium exercendum circa 318. Abrami vernaculos, eorumque mysticam significatio-

A 2

(*a*) Acute olim Porcius Latro Marillio, suo magistro, respondit *in Opere Controuersiarum*, quod Patri Senecae Philosophi, quem Marcum vocant, solet nunc attribui, (*in Praefat. lib.* 1. *Controu.*) *Quum discipuli essemus apud Marillium rhetorem, hominem satis aridum paucissima belle, sed non vulgato genere dicentem: quum ille exilitatem orationis suae imputaret controuersiae, et diceret, Necesse est, me per spinosum locum ambulantem suspensos pedes ponere: aiebat Latro*, NON MEHERCVLES TVI PEDES SPINAS CALCANT, SED HABENT. *Et statim ipse dicebat sententias, quae interponi argumentis quum maxime declamantis Marillii possent.*

tionem proposuisse nonnemo credidit, plerique sine Oedipo, aut Sphynge explicari posse negarunt (*a*).

7. Ceterum haec, aliaque huiusmodi infinita, quae in hoc auctore latent, diligentissimum interpretem requirunt, qui magnam operam in theologicis literis, non minus quam in humanioribus posuerit: est enim ille inexhaustus quidam thesaurus perreconditae eruditionis profanae, multo vero magis ecclesiasticae, qua haec in omni suo genere patet latissime. Neque vero inficiabor, plures extitisse viros doctissimos, qui in hoc opus incubuerint; sed eorum alii *ad scholarum*, siue quod in idem recidit, *ad Delphini vsum* editiones suas accommodarunt, alii theologiam, quae ad exactam huius poetae interpretationem penitus est necessaria, aut nullam, aut, quod peius est, malam habuerunt. quo magis nobis est enitendum, atque elaborandum, vt poetae nostri carmina, et doctrinam in bono lumine collocemus. Sed quid? inquiet aliquis, putasne, a te id perfici posse, quod tot nobiles interpretes nequaquam assecutos esse pronuncias? Immo vero si id ego putarem, si tantae essem stultitiae, vt plenam facultatem explicandi Prudentii mihi arrogarem, non certe hoc agerem, vt ex omnium commentariis optima quaeque deligens, vnum veluti corpus compingerem; sed potius molirer nouum aedificium a fundamentis excitare, quo reliquorum luminibus obstruerem (*b*).

8. Nunc

(*a*) Nimirum historiam *ex Genes. cap.* XIV., qua Abram dicitur numerauisse expeditos vernaculos suos trecentos decem et octo, quibus irruit in hostes, captumque Lot reduxit, ad allegoriam conuertens, ita cecinit:

Nos esse large vernularum diuites,
Siquid trecenti, bis nouenis additis,
Possint, figura noucrimus mystica.

Id autem non esse aenigma, sed explicationem allegoricam eius historiae, eo tempore in ore et libris multorum frequentissimam, euidenter demonstrabo, quum distincto capite ponam auctoritates SS. Patrum, qui in trecentis et duodeuiginti Abrami vernaculis Crucem Christi, nomenque Iesu intelligunt, quia per graecam literam T, quae figura est Crucis, et literas ι et η, quibus Iesus nomen inchoatur, numerus tercentum decem et octo graece exprimitur. Prudentius igitur interpretationem vulgo notam iure suo, siue lege poetica indicare tantum voluit, illud Horatii sequutus: *Semper ad euentum festinat, et in medias res, Non secus ac notas, auditorem rapit*. Fortasse etiam reliquum: *et quae Desperat tractata nitescere posse, relinquit*.

(*b*) Enim vero quum diu, multumque dubitassem, quam potissimum viam insisterem, pluresque doctos, et prudentes viros consuluissem, plane mihi accidit, quod Demiphoni *in Phormione Terentii Actu* II. *scena* III., qui quum tres iureconsultos de nuptiis filii interrogasset, et diuersa sentientes audiuisset: *Fecistis probe*: ait, *incertior sum multo quam dudum. Tres mihi conuiuae*, vt alius aiebat, *prope dissentire videntur, Poscentes vario multum diuersa palato*.

8. Nunc quoniam et maximam rei difficultatem optime pernosco, et meae vires quam sint exiguae, plane sentio, hanc viam, quae facilior est, inire constitui, vt lucubrationes omnium in Prudentium hactenus editas expenderem, ac libere repraesentarem. tum siquid mihi occurreret, quo loca, ab aliis praeterita, exponerem, aut interpretationes aliorum siue confirmarem, siue refellerem, in medium proferrem, non quasi inueniens denuo, sed quasi iam inuentis nonnihil addens. Videbam enim nostro potissimum seculo plures auctores, tum sacros, tum profanos, in hunc fere modum magno apparatu, elegantissimisque typis excudi: quos haud equidem negauerim tanto labore esse dignos, ac si vis, doctrina exquisita praeditos, sed nihil ad Prudentium. Videbam etiam, iam seculo proxime elapso paulo post initium a Weitzio editionem Operum Prudentii cum omnium, ut putabat, quotquot in Prudentium scripserant, commentariis fuisse procuratam: sed neque Weitzius omnes eorum, qui praecesserant, commentarios vidit, et post eum multi scripserunt, Prudentium interpretantes, vberiori luce, quam veteres, perfusi, neque minori industria connisi.

9. Itaque nemo mihi vitio vertet, immo multis, vt spero, gratum faciam, si Prudentium eo ornatu in lucem emittam, quo multi veteres scriptores prodierunt, notisque aliorum omnium indicatis meas etiam animaduersiones adiungam. Quales illae sint futurae, quantumque vltra aliorum interpretum inuenta sim progressus, minime dicam, non solum ne videar montes aureos polliceri, sed quia facile quiuis per se poterit iudicare, si commentarios prae oculis habuerit, et hinc inde contulerit. Illud vnum dicam, in duabus facultatibus, quas ad Prudentii explicationem necessarias esse ante posui, nempe in rei theologicae, ac philologicae, nominatim vero poeticae, cognitionibus, me a puero non indiligenter sub praestantissimis magistris, vtinam feliciori tempore, esse versatum, siue quod genio quodam in haec studia impulsus fuerim, siue quod rationes vitae a primis annis susceptae ita flagitauerint. quod eo dictum volo, non vt expectationem excitem, sed vt arrogantiae suspicionem diluam.

10. Alius nunc scrupulus eximendus est. Audio, editionem operum Prudentii ad codd. mss. Vaticanos Parmae iam pridem esse inchoatam. Quid ergo nunc iuuat, romanis typis Prudentium excudere? Dicam quod res est. si de Parmensi editione quidquam ante inaudiuissem, quam animum ad hunc laborem applicuissem, fortasse omnino nihil de Prudentio edendo cogitassem. Quoniam vero

cogi-

cogitatio de re quauis aut non est suscipienda, aut, si suscipiatur, sine causa non est derelinquenda, dubitare coepi, an ob editionem Parmensem a proposito cessare deberem. in quo prudentiorum consilio, quam meo, acquiescere malui. Aiebant grauissimi homines, qui rem penitus se scire asseuerabant, nullam reliquam spem esse, vt editio illa Parmae inchoata ad exitum perduceretur. consentiebant praeterea, eam, etiamsi absolueretur, nequicquam posse meis curis obstare.

11. Sane mihi duo certa esse videbantur, alterum, duplicem Prudentii editionem, eodem tempore peractam, non esse superuacaneam, si vtraque diuersis commentariis ornata sit, alterum, editionem, quae Parmae fieret, ex hac romana nihil detrimenti posse capere. Exemplaria Operum Prudentii, praesertim cum commentariis, adeo rara sunt, vt venalia ea prostare nusquam compererim. de quo appello fidem eorum, qui bibliothecas priuatas satis locupletes possident, aut ab amicis possessas excutiunt, aut bibliopolarum tabernas inuisunt, aut denique catalogos bibliothecarum, quae venales quotidie exponuntur, solent percurrere (*a*).

12. Quod vero romana haec nostra editio Parmensi nihil valeat officere, in promptu est iudicare. Quis enim Bodonianos typos hoc nostro tempore non dico meis ineptiis, sed grauissimorum hominum commentariis non praeferat? Omitto ea, quae ex Editoris industria, et diligentia editioni parmensi accedent, praesertim ex codd. mss. Vaticanis deprompta, quibus ille commodissime vti potest: cuius doctrinae tantum abest, vt quidquam detractum velim, vt potius ex eo fonte, quum licebit, sperem meos hortulos irrigare, adiecta, si alia via desit, appendice (*b*).

13. Ita-

(*a*) Nam de editione *ad vsum Delphini* non dicam, quam grandi pecunia ea vendatur, siquando occasio inciderit. scio enim pretium in huiusmodi rebus saepe intoleranter augeri, quod nonnulli eruditionis nescio quod genus in vna aliqua editionum serie componenda constituunt. qui luxus in supellectile libraria eo iam processit, vt quod satyricus ille dixit, *Potuit fortasse minoris Piscator, quam piscis emi*, de libro, librique auctore liceat interdum repetere.

(*b*) Prudentius Parmensis, quem typi Bodoniani multos iam annos parturiebant, commodum nunc in lucem editus est sub magni nominis auspiciis, plurimorum votis expetitus, meisque in primis; qui nihil prius habui, quam vt editiones, et illustrationes Prudentii, quotquot possem, vndique conquirerem, earumque nucleum in publica commoda exprimerem. Editionem Parmensem nondum vidi: sed noui editoris diligentia et studio interpretationes nostras opportune illustrandas spero, siquidem eius rei nuncio accepto cunctandum mihi censui, penitus cessare, fide iam data, licere non puto, quamuis per me quidem non stabit, vt alii in fide, quam de eis recepi, inuiti maneant, idque palam denuncio.

13. Itaque quum nihil sit, quamobrem ab incoepto desistere debeam, quod reliquum est, ordinem, quo Prudentii opera a me sunt edenda, explicabo. Primum haec Prolegomena, quae iam exarare coepi, apponere decreui, *Prudentiana* inscribens, titulum, ac magna ex parte rei exemplar mutuatus quum ab aliis, qui *Gersoniana* et similes titulos fecerunt, tum praesertim a C. V. Daniele Huetio, qui *Origeniana* operibus Origenis praeposuit. quamquam nemo a me postulet, aut expectet, vt exilem diuidendi rationem sequar, quam ille tenuit, suis ciuibus morem gerens, qui res quaslibet minute potius concidunt, quam diuidunt. Igitur in his prolegomenis ita argumentum persequar, vt sese res ipsae simplici ordine dabunt, et prout quiuis per se possit intelligere. Quis enim, etiam me tacente, non percipiat, dicendum esse de vita Prudentii, de operibus, quae extant, quae perierunt, quae dubie, aut falso ei adscribuntur, de codicibus mss., de editionibus, de commentariis editis, et mss.? Doctrinam vero Prudentii contra haereticos, contra nonnullos catholicos propugnabo. Quosdam insignes locos circa dogma, ac disciplinam ecclesiasticam de cultu reliquiarum, de inuocatione sanctorum, de templorum ornatu, de sepulcris christianorum, de vsu luminum, aliaque huiusmodi distinctius, et enucleatius ex sacri vatis poematibus exponam.

14. Conabor autem maximo studio nouam veluti artem poeticam conficere, ad cuius regulas primos nostrae sanctissimae religionis poetas sua carmina exegisse puto. et quamuis in agro inculto, et derelicto seram, id tamen faciam cum aliqua spe fructus. Etenim ea cognitio vsui esse potest, vt inter varias mss.codd. lectiones non solum in Prudentio, sed in aliorum etiam SS. Patrum carminibus eae voces seligantur, quae legibus et consuetudini, in metris eo tempore vulgo receptae, videbuntur esse aptissimae. Reuera huiusmodi artem valde vtilem futuram existimo etiam multis viris doctis, qui in veterum Patrum carminibus vulgandis elaborant, et interdum illorum opera dum sanare student, corrumpunt, atque ita se, quod dolendum est, grammaticorum sannis obiiciunt. Solent enim grammatici, vt est genus hominum arrogans, doctos, et omni alia eruditione praestantes viros irridere, si contra suos canonas viderint eos licenter iudicare; nec perpendunt, quantam in aliis facultatibus doctrinam ceteri sint assecuti, sed quod in grammatica illis deest, exaggerant impudenter.

15. Neque omittam veterum, et quorumdam recentium testimonia, quibus Prudentius est laudatus. Tunc demum ad poetae chri-

christiani opera excudenda aggrediar, hoc ordine. Primum ponam librum *Cathemerinon* cum praefatione omnium carminum, *Per quinquennia iam decem etc.* Tum *Apotheosin*, *Hamartigeniam*, *Psychomachiam*, et *Dittochaeum*, quod *Enchiridion* sacrae scripturae in plerisque editis appellatur. Et haec quidem poemata primo volumine comprehendentur. In alterum coniiciam libros *aduersus Symmachum*, et librum *Peristephanon*, cum multis ac copiosis indicibus rerum, ac verborum.

16. Glossas et commentarios carminibus subiiciam; glossas ex Isone magistro, et antiquissimis quibusque codicibus mss. vaticanis, aliisque; commentarios ex ingenio, cum lectionibus variantibus. Ille Iso, sive Ison quis fuerit, docet Mullerus *in praefatione ad editionem Prudentii coloniensem anno* 1701. Monachus fuit S. Galli, circa annum 900. floruit, vir doctrina et sanctitate celebris, de quo videri possunt Ekkehardus iunior *libro de casibus monasterii S.Galli cap.*1. *et* II. *apud Goldastum tom.* 1. *rer. Alemann. pag.*12., *et* 22., et Glossarii latinitatis scriptor *praefatione operis sui pag.*35. Non dubito, quin idem sit Iso, quem sibi magistrum fuisse affirmat Notkerus Balbulus *praefatione in sequentias*. Decessit autem Notkerus anno 912. Vide alia de Isone *num.* 113. *et* 114.

17. Secundo volumini, tamquam prolegomena, duas diatribas praemittam, alteram *de Ara victoriae in curia Iulia, eiusque euersionibus*, alteram *de fide Prudentii, et veritate in martyrum historiis enarrandis, cui acta anonyma, aut recentia cedere debeant*. Icones aeri incisas in vtroque volumine dabo ad operis ornatum, rerumque illustrationem: praesertim tomo II. ad martyrum res gestas, et monumenta plenius cognoscenda plures imagines proferam, et illas omnes repraesentabo, quas Gallonius *in opere de cruciatibus SS. Martyrum* inseruit, quibus et nouas alias e coemeteriis depromptas, et nonnullas animaduersiones ex Gaspare Sagittario, aliisque circa martyrum cruciatus adiiciam. Cur autem diuerso ordine Prudentii carmina disposuerim, ab aliorum editionibus dissidens, non esset magnopere quaerendum, quum omnes praecipui editores suam quisque diuersam viam secuti fuerint, et magna sit inter vett. codd. dissensio. Heinsio recentes editores adhaerere voluerunt, neque tamen id sunt assecuti. Nam ille *in addendis* notauit, odam, quae a plerisque ponitur tamquam praefatio libri peristephanon, ad vniuersum opus esse referendam epilogi loco, quod neglectum est sequi in eius editione, nec minus in aliis posterioribus eorum, qui se Heinsium maxime aemulari gloriantur. Equidem ordinem tenere volui, quem Prudentius

in

in praefatione carminum praescribit, vbi argumenta suorum opusculorum dilucide proponit, vt in commentariis explicabo. Obiiciat aliquis, non constare, an Prudentius suos libros eo ordine, quo illos edebat, recensuerit. Sed rogabo, cur in propositione operis ordinem, quem obseruare decreuerat, inuerterit? Quia, inquies, metro potius voluit consulere. At ignoras certe, quanta facilitate Prudentius, quae volebat omnia, et quo volebat modo, ad carminis leges reuocabat. Praeterea poetae etiam, dum argumentum proponunt, ita illud enunciare laborant, vt naturalis ordo postulat. Sic Virgilius quatuor georgicωn libros in limine primi perite indicauit: *Quid faciat laetas segetes, quo sidere terram - Vertere, Maecenas, vlmisque adiungere vites - Conueniat: quae cura boum, qui cultus habendo - Sit pecori: atque apibus quanta experientia parcis - Hinc canere incipiam*. Prudentius quidem, postquam librum cathemerinωn commemorauit, statim apotheosin recenset, quum versu simili potuerit librum peristephanωn denotare. Ita enim ait: *Hymnis continuet dies, - Nec nox vlla vacet, quin Dominum canat: - Pugnet contra hereses, catholicam discutiat fidem*. Potuit praemittere: *Carmen martyribus deuoueat, laudet apostolos*: quo versu innuitur liber peristephanωn, a nobis postremo loco positus, quia postremo loco a Prudentio recensetur. Quamuis autem Prudentius hymnos cathemerinos ab hymnis peristephanωn separauerit, facilis tamen fuit in codd. mss., et in libris editis vtriusque operis coniunctio. Nam olim ex operibus alicuius auctoris quisque excribebat, quae magis sibi placerent, nullo interdum ordine: et multi, hymnos quum quaererent, omnes hymnos prudentianos coniunxerunt, et titulum fecerunt *Hymnarium de tempore, et de sanctis*, vt in commentariis ad praefationem dicam. Qui editiones operum Prudentii, codicesque mss., ac diuersum ordinem in carminibus collocandis, a nobis *cap.* IV. *et* V. referendum, attente considerauerit, concludet, opinor, eum ordinem esse praeferendum, quem ipsemet auctor in praefatione et propositione operum demonstrauit. Verum haec hactenus praefationis loco dicta sint satis.

CAPVT II.

Prudentii vita.

18. Vitam, resque gestas Prudentii scribere ingressus, haud scio, magisne optandum mihi esset, vt certam eius patriam inuestigarem, an magis illi sit gloriosum, vt olim plures Graeciae ciuitates Homerum sibi ciuem arrogabant, ita nunc dè Prudentii natali solo duas potissimum Hispaniae vrbes nobilissimas certare, Caesaraugustam, et Calagurrim. Qui partium studio seposito rationum momenta considerate expenderit, existimabit facile, causam potius sub iudice esse relinquendam, quam alterutri parti adiudicandam. Sed quod multi alii fecerunt, vt rationes, hinc inde allatas, exponerent, et inter se conferrent, id a nobis, quoniam hic locus maxime proprius est, non praetermittetur. qua de controuersia duas dissertationes editas fuisse admonebo, alteram, cuius meminit Io. Albertus Fabricius, alteram hispanice a cl. Emmanuele Risco *tom.* XXXI. *Hisp. sacr.* eruditissime conscriptam (*a*).

19. Alii, qui Prudentii vitam in Dictionariis et Bibliothecis exararunt, similiter in eius patriam accurate inquisierunt. quorum omnium primus dicitur fuisse Aldus Manutius Romanus, qui in editione Operum Prudentii de certo oppido, vnde ortus esset Prudentius, coepit quaerere. quamquam Caesaraugustani iam ante in suo breuiario Prudentium sibi arrogabant. V. *num.* 51. Reliqui editores, et commentatores breuius eandem controuersiam attigerunt. Petrus Mantuanus, vt singularem opinionem adstrueret, fuse in ea quaestione versatus est in opusculo: *Aduertencias a la Historia del P. Mariana.* Eundem Marianam vt refellerent, Lupercius, et Bartholomaeus Leonardo Argensola, nobile par fratrum, pro Caesaraugusta Pruden-

(*a*) Primam illam non vidi; sed Fabricii verba de ea afferam: (*ex Bibl. Lat. Vet. edit. Venet.* 1728 *tom.* II. *cap.* II. *lib.* IV.) *De Calagurri Nascia, Vasconum, Prudentii patria diatribam auctore G. L. exhibet Diarium literarium Hallense germanice editum, Neue Bibliothec.* XXVI. *p.* 475. Arbitror, Dissertationis, seu Diatribae eius scopum esse, probare, Prudentii patriam fuisse Calagurrim, quae *Calagurris Nascica* olim appellabatur, postea *Calagurris Iulia* a Iulio Caesare. De qua vide Garsiam Loaisa *Collect. Concil. Hisp. pag.* 159. et Ferrarii Lexicon, post Strabonem, Plinium, et alios. Plinius *lib.* 2. *cap.* III. Calagurritanos appellari *Nascicos* tradit: sed aliam fuisse hanc Calagurrim, cuius hodie ne vestigia quidem supersunt, opinatur Ludouicus Nonius *cap.* XCI. *Hisp.*, quem consule.

dentii patria decertarunt (*a*). Petri Mantuani, et Lupercii Leonardi rationes diluere conatus est Thomas Tamayo de Vargas in defensione hispanica historiae Ioannis Marianae. Praeterea Martinus Carrillo in historia S. Valerii episcopi caesaraugustani *edit.* 1615. et Ludouicus Diez de Aux in praefatione versionis hispanicae Hymnorum Prudentii Caesaraugustam eius patriam fuisse contendunt. Disceptatoribus de Prudentii patria merito adiungendi sunt Nicolaus Antonius *Biblioth. Vet. Hisp. lib.* 2. *tom.* 1. *cap.* X., et Bailius *in Diction. Crit. verbo, Prudence*.

20. Silentio non est praetereundus Ioannes Petrus Ludewig, cuius cognomen Rodriguezius *in Bibl. Hisp.* maluit reddere *Luis*; qui vitam Prudentii seorsum edidit *mense Martio* 1692., recusam *tom* II. *Opusculorum Miscellorum eiusdem Ludewigii col.*494. *Halae Magdeburgicae an.*1720. vbi eam legi, quamvis Fabricius *annum editionis* 1719., *locum Halam Saxonum* dicat, nisi duplex sit editio. Igitur etsi magnum non esset operae pretium, tamen tanta hac contentione impelli possem, vt de Prudentii patria disputem, eoque etiam magis, quia eadem opera nonnullis Prudentii carminibus lumen aliquod affundetur. Antequam vero duas illas sententias expendo, in quas maxime auctores sunt diuisi, alias minus celebres opiniones in examen reuocabo. Georgius Fabricius *Praefat. Comment. in hymnos quosdam Prudentii* numantinum, *seu* (*vt recentiores*) *caesaraugustanum fuisse asserit* (*b*). Quocumque demum loco extiterit Numantia, non apparet certa ratio, cur Prudentius Numantinus asseratur, nisi quod haec vrbs in prouincia tarraconensi sita fuerit, quod omnibus eiusdem prouinciae oppidis aeque conuenit. Opinor, Fabricium ex Mela collegisse, eandem esse vrbem Numantiam, ac Caesaraugustam. nam hunc errorem eidem Melae, quem non intellexit, Ioannes Gerundensis imputauit *tom.*1. *Hisp. illustr. pag.*33.

21. In opinione Petri Mantuani refutanda longiores nos esse

 opor-

(*a*) Duas Lupercii Epistolas, vnam Bartholomaei, Marianae vero aliam, qua suam opinionem pro Calagurri tuetur, nuper edidit cl. Ioannes Antonius Pellicer y Saforcada in opere: ***Ensayo de vna Biblioteca de Traductores Españoles***, vbi praemittit; ***Noticias para la vida de Lupercio Leonardo y Argensola***.

(*b*) ***Numantiam***, addit Ludewigius loc. cit., ***celebrem Romanis ob infinita bella vrbem***, ***hodie Amuzam dictam***, ***non procul a Caesaraugusta distare notissimum est***. Immo magis persuasum est doctis, Numantiam esse vrbem, quae nunc ***Soria*** dicitur, aut aliam, quae ***Zamora*** vocatur. Quamuis enim Pomponius Mela ***lib***.II. ***cap***.XIII. haec habeat, ***Vrbium de mediterraneis in Tarraconensi clarissimae fuerunt Pallantia, et Numantia, nunc est Caesaraugusta***. non tamen propterea colligas, Numantiam esse ***Amuzam***, aut aliquod oppidum non procul a Caesaraugusta, vt cernere licet in Pallantia longe distanti.

oportet. quem aspere, contra quam soleret, Nic. Antonius redarguit *loc. cit.*, *Prae germana*, inquit, *lectione et sententia, tantum vt Ioanni Marianae detraheret, nescio quid de Salia Hispaniae Tarraconensis iuxta Cantabros flumine dictum poetae magna iniuria imputat*. Absurdam hanc Mantuani interpretationem primum natam an. 1613. affirmat Riscus *loc. cit.*, fortasse quia editionem opusculi Mantuani eo anno peractam viderat. Ceterum Mantuanus suas contra Marianam animaduersiones iam anno 1607. euulgauerat; et quamuis primam editionem non viderim, vidi aliam auctiorem mediolanensem anni 1611., vbi certe hanc nouam sententiam sibi Mantuanus adscribit. *Estas son las opiniones, que hasta hoy se han hallado de la patria de Prudencio. yo no seguirè ninguna de estas dos*, (loquitur de opinionibus pro Caesaraugusta, et Calagurri) Quid? si ante Mantuanum alii hanc sententiam inuenerant? Tamayus de Vargas *loc. cit.* contendit, Mantuanum ex aliis opinionem, quam pro sua venditauit, surripuisse. Nam quum Mantuanus auctoritatem Giselini allegasset vsque ad verba haec: *Vetus codex, quo ego sum vsus, habet*, ME SALIAE, praetermisit alia, quae proxime consequuntur, *Vnde quidam se commodam sententiam eruere posse putarunt, quod Salia Hispaniae sit fluuius, et vrbem eo nomine fuisse coniiciunt*. Neque in editione anni 1564. cum commentariis Giselini, neque in posteriori Weitziana cum eisdem commentariis haec verba inueniuntur.

22. Videndum est tamen, an siue Giselinus in alia editione, siue alii de Salia, Prudentii patria, ante Mantuanum cogitauerint. Ferrarius in Lexico verbo, *Salia* sic habet ex Mela: *Salia, Riba de Silla, vel Sella, fluuius et oppidum Hispaniae Tarraconensis, in ora Asturum, (Saia, Pintiano teste fluuius nominatur, et aliis Silla) patria Prudentii, (qui multa versu scripsit, a Theodosio imperatore ad praefecturam sublimatus) oppidum non obscurum, inter Lunas ad ortum, et Vecam ad occasum 6. leucis. Populi Salini . . . Prudentius: Oblitum veteris me Saliae consulis etc.* Et verbo, Calaguris: *Calaguris, quae Calaguris Liuio, Calagorina Ptolomaeo . . . Patria Clementis Prudentii poetae clarissimi, teste Mariana: sed vt ipsemet innuere videtur, Salia oppidum Cantabricae orae solum illi natale fuit*. Lexicon geographicum post obitum Ferrarii prodiit; sed is anno 1605. ediderat Epitomen geographicam. Censeo, opinionem Ferrarium hausisse ex *veteri editione* Giselini. nam ipse Mantuanus haec verba profert ex Giselino: *Hic locus multos torsit, nec adhuc satis dilucide est explicatus. Commentatur in illum Nebrissensis his verbis, Oblitum veteris Mesaliae consulis, scilicet sub quo videtur natus Prudentius. Aldus in poetae vita a se edita ait, eum fuisse*

fuisse Iureconsultum, ac Messaliae consulem, huiusce, ni fallor, loci coniectura ductus. Vetus codex quo ego sum vsus habet, Me Saliae. Remus eandem interpretationem Giselino tribuit. Eam certe indicauit Giselinus verbis a Tamayo relatis supra *num.*21., *in editione Parisina* 1562.: qui addit illico: *Ego quid hic pronunciare debeam, nescio prorsus, satis esse arbitratus aliis cogitandi materiam suppeditasse.* Mantuanus prima periodi verba vsque ad *me Saliae* posuit: reliqua, quibus antiquitas coniecturae declaratur, praetermisit.

23. De Salia quid ex veteribus constet, nunc exprimam. Mela locum, nomenque fluminis descripsit *lib.*III. *cap.*I. *In Asturum litore Noega est oppidum, et tres arae, quas Sestianas vocant, in peninsula sedent, et sunt Augusti nomine sacrae, illustrantque terras ante ignobiles. At ab eo flumine, quod Saliam vocant, incipiunt orae paulatim recedere et latae adhuc Hispaniae magis magisque spacia contrahere.* Plinius *lib.*IV. *cap.*XX. idem flumen vocat *Sada*, aut *Sanga*, vt opinatur Mantuanus. Verba Plinii sunt; *Regio cantabrorum, flumen Sada.* Vbi in veteri cod. ms. legitur, *Sanga*. Hispanis nunc flumen Salia dicitur *Saya*, vt ait Mantuanus, siue, vt Riscus, *Sella*. Itaque Mantuanus putat, Prudentium natum fuisse prope flumen *Saliam*, et fortasse in oppido eiusdem nominis, vt solent oppida aut fluuiis dare nomen, aut ex eis accipere; idque arguit ex verbis *praefationis operum*, aut *lib. Cathemer.*, quam minus recte *hymnum* appellat: *Haec dum vita volans agit, Irrepsit subito canities seni, Oblitum veteris me Saliae Consulis arguens, Sub quo prima dies mihi* (*a*).

24. Vulgata est opinio, Marianam omnino noluisse aut Mantuani aduersus se impugnationem, aut Tamayi pro se defensionem legere (*b*). Res vero partim ita accidit, partim diuerso modo. Etenim

(*a*) Accipe eius hispanicam interpretationem: *Mientras la vida, que va volando, hace estas cosas, la blancura de los cabellos se entrò de repente en mi persona ya vieja, reprehendiendome a mi olvidado del año en el qual fue el primer dia de mi vida en la antigua Salia.* Haec autem est syntaxis: *arguens me oblitum consulis* (hoc est, *anni*) *sub quo prima dies mihi veteris Saliae.* (hoc est, *in veteri Salia*) Haec quam sint absona, quamque a sensu communi abhorreant, opus non est multis prosequi. praesertim quum in eo argumento diligenter versatus fuerit Tamayus de Vargas *loc. cit.*, Ioanne Mariana approbante, vt iuuat exponere.

(*b*) Nic. Antonius *Bibl. Nou. Verbo, Ioannes Mariana* haec refert: *Magno eruditionis ambitu oppugnauit Marianae historiam Petrus Mantuanus, propugnauit D. Thomas Tamayo de Vargas, qui testimonio satis idoneo affirmat rem prodigii similem, nempe noluisse Marianam legere nec Mantuani censuram, nec Tamayi, amicissimi capitis, apologiam, etiam ante editionem sibi ab auctore ad peruidendum, et emendandum oblatam: quod credet vix posteritas.* Bailius *Diction. crit. artic. Mariane*, eam narrationem auide arripit, neque in optimam partem, vt solet, interpretatur.

nim Mantuanus statim ac suas obseruationes anno 1607. publicauit, earum exemplar ad Marianam misit, qui non solum eas legit, verum etiam margini congruentes responsiones adiecit, atque his notis illustratum exemplar idem ad Mantuanum remisit. Quum Mantuanus cudere iterum, et recudere suum opusculum auctius pergeret, Marianae responsionibus nihil deterritus, is, qui maiora animo voluebat, *nullum vltra verbum, aut operam sumere inanem* decreuit, *quin sine riuali seque et sua solus amaret* aut cum paucis Mantuanus. Quum autem Marianae causam defendere vellet Tamayus, quae de Prudentii patria, quasi aliud agens, scripsisset, illi ostendit, rationesque suas probauit. Postea quum apologiam totam absoluisset, peruidendam, et emendandam eidem obtulit, quod facere renuit Mariana, viribus, et ingenio Tamayi confisus. quamquam alia ratione permotus etiam mihi videtur, ne scilicet Mantuanus Tamayi scriptionem Marianae ipsi affingeret vlla ex parte (*a*).

25. Erat quidem iam vulgo recepta explicatio illa, quod Prudentius diceret *se oblitum veteris Saliae Consulis*, sub quo primam lucem viderat. Nihilominus Mantuanus praefracte negabat, veram eam esse, quia non duo Saliae Consules extiterant, vt alter *vetus* vocaretur; non intelligens, Prudentium solum innuere, Saliam iam pridem gessisse consulatum. Addebat, non Saliam, sed Salleam vocari hunc Consulem in quadam inscriptione apud Onuphrium Panuinium *Comment. in lib.* III. *Fast. p.* 408.

QVIESCIT . IN . PACEM . DEPOSITVS . DIEM . QVAR
TVM . NONAS . AVGV
STAS . FLAVIO . PHILIPPO
ET . FLAVIO . SALLEA . CON
SVLIBVS . PATER . SERBA
TIVS . FECIT

Quasi vero non potuerit vtroque modo scribi et *Salia*, et *Sallea*, aut si *Sallea* scribebatur, non licuerit poetae vnum L. expungere, vt metro consuleret, praesertim in nomine proprio. Fasti graeci, et Cassiodorius *in Chronico* habent, *Sallia*. Glandorpius *Onomast. Rom.* ex veterum monumentis *Saliae* nomen reponit.

26. Reie-

(*a*) Haec omnia protuli ex Tamayi opere in Appendice, seu *Razon de la historia del P. Iuan de Mariana: de las aduertencias de Pedro Mantuano: y de la defensa del Doctor D. Thomas Tamayo de Vargas.* In opere autem, de Prudentii patria disserens, ita ait: *Escrito este papel mucho antes que me determinara a responder a lo demas, y comunicado solo entre otros con el P. Mariana oraculo de nuestra edad etc.*

26. Reiecta opinione Mantuani, quaerendum est aliquid de Tarracone. Ita enim ait Prudentius de tribus martyribus Fructuoso, Augurio, et Eulogio, in eorum hymno: O *triplex honor, o triforme culmen, Quo nostrae caput excitatur vrbis, Cunctis vrbibus eminens iberis*. Haec non ignorant illi ipsi, qui Caesaraugustanum, aut Calagurritanum asserunt fuisse Prudentium. Aiunt, Tarraconem *caput nostrae vrbis* vocasse, quia caput erat Hispaniae Tarraconensis. Non repugnabo, quamuis coniectura aliqua duci posset, suam eius vrbem laudari a Prudentio, quum reliquas cunctas illico memoret, *Cunctis vrbibus eminens iberis*. At si Prudentius, quia e Tarraconensi Hispania erat, *nostrae vrbis* nomine appellat Tarraconem, cur eadem voce vti non potuit, quum alias vrbes eiusdem Tarraconensis Hispaniae nominauit, etiamsi in eis ortus non fuisset? Putat Nic. Antonius, hymnos *Peristephanωn* a Prudentio fuisse compositos nomine eorum, in quorum oppidis sancti illi celebrabantur. hoc quale sit, paulo post exquiram. Nunc obseruabo, ex hoc hymno argui, oppidum natale Prudentii situm fuisse in terris Pyreneis. Ita enim post superiores versus pergit:

Exultare tribus libet patronis,
Quorum praesidio fouemur omnes
Terrarum populi Pyrenearum.

Siquidem *fouemur*, non *fouentur*, est legendum, vt in commentariis probabo ex veteribus libris.

27. Quas autem Pyreneas terras dicat Prudentius, definire non audeo. Mela *lib.* II. *cap.* XIII., *Pyreneus*, inquit, *primo hinc in Britannicum procurrit oceanum, tum in terras fronte conuersus Hispaniam irrumpit: et minore eius parte ad dextram exclusa, traxit perpetua latera continuus, donec per omnem prouinciam longo limite immissus in ea litora, quae occidenti sunt aduersa, perueniat*. Riscus *Hisp. sacr. tom.* XXXIV. *p.* 191. *et seq.* animaduertit, a geographis antiquis *pyreneos* vocari omnes illos montes, qui inter *Fontem rabidum*, et *Caput Crucium* veluti rami distrahuntur: et verba Episcopi Pelagii de montibus Legionensibus interpretatur; *Quidam autem ex ciuibus Legionis leuauerunt corpus S. Froylani Episcopi infra Pyreneos montes, et posuerunt eum super altare*. (*a*) Patet ex his, Tarraconem, Caesaraugustam, Calagurrim, innumera item alia oppida *pyrenea* dici potuisse.

28. Reliquum est, vt de celeberrimis duabus hac in re sententiis sermonem instituamus; Caesaraugustane, an Calagurris censenda

(*a*) Libentius legam, *subter altare*, ex *altari*, prout alio in loco distinctius ex more sanctorum corpora recondendi *sub* ponam.

senda sit Prudentii patria. (*a*) Caesaraugustam Prudentii esse patriam tenent Aldus Romanus *in vita Prudentii* ac plures alii, praesertim interpretes (*b*). Ex solo Prudentii opere, immo fere ex solo hymno XVIII. martyrum caesaraugustanorum rationes petuntur, quibus Prudentius caesaraugustanus creditur. Hi autem sunt versus, qui proferri solent. *Bis nouem noster populus sub vno Martyrum seruat cineres sepulcro, Caesaraugustam vocitamus vrbem, Res cui tanta est*. Notat Riscus, *nostrum populum* dici a Prudentio Caesaraugustam, priusquam ea *nominatim* appelletur; quasi id faueat suae opinioni. Contra Rodriguezius de Castro obseruat, vocari *populum*, quae vox optime cadit in totum conuentum iuridicum caesaraugustanum, item Prudentium *sub vno sepulcro* dixisse, quamuis de aliis martyribus loquatur eiusdem conuentus iuridici, qui ad omnem Aragoniam, partem Cataloniae, Nauarrae, Rioxae, Guadalaxaram, Complutum, Agredam protendebatur; eo fere modo, quo Lucretius *lib*.v. *v*.26. dixit *commune sepulcrum, Rerum terra*. Verum haec nihil vtrinque iuuant. Prudentius in hymno SS. Martyrum Hemeterii, et Celedonii nusquam meminit *Calagurris*, quam tamen vocat *oppidum nostrum*: idem postquam dixerat *noster populus*, et sub *vno sepulcro*, statim addit: *Caesaraugustam vocitamus vrbem, Res cui tanta est*. Vbi intelligis, sepulcrum existere in ipsa vrbe. De eadem vrbe pergit: *Plena magnorum domus angelorum Non timet mundi fragilis ruinam, Tot sinu gestans simul offerenda Munera Christo*, Et quum alias ciuitates non solum ex conuentu caesaraugustano

(*a*) Caesaraugustae elogium ex Mela ante posui *num*.21. maius est quiddam, quod ait S. Isidorus *Etymol. lib*.XV. *cap*. I., *Caesaraugusta Tarraconensis Hispaniae oppidum a Caesare Augusto et situm et nominatum, loci amoenitate et deliciis praestantius ciuitatibus Hispaniae cunctis, atque illustrius florens sanctorum martyrum sepulcris*. Quae verba, et praecipue haec postrema *florere sepulcris martyrum* apprime consonant hymno Prudentii nostri de martyribus Caesaraugustanis.

(*b*) Aelius Antonius Nebrissensis *in epigrammate praeuio ad opera Prudentii*, et *in Comment. ad hymnum* XVIII. *martyrum caesaraugustanorum*, Iacobus Spiegelius *in Praef ad Comm.*, Georgius Remus *in Epist. ad Weitz.*, Xystus Senensis Bibl. lib. IV. Verbo, *Aur. Prud.*, Ioannes Vasaeus *Chronic. Hispan. ad annum* 351. Antonius Posseuinus *Apparatu*, *verbo*, *Aurel. Prud.*, Alfonsus García Matamoros *de Academ. Hispan.*, Ludouicus Nonius *not. in Hispan. cap*.82., Iohannes Henichius *Hist. part*.II. *sec*.IV. *cap*.III *pag*.23., Lucas Osiander *Epitom. Histor. Ecclesiast. centur*. IV. *lib*. I. *cap*. XXVI. Centuriatores *tom*.I. *Centur*.IV. *c*.*x*. *p*.681., Quenstedius *de patriis illustrium virorum sub Caesaraugusta*, Stephanus Chamillard *edit. ad vsum Delphini*, Martinus Carrillo *Hist. S. Valerii*, Ludouicus Diez de Aux *in Version. hispanic. hymnor. Prud.*, Lupercius, et Bartholomaeus Leonardo y Argensola in *Epistol. super hac controuersia*, Emmanuel Risco *Hisp. sacr. tom*.XXXI. *in dissertatione peculiari*, Carolus Augustinus Ansaldus *praefat. ad versionem italicam librorum aduersus Symmachum*, Andreas Mollerus *in com. ad hymn*. VIII. *Kal ian.*, cl. Praesul Stephanus Borgia in singulari et erudito opere, *Vaticana Confessio S. Petri*.

stano, sed etiam ex reliqua Hispania, et extra Hispaniam, promiscue celebrasset ob martyrum patronorum decus eximium, ad Caesaraugustam reuertitur: *Tu decem sanctos reuehes, et octo, Caesaraugusta studiosa Christi, Verticem flaueis oleis reuincta Pacis honore. Sola in occursum numerosiores Martyrum turbas Domino parasti*. Ita porro sequitur, gloriam singularem Caesaraugustae praedicans.

29. Quum autem alios martyres caesaraugustanos praeter 18. illos, in quorum laudem hymnum pepigit, vellet laudare, Vincentii in primis meminit. *Inde, Vincenti, tua palma nata est*. Et deinceps. *Nec furor quisquam sine laude nostrum Cessit, aut clari vacuus cruoris Martyrum semper numerus sub omni Grandine creuit. Nonne, Vincenti, peregre necandus, Martyr his terris tenui notasti Sanguinis rore speciem futuri Morte propinqua? Hoc colunt ciues, velut ipsa membra Caespes includat suus, et paterno Seruet amplectens tumulo beati Martyris ossa. Noster est, quamuis procul hinc in vrbe Passus ignota, dederit sepulcro Gloriam victor prope litus altae Forte Sagunti. Noster, et nostra puer in palaestra Arte virtutis fideique oliuo Vnctus, horrendum didicit domare Viribus hostem. Nouerat templo celebres in isto Octies partas, deciesque palmas, Laureis doctus patriis eadem Laude cucurrit*. Quibus in carminibus animaduertere quiuis poterit, Vincentium natum Caesaraugustae, caesaraugustanos appellari *nostros*, *has terras* intelligi de Caesaraugusta, *paternum tumulum* eandem vrbem indicare, Vincentium *nostrum*, et *nostra puerum in palaestra*, qui *templo in isto* palmas XVIII. celebres nouerat, et *laureis patriis* edoctus fuerat, aperte demonstrare patriam Caesaraugustam. Proinde iure Thomam Tamayum de Vargas Riscus refellit, quod putauerit, S. Vincentium a Prudentio *nostrum* appellari, quia erat Christianus, et similiter Bailius Petrum Mantuanum, qui *in nostra palaestra* interpretatur *de Valentia*.

30. Post Vincentium laudat S. Encratiam Prudentius; de qua haec habet: *Martyrum nulli remanente vita Contigit terris habitare nostris: Sola tu morti propriae superstes Viuis in orbe*. Et infra. *Hunc nouum nostrae titulum fruendum Caesaraugustae dedit ipse Christus, Iuge viuentis domus vt dicata Martyris esset*. In notis ostendam, non inde colligi, templum S. Encratiae viuenti dicatum fuisse, sed solum S. Encratiam pro Martyre habitam, quamuis martyrio, siue suppliciis, fuisset superstes. Nunc solum licet obseruare *terras nostras*, et *nostram Caesaraugustam* videri innuere, Caesaraugustae natum esse Prudentium. Ex his reiiciendus est Bernardus Ibañez de Echauarri *in Vita S. Prudentii episcopi turiasonensis pag*. 26., asserens, ex omnibus ciuitatibus prouinciae tarraconensis, scilicet Tarracone, Gerun-

da, Calagurri, Barcinone, et Caesaraugusta nullam a Prudentio appellari vrbem suam, excepta Calagurri. Nam *num.* 26. legimus Prudentium de Tarracone dicere: *Quo nostrae caput excitatur vrbis*, et quamuis de Caesaraugusta nusquam his verbis vtatur: *nostra ciuitas, nostra vrbs, nostrum oppidum*, tamen saepius Caesaraugustanos vocat *nostros*, Caesaraugustam *nostram*, eandem *nostras terras*, *nostrum populum*. Quamobrem aut fallitur, aut in re inepta ludit Bernardus Ibañez (*a*). Siquis tamen contendat, Prudentium de Caesaraugusta pronomine possessiuo *nostra* vti, quia ipse erat e prouincia tarraconensi, aut e conuentu iuridico caesaraugustano, non video, qua ratione ex ea arce deiici possit. nam eadem fere ratione *nostram vrbem* Tarraconem, *nostrum oppidum* Calagurrim nominasse affirmant, qui caesaraugustanum eum volunt.

31. Aliam praeterea viam iniit Riscus, vt partes caesaraugustanorum adiuuaret, ex iis quae notat Theodoricus Ruinart *in Actis S. Hippolyti*. Prudentius hymnum S. Hippolyti ad Valerianum episcopum direxit, quem ita affatur: *Innumeros cineres Sanctorum Romula in vrbe Vidimus, o Christi Valeriane sacer*. Et in fine hymni: *Sic me gramineo remanentem denique campo Sedulus aegrotam pastor ouem referas*. Erat igitur Prudentius ex vrbe, aut dioecesi, cui praeerat Valerianus. Ad quem locum Ruinartius aduertit: *Hic videtur esse Valerius caesaraugustanus episcopus. qui anno* 381. *interfuit concilio caesaraugustano*. Riscus, qui concilio Valerium subscripsisse anno 380. rectius tradit, eundem episcopum esse putat cum Valeriano Prudentii. Sed ante Riscum, et Ruinartium eam rationem inuenerat Paulus Albinianus de Rajas S. I., quem Tamayus *in Indice operis cit.* refert, in historia ms. Caesaraugustae probare voluisse, Prudentium fuisse caesaraugustanum ex hymno S. Hippolyti, vbi se ouem Valeriani appellat; quod ex literis ipsius Pauli cognouerat (*b*). Quod Valerianus, non Valerius, in hymno Prudentii scribatur, nihil referre ait Riscus: *o porque el vocatiuo de Valerio no puede acomodarse en el verso pentametro, o porque alli no vsaba de el como de nombre proprio, sino*

(*a*) Hunc cur Riscus ita appellet, vt dicat *Auctorem sub nomine D. Bernardi Ibañez de Echauarri*, non assequor. Etenim fuisse hominem magno et acri ingenio, qui eo nomine fuerit vocatus, et vitam S. Prudentii episcopi turiasonensis literis consignauerit, compertum mihi est.

(*b*) Qui chronicon Dextri, aliorumque, architectati sunt, minime id ignorarunt, ideoque *Valerium* dictum quoque fuisse *Valerianum* pro explorato tradiderunt. Notandum tamen, in conciliis Hisp. apud Cardinalem Aguirre concilio caesaraugustano anno 380. subscribere Valerium nono loco, minime vero declarari, eum esse episcopum caesaraugustanum. Loaisa quidem Valerium hoc titulo donauit in collectione concilior. Hispan., sed, vt ego arbitror, solum ex probabili coniectura.

sino apelatiuo, *concertado con la voz*, *Sacer*. Displicent hae rationes, et praesertim prima (*a*).

32. Minime tamen animus nobis est inficiari, aliquam coniecturam ex hymno S. Hippolyti pro Caesaraugusta capi posse. nam ex hymno XVIII. martyrum caesaraugustanorum liquet, e familia Valeriorum plures fuisse episcopos caesaraugustanos: *Hinc Sacerdotum domus infulata Valeriorum*. Potuit ergo aliquis ex hac familia episcopus nominari *Valerianus*, vt passim haec nominum deriuatio in familiis romanis accidebat, scilicet *Constans*, *Constantius*, *Constantinus*: potuit etiam Valerius ille, qui concilio caesaraugustano interfuit, *Valerius Valerianus* appellari, vt Claudius Claudianus, aliique simili modo, aut ab aliis *Valerius*, ab aliis *Valerianus* (*b*). Ex catalogis episcoporum caesaraugustanorum post Valerium illum secundum anno 380. nihil aliud eruitur vsque ad annum 458., quo N. episcopus praesidebat. In catalogo episcoporum calagurritanorum primus certi nominis episcopus indicatur Siluanus circa annum 457. Nicolaus Antonius ex praeiudicata opinione, quod Prudentius esset calagurritanus, asseruit, *Calagurri sub Valeriano antistite* hymnum editum Hippolyti. Verum etsi liquido pateret, Valerianum aut caesaraugustanam, aut calagurritanam sedem tenuisse, an tuto confici posset aut caesaraugustanum, aut calagurritanum fuisse Prudentium? Haud equidem puto. Cur enim non potuerit se ouem eius episcopi nuncupare, in cuius dioecesi per aliquod temporis spatium domicilium fixisset? Atqui Prudentius eiusmodi curriculum vitae tenuit, vt multis, diuersisque in locis diu videatur esse commoratus.

33. Illud quidem ex hymno XVIII. martyrum certo arguitur, Prudentium Caesaraugustae aliquando, et tunc maxime, quum hymnum condidit, constitisse (*c*). His accedit, Caesaraugustae extitisse familiam Clementum, vt probat Henricus Florez *tom.* I. *numismat. tabul.* IX. *num.* IX., ex qua fuisse Prudentium idem fatetur, quam-

(*a*) Quid enim est, quod vocatiuus *Valeri* non cadit in versum pentametrum? De vocativo quidem *Valeriane* id si dixisset, annuerem: tres enim primae syllabae sunt breues, quarum prima ob necessitatem producitur a Prudentio. At nullum esset peccatum, si pentametrum versum ita formasset: *Vidimus, o Christi Praesul amans Valeri*, aut quid simile. Neque item, *Valeriane sacer* sic interpretabor: *o sacerdos. e familia Valeriorum*.

(*b*) Non praetermittam, Valerium, Aureliumque (quod est Prudentii nomen) idem nomen eiusdem familiae indicari *in Onomastico* Glandorpii, quasi anagrammatice compositum, quod ridiculum puto.

(*c*) Audi eius verba de S. Encratia; *Vidimus partem iecoris reuulsam Vngulis longe iacuisse pressis*. Audi alia in fine: *Nos pio fletu, date, perluamus Marmorum sulcos, quibus est operta Spes, vt absoluam retinaculorum Vincla meorum. Sterne te totam generosa sanctis Ciuitas mecum tumulis*.

quamuis alioquin Calagurri natum existimet. Haec fere sunt, quae si non certam sententiam, at probabilem saltem coniecturam efficere possunt, vt Prudentius caesaraugustanus fuisse dicatur (*a*).

34. Iam vero cur Calagurris (nobis *Calahorra*) ciuem suum repetat Prudentium, enucleandum est (*b*). Qui Calagurrim Prudentii patriam statuunt, haud leue praesidium habent in hymno SS. martyrum Hemeterii, et Celedonii: non quod eos martyres ante omnes alios celebrauerit. exigui enim roboris est haec coniectura Moreti, et Florezii, Prudentium suae patriae patronos ceteris martyribus praetulisse, et ea de causa eorum hymnum primo loco posuisse. Grauius momentum in verbis ipsis hymni collocatur, vbi postquam miracula ad SS. martyrum sepulcrum patrata retulit Prudentius, haec addidit:

Hoc bonum Saluator ipse, quo fruamur, praestitit,
Martyrum quum membra nostro consecrauit oppido,
Sospitant quae nunc colonos, quos iberus alluit.
Sit dies haec festa nobis, sit sacratum gaudium.

35. Ne vero haec ita dicta esse intelligantur, quia Calagurris ad conuentum iuridicum caesaraugustanum spectabat, alii versus aduocantur ex hymno S. Laurentii, vbi de Roma loquens ita prosequitur Prudentius: *Nos Vasco iberus diuidit Binis remotos Alpibus Trans Cottianorum iuga, Trans et Pyrenas ninguidos*. Quo loco Prudentium sese

(*a*) Quod pene me fugerat, monere volui, Caesaraugustam Hispanis esse *Zaragoza*, non *Saragoxa*, vt ait Remus *Epist. ad Weitzium*, neque *Saragossa*, seu *Caragoca*, vt Ludewigius loquitur *in Prudentii vita*, nisi duplici C. in *Caragoca* suffigatur virgula, vt facere solent Hispani; cum per Z. non scribunt. Neque propterea quidquam detractum volo Ludewigio, aut aliis, qui dum res nostras illustrant, saepe in huiuscemodi errores incidunt. sed magis eis faueo, plaudoque, quod exteri quum sint, et nonnulla premantur difficultate, nihilominus nostrorum laudes celebrant; vt hic Ludewigius, qui vitas poetarum christianorum scribere meditatus, initium fecit, vt ait, *a mellitissimo Prudentio*, in quo etiam substitit, allis studiis, et occupationibus implicatus.

(*b*) Ita iudicant Garsias Loaisa *Collection. Concil. Hisp. post Concilium Lucense*, Ioannes Mariana *hist. hispan. lib.* IV. *cap.* VII., Ioannes Marieta *lib.* XXI. *p.* 23. apud Nicol. Antonium, Thomas Tamayo de Vargas *loc. cit.*, Nic. Antonius *Bib. vet. Hisp.*, qui ingens pondus huic causae adiecit, Goldastus *in praefat. Manual. Biblic.*, Georgius Fabricius *in comment. in hymnos quosdam Prudentii edit. Weitz. p.* 308. Riuetus *Crit. sacr. lib.* III. *cap.* XXVI., Auctor dissertationis laudatae *num.* 18. Fabricius *Bibliotb. Lat. vet. t.* II. *cap.* II. *lib.* IV. Ioseph Moret *lib.* I. *annal. cap.* IV., Henricus Florez *tom.* XV. *Hisp. sacr. pag.* 328., *et t.* XXIX. *p.* 292. Arnaldus Oihenart in opere: *Notitia vtriusque Vasconiae cap.* VII. *p.* 139., Ioseph Rodriguez de Castro *tom.* II. *Bibl. hisp. p.* 213. *et seqq.*, Tillemont *Hist. eccles. tom.* X. *p.* 560., Christophorus Cellarius in praefat. ad editionem Prudentii, qui Calagurrim Nascicam intelligit. Bernardus Ibañez de Echauarri *loc. cit.* Ludewigius Prudentium Calagurri natum, honores virum Caesaraugustae gessisse probabile existimat.

sese calagurritanum asserere Loaisa existimauit. cautius Mariana probabilem hinc sumi coniecturam arbitratus est. Re vera etsi caesaraugustanos a Roma iberus diuidat, tamen ea parte Vasconia non est. neque recte amnis *Vasco* prope caesaraugustam vocabitur. Contra Calagurris in Vasconum regione sita est.

36. In eandem interpretationem referri possunt alia verba ex hymno SS. martyrum Hemeterii, et Celedonii.

Pollet hoc felix per orbem terra ibera stemmate.
Iamne credis bruta quondam Vasconum gentilitas,
Quam sacrum crudelis error immolarit sanguinem?
Sospitant quae nunc colonos, quos iberus alluit.

Haec enim, quae de Calagurri sunt dicta, confirmant, de eadem intelligendum, quod ait: *Nos Vasco iberus diuidit*. Nihilominus haec argumentatio non omnino persuadet. nam iberus potuit dici *Vasco*, quia Vasconiam interfluit. et quamuis esset demonstratum, Prudentium illo tempore Calagurri, aut in Vasconia habitasse, nondum esset compertum, an eodem in loco primam lucem aspexisset. agitur enim de viro, *qui mores hominum multorum vidit, et vrbes* (*a*). Miror sane, acutiores esse scriptores in contraria opinione refellenda, quam in sua corroboranda. etenim vident optime, Prudentium plures vrbes *suas* vocitasse, et, vt alii alios refutent, inquiunt, Prudentium eam appellationem vsurpasse, quia vel Tarraco erat caput Hispaniae Tarraconensis, vel Caesaraugusta conuentus iuridici, vel Calagurris aut ad prouinciam tarraconensem, aut ad conuentum caesaraugustanum attinebat. neque animaduertunt, dum aliorum sententiam ita destruunt, suam pariter concidere.

37. Nic. Antonius huic difficultati obuiam ire conatus, ex hymno XVIII. mart. caesaraugustanorum pro Calagurri duos hos versus arripuit. *Nostra gestabit Calagurris ambos, Quos veneramur*. Giselinus *in Comment. ad hymnum SS.Hemet. et Celed.* eosdem versus protulit, sed nihil est deterritus. *Quibus verbis* (ait) *Calagurrim suam facit, quod teste Plinio III. natur. histor. calagurritani caesaraugustano conuentui annumerentur*. Verum Nic. Antonius pro certo statuit, Prudentium in hymnis *Peristeph.* loqui nomine eorum, apud quos sancti illi celebrabantur, ex verbis Gennadii de Prudentio: *Fecit et in laudem martyrum sub aliorum nominibus*. Obseruat praeterea, Prudentium *suam* appellasse Calagurrim, non solum quum SS.Hemeterium,

(*a*) Ludouicus Nonius *tom.* II. *Hisp. illustr. p.* 832., qui alioquin Prudentium caesaraugustanum credidit, ait, Poetam eo loco innuere, se Calagurri id temporis degere; quod apud Tamayum lego, apud Nonium non inueni.

rium, et Celedonium cecinit, sed etiam quum XVIII. martyres caesaraugustanos *sub aliorum auspiciis* laudauit, et rem esse claram concludit, patriam hoc loco fuisse demonstratam. Nobis non adeo clara res haec videtur esse. Primum Ernestus Salomon Cyprianus Gennadii verba, *sub aliorum nominibus inuitatorium ad martyrium*, hac nota excipit: (*in Bibl. eccles. Fabric.*) *Haec verba omittuntur in nostris mss., et recte quidem*. itaque in Gennadio libentius legam: *Fecit et in laudem martyrum librum vnum, et hymnorum alterum*. Deinde nequaquam dubium est, quin saepius suo solo nomine loquatur Prudentius (*a*).

38. Quod si Prudentius aliorum nomine in eis hymnis loqueretur, nomine ciuium caesaraugustae proferrentur illi versus: *Nostra gestabit Calagurris ambos, Quos veneramur*. Si autem aliquando *suo*, aliquando *alieno* nomine profatur, non poterit argumentum, nisi imbecillum, confici ex eo, quod modo hanc, modo aliam vrbem *suam* vocitauerit. Profecto sic prorsus censeo, pronomen *noster* diuerso modo a Prudentio saepius accipi; sic in hymno S. Cypriani:

Est proprius patriae martyr, sed amore et ore NOSTER,

noster hispanum sine vlla dubitatione significat, vt in commentario vberius dicam. Prudentius ipse, quia christianus poeta fuit, *noster* dicitur a S. Gregorio Turonensi. Animaduerto etiam, nunquam has voces adhibuisse, *mea ciuitas*, aut *vrbs*, *meum oppidum*, vel quid simile, quo distinctius eius patria declararetur. Itaque si aliorum coniecturis meam quoque addere licet, putarem Prudentii patriam posse collocari in aliquo oppido, aut oppidulo indefinite prouinciae tarraconensis, aut etiam conuentus caesaraugustani, quod nunquam nominauerit. Quid enim id vetat? Si tamen repugnes, reponam eum editum fuisse vel in aliquo ex oppidis, quae *sua* nuncupauit, vel ex aliis, quae aequo iure *sua* potuit nominare, quia in eadem erant prouincia, et in eodem conuentu. Siquidem patriam eius in aliis Hispaniae ciuitatibus procul a pyreneis regionibus quaerere, omni prorsus caret fundamento, reclamantibus tot versibus ante descriptis: eo vel maxime quia quum plures alios sanctos celebrauerit, et oppida memorauerit, nunquam sua ea nuncupauit, quod aliquando locus ipse

(*a*) Vt in S. Laurentio: *Audi benignus supplicem Christi reum Prudentium*. In Eulalia: *Ast ego serta choro in medio Texta feram pede dactylico, Vilia, marcida, festa tamen*. In XVIII. martyribus caesaraug. *Spes, vt absoluam retinaculorum Vincla meorum*. *Sterne te totam generosa sanctis Ciuitas mecum tumulis*. In S. Fructuoso, et sociis: *Fors dignabitur et meis medelam Tormentis dare, prosperante Christo, Dulces hendecasyllabos reuoluens*. In S. Cassiano: *Hic mihi, quum peterem etc.* In Romano: *Vellem, sinister inter hoedorum greges Vt sum futurus, eminus dignoscerer*. Et ne longior sim, in omnibus fere hymnis huius libri....

ipse postulare videbatur (*a*). Lepidissimum autem est Petri Criniti in Prudentii vita effatum: *quidam existimant, fuisse illum genere hispanum*. Itane vero? At eum hispanum esse quum ipsius libri clamant, tum asseuerate confirmant Walafridus Strabo, Beda, Dungalus, alii, praeter codices plures mss., oxoniensem, vbi dicitur *hispaniensis* in inscriptione dittochaei, quam vide in commentariis ad eum locum, vaticanum 2868. *num.* 77.

39. His ita constitutis, de natali Prudentii anno sermo iam est habendus. Ex *praefatione* operum certus is annus colligitur, explosa nimirum interpretatione Petri Mantuani, de qua *num.* 21., *et seqq.* *Oblitum veteris me Saliae Consulis arguens, Sub quo prima dies mihi*: Olim primus versus aliter legebatur: *Oblitum veteris Messaliae Consulis arguens*, ex quo maxima obscuritas in Prudentii vita digerenda oriebatur. multi enim inde inferebant, Prudentium Messaliae, aut Massiliae consulatum gessisse. Andreas Resendius veram lectionem aperuit, et de consule Salia mentionem fieri monuit (*b*). Ex Vasaeo veram lectionem, et explicationem accepit Theodorus Pulmannus. ex Pulmanno Giselinus, cui nulla ratio eius scopuli euitandi, in quem Aldus, Nebrissensis, aliique omnes impegerant, venire in mentem ante potuerat, vt ingenue confitetur *in comment. ad eum locum*. Nic. Antonius queritur, quod correctionis gratias Resendio non habuerit Pulmannus, et ab hoc monitus Giselinus (*c*).

40. Quod

(*a*) Vt in fine S. Eulaliae: *Ista comantibus e foliis Munera virgo, puerque date: Ast ego serta choro in medio Texta feram pede dactylico, Vilia, marcida, festa tamen. Sic venerarier ossa libet, Ossibus altar et impositum: Illa Dei sita sub pedibus Prospicit haec, populosque suos Carmine propitiata fouet.*

(*b*) Quod verbis Ioannis Vasaei *in Chronico ad an.* 351. referam. *Natus est Caesaraugustae Aur. Prudentius Clemens Philippo et Salia Coss., vt ipse de se testatur in praef lib. Cathem., vbi sic inquit: Irrepsit subito canities seni, oblitum veteris me Saliae consulis admonens*(leg., *arguens*). *Ita enim legendum, non quemadmodum hactenus etiam a doctis deprauate legebatur. Atque hanc huius loci restitutionem non mihi debes, candide lector, sed L. Andreae Resendio, qui mihi locum hunc atque alios nonnullos, qua est humanitate, communicauit, cuius ego in his rebus limatissimo iudicio non immerito plurimum tribuo, quemadmodum reipsa experieris, siquando, quos sub lima premit in Prudentium commentarios per occupationes serias potuerit euulgare*. Glandorpius in Onomastico post eius obitum anno 1589. edito sibi hanc correctionem adscribit: *quem locum in excusis exemplaribus omnibus deprauatum videmus . . . sinceram esse lectionem, (me Saliae) et ex veteribus hisce memoriis, a nobis probe deprehensam, omnes scio docti libenter agnoscent.*

(*c*) Ludewigius multa errat, dum scribit: *Georgius Fabricius restituit, Me Saliae: Giselinus eodem anno* 1564. *poetam edidit cum hac correctione. Vter vero alterum excripserit, asserere non ausim, quum vterque se hanc lectionem primum animaduertisse dicat*. Fabricius hoc tantum habet: *Vltimus hic versus in omnibus editionibus italicis, gallicis, germanicis, hactenus deprauatus, ansam errori dedit.*

40. Quod vero ad interpretandi rationem attinet, opus est admonere, Nebrissensem, etsi *Mesaliae* legerit, tamen sensum recte percepisse. neque enim consulatum intellexit, quem Prudentius gesserit, sed sub quo editus in lucem fuerat. *Sub hoc consule*, inquit, *videtur natus Prudentius.* In mss.codicibus varia est lectio. nam in aliis legitur *Mesaliae*, in aliis *Messaliae*, in aliquo *Messalae*, in aliis demum *me Saliae.* Atque ut ex glossis patet, iam olim apud veteres locus erat corruptus, et *Mesaliae*, aut *Messaliae* legebatur. Iso Magister IX., aut X. seculo verbo, *arguens*, annotauit, *me*. Quid autem id addere oportebat, si iam tunc scriptum erat: *Oblitum veteris me Saliae Consulis arguens*? Neque tamen verus sensus Isonem latuit. nam ad vocem *Saliae*, vel, quod ego puto, *Messaliae* apposuit, *illius Consulis*. Itaque Iso, et Nebrissensis Prudentium Messalia Consule natum fuisse crediderunt. At vero legendum esse *me Saliae*, adeoque huius consulatum indicari, multa persuadent: nimirum Philippus, et Salia consules fuerunt an. 348., quo circiter tempore Prudentium ortum fuisse aliunde constat. praeterea nullus est consul, saltem ordinarius, Messaliae, Mesaliae, aut Messalae nomine circa id tempus. tum in Prudentio multa sunt errata huiusmodi inscitia librariorum, qui in vnam dictionem diuersissima conglutinarunt, quae legi possunt *in Commentario Giselini ad hymum* XIII. *Peristephanωn*. Fauent denique mss. Codices, quos suo loco indicabo. Fixum igitur, certumque maneat, Prudentii natalem annum in consulatum Philippi, et Saliae incidisse, qui annus erat Christi 348., vt notat Petauius *Ration. tempor. in successione Consulum Romanorum*, et ita legitur in *Fastis Consularibus* Panuinii, quamuis alii annum 350. aut 351. malint. Quod mirandum in modum comprobatur his versibus ex apotheosi *vers.* 449. *et seqq.*

Principibus tamen e cunctis non defuit vnus
Me puero, vt memini, ductor fortissimus armis,
Conditor et legum, celeberrimus ore, manuque,
Consultor patriae: sed non consultor habendae
Relligionis, amans tercentum millia divum,
Perfidus ille deo.

Quibus Iulianum apostatam intelligit, vt ex commentariis clarius patebit, qui ab anno 361. ad 364. imperio potitus est. Accedit, Prudentium sua opera, et in his libros aduersus Symmachum edidisse anno aetatis 57., vt ex *praefatione* carminum liquet: *Per quinquennia iam decem, Ni fallor, fuimus: septimus insuper Annum cardo rotat, dum fruimur sole volubili*, id anno circiter 405. quum acciderit, vt post-

postmodum dicam, consequens est, Saliae consulatum in eadem praefatione denotari.

41. De Prudentii maioribus, aut familia nihil certi ad nos peruenit, quam nobilissimam fuisse ex muneribus ab eo gestis aequum est coniicere, idque multi etiam veteres confirmant. Ioannes Glandorpius *in Onomast. histor. Romanae* plura habet de *Aureliis*, nonnulla de *Clementibus*, et e tribus Prudentiis, quos nominat, nostrum magno elogio prosequitur. De familia Clementum caesaraugustana vide *num.*33. Haec tria eius nomina et hoc ordine solent circumferri, *Aurelius Prudentius Clemens*. In mss. codd. antiquissimis seculi VI. et seqq. dicitur *Aurelius Clemens Prudentius*, vt obseruare potes *c.*IV.*n.*96.praeter cod.Vat.alex.1439.1838.n.78.,Colb.1682.n.83. Primae editiones, altera anni incerti, altera Dauentriensis anni 1495., quam plerique male referunt ad an.1472., habent, *Aur. Clemens Prudentius*; qui ordo nominum sine vlla causa idonea in sequentibus omnibus editionibus est mutatus. Eum seruant Trithemius, Ferrarius, Ruinartius, aliique. Beda de arte metrica bis eum nominat, primum ita: *Prudens* in Psychomachia, rursus *Aurelius Prudens Clemens*. Quod autem prius aliquando *Clemens*, quam *Prudentius*, aut *Prudens* collocetur, nouum non est. sic *Sulpicius* cognomento *Seuerus*, ab aliis vocatur *Seuerus Sulpicius*, vt obseruauit Ros-weidus *in not. ad Ep.* 1. *S. Paulini* ex Francisco Syluio, qui *Progymnasm. centuria* II. *cap.*XLI. docet, saepe cognomen nomini praepositum. Sirmondus *in praefat. ad notas Apollinaris Sidonii* egregie probat, mediae aetatis nominum duplicem quodam modo legem fuisse. vnam, vt proprium cuiusque nomen in locum vltimum coniicerent; alteram, vt tum proprium hoc nomen, tum cetera, interdum quidem aliunde pro arbitrio, vt plurimum vero a propinquis affectibus deducta imponerent. Videri etiam potest cl. Marchio Scipio Maffeius *in Dissert. de Romanorum nominibus*, qua probat, Cassiodorii praenomen esse *Marcum*, nomina gentilia *Aurelium Cassiodorium*, nomen proprium, seu cognomen *Senatorem*. (*post Hist. Theolog.*, *et Complexiones Cassiodorii edit. Trident.* 1742.) Riscus aduertit, Prudentium a Dupinio, *tom.*III. *Bibl.*, et Ioanne Ferreras *ad an.*406. appellari *Quintum*, quod nomen abest a mss. codd., et antiquis scriptoribus. Crediderim, errorem inde oriri potuisse, quod Symmachus, quem Prudentius oppugnauit, Quintus Aurelius a nonnullis veteribus auctoribus dicebatur. Nihil tamen est, quamobrem Prudentius similiter non potuerit *Quintus Aurelius Clemens Prudentius* nominari. immo Alexander ab Alexandro *Genial. dier. lib.* I. *cap.* IX. probat, apud Romanos saepius

mares quatuor nomina habuisse, praenomen, cognomen, agnomen, et nomen, idque nobilitatem monstrare. Quod si praenomen Prudentio addere libet, eligatur *Marcus*: ita enim appellatur in quodam *cod. ms. num.* 89. Vocandus ergo erit M. Aur. Clemens Prudentius, quorum primum est praenomen, Aurelius, et Clemens nomina gentilia, Prudentius nomen proprium, ex lege nominum mediae aetatis. Marci Aurelii plurimi fuerunt, vt M. Aurelius imperator, M. Aurelius Valerius Flauius Claudius Constantinus, M. Aurelius Claudius Gothicus, M. Aurelius Claudius Quintillus. S. Maurelium a M. Aurelio, vt Agellium ab Aulo Gellio, multi opinantur fuisse dictum.

42. Ludewigius, quod Carolus Sigonius de Roman. nomin. ostendat, Romanorum nomina a generis principe, a sapientia, ab arte tracta quandoque esse, existimat ab aliis non male factum, qui Prudentii nomina in laudes eius traxerunt (*a*). Ceterum etsi non absurde in laudem poetae nomina eius verti possint, vt in aliis assolet, tamen a prudentia, a clementia, ab aureis moribus tracta illa esse nemo prudens iudicauerit, sed imposita, antequam eae virtutes in Prudentio esse, aut eminere coeperint. Aliud solet nomen Prudentio attribui, certe longe post ipsius obitum inditum. nam Prudentius Maior appellatur in Codice ms. membraneo prosodiaco, antiquo, et erudito, apud Barthium Aduersar. lib. XXXVII. cap. XIII. *Macera, et maceries producunt a, quamuis veniant a macer . . . et Prudentius Maior: Quamuis maceries florentes ambiat agros*. Pariter Ioannes Balbus, seu de Ianua in opere, *Catholicon*, verbo, Spera. *Vnde Prudentius Maior*; *Cuius ad arbitrium spera nobilis, atque rotunda*. Qui versus legitur *in Apotheosi* v. 210., prior ille Hamart. v. 226. Suspicari aliquis posset, an id nomen Prudentio acciderit ex codice maiori, ex quo illi versus promebantur, siquidem opera interdum in plures diuersae molis codices solebant distrahi. quo sensu *Ouidius Magnus*, *Claudianus Magnus*, *Theodosius Exiguus* nuncupabantur, vt legere poteris in Barthio loc. cit. lib. VI. cap. I. Eam elegantiam nostris quoque moribus adhaesisse in libris, quorum vsus est in scholis grammaticorum, norunt pueri, quique pueros docent.

43. Prudentius vero noster *Maior* creditur esse dictus, vt a ceteris discernatur. Melchior Goldastus quinque Prudentios distinguit in edit. Weitz. pag. 319., turiasonensem episcopum circa annum 300, hunc nostrum poetam, alium trecensem in Gallia episcopum, aucto-

(*a*) Vt Alcimus Auitus, plures codd. mss. operum Prudentii, auctor Catalogi testium veritatis *l.* IV. *pag.* 185. *edit. poster.*, Taubmannus *in Culicem Virgilii*, et *in literis ad Weitzium*, Zacharias Vietor *Topicar. Diss.* XI. *disquis.* II. Confer cap. IV.

ctorem, vt putat, hymni, *Virgo dei genitrix*, quem codices mss. Prudentio adscribunt, (Vide num. 98.) quartum, monachum Germanum praeceptorem Walafridi Strabi, scriptorem hymnorum de Natiuitate domini, *Corde natus ex parentis*. et de Passione, *Vidit anguis immolatum. hic est*, ait, *ad cuius differitatem Prudentius Clemens Maior coeptus est appellari*. His quintum Prudentium suo *beneficio, et comitate* addit, Prudentium Amoenum Prudentio Clementi aequalem, aut non valde inferiorem. Attamen hunc Amoenum a Prudentio neutiquam esse diuersum, quum de eius Dittochaeo agetur, demonstrabitur. quod nomen illi ob ingenii amoenitatem, aut alia de causa fuerit impositum. Tarrafam, Trugillum, et Ferrarium Nic. Antonius recte coarguit, quod sacrum poetam Prudentium cum turiasonensi episcopo confuderint. Consule Bollandianos continuatores, ad diem XXVIII. aprilis in commentario praeuio ad vitam S. Prudentii, qui Bernardum Lucensem Tarrafae, ceterisque adiungunt, et de aetate Prudentii turiasonensis vix aliud certum esse statuunt, nisi annum Domini 846. viuendo antecessisse. Vixisse anno 300., probabilis est opinio.

44. Age nunc, ex ipso Prudentio curriculum eius vitae ad annum vsque aetatis 57. audiamus, ex praefatione ad carmina.

Per quinquennia iam decem,
Ni fallor, fuimus: septimus insuper
Annum cardo rotat, dum fruimur sole volubili,
Instat terminus, et diem
Vicinum senio iam deus applicat.
Quid nos vtile tanti spacio temporis egimus?
Aetas prima crepantibus
Fleuit sub ferulis: mox docuit toga
Infectum vitiis falsa loqui, non sine crimine.

Hactenus intelligo aetatem primam, pueritiam extremam, ac, si vis, adolescentiae initium vsque ad annum circiter 20., quo tempore mendaciuncula, quibus fere illa aetas infecta esse consueuit, animi demissione, qua maxime excellebat, accusat, nisi malis interpretari rhetoricam, et dialecticam, quibus facultatibus FALSA LOQVI quodammodo congruit; quae interpretatio praeferenda videtur, quum et optimis recentibus commentatoribus placuerit, et in antiquis glossis reperiatur. Caesaraugustae literis operam nauasse sub Petro oratore non temere coniicit Riscus ex S. Hieronym. ad

 an.

an. 356. in Chronico.: *Petrus Caesaraugustae orator insignis docet* (*a*). Pergit Prudentius.

Tum lasciua proteruitas,
Et luxus petulans, heu pudet, ac piget,
Foedauit iuuenem nequitiae sordibus, ac luto.

En verba, quibus accusatio omnis aduersus iuuenilia Prudentii crimina innititur. quotquot enim eius vitam postremis his seculis enarrant, tamquam sceleratum, ac perditum adolescentem repraesentant. Ludewigius cum S. Augustino comparat, in quo nihil est simile. nam Augustinus grauissima quaedam sua peccata non solum in genere, sed in specie, et singillatim confessus est. Riscus hispanicis verbis eadem vitia ample exaggerauit: *Se dejo arrastar de los vicios . . . manchando su corazon, amando los torpes deleytes de la carne*. Et quis non hoc fere modo loquitur? Fabricius vlterius progressus affirmat, in toga causas iniquas Prudentium egisse, quod pariter colligit ex hac ipsa praefatione.

45. Equidem non libidine aliqua commendandi Prudentium, non consuetudine nostrorum temporum abreptus, qua tot apologiae pullulant, et quantumlibet desperatae causae patronos audaces inueniunt, sed amore veritatis impulsus, Prudentii defensionem suscipiam. Etenim persuasum habeo, nihil ab eo esse dictum, quod ex ore hominis iusti, et christiana humilitate praediti non soleat excidere. Iustum hominem quum dico, iustitiam intelligo, qualis in homines, dum in hoc seculo viuunt, cadit. *Licet enim* (ait Concil. Trident sess.VI. de iustif. cap.XI.) *in hac mortali vita, quantumuis sancti, et iusti in leuia saltem, et quotidiana, quae etiam venialia dicuntur, peccata quandoque cadant, non propterea desinunt esse iusti*. Et prouerb. cap. XXIV. v. XVI. *Septies enim cadet iustus, et resurget* (*b*). Haec igitur peccata, in quae iusti saepe labuntur, et lex illa, quam Apostolus ipse experiebatur in membris suis repugnantem legi mentis suae, et captiuantem eum in legem peccati, satis, superque sunt, vt verba Prudentii ab homine iusto adhiberi possint tam vere, quam humiliter. Libet enim hoc christiano vocabulo vti, quum veteres latini eam vir-

(*a*) Huius Petri nomine editum chronicon si forte ad tuas manus peruenerit, scias, peruelim, ab iis esse confictum, qui vt sua somnia venditarent, celeberrima antiquitatis nomina vsurparunt.

(*b*) Vbi etsi non inueniatur illud, quod plurimi addunt, *in die*, tamen veritas sententiae multorum auctoritate posset confirmari; nam a tempore Cassiani ea additio legitur facta. *Manifeste* (inquit ille Collat. XXII. cap.XIII.) *Scriptura pronunciat, Septies in die cadit iustus, et resurgit*.

virtutem, quam ne agnoscebant quidem, proprio nomine non donauerint. Profecto S. Hieronymus in Epitaph. Paulae tom.I. Oper. num.XV. id notat de S. Paula: *in qua fontes crederes lacrymarum. ita leuia peccata plangebat, vt illam grauissimorum criminum crederes ream.* Pleni sunt libri mystici, plena acta sanctorum huiusmodi exemplis, quae singillatim recensere non vacat. Legi possunt, quae innocentissima virgo S. Teresia de se narrat, exponens, quid egerit, antequam monasterium ingrederetur.

46. Nec mouere quemquam debent grauia illa verba, quae Prudentius vsurpauit; *lasciua proteruitas, luxus petulans, sordes, et lutum nequitiae*, Nam praeterquamquod similibus, aut atrocioribus verbis nonnulli sancti, qui vitam innocentem vixerunt, vsi sunt. non tam illa sunt grauia, quam plerisque fortasse videatur. Eo enim omnia denique recidunt, vt explicandum sit, quid *nequitiae* nomine latini intellexerint. Christianus Becmanus de Origin. latin. linguae verbo, *Aequor*, Perotto aduersatur, qui *nequam* facit a *Ne* et *queo*; ferendum id esset, nisi Varroni quoque, qui lib.IX. lat.ling. a *ne*, et *quidquam* deducit, repugnaret, putans, *nequam* a *ne*, et *aequum* rectissime dici, vt *nequam* sit ἄδικος, κακὸς, ἀχρεῖος. quod arguit deductum, a *nequus* (pro quo vtimur *nequam*) *nequitia*, vt a malus malitia. Quid si veteres latini a *nequicquam* deducebant etiam *nequitia*? Cicero Tuscul. Edit. Ald. p. 194. *Nequitia, quamuis hoc durius videatur, ab eo quod nequicquam est in tali homine, ex quo idem nihili dicitur*. Quare nequitiam fere pro inertia idem vsurpat, in Catilin. pag. 98., *Iam me ipsum inertiae, nequitiaeque condemno*. et pag. 103. *Inertia, ac nequitia*. Eodem pertinet, quod Prudentius ait:

Quid nos vtile tanti spacio temporis egimus?

Et infra de bonis, et malis fortunae: *Numquid talia proderunt Carnis post obitum vel bona, vel mala*? Itaque Prudentius otium, inertiam, opera, quae ad salutem aeternam consequendam nihil conducerent, peccata, quamuis non grauia, in quae iuuenilibus praesertim annis inciderit, potuit versibus expositis flere, et dolere. Ac reapse nihil in eo fuisse, quod sceleratam vitam, aut paganismo deditam, quod in codice vaticano sequioris aeui legitur, possit arguere, recte colligitur ex eius humilitate, quae in omnibus operibus clarissime elucet: *Quid nos vtile tanti spacio temporis egimus*? Ex humilitate id dictum ait Riscus; quia iam libros contra Symmachum scripserat, et alia opera bona fecerat, nempe; *Ius ciuile bonis reddidimus, terruimus reos*. Barthius lib. VIII. Aduers. cap. XI. notat, modestiam, quae in praefatione trochaica libri Peristeph. emicat, virtutem propriam

priam esse Prudentii, qui in fine hymni de S. Romano se hoedum iungendum hircis a latere sinistro iudicis dicens, *longius nimia humilitate etiam a vero Mediatore secessit*. de quo nos alio loco. Nunc enim solum obseruo, Riscum, et Barthium, qui tantam Prudentii humilitatem agnoscunt, non debuisse ex eius verbis scelera iuuentutis exaggerare, simulque hominis modestiam fateri (*a*).

47. Non video, qui haec cohaereant. nam si Prudentius *nimia humilitate* longe processit, si in S. Laurentio, immo passim in suis carminibus, repetit similia, quibus nullum vitae suae tempus vtiliter transactum videtur agnoscere, nihil est causae, cur non omnia huiusmodi dicta humilitati adscribantur. Siquidem constat, quanto pietatis sensu martyrum sepulcra inuiseret (*b*). omitto, aut omnia, aut pleraque carmina ante praefationem mihi videri fuisse composita, vt postea declarabo. Etenim siue antea, siue postea fuerint scripta, hominis pii, iustique humilitas ex illis omnibus apparet (*c*). Neque dicam, quam se inferiorem Symmacho in eloquentia existimauerit in praefat. lib. I. *Sum plane temerarius* etc. Satis enim multa dicta sunt, vt id, quod volui, conficiam, versus *Praefationis*, quibus sua peccata fatetur Prudentius, eius humilitatem, non vitam paganam, aut insigniter improbam, arguere. Exemplum proferam ex S. Eugenio toletano praesule, qui in fine precationis

(*a*) Et Barthius quidem *loc cit.* ita pergit. *Vsque adeo trochaeus iste Prudentium auctorem clamat, vt tot seculis inter tot postea poetas Christum professos nemo fuerit, qui cum hoc comparabilem scripserit. In principio se a choro piorum segregat, ob iuuentutis nimirum peccata, quum paganus et miles militariter paganeque viueret.*

(*b*) In Cassiano: *Stratus humi tumulo aduoluebar, quem sacer ornat Martyr dicato Cassianus corpore.* In Hippolyto: *Haec dum lustro oculis, et sicubi forte latentes Rerum apices, veterum per monumenta sequor.* In Petro, et Paulo apostolis. *Haec didicisse sat est Romae tibi: tu domum reuersus Diem bifestum sic colas, memento.*

(*c*) In praefat. Peristeph. *Nos citos iambicos Sacramus, et rotatiles trochaeos, Sanctitatis indigi. Me paterno in atrio. Vt obsoletum vasculum, caducis Christus aptat vsibus.* Et similia. In Laurentii passione, in fine: *Hos inter, o Christi decus, Audi poetam rusticum Cordis fatentem crimina, Et facta prodentem sua. Indignus agnosco, et scio, Quem Christus ipse exaudiat, Sed per patronos martyres Potest medelam consequi. Audi benignus supplicem Christi reum Prudentium, Et seruientem corpori Absolue vinclis seculi.* In XVIII. Martyribus. *Nos pio fletu, date, perluamus Marmorum sulcos, quibus est operta Spes, vt absoluam retinaculorum Vincla meorum.* In fine Fructuosi. *Olim tempus erit, ruente mundo, Quum te, Tarraco, Fructuosus acri Soluet supplicio tegens ab igni. Fors dignabitur et meis medelam Tormentis dare, prosperante Christo, Dulces hendecasyllabos reuoluens.* In fine Romani: *Vellem sinister inter hoedorum greges Vt sum futurus, eminus dignoscerer.* Et quae sequuntur. In Hippolyto: *Sic me gramineo remanentem denique campo Sedulus aegrotam pastor ouem referas.* Praetereo alia, et in his orationem in fine Hamartigeniae. *O dee cunctiparens*, de qua infra capite XVII. redibit sermo.

nis coronam aeternae gloriae se non meruisse fatetur, *modestia Christianis priscis vsitata, quam aliquot locis inuenies et apud Prudentium*, ait Barthius lib. LV. cap. XI., Aduers., qui plura carmina S. Eugenii eo loco emendanda suscepit. Versus S. Eugenii sunt: *Quumque suprema dies mortis patefecerit vrnam - Concede veniam, cui tollit culpa coronam*.

48. Exposita iuuenili aetate, Prudentius reliquam vitam enarrat.

Exin iurgia turbidos
Armarunt animos, et male pertinax
Vincendi studium subiacuit casibus asperis.

Iureconsulti munus hoc loco explicari nemo ambigit. et quum Beda, et Walafridus Strabo Prudentium vocent *scholasticum*, id nominis ei dari, quia iureconsultus fuit, consentaneum rationi est iudicare. Quamuis enim olim discipulum, sophistam, rhetorem, eruditum ea vox valuerit, tamen ita quoque nuncupatus fuit iureconsultus, et orator, vt nunc omittam aliam significationem, qua post Carolum Magnum scholasticus est dictus, qui gymnasiis praeerat, aut a seculo XII., qui aristoteliam philosophiam profitebantur. de qua videri potest cl. Bartholomaeus Pouius, limatissimi iudicii, et sermonis scriptor Institut. Hist. Philosoph. lib. IX. cap. I. (a). In concilio sardicensi generali can. X. statutum est, *vt siquis ex foro siue diues, siue scholasticus, episcopus fieri dignus habeatur, non prius constituatur, quam lectoris, et diaconi, et presbyteri ministerium peregerit*. Ita enim redditur latine in edit. paris. collect. concil. 1671., sed melius verti poterit: *siquis diues, aut scholasticus e foro, episcopus fieri dignus habeatur*. graece est: ἐάν τις πλούσιος, ἢ σχολαστικὸς ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς ἀξιοῖτο ἐπίσκοπος γίνεσθαι. Innocentius I. in epist. ad concil. toletan. num. IV. queritur, aliquos in Hispania ad sacerdotium fuisse ascitos, *qui post acceptam baptismi gratiam in forensi exercitatione versati sunt, et* OBTINENDI PERTINACIAM *susceperunt*. Quam phrasin de se, suoque officio vsurpauit Prudentius paulo post scribens; ET MALE PERTINAX VINCENDI STVDIVM.

49. Post

(a) S. Macharius Homil. XV. sic habet: *Deinde vbi fuerit scholasticus, omnium causidicorum est nouitius, et vltimus*. Quo eodem sensu scholasticum intellexit S. Augustinus tract. VII. in Ioan., et Codex Theodos. lib. VIII. de Concuss. Aduocat. tit. X. leg. II. *Nec latet Mansuetudinem nostram, saepissime scholasticos vltra modum, acceptis honorariis, in defensione causarum omnium et annonas et sumptus accipere consuesse*. Vbi legi dignus est commentarius Iacobi Gothofredi. Merobaudes, cuius extat carmen de Christo in biblioth. SS. Patrum, nuncupari solet *scholasticus hispanus*. In cod. Theodos. duplex Merobaudes nominatur, alter consul, alter magister peditum in Gallia. Confer Ant. Zirardinum pag. 168. in Nouel. Theod.

49. Post aduocati munus ad regendas vrbes Prudentius est euectus.

Bis legum moderamine
Frenos nobilium reximus vrbium:
Ius ciuile bonis reddidimus, terruimus reos.

Inde eum euexit Princeps ad militiae palatinae gradum, ordinemque proximum.

Tandem militiae gradu
Euectum pietas Principis extulit,
Assumptum propius stare iubens ordine proximo.

Quum Prudentius munera a se obita poetice, hoc est, stylo sublimi, figuratoque descripserit, qualia ea fuerint, possumus quidem coniicere, non tamen certo definire. In codice ms. biblioth. vatican. 3859., qui seculo IX., aut X. videtur scriptus, ita initio notatur: *Aurelius Prudens Clemens iste partim in consulatu, partim in familiaritate Principis fuit, et sic ipse ascendit: secularibus literis quinquaginta septem annis operam dedit, sed postea ex toto omittens, ad diuina metra componenda se contulit*. Michael a S. Ioseph in Bibliogr. verbo, Prudentius, refert ex Tirino, Prudentium poetam palatinum fuisse, ex Gennadio militem palatinum. Barthius lib. LIV. cap. XVIII. Aduers. notat descriptionem portarum castrensium ad illum versum psychomachiae, *Liminis introitum bifori dant cardine claustra*, quam, inquit, miles quondam suopte, et Gennadii testimonio, adeoque palatinus, ad romanarum instar composuit. Ansaldus in praefat. versionis italicae libror. aduersus Symmach. narrat, Prudentium primum gradum in exercitu post imperatorem obtinuisse, bis praetorem fuisse.

50. Ita fere suo quisque arbitratu de muneribus Prudentii iudicat. Ex codice Theodosiano haec licet colligi, quae ad rem nostram pertinent. Praesides Baeticae erant, incertus anno 324., ad quem data anno 337. l.2. de distrah. pign., Tarraconensis vero praeses nominatur Iulianus anno 316., ad quem data l. 1. de temporum cursu, vbi titulus eius apponitur *V. C.* hoc est, *Vir clarissimus*. Nonnullis autem legibus praesidum, et similibus appellationibus rectores prouinciarum intelliguntur. Rectores ergo prouinciarum, qui etiam iudices ordinarii, et iudices prouinciarum appellabantur, et quandoque comites primi ordinis erant, gladii ius habebant, red-

dendi

dendi iuris in prouinciis facultate potiebantur. Rectoribus prouinciae, seu prouinciarum superiores erant vicarii, qui pro praefectis plures prouincias administrabant. Toto illo tempore Hispaniarum nullus apparet praefectus, sed erat tamen vicarius, de quo passim in Codice Theod., cui inscribebatur *PP. Hispaniarum*, id est, *Propraefecto Hispaniarum*. appellatur etiam *Vir clarissimus* l.4. de custod. reor. Erat autem quaedam dignitas, quae dicebatur *proximatus*, *honor proximi*, *proximatus splendor*, quo per ordinem, meritoque stipendiorum ascendebant. Videlicet post magistros scriniorum, qui in tribus prioribus scriniis militabant, succedebant alii, his proximi, qui *proximi scriniorum* dicebantur. Hi, deposita militia, seu post depositum actum, *Clarissimis* adgregabantur, vicariis exaequabantur, ad comitatum principis sine euectione venire poterant (*a*).

51. Ex his arguere possumus, Prudentium fuisse bis praesidem prouinciae tarraconensis, nisi forte huius prouinciae semel, et alterius semel praeses, seu rector fuerit. cuius muneris proinde erat *moderamine legum frenos nobilium vrbium regere*, *bonis ius ciuile reddere*, *reos criminum terrere*. Euectus inde est ad superiorem militiae gradum, nimirum *militiae ciuilis*, *palatinae*, aut *praesidialis*, non *bellicae*, *castrensis*, aut *cohortalis*. nam ii, qui officiis iureconsultorum, praesidum, rectorum, et similium funguntur, vulgo in Cod.Theod. *militare*, et *ad superiores militias ascendere* dicuntur. Is autem gradus militiae ciuilis fuit aut vicaria potestas in Hispaniis, aut ius comitatus primi ordinis, aut denique honor *proximatus* simul cum euocatoria principis, seu *iussione* augusta, vel facultate accedendi ad comitatum principis. Eo enim spectant Prudentii verba, quod a principe *euectus militiae gradu, iussus fuerit propius stare ordine proximo*. Vbi praeter *iussionem principis ordo proximus* exprimitur, qui non alius esse videtur nisi *ordo proximatus*. Non est igitur, cur de consulatu Prudentii cogitemus, aut praetorio praefectum fuisse fingamus, quorum munerum nullum est vel leuissimum vestigium. Ludewigius affirmat, post Aldum fere omnes virum consularem poetam nostrum

(*a*) Videri potest lib. VI. Cod. Theod. toto titulo XXVI. *de proximis etc.*, vbi leg. 2. data anno 381. *clarissimos viros proximos scriniorum, et magistros dispositionum vicariorum ordini copulamus*. et leg. 14. *Ipsis vero* (proximis) *veniendi ad comitatum liberam licentiam, perpetuamque praestamus, nec in eorum personis expectari augustam praecipimus iussionem*. quae lex data est anno 407. *Comitatus* est, vbi princeps existit. *Iussio* vero principis est eiusdem *euocatoria*, de qua tit. XXIII. l.3., scilicet licentia veniendi ad *comitatum*. Rigaltius ad Epist. XXIV. S. Cypriani, vbi quidam *proximi clero* dicuntur, non male colligit, fuisse in ecclesia *proximatum clero* similem proximatui scriniorum.

dicere. sed quo ille tempore scribebat, fere nullus id dicebat; quum multi iam animaduertissent post Alciatum, notas V.C., quae duae literae Prudentii nomini subiiciuntur, non *virum consularem*, sed *virum clarissimum* significare. Neque enim Prudentii aevo erat in vsu titulus *viri consularis*. Ex Valerio Probo de notis Romanorum interpretandis, et aliis patet, V.C. indicasse aut virum consularem, aut virum clarissimum, aut quintae cohortis. Militiam Prudentii non fuisse bellicam iam vidimus. quod autem eius tempore titulus viri consularis non esset in vsu, non est vndecumque verum (a). Ex mss. codicibus, et ex breuiario caesaraugustano colligitur, ante Aldum eam opinionem iam inualuisse, vt Prudentius consul, aut vir Consularis crederetur; siquidem Tamayus de Vargas in defensione Marianae refert, in officio veteri caesaraugustano lectiones XVIII. martyrum indicari deprompta *ex Aurelio Prudentio viro consulari caesaraugustano*. A Dungalo seculo IX. *vir consularis* dicebatur, vt videre poteris infra num.243., et ab Isone in glossis ad praefat. Prudentii consulatus adstruitur ad versum 17. Nonnulli existimarunt, Prudentium consulatum gessisse non Romae, sed Massaliae, aut Saliae in Hispania, vrbibus ignotis, aut denique Massiliae, si *Massiliae* legeretur pro *Massaliae*, aut *Mesaliae* in versu,

Oblitum veteris Messaliae consulis arguens.

Sed quum iam vera lectio, et explicatio eius versus stabilita fuerit, et demonstrata supra num. 39., non est diutius in eodem argumento immorandum. Quamquam infirma quorumdam est ratio, qui Prudentium negant consulem fuisse, quia in occidente nulli erant consules nisi Romae, quos secutus esse videtur cl. Emmanuel Martinius lib.II. epist.53., qui aperte docet, extra Romam consules non fuisse. Eos Ausonius refellit, carmine de Burdigala, vt plerique exponunt:

Haec patria est: patrias sed Roma superuenit omnes,
Diligo Burdigalam: Romam colo. ciuis in hac sum,
Consul in ambabus. Cunae hic, ibi sella curulis.

52. Alii Prudentium praetorio, aut Vrbi praefectum inde arguebant fuisse, quod ORDINE PROXIMO PROPIVS a principe assumptus con-

(a) Ex Cod. Theod. lib.III. de bon. proscript. constat, fuisse quosdam *consulares* dictos, et quidem in Hispania Caelestinum an.357. Solebant autem *consulares*, aut *exconsules* appellari, non *viri consulares*. Illud vero est certissimum, eas notas saepissime innuere *virum clarissimum*, et interdum apponi iis, qui consulatum gererent, vt consules *viri clarissimi* appellarentur, quod multis inscriptionibus, iurisque legibus posset comprobari. De *consularibus* plura Guidus Pancirolus in notit. dig.

constiterit. quod secus intelligendum esse ante demonstraui. Ludewigius ostendere conatur, nullam Romae dignitatem habuisse Prudentium: quia senex admodum Romam venit, propterea que in summam admirationem vrbis ante vix visae tractus est, ex Cassiani hymno.

Sylla forum statuit Cornelius: hoc Itali vrbem
Vocant ab ipso conditoris nomine.
Hic mihi, quum peterem te, rerum maxima Roma,
Spes est oborta, prosperum Christum fore.
et infra:
Aedituus consultus ait: quod prospicis, hospes,
Non est inanis, aut anilis fabula.

Praeterea non adeo Prudentius cum Symmacho (quem apostatam dicit Ludewigius, fortasse ex dicendis ad v. 450. apoth.) contendere veritus esset, si dignitatem in Vrbe obtinuisset. quamuis enim S. Ambrosius veniam quoque *sermonis asperi* postulet, contra Symmachum disputaturus, tamen ipse Ambrosius, licet mediolanensis episcopus, longe inferior erat Symmacho, viro consulari, Vrbis praefecto, et caeremoniarum pontifice. Concludit Ludewigius, videri Prudentium rerum summam in Hispania, non Romae, potitum, ac proinde praefectum Hispaniarum fuisse.

53. Plura in his displicent. Primum Prudentium admodum senem Romam venisse non liquet. nam quis annum inuenire poterit, quo S. Cassianum inuisit? quis asserere audeat, tunc primum aut Romam petiisse, aut Forum Cornelii vidisse? Quod vero Prudentius cum Symmacho contendere veritus sit, id solum pertinet ad singularem Prudentii modestiam, qui Symmachi eloquentiam suae longe praeponebat (*a*). Falsum item est, Symmachum, quum a S. Ambrosio est oppugnatus, eos omnes honores fuisse assecutum, qui non fuerit ante annum 391. consul renunciatus. Praefecturam vero Hispaniarum Prudentio fuisse concessam non admittam, nisi Ludewigius vicariam praefecti dignitatem, quae tunc in Hispaniis vigebat, velit intelligi. Illud libenter assentiar Ludewigio, Vossium, aliosque, qui Prudentium consulem suffectum, non ordinarium, dicunt,

(*a*) In Praefat. lib. II. aduers. Symm. *Sum plane temerarius, Qui noctis mihi conscius, Quam vitae in tenebris ago, Puppim credere fluctibus Tanti non timeam viri: Quo nunc nemo disertior Exultat, fremit, intonat, Ventisque eloquii tumet. Cui mersare facillimum est Tractandae indocilem ratis, Ni tu, Christe potens, manum Dextro numine porrigas*. Confer etiam epistolam XVII. Ausonii ad Symmachum, vbi Ausonius: *Quisquam ne ita nitet, vt tibi comparatus non sordeat?*

dicunt, nullo inniti fundamento. In annalibus quidem consulum non notabantur eorum nomina, qui loco defuncti consulis sufficiebantur. sed vt credamus, aliquem suffectum fuisse consulem, probabilis ratio afferenda est. Quo autem anno Prudentius Romam venerit, et an semel tantum, nihil habeo exploratum. neque video, qua ratione Nicolaus Antonius eum Romae aduocati munus exercuisse, ibique vsque ad Honorii, et Arcadii imperium permansisse existimauerit; qui pariter colligit, Prudentium in Vrbe anno 405. praesentem fuisse, quia praefationem eo anno scribens, nihil adhuc de discessu suo ab Vrbe, quod opportune debuit, subiecerit. quae coniecturae valde imbecillae mihi esse videntur. Riscus opinatur, Prudentium *militiae gradu euectum* fuisse a Theodosio inter palatinos admissionales; de quibus Codex Theodos., et Iacobus Gutherus lib.III. de officiis domus augustae, ac lateri Principis adhaesisse anno 388., quo Symmachus in panegyri coram Theodosio Victoriae aram dissimulanter postulauit, et protinus exilii poena mulctatus est, noua edicta prodierunt, quibus religio christiana promouebatur, et mirifica exinde Romanorum omnium pietas exorta est, de qua Prudentius lib. I. aduersus Symmach., *Talibus edictis* etc. Ea principis consilia Prudentium sine vlla dubitatione adiuuisse Riscus arbitratur, ac probare contendit.

54. Difficulter haec cum vita, temporibusque Prudentii cohaerent. nam is anno 388. habebat aetatis annum 40., et quum post iuuenile tempus se iureconsultum egisse, et deinde bis frenos nobilium vrbium rexisse commemoret, quod addit, *tandem militiae gradu*, videtur indicare virum plusquam quadragenarium. Etsi autem ista fieri potuisse euincas, tamen reuera facta fuisse non persuadebis. Simile est, quod idem tradit, Prudentium anno 405., quum se muneribus abdicasset, deo vacaturum in Hispaniam secessisse, vnde Romam redire coactus, Cassianum, et Hippolytum martyres coluit; quos iterum reuersus in Hispaniam celebrauit. Ego existimo, Prudentium anno 404. circiter aduersus Symmachum scripsisse, anno 405. sua carmina edidisse: quae nimirum ante, diuersisque temporibus composuerit. Praefatio enim libri cathemerinωn potius omnibus operibus, quae tunc vulgabat, congruit, vt ex pluribus vett. codd. liquet. Quamuis autem ita sese ad sacra carmina pangenda excitet:

Atqui fine sub vltimo,
Peccatrix anima stultitiam exuat,
Saltem voce deum concelebret, si meritis nequit.

tamen

tamen ea non sunt verba tunc canere incipientis, sed affigentis carminibus iam factis praefationem, quae interdum post absolutum opus cönscribitur.

55. Itaque libros contra Symmachum Romae eum puto composuisse: Romae item hymnum de SS. Apostolis Petro, et Paulo, cuius est finis.

Haec didicisse sat est Romae tibi: tu domum reuersus,
Diem bifestum sic colas, memento.

Calagurri exaratum hymnum SS. martyrum Hemeterii, et Celedonii innuunt versus:

Hoc bonum Saluator ipse, quo fruamur, praestitit,

et reliqui. Emeritae poetam nostrum extitisse crediderim, quum S. Eulaliam celebrans, cecinit: *Ast ego serta choro in medio Texta feram pede dactylico, Vilia, marcida, festa tamen. Sic venerarier ossa libet, Ossibus altar et impositum*. Caesaraugustae hymnum de XVIII. martyribus factum nemo negauerit. Qua de causa, et vbi S. Cassianum praedicauerit, ipse refert.

Tunc arcana mei percenseo cuncta laboris:
Tunc quod petebam, quod timebam, murmuro:
Et post terga domum dubia sub sorte relictam,
Et spe futuri forte nutantem boni.
Audior, Vrbem adeo, dextris successibus vtor,
Domum reuertor, Cassianum praedico.

S. Laurentium, et Hippolytum in Hispania, vt ante diximus, laudauit (a). Verum de Prudentii operibus singillatim fusius disseram cap. seq.

56. Quo

(a) In hymno vero S. Hippolyti notanda est pietas sacri poetae, qui sic Valerianum antistitem alloquitur: *Si bene commemini, colit hunc pulcherrima Roma Idibus augusti mensis, vt ipsa vocat Prisco more diem: quem te quoque, sancte magister, Annua festa inter dinumerare velim. Crede, salutigeros feret hic venerantibus ortus Lucis honoratae praemia restituens. Inter solemnes Cypriani, vel Celedoni, Eulaliaeque dies, currat et iste tibi*. In breuiarium isidorianum S. Hippolytus immissus, fortasse originem trahit ex his Prudentii precibus. Ex festis Cypriani, SS. Hemeterii, et Celedonii, et S. Eulaliae alii arguunt, mentionem esse de episcopo caesaraugustano, quia hi sunt sancti exteri, vti erat S. Hippolytus, pro cuius festo rogabat Prudentius; alii contra calagurritanam dioecesin agnoscunt, cuius erant patroni SS. Hemeterius, et Celedonius. mihi neutrum liquet.

56. Quo anno, et vbinam obierit, incertum est. Sed nescio, quo fato Prudentii vita plurimorum suspicionibus, et coniecturis ita est implicata, vt etiam vbi nihil omnino sciri, aut definiri potest, nostra oratio consistere debeat aliquantisper, ne, quae ab aliis proferuntur, probabilia esse, et a nobis ignorata quisquam existimet. Aiunt nonnulli, Prudentii obitum contigisse ante annum 413., quo Stilico proditionis poenas subiit. nisi enim iam tunc Prudentius decessisset, laudes Stiliconis ex lib.II. aduersus Symmachum versu 695. et seqq., *Tentauit Geticus etc.* deleuisset. Quid hac coniectura infirmius? Quasi vero in scriptorum fuisset potestate librum semel emissum revocare (*a*). Multo vero magis reiiciendum est, quod ait Ioseph Rodriguez de Castro loc.cit., Prudentium de coniuratione Stiliconis nihil audiuisse, quia eius non meminit. Contra recte videtur iudicare Riscus, qui Prudentii virtutes ex eius operibus colligit, quod parce pieque vixerit, quod semel tantum in die manducauerit: Vide eius hymnos *ante cibum*, *ieiunantium*, aliosque tum libri Cathemerinωn, tum Peristephanωn (*b*).

57. Hactenus nonnulla explicata sunt, quae liquido constant, alia, quae in controuersia sunt posita, plura, quae in coniecturis. Cetera, quae certo sunt conficta, quamquam minus est necessarium, opus tamen est declarare; tum nequis eiusmodi narrationes aut ex Dextri chronico, aut ex eis, qui illud sunt secuti, adoptet, quod puto fecisse Chamillardum in breui, et parum accurata vita Prudentii. tum vt pateat, quibus opinionibus, aut coniecturis adhaese-

(*a*) Non ita credebat Horatius, qui Epist. xx. lib.I. his verbis librum suum alloquitur: *Vertumnum, Ianumque, liber, spectare videris: Scilicet vt prostes Sosiorum pumice mundus, Odisti claues, et grata sigilla pudico, Paucis ostendi gemis, et communia laudas, Non ita nutritus. fuge, quo discedere gestis: Non erit emisso reditus tibi.*

(*b*) Non tamen icciirco Sanctus est appellandus. Antonius Raymundus Pasqual ordinis cisterc. in opere: *Ilustracion al portentoso fauor de su leche celestial, con que distinguiò Maria sanctisima al P. S. Bernardo etc. En la Oficina de D. Ignacio Sarra y Frau 1782. in 8.*, vt opinor in vrbe Palma Maioricae. pag. III. Propos.II. versus ex Cassiano Prudentii apud Mabillonium allegans, *sanctum Prudentium* aperte vocat. In Ephemeridibus Romanis decembris II. anni 1786. excidit, vt Prudentius sanctus appellaretur, dum annunciatur opusculum meum, *Hymnodia Hispanica*. in quo certe nunquam is titulus Prudentio nostro affingitur. In mss. ad num.96. semel tantum BEATI nomen Prudentio appositum indicatur, vti etiam *sanctus* dicitur a quodam interprete italico hymni S. Cassiani num.121., et a P. Liberio a Iesu tom. I. ex posthumis col.763., et, vt videtur, a Mabillonio in opere: *Memoires pour seruir d' ecclairicissement a l'histoire de la sainte larme de Vendome*, vbi ait: *le saint poete Prudence*. Hic certe locus Mabiilonii Antonium Raymundum Pasqual decepit. Possent haec aliquo pacto sustineri ex eorum sententia, qui Prudentium hunc poetam eundem fuisse volunt cum S.Prudentio praesule turiasonensi. quam falsam esse ante monui num.43.

haeserint, qui similibus fictionibus inueniendis sunt delectati. nam quaedam, quantum poterant, et sciebant, accommodate ad veras historias comminiscebantur. Igitur Flau. Lucius Dexter cum Francisci Biuar commentario ad annum Christi 388. sic habet: *Floret Fl. Prudentius patre caesaraugustano, matre calagurritana natus* (*Salia consule*) *Caesaraugustae*. Nomen FLAVII, atque alia inuenta sunt, nisi quod natus est Salia consule (*a*). Item ad annum 388.; *Prudentius, Toleto, Corduba, ac Caesaraugusta in Hispania egregie gubernatis, fit dux, et habetur orator celeberrimus, et poeta mirificus. Anno* 400. *petit Romam* (*b*). Postremo Prudentii obitum commentitius Dexter enarrat ad annum 424.: *Prudentius Roma Caesaraugustam rediens, ad sedem caesaraugustanam S. Mariae plenus dierum, et illustrium operum, post multas pugnas cum omnibus haereticis sui temporis habitas, tranquille moritur* (*c*). Templum B. Virginis *de Columna* innuitur.

58. Biuarius contra regulas prosodiae hoc loco acutus videri voluit. Vltimum operum Prudentii ait fuisse *Enchiridion*, in cuius praefatione suspicatur legendum: ME MATERNO IN ATRIO pro *Me paterno in atrio*, non videns, cum *paterno* recte procedere carmen, non vero cum *materno*. Sed putabat, ita confirmari, quod *in Christi matris templi angulo degeret, vt ait Dexter*. Ac vide ineptissimam interpretationem. Prudentius se inter vasa vilia domus dei recensens, inquit: *Me paterno in atrio Vt obsoletum vasculum... Sinitque parte in anguli manere. Munus ecce fictile Inimus intra regiam salutis. Quid est*, reponit Biuarius, *munus inire intra regiam salutis, nisi intra domum dei scribere? in cuius angulo se manere affirmat*. Pertinet etiam ad nos, quod Dexter ad annum 430. refert: *Ad Valerianum* (al. *Valerium*) *episcopum caesaraugustanum scribit Cyrillus*. Vult enim commentator Biuarius, hunc esse Valerianum antistitem, quem in Hippolyto Prudentius alloquitur. Dubitat autem, an is ipse fuerit Valerianus Iconii

(*a*) Biuarius in comment. ait, recte a Prudentio Caesaraugustam, et Calagurrim vocari suam ex hoc loco Dextri, Tarraconem vero, quia eius fuit gubernator.

(*b*) Biuarius in Comment. hanc fictionem confirmare vult ex praefat. carminum, et corrigendum putat, *Ter legum moderamine* pro *Bis legum moderamine*; similiter in Dextro excuso Caesaraugustae legendum: *Anno* 40. (nempe aetatis) *petit Romam*. Scribit enim Dexter ad annum 396. *Prudentius lyricus poeta caesaraugustanus Romae scribit*. Quod idem Biuarius explicat de libro Psychomachiae: quasi hic liber *lyrico carmine* sit compositus. nam libros contra Symmachum tuetur scriptos anno 407. post victoriam de Radagaiso, gestisque relatam anno 406. Arcadio VI., et Probo Coss., vt exponit in comment. ad an. 417.

(*c*) Commentum Pseudo-Iuliani archipresbyteri, quod Prudentius episcopus caesaraugustanus fuerit ab anno CDX. ad annum CDXXIV., fuse refellit Nic. Antonius in bibl. vet. hisp. Alias ineptias leges in mss. quibusdam vatt. cap. IV.

nii praesul, cui S. Cyrillus alexandrinus suas exegeses dicauit. Nugas, et somnia haec esse aliquis opponet. fateor; sed hoc ipsum animaduertendum fuit, vt ante dixi, ne vera, aut probabilia esse alius opinetur. Ex his, similibusque scriptis nostro adhuc seculo vitam Prudentii Carolus Augustinus Ansaldus in praefat.version. italic. libror. aduersus Symmach. digessit, qui postquam asseruit, primum gradum post imperatorem in exercitu habuisse, bis praetorem fuisse, addit, eum anno aetatis 48. militiae fessum, domum rediisse, anno 50. coepisse versus componere, anno Christi 404. librum Cathemerinωn euulgasse, contra Symmachum sub initia imperii Honorii, et Arcadii duos edidisse libros. Fingit praeterea anno 60. aetatis Romam rediisse ad martyrum sepulcra veneranda, et in patriam regressum, librum Peristephanωn elaborasse. Quo quid magis repugnans ipsis operibus Prudentii potest excogitari (*a*)? Denique Ansaldus Prudentium diem extremum obiisse Caesaraugustae asseuerat sine vllo teste, vt cetera. Scriptori erudito, cui libri aduersus Symmachum tantopere placuerunt, non debuit adeo ignotus esse Prudentius, vel aliter, quam oportuit, notus. Prudentii imaginem aliquam, diu quaesitam, inuenimus in codice vrbinate bibliothecae vaticanae, quae in prima litera praefationis, *Per quinquennia*, appicta est, et a nobis eo, quo extat, modo exhibetur. Opinor, eam ex antiquiori codice adumbratam, nam quaedam eius vestigia apparent in eadem prima litera vetusti codicis vaticani; et vestis quidem vtrobique rubra est, lineamenta oris in codice veteri vaticano euanuerunt (*b*).

(*a*) Quod Romam veniens sepulcra martyrum veneratus fuerit, certissimum est: at alia ratione ipsum ad hoc iter peragendum fuisse permotum ex passione Cassiani colligitur. *Hic mihi, quum peterem te, rerum maxima Roma, Spes est oborta, prosperum Christum fore*. Et in fine: *Tunc arcana mei percenseo cuncta laboris* cum reliquis versibus, quos supra descripsi num.55. Constat etiam iam anno 57. aetatis inter sua opera recensere Prudentium librum Peristephanωn: *Carmen martyribus deuoueat, laudet apostolos*.

(*b*) Antiqui excriptores saepe primae literae operis imaginem auctoris affingebant. Virginius Valsechi, monachus casinensis, in *dissertatione pro Ioanne Gersen benedictino, auctore libri de imitatione Christi*, erudite disserit *in praefatione* de hac consuetudine, et codices cum imagine auctorum in prima litera a se visos recenset plures, et in his opera S. Ioannis Chrysostomi, S. Basilii, S. Hieronymi, S. Eucherii, et aliorum veterum.

CAPVT

CAPVT III.

Prudentii Opera.

59. QVos libros, et quo tempore Prudentius scripserit, enucleatius nunc explicabo, adductis eius, aliorumque verbis. quo fiet, vt quum testimonia doctorum hominum de Prudentio proferam, eos, quorum hic meminero, tantum indicem. Prudentius in praefatione suorum operum ita ea enumerat, et explicat.

Atqui fine sub vltimo
Peccatrix anima stultitiam exuat,
Saltem voce deum concelebret, si meritis nequit.
Hymnis continuet dies,
Nec nox vlla vacet, quin dominum canat,
Pugnet contra hereses, catholicam discutiat fidem.
Conculcet sacra gentium,
Labem, Roma, tuis inferat idolis:
Carmen martyribus deuoueat, laudet apostolos.

Dies, noctesque *hymnis* continuari quod ait Prudentius, *librum Cathemerinωn* sine vlla controuersia intelligit, quem LIBRVM HYMNORVM Gennadius, et Theodulphus aurelianensis cum multis codd. mss. appellant. Pugnare contra haereses, catholicam discutere fidem ad *Apotheosin*, ad *Hamartigeniam*, et, vt ego quidem puto, ad *Psychomachiam* pertinet. Conculcare sacra gentium, labemque inferre idolis, conuenit *libris aduersus Symmachum*. Laudes martyrum, et apostolorum *libro peristephanωn* continentur. Chamillardus, aliique non recte hinc colligunt, alia praeterea opera a Prudentio non fuisse composita: potuit enim, dum haec vulgauit, alia praeterire, potuit post haec edita in noua incumbere. quod nunc videndum est.

60. Proferam elogium Gennadii cap. XIII. de viris illustribus ex Aldo, Giselino, et Codicibus mss. cum notis Auberti Miraei, Ernesti Salomonis Cypriani, et Io. Alberti Fabricii. ita habet Gennadius. *Prudentius, vir secularis literaturae eruditus, composuit* διττοχᾶιον *de veteri, et nouo testamento personis exceptis. Commentatus est et in morem graecorum* HEXAEMERON *de mundi fabrica, vsque ad conditionem primi hominis, et praeuaricationem eius. Composuit et libellos, quos graeca appellatione praetitulauit*, Ἀποθέωσις, Ψυχομαχία, Ἁμαρτιγένεια, *id est*, DE DIVI-

NITATE, DE COMPVGNANTIA ANIMI, DE ORIGINE PECCATORVM. *Fecit et in laudem martyrum sub aliquorum nominibus*, INVITATORIVM AD MARTYRIVM *librum vnum, et* HYMNORVM *alterum. speciali tamen conditione* ADVERSVS SYMMACHVM, *idololatriam defendentem, duos laude dignissimos libros compegit: ex quorum lectione agnoscitur palatinus miles fuisse*. Hactenus Gennadius (*a*).

61. Audiamus nunc Honorium augustodunensem, qui claruit anno 1120., et Gennadium ferme describit, nisi quum aliquando aberrat, lib.II. cap.XIII. *Prudentius, vir seculari literatura eruditus, composuit* DITTOCHAEVM *de toto veteri testamento personis excerptis. Commentatus est autem et in morem Graecorum* HEXAEMERON *de mundi fabrica. Composuit et libellos, quos graece praetitulauit ἀποθέωσις, Ψυχομαχία, ἁμαρτιγένεια, id est*, DE DIVINITATE, DE COMPVGNANTIA ANIMI, DE ORIGINE PECCATORVM. *Fecit et in laudem* MARTYRVM *librum vnum, et alterum* ADVERSVS SYMMACHVM.

62. Longior est Trithemius, qui multos codices inspexerat, et saepe ex vno opere plura fecit, et in diuersos titulos distinxit. Sic enim ait cap. XC., *Aurelius Clemens Prudentius, poeta christianus, vir in secularibus literis eruditus, et in diuinis scripturis satis peritus, metro excellens, et prosa, per quinquaginta septem annos mundi amoribus retentus, multa poetarum opuscula legit, et exposuit, ac de sua vena multa pro-*

(*a*) Notae Fabricii sunt. *Prudentius vir* deest, *vir* in ms.Corbeiensi. διττοχαῖον: idem, *trocleum*, vitiose. Sed legendum δίπτυχον ex Gifannii emendatione. *Hexaemeron*, *Exemeron* .... *a conditione primi hominis*, *libellos*, *libros*, idem, *attitulauit*, *praetitulauit*, idem. *de diuinatione*, *de diuersis*, vitiose. id. *Ex quorum lectione etc.* Notat Fabricius, non in libris contra Symmachum, sed in praefatione libri Cathemerinon id tangere Prudentium: *Tandem militiae gradu etc.* Sed pro Gennadio responderi posset, illis verbis, *Ex quorum lectione* non libros solum aduersus Symmachum, sed omnia Prudentii opera fortasse comprehendi. Pariter quod ait Fabricius, legendum DIPTYCHON, non DITTOCHAEVM, mihi non placere alio loco dicam. Aubertus Miraeus hoc fere tantum animaduertit, mss.exemplaria Prudentii merito praefationem Cathemerinon,vt totius operis prooemium,in prima eius fronte collocare; haec poemata Prudentium scripsisse anno 405. ex versu, *Oblitum veteris etc.* Salomon Cyprianus id habet. *Exceptis*, ita omnes codices mss., sed Miraeus legit, *Excerptis*. *Compugnantia animae* habent codices, Miraeus habet, *animi*. *Sub aliorum nominibus inuitatorium ad martyrium*, haec verba omittuntur in nostris mss., et recte quidem. Aliorum animaduersionibus nihil addere me nunc opus est, nisi forte Gennadium dixisse, Hexaemeron a Prudentio in morem graecorum fuisse conscriptum, quod eadem inscriptione, eodemque argumento vsi sunt graeci aliqui, vt Gregorius Nyssenus, et Basilius. Aliquas glossas in Gennadium ex mss. vatt. dabo cap. seq. Lectiones variantes sunt ex vat. A., et Rat. *de toto veteri*. ex Rat. *de compugnantia animae*. ex eodem, *inuitatorum ad martyrium*. In vulgatis est *seculari literatura ... sub aliorum nominibus ... speciali tamen intentione aduersum*. Ex Giselino sumpsi, *duos laude dignissimos libros compegit*.

profunda poemata scripsit. Tandem vero in senectute, repulsa mundi vanitate, ad sacras scripturas se contulit, et carmine, ac prosa multa vtriusque testamenti obtrusa exposuit. Scripsit autem multa praeclara opuscula. De quibus mensura metri facta reperi subiecta (a). *Epistolas etiam scripsit non paucas. Alia quoque nonnulla edidit, quae ad manus nostras non venerunt. Claruit sub Gratiano imperatore. Anno Domini* CCCLXXX. (b).

63. Ex Fabricii notationibus obuium est cuiuis agnoscere, quam liberalis fuerit Trithemius in Prudentii poematis multiplicandis. Pauca nos addere iuuat. Quod Fabricius ait, a se non repertum librum de Resurrectione carnis, *Posco meum in Christo*, mendum in Trithemio non animaduertit. est enim legendum. *Nosco meum in Christo*, qui versus est 1131. edit. Weitz., et 1063. nostrae edit. in fine Apotheoseos, vbi praefigitur titulus, *De resurrectione carnis humanae*. Trithemius tradit, Prudentium multa poetarum opuscula legisse, ac de sua vena multa profunda poemata scripsisse, antequam ad sacras scripturas se contulisset; praeterea non solum carmine, sed etiam prosa multa vtriusque testamenti obtrusa exposuisse, epistolas quoque non paucas scripsisse; ac fortasse Trithemius idoneum testem aliquem habuit. Nobis quidem idoneus testis non est Trithemius (c). An Trithemius, vt ex vno Prudentii

opere

(a) Haec ille recenset: contra Symmachum idololatram lib. II. *Paulus praeco dei etc.* De Compugnantia (a) lib.I. *Senex fidelis etc.* De Diuinitate lib.I., *Est tria summa deus*. (b) Contra Patripassianos (c) lib.I., *Plurima sunt etc.* Contra Sabelliones (sic) (d) lib. I., *Cede prophanator*. Contra Iudaeos (e) lib.I., *Haec si iudaicos etc.* Contra Homuncionitas lib.I., *Sunt qui Iudaico etc.* Contra Phantasmaticos lib.I., *Est operae pretium etc.* De origine peccatorum (f) lib.I. In Hexameron lib.VI. De sancta Trinitate lib. II. Hymnorum diuersorum lib.II. *Ales diei nuncius* (g). Laudes S. Vincentii lib.I *Beate martyr prospera*. Laudes S. Laurentii lib.I., *Antiqua fanorum parens*. Laudes Romani contra Gentiles lib.I., *Romane Christi fortis etc.* Historiarum (h) lib.I., *Eua columba fuit*. De animae natura lib.I., *Occurrit dubitans* (i) De resurrectione carnis lib.I *Posco meum in Christo etc.* (k) De martyribus lib. I., *Scripta sunt caelo* (l): De statu animae (m) lib. I., *Errat quisque animas*. Amartigen. lib.I., *Fratres ephebi fossor* (n) De speveniae orationem, siue lib.I., *O dee cunctiparens* (o). Contra Marcionitas lib. I., *Quo te praecipitat rabies* (p). Peristephanon lib.I., *Pius, fidelis, innocens* (q).

(b) Trithemio Fabricius notas has adiecit. (a) Psychomachia. (b) Praefatio in Apotheosin. (c) Apotheosis. (d) In Sabellianos. In editis inscribitur, contra Vnionitas v.178. Apoth. (e) Apotheseos v.321. (f) Non videtur diuersus ab Hamartigenia, quam iterum infra commemorat. (g) Initium libri Cathemerinon. (h) Enchiridion vtriusque testamenti. (i) Apotheseos v. 783. (k) Hoc in editis non reperio. (l) Initium hymni I. Peristephanon. (m) De integritate visionis animae in editis inscribitur vers. 867. Hamartigen. (n) Praefatio Hamartigen. (o) v. 931. Hamartigen. (p) Hamartigen. v. I. (q) Initium in editis hoc est, *Immolat deo patri, Pius, fidelis, innocens, pudicus*.

(c) Vide comment. ad versum 26. hymni ante cibum: *Sperne camoena leues hederas, - Cingere tempora queis solita es etc.*

opere plura fecit opuscula, ita contra ex pluribus Prudentiis vnum compegit? Libros VI in Hexaemeron coniicere possumus esse illud ipsum opus, quod laudat Gennadius. Tandem animaduertam, Prudentium potius dicendum claruisse anno circiter CCCC., quam CCCLXXX., quod antea notauerat Bailius in Diction. crit., reprehendens tam eos, qui anno CCCLXXX., quam eos, qui anno CCCCXXX. claruisse affirmarunt. quod postremum legitur in Bibliotheca Hispanica, quae Andreae Schotto tribuitur (*a*).

64. Praeter illa omnia Prudentii opuscula, quae extant, et librum in Hexaemeron, de quo nuper dixi, duo alii libri de S. Trinitate a Trithemio memorantur, quod Philippus Bergomensis Chronici lib. IX. sub anno Christi 400. confirmat: *Duos insuper de Trinitate scripsit libros*. quorum vnus erit praefatio I. apotheoseos, quae inscribi solet, *Versus de S. Trinitate*: alter fortasse est aliqua particula librorum, quos habemus. Nicolaus Antonius putat periisse *inuitatorium librum ad martyrium*. sed vt dixi num. 60., ea verba non videntur certo esse Gennadii: et quamuis sint, non liquet, an voluerit eum librum a libro Peristephanωn distinguere. nimirum quia in hoc libro hortationes ad martyrium sub aliorum nominibus continentur. Non enim vlla causa fuisse videtur, cur Prudentius sua aetate siue aliorum, siue suo nomine christianos ad martyrium inuitaret. In Bibliotheca bibliothecarum mss. codd. Montfauconii ex bibl. casinensi laudatur codex 227. inscriptus: *Carmina D. Prosperi etc. Prudentii liber* DE COLVMBIS. *Faceti poetae carmina etc.* An legendum erit liber DE CORONIS? Non valde dissentiet, qui eiusmodi errores in eo Montfauconii opere passim occurrentes animaduerterit. Sed quum dittochaeum in pluribus codd. vatt. inscriptum sit, DE COLVMBA, vti cap. IV. docebo, manifestum est, aliquem dittochaeum, cuius est primus versus, *Eua columba fuit*, librum DE COLVMBIS inscribendum censuisse, vt erant librarii veteres plerumque ignari aeque, ac audaces. Ab eodem Montfauconio citatur ex biblioth. San Germanensi codex 540. hoc titulo, *Prudentii versus contra Symmachum . . . Alia opuscula metrica eiusdem de* OCEANO. *De S. Hippolyto martyre*. Quis ausit diuinare, quod qualeue sit opusculum illud DE OCEANO? An liceat coniicere, mendum esse, pro *Cassiano*? 65. Fi-

(*a*) Prosper Marchand *in suo diction. artic. Peregrinus*, persuadere conatur, Andream Schottum non esse auctorem bibliothecae hispanae sub nomine *A. S. Peregrinus*. Eius rationes expendam, siquando edere continget *Bibliothecam veterem, et nouam hispanam Nic. Antonii, vno, et constanti ordine digestam, auctam, continuatam, correctam*; quam iam pridem Raymundus Diosdado, Ioannes Areualo, et ego ipse, collatis symbolis, apparamus: magnae molis opus, nec sine magno aliquo Maecenate, vel dicam, Augusto, perficiundum.

65. Fidentius pronunciabo de alio codice indicato apud Montfauconium ex biblioth., seu mss. codd. S. Martini de Sées num. 13. *Tractatus super* AEDIFICIVM *Prudentii.Cette piece* (ait eo loco nescio quis) *est peu de chose : l'on demande si c'est Prudence le Poete, ou l'Evêque de Troyes, qui on fait vn ouurage intitulé* AEDIFICIVM , *sur le quel cet Anonyme a fait vne explication allegorique de la description de la Maison de Dieu, qui est en l'Apocalypse*. Facilis, expeditaque est responsio . Prudentius noster , poeta christianus , in fine Psychomachiae aedificium domus dei ex Apocalypsi descripsit ver. 823., et seqq.

Haec vbi dicta dedit , gradibus Regina superbis
Desiluit , tantique operis Concordia consors
Metatura nouum iacto fundamine templum .

vbi haec inscriptio praeponitur , *Aedificium Fidei, et Concordiae* . Hoc ergo est Aedificium Prudentii , de quo Anonymus ille tractatum composuit (*a*) .

66. Sequitur , vt de DITTOCHAEO , eiusque auctore loquar. Titulus operis in Gennadio , et Honorio augustodunensi est *Dittochaeum,* quasi *duplex cibus* . Consentiunt plerique codices cap.IV., sed ex errore librariorum *Dirochaeum* , aut *Ditrochaeum* interdum appellatur (*b*) . Primus Gifanius mendum inesse iudicauit , et DIPTYCHON legendum esse asseruit , quem plerique libenter secuti sunt . Nequaquam dubito , quin in verbis graecis ex ignorantia excriptorum plerumque eius generis errata in codicibus irrepserint . At vero , praeterquamquod vox *diptychum* valde vsitata est, quum vetustissimi codices , cap.IV. recensendi , *dittochaeum* inscribant , et explicent *refectionem duplicem* , et quum absona minime sit inscriptio DITTOCHEVM , hoc loco correctio non est admodum necessaria . et , si correctio aliqua est adhibenda , cur sine alio examine affirmabimus, legendum esse *Diptychon* ? Non inficior , id nomen operi congruere aliquatenus posse , quum diptychum sint tabellae duplices , seu bis plicatae ,

(*a*) Illud tamen admonebo , in hac *Bibliotheca Montfauconii* , omnia opera tum Aurelii Clementis Prudentii , tum Prudentii Galindo episcopi trecensis in indice sub vno Prudentii nomine referri , quasi vnus idemque fuisset Prudentius . Non praetermittam , paucos quosdam Prudentii versus ex psychomachia alicubi indicari tamquam aliquod eius opus a ceteris diuersum , et inscriptum , *Monomachia Dauidis cum Goliat* ; de quo plura ad eum locum psychomachiae , vbi ea pugna describitur .

(*b*) In quodam codice num.80. cap.IV. dicitur *diptychon* , sed , vt coniicio , recenti nota , post coniecturam Gifanii : quod de simili inscriptione cod. vat. alexand. 1702. , quem infra recensebo , possum testari .

tae, de quibus videri possunt, qui de *diptychis* sacris, et profanis libros ediderunt. Non enim recte interpretatur Riscus, *dittochaeum* idem fere esse ac *diptychum*, nempe librum duplicatum. Aliam inscriptionem, quae multo magis mihi placet, excogitauit Ros-weydus in notis ad Paulinum carm. xxx. p. 869. *Ante Paulinum*, inquit, *etiam Prudentius ita locutus est. Nam in* DITEVCHO *suo* (*ita legendum doceo ad Prudentium pro* DITTOCHAEO *etc.*). *Diteuchon* vult Ros-weydus, quasi duplicem librum, vt *Pentateuchon* est liber quintuplex. comprehendit enim Prudentius in eo opere summam veteris, nouique testamenti. Facilius etiam ex *diteucho*, quam ex *diptycho* librarii fecerint *dittocheum*, et *dirocheum*, aut *ditrocheum*. Nihilominus teneo veterem inscriptionem, et suspicor Prudentium ea tetrasticha composuisse, vt imaginibus historias veteris et noui testamenti in ecclesiis repraesentantibus apponerentur: qualia multa carmina fecit Paulinus Nolanus, et Walafridus Strabus, cuius sunt *Picturae historiarum testamenti noui pro ecclesia versibus hexametris vel vno, vel duobus* in manuali biblico Francofurti 1610. a Goldasto edito pag. 85., necnon Rusticus Helpidius V. C. exillustris, et exquaestor, cuius sunt *Picturae historiarum veteris, et noui testamenti*, ibid. pag. 17. versibus hexametris ternis pro qualibet historia. Confer Paulini epist. XII. ad Seuerum, et natal. IX. ad Nicetam. Vt alia nunc omittam de diuersis huius opusculi inscriptionibus, eius auctorem Prudentium esse habendum, argumentis certissimis conficitur. Opus ipsum a Gennadio inter Prudentii libros enumeratur; plerique codices Prudentio adscribunt. Cur ergo illi abiudicabitur? Diuersitatem styli nonnemo obiicit, et quod aliquis codex nomen *Amoeni* praeferat. Barthius lib. VIII. Aduersar. cap. XI. et XII. probandum suscipit, non alium, quam diuinum hunc Pindarum Prudentium *dittochaeum* scripsisse (*a*).

67. Sed quamquam assentior Barthio affirmanti veluti rem nouam, *nimirum Amoenum, quem vocant antiquarii, esse Prudentium ipsissimum illum poetam, quo nemo diuinius de christianis rebus vnquam scri-*

(*a*) Quod ostendit ex phrasi ipsa, multis inter se locis collatis, ac concludit: *Haec vt inciderunt, iuuit conscribere: non autem dubito, singulas omnesque et locutiones, et historias in hoc libello traditas, per opus Prudentii sparsas iisdem modis conceptas reperturum, qui inquirere voluerit... Videtur autem hic libellus eo fine a Prudentio scriptus, vt insignioribus scripturae locis in breues titulos et capita versu redactis pro re incidente deinceps vti posset, et titulus* AMOENIORVM *fortasse manauit... non aliter quam* FLORIDA *Apuleii, Vestii* (al. *Vettii*) *Valentis, et nonnullorum aliorum velut loci quidam inscribuntur, quamuis hi excepti ex maioribus operibus, illi tractationis vberioris gratia velut praefigurati, et praelineati. In poesi romana tales loci extant aliquot apud Claudianum portuum, Sirenum etc.*

scripsit, tamen carmina dittochaei esse locos quosdam ex maioribus operibus exceptos, non omnino assentior. etenim omnia illa epigrammata quatuor versibus concluduntur quasi data opera, neque vllus ex eis versus in toto reliquo opere Prudentii integer apparet, quum de rebus iisdem saepe sermonem habeat. Similius igitur vero est, Prudentium aut ea tetrasticha ad explicationem picturarum in templis ordinasse, vt modo dicebam, aut insigniores scripturae locos in breues titulos et capita redegisse, vt opus a ceteris diuersum conficeret. in quo sui vbique similis iisdem saepe phrasibus vtitur, quod in commentariis planius perspicietur (*a*).

68. Quod si velis, dittochaeum ab aliquo primum *Amoeniora*, seu *Amoena* Prudentii fuisse inscriptum, ex quo alius fecerit *Amoenus Prudentius*, alius *Amoenus* simpliciter nominauerit, non absurde quidem arbitraberis. Fuisse autem alterum poetam hispanum *Amoenum* dictum, a Prudentio nostro diuersum, qui dittochaeum elucubratus fuerit, temere coniecit Philippus Brietius lib. IV. de poetis. Michael a S. Iosepho Bibliograph. crit. verbo *Amoenus* ait, *Amoenum* fuisse quemdam poetam graecum, sed opus, sub huius nomine inter poetas christianos editum, esse Prudentii. Melchior Goldastus in praefatione Manual. biblic. gloriatur, se primum Prudentium Amoenum quatuor aliis Prudentiis addidisse, quem hispanum esse, et ferme supparem Prudentio turiasonensi praesuli, et Aurelio Clementi existimat. atque hoc pacto vtrumque nomen Prudentii, et Amoeni coniunxit, neque dubitauit asserere, Gennadium, homonymia scriptorum inter se aequalium deceptum, scripta eorum non potuisse discernere. Emmanuel Riscus non admodum dissentit a Dupinio, qui putat dittochaeum esse epitomen quamdam operis prudentiani, a Gennadio laudati, ab *Amoeno* confectam (*b*).

69. Quo

(*a*) Idem Barthius lib. VI. cap. I. nomen AMOENI vnde traxerit originem, explicat. *Sic luculentissimus Christi vates Prudentius a priscis descriptoribus* AMOENVS *cognominatus est, quia omnium christianorum poetarum amoenitate, et varietate lyricorum carminum longe sit princeps. Nam qui breuiarium illud, quod* AMOENI *titulo inscribitur, Prudentio abiudicant, ii homines nullo modo bene iudicio vtuntur.* Exempla aliorum profert, qui descriptorum liberalitate cognomina acceperunt, Plautus *Asinius*, Ouidius *Geta*, Statius *Aquilinus*, Ausonius *Paeonius*, Propertius *Nauta*, Caelius *Apitius*, Martialis *Cocus*, Petronius *Arbiter*, Persius *Seuerus*, Sallustius *Liberalis*, Ouidius *Magnus*, Claudianus *Magnus*, Sidonius *Modestus*, Theodosius *Exiguus*, Abbo *Cernuus*, Radulfus *Ardens*, Saxo *Grammaticus*, Sulpitius *Rhetor*, Prosper *Rhetor*, Iuuenalis *Ethicus*,

(*b*) Titulos diuersos eius opusculi inuenies cap. IV. in cod. mss. Mariettus ex codice Vat. id excribit: *Fecit enim multos libros, vnum, quem praetitulauit* DIROCHEVM, *id est, duplicem refectionem vocans de veteri, et nouo testamento, et alios, quos prae manibus habemus, si perscrutari placet.* Confer nostros commentarios in titulum huius operis.

69. Quo autem anno coeperit Prudentius scribere, non liquet, quamuis plerique asseruerint, eum anno aetatis 57. ad carmina sacra pangenda animum applicuisse; nam ex praefatione, vnde argumentum petunt, solum licet inferre, eum anno 57. aetatis sua opuscula edidisse, quorum aut pleraque aut omnia, vt simile vero est, ante diuersis temporibus composuerat. Profecto vix dubium est, quin duos contra Symmachum libros ante annum Christi 404. conscripserit. Theodosius legem vulgauit, qua sacrificia idolorum prohibuit anno 392. *Nullus omnino, ex quolibet genere, ordine hominum, dignitatum, vel in potestate positus, vel honore perfunctus, siue potens sorte nascendi, seu humilis genere, condicione, fortuna: in nullo penitus loco, in nulla vrbe, sensu carentibus simulacris, vel insontem victimam caedat: vel secretiore piaculo, larem ignem ero genium,* (leg., *larem igne, mero genium*) *penates nidore veneratus, accendat lumina, inponat tura, serta suspendat etc.* Vide lib XVI. cod.Theod.tit.X. leg.XII., et confer ibid. leg.XI., qua per Aegyptum sacrificia, aditusque templorum interdicuntur, Tatiano, et Symmacho Coss., anno 391. Secutus sum Codicis orthographiam (*a*).

70. Ad has leges Theodosii potius, quam ad exilium Symmachi, quod opinatur Riscus, respexisse iudico Prudentium lib.I. aduersus Symmachum vers. 507.

Talibus edictis Vrbs informata refugit
Errores veteres, et turbida ab ore vieto
Nubila discussit; iam nobilitate parata
Aeternas tentare vias, Christumque vocante
Magnanimo ductore sequi, et spem mittere in aeuum.

Symmachum reducem pro ara Victoriae recuperanda nouum aliquem conatum adhibuisse multis persuadere vult Riscus. Ego neque id necesse esse, neque vllo argumento ostendi posse existimo. Etsi enim assentiri nolis Nic. Antonio affirmanti, Prudentium post annum 403. carminis sui nouum argumentum sumere voluisse ex relatione Symmachi *styli exercendi gratia*; tamen poteris tenere, Prudentium *non tantum styli exercendi gratia*, sed etiam vt idolorum cultum funditus euerteret, Symmachi relationem impugnasse. Saepe enim fit, vt opus aliquod a pluribus modo citius, modo serius refella-

(*a*) Quoniam Theodosiani Codicis mentio incidit, non differam monere, paulo ante num.50. quum ex eo duo essent praesides Baeticae recensendi, omissum fuisse alterum. Legendum ergo: *Praesides Baeticae erant, incertus anno* 324., *ad quem data l.*1. *de distrab.pign.*, *Egnatius Faustinus, ad quem data anno* 337 *l.*2. *de distr.pig.*

sellatur. et Symmachi relatio, hominis tunc eloquentissimi, a multis, vt probabilissimum est, expetita, et lecta, studia quorumdam ad fidem catholicam amplectendam tardare poterat, nisi plenius, quam fecerat Ambrosius, refutaretur. Itaque Prudentius, vt ego coniicio, anno circiter 403. Romam adueniens, et Symmachi relationem aut tunc primum videns, (non enim tunc volumina eadem facilitate, qua nunc, diuulgabantur) aut obseruans, in deliciis gentilium eam esse, et immodicis laudibus euehi, impugnationem aggressus est. Cl. Emmanuel Riscus aliquem nouum conatum Symmachi adfuisse inde colligit, quod quum Symmachus dicat *se iterum* Senatus esse legatum, Prudentius respondit vers. 610. lib. 1.

Aspice, quam pleno subsellia nostra senatu
Decernant, infame Iouis puluinar, et omne
Idolum longe purgata ex Vrbe fugandum (*a*).

71. At vero ex his versibus non recte probatur, Symmachum denuo tentasse aram Victoriae excitare, aut petere. Prudentius enim, Symmachum in fine libri primi alloquens, exemplum aliorum senatorum exponit, vt eum ad bonam frugem reducat. Similiter quod addit Prudentius vers. 624.

Ipse magistratum tibi consulis, ipse tribunal
Contulit, auratumque togae donauit amictum,
Cuius relligio tibi displicet, o pereuntum
Assertor diuum.

Id, inquam, probat quidem Symmachum in eadem sententia post suum consulatum perstitisse, non vero quod rursus conatus fuerit ab imperatore aram Victoriae obtinere. Narrat Sigebertus Gemblacensis, qui seculo XII. floruit, quum Radagaisus Scytha in Italiam irruisset anno 407., Symmachum eas calamitates fidei christianae imputasse, contra quas blasphemias S. Augustinus libros de ciuitate dei, Orosius historiam, et Prudentius libros aduersus Symmachum

(*a*) Sapienter monet Riscus, corrigendum esse Io. Albertum Fabricium in Bib. vet. lat., qui non paucos fuisse in senatu, qui cum Symmacho facerent, arguit ex versibus Prudentii ita truncatis:
Aspice, quam pleno subsellia nostra senatu
Decernant infame Iouis puluinar.
Quem errorem in Biblioth. Hispan. non animaduertit Rodriguezius de Castro, quamuis post Riscum scripserit, et totum Fabricii locum hispanice reddiderit.

scripserunt; quod postremum cum ratione temporum, et versibus Prudentii de bello Pollentino minime cohaeret (a).

72. Alia ratio ad nostram sententiam confirmandam sumitur ex carminibus, quibus inuehitur in ludum gladiatorium, quem ab Honorio prohiberi postulat vers. 1113., et seqq.

> Quod genus vt sceleris iam nesciat aurea Roma,
> Te precor, ausonii dux augustissime regni,
> Et tam triste sacrum iubeas, vt cetera, tolli:
> Perspice, nonne vacat meriti locus iste paterni?

cum ceteris pulcherrimis versibus, quibus liber II. aduersus Symmachum concluditur. Prohibitus reuera est ludus gladiatorum anno 404., aut postea, occasione accepta ex morte Telemachi monachi, qui spectaculum illud crudele palam reprehendens, a spectatoribus lapidibus est obrutus. *Qua re cognita* (ait Theodoretus lib. v. hist. cap. XXVI.) *imperator admirabilis Telemachum in martyrum inuictorum numerum adscripsit, crudele autem illud spectaculi genus penitus sustulit*. Gothofredus in comment. ad leg. I. Cod. Theod. lib. XV. tit. XII. de Gladiatoribus ex hoc Theodoreti loco, et ex versibus Prudentii plures Baronii, aliorumque errores emendat. Non video, quo iure Riscus neget de caede Telemachi sub Honorio constare, ac propterea prohibitionem ludi gladiatorii carmini Prudentii, de quo constat, esse adscribendam. siquidem Theodoreti narratio perspicua est, auctoritasque grauis: neque aliunde ostenditur ab Honorio

(a) Sigebertum tempora (quod attinet ad Prudentium) confundere Riscus obseruat. qui proinde affirmat, Symmachum *nulla noua occasione oblata* paulo post bellum Pollentinum, et ante annum 404. veteres querelas renouasse. Sed quum Prudentius iisdem omnino argumentis respondeat, quae in Symmachi relatione leguntur, non audeo asserere, renouatas esse querelas, praesertim *nulla noua oblata causa*. Ait Prudentius lib. II. v. 683., *Et sunt qui nobis bella exprobrare sinistra Non dubitent etc. Qui mihi praeteritam cladem, veteresque dolores Inculcant iterum, videant, me tempore vestro Iam nil tale pati*. Quod totum spectat ad relationem Symmachi euertendam, qua ex idolorum cultu orbem redactum in leges romanas, Hannibalem a moenibus, a capitolio senonas depulsos asseritur. Itaque Prudentius tempora vetera sub Hannibale, et senonibus cum praesentibus conferens, ita prosequitur: *Tentauit geticus nuper delere tyrannus Italiam etc. Depulit hos nimbos equitum non peruigil anser*. Et quae sequuntur ad victoriam in bello Pollentino reportatam pertinentia. Ex quo liquido apparet, Prudentium post bellum Pollentinum scripsisse, non autem multo post. quia quum Honorius Romam redierit, ineunte anno 404., nondum reuersum, quum scribebat Prudentius, illi versus clare arguunt v. 725., et seqq. lib. II. *Quo te suscipiam gremio, fortissime princeps, Quos spargam flores?*

norio sceleratum illud spectaculum fuisse vetitum nisi ex Theodoreto, et qui illum secuti sunt. Credam etiam libenter, ex Prudentii hortatione imperatorem permotum pariter fuisse. quamquam id minus clare patet (*a*).

73. De opusculis Prudentii, quae extant, quaeque perierunt, abunde diximus. nam varias vniuscuiusque inscriptiones partim inter codices mss. notabimus, partim inter editiones referendas, partim in commentariis. Nunc poemata nonnulla describam, quae aut dubia videntur esse Prudentii opera, aut supposita. Barthius lib. I. aduers. cap. III. producit iambum in Spiritus sancti missionem, quem Prudentio, aut Paulino adiudicandum censet, ex veteribus membranis, in quibus erant Lactantii carmina de passione Domini, Venantii Fortunati elegiae non paucae, Paulini, et Ausonii cantica hexametro scripta, inter quae postrema inuenitur hic iambus.

DE MISSIONE SPIRITVS SANCTI.

Completa quinque festa quum decies dies
Nouante ferrent orbita,
Promissione proximante Spiritus,
Qui veritatem traderet.
Pollicitus ipse Christus vt suis erat,
Priusquam abiret ad Patrem,
Amauerat quos finem adusque terminum
A principante exordio.
Duodecim quum congregati apostoli
Orationes dicerent,
Vt exituri mundum in omnem chrismate
Prius vngerentur caelico,

G 2 Repente

(*a*) Baronius mortem martyrio Telemachi similem enarrat ad annum 395. ex martyrologio romano, die I. Ianuarii: *Romae S. Almachii martyris, qui iubente Alypio Vrbis praefecto, quum diceret, Hodie octauae dominici diei sunt, cessate a superstitionibus idolorum, et a sacrificiis pollutis: a gladiatoribus occisus est*. Hunc Almachium esse ipsum Telemachum Theodoreti, remque accidisse sub Theodosio, non sub Honorio, contendit Baronius. Mihi hac in re neque Baronius, neque Bollandus faciunt satis, magisque credam, Almachii martyrium ad Domitiani tempora esse referendum, quam Theodoretum in Telemacho, eiusque tempore errasse. Alypium in catalogo praefectorum Vrbis, quem Corsinius edidit, non inuenio. Almachium sub Domitiano martyrii palmam assecutum, plures tradunt, vt videri potest apud Bollandum tom. I. ianuar. ad diem I. De aliis, quae ad aram Victoriae euersam pertinent, fusius dicam in prolegomenis tomi II.

Repente motos cardines vibrans domus
Tremefacta nutabat procul.
Quadrangulares ventus impellens cubos,
Molem mouebat arduam,
A fronte sephyrus, (*sic*) eurus a tergo volat,
Alasque discordes quatit,
Latere ex vtroque notus, et aquilo corruunt,
Pugnantque tecta frangere.
Aer tumultu dissidente fluctuat,
Fremuntque pulsi parietes.
Vnum revulsa diceres fundamina
Ruitura momentum solo.
Haec inter icti mente perculsa sedent,
Vt fulminati antistites.
Nec mora solutis concinunt linguis deum,
Peregrina docti carmina.
Iudaea turba nesciens nisi sono
Mouere hebraeo pectinem,
Graio, latino, parthico, babylonico,
Aegyptio, atque persico,
Quin mille linguis congruenter incinens,
Dei sonat magnalia.
Dei repleta spiritu deum sonat,
Promissa qui seruans patrum,
Misit per aluum Virginis puerperae
Natum sibi ante secula.
In tempore ante tempus vt genitus foret
Cunctis saluti gentibus.
Iam deuolutis hora quum metis venit,
Salutifer Paracletus
Descendit in nos, vt nouae testes noui
Vitae feramur gentibus,
Haec illa Patrum vota compleuit dies,
Tot praestolata seculis.
Hac spe piorum primus Abraham pater
Instruxit Isaac suum.
Hac Israel duodecim per stemmata
Benedicta traxit germina.
Regum omnis illa cum profetis (*sic*) gloria
Caterua viuit perpetim.

Hanc

Hanc nunciarunt patribus nostris patres,
Hanc nos nepotibus damus,
Ad quos beati iamque venerunt dies,
Vt simus horum interpretes.
Nos ante mundi conditi primordia
Praefixa vidimus deo.
Nos illa testes, quae videmus, dicimus,
Vt populus omnis audiat.
Haec tuba profecta de Sion, magnalibus
Orbem repleuit Messiae,
Qua sol relicto vespere auroram refert,
Et mane mutat vespere.
Hic audietur regna per mundi sonus,
Christumque discent cardines.
Septentrione nil sub algido latet,
Nil auster humanum premit,
Quod non ad huius classicum vocis frequens
Adoret in monte Israel.
Adsunt relictis secula idolis noua,
Fugiuntque victi daemones.
Excisa signo est regia inferni crucis,
Vexilla quod Christi ferunt.
Deo rebelles nocte sub stygia latent
Non liberandi exercitus.
Victor tropaea Christus intulit polo
Ad dexteram dei patris.
Haec elocutos flammeae linguae super
Pendere visae caelitus,
Vt quemque Christi Spiritus repleuerat,
Ardebat hoc animam modo.
Mysteriorum turba Iudaea insciens,
Risit profanis gestibus,
Et exterorum festa visitans cohors
Hierusalem intra moenia,
Vt hos loquentes quisque vocibus suis
Suo audit idiomate.
Perculsus animum, ratio cui nihil valet,
Miraculum eludit ioco.
At Petrus acer multilingui carmine
Solutus ora praedicat.

Deum

Deum parentem, filium, atque Spiritum
Ab vsque mundi exordio,
Quum mille gentes ore adessent dissono,
Inerudita millia,
Suo audiere quisque dicentem sono,
Et credidere plurimi.
Haec prima lux est congregatae ecclesiae,
Hinc orsa, in aeternum manet.
Idem ille linguis qui volans flammantibus
Apparuit testes super,
Seruabit illam, donec extremo tuba
Sonitu excitabit mortuos.
Translata tum migrabit in sinum Abrahae,
Visura Christum perpetim.

74. Hoc hymno excripto, *Velim*, (inquit Barthius) *lectione Prudentii, et Paulini exercitatus, et recens aliquis iudicet, an possit aliquid eorum scriptis esse similius*. Si Barthio cogar respondere, aperte dicam, quum Prudentium, et Paulinum valde esse inter se dissimiles, tum hunc iambum ad Paulini propius quam ad Prudentii stylum accedere. Nam Paulinum quoque hymnos scripsisse indicat ipse Epist. XLV. ad Alipium: *Et hoc scribas mihi, quem hymnum meum cognoueris*. Gennadius Paulinum refert fecisse *Sacramentarium, et* HYMNARIVM. Vbi aliqui male interpretantur vnum tantum hymnum, quum HYMNARIVM (vt *Sacramentarium*) liber sit ecclesiasticus, pluresque hymnos comprehendat. Nihilominus Barthius multa etiam, quae Paulini nomine inscripta sunt, prudentiana esse suspicatur (*a*). In iambo praemisso coniicit legendum v.7. *vitae* vel *summum* pro *finem*. In officio gothico isidoriano, seu mozarabico hymnus S. Vincentii recitatur ex hymno, in eius honorem a Prudentio composito, et octo aliis strophis initio additis, quas Prudentii videri esse Ioseph Blanchinius in notis ad codicem veronensem officii isidoriani iactauit, ignarus certe, quam diuersae illae essent strophae a stylo prudentiano, quam-

(*a*) Ita enim lib. VIII. Adu. cap. XII. disserit; DIRAE BABYLONIS AD AMNES. *Paulinus in Psalmo 136. iisdem verbis vsus est*; *nisi et illud tamen carmen* PRVDENTIANVM, *vt multa esse aliis titulis hodie inscripta suspicamur. Quum enim omnium christianorum poetarum propter eruditionem, et materiam hic fuerit facile princeps, codicibus ipsius quisque alleuit plurima aliorum, vnde mixtio tandem facta et confusio auctorum*. Ceterum inter opera certa S. Paulini extat carmen ad Cytherium de naufragio Martiniani, quod huic iambo *de missione Spiritus sancti* adeo est simile, vt ouo ouum non sit similius.

quamque erroribus metricis refertae (*a*). De *Floribus psalmorum*, quod est Prudentii trecensis opus, sed a nonnemine Clementi Prudentio affingitur, dicam cap. IV. in codice vatic. alexand. 334. Qualis sit hymnus in B. Virginem Mariam, Prudentio nostro adscriptus in catalogo bibliothecae parisinae, certe non noui; sed opinor, alterius Prudentii esse opus. Vide num. 98. Carmen DE FIDE in eodem catalogo laudatum a psychomachia non distinguo. Confer num. eundem 98. Ioan. Chr. Ritterus in dissertatione *de aqua ex Christi latere profluente* part. II. thesauri theologico-philologici Amstelodami 1702., *Aurelius Prudentius*, ait, *non vilis in ecclesia existimationis, vulneris huius* (lateris Christi) *magnitudinem hoc modo exprimit*: *Si cor habes maculatum, Inspice vulnus tam latum*: - *Cordis eius illinc fluit* - *Vnda, quae sordes, abluit*. Non explicat, vnde hos versus extraxerit: sed Prudentii stylum parum callet, qui eos Prudentii esse crediderit. Neque apud Prudentium inuenio versum, quem illi attribuit Barthius lib. XLI. aduer. cap. XXVII. *Iam mihi per rupes videor, lucosque sonantes*. Fortasse pro alio poeta nomen Prudentii Barthio excidit.

(*a*) Eccillas.
Adest miranda passio
Leuitae sancti martyris,
Cui clara virtute flagrans
Corona Vincenti datur.
Beatus ille spiritus,
Quem post triumphum praelii,
Post vincla dira carceris,
Caelestis aula suscepit.
Omnes mirantur perpetim
Post tactum cruorem martyrem,
Quem testularum fragmine
Mucrone acuto vulnerant.
Dolore nullo frangitur,
Nullaque poena vincitur,
Flammas ferens per vngulas,
Robusta permansit fides.
Ex hinc reponunt mollibus
Christi fidelem militem,
Carnis relicto corpore
Ad astra migrat spiritus.
Vesanus Imperator fe-
Ris iactum cadauer mandat,
Custode coruo, corpore
Famis lupina pellitur.
Grauis tyrannum inexcitat
Furor, iubetque martyrem,
Insutum paruo eculeo,
Ponti profundo immergere.
Honor summus redditur
Iubente Christo litori
Refectis vndis leuibus
Praeuenit omnes remigeo.
Tu solus, o bis inclyte etc.

In breuiario Isidoriano clare legitur stroph. V. vers. III. *Carnis relicto* PONDERE pro CORPORE, et strop. VIII. v. IV. *remiges* pro *remigeo*, quod non aduertit Blanchinius. qui pro diuersa scriptura legit *suscipit* pro *suscepit*, *factum* pro *tactum*, *fragmina* pro *fragmine*.

CAPVT

CAPVT IV.

Codices mss. Operum Prudentii.

75. QVi codices mss. Prudentii, et vbinam lateant, notas etiam et interpretationes mss. in eundem ex diuersis catalogis, aliisque documentis hoc capite complectar, molesto quidem, sed non inutili labore. ex quo scilicet possit diuinus poeta magis, magisque illustrari. Fabricius in Biblioth. vet. lat. laudat Prudentii codicem perantiquum in bibliotheca Ambrosiana Mediolani existentem, quo nullum remotioris antiquitatis se vidisse testatur Montfauconius Diar. italic. pag. 18., quique ad seculum VII. aut VIII. refertur. Vide num. 80. circa hunc codicem. Holstenius in epistola de fulcris, seu verubus Dianae Ephesiae obscurum Minucii Felicis locum explicat, veramque lectionem restituit ex alio simili Prudentii loco in codice praestantissimo Vrbinatis bibliothecae, ad Vaticanam translato, cuius meminit quoque Fabricius, de quo nos postea dicemus. Edmundus Martene in itinere literario duorum Maurinorum sine nomine auctoris gallice edito part. II. pag. 138., inter codices coenobii monasteriensis (*Munster*) recenset poemata Prudentii seculo X. exarata. Ioannes Aloysius Mingarellius praefat. Fasciculi anecdotorum describit codicem carminum S. Paulini, extantem in bibliotheca S. Saluatoris Bononiae, a Lippo Platesio seculo, vt opinatur, XIV. exaratum, vbi post tredecim Paulini carmina occurrunt haec Prudentii opera: *Apotheosis, id est, de diuinitate, Prudentii poetae clarissimi. Eiusdem Prudentii carmen vel liber contra haereticos patripassianos ... Liber contra vnionitas ... Carmina vel liber contra iudaeos ... Carmen vel liber aduersus haereticos, et infideles homuncionitas ... Liber de natura animae ... Liber contra Phantasticos ... Marciogenia ... Liber contra Marcionitas ... Liber dictus Psychomachia.* Huius codicis varias lectiones mecum communicauit amicus noster Rochus Menciaca, qui vniuersam historiam ecclesiasticam una cum aliis amicis nostris diligenter aggressus est illustrare. Codex Bononiensis solum continet apotheosin, hamartigeniam, psychomachiam: mendosus est, et fortasse ex Platesii arbitrio corruptus.

76. Nicolaus Antonius in Biblioth. vet. hisp. de quodam codice vaticano haec tradidit. *In Vaticana bibliotheca codex antiquae satis notae, cui affixus est num. 5821. Prudentii omnia opera continens. In cuius primo folio notam legimus recentioris manus. Ioannes Antonius Mariettus*

riettus

riettus Soc. Iesu presbyter hunc librum, quum Pragae degerem, accepi dono a Christophoro Colero viro doctissimo: quumque illum cum aliquot mss. variis in locis diligentissime contulerim, et nominatim cum celeberrimo vetustissimo illo, quod Ratisbonae in S. Emerami (*Emeriani* scribit Nic. Antonius) *bibliotheca asseruatur; et optimae notae, et ante multos annos ab exercitatissimo antiquario conscriptum esse censeo*. MDCXVIII. *Idibus Iulii*. Is Mariettus editionem Prudentii Aldinam anni 1501. cum hoc codice, aliisque diligentissime contulit, variasque lectiones margini adiecit, quas, quum feret occasio, annotabimus. Extat enim liber in bibliotheca collegii romani: ex quo supra num. 49. et 68. nonnulla dedimus. Dubito autem, isne ipse Mariettus, an alius, editionem Prudentii coloniensem anni 1589., et 1594. ex prima recensione Giselini procuratam, extantem in eadem bibliotheca, cum editione Sichardi, et quodam codice mss. contulerit, in cuius fine descripsit etiam versus Constantinae, Constantini filiae, aliosque S. Damasi in honorem S. Agnes, excerptos, opinor, ex codice Prudentiano post hymnum S. Agnes (*a*). In hoc codice ex libro Cathemerin non erat tantum hymnus VIII. Kal. Ianuar., et sequens Epiphaniae hymnus vsque ad stropham: *Inter coaeui sanguinis*. At in hymnis tamen praecedentibus aduerto nonnullas lectiones variantes, notatas litera P., quae an codicem palatinum, an pragensem, an alium indicet, ignoro. non enim POTIVS significat, quum aliquando scribatur, *sicut etiam habet P.* Liber peristephanων in eodem codice incipiebat a versu 107. *Haec coercet, torquet, vrit, haec catenas incutit*. Ad hymnum S. Fructuosi obseruat anonymus, qui codicem conferebat, suum codicem Sichardi codice antiquiorem, et meliorem esse, et plerasque lectiones, quas Sichardus probat, notatas esse in suo, sed recentiori manu. Reliqua omnia Prudentii opera aderant in hoc codice, nisi quod in lib. II. aduersus Symmachum versui 264. nota erat apposita, reliqua ad finem vsque desiderari. Idem anonymus nonnunquam verba quaedam Prudentii expli-

(*a*) Addidit autem hanc notam: *Editio haec Sichardi Antuerpiae 1536. cum commentariis Nebrissensis in 8. est huiusmodi, vt multa habeat annotata ad oram libri, distincta ab iis, quae sunt in contextu, vt non facile scias, quid potissimum sit Sichardi, et contingit interdum conuenire cum nostro, quae sunt annotata ad oram, interdum vero, quae in contextu: interdum neutra. Ergo esset in primis quaerenda editio alia cum commentariis Nebrissensis tantummodo, et deinde cum hoc conferenda, vt videri posset, quid Sichardus restituerit. postremo vtraque cum nostro, vt videremus, quae nostra sint ab aliis omnibus diuersa. Ex iis tamen, quae notaui, facile est cognoscere, quaenam ex nostris prius notauerat Sichardus, et quaenam non viderat, nam vt alibi diximus, liber, quo se vsum ait, Argentorato allatus, non videtur valde absimilis a nostro.*

plicuit, siue ipse ea est interpretatus, siue ex codice interpretationes sumpsit, quas suis locis repraesentabimus. Fere pro certo habeo, hunc fuisse codicem Marietti, de quo iterum inter codd. Vatt. In bibliotheca Angelica Romae apud PP. Augustinianos vidi, et contuli *psychomachiam ms.* Codex scriptus est a quodam monacho cisterciensi anno 1472. ex exemplari peruetusto, vt videtur, sed non sine erroribus (*a*). Hunc codicem appellabo ANGELICVM, siue primis literis ANG. Loco codicis esse potest editio Prudentii Weitziana cum variis lectionibus mss. ex veteri codice penes cl. praesulem Iosephum Antonium Reggium, qui non solum hanc editionem, sed codices omnes Vaticanos Prudentii, et quasdam suas animaduersiones, ex recondita doctrina, et assidua lectione collectas, singulari humanitate mecum communicauit. Itaque erudito custodi bibliothecae vaticanae plurimum romanam hanc editionem Prudentii debere, grati animi causa vltro fatebor.

77. In bibliotheca vaticana vidi, et excussi omnes, quotquot extant, codices. quos suo ordine describam. Inter codices vaticanos (nam in bibliotheca vaticana alii codices vocantur *vaticani*, alii *alexandrini*, alii *vrbinates*, alii *otthoboniani*, e diuersis bibliothecis plurium Pontificum iussu in vaticanam translati) *codex n.* 2766. pag. 81. pergamen. in 8. exaratus, vt creditur, seculo XII. inter alia aliorum carmina continet PSYCHOMACHIAM, siue de pugna animae, primis literis rubris, notatiunculis ad marginem, sed in principio tantum, nullis titulis, quales sunt in aliis, sine diphthongis; scribitur, *hostentatrix*, *hictibus etc.* In fine, *explicit liber*. Plurimis scatet mendis: hunc nominamus *codicem E.*

II. *Codex vaticanus* 2868. pag. 51. membranac. in 4. seculi XIII. In eo est PSICHOMACHIA inter alia diuersorum auctorum poemata. Desunt tituli, etiam primus operis (*b*). Character accedit ad seculum

(*a*) Continet hic codex praefationem operum, *Per quinquennia*, praefationem psychomachiae, et psychomachiam. Sequuntur quidam versus, qui dicuntur symbolum Philelphi, tum carmina Lactantii, ac Sedulius de festo paschali.

(*b*) Ad oram est quaedam animaduersio de poemate, et auctore, cuius elegantiam ex his verbis degustes, licet. *In principio istius libri inquiruntur ea, quae in aliorum librorum inquiruntur principiis, scilicet quot, et quales sint causae etc.* Tum distinguit quatuor causas, *materialem*, *formalem*, *efficientem*, *et finalem*. De efficiente haec: *Causa efficiens fuit Aurelius Prudentius laicus scholaris Hispanus: coniugatus fuit*. Id fortasse desumptum est ex fine hymni S. Cassiani. Addit annotator, *Aurelium* ab *auro*, *Prudentium* a *prudentia*, seu prouidentia, *Clementem* a *caeli mente* dictum: Romam aduenisse, ac se tradidisse ecclesiae: primo scripsisse librum martyrum; secundo hymnorum, tertio de psychomachia. In fine codicis: *Explicit liber Prudentii de Sichomachia. Incipit Sclauus de Varo. Incipiunt Sclaui de Varo consona dicta — A beneuentano Iacobo per carmina ficta*. In eodem codice est quoddam opus Henrici Florentini elegiaco carmine.

Cod. Vat. 3859.

Incipit proemiũ aurelii Prudentii;

Liber catemerinon incipit;

LIBER CATEMERI NON INCIPIT

·i· quinquaginta annis

Per quinquennia iam decem

nisi mentior uixim

Ni fallor fuimus. septim̃ insup

·i· uisibili in hac uita

·i· finis

Annũ cardo rotat dũ fruimur sole uolubili·

·i· imminet uitæ meum

Instat tmin· & diem adiungit adponit·

·i· senectutis

Vicinũ senio iã d'applicat;

Cod. Vat. 2821.

INCIPIT: YMNUS INHONORE SCORU XVIII MARTYRŨ CAESAR AUGUSTANORUM

His nouẽ nr̃ populus subuno

Martirum seruat cineres sepulchro·

Caesaraugustã uocitamus urbem· Rescuitanta ẽ

Cod. Vat. 3860.

A INCIPIT PASSIO SCĪ LAURENTII

Antiqua fanorum parens· Iam roma xpō dedita

lum XIV. Orthographia, *tempto*, *honero*, *glorie etc.* Quam parum sit accuratus, ex primo versu disce: *Senex fidelis prima via credendi est*. Hic *codex* a nobis dicitur *F*.

III. *Codex vat* 3267. pag.34. membran. sec.XII. in 8. PSICHOMACHIA notae antiquae cum glossis magnam partem erasis. Orthographia, *seuientis*, *fallerata*, *temptes*, *connisa*, *honero*. Praecedunt quaedam Ouidii carmina: subsequitur Vita Prudentii ex Gennadio, vbi *Dirocheum* legitur pro Dittochaeum. Item praefatio, *Per quinquennia* cum interpretatione eius, et commentariis psychomachiae: quae recentiora videntur. *Huic codici nomen C.* dedimus.

IV. *Codex vat.* 3859 mem. sec. XI. in 4. In eo extant liber *cathemerinωn*, *peristephanωn*, *apotheosis*, *hamartigenia*, *libri aduersus Symmachum* negligentissime scripti, *dittochaeum* sine vllo titulo poematis: in tetrastichis vero nonnulli sunt tituli, sed pueriliter scripti. Desinit dittochaeum in hos versus: *Implentur nimio micarum fragmine corbes - Bisseni: aeternae tanta opulentia mensae*. Deest etiam psychomachia, et conclusio carminum, *Immolat deo patri - Pius, fidelis, innocens* (*a*). Hunc codicem sub hoc eodem num. 3859. laudat Montfauconius in bibliotheca bibliothecarum mss., elegantem dicit, et seculo X., aut IX. scriptum putat. In catalogo, qui mihi ostensus est ex vaticana bibliotheca, dicitur exaratus seculo XI. Hic nobis est *codex Vaticanus A.*, cuius glossas, et varias lectiones allegamus. Collatus fuit diligentissime a Marietto cum editione aldina, ex quo nos profecimus, sed non omnino labori pepercimus. siquidem praecipua loca nos ipsi contulimus, etiam post summam Marietti diligentiam probatam, beneque perspectam. Notam characteris huius codicis in aere incidi curauimus.

V. *Codex Vaticanus* 3860. seculo eodem XI. membranaceus in 4. Hoc quoque exemplar Mariettus cum editione Aldi contulit, et vetustius codice praecedenti existimat esse. Nos appellamus *codicem B.*, et qualis sit eius characteris nota, in aere ostendidimus. Hunc pariter codicem elegantem, et seculo IX. scriptum affirmat Montfauconius loc. cit. Verum in eo solum est liber *cathemerinωn*

(*a*) Ordo libri peristephanωn est: 1. SS. Hemeterius, et Celedonius, 2. S. Vincentius, 3. SS. XVIII. martyres caesaraugustani. 4. SS. Fructuosus, et socii. 5. S. Quirinus, 6. De loco, in quo martyres passi sunt, nunc baptisterium est Calagorra. (de quo titulo dicam suo loco) 7. Cassianus *ad Valerianum episcopum*. (etiam hic mendum est) 8. Ypolitus (hic potius addendum, *ad Valerianum episcopum*) 9. SS. Petrus, et Paulus. 10 S. Cyprianus. 11. S. Agnes. 12. S. Laurentius. 13. S. Eulalia. 14. Liber de beato Romano martyre. 15. Natalis Domini. 16. De Epiphania.

rinωn, non integer, liber *peristephanωn*, *tituli historiarum*, *apotheosis*; cetera Prudentii carmina desiderantur: adsunt autem in laudem S. Agnes carmina Constantinae, Constantini filiae, et S. Damasi Papae.

VI. *Codex vaticanus* 4318. pag 52. seculo XIII. chartaceus in 8., cuius titulus est in catalogo bibliothecae vaticanae: *Commentarii super Prudentio* DE COLVMBA *historiarum veteris, ac noui testamenti* (*a*).

VII. *Codex vaticanus* 5356. membranaceus in 4. seculo XIII. in catalogo bibliothecae vaticanae inscriptus: *Prudentii liber de quibusdam viris veteris testamenti*. In codice est titulus: *Incipit de Adam, et Eua*. In fine: *Explicit liber Prudentii*. Primae literae sunt versicolores: tituli tetrastichorum minio notati, sed in nouo testamento solum est titulus primus: *De nouo testamento, et Gabriele, nuntio Christi*. Orthographia est huiusmodi: *sopnus*, *archa*, *cratherem*, *fauille*, *nuptu* pro *nutu*. Plura menda occurrunt. *Nomen* huic fecimus *D*.

VIII. *Codex vaticanus* 5821. antiquissimus, exaratus seculo IX., vel saltem X., vt in catalogo bibliothecae vaticanae notatum inuenio. Is est codex Marietti, de quo egimus num. 76. Nota Marietti, quam affert Nicolaus Antonius pertinet ad annum MDCXVIII. idibus iulii. Scriptum quidem a prima manu erat, *in S. Emeretiani bibliotheca*, sed emendatum fuit *S. Emerami*, quod verum est monasterii nomen. Hunc codicem frequenter laudamus, sed sub nomine *Marietti*, aut *Mar.*, non aliqua litera distinctum, vt plerosque alios vaticanos. Characterem eiusdem codicis in aere repraesentamus. Quid autem, et quo ordine contineat, distinctius in commentariis exprimemus.

78. Ex bibliotheca vaticana alexandrina *codex* 58. (olim 1225.) *Hymni*; *seculi* XIII. *membran.* In codice autem est liber *cathemerinωn*, seclusis duobus postremis hymnis *de natali, et epiphania domini*, et carmen

(*a*) Pag. 52. codicis incipiunt commentarii cum ipsis tetrastichis dittochaei, et titulus, vt ibi dicitur, est: *Incipit auctor Prudentii de noua columba* (fortasse legendum, *de Eua columba*) *historiarum veteris testamenti, et noui*. Finit cum tetrasticho de apocalypsi. Sequitur pag. 63. alia expositio *Aur. Prudentii historiarum*: ac notatur, auctorem habuisse tria nomina, *Prudentius*, quia *prudens* fuit, *Aureolus*, quia *auream* vitam duxit, *Clemens*, quia *caeli mens*, eo quod mentem in caelestibus habuerit. Additur: *dicitur liber iste* DITTOCHEVS, *id est*, *refectio veteris testamenti, et noui* ... *titulus talis est*: *Incipit Prudentius tractans de veteri, et nouo testamento*. Character est sequioris aeui, etymologiae ridiculae, commentarii nobis inutiles, etiam quum manus, margini appicta, animo intento iubet esse lectorem. Itaque sine vllo nomine hunc codicem praeterimus. Cur autem *dittochaeum* inscribi soleat *de columba*, n. 64. dixi.

carmen *psychomachiae* (*a*). Nullae sunt diphthongi: scribitur *horis* pro *oris*, *tempto*, *alumpnus etc.* Huic codici *nomen* O. imponimus.

II. *Codex vaticanus alexandrinus* 74. membranae in 8. sec XI., vel XII., *Carmina*. Haec autem sunt libri *cathemerinωn*, et *peristephanωn* vsque ad hymnum S. Romani vers., *Quid illa turpis pompa? nempe ignobiles*. Praefatio nullam habet inscriptionem. Post praefationem: *Incipit hymnus ante lucem*, et in A. vocis *ales* depingitur gallus. Postea: *hymnus matutinus*. In hymno, *Inuentor rutili dux bone luminis* nullus est titulus. In hymno, *Da puer plectrum choreis vt canam fidelibus* titulus iam euanuit. Hymnus, *Deus ignee fons animarum* hanc habet inscriptionem: *Hymnus ad exequias mortuorum*. Desunt hymni *de natali*, et *epiphania domini*. Sequitur liber *peristephanωn* sine titulo (*b*). Paucae sunt dipthongi: orthographia, *sollepnem*, *lauachrum*, *hyemps*. In prima litera praefationis, *Per quinquennia*, imago Prudentii erat depicta, quantum colligere possum, eodem vestis genere, quo in codice vrbinate: lineamenta oris penitus sunt erasa. Vide num. 58. cap. I. proleg. Huius codicis *nomen est P.* in nostris commentariis.

III. *Codex vaticanus alexandrinus* 321. membranaceus in folio magno, seculo X. circiter exaratus. Initio describitur elogium Prudentii, *Aurelius Prudentius Clemens iste partim in consulatu etc.* fere vt n. 49. ex cod. vat. 3859. posui. Tum inscriptio, et elenchus operum (*c*). Solus hic codex inter tot vaticanos integer est, in quo bis conclusio carminum describitur, primum post libros contra Symmachum, quasi epi-

(*a*) Nulli sunt tituli neque in libro cathemerinωn, neque in psychomachia: solum in fine psychomachiae notatur: *Hic finit liber poetae Prudentii. Fides, idolatria*, (sic) *pudicitia*, *libido*, *patientia*, *ira*, *humilitas*, *superbia*, *sobrietas*, *luxuria*, *benignitas*, *auaritia*, *concordia*, *discordia*. In fine vero libri cathemerinωn: *Explicit liber Prudentii*.

(*b*) Hic hymnorum ordo: 1. SS. Hemeterius, et Celedonius sine titulo. 2. Passio S. Vincentii. 3. Passio SS. XVIII. martyrum. 4. Passio S. Fructuosi. 5. Passio S. Quirini. 6. sine titulo, *Electus Christo locus est etc.* 7. Passio S. Cassiani. 8. sine titulo hymnus S. Hippolyti. 9. Passio SS. apostolorum Petri, et Pauli. 10. Passio S. Cypriani. 11. Passio S. Agnetis (sic scribit) 12. sine titulo hymnus S. Laurentii. 13. hymnus S. Eulaliae sine titulo. 14. hymnus S. Romani sine titulo.

(*c*) *Aurelii Prudentii Clementis viri consularis libri numero nouem. Catemerinon. Apotheoses. Amartigenia. Psychomachia. Contra Symmachum. Liber* II. *contra Symmachum. Romanus. Peristephanωn. Tituli historiarum.* Ante praefationem, *Per quinquennia iam decem*, est inscriptio, *Praefatio*, et nihil aliud. Post librum II. contra Symmachum legitur: *De opusculis suis Prudentius, Immolat deo patri etc.* cum postremo versu: *Quo regente viuimus. Finit contra Symmachum*. Deinde: *Incipiunt tituli historiarum*. Et post titulos eodem veteri charactere, *Epilogus, id est, clausula, et finis libri*: *Pius fidelis, innocens*, cum versu in fine, *Quo regente viuimus*.

si epilogus eorum, tum post titulos historiarum, siue Dittochaeum, quasi omnium poematum clausula. Characterem codicis aeri incisum exhibemus: eius variantes lectiones annotamus sub nomine *codicis Alexandrini*, siue *Alex* (*a*).

IV. *Codex vaticanus alexandrinus* 334. exaratus, seculo x. *Flores psalmorum cum praefatione ad viduam*. Ita catalogus operum Prudentii, quem a bibliothecae vaticanis administris accepi. In codice ipso haec lego: *Prudentii flores psalmorum cum praefatione ad viduam charactere longobardico*. Et in prima pagina: *Codex vaticanus habet pro titulo, Prudentii flores psalmorum cum praefatione ad viduam. Sane antiquissimus hic auctor, quoniam viduarum, seu diaconissarum nomen in ecclesia iam diu desiit. Forte Prudentius hic ad tempora S. Hieronymi referendus, nisi et dicamus potius, eundem esse ac ipsum poetam christianum, qui floruit initio* v. *seculi*. Et postea: *Inter L. Zauagni-*

(*a*) Profecimus etiam ex labore, et industria cl. P. Peregrini Chiesa, qui olim Prudentii editionem meditatus, sedulo hunc codicem contulerat, et quae ex eo annotauerat, perhumaniter exhibuit excribenda. Cui etiam acceptum refero, quod editione ad vsum Delphini per otium vti possum, quam rarissimam esse iam monui. In codice vero alexandrino quaedam animaduerti, peculiari annotatione digna. Hi sunt hymnorum tituli: *hymnus ad galli cantum*: *hymnus matutinus*: *hymnus ad incensum lucernae*: *hymnus circa exequias defuncti*: *hymnus* VIII. *Kalendas ianuarias*: *hymnus in epiphania*: ceteri, vt in vulgatis. Post librum cathemerinon, *Incipit apotheoses*, *Est tria summa deus etc.* cum titulis sequentibus, *Incipit contra haeresim, quae patrem passum affirmat*. *Contra vnionitas*. *Aduersum iudaeos*. *Contra homuncionitas*. *De natura animae*. *Aduersum phantasmaticos, qui Christum negant verum corpus habuisse*. *Finit apotheoses*. Deinde: *Incipit amartigenia liber*. Et in fine: *Finit amartigenia lib.* III. Tum: *Incipit psichomachia liber* IIII. Post praefationem tituli margini affiguntur, et in fine: *Finit liber* III. *psychomachia*. De hac diuersitate numerandi libros, latius in commentariis. Post psychomachiam, *Incipit contra orationem Symmachi liber* I. Et post hunc: *Explicit contra orationem Symmachi liber* I. *Incipit liber* II. *feliciter amen*. In fine: *Aurelii Prudentii Clementis V. C. finit contra Symmachum liber* II. *Incipit eiusdem Romanus contra gentiles*. Post hymnum S. Romani: *Finit Romanus Aurelii Prudentii Clementis*. *Incipit liber peristephanon*. Ordo, et tituli hymnorum sunt: 1. Hymnus in honorem SS. martyrum Emeterii, et Chelidonii, calagurritanorum. 2. Incipit passio Laurentii beatissimi martyris. 3. hymnus in honorem passionis Eulaliae beatissimae martyris. 4. Incipit passio Vincentii martyris. 5. Hymnus in honorem SS. XVIII. martyrum caesaraugustanorum. Et in fine: Finit passio SS. XVIII. 6. Incipit passio S. Agnes. Et postea: Finit passio S. Agnes. 7. Incipit hymnus in honorem beatissimorum martyrum Fructuosi episcopi ecclesiae tarraconensis, et Augurii, et Eulogii diaconorum. 8. Hymnus in honorem Quirini beatissimi martyris, episcopi ecclesiae siscianae . . . Finit Passio Quirini. 9. Incipit passio Cassiani forocorneliensis . . . Explicit. 10. Incipit de loco, in quo martyres passi sunt, nunc baptisterium est. 11. Ad Valerianum episcopum de passione Hippolyti beatissimi martyris. 12. Passio beatorum apostolorum Petri, et Pauli. 13. Passio beati Cypriani martyris.

Cod. Vat. Alex. 321.

AUR PRV DEN TII
CLEMEN TIS · Ū · C̄ ·
FINIT CON TRA
SYMMACŪ LIB̄ · II ·

INCIPIT EIUSDEM
ROMANUS CONTRA
GENTILES:

IAMBICU MI TRU.

R omanē xpi fortis assertor dī!
(mut)
E linguis oris organū fautor moue, (tu)
(& mihi) (meloquentissimo)
L argire cōptū carm̄ infantissimo.

uagni libros inuentus. Operis inscriptio: *Incipit psalterium Pruden tii. Domine, rex clementissime*. Hunc codicem retuli, quia inter cod ices prudentianos in catalogo bibliothecae vaticanae collatum inue ni. Auctor autem non est Aurelius Clemens Prudentius, sed alius Prudentius, scilicet Prudentius Galindo, natione hispanus, episcopus trecensis, de quo videri potest Nic. Antonius in bibliotheca veteri hispana (*a*).

V. *Codex vaticanus alexandrinus* 348., membran. in 8. seculi IX. sine vllo titulo; incipit: *Per quinquennia iam decem*. In fine: *Explicit Praefatio*. Tum haec inscriptio: *Incipit liber hymnorum Aurelii Prudentii Clementis nobilissimi, ac facundissimi poetae*. Sunt nonnullae glossae, et explicationes metrorum, et tituli minio notati (*b*). Magno in pretio est habendus hic codex; vtinam non esset mutilus, et decurtatus. Orthographia est, *ymnus*, *inrepsit*, et similia cum diphthongis. Huius codicis *nomen est I.* in nostris commentariis.

VI. *Codex vaticanus alexandrinus* 1439. in 8. membran. sec. XI. Inscriptio est: *Aurelii Clementis Prudentii psychomachiae liber incipit*. Aliquae sunt glossae ad oram, et inter lineas. Nulli pene sunt tituli. In fine: *Explicit liber. Aurelius Prudens virtutum praelia Clemens Cum vitiis cepit metrica scholasticus arte*. Sunt aliquae corretiones recen-

(*a*) Eius Flores psalmorum extant in editione operum Cardinalis Thomasii, studio et cura Iosephi Blanchinii tom. II. pag. 464. Blanchinius hoc opusculum edidit ex laudato codice regio vaticano 334., adiecta praefatione, et lectionibus variantibus ex alio codice vaticano signato n. 84. Vtrumque codicem putat pertinere ad seculum X. Praefatio incipit: *Quum quaedam nobilis matrona etc.* nulla alia fit mentio *diaconissarum*. Titulus: *Incipit prologus Prudentii episcopi de Flores psalmorum*. In codice vaticano 191. extat aliud opus anecdotum eiusdem Prudentii, inscriptum: *Haec Prudentius episcopus tricasensis tam de veteri, quam de nouo collegit testamento, et ad sacros ordines properantes memoriae commendare praecepit, quae et Praecepta dicuntur*.

(*b*) E quibus hos excribam. *Hymnus ad gallicinium*. In A. depingitur gallus cum viridi ramo pendenti ex ore. *Hymnus matutinus*. *Incipit hymnus ad incensum*: non apparet satis, scriptumne sit, *ad incensum luminis*, an *lucernae*. *Hymnus omni hora*. *Hymnus circa exequias defunctorum*. Post hunc hymnum: *Finit liber primus de hymnis*. Incipit liber II. περὶ στεφάνων, *Hymnus in honore martyrum Emeterii, et Cheledonii calagurritanorum*. Sed deest totus hic hymnus, et sequentes, auulsis scilicet foliis vsque ad versum 1110. passionis S. Romani, qua finita legitur: *Finit Romanus Aurelii Prudentii Clementis*. *Incipit hymnus VIII. Kal. ian.* Et in fine: *Finit hymnus VIII. Kal. ian., hoc est, Nat. Dni*. *Finit cathemerinon Prudentii Clementis*. *CV. CV. Incipit de opusculis suis*: *Immolat deo patri*. In fine secunda manus adiecit versum, *Quo regente viuimus*. Post hanc odem, *Incipiunt tituli historiarum per Adam, et Euam*. *Tetrasticha*. Hoc autem non vt titulus ponitur, sed vt metri explicatio, siue nomen. Finito dittochaeo, *Expliciunt tituli historiarum*. *Incipit* ἀποθέωσις, *id est, de diuinitate*. Desunt folia post duas praefationes apotheoseos.

centi manu, qua in prima pagina notatum est, *Nicolai Heinsii*, quasi is librum possederit. Orthographia, *onore*, *haut*, nullae diphthongi. Satis correctus est codex hic, *quem G.* vocamus.

VII. *Codex vaticanus alex.* 1702. membran. in 4. seculo XII. *Carmina*. Continetur hoc codice liber *cathemerinon* imperfectus; nam incipit a versu 45. hymni V., *Sed rex niliaci litoris inuido*. Post, *Incipit hymnus ante somnum*, et similiter alii tituli. Sed in hymno *Omni hora*, et *ad exequias* deest titulus. In hoc libro cathemerinωn sunt aliquae glossae, et praetermissis hymnis Natalis Domini, et Epiphaniae sequitur liber peristephanωn, nulla inscriptione, quae hymnis apposita est recenti manu (*a*). Postea: *Pius, fidelis, innocens* cum versu vltimo, *Quo regente viuimus*: cui odae titulus est additus recenti manu: *Operum reliquorum conclusio*. Succedit *dittochaeum* cum inscriptione recenti ad marginem: *Diptychon veteris, et noui testamenti, quod alii Amoeno, alii Sedulio tribuunt*; de qua inscriptione vide num. 66. Deinde *Apotheosis*, qua finita legitur versus, nescio, qua manu adscriptus: *Caseus ante focum debet habere locum*. Tum praefatio hamartigeniae vsque ad versum 6. Reliqua desiderantur. Scribitur, *perhennis*, et similia, desunt multae diphthongi: glossae pleraeque, vt in Vaticano A., et Isone. *Nomen Q.* fecimus.

VIII. *Codex vaticanus alexandrinus* 1835. in 4. membran., seculi XIII. *Psychomachia cum annotationibus*, quae magnam partem consumptae sunt. Desunt tituli: in fine; *Explicit liber Prudentii*. Orthographia, *temptes*, *horis* pro *oris*, sine diphthongis. Notatum est in principio: *Hic codex erat ex bibliotheca S. Siluestri*: puto, in monte quirinali. *Nomen huius codicis est L.* in nostris commentariis.

IX. *Codex vat. alex.* 1838. chartaceus in 4., seculo XIV. exaratus, *Dittochaeum*. Titulus in indice operum huius codicis est, *Prudentii columba cum commento* (*b*). Hic codex scribebatur anno 1472. vt ex nota in prima pagina apparet, adeoque seculo XV., non XIV., vt in catalogo mihi exhibito erat expressum. Codex mendosus est, commentarii nulli sunt vsui, desunt tituli. *Codicem N.* appellamus.

X. *Codex vat. alex.* 2078., seculo IX., in folio paruo membran.

(*a*) Ordo hymnorum est I. SS. Hemeterius, et Celedonius. 2. S. Vincentius. 3. S. Laurentius. 4. S. Hippolytus. 5. S. Cyprianus. 6. SS Petrus, et Paulus. 7. SS. martyres XVIII. Caesaraugustani. 8. S. Agnes. 9. S. Eulalia. 10. S. Fructuosus. 11. S. Quirinus. 12. S. Cassianus. 13. S. Romanus. 14. De natali domini. 15. De epiphania.

(*b*) In commento dicitur: *Auctor hic fuit Clemens Aurelius Prudentius ... Clemens a clementia, Aurelius ab auro, Prudentius a prudentia ... Scripsit librum de Columba, de quo ad praesens intendimus pertractare.*

bran. *Aurelii Prud.Clem. Certamen virtutum contra vitia.* Sine praefatione incipit : *Christe, graues hominum semper miserate labores*. Desunt multa a versu, *Nascitur hinc inopina* ad versum, *Nouimus ancipites*. Desideratur etiam vltimus versus, *Aeternum etc.* Nihil tamen est lacerum, aut abrasum : fortasse excriptus est ex alio codice imperfecto. Scribendi ratio : *adgreditur, sulphoreus, thoracha*, sine diphthongis. Non pauca sunt menda. Hic est *codex H*.

XI. *Codex vaticanus palatinus* 235., membran. in fol. seculi XI. circiter. Pagina 45. huius codicis : *Incipiunt glossemata de Prudentio* (*a*). Glossae pleraeque, vt in Isone, et Vat. A. Quasdam huius codicis proprias suis locis inseram. Post hymnum exequiarum, *Finit liber hymnorum*. Sequuntur hymni *de Natali*, et *Epiphania*. Postea *Peristephanon, siue de coronatis, i. martyribus*, sed nullae sunt glossae. Illico Apotheosis cum titulis minio notatis. In fine : *Apotheosis de diuinitate finit. Incipit Amartigenia, id est, de origine peccatorum aduersus Marcionitas, qui duos deos esse affirmant*. Sequuntur *psychomachia*, et duo libri *aduersus Symmachum*, sed glossae non continuantur ad finem vsque libri secundi. Aduertendum est, in hoc codice esse tantum *glossemata*, non carmina. Codex nitido charactere scriptus est, a nobis *vocatus T*.

79. XII. *Codex vatic. palatinus* 242. in 12., seculo XII. circiter : *De Prudentio, et eius operibus*. Hoc opusculum est tantum praefatio in carmen psychomachiae (*b*). Reuera post alia aliorum opuscula in fine huius codicis est psychomachia, quod in indice non exprimitur : sed in versu 683. *Intulit hoc vulnus etc.* terminatur. Character videtur esse seculi XI., aut X. Multa iam euanuerunt : tituli alii adsunt, alii desunt. Orthographia, *lues*, non *luis*, in nominandi casu, sed *famis* postea, et supra *fames, seuientis, glorie, harenas*. Nomen *R*. codici huic imponimus.

XIII. *Codex vaticanus palatinus* 1715., membranaceus in 8. seculo XI. circiter scriptus. *Incipit glossa Prudentii Aurelii Clementis*.

(*a*) Elogio Gennadii de Prudentio hae peculiares glossae adduntur: *illustrium*) *nobilium, vel clarorum. Ditrocheum*) *duplex refectio, i. de veteri, et nouo testamento. Exceptis*) *Ab inuicem separatis. Apotheosis*) *Deificatio*. Rursus affirmo, confirmoque, in nullo vat. cod. a me repertum *diptychon* prisca manu ita scriptum. Alius tradit, probatissimos codd. vatt. adstipulari huic titulo, *diptychon* : sed fortasse titulos indicum recentes pro antiquis accepit.

(*b*) Quaedam de Prudentio narrantur aut falsa, aut non satis probata, quod Romae literas didicerit, quod peruenerit ad consulatum, quod *ad vltimum* fidem recipiens, factus sit christianus. Additur, quod liber titulum habet : *Liber Aurelii Prudentii Clementis, Incipit liber psychomachiae*. Dicitur etiam, quod *scripserit quosdam libros de diuinitate, inter quos et hunc composuit, vocans eum psychomachiam*.

Paginis triginta constat hoc opusculum (*a*). Paucae sunt glossae, e quibus nonnullas suis in locis dabimus: nihil tamen est aliud praeter glossas. Orthographia, *effebi*, *frenesis*, *ymnus*, cum diphthongis. In fabularum explicatione potissimum glossemata versantur. Huic codici *nomen erit S.*

XIV. *Codex vaticanus vrbinas* 666. *Prudentii opuscula*. Titulus alius magnificentissime scriptus: *In hoc ornatissimo codice continentur opera Aurelii Prudentii Clementis viri doctissimi*. Praecesserat index carminum. Inscriptio praefationis est: *Aurelii Prudentii Clementis in opuscula sequentia praefatio*: *Per quinquennia etc.* In prima litera P. depicta est imago auctoris, vt diximus proleg. num. 58. In fine codicis: *Explicit liber* II. *contra Symmachum de restituenda ara*. *Antonius Sinibaldus transcripsit Florentiae*. *Anno Christi* MCCCCLXXXI. XX. *No.* Codex in folio, membrana nitida, laeui, et candida, charactere eleganti, plurimis aureis literis, et egregiis imaginibus sanctorum, quos laudat Prudentius, affabre ornatus, quod peritorum hominum iudicio possum comprobare (*b*). Hunc codicem vocamus *Vrbinatem*, aut primis tantum literis *Vrb.*, de quo vide supra num. 75. iudicium Holstenii.

XV. *Codex vaticanus Otthobonianus* 237., chartaceus in 8., *Prudentius de B.Cassiano*. Hoc cod. continetur *Legenda S.Cassiani martyris per Fr. Iacobum* (de Voragine) *ordinis Praed. compilata*. Eam dedicat Franciscus Ferrus canonicus imolensis Hieronymo Dandino episcopo imolensi. Iacobus vero scribebat Bononiae anno 1282. Folio 27. *Prudentius poeta de B.Cassiano ita cecinit*: *Sylla etc.* In fine: *Prudentius, vt notum est, fidei vir, et religiosa dogmata poematis etiam iucunditate commendans etc.* Hic erit *codex dictus X.*

XVI. *Codex vaticanus otthobonianus* 1193., chartaceus in 4., erat ex codicibus Ioannis Angeli Ducis ab Altaemps. *Dittochaeum* sine vlla inscriptione. Sunt glossae nonnullae inter lineas. Extat

pag.

(*a*) Ita incipit: ***Kyrocheum*** : ***id est***, ***manualem***. ***Exameron***: VI. ***dierum***. ***Apotheosis***, ***i***. ***de diuinitate***. ***Amartigenia***, ***i***. ***peccatorum origo***. ***Psychomachia***, ***animae pugna etc.*** quae sunt glossae ad vitam Prudentii a Gennadio conscriptam.

(*b*) In operum ordine collocando hic codex similis est codici Florentino, de quo ad num. 85. et seqq., et, vt opinor, ex vrbinate florentinus est descriptus, aut vterque ex aliquo yetustissimo exemplari. In libro cathemerinωn pleraque vt in florentino, et editis: sed hi peculiares tituli, ***Ad galli cantum***; ***Ad incensionem lucernae***; ***In omni hora***; ***Circa exequias mortuorum***, ***In natale domini***, ***De epiphania***. In libro peristephanωn deest inscriptio libri, et hymni I. Scribitur, ***Passio Sanctorum*** XIII. ***martyrum caesaraugustanorum*** pro ***Sanctorum*** XVIII. Item, ***Passio S. Fructuosi*** I. ***episcopi tarraconensis***, ***et sociorum***. Et, ***Versus in laudem baptisterii duorum martyrum sanguine illustris***. Cetera vt in codice florentino.

pag. 108. huius codicis *dittochaeum*, quod diximus, et idem opus pag. 113. cum commentariis longioribus, sed in hoc secundo solum sunt duo prima tetrasticha. In limine commentarii secundi dicitur, *inter opera, quae fecit Prudentius, hoc esse vtilissimum, cuius materia est duplex refectio noui, et veteris testamenti*, et titulum esse: *Incipit tetrastichum Prudentii Aurelii Clementis de columba*. Mendosissimus est hic codex, cui *nomen Y.* fecimus.

XVII. *Codex vaticanus otthobonianus* 1220., in 4. chartac., *Dittochaeum cum commentariis*, vt supra in codice Y. Sed hic integrum est opus, in cuius fine: *Explicit liber Prudentii*. *Nomen Z.* huic erit Codici in commentario.

XVIII. *Codex vaticanus otthobonianus* 1297., membranaceus in folio, seculi XIII., aut XIV., elegans, et titulis minio descriptis ornatus, qui fuerat e libris Ioannis Angeli Ducis Altaemps. *Incipit liber Prudentii*: *id est, columba noui, et veteris testamenti*. In commentariis titulus esse dicitur: *Incipit liber dittochei, quod nomen est ad placitum, dia graece, latine refectio*. Hinc disce commentariorum alias ineptias. In fine: *Explicit columba veteris, et noui testamenti*. Tituli diuersi sunt ab antiquis, ex ingenio interpretis fusi. Codex mendosus, qui tamen a nobis *vocabitur AA.*

XIX. *Codex vaticanus otthobonianus* 1502., in 4. membran., elegans, et titulis versicoloribus descriptus. *Incipit liber de duobus testamentis*. Et statim: *Eua columba*. Alii tituli sunt recentes: in fine, *Explicit liber Prudentii de duobus testamentis*. Dittochaeum incipit fol. 12. huius codicis; folio vero 39. reperitur *psychomachia*, in indice bibliothecae vaticanae minime notata. Nulla est inscriptio neque in praefatione, neque in opere, quod desinit in versu, *Reddimus aeternas etc.* Aetas codicis est seculi XIII. circiter, quem nos *BB. nuncupamus*.

XX. *Codex vaticanus otthobonianus* 3325., in 4. chartaceus, *Dittochaeum* sine primo titulo: sunt alii tituli in tetrastichis, sed recentes. In omnibus his exemplaribus *dittochaei* eaedem fere occurrunt varietates, neque magni eorum auctoritas est habenda. Hactenus de codicibus vaticanis, quorum catalogum, a me confectum, si conferas cum iis, quae de eisdem affert Montfauconius, facile agnosces, quam sit imperfecta *Bibliotheca bibliothecarum mss.* Neque tamen contemnenda est viri docti, et diligentissimi opera, qua multum iuuari possunt, quibus facultas non est inspiciendi per se codices, et bibliothecas. Iam de codicibus Prudentii *Ratisbonensi*, *Pragensi*, et *Viennensi*, quorum varias lectiones a Marietti

I 2 aduer-

aduersariis mutuatus sum, pauca dicam in nota (*a*). Praeter hos codices Mariettus contulit etiam vaticanos A., et B., et varietatem lectionis margini editionis aldinae accuratissime adscripsit. Hac editione, curiosissimi hominis studio locupletata, adiutum me esse libens profiteor, non solum vt ingrati animi vitium fugiam, sed etiam vt editionem meam commendem. Neque tamen propterea laborem vllum subterfugi, quem sane ingentem exantlare opus fuit, vt tot codices mss., a Marietto non visos, perlegerem, et inter se committerem: tum etiam vt ea, quae Mariettus minutissimo charactere exarauit, plene intelligerem, et compendia literarum, quae adhibebat, plurimis inter se comparatis locis, explicare scirem. Et vt vere dicam, Marietti aduersaria mihi aurifodina quaedam fuerunt, sed ex qua aurum effodere labor fuit, et molestia fructu maior. Neque facile quis, nisi expertus, credat, quam plenum molestiae opus sit codices mss. euoluere ad veram lectionem eruendam. nam saepe, vbi exiguus fructus apparet, maximum studium adhibitum

(*a*) De codice Ratisbonensi haec notat Mariettus. *Codex monasterii S. Emerami omnium optimus. quos viderim, et plane bonus, nisi imperitissimus quidam multa sua substituisset prioribus ita erasis, vt nullum omnino priscae lectionis supersit vestigium, quod nos suis locis notauimus. quare non puto, posse adhuc Prudentium exacte corrigi, et pristino nitori restitui, nisi alium nanciscamur veterem codicem praeter eos, quibus vsi sumus, et quo, quae hic abrasa sunt, restitui possint. Cum eo autem nostrum diligentissime contulimus, et nihil diuersum in eo fuit, quod in nostro non annotauerimus: quamuis vbi noster cum illo conuenerit, non semper notauerimus. Itaque quum nihil reperitur in nostro notatum peculiariter, certum signum erit, eandem esse in illo lectionem, quae est in nostro. Eodem libro vsus est Giphanius, et nos nacti sumus opera Patris Corradi Viteri. In eadem S. Emerami bibliotheca est Lucanus optimus, et Donati grammatica satis antiqua, et in sacristia testamentum nouum, scriptum literis maiusculis totum ante 900. annos elegantissime.* Hoc puto esse testamentum nouum, cuius variae lectiones prodierunt anno 1786. hac inscriptione. *Dissertatio in aureum, ac peruetustum SS. Euangeliorum codicem ms. monasterii S. Emerami Ratisbonae. Auctore P. Colomanno Sanftl, Literis Ioannis Michaelis Englerth* 1786. *in* 4. Asseruatus erat hic codex in ecclesia monasterii S. Emerami a nongentis fere annis, vt exponit auctor dissertationis in praefatione. Ordo codicis ratisbonensis a Marietto relatus est, Praefatio, *Per quinquennia* - Hymni decem cathemerinωn, vt in vulgatis, duobus postremis reiectis in alium locum - Peristephanωn hymni duodecim, vt in codice florentino num. 85. cum versibus Constantinae, et S. Damasi in laudem S. Agnes. Post hymnum S. Romani, hymni de Natali, et Epiphania domini. - Ode, *Pius, fidelis, innocens*, - Dittochaeum. - Apotheosis. - Hamartigenia. - Psychomachia. - Libri duo aduersus Symmachum. De codicibus Pragensi, et Viennensi nihil peculiare animaduertit Mariettus. Viennensem ait esse mendosum: quo solum psychomachia neque integra continetur, vt in ipso opere notabimus. Pragensis lectiones variantes sunt ex libro hymnorum cathemerinωn, Apotheosi, Hamartigenia, Dittochaeo, libris contra Symmachum, sed in lib. II. a versu 17. *Haec vbi dicta dedit*, reliqui desiderantur.

bitum fuit, et interdum etiam, vbi nullus. quaerendum enim hoc erat, an lectio aliqua noua erui posset. Obscuram diligentiam nonnulli accusabunt, quod errores manifestos codicum indicauerim. Verum quum eorum, qui praecesserunt, praesertim Weitzii, et Heinsii vestigiis institerim, id vtilius praestiti, vt et errores esse declarauerim, et in nouis aperiendis longe parcior fuerim.

80. Nunc alios codices indicabo. Apud Montfauconium loc.cit.ex bibliotheca Casinensi codex 222. *Carmina D. Prosperi etc. Prudentii liber de columbis. Faceti poetae carmina etc.* (de inscriptione illa, *De columbis* lege num. 64) Ibid. Codex 374., *Poemata Prudentii*. In biblioth. Laurent. Medic. pluteo 23. cod. xv. membr. *Prudentii Christiani poetae carmina*. Ibid. plut. 34. cod. L. *Prudentii carmina quaedam*. finis desideratur. In bibl. florentina Benedictinorum: *Prudentii de novo, et veteri testamento codex recens*: Hoc est dittochaeum. Ex eodem Montfauconio in bibliotheca patauina, seu musaeo Laurentii Pignorii: *Prudentii Diptychon*. (Vide n. 66.) In bibl. mediolan. Ambrosiana, *Prudentii opera*. pergam. bomb. Prudentii *codex* (ait Montfauconius) VII. *vel* VIII. *sec.*: *tam remotae antiquitatis vix alium huius scriptoris videas. Antiquior tamen videtur Prudentius regiae bibliothecae*. (bibliothecam parisiensem intelligit Montfauconius) De codice mediolanensi vide num. 75., et 100.

81. Pergam ex Montfauconio. In biblioth. gottoniana in eius parte, quae *Cleopatra* inscribitur, codex: *Aurelii Prudentii de virtutibus, et vitiis* (Psychomachia haec est) In bib. bodleiana cod. 2666, *Prudentii pleraque cum annotationibus*. In bib. anglic. in collegio oriensi Oxoniae num. seu cod. 855. *Aur. Prudentii poemata optime scripta literis antiquissimis*. Ibid. in colleg. SS. Trinitatis Oxoniae num. 2003. *Prudentii opera*. Ibid. in mss. Isaaci Vossi n. 2619. *Prudentii Ψυχομαχία*. Ibid. in bibl. hibernicis in mss. Thomae Gale n. 6007. *Aurelii Prudentii quaedam*.

82. Idem Montfauconius. In bibl. regia parisiensi cod. 4017. *Prudentii hymni literis maiusculis septimo circiter seculo scriptus* (*a*). Ibid. codex 4018. in fol. paruo, *Prudentius*. Ibid. *Prudentius* in 4. cod. 4329. 4329. secundo, 4330. Ibid. cod. 6450. *Prudentii carmina*.

83. Item

(*a*) Hanc habet in principio notam recenti manu, *Prudentii liber secundus. Cathemerinωn. Hamartigenia. Psychomachi*. (sic lege, *Psychomachia*) *Ex libro περὶ στεφάνων hymnus* I. *martyribus Hemeterio, et Chelidonio Calagurritanis*. II. *D. Laurentio*. III. *Eulaliae*. IIII., XVIII. *martyribus caesaraugustanis*. V. *B. Vincentii imperfectus*. Codex in fol. paruo. de hoc codice vide num. 80., et praefationem Heinsii n. 100.

83. Item ex Montfauconio in biblioth. colbertina cod. 857. *Opera Aurelii Prudentii Clementis*. Ibid. cod. 1682. *Aurelii Prudentii opera*. Ibid. cod. 1682. *Aurelii Clementis Prudentii opera cum glossis marginalibus*. Ibid. cod. 4024. et 4411. *Prudentii opera*. In bib. San-Germanensi cod. 540. *Prudentii versus contra Symmachum libri duo, vno quaternione auulso*. *Alia opuscula metrica eiusdem* DE OCEANO. *De S. Hippolyto martyre*. (DE OCEANO *dixi num.* 64.) Ibid. in bibl. murbacensi, *Prudentius* in fol. membr. In bibl. monasterii B. Mariae de Becco cod. 138. *Aurelii Prudentii περὶ στεφάνων, seu de coronis*, in 8. Ibid. in bibl. monasterii *in Periculo maris* cod. 62. *Prudentii opera*. In bibl. S. Victoris Paris., *Prudentius metro*. In bib. mss. S. Martini de Sèès, *Tractatus super Aedificium Prudentii*. (De quo opere consule n. 65.)

84. Nonnulla opuscula separata enumerat idem Montfauconius. In bib. regia parisiens. cod. 6016. *Prudentii Stichomachia* (corrige *Psychomachia*) In biblioth. academiae paulinae lipsiensis: *Prudentii Psychomachia*. *Eiusdem Hamartigenia contra marcionitas*. In bib. collegii SS. Trinitatis apud Dublinum, *Aurelii Prudentii in vtrumque testamentum tetrasticha*. Haec sunt, quae ex Montfauconio excerpsi, in cuius indice iterum moneo sub vnius Prudentii nomine vtrumque Prudentium, trecensem episcopum, et hunc nostrum Aurelium comprehendi. Prudentii trecensis opus, *Praecepta ex veteri, et nouo testamento pro ordinandis*, quod semel, et iterum occurrit apud Montfauconium, distinguendum est ab Aurelii Prudentii *tetrastichis de veteri, et nouo testamento*.

85. Angelus M. Bandinius in catalogo codd. mss. bibliot. laur. florent. magis dilucide, magisque distincte opera Prudentii recenset, ex quo haec depromo. Tom. 1. col. 720. et seqq. plut. 23. cod. xv. membranac. in fol. seculi xv. nitidissimis cum initialibus librorum literis aureis, in quo plurimas non leuis momenti lectiones obseruauit Bandinius, ab editionibus illis, quas prae manibus habuit, variantes. Titulus est, *Prudentii christiani carmina*. Addendum est tamen: *C. Vectii, Iuuenci, Probae Falconiae, Sedulii, et Aratoris carmina* (*a*).

86. In

(*a*) Pag. 1. Codicis. ***Prudentii christiani poetae carminum lyricorum liber***. Carmen 1. ***Per quinquennia iam decem***, quae est praefatio, vt in editione cum notis Christophori Cellarii Halae Magdeburgicae an. 1703. in 8. In margine codicis metri genus rubrica describitur. Pag. 25. et seqq. alii hymni sine titulo, qui ad librum peristephanωn pertinent, hoc ordine. I. sine titulo, qui in eadem editione est etiam I., et inscribitur, ***Passio Emetrii*** (corrige, ***Emeterii***, aut ***Hemeterii***) ***et Chelidonii***. II., qui in editione est V., ***Passio S. Vincentii martyris***. III., qui in editione est II.

Passio

86. In hoc codice post S. Agnetis hymnum adnectuntur versus Constantinae, Constantini filiae, in honorem S. Agnetis, et versus S. Damasi de eadem, qui incipiunt in ms., *Fama refert sanctos dudum regulis reparantes*. Extant vtrique *in edit. paris. bib. SS. PP. an.* 1644. vbi versus S. Damasi primus : *Fama refert sanctos dudum genuisse parentes*. In editione desiderantur duo versus Constantinae,

Nomen adhuc referens, et corpus, et omnia membra,
A mortis tenebris, et caeca nocte leuata,

qui leguntur in codice post versum, *Inuictum solus* etc. (corrige, *Inuictus caelo*) Vtrumque hoc epigramma in editione Weitzii extat inter glossas Isonis Magistri ex codice Caroli Widmani. quo loco a nobis excribetur cum varietate lectionum ex codice collegii romani, de quo num. 76. dixi. Quamquam has, aliasque veteres christianas inscriptiones iudicio, et doctrina, qua praeditus est, singulari, typis vulgare a se illustratas iam dudum apparat cl. Caietanus Marinius, Praefectus Tabulario Vat., qui S. Damasi carmina inter eas inscriptiones collocabit, quorum pleraque in eum vsum facta, et adhibita fuisse experientia compertum est; de reliquis tempus fortasse aeque certos nos reddet.

87. Sequitur in eodem codice pag. 81. *Prudentii liber Ditrocheus, qui continetur in titulis historiarum*. in editionibus appellatur *Diptychon*. Pag. 86. liber *Apotheosis* aduersus haereses, cui praecedunt duo prologi, I. cum titulo, *Versus de S. Trinitate*. II. *Inuectiua contra omnes haereses*. In codice nulla capitum diuisio fit, sed tantum ad caput, quod in editione inscribitur, *Aduersus Phantasmaticos* hic titulus legitur : *Explicit Apotheosis contra omnes haereses. Incipit contra Manichaeos*. Pag. 106. *Aduersus blasphemantes, duos deos esse*, seu potius, vt inscribitur in edit., *Hamartigenia* cum prologo, cui titulus : *Prologus aduersus marcionitas*.

88. Pag.

Passio S. Laurentii martyris . IV., qui in editione est XI., ***Passio S. Hippolyti presbyteri*** . V., qui in editione est XIII., ***Passio S. Cypriani martyris*** . VI., qui in editione est XII. ***Passio SS. Apostolorum Petri et Pauli*** . VII., qui in editione est IV., ***Passio SS. XVIII. martyrum caesaraugustanorum*** . VIII., qui in editione est XIV., ***Passio S. Virginis Agnetis*** . IX., qui in editione est III.; ***Passio S. Eulaliae virginis, et martyris*** X., qui in editione est VI., ***Passio S. Fructuosi tarraconensis episcopi, et sociorum*** . XI., qui in editione est VII., ***Hymnus in honorem S. Quirini martyris*** . XII., qui in editione est IX., ***Passio S. Cassiani martyris*** . XIII., qui in editione est VIII., ***Versus in laudem baptisterii duorum martyrum sanguine illustrati*** . XIV.; qui in editione est X., ***Passio S. Romani martyris*** . XV., est carmen, cui titulus : ***Immolat opuscula sua deo Prudentius***, et incipit, ***Pius, fidelis, innocens***. In editione haec est praefatio libri peristephanωn.

88. Pag. 124. In Symmachum libri duo, cum prologo in singulos. Relatio Symmachi in codice affertur diuisa in capita, seu sectiones libri II. In fine legitur haec subscriptio rubris literis. *Explicit liber secundus contra Symmachum de restituenda ara. Deo semper gratias. Scriptum Florentiae anno salutis* MCCCCLXXXIX., *et die* XXIV. *mensis nouembris. Laus, honor, imperium, et gloria sit omnipotenti Iesu Christo, eiusque almae genitrici semper virgini Mariae per infinita seculorum secula. Omnium rerum vicissitudo est.* Bandinius pro certo habet, hunc codicem ex vetustissimo aliquo, et optimo exemplari fuisse descriptum. Vide notam b pag. 66. num. 79.

89. Tomo II. eiusdem catalogi columna 166. pluteo XXXIV. codex L. Petri Criniti manu sed celerrime descriptus, vbi pag. 26. sequitur alia manu: *M. Aurelii Prudentii Clementis Cathemerinon*, scilicet praefatio operis, et sex sequentes hymni vsque ad versum, *Variasque per figuras*, qui est vers. 31. hymni ante somnum. Bandinius in ind. catal. poetam nostrum vocat *M. Aurelium Prudentium Clementem*, fortasse auctoritate huius codicis permotus, et quia praenomen *Marcus* satis commune erat in familia Aureliorum. Vide n. 41. Ibid. col. 747. pluteo XCI. biblioth. gaddianae cod. IV. Enchiridium noui, et veteris testamenti anepigraphum, vt in bibl. SS. PP. Paris. 1644. Codex chartac. mendosus, seculi XV. Ibid. sine vllo titulo Psychomachia, vt in eadem biblioth. PP.

90. In catalogo codd. mss. biblioth. Ricardianae florent. id tantum reperio: Pag. 330. *Prudentius, epigrammata sacra*. M. IV. codex chartac, in 4. n. XX. et n. XXXIII. M. II. codex chartaceus in 4. n. XIII. Auctor huius indicis seu catalogi est Ioannes Lamius, qui non explicat, quid sint epigrammata illa sacra. Opinor esse dittochaeum, siue enchiridion.

91. Ex catalogo codd. mss. bibliothecarum Angliae, et Hiberniae duobus voluminibus in fol. haec constant. In biblioth. cantabrigiensi collegii S. Benedicti codex 1332. 56. *Prudentius*. Liber ob characteres, et picturas splendide antiquus. Ibid. cod. 1472. 194. *De opusculis Prudentii*. Biblioth. eboracen. cod. 42. et iterum 42. *Prudentii quaedam*. Biblioth. dunelmens. cod. 529. 464. *Prudentii opera*. Biblioth. Isaaci Vossii cod. 2527. 202. *Prudentii hymni*. Ibidem cod. 2619. 294. *Psychomachia*. Biblioth. Thomae Gale cod. 6000. 166. *Prudentii quaedam* Ibid. 6007. 173. *Prud. quaedam*. in Bibliot. Henrici Iones cod. 7066. 63. *Aurelii Prudentii Psychomachia graece reddita*. (An solus titulus graecus est?) in biblioth. Eduardi Bernardi (quem catalogi auctorem habeo) cod. 7446. 100. *Prudentius ms.*

Ibid.

ibid. cod. 7517. 177. *Prudentius cum veteribus exemplaribus collatus*.

92. Ibidem in bibl.dublin. collegii SS.Trinitatis cod.324.184. *in vtrumque testamentum tetrasticha*. In bib. Oxoniens. collegii orielensis cod. 855. 3. *Aurelii Prudentii poemata* optime scripta literis antiquissimis. In bibl. oxon. colleg. SS. Trinitatis cod. 2003. 66. *Prudentii opera*. In bib. bodleiana cod. 2666. *Prudentii pleraque cum annotationibus Isaaci Vossii*. Ibid. cod.2648.323.*Glossae in Prudentium*.

93. Ludewigius in Prudentii vita asserit, Giselinum in edendis Prudentii carminibus vsum fuisse codice mss. dauentriensi *praeter editionem dauentriensem* antiquam; quod ego in Giselino non inuenio. Idem affirmat, *Bunchneri notas mss.* in Prudentium Hubnerum Dresdae bibliopolam possidere. Heribertus Ros-weydus in notis ad Paulinum pag. 814. se *notas* etiam, seu *commentarium in Prudentium* habere commemorat, quem proxime typis committere volebat. Nic. Antonius in Bib. vet. laudat *antiquum Prudentii scholiasten* bene veteris aeui, plura documenta praeseferentem, quem vidisse videtur Barthius lib. x. Thebaid. v. 657., qui nusquam est. Quod quum num. 443. dicat, paulo post num. 450. in editione Weitzii recenset *Isonis veteres perpetuas glossas*. quod opus ipsissimum esse veteris scholiastae a Barthio allegati ego crediderim. De commentario in Prudentium, quem apparabat *Resendius*, relege num. 39. Gifanii notas mss. aliqui laudant, fortasse decepti, quia is ex mss. codd. plura in Prudentio correxit in ind. Lucret., vt saepe in commentariis docebimus.

94. Quidquid Barthius ex veteribus codicibus animaduertit, praesertim *in psychomachia*, *in hymno S. Eulaliae*, *in hymno defunctorum*, *de nouo lumine sabbati paschalis*, *de S. Hippolyto*, accurate a nobis colligetur. qui ipse quoque saepe innuit, se de Prudentio perpetuis commentariis illustrando cogitare (*a*).Glossas,quas in veteribus schedis reperit, producemus. Scio, penes quosdam fidem Barthii in codicibus mss. citandis nonnihil vacillare. Sed rationem certam non afferunt, cur falsarii crimine doctissimus homo notetur, et ad Prudentium quod attinet, saepe coniicit, quid legendum sit, saepe affirmat, et explicat, quid in codice legatur. Cur autem lectiones variantes, praesertim opportunas, potius schedis commentitiis, quam sibi ipsi adscriberet?

(*a*) In fine lib. IX. Adv. cap. XX. *Haec* (inquit) *in eruditissimi vatis, longeque omnium dulcissimi gratiam offendentes in membranis, notatu non prorsus indigna, enotabamus. Non autem quidquam dement illi operae, quam Christi olori vouimus vni omnium sanctissimo, suauissimo, eloquentissimo.*

95. Ex catalogo codd. mss. biblioth. regiae parisiensis par. 3. codex 989. olim bigotianus, qui maximam partem seculo x. videtur exaratus, inter alia num. 6. *Prudentii psychomachia*. Ibid. cod. 1153. membranaceus, olim colbertinus, qui seculo IX. creditur exaratus, num. 5. *Prudentii*, Fortunati, Cypriani, Eugenii toletani, et Sedulii *carmina nonnulla*. Ibid. cod. 1765. membran. olim colbertinus, qui seculo XIV. videtur exaratus, num. 79. *Passio S. Vincentii: auctore* BEATO *Prudentio*. (opinor, eiusdem est num. 78. *Passio S. Agnetis*, cuius nullus alius auctor indicatur) Ibid. cod. 2335. membr. olim colbert., qui seculo XII. videtur exaratus, num. 5. *Prudentii hymni*. Ibid. cod. 7530. olim tellerianus, longobardicis characteribus seculo, vt videtur, octauo exaratus, num. 10. *Prudentii hymnus in laudem Eulaliae martyris*.

96. In eodem catalogo, et parte III. codex 8084. membranaceus, olim puteanus, qui *sexto seculo* videtur exaratus, quo solum continentur 1. AVRELII CLEMENTIS PRVDENTII liber cathemerinon. 2. eiusdem apotheosis. 3. eiusdem hamartigenia. 4. eiusdem psychomachia. 5. eiusdem ex libro περὶ στεφάνων hymni quinque, primus martyribus Hemiterio, et Chelidonio: secundus B. Laurentio: tertius Eulaliae virgini: quartus XVIII. martyribus cesaraugustanis: quintus B. Vincentio; finis desideratur. De hoc codice vide num. 100. Mabillonius de re diplomatica l. v. specimen eius profert in tabella VI. n. I. ex initio hymni ante somnum: notatque, hunc codicem non multum distare *a prima aetate scripturae romanae*, singularemque esse formam literae H. in *Hymnus*, et *Christus*, vbi post R. transponitur; quae similis est literae K. Prima aetas scripturae romanae ad seculum v. viguit. Ibid. cod. memb. olim colbertinus 8085., qui seculo x. videtur exaratus, quo tantum continentur: AVRELII CLEMENTIS PRVDENTII *carmina*: sub finem nonnulla desunt. Ibid. cod. 8086. seculo x, vt videtur, exaratus, quo solum continentur: AVRELII CLEMENTIS PRVDENTII *carmina cum scholiis*. Ibid. cod. 8087. membr. olim colb. seculo x., vt videtur, exaratus: AVRELII CLEMENTIS PRVDENTII *carmina*. Ibid. cod. 6088. olim colbert. membran. seculo XII. exaratus, vt videtur, num. 1. AVRELII CLEMENTIS PRVDENTII *carmina*: *passim inter lineas glossae, et ad marginem scholia*.

97. Ibid. cod. 8089. membr. olim puteanus, vt videtur, seculi XV., quo continentur *excerpta e scriptis Prudentii*, Claudiani, Virgilii, et aliorum. Ibid. cod. 8207 memb. olim colbert. seculi XIII., aut XIV. num. 9. *glossae in psychomachiam Prudentii*. Ibid. cod. 8305. membr. olim colbert; qui seculo x. videtur exaratus, quo solum

con-

continentur, *Aurelii Prudentii Clementis carmina*: passim inter lineas *glossae*: praemittitur *sermonis fragmentum* literis longobardicis. Ibid. cod. 8306. memb. olim colbert., seculi XI., vt videtur, quo continentur, *Aurelii Prudentii Clementis opera*: praemittitur illius elogium e S. Hieronymo descriptum (*a*).

98. Ibid. cod. 8307. membr., olim putean. seculi XI., vt videtur, quo continentur, *Aurelii Prudentii Clementis opera*. Ibid. cod. 8308. memb. olim mazarinaeus, seculi XII., aut XIII. num. 1. *Aurelii Prudentii Clementis psychomachia*. Ibid. cod. 8309. membr. eiusdem seculi, quo continetur, *Aur. Prudentii Clementis psychomachia*: finis desideratur; coniecta ad marginem scholia. Ibid. cod. 8310. cod. membr. olim putean. seculi XIII., aut XIV. num. 1. *Aurelii Prudentii Clementis apotheosis, siue poema de diuinitate*: ad marginem coniecta *scholia*. Ibid. cod. 8318. memb. olim colb. seculi XI., aut XII. nu. 2. *Prudentii psychomachia*: accedunt figurae, et *scholia*: inserta est *passio B. Eulaliae*, eodem auctore: num. 3. *eiusdem hymnus in B. Virginem Mariam*. (non vidi hunc hymnum, nisi fortasse sit hymnus, de quo loquitur Goldastus num. 43.) Ibid. cod. 8321. partim chartac. partim membranaceus, olim colb., seculi XV., vt videtur, num. 10. *Carmen Prud. de historiis veteris, et noui testamenti.* Ibid. cod 8498. membr. olim colbert. seculi XV., vt videtur, num 3. *Prudentii tetrasticha de veteri, et nouo testamento*. Ibid. cod. 8500. membranaceus, scriptus, vt videtur, sec. XIV. num. 7. *Prudentii carmen de natura animae*. (De quo recole num. 62. in nota i.) n. 9. *Prudentii carmen de Fide*. (fortasse psychomachia, aut pars eius de Fide) n. 18. *Prudentii psychomachia*. Ibid. cod. 6639. chartac. olim mazarinaeus, sec. XVI. ineunte, quo continentur hymni, seu passiones martyrum (*b*). Haec mihi in catalogo regiae bibliothecae parisiensis, nitidissime et magnificentissime edito, index exhibuit. nec dubito, quin nonnulla alia in eo catalogo lateant, ab indice praetermissa, quem non accuratissime factum scio.

99. Alii editores Prudentii quibus codicibus sint vsi, ex eisdem narrabo. Aldus vnum tantum exemplar, idque antiquissimum

(*a*) An ex Gennadio, qui post S. Hieronymum *de scriptoribus* scripsit? Video enim, nonnullos errare, qui putant, a S. Hieronymo laudatum Prudentium, quod laudatus fuerit a Gennadio, continuatore operis S. Hieronymi.

(*b*) Hoc ordine. 1. Romani, 2. SS. apostolorum Petri, et Pauli. 3. S. Cypriani. 4. S. Fructuosi, et sociorum. 5. S. Quirini. 6. S. Cassiani. 8. S. Hippolyti. 9. S. Laurentii. 10. S. Vincentii, 11. SS. Hemeterii, et Celedonii. 12. SS. XVIII. martyrum caesaraugustanorum. 13. S. Agnes. 14. S. Eulaliae.

mum prae manibus habuit (*a*). SICHARDVS edidit Prudentium ex vetustioribus, vt ait, codicibus. quorum vnum Argentorato submiserat Werinherus Woffinus. GISELINVS multa in Prudentio nitori suo restituit ex apographis duobus gandauensibus, alio codice non ita vetusto, sed emendatissimo, Lucae Maerae I. C., quatuor manuscriptis Theodori Pulmanni, aliis tribus antuerpiensibus, altero ex bibliotheca artium, altero ex bibliotheca bussidiana, tertio apud Martinianos. De SPIEGELIO, qui vsus est codice Peutingeri obsoletae vetustatis, vide comment. ad inscriptionem hymni, *Omni hora*, cathemer. IX. Ad vers. 10. eiusdem hymni allegat alium codicem, sed minus fidelem. FABRICIVS contulit codicem, quem ex bibliotheca Numburgana Gaspar Bornerus habuerat, ex quo versum in hymno *De baptisterio* se integrum sarciuisse ait, et locos plurimos correxisse. Verum in praecedentibus aliorum editionibus iam legebatur ille versus: *Hic duo purpureum domini pro nomine caesi*, qui in Aldo desideratur. WEITZIVS vsus est membranis, in quibus integer extabat Prudentius, quas acceperat a D. Hœschelio, Hœschelius vero a D. CAROLO WIDMANO. Huius codicis ordinem secutus est Weitzius, nisi quod hymnos *de natali*, et *epiphania domini*, quos Widmani codex post librum peristephanων affert, Weitzius in fine libri cathemerinων posuit. Habuit etiam Weitzius codicem D. IACOBI BONGARSII, in quo vastae erant lacunae (*b*). Gruterus communicauit Weitzio lectiones variantes ex codice antiquo MONASTERII EGMONDANI. Rittershusius eidem Weitzio ad vsum impetrauit ex coenobio Fontis salutaris, siue HAILSBRONENSI (aliter Heilsbronnensi) membranas, quibus *Ymnarius de tempore, et de sanctis per totum annum* continebatur. Ex collegio ad Portam caeli ampeloniano, quod ERFORDIAE est, psychomachiae vetustissimum exemplar in vsum adeptus est Weitzius. E FVLDENSI bibliotheca psychomachiam ms. contulit M. Ioachim Zehnerus, cui acceptae referendae sunt variae ex eo codice lectio-

(*a*) Nescio, an id exemplar, an rem aliam indicare voluerit, quum scripsit: *Prudentius primus e christianis poetis, qui in manus nostras peruenerunt, ab vsque britannis accitus, quum iam mille et centum annis, et plus eo delituisset, exit in publicum typis nostris excusus; vt prosit christianis suis*. Si codex ille mille, et centum annis, et plus eo, delituerat in Britannia, quum typis aldinis excusus est, oporteret, illum exaratum fuisse ante annum 400., quod difficillimum est, neque cum Prudentii vita, et rebus gestis, scriptisque cohaeret.

(*b*) In cathemerinων hymno XI. progreditur ad versum 100., reliqua desunt cum seqq., et in passione Vincentii demum incipit v. 539. In psychomachia a v. 283. desiderantur vsque ad v. 531. vbi textus progreditur ad v 641., cetera absunt omnino. In hoc Bongarsii codice figuris illustrata erat psychomachia, quo lumine, et emblemate tesselato alii codices, quos vidit Weitzius, erant destituti.

nes apud Weitzium: GOLDASTVS huic dedit membranas, in quibus liber cathemerinωn, et *Amoeni Manuale* erat. Nescio, an hic recens sit titulus: de quo plura ad *ditthocaeum*. Christianus Becmanus PALATINVM codicem a Grutero fuerat nactus, et variantes lectiones ex eodem ad editionem Weitzianam suppeditauit.

100. HEINSIVS excussit exemplar BODLEIANVM Oxoniae in Britannia ante annos plus minus sexcentos (nunc septingentos) descriptum (*a*). Bernardus ROTTENDORPHIVS seu Rottendorfius Heinsio obtulit omnia Prudentii in membranis seculo XII. circiter exaratis: binos praeterea codices pari aetate, quorum alter libros aduersus Symmachum, alter psychomachiam complectebatur. Accepit etiam a cl. V. Isaaco Vossio codicem NOMSIANVM, nec vetustum illum, et magna sui parte mutilatum. Heinsio praecipuo fuit vsui exemplar PVTEANORVM fratrum, longe antiquissimum illud, ac literis romanis maioribus exaratum, in quo libri aduersus Symmachum, et peristephanωn pars potior desiderabantur. De quo codice vide num. *96*. iudicium Mabillonii. Proximum a puteano codice THVANEVM exemplar fuit Heinsio, si praestantiam, et vetustatem spectes, seculo IX. circiter scriptum. Hildegarii episcopi nomen praeferebat, cuius in aetatem accuratius inquirere Heinsio non vacabat. Tres Hildegarios in Gallia christiana Sammarthanorum reperio, primum episcopum meldensem seculo IX., alterum lemouicensem seculo X., tertium bellouacensem antistitem eodem seculo X. Sed ex solo Hildegarii episcopi nomine nihil certi de eius aetate definiri potest. Emericus *Bigotius* eidem Heinsio suggessit excerpta psychomachiae ex membranis suis, cathemerinωn, et peristephanωn ex ALTINIANIS, et eorumdem hymnorum complura ex mediolanensi exemplari bibliothecae AMBROSIANAE, mutilo quidem illo, (ait Heinsius) ac meliore sui parte truncato, longe veterrimo tamen, sic vt characteris, ac literarum ductu puteanum laudatissimum aemuletur. Antuerpiae apud Patres societatis Iesu excussit trium codicum discrepantias, quas Laeuinus Torrentius lugdunensis editionis margini alleuerat: sed nec Torrentius lucubrationem istam vltra hymnos cathemerinωn, et peristephanωn promouerat, et ipsi codices, quos adhibuerat, non magnae rei videbantur, quorum primus S. Laurentii, S. Jacobi secundus, vterque leodicenses, tertius Abbatiae

(*a*) Cuius senium haec epigraphe prodebat: ***Hunc librum dat Leofricus episcopus ecclesiae S. Petri apostoli in Exonia ad sedem suam episcopalem pro remedio animae suae ad vtilitatem successorum suorum. Siquis autem illum inde abstulerit, perpetuae maledictioni subiaceat, fiat.*** Praefuit autem Leofricus exoniensi sedi sub annum 1060., aut 1070.

batiae de Groenendale esse a Torrentio dicebantur. A Ioanne Georgio Graeuio habuit Heinsius Ioannis CAVCHII annotata mss., tum antuerpianam anni 1536. editionem, Ioannis Sichardi scholiis illustratam, mendosam quidem illam, ac mire deprauatam, sed cui Cauchius is idem manu sua diuersas libri vetusti lectiones, ac sui ipsiusmet coniecturas complures adscripserat haud contemnendas, necnon basileanam Henrici Petri editionem, antuerpiana quadriennio recentiorem, sed aeque mendis inquinatam, cui ex thuanae, ac puteanae bibliothecae membranis Claudius Salmasius scripturam discrepantem adiecerat. Percurrit etiam Heinsius exemplar EGMONDANVM, cuius lectiones ex Iano Grutero Weitzius non satis fideliter expresserat, et duos codices ex bibliotheca diuionensi praesidis Ioannis BOHERII, quorum vnus magnae erat vetustatis. Audierat Heinsius, (sed non vidit) codicem mirae vetustatis esse Cantabrigiae apud britannos in collegio S.Benedicti. Narrat autem, Euerardum Elmenhorstium, et Franciscum Iuretum cogitasse de emendando Prudentio, cuius quinque codicibus membranaceis se vsum testatur Iuretus ad Paulinianam B. Martini vitam, et extare, vt fama erat, notas Oberti Gifanii necdum typis descriptas: de quo ego dubito ad vers.444. psychomachiae. Ad editionem parmensem nuper publicatam, de qua plura capite seq., solos codices vaticanos, neque omnes adhibuit Cl. Teolius (a).

(a) Eius prudentissimum de his codicibus iudicium non ingratum erit audire, ex cap.IV. praefationis. *Iam vero patet ex his, ab nullo Prudentii editorum vaticanos codd. praeter vnum, et alterum, huc post Weitzii, et Heinsii aetatem aduectos, visos adhuc aut collatos fuisse. Dignos tamen dignissimos esse, quorum ratio babeatur, iure meritoque asserere posse videmur. Nam si numerum attendas, sexdecim sunt, si antiquitatem, et sinceritatem, quatuor vel quinque exceptis, aut sequiori aeuo, vel parum diligenti manu conscriptis, ceteri omnes tum vetustate, tum diligentia optimae notae sunt magnique pretii.* Quinque praecipuos codices nominatim recenset, Alexandrinum vatic. 321. seculi forsitan VIII., vel certe sequentis, vt putat, codices vatic. 3859., 3860. eiusdem plus minus aetatis, codicem vat. 5821., qui a Marietto collatus fuit, et Vrbinatem vatic. 666. De quibus confer, quae diximus, et characteris formam quatuor priorum codicum in examen reuoca, si placet iudicare. Atque aduertas, velim, codicem vat. 3859. non omnia prudentiana continere.

CAPVT

CAPVT V.

Editiones operum Prudentii, interpretes, versiones.

101. QUum tot editiones poematum Prudentii factae fuerint, quot nunc proferam, quid causae esse putem, cur adeo eius opera sint rara, vix vt venalia prostent, et in multis non ignobilibus bibliothecis etiam familiarum religiosarum desiderentur? id qui laudi poetae verterit, non male, vt existimo, iudicabit. nam et exemplaria feliciter vendita esse, vsuque plura consumpta, et eos, qui ea obtinuerint, cupide retinere inde colligitur. Ordine vero chronologico editiones recensebo.

I. Anno incerto editio antiqua operum Prudentii, quam vidit Fabricius, de qua in bibliot. vet. lat., sine anni lociue nota in 4. (a) Haec fortasse ceteris omnibus est antiquior.

II. Anno 1470. Augustae Vindelicorum *Finem Hamartigeniae*, et *Psycomachiam* prodiisse docet Ludewigius.

102. III. Anno 1472. Editio dauentriensis in 4., quae passim laudatur a Fabricio, a Michaele Mattaire Annal. typogr. tom. 1. p. 99. aliisque. sed eos errare certum est: siquidem Giselinus in praefat. ad comment. edit. an. 1564. ita refert: *Interea tamen hoc boni euenit, vt forte fortuna in editionem quamdam dauentriensem annis abhinc* LXX. *euulgatam inciderim*. Igitur editio dauentriensis, quam aduocat Giselinus, ad annum 1495. circiter pertinet.

IV. Anno 1475. edita Dauentriae opera Prudentii refert Prosper Marchand ex Beughem, et Oudin; de quo merito dubitat Abbas de S. Leger in supplemento historiae typographiae Marchandii, initium typographiae Dauentriae ad annum 1477. reuocans. Veram editionem dauentriensem carminum Prudentii hi omnes auctores ignorarunt.

V. An-

(a) In cuius fine legitur: *Aurelii Clementis Prudentii opera prudens lector hoc ordine impressa inuenies. Primum in vtrumque testamentum tetrasticha. Deinde eum, quem de diuinitate librum scripsit, apotheosimque titulauit. Psychomachia sequitur. Hamartigenia bis recto ordine additur. Peristephanon subditur, sic enim graece liber ad martyrium inscribitur. Diurnorum vero libro, (qui et cathemerinon dicitur) et eo, quem contra Symmachum idololatriam defendentem scripsit, pulchro, et recto ordine totum opus consummatur*. Quod liber aduersus Symmachum veluti simplex profertur, quum sint duo, credo, causam esse, quia liber pro opere vnum, aut plures libros continente accipitur.

V. Anno 1495. Editio illa dauentriensis, quam saepe laudat Giselinus, quae, vt ait, *tantum opis illi attulit, quantum codex vllus alius*. In catalogo biblioth. reg. paris. ita indicatur: *Aurelii Clementis Prudentii opera poetica, ex editione Rodolphii Langii. Dauentriae* 1495. *in* 4. Ludewigius, qui hanc editionem, excepto Giselino, a nemine visam legerat, eius annum constituit esse 1494. Praeter Giselinum eiusdem editionis meminit Spiegelius semel, et iterum, in comment. ad hymn., *omni hora*, et Erasmus in comment. ad hym. VIII. *Kal. ianuar.* Mattairius in annal. typogr. praeter dauentriensem illam commentitiam anni 1472. editionem operum Prudentii nihil aliud editum Dauentriae affert vsque ad annum 1481., quo id habet: *Dauentriae libri exemplorum: per Richardum Pafradium in* 4. Quem ordinem seruet editio dauentriensis, nondum comperi.

103. VI. Anno 1498. Lipsiae in 4. ad calcem Historiae Troianae Daretis Phrygii editi sunt Prudentii hymni tres I. *De phase populi israelitici*. II. *de miraculis Saluatoris nostri*. III. *de quiete, et somno, diuino munere*. (Ex Fabricii Bibl. vet. lat.) Hymnum I. coniicio esse *de nouo lumine sabbati paschalis*, in quo describitur iter populi israelitici: *Hunc ignem populus sanguinis inclyti etc.*, nam II. est certo hymnus *omni hora*, III. hymnus *ante somnum*.

104. VII. Anno 1499. Enchiridium editum est Lipsiae apud Iacobum Thanner in 4. Ex Ludewigio, et Rodriguezio de Castro.

VIII. Anno 1501. *Prudentii poetae opera in* 4. *Venetiis apud Aldum mense Ianuario M.DI.* Simul impressa sunt, et compacta quaedam opera graeco-latina Damasceni, et aliorum. Hinc ridicule in quodam catalogo inscriptam reperi hanc editionem: *Prudentii opera graeco-latina*. Eam editionem cur principem iudicauit esse doctissimus Nic. Antonius? Minus id mirarer, nisi ipse dauentriensem editionem, a Giselino saepe celebratam, agnouisset, et laudasset. Immerito etiam Fabricius queritur, Prudentium in collectione poetarum christianorum Venetiis an. 1502. in 4. fuisse praetermissum. neque enim ab Aldo fuit praetermissus, sed praemissus, in cuius praefatione clare id Aldus asserit. At enim in exemplari, quod Barberina Bibliotheca possidet, hoc ordine sunt locati christiani poetae, prius Sedulius, Iuuencus, aliique, postremo Prudentius, in cuius fine: *Venetiis apud Aldum M.DI. mense Ianuario*. Constat autem, Prudentium prius prodiisse, ex praefatione ad eundem: *Iuuencum praeterea, Sedulium, Aratorem ... quos tandiu* TYPI NOSTRI PARTVRIVNT, ... PERBREVI PARIENT. Diuersus igitur ordo seruatus est in voluminibus compingendis, et fortasse in nonnullis exemplaribus annus editionis poetarum christianorum

norum appositus est 1502., in aliis 1501. (*a*). Heinsius miratur, cur Giselinus de duabus editionibus aldinis mentionem fecerit, quum solam ipse viderit editionem anni 1502. Atqui si hoc anno 1502. Aldus editionem Prudentii publicauit, duas esse fateri oportet. nam editionem anni 1501. egomet vidi in bibliothecis romanis Sapientiae, Barberina, Angelica, Casanatensi, Collegii romani. In commentariis saepe monebo, videri duas fuisse Aldi editiones, quum diuersae lectiones eodem in loco tamquam ex Aldo interdum proferantur. Nuper aliquis tres aldinas editiones distinxit, duas eodem anno 1501., quarum altera seorsum prodierit, altera cum aliis poetis christianis, tertiam ab Heinsio visam, quae anno 1502. facta ab eo dicitur. Verum duae illae editiones anni 1501. minime probantur. nam vnica editio Prudentii reperitur in quibusdam exemplaribus vnita aliis poetis christianis, in aliis ab eisdem separata (*b*).

(*a*) Aldus quum primum edidit Prudentium, adiecit Prosperi Aquitanici epigrammata super D. Aurelii Augustini sententias exarata, et versus illos, *Age iam precor mearum - Comes irremota rerum etc.*, qui tamen Paulini potius videntur esse, quam Prosperi. In hac editione anni 1501. initio ponuntur quaedam lectiones variantes ex coniectura Aldi, quas nos suis in locis ad examen vocabimus.

(*b*) Ordo editionis Aldinae est huiusmodi. *Psychomachiae liber*. *Versus de nouo lumine paschalis sabbati*. (qui iterum repetuntur hymno v. cathemerinωn) *Cathemerinon liber*: nempe Praefatio. *Hymn.* I. *Ad galli cantum*. II. *Ad Matutinum*. III. *Ante cibum*. IV. *Ode post cibum*. V. *Ode Ad accensionem lucernae*. VI. *Ante somnum*. VII. *Ieiunantium*. VIII. *Post ieiunium*. IX. *Ad omnes horas*. X. *In exequiis defunctorum*. XI. *Octauo Kalend. Ianuarias*. XII. *Epiphaniae*. Sequitur *Apotheosis*: *Hymnus de Trinitate*: *Hymnus in infideles*. Incipit apotheosis, *Contra haereticos, qui Patrem passum affirmant, Plurima sunt etc.* Contra vnionitas, id est, sabellianos haereticos: *Cede profanator etc.* Aduersus marcionitas, qui duos deos esse affirmabant: *Quo te praecipitat etc.* (Quae est *Hamartigenia*.) Sequitur, *Romanus martyr*. Inde, *Peristephanωn* liber sine praefatione. Hymnus I. In honorem martyrum Hemeterii, et Cheledonii Calagurritanorum. II. In honorem passionis Laurentii beatissimi martyris. III. Ode in laudem Eulaliae martyris. IV. Ode in laudem SS. XVIII. martyrum. V. Ode in laudem S. Vincentii martyris. VI. Ode in laudem beatissimorum martyrum Fructuosi episcopi ecclesiae tarrac., et Augurii, et Eulogii diaconi. VII. Passio Hippolyti martyris ad Valerianum episcopum. VIII. Ode in laudem Quirini martyris, episcopi ecclesiae sisçianae. IX. Locus, vbi martyres passi sunt, quod nunc baptisterium appellatur. (deest hexametrum: *Hic duo purpureum*.) X. Passio Cassiani martyris. XI. Passio beatorum apostolorum Petri, et Pauli; XII. Passio Cypriani martyris. XIII. Passio Agnetis martyris. Sequuntur libri duo contra Symmachum. Post titulum *de Hercule* desunt alii tituli vsque ad, *De potentia crucis*, *Hoc signo inuictus*. Postea *Romanorum senatum conuersum ad Christum*, *Exultare patres*. *Plebem romanam in Christum credidisse*; *Post hinc ad populum*. Deest titulus: *Symmachum alloquitur*. In libro II. inseritur relatio Symmachi. Sequitur *Dittochaeum*, cuius titulos variantes in ipso opere annotabimus. In fine Dittochaei Ode, in qua poeta de se loquitur, *Pius*, *fidelis*, *innocens*., cuius ver-

IX. Anno 1502. iterum Aldum edidisse Prudentii opera probabiliter colligimus ex Giselino, qui in com.ad vers.379.Psych. laudat Aldum, *si vsquam alibi, certe in huius auctoris editione, praesertim secunda, diligentissimum*. Et quum Heinsius dicat, se frequenter consuluisse Aldinum exemplar anno CIↃIↃII. editum, necesse est, vt noua editio eo anno fuerit ab Aldo peracta: in qua suspicio mihi erat, Aldum inseruisse eas lectiones, quas ex sua opinione seorsum in prima correxerat. Etenim Giselinus ea protulit verba, vt notaret, Aldum in secunda editione mediam huius vocabuli *idolum*, quotiescumque licuit commode, dictionibus transpositis, produxisse; quod quidem Aldus in correctionibus primae editionis effecit. Sed quum obseruauerim, errores primae aldinae editionis ab Heinsio citari, quin is animum ad correctiones aduerterit, dubius haereo, et suspicor, editionem Aldi, quam ipse laudat, pertinere ad annum 1501., Giselinum vero, editionem secundam quum dicit, intelligere correctiones; diuersas autem lectiones, quae Aldo affinguntur, errori allegantium imputandas, quum saepe soleat accidere, vt vnius nomen pro alio nec opinantibus excidat.

X. Anno 1502. Ex multis, ac propemodum innumeris breuiariis, in quibus nonnulli hymni prudentiani excusi sunt, liceat vnum tantum proferre, scilicet Isidorianum seu gothicum, siue quod plurimos hymnos id exhibeat, siue quod hispanum penitus sit, ac proinde iuuerit ex eo lectiones quasdam a ceteris diuersas desumere. In eo sunt hymnus *Ieiunantium*, *S. Eulaliae*, *S. Vincentii*, *Agnetis*, *Fructuosi*, *Hemeterii, et Celedonii*, *XVIII. martyrum caesaraugustanorum*, *Laurentii*, *Romani*, *Omni hora*, *Circa exequias*, *De nouo lumine*, *Ante somnum*. E quibusdam vero solum nonnullae strophae seliguntur, vt ad singulos dicemus. Prodiit autem breuiarium anno 1502. iussu celeberrimi Cardinalis Ximenez, crederem etiam nonnullis affirmantibus, eius expensis, nisi in fine legerem: *Ad laudem omnipotentis dei necnon virginis mariae matris eius: omnium sanctorum, sanctarumque, expletum est breuiarium secundum regulam beati Isidori dictum mozarabes: maxima cum diligentia perfectum, et emendatum per reuerendum in vtroque iure doctorem dominum Alfonsum Ortiz, canonicum toletanum. Iussu reuerendissimi in Christo patris domini d. Francisci Ximenes, eiusdem ciuitatis Archiepiscopi.* IMPENSIS *nobilis Melchioris Goricii Nouariensis.* Per

versus vltimus est, *Iuuabit ore personasse Christum*. In psychomachia sine alio titulo initium: *Christe, graues hominum*. Extremus titulus est *Concordiae, et Discordiae pugna*, ac semper adhibetur vox *pugna* pro conflictu, aut certamine in titulis: Cetera in hac editione congruunt cum editione Weitzii circa ordinem, et titulos.

Per magistrum Petrum Hagembach Alemanum . Anno salutis nostre . Millesimo quingentesimo secundo . die vero vicessima quinta mensis octobris . Nihilominus Ortizius in praefatione IMPENSARVM Francisci Ximenez meminit : *Diu multumque recognita illustriora me reddidisse tuae diligentiae , et solicitudini clerici annumerent . Antea namque confusa pene omnia in libris veteribus , atque hactenus incognita iacuisse penes eruditos palam est . Nunc vero suis locis quaeque reposita officia , aptaque reperies : characteribus , atque periodis distincta , verbis , atque sententiis dilucida . . . Tuis igitur industria , et* IMPENSIS *diu senio periclitata officia isidoriana legentur . Quae in omnium notitiam peruentura apud posteros , charitatis tuae studia , et meos labores recensebunt . Videbitur insuper diligentia nobilis viri Melchioris Goricii Nouariensis : cuius opera exactissima hoc opus laboriosum est impressum in vrbe regia toletana* (*a*) . Quod attinet ad impensas fortasse partim eas Cardinalis Ximenez , partim Melchior Goricius fecit , vt ita veritas vtrinque constet . Quid egerit Ortizius , suis verbis notatum volui , vt quorumdam opinionibus , qui magnam diuersitatem inter mss., et edita officia gothica iactant , occurrerem . Ortizii fidem luculento testimonio confirmat excellentissimus archiepiscopus toletanus D. D. Franciscus Antonius Lorenzana , cuius opera iterum breuiarium , et missale Isidorianum longe magnificentius , et correctius prodierunt . Is in erudita praefatione ad breuiarium , quo vtor eiusdem dono , aperte ait : *Aliquod , licet leue , in quorumdam verborum transmutatione discrimen inter breuiarium isidorianam praelo datum a cardinale Ximenio , et inter memoratos codices mss. agnoscimus ; quapropter coniicere licebit , vel Alphonsum Ortizium canonicum toletanum alia prae oculis habuisse autographa , nunc temporis deperdita , vel ipsummet Alphonsum cardinalis Ximenii auctoritate munitum in locis obscuris psalmorum , vbi anxietate premebatur , ad vulgatam , seu aliam recurrisse versionem , et iuxta eam quaedam verba addidisse .* Haec prorsus ignorabat Abbas de S. Leger , praefectus bibliothecae S. Genouefae Parisiis , qui folium in 4. sine anni locique

nota ,

(*a*) Eadem fere repetit in praefatione missalis , vbi de Melchiore Goricio ait : *Cuius opera, et* IMPENSIS *ars impressoria in ea vrbe* (Toleti) *valde illustrata est* . De se autem : *Quam profecto durissimam prouinciam mihi seruorum tuorum minimo mandare non dubitasti : quatenus summa cum diligentia missarum in primis solemnia recenserem : ac vigili lucubratione , quae a vero characterum ruditate dimissa iam diu fuerant , styli non mutato ductu reficerem , seruataque verborum dignitate antiquorum maiestatem custodirem . Nam quae prae se antiquitatem ferebant , intacta esse iusseras , et tandem sic actum est . Nam dispersis in ordinem redactis , vitiis abrasis , dubiisque enucleata veritate lustratis , et ceu abolita multa resarciens , tuo iussu , vt valui , omnia illustraui .* . . . .

nota, sed, vt puto, Parisiis, anno 1787. edidit, ita inscriptum: *Particularités litteraries sur la liturgie mosarabe, tirées des lettres manuscrittes du P. Burriel, Iesuite Espagnol, par M. l'Abbè de S. L.* Abbas de S. Leger ex epistolis Burrieli, non satis bene intellectis, affirmat, officium gothicum, a Cardinali Ximenio editum, in re ipsa, et substantia differre a codicibus mss. toletanis. Nesciebat idem, typis iam fuisse editas epistolas duas Burrieli, quas laudat, et alteram quidem ad P. Franciscum Rauagum Parisiis gallice redditam, alteram ad D. Petrum de Castro in bibliotheca hispana Petri Rodriguez de Castro in articulo, *Isidorus Hispalensis* (a).

105. XI. ANNO 1505. *Enchiridion* Lipsiae excusum lego apud Ludewigium.

XII. ANNO 1507. *Carmen in Romanum martyrem* cum Ioannis Murmellii commentario Coloniae 1507. Post restitutas literas hunc *primum* appellauerim interpretem Prudentii. Fabricius, et alius recens scriptor in collectione commentariorum editionis Weitzii *Ioannis Murmellii* explicationem recensent, quae reuera apparet in indiculo interpretum, sed abest ab opere; fortasse quia eam ad manus habere sperauit, sed non potuit. En titulum: *Diui Romani, herois, et Christi martyris fortissimi inclytum aduersus gentiles certamen ab Aurelio Prudentio Clemente, viro consulari, et poeta praeclaro, nobili carmine compositum, in quo omnia deorum sacra, et paganorum mores acerrime infamiantur, ac redarguuntur. Cum Ioannis Murmellii Ruremundensis commentario, variis rebus, vocibusque referto.* In fine: *Impressum est hoc opusculum Colonie in chalcographia ingenuorum liberorum Quentell. Anno Christi nati* SEPTIMO SVPRA M.D. -X. *calendas Iunias*. In 8. magno potius, quam in 4. charactere semigothico, vt vocant. In indice Bib. Casan. male notatur annus editionis 1510. Alii in 4. esse dicunt. Vide iudicium Giselini de Murmellio n. 117. in nota.

106. XIII. ANNO 1509. Dauentriae *Psychomachia* est edita, teste Ludewigio.

XIV. ANNO 1512. *Aurelii Prudentii Clementis, viri consularis, libelli cum commento Antonii Nebrissensis.* Ad finem libri sic legitur: *Impressum praesens opus in ciuitate Lucronii per Arnaldum Guillermum de Brocario, et finitur die secunda mensis septembris, anno a natiuitate Christi*

(a) Idem Abbas de S. Leger ait, se vidisse Bruxellis apud dominos de Santander plura monumenta literaria, partim ipsius Burrieli manu exarata, partim eo iubente, et vidente, descripta. quod ideo animaduerto, quia Burrieli epistolarum collectionem Matriti edendam audiui.

Christi millesimo quingentesimo duodecimo (*a*). Vehementer dolendum, Nebrissensem sine explicatione dimisisse libros aduersus Symmachum, Apotheosin, Hamartigeniam, quosdam libri peristephanωn hymnos, scilicet Cassiani, Hippolyti, Petri, et Pauli, Cypriani, et Agnetis. Dittochaeo ne locum quidem inter carmina dedit: Weitzius annotationes Nebrissensis excribens, asserit, abesse hymnum V., VI., et initium VII. cathemerinωn; fortasse nactus fuit exemplar mutilum, nam in meo sunt integri hi hymni, et annotationes in eos. Nebrissa solum Aldum videtur habuisse prae manibus, cuius errores interdum castigat, saepius transcribit. Dubito, an diuersa sit editio, quam vidi, et nunc memorabo. magis credo esse diuersam. Nic. Antonius, qui ex editis *primum* commentatorem Prudentii Nebrissensem fuisse existimauit, ad Isonis glossas, et Murmellii commentarium non aduertit. Cellarius nostrum Antonium, a loco natali *Lebrixa*, *Nebrixa*, *Nebrissa*, et *Nebrissensem* dictum, perridicule appellat EPISCOPVM NEBRISSENSEM: nollem, eundem errorem excripsisset alius (*b*).

107. XV. ANNO 1512. aut paulo post. *Aurelii Prudentii Clementis, viri consularis, libelli. Cum commento Antonii Nebrissensis. Cum priuilegio*. Nihil aliud in fronte legitur, neque in fine, aut alibi notatur annus, et locus editionis, quae est in 4. character. semigothicis. Solum praecedit loco praefationis *Epigramma Aelii Antonii Nebrissensis ad Prudentium ex Britannis reducem*. Quod alludit ad praefationem Aldi. Extat haec editio in bibliotheca romana Sapientiae,

(*a*) Hanc editionem possidebat, qui eam describit, cl. Gregorius Mayansius. Vide eius *Specimen Bibliothecae Gregorio-Maiansianae. Hannouiae* 1753. pag. 26. Addit Maiansius: *Ad intelligendum Prudentium christianorum poetarum eruditissimum* NVLLAE NOTAE CLARIORES, ET EXPEDITIORES EXCOGITARI POTERANT. *Emendarunt meum exemplar aliquibus in locis Vincentius Pons valentinus, vir stupendae eruditionis, et cl. Ioannes de la Torre, et Guerean, vir ingenii amoenissimi*. Eandem editionem memorat Rodriguezius de Castro, qui formam eius in 8. esse dicit, et hispanice reddit vitam Prudentii, a Nebrissensi expositam in epistola dedicatoria ad Didacum Ramirez de Villaescusa, episcopum malacitanum. Iudicium de interpretatione Nebrissensis lege num. 17. in nota.

(*b*) Fatum hoc quoddam Hispaniae nostrae est, vt scriptores eius celeberrimi ab exteris quamuis doctis hominibus vulgo ignorentur, aut non bene cognoscantur: Is ipse, qui a Cellario deceptus, Nebrissensem episcopi titulo decorauit, Fr. Ignatium Como impugnaturus non est ausus nominare, et eodem in loco V.C. Franciscum Perez Bayer, fama hinc vsque ad sidera notum, et iam pridem Regiae bibliothecae Matritensi praefectum, pro monacho aliquo, aut Fratre mihi videtur accepisse, quum de patria S. Laurentii disputans, ita eum appellauit, *P. Perez*. neque enim alium ab eo reprehensum opinor, nisi auctorem eruditae Dissertationis: *Laurentius, et Damasus Hispanis asserti, et vindicati*. *Romae* 1756. Responsionem Bayerii ad argumentum, ex silentio Prudentii in hymno S. Laurentii petitum, suo loco explicabo, et sustinebo.

tiae (a). In fronte effictum est Hispaniae stemma cum epigraphe, TANTO MONTA. Iouius in opere in hispanicum sermonem ab Alfonso Vlloa conuerso, *Dialogo de las empresas* edit. 1558. pag. 30. refert, hoc lemma TANTO MONTA pro rege Ferdinando Catholico Nebrissensem inuenisse; quod est dictum Alexandri, nodum Gordianum disrumpentis. Stemmati Hispaniae postea inhaesit celeberrimum aliud lemma, a Ludouico Marliano mediolanensi, medico Caroli V., et episcopo tudensi, inuentum: PLVS VLTRA.

108. XVI. ANNO 1513. editionem hymni ad accensionem cerei Wittebergae assignat Ludewigius.

XVII. ANNO itidem 1513. hymnum S. Romani Lipsiae editum in 4. docet idem Ludewigius: qui fortasse est hic, quem prae manibus habeo, in cuius fine legitur: *Prudentius de Romano martyre finem habet, impressus per industrium calcographum Melchiorem Lotterum anno Domini* M. D. XIII. in 4. editio nitida. Titulus frontis magnam partem est consumptus vetustate. Exemplar, quod extat in bibl. Angelica, inter lineas glossas habet manu descriptas.

XVIII. ANNO 1520. Enchiridion Lipsiae in 4. prodiisse auctor est Ludewigius.

XIX. ANNO EODEM 1520. *In Aurelii Prudentii Clementis caesaraugustani V. C. de miraculis Christi hymnum ad omnes horas Iacobi Spiegel interpretatio*. In fol. paruo. pp. 142. In fine: *Selestadii in aedibus Lazari Schurerii* 1520. De Spiegelio infra redibit mentio. Extat haec editio in bibliotheca alexandrina, siue Sapientiae.

XX.

(a) Suspicor, editionis locum esse Caesaraugustam, ex epigrammate Nebrissensis. Caesaraugustae Georgius typographus anno 1515. expositionem hymnorum (Breuiarii) a Nebrissensi factam, et Sedulium cum paraphrasi eiusdem Nebrissensis formis impressit. Epigramma, cuius memini, est: *Aureli Clemens Prudenti, dic mihi, quaeso, - Quis te tam durus misit in exilium? - An libuit toto diuisos orbe britannos, - Atque chaledonii visere monstra maris? - Balaenas, orcas, et physeteras anhelos, - Et grandes cetos, arboribusque pares. - Nonne fuit melius celtas non linquere iberos, - Et nunquam patrios deseruisse lares? - Caesaris Augusti dictas de nomine terras, - Hic vbi fundit opes Liber, et alma Ceres. - Hic vbi dat fruges inuerso copia cornu, - Et Pomona suas, atque Mineruа suas. - Sed tibi nunc recta, nisi desipis, ire necesse, - Vt postliminii iure relicta petas. - Vt possessores iniustos pellere possis, - Qui tua nunc lacerant, diripiuntque bona. - Qui sunt hi? dices. Sunt barbaras, atque soloecos, - Est borum proles, et numerosa manus. - Ergo citus propera, domui succurre labanti. - Nam res absentis, iustaque causa perit. - Si te forte tui nequeunt agnoscere ciues, - Illis sermo tuus si peregrinus erit, - Interpres veniam: si tentant pellere tectis, - Assertor veniam, suppetiasque feram.* Ordo est 1. Cathemerinon liber. 2. Romanus. 3. Liber peristephanon. 4. Psychomachia. 5. Apotheosis. 6. Hamartigenia. 7. Libri duo contra Symmachum. Deest dittochaeum. Editio est mendosa, non numeratis paginis.

XX. ANNO 1522. librum cathemerinon Lipsiae typis vulgatum tradit Rodriguezius.

XXI. ANNO 1527. Basileae omnia opera edita in 8. cum commentario Sichardi, in catalogo bibl.reg. paris.. *Aurelii Prudentii Clementis opera, cum quibusdam scholiis Ioannis Sichardi Basileae, Andreas Cratander in* 8. 1527. *Exemplar notatum manu Guillelmi Postelli*,

109. XXII. ANNO 1536. *Aurelii Prudentii Clementis, viri consularis, opera multo quam antea castigatiora; praeterea et Aelii Antonii Nebrissensis commentariis haud poenitendis illustrata, quibus insuper adglutinata sunt scholia Ioannis Sichardi, quae omnia nunc primum in philomusorum gratiam excusa sunt. Excudebat Antuerpiae Martinus Caesar, anno salutis humanae* M. D. XXXVI. in.8. pp. 563.. Hanc editionem vidi in bibliotheca collegii romani.

XXIII. ANNO 1537. Louanii in 8. excusas annotationes Iacobi Meyeri in duos hymnos trochaicos *De miraculis*, et *SS. martyrum Hemeterii, et Celedonii*, a Weitzio praetermissas, memorat Nic. Antonius, quas ait prodiisse cum versibus eiusdem Meyeri. Hoc ipsum alii bibliographi confirmant. Eas annotationes nondum inueni.

XXIV. ANNO etiam 1537. Enchiridion Basileae typis publicatum cum Iuuenco, et Aratore monet Ludewigius, quod in catalogo bibliothecae tellerianae sic indicatur: *Aurelii Prudentii Enchiridion veteris, et noui testamenti Basileae B. Westhemeri* 1537. Extat Romae in bibliotheca Angelica. Titulus est: *Iuuenci presbyteri hispani libri* III. *de historia euangelica, emendati, et multis erroribus purgati. Aratoris subdiaconi libri* II. *acta apostolorum complectentes, antea in Germania non excusi. Aurelii Prudentii Clementis, consularis viri, enchiridion veteris, et noui instrumenti. Scholae christianae necessarii libri. Basileae apud Bartholomaeum Westhemerum, et Nicolaum Brylingerum anno* M.D.XXXVII. In 8. paruo. Similis editio occurrit anno 1542.

110. XXV. ANNO 1540. Opera Prudentii cum commentario Nebrissensis, et scholiis Ioannis Sichardi, qui sex codicibus vsus fuerat, Antuerpiae in 8. (Ex Fabricio) Ludewigius mendis plenam hanc editionem esse testatur.

XXVI. EODEM ANNO 1540. *Aurelii Prudentii Clementis, viri ob eximias indolis, eruditionisque dotes ad consularem dignitatem euecti, et rerum diuinarum, religionis christianae, iuris item ciuilis, et militarium peritia excellentis* OPERA *cum Sichardi, et Erasmi commentariis. Basileae typis Henrici Petri*; in 12. Quam editionem habui a cl. physico Francisco Petraglia: recte Heinsius eam mendis inquinatam dixit. Vide num. 100.

XXVII.

XXVII. Anno 1542. Enchiridion Basileae cum Iuuenco, et Aratore. (Ludewigius) Fortasse simili forma, ac anno 1537. Vide num. 109. in editione XXIV.

XXVIII. Anno 1546. Editionem antuerpiensem huius anni, quam Baelius habuerit, recenset cl. Teolius in editionis parmensis praefatione, quam iam laudare coepi, acceptam statim ac diuulgata ea est, pergrato mihi dono viri clarissimi; quem honoris causa libens nominarem, nisi ipse latere maluisset.

XXIX. Anno 1553. Opera cum scholiis Sichardi, et commentariolo Erasmi in duos hymnos de natali pueri Iesu, et de epiphania, Lugduni in 8. Commentariolus Erasmi extat in collectione Weitzii, et in eius operibus recusus est. In catalogo bibl. reg. paris. editio dicitur in 16. per Ioannem Tornoesium Lugduni hoc anno 1553. Alii in 8. dicunt. Hanc editionem laudat Gallandius.

XXX. Anno 1562. *Aur. Prudentii Clementis, V. C. sacra, quae extant*, POEMATA OMNIA. *Quibus accesserunt in totum quidem opus Io. Sichardi succincta scholia, in aliquot vero hymnos Erasmi Roter., et Iacobi Spiegelii commentaria. Basileae ex officina Henrici Petri, anno sal. hum.* M. D. LII. *mense martio* in 8. pp. 719. Haec editio extat in bibliotheca collegii romani, quae parum est correcta.

XXXI. Anno eodem 1562. In collectione poetarum christianorum studio, et notis Georgii Fabricii Basileae in 4. Ita Ioan. Albertus Fabricius in biblioth. vet. lat. Alii annum editionis 1563. notant, alii 1564. Ludewigius hanc vocat *eruditam, et raram*. Vide infra num. 111., vbi eam describimus.

XXXII. Anno 1562. Opera Prudentii in 8. Basileae cum Erasmi, et Sichardi notis. (ex quodam catal.)

XXXIII. Anno 1562. editio prima Giselini mendosa, vt ipse profitetur in editione secunda. Titulus: *Aur. Prud. Clem. viri cons.* OPERA, *a Victore Giselino correcta, et annotationibus illustrata*. Ad Hippolytum Estensem cardinalem, Parisiis, apud Hieronymum de Marnef; in 12. pp. 494. Huius editionis errores in multis aliis repetiti sunt. Giselinum, decem nactum Prudentii codices, hanc editionem adorsum fuisse quidam perperam affirmauit, deceptus inscriptione editionis secundae anni 1564. Prima Giselini editio extat in bibliotheca Angelica, vbi eam vidi.

XXXIV. Anno 1564. *Aurelius Prudentius Clemens, Theodori Pulmanni Cranenburgii, et Victoris Giselini opera ex fide decem librorum manuscriptorum emendatus, et in eum eiusdem Victoris Giselini commentarius. Antuerpiae ex officina Christophori Plantini* CIƆ. IƆ. LXIV. In 8.

Post

Post commentarium Giselini leguntur Symmachi, et Ambrosii de Religione epistolae aduersariae, Petri Nannii Alcmarini, et Victoris Giselini scholiis illustratae. Accedunt Erasmi commentarii in duos hymnos Prudentii, de quibus num. 109. (a).

111. XXXV. Anno itidem 1564. Georgius Fabricius cum aliis poetis christianis Prudentium edidit, et quidem primo loco. Inscriptio: *Poetarum veterum ecclesiasticorum opera christiana, et operum reliquiae, atque fragmenta. Thesaurus catholicae, et orthodoxae ecclesiae, et antiquitatis religiosae, ad vtilitatem iuuentutis scholasticae: collectus, emendatus, digestus, et commentario quoque expositus, diligentia, et studio Georgii Fabricii Chemnicensis*. In fine: *Basileae, ex officina Ioannis Oporini, an. sal. hum.* M.D.LXIIII. in 4. In fronte auulsa erat nota loci, et anni: ipse praefatur anno 1562. XIII. Kal. mart. In nonnullis exemplaribus Romae desunt commentarii, quippe ab haeretico homine interdum impie confecti, et propterea discerpti. Ad commentarios praefatur eo ipso anno 1562. XIII. Kal. Iul.

XXXVI. Anno eodem 1564. Editio Prudentii cum aliis poetis christianis Basileae per Ioan. Oporinum in 8. laudatur a cl. Teolio, a nemine, quod ipse scierit, animaduersa. Sed quum ipse non commemorauerit editionem basileensem in 4. per Ioan. Oporinum, a me visam, et a pluribus recensitam, videndum, an vnica sit haec editio, quam aliquis male in 8. indicauerit.

XXXVII. Anno 1566. *Prudentii opera a Victore Giselino correcta, et annotationibus illustrata*. Parisiis, Marnef 1566. in 16. pp. 140.

(a) Ludewigius recte pronunciat, hanc editionem castigatissimam, et nitidissimam esse: et quamuis idem asserat, Weitzianam optimam censeri, Heinsius tamen Weitzianae editionem Giselini praetulit. Sed opus est aduertere, in quibusdam exemplaribus deesse commentarios Erasmi, religionis causa auulsos. quo factum est, vt simul discerptae fuerint nouae curae Giselini, qui plura menda sustulit, et nonnullas animaduersiones adiecit. A Barthio male accipitur Giselinus, qui vocatur Aduers. lib. IX. cap. XX. *homo tantae praesumptionis, vt* COMMENTARIVM *notas suas inscribere voluerit*. Rationem reddit Barthius lib. XXI. cap. IV. *At in* VTRAQVE *non debebat tantum negotii dare Giselino, viro probo, et erudito, de quorum altero nobis ex relatione doctorum, altero publice omnibus constat, modo non nimius suarum operarum aestimator fuisset, vt quum* COMMENTARIVM *in Prudentium scripsisse ait, paucas illas paginas tanti faciens. Commentarius autem in Prudentium necesse sit multorum annorum opus, in quo etiam ingeniosissimus, et eruditissimus, et laboriosissimus quis omnem industriam possit insumere optimo mortalitatis*. Nic. Antonius notas Giselini interpretationibus omnium, qui praecesserant, praeponit. Reuera de Prudentio optime meritus est Giselinus, qui controuersias etiam theologicas, paucis exceptis, non infeliciter pro medico attigit. Vide n. 117. Chamillardi iudicium in eius praefat. Editionis huius Giselini exemplar in biblioth. paris. reg. extat manu collatum cum perantiquo ms. bibl. reg.

Fabricius ait, *ex recensione Giselini*. Haec editio conformis omnino est primae editioni Giselini anni 1562. Vide num. 110. Adsunt etiam Erasmi commentarioli. Si alicubi legas, *hanc editionem* a Giselino procuratam, non assentiaris.

XXXVIII. Anno 1568. Georgii Fabricii commentarii in quosdam hymnos Prudentii, Lipsiae 1568. in 8. (ex Ioan. Alb. Fabricio) Extant in collectione Weitziana, et in operibus Fabricii.

112. XXXIX. Anno 1574. *Aurelii Prudentii Clementis, viri consularis, Christiani antiquissimi poetae, carmina. Prosperi Aquitanici epigrammata, Ioannis Damasceni, Cosmi Hierosolymitani, Marci episcopi Taluontis, Theophanes opuscula. Calari* MDLXXIIII. *Excudebat Vincentius Sembenius Salodiensis impressor R. D. Nicolai Canyelles Vicar. Gener. sede vacante*. in 8. pp. 552. Editio haec conformata est ad editionem Aldi, non admodum correcta. Praemittitur praefatio Aldi, et altera de metris cum vita Prudentii ab eodem conscripta, non autem lectiones variae, de quibus num. 104. dixi. Hanc editionem cl. Teolius vidit in bibliotheca PP. Minimorum in Monte Pincio, ego in bibliothecis alexandrina, et angelica, et extare scio in bibliotheca locupletissima sacratissimi Principis Pii VI.

XL. Anno 1580. Libri aduersus Symmachum in editione epistolarum Q. Aurelii Symmachi cura et studio Francisci Iureti Parisiis in 4. pag. 317. *Aur. Prudentii Clementis contra L. Aurelium Auianium Symmachum Libri duo etc.* In fronte libri Symmachus *Quintus*, hic *Lucius* dicitur. Pag. 98. in notis: *Iureti notae ad Prudentii libros contra Symmachum*, quos *elegantissimos* Iuretus appellat, et ex vetustissimo codice illustrat. Hae Iureti notae latuerunt Weitzio.

XLI. Anno 1585. Editio coloniensis huius anni in 8. laudatur a Nic. Antonio, et Rodriguezio de Castro. quae fortasse ab ea, quae sequitur, non est distincta.

XLII. Anno 1588. Editio libri peristephanων, et cathemerinων in 8. Coloniae, quae mendosa dicitur a Ludewigio, et est mendosa. Inscriptio: *Aurelii Prudentii Clementis, viri consularis, hymni* Καθημερινῶν, et *περὶ στεφάνων*. Coloniae Agrippinae. In officina Birckmannica sumptibus Arnoldi Mylii. Anno M. D. LXXXVIII.

XLIII. Anno 1589. Prudentii opera Parisiis. Ex catalogo bibliothecae Bodleianae, vbi nihil aliud exprimitur. Vide n. 114. in edit. LII.

XLIV. Anno 1591. Editio Ludguno-Bataua Prudentii in 16. Ex Nicolao Antonio.

XLV. Anno 1594. Operum editio coloniensis in 8. (ex Nic. Antonio, et Rodriguezio) Titulus est: *Opera a Victore Giselino*

corre-

correcta, et annotationibus illustrata: Ad Hippolytum Estensem cardinalem, ac principem illustrissimum. Coloniae Agrippinae in officina Birckmannica, sumptibus Arnoldi Mylii, anno M.D.XCIV. In exemplari, quo vtor, solum extant psychomachia, apotheosis, hamartigenia, dittochaeum cum notis Giselini. Cetera ex editione coloniensi anni 1588. assuta, et compacta sunt. Editio haec editioni primae Giselini respondet, adeoque mendosa est.

XLVI. Anno 1596. *Aurelii Prudentii Clementis V. Cons. Opera ex recensione Victoris Giselini. Lugduni Batauorum, ex officina Plantiniana apud Franciscum Raphelengium* 1596. in 20. Nullae sunt notae. EX RECENSIONE GISELINI intellige ad normam primae editionis, cuius errores saepius sunt excusi typographorum, et editorum intolerabili ignorantia, et negligentia. Ac miror, ab aliquo affirmari, Giselinum hanc editionem curasse, quum ipse Giselinus in praefatione secundae editionis monuerit, primam illam anni 1562. tumultuarie factam, et innumerabilia menda in eam irrepsisse.

XLVII. Anno 1603. Prudentii vita, et opera Lugduni. Ex catalogo bibliothecae bodleianae.

XLVIII. Anno 1610. Opera Prudentii Lugduni. in cat. bibl. bod.

XLIX. Anno eodem 1610. Andreas Wilchius edidit Heortographiam, seu commentarios in veterum, recentiumque poetarum hymnos in 8. (Ex Fabricio) Hos commentarios non vidi. Andreae Wilchii Expositio in festo trium Regum, facta ex apotheoseos quibusdam versibus, extat in collectione Weitziana.

L. Anno eodem 1610. Antuerpiae opera Prudentii prodiisse in 24. sine vllis notis refert cl. Teolius: sed quum id accidisse dicat post editionem Weitzianam, fortasse alium annum voluit indicare.

113. LI. Anno itidem 1610. Prudentii dittochaeum in hoc opere: *Manuale biblicum, siue Enchiridion S. S. Scripturae a catholicae apostolicae veteris ecclesiae Patribus compendiatum, et nunc primum ex vetustis membranis mss. collectum, et dicatum venerabili, religioso Patri D. Ioanni Myntzenbergio Priori Carmelitarum in Conuentu Francofurdiensi. Francofurti* 1610. *apud Egenolphum Emmelium*. in 8. Editor sub literis M. H. C., vt colligo ex Weitzii praefatione ad dittochaeum, est Melchior Goldastus Haminsfeldius, a quo Weitzius membranas accepit, in quibus liber cathemerinωn, et Amoeni manuale erat. Sed hoc opus non videtur legisse Weitzius, qui Isonis Magistri glossas vberiores, a Goldasto adductas, omisit. quamquam miror, illum e praefatione Goldasti sumpsisse, quae ad Prudentium pertinent, nisi eadem verba Goldastus alibi etiam scripsit. In hoc

ergo Manuali biblico pag. 1. est *Prudentii Amoeni Diptychon*, *seu Tituli Historiarum veteris, et noui testamenti.* Duo alia similia opera in eadem collectione sunt inserta, scilicet pag. 17. Rustici Helpidii, et pag. 85. Walafridi Strabi. Varietatem lectionum Goldasti suo loco notabimus. De Isone vide num. 16., et 114. in nota.

114. LII. Anno 1611. Prudentii opera in Corpore omnium poetarum Genevae in 4., recusa in omnibus editionibus huius collectionis, vti etiam in editionibus bibliothecae SS. Patrum. Scilicet in collectione veterum poetarum Aureliae Allobrogum 1640. Londini 1713., vt pisaurensem, aliasque recentiores omittam. In bibliotheca SS. Patrum Parisiis 1589. vol. 8. Lugduni 1677. tom. 5., in bibliotheca vero SS. Patrum, quam nostro tempore collegit vir doctus, Andreas Gallandius, Prudentii opera leguntur notis illustrata, praesertim ex Chamillardo; quasdam notulas Gallandius ipse adiecit, qui hunc ordinem ex suo *edito* (fortasse Tornoesiano) sequitur: Peristephanων, Apotheosis, Hamartigenia, Psychomachia, Libri II. contra Symmachum, Cathemerinων, Dittochaeum. Extant haec opera tom. VIII. eius bibliothecae Venetiis 1772., vbi praemittit Prudentii vitam non satis accurate digestam.

LIII. Anno 1613. *Aurelii Prudentii Clementis V. C. opera nouiter ad mss. fidem recensita, interpolata, innumeris a mendis purgata, notisque, et indice accurato illustrata a M. Iohanne Weitzio, P. L. Accesserunt omnium doctorum virorum, quotquot in Prudentium scripserunt, notae, scholia, atque obseruationes, cum glossis veteribus. Hanouiae, typis Wechelianis apud haeredes Iohannis Aubrii* M. DC. XIII. in 8. (*a*).

115. LIV. Anno 1614. *Isaaci Grangaei, Gymnasiarchae Vindocinensis, Commentarii in Aurelii Prudentii Clementis libros duos aduersus*

(*a*) Vno volumine, cuius prima parte continentur poemata Prudentii cum variis lectionibus pp. 382., altera, *Sylloge annotationum, scholiorum, obseruationum, et notarum in Aurelii Prudentii Clementis opera singulari studio collecta, digesta, ac disposita a M. Iohanne Weitzio P. L.* Indiculus interpretum hos exhibet, Nebrissensem, Sichardum, Erasmum, Spiegelium, Georgium Fabricium, de quibus iam diximus, item Adami Siberi scholidia, Ioannis Murmellii explicationem in Romanum, (de quo num. 105.) Victoris Giselini commentarium, (vide n. 110.) Adami Theodori Siberi commentariolum in tres hymnos, Andreae Wilkii expositionem in quosdam ex apotheosi versus, (vide num. 112.) Ioannis Weitzii notas, et obseruationes, Isonis Magistri glossas, ex codice Caroli Widmani, et altero Iacobi Bongarsii excerptas a M. Ioanne Weitzio. Haec editio a Ludewigio optima earum, quas viderat, creditur. confer tamen num. 110., et praefationem Heinsii num. 100. Aduertas, velim, Goldastum, qui e vetustis membranis Isonis glossas abundantiores excerpserat ad dittochaei editionem, asserere, Isonem monachum fuisse in coenobio S. Galli, Salomonis III. Constantiensis episcopi praeceptorem circa annum 900. Confer num. 16. Isonem nescio cur alius vocitet *Isonium*.

sus Symmachum pro ara Victoriae ad Caesarem de Vendosme Vindocinensem Ducem. Parisiis apud Robertum Fouet MDCXIV. in 8. pp. 240. praeter indicem. Editio mendosissima. Additur in fine Relatio Symmachi cum notis Iac. Lecti, et Francisci Iureti. Item duo libri Ambrosii aduersus Symmachum. Commentarii Grangaei docti sunt. Hanc editionem vtendam accepi a cl. praesule Iosepho Antonio Reggio.

LV. ANNO 1624. Prudentii poemata varia Parisiis. Ex catalogo bibliothecae bodleianae.

LVI. ANNO 1625. *Prudentii opera ex postrema doctorum virorum recensione. Amsterodami apud Guilielm. Ianss. Caesium* 1625. in 32. pp. 261. Falsum est, ex postrema recensione prodire: nam ea sunt menda, quae ante secundam Giselini editionem legebantur.

LVII. ANNO 1631. Prudentii opera Amstelodami apud Ioannem Iansonnium pp. 261., quae fortasse est eadem, ac praecedens anni 1625., titulus quidem non est diuersus, paginae totidem sunt vtrobique. Hanc editionem vidi, illam habeo.

LVIII. ANNO 1643. Franciscus Weitzius edidit in 8. Heortologium, siue hymnos festiuales veterum, recentiumque notis illustratos. Ex Fabric. Bibl. vet. lat.

LIX. ANNO EOD. 1643. *Aurelii Prudentii Clementis hymnus de Christi Domini, et Saluatoris nostri natali. Augustus Buchnerus seorsim edidit, et commentariolo illustrauit. Wittebergae, impensis Balthasaris Meuii bibliopol., typis Iohannis Haken.* M.DC.XLIII. in 8. paruo pp. 130. De Buchnero lege num. 93., et commentarios.

116. LX. ANNO 1646. Hymnus Natalis Domini, Epiphaniae, et Omni hora, Gorliz. Ex Ludewigio.

LXI. ANNO 1648. Prudentius in vsum scholarum Luneb. in 12. (ex Fabricio) In hunc vsum Prudentium edi nonnulli cupiunt.

LXII. ANNO 1655. Hymnus ante ieiunium cum Calixti, ex Hepf dispp. Hanou. in 4. Ex Ludewigio.

LXIII. ANNO EODEM 1655. Hymni duo cathemerinωn cum notis. Hannouerae. in 4. Catal. bibl. bodleianae.

LXIV. ANNO 1659. Hymnus Natalis Christi cum Mollero Friburg. in 8., quem Ludewigius laudat, et ego ad vsum accepi a cl. praesule Iosepho Antonio Reggio. Inscriptio est: *Andreae Molleri Pegauii commentarius super hymnum prudentianum ad octauum calendas ianuarias. Freibergae, typis, et sumptibus Georgii Beutheri.* In fine extat paraphrasis germanica huius hymni rhythmo expressa. Commentator hic heterodoxus est, sed doctus.

LXV. ANNO 1667. *Aur. Prudentii Clementis quae extant, Nic. Hein-*

Heinsius ex vetustissimis exemplaribus recensuit, et animaduersiones adiecit. Amstelodami apud Danielem Elzeuirium CIↃ IↃC LXVII. in 16. Editio nitida, et in primis correcta. De Prudentio nemo Heinsio melius meritus est, quantum quidem ad delectum variantium lectionum pertinet. nam alia vix attigit, siquidem annotata ad Prudentium vberiora meditatus, ea exequi non potuit. Si igitur de *commentatoribus* Prudentii sermo sit, Editio Heinsiana editioni ad vsum Delphini praeferri non debet, immo nec cum ea conferri.

LXVI. Anno 1670. Aliam heinsianam editionem ex Morerio in lexico enumerat cl. Teolius, qui pro certo tradit, aliam extare apud Soncinos, quamuis eam non viderit. Editionem heinsianam in dictionario Morerii correcto an. 1740. laudari eam, quae anno 1667. peracta est, non aliam anni 1670., animaduertere debeo.

117. LXVII. Anno 1687. *Aur. Prudentii Clementis opera interpretatione, et notis illustrauit Stephanus Chamillard., e Soc. Iesu ad vsum Delphini. Parisiis, apud viduam Thiboust., et Petrum Esclassan.* in 4. magno. Editio rara, docta, et satis correcta: interpretatio, seu paraphrasis minus placet. Confer Clericum tom. XII. biblioth. (*a*).

LXVIII.

(*a*) Quod iudicium tulerit Chamillardus de interpretibus, quos viderat, nunc describam. *Extant*, ait in praefatione, *aliqui, fateor, interpretes Prudentii*, ANTONIVS NEBRISSENSIS, GISELINVS, WEITZIVS, *et* NICOLAVS HEINSIVS. *Sed* GISELINVS *sectatus est tantum ea, quae omnium erant facillima, et minime scitu necessaria, lapsus in multis etiam, et hallucinatus est.* NEBRISSENSIS *haeret in Prudentio magis, sed est breuior, et singula delibare satis habet: quae ad fabulam, historiam, et penitiorem scriptoris cognitionem requiruntur, omittit. Quid quod Apotheosin, Hamartigeniam, duos contra Symmachum libros, qui sunt prae ceteris tamen dignissimi, qui legantur, non attigit. Restat* HEINSIVS, *cuius* VARIAE LECTIONES IN PRVDENTIVM *adspersis interdum laetissimis notulis, perquam eruditae sunt, et accuratae, vt ab Heinsio profectas facile noris; itaque nemo, vt opinor, me reprehendet, quod eum, quantum in me fuit, secutus sim perinde atque* WEITZIVM, *qui quum editas hactenus in Prudentium notas collegisset, addidit etiam suas, easque minime contemnendas: hoc vno ceteris superior, quod veterum auctorum locos indicet, ac eos praecipue sacrae scripturae, quos Prudentius operi suo intexuit. Mitto* IACOBVM SPIEGELIVM, *qui commentariolum edidit in oden Prudentii inscriptam* OMNIS HORAE: *eius enim in illam notae non solum sunt propter nimiam prolixitatem molestae, verum etiam minutis quibusdam, ac pene puerilibus nugis ab ipsa grammatica repetitis, refertae. Mitto etiam* ADAMVM SIBERVM, GEORGIVM REMVM, ADAMVM THEODORVM SIBERVM, ANDREAM WILKIVM: *quorum alii verba sex interdum aut septem protulerunt in hymnos tres aut quatuor; alii in vnum duntaxat; vt merito ab interpretum Prudentii numero sint expungendi. Aliter sentiendum de* SCHOLIIS ISONIS, *quae quamuis admodum breuia sint, quidquid est tamen grauioris nodi, soluunt. Habendus item bonos* GEORGII FABRICII *notis in poetas ecclesiasticos, et hymnos quinque Prudentii, quos illustrauit. Claudet agmen interpretum* ERASMVS, *qui quamuis in duobus tantum postremis Cathimerini hymnis elaborauerit, quia tamen vir fuit, siquis alius sua tempestate, acuti, et limati iudicii, operae pretium non poeniten-*

LXVIII. Anno 1701. *Aur. Prudentii Clementis V. C. Opera cum notis Nicolai Heinsii Dan. filii, et variorum doctorum virorum maxime necessariis. Subiectus est in fine index rerum, et verborum locupletissimus. Coloniae, apud Iohannem Christophorum Stoissel. Anno* MDCCI. in 8. pp. 978. Editio mendosa. Praeter Heinsii notas sunt commentarii Nebrissensis, et glossae Isonis.

LXIX. Anno 1703. *Aur. Prud. Clementis quae extant, recensuit, et annotationibus illustrauit Christophorus Cellarius, qui et indices copiosos rerum, et verborum addidit. Halae Magdeburgicae sumptibus orphanotrophii* 1703. in 8. pp. 559. In fine est Index eorum, quae licentius solito Prudentius posuit, in quo saepe ipse Cellarius licentius peccat, vt postea demonstrabo. Illud autem peius, quod interdum haeresin suam tuetur.

LXX. Anno 1739. Editio secunda cum annotationibus Cellarii eodem in loco, ac prima. In 8. pp. 501.

LXXI. Anno 1750. *Aurelii Prudentii Clementis V C. opera ex postrema Nic. Heinsii, Danielis filii, et variorum doctorum recensione. Coloniae* 1750. *in* 8. (ex Rodriguezio de Castro) Videndum est, an haec editio sit prorsus eadem atque editio anni 1701., et an aliquis annum MDCCI. aliquantulum obscure typis impressum acceperit pro anno MDCCL., nam id subuereor.

LXXII. Anno denique 1788. *Aurelii Prudentii Clementis V. C. Opera omnia, nunc primum cum codicibus vaticanis collata, praefatione, variantibus lectionibus, notis, ac rerum, verborumque indice locuple-*

nitendum fecit, ac documento esse potest, quam non Prudentius ab eruditis contemnendus sit. Vides, Chamillardum de multis interpretibus Prudentii nihil audiuisse, de Murmellio, de Iureto, de Grangaeo, de Buchnero, de Mollero, vt alios praeteream. Iudicium eiusdem aduersus Giselinum non omnibus placet. Ipse Giselinus de Nebrissa aliter sentit: nam huic, et Murmellio summam diligentiae laudem praesertim in historiis explicandis tribuit, quamuis in Nebrissa artis poeticae scientiam maiorem, in Murmellio plus obseruationum desideret. Quod ait Chamillardus, Weitzium veterum auctorum locos indicasse, verum quidem id est, sed addere debuit, saepe falso a Weitzio et auctores, et locos indicari, quem incaute secutus Chamillardus labitur interdum. Minutas quasdam, et pene pueriles nugas in Spiegelio reprehendit; sed fortasse non minus minutum, ac puerile est, quod ipse in prooemio Prudentii voci *Roma* notam subiecit: *Vrbs satis nota*. In eius vero editione saepe accidit, nescio cuius negligentia, vt alia sit scriptura in carminibus excusa, alia in notis defensa. Praetereo nonnullos errores typographicos, et nonnunquam contra metrum, qui saltem indicari, et corrigi debuerunt. Fatendum est tamen, Chamillardum in quaestionibus theologicis explicandis longe ceteris commentatoribus praestitisse, qui fortasse melior fuisset interpres, nisi *ad vsum Delphini* editionem adornasset suam. Neque dubito, quin haec editio aliis omnibus, quae praecesserant, sit praeferenda, vt praefertur a Io. Alb. Fabricio, quamuis Heinsius in variis lectionibus exponendis partes critici cumulatius expleuerit.

pletissimo aucta, et illustrata. Parmae ex regio typographeo MDCCLXXXVIII. in 4. magno vol. I. et II. Editio nitida, splendida, et sumptuosa, Poeta nostro, et Maecenate suo dignissima. Dicata est Equiti amplissimo Iosepho Nicolao Azara, Hispaniarum Regis apud sanctam Sedem cum summa potestate Legato. Interpretis nomen primis literis indicatur I. T., hoc est, Iosephus Teolius. In ephemeridibus romanis huius anni die XIX. aprilis elogium non vulgare eius editionis legitur. Editor cum duodecim et amplius mss. vaticanis poemata Prudentii contulit, qui gratum multis fecisset, si exprimere curasset, ex quo codice singulas variantes lectiones sumpsisset. Opera distribuit eo ordine, quem ab Heinsio probatum putabat; scilicet cathemerinωn, peristephanωn, apotheosis, hamartigenia, psychomachia, libri contra Symmachum, dittochaeum, quod mauult appellare *diptychon*. In eo tamen deceptus est, quod oden, *Immolat deo patri* recte praefigi libro peristephanωn quasi ex Heinsii sententia censuerit. Heinsius *in addendis* conceptis verbis ait: *Vetusti codices plerique epilogum voluminis faciunt praefationem illam, quae nunc ante librum περὶ ςεφάνων legitur . . . vnde illam quoque ad vniuersum Clementis nostri poeticum opus epilogi loco referri oportere non difficulter, puto, agnoscas... Quapropter redeat postliminii iure in pristinum locum, vnde exulabat immerito, ea ode*. Quod autem ordini, qui seruatus est in editione parmensi, aut quem seruari voluit Heinsius, suffragentur vaticani melioris notae codices, non video, quo iure affirmari possit. Superiori capite exposui, quem quisque codex vaticanus ordinem in collocandis poematis tenuerit. alii de re tota iudicent. Certe codex vat. alex. 321., de quo num 78., et in notis egi, qui solus e 27. vatt. codd. omnia Prudentii poemata complectitur, multo magis ad nostram, quam ad heinsianam methodum accedit. Ceterum gaudeo, pulcherrimam hanc editionem opportune ad me esse perlatam, vt docti commentatoris diligentia possim iuuari. Ille quidem breuitati studuit, et secutus videtur consilium P. Francisci Pozzo, siue a Puteo, qui in opere, *Memorie della vita di S. Lorenzo* monitum hoc posuit, vt in noua Prudentii editione adornanda, qualem ipse expetebat, consuleretur *tum animaduersionum breuitati, tum voluminis formae commoditati*. Magnificentia vero typographi effecit, ne volumen tam esset commodum, quam Franciscus a Puteo volebat. Scriptis huius P. Francisci a Puteo, et P. Iosephi Blanchinii, presbyterorum Congregationis Oratorii, se plurimum adiutum ingenue, bonoque exemplo Teolius fatetur, quod a nobis commemorandum fuit, ne duos illos clarissimos viros,

bene

bene de Prudentio meritos, silentio praeteriremus. Iam si Teolius in suo interpretandi genere summam laudem assecutus est, ego in alio, scilicet vberiori, pleniori, ac si vis, liberiori adquirere pauca si possum, non praetermittam (*a*). Vertat aliquis olim poetae nostro laudi, quod editione parmensi vix absoluta alius aliam inchoauerit. Nam qui argumenta rerum, quae in Prudentio latent, ita iam esse illustrata censeat, vt ab vno, vel altero possint exhauriri, is sane vel Prudentium non legit, vel nullo modo intellexit (*b*).

(*a*) Modestiae cl. Teolii non inuitus attribuam, (quam fortasse alii non laudabunt) quod ab Heinsio vix ausus fuerit vel latum vnguem discedere, quum tot vaticanos codices lustrauerit, quos interdum iure suo praeferre potuerit. Chamillardus quidem, et Cellarius minus sunt hac in re notandi. nam nullos codices per se inspexerunt, et liberiores tamen esse mihi videntur. Teolius etiam quamdam orthographiam antiquatam ex Heinsio expressit, *vrguet*, *tinguit*, *temptat*, ex quo pariter potuit accipere *labsa*, *inpar*, *loquella*, et similia. In Heinsio malim alia imitari. quod enim is veteres codices allegat, non satis congruens ratio est, vt aliam scribendi rationem ipse teneat, aliam in carminibus Prudentii exarandis adoptet. *Orthographiam*, inquit Heinsius in praefatione, *Pulmannus ex vetustis exemplaribus non inconcinne aut inscite expresserat, quam tamen nos ex membranis veterrimis hic illic immutauimus, ac meliorem pro virili reddidimus, plus conspiranti codicum antiquissimorum suffragio deferentes, quam praeceptis grammaticorum, quae minus veritatis, fideique, quam argutiarum vt plurimum prae se ferunt. Quamquam nec denegarim multo plura a me immutari orthographica potuisse, si membranis venerandam vetustatem ostentantibus, assentiri per omnia ius fasque habuissem: et curis secundis nonnihil reseruandum videbatur*. Equidem in codicibus antiquissimis nihil aliud reperio nisi maximam discrepantiam in orthographia, innumerosque errores. Neque intelligo, cur Prudentii carmina magis, quam Ciceronis opera, ad orthographiam codicum VII. VIII. vel IX. seculi reuocari debeant. Verum de diuersa scribendi ratione codicum, et nonnullarum editionum Prudentii fusius dicam ad huius capitis calcem in nota. In commentariis notabo quosdam errores typographicos editionis parmensis in carminibus Prudentii, vbi scilicet sensus desideratur, aut lex metri, et latinitatis non constat, quod simili modo cum optimis aliis editionibus facere decreui, nequis variantes lectiones esse putet.

(*b*) Multos hymnos Prudentii seorsum excusos nunc indicabo. Inter *Acta sincera martyrum Theodorici Ruinart* sunt hymni Eulaliae, Cassiani, Agnetis, Laurentii, Hippolyti, XVIII. martyrum caesaraugustanorum, Qurini. Hymnus S. Dionysii episcopi alexandrini in eisdem actis Prudentio adscribitur in indice bibliothecae casanatensis: sed nullus est hymnus S. Dionysii in editione veronensi, qua vtor, anni 1731. Extat in iisdem actis passio Infantis ex hymno S. Romani. Apud Bollandianos extat vol. II. aprilis hymnus XVIII. martyrum caesaraugustanorum, vol. I. martii SS. Hemeterii, et Celedonii, vol. II. augusti S. Laurentii, vol. III. eiusdem mensis S. Cassiani, vt alia nunc praetermittam a continuatoribus Bollandi ex operibus Prudentii egregie illustrata. Passio S. Eulaliae extat in *Hagiologio Georgii Vicelii Moguntiae* 1541. S. Cypriani *in eius operibus*, SS. Hemeterii, et Celedonii, et S. Leocadiae *apud Surium*. *In vitis Patrum*, collectore Aloysio Lipomano, inseruntur hymni SS. apostolorum Petri, et Pauli, Laurentii, Agnetis, Vincentii, Cypriani, XVIII. mart., Romani, Cassiani, Hippolyti, Fructuosi, Quirini, Eulaliae, Hemeterii. Alii extant in Hymnario V. Thomasii.

118. Prudentii, in vulgares linguas conuersi, non tot proferam exempla, quot vellem. quamquam plura fortasse latent. Sed certe non tam obuiae sunt poetae christiani versiones, quam aliorum gentilium, e quibus nulla interdum vtilitas, maxima plerumque pernicies in hominum mores potest deriuari. Rodriguezius de Castro Psychomachiae versionem hispanicam viderat, (metro, vt coniicio, factam) interprete bacalaureo Francisco Palomino, ordinis S. Iacobi conuentus Vclesii sacerdote, editam Vclesii in 4., quam ipse laudat in erudita sua biblioth. hisp. (*a*).

119. Idem refert aliam versionem: *Traduccion de los hymnos, que hizo Aurelio Prudencio a los ilustrissimos martires S. Laurencio, S. Vicente, S. Engracia, S. Lupercio, y los demas innumerables, que padecieron en la imperial ciudad de Zaragoza. Con el nacimiento y patria del mesmo Aurelio Prudencio. Por Luis Diez de Aux, hijo de la misma ciudad, a quien se dedica. En Zaragoza por Iuan de Lanaja y Quartanet.* 1619. in 8. Ludouicus Diez, commentitium Dextri chronicon secutus, hispano carmine Prudentii vitam scripsit. Cl. Petrum Garcià de la Huerta versibus hispanis Prudentii hymnos reddere ex eodem audiui, et iam pridem versionem hymni *de nouo lumine paschalis sabbati* magna cura elaboratam legi.

120. Antonius Du Verdier Biblioth. gallic. edit. Lugdun. 1685. pag. 95. id habet. *Aurelio Prudence Clement. La Passion de Sainct Quirin Martyr Evesque de Scissie, prise de l'hymne 7. de Prudence, poete chrestien, en son liure des couronnes, e traduite en vers françois couplet pour couplet*. Edita est inter vitas Sanctorum Parisiis per Nicolaum Chesneau. Ibid. pag. 1025. Petrus de Montchault vertit gallice duos hymnos Prudentii de Natiuitate, et de Epiphania. (carmine, opinor) Ibid. pag. 521. Guido le Feure de la Borderies edidit Parisiis per Robertum le Maignier: *Hymnes ecclesiastiques, et cantiques, partie traduits, partie de son inuention. in* 8. *anno* 1582. editio secunda, vbi sunt XIV. aut XV., vt credit Verderius, hymni prudentiani, metro gallico a Guidone eleganter conuersi. Ibid. pag. 939. Paschalis Robin gallice reddidit (puto, carmine) hymnum II. peristephanωn de S. Laurentio, et III. de S. Eulalia.

121. Haec

(*a*) *Batalla o pelea del anima: que compuso en versos latinos: el poeta Aurelio prudencio clemente: nueuamente traducida de latin en castellano*. Sub hoc titulo notatur annus 1259. pro anno 1559. editionis, vt Castro ex coniectura videtur. Dicata est Alfonso Manrique, filio Garciae Manrique, Comitis Dosorno, praesidis Ordinum. Si librum oculis lustrare possem, coniicere tentarem, an aliter ordinatis numeris annus editionis esset 1529. Garcia Manrique, Comes de Osorno, seculo XVI. ineunte iam florebat. Rodriguezius scribit *Dosorno*, et mox *Huartanet*.

121. Haec habeo italica Prudentii carmina. *I due libri di Prudenzo contro Symmaco. Tradotti in versi italiani dal P.M. Carlo Agostino Ansaldi Domenicano. Venezia: appresso Pietro Valuasense* 1754. *in* 8. In praefatione ait Ansaldus, paucos id Prudentii opus commentariis illustrasse, ac solum Heinsium feliciter. quod oppido falsum est, nam eos libros doctis commentariis illustrarunt Iuretus, et Grangaeus, vt alios omittam, qui commentarios in omnia carmina ediderunt. Editio versuum latinorum mendis scatet (*a*). interpretatio pura est, et ni-

(*a*) Absoluto hoc, et superiori capite de codd. mss., et editionibus Prudentii, quaedam nunc circa diuersam orthographiam codicum, et editionum congeram: quamquam nonnihil iam dixi, quum de singulis codicibus sermonem habui. Marietti codex scribit, *Kerastae* pro *cerastae*, *conicio*, *deicio*, *proicio*, *barena*, *frutecta*, *virecta*, *Adlantis* pro *Atlantis*, *baut* pro *baud*, *dispero*, *feruos* pro *feruor*, *clodus* pro *claudus*. Aldus scribit, *obmutisce*, *deminuo*, *boluscula*. Vat. A. *obmutisce*, *police*, *milia* pro *millia*, *disuesco*, *subfodit*, *obicio*, *asscitur* pro *adscitur*, *vagantis* pro *vagantes*, alii habent, *vaganteis*. Weitzius, *police*, *tonica*, *ymnus*, *inrepsit*, *atquin*, *saltim*, *vendico*, *ora* pro *bora*, *seuus* pro *saeuus*. Puteanus codex, *dispuite*, *solporeus* pro *sulphureus*, *vertex non vortex*, *marsuppium*, *Solomonia*. Codex Alexandrinus, *ferrugeneus*, *totiens* cum Marietti codice, *neglegat* cum eodem, *luis*, in nominatiuo, *fatesco*, *nichil*, et *michi*, *tempto*. Notandum, seculo VIII., IX., et X. praecipue viguisse hanc scribendi rationem *tempto*, *condepno*, et similia. Egmondanus codex, *postlimineo*, *distructum*, *futtile*, *elegitur*, *ligumine*. Pragensis codex, *disparsa*, *bii* pro *bi*, *dispoliare*, *assit* semper pro *adsit*, et *baut* pro *baud*. Ratisbonensis, *disparsa*, *conicio*, *deicio*, *proicio*, *barena*, *virecta*, *frutecta*, *notbus* pro *notus*, qui est africus, seu ventus meridionalis, *boluscula*, *clodus*, *coagola*, *conubium*, Heinsiani omnes, aut plerique, *Abessolon*, *atquin*, *setius* pro *secius*, *cruminae* pro *crumenae*, *verticibus* pro *vorticibus*. Viennensis, *conicio*, *frutecta*. Widm. *atquin*, *bora* pro *ora*, *fraglat* pro *fragrat*, *alitus* pro *halitus*, *seuus* pro *saeuus*. Bongarsianus, *atquin*, *saltim*, *flagrat*, et *fraglat* pro *fragrat*, Haec, aliaque, his non dissimilia, in vetustis codicibus Prudentii, non minus quam in aliis aliorum veterum, passim reperiuntur, partim ex certa, et stabilita scribendi ratione aut seculi, aut excriptoris, partim ex negligentia, aut errore. Videri potest Gifanius in indice Lucretii, qui plura vocabula ex veteribus libris in Prudentio voluit restituere: lege verba, *pignera*, *praestringo*, *suboles*, *tinguo*, *pulcer*, *conluces*, *volnera*, pagg. mihi 378., 382., 412., 419., 438., 440., 445. In commentariis alia nos obseruabimus: solum nunc animaduertam, toto caelo errare, qui putant, se orthographiam alicuius auctoris sequi, si vetusti codicis, duobus aut pluribus post auctorem seculis exarati, verba, et apices omnes aemulentur: nihil enim tunc agunt, nisi vt imperiti alicuius excriptoris menda, aut, si vis, orthographiam eo seculo vsitatam nobis exhibeant. Inutile tamen non est varias huiusmodi scripturas annotare; nam saepe in locis obscuris ex vnius literulae mutatione vera lectio eruitur. Qua in re ego neque tam fui diligens, quam solent esse laboriosa batauorum ingenia, nam nonnullam iudicandi, et seligendi licentiam mihi arrogaui, neque tam parcus, quam multi fortasse vellent, qui huiuscemodi rerum taedio incredibili afficiuntur. Equidem sedulo dedi operam, nequid ex his, quae in hoc genere Ioannes Mariettus in sua aduersaria coniecerat, et editioni aldinae ad marginem adscripserat, in mea editione desidera-

et nitida. Versionem italicam ms. libri peristephanωn Mediolani viderat Ansaldus, interprete, vti aiebant, Saluinio. Ego aliter lego apud Argelatum, *Biblioteca de' Volgarizatori* tom. III. pag. 302., qui interpretem dicit Marcum Antonium Mozzium, praefationem autem adiecisse Saluinium. Hanc versionem ms. penes se habebat Argelatus, et edere cogitabat in collectione interpretationum veterum latinorum carminum. sed puto, eum rem non perfecisse. Certe Ioannes Lamius tom. I. Memorab. Italor. erudit. pag. 120. edit. Florent 1742. lapsus est, quum asseruit, eam versionem Mozzii post huius obitum Mediolani publici iuris fuisse factam. E cuiusdam amici schedis mss. haec excerpo: *La passione, et morte di S. Cassiano Martyrè, e Vescouo d'Imola, tradotta in ottaue rime dai versi latini di S. Prudenzio in Ferrara* 1585. Interpres videtur esse quidam Ludouicus Napoli, qui Musottio episcopo imolensi opus dedicat, et literas L. N. initio interpretationis apposuit. Eodem autem iudicio, quo S. Cassianum Episcopum appellat, Prudentium quoque Sanctum nominat. Vide num. 56. *Inno di Aurelio Prudenzio Clemente, uom Consolare, a S. Cassiano Martire colla parafrasi in ottaue rime, e le annotazioni del Sig. Abbate Giuseppe Antonio Caualieri di Comachio Accademico Argonauta di Ferrara, e pubblico Maestro di grammatica in Bagnacauallo. Venezia* 1772. *Presso Bortolo Barucchelli*. Cauallerius, vir grammaticus, atauorum explicationem circa notas V. C. maluit sequi, Prudentiumque virum consularem dicere, quam expendere, quid viri docti hoc seculo, proximo, et superiori animaduerterint. *Hymni* VIII. *Kal. ianuar.* paraphrasin rhythmo germanico elaboratam, et anno 1659. editam, recensui supra num. 116. *Psychomachiam* extare ms. redditam graece dixi num 91.; nisi forte quis ex solo titulo graeco versionem totius operis collegit.

deraretur, nisi siquando varietatem lectionis aperte superuacaneam arbitratus sum. Editionem autem Aldinam, Marietti notis mss. illustratam, vt hoc semel dicam, primus mihi indicauit cl. Laurentius Heruas, copia et varietate scriptorum satis iam notus, mathematicis vero studiis in primis excultus, qui dum codd. mss. collegii romani excuteret, in hanc, quam dixi, Aldi editionem incidit, ex qua cogitationem illustrandi Prudentii suscepi. Addebat idem Heruas, se eiusdem Marietti quaedam mathematica scripta inter codd. mss. aliquando vidisse. Neque aliud mihi de Marietto scire contigit, nisi quod cl. Vitus M. Giouenazzi locum indicauit in historia soc. Iesu a Iuuencio edita lib. XVII. num. 36. et seqq., vbi narratur, Antonium Mariettum Romanum ex quadam sacra expeditione, ad quam vna cum alio socio a Pontifice Paulo V. fuerat delegatus, Romam rediisse anno 1616. Hunc esse nostrum Ioannem Antonium Mariettum libentissime credam.

CAPVT

CAPVT VI.

Magdeburgensium, aliorumque de Prudentii doctrina iudicium.

122. QVam multa religionis nostrae capita, quam docte, ac neruose Prudentius defenderit, stabilierit, confirmauerit, si haereticorum potius, quam meis, aut alterius catholici verbis explicuero, nemo, opinor, mihi succensebit, si attente, quo ego respexerim, animaduertat. Propositum enim mihi est ostendere, quanti auctoritas Prudentii sit facienda contra recentes haereticos, aliosque male catholicos, quibus ille aperte resistit. Id autem consequar, si praeter spectatam hominis pietatem, egregiamque probitatem, summopere ab omnibus commendatam, simul etiam constiterit, eum exquisito doctrinae apparatu, et singulari iudicio difficillimas theologiae quaestiones, et grauissima quaeque fidei christianae dogmata explanasse. Igitur Centuriatores Magdeburgenses centur. IV. cap. X. recensente Ludouico Lucio, Prudentium tradunt fuisse ingeniosum, grauem, moribus compositum, literarum in adolescentia studiosum, ex Hispania Romam profectum ad venerationem martyrum, (confer num. 58.) in libris aduersus Symmachum doctrinam suam, vimque ingenii non mediocrem ostendere. De eius vero doctrina haec fere aiunt, de vna diuina, et aeterna essentia, distincta tribus personis, recte sensisse, sicut in initio psychomachiae: *Vnum namque deum colimus sub nomine trino*, et hymno ante somnum vers. I., *Ades, Pater supreme*. De Christo item Hamartig. vers. 51., *Forma Patris veri verus stat Filius*. De Incarnatione Christi hym. ante cibum v. 136., *Ecce venit noua progenies*; et rursus in hym. Omni hora, *Corde natus ex Parentis*: et hym. VIII. Kal. Ian. *Stragem sed istam non tulit*.

123. De creatione in eod. hym. v. 22., *Caelum, diemque, et cetera*. Deum non esse auctorem mali Hamart. v. 159., *Inuentor vitii non est deus*. De rerum creatarum corruptione, et interitu ibid. ver. 504., *Nam vanum, quidquid sol adspicit etc.* De angelis bene inquit, conditos eos esse magno numero, et a deo in suos vsus seruari lib. II. adu. Sym. ver. 233. Vocat *aerios ministros* Ham. v. 166., et ex eorum numero, et ordine diabolum propria excidisse petulantia prolixe docet. De homine perfectissime condito, et de lapsu eius, ac restitutione per Christum recte sensit tum alibi, tum lib. II. con. Sym.

Sym. v.260., et seqq. et Hamartig. v.665., *Labi hominis, seruare dei est*. Eidem integram fuisse, et rectam potestatem voluntatis ante lapsum prolixissime narrat Hamart. v.673., *Nescis, stulte, tuae vim libertatis ab ipso - Formatore datam*. Quod vero hoc loco obtrudunt Magdeburgenses, docere Prudentium, peccato originali destructam in vniuersum potestatem voluntatis, et in pessima quaeque mutatam, quale hoc sit, mox videbimus. Pergunt enim dicere, recte eum sensisse de peccato originis in apotheosi v. 908., *Haec prima est natura animae*. De discrimine legis, et euangelii ibid., *Sed cadit in faciem plebs, non visura profundae* v.330., et seqq.

124. Addunt, Prudentium haereses nonnullas confutasse, illas maxime, quae in personam, et officium Christi fuerunt blasphemae, in apoth. praef., vbi contra gentilium stultas contentiones, et quaestiones de deo, et religione recte ait: *Iccirco mundi stulta delegit deus*. Dimicat in sequenti carmine acriter contra patripassianos: contra quos asserit, filium, non patrem, hominem factum, passum, et mortuum: filium item, non patrem, a patriarchis esse visum. Et diserte inquit v. III. *Pater est, quem cernere nulli - Est licitum*. Deinde contra sabellianos grauissime disputat, et concludit, *Haec est nostra salus etc.* Postea in iudaeos inuehitur acerrime, *En tibi Christum, - Infelix Iudaea, deum*.

125. Contra Ebionis, Artemonis, Samosateni, Photini, et Marcelli sectatores, quos *homuncionitas* dicit, pugnat prolixo carmine, ac memorabili doctrina eam disputationem concludit, inquiens, *Ipse gerit, quod struxit opus etc.* Rursus contra haeresin Cerdonis, Apellis, aliorumque phantasticorum agit in eiusdem operis carmine, vbi et manichaei, qui aerium Christo corpus attribuit, nominatim meminit, *Ac primum specta, an deceat quidquam simulatum - Assignare deo*. Videtur et postremum eius operis carmen instituisse propter eos proprie, qui negarunt corporis resurrectionem, in quo pulchre ait: *Nosco meum in Christo corpus consurgere*. Confutat prolixo libello, *Hamartigenia*, Marcionis haeresin. Postremo cum Symmacho congreditur, refellens omnes eius rationes, quibus persuadere priscorum rituum restitutionem conatus erat.

126. Passim etiam Centuriatores doctrinam Prudentii laudant, eum recensentes inter *praestantes, et illustres doctores, ex quibus potissimum, quae doctrinae forma seculo* IV. *vsitata fuerit*, colligitur. Sic cap. IV., deum esse vbique Prudentius tradidit Apoth., *At deus ingens, - Atque superfusus*. In vna essentia diuina tres existere personas Apotheos. praefat. *Est tria summa deus*. Et in ipsa Apoth. v. 238. *Haec*

Haec est nostra salus. Patrem esse aeternum, et immensum Apoth. v. IV. *Pater est, quem cernere nulli - Est licitum*. Qualis sit filius, quod attinet ad eius substantiam, proprietates, officia, diligenter explicat Hamartig. ver. 346., *Conditor ergo boni pater est, et cum patre Christus*. Doctrinam de duabus Iesu Christi naturis Psych. ver. 74., *Atque innupta deum concepit femina Christum - Mortali de matre hominem*. Bona omnia a deo condita esse Hamartig. ver. 338., *Principio rerum*. De causa lapsus Hamartig. v. 184., *Sed factus de stirpe bonus*. De hominis lapsu, et statu eius post lapsum lib. II. adu. Sym. ver. 260., *Condideram perfectum hominem*. Et Hamart. v. 697., *Vade, ait ipse parens*. De libero arbitrio ante lapsum Hamart. v. 673. *Nescis, stulte, tuae vim libertatis ab ipso*. In quibus rebus voluntas humana libera sit, vel seruiat, Hamartig. v. 269., *En tibi signatum libertatis documentum*. De discrimine veteris, et noui testamenti Apoth. v. 330., *Sed cadit in faciem plebs, non visura profundae - Legis in effigie scriptum per enigmata Christum*.

127. Praeterea de operibus christianorum propriis, et animo prompto atque alacri praestandis hym. Ieiun. v. 211., *Est quippe et illud grande virtutis genus*. De loco animarum hymn. Exequiarum vers. 149., *Sed resolubile corpus*. De resurrectione mortuorum ibid. v. 33., *Nam quod requiescere corpus*. Et Apoth. v. 1062., *Nosco meum in Christo*. De vita aeterna hym. Defunct. v. 97., *Haec, quae modo pallida tabe*. De inferis lib. II. cont. Sym v. 185., *Interior, qui spirat homo, luet ille perenne*. Contra vanam philosophiam, astrologiam, et magiam lib. II. adu. Sym. v. 470. *Quisque putat fato esse locum*.

128. Videamus nunc, quid a Prudentio minus congruenter dictum Magdeburgenses, aliique haeretici criminentur. Cap. IV. Inuocationem sanctorum in Prudentio reprehendunt hym S. Laurentii, S. Vincentii, et Cassiani. In qua tamen doctrina socios Prudentio dant Athanasium, Basilium, Gregorium Naziancenum, Ambrosium, impudenter affirmantes, *malignum spiritum tantorum virorum scriptis plurima inseruisse, qualia sunt illa de sanctorum defunctorum inuocationibus*. Addunt, Ambrosium, siue alius sit auctor orationis funebris de obitu Theodosii, multa commemorare superstitiosa de cruce inuenta ab Helena, quae contumeliosa sunt in meritum Christi, vti quod habet Prudentius hym. ante somnum v. 133., *Crux pellit omne crimen etc.* Videri etiam Crucis signationi nimium tribuisse Ephremum, et multis non necessariis, et inutilibus oneratam fuisse Ecclesiam, si eo tempore in ea vsitati erant canones poenitentiae Petri Alexandrini. De purgatorio notant, consentire doctri-

ctrinam Prudentii Hamartig. in fine, *Esto cauernoso*, cum Lactantio lib.VII. c.XXI., et Hieronymo lib.IV. comment. in Esaiam cap. IV. et lib.XVIII. com. in Esaiam.

129. Iam circa ritus ecclesiasticos animaduertunt, *crescente superstitione seculo* IV. caeremonias funebres, tum ex ethnicismo, tum ex iudaismo cumulatas fuisse, et proferunt cap. VI. Prudentii vers. hym. Exeq. *Candore nitentia claro*, et *Nos tecta fouebimus ossa*. Aras in templis fuisse ex historiis eius seculi, Socratis, Sozomeni, Theodoreti, aliisque fatentur, sed aiunt, a iudaeis hanc consuetudinem permanasse. Referunt, Prudentium indicare, imagines repraesentantes passiones martyrum in templis collocari solitas, sed picturas in templis improbari ab Hieronymo Epist. ad Ioan. Hierosolym. Concedunt, Prudentium meminisse cerearum candelarum hym. S.Laur., et S. Hieronymum contra Vigilantium asserere, per totas orientis ecclesias, quando legendum est euangelium, accendi luminaria, *iam sole rutilante, non vtique ad fugandas tenebras, sed ad signum laetitiae demonstrandum*. Sed reponunt, haec quoque ex iudaismo orta. Denique cap. X. inter naeuos Prudentii numerant, quod non sat commode loquatur de libertate humanae voluntatis Hamartig. v. 769. *En tibi signatum*. Et quod ibidem v.509. de carnis innocentia violentam, vt ipsis videtur, interpretationem dicti Pauli ad Ephesios VI. amplexus fuerit: *Errat, ait, qui luctamen cum sanguine nobis*. Item quod martyrum merita ciuitatibus illis profutura scripserit, in quibus obdormierint, hym. XVIII. martyr. caesar. *Sola in occursum numerosiores*. Nec satis caute dixisse illis videtur Cathemer. hym. ante cibum v.146. *Hoc odium vetus illud erat.* Quaedam ex his Prudentio quoque obiicit Lucas Osiander in Epit. eccles. hist. cen.4. lib.I. c.26. *Quos errores*, inquit, *Dominum ipsi condonasse non dubitamus*. Qui tamen fatetur, recte eum de plerisque partibus religionis christianae sensisse, pio zelo, et recto iudicio haereses quasdam oppugnasse, et damnasse, Symmachum egregie confutasse. *In hoc autem poeta*, addit, *hoc in primis commendandum, et christianis poetis nostri seculi imitandum est, quod non inuocat, aut suis poematibus admiscet deos ethnicos, neque theologiam impuris gentilibus fabulis conspurcat: sed sancta phrasi res diuinas serio, et tamen satis eleganter tractat*. Ita haeretici causae religionis catholicae magnum pondus adiiciunt, dum Prudentium maximopere laudant, et a suis opinionibus alienum fuisse vltro fatentur. His Ioannem Clericum, fortasse non valde repugnantem, adiungam: qui tom. XII. bibliot. vniuers. Pithagoreismi suspicionem Prudentio intentat ex hym. III. cath.

cath. v.58. *Absit enim procul illa fames, - Caedibus vt pecudum libeat - Sanguineas lacerare dapes*. Multa etiam blaterat circa orationem in Hamartig.: O *dee cunctiparens*, et quod Prudentius animam vocet *liquorem*. Quod autem mireris, Clericus in rebus poeticis non melior criticus, quam in sacris, Prudentium affirmat interdum repere humi, quum maxime in sublime volare conatur: eius tamen lectionem ad ecclesiasticas antiquitates cognoscendas opportunam esse non diffitetur. Bailius in Dict. Crit. verbo, *Prudence*, partim Clerico adhaeret, partim ab eo dissentit: nam et orationem Hamartigeniae defendi, et laudari posse tuetur, et animae immortalitatem a Prudentio diserte affirmari testatur. De manichaeorum haeresi potius Bailius laborat, quorum obiectiones satis diluisse Prudentium negat, quum nusquam idoneam responsionem se inuenisse pertinaciter asseueret.

CAPVT VII.

De Sanctorum cultu, et veneratione, eorumque Reliquiis, ex Prudentii carminibus.

130. VT autem via, et ratione Prudentii doctrina vindicetur, primum dicam de iis, in quibus Prudentius cum catholicis consentit, ab haereticis discrepat. tum ea explicabo, quae aliquibus visa sunt a veritate fidei christianae aberrare. Inuocationem sanctorum, cultumque reliquiarum affirmat Prudentius. Sed solusne id Prudentius affirmat? Immo alii etiam, aiunt: quia iam *coeperat haec superstitio* (a). Quid si toto orbe christiano factum id fuisse ostendam, approbantibus, et plaudentibus episcopis? Dicemusne, veteres illos errasse, nouatores vera sentire? Relegantur Prudentii carmina, et liquido apparebit, non a Prudentio opinionem aliquam suam proponi, sed ecclesiae vniuersae consuetudinem enar-

(a) Fabricius in comment. inuocationem Sanctorum temporibus Prudentii in ecclesiam iam irrepsisse ait, et errorem suum contra Prudentium auctoritate Ioachimi Camerarii tueri vult, qui asserit, Prudentium nimis in his fuisse poetam, et a simplice veritate recessisse, amoenitatem musicam secutum. Verum in his audiendus non est Camerarius, *senex ille multo melius de Plauto, quam de religione meritus*, quod recte in quodam Fabricii exemplari manu ad marginem adscriptum reperi. Prudentius saepe historice loquitur, neque alio modo, ac ceteri SS.Patres.

enarrari (*a*): Hymno IV. patrocinium martyrum erga ciuitates, quae eorum ossa venerantur, concelebrat, v. 13.

Orbe de magno caput excitata
Obuiam Christo properanter ibit
Ciuitas quaeque, pretiosa portans
Dona canistris.

Tum singillatim recenset *Carthaginem*, *Cordubam*, *Tarraconem*, *Gerundam*, *Calagurrim*, *Barcinonem*, *Narbonem*, *Arelatem*, *Emeritam*, *Complutum*, *Tingim*, praecipue vero *Romam*, et *Caesaraugustam*. In passione Vincentii obseruare licet diligentiam, qua veteres illi christiani reliquias martyrum comparabant, vt essent sibi, suisque posteris tutamen v.333. et seqq. (*b*).

131. Ex

(*a*) Perist.I. vers.7. *Hic calentes hausit vndas caede tinctus duplici, - Illitas cruore sancto nunc arenas incolae - Confrequentant obsecrantes voce, votis, munere. - Exteri necnon et orbis huc colonus aduenit. - Fama nam* TERRAS IN OMNES *percucurrit proditrix, - Hic patronos esse mundi, quos precantes ambiant*. Praeclari sunt versus illi in *passione* Laurentii v. 513.

Quidquid Quiritum sueuerat
Orare simpuuium Numae,
Christi frequentans atria,
Hymnis resultat martyrem.
Ipsa et Senatus lumina,
Quondam Luperci, aut Flamines,
Apostolorum, et Martyrum
Exosculantur limina...
O ter, quaterque, et septies
Beatus Vrbis incola,
Qui te, ac tuorum cominus
Sedem celebrat ossuum.
Cui propter aduolui licet,
Qui fletibus spargit locum,
Qui pectus in terram premit,
Qui vota fundit murmure.

Et *hymno* III. de Eulalia v.191. et seqq.

Hic vbi marmore perspicuo
Atria luminat alma nitor
Et peregrinus, et indigena,
Relliquias, cineresque sacros
Seruat humus veneranda sinu.
Sic venerarier ossa libet,
Ossibus altar et impositum,
Illa dei sita sub pedibus
Prospicit haec, populosque suos
Carmine propitiata fouet.

(*b*) Coire toto ex oppido
Turbam fidelem cerneres,
Mollire praefultum torum,
Siccare cruda vulnera.
Ille vngularum duplices
Sulcos pererrat osculis,
Hic purpurantem corporis
Gaudet cruorem lambere.
Plerique vestem linteam
Stillante tingunt sanguine,
Tutamen vt sacrum suis
Domi reseruent posteris.

Et vers. 509. in *eodem hymno* S.Vincentii.

Dum cura sanctorum pia
Deflens adornat aggerem,
Tumuloque corpus creditum
Vitae reseruat posterae.

In *passione* Hippolyti v. 135. et seqq.

Maerore attoniti, atque oculis rimantibus ibant,
Implebantque sinus visceribus laceris.
Ille caput niueum complectitur, ac venerendam
Canitiem molli confouet in gremio.
Hic humeros, truncasque manus, et brachia, et vlnas,
Et genua, et crurum fragmina nuda legit.

Pal-

131. Ex hac tanta christianorum cura in martyrum ossibus colligendis, quae non solum a Prudentio affirmatur, sed etiam ex authenticis martyrum actis vberrime confirmatur, recte colligimus, non tantum seculo IV., sed prioribus etiam vbique inualuisse consuetudinem venerandi sanctorum reliquias. Praeterea ratio redditur, cur pretiosa isthaec monumenta ad nostram vsque aetatem conseruentur. Ac reuera Prudentius lectulum, quo iacuit S. Vincentius, suo adhuc tempore extitisse asseuerat, v. 553.

Per fragmen illud testeum,
  Quo parta creuit gloria,
  Per, quem trementes posteri
  Exosculamur, lectulum,
Miserere nostrarum precum,
  Placatus vt Christus suis
  Inclinet aurem prosperam,
  Noxas nec omnes imputet (a).

132. Non

Palliolis etiam bibulae siccantur arenae,
  Nequis in infecto puluere ros maneat.
Siquis et in sudibus recalenti aspergine sanguis
  Insidet, hunc omnem SPONGIA pressa rapit.
Nec iam densa sacro quidquam de corpore silua
  Obtinet, aut plenis fraudat ab exequiis.
Quumque recensitis constaret partibus ille
  Corporis integri qui fuerat numerus.
Nec purgata aliquid deberent auia toto
  Ex homine, extersis frondibus, et scopulis,
Metando eligitur tumulo locus: Ostia linquunt:
  Roma placet, sanctos quae teneat cineres.

Vides, cur in sepulcris martyrum passim reperiantur vasa cum sanguine, quem verum sanguinem esse ipsi haeretici experimentis comprobarunt: adeoque huiusmodi vasa certum esse martyrii signum nemo sanus negauerit. Quid enim aliud ea indicant? Consule Boldettum lib. I. obseruat. cap. XXVIII., et seq., vbi erudite hoc argumentum exponit.

(a) De SS. martyribus Fructuoso, et sociis haec refert Hymno VI.

Tum de corporibus sacris fauillae,
  Et perfusa mero leguntur ossa,
  Quae raptim sibi quisque vindicabat.
Fratrum tantus amor domum referre
  Sanctorum cinerum dicata dona,
  Aut gestare sinu fidele pignus.
Sed ne relliquias resuscitandas,
  Et mox cum Domino simul futuras,
  Discretis loca diuidant sepulcris,
Cernuntur niueis stolis amicti,
  Mandant restitui, cauoque claudi
  Mixtim marmore puluerem sacrandũ.
Exultare libet tribus Patronis,
  Quorum praesidio fouemur omnes
  Terrarum populi Pyrenearum..

Huc faciunt verba Braulionis in epist. ad Iactatum presbyterum tom. XXX. Hisp sacr. in append. III. *De reliquiis vero reuerendorum apostolorum, quas a nobis flagitastis vobis debere mitti, fideliter narro, nullius martyrum me ita habere, vt quae cuius sint, possim scire. Praecessorum et dominorum meorum sententia fuit, vt quia passim aut furtim, aut etiam inuiti ipsi et coacti multorum charitate ex his, quae habebant aut dare, aut carere cogebantur,* cun-

132. Non solum autem Prudentii testimonio, sed plurium aliorum dictis comprobatur, hunc vsum in vniuersa ecclesia fuisse communem. Et vt alios omittam, S. Paulinum Nolanum proferam, quia sententias prudentianis simillimas is solet complecti, et egregie miracula ad S. Felicis sepulcrum patrata commemorat (a). Quan-

cunctorum notitiae ne vllius pateret indicium; tituli tollerentur. et sub vno conclaui mitterentur. Reseruatae sunt tamen admodum septuaginta, quae in vsus habentur, inter quas eae, quas quaeris, minime reperiuntur. Suspicarer, festum innumerabilium martyrum Caesaraugustanorum inde ortum fuisse, nisi Acta eorum veriora essent, quam vt vllis suspicionibus possint concuti. Eodem fere pertinent, quae in ceteris Peristephanωn hymnis circa cultum, et inuocationem Sanctorum canit Prudentius.

(a) *Natali* III.

Cernere, tunc passim est, sacra purgata medela
Pectora liminibus sterni, iam mente refectos,
Gratantes iam voce sua: concurrit hiantum
Turba tremens hominum....
Stipatam multis vnam iuuat vrbibus vrbem
Cernere, totque vno compulsa examina voto.
Lucani coeunt populi etc.

Natali IX.

Nam quasi contignata sacris coenacula tectis
Spectant de superis altaria tota fenestris,
Sub quibus intus habent sanctorum corpora sedem etc.

Tum plurium Sanctorum reliquias memorat, et in his:

Hic et Nazarius martyr, quem munere fido
Nobilis Ambrosii substrata mente recepi.

Natali XI. inter Anecdota Muratorii v. 46. et seqq.

Omnimedens Dominus Sanctos mortalibus aegris
PER VARIAS GENTES medicos pietate salubri
Edidit....
Inde Petrum, et Paulum romana fixit in vrbe.
Sic deus et reliquis tribuens pia munera terris,
Sparsit vbique loci magnas sua membra per vrbes.
Sic dedit Andream Patris, Ephesoque Ioannem..
Parthia Matthaeum complectitur, India Thomam,
Lebbaeum (Thaddeum) Lybies, Phryges accepere Philippum,
Creta Titum sumpsit, medicum Boeothia Lucam,
Marcus, Alexandria, tibi datus...
EtCarthago potensCypriano martyre floret.
Nec procul inde Vticam collatis CANDIDA MASSA
Martyribus magno venerandae caedis aceruo
Extulit...
Ambrosius Latio, Vincentius extat Iberis,
Gallia Martinum, Delphinum Aquitanica sumpsit:
Multaque praeterea per easdem largiter oras
Semina Sanctorum positis diffusa sepulcris
Illustrant totum superis virtutibus orbem.

Paucis S. Augustini verbis multa complectar, qui enar. in ps. 44. *Ostendatur mihi*, inquit, *Romae in tanto honore templum Romuli, in quanto ibi ostendero memoriam Petri. In Petro quis honoratur, nisi ille defunctus pro nobis?* In Paulino *Aquitania* pro *Aquitanica* cl. Giouenazzius coniiciebat legendum, qui nonnullos veterum auctorum locos notauit, in quibus Aquitania tamquam prouincia a Gallia distincta profertur. Plures huiusmodi coniecturas in S. Paulinum in schedis suis seruat Giouenazzius, quas in publicam lucem edi praestaret. Siquidem Paulini carmina medico in primis experto indigent, vt sanitati restituantur; quales non fuerunt Muratorius, et Mingarellius.

Quantus fuerit ad venerandum corpus S. Felicis Nolani gentium concursus, multis in locis refert Paulinus, vt Natali XI. v. 305.

Et magni solium breue Confessoris adorat
Iugiter e variis collecta frequentia terris.

et egregie confirmat S. Augustinus Epist. 78., *Multis notissima est sanctitas loci, vbi Felicis Nolensis corpus conditum est, quo volui, vt pergerent, quia inde nobis facilius, fideliusque scribi potest, quidquid in eorum aliquo diuinitus fuerit propalatum*. Quo innuit Augustinus amicitiam, quam cum Paulino arctissime contraxerat. In versibus Paulini *solium* est sepulcrum, vt dici solet *solium* B. Petri.

CAPVT VIII.

De sacris imaginibus, de SS. Crucis adoratione, et Pontificis Romani primatu.

133. EX his patet, falso Hospinianum, Binghamum, aliosque asserere, solum post Augustini tempora vsum venerationis reliquiarum inualuisse. Colligo praeterea, picturas in ecclesia a S. Augustino non fuisse improbatas, (quod Petrus martyr, aliique obiiciunt,) qui et optime sciebat, quid Nolae ageretur, et epistolas S. Paulini, in quibus de eis mentio occurrit, magnis laudibus prosequitur Epist. 27. ad Paulinum. Neque primus fuit Paulinus, qui hunc morem induxerit, vt haeretici nonnulli blaterant. Etenim ipse innuit, alibi etiam id factum, etsi raro, Natali IX.

Forte requiratur, quanam ratione gerendi
Sederit haec nobis sententia, pingere sanctas
Raro more domos animantibus assimulatis.

Et imagines quidem, de quibus Prudentius noster in Cassiano, et Hippolyto, erant certe antiquiores, altera in Foro Cornelii, altera Romae. Barthius Aduers. lib. II. cap. XXXII. putat, in carmine de Passione inter opera Lactantii manifeste fieri mentionem de picta Domini effigie in aditu templi. Hi autem sunt versus:

Quis-

Quisquis ades, mediique subis in limine templi,
Siste parum, insontemque tuo pro crimine passum
Respice me, me conde animo, me in pectore serua.

Tempore concilii eliberitani in nonnullis regionibus haec consuetudo videtur iam fuisse inducta: nam eo respicit Canon XXXVI., quo *Placuit, picturas in ecclesia esse non debere; ne quod colitur, et adoratur, in parietibus depingatur*. Qui canon sapienter illo tempore potuit esse constitutus, quum tutae Christianorum ecclesiae non essent ab ethnicorum irruptionibus, et irrisionibus, et praeterea ex ethnicorum exemplo idololatriam christiani facile possent addiscere, et imagines praecipue, non deum, qui eis repraesentaretur, colere. Theodoretus cap. XVI. hist. in vita S. Simeonis Stylitae testatur, Romae passim in officinarum propylaeis erectas fuisse sancti illius imagines, vt hanc sibi tutelam et praesidium adiungerent. quo satis ostenditur, quisnam ecclesiae romanae sensus fuerit circa imagines sanctorum Theodoreti aeuo. Confer Petauium lib. XI. cap. XIII. tom. IV. part. II.

134. De crucis autem veneratione, et potentia maxime illustris est Prudentii doctrina. Cath. VI. v. 129.

Fac, quum vocante somno
Castum petis cubile,
Frontem, locumque cordis
Crucis figura signet.
Crux pellit omne crimen,
Fugiunt crucem tenebrae,
Tali dicata signo
Mens fluctuare nescit.

Hymno V. *Cath.* v. 96.

Nam praefixa cruci spes hominum viget.

Hymno IX. *Cath.* v. 82.

Solue vocem mens sonoram, solue linguam mobilem,
Dic trophaeum passionis, dic triumphalem crucem:
Pange vexillum, notatis quod refulget frontibus.

In Romano v. 586.

Haec illa crux est omnium nostrum salus,
Romanus inquit, hominis haec redemptio est.

Apotheos. v. 446.

.... Iam purpura supplex
Sternitur Aeneadae rectoris ad atria Christi,
Vexillumque Crucis summus dominator adorat.

Plura

Plura alia habes Cat. hymno XI. v.113., Perist. hym.X. v.621.et seqq. Psych. v 347., lib.I. adu. Sym. v.465., et seqq., vbi Constantini victoriam contra Maxentium exponit, animaduertens, quod:

...... Tunc ille senatus
Militiae vltricis titulum, Christique verendum
Nomen adorauit, quod collucebat in armis.

Lib. II. v.711. de militibus christianis:

...... Cruce fronti
Inscripta, cecinere tubae, prima hasta dracones
Praecurrit, quae Christi apicem sublimior effert.

Haec certe non negant Heterodoxi, immo plures alios e SS. Patribus ita et locutos fuisse, et factitasse profitentur. Verum eos perperam, et superstitiose dixisse, et fecisse clamant. neque ego neruosius Magdeburgenses refelli posse puto, quam si omnia loca ex eorum historia colligerentur, quibus Patres seculi IV., quo religio, et doctrina catholica maxime viguit, erroris et superstitionis arguere non verentur. Optime enim norunt, plerosque tum verbis, tum factis cum nostri temporis catholicis conuenire; atque adeo omnes populos, quos docebant, quos regebant, eodem more vixisse in dubium nequit reuocari (*a*).

135. Iidem inter SS. Patres, quos nihil de primatu romani Pontificis dixisse aiunt, (de quibus nihil nunc ad nos) Prudentium nostrum enumerant. Atqui res contrario modo se prorsus habet. En verba fortissimi Martyris Laurentii Perist. II. v.413.

O Christe, numen vnicum,
O splendor, et virtus Patris,
O factor orbis, et poli,
Atque auctor horum moenium.
Qui sceptra Romae in vertice
Rerum locasti, sanciens

Mun-

(*a*) Neque animus nunc est eos exagitare, qui luminis splendore praestricti, oculos omnino claudere voluerunt, et aperta SS. Patrum testimonia ausi sunt corrumpere, vt Georgius Fabricius, qui in carmine de Passione Domini inter Lactantii opera pro his verbis, *Flecte genu, lignumque crucis venerabile adora - Flebilis*, supposuit; *Flecte genu, innocuo terramque cruore madentem - Ore petens humili*. *Praestitisset*, ait Io. Albertus Fabricius, quamuis heterodoxus, lib.IV. Bib. vet. lat. cap. II. *G. Fabricium passim tum hic, tum alibi non ita fuisse in alienis operibus, quae edebat, ingeniosum*.

Mundum Quirinali togae
Seruire, et armis cedere.
Vt discrepantum gentium
Mores, et obseruantiam,
Linguasque, et ingenia, et sacra
Vnis domares legibus.
En omne sub regnum Remi
Mortale concessit genus:
Idem loquuntur dissoni
Ritus, id ipsum sentiunt.
Hoc destinatum, quo magis
Ius christiani nominis,
Quodcumque terrarum iacet,
Vno illigaret vinculo.
Da, Christe, romanis tuis
Sit christiana vt ciuitas,
Per quam dedisti, vt ceteris
Mens vna sacrorum foret.
Confoederantur omnia
Hinc inde membra in symbolum,
Mansuescit orbis subditus,
Mansuescat et summum caput.
Et iam tenemus obsides
Fidissimos huius spei.
Hic nempe iam regnant duo
Apostolorum principes.
Alter vocator gentium,
Alter CATHEDRAM possidens
Primam, recludit creditas
Aeternitatis ianuas (*a*).

CAPVT

(*a*) Lib.II. in Sym. v.582. *Vis dicam, quae causa tuos, romane, labores - In tantum extulerit? quis gloria fotibus aucta - Sic cluat, impositis vt mundum frenet habenis? - Discordes linguis populos, et dissona cultu - Regna volens sociare deus, subiungier vni - Imperio, quidquid tractabile moribus esset, - Concordique iugo retinacula mollia ferre - Constituit, quo corda hominum coniuncta teneret - Relligionis amor; nec enim fit copula Christo - Digna, nisi implicitas societ mens vnica gentes - ...Hoc actum est tantis successibus, atque triumphis - Romani imperii: Christo iam tunc venienti - Crede, parata via est; quam dudum publica nostrae - Pacis amicitia struxit moderamine Romae ... En ades, omnipotens, concordibus influe terris -* Iam

CAPVT IX.

Male reprehenditur Prudentius circa dogma libertatis, et interpretationem Apostoli ad Ephesios cap. VI.

136. Libertatem indifferentiae, vt vocant, quod defenderit Prudentius, reprehensione dignus non est, nisi omnes ad vnum SS. Patres reprehendantur. Versus eius sunt Ham. 769.

En tibi signatum libertatis documentum,
Quo voluit nos scire deus, quodcumque sequendum est,
Sub nostra ditione situm, passimque remissum
Alterutram calcare viam: duo cedere iussi
De Sodomis: alter se proripit, altera mussat.
Ille gradum celerat fugiens, contra illa renutat.
Liber vtrique animus, sed dispar vtrique voluntas.
Diuidit huc illuc rapiens sua quemque libido.

Marchio Scipio Maffaeius *in Hist. Grat.* inter ceteros Patres, qui catholicam doctrinam de gratia, et libero arbitrio tradiderunt, Prudentium collocat. Daniel Huetius in Origenianis lib. II. quaest. VII. egregie Origenis sententiam de libertate indifferentiae contra Cornelium Iansenium defendit ex S. Augustino, quem vnum huius concertationis arbitrum vult esse Iansenius. Gaudeo, ab his doctissimis hominibus ea esse dicta, quae a me pro Prudentio essent dicenda, ne molesta quaestione implicer, et cramben, ad nauseam iam recoctam, hoc loco repetam. quamquam in commentariis necesse erit quaedam adiungere. Iam Apostoli locum non male dicendus est exponere Prudentius cap. VI. epist. ad Ephes., *Induite vos armaturam dei, vt possitis stare aduersus insidias diaboli. Quoniam non est nobis colluctatio aduersus carnem, et sanguinem, sed aduersus principes, et potestates, aduersus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritalia nequitiae in caelestibus*. Prudentius Hamart. v. 509.

Iam mundus te, Christe, capit, quem congrege nexu - Pax, et Roma tenent: CAPITA *haec, et* CVLMINA *rerum - Esse iubes*. Et v. 660. Roma de seipsa: *Nunc nunc iusta meis reuerentia competit annis, - Nunc merito dicor venerabilis, et caput orbis*. In Passione Hippolyti v. 29. *Fugite, o miseri, execranda Nouati - Schismata: catholicis reddite vos populis. - Vna fides vigeat, prisco quae condita templo est: - Quam Paulus retinet, quamque cathedra Petri*.

Errat, ait, qui luctamen cum sanguine nobis,
Et carne, et venis feruentibus, et vitioso
Felle putat, calidisque animam peccare medullis.
Non mentem sua membra premunt, nec terrea virtus
Oppugnat sensus liquidos, belloue lacessit.
Sed cum spiritibus tenebrosis nocte dieque
Congredimur.
...... Facile est frenare rebelles
Affectus carnis.
Maior inest vis illa homini, quae flatile virus
Ingerit, et tenuem tenui ferit aere mentem.

Neque Prudentius omnem culpam in daemonem reiicit, sed magna ex parte ad cordis, animique motus rebelles reuocat vers. 553.

Sed quid ego omne malum mundique, hominumque maligni
Hostis ad inuidiam detorqueo? quum mala nostra
Ex nostris concreta animis, genus, et caput, et vim,
Quid sint, quid valeant, sumant de corde parenti?
Ille quidem fomes nostrorum, et causa malorum est.
Sed tantum turbare potest, aut fallere, quantum
Nos volumus...
Gignimus omne malum proprio de corpore nostrum.

Plerique interpretantur, Apostoli verbis, *Aduersus carnem, et sanguinem* homines intelligi. S. Hieronymus ad ea verba Prudentii interpretationem refert, nec videtur damnare (*a*). Cl. Teolius in comment. ad hunc Prudentii locum notauit, Estium sententiae S. Pauli non alium commentarium adhibuisse, quam hos poetae nostri versus, quos in eo maxime commendat, quod *mundus tenebrarum harum* dicatur esse mundus hic inferior, turbulentus, atque caliginosus, cui daemones praepositi sunt merito transgressionis humanae, siue ad tentandos homines, siue ad nocendum eis. Certe

(*a*) *Dicat quispiam: hoc quod ait, Non est nobis colluctatio aduersus sanguinem, et carnem etc. ideo dici, vt doceamur, ne ea quidem, quae nobis ministrari vitia putamus ex carne, carnis esse, vel sanguinis, sed a quibusdam spiritualibus nequitiis suggeri... Quia vult ergo, aiunt, Apostolus nos docere, non ex natura corporis, et de materia carnis, et sanguinis haec vitiorum genera procreari, sed instinctu daemonum, propterea ait, Non est nobis etc. Ideo autem nunc eorum, qui magicis infelices artibus seruiunt, et facere ista perhibentur, exempla protulimus. vt retundamus eorum opinionem, qui putant omnia vitia esse carnis, et sanguinis, et nullam habere daemones potestatem, vt nos incitent ad peccatum* Et post multa: *Prolixius forsitan, quam lector voluerit, de hoc capitulo disputatum sit: sed quaeso det veniam difficultati ipsius loci, et personae Ephesiorum, qui post artes magicas scire debuerant, a quibus fuissent aliquando decepti.*

Certe Estius hanc interpretationis partem Prudentii auctoritate corroborat, eumque vocat *poetam theologum*. Sed in prima, et praecipua parte a Prudentio dissidet, et verba *cum carne et sanguine* intelligi vult non de concupiscentiis, sed de hominibus.

CAPVT X.

Lectio editionis vulgatae Genes. cap. III. *v.* 15., ET IPSA CONTERET CAPVT TVVM, *insigniter ex Prudentio confirmata*.

137. OBiicitur praeterea Prudentio, quod cap. III. Gen. v. 15. ea verba legerit, quae nunc reuera in vulgata editione leguntur: *Inimicitias ponam inter te, et mulierem, et semen tuum, et semen illius: ipsa conteret caput tuum, et tu insidiaberis calcaneo eius*. Prudentius Cathemerinon 3. vers. 121. *Conscia culpa deum pauitans - Sede pia procul exigitur. - Innuba femina quae fuerat, - Coniugis excipit imperium, - Foedera tristia iussa pati. - Auctor et ipse doli coluber - Plectitur improbus, vt* MVLIER *- Colla trilinguia calce* TERAT. *- Sic coluber muliebre solum - Suspicit, atque virum mulier. - Ecce venit noua progenies, - Aethere proditus alter homo, - Non luteus, velut ille prior, - Sed deus ipse gerens hominem, - Corporeisque carens vitiis. - Fit caro viuida, sermo Patris, - Numine quam rutilante grauis - Non thalamo, neque iure tori, - Nec genialibus illecebris - Intemerata puella parit. - Hoc odium vetus illud erat, - Hoc erat aspidis, atque hominis - Digladiabile discidium, - Quod modo cernua femineis - Vipera proteritur pedibus. - Edere namque deum merita - Omnia virgo venena domat: - Tractibus anguis inexplicitis - Virus inerme piger reuomit - Gramine concolor in viridi*. Quid illustrius ad Vulgatae lectionem confirmandam? Quid clarius ad immaculatam Deiparae Conceptionem stabiliendam? Aiunt haeretici, Prudentium exemplar aliquod corruptum sacrorum librorum legisse. Sed cur corruptum illud erat exemplar? quia scilicet ea verba ibi legit, quae ipsi nollent scripta. Ita non alia ratione tueri possunt, lectionem Vulgatae esse corruptam, nisi affirment, iam IV. seculo Prudentium aut vno, aut pluribus exemplaribus corruptis vsum fuisse. Quid? quod interpretatio a Prudentio adhibita satis persuadet, non solum iam tunc passim ita legi, sed etiam ad B. Virginem, *omnia venena domantem, quod deum edere merita fuerit*, hoc est, sine labe conceptam, locum illum

Genesis applicari? Non enim finges, aut, si tibi fingas, mihi probabis, Prudentium ex vno vel altero corrupto exemplari ea verba arripuisse, quibus nouam ipse suam interpretationem fundaret. Cur autem tam perspicuam Prudentii auctoritatem ii potissimum non vrgent, qui B Mariae intemeratam Conceptionem tot voluminibus editis propugnant? Nam Alua, qui in ea causa effuse versatus est, *in Militia Conceptionis* vix pauculos Prudentii versus, apud Eusebium Nieremberg a se lectos, in medium protulit (*a*). Melchior Canus lib.VII. de loc. Theolog. cap. III. hac via potuisset argumentum Achillicum Erasmi refellere, quo is omnium Sanctorum testimonio non se existimat obruendum, siquando vniuersis repugnauerit: nam sancti omnes, qui in eius rei mentionem inciderunt, vno ore, vt iactat Erasmus, asseuerarunt, B. Virginem in peccato originali conceptam. Canus *rem hanc, alias grauissimam, nullius in christiana religione esse momenti* respondet. *Nulla*, inquit, *mihi*, *fateor ingenue, alia via patuit ad illud Erasmi argumentum eludendum, quo Sanctorum auctoritatem acute ille quidem tentauit eludere*, In Prudentio autem videre licet piam sententiam, non solum, qualem Theologi explicant, sed etiam qualem Pictores viuis coloribus exprimunt, depicta imagine Deiparae, cuius pedibus *cernuus anguis proteritur, tractibus inexplicitis virus inerme reuomens*.

138. Idem Canus inter menda, quae ex incuria videlicet typographorum, aut eorum, qui excripsere, imperitia in sacris literis obrepserunt, enumerat eum locum Genesis, *Et ipsa conteret caput tuum* pro *Et ipsum*, nempe semen, aut *ipse*, quod putat posuisse primum interpretem, qui semen in masculino genere transtulit, rem significatam perpendens, ex Hieronymo in Quaest. Hebr. In eadem sunt sententia quum alii, tum Natalis Alexander in dissert. de vulgata S. Script. versione. Sed non aduertunt, potuisse esse corruptum textum hebraeum, quum reuera Bellarminus (lib. II. de verbo dei cap. XII.) legerit codicem, in quo scriptum erat hebraice *ipsa*. Et quod vox hebraea, quae per *ipsum* redditur, significet etiam *ipsa*, quamuis minus frequenter ita accipiatur, docent auctores linguae hebraicae peritissimi. S. Augustinus ad editionis nostrae lectionem accedit lib. XI. De Genesi ad lit. cap. 36. *Inimicitias ponam inter te, et mulierem, et inter semen tuum, et semen illius. Ipsa tibi*

(*a*) Plaza, aliique ne nominant quidem Prudentium. Et hoc maxime desideratur in opere Plazae ita inscripto: *Causa immaculatae conceptionis SS. matris dei Mariae dominae nostrae sacris testimoniis ordine chronologico, vtrinque allegatis, et ad examen theologico-criticum reuocatis, agitata, et conclusa, auctore Benedicto Plaza S. I. Panormi* 1747.

tibi seruabit caput, et tu seruabis eius calcaneum. Et lib. II. de Genesi aduersus Manichaeos cap. VI. *Ipsa tuum obseruauit caput, et tu calcaneum illius*. Pariter S. Ambrosius De fuga seculi cap. VII. *Ipsa tibi obseruabit caput, et tu illius calcaneum*. Claudius Marius Victorius seculo V. in Genesin:

..... Pedibus repes, et pectore prono,
Teque tuo mulier perimet cum semine, cuius
Callidus extremis tantum insidiabere plantis,
Vt trepidans etiam capiti vestigia figat.

Eadem aetate Alcimus Auitus, viennensis episcopus, Vulgatae lectionem, Prudentiique interpretationem secutus est lib. III. Genes.

Olim erit, vt sexum muliebrem pronus adores,
Cuius tu quamquam pauidae insidiabere calci.
Conteret vna caput tandem tibi femina victrix,
Nascendumque etiam tali de stipite germen.

Alios recentiores omitto. Haec enim abunde sufficiunt, vt penitus refellatur Abrahamus Costerus in suo libello: *Vindex loci S. Scripturae Genes.* III. *v.* 15. *a vitiosa interpretatione de B. Virgine Maria, quae in Bibliis ecclesiae romanae iam diu inueterauit*, qui extat vol. II. Thesauri libr. philog., et historic. Thomae Crenii. Costerus cap. V. fidenter ait: *Lectio haec*, IPSA CONTERET, *nondum inuenta fuit Augustini tempore*. et cap. XIV., *Quamuis ergo Patrum quidam to* IPSA *retineant, praedicatum tamen* CONTERET CAPVT *nec agnoscunt, nec exponunt*. Quod ideo dicit, quia nonnulli legerunt: *ipsa* OBSERVABIT. Neque verius eodem cap. oppugnat Franciscum Brugensem, qui probat, lectionem, IPSA CONTERET textui hebraico non repugnare. Negat ibidem commoda expositione, quam Bellarminus, Brugensis, aliique exhibent, lectionem vulgatam accipi posse. Verum Heterodoxus Grotius ingenue fatetur, sensum satis commodum ex ea lectione erui. Hoc tamen fatebor, antiquiorem nostro poeta neminem a me visum, qui clare legerit, CONTERET. sed non dubito, quin alii praecesserint: et hymni quidem prudentiani, in multis ecclesiis celebrati, satis probant, quam communis tunc fuerit sententia de Virgine *conterente caput serpentis*, hoc est, peccatum originale, vt SS. Patres, et interpretes exponunt. Mazochius in addit. ad iunium pag. 990. t. III. Kalend. praeclare Ambrosii locum Serm. XXII. in ps. 118. pro sententia pia explicat.

CAPVT

CAPVT XI.

Ritus ecclesiastici, qui nunc vigent, Prudentii aevo in Ecclesia vsitati. Luminum vsus, et copia.

139. SOlent haeretici (atque vtinam ii soli essent) caeremonias pene omnes, praesertim, quas romana adhibet ecclesia, contemnere, et quum ipsis venerabilis antiquitas obiicitur, aut negant, sub ipso nascentis ecclesiae initio eas fuisse adhibitas, aut ex ethnicismo, et iudaismo originem trahere respondent. In quo parum vident, siue caeci omnino sunt, ducesque caecorum. Quod enim ad priora tria secula appellant, primum plurima perierunt documenta, ex quibus haec ipsa, quae desiderant, possent illustrari. Quam multa enim sunt, quae ex *vno tantum aliquo libro extante* ad nostram notitiam deuenerunt? quae, si is liber periiset, eodem iure nunc negarentur. Deinde in iis, quae ad cultum publicum praesertim circa templa, altaria, eorumque ornatum, et splendorem pertinent, norma religionis congruentius ex IV. seculo, in quo pax reddita est ecclesiae, peti debet, quam ex tribus praecedentibus, in quibus christiani non ea omnia certe, quae vellent, poterant exequi (*a*). Quum autem cultus erga deum externis quibusdam ritibus, et caeremoniis debeat exerceri, eorum vero rituum numerus sit quodammodo circumscriptus, et a natura sit comparatum certa obsequii, et reuerentiae signa exhibere, quae fere apud omnes gentes eadem sunt, non est mirandum, multoque minus repre-

(*a*) Neque enim Lutherus, Caluinus, aliique huiuscemodi reformatores melius norunt, quaenam fuerit consuetudo, quaenam mens ecclesiae tribus primis seculis, quid magis post ecclesiae pacem deceat, quam SS. illi Patres, doctores, et episcopi, quorum consiliis, et doctrina tantopere ipsa ecclesia seculo IV. floruit. Ioannes Marangonius librum edidit: *Delle cose gentilesche, e profane trasportate ad vso, ed ornamento delle chiese*. Petro Lazzeri, claro in theologia, et historia ecclesiastica nomini, displicet haec Marangonii, aliorumque opinio; qui in dissertatione seu diatriba, *De falsa veterum christianorum rituum a ritibus ethnicorum origine, a Petro Rinaldi in collegio Romano habita anno* 1777. probat 1., nullum afferri argumentum, quo nostrorum rituum a ritibus ethnicorum origo vere demonstretur. 2., nullam assignari caeremoniam veterem a catholica ecclesia communiter obseruatam, quae multo melius, atque commodius repeti aliunde non possit. 3., spectata SS. Patrum doctrina, et veteri ecclesiae disciplina, originem, quam illi volunt, assignari nullo modo posse. Loquitur de quatuor primis seculis, et illud vrget, naturae legem ipsam, atque instinctum ad quasdam caeremonias quasi manu tempore omni deduxisse, non minus quam ad alias actiones, vt manducandi, bibendi, vestibus se induendi.

reprehendendum, si in ecclesia catholica etiam a tempore apostolorum consuetudines aliquae fuerint inductae, quarum similes ab ethnicis celebrabantur. Gentiles ex hebraeis sumpsisse pene omnem rationem, et modum, quo deos suos colerent, demonstratum est in dissertatione tom. VII. Antiquit. Graec. Gronou. pag. 1. *Danielis Clasenii theologia gentilium, seu demonstratio, qua probatur, gentilium theologiam, (ceu tenebras) deos, sacrificia, et alia ex fonte scripturae (ceu luce) originem traxisse*. Demum hebraei a deo edocti fuerunt, quibus eum ritibus venerari deberent. adeoque sapienter primi christiani fecerunt, dum ad veterem populi israelitici disciplinam nonnullas suas caeremonias stabilierunt pro ea potestate, quam Christus ecclesiae suae concessit nouas condendi leges, prout res ipsa, et tempora opportunius exigere viderentur.

140. His rationibus vindicatur Prudentius, quem acatholici, et semicatholici accusant, quod ritus veteres ecclesiasticos, quos nunc ipsi reprobant, graphice descripserit. nam quum viri huius nobilissimi, inter secularia negotia versati, pietas, qua ipsemet sepulcris Sanctorum aduoluebatur, martyres feruentissimis precibus sibi patronos inuocabat, eorum venerationem promouebat, hos nouatores a sua sententia deterrere omnino deberet, non alia ratione se expediunt, nisi superstitionis vocabulo temere, et importune adhibito. Neque ego negauerim, ignaros homines interdum ad superstitionem declinare. Sed praeterquamquod nostri seculi mores multo magis impietatis vitio, quam superstitionis laborant, superstitio, quae in his ritibus nonnunquam obrepit, non est peccatum legum, sed hominum; qui difficulter in media virtute consistunt. Memini *in annalibus Lingueti* me legere, eum Londini dum versaretur, valde miratum fuisse superstitionem gentis, quam quum ipse antea inter catholicos solos regnare credidisset, comperit aeque vel magis apud anglos triumphare. In alio, sed non multum dissimili genere Reformatorum inconstantiam notare licet. Nam Romae videmus saepe, et aliis etiam in vrbibus alii videbunt, eos, quos ipsi episcopos, et praedicantes seu pastores habent, et vocant, non alia re valde excellere, neque, vt excellant, laborare, nisi vt bene equitent, perite saltent, et a viris secularibus neque habitu, neque moribus discernantur. Et tamen haec ab ipsis haereticis in primis fuit praetexta causa dissensionis a capite. Aiebant, clerum romanum corruptum esse, reformatione indigere. Ipsi autem, dum cupiunt vitare charybdim, inciderunt in Scyllam, vel dicam melius, inciderunt in Scyllam, neque Charybdim vitarunt,

Fa-

Facile esset totam hanc controuersiam aduersus recentes quasdam nouitates instruere. nam etiam nunc sunt, qui nouitatem in antiquitate rimantur, vt de sui temporis haereticis acute dixit Maldonatus ad cap. 1. Ioan. ver. 1. (*a*). Verum res ipsa, me tacente, loquitur. Vnum afferam exemplum de vsu luminum, ne a Prudentio nostro recedam.

141. Benedictus XIV. lib. 1. cap. 11I. de sacrificio Missae contra Vertum, et Ioachimum Hildebrandum ostendere conatur, primis ecclesiae seculis adhibita a christianis lumina non solum ad depellendas tenebras, sed etiam ex symbolica causa in veteri, nouoque testamento indicata. Hildebrandus fatetur, seculo IV. vsum luminum christianos retinuisse, sub finem demum seculi IV. monumenta extare, quod lumina accendi consueuerint, etiam quum iam illuxisset dies. In lege veteri mystica magis de causa, quam ad fugandas tenebras lumina accendi consueuisse, ex candelabro templi recte colligas. Reuera accensio luminum honoris loco apud veteres habita est. Machab. 1I. cap. IV. v. 22. Antiochus in Hierusalem *magnifice ab Iasone, et ciuitate susceptus, cum* FACVLARVM LVMINIBVS, *et laudibus ingressus est*. Cicero lib. 1II. de Officiis: *Marius a subselliis in rostra recta: idque quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res, si quaeris, ei magno honore fuit. Omnibus vicis statuae factae: ad eas thus, et cerei*. Eccur igitur hic honor deo habendus non erit? At primis ecclesiae seculis consuetudo non erat accendendi lumina interdiu. Concedam, non constare de ea consuetudine: at reipsa non fuisse, *siquando* ad ecclesiam christiani *interdiu* conuenerint, nunquam euinces. Immo vero ex iis, quae habet Prudentius hymno V., vt nihil nunc dicam de candelabris aureis persecutionum tempore, de quibus rursus num. 152., arguo, lumina etiam quum noctu accendebantur, non tantum ad tenebras depellendas, sed praecipue ad honorem deo praestandum, siue multitudinem consideres, siue ritus, fuisse adhibita (*b*).

CAPVT

(*a*) *Vertit forte quidam nostra memoria pro* VERBO SERMONEM ... *secuti sunt nouitatem omnes haeretici ... Darem aliquam veniam, si secuti fuissent antiquitatem, in qua, vt statim indicabimus, multi ita verterunt. Sed indignor haereticorum ingenium diuerticula sectantium, nec alia ratione vocantium* SERMONEM, *quam quia nos* VERBVM *appellamus, et* NOVITATEM QVAERENTIVM IN ANTIQVITATE. *Nam etsi id antiquum aliquando fuit, tamen quia iam fuerat obsoletum, iam est nouum*.

(*b*) Relege hymnum de nouo lumine sabbati Paschalis: *Inuentor rutili, dux bone, luminis ... Lucem redde tuis, Christe, fidelibus ... Incussu silicis lumina nos tamen- Monstras saxigeno semine quaerere, - Ne nesciret homo, spem sibi luminis - In Christi solido corpore conditam .... Viuax flamma viget, seu caua testula - Succum*

CAPVT XII.

Celeberrimum apud veteres christianos peruigilium paschae. Prudentii versus de nouo lumine sabbati paschalis, verus titulus hymni quinti Cathemerinωn.

142. QVoniam Prudentius in laudato hymno v. cathemerinωn peruigilium ad resurrectionem dominicam describit, inde verum eius titulum eruam, ac vindicabo. Codices Heinsii habent, *Ad incensum lucernae*, quod ipsi arridet, quia ritus cerei paschalis Prudentii aeuo ignotus erat. In Cod.Ratisb. idem est titulus. Hanc inscriptionem plerique recentiores sequuntur in editis, nisi quod aliqui, *Ad incensionem*, vel *accensionem lucernae* scribunt. Rodolphus Hospinianus De origine festor. christ. agens de sabbato sancto allegat Naogeorgeum lib.IV. regni papistici, describentem ritum benedicendi cereum paschalem, quem superstitiosum dicit. Idem Hospinianus hunc ritum Zosimo Pontifici circa annum 420. ex libro Pontificali, Alcuino, Amalario, Rabano, Walafrido, Micrologo, Ruperto Tuitiensi, aliisque adscribit: ex aliis (qui minime sunt cum prioribus conferendi) Theodato (quem Theodorum, seu Theodoton appellant) circa annum 615., seu Honorio I. circa annum 622. adiudicat. Notat, circa annum 627. in Gallicia morem non fuisse lucernam, et cereum consecrandi: quippe quum cap. VIII. concilii toletani IV. statuatur, propter vnitatem pacis in illis etiam ecclesiis ritum illum benedicendi esse instituendum. Ex quibus colligit, hymnum v. cath. non esse inscribendum *ad accensionem cerei paschalis*.

Succum linteolo suggerit ebrio, - Seu pinus piceam fert alimoniam, - Seu ceram teretem stuppa calens bibit ... Splendent ergo tuis muneribus, Pater, - Flammis mobilibus scilicet atria, - Absentemque diem lux agit aemula, - Quam nox cum lacero victa fugit peplo. - Sed quis non rapidi luminis arduam, - Manantemque deo cernat originem? ... Pendent mobilibus lumina funibus, - Quae suffixa micant per laquearia, - Et de languidulis fota natatibus - Lucem perspicuo flamma iacit vitro. - Credas, stelligeram desuper aream - Ornatam geminis stare trionibus, - Et, qua bosphoreum temo regit iugum, - Passim purpureos spargier hesperos. Visne audire causam tot, tamque varii generis luminum? Ita ergo pergit Prudentius: *O res digna, Pater, quam tibi roscidae - Noctis principio grex tuus offerat, - Lucem, qua tribuis nil pretiosius, - Lucem, qua reliqua praemia cernimus. - Tu lux vera oculis, lux quoque sensibus, - Intus tu speculum, tu speculum foris, - Lumen, quod famulans offero, suscipe, - Tinctum pacifici chrismatis vnguine.* S.Hieronymi tempore haec erat obiectio Vigilantii, et haereticorum aduersus catholicos, quod ecclesiastico ritu lumina accenderent. Vide num.162.

schalis. Vtitur his rationibus, quod Zosimus 40. annis post Prudentium tenuit pontificatum: in quo egregie fallitur. Nam Zosimus anno 417. Pontifex est electus, Prudentius vero anno 405. scribebat, neque constat, quo anno inde e vita excesserit. Praeterea ait Hospinianus, omnes hymnos libri cathemerinων scriptos esse non pro certo aliquo die anni, sed esse generales, et conuenire titulo libri *cathemerinων*, seu *diurnorum*. Sed non minus hoc loco hallucinatus est. nam hymnus *Ieiunantium*, *Post ieiunium*, *Omni hora*, *In exequiis defunctorum*, VIII. *Kal. Ian.*, *in Epiphania Domini* non magis titulo cathemerinων conueniunt, quam hymnus, qui solum sabbato sancto caneretur.

143. Validior videri potest alia ratio, ex ordine petita, quo hic hymnus v. ponitur inter hymnum post cibum, et hymnum ante somnum, ac proinde ad horam lucernarii est referendus. Riscus tom.XXXI. Hisp. Sacr. hanc sententiam, tamquam exploratam, habet, asserens, hunc hymnum esse quotidianum vespertinum ex ordine hymnorum vsque ad septimum per ordinem distributorum; nihil referre, quod Prudentius quaedam de nocte paschali afferat, quia in hymnis solet res eas memorare, quae horis, quibus hymni decantantur, acciderunt, et ex sacris literis constant. Et, *vt vineta egomet caedam mea*, ego affirmaueram Hymnod. Hispan.in notis ad hymnum S.Laurentii, male a quibusdam hunc hymnum inscribi, *Ad incensum cerei paschalis*, sermonemque in eo esse non de cereo paschali, sed *de cereo, qui quotidie accendebatur*, quemadmodum graeci habebant hymnum, qui singulis noctibus dicebatur, quum primum lumen inferebatur, de quo agit S. Basilius lib. de Spiritu Sancto. Confirmari posset haec opinio, quod in hoc quoque hymno Prudentii *Doxologia SS. Trinitatis* exprimitur, *Per Christum genitum*, quam in graecorum hymno vespertino laudat Basilius. Ceterum etsi neque nunc quidem probem titulum, *Ad incensum Cerei paschalis*, tamen de re ipsa longe diuerso modo sentio. Scio, quaedam ex hoc hymno optime quadrare in officium ecclesiasticum, quod olim dicebatur *lucernarium*, et a S. Ambrosio lib.III. de Virg. cap.IV. *Hora incensi*, a Cassiano lib.III. cap.III. *hora lucernalis*. In concil. tolet.I. cap.IX., *Lucernarium vero nisi in ecclesia non legatur*. Vide notam Garsiae Loaysae, qui probare vult, *lucernarium* ad nostras vesperas pertinere. Hymnus quidem x. Ennodii, qui *vespertinus* dicitur, ad lucernarium est compositus sine vlla controuersia.

144. Quamuis autem hymnus Prudentii eo ordine collocetur, quo hymnus vespertinus quotidianus deberet reponi, non propterea infe-

inferas, quotidianum esse. Nam quum in eo hymno multa sint, quae apte cadunt in hymnum vespertinum, et praeterea in principio noctis sabbati paschalis caneretur, non absurde is locus illi datus est, siue ab auctore, siue, vt ego magis credo, ab iis, qui postea opera compegerunt, et hunc hymnum separatum inter alios cathemerinos collocarunt. In editione Aldi bis editus est, primum statim post Psychomachiam, et ante librum Cathemerinων, tum inter hymnum IV. et VI. Cathemerinων; ex quo patet, eos versus ab Aldo fuisse seorsum repertos, quamuis in libro quoque Cathemerinων fuerint inserti. Iam notaui num. 103., editum fuisse hunc hymnum, ita inscriptum, *De phase populi israelitici*. In Hymnariis V. Cardinalis Thomasii modo inscribitur, *Ad incensum lucernae*, modo *ad benedictionem cerei paschalis*, prout ad hunc, vel alium vsum ab ecclesiis adhibebatur. In Ordine Romano veteri legitur: *Ordo de sabbato sancto in die. Aliqui tamen hic cantant hymnum Prudentii: Inuentor rutili, dux bone, luminis*. In officio isidoriano idem hymnus cantatur aliqua ex parte *in primo dominico* post octauam epiphaniae ad vesperas. Blanchinius in Annot. ad Codic. Veron. retinet titulum, *Ad incensum lucernae*, sed multis probat, a Prudentio hymnum fuisse compositum pro benedictione cerei paschalis. Cui etsi aliquatenus assentior, non possum tamen, quin animaduertam, rem non esse existimandam ex ideis, et consuetudinibus postea inductis, sed ad sua principia reuocandam. Plerique enim res veteres ex nouis iudicant, et tales fuisse illas sibi fingunt, quales hae interdum sub iisdem nominibus, sed diuersa ratione peraguntur (*a*). Hymnus Prudentii, quacumque demum ex causa fuerit ab eo confectus, potuit adhiberi vel ad benedictionem lucernae, et cerei, quam Mozarabes in vsum induxerant, vel ad benedictionem cerei, quae iam tempore S. Ennodii in consuetudinem venerat, cuius duae extant benedictiones eisdem sententiis conceptae, vel denique ad horam lucernarii. Hinc diuersi tituli orti sunt, quorum nullum probo (*b*). Quem ergo titulum dabo? Non omnino displicet titulus,

Ad

(*a*) Adamus Siberus in Scholidiis ad hunc hymnum ponit titulum, *Ad incensum cerei*, addens, *qui accendebatur appetente vespera eius noctis, quae diem festum resurrectionis dominicae antecedit, quam quidem noctem insomnem traducere religionis, non superstitionis gratia, solebant Christiani*. Quae nobis valde fauent.

(*b*) In editione parmensi retinetur titulus *Ad incensum lucernae*, et ex ordine hymnorum defenditur, quintum hunc hymnum de vesperis intelligi, *in quibus solemni more in dies accendi lucernas Prudentii aeuo mos erat . . . Et psalmus* 140., *qui in eo recitari solebat, auctor Constitutionum emphatice vocat eum* PSALMVM LVCER-

Ad incensum, quin aliud addatur, aut *Ad incensum luminis*. Sed magis arridet inscriptio Aldi, non inter hymnos cathemerinos, vbi dicitur, *Ode ad accensionem lucernae*. sed quam ponit ex aliquo codice separato: *Versus Aurelii Prudentii de nouo lumine sabbati paschalis*. Vides inscriptionem, non monachicam, neque ex aliquo breuiario petitam, aut a recentioribus excogitatam: quam retinuit Sixtus Senensis lib. VI. biblioth. sanct. cap. XLVII., de quo lege infra n. 183.

145. Vide nunc, quam apte rei conueniat inscriptio. *De nouo lumine*, inquit; id enim est, quod ait Prudentius:

Incussu silicis lumina nos tamen
Monstras saxigeno semine quaerere.

Qui ritus etiam nunc seruatur in benedictione cerei paschalis. Non addit autem, *cerei*, vel *lucernae*, quia in festo, quod Prudentius celebrat, non solus cereus, neque sola lucerna, sed praeter cereum, et lucernam taedae etiam accendebantur (*a*). Apposite vero in titulo adiungitur, *sabbati paschalis*. Nec leuis est error negare, compositum fuisse hymnum ad peruigilium paschae celebrandum: in quem non tantum ipse olim incidi, sed alii doctiores sunt delapsi. Ita enim vers. 125. et seqq.

Sunt et spiritibus saepe nocentibus
Poenarum celebres sub styge feriae
Illa nocte, sacer qua rediit deus
Stagnis ad Superos ex acheronticis.
Non sicut tenebras de face fulgida
Surgens oceano lucifer imbuit,
Sed terris Domini de cruce tristibus
Maior sole nouum restituens diem.
Marcent suppliciis tartara mitibus,

Exul-

CERNALEM. *Ex his infert clarissimus Thomassinus Tract. de Festis a Carolo Guieto lat. edit lib* II. *cap.* 24., *hunc hymnum ad accendendas in lucernario, seu vesperis quotidianis lucernas compositum fuisse*. Carolus Guyetus S. I. anno 1657. *Tractatum de Festis* latine a se compositum edidit, Thomassinus anno 1683. aliud opus sub hoc titulo gallice. Distinguenda sunt haec duo opera, post simul impressa. Vide Bibl. rit. cl. Zachariae.

(*a*) *Ne nesciret homo spem sibi luminis - In Christi solido corpore conditam: - Qui dici stabilem se voluit petram, - Nostris igniculis vnde genus venit. - Pingui quos olei rore madentibus - Lychnis, aut facibus pascimus aridis. - Quin et fila fauis scirpea floreis - Presso melle prius collita fingimus. - Viuax flamma viget, seu caua testula - Succum linteolo suggerit ebrio, - Seu pinus piceam fert alimoniam, - Seu ceram teretem stuppa calens bibit ... Splendent ergo tuis muneribus, Pater, - Flammis mobilibus scilicet atria.*

Exultatque sui carceris otio
Vmbrarum populus liber ab ignibus,
Nec feruent solito flumina sulphure.
Nos FESTIS TRAHIMVS PER PIA GAVDIA
NOCTEM CONCILIIS, votaque prospera
Certatim vigili congerimus prece,
EXTRVCTOQVE AGIMVS LIBA SACRARIO.

Peruigilium sabbati paschalis clare describitur, cuius nox a christianis *festis conciliis per pia gaudia*, *votaque prospera* trahebatur. Itaque pro, *Illa nocte, sacer qua rediit deus* libenter legerem, *Ipsa nocte*, si per membranas liceret. Sensus tamen semper est hic, quem explico, sermonem esse non de hora lucernarii singulis quibusque noctibus, sed de peruigilio sabbati paschalis.

146. Ac ne dubites, scias, velim, in his vigiliis paschalibus morem fuisse christianis sacra se eucharistia reficiendi, vt liquet ex verbis S. Gregorii Nazianzeni afferendis num. 149. Haec praecepti communionis paschalis est origo. Quo pertinet causa martyrii S. Hermenegildi a S. Gregorio Magno narrata lib. III. Dialogorum cap. XXXI. *Superueniente autem paschalis festiuitatis die, intempestae noctis silentio ad eum perfidus pater arianum episcopum misit, vt ex eius manu sacrilegae consecrationis communionem perciperet*. Huius quoque ritus meminit Prudentius, qui postquam descripsit iter populi Israelitici ait: *Haec olim patribus praemia contulit - Insignis pietas numinis vnici, - Cuius subsidio nos quoque vescimur, - Pascentes dapibus pectora mysticis .... Nos festis trahimus per pia gaudia - Noctem conciliis .... Extructoque agimus liba sacrario*. Igitur vel ex solo Prudentii hymno hoc festum in ecclesia veteri agnoscendum esset, ex quo adhuc vestigia permanent in benedictione cerei paschalis. Etenim quemdam ritum benedicendi, et consecrandi lumen Prudentii aeuo fuisse vsitatum, hi eius versus demonstrant: *Lumen, quod famulans offero, suscipe, - Tinctum pacifici chrismatis vnguine*. Quo magis confirmatur, non esse hunc hymnum vespertinum singulis noctibus concinendum, aut in hunc vsum confectum.

147. Sed multis praeterea ostendi potest, solemnem hunc fuisse in ecclesia antiqua morem celebrandi peruigilium paschae, in quem propterea optime cadit hymnus prudentianus. Tertullianus lib. I. ad vxorem cap. IV. de gentili, qui vxorem christianam duxisset, loquens: *Quis*, inquit, *solemnibus paschae abnoctantem* (vxorem) *securus sustinebit*? Eusebius lib. VI. Hist. cap. XXXIV. cum notis Valesii

lesii meminit precationum, quae in postrema paschae vigilia fiebant sub Philippo imperatore. Lactantius lib.VII. cap.XIX. *Et haec est nox, quae a nobis propter aduentum regis, ac dei nostri peruigilio celebratur. Cuius noctis duplex ratio est, quod in ea et vitam tum recepit, quum passus est, et postea orbis terrae regnum recepturus est* (*a*).

148. Ex traditione apostolica consuetudinem huius peruigilii frequentandi permanasse tradit S. Hieronymus lib. IV. in Matth. cap.XXV. ad verba, *Media autem nocte clamor factus est etc. Subito enim quasi intempesta nocte, et securis omnibus, quando grauissimus sopor est, per angelorum clamorem, et tubas praecedentium fortitudinum Christi resonabit aduentus. Dicamus aliquid, quod forsitan lectori vtile sit. Traditio iudaeorum est, Christum media nocte venturum in similitudinem aegyptii temporis, quando pascha celebratum est, et exterminator venit, et Dominus super tabernacula transiit, et sanguine agni postes nostrarum frontium consecrati sunt. Vnde reor, et traditionem apostolicam permansisse,* (fortasse legendum, *permanasse*) *vt in die vigiliarum paschae ante noctis dimidium populos dimittere non liceat, expectantes aduentum Christi. Et postquam illud tempus transierit, securitate praesumpta, festum cunctos agere diem. Vnde et Psalmista dicebat: Media nocte surgebam ad confitendum tibi super iudicia iustificationis tuae.* Atque haec est causa, cur Prudentius liberationem, et egressum populi Israel ex Aegypto pluribus strophis canat: *Moses nempe deum spinifera in rubo - Vidit conspicuo lumine flammeum.* Comparant etiam SS. Patres populo israelitico ex Aegypti tyrannide liberato iustos, a resurgente Domino in caelum euocatos, vt S. Gregorius Nazianzenus Orat. in Pascha, et in tarditatem: *Hodie Aegyptum omnino fugimus, et amarulentum illum Pharaonem* (*b*).

149. Praeclare vero de accensione luminum in peruigilio paschae S. Gregorius Nazianzenus oratione II. in Pascha: *Haec nobis festi-*

(*a*) Quem locum prae oculis habuit Isidorus Etymol. lib. VI. cap. XVII. *Cuius* (paschae) *nox ideo peruigil ducitur propter aduentum regis, ac domini nostri, vt tempus resurrectionis eius nos non dormientes, sed vigilantes inueniat: cuius noctis duplex ratio est, siue quod in ea vitam tunc recepit, quum passus est, siue quod postea eadem hora, qua resurrexit, ad iudicandum venturus est.* Quod a nobis fuit animaduertendum, quia in notis ad Etymolog. Isidori indicatus non est locus Lactantii, vt alii aliorum solent indicari.

(*b*) Hinc Prudentius v. 109. *Fessos ille vocat per freta seculi, - Discissis populum turbinibus regens, - Iactatasque animas mille laboribus - Iustorum in patriam scandere praecipit. - Illic purpureis tecta rosariis - Omnis fragrat humus etc.* Eodem pertinent sermones S. Zenonis veronensis, et Tractatus S. Gaudentii brixiensis episcopi *de Exodo in hoc peruigilio*, ac fere tota benedictio cerei Paschalis, *Haec nox est, in qua primum patres nostros filios Israel eductos de Aegypto etc.* cuius sententiae omnes in Prudentio leguntur.

festiuitatum festiuitas, et celebritatum celebritas .... Praeclara quidem nobis fuit hesterna FACIVM, AC LVMINVM *gestatio* (*quam priuatim iuxta publiceque peregimus omne genus hominum ferme, atque omnes magistratu, et dignitate insignes,* LARGO IGNE *noctem collustrantes etc.*) *At hodierna praeclarior, et excellentior. Nam* HESTERNVM LVMEN *magni illius luminis exurgentis praenuncium erat, ac veluti profesta quaedam animorum voluptas.* Et oratione in laudem patris sui mortui, quae est XIX., pag.304.: *Morbo igitur laborabat, ac morbi tempus erat sanctum, et celebre pascha, dies dierum rex, ac* SPLENDIDA ILLA NOX, *peccati tenebras soluens, in qua nos cum* MAGNA LVMINIS COPIA SALVTIS NOSTRAE FESTVM CELEBRAMVS ... *Mysterii tempus aderat* (*a*). Eusebius lib. IV. de vita Constantini cap.XXII. *Ipse vero* (Constantinus) *vtpote sacrorum mysteriorum particeps ... in ipsis salutiferae festiuitatis diebus, disciplinae, atque exercitationum vigorem intendens, cunctis animi et corporis viribus collectis, pontificis atque hierophantae munere fungebatur. Et ipse quidem ceteris omnibus praeibat ad festi celebrationem. Sacram autem vigiliam* IN DIVTVRNVM SPLENDOREM *conuerterat, accensis tota vrbe cereorum quibusdam columnis per eos, quibus id operis erat iniunctum. Lampades quoque accensae cuncta passim loca illustrabant: adeo vt haec mystica vigilia quouis vel splendidissimo die illustrior redderetur.* Valesius notat, christianos intra ecclesiam dumtaxat cereorum maximam copiam accendere consueuisse, Constantinum in honorem tantae festiuitatis cereos extra ecclesiam accendi iussisse; columnas illas cereas designare cereum Paschalem, de quo Barnabas Brissonius singularem librum scripsit. S. Zeno veronensis in Sermone I. ad neophytos eiusdem peruigilii lumina indicat. *Post deuotissima completa expiationis sacrae casta ieiunia, post* CLARISSIMAE NOCTIS *suo sole dulces vigilias* (*b*).

150. Haec

(*a*) Nicetas in Orat.II Nazianzeni de Paschate: ***Praeclara etiam fuit hesterna luminum celebritas, hoc est, coetus ille, qui ad vesperam magni sabbati celebrabatur. Peruigilem enim noctem traducebant vsque ad horam septimam cantantes, ac lampades accendentes, atque imminentem Seruatoris nostri resurrectionem expectantes.*** Quae Prudentii hymno consonant.

(*b*) Confer sermones eiusdem Zenonis ***de Exodo***, vti etiam tractatus S. Gaudentii brixiensis episcopi in Exodum, ***de nocte Vigiliarum, de Paschae obseruatione***, vbi tract. IV in principio ***splendidissimam noctem vigiliarum*** vocat. In Constit.Apostol. cap.XVIII. lib.V. agitur ***de peruigilatione magni sabbati, et de die resurrectionis***, vbi etiam sacrificium fieri ante ieiunii solutionem praecipitur. Aldelhelmus de laude Virgin.cap.XVI ***In vigiliis paschalibus quando reciprocis annorum circulis anastasis dominica solitae solemnitatis tripudio celebratur. fortuito contigit, vt lychnis de lampadibus ecclesiae pinguis olei liquor opportunus deesset***. Vide Chrysostomum ***in Genesim cap.*** XI. ***homil.*** XXX. Nebrissensis nostrae opinioni assentitur, qui etsi hymnum inscripserit ***Ad accensionem lucernae***, tamen ait: ***Hic hymnus in principio noctis, quum lumina accenduntur,***

cun-

150. Haec ita clara sunt, vt qui vlterius dubitet, an a Prudentio hymnus de nouo lumine sabbati paschalis ad noctem vigiliarum paschae celebrandam compositus fuerit, in media luce ac die caecutire videatur. Quamuis autem inde origo benedictionis cerei paschalis petenda sit, tamen hae voces *cereus paschalis*, et quidam ritus in benedictione adhibiti recentiores fortasse sunt, ex quo factum est, vt benedictio huiusmodi huic, vel alii Pontifici romano tribuatur, quod formulam aliquam praescripserit, aut veterem hanc institutionem ad vniuersam ecclesiam extendi voluerit. Existimo etiam, S. Hieronymi, et Prudentii temporibus posteriorem esse Sermonem *De cereo paschali* inscriptum inter opera S. Hieronymi, vbi notat Auctor: *Lege Pentateuchum, instrumentum percurre vetus: nusquam in dei sacrificiis mella, nusquam cerae vsum, sed lucernarum lumina, et oleo fotos videbis igniculos . . . Nouos percurre libros . . . nunquid alicubi cereus?* Carmen de cereo paschali habet Drepanius Florus, non christianorum poetarum vetustissimus, vt appellat Baronius ad diem VIII. maii martyr. roman., sed seculo tandem IX. florens. Peruigilium etiam paschae celebrat:

Hunc vt per totam possimus ducere noctem,
Inferimus claros sacris altaribus ignes.

Animaduerto praeterea, aliquod videri superesse vestigium de nouo lumine, quod incussu silicis accendebatur, in orientis regionibus apud Liberium a Iesu tom. III. controu. ex posthumis col. 712. et seq. *De igne, quem schismatici miraculosum vocant, et fingunt*, vbi refert, olim reuera miraculum contigisse, vt die sabbati sancti ignis e caelo descenderit in ecclesia hierosolymitana. Idem col. 600., et seq. Armenorum fabulam, et ritum, qui summo mane diei Resurrectionis cereos accendunt ex quodam lumine diuinitus, vt venditant, accepto, exponit, et exagitat. Quae omnia libenter ego congessi, non solum vt hymnum Prudentii, eiusque titulum illustrarem, sed etiam in gratiam optimi, et religiosissimi Principis Ferdinandi Borbonii Ducis Parmensis, quem peruigilium paschae ex veteri more, Constantini Magni exemplo, quamuis dispari modo, Pio VI. Pontifice Maximo vltro annuente, celebrare ex idoneis auctoribus accepi.

151. Qui-

cantari debet: *vel* POTIVS, ET PECVLIARITER IN SABBATO SANCTO, *quum lumina noua incenduntur*, *vel incendi deberent*. Et ad versum, *Illa nocte sacer* confirmat, consuetudinem apud antiquos fuisse nocte sabbati sancti per domos lumina complura disponere ex omni materia, quae potest praebere alimentum igni.

151. Quibus expositis, euidenter demonstrata est antiquissimorum, et felicissimorum temporum pietas in luminum vsu, copia, et caeremoniis (*a*). Sed ad redarguendam aetatis nostrae impietatem abundare adhuc volo allatis in medium nonnullis S. Paulini Nolani versibus. Natali IX. de aduentu Nicetae episcopi e Dacia, qui ad natalem v. Felicis occurrerat:

Ecce vides, quantus splendor, velut aede renata
Rideat; insculptum camera crispante lacunar
In medio mentitur ebur; tectoque superne
Pendentes lychni spiris retinentur ahenis.

Plura alia aliis in locis Paulinus (*b*); quem Prudentio in his controuersiis saepius addere iuuat, quod neque illi obiici possunt praeiudicatae opiniones a puero inter ecclesiasticos viros haustae.

(*a*) Praeterire nolo coniecturam, quod iam Prudentii seculo lumen in peruigilio paschae a diacono videatur oblatum, vt nunc offertur cereus paschalis, ex versu, *Lumen, quod* FAMVLANS *offero, suscipe - Tinctum pacifici chrismatis vnguine*. Et quum idem Prudentius *lacrymas olentes* dixerit, et Paulinus in versibus mox referendis non solum *pictos cereos*, sed etiam *odora lumina* commemorauerit, etsi alia interpretatio adhiberi possit, tamen suspicio mihi est non leuis, quod inde repetenda sit origo quinque granorum thuris, quae cereo paschali a diacono infiguntur, qui ita pergit canens: *In huius igitur noctis gratia suscipe, sancte Pater, incensi huius sacrificium vespertinum: quod tibi in hac Cerei oblatione solemni per ministrorum manus de operibus apum, sacrosancta reddit ecclesia*. A nonnullis criticis etiam maioris subsellii Rubricistae erroris arguuntur, quod hoc loco thuris mentionem fieri crediderint, adeoque ad haec verba grana thuris infigenda praescripserint. Nihilominus puto, *sacrificium vespertinum incensi* intelligi de thure, et distingui a *Cerei oblatione solemni per ministrorum manus de operibus apum*. Sic paulo ante in benedictione thuris: *Veniat, quaesumus, omnipotens deus, super* HOC INCENSVM *larga tuae benedictionis infusio*. Et quoties in missae sacrificio ante euangelium thus adoletur: *Dirigatur, Domine, oratio mea, sicut incensum in conspectu tuo: eleuatio manuum mearum* SACRIFICIVM VESPERTINVM. Confer S. Isidorum lib. de myst. expos. sacram. cap. LVIII. *De incenso composito*, et Rupertum Tuitiensem lib. VI. de diuinis off. cap. XXXI. *Cur ad benedicendum cereum quoque portat incensum*.

(*b*) Natali III., *Aurea nunc niueis ornantur limina velis, - Clara coronantur densis altaria lychnis. - Lumina ceratis adolentur odora papyris, -* NOCTE DIEQVE MICANT, *sic nox splendore diei - Fulget: et ipsa dies caelesti illustris honore - Plus micat innumeris lucem geminata lucernis*. Natali VI. *Ast alii pictis accendant lumina ceris, - Multiforesque cauis lychnos laquearibus aptent, - Vt vibrent tremulas funalia pendula flammas*. Natali XI. inter Anecdota Muratorii v. 407. *Haec, quae cernitis illic - Omni prompta die, vel circumfusa per omnes - Ordine dimenso quasi candelabra columnas, - Depictas extare gerunt quae cuspide ceras, - Lumina vt inclusis reddantur odora papyris. - At medio in spatio fixi laquearibus altis - Pendebant per ahena caui retinacula lychni, - Qui specie arborea lentis quasi vitea virgis - Brachia iactantes, summoque cacumine rami - Vitreolos gestant tamquam sua poma caliclos, - Et quasi vernantes accenso lumine florent, - Densaque multicomis imitantur sidera flammis, - Distinguuntque graues numerosa luce tenebras*.

CAPVT XIII.

*Respondetur ex Prudentio interrogantibus cum Persio sat.*II. v.69.
DICITE, PONTIFICES, IN SANCTO QVID FACIT AVRVM?

152. IN fine hymni *de nouo lumine sabbati paschalis* egregiam rationem reddit Prudentius, cur lumina in dei honorem accendi debeant: *O res digna, Pater, quam tibi roscidae - Noctis principio grex tuus offerat, - Lucem, qua tribuis nil pretiosius, - Lucem, qua reliqua praemia cernimus*. Quae ratio ad ornatum, diuitiasque templorum optime transfertur: et politicis, qui Persii versum inculcant, *Dicite, Pontifices, in sancto quid facit aurum*, recte respondebitur: *O res digna, Pater, quam tibi grex tuus offerat*. Scio, quid ad haec reponant, satius fore, si hae diuitiae pauperibus distribuantur. Viderint ipsi, an haec iactent, quia *de egenis pertinet ad eos*, an alia qualibet de causa. Ego quidem video, reprobatam fuisse a Saluatore vocem Iudae Iscariotae Ioan. cap.XII. v. 5. *Quare hoc vnguentum non veniit trecentis denariis, et datum est egenis*? Quum S. Laurentius martyrium subiit, in ecclesia fuisse pretiosam suppellectilem, ex his Praefecti ad S. Laurentium verbis viri graues, doctique colligunt Peristeph. hym. II. vers. 57. *Soletis, inquit, conqueri, - Saeuire nos iusto amplius, - Quum christiana corpora - Plusquam cruente scindimus. - Abest atrocioribus - Censura feruens motibus, - Blande et quiete efflagito, - Quod sponte obire debeas. - Hunc esse vestris orgiis - Moremque, et artem proditum est, - Hanc disciplinam foederis, - Libent vt auro antistites. - Argenteis scyphis ferunt - Fumare sacrum sanguinem, - Auroque nocturnis sacris - Astare fixos cereos etc.* Nihilominus plurimi tunc erant in ecclesia pauperes v. 157. *Tales plateis omnibus - Exquirit, assuetos ali - Ecclesiae matris penu, - Quos ipse promus nouerat*, aut vt plerique non male scribunt, *Quos ipse primus nouerat*. Vt intelligas, recte haec duo cohaerere, quod et in ecclesia diuitiae affluant, et pauperibus exinde subueniatur. Immo vix aliquem videas, qui ecclesiarum splendori consulat, qui non idem vel maxime erga pauperes misericordia commoueatur.

153. Exemplo vtar Paulini, de quo paulo ante. Quam larga manu eleemosynas in pauperes erogauerit, legi potest in eius vita a Francisco Sacchino S. I. eleganter scripta, et suppresso nomine edita in editione operum S. Paulini antuer-

piensi

piensi 1622. (*a*). Quantum vero Paulinus in amplificanda, ornandaque basilica S. Felicis elaborauerit, narrat ipse epist. XII., et passim in carminibus exponit (*b*). Quin etiam tumulum iam olim argento tectum memorat Natali XIII. v. 524. et seq. *Ille etiam proprii nobis secreta sepulcri - Sancta reuelauit . . . pagina quaedam - Marmoris affixo argenti vestita metallo*. Ipsas arcas sepulcrorum ex argento fieri solitas, earumque exempla tradunt antiquitatis cultores.

154. Neque in Prudentio desunt certa argumenta diuitiarum, et splendoris templorum. In Eulalia vers. 191. *Hic vbi marmore perspicuo - Atria luminat alma nitor - Et peregrinus, et indigena, - Relliquias, cineresque sacros - Seruat humus veneranda sinu. - Tecta corusca super rutilant - De laquearibus aureolis, - Saxaque caesa solum variant, - Floribus vt rosulenta putes - Prata rubescere multimodis* (*c*).

R 2 — 155. Plu-

(*a*) Idemmet Paulinus epist. XII. ad Seuerum Sulpicium epigramma a Seuero expetitum, imaginibus S. Martini, et ipsius Paulini affigendum, in haec verba composuit: *Diues opum Christo, pauper sibi, pulchra Seuerus - Culmina sacratis fontibus instituit. - Et quia caelestes aulam condebat in actus, - Qua renouarentur fonte, deoque homines, - Digna sacramentis gemina sub imagine pinxit, - Disceret vt vitae dona renatus homo. - Martinum veneranda viri testatur imago, - Altera Paulinum forma refert humilem. - Ille fidem exemplis, et dictis fortibus armat, - Vt meriti palmas intemerata ferat. - Iste docet* FVSIS *redimens sua crimina* NVMMIS, *- Vilior vt sit res, quam sua cuique salus.*

(*b*) Natali IX. *Ecce vides istam, quam ianua prima receptat, - Porticus obscuro fuerat prius obruta tecto. - Nunc eadem noua pigmentis, et culmine creuit etc. Trina manus variis operata decoribus illam - Excoluit: biiugi laqueari, et marmore fabri, - Pictor imaginibus diuina ferentibus ora etc.* Natali X. *In aedibus eius - Nata recens opera haec, quae molibus vndique celsis - Cernitis emicuisse pari splendentia cultu.* et Natali XI. *Multa etenim suberant alia, vt nouistis, in ipso - Ornamenta loco, quae sumeret, vt Crucis auro - Parceret: intus enim latitabant mystica vasa, - Sumendis mandata sacris ... Quae simul et variis scite distincta lapillis - Viderat ... Parua corona subest variis circumdata gemmis ... Continuum scyphus est argenteus aptus ad vsum.*

(*c*) In Passione S. Fructuosi, et Sociorum de templo eorumdem martyrum: *Hinc aurata sonent in arce tecta*. In Hippolyto v. 183. *Ipsa, illas animae exuuias quae continet intus, - Aedicula* ARGENTO *fulgurat ex* SOLIDO. *- Praefixit tabulas diues manus aequore laeui - Candentes, recauum quale nitet speculum. - Nec pariis contenta aditus obducere saxis, - Addidit ornando clara talenta operi.* et v. 215. *Stat sed iuxta aliud, quod tanta frequentia tempium - Tunc adeat, cultu nobile regifico. - Parietibus celsum sublimibus, atque superba - Maiestate potens, muneribusque opulens. - Ordo columnarum geminus laquearia tecti - Sustinet, auratis suppositus trabibus. - Adduntur graciles tecto breuiore recessus, - Qui laterum seriem iugiter exsinuent. - At medios aperit tractus via latior alti - Culminis, exurgens editiore apice. - Fronte sub aduersa gradibus sublime tribunal - Tollitur, antistes praedicat vnde deum. - Plena laborantes aegre domus accipit vndas, - Arctaque confertis aestuat in foribus etc.* In hymno SS. apostolorum Petri, et Pauli vers. 31. *Dextra Petrum regio tectis tenet aureis receptum ... Interior tumuli pars est, vbi lapsibus sonoris - Stagnum niuali voluitur profundo. - Omnicolor vitreas pictura superne tingit vndas - Musci relucent, et virescit*

155. Plura in eandem rem afferri possunt ex aequalibus, aut praecedentibus scriptoribus. Eusebius vit. Constantini lib. IV. cap. LVIII. templum SS. Apostolorum Constantinopolitanum describens ait: *Quumque templum omne in immensam altitudinem extulisset, vario lapidum genere splendidum reddidit, a solo ad cameram vsque marmoreis crustis illud operiens. Porro cameram lacunaribus minutissimi operis obducens, totam auro imbracteauit. Et supra quidem aes tegularum loco .... quod itidem auro plurimo superfusum resplendebat*. Plura alia adiungit. Theodoretus lib. I. cap. XXXI. Hist. de ecclesiae dedicatione Hierosolymis sub Constantino: *Porro sacrosanctum altare aulaeis plane regalibus, et monumentis, lapidibus pretiosis, auroque collustratis adornabatur*. S. Augustinus lib. III. contra Cresconium cap. XXIX. ex gestis proconsularibus anno 320. a Siluano, aliisque persecutionis tempore traditos refert *Calices duos aureos*, itemque *calices sex argenteos .... Posteaquam apertum est in bibliothecam, inuenta sunt ibi armaria inania. Ibi protulit Siluanus capitulatam argenteam, et lucernam argenteam*. Ex libro Pontificali S. Siluester donauit ecclesiae tituli Equitii *patenam argenteam pensantem libras viginti, ex dono Augusti Constantini. Donauit autem et scyphos argenteos 2., qui pensauerunt singuli libras denas. Calicem aureum pensantem libras duas ... Amas argenteas duas, pensantes singulas libras denas. Patenam argenteam chrismalem, auro clausam, pensantem libras quinque*. Inter Canones apostolorum, interprete Gentiano Herueto can. LXXII. *Vas aureum, vel argenteum, vel velum sanctificatum nemo amplius in suum vsum conuertat*. Optatus Afer lib. I. aduersus Parmenianum de tempore persecutionis: *Erant ecclesiae ex auro, et argento quam plurima ornamenta, quae nec defodere terrae, nec secum portare poterat* (Episcopus Mensurius) (*a*).

CAPVT

rescit aurum, - Cyaneusque latex vmbram trabit imminentis ostri. - ... Parte alia titulum Pauli via seruat Ostiensis ... Regia pompa loci est, Princeps bonus has sacrauit arces, - Lusitque magnis ambitum talentis. - Bracteolas trabibus subleuit, vt omnis aurulenta - Lux esset intus, ceu iubar sub ortu. - Subdidit et parias fuluis laquearibus columnas, - Distinguit illic quas quaternus ordo. - Tum camuros hyalo insigni varie cucurrit arcus: - Sic prata vernis floribus renident.

(*a*) Pauli Orosii praeclarum extat testimonium de aureis, argenteisque vasis, quae basilicae S. Petri apostoli Romae inseruiebant, vti etiam de veneratione, qua barbari ipsi permoti intacta ea esse voluerunt, dum Romam sub Alarico anno 410. euerterent. Sic ait lib. VII. cap. 39 hist. = Discurrentibus itaque per Vrbem barbaris, forte vnus gothorum, idemque potens, et christianus, sacram deo virginem iam aetate prouectam, in quadam ecclesiastica domo reperit: quumque ab ea aurum, argentumque honeste exposceret, illa fideli constantia esse apud se plurimum, et mox proferendum spopondit, ac protulit. Dumque expositis opibus, attonitum barbarum magnitudine, et pondere, ac pulchritudine, ignota etiam vasorum qualitate

CAPVT XIV.

Quem morem in corporibus defunctorum sepeliendis Prudentii aetate adhibuerint christiani. Ostenditur diuersa ratio, cur SS. Patres quosdam ritus in ethnicis reprehenderint, in christianis approbauerint.

156. EX cura, sepulcris apud omnes gentes impendi solita, animae immortalitatem colligunt Cicero, aliique passim gentiles. Prudentius etiam resurrectionem mortuorum inde arguit hymno circa exequias v.37. et seqq. (*a*). Non tamen eadem et constans fuit

litate intelligeret, virgo Christi ad barbarum ait: Haec Petri apostoli sacra ministeria sunt. Praesume, si audes, de facto tu videris. Ego quia defendere non valeo, tenere non audeo. Barbarus vero ad reuerentiam religionis, timore dei, et fide virginis motus, ad Alaricum per nuncium haec retulit: qui continuo reportari ad apostoli basilicam vniuersa, vt erant, vasa imperauit: virginem etiam, simulque omnes, qui se adiungerent, christianos eodem cum defensione deduci. Ea domus a sanctis sedibus longo, vt ferunt, et medio interiectu vrbis aberat. Itaque magno spectaculo omnium disposita per singulos singula, et super capita elata palam aurea, atque argentea vasa portantur, exertis vndique ad defensionem gladiis pia pompa munitur. Hymnis deo romanis, barbarisque concinentibus publice canitur. Personat late in excidio Vrbis salutis tuba; omnesque etiam in abditis latentes inuitat, ac pulsat. Concurrunt vndique ad vasa Petri vasa Christi; plurimi etiam pagani christianis professione, si non fide, admiscentur, et per hoc tamen ad tempus, quo magis confundantur, euadunt. Quanto copiosius aggregantur romani confugientes, tanto auidius circumfunduntur barbari defensores. O sacra et ineffabilis diuini iudicii discretio. = Haec Orosius, in cuius verbis, *Haec Petri apostoli sacra ministeria sunt*, intelligitur congeries vasorum sacrorum phrasi veteri ecclesiastica. Posterioris temporis rem, sed valde memorabilem, narrabo. Ado in Chronico ad an.519. de expugnatione Toleti haec habet. *Childebertus vero inter reliquum thesaurum, calices pretiosissimos sexaginta detulit, quindecim patenas miro opere caelatas, viginti capsas euangeliorum ex auro purissimo cum gemmis, quae cuncta ecclesiis diuisit*. Adeo antiqua est ecclesiae toletanae pietas in pretiosa supellectile ad cultum diuinum destinata.

(*a*) *Venient cito secula, quum iam - Socius calor ossa reuisat... - Hinc maxima cura sepulcris - Impenditur: hinc resolutos - Honor vltimus accipit artus, - Et funeris ambitus ornat. - Candore nitentia claro - Praetendere lintea mos est, - Aspersaque myrrha sabaeo - Corpus medicamine seruat. - Quidnam sibi saxa cauata, - Quid pulcra volunt monumenta? - Nisi quod res creditur illis - Non mortua, sed data somno. - Hoc prouida christicolarum - Pietas studet etc.* et in fine: *Nos tecta fouebimus ossa - Violis, et fronde frequenti, - Titulumque, et frigida saxa - Liquido spargemus odore*. Vellent aliqui, qui se sapientes vocant, totum ritum sepeliendi mortuos aboleri. quos iam olim refutauit Lactantius lib.VI. cap.XII. *Nos autem non quid sapienti ferendum sit, dicimus, sed quid facere ipse debeat. Itaque non quaerimus nunc, vtrumne tota sepeliendi ratio sit vtilis, necne: sed haec etiamsi sit inutilis (vt illi existimant) tamen facienda est, vel ob hoc solum, quod apud homines bene, et humane fieri videtur. Animus enim quaeritur, et propositum ponderatur*.

fuit apud veteres christianos ratio sepeliendi mortuos. In Octauio Minucii Felicis christianis gentiles haec inter alia opponebant: *Non corpus odoribus honestatis, reseruatis vnguenta funeribus, coronas etiam sepulcris denegatis*. Tertullianus Apolog. cap. XLII. *Thura plane non emimus. Si Arabiae queruntur, sciant sabaei pluris, et carius suas merces christianis sepeliendis profligari, quam diis fumigandis*. De coronis respondet gentilibus Minucius: *Nec mortuos coronamus. Ego vos in hoc magis miror, quemadmodum tribuatis aut sentienti facem, aut non sentienti coronam* (*a*).

157. Ornarunt postea christiani floribus defunctorum sepulcra, quos peculiari honore vellent prosequi, vt ex versibus Prudentii apparet, *Nos tecta fouebimus ossa - Violis, et fronde frequenti etc.* Et in fine hymni S. Eulaliae *Carpite purpureas violas, - Sanguineosque crocos metite. - Non caret his genialis hyems, - Laxat et aura tepens glacies, - Floribus vt cumulet calathos. - Ista comantibus e foliis - Munera virgo, puerque date, - ... Sic venerarier ossa libet, - Ossibus altar et impositum*. Apud romanos scriptores passim occurrit mentio florum, quibus sepulcra decorarentur, sed ita vt intelligas, non fuisse morem necessario adhibitum (*b*). Christiani igitur simili honore mortuos prosequebantur, erga quos bene affecti essent. S. Hieronymus ad Heliodorum epist. III. cap. I. *Quotiescumque nitor in verba prorumpere, et super tumulum eius flores spargere, toties lacrymis implentur oculi*. Et clarius in consolat. ad Pammachium de obitu vxoris Paulinae epist. XXVI. tom. I. cap. II. *Ceteri mariti super tumulos coniugum spargunt violas, rosas, lilia, floresque purpureos, et dolorem pectoris his officiis consolantur. Pammachius noster sanctam fauillam, ossaque veneranda, eleemosynae balsamis rigat: his pigmentis, atque odoribus fouet cine-*

(*a*) Quem locum nescio cur corruptum dicant Meursius, et Heraldus, quorum hic ita vult restituere: *Quemadmodum tribuatis exanimi, vt non sentienti facem, vt sentienti coronam*; ille, *Quemadmodum tribuatis exanimi, aut non sentienti, vt sentienti coronam*. Minucius inconstanter gentiles agere ait, qui mortuos comburerent, et coronis honorandos censerent, quasi his gauderent. Itaque addit: *quum et beatus non egeat, et miser non gaudeat floribus. At enim nos exequias adornamus eadem tranquillitate, qua viuimus*.

(*b*) Virgilius lib. VI. *Manibus date lilia plenis, - Purpureos spargam flores, animamque nepotis - His saltem accumulem donis, et fungar inani - Munere*. Cicero pro Flacco pag. 518. *Catilinae sepulcrum floribus ornatum*. Suetonius in Nerone cap. postrem. hoc honore, aliisque Neronem ipsum auctum post obitum narrat. *Et tamen non defuerunt, qui per longum tempus vernis, aestiuisque floribus tumulum eius ornarent: ac modo imagines praetextatas in rostris proferrent, modo edicta, quasi viuentis, et breui magno inimicorum malo reuersuri. Quin etiam Vologesus parthorum rex, missis ad senatum legatis de instauranda societate, hoc etiam magnopere orauit, vt memoria eius coleretur*.

cineres quiescentes. Quod pariter S. Paulinus refert epist. XXXVII. ad Pammachium: *Quam* (Paulinam) *non vacuam fletibus*, (*vt maxima pars mortalium*) *neque vano* (*vt spei nostrae expertes solent*) *pomparum inanium honore comitatus es*; *sed remediis salutaribus*, *et viuis opibus*, *hoc est*, *eleemosynis prosecutus*, *debito ordine charo funeri iusta persoluens*, *piis lacrymis*, *et largo charitatis rore perfusus*, *religiosius exequias honorasti*.

158. Sed animaduertere oportet, hos ipsos sanctos, qui alia opera pia praeferunt, non respuere venerationem sepulcris martyrum florum, et frondium vsu praestitam. S. Hieronymus in Epitaphio Nepotiani: *Martyrum conciliabula diuersis floribus*, *et arborum comis*, *vitiumque pampinis obumbrauit*. S. Paulinus Natali III.

Ferte deo, pueri, laudem, pia soluite vota,
Et pariter castis date carmina festa choreis.
Spargite flore solum, praetexite limina sertis,
Purpureum ver spiret hyems, sit floreus annus
Ante diem, sancto cedat natura diei,
Martyris ad tumulum debes et terra coronas.

Romae adhuc non solum florum, sed frondium etiam vsus in festis sanctorum celebrandis perseuerat. Aduenae nonnulli nescio quid rusticitatis in hac consuetudine notant. Ego vero quidquid Romae publica auctoritate, et ad veterum temporum regulam fiat, maxime vrbanum esse iudico. De eodem ritu apud romanos, aliasque gentes plura extant testimonia. Vnum Virgilium proferam lib. II. Aeneid. v. 248.

Nos delubra deum, miseri quibus vltimus esset
Ille dies, festa velamus fronde per vrbem.

S. Paulinus in nuptiis quoque id vsitatum ostendit Epithal. in Iulianum: *Nemo solum foliis*, *limina fronde tegat* (*a*).

159. Mos etiam fuit veterum corpora defunctorum vino, vel aqua lauare, non minus quam vngere, et sepulcris vina, et vnguenta infundere. Virgilius lib. VI. Aeneid. *Corpusque la-*

(*a*) Corruptela aliqua, aut vana superstitio in Hispaniis inducta notatur canone 73. antiqui Codicis a Dominico Lopezio de Barrera editi: *Non liceat iniquas* OBSERVATIONES *agere Kalendarum*, *et otiis vacare gentilibus*, *neque lauro aut viriditate arborum cingere domos*. *Omnis haec obseruatio paganismi est*. Ex Concil. Laodic. can. 31. Prima die mensis sacrificia peragebant pagani.

lauant frigentis, et vngunt. Idem agens de honoribus ab Aenea tumulo Anchisae praestitis lib. v.

> Hic duo rite mero libans carchesia baccho
> Fundit humi: duo lacte nouo de sanguine sacro,
> Purpureosque iacit flores.

Ausonius in Epitaphiis carm. 36. in tumulo hominis felicis ita ait:

> Sparge mero cineres, et odoro perlue nardo,
> Hospes, et adde rosis balsama puniceis.

Huc respicere nonnullis visus est Martialis Epigram. 126. lib. XIII:

> Vnguentum heredi nunquam, nec vina relinquas,
> Ille habeat nummos, haec tibi tota dato.

Actor. Apost. cap. IX. v. 37. *Quam* (Tabitham mortuam) *quum lauissent, posuerunt eam in coenaculo*. Hanc igitur consuetudinem tangit Prudentius in fine hymni exequiarum, *Liquido spargemus odore*, vbi tamen vnguenta potius intelligo. Sic lib. I. oda v. Horatii: *perfusus liquidis odoribus*, id est, delibutus vnguentis. Sed clare in hymno S. Fructuosi, et Soc. vers. 130.

> Tum de corporibus sacris fauillae,
> Et perfusa mero leguntur ossa (*a*).

Martinus Roa lib. de die natali sacro, et profano cap. XIX. putat, verba Prudentii, *Et perfusa mero leguntur ossa*, non esse intelligenda iuxta ritum gentilium, de quo Virgilius Aeneid. lib. VI. *Relliquias vino, et bibulas lauere fauillas*, sed esse explicanda hoc modo: *lauta ad ignis, cinerisque reliquias expurgandas*.

160. Ceterum etsi gentilitius fuerit hic ritus, nihil est tamen, cur negemus, eum a christianis diuersa ratione vsurpatum. Constat, a gentilibus, et hebraeis vsum aromatum in sepeliendis mortuis adhibitum. De aromatibus, quibus vnctum est Iesu corpus lege

(*a*) Barthius cap. IX. lib. IV. sic interpretatur in S. Vincentio vers. 517. *Subiecta nam sacrario, - Imamque ad aram condita - Caelestis auram muneris - Perfusa subter bauriunt*. Sermo est de ossibus S. Vincentii. *Vino*, ait Barthius *ossa crematorum, aut cineres rigabantur*. Sed melius interpretaberis ex simili loco S. Paulini Natali XIII. infra exhibendo, vbi vetus sarcophagum S. Felicis describitur.

ge cap. XIX. Ioan. v. 30. Primi christiani eundem morem retinuerunt, neque dubium est, quin balsama in sepulcris martyrum diffuderint. Prudentius in Hippolyto v. 193.

Oscula perspicuo figunt impressa metallo,
Balsama diffundunt, fletibus ora rigant (*a*).

Quid ergo est, quamobrem S. Paulinus, qui hunc honorem sepulcris sanctorum exhibitum saepius laudat, vel eundem, vel similem ritum Natali IX. videatur damnare? Ita enim habet:.

Verum vtinam sanis agerent haec gaudia votis,
Nec SVA liminibus miscerent POCVLA sanctis.
Quamlibet hic IEIVNA cohors potiore resultat
Obsequio, castis sanctos quoque vocibus hymnos
Personat, et Domino cantatam SOBRIA laudem
Immolat. Ignoscenda tamen puto talia, PARVIS
Gaudia quae ducunt EPVLIS: quia mentibus error
Irrepit rudibus; nec tantae conscia culpae
Simplicitas pietate cadit, MALE CREDVLA Sanctos
Perfusis halante mero gaudere sepulcris.

161. His, paucisque aliis similibus verbis, quibus SS. Patres aut superstitionem gentilium, aut corruptelam christianorum in religiosis ritibus, aut prauos hominum mores, aliquando permissos, nunquam approbatos, reprehendunt, haeretici abutuntur, vt vniuersam huiusmodi consuetudinum rationem in inuidiam vocent, et idololatriae nomine condemnent (*b*). Verum diligenti distinctione opus est: in gentilibus non-

(*a*) S. Paulinus Natali VI. *Martyris hi tumulum studeant perfundere nardo, - Et medicata pio referant vnguenta sepulcro.* Natali XIII. de veteri sarcophago S. Felicis vers. 537. *Ista superficies tabulae gemino patet ore, - Praebens infusae subiecta foramina nardo, - Quae cineris sancti veniens a sede reposta - Sanctificat medicans arcana spiritus aura.*

(*b*) Paulini quidem mens aperte declaratur in versibus illico subiectis. *Ergo probant obiti, quod damnauere magistri? - Mensa Petri recipit, quod Petri dogma refutat? - Vnus vbique calix Domini, et cibus vnus, et vna - Mensa, domusque dei. Diuendant vina tabernis; - Sancta precum domus est ecclesia: cede sacratis - Liminibus, serpens: non hac male ludus in aula - Debetur, sed poena tibi.* Inde se permotum ait Paulinus ad ecclesiam picturis ornandam, vt populum ab epulis ad haec spectacula reuocaret. De huiusmodi epulis loquitur S. Augustinus lib. VI. Conf. cap. II., vbi de B. Monica ait: *Quum ad memorias sanctorum, sicut in Africa solebat, pultes, et panem, et merum attulisset, atque ab ostiario probiberetur, tam pie, atque obedienter amplexa est etc. Itaque* vbi

nonnulli ritus a SS. Patribus notabantur, quia et peruerso modo fiebant, et ad verum deum non referebantur. Simili ratione christiani obiurgabantur, quia gentilium morem secuti, opera alioquin pia aut ob inanem credulitatem, aut ob animi peruersitatem corrumpebant. Egregie S. Hieronymus Vigilantium refellit, qui catholicis obiiciebat: *Magnum honorem praebent huiusmodi homines beatissimis martyribus, quos putant de vilissimis cereolis illustrandos, quos Agnus, qui est in medio throni, cum omni fulgore maiestatis suae illustrat.* Hieronymus contra: *Quicumque accendunt cereos secundum fidem suam, habent mercedem . . . Et quia quondam colebamus idola, num colere deum non debemus, ne simili eum videamur cum idolis honore venerari? illud fiebat idolis, et iccirco detestandum est, hoc fit martyribus, et iccirco recipiendum est.* Vide epist. ad Ripar. et aduersus Vigilant. S. Augustinus lib. XXI. contra Faustum cap. X. *Sicut autem non ideo contemnenda, vel detestanda virginitas est sanctimonialium, quia et Vestales virgines fuerunt, sic non ideo reprehendenda sacrificia Patrum, quia sunt et sacrificia gentium, quia sicut inter illas virginitates multum distat, quamuis nihil aliud distet, nisi quae cui voueatur, atque reddatur, sic inter sacrificia paganorum, et hebraeorum multum distat eo ipso, quod hoc solum distat, quae cui sint immolata, et oblata: illa scilicet superbae impietati daemoniorum, ista vero vni deo.*

162. Itaque quum in SS. Patribus quaedam occurrunt verba, quibus vniuerse ritus aliquis reprobari videtur, inspiciendum est, aduersus quos ea sint directa. Sic Lactantius (cuius tamen auctoritas non magni ponderis habetur) qui celebritatem sabbati paschalis laudauit, vt dixi num. 147., non ignorans certe, quo more perageretur, nihilominus lib. VI. cap. I. in fine, et cap. II. hunc morem, aliosque in ethnicis ferre non potest: *Eadem miseros caecitas premit: sicut enim qui sit verus deus, ita qui sit verus cultus, ignorant. Mactant igitur opimas, et pingues hostias deo, quasi esurienti, profundunt vina, tamquam sitienti, accendunt lumina, velut in tenebris agenti . . . Num igitur mentis suae compos putandus est, qui auctori, et datori luminis candelarum, ac cereorum lumen offert pro munere? ... Itaque diis non caelestem sensum, sed humanum potius attribuunt, ideoque illis necessaria, et grata credunt esse, quae nobis, quibus aut esurientibus opus est cibo, aut sitien-*

vbi comperit, a praeclaro praedicatore, atque antistite (Ambrosio) *pietatis praeceptum esse, ista non fieri, ne vlla occasio se ingurgitandi daretur ebriosis, et quia illa quasi parentalia superstitioni gentilium essent simillima, abstinuit se libentissime, et pro canistro pleno terrenis fructibus plenum purgatioribus votis pectus ad memorias martyrum afferre didicerat.*

sitientibus potu, aut veste algentibus, aut quum sol decesserit, lumine, vt videre possimus . . . Hic verus est cultus, in quo mens colentis seipsam deo immaculatam victimam sistit. Lactantius ergo obiurgat gentiles, quod deo res creatas offerrent, *tamquam his indigenti*, et ignorarent, dei cultum in animi virtutibus potissimum consistere. Nihil haec ad catholicorum, vel etiam omnium christianorum, et hebraeorum cultum, a deo praescriptum, euertendum. S. Augustinus de moribus cathol. Eccles. lib. I. cap. XXXIV. *Nolite consectari turbas imperitorum, qui vel in ipsa vera religione superstitiosi sunt, vel ita libidinibus dediti, vt obliti sint, quid promiserint deo. Noui, multos esse sepulcrorum, et picturarum adoratores: noui, multos esse, qui luxuriosissime super mortuos bibant, et epulas cadaueribus exhibentes, super mortuos seipsos sepeliant, et voracitates, ebrietatesque suas deputent religioni*. Hic corruptelae castigantur. Pia religionis officia commendat idem Augustinus lib. I. de ciuit dei cap. XII., et lib. de cura gerenda pro mortuis ad Paulinum cap. III. *Ipse quoque Dominus die tertio resurrecturus religiosae mulieris bonum opus praedicat, praedicandumque commendat, quod vnguentum pretiosum super membra eius effuderit, atque hoc ad sepeliendum eum fecerit: et laudabiliter commemorantur in euangelio, qui corpus eius de cruce acceptum, diligenter, atque honorifice tegendum, sepeliendumque curarunt*. Et ipse miracula, quae fiebant ad memorias martyrum tum Mediolani, tum Nolae, laudat epist. 78. *Verumtamen ad ista, quae hominibus visibilibus nota sunt, quis potest eius consilium perscrutari, quare in aliis locis haec miracula fiant, in aliis non fiant. Multis enim notissima est sanctitas loci, vbi B. Felicis Nolensis corpus conditum est*. In libro XXII. de ciuit. dei cap. VIII. haec habet: *Quumque corpus iaceret, atque a gementibus, et plangentibus exequiae pararentur, amicorum eius quidam inter consolantium verba suggessit, vt eiusdem martyris oleo caput perungeretur. Factum est, et reuixit*.

163. Plura in eandem sententiam confirmandam peti possunt ex aliis scriptoribus, vt circa flores in templis spargendos ex S. Gregorio Turonensi in vita Seueri Sulpicii cap. L. de quo ait: *Solitus erat flores liliorum tempore, quo nascuntur, colligere, ac per parietes huius aedis appendere*, et ex Fortunato lib. VIII. Epigr. IX. ad domnam Radegundem, cuius titulus est, *Ad eandem de floribus super altare*: nam aliud praecesserat, *De violis*.

At vos non vobis, sed Christo fertis odores,
Has quoque primitias ad pia templa datis.
Texistis variis altaria festa coronis,
Pingitur vt filis floribus ara nouis.

De oleo vero sepulcrorum martyrum legendus est Paulinus Petricordius in vita S. Martini lib.v. (*a*), vt plures alios praetermittam.

CAPVT XV.

Quo sensu Prudentius animam liquidam, et elementum dixerit.

164. EA nunc diluam, quae Prudentio siue ab haereticis, siue a catholicis opponuntur, tamquam religioni christianae repugnantia. Bailius in Diction. post Clericum tom.XII. Bib. vniuers. putat, Prudentium animam appellare corpoream his versibus Cathem. hym.X. *Rescissa sed ista seorsum - Soluunt hominem, perimuntque, - Humus excipit arida corpus, - Animae rapit aura liquorem*. Et contra Symmac. lib.II. vers. 184.

.... Non occidet, inquit,
Interior qui spirat homo, luet ille perenne
Supplicium, quod subiectos male rexerit artus.
Nec mihi difficile est liquidam circumdare flammis
Instar noti: capiam tamen, et tormenta adhibebo.

Bailius *more noti* scripsisset, si ad metrum attendisset. Ita certe habet Prudentius. Duo responderi possunt: primum, Prudentium, quum animae *liquorem*, et animam *liquidam* dicit, materiam, siue corpus animae non tribuere, sed eius puritatem, caelestemque originem indicare; alterum, hanc significationem *liquidi* absurdam non esse, neque reprehendendam. Prudentius interdum *liquoris*, ac *liquidi* vocabulo *spiritum* et *spirituale* intelligit, vt Apoth. de daemone v.411. *Pulsus abi, ventose liquor: Christus iubet, exi*. Cath.III. v. 190.

(*a*) *Namque vt saepe solent praecauto corde fideles - Vasa oleo opplere, et seruandae adducta saluti - Vel iustis offerre viris, vel condere sanctis - Relligione locis, quibus aut operatio praesens - Martyris emeritos prodit virtute patronos etc.* In biblioth. lugdun. Patrum paulo aliter haec carmina leguntur. Posteriori tempore Iotsaldus monachus in funere Odilonis anno 1048. *Floridus et niueus defertur lectulus illi, - Quem tegit alma cedrus, redolensque cupressus adornat; - Sparguntur violae, sternuntur lilia quaeque, - Tum videas roseos illum sibi pingere flores - Et varias herbas oculis spectare benignis, - Balsama non desunt, et aromata multa teruntur, - Nardus, myrrha nitent, stactus, et maxima cyprus, - Sunt mille species, plures variantur odores, - Nectareusque sapor caelum replet altius ipsum*. Plura circa ritus funebres Christianorum congerit Paulus Aringhus lib. I. *Romae subterraneae* praesertim a cap. XVII. ad XXXI., vbi saepius nostrum poetam laudat, et testem appellat.

v. 190. de anima nostra loquens affirmat, eam non mori, quia *Vim liquidae rationis habet*. Et apoth. v. 87. de natura diuina: *Pura, serena, micans, liquido praelibera motu*. Et ibidem de spiritu diuino v. 694.

Sed postquam liquidus caelesti spiritus ore
Virgineam respersit humum, medicabilis illa est.

165. Hoc autem sensu locutum Prudentium locis obiectis tam perspicuum est, vt nihil supra. Etenim saepe ille clarissime distinguit animam a corpore, et a materia. Apoth. v. 830.

Illa quidem flatus Domini est: sed spiritus, et vis
Non est plena dei, tanto moderamine missa,
Quanto flans voluit flandi seruare tenorem.
Est impossibile spectare profunda Sabaoth:
Sed speculum deitatis homo est. In corpore discas
Rem non corpoream solers, interprete Christo,
Qui patrem proprium mortali in corpore monstrat.

Crederes, Prudentium prae oculis habuisse symbolum Athanasianum, si vere Athanasii fuisset, aut iam tum extitisset: *Nam sicut anima rationalis, et caro vnus est homo: ita deus, et homo vnus est Christus.* Cath. III. v. 196. *Credo equidem, neque vana fides, - Corpora viuere more animae.* Euidens in primis est locus in Passione Romani v. 432. et seqq.

Cernant vt illud lumen aeternae spei,
Non succulentis influens obtutibus,
Nec corporales per fenestras emicans,
Puris sed intus quod relucet mentibus.
Pupilla carnis crassa crassum perspicit,
Et res caduca, quod resoluendum est, videt.
Liquidis videndis aptus est animae liquor,
Natura feruens sola, feruentissimae
Diuinitatis vim coruscantem capit.
Hoc, opto, lumen imperator nouerit.

Diuersitas substantiae animae a substantia corporis aperte astruitur Psyc. v. 905.

.... Fremit et discordibus armis
Non simplex natura hominis: nam viscera limo
Effigiata premunt animum, contra ille sereno
Editus afflatu nigrantis carcere cordis
Aestuat, et sordes arcta inter vincla recusat.
Spiritibus pugnant variis lux, atque tenebrae,
Distantesque animat duplex substantia vires.

Peri-

Perist.x.v.533. de anima : *Caelo refusus subuolabit spiritus*. Ham.v.527.

Quippe animus longe praestantior, vtpote summo
Aethere demissus, subiectos si velit artus
Imperio quassare graui etc.

Alia huius generis multa praetereo.

166. Vt autem intemperantium criticorum insolentia manifestius appareat, ex duobus ipsis locis, quibus animam corpoream a Prudentio vocari illi aiunt, euincam, rem contrario modo se habere. Cathem. x. v. 5. et seqq. *Tua sunt, tua, Rector, vtraque, - Tibi copula iungitur horum, - Tibi, dum vegetata cohaerent, - Et spiritus, et caro seruit. - Rescissa sed ista seorsum - Soluunt hominem, perimuntque: - Humus excipit arida corpus, -Animae rapit aura liquorem*. Vellet Clericus, his verbis exprimi sententiam epicureorum, qui animam mortalem asserebant, et allegat Bailius versus Lucretii de ea sententia (*a*). Sed aduertere primum necesse est, auctoris cuiusquam verba non seorsum esse consideranda, sed prout congruunt his, quae praecedunt, et consequuntur, et eiusdem menti aliis in locis luculentius declaratae. Aliud enim iudicabo voluisse dicere Clericum, aut Bailium, aliud hominem bene de religione sentientem, quamuis vterque verba ambigua eadem pronunciet (*b*). Deinde quid magis est prudentianae sententiae dissimile, quam versus Lucretii? Is terram veluti communem matrem frugum, arbustorum, hominum, ferarum repraesentat, quae omnia eodem modo nascantur, eodem intereant (*c*). At Prudentius statim in limine hymni: *Deus, ignee fons animarum*. v.21. *Vt, dum generosa caducis, - Ceu carcere clausa, ligantur, - Pars illa potentior extet, -Quae germen ab aethere traxit.-Si terrea forte voluntas -Luteum sapit, et graue captat, - Animus quoque pondere victus - Sequitur sua membra deorsum, - At si generis memor ignei - Contagia pigra recuset, - Vehit hospita viscera secum, - Pariterque reportat ad astra*. v.129 *Animae fuit haec domus olim - Factoris ab ore creatae. - Feruens habitauit in*

(*a*) Lib.II. *Denique caelesti sumus omnes semine oriundi: - Omnibus ille idem pater est, vnde alma liquentes - Humorum guttas mater quum terra recepit, - Foeta parit nitidas fruges, arbustaque laeta, - Et genus humanum: parit omnia secla ferarum. - . . . Quapropter merito maternum nomen adepta est. - Cedit item retro, de terra quod fuit ante, - In terras: et quod missum est ex aetheris oris, - Id sursum caeli rellatum templa receptant*.

(*b*) Bailius ipse asse ntitur, in similibus verbis diuersam fuisse mentem Epicharmi apud Plutarchum de consolatione pag. 110. *Praeclare igitur Epicharmus, Concretum, inquit, fuit, et discretum est, rediitque, vnde venerat, terra deorsum, spiritus sursum. Quid ex his omnibus iniquum est? nihil*.

(*c*) Ita enim pergit: *Nec sic interimit mors res, vt materiai - Corpora conficiat, sed coetum dissipat ollis. - Inde aliis aliud coniungit: et efficit, omnes - Res vt conuertant formas, mutentque colores*.

in istis - Sapientia, principe Christo. v.149. *Sed dum resolubile corpus - Reuocas, deus, atque reformas, - Quanam regione iubebis - Animam requiescere puram*? Multis aliis in locis animae immortalitatem Prudentius explicat, et tuetur, quae neque indicare quidem opus est. nam Bailius fatetur, his verbis *Animae rapit aura liquorem* non negari animae immortalitatem, quam paulo post Prudentius admittit; Clericus vero solum velle videtur, Prudentium plus dixisse, quam voluit dicere. at neque voluit dicere, neque dixit aliud, nisi in obitu animam puram e corpore, quod humus excipit, abire, migrare, euolare.

167. Alii versus opponebantur ex lib.II. aduersus Symmachum, vbi *liquida* natura, et *perflabilis* more noti anima dicitur. Verum quum Prudentius eo loco agat de supplicio, quo animae peccatorum puniendae sunt, intelligendus est affirmare, posse deum naturam, quamuis *liquida*, et *perflabilis* sit more noti, siue *par leuibus ventis*, circumdare flammis, vt scilicet significet, animam esse spiritualem, atque igne nullo modo afficiendam, nisi admirabili quadam dei potentia. Quod fiet manifestius, si tota periodus referatur.

Nec mihi difficile est, liquidam circumdare flammis
Naturam; quamuis perflabilis illa feratur
More noti, capiam tamen, et tormenta adhibebo
Ipse incorporeus, ac spirituum sator vnus.
Quin et corporibus parilis consortia poenae
Decernam: possum quoniam renouare fauillas
Antiquam in faciem, nec desperanda potestas:
Qui potui formare nouum, reparabo peremptum.

En vt non solum corpus ab anima distinguatur, sed etiam ideo dicatur deus animam, hoc est, rem spiritualem, et non corpoream, igne posse punire, quia ipse est summa potestate praeditus, *incorporeus, et sator vnus* SPIRITVVM. Hac ratione S.Augustinus daemones sine corpore, et animas damnatorum igni cruciandas affirmat lib.XXI. de ciuit. dei cap.X. (*a*).

168. Su-

(*a*) *Cur ergo non dicamus, quamuis miris, tamen veris modis etiam spiritus incorporeos posse poena corporalis ignis affligi, si spiritus hominum etiam ipsi profecto incorporei, et nunc potuerunt includi corporalibus membris, et tunc poterunt corporum suorum vinculis insolubiliter alligari?* **De hac quaestione videri possunt theologi;** mihi satis est notare, Prudentium ignem corporeum agnoscere, et difficultatem excitare, qua ratione animae incorporeae igne corporeo affici possint. Et quum ita disserat Prudentius, dum animam LIQVIDAM vocat, consequens est, eum ea voce non intellexisse CORPOREAM.

168. Superuacaneum nunc esset quaerere, an *proprie* animam spiritualem *liquidam*, et *liquorem* Prudentius appellauerit. quae est de nomine quaestio. Barthius lib.XXI. cap.IV. putat id eleganter dictum: ANIMAE RAPIT AVRA LIQVOREM: *Liquorem animae eleganter dixit, quia liquida, pura, clara, caelestis eius natura. Apoth.*

Quae collata rudem fecit viuescere limum,
Vtpote de liquido naturae semine primos
Accipiens habitus, superoque expressa sereno.

qui sunt versus 902. et seqq. Profecto propria significatio spiritus ex origine est *flatus aeris* a verbo *spiro*, quae deinde ad animam rationalem est diffusa: et anima ipsa saepe a Prudentio flatus dicitur, vt Ham. v.920. *flatus sine corpore*. Quum autem aqua elementum sit aeri coniunctum, poetae epitheta vtriusque saepe confundunt; nam aer vulgo *liquidus* dicitur, et Lucretius lib. II. vndas vocat *aereas*. Idem Lucretius, et Virgilius ignem *liquidum* appellant, vt aethereum, purumque, ac terrae grauitati oppositum esse denotent. Apud hebraeos *liquidi*, seu *caeli* nomine comprehenditur, quidquid graece aer, aether, et οὐρανὸς nominatur. Hinc Prudentius non male animae *liquorem*, et animam *liquidam* posuit pro animae spiritu, et puritate, pro anima spirituali, et caelesti, seu ex caelo originem trahente. nam hoc saepissime ille inculcat (*a*). Alia ratione veteres christiani *liquorem* vocare potuerunt animam, scilicet quia corpus *vas animae* appellabant. Vide comment. ad hymn. VII. cath. v.190.

169. Aliam de nomine litem mouent nonnulli, quod Prudentius animam *elementum* nuncupauerit, eod. hym. Exequiar v. I. et seqq. *Deus, ignee fons animarum, - Duo qui socians elementa, -Viuum simul, ac moribundum, - Hominem, Pater, effigiasti*. Qua voce vsum quoque Lactantium non diffitentur lib.III. cap.VI. *Scientia in nobis ab animo est, qui oritur è caelo: ignoratio a corpore, quod est e terra. Vnde nobis et cum deo, et cum animalibus est aliqua communitas. Ita quoniam ex his duobus constamus elementis, quorum alterum luce praeditum est, alterum tenebris, pars nobis data est scientiae, pars ignorantiae*. Barthius loc. cit. ait, Prudentium *elementa* principia dixisse ethnica phrasi ex Alcinoo, Epitecto, et Euripide. Ego potius dicam, eam

(*a*) Vide S. Augustinum de Genesi ad literam lib. VII., enarrat. in psalm. 136. *Sicut ait quodam loco scriptura, Volauit super pennas ventorum: hoc est, super virtutes animarum: vnde et flatus dei dicitur anima tamquam ventus, non vt iste intelligatur ventus, quo corpus propellente sentimus, sed eius nomine significetur aliquid inuisibile etc.* Apud auctores latinos *liquidum* pro *puro* saepe sumitur, vt *liquida oratio*, et similia. Catullus carmine de Aty v.46. *Liquidaque mente vidit*.

eam phrasin esse latinam. Cicero Acad. quaest. p. 44. *Ergo illa initia, et, vt e graeco vertam, elementa*. Sic vulgo *elementa puerorum*, *elementa loquendi*, *elementa dialectices*. Cur ergo initia, seu principia hominis non appellentur elementa? Itaque vt Prudentium tueamur, nihil opus est confugere ad ea, quae Huetius disputat in Origenianis lib.II. cap.II. quaest. VI. num. XIV., vbi errorem Origenis, qui corpora animis ascribit, excusare vult, quia nondum veritas ecclesiae decreto erat definita, et idem visum fuit Tertulliano, S.Hilario in Matth. can. V., Ambrosio lib. II. de Abraham cap. VIII., Cassiano collat. VII. cap. XIII., Theodoto in Excerptis ad Clementis Alexandrini calcem adiectis, Methodio apud Photium cod. 234., Fausto Regiensi, aliisque. Qua vero ratione animus a Prudentio *igneus*, et *ignis* dicatur, in commentariis exponetur: neque vlla peculiaris in hoc est difficultas, quum ipsum deum *igneum* saepe appellauerit. Veteres nonnulli putarunt, reuera animam esse ignem, et iccirco dici, hominem *extingui*, quum moritur, et illi aqua et *igni* interdici, quum exilio mulctabatur, quibus verbis minor, seu media capitis diminutio significabatur: quasi corpus ex aqua, seu humore, anima ex igne constaret. Alii hanc insaniam addiderunt, graue esse perire naufragio, quod anima esset ignis, adeoque maxime aquae contraria. Quam longe ab his deliriis Prudentius absit, ex omnibus eius carminibus perspicitur euidenter.

CAPVT XVI.

Faueritne Prudentius pythagoreis, et manichaeis super abstinentia a carnibus? an manichaeorum argumenta de duobus principiis valide euerterit?

170. ECce iterum Clericus; qui Prudentium ad pythagoreismi, et manichaeismi errorem de abstinentia a carnibus accessisse contendit. Hymno Cath. III. ante cibum v. 56. haec habet Prudentius: *Haec opulentia Christicolis - Seruit, et omnia suppeditat. - Absit enim procul illa fames, - Caedibus vt pecudum libeat - Sanguineas lacerare dapes. - Sint fera gentibus indomitis - Prandia de nece quadrupedum: - Nos oleris coma, nos siliqua, - Foeta legumine multimodo, - Pauerit innocuis epulis*. Solet vsu hoc euenire, vt qui errores libenter ipsi amplectuntur praesertim in rebus fidei, in aliis diligen-

ter errores deprehendere conentur, quasi socios sibi quaerant; et adiungant. Prudentius hoc hymno id vnum agit, vt christianos ad eum morem hortetur, qui inter ipsos tunc temporis valde communis erat, vt cibis innocentibus contenti, a carnibus quadrupedum abstinerent. non quod his vesci neget licere, sed quia melius est non vesci. Nullum cibum christianis vetitum esse haud obscure ante innuerat v. 11. et seqq. *Te sine dulce nihil, Domine, - Nec iuuat ore quid appetere, - Pocula ni prius, atque cibos, - Christe, tuus fauor imbuerit, -* OMNIA SANCTIFICANTE FIDE. Quibus postremis verbis alludit aut ad caput x. Act. apost. v. 11. (*a*), aut ad caput XIV. epist. ad Roman. vers. 20. (*b*).

171. Prudentii mens clarius intelligitur ex ratione, quam subiicit, cur deo gratias agere debeamus: *Ipse homini quia cuncta dedit, - Quae capimus dominante manu, - Quae polus, aut humus, aut pelagus - Aere, gurgite, rure creant, - Haec mihi subdidit, et sibi me.* Inter ea vero, quae deus homini subdidit, ad christianorum cibum seligit aues, et pisces (*c*). Tum addit fructus terrae, et arborum, necnon lac, et quae ex lacte multa fieri solent. Syrorum ea fuit dementia, vt a piscibus, et a columbis religionis causa abstinerent. Hyginus fabula 195. *Ob id Syri pisces, et columbas, quas in deorum numerum habent, non edunt.* Christiani veteres pisces, auesque eodem loco ponebant, quod ex aquis tam volucres, quam pisces natos doceat Genesis cap. I. v. 20. (*d*). Ex quo S. Ambrosius hymno ad vesperas feriae v. *Magnae deus potentiae, - Qui fertili natos aqua - Partim relin-*
quis

(*a*) *Et vidit* (Petrus) *caelum apertum, et descendens vas quoddam, velut linteum magnum, quatuor initiis submitti de caelo in terram. In quo erant omnia quadrupedia, et serpentia terrae, et volatilia caeli. Et facta est vox ad eum: Surge, Petre, occide, et manduca. Ait autem Petrus; Absit, Domine, quia nunquam manducaui omne commune, et immundum. Et vox iterum secundo ad eum: Quod deus purificauit, tu commune ne dixeris.*

(*b*) *Noli propter escam destruere opus dei. Omnia quidem sunt munda: sed malum est homini, qui per offendiculum manducat. Bonum est non manducare carnem, et non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur. Tu fidem habes? penes temetipsum habe coram deo . . . Qui autem discernit, si manducauerit, damnatus est: quia non est* EX FIDE. *Omne autem, quod non est* EX FIDE, *peccatum est.*

(*c*) *Callidus illaqueat volucres - Aut pedicis dolus aut maculis, - Illita glutine corticeo - Vimina plumigeram seriem - Impediunt, et abire vetant. - Ecce per aequora fluctiuagos - Texta greges sinuosa trahunt. - Piscis item sequitur calamum, - Raptus acumine vulnifico, - Credula saucius ora cibo.*

(*d*) *Dixitque etiam deus: Producant aquae reptile animae viuentis, et volatile super terram sub firmamento caeli. Creauitque deus cete grandia, et omnem animam viuentem, atque motabilem, quam produxerant aquae in species suas, et omne volatile secundum genus suum.*

quis gurgiti, - Partim leuas in aera, - Demersa lymphis imprimens, - Subuecta caelis erigens, - Vt stirpe ab vna prodita - Diuersa repleant loca. Rabanus Maurus lib.II. de institutione clericorum cap. XXVII. esum auium, et piscium permissum ait, quia *ex eodem elemento, de quo et pisces, creatae sunt aues*, neque in regula monachorum aliarum carnium esum prohibitum, nisi quadrupedum. Intelligit, opinor, caput XXXIX. regulae S. Benedicti: *Carnium vero quadrupedum ab omnibus abstineatur comestio, praeter omnino debiles, et aegrotos* (*a*).

172. Possent etiam verba Prudentii ita intelligi, vt *Sanguineas lacerare dapes* pertineret ad vsum abstinendi a sanguine, et suffocato, qui diu in ecclesia perseuerauit. Tertull. Apolog. cap. IX. *Erubescat error vester, qui ne animalium quidem sanguinem in epulis esculentis habemus, qui propterea quoque suffocatis, et morticinis abstinemus, nequo modo sanguine contaminemur vel intra viscera sepulto.* Concilium aurelian.II. anno 533. cap.XX. *Catholici, qui ad idolorum cultum etc. ab ecclesiae coetibus arceantur. Similiter et hi, qui bestiarum morsibus extincta, vel quolibet modo, aut casu suffocata vescuntur.* Sed S.Augustinus iam suo tempore aliter existimabat lib.VI.cap.XXXII.aduersus Faustum manichaeum: *Vbi ecclesia gentium talis effecta est, vt in ea nullus israelita carnalis appareat, quis iam hoc christianus obseruat, vt turdos, vel minutiores auiculas non attingat, nisi quarum sanguis effusus est, aut leporem non edat, si manu a ceruice percussus, nullo cruento vulnere occisus est? et qui forte* PAVCI *adhuc tangere ista formidant, a* CETERIS IRRIDENTVR. Reuera quum Prudentius aues, et pisces in cibis christianorum admittat, quadrupedum vero respuat, non ad hunc paucorum irridendum morem respexit, sed ad laudabilem plurium consuetudinem, de qua idem S. Augustinus lib.I. de moribus ecclesiae catholicae cap.XXXIII. *Ita multi neque vescuntur carnibus, neque tamen eas immundas superstitiose putant .... Continent se igitur ii, qui possunt, qui tamen* SVNT INNVMERABILES, *et a carnibus, et a vino duas ob causas, vel propter fratrum imbecillitatem, vel propter suam libertatem* (*b*).

 173. Re-

(*a*) Nicephorus lib.XII. hist. cap. XXXIV. diuersos ieiunantium mores enarrat: *Quidam animata non attingunt: alii autem attingunt, sed pisces solos. Sunt, qui animata quoque cum piscibus volatilia degustant: ex aquis ea quoque progenita esse, vt Moses inquit, dicentes. Nonnulli ab ouis, et nucibus siue baccis abstinent. Nonnulli vero arborum fructibus vescuntur. Quidam panem siccum tantum comedunt: quidam vero ne hunc quidem attingunt.*

(*b*) Petrus Castellanus, qui *de esu carnium* IV. libros edidit, lib.I. cap. I. consuetudinem hominum primi temporis exponit abstinendi a carnibus. Plato lib.VI. de leg. pag. 782. tom. II. ait. *A carnibus maiores nostri abstinebant, tamquam non esset pium illas edere, neque deorum aras sanguine polluebant.* Ipse Castellanus cap. II. contra alios probat, carnes prae ce-

173. Refellendus modo est Baylius, qui in dictionario, aliisque operibus saepe hoc saxum voluit, catholicos argumenta manichaeorum de origine mali nunquam satis diluisse. Iacobus Georgius de Chaufepie in nou. Diction. histor. critic., artic. *Manichei* Baylium docte, et neruose refutat, eiusque alios oppugnatores hac in parte recenset, Kingium, Clericum, Bernardum, Iaquelotum, Leibnizium, Clarkium, La Placette, De Crousaz. Ego solum ea breuiter explicabo, quae Baylius Prudentio obiicit, neque Chaufepieus illi obiecta esse meminit. Princeps, inquit Baylius, qui impedire potest malum, neque impedit, vult illud malum; et hanc vocat notionem euidentem. Quod autem Prudentius respondet, hominem libere peccare, dicit Baylius, hanc esse petitionem principii, quia thesin impugnatam dat pro responsione. Idem Baylius, Clericum secutus, putat, Prudentium responsurum, paucos esse, qui damnantur. nam ait hymno VI. Cath. v. 93. *Idem tamen benignus - Vltor retundit iram, - Paucosque non piorum - Patitur perire in aeuum.* Quam responsionem idoneam non esse reponit Baylius; quia si damnatio omnium hominum esset *actus saeuitiaei vt octo*, damnatio paucorum erit *actus saeuitiei vt quatuor, vel vt duo, vel vt vnum*. Ita enim scholasticus esse amat contra religionis causam. Sed qui Prudentium sine opinione aliqua praeiudicata attente legat, penitus Baylii inanes subtilitates perspiciet. Primum cur existimat, Prudentium responsurum, paucos esse, qui ad inferos detruduntur? Prudentius argumentum manichaeorum, et Baylii sibi proponit, et tantum abest, vt id respondeat, vt etiam contrarium aperte eo in loco affirmet. Hamartig. vers. 819.

Sic animas caeli de fontibus vnicoloras
Infundit natura solo: sed suauibus isthic
Deuinctae illecebris retinentur, et aethera paucae
Conscendunt reduces, multas viscosus inescat
Pastus, et ad superas percurrere non sinit auras.
Praescius inde Pater liuentia tartara plumbo
Incendit liquido, piceasque bitumine fossas
Infernalis aquae furuo suffodit auerno.

174. Pru-

ceteris omnibus optimum, ac plurimum praestare alimentum. Confer Clementem Alexandrinum Paedag. lib. II. cap. I., Tertullian. de cibis iudaicis, et S. Hieronym. lib. I. aduersus Iouinian. In antiquo codice ecclesiae hisp., quem Lopezius de Barrera edidit, canon LVIII. extat ex Ancyr. 13. *Siquis non pro abstinentia, sed pro execratione escarum abstinet, placuit sancto concilio, vt praegustet, et sic, si vult, abstineat: si autem spernit, ita vt olera cocta cum carnibus non degustet, iste non obediens, neque suspicionem haeresis a se remouens, deponatur de ordine clericatus.*

174. Prudentius argute obiectionem manichaeorum ante expresserat, et subtilius etiam, quam Baylius, quamuis hic omnes ingenii neruos contendat. Lege v.640. et seqq.

Si non vult deus esse malum, cur non vetat? inquit.
Nil refert, auctor fuerit, factorque malorum.
Anne opera in vitium sceleris pulcherrima verti,
Quum possit prohibere, sinat; qui si velit omnes
Innocuos agere omnipotens, nec sancta voluntas
Degeneret, facto nec se manus inquinet vllo.
Condidit ergo malum Dominus, quod spectat ab alto,
Et patitur, fierique probat, tamquam ipse crearit.
Ipse creauit enim, quod quum discludere possit,
Non abolet, longoque sinit grassarier vsu.

Quid ad haec Prudentius?

Damna aures, Pater alme, meas, et claude meatus
Obbrutescentis capitis, ne peruia tales
Concipiat flexura sonos etc.

Et quum insigniter probasset, Dominum *Nolle malum, nec, quod post abluit, ante probare*, Marcionem iterum vrgentem inducit:

Inuitone aliquis potis est peccare Tonante?
Cui facile est in corde hominis componere sensus,
Quos libeat, fibrasque omnes animare pudicis
Pulsibus, et totum venis infundere honestum.

Huic ergo obiectioni occurrit Prudentius, non respondens simpliciter, hominem libere peccare, sed vim libertatis in eo sitam esse, vt homo possit peccare, oportuisse, hominem creari hac libertate praeditum, vt laudabilis, praemioque dignus esset; quae minime est petitio principii.

Nescis, stulte, tuae vim libertatis ab ipso
Formatore datam? Nescis ab origine quanta
Sit concessa tibi famulo super orbe potestas etc.
Quale erat, electus magni rex orbis vt esset
Non rex ipse sui, curto foedatus honore?
Quae laus porro hominis, vel quod meritum, sine certo
Inter vtramque viam discrimine viuere iusti etc.

Itaque quum melior sit prouidentia, in qua homines possint libere agere, adeoque aliquando peccent, quam prouidentia, in qua nemo vnus libertate sit praeditus, corruit, quidquid Marcion, quidquid Clericus, quidquid Baylius oggerit. Nam etiam princeps mortalis, (cuius aliae sunt leges) non diceretur velle malum, quamuis

uis prouidentiam, bonam alioquin, et vtilem, non tolleret e medio, e qua certo sciret, quaedam secutura esse mala. Neque video, quare Baylius thesin a se confictam pro notione clarissima venditet, qua etiam deum velit alligari.

175. Si tamen Baylius, aut aliquis pro eo opponat, potuisse deum efficere, vt homo et bene et libere semper ageret; primum cum S. Augustino dicam, melius iudicasse deum de malis bene facere, quam mala nulla esse permittere. tum non est modo quaerendum, quid deus potuerit facere, sed an id, quod fecit, cum eius bonitate cohaereat. Dubium autem non est, quin deus bonus sit iudicandus, etiamsi hominem peccare permittat. Postremo quidquid sit, an aliqua excogitari possit prouidentia, in qua semper omnes homines bene vterentur libertate, ordo rerum, qui nunc est, fert, vt homo interdum peccet, nisi deus cursum naturalem causarum impediat, quod agere non debet. Neque enim contingere potest, vt libertas tot contrariis impulsibus commota constanter bonum prosequatur. An autem Prudentius crediderit, exiguum esse damnatorum numerum, nihil ad hanc quaestionem. Bertius, et cum eo Riscus Hisp. sacr. tom. XXXI. interpretantur, Prudentium non tenuisse sententiam quorumdam theologorum de maiori numero praedestinatorum, sed solum asserere, paucos ex impiis perire comparate ad eos, qui damnandi essent, nisi deus eis sua gratia, et benignitate opitularetur. Id videtur colligi ex versibus num. 174. relatis, nisi sibi ipsi plane contrarius dicatur. quod nonnulli in Prudentio, aliisque poetis absurdum esse male negant. Theologi hoc fuse disputant, maiorne sit praedestinatorum, quam reproborum numerus. Inter angelos si fiat comparatio, plures fuisse praedestinatos probabiliter asseritur. Si quaestio instituatur de omnibus omnino hominibus, qui fuerunt, quique futuri sunt, maiorem esse numerum reproborum communior, et verior est sententia. Tenendum pariter est, ex christianis, comprehensis haereticis, plures damnari, quam saluari. Ex his, qui intra ecclesiam catholicam decedunt, plures esse praedestinatos, quam reprobos, theologi docti, piique existimant, quibus repugnare non audeo. Extat cl. Petri Francisci Fogginii opus inscriptum: *Patrum ecclesiae de paucitate adultorum fidelium saluandorum, si cum reprobandis fidelibus conferantur, mira consensio asserta, et demonstrata. Romae* 1752. Debuisset Fogginius distinguere loca Patrum, in quibus christiani omnes adulti, etiam haeretici, comprehenduntur, ab aliis auctoritatibus, quae ad solos catholicos pertinent; tum alia testimonia

nia Patrum, quae contrariae opinioni fauere videntur, excribere, et explicare: non enim aliter tutum iudicium ferri potest pro mira illa asserta consensione. De distinctione inter *non pios* et *impios* dicam cap. seq., et nonnihil in comment.

CAPVT XVII.

Oratio in fine Hamartigeniae exponitur, et defenditur.

176. POstquam Prudentius in Hamartigenia de piorum praemiis, impiorumque suppliciis late disseruerat, orationem ad deum conuertit v.931., vbi hi praecipue versus vulgo in examen reuocantur:

....Non posco beata
In regione domum...
At mihi tartarei satis est si nulla ministri
Occurrat facies, auidae nec flamma gehennae
Deuoret hanc animam, mersam fornacibus imis.
Esto cauernoso, quia sic pro labe necesse est
Corporea, tristis me sorbeat ignis auerno,
Saltem mitificos incendia lenta vapores
Exhalent, aestuque calor languente tepescat.
Lux immensa alios, et tempora vincta coronis
Glorificent, me poena leuis clementer adurat.

Plerique catholici in hac oratione exagitanda acerbiores sunt, quam nonnulli heterodoxi. nam hi agnoscunt, ignem purgatorium ea defendi; quam sententiam etsi falsam ipsi putent, tamen fatentur quorumdam veterum fuisse, et nunc ab vniuersa catholica ecclesia teneri. De Magdeburgensibus dixi num.128. Nic. Antonius in Bibl. hisp. vet. docet, disertam ignis alterius, ab igne inferno distincti, mentionem fieri in fine Hamartigeniae; quod intime purgatorii ignis osores torquet haereticos, allegatque Osiandrum Epitom. hist. eccles. cent. IV. lib. I. cap.XXVI. Et Osiander quidem eo in capite Prudentium laudat, sed apud Weitzium nihil de igne purgatorio loquitur, quamuis illi naeuos aliquos obiiciat.

177. In editione veneta bibl. vet. lat. Fabricii anno 1728., lib.IV. cap.II. in quadam nota lego, in fine Hamartigeniae subiici preces, *quibus auctor ait, sufficere sibi, si modo in tartara non detrudatur,*

datur, licet poenae luendae sint in purgatorio. Baylius alia via Prudentium tueri conatur aduersus Perkinsium, quia nimirum potuit Prudentius se beatitudine indignum, supplicio dignum existimare, quae humilitas impia non est: *Cette humilité est-elle impie? En donnant vn bon tour aux choses ne la nommeroit-on pas vne oblation de sa personne a la justice de dieu?* Quibus verbis Baylius satis innuit, nescire se, quid sit humilitas. Quaenam enim esset ista humilitas, qua homo, quum possit deum deprecari, vt criminibus in hac vita deletis ab aeterna damnatione liberetur, potius sese deo offerat, vt perpetuis flammis torqueatur, beatitudine caelesti, deoque ipso aeternum priuatus? Petrus Wesseling Probabilium lib. singulari cap. XXII. contra Guilielmum Caueum asserentem, impium, et Prudentio indignum esse dictum, *Non posco beata - In regione domum*, reponit: *At quid si poeta indicet; se grauissimorum erratorum sibi conscium, non aspirare ad beatissimam eam stationem, in quam martyres, et virgines transcribentur? Quod arguunt verba, quae praecedunt, et sequuntur. Multa in thesauris Patris est habitatio Christi, -Disparibus discreta locis, non posco beata - In regione domum: sint illic casta virorum - Agmina, puluereum quae dedignantia censum, - Diuitias petiere suas: sit flore perenni - Candida virginitas, animum castrata recisum*. Cetera, quae addit Prudentius, ait Wesselingius, in christiano homine non laudanda, sed ita comparata esse, vt a doctorum veteris aeui opinionibus non prorsus dissentiant, qui putabant, omnes, qui beatitudinis futuri aliquando erant compotes, per ignem esse traducendos, eoque purgandos. Nimirum Wesselingius ab igne purgatorio abhorret, qui nihilominus affirmat, poeticum esse, et in poeta ferendum, *cauernoso auerno*, pro indefesso igne. Postremi versus prima fronte duriores illi videntur. *Nolim tamen*, pergit, *existimes, poetam damnatorum gregi sese inseruisse verbis illis, Me poena tamen clementer adurat. Ea itidem ex veterum opinionibus explicanda sunt* (*a*).

178. Plu-

(*a*) Ludewigius in vita Prudentii in aliis dogmatis, quae Prudentius cum catholicis sustinet, de libero arbitrio, de carnis innocentia, de bonis operibus, de martyrum cultu, et inuocatione, de Virgine beata, Prudentium vult excusare tum ob codices corruptos, tum quia carmen non est ad angustos verborum cancellos emancipandum. Sed hunc locum, *Non posco beata - In regione domum*, vocat stultum, et muliercularum fabulis dignum commentum. *Quamquam illud*, ait, *hic Prudentium excuset, quod pro labe sic pati necesse esse dixerit, quum sanctos martyres dedisse iam poenas in tormentis pro Christo sustentis existimaret. Et hoc modo ei fere aequales errarunt apud Centuriat. centur*. IV. *cap*. IV., *quamquam ad saniorem, quam hodie Pontificii, mentem exponi illos debere, theologi nostri sentiant. ... Fuisse tamen priuatus, et domesticus error Prudentii potuit; qui scelerum iuuentu-*

178. Plurimi aut negant, eam orationem esse Prudentii, aut saltem id in dubium reuocant. Andreas Riuetus lib.iiI. Critic. sacr. cap.XXVI. affirmat, eas preces videri falso ascriptas Prudentio, et contradicere odae VII. cat., idemque putare Perkinsium. Guilielmus Caueus eadem ratione spurias eas iudicat. Ansam praebuit Giselinus, qui in commentario refert, se vidisse hanc orationem seorsum cum aliis excusam, non indicato auctoris nomine, quod fortasse librario incognitum erat. Id coniicit e duobus versibus, quos in fine appenderat, *omnino praeter auctoris mentem, et sententiam*, qui epilogo hymni S. Romani aduersantur (*a*). Ludewigius narrat, Giselini opinionem in catalogo Flacci esse expressam; sed quod spuria sit oratio, non assentitur, illa ratione, quod scriptores sui, vti poetae citius, obliuisci queunt.

179. Mihi certe nulla idonea esse causa videtur, quamobrem huiuscemodi preces Prudentio abiudicentur. siquidem praeter omnium codicum consensum Iso Magister inter reliqua Prudentii opera hanc orationem glossis illustrat, et eandem Prudentio Theodulfus Aurelianensis adiudicat in lib. de Spiritu sancto: *Sic perfectam, atque singularem naturam sanctae Trinitatis mirabili veritate demonstrauit Prudentius in libro contra marcionistas metro heroico: O dee cunctiparens, animae dator, o dee Christe, - Cuius ab ore deus subsistit Spiritus vnus*. Interpretatio vero, quam Riscus adhibet, non omnino displicet, Prudentium non audere petere beatitudinem statim post obitum, et videri poenis purgatorii ignis contentum esse: affertque Riscus versus ex Apotheosi in fine:

Pellite corde metum, mea membra, et credite vosmet
Cum Christo reditura deo, nam vos gerit ille,

 Et

uentutis conscius, se indignum statim post mortem vita aeterna crediderit. Ita Ludewigius catholicos cum veteribus idem dicere testatur, nisi quod saniorem quamdam mentem in veteribus introspicere laborat; et illud demum in Prudentio reprehendit, quod poenas temporales purgatorii crediderit. Vide infra num. 184., vbi similes preces, ex quorumdam ore expressae, a S. Ioanne Climaco proferuntur.

(*a*) Ad versum 963. SALTEM MITIFICOS exclamat Giselinus: *Itane, o Prudenti, tam abiecto quemquam esse animo? aliud certe nobis spondent suaues euangelii voces. Siquidem propositis diuinae gratiae obtinendae instrumentis, stricte imperant, vocationem nostram certam faciamus; certoque, et indubitato aeternae vitae gloriam expectemus: docentque e contrario, infernum ignem, aut grauius supplicium deprecari seruorum esse semper metuentium, ac pene desperantium, quum nulla nunc sit condemnatio his, qui in Iesu Christo permanent, vtpote qui factus sit nobis a deo sapientia, iustitia etc.* Quae Giselini verba deleri iubet Appendix Belgica Indicis Romani apud Labbeum de script. eccles., siue potius corrigi *iuxta recognitionem ab ipso auctore editam; ne in alieno opere nimis curiosi sint heterodoxi*. Recognitionem Giselini non vidi.

Et secum reuocat, morbos ridete minaces,
Inflictos casus contemnite, tetra sepulcra
Despuite; exurgens quo Christus prouocat, ite.

Quod autem Ludewigius respondet, scriptores, et praesertim poetas, interdum sui obliuisci, id locum habere potest, quum clare dicunt contraria. nam si verba alio in loco perspicua sunt, alio dubia, aequitas flagitat, vt in rebus maxime alicuius momenti benigna interpretatio adhibeatur, quin ad obliuionem confugere necesse sit. Ac ne credamus, Prudentium de vita aeterna consequenda desperare, in promptu est ode VII. cathem., quam his precibus nonnulli contrariam dicunt, nos potiori iure ex ea interpretationem sumendam contendimus (*a*). Igitur quum Prudentii mens de misericordia diuina facile placabili tam aperta, totque locis declarata sit, vt etiam ante num. 175. elaborandum fuerit, ne sententiam nimis benignam videretur amplexus de maiori numero praedestinatorum, consequens est, orationem Hamartigeniae explicandam esse ex his, quae alibi dixit, et ad eorum rationem, quae alii SS. Patres protulerunt, vt S. Hilarius Enarrat. in I. psalmum: *Sunt enim aliqui inter impios, piosque . . . Plures namque dei metus in ecclesia continet: sed eosdem tamen ad secularia vitia seculi blandimenta sollicitant . . . Impii non manent, quia his dei nomen in honore est: pii non sunt, quia, quae pietati sunt aliena, sectantur . . . In eos ergo iudicium est, quod iam et in incredulos actum est, et in credentes non necessarium est* (*b*).

180. Qua-

(*a*) In hac oda de Niniuitis v. 96. *Sed poenitendi dum datur diecula, - Si forte vellent improbam libidinem, - Veteresque nugas condomare, ac frangere, - Suspendit ictum terror exorabilis, - Paulumque dicta substitit sententia.* Et vers. 171. *Mollitus his et talibus breuem deus - Iram refrenat, temperans oraculum - Prosper sinistrum: prona nam clementia - Haud difficulter supplicem mortalium - Soluit reatum, fitque fautrix flentium.* Multa alia in fine de ieiunio, aliisque pietatis operibus, quibus deus placatur. His addo ex Praef. lib. I. in Sym. vers. 80. *Saluator generis romulei, precor, - Qui cunctis veniam das pereuntibus, - Qui nullum statuis non operis tui - Mortalem, facili quem releues manu, - Huius, si potis es, iam miserescito etc.*

(*b*) Et canone II. in Matthaeum: *Salutis igitur nostrae iudicii tempus designat in domino dicens: Ille baptizabit vos in Spiritu sancto, et igni: quia baptizatis in Spiritu sancto reliquum sit consummari igne iudicii.* S. Cyprianus Ep. LII. ad Antonianum ait, quod *non nisi die Domini vasa lignea diuini ardoris incendio concrementur, et fictilia ab eo, cui data est ferrea virga, frangantur.* S. Ambrosius Enarrat. in ps. XXXVI. *Igne ergo purgabuntur filii Leui, igne Ezechiel, igne Dauid. Sed hi etsi per ignem examinabuntur, dicent tamen, Transiuimus per ignem, et aquam ... Etsi saluos faciet Dominus seruos suos, salui erimus per fidem, sic tamen salui quasi per ignem.* Sixtus Senensis Bibl. lib. VI. annot. 345. multis SS. Patrum testimoniis, nominatim Prudentii hymno Exequiar., et XVIII.

180. Quapropter censeo, non aliud Prudentium postremis versibus suae orationis voluisse, nisi vt leuiter igne purgatorio torqueretur, si necesse esset pro labe corporea animam purgari ante diem extremam iudicii. nam de obitu hominis clare loquitur:

Dona animae quandoque meae, quum corporis huius
Liquerit hospitium . . . .
. . . Quum flebilis hora
Clauserit hos orbes, et conclamata iacebit
Materies, oculisque suis mens nuda fruetur,
Ne cernat truculentum aliquem de gente latronem,
Immitem, rabidum, vultuque, et voce minaci
Terribilem, qui me maculosum aspergine morum
In praeceps, vt praedo, trahat, nigrisque ruentem
Immergat specubus, cuncta exacturus ad vsque
Quadrantem minimum maculosae debita vitae.

Non igitur loquitur de poenis aeternis inferorum, quibus corpora etiam sunt torquenda: de quibus poenis hoc ipso in carmine v.827. *Et phlegethonteo sub gurgite sanxit edaces - Perpetuis scelerum poenis inolescere vermes .... Vermibus, et flammis, et discruciatibus aeuum - Immortale dedit*. Et II. in Sym. v.191. *Quin et corporibus parilis consortia poenae - Decernam*. Verba illa, *Esto cauernoso, quia sic pro labe necesse est - Corporea, tristis me sorbeat ignis auerno*, hunc reddunt sensum, quod si necesse sit, me, quippe locum inter pios, et sanctos non meritum, igni purgatorio mancipari, saltem miti incendio afficiar, et dum sanctos martyres, et virgines statim post obitum lux immensa, et tempora vincta coronis glorificant, me poena clementer adurat. Eodem spectant alia verba: *Non posco beata - In regione domum*. Scilicet, poscere non audeo domum in ea regione beata, vbi illico post mortem animae, quarum egregia fuit in hac vita sanctitas, recipiuntur. Semper enim intelligit de tempore, quod proxime obitum sequitur: *quum flebilis hora - Clauserit hos orbes*. Reuera aeternam beatitudinem se tandem consecuturum saepissime sperat, et ad eam rem martyrum patrocinium implorat. Ac ne longius abeam, in hac ipsa oratione ita ait:

Iudice te pallens trepido, te iudice eodem
Spem capio, fore, quidquid ago, veniabile apud te,
Quamlibet indignum venia faciamque, loquarque,

 Con-

XVIII. martyr. caesaraug., et Daniel Huetius lib. II. Origenianor. cap. II. quaest. XI. demonstrant, de modo, et loco felicitatis SS. ad florentinam vsque synodum nihil certi ab ecclesia fuisse praescriptum, adeo vt in diuersa Patres abierint.

Confiteor, (dimitte libens, et parce fatenti)
Omne malum merui : sed tu bonus arbiter aufer,
Quod merui : meliora fauens largire precanti.

Qui aiunt, poetam, sui oblitum, de misericordia dei desperasse, clare indicant, oblitos seipsos, quid poeta in hac oratione fuerit complexus (*a*).

CAPVT XVIII.

Opinio Prudentii de poenis damnatorum, in peruigilio sabbati paschalis mitigatis, an aliorum mentes occupauerit?

181. SIngularem quamdam sententiam expressit Prudentius V.Cathem. v.125. *Sunt et spiritibus saepe nocentibus - Poenarum celebres sub styge feriae - Illa nocte, sacer qua rediit deus - Stagnis ad superos ex acheronticis -... Marcent suppliciis tartara mitibus, - Exultatque sui carceris otio - Vmbrarum populus, liber ab ignibus* (*b*). Bellarminus lib. II. de Purgatorio cap. XVIII. in quaestione, an suffragia prosint damnatis, Prudentii loco responsurus, ait: *Nihil aliud dico, nisi more poetico lusisse Prudentium*. At potuit aliud dicere: et certe si aliud dixisset, occasionem cauillandi non praebuisset Hospiniano, qui in lib. de Origine festor. christ. in festo S. Hippolyti affirmat, Prudentium in martyrio S. Hippolyti describendo more poetico lusisse, *quod etiam*, inquit, *Bellarminus in re maiori eum fecisse dicit*. Quid ergo aliud potuit dicere Bellarminus? Potuit, et fortasse debuit dicere, nonnullos veteres in ea opinione fuisse, quam S. Augustinus non est ausus condemnare cap. 112. Enchiridii: *Poenas damnatorum certis temporum interuallis existiment, si hoc eis placet, aliquatenus mitigari,*

(*a*) Ioannes Lamius in Deliciis eruditorum tom.XIII. p.314. orationem Prudentii excribens, fingit, locum mitiorem in inferis eum postulasse, quum paradiso indignum se crederet, et subiungit impium testamentum Philippi Strozzi, quod alia mente factum affirmat: *Per non venire più in potere de'nemici miei ... io Filippo Strozzi mi sono deliberato in quel modo che io posso, quantunque duro all' anima mia mi paia, con le mie mani finire la mia vita. L'anima a dio somma misericordia raccomando, vmilmente pregandolo, se altro di bene darle non vuole, le dia almeno quel luogo, doue è Catone Vticense, ed altri simili virtuosi vomini, che tal fine anno fatto etc.* Quid Prudentii precibus cum hac oratione?

(*b*) Clericus in vita Prudentii male intelligit hunc locum, ac peius inde argumentum conficit: *Il dit*, (Prudentius) *que tous les ans, la nuit que Iesus-Christ resuscita, les damnez ne ressentent point de peines, ce qui suppose que Iesus-Christ étoit descendu dans ce lieu, et en auoit tiré les damnez cette nuit-la*. Vide comment. ad hymn.III. cath. v.196.

gari, dummodo intelligatur in eis manere ira dei, hoc est, ipsa damnatio. Ad quem locum Bellarminus reponit, *Augustinum ibi non agere de oratione pro defunctis, et solum dicere, non esse erroneum concedere, damnatos puniri citra condignum, quod clarius docet lib.* XXI. *de ciuit. dei cap.* XXIV. Cur igitur idem de Prudentio non dicatur? Illud negari nequit, Prudentii sententiam ab Augustino indicari, dum liberum relinquit, existimare, si placet, poenas damnatorum certis temporum interuallis aliquatenus mitigari (*a*).

182. Confer, quae addidit loc. cit. Enchiridii: *Haec enim vocatur ira dei, non diuini animi perturbatio; vt in ira sua, hoc est, manente ira sua, non tamen contineat miserationes suas, non aeterno supplicio finem dando, sed leuamen adhibendo, vel interponendo cruciatibus*. Hanc sententiam amplexus est S. Ioannes Chrysostomus Homil. III. in ep. ad Philipp., quem in alium sensum trahere conatur Bellarminus; *Hos igitur lugeamus*, (loquitur de damnatis) *opem pro viribus feramus, aliquod ipsis auxilium comparemus, exiguum illud quidem, sed quod tamen auxiliari queat . . . Atque id quidem de his, qui in fide decesserunt. Catechumeni vero neque hac dignantur consolatione, vno quodam excepto. Quale vero hoc? licet pauperibus aliquid pro ipsis dare, atque hinc aliquid percipiunt refrigerationis*. Omissis Ioanne Damasceno, siue vero, siue alio sub eius nomine, S. Paulino Nolano, cuius preces ad Nicetam promam num. 185. in nota, et Innocentio III., a quorum auctoritate non satis se extricat Bellarminus, clariora sunt, propiusque ad Prudentium accedunt, quae ex missali mozarabico feria IV. post pascha describam: *Viderunt te inferi, deus, viderunt, et tremuerunt a voce tonitrui tui, dicentes, Absorta est mors in victoria. Vbi est, mors, victoria tua? vbi est, mors, aculeus tuus? Propter quod attonita paululum stetere supplicia miserorum. Nec habeant cruentum tormenta sic vicisse cernentia crucifixum: et iudicem suum ipsa etiam poena contremuit*.

183. Sixtus Senensis Bibl. sanctae lib. VI. c. XLVII. profert. sententias theologorum Praepositiui leodiensis ecclesiae presbyteri, Gilberti, Guilielmi, Ruperti, qui ex verbis S. Ioannis Chrysostomi allegatis, aliisque in Matth. hom. XXXII., Ioannis item Damasceni,

(*a*) Neque aliud docuit S. Augustinus lib. XXI. de ciuit. dei cap. XXIV. *Sed quibus placet istam sententiam vsque ad illa impiorum tormenta protendere, saltem sic intelligant, vt manente in eis ira dei, quae in aeterno est praenunciata supplicio, non contineat deus in hac ira sua miserationes suas, et faciat, eos non tanta, quanta digni sunt, poenarum atrocitate cruciari, non vt eas poenas vel nunquam subeant, vel aliquando finiant, sed vt eas mitiores, quam merita sunt eorum, leuioresque patiantur. Sic enim et ira dei manebit, et in ipsa ira sua miserationes suas non continebit.*

ni, S. Gregorii Magni, et Prudentii *in hymno de nouo lumine paschalis sabbati*, (sic enim inscribit) aliisque huiusmodi illustrium Patrum dictis, in hanc opinionem inclinarunt, alii aliter eam explicantes. nam S. Thomas solum agnoscere videtur in damnatis inanem quamdam fallacis gaudii speciem, gratamque moerentis animi illusionem: qualem esse ferunt in daemonibus, qui homines ad peccandum inducentes, vana quadam laetitia afficiuntur, quin poena decrescat. qua de re agunt theologi scholastici.

184. In codice ms. seculi XI. Bibl. Riccard. extat missale, et in hoc *Missa, pro cuius anima dubitatur*, cuius meminit Lamius tom.XIII. Delic. erud. p. 311. et seqq. Preces ad hoc ipsum tendunt, quod quaerimus. *Et si plenam veniam animae ipsius obtinere non possumus, saltem vel inter ipsa tormenta, quae forsitan patitur, refrigerium de abundantia miserationum tuarum sentiat ... vt si forsitan pro grauitate criminum non mereatur gloriam, per haec sacrae oblationis libamina, vel tolerabilia fiant sibi ipsa tormenta*. S. Ioannes Climacus gradu V. Scalae paradisi similes preces ex quorumdam ore exponit: *Alii simul oneris conscientiae grauitate depressi, et supplicia aeterna deprecabantur, et indignos tamen se caelo sincere proclamabant, et dummodo hoc, inquiunt, fiat, sufficit nobis. Vidi illic animas humiles, et oneris pondere depressas, quae ... dictitabant ... Satis enim nobis est, si a grauissima tua comminatione, et inexplicabilibus, et reconditis suppliciis liberemur. Vt enim omnis prorsus poena nobis remittatur, veniaque donetur, petere non audemus*. Quod fortasse magis pertinet ad orationem Prudentii in fine Hamartigeniae, de qua cap.XVII., nam vtraque haec res similitudine aliqua continetur, et inter se connectitur. Non omittam, hymnum hunc Prudentii in multis ecclesiis ad accensum cerei paschalis fuisse decantatum: in quibus propterea ea sententia non male audiebat. Quae rationes Dionysium Petauium fortasse impulerunt, vt, quum Prudentii versus excripsisset tom. III. lib. III. de angelis cap. VII., addiderit: *De hac damnatorum saltem hominum respiratione nihil adhuc certi decretum est ab ecclesia catholica: vt propterea non temere, tamquam absurda, sit explodenda sanctissimorum Patrum haec opinio: quamuis a communi sensu catholicorum hoc tempore sit aliena*. Scio, liberam hanc Petauii sententiam a multis defendi, a multis impugnari. Sed censeo, melius a Petauio intelligi Prudentium, quam ab iis, qui hunc *non dogmatice, sed poetice* locutum propugnant; quam distinctionem vellem ab ipsis explicari. Nonnullam explicationem inuenio in Indice librorum expurgandorum a P. Io. Maria Brassichellensi Sacr. Pal. Apost. Magistro confecto, vbi pag. 257. ex

ex tomo VIII. bibliothecae Patrum Margarini haec expurgantur in Aurelio Prudentio : *Ad verba illa textus* , SVNT ET SPIRITIBVS *appone ad marginem* , CAVTE LEGE , *nam ex placitis theologiae nullum vere refrigerium vnquam est animabus damnatorum in inferno . Forsan Prudentius poetico more lusisse tantum voluit , ad indicandam laetitiam diei resurrectionis Domini* , Quam interpretationem alii tueantur , per me licet ; ego potius credam , Prudentium cum aliis errasse , si tamen certo affirmari potest , illam opinionem quorumdam veterum errorem esse (*a*) .

CAPVT XIX.

Cur Prudentius in extremi iudicii die ad dexterum Iudicis latus transferri orauerit ?

185. ILlud etiam reprehensionibus quorumdam est obnoxium, quod Prudentius hymnum S. Romani his versibus concluserit . *Vellem , sinister inter hoedorum greges - Vt sum futurus , eminus dignoscerer: -Atque hoc precante , diceret rex optimus : - Romanus orat ; transfer hunc hoedum mihi , - Sit dexter agnus , induatur vellere* . Et in fine passionis S. Fructuosi , et Soc. *Olim tempus erit , ruente mundo, -Quum te , Tarraco , Fructuosus acri - Soluet supplicio tegens ab igni . - Fors dignabitur et meis medelam - Tormentis dare , prosperante Christo , - Dulces*

(*a*) Laudatus Index liber raro obuius creditur . Titulus est : *Indicis librorum expurgandorum, in studiosorum gratiam confecti, tomus primus, in quo quinquaginta auctorum libri prae ceteris desiderati emendantur . Romae , ex typ. Reu. Cam. Apost.* MDCVII. Exemplar pehes cl. praesulem Reggium notam habet in limine manu ascriptam : *Vt ceterorum indicum huiusmodi seriem , ac consuetum stylum sequeremur , quaedam expungere coacti sumus , quae licet erudite animaduersa , ad institutum tamen huius libri apponenda non erant , quum sat sit , quid delendum , et quid caute legendum , animaduertere . Placuit nihilominus initio quorumdam librorum quaedam de eorum auctoribus (breuiter tamen) attingere , vt lectori , qualis sit auctor , an catholicus , vel haereticus , cuius denique existimationis , facile innotescat* . Ex quo arguo , non omnia , quae Thomas Maluenda , splendidissimum Hispaniae , et familiae Praedicatorum decus , in Bibliotheca Patrum animaduertit , in indicem fuisse coniecta ; de quo haec Nic. Antonius . *Cuiusmet anni pensum bimestre fuit Bibliothecae veterum Patrum commendata ei per indicis , vt vocant , sacros purpuratos Patres recognitio : vnde quae scriptorum ea comprehensorum quisque auctoritate , aut loco censeri debeat , doctrinae genus , atque aetas , obseruatione Thomae nostri , in Romanum Indicem , qui Io. Mariae Brassichellensis S. Palatii Magistri nomine prodiit anno* MDCVII. *coniecta sunt . Easque ipsas annotationes in Bibliothecam a se anno* MDCV. *recoctam parisiensis typographus admisit* . Pro *anno* MDCV. legendum *anno* MDCXXIV. in Nic. Antonio , vt ego quidem existimo .

ces hendecasyllabos reuoluens. Quum in sacris literis extrema illa tremenda dies magno apparatu describatur, christianorum, maxime veterum, vota eo respiciunt, vt quo tempore vniuersus orbis iudicabitur, iram supremi iudicis a sese deprecentur; non quod putarent, incertum esse ante eam diem, quam sortem singuli homines essent subituri, sed quia tunc coram omnibus sententia est proferenda (*a*). S. Paulinus Natali III. idem plane confirmat.

.... Quum tu quoque magna piorum
Portio, regnantem Felix comitaberis Agnum,
Posce, ouium grege nos statui, vt sententia summi
Iudicis hoc quoque nos iterum tibi munere donet,
Ne male gratatis laeuos adiudicet hoedis,
Sed potius dextra positos in parte salutis
Munifico pecori, laudatis aggreget agnis (*b*).

Haec erat SS. Patrum sententia, deum in extremo iudicio ob merita, et preces sanctorum ad dexterum latus plures esse vocaturum; quo innuunt, homines, dum viuunt, sanctis deprecantibus, obtinere, vt bona opera efficiant, et salutem aeternam adipiscantur.

186. S. Cyprianus ita est exponendus lib. de lapsis: *Credimus quidem, posse apud Iudicem plurimum martyrum merita, et opera iustorum, sed quum iudicii dies venerit, quum post occasum seculi huius, et mundi ante tribunal Christi populus eius astiterit*. Venantius Fortunatus lib. IV. de Vita S. Martini:

Tu quoque iussus eris dextro residere sedili.
Tunc, precor, vt fragilem sacro velamine celes,
Et tua me trepidum defendat ab igne lucerna.
Nam scio, posse reum quemuis tibi cedere Christum (*c*).

187. Geor-

(*a*) Locus est insignis in S.Mat.cap.XXV. v. 31. et seqq. *Quum autem venerit Filius hominis in maiestate sua, et omnes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis suae. Et congregabuntur ante eum omnes gentes, et separabit eos ab inuicem, sicut pastor segregat oues ab hoedis. Et statuet oues quidem a dextris, hoedos autem a sinistris*.

(*b*) Et de reditu Nicetae episcopi in Daciam: *Nos locis, quantum meritis, dirempti, - Eminus celsis humiles patronis, - Te procul sacris socium cateruis - Suspiciemus. - Quis die nobis dabit hoc in illa, - Vt tui stemus lateris sub vmbra, - Et tuae nobis requietis aura - Temperet ignem? - Tunc, precor, nostri nimium memento, - Et Patris sancti gremio recumbens - Rescido nobis digito furentem - Discute flammam*.

(*c*) Imitator Prudentii et hoc, et aliis locis, quod obseruauit Barthius lib. XLV. cap. IX., Hericus altissiodorensis lib. VI vitae S. Germani. *Ergo tui tunc, sancte pater, miserescito vatis, - Quumque olidis iunctum dispexeris eminus hoedis, - Id mihi nam spondent scelerum monumenta meorum, - Tum regem precibus pulsare memento benignis; - Flectetur certe, dicet flexusque ministro; - Germanus orat, non fas*.

187. Fabricius haeretico spiritu impulsus in fine comm. in Romanum ita Prudentium alloquitur : *Ista sententia , si tua est , Prudenti , vir clarissime , contraria est doctrinae propheticae . . . contraria item doctrinae apostolicae* . Scilicet Fabricius nihil sanctorum merita, et preces valere apud Christum putat. Georgius Remus in notis ait : *Sinistrum auctoris timidi nimis , ac superstitiosi votum* . Fabricium, aliosque mentem auctoris parum perspexisse animaduertit Nic. Heinsius . *Distinguendus*, inquit, *hic locus . Dicit , optare se , vt vel inter hoedorum greges statuatur , sed hac conditione , vt et eminus , qualis erit, dignosceretur , et Romanus pro se oraret , quem a Christo exaudiendum fore certo persuadet sibi* . Mihi haec interpretatio , quam ad verbum Chamillardus excripsit, non admodum placet . neque enim Prudentius vllo modo optat , inter hoedorum greges statui , sed tantum orat , a sinistro latere , quem locum ob sua peccata sibi deberi credit , Romani precibus transferri ad dextrum , vel potius orat , ne in sinistro latere cum hoedis relinquatur , dum oues ab hoedis separabuntur . Recte vero inquit Heinsius , non abludere ab hoc Prudentii loco illa Alcimi Auiti lib. III., de supremo iudicio : *Tum, quum sinceros pastor discreuerit agnos, - Hoedis disparibus diuersa in parte locatis*, et de laude Virg.;(forte alibi) *vbi sede superna-Humanum in partes dirimet genus arbiter orbis , - Agnos dextra lauans laeuos contemnet vt hoedos* , et Tertullianum lib. IV. aduersus Marcionem : *Quos in euangelio Dominus quoque dixit , et hoedos - Abs ouibus cerni stantes in parte sinistra* , vbi cerni idem est ac discerni . Sed clarius Prudentio fauent Iuuencus , et Eugenius toletanus . Iuuencus in praefat. in libros de hist. euang.

Nec metus , vt mundi rapiant incendia secum
Hoc opus : hoc etenim forsan me subtrahet igni
Tum , quum flammiuoma descendet nube coruscans
Iudex altithroni genitoris gloria Christus .

 Euge-

fas spreuisse precantem , - Hunc hoedum niueos quamprimum transfer in agnos , - Agnus eat dexter , decoretur vellere pulchro . Barthius , qui his locis confirmat , damnatorum numeris eximere , quos martyres voluerint , penes hos esse futurum , si fides scriptoribus , non alioquin male de religione nostra consultis , sit adhibenda , (quod ait se legisse *apud amatissimum sibi scriptorem Prudentium* in fine Fructuosi , et Romani) parum sibi constat , dum lib. VIII. cap. XI. notat , Prudentium in fine Romani se hoedum iungendum hircis a latere sinistro Iudicis *longius nimia humilitate etiam a vero Mediatore secessisse* . Quod si Barthius ita intelligit , penes martyres esse futurum , eximere , quos voluerint , e damnatorum numero , vt hi , qui reuera damnati iam sunt , a poena damnationis liberentur , neque Prudentii , neque aliorum mentem assecutus est .

Eugenii versus, quibus eandem sententiam exprimit, descripsi n.47.(*a*):

188. Eandem loquendi rationem alii consequentibus temporibus tenuerunt. Tom. XXXIV. hisp. sacr. pag.440. legitur instrumentum Donationis, quo Ordonius rex paulo post annum 916. multa offert pro diuino cultu, et ministrorum alimentis: *Quum enim* (inquit) *tempore iudicii astantes coram redditor apparuerimus, per intercessu deo fideliter famulantium, qui ex hoc perceperint subsidium, animae, corporisque euadere mereamur a* VVLGARIS, *et auerni recessu, atque eruamur ex his, qui tristem acceperint censoris repudium, tunc nempe tulti in dextera vellere solatii induti cum mundis adnectere queamus ouibus*. In alio instrumento Ordonii III. anno 955. eadem est periodus; sed pro VVLGARIS legitur VVLGALIS (*b*). Ex his aliud instrumentum Fruminii II. anno 917. suppleri potuit in sententia fere eadem, *Et in futurum ... xteram promereri*, nempe *dexteram promereri*. Denique sententia Prudentii, vt eius hac in re defensionem concludam, prorsus illi similis est, quam in prosa, aut sequentia missae defunctorum canimus; *Inter oues locum praesta, - Et ab hoedis me sequestra, - Statuens in parte dextra*. Bellarminus de Purgator. lib.II. c.V. plura acute disserit, vt explicet orationem post euangelium in missa de mortuis: *Libera, Domine, animas omnium fidelium defunctorum de poenis inferni, et de profundo lacu, libera eas de ore leonis, ne absorbeat eas tartarus, ne cadant in obscurum etc.* Sed nihil affert, quod ad Prudentium transferri non valeat. Ne vero haec prolegomena longiora, quam par est, euadant, cetera, quae Prudentii doctrinae obiiciuntur, in commentariis diluentur, nunc alia persequemur.

CAPVT

(*a*) In catalogo bibliothecae Laurentianae tom.I. col.339. Bandinius inter codices mss. recenset Psalterium seculo VIII. exaratum, quod clauditur oratione quadam, cuius inscriptio est: *Hymnus, quem cantauit Gildus rex pro anima patris sui, qui erat in inferno. Quicumque cantauerit singulis diebus per totum annum pro anima amici sui, licet in inferno sit, eruetur, et in regnum dei ducetur: si autem obliuiscatur vno die in anno, a caput incipiat, et per totum annum adimpleat ita. Ad dominum quum tribularer, vsque Laudate nomen domini*. Incipit: *Deus summe pacis, et caeli sancte pater, omnipotens aeterne deus*. Desinit: *quod ipse praestare dignetur, qui venturus est iudicare viuos, et mortuos, et seculum per ignem*. Haec oratio stulta est, superstitiosa, verae theologiae, et doctrinae christianae contraria, ac nullo modo S. Hermenegildo martyri affingenda, (prout in indice catalogi fieri videtur) quum ante patrem suum Hermenegildus ab eo extinctus obierit. Huiusmodi ineptissimae preces ex verbis quorumdam Patrum male intellectis originem suam ducunt, a vulgo, et imperitissimis feminis plerumque formatae.

(*b*) Hoc vocabulum originem trahit ex *vulga*, quae capacitatem, vel sinum cum laxitate significat apud Nonium. In Comoedia Dantis notae sunt *malebolge*, seu *malebolgie*, et *bolgie*, inferorum receptacula, et sedes. Hispani balnea calida in ciuitate Auriensi vocant *burgas*. In dict. Acad.Hisp.etymologia ducitur a sono aquae ebullientis. Sed non est omittenda origo latinae vocis *vulga*.

CAPVT XX.

Ignorantia quorumdam, qui putarunt, aenigma esse interpretationem sacrae scripturae, a Prudentio adhibitam in praefatione Psychomachiae.

189. POllicitus sum cap. I. num. 6., me demonstraturum, obscuritatem, quae Prudentio obiicitur, ex antiquitatis ignoratione, in qua multi versantur, interdum oriri, non ex auctoris vitio, proposito hoc exemplo ex praefatione Psychomachiae. Prudentius ea praefatione complectitur historiam ex cap. XIV. Genes. v. XIV. (*a*). Tum interpretationem allegoricam amplectens, addit v. 56. *Nos esse large vernularum diuites, - Siquid trecenti, bis nouenis additis, - Possint, figura nouerimus mystica*. Mirum quantum hic locus interpretes omnes torserit. Antonius Nebrissensis ait: *Tercentum decem et octo. Quid autem numerus ille significet, consulendus esset quispiam pythagoricus, qui in huiusmodi rationibus numerorum versatur. Sed ego nullum aliud mysterium video per Abraham comites significari, nisi trecentos decem et octo episcopos illos, qui in concilio nicaeno interfuerunt, vbi multa de christiana religione constituta sunt: sed in primis de fide, qua censetur Abraham; ibi namque symbolum nicaenum est conflatum*. Giselinus non acquiescit (*b*). Sichardus vero in eam interpretationem descendit, quam a nemine perspicue traditam putabat (*c*).

190. Suspicor, Sichardum vidisse glossas Isonis, vbi non vestigia tantum, sed ipsa interpretatio clare est expressa. Sic enim Iso in codice Bongarsiano ad v. 10. praef. = CCCXVIII. *vernaculi fidem signi-*

X 2

(*a*) *Quod quum audisset Abram, captum videlicet Lot fratrem suum, numerauit expeditos vernaculos suos trecentos decem et octo, et persecutus est vsque Dan. Et diuisis sociis, irruit super eos vsque Hoba, quae est ad laeuam Damasci. Reduxitque omnem substantiam, et Lot fratrem suum cum substantia illius, mulieres quoque, et populum.*

(*b*) *Antonius Nebrissensis* CCCXVIII. *episcopis ad concilium nicaenum vocatis hunc numerum applicandum putat. sed non video, quid horum mentio ad allegoriam pertineat. quare Oedipum hic aliquem, aut pythagoricum expecto.*

(*c*) *Quid sibi velit mysterium, sic enim Prudentius appellat, trecentorum bis nouenorum ab Abraham armatorum, nondum a quopiam, quod modo sciam, traditum est. Suspicor autem concilii nicaeni significationem esse, in quo auctoritate* CCCXVIII. *episcoporum fidei nostrae sunt certa quaedam, vt sic dixerim, descripta pomeria, quum antea in incerto pleraque posita, et haereticorum calumniis exagitata huc illuc pro cuiusque libidine torquerentur. Vt vero in hanc sententiam eam, quum alia, tum maxime vetustissimi exemplaris, quo sumus vsi, effecerunt vestigia quaedam. Non repugnarim tamen, si alio quis referat. quamuis non uideo, quid hic cuiquam in mentem venire possit aliud.*

significant, quae in nicaeno concilio est constituta a CCCXVIII. *episcopis. Sed* X. *ad decalogum,* VIII. *ad octo beatitudines pertinere possunt. Qui his omnibus caret, nunquam ad praedictas beatitudines perueniet.* Et ad v.57. *Siquid trecenti: Isti trecenti mysterium significant, scilicet Crucis. Tau enim, qui figuram sanctae crucis,* (supple, *habet,*) *trecentos significat. si vis scire de decem et octo, lege arithmeticae minorem numerum intra nouem computabis.* Id ex codice Widmaniano: at ex codice Bongars. *Significat in templo Constantini* CCCXVIII. *episcopos defendisse ecclesiam dei contra haeresin arrianorum.* Chamillardus interpretationem eandem de CCCXVIII. episcopis sequitur. SIQVID TRECENTI. *Haec duo carmina nihil aliud quam concilium nicaenum explicant, in quo auctoritate episcoporum* 318. *fides firmata fuit. Ibi namque symbolum nicaenum conflatum est. Weitzius tamen, et Drusius haec referunt ad literam T., quae species est crucis.* Weitzius quidem ad v.57., *Siquid trecenti* sententiam Barthii descripsit (*a*).

191. Quem Barthii locum quum integrum Weitzius dederit, nescio, cur illico ad v.58., *Figura nouerimus mystica,* iterum ait: *Foliis Sibyllae obscurius hoc est, et numeris pythagoricis abstrusius, quod fere nemo est, qui promat, et se Oedipum exhibeat, nisi Ioannes Drusius lib.* II. *quaest. et respons.*, *cuius verba: Vir eruditus, inquit, qui Prudentium commentario recens illustrauit, hic Oedipum aliquem desiderat. Nihil opus Oedipo: ego Dauus, si vllum est, aenigma soluam, quod facile intellectu est, si sciamus, Tau literam referre figuram crucis* (*b*). *Superest difficultas, quam affert numerus auctior,* QVA ME NVLLVS EXTRICO: *si hoc non est, quod suspicor: quia apud hebraeos Tau litera scribitur binis*

(*a*) *Barthius acutissimum hoc aenigma l.*1. *Abl. Crit. c. v. ita explicat. Pro* POSSINT *legendum ait* PROSINT. *Trecenti autem aliud nihil nisi crucem dominicam designant, illi inclusi literae, siue elemento graecanico, quo eum numerum exprimere magistri linguae dederunt ... Sequitur, vt quid per bis nouena intelligendum, apparere faciamus, Notissimum est* Θ *literam mortiferum signum praetoris, vt Martialis loquitur, esse; quia scilicet inauspicatum mortis vocabulum* Θάνατος *ab ea incipiat. Iam ne pueris quidem incognitum, idem elementum graecis nouenarium numerum exprimere. Per duo itaque theta, siue nouenarios indices, duas mortes et quidem eorum, qui cum Tau suspenso* Domino *obierunt, circumloquitur poeta ... Horum latronum cognitio, et consideratio magnopere prodest etc.*

(*b*) *Nam eadem* (ita pergit Drusius primam aenigmatis partem declarans) *in numeris notat trecentos. Isidorus de etymologiis: Inter mysticas literas tertia est Tau, figuram demonstrans dominicae crucis: Hieronymus in commentariis Ezechielis* 9. 4. *antiquis hebraeorum literis, quibus vsque hodie vtuntur samaritani, extrema litera Tau crucis habet similitudinem, quae in christianorum frontibus pingitur, et frequenti manus inscriptione signatur. Quod voles, magis clarescet ex glossa ordinaria; in qua Gen.*14. *loco, vbi hanc historiam sensu allegorico illustrat, ita legimus: Quisque pro anima sua contra spirituales nequitias bellum gerat cum trecentis decem et octo vernaculis, id est, cum auxilio sanctae crucis. Tau enim litera, quae habet figuram crucis,* CCC. *significat.*

nis consonantibus, videlicet Th, et v., quarum posterior valet sex, existimasse veteres, sicut in Tau ter iteratur centum, sic in Vau ter repeti debere sex. Est autem ternus numerus inter mysticos. Ita emergunt trecenti, terque seni vernuli. Ceterum vt nolim hoc posterius pro certo affirmare: ita prius illud, nempe in mente habuisse Prudentium, quum hos versus scriberet, memoratam allegoriam tam certum habeo, quam quod maxime.

192. Clarum est igitur, a Drusio nondum solutum esse aenigma. Et Barthius ipse in gratiam Drusii ad aenigma explicandum aggredi se testatur lib.XXIX. cap.XV. Aduers. *In fronte*, ait, *operum suorum summi auctores sueti aliquid figere, quod, quam primo aspectu poscere videatur, curam exigat pensiculatiorem. Sic non sine causa librorum de Republica initium toties mutauit Plato: nec homerica duo ingentia volumina vnico versu diuinae Aeneidos princeps inclusit Maro. Exempla congerere operae non est. Prudentium vel solum christianum poetam quis inspexit, cui non fecerit negotium aenigma acutissimum, quod praefationi Psychomachiae prudens intrusit?* Explicat deinde Barthius aenigma *in gratiam vel vnius Ioannis Drusii, viri eruditissimi, qui id numeris pythagoricis, et sibyllinis obscurius pronunciauit*. Negat, intelligi posse de CCCXVIII. Patribus nicaenis, *quia figura mystica typum quempiam rei inanimatae indicat*. tum interpretationem addit, quam Weitzius ex alio opere transcripsit. *Quum locus*, inquit Barthius, *hactenus obscurissimus in optimo vate, et viuo dei spiritu afflato omnium ingenia illuserit* (*a*).

193. In his Barthii, Drusiique explicationibus prima pars de trecentis, figura crucis indicatis, expressa est non solum in glossa ordinaria ad locum Genesis, sed etiam in glossis Isonis ad Prudentium (*b*). In altera parte exponenda neque Barthius, neque Drusius satis aliis fecerunt; Drusius neque sibi ipsi. Barthius vero, qui confidentius loquitur, in aliam sententiam abiit lib.XLIII. cap.VII. Nos

(*a*) Teolii interpretatio obscura mihi est, vt nunc quidem legitur. = Omnes, ferme Patres tam graeci, quam latini in numero hoc 318., vel 300. rotundo, mysterium quaesierunt, ac vel Crucem, nomenque Iesus eo significatum fuisse putant, vel Patres trecentum decem et octo in concilio nicaeno contra Arium congregatos. Hoc planum est: dominicam vero crucem, et nomen, quia T graecum habet formam crucis, et significat 300. L. vero, et N *decem et octo*, exprimunt nomen Iesus Ιησοῦς. = Ita prorsus ille. Sed sciendum, literam Λ, hoc est, L graecis pro numero 30. esse, literam N pro 50., adeoque non intelligo, quo pacto significent 18., aut exprimant nomen Iesus. Suspicandi locus est, Teolii verba ab excriptore, vel typographo esse corrupta, nam digitum in fontes intendit.

(*b*) Barthius locis citatis allegat etiam Tertullianum lib.III. in Marcionem: *Ipsa est enim litera Graecorum Tau, nostra autem T. species crucis*. Et carmine III. *Hoc etenim signo praedonum strauit aceruos, - Congressus populo Christi sine milite multo, - Tercenteno equite, numerus T, litera graeca est*. Vbi loquitur de Gedeone. Addit Paulinum epist.II., de quo postea dicam.

Nos ait geminae mortis reos esse : ideo duo θ. ; respexisse poetam ad duos libros, alterum indicem nostrorum criminum, quem habere satanam a pluribus traditum, alterum, de quo Exod.xxxii. De militaribus Isidorus I.Orig.c.xxxiii.*In breuiculis,quibus militum nomina continebantur, propria nota erat apud veteres, quae inspiceretur, quanti ex militibus superessent, quantique in bello excidissent, T. nota in capite versiculi posita superstitem designabat, θ vero ad vniuscuiusque defuncti nomen apponebatur*. *Si itaque*, addit Barthius, *veram vitam a vera morte mystica figura, scilicet per crucem Christi distinguere poterimus, satis superque vernularum diuites erimus*.

194. Vere aenigma obscurissimum in Prudentii versibus lateret, nisi alia esset explicatio. Hanc autem dico esse communissimam interpretationem allegoricam, quae adhuc in plurimis Patrum voluminibus occurrit, videlicet cccxviii. vernulis Abrahami significari crucem Domini, et duas primas literas nominis *Iesu*, ι, et η, quia apud Grecos Tau, quae figura est crucis, tercentum. ι decem, et η octo significat, ex quibus summa efficitur cccxviii. Quod attinet ad numerum trecentorum, saepe SS. Patres aiunt, eo indicari crucem dominicam, etiam illi, qui de historia Abraham nihil cogitant (*a*). In cccxviii.vernulis Abrahami designari crucem,et compendium nominis Iesu, siue duas primas literas, Clemens Alexandrinus ab aliis iam traditum docuit lib.vi. stromat. p.656. *Quemadmodum ergo in astronomia habemus exemplum Abraham, ita etiam in arithmetica eundem Abraham. Quum enim audiuisset, abductum fuisse Loth captiuum*, TRECENTIS VERNACVLIS *suis sibi numeratis, hostes aggressus, vicit maximum eorum numerum. Dicunt ergo, dominici quidem signi typum*

(*a*) Praeter alios S. Augustinus sermone 36. appendicis: *Gedeon elegit trecentos viros ad praelium,vt ostenderet,non in numero multitudinis, sed in sacramento crucis mundum ab incursu grauium hostium liberari. Trecenti enim in graeca T. similitudinem crucis ostendunt... et quia trecenti secundum graecum computum crucem faciunt, ita tunc Gedeon in trecentis viris iudaeorum populum de crudelissimis gentibus eripuit, quomodo postea Christus per mysterium crucis totum genus humanum de potestate diaboli liberauit*. S. Ambrosius in Lucam lib. vi. cap. vii. explicans illud Ioannis, *Potuit enim, venundari trecentis denariis*, ait: *Trecenta autem aera Crucis insigne declarant*. S. Gregorius Magnus lib xxx. Moralium cap. xvii. *Tricenarius numerus in Tau litera continetur,quae crucis speciem tenet. Cui si super transuersam lineam id,quod in cruce eminet, adderetur, non crucis species, sed ipsa crux esset. Quia ergo iste trecentorum numerus in Tau litera continetur, et per Tau literam, sicut diximus, species crucis ostenditur, non immerito in his trecentis Gedeonem sequentibus, illi designati sunt, quibus dictum est: Si quis vult post me venire, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, et sequatur me*. Isidorus in Genes.vii. *Potest quidem et in his trecentis cubitis* (Arcae) *signum ligni passionis ostendi. Ipsius enim literae T. numerus crucis demonstrat signum etc.*

pum, quod ad figuram attinet, esse elementum, quod significat trecentos: ἰῶτα autem, et ἦτα significare nomen salutare, significari ergo, eos esse Abrahae domesticos, et ei coniunctos, quod ad salutem attinet, qui ad signum, et nomen Domini confugerunt, et superasse eos, qui ipsos abducebant in captiuitatem, et plurimas gentes infideles, quae eos sequebantur. Iam vero numerus quidem trecentenarius est ternarius in centenario. Decimus autem sine vlla controuersia est vndequaque perfectus. Octo autem, qui est primus cubus, est aequalitas in omnibus dimensionibus etc. Addendum est versioni latinae, qua vtor, Lutetiae Parisiorum 1647., *trecentis* DECEM ET OCTO *vernaculis*, nam graece est τιη (*a*). S. Ambrosius lib.1. de Abraham cap.III. *Numerauit autem* (Abraham) *trecentos decem et octo, vt scias non quantitatem numeri, sed meritum electionis expressum ... Trecentos enim T graeca litera significat, decem et octo autem ιη exprimit. Fidei ergo merito Abraham vicit, non populoso exercitu.* Alii legunt, *summa* ιη *exprimit nomen fidei*, alii, *summa Iesu exprimit nomen*. Et in prologo ad lib.I. de fide. *Nosti enim, fide magis imperatoris, quam virtute militum, quaeri solere victoriam. Nam et Abraham trecentos decem et octo duxit ad bellum, et ex innumeris trophaea hostibus reportauit; signoque dominicae crucis, et nominis ... vltus est proximum etc.*

195. His accedit Eucherius in commentario ad Genesin, quem laudat S. Isidorus Hispalensis in lib. de viris illustribus. *Quod vero ille* (Abraham) *non in multitudine, nec virtute legionum, sed tantum in trecentis decem et octo comitantibus, aduersarios principes debellauit: iam tunc in sacrae crucis figuram, quae per tau, literam graecam, et Iesu nomen, qui iota, et theta graecis characteribus scribitur, qui saluator interpretatur, in numero trecentorum decem et octo exprimitur: quod nos Christi passio liberaret a dominatu quinque carnalium sensuum, qui nos*

(*a*) Clemens Alexandrinus epistolam Barnabae, siue alterius sub Barnabae nomine, saepe allegat. In hac epistola eadem interpretatio inuenitur, quamuis minus bene ad historiam circumcisionis referatur: *Discite igitur, filii, de omnibus abunde. Abrahamus, qui primus dedit circumcisionem, in spiritu prospiciens in Filium* (rectius *in Iesum*, vt in versione latina legitur) *circumcidit, accepto trium literarum documento: narrat enim scriptura, quod Abrahamus viros e domo sua decem, et octo, et trecentos circumcidit. Quae ergo illi in hoc data est cognitio? Discite: primo* DECEM ET OCTO, *dein* TRECENTOS: DECEM *autem et* OCTO *exprimuntur per* ι (*decem*) η (*octo*): *habes initium nominis Iesus*. (Ita hanc periodum interpungo: alii aliter) *Quia vero crux in figura literae T, quae designat numerum* CCC, *habitura erat gratiam, ideo ait*, ET TRECENTOS. *Ostendit itaque Iesum in duabus literis, et crucem in tertia. Scit hoc, qui insitum donum doctrinae suae posuit in nobis. Nemo magis germanum a me accepit sermonem: sed scio, vos dignos esse*. Legi possunt notae Hugonis Menardi, Ioannis Dauisii, Ioannis Baptistae Cotelerii, Eduardi Bernardi, et editionis Oxoniensis in hunc locum.

nos antea variis vitiis captiuantes exuperauerant. Vbi post *exprimitur*, supplendum est, *imaginabatur*, *quo nos etc.* S. Isidorus in Genes. de Victoria Abrahae cap.XI. repetit locum Eucherii cum aliqua varietate in postrema editione Matrit. *iam tunc in sacramento crucis* (*cuius figura per Tau literam graecam numero trecentorum exprimitur*) *imaginabatur*, *quod nos etc.* Ex quo Ros-weydus ad epist. II. Paulini restituit in Eucherio *imaginabatur*. Sed praeterea in Eucherio legendum est, qui *iota, et ita*, aut *eta graecis characteribus*. Ros-weydus scribit, *qui per ι et η graecis characteribus*. S.Maximus Confessor tom.1.edit.Paris. opera P. Francisci Combefis p. 170. inter quaestiones in Sacr.script. *Quo typo* (crucis) *quum eius nomine, qui propter nos in illo affixus est, fortean fretus magnus patriarcha Abraham, cum trecentis decem et octo* (*hoc est, figura, et nomine Iesu*) *aduersarias potestates regum symbolo designatas, educens profligauit*. *Moris enim scripturae est, vt ex elementorum quoque figuris, suum ipsa scopum, purgatis vt hoc consequamur, non raro manifestet*. Faustus Rhegiensis lib. de Spiritu sancto: *Sacer numerus dicimus, quia trecenti in aera siue supputatione signum crucis, decem et octo vero Iesu adorandum nomen ostendunt*. Et in epistola de poenitentia ad Felicem PP., et Patricium eandem interpretationem sequitur, et ad pugnam cum vitiis transfert, Prudentium, imitatus: *Et ideo sicut pater fidei Abraham quinque illos reges in trecentis decem et octo, mysterio intra literam latente, deuicit: ita et nos contra hos principales vitiorum duces in Iesu nomine, et Crucis signo* (*hoc enim vtraque aera exprimitur*) *dimicemus*. Ita legitur in raro opere, *Veterum aliquot Galliae theologorum scripta* Parisiis 1586., quod extat apud cl. Giouenazzium. Hincmarus Rhemensis in responsione ad quorumdam quaestiones, *Cur in quodam scripto posuerit mysticam nicaenam synodum*, plura habet de hac eadem interpretatione, vbi docet, in libris graecorum, et latinorum per notas scribi nomina, *quae interdum prima, et nouissima, et virgula superposita in dexteram aeque veniente a sinistra, vt* D̄S. N̄R. V̄R., *interdum autem prima, et media, et nouissima notantur litera, et virgula superposita in dexteram aeque veniente a sinistra, vt* X̄P̄S. D̄N̄S. Non dissimili modo rem explicat Rupertus Tuitiensis lib.V. in Genesin cap.XV., qui notat, nomen Iesu cum I., et H superposita linea efferri in gignendi casu, vt numerus XVIII. compleatur. Alii aduertunt, veteres solitos fuisse nomina propria per duas primas literas significare, vt CN., *Cneus*, TI., *Tiberius*.

196. Eandem allegoriam attigerat S. Paulinus in epist. II. ad Seuerum prope finem: *Sed sicut ille* (Abraham) *non multitudine, nec virtute legionum, sed iam tum in sacramento crucis, cuius figura per*

lite-

literam graecam T. numero trecentorum exprimitur, aduersarios principes debellauit: cuius mysterii virtute, trecentis in longum texta cubitis, superauit arca diluuium etc. Recte notat Ros-weydus, Eucherium, et Isidorum haec in commentaria sua transtulisse, Eucherium etiam numerum 18. explicuisse, quem Paulinus hic praeterit, *nisi membrum hoc omissum fuerit a librariis ob difficultatem graeci numeri ι, et η, quod nominis Iesu compendium est*. Probabilissimum id mihi videtur: nam et in Eucherio librariorum noto errorem, et in Ambrosio magnam varietatem lectionum ob difficultatem graeci numeri ι, et η. Rosweydus ipse aliter legendum ait locum Ambrosii, de quo paulo ante, nempe: *Trecentos enim T. graeca litera significat, decem et octo autem summam ιη exprimit nomen*. Paulinum hoc loco respexisse ad Prudentium iudicat Barthius. Sed nihil est necesse, vt Paulinus Prudentium, aut Paulinum Prudentius respexerit. Patebat enim interpretatio a praecedentibus iam pridem tradita (*a*). Quamuis autem nonnulli in numero CCCXVIII. Patrum nicaenorum mystice intelligant crucem dominicam, et nomen Iesu, tamen expositio allegorica CCCXVIII. vernaculorum Abraham etiam ante concilium nicaenum ad crucem ipsam dominicam, et primas literas nominis Iesu referebatur, quam alii Patres post concilium secuti sunt. Nec dubito, quin maiori diligentia plura adhuc exempla congeri possint. Sed quae attuli, satis sunt, superque, vt quiuis sine Sphynge, et Oedipo intelligat, quid exprimere voluerit Prudentius, quum exposita historia de victoria Abrahami addidit;

Nos esse large vernularum diuites,
Siquid trecenti, bis nouenis additis,
Possint, figura nouerimus mystica.

(*a*) De reliquo Barthius lib. XXIX. Adu. cap. XV. putauit denique, probabilem esse interpretationem Paschasii in praefat. lib. de Spiritu sancto, vbi simul CCCXVIII. Patres nicaenos nominat, et per numerum trecentorum crucem, per decem et octo vero primas literas nominis Iesu apud graecos intelligit. Ita ait Paschasius post S. Ambrosium lib. I. de fide cap. XVIII. *In quibus etiam verbis trecentorum decem et octo sacer numerus sacerdotum Arrii, ac Macedonii damnauit errores ... Nam etsi ex hoc numero paucorum fragilitas declinauit, vniuersalis tamen numeri mysterium non resoluit. Et ideo sacer numerus diximus, quod trecenti mera supputatione graeca signum crucis, decem et octo vero Iesu adorandum nomen ostendunt. In hoc ergo numero, atque mysterio, in quo et sanctus Abraham de innumerabilibus gentibus triumphauit, seniorum pietas hostem fidei sub vna Patris, et Filii, et Spiritus sancti praedicatione confudit.*

CAPVT XXI.

Fidei Catholicae, et Ecclesiae Catholicae appellatio quantum Prudentio, aliisque antiquis Hispanis debeat.

197. SAepe Prudentius, repugnante quamuis metro, *Catholici* vocem in suis carminibus vsurpauit, non illa communi significatione, qua *catholicus* sonat *vniuersalem*, sed hac magis propria, qua catholicus dicitur, qui non est haereticus, et prout ab eo discernitur. In praefat. omnium operum v.39. *Pugnet contra hereses, catholicam discutiat fidem*. Peristeph. XI. vers. 24. *Munere ditatum catholicae fidei*, et paulo post exponit, quid sit catholica fides vers. 30.

....Catholicis reddite vos populis.
Vna fides vigeat, prisco quae condita templo est,
Quam Paulus retinet, quamque cathedra Petri (*a*).

Apoth. v.2. *Ne dira relatu - Dogmata catholicam maculent male prodita linguam*. Ibid. v. 291. *Haec tu si dubitas nati mysteria Christi, - Perdite, catholica non es de plebe*. Psych. v.107. *Catholico in templo diuini fontis ad aram - Consecrat*. Praef. I. in Sym. v.59. *Catholicam puppem*. Vox quidem *Catholicus* a primis seculis ecclesiae adhiberi est coepta apud Irenaeum, Clementem Alexandrinum, aliosque, sed hanc peculiarem significationem, qua haeretici a catholicorum numero excluduntur, nulli aut prius aut illustrius expresserunt, quam hispani scriptores.

198. In concilio eliberitano canon est XVI. *Haeretici si se transferre noluerint ad ecclesiam catholicam, nec ipsis catholicas dandas esse puellas*. Ab hoc canone reliqua vel generalia, vel prouincialia concilia accepisse, quae huiusmodi matrimoniis aditum praecluserunt, notauit Ferdinandus Mendoza lib. II. de confirm. concil. eliberit. Pacianus barcinonensis episcopus, cuius filio Dextro S. Hieronymus suum

(*a*) In hac fidei catholicae descriptione obseruanda est accurata loquendi ratio, qua vtitur poeta theologus. Nominat enim Paulum, et Petrum, sed soli Petro cathedram tribuit. Et vbique sui similis in Laurentio v.460. *Alter vocator gentium, - Alter cathedram possidens - Primam, recludit creditas - Aeternitatis ianuas*. Pariter in praef. lib. I. contra Sym., quae est de S. Paulo: *Paulus, praeco dei, qui fera gentium - Primus corda sacro prodomuit stilo*. At de S. Petro in praef. lib. II. *Simon, quem vocitant Petrum, - Summus discipulus dei*. In hoc argumento erudite, vt solet, versatus est V.C. Franciscus Antonius Zacharias in Dissert. de Primatu S. Petri Romae 1776.

suum scriptorum ecclesiasticorum catalogum inscripsit, sub Theodosio principe vltima senectute mortuus, castitate, et eloquentia, et tam vita, quam sermone clarus a S. Hieronymo dicitur. Is epistolam aduersus quemdam nouatianum *de Catholico nomine* scripsit, de quo nomine nouatiani controuersiam excitarant. *Si bonum*, inquit, *nomen est, non recipit odium: si malum, caret inuidia ... Sed sub apostolis, inquies, nemo Catholicus vocabatur. Esto, sic fuerit, vel illud indulge. Quum post apostolos haereses extitissent ... nonne cognomen suum plebs apostolica postulabat, quo incorrupti populi distingueret vnitatem?.. Ego forte ingressus populosam vrbem hodie, quum marcionitas, quum apollinariacos, cataphrygas, et nouatianos, et ceteros eiusmodi comperissem, qui se christianos vocarent, quo cognomine congregationem meae plebis agnoscerem, nisi* CATHOLICA *diceretur?* Plura alia addit egregia, sed illud non omittendum, quod in multorum libris repetitur. *Nec tamen aestues, frater;* CHRISTIANVS MIHI NOMEN EST, CATHOLICVS VERO COGNOMEN. *Illud me nuncupat, istud ostendit; hoc probor, inde significor*. Nihil potuit dici luculentius.

199. Codicis Theodosiani titulus est in lib. XVI. *De Fide catholica*. Theodosius noster, praeclarissimus imperator, ad populum vrbis constantinopolitanae legem II. eius tituli I. anno 380. tulit in haec verba: *Cunctos populos, quos clementiae nostrae regit temperamentum, in tali volumus religione versari, quam diuinum Petrum apostolum tradidisse romanis religio vsque nunc ab ipso insinuata declarat, quamque pontificem Damasum sequi claret, et Petrum Alexandriae episcopum, virum apostolicae sanctitatis: vt secundum apostolicam disciplinam, euangelicamque doctrinam Patris, et Filii, et Spiritus sancti vnam deitatem, sub parili maiestate, et sub pia trinitate credamus. Hanc legem sequentes* CHRISTIANORVM CATHOLICORVM NOMEN IVBEMVS AMPLECTI: *reliquos vero dementes, vesanosque iudicantes, haeretici dogmatis infamiam sustinere, nec conciliabula eorum ecclesiarum nomen accipere, diuina primum vindicta, post etiam motus nostri, quem ex caelesti arbitrio sumpserimus, vltione plectendos*. Iustinianus hanc legem primam esse voluit sui Codicis, ac tituli primi, *de summa Trinitate, ac fide catholica*, vbi etsi nomina imperatorum Gratiani, Valentiniani, et Theodosii praemittantur, tamen a solo Theodosio Magno latam eam fuisse legem constat ex codice Theodosiano, et commentario Gothofredi. Obiter animaduerto, *intolerantiam* illam religionum, quam nouatores aliqui vocant, et seculis barbaris natam clamitant, ab ipsis primis christianis imperatoribus fuisse edictis solemnibus stabilitam; quam qui nunc tueri velit, auctoribus non leuibus, et haud scio, an grauis-

simis vti poterit, bello et pietate insignibus, Constantino, Theodosio, aliisque antiquis imperatoribus; quorum leges aduersus paganos, haereticos, iudaeos constant ex Historia ecclesiastica, et ex Codice Theodosiano toto libr.XVI., quibus addi possunt aliae ex codice Iustinianaeo (*a*). Alia leuiora non consectabor: haec, quae deprompsi, abunde probant, iure meritoque *Regis, Regnique Catholici* titulum fuisse Hispanis attributum, quum prae ceteris egregiam fidei, et ecclesiae catholicae appellationem antiquitus illustrauerint. vt nihil nunc dicam, Recaredum a concilio toletano III. fuisse *Regem Catholicum* acclamatum, quodque magis ad rem pertinet, in Hispania maxime bellum perpetuum esse haeresi indictum. Neque immerito Prudentius noster, qui huic disputationi causam obtulit, a Christophoro Brower in notis ad Venantii lib.V. p.141. appellatur *castissimus, et vere* CATHOLICVS CHRISTI VATES.

CAPVT XXII.

Duae insignes traiectiones quorumdam versuum Prudentii in examen reuocantur.

200. SAepe accidit, vt librariorum incuria in codicibus traiectiones verborum, et versuum irrepserint, quas critici solent non sine aliqua vtilitate animaduertere, et singula verba suis locis restituere. Exempla in Prudentio duo ponam illustria, alterum ex correctione Barthii, alterum ex coniectura cl. Viti Mariae Giouenazzii. Barthius lib.V. cap.XXI. Aduers. ex scheda membranacea ms. in Eulaliae passione notat, a versu 56. manifestam esse traiectionem duorum versuum, *quam,* inquit, *quum corrigendam huic schedae debeamus,*

(*a*) In cod. Iust. leg.2. tit.I. ex constitutione Theodosii Magni: *Nullus haereticis mysteriorum* (aliter, sed minus bene *ministeriorum*) *locus, nulla ad exercendam animi obstinatioris dementiam pateat occasio*. Leg. 3. eiusdem tit. scripta haereticorum, nominatim Nestorii comburi iubetur: *his, qui talia scripta, aut libros habere, aut legere sustinuerint, vltimum supplicium experturis*. Lib. I. titulo V. de haereticis, et manichaeis leg.2. *Haereticorum vocabulo continentur, et latis aduersus eos sanctionibus succumbere debent, qui vel leui argumento a iudicio catholicae religionis, et tramite detecti fuerint deuiare*. Leg.5. sectae viginti nouem haereticorum, quae singillatim recensentur, nusquam in romanum locum conuenire, et morari permittuntur, *manichaeis etiam de ciuitatibus pellendis, et vltimo supplicio tradendis. quoniam his nihil relinquendum loci est, in quo ipsis etiam elementis fiat iniuria*.

mus, *vel sola ea ope meruit*, *vt eius ratio habeatur*. In omnibus editis, et mss. codd., quos ego quidem excussi, et alii interpretes viderunt, ita leguntur illi versus. *Sic habuit generosa patrum - Turba columniferum radium: - Scindere qui tenebrosa potens - Nocte viam face perspicua - Praestitit*, *intereunte chao*. *- Non aliter pia virgo viam - Nocte secuta diem meruit*, *- Nec tenebris adoperta fuit*, *- Regna canopica quum fugeret*, *- Et super astra pararet iter*, *- Illa gradu cita peruigili*, *- Millia multa prius peragit*, *- Quam plaga pandat eoa polum etc.* Restitutio memorabilis ex Barthii scheda haec est: *Praestitit*, *intereunte chao*, *-Nec tenebris adoperta fuit*, *- Regna canopica quum fugeret*, *- Et super astra pararet iter*. *- Non aliter pia virgo viam - Nocte secuta diem meruit*. *- Illa gradu cita peruigili etc.* Ait Barthius, duorum versuum transpositionem peperisse difficultatem, translationem vero Aegypti congruere fugae puellae, nam per Aegyptum plerique christiani tenebras intelligunt, vt Gaudentius tract. I., et II.

201. Nemini mirum videri debet, huiusmodi traiectiones contigisse in omnibus, aut fere omnibus exemplaribus. Scaliger in praefatione Maniliana ad tertiam editionem carminum Manilii aduertit innumera menda, traiectionemque non solum vnius, sed et plurimorum versuum in Manilio. Barthius ipse lib. VI. cap. XXVIII. in opere Chalcidii vitium traiectionis, interdum corrigendae, obseruauit, vt alios praeteream. In re nostra restitutionem approbat codex ms. a Barthio allegatus: Sicui tamen Barthii fides in membranis citandis fluxa videatur, (de quo vide num. 94.) nihilominus prudenti hominis docti coniectura licebit restitutionem sustinere. Non negauerim, aliquo commodo sensu lectionem veterem posse retineri, quam ipse quoque propter codd. vett. auctoritatem sequar: sed certe versibus ex Barthii scheda, vel opinione restitutis congruentior explicatio reddi poterit, quam sit interpretatio Chamillardi: *Ita olim deus noctu ignea columna*, *cuius candor eximius fugabat tenebras*, *israelitis*, *claris patriarcharum nepotibus*, *viam commonstrauit*. *Eulalia igitur*, *dum media nocte iter facit*, *vt ex hoc mundo exeat*, *petatque caelum*, *clara veluti diei luce conuestitur*, *nihilque videt tenebris nigrescere*. Versus autem, *Et super astra pararet iter*, intelligendus esse videtur de itinere, quod noctu populus israeliticus peragebat (*a*).

202. Alter locus est, quem traiectionis vitio laborare coniicit

(*a*) Exod. cap. XIII. v. 21. et 22. *Dominus autem praecedebat eos ad ostendendam viam per diem in columna nubis*: *et per noctem in columna ignis*, *vt dux esset itineris vtroque tempore*. *Nunquam defuit columna nubis per diem*, *nec columna ignis per noctem*, *coram populo*.

cit cl. Giouenazzius, in Passione Vincentii v. 37. et seq. *Nos lucis auctorem Patrem, - Eiusque Christum filium, - Qui solus, ac verus deus, - Datiane, confitebimur*. Putat Giouenazzius, legendum, *Nos lucis auctorem Patrem, - Qui solus, ac verus deus, - Eiusque Christum filium, - Datiane, confitebimur*. cuius verba ex ms. commentario in hymnum S. Hilarii, *Hymnum dicat turba fratrum*, hoc loco insererem, nisi ipse intercessisset. Rationes multas affert ex antiquitate petitas. Duo tamen admonere iuuabit, alterum, posse quidem hos versus Prudentii, prout in libris editis, et mss. leguntur, (et a nobis quidem legentur, ne a nostra regula recedamus) ad diuinitatem Iesu Christi comprobandam produci: sed tot aliunde esse in Prudentio huius veritatis catholicae clarissima argumenta, vt minime esset dolendum, si versus illi aliter ordinati in huiusce rei confirmationem afferri amplius non possent. Praeterquamquod recte Giouenazzius arguit, ex hoc solo Prudentii versu, *Eiusque Christum filium* non solum sententia, sed verbo etiam diuiuitatem Christi comprobari: nam verus filius dei, necesse est, sit deus. Alterum, non esse mirandum, si in Prudentii carminibus traiectio aliqua minus congruens consentientibus omnibus, quos hactenus videre licuit, codicibus mss. fuerit inuecta, cuius vitium fortasse aliquando detegetur. In Apoth. v.248. *Perquam ridiculum* dicam, quanta consensione omnium editorum, et plurium mss. hic versus ante Heinsium fuerit transpositus. Maior in re tenuiore fuit gloria Latini Latinii. In praefatione libri 1. aduersum Symmachum v.74. omnes ediderant, *Spes insueta subit, serpere flexibus, - Et vibrare sagax eloquii caput*. Latinius, traiectionem literarum odoratus, *seps* restituit, plaudentibus, et sequentibus omnibus. Chamillardus hanc restitutionem Sirmondo ascribit, Heinsius ait, ita castigandum iam pridem monuisse Latinum Latinium, Iacobum Sirmondum, et Laurentium Pignorium. Ego quidem plurimi facio quum Sirmondum, tum Pignorium: sed vt gloria eius castigationis Latinio debita cum his aliqua ex parte communicetur, oporteret demonstrare, nihil eos audiuisse de correctione Latinii, qui longe aetate praecessit. Percrebuit autem ea fama multorum sermonibus circa annum 1581., nam Latinius aenigma condidit ad cardinalem Guilielmum Sirletum, quod, quia nondum editum puto, hic referam ex schedis mss. apud cl. praesulem Reggium.

Sicui, quae fuerat procerum obsignata tabellis
In manibus spes certa diu, conuersa repente

Ser-

Serperet, inque sinu latebras fera quaereret aspis,
Quis non horrendi, subitique pericula casus
Si sanus reputet, miseratus defleat? atque
Vix fieri potuisse putet, quin protinus omnes
Corporis, atque animi vires, roburque superbum
Quamuis magnanimo caderent? Audentior ergo
Solus ego intrepidus monstrum complector amicum,
Spemque valere simul iubeo; vsurpataque furtim
Iura aliena suis extemplo reddere cogo.
Quid velit obscurum, Sirleti, aenigma, resoluo.

Tum subiicitur epistola data 12. octobris 1581., quae typis iam est vulgata. Deinde hoc epigramma, quo etiam aenigma explicatur.

Forte sub obscura SEPIS Prudentius vmbra
Texerat ingenii dira venena tui,
Symmache, splendore o nimium confise superbi
Nominis, et clari viribus eloquii.
Nescius historiae antiquarius, et simul audax
Grammaticus SEPIS SPEM locat in solio.
Secula perque nouem tenuit male conscia furti,
Ipsa licet non fur, SPES aliena tamen.
Exulis est ausus causam defendere nemo,
Nemo quiritanti ferre rogatus opem.
Diuino tandem perfusus lumine mentem,
Iniustum aspiciens exilium miseri,
SPEM iubeo ire foras, et sedem reddere SEPI,
Nullius metuens acre supercilium.

Sequitur Iulii Iacobonii diuinatio, qui aenigma explicabat de spe, quae Latinium iam senem fefellerat: alii aliter interpretabantur. Anno 1594. editae sunt Romae Iosephi Castalionis variae lectiones, non semel deinde recusae, vbi cap. XII. haec lectio ex Latinio producitur, et praefertur alteri *spes*, extanti etiam in codice mirae antiquitatis, quem Federicus Rainaldus emptum in bibliotheca vaticana collocauerat. Videri etiam possunt, quae in Bibliotheca selecta Latinii ex Vlysse Aldrouando, aliisque annotantur. Weitzius tandem in Egmondano codice reperit, *Seps insueta*.

CAPVT

CAPVT XXIII.

Peccata metri Prudentio obiecta. Opusculum ms. Ludouici Caualli contra Hymnos breuiarii romani refellitur.

203. QVum passim Prudentius in metri regulas dicatur peccasse siue ex ignorantia, siue ex negligentia, plura ego collegeram, non tam vt eum defenderem, quam vt rationem praescriberem, qua Patrum ecclesiae carmina sanari valeant, obseruata veterum consuetudine, non corrumpi, quod a multis factum esse constat. Sed ex ingenti silua pauca seligam; eaque potissimum, quae ad Prudentium magis pertinere videbuntur, explicabo meliori ordine, quo res multum inter se connexae, atque implicatae possint digeri. Ex quibus tamen non difficulter compendium artis poeticae ecclesiasticorum poetarum primae aetatis possit adumbrari. Chamillardus in limine suae editionis catalogum exhibuit syllabarum, in quibus errauit Prudentius, quem hic subiiciam, aliis ex Cellario additis (*a*).

204. Cel-

(*a*) Syllabae, quae male a Prudentio corripiuntur, ex Chamillardo. Syllaba 1. in Aenigma. Apoth. v.331. = 3. Allophylus. Hamart. v.500. = 2. Arius. Psych.794. = 1. Berillus. Ps.856. = 3. Calceamentum. Per. hym. 6. v.74. = 3. Chalcedon. Ps. 857. = Cui, monosyllabum. Cath.3. v.167. = 2. Daemon. Sym.2. v.888. 2. Dispar. H.26. = 2. Elutus. Per. 5. 362. 3. Energima. A. 400. = 1. Eneruatus. Sym.2.143. = 2. Eremus. Ps.371. = 1. Fio. Per.13. 59. = 1. Ganeo. H.323. = 1. Haeresis. Ps. 710. = 2. Idolium. A. 186. 2. Idololatra. H.404. = 2. Idolum. Ps.379. 2. Imbecillus. A. Praef.2.31. = 2. Impar. S.1. 168. = 3. Inuolucrum. S.1. Praef.54. 4. Lacedaemon. S.2. 247. = 2. Mathesis. Sym.2.478. = 2. Phrenesis. H.125. = 2. Poesis. S.2. 52. = 1. Pugillaris. Per. 9. 15. 3. Pyreneus. Per.6. 147. = 3. Quadrupes. A.212. = 2. Romphaealis. C.7.93. = 1. Rubigo. Ps 105. = 1. Socors. C. 1. 35. = 1. Sphaera. A.210.

Syllabae, quae male producuntur.

1. Cui, dissyllabum. H. 105. = 2. Cyaneus. Ps. 859. = 2. Delibutus. Ps. 312. 1. Duita. H. Pr. 37. = 2. Hecatombe. Per. 10. 1051. = 2. Margarita. Ps. 874. = 2. Redimitus. Ps.688. = 2. Sardinia Sym.2.945. 1. Smaragdinus. Ps. 863. = 2. Sophia. S. 1. 34.

Eadem quantitate vsus est Prudentius, dum haec ipsa verba repetit, nimirum. *Allophylus* D. v.71. *Daemon* Per. 2.505., et ibid.10.1088. *Dispar*, Ham. 775. *Eneruans* C.8.64. *Eremus*. C.5.89. D.45. *Fiam* etc. Per. 6. 83. S.1. 223. Per. 10 855 *Ganeo* Ps.343. H.322. *Heresis* C.pr. 39. H.64. Ps.710. 725. D. 72. *Idolum* passim. *Imbecillus* C.4.2. - 11. 99. - 12. 207. Per. 10. 721. C.7. 90. *Impar* P. 10. 565. Ps. 549. *Inuolucrum* C.5.36. H.868. *Mathesis* Sym. 2.893. *Socors*, et *Socordia*. Per. 10. 810. A.126. De *cui* dicam postea. *Cyaneus* Per. 12. 41. Sym.1. 302. *Margarita* P.10. 648. *Sophia* C. 1. 34.

His alia addit Cellarius. *Asclepiades* a 2. longo Per.10. v.42., 108., 392., 548., 687. 921. *Charisma* a I. longo Ap.pr.1.11. S.2.94. P.13.61. *Idolium* i 2. breui P. 11. 52.

204. Cellarius praeterea notat, Prudentium *es* finita per *is* formasse breuitatis causa, ut *famis* recto casu, *luis*, *pubis*; verba secundae quasi a forma tertia corripuisse, *extorque*, *percense*, *collucis*. Frequentius etiam Prudentio, quam aliis, esse, breuem in fine producere propter sequentis vocis geminam consonantem, vt Cath. VII. 152. et saepe alias. Casaubonus comment. in Trebellium pag. 214. affirmat, Prudentium *i* primum *Spiritus* corripuisse. Sed voluit dicere Sedulium, vt puto. nam is, vt gloriam sanctae, et indiuiduae Trinitatis clara voce decantaret, neglexit regulam grammaticae dispositionis: *Gloria magna Patri semper, tibi gloria, Nate, - Cum sancto Spiritu gloria magna Patri*. quod obseruauit V. Beda lib. de arte metrica. Si Prudentium Casaubonus vere respexit, fortasse notauit v.8. hym.x. cath. *Spiritus simul, et caro seruit.* Sed hunc versum aliter legendum esse constat ex commentario. Prudentius saepissime ea voce vtitur, et semper *i* primum producit. Ricciolius par. VIII. Prosod. c. II. App. v. ait, Prudentium produxisse *a* in *criminaque delusum ab accentu*. Sed magis delusus est Ricciolius. nunquam enim *a* in *crimina* Prudentius produxit. Longum quidem fecit *a* in *ridendaque* S. I. 361., *Mimica*, *ridendaque suis*, sed ob caesuram, vt mox explicabo, vel potius ob dictionem encliticam *que*.

205. Barthius lib. XI. Aduers. cap. XX., obseruat, Agobardum in phaleco post obitum Caroli, et Ledradi *propitii* vocem prima producta posuisse, secutum Prudentium in Passione Agnetis. Ita certe habet Prudentius v. 130. *Purgabor oris propitiabilis*. Et in Eulalia v. 215. *Carmine propitiata fouet.* Potuit tamen Agobardus rationem sequi, quum in huiusmodi vocibus, vbi plures, quam duae breues, concurrunt, aliqua ex his produci valeat, vt pentametrum, aut hexametrum ingrediatur. Ita accidit in *religio*, *reliquiae*, *Italia*, *Priamides*, *catholicus*, *pupugerat*. Praeterea cur non erit longum *o* in *propitius* (a)?

52. A. 186. S. 1. 611. - 2. 79. *Iesus*, eliso i primo. P. 756. A. 417. Ps. 777. D. 142. C. 181. A. 222. 502. 770. D. 102. C. 7. 178. - 12. 173. A. 935. 992. 1058. Per. 6. 74. *Hadrianus* a 2. breui S. 1. 274. quod tamen produxit Per. 12. 61. *homo* prima longa. *Marcion* i longo H. pr. 36. H. 56. 124. 129. 502. *Paraclitus* i breui C. 5. 160. Per. 10. 430. *Magia* i longo S. 1. 89. *Vtraque* plur. a longo C. 10. 5. P. 3. 80. Ap. 320., quo in versu male Chamillardus in indice ait, *utraque* esse in ablat. sing.

(a) Becmanus de Origin. ling. lat. fatetur, *propitius* esse a *porro*, aut *prorsus pius* ex quorundam veterum sententia, quamuis ipse praeferat, a *prope* cum terminatione communi *itius*, vt *fictitius*, *commentitius*. Si primam veterum opinionem teneamus, patet ex origine *o* esse producendum. Ante Prudentium produxerat quoque Iuuencus lib. 1. in principio: *Nam me propitius rerum pater vnicus alto*. Ricciolius hanc quantitatem primum indicat, deinde aliam ex Seneca, et Plauto; sed Plauti versus ambigui sunt.

Ludouicus Cauallus in obseruationibus ad nouos hymnos, quae mss, extant in bibliotheca collegii romani, Correctoribus sub Vrbano VIII. obiicit, quod in *azyma* cum Prudentio *y* corripuerint, obseruat. xxxix., item quod pariter *a* in *iudaicus* cum eodem Prudentio breuem fecerint, obseru. xl., quod *i* in sempiternus, secuti eundem Prudentium, breuiauerint, obseru. xli., et quod *Paraclitus* cum *i* breui eiusdem Prudentii auctoritate protulerint, obseruat xlii. (*a*).

206. Memini, me hoc Caualli opusculum ab aliis laudatum allegare Dissert. de hymn. eccles. num. 159. 160., ac rursus in Hymn. Hispan. pag. 267. Aliam hominis docti fuisse mentem existimaueram, alias rationes, quibus correctionem Vrbanianam impugnaret. Postea in librum ms. incidi, et pauca reperi, quae aliqua responsione digna videantur. Verum quod suo loco praetermissum est, alieno dicere non pigebit: si tamen alienus hic locus est iudicandus, quo eadem opera et hymnos correctos breuiarii romani, et nostrum Prudentium licet vindicare. In hymno ad vesperas sabbati in Albis, *Ad regias agni dapes*, reprehendit, vt dixi, *Sinceritatis azyma*, correpto *y* in *azyma*, quamuis Prudentius corripuerit Ap. v. 353. *Lasciuire choris, similaginis azymon esse*. Ricciolius in Indice II. syllabarum controuersarum numerat hanc ipsam, et concedit, produci a Nicandro in Alexipharmacis, sed addit, nos in pronunciando sequi posse ex consuetudine iam inuecta accentum graecum, qui est in antepenultima. Quid si saltem quarto ecclesiae seculo ea consuetudo iam obtinuerat? Sic enim habet Paulinus in carmine ad Cytherium de naufragio Martiniani *In veritatis azymis*, et Natali viii. *Inde fugae memores etiam nunc azyma sumunt*. Recte ergo Casimirus Sarbieuius S. I., qui solus eum hymnum correxit, censuit, non mutandum versum, *Sinceritatis azyma*. Nam Sarbieuium, poetam lyricum praestantissimum, fuisse e numero eorum, qui emendationi hymnorum iussu Vrbani VIII. operam nauarunt, quod tunc me fugerat, nunc plane affirmo edoctus ab Eminentissimo Cardinale Ioanne Carolo Boschio, qui, vt est quum aliarum, tum

(*a*) Hoc loco non possum, quin verba obseruationis 42. describam. *Et licet*, inquit, *SS. Patres, et hymnographi antiqui hoc nomen in suis hymnis posuerint in fine iambici dimetri, non tamen sequitur, vt corripuerint, sed spondaeum maluerunt ponere, et legem metri spernere, quam hoc insigne Spiritus sancti epitheton natura productum corripere, et corrumpere*. Miror, cur Prudentium e numero aliorum Patrum, et veterum hymnographorum exemerit, cur etiam eadem defensione, qua alios, eum non tueatur, ac demum cur solam recentium auctoritatem Prudentio, aliisque veteribus opponat.

tum praecipue ecclesiasticarum rerum cognitione egregie instructus, id me perhumaniter admonuit; ostenditque editionem parisiensem pulcherrimam operum Sarbieuii, in cuius praefatione haec narratio de correctione Vrbaniana continetur.

207. De voce *Paraclitus* eadem responsio ex consuetudine, et accentu graeco petitur. Et quum Cauallus fateatur, Patres in fine iambici posuisse *Paraclitus*, vt S. Hilar. *Quum Spiritus Paraclitus - Effulsit in discipulos*, inepte contendit, tum ab ipsis adhibitum spondaeum pro iambo; nam potius in aliis sedibus contra metrum peccabant; quam in fine iambici, vbi semper iambum adhibebant (*a*). Correctores etiam retinuerunt, quod Prudentius scripserat Cat. XII. v. 42. *Populique rex iudaici*, in vesperis Tranfigurationis. Contra nihil profert Cauallus, nisi dubium exemplum Iuuenalis satyr. XIV. v. 101. *Iudaicum addiscunt, ac seruant, et metuunt ius*. Similiter vsus est Prudentius Ap. 552. *Sunt, qui Iudaico cognatum dogma furori*, et 321. *Haec si Iudaicos sic intellecta rigassent*. Sed in his omnibus versibus locus est spondaeo per synaeresin *Iudai*, in primo illo opus est iambo in sede extrema, *Populique Rex Iudaici*, vti etiam dactylo in versu Alcimi Auiti de origine mundi, *Quando induratum plebes iudaica nomen*. Vt in *sempiternus i* longum asseratur, sola Iosephi Scaligeri auctoritas idonea minime est, neque enim certum est, deriuari a *semper*, et *aeternus*, neque, si id certum sit, deriuata semper legem primitiuorum sequuntur, praesertim quia *ae* sicut in *i* mutatur, ita in *i* breue conuerti poterit. Paulinus pariter *i* corripuit in Carmine ad Cytherium de Naufragio Martiniani prope finem: *Vt sempiternae clara vitae gloria*. Eandem quantitatem defendit Huetius in Origenianis contra Scaligeri opinionem. Haec Prudentio cum Correctoribus Vrbanianis communia. Cetera praetermitto, quia et leuiora sunt, et ad nos non pertinent, vel si ad nos quidem, non tamen ad hoc tempus, neque ad hunc locum.

(*a*) In hymno de Spiritu sancto, quem descripsi num. 73., et Paulini Nolani esse coniicio, *Paraclitus i* breui profertur. Sidonius pariter *Heraclitus i* breui protulit; *Quidquid Pythagoras, Democritus, Heraclitusque*, quem hac de causa Hermolaus accusat, defendit vero Ptolomaeus Hispaniolus in Corollario de licentiis Poetarum tom. IV. Operum Baptistae Mantuani eius fratris pag. 167.

CAPVT XXIV.

Leges a Prudentio, aliisque antiquis poetis christianis in metro seruatae.

208. ET vt in Prudentio defendendo pergam, totamque defensionem ad certa capita reuocem, nonnullas regulas exponam, quibus syllabarum quantitas, ab eo adhibita, vindicetur (*a*). PRIMA SIT REGVLA: *quaedam sunt voces in ecclesia romana ab ipsis religionis nostrae initiis vsitatae peculiari quodam interuallo breuitatis, aut longitudinis, siue ex graeco, siue ex hebraico idiomate conuersae, quas viri docti iure eadem quantitate proferebant, non ad originem, sed ad consuetudinem attendentes, populo vsum concedentes, sibi scientiam reseruantes.* Ludewigius Vossium lib. IV. part. II. Instit. orator. cap. I. §. III. secutus, de Prudentio ita ait: *Ceterum voces, in diuiniori coetu christianorum*

(*a*) Ex tribus indicibus syllabarum, quas licentius solito dicitur Prudentius produxisse, aut corripuisse, a Chamillardo, Cellario, et Teolio confectis, quaedam vocabula excerpam, in quibus hi auctores contra communes, et peruulgatas regulas artis poeticae videntur iudicare. Chamillardus, et Teolius notant, a Prudentio primam produci in *Duita* in praefat. Hamart. v. 37. *Docet, Duitas discrepare a spiritu.* Vides versum senarium, vbi necessario corripitur prima in *Duitas*. Cellarius secundam in *magia* a Prudentio produci animaduertit vers. 89. lib. I. in Sym. *Nec non thessaliae doctissimus ille magiae.* Non video autem, cur debeat corripi. nam graece est μαγεία, neque aliam quantitatem vulgo indicant scriptores prosodiae. Idem Cellarius in suum indicem coniicit *homo* prima producta, ex hymno V. peristeph. v. 157. Ita enim ille legit: *Est alter homo intrinsecus*. Sed quum solus Aldus ita hunc versum ediderit, ceteri editi, et mss. *Est alter, est intrinsecus*; Fabricius vero, *Homo alter est intrinsecus*, inepte illam lectionem praetulit, nulla adhibita ratione. Praeterea cur in iambico dimetro secundo loco non recipiatur tribrachys? Sic Horatius 2. epod. *Videre properantes domum*. In Prudentii versu illo, *Est alter homo intrinsecus* hiatus esset admittendus, qui neque Prudentio, neque aliis insolitus est. Teolius e sua penu solum addit, *excitus* secunda breui, hymno III. Perist. v. 96. *Talibus excitus in furias*, et *nouerimus* tertia producta in praef. Psych. v. 58. *Possint, figura nouerimus mystica*. At de *excitus* docent grammatici, posse esse vel ab *excio*, et tum esse secundam longam, vel ab *excieo*, et tum esse breuem: hinc *excito*, *excitas*. Ita etiam *percitus*, et *concitus*. De *nouerimus* haerent adhuc memoriae versiculi artis grammaticae Io. Ludouici de la Cerda sub Nebrissensis nomine: *Ri coniunctiui poterit variare poesis, - Orator patriae doctum ne spreuerit vsum*. Ac reuera plerique hispani in oratione soluta RI subiunctiui producunt. Nonnulli veteres grammatici consentiunt, penultimam subiunctiui modi in RIMVS, et RITIS esse longam: Vossium etiam, et Emmanuelem Aluarez in eam sententiam inclinare alicubi legi. Hi putant, necessitate metrica corripi penultimam subiunctiui modi in RIMVS, et RITIS. Ad Prudentium vindicandum abundat haec defensio; neque exempla ad regulas confirmandas sunt necessaria.

rum inuentas, quod receperit noster, et adhibuerit, culpare velle absurdum est. Idem obseruat, poetas christianos verba *ecclesia*, *mysterium*, *psalterium*, et alias in ecclesia romana receptas adeo voces, vt non sine periculo falsae doctrinae immutari a quouis potuerint, adeoque et a plebe fuerint vsitatae, in antepenultima breuiasse. In his tamen exemplis non vna eademque videtur fuisse consuetudo. nam Prudentius in *ecclesia*, et *mysterium* antepenultimam producit: S. Paulinus saepe etiam eandem syllabam longam fecit. Ex hac regula sustineri poterunt in Prudentio *Allophylus*, *Arrius*, *Eremus*, *Heresis*, *Idolum*, *Daemon*, *Iesus* eliso *i*, aut *e*, *Paraclitus*, *Azymon*, *Iudaicus*, et aliae similes voces. quamquam nihil prohibet, quominus eadem vocabula diuersis rationibus, ac regulis defendantur, vt ex regulis sequentibus constabit.

ALTERA est REGVLA. *In vocabulis e graeco deriuatis, accentu a quantitate discordantibus, veteres poetae christiani neglecta quantitate accentum secuti sunt in antepenultima, quod ita tum pronunciarent*. Diuersam olim fuisse rationem pronunciandi, variasque doctorum opiniones ex Quintiliano lib.I. cap.V. discimus: *Vt Atreus, quem nobis viuentibus doctissimi senes acuta prima dicere solebant, vt necessario secunda grauis esset*. Ac reuera Plautus non solum dactylum facit *Phaedromus*, cuius *o* est *o* mega, sed etiam penultimam corripit in *Philippus*, quia vtrobique graece scribitur, et pronunciatur cum accentu in antepenultima. Sic ex vsu breuem antepenultimam proferimus in *antiphona*, quamuis *o* longum sit, et italice, *Otranto*, *Taranto*, hispanice vero, *Fromesta* dicimus, accentu in antepenultima collocato. Ex hac regula plures defenduntur syllabae in Prudentio, *Eremus*, *Phrenesis*, *Idolum*, *Poesis*, *Mathesis*, secunda correpta; contra produxit *i* in *Sophia*, quia graece acuitur, vt nunc eadem ratione, et ob consuetudinem, multi proferunt longam secundam in *Andreas*, *Matthias*, *Idea*.

209. TERTIAM REGVLAM statuo. *Multa sunt, quae Prudentii, aliorumque aequalium auctoritate defendi possunt, tum maxime quum antiquiorum exempla, vel praecepta contraria non obstant*. Saepe Prudentius *e* in *imbecillus* corripuit. Cur reprehenditur a Vossio lib.II.Gramm. cap.XVII., Chamillardo, aliisque? nam *imbecillum* formatur a *baculo*, seu *bacillo*, quasi sine baculo. Dicunt, Horatium, et Lucretium in hexametris produxisse. At in hexametris necessitate metrica debuit produci. Itaque Becmanus de Origin. ling. lat. verbo, *Baculus*, potius accusat Horatium, quod posthabita origine produxerit, *nisi excuses per figuram, qualis in relliquiae*, exemplumque

Pru-

Prudentii, et I. C. Scaligeri, qui corripuerunt, producit. In *inuolucris v* corripuit Prudentius. Cur reprehenditur? Aiunt esse ab *inuolutum*, et Prudentium deceptum, quasi putauerit esse a *volucris*. Quid si deriuetur ab *inuoluo*, vt nonnulli suspicantur, et dicatur *inuolucrum* quasi *inuoluucrum*, extrito *v* consonante (a)? At *inuolucrum* dictum ab *inuoluo*, siue *inuoluendo* comprobat Iso in glossis ad v. 36. hymni v. Cath. *Ne sanctum inuolucris pollueret locum.* = *Calceamentis a voluendo* Haec origo quidem mihi non placet: sed consuetudo veterum certa est, vt corriperent etiam *simulacrum, lauacrum*, quod ex Prospero Aquitanico, aliisque incerti auctoris versibus Fabricius obseruat in ind. poet. christ. Cl. Teolius testatur, apud S. Prosperum carm. de ingratis occurrere *inuolucris* penultima correpta. locus mihi quaerenti non occurrit. In vett. codd. reperio scriptum *inuolucla*, quasi ab *inuoluculum*. Notatum ab aliis non inuenio, Prudentium corripuisse *v* primum in *lugubri* v. 79. hymni IX. *Sol refugit, et lugubri sordidus ferrugine*. Contra sunt optimorum poetarum exempla, et in *lugeo v* est longum. Nihilominus quum syllabarum quarumdam varia fuerit, et communis quantitas, et saepe deriuata declinent a sua origine, non statim erroris arguendus est Prudentius, sed vel eius exemplo defendi poterit, *saltem eo tempore, quo scripsit*, corripi potuisse *v* primum in *lugubre*; quod etiam corripuit S. Damasus in versibus de S. Agnete:

Fama refert sanctos dudum fleuisse parentes
Agnen, quum lugubres cantus tuba concrepuisset (b).

Huc fere reuocari possunt in Prudentio *propola* prima producta, (quae vox abest ab indicibus Chamillardi, et Cellarii) *berillus*, *calceamentum*, *cui*, *pugillaris*, *frustra* a breui, *dispar*, *ganeo*, *impar*, *pyreneus*, *delibutus*, *smaragdinus*, *charisma*, *redimitus*, quamquam in *redimitus* quum saepius *i* primum corripuerit, semel tantum produ-

(a) Ricciolius in Syllabis controuersis ita defendit Prudentium: *Qui putant, formari ab inuolutum succensent Prudentio penultimam corripienti; sed si quam primum formari potest ab inuoluo, vt a molo, molocrum, et a polluo, pollubrum, non est necesse deriuari ab inuolutum. Neque tam perperam de Prudentio existimauerim, vt putem similitudine deceptum ab adiectiuo, inuolucris, quod significat tardum: imo potius hinc eius opinionem firmauerim, si inuolucrem dictum suspicer eo quod inuolucrem reddat, quem inuoluerit. Sed haec mera suspicio esto.*

(b) In *palus* esse *v* longum etiam grammaticorum veterum regulae tradunt. nunc quia scimus, illud positum breue ab Horatio in arte poetica, *Regis opus, sterilisue diu palus, aptaque remis*, commune esse prosodiae auctores docent. Fac, periisse illum Horatii versum. Damnaretur Prudentius, eiusue aequales, qui ea syllaba breui vsi fuissent, quamuis horatianum versum ipsi vidissent. Quot carmina antiquorum poetarum legerit Prudentius, quae nobis tempus inuidit?

produxerit, in codd. pro *coronatus* irrepsisse *redimitus*, haud leuis est coniectura. In *berillus* *e* corripuit etiam Venantius Fortunatus lib.III. vitae S. Martini: *Quae palla ex humeris mixto Chrysoprase berillis*. Ita lego. Alii male, *mixto Chrysopraso*, vel *Chryso prasoberillis*.

210. Qvarta est regvla; *In nominibus propriis magna fuit veterum poetarum licentia, siue quia quorumdam erat opinio, communes eorum esse syllabas, siue aliorum exemplo: multo vero magis in nominibus, quae a gentibus exteris, et barbaris accipiebant*. Huc pertinent *Allophylus, Lacaedemon, Pyreneus, Cyaneus, Sardinia, Asclepiades, Hadrianus, Arrius, Marcion, Marcionita, Iesus*, et alia hebraea. quamquam ex his plura possunt *alia*, *et meliori ratione* defendi, vt *Hadrianus*, *Marcionita*, *Iesus* per synaeresin. Scio, nonnullos poetas veniam praefari, quum nomina propria efferunt, contra quam vsitatum syllabarum interuallum exigere videatur (*a*).

211. Non dubito, quin poetae plerumque luserint, dum difficultatem nominis proprii enunciabant, vt Horatius satyra v. *Mansuri oppidulo, quod versu dicere non est*, quod, si libuisset, vel licentia, vel necessitate metrica intrusisset. Ausonius Epist. 20. ad Paulinum sic incipit:

Paulino Ausonius: metrum sic suasit, vt esses
Tu prior, et nomen praegrederere meum.

At poterat metrum consistere, quamuis prior esset Paulinus, si alio modo versus formaretur (*b*). Noster quoque Prudentius pariter metrum

(*a*) Vt Ouidius lib.IV.de Ponto elegia XII. qui *Tuticanum* in versum venire posse negat, et tamen eum ludens bis inducit. *Et pudeat, si te qua syllaba parte moratur, - Arctius appellem, Tuticanumque vocem. - Nec potes in versum Tuticani more venire, - Fiat vt e longa syllaba prima breuis, - Aut vt ducatur, quae nunc correptius exit, - Et sit porrecta longa secunda mora. - His ego si vitiis ausim corrumpere nomen, - Ridear, et merito pectus habere neger*. Et Martialis in nomine Earinus: *Nomen nobile, molle, delicatum - Versu dicere non rudi volebam. - Sed tu syllaba contumax repugnas; - Dicunt ἐάρινον tamen poetae, - Sed graeci, quibus est nihil negatum, - Et quos ἆρες, ἄρες decet sonare. - Nobis non licet esse tam disertis, - Qui musas colimus seueriores*. Barthius l.VIII. cap.XVIII. leuitatem poeticam in Martiale animaduertit, qui lib.I. epigram.104. (mihi 105.) *cui* per duas breues protulit, et eandem vocem monosyllabam posuit, quum in Graecis alibi ἆρες ἄρες reprehendat, seque cum latinis suis seueriores musas colere autumet. Sed valde dispar est vtrobique ratio: aliud enim est e duabus vocalibus synaeresin efficere, aut diphthongum siue ordinariam, siue extraordinariam dissoluere, aliud, *eandem omnino syllabam* modo corripere, modo producere. Alio exemplo Martialis posset reuinci: nam latini nomen Martis, *Gradiuus* solent *a* siue breui, siue longa efferre, vti plura alia propria: recte igitur procederet hic versus: *Romani possunt Gradiuum, siue Gradiuum - Dicere*.

(*b*) Colligunt hinc nonnulli, morem tunc fuisse, vt nomen eius, ad quem data esset epistola, postponeretur. Sed ego in eiusdem Paulini epistolis saepius contra fieri video; Severo fratri Pavlinvs.

trum repugnare dixit, ne *Saturninorum* nomen sapphico carmine includeretur, v. 161. hymno IV. Perist. *Quatuor posthinc superest virorum - Nomen extolli, renuente metro, - Quos Saturninos memorat vocatos - Prisca vetustas* (*a*). Hoc ipsum tamen ob aliquam difficultatem ab eo dictum intelligo, non quod versus sapphicus hoc modo compingi non posset: *Inde Saturnini obeunt securi - Quatuor vna*, aut alio simili. Prudentium imitatus est Sidonius lib. IX. epist. XVI.

Post Saturninum volo plectra cantent....,
Singulos quos nunc pia nuncupatim
Non valent versu cohibere verba,
Quos tamen chordae nequeunt sonare,
Corda sonabunt.

Plura exempla similia affert Sirmondus pag. 103. in notis ad Sidonium. In Sedulio, Aratore, Venantio Fortunato, Prudentio reperio scriptum more latino, *Arrius*, secunda correpta. Cur id damnem? Cur potius communem ita loquendi consuetudinem non fatear? Christiani poetae maiori licentia, quam veteres, nomina propria syllabis communibus pro arbitrio pronunciabant, ii vero maxime, qui ferrea aetate, vel post eam scribebant. Fortunatus lib. VIII. car. IV. *Has inter comites coniuncta Cesaria fulget*. quo versu relato ait Barthius lib. LXVI. Adu. cap. III. *Nominum propriorum cura exigenda non est a poesi huius auctoris*. Itaque concludam, optimos quosque poetas certa quadam licentia vsos fuisse in variandis syllabis nominum propriorum, sed cum moderatione, et verecundia, quod attinet ad nomina latina, et graeca. nam qui diligentius quaerunt, quo interuallo breuitatis, vel longitudinis hebraei suas voces pronunciauerint, aut ex Massoretarum disciplina tradunt esse nunc pronunciandas, ii mihi videntur oleum, et operam perdere, ne dicam iudaizare. Qui si mihi persuaserint denique, opinionem R. Moysis potius, quam R. Salomonis tenendam esse; vocem aliquam scribi per *Chatef patach*, scilicet *a breuissimum*, aut per *Patach*, quod est *a breue*, aut per *Kametz*, nempe *a longum*; originem magis hebraeam, quam arabicam, aut syriacam attendendam esse: quum, inquam, id obtinuerint, tum bona eorum pace respondebo, malle me sequi Tertulliani, Iuuenci, Prudentii, Paulini, alio-

(*a*) Iso putauit, nomina Saturninorum propria taceri: *nam barbara nomina erant. Ideo in metro ponere nequibat*. Idem quoque Nebrissensi visum: *renuente metro, quia syllabae quaedam illorum nominum repugnabant legi carminis sapphici*. Nebrissensem secutus est Ambrosius Morales, quos Riscus probe refellit. etenim ipsum nomen *Saturninorum* metro includi non posse ait Prudentius.

aliorumque veterum Patrum sententiam, qui sui seculi, et linguae morem non ignorantes, aut consuetudinem hebraeorum scierunt, et contempserunt, aut ne curarunt quidem scire. quorum imitari malo negligentiam, quam istorum obscuram diligentiam.

212. QVINTA REGVLA. *Erroris non sunt arguendi Prudentius, aliique antiqui poetae ecclesiastici, quod licentia poetica interdum, et figuris synaeresi, crasi, aliisue huiusmodi vtantur.* Haec quum explorata sit regula, e catalogo errorum metricorum Prudentii delendae sunt hae voces, *Cui* monosyllabum breue, *Ganeo*, cuius *a* potest esse longum synaeresi facta in duabus syllabis postremis, *Delibutus*, vbi *i* necessitate metrica fit longum, (vt etiam concedit Ricciolius de regulis generalibus prosodiae part. II. reg. IX.) *Margarita*, *Iesus* eliso *e*, *Hadrianus*, *Marcionita*, *ia*, et *io* synaeresi facta, nam *i* in *Marcion* est longum. Extat apud cl. Giouenazzium Christophori Wasii Senarius, siue de legibus, et licentia veterum poetarum, Oxonii e theatro Scheldoniano 1687., liber in nostris regionibus rarus, vbi auctor aliquantulum obscure, sed docte de figuris poetarum, hiatu, ectasi, diaeresi, aliisque disserit, ac multa affert, quae Prudentio conueniunt, nisi quod is non tanta licentia abusus est, quantam antiqui poetae, praesertim comici, sibi arrogabant (*a*).

 213. SEXTA

(*a*) Hispaniolus lib.de licentiis veterum poetarum de synaeresi ait: *Tali licentia vtuntur et graeci, et vocatur apud eos synecphonesis . . . vel duas longas in vnam longam, vel breuem, et longam in vnam longam vertunt, vel duas breues in vnam breuem, vel duas breues in vnam longam.* Sic duae breues in *cui* in vnam breuem verti possunt; breuis, et longa in *Iesus* in vnam longam. In Lucretio lib. VI. p.218. Gifanius legit, *Ianua ne potius bis orci regionibus esse*, ut *potius* sit dissyllabum, et breuis vltima. Apud comicos passim similia occurrunt *sua*, *tua*, *mea*, quasi *sa*, *ta*, *ma*. His adde *bobus*, et *subus* ex *bouibus*, et *suibus*. Nullum quidem exemplum inuenio, vbi *cui* monosyllabum sit breue, sed figurae huius generis rarae sunt, et praeterea *cui* saepius occurrit iis locis, in quibus et breue, et longum esse possit, quin intelligamus, quo determinato interuallo auctor fuerit vsus. In carmine S. Paulini ad Cytherium libenter legerem, *Centum cui Cellas nomen est*, vt versus iambicus secunda sede reciperet iambum, *cui* monosyllabo breui. Nunc legitur, *Cui Centumcellas nomen est*, antea, *Cui Centumcellis nomen est*; Fronto Ducaeus correxit errorem inductum a typographis, qui vsum illius aeui ignorabant, nomina vrbium indeclinabilia enuntiandi nonnunquam per quartum, nonnunquam per sextum casum, *Colonia Veios*, *Fundis oppidum*. Sed nihil ausim definire: nam scio, Paulinum nonnunquam loco secundo iambici dimetri spondaeum admisisse; quod bis fecisse Ausonium notat Iulius Caesar Scaliger Poetices lib.VI., ac notare poterat, multo saepius id ab Ausonio factum. Quod in *Iesus* ex vna breui, et altera longa synaeresis fiat, non magis est reprehendendum, quam quod ex *eiicit* Lucretius fecerit *eicit*, et ex *oriundi* in *semine oriundi* spondaeum ex tribus vltimis, ex *reiice* Virgilius *reice*. In synaeresi *Iesus* pronunciatio veterum magis *i* quam

213. Sexta regvla. *Poetae* III., *et* IV. *seculi*, *praesertim christiani*, *frequentius*, *quam veteres*, *syllabas breues producebant ratione caesurae*. Id multi non aduertentes, carmina ecclesiastica corrigere ausi, ea corruperunt. Christophorus Cellarius, quamuis non indoctus grammaticus, in Curis posterioribus de barbarismis versum Iuuenci ex prologo, *Sanctificus adsit mihi carminis auctor - Spiritus*, ita refert, vt addat, *Nisi forte quod lex metri postulat*, *legendum est* Sanctificans Ineptissima est haec coniectura. Idem Cellarius notat, frequentius Prudentium, quam alios, breuem in fine producere propter sequentis vocalis geminam consonantem, quasi id reprehensione aliqua dignum esset. Verum Prudentius non solum recte id facere potuit, sed etiam debuit, si plurium doctorum hominum sententiam tueri velimus (*a*). Difficilior est controuersia, sitne

quam *e* videtur expressisse: nam adhuc apud nonnullas orientis nationes *Isa* pro *Iesus* profertur. *Ysus* pro *Iesus* in quodam hymno, quem nondum editum puto, olim canebatur: extat hic hymnus in codice pergam. nunc ecclesiae veliternae, olim bisuntinae, exarato circa annum mxxx., vt ex praemisso catalogo episcoporum ecclesiae bisonticensis liquido colligitur; quo vt vterer, acceptum refero cl. praesuli Stephano Borgia, in huiusmodi sacris antiquitatibus apprime versato, qui eum codicem mecum perhumaniter voluit communicatum, ex quo integrum hymnum dabo. Feria III. paschatis: *Alma chorus domini nunc pangat. nomina summi - Messias, sother. emmanuhel. sabaoth. adonay - Est vnigenitus. via vita manus omousion. - Principium. primogenitus. sapientia. virtus - Alpha caput finisque simul vocitatur et est ω - Fons et origo boni paraclitus, et mediator. - Agnus ouis vitulus serpens aries leo vermis. - Os verbum splendor sol. gloria lux et imago. Panis flos vitis mons ianua petra lapisque - Angelus et sponsus pastorque propheta sacerdos. - Athanatos Kyrios theos. panton craton ysus. - Saluificet nos sit cui secla per omnia doxa*. In codicibus antiquissimis legitur apud Prudentium IHV, et IHM pro *Iesu*, et *Iesum*. Vidimus supra num. 193., duas primas literas nominis *Iesu* ι, et η habitas fuisse a christianis pro summa, seu compendio nominis *Iesu*. In Inscriptionibus, aliisque monumentis antiquis saepius ita hoc augustum nomen scribitur IHS, vt videri potest in Dissertatione anonyma Commendatoris Victorii *de hoc sacrosancto nomine*. Mihi satis verisimile videtur, christianos non solum compendio nomen Iesu scripsisse, sed etiam interdum pronunciasse, quum illud saepe in ore haberent. Apud romanos similia extant exempla, in *Hercle*, *Mecastor*, *Aedepol*. Prudentius igitur fortasse secutus est vulgarem hunc morem pronunciandi, et spondaeum fecit *Iem*, *Ieu*, pro *Iesum*, *Iesu*. In picturis Strabonis Walafridi editis in Manuali biblico Francofurti 1610. versibus hexametris, quibus nouum testamentum breuiter enarratur, spondaeus etiam fit ex *Iesus*, et *Iesu*, et scribitur IHC, et IHV. In codice veterrimo Puteano Prudentii testatur Heinsius legi *Hisum*, et *Hisu* pro *Iesum*, et *Iesu*; in Egmondano *Hiesum*. Iuuencus, aliique poetae veteres christiani semper scribunt *Iesum*, et *i* corripiunt, *e* producunt.

(*a*) Barthius lib. IX. cap. IX. Aduers. tradit, Hericum, vti plerosque christianos, non obseruare, quod de literis sciscunt doctissimi viri, *st*, et *sp* productam reddere syllabam praecedentem. Hericus v. 229, *Seque stupet superesse sibi*. v. 209. *Lucem iam lumina spirant*. Sedulius lib. IV. Chri-

sitne syllaba communis ratione solius caesurae, quamuis vocalis, vbi fit caesura, consonanti aliqua eiusdem dictionis non terminetur. nam in his, *pectoribus*, *oratis*, *Eurialus*, *caput*, *tuus*, *obruimur*, et similibus nulla est ratio dubitandi. Et Seruius quidem versum 164. lib. III. Aeneid. *Dona debinc auro grauia, sectoque elephanto* reprehendit, quia GRAVIA *finalitatis ratione producitur, sed satis aspere: nam in nullam desinit consonantem*. Alia etiam exempla proferri solent ex Lucretio, Ouidio, Statio, Virgilio, quae explorata non esse, neque rem conficere, ostendi in censura hymnor. Santol. post Hymnod. hispan. pag. 440. Scaliger contra quosdam Grammaticos (fortasse intelligit Seruium) ait lib. II. cap. XVII. Poetic. *Omnis caesura indifferens est: neque caret ratione: sistitur enim in ea dimensio. Et in saltationibus ad caesuras terram pede feriebant*. Rationi adiungam auctoritatem Prudentii, aliorumque aequalium, si alicuius ea sit ponderis, (cur autem non sit?) ex qua saltem efficitur, poetarum christianorum eam fuisse consuetudinem, vt saepius, quam antiquiores, caesuram indifferentem adhiberent.

214. REGVLA SEPTIMA. *Primi ecclesiastici poetae ob aliquam dialectum*

Christus adest panis, sanctus quoque spiritus ignis. Victorinus, *Lunae quoque splendidus axis*. Guilielmus Brito passim. Idem Barthius lib. XXXVII. cap. XIII. ex antiquo membranaceo codice prosodiaco id profert: *Vocalis ante z praecedentis dictionis inuenitur breuis, vt apud Iuuenalem: Si tibi zelotypo reserentur scrinia moecho*: perinde quasi id sit contra aliquam regulam, quia z vim duplicis consonantis obtinet. Si veteres consulas, Priscianus ita prorsus videtur sensisse lib. II., *Et sciendum, quod non solum ante l, vel r, sed etiam ante m, vt supra docuimus, et n positae mutae faciunt communes syllabas... Ouid. in x., Piscosamque Gnidon, grauidamque Amathunta metallis. Illud quoque non est praetermittendum, quod tribus consonantibus sequentibus potest fieri communis syllaba, quando in principio syllabae sequentis post vocalem correptam s, et muta, et post eam liquida sequatur: quippe quum s in metro subtrahi more soleat veteri, vt Horat. in Sermone, Linquimus insani ridentes praemia scribae*. Becmanus de origin. linguae latin. sub lit. St, quaestionem hanc agitat, an *Sc*, *Sp*, *St* vocales proxime antecedentes producant. Difficile quidem est reiicere omnia exempla ex Lucretio, Virgilio, Propertio, Ouidio, Lucano, aliisque optimis poetis allata, quibus breuis relinquitur vocalis, quamuis dictio sequens his literis inchoetur *Sp*, *Sc*, *St*, vt in Virgilio, *Ponite spes*, in Ouidio, *Occidit ille Scinis*, in Catullo, *vnda Scamandri*. quod enim ait Becmanus, notum esse, *quod veteres de* PROPRIIS *non adeo soliciti saepe fuerint*, id confirmare potest, quod dixi n. 210., at in re praesenti locum non habet, quum agatur de vocali, quae nomen proprium praecedit, et quamuis fingas, locum habere, plurima sunt in aliis dictionibus exempla. Itaque existimo, licere vocali ita correpta versum construere, congruentius tamen esse, si producatur. Ex quo vides ineptias quorumdam, qui versus nonnullos Prudentii emendare vel ea sola ratione ausi sunt, quod vocalem breuem protraxisset, quum duae consonantes vocis subsequentis longam fieri suaderent. Sic Aldus, aliique legerunt ex aliquo cod. ms. *Cessisse e stomacho* pro *Cessisse stomacho* v. 904. Psych.

ctum graecam, vel propter sui temporis consuetudinem in nonnullis vocabulis graecis ω, η, et αι in vocales breues conuertebant, non sine antiquorum exemplo. In Prudentio haec passim reprehenduntur, *Aenigma*, *Berillus*, *Chalcedon*, *Daemon*, *Energima*, *Eremus*, *Heresis*, *Idolum*, *Lacedaemon*, *Mathesis*, *Phrenesis*, *Poesis*, *Pyreneus*, *Romphealis*, *Sphera*; quia syllabas graecas, natura longas, corripuit. Eccur autem antiquiores, qui simili licentia vsi sunt, exemplumque dederunt, sine vlla reprehensione abire permittuntur? Quaedam colligam partim ab Hispaniolo, aliisque, partim a me obseruata. *Ionius* conscribitur per ω: tamen Virgilius, *Ionio in magno*, alii similiter corripiunt. *Orichalchum* habet diphthongum *ει*. Horatius in art. poet. breuiat *i*, *Tibia non vt nunc orichalcho iuncta, tubaeque*, ita Virgilius, et alii. *Sithonius* per ω, itemque *Aemonia* a Virgilio, aliisque corripiuntur. *Orion* etiam per ω, Seruius vero per ου scribi olim tradit, et extrito υ manere ο micron. Ouidius lib. IV. Fastor.

Hunc, Hyreus quia sic genitus, vocat Oriona,
Perdidit antiquum litera prima sonum.

O mega in *Origenes* ab Horatio corripitur. Virgilius in Ciri, *Sordibus, et scoria pariter tabescere tali*. *Scoria* graece habet ω. In *hepar* η Latini breuiant, et similiter Catullus, et Persius in *crepida* η. In *mater*, et *pater* η corripi notissimum est: in *aer* interdum protrahitur, sed Claudianus breuiauit, *Lucidus vmbrifero miscebitur aer auerno*. Valerius Flaccus in VI. *Aequaque nec ferro leuior, nec romphea ligno*. *Chorea* a Tibullo, et *platea* a Catullo *e* breui efferuntur, quamuis sit diphthongus ει. Graeci scribunt *prissana*, per duas ss, et *grabbatum* duabus bb.: Horatius dixit *ptisana* breui *i*, et Virgilius *grabatum a* primo breui in Moreto. Q. Sereni est hic versus: *Et vitio capitis phrenesis furiosa mouetur*. *Aeneadae* in secunda vocali habet ει, et corripitur a Virgilio (*a*). Multa errant nonnulli recentiores, quum vete-

(*a*) Hispaniolus pag. 167. Hermolaum refutat, qui Apollinarem Sidonium accusauerat, quod primam in *Phonascus*, penultimam in *Paraclitus*, primam in *Ctesiphonte*, penultimam in *diastema* corripuisset, et ita concludit: *Si enim antiqui reperiuntur breuiasse η, et ω, et diphthongum, vt puta, in Virgilio, et Persio magnis auctoribus, cur hoc neotericis imputatur?* Iulius Caesar Scaliger lib. VII. p. I. cap. VI. notat, *enim* esse ex graeco ἠν, ἠνὶ. *Neque repugnat longa vocalis: id quod in libris originum docuimus: sicut neque in crepida*, κρηπὶς, *neque in venio* Βαίνω. Idem Scaliger *Animadu. in Graeca Eusebiani chronici p.* 102. aduertit, olim ionice ω etiam per ο scriptum. Ex Platone in Cratylo constat, veteres graecos non habuisse ω, sed ο tantum, neque η, sed ε. Nomen autem vocalis ο erat ου, quod negandi vim habet, ex quo intelligitur illud Ausonii, et aliorum. *Vna fuit tantum, qua respondere Lacones, Litera, et irato regi placuere negantes*. Rescripserunt enim

veterum scripta in iudicium vocant. Aetatem linguae latinae seculo augustaeo concludendam esse putant, vel ita certe iudicant quasi minus latinum esset, quidquid ab aliquo eius seculi scriptore non reperiatur scriptum. De Prudentio, Paulino, Ausonio, et aequalibus eorum perinde loquuntur, ac de nostri temporis hominibus, qui linguam latinam iam mortuam labore, et industria, et ex libris solis addiscunt. Itaque viros illos clarissimos, qui in foro, et luce publica hominum versati sunt, in pronunciatione, et vsu quarumdam vocum frequentissimarum errasse, deceptos, aut delusos fuisse temere iactant. Inique poesin, et latinitatem Prudentii, et similium ad regulas, seu consuetudinem seculi aurei, quod vocant, exigere volunt, quum interea non solum Terentium, quem plurimi Cicero faciebat, sed etiam Plautum, Ennium, et alios tueantur, quamuis ea, quae Terentius, et ceteri in prosodia ausi sunt, longius ab aetate Augusti recedant, quam Prudentii carmina. Denique vix poterit syllaba aliqua in Prudentio deprehendi, quae per figuram aliquam poeticam non valeat excusari: quales multas in similibus vocibus adhibuerunt Lucretius, Catullus, Virgilius, Horatius, Ouidius, et aequales; quas nonnulli errores, et vitia esse putant.

enim non *ου*, quae sunt duae literae, sed *o*; quod a graecis vocabatur *ου*; quod est *non*. Muretus Var. lect. lib. XVIII. cap. I. addit, rectissime dici in Apocalypsi, *Ego sum alpha et o.*, quin necesse sit latine loquentibus dicere *o* mega. Ac reuera in Prudentio, Paulino, et aliis *alpha*, *et ω* scribitur, et si latine versus vndecumque esset exarandus, scriberetur alpha et *o*. nam *o mega* ratio carminis non patitur. Sed notandum est tamen, diuerso modo a veteribus fuisse pronunciatum *o* breue, et *o* longum. Casaubonus in Trebellium pag. 214. ait, in antiquis multis reperiri *sepulcrum* cum diphthongo, vt in epitaphio Aureoli vnius e XXX. tyrannis, *Donat saepulcro victor post multa tyranni*, vti contra Prudentius *e* in sphera corripuit. Salmasius pag. 129., 169., 213., not. in script. histor. August. fuse de *sphera*, et *enigmate* disserit, et promittit commentarium *de vitiis recentium poetarum*. Ostendit, scriptores eius temporis scripsisse *sphera*, vt *machera*, et *macera e* breui, et apud Ausonium *Citheron e* breui pro *Cithaeron*, apud Maximianum lib. eleg. *Me pedagogus adit* pro *paedagogus*; neque latinos solum, sed graecos quoque ita scripsisse, et pronunciasse: quod ex antiquis graecis inscriptionibus probat. Notat, vltimam corripi a Prudentio, et Ausonio in *fames*, *lues*, *maiestas*, *colluces*. Sed Ausonius fortasse non corripuit *a* secundum in *maiestas*, sed spondaeo vsus est pro iambo, vt saepe alias, loco secundo iambici dimetri. *Fames*, *lues*, *colluces e* breue habent ex veteri consuetudine scribendi, *famis*, *luis*, *collucis* tertiae coniugationis, vt *rido*, *is*, *strido*, *is*, *feruo*, *is*, *fulgo*, *is*, et alia, de quibus vberius agit Priscianus lib. X.. Quae omnia poetarum vitia dici non debent.

CAPVT

CAPVT XXV.

Prudentius ab aliis corruptus, ab aliis male correctus, ab aliis defensus. Peculiares animaduersiones de eius prosodia.

215. SI ea excipias, quae Prudentius ratione, aut aliorum exemplo fecit, admodum pauca inuenies, quae peccata metri possis appellare: in quo socios ille haberet praestantissimos poetas Horatium, Virgilium, alios: de quibus tamen saepius affirmare licet, quod de comicis Terentianus Maurus: *In metra peccant arte, non inscitia*. Scaliger lib. II. Poetic. cap. XXXI. de vitiis in quantitate loquens: *Ex Homero*, ait, *multa petere queas: fuit enim negligentissimus*. Aristarchus ea modestia Homeri errores notauit, vt nunquam diceret, Homerum errasse, sed quidquid non probabat, Homeri esse denegabat. Cicer. epist. XI. lib. III. *Vt enim Aristarchus Homeri versum negat, quem non probat: sic tu (libet enim mihi iocari) quod disertum non erat, ne putaris meum*. De eodem Aristarcho intellige Ausonium epist. XVIII. *Quique notas spuriis versibus apposuit*. Obiter corrigam alium locum Ausonii, a Scaligero filio in lection. Ausonian. non animaduersum, in praefat ad ludum septem Sapientum: *Maeonio qualem cultum quaesiuit Homero - Censor Aristarchus, normaque Zenodoti. - Pone obelos igitur, spuriorum stigmata vatum, - Palmas, non culpas esse putabo meas*. Lege meo periculo, *spuriorum stigmata versuum*, vel *versum* (*a*). Igitur quod Aristarchus in Homeri carminibus fecit, idem potiori iure in Prudentio facere liceret, vt *spurios esse versus* diceremus, quos aliquo vitio infectos constaret (*b*).

216. Egre-

(*a*) In comment. ad hymnum S. Eulaliae errorem eiusdem Scaligeri redarguam, qui in epigrammate, quo Ausonius *Hispalim* celebrauit, contra veterem lectionem amplexus est *Emeritam*, quum ratio suadeat, *Hispalim*, non *Emeritam* legi debere.

(*b*) Barthii verba lib. XXI. cap. IV. Adu. non praetermittam: *Veteres christiani scriptores, quod hodie vulgus contra magna praesumptione ingenitae doctrinae solet, minime aspernabant illi adscititiam e libris sapientum eruditionem, qui extra ecclesiae penetralia quidem erant, cum ea tamen non raro mirissimum in modum consentiebant. Ei rei animaduertere debuisse puto, tum alios talium explanatores, tum vel praecipue, qui Prudentium bono publico illustrare professi sunt. Est enim in eo poeta recondita eruditio, rarus in verbis lepor, in phrasi latinitas non impura, nisi qua imitatione sacrae loquelae fregit volens regulam, et qua a barbarie monachorum excribentium secus quam voluit non raro scribere coactus est*. Monendum tamen, monachis gratias esse habendas, quod nobis non solum Prudentium, sed alios veteres scriptores conseruarunt, neque tam culpandam eorum ignorantiam, quam temporum iniuriam, et difficultatem.

216. Egregia sunt, quae affert Barthius lib. LXI. c.XXIII., qui, quum ostendisset, recte dici *aër*, et *aether* neutro genere; *Talia*, inquit, *pluria sunt apud christianos vates, quae nos ignorantia antiquitatis, ob amissos tot egregios, immo fere, vno et altero demptis, summos romanae eloquentiae conditores non intellecta damnamus. Praecipue apud corypheum eorum Prudentium, quem ego ad plurimos mores, ritusque explicandos maxime idoneum scriptorem extare in hoc censu arbitror; sed qui sit etiamnum plurimis maculis confossus, atque confectus, non alia maiore de causa, quam quod maxime omnibus accepto scripsit, et tali genere dicendi, quali vix optari poterat* (*a*). Non solum autem codd mss., sed etiam editionibus Prudentii plurima vitia imputanda esse Gronouius, aliique docent; quod a nobis singulis locis annotabitur, quum varietates lectionum expendemus. Aliqua etiam confusio oriri potuit ex duplici editione carminum Prudentii, dum adhuc is viueret, quod suspicatur Heinsius. Exempla vetera non desunt, ex quibus liquet, scriptores sua opera emendatiora iterum vulgasse. Mihi probabile est, Prudentium suos hymnos, et opuscula seorsum ac diuersis temporibus composuisse, et publicasse; quae tandem anno aetatis 57. in vnum corpus coacta in publicam lucem emiserit, ac nonnulla emendauerit.

217. Exemplum vero errorum, qui a typographis sunt inducti, ponam in *idolum*, quod breui *o* a Prudentio semper inducitur. Aldus senior codd. mss. errorem putans, saepe emendare voluit, vt Psychom. v.379. *Quosque viros non ira fremens, idolaque bello* pro *Quosque viros non ira fremens, non idola bello*. Et Aldus quidem regulam secutus est, neque in errorem incidit; non ita Muratorius in S. Paulino, qui eandem syllabam corrigere ausus, multo maius ipse peccatum commisit, nam *i* in *idolum* contra omnes regulas, quum sit εἴδωλον, et sine vllo exemplo corripuit, Poem. vltimo in ethnicos v.203, *Nec se paganus laudet, si vitat idola*. Subiicitur nota Muratorii: *In ms. legebatur, siqui idola vitat. Emendaui*. Non emendasti, Mura-

(*a*) Barthius iterum hoc loco inuidiam monachis aliqua ex parte conflare vult. Sed non omittendum est elogium Prudentii, quod subiicit. *Hinc claustralibus viris familiarior multa vulnera pro eruditionis mercede retulit. Eloquentiae tanti viri testis sit vel vna Coronatio Romani, quae praeterquamquod paucis naeuis, iisque non tam auctoris, quam excriptorum, etiamnum inquinata est, ceteroquin prouocare possit iamborum omnes iam inde ab Horatio poetas*. Rursus Barthius in excriptores Prudentii inuehitur *lib.* LIV. *cap.* XVIII., vbi in titulo ait, distinctionem capitum Psychomachiae esse *monachicam*, et postea id explicat: *Mihi autem vniuersa omnis illa capitum distinctio, et inscriptio non esse auctoris videtur, sed scholasticorum magistrorum, quibus magno suo malo tam familiaris fuit optimus christianorum auctorum quoad poesim quidem*.

Muratori, corrupisti. Idem Paulinus in epithal. in Iulianum: *Absit, vt idolici videatur filia templi*. Manifestum est, a Paulino *o* in *idolici* corripi (*a*). Iosephi Blanchinii eruditionem, multum ab aliis laudatam, ego quoque valde commendo: peculiari etiam ratione hominis diligentiam amplector, quod officium nostrum Isidorianum illustrauerit. Sed nollem, vir doctus, a facultate poetica, vel ab eius cognitione imparatus, ad hymnos Prudentii in officio mozarabico emendandos, accessisset. Animaduerti num.74., quam abnormes versus Prudentio affingere voluerit. nunc quaedam attingam, quae emendare cupiens, vitiauit, ne aliquando in Prudentii carmina noui errores irrepant. In S. Eulalia v.64., *Mane superba tribunalia adit*, nullam correctionem adhibet, quum legi debeat, *Mane superba tribunal adit*. v.209., *Texta feram pede datilico*, emendat, *dactylo*, vel *dactylico*. Legendum *dactylico*, nam aliud metro repugnat. In hymno ieiunantium v.7. *Quo fibra cordis expiatur viuidi*: corrigit, *expiamur liuidi*. male, nam *fibra* est in nominatiuo, *a* correpto. v.24., *Liberque flatu*, nescio cur mutauit in *libet*. v.98., *Veteresque nugas condomare, ac frangere*, contra sensum, et metrum posuit *condonare, et frangere*: fortasse ex errore typographico editionis Giselini, quem is in erratis notauerat. Pari errore pro vera lectione v.134., *Impendit, inquit*, IRA *summi iudicis* substituit, *Impendet, inquit* ITA, sensu et metro repugnante. v.161., *Nullus viuendi*, corrigendum fuit, *Nullus bibendi*. Blanchinius, nisi errauit typographus, scripsit, *Nullus habendi*. Plura praetereo, quae male correxit, plura, quae, quum deberet, non emendauit. In quaedam etiam peccata huius generis incidit Gallandius, vir cetoroquin doctissimus, in editione Prudentii (*b*). *Non his auxiliis, non defensoribus*

(*a*) Barthius lib.XXXIV. cap. IV. *Idola*, inquit, *dactylo vsurpat Prudentius noster: in quo ad vnum omnes ceteri christiani poetae eum velut auctorem suum insecuti inueniuntur. Tertullian. lib.* III. *in Marcionem, quem tamen ille potius sequitur: Idola vana sequi. Sedulius lib.*IV. *Idola dilexit*. *Arator lib.* I. *Idola quaerens*. *Prudentius tamen studio fecit: nam alibi suo ordine eadem voce vsus inuenitur, vt alibi notamus*. Fallitur Barthius, quod Prudentium credidit alicubi produxisse *o* in *idolum*. Locum indicat lib.LX. cap.VII. *Idem eruditissimus poeta quum in syllabas graecas impingit, non errore, sed iudicio facit, velut eas latinis legibus astringens*. IDOLVM *quoties media breui posuit? Sciuit tamen, producendam esse. Sym.* I., *Caeruleasque animas, et nigra idola volare*. Versus est 424., vera lectio, *Caeruleasque animas, atque idola nigra volare*. Adde aliis Venantium Fortunatum de certamine piorum, qui ait: *Idola dum cuperet Martinus sternere*.

(*b*) Profecto neque pulchrum est tricas poeticae artis callere, neque turpe ignorare. Sed contemnendum non est Horatii monitum in re simili, aut proxima, ep.I. lib.II. *Nauem agere ignarus nauis timet: abrotonum aegro Non audet, nisi qui didicit*,

bus istis Prudentius *eget*. Patrocinium eius suscepit Scaliger in lection. Auson. pag. 207. edit. 1588. *Habebant et aliud peculiare poetae latini, praesertim aetate Ausonii, vt non solum graecas declinationes in graecis negligerent, et ad regulam latinorum referrent: sed et quantitatem ita euerterent, vt accentu illam metirentur. Sic p. 104. corripit e in Thales, vt Sidonius in Lyristes, Alcaeo potior Lyristes ipso: quasi non Thales, et Lyristes, sed Thalis, et Liristis dicerent. Sic Quintus Cicero: Conditur oceani ripa cum luce Bootis. Latini, vt notat Seruius in libello de accentibus, eundem accentum, quem graeci habent, efferunt in graecis nominibus.* IDOLA *semper est dactylus apud Prudentium. Sidonius penultimam producit in Euripides, non quantitatem, sed accentum secutus: Orchestram quatit alter Euripidis, secundam producit in Marsyas.. contra corripit secundam in Arato... Denique inspice totum Sidonium, totum Prudentium, et alios; inuenies, semper eos non syllabas graecas, sed accentum graecum esse secutos* (a).

218. Adhaeret his Barthius lib. XXIII. cap. XIV. *In Prudentio cum laruis luctantur, qui eruditissimo, elegantissimo, et longe christianissimo poetae obstrepunt ea de causa, quod syllabarum modulos negligentius habet. At ille hoc studio agit, nec adeo ea de causa grammaticis pugnare vult, quum sciens soloecisset. Nec tamen exemplis et ratione carent. Friuola vtraque, et vtraque nihil. Idem capital admisit Ausonius, epist. 1. Et festinato tempore vtraque daret, et alibi. Et quidquid apud eruditissimum hunc poetam* (Ausonium) *legas, iubeo meo periculo censeas apud Lucilium, Ennium, aut tales legere*. Plura deinde in Ausonio notat, quae ne in Prudentio quidem reperiuntur. Becmanus de origin. linguae latinae verbo *Video*, quod Prudentius mediam semper in *idolum* corripuerit, alios per systolen, alios aliter excusare ait, Tryphonem grammaticum per ἔνδειαν quae sit στοιχείου, ἢ στοιχείων ἐλάττωσις, nempe εἴδολον pro εἴδωλον. Ludewigius in Vita Prudentii acriter eum defendit contra eos, qui barbarum illum vocant, quod metri causa dixerit

dicit, dare: quod medicorum est, - Promittunt medici, tractant fabrilia fabri. - Scribimus indocti, doctique poemata passim. Quod repetit in arte poetica: *Ludere qui nescit, campestribus abstinet armis, - Indoctusque pilae, disciue, trochiue quiescit, - Ne spissae risum tollant impune coronae. - Qui nescit, versus tamen audet fingere*.

(a) Aliis exemplis eandem rem pergit Scaliger confirmare. *Sic Ausonius in trigonos, tetragonos corripit penultimam. Quis audebit dicere, Ausonium ignoratione literarum graecarum hoc commisisse? Nemo sanus quidem, vt puto. Sed his temporibus stultum videbatur non ibi producere syllabam, vbi accentus esset, quia hic est mos linguae latinae. Adeo vt Plautus in hoc secutus sit iudicium vulgi... Contra aetate Plauti, vt in quantitate syllabarum, sic et in declinationibus latinismos admittebant. Dicebant enim Nestorem, Hectorem, quomodo rectorem, mensorem, et similia*.

famis, *luis*, *pubis*, *Ioannis pro fames*, *lues* etc. *Cur legimus*, inquit, *apud Plautum*, *et Virgilium lea pro leo*, *hospita pro hospes*, *vallis pro valles*, *felis*, *et vulpis pro feles*, *et vulpes*? *Prudentius vsus est intereceptus pro interceptus*, *interefectus pro interfectus*, (vide n.seq.) *qua licentia vsus quoque est Virgilius* ... *Figurae nihil aliud sunt*, *nisi palliati errores*. Si ea omnia, quae Homerus, quae Virgilius, quae alii veteres ausi sunt, poeta aliquis iunior dixisset, neque de exemplo constaret, reprehensiones hominum vix sustinere posset. Clericus in Vita Prudentii ignorantiam suam manifeste ostendit, arguens ex catalogis syllabarum, quibus peccasse dicitur Prudentius, et vocum parum latinarum, quae in eodem notantur, multa eum in metro, et latinitate errasse. Nam similes catalogi aduersus optimum quemque auctorem possunt confici, et in plurimorum editionibus confecti sunt, vt verba obsoleta, antiquata, et rarioris vsus dignoscantur, quin eorum propterea famae quidquam detrahatur. Prudentium studiosum fuisse antiquitatis non nego. Sed recte Cicero lib. III. de Oratore p. 123. *Inusitata sunt prisca fere*, *ac vetusta*, *et ab vsu quotidiani sermonis iamdiu intermissa*, *quae sunt poetarum licentiae liberiora*, *quam nostrae*: *sed tamen raro habet etiam in oratione poeticum aliquod verbum dignitatem*. Multo vero magis id licuerit Prudentio, qui hominum sui temporis doctissimorum exemplum imitabatur. Hac ratione sustineri possunt *fames*, *lues*, *colluces* breui vltima, de quibus aduersus Salmasium dixi num. 214. Liberior fuit Plautus, qui, vt obseruat Muretus Var. lect. lib. XVI. cap. XIV., vltimas syllabas verborum imperandi corripit, quum libet, etiamsi primi, secundiue ordinis sint, vt *ama*, *vide*, *tace*, *caue*. Christophorus Wasius cap. XV. Senarii multis exemplis probat, finalem syllabam priscis fere breuiari in imperatiuis primae, secundae, et quartae coniugationis. Ausonius grammaticus, et rhetor celeberrimus, non dubitauit *soloecismum* breui secunda dicere, etiam quum aduersus Auxilium grammaticum scriberet, cuius ceras miniatulas, vel potius ferulas potuisset reuereri: *Auxilium te nempe vocas*, *inscite magister*, - *Da rectum casum*, *iam solecismus eris*. siue scribendum sit, *solicismus*, vt ex diphthongo *οι* prima vocalis tollatur. nam inter diphthongum *οι*, et *ἰῶτα* nulla, aut exigua erat differentia in pronunciando.

219. Eiusdem Ausonii est Idyll. XI. *Qui bipes*, *et quadrupes foret*, *et tripes omnia solus*, *es* breui in *bipes*, et *tripes*, vti alibi in *quadrupes*. S. Paulinus consonat Nat. XII. v. 383. *Constitit ignoto pro limine quadrupes hospes*. Rursus Ausonius epigram. IX. *Suasisti Venus ecce duas dyseros vt amarem*, - *Odit vtraque*: *aliud da modo consilium*.

silium. Et ad Patrem: *Et placuisse reor geminis aetatibus, vt se -Non festinato tempore vtraque daret*. Quod Scaliger excusat ratione accentus (*a*). Maior est difficultas, qua ratione Prudentius primam produxerit in *cuique* trisyllabo. non enim probo aut eos, qui emendant Prudentii loca, *suus est mos cuique genti, sua cuique dextra est, sua cuique iura*, aut Gifanium, qui ait, Prudentium his locis *e* produxisse, quasi spondaeum quinto loco pro dactylo intruserit. Sed Prudentio libuit ita diphthongum dissoluere, vt primam protraheret; sic in *aquai* fieri solet. Et notum est, veteres pro *cui* scripsisse *quoi*. Neque assentior his, qui quoties occurrit *fio*, aut *fiat* prima breui, versus Prudentii emendandos censent. quamuis enim non infeliciter id interdum effici possit, neque toties Prudentius corripuerit; quoties putauit Chamillardus, tamen aequum non est repugnare veterrimis codd. mss. consentientibus. Dicam igitur, Prudentium secutum originem graecam a φύω, ex quo *fuat*, et *fio*. Vsi similiter sunt Arator, et Tertullianus. De *a* in *ratus* aliter iudico. Prudentius saepe corripuit Sym.I.v.295. *Esse rati* etc. Cath.IX. v.32. *Mando, vt abluantur, inquit: fit ratum, quod iusserat*, et III. v.99. *Vtque foret rata materies*. Per.V. v.15. *Supplicium sibi dulce rata*. Non ergo temere Giselinus Per. X. v.911. emendauit, *Ergo ratus Praefectus elinguem virum* pro *Praefectus ergo ratus elinguem virum*, quidquid contra senserit Vossius de arte grammatica lib.II. cap.XXII. Quod Prudentius breue primum *e* in *eneruo* fecerit, Salmasius explicat in notis ad Aelium Spartianum p.61. (*b*).

 220. Alia

(*a*) *Ausonius sequitur morem suorum temporum, vt scilicet ibi producat syllabam, vbi prosodia erat. Nam in eadem syllaba est in nomine femineo, in qua erat in masculino* VTERQVE. Idem fecit in *eadem* Ausonius, Epicedio in Patrem, *Victum, habitum, mores semper eadem habuit*. Quod quum notasset Barthius lib.v.cap.XI. *Et videatur*, inquit, *seculo indulsisse Ausonius, ego vero alicuius veteris auctoritati potius existimo, saepe expertus, eum nihil fere sine ea vsurpare*. Prudentii reprehensores Chamillardus, et Cellarius in catalogo non inuexerunt hanc vocem ex hymno I. Perist. v.3. *Sanguinis notis eadem scripta terris tradidit*, vbi *a* in *eadem* est longum ratione accentus. Seruius I. Aeneid. *Pronunciationis causa contra vsum latinum, syllabis vltimis, quibus particulae adiunguntur, accentus tribuitur, vt*, MVSAQVE, ILLENE, CVIQVE. Idem refert Martianus Cappella lib.III. cap. de fastigio. Ex quo liquet, accentum positum in media syllaba vocis *vtraque*, et *eadem* in nominatiuo plurali. De veteribus comicis notat Scaliger pater lib. VI. cap. V., ita eos in suis carminibus pronunciasse, vt ne consonantium quidem positione efficeretur, quominus syllaba breuis breuis esset. Sic *tempestiuum* media correpta enunciabant, quia vt *temporis* media breuis, ita eius compar in deducto.

(*b*) *Non enim aliter tunc temporis scribebant*: INORMIS, *et* INORME *pro* ENORME. *ideoque primam eius vocis syllabam temporis illius poetae correptam efferebant, quae longa mansisset, si per* e *scribere-*

220. Alia leuiora praetermitto, quae ex prosodiae auctoribus facilius peti possunt, praesertim de nominibus hebraicis ex Ricciolio in Indice I. et II. de syllabis controuersis, cuius tamen auctoritati te non semper adhaerere velim. Ex his, quae docui, licet colligere, non solum sui seculi consuetudine, sed etiam ratione, et antiquorum exemplo in syllabis ipsis, quae rarissimae esse videntur, ab hominibus artis poeticae peritis vindicari Prudentium. Constat etiam, quas regulas sequi debeant, qui poetarum christianorum III. aut IV. seculi carmina student a mendis purgare, aut de aliquo eorum poemate iudicare. In Collect. vet. script. Edmundi Martene Parisiis 1733. tom.IX. col.13. et seqq. extat Liber in Genesin, qui Iuuenci presbyteri esse dicitur in codice, vnde extractus est. Quatuor prima capita dudum edita cum Tertulliano, et Cypriano, cetera ad 50. producuntur ex codice corbeiensi ante annos nongentos exarato. Opus Pamelius Tertulliano ascribit, Elias Pinius Saluiano massiliensi, ex coniectura, quod de Saluiano ait Gennadius: *In morem graecorum a principio Genesis vsque ad conditionem primi hominis composuit versu quasi hexaemeron librum vnum*. Mirum, ni Prudentio quoque velit aliquis hunc librum attribuere. nam etiam Gennadius in Prudentii elogio ait: *Commentatus est et in morem graecorum Hexaemeron de mundi fabrica vsque ad conditionem primi hominis, et praeuaricationem eius*. Nolim tamen, id cuiquam veniat in mentem. Nam primum liber vltra conditionem, et praeuaricationem primi hominis longe procedit: adeoque neque Saluiano massiliensi recte adiudicabitur, qui solum vsque ad conditionem, hoc est, creationem primi hominis librum suum produxit. deinde versus magnam partem omnino exleges sunt, et Iuuenco, Prudentio, aliisque aequalibus indigni. Non dubito, quin multi librariorum incuria sint mendosi: quorum plures ex coniectura in schedis habeo correctos. Ple-

beretur, dicebant igitur INORMIS, *vt* INANIS, *et similia*. *quod apud Prudentium bis aut ter positum* (fallitur Salmasius) *haud pridem ex vetustissimis libris obseruabam*. *Sed nunc in promptu non sunt loca*. *Sic* ENERVARE *pro eneruare, prima syllaba correpta idem Prudentius... Ita enim vetus liber*. *Aldelmus de laudibus virg.*, *Flammis combussit inormem, sic enim etiam in veteri libro scriptum erat*. Adde Sedulium lib. III., *et septem panibus agmen Pauit enorme virum*. Non absimile est illud Tertulliani lib. IV. aduersus Marcionem: *In cataclysmo enecans*, et Fortunati, *Corrigit ipse prius, quod poscit, vt alter emendet*. Nihilominus suspicor, a Prudentio nouum effictum verbum, *inermo*, *inermas* ab *inermis*, aut *inermus*. Alii aliter emendant. Alias correctiones in commentario exhibebo, vt *erutus* pro *elutus*, legam etiam *interfectus*, et *interceptus* cum codd., non *interefectus*, aut *intereceptus*, quod videtur legisse Beda, approbante Ludewigio.

Plerumque ablatiuus in *a* corripitur, quamuis in editis emendatio aliqua fuerit adhibita contra codd. mss.. Sed quid facias his versibus 43. et 44. *Viritim cunctis nomen quod permanet, indit - Adamus, donata sibi prudentia solers*. Quatuor, aut quinque voces mutare debes, ac vix id sufficiet (*a*). Huiusmodi carmina qui a Iuuenco, Prudentio, primisque christianis poetis componi potuisse putet, is similis videbitur esse homini, qui de picturis iudicare volens, imaginem, quam pictor aliquis malus e vulgo fecisset, Raphaeli Vrbinati adiudicaret. Putauit Barthius, fuisse apud veteres nonnullos, qui *maccarronice* quodammodo versus conderent, partim metrorum legibus, partim soluta oratione, cuius generis est testamentum ludicrum Sergii Polensis, et, vt nonnemini videtur, carmen anacreonticum Annei Flori ad Adrianum, et *Querolus*, drama ad Aulularium Plauti compositum a Gilda Sapiente. Quod attinet ad versus Sergii Polensis parasiti, et histrionis, compertum iam est, eos seculo XV. fuisse factos, non confictos, vt pro antiquis venditarentur, quod aliqui existimauerant. Versus Flori ad Adrianum legem metri seruant, quod contra Barthium, Muratorium, et alios facile esset demonstrare. Opportunius exemplum est in celebri illa *Comoedia clodo pede*, QVEROLVS. Alii nulla metri lege versus faciebant, syllabarum certo numero contenti, vt Commodiamus sub Constantino Instructiones suas versu quasi hexametro: *Praefatio nostra viam erranti demonstrat - Respectumque bonum; quum venerit seculi meta*. atque ita reliqua. Sed liber in Genesin, cuius praebui specimen, neque ad primum, neque ad alterum genus spectat; sed magis ad sequiora tempora, quibus similis licentia in quantitate syllabarum sine ratione, sine exemplo inualuerat. quo genere vsus est Abbo, aliique aequales.

(*a*) Paucos similes excerpam. *Femina fraudiferis misere decepta suadelis - Cui iunctus Abelus - Innocuas multa seruabat cura bidentes - Qui tibi ceu Domino subiectus colla praebebit - Nam malo promeritus signo fit notus inusto*. Et vt plura breuius complectar, in *daturus a* producitur corripitur *ae* in *praesentibus*, in *aemulus*; in *praesentant*, *a* in *laturus*; producitur *a* primum in *carentia*, *a* in *acumine*, *o* in *columbas*; et ita sexcenta alia, quae passim occurrunt.

CAPVT

CAPVT XXVI.

Metra Prudentiana.

221. PRimum metri genus ode tricolos tristrophos, cuius primus versus est glyconius spondaeo, choriambo, et pyrrichio, seu spondaeo, et duobus dactylis constans, secundus Asclepiadeus ex spondaeo, duobus choriambis, et pyrrichio, siue vt vulgo nunc scanditur, ex spondaeo, dactylo, syllaba longa, et duobus dactylis, tertius choriambicus Callimachius ex spondaeo, tribus choriambis, et pyrrichio, seu iambo. Huius generis est PRAEFATIO operum ante librum Cathemerinωn, *Per quinquennia iam decem etc.* Hoc dulcissimo metri genere semel tantum vsus est Prudentius, neque ab aliis vsurpatum illud scio, excepto Wandelberto, qui metrum, et sententiam aemulatus est, vt dicam in comment. Possunt omnes hi versus dici *choriambici*. Sed in idem res tota recidit. In cod. vat. 1715. glossa est, versum secundum dici Asclepiadeum, quia huius metri inuentor fuit *Aesculapius filius Apollinis*. Sed etsi Aesculapius graece sit Asclepios, tamen auctor carminis fuit Asclepiades poeta. In glyconio primus pes nonnunquam est choreus, raro iambus. Ratio mensurae haec est: I. versus. *Per quin-quennia iam-decem*. II. versus: *Ni fal-lor fuimus - septimus in-super*. III. versus: *Annum - cardo rotat - dum fruimur - sole volu-bili*.

222. Secundum genus ode monocolos. Versus iambici dimetri ex iambo locis paribus, ex iambo, vel spondaeo locis imparibus. Huius generis sunt HYMNVS I., II., XI., ET XII libri Cathemerinωn, et HYMNVS II. ET V. libri Peristephanωn. Pedes pares aliquando sunt tribrachys, impares anapaesti, aut tribrachys. Scanduntur hoc modo: *Ales-die-i nun-cius*. Nisi quando longiores pedes, vt dixi, aliud postulent, vt *Vigila-te iam-sum pro-ximus*.

223. Tertium genus ode monocolos, carmen dactylicum alcmanium trimetrum hypercatalecticum tribus dactylis, et vna syllaba constans. Huius generis HYMNVS III. CATHEMERINON, qui a Ricciolio in exemplum producitur, vbi versu 28. *Sertaque mystica* DACTYLICO - *Texere docta liga strophio*, et HYMNVS S. EVLALIAE, qui est Peristeph. III. in cuius fine: *Texta feram* PEDE DACTYLICO. Haec est scansio: *O cruci-fer bone - lucisa - tor*.

224. Quartum genus ode monocolos. Versus *hendecasyllabi* antonomastice, siue Phalecii, qui habent spondaeum, dactylum, et tres

et tres choreos. *Hendecasyllabos* vocat Prudentius v. Perist. cum Catullo, et aliis antiquis: *Dulces* HENDECASYLLABOS *reuoluens*. Huius generis CATH. HYMNVS IV. PERIST. V. Scansionis ratio haec : *Pastis-visceri-bus ci-boque-sumpto*. Exempla sunt pedum dactyli, chorei, iambi primo loco.

225. Quintum genus ode monocolos, versus asclepiadei, vt in primo genere versus secundus. Huius generis HYMNVS V. Cath. *Inuentor rutili, dux bone, luminis*, et PRAEFATIO LIB. I. adu. Symmachum.

226. Sextum genus ode monocolos. Versus iambici anacreontici, siue iambici dimetri catalecti ex tribus iambis, et syllaba, qui recipiunt prima, et tertia sede spondaeum. Huius generis HYMNVS VI. Cathem., *Ades, Pater supreme*, qui ita scanditur : *Ades, - Pater - supre-me* (*a*).

227. Septimum genus ode monocolos. Versus Senarii iambici, siue iambici trimetri acatalectici. Si puri sint, omnibus locis iambos requirunt, si mixti, recipiunt locis imparibus tribrachyn, spondaeum, anapaestum, dactylum, et raro proceleusmaticum, locis paribus iambos fere habent, sed admittunt sede secunda, quarta, et sexta tribrachyn. Huius generis HYMNVS VII. Cathemer. HYMNVS X. Perist. PRAEFATIO HAMART. et PRAEFATIO PSYCHOMACHIAE. Scandendi modus : *O Na-zare-ne lux-Bethlem - Verbum-Patris* (*b*).

228. Octa-

(*a*) Chamillardus non videtur admittere tertia sede spondaeum, quem agnouit Aldus. Ricciolius aduertit, Prudentium primo loco recepisse anapaestum; quod quidem saepius fecit, et quum iambicus dimeter acatalectus anapaestum prima sede admittat, nihil est, cur id iambico dimetro catalecto denegemus; praesertim quum auctor carminis Anacreon passim anapaesto prima sede vtatur. Quod autem spondaeum loco tertio posuerit, non puto verum. nam versus 142. *Qui mille per maeandros* spondaeum quidem habet tertia sede : sed quis certo asserere valeat, a Prudentio *ae* in *maeandros* non fuisse correptum ob vocalem sequentem? Nam id fecit in *rompbaealis*, et in eodem vocabulo *Maeandros* hymn. VII. cath. v. 124. *Ventris maeandros circuibat tortiles*. quamquam variant hoc loco codices. Sed certe valde vsitatum est, diphthongum in vocabulis graecis ob vocalem sequentem corripi.

(*b*) Non assequor, quid sibi Chamillardus voluerit, dum hoc explicat genus. *Sunt omnes versus iambici Hipponactei trimetri acatalecti : recepto tamen in locis imparibus etiam spondaeo*. Carmen Hipponacteum vocari solet iambicum trimetrum catalecticum, vt *Ternos vetusti congios falerni*. Sed missa hac de nomine quaestione, senarii iambici non solum spondaeum, neque solis locis imparibus alios pedes praeter iambum recipiunt. quod aduertendum est, ne in iambicis senariis Prudentii errorem aliquis putet, quum alios pedes deprehenderit. Comicos liberiores fuisse compertum est, qui prioribus quinque locis spondaeos, dactylos, anapaestos, et nonnunquam proceleusmaticos immittebant. Quarta sede spondaeum saepius intrusit Ausonius in ludo septem Sapientum, quem Scaliger lib. VI. poetices hac de causa in iudicium vocat. At Ausonius vel ideo excusari posset, quia in eo carmine quasi comice loquitur, Sapientes in scenam inducens. et ipse Scaliger contra Erasmum lib. VII. p. 926. tradit, in pluribus apud Senecam senariis non obseruatas

228. Octauum genus ode dicolos tetrastrophos. Versus tres primi sapphici, quartus quisque adonius. Sapphici primo loco habent choreum, secundo spondaeum, tertio dactylum, quarto, et quinto choreum. Adonius dactylo, et spondaeo constat. Huius generis HYMNVS VIII. CATHEM., et IV. PERISTEPH. Mensurae modus hic: *Christe - seruo-rum regi-men tu-orum*. In adonio autem, *Lege co-erces*. Prudentius his legibus se obstrinxit, quamuis nonnulli secunda sede choreum, et dactylum admiserint, Seneca vero primo loco spondaeum, dactylum, et anapaestum, secundo iambum.

229. Nonum genus ode monocolos, quae minus bene a Chamillardo tristrophos appellatur; neque enim plura hic sunt diuersae speciei carmina. Versus trochaici archilochii septem pedibus, et vna syllaba constantes: pedes sunt trochaei, qui chorei etiam dicuntur, locis paribus spondaeus recipitur. Huius generis HYMNVS IX. Cath. et I. Peristep. Ita scanditur. *Da pu-er ple-ctrum cho-reis - vt ca-nam fi-deli-bus*. Prudentius hanc legem seruat (*a*).

230. De-

tas magis leges, quam in comoediis, aut in fabulis. Quod attinet ad Prudentium dubium non est, quin leges obseruauerit, quas tragici solent. Iambici senarii exemplum ex eo petit Beda. Vide num. 242.

(*a*) Non erit superuacaneum quaerere, an in hoc carmine locus sit aliis pedibus, quibus Prudentius aliquando fuerit vsus. Aiunt, rarissime antiquiores posuisse locis imparibus tribrachyn, raro paribus locis pedes spondaeo compares. Terentianus Maurus in carmine de literis, et de pedibus exempla quaedam profert: *v*, *et ω*, *quae bina pedibus submittunt tempora - Sicut vnum; numerus antequam secundus prodidit, - Forma talis est minoris, animam quando dicimus - Nam quater reciprocantur numerus et tempus duplex - Is erit ἀνάπαιστος, vides, quot iste pes sit temporum*. Prudentius hymno IX. Cathem. aut tertia sede spondaeum recepit, aut *v* primum in *lugubri* corripuit, quod magis mihi placere ostendi num. 209. Verum in eodem hymno v. 40. spondaeus in sedem quintam immittitur: *Extimum vestis sacratae furtim mulier attigit*. v. 103. loco sexto est anapaestus, *Post, vt occasum resoluit, vitae et hominem reddidit*. ac similiter dactylus hymno I. Perist. v. 63. *Tempus est deo rependi, quidquid est proprium dei*. Ibid. v. 70. Tribrachys sexta sede: *Et chalybs attrita colla grauibus ambit circulis*. Ex his solum est contra regulas spondaeus loco quinto, *furtim* in illo versu, *Extimum vestis sacratae furtim mulier attigit*. Fortasse librarii verba traiecerunt, et pro *mulier furtim attigit* non eliso *m* in *furtim*, posuerunt, vt nunc legitur. Quod si euangelica vox retinenda sit, melius emendarem, *mulier furtim contigit*. Dubitet aliquis, an Prudentius scripserit, *forte mulier attigit*. sed ad Euangelii narrationem magis accedit *furtim*. Wasius cap. I. de licent. vet. poet. tradit, apud antiquiores spondaeum, aut eius vicarium anapaestum trochaici carminis sedes quasuis praeter vltimam nullo discrimine obsedisse. Hac veterum lege, seu consuetudine in Prudentio retineri potest *furtim mulier attigit*. Iam versus hi trochaici, tetrametri acatalectici, integri scribendi sunt, quamuis olim etiam a triuialibus poetis in medium scinderentur, quod notauit Salmasius in Flauium Vopiscum. Hinc factum opinor, vt poetae christiani, qui vulgo suos hymnos cantandos exponerent, iam tempore Bedae hos versus diuiderent. Vide alia, quae de hoc

230. Decimum genus ode monocolos. Versus omnes sunt anapaestici dimetri catalectici; a Chamillardo *trimetri catalecti* dicuntur, qui fortasse scripserit, aut scribere voluerit, *dimetri*. Constant tribus pedibus, et syllaba. pedes sunt anapaesti, recepto primo loco spondaeo, vt statuit Chamillardus; sed Aldus addit, apud Prudentium spondaeum etiam secunda sede induci, quod verum est. Huius generis HYMNVS X. Cath., qui ita scanditur: *Deus i-gnee fons - anima-rum* (*a*).

231. Vndecimum genus ode dicolos distrophos. Versus primus est trochaicus Euripidius dimeter catalectus ex tribus choreis, et syllaba, recepto in secunda sede spondaeo. Versus secundus iambicus trimeter catalecticus Hipponacteus ex quinque iambis, et syllaba, spondaeo in prima, ac tertia sede admisso. Huius generis ODE, *in qua Prudentius de suis opusculis loquitur*, nobis EPILOGVS OPERIS, aliis *praefatio libri Perist.* Scanditur primus versus hac ratione: *Immo-lat de-o Pa-tri*. Secundus ita: *Pius-fide-lis in-nocens-pudi-cus* (*b*).

232. Duodecimum genus ode monocolos. Versus sunt Glyconii, vt primus versus generis primi. Huius generis HYMNVS VII. Peristeph. *Insignem meriti virum*. et PRAEFATIO LIBRI II. contra Symmachum, *Simon, quem vocitant Petrum*.

233. Decimum tertium genus versus elegiaci. Huius generis HYMNVS VIII. Peristephanωn, de loco, in quo martyres passi sunt; HYMNVS XI. Peristephan. in laudem S. Hippolyti. Cuius explicatio quum obuia, et nota sit, tuto a nobis praetermitti potest.

hoc genere metri commentatus sum in Dissert. de Hymnis eccles. num. 221., et seq., vbi in nota A num. 223. corrigas, velim, errorem siue typographi, siue calami, *Meyerus notum esse ait spondaeum tantum admisceri locis imparibus*. lege, *locis paribus*, vt ex sermone consequenti potes intelligere. Simili errore pag. 199. num. 255. positum est *in iambicis trimetris* pro *iambicis dimetris*: quae duo a foecundissimo poeta, mihique amicissimo cl. Dominico Naxera notata, nolui, nec debui praeterire.

(*a*) Barthius lib. XXI. cap. IV. Aduersar. in expositione huius hymni prudentiani obseruat, metrum esse funebribus cantilenis aptum, et antiquissimum, vt videre licet in versibus graecis Timothei apud Macrobium lib. VII. cap. XVI., vsum apud latinos celebrasse Varronem in *Margopoli*, secutos, qui nunc extent, Martianum Capellam lib. II., Terentianum in descriptione anapaestici catalectici, qui Sereni aliquot eiusmodi versus inseruit, et Boethium lib. III. de Consol. Philos. metro V. Boethius in secunda sede vtitur etiam spondaeo: *Foedis submittat habenis*.

(*b*) Chamillardus aliter voluit hos versus appellare, versum primum iambicum archilochium acatalectum ex amphimacro, et duobus iambis, alterum iambicum archilochium trimetrum catalecticum ex pedibus, quos diximus. Magis placet nomen, quod posuimus Manutium ferme secuti. Et Prudentius ipse ait: *Nos citos iambicos - Sacramus, et rotatiles* TROCHAEOS; quod de huius odae versibus ego accipio, quidquid contra alii dixerint.

234. Decimum quartum genus ode dicolos distrophos. Versus primus hexameter: secundus iambicus senarius, de quo supra in GENERE VII. Huius generis HYMNVS IX. Peristeph. S. Cassiani.

235. Decimum quintum genus ode dicolos distrophos. Versus primus dactylicus archilochius heptameter, constans septem pedibus, quorum quatuor primi dactyli, tres postremi trochaei. Loco dactylorum induci possunt spondaei. Versus secundus est iambicus trimeter catalectus, de quo in GENERE XI. Huius generis HYMNVS XII. Peristep. in honorem SS. apostolorum Petri, et Pauli. Primum versum ita metiri oportet: *Plus soli-to coe-unt ad-gaudia, - dic a-mice-quid sit*. Prudentius hanc legem seruat, vt primo, secundo, et quarto loco semper dactylum, tertio semper spondaeum adhibeat.

236. Decimum sextum genus ode monocolos. Versus dactylici archilochii acatalectici, quos in XV. GENERE explicui. Huius generis HYMNVS XIII. Perist. S. Cypriani: *Punica terra tulit, quo splendeat omne, quidquid vsquam est*.

237. Decimum septimum genus ode monocolos. Versus alcaici dactylici ex primo spondaeo, vel iambo, secundo iambo, caesura longa, et duobus dactylis. Huius generis HYMNVS S. AGNETIS XIV. Peristeph., cuius haec est scansio: *Agnes - sepul-crum - romule' - in domo*.

238. Decimum octauum genus ode dicolos. Versus primus est senarius iambicus, de quo in VII. GENERE. Versus secundus iambicus dimeter, de quo in II. GENERE. Huius generis PRAEFATIO APOTHEOSEOS. *Est vera secta? te, magister, consulo. - Rectamne seruamus fidem?*

Cetera carmina sunt heroica versu hexametro, *Apotheosis*, *Hamartigenia*, *Psychomachia*, *Libri aduersus Symmachum*, et *Dittochaeum*. Mensura versus hexametri notior est, quam vt a nobis debeat exponi.

CAPVT

CAPVT XXVII.

Latinitas Prudentii.

239. HOratii sententia nota est : *Mediocribus esse poetis - Non homines, non dii, non concessere columnae.* Si poeta latinus optimus non est, qui augustaea latini sermonis elegantia non eminet, concedam fortasse, mediocrem poetam fuisse Prudentium. Sed Horatii sententiae opponam locum Ciceronis ex Oratore in principio : *Nam in poetis non Homero soli locus est, (vt de graecis loquar) aut Archilocho, au Sophocli, aut Pindaro ; sed horum vel secundis, vel etiam infra secundos. Nec vero Aristotelem in philosophia deterruit a scribendo amplitudo Platonis : nec ipse Aristoteles admirabili quadam scientia, et copia ceterorum studia restinxit. Nec solum ab optimis studiis excellentes viri deterriti non sunt, sed ne opifices quidem se artibus suis remouerunt, qui aut Ialysi, quem Rhodi vidimus, non potuerunt, aut Coae Veneris pulchritudinem imitari : nec simulacro Iouis Olympii, aut Doryphori statua deterriti reliqui, minus experti sunt, quid efficere, aut quo progredi possent : quorum tanta multitudo fuit, tanta in suo cuiusque genere laus, vt quum summa miraremur, inferiora tamen probaremus.* Cicero suis carminibus locum quaesiuisse nonnemini videbitur, quum *poetis infra secundos* locum esse statuit. Sed res ita se habet : in Prudentio quum cetera omnia sint, quae poetam eximium constituunt, si purissimus sermo *augustaeo seculo* vsitatus desit, non propterea eum inutiliter legendum esse arguas ab iis, qui poetica facultate delectantur. Nam primum siquis christianum argumentum carmine velit tractare, non aliunde melius sumere poterit exemplar. Deinde ceteris in rebus plurima ab eo dicta elegantissime occurrunt, et ex optimis auctoribus petita, vix vt pauca reiicere possis, et si voces ecclesiasticas excipias, pauciora, quam quae in Ausonio, aliisque aequalibus reperiuntur. Praeterea quum Prudentius difficillimas theologiae quaestiones pertractauerit, necesse habuit voces plures technicas inuenire, aut ab aliis scriptoribus christianis inuentas adhibere.

240. Giselinus in appendicem coniecit omnia vocabula, quae Cornelius Valerius publicus linguae latinae professor quam longissime a latinae linguae nitore abesse iudicabat, et latinis vocibus reddiderat, ne iuniores in imitando fallerentur. Similem catalogum fecisse Antonium Nebrissensem docet Petrus Rodriguez de Castro. Ego editionem Lucroniensem commentariorum Nebrissensis

non vidi ; in alia antiqua editione, de qua num. 107., desideratur hic catalogus. Giselini Appendicem subiiciam (*a*), vt alii possint iudica-

(*a*) *Aenipes*, pedes aëneos habens. *Altrinsecus*, contra, vicissim. *Amasio*, amator, amasius. *Arula*, diminutiuum ab ara. *Audientia*, auditus, audiendi vis. *Aurulentus*, fulgens ex auri repercussione.

Bifestus, dies duobus sacer, quasi bis festum dicas. *Bractealis*, bracteis inauratus. *Bustialis*, a busto, seu sepulcro finxit.

Cantamen, incantantio. *Carceralis*, *Carcereus*, a carcere. *Carnalis*, *Carnaliter*, a carne. *Carnulentus*, carni, et mundo deditus. *Centuplicatus*, centuplex. *Collumino*. collustro, *Comperpetuus*, aeque aeternus. *Complices*, socii scelerum. *Congregatim*, denso agmine, turmatim. *Congrex*, vnanimis. *Conspicabilis*, conspicuus. *Corporalis*, corporeus. *Creamen*, creatura, seu res condita, creatio. *Cruciamen*, cruciatus.

Defuga, transfuga. *Digestim*, distincte, suo ordine. *Dilancinare*, dilaniare. *Discruciatus*, varii dolores, et tormenta. *Disparilis*, dispar.

Excruciabilis, crucians. *Excruciatus*, tormentum, dolor. *Exequialis*, in exequiis vsurpatus. *Exfibulare*, fibulas adimere, soluere, liberare. *Exsimulare*, (lege *Exsinuare*) sinuum, seu laciniarum in morem explicare, latiusque extendere. *Exsibilare*, sibilando efferre. Optime coniunxit, *Anguina verba exsibilat*.

Fabriliter, more fabri. *Factura*, opus, res creata. *Falsificatus*, infectus, corruptus. *Fidelis*, christiana religione praeditus. *Figmen*, opus, figmentum. *Flabralis*, flabilis, cum flatu emissus. *Forare*, perforare. *Fotus*, fomentum. *Fulgidus*, splendidus. *Frugescere*, frugum feracem esse. *Fundalis*, adiect. a funda. *Funerare*, funere afferre (legam, *efferre*).

Genealogus, annalium auctor, familiam quamque ad suam originem reuocans.

Hydrinus, adiect. ab hydra serpente. *Hymnire*, hymnis canere.

Ignire, inurere. *Impassibilis*, impatibilis, in quem perpessio non cadit. *Impiatum*, impurum. *Incapax*, minime capax. *Incentiuum*, incitans, accendens. *Incerare*, cera illinere. *Incircumscriptus*, ἀπερίγραπτος, infinitus. *Incorporatus*, corpore indutus, et vt ita dicam, incarnatus. *Indages*, indago. *Indomabilis*, indomitus. *Innatus*, nunquam natus. *Inspatiari*, inambulare. *Insubiectus*, nemini subiectus, sui iuris. *Intemporalis*, aeternus, nullo tempore finitus. *Interminus*, idem. *Irremotus*, immotus. *Irritamen*, irritamentum.

Liquabile, quod facile liquitur. *Litamen*, litatio.

Malefabrum, infelix, parum callidum, imprudens. *Mammoneus*, auidus: a Mammone syrorum Pluto deriuatum est. *Manceps carceris*, praefectus carceri: sic Plinius propolam sutrinae mancipem appellat. *Mediator*, sequester, μεσίτης. *Melodum*, suauisonum. *Mitificus*, mitis, lenis. *Muculentus*, mucosus. *Monstruosus*, monstrosus. *Mortificatus*, emortuus. *Multicolora*, multicoloria. *Multinodus*, nodosus. *Mundialis*, mundanus.

Nemo dies, nullus dies. *Nescienter*, vt negligenter. *Noxialis*, sonti, seu noxio debitus.

Oblacterare, more ouis contra balare. *Obliuialis*, obliuiosus, obliuionem inducens. *Obludere*, vana specie inescare. *Obsequela*, obsequium. *Obstrangulatus*, suffocatus. *Occidualis*, occiduus. *Omniformis*, *omniparens*, *omnipollens* eiusdem farinae sunt. *Opulens*, opulentum. *Orarium*, sudarium ab ore deductum.

Palpamen, attractatio. *Palpebralis*, palpebris eminens. *Parricidialis*, parricidio foedatus. *Passibilis*, patibilis. *Passio*, afflictio. *Peccamen*, crimen. *Plasmatus*, conditus. *Praenuncupatus*, annunciatus. *Primitiuus*, primigenius. *Propitiabilis*, propitius. *Prosperatus*, exoratus. *Pudescit*, pudet.

Re-

dicare. Ludewigius vix probaret, vt ait, singula, quae in hoc Giselini catalogo pro impuris notantur: *quum interdum voces latinissimae, et rariores esse possint*. Macrobius lib. VI. cap. IV. plura verba rara, quibus vsus est Virgilius, producit: *quae nobis*, inquit, NOVA VIDERI FACIT INCVRIA VETVSTATIS. Prudentius voces quasdam Lucretii, et antiquiorum vsurpauit amore vetustatis, quod poetam, si parce fiat, maxime decet: aliae, ab ipso adhibitae, fortasse olim fuerunt antiquatae, sed eius tempore iam reuixerant; quod praenunciauit, neque improbauit Horatius, *Multa renascentur, quae iam cecidere etc.* Plura vocabula in catalogum coniecit Giselinus, quae ex ecclesiastico vsu sunt deprompta, vt *fidelis*, *mediator*, *passio*: alia, quae idoneos auctores habent inter veteres, vt *fulgidus*, *omniparens*: alia, de quibus non satis constat, sintne prudentiana, quum varient codices, vt *nescienter*, *insubiectus*. Pleraque auctoritate aequalium Prudentii, aut antiquiorum defendi possunt. Certe ex verbis, quae in Prudentio reprehenduntur, nullum minus latinum, magisque cauendum est, quam verbum ab auctore catalogi vsurpatum, *Sufflabilis*, *spiritu* EFFORMATVS. Scio, recentiores passim hoc verbum adhibere, *efformo*, *efformas*, sed apud veteres latinos non reperitur. Iacobus Facciolatus, seu quis alius est auctor lexici eius nomine vulgati, illud inter voces barbaras reponit, et nihilominus eo non semel in lexico concinnando vtitur. Ceterum si ea libido fuit Giselino indicandi omnia vocabula, quae in Prudentio extant, et in libris seculi augustaei, qui ad nos peruenerunt, aut raro, aut nunquam inueniuntur, catalogum longe auctiorem dare potuit. In commentariis quaedam nos animaduertemus, quae huic vsui esse possint, et in fine tomi secundi indicem exhibebimus vocum rariorum, quae in Prudentio occurrunt, et ali-

Resculpere, imitari, exprimere. ***Resultare***, concelebrare. ***Rompbaeale***, quod romphaeae vsum praebet. ***Ructamen***, ructus. ***Rosulentus***, roseus. finxit ad formam, ***rorulentus***.

Sagus, praesagus. ***Saporum***, sapidum. ***Segrex***, separatus, bifariam partitus. ***Separ***. idem. ***Sensualis***, rationis capax. ***Sequestrare***, alicuius custodiae quid committere. ***Spurcamen***, spurcitia. ***Speculamen***, visus, videndi vis. ***Stigmare***, stigmatis inurere. ***Strictura***, liquefactio. ***Subiectio***, obedientia. ***Sublidere***, paululum elidere. ***Sublimare***, alte extollere. ***Subternus***, subterraneus. ***Sufflabilis***, spiritu efformatus. ***Suggillare***, suggerere, subministrare. ***Superfio***, emineo.

Terrulente, crasse. ***Terrulentus***, terreus. ***Tripictus***, triplici lingua pictus. ***Tutaculum***, tutamen.

Vaporus, vaporiferus. ***Vegetamen***, vegetatio, motus. ***Veniabile***, venia dignum. ***Ventilari***, circumagi, sibi non constare. ***Versicolorus***, versicolor; semel tantum hoc compositum ad secundam inflexionem reducit. ***Veternus***, veternosus, inueteratus. ***Vians***, viator. ***Vitiabilis***, vitiatus. ***Virginal***, ὑμὴν, seu virgineum vinculum. ***Viscereus***, creatus, e visceribus ortus. ***Vlulamen***, vlulatus.

aliquo pacto venire possunt in controuersiam. Ita vero scriptores veteres latinos ad alicuius vocis vsum comprobandum aduocabo, vt interdum neque verba expromam, neque loca indicem. quum scilicet ea facile peti possunt ex accuratis lexicis Facciolati, Forcellini, et aliorum, aut ex Christophori Cellarii Curis posterioribus de barbarismis, et idiotismis sermonis latini tertium recognitis, ex Olai Borrichii Analectis, ex Andreae Borrichii Appendice ad Curas posteriores Cellarii, siue Obseruationibus circa latinam linguam, quibus Cellarius opposuit Discussionem Appendicis Danicae.

CAPVT XXVIII.

Veterum, et recentiorum quorumdam de Prudentio testimonia. Eiusdem antiqui imitatores.

241. C. Sollivs Apollinaris Sidonivs *lib.*II. *epist.*IX.

HVc libri affatim in promptu... Licet quaepiam volumina quorumpiam auctorum seruarent in causis disparibus dicendi parilitatem. Nam similis scientiae viri hinc Augustinus, hinc Varro, hinc Horatius, hinc Prudentius lectitabantur. Quos inter Adamantius Origenes, Turranio Rufino interpretatus, sedulo fidei nostrae lectoribus inspiciebatur (a).

Avitvs *ad Fuscinam Sororem v.* 414.

Hae virtutis opes, haec sunt solatia belli,
Quis dubium aduersus mentis cum corpore bellum
Ipsa suos armat clamantis buccina Pauli,
Quae prudenti olim cecinit Prudentius ore.

In Chronico sub nomine Prosperi Tironis.

Prudentius lyricus poeta noster, Hispanus genere illustri, ingenii sui robur exercet.

S.Isi-

(a) Barthius lib.x.Adu.cap.II. *Similis*, inquit, *scientiae viros non frustra dixit Horatium, et Prudentium Apollinaris Sidonius. De illo enim constat, omnium philosophorum flores, et dogmata delibasse, hic nihil non christianae sapientiae attingit, numerisque facilibus quidem, sed tamen interioris etiam eloquentiae seruantibus*: A S.Gregorio Tvronensi laudatum Prudentium habes in comment. ad hymn. VI. chatem.v..I., et apotheos.v.449. Elogium, quo Prudentium Gennadivs ornauit, vide num.60.

S. ISIDORVS *Hispalensis in sua bibliotheca*.

242. Si Maro, si Flaccus, si Naso, et Persius horret,
Lucanus si te, Papiniusque tedet:
Par eat eximio dulcis Prudentius ore,
Carminibus variis nobilis ille satis (*a*).

FORTVNATVS *in praef. libr. de S. Martino*.

Martyribusque piis sacra haec donaria mittens
Prudens prudenter Prudentius immolat actus (*b*).

VEN. BEDA *Presbyter de ratione metrica*.

Metrum iambicum senarium recipit iambum locis omnibus, tribrachum locis omnibus praeter nouissimum; spondaeum, dactylum, et anapaestum locis tantum imparibus, pyrrhichium loco tantum vltimo, quo nobilissimus Hispaniarum scholasticus Aurelius Prudens Clemens scripsit prooemium Psychomachiae, id est, libri, quem de virtutum, vitiorumque pugna heroico carmine composuit. Ita enim inchoat: Senex fidelis, prima credendi via (*c*).

THEODVLFVS AVRELIAN. *l.* IV. *Carm.* I.

243. Diuersoque potens prudenter ponere plura
Metro, o Prudenti, noster et ipse parens (*d*).

RA-

(*a*) Muratorius tom. II. Anecdot. p. 208. describit haec carmina sub titulo: *Vetustissimi versus, qui olim in bibliotheca S. Isidori Hispalensis legebantur. Ex codice vetustissimo*. Haec carmina nusquam extare impressa putabat Muratorius: sed magnam partem iam ediderat Ioannes Tamayus de Salazar in Martyrol. Hisp. die IV. aprilis. In Muratorio sunt disticha 46., in Tamayo 32., pleraque eadem, quaedam diuersa. At interest magni, a Muratorio esse edita; nam si Tamayi solius nomen appareret, nemo de falsitate non dubitaret. nunc quia et Muratorius, et *codex vetustissimus* nominatur, nemo in dubium reuocabit veritatem. Neque ego quidem contra quidquam opponam, si vere codex fuerit vetustissimus. alioquin Bibliotheca mediolanensis nonnullam mihi suspicionem excitaret, in quam olim inuecta constat plura monumenta ex Hispaniis allata. In postrema editione Matrit. Oper. S. Isidori exhibentur eadem disticha auctiora ex cod. ms. Bibl. Reg. Petrus Crinitus lib. V. de poetis latinis cap. 90. quod ait, Isidorum testari, *Prudentium in latinis literis magna diligentia, parique studio institutum*, vbi id legerit, neque ipse declarat, neque ego inuenio.

(*b*) Alludit ad conclusionem, seu epilogum Prudentii: *Immolat deo patri*, qui post librum Peristephanon collocatur.

(*c*) Weitzius, ac multo magis Chamillardus ita hunc locum deprauant, vt non intelligas, quid Beda sibi voluerit.

(*d*) Eum recenset inter libros, quos legere solebat. Eiusdem auctoritate in dogmatis Fidei confirmandis non semel vtitur. Ab eodem Theodulfo Rabanus mutuatus est verba, quae mox proferam. De AGOBARDO vide comment. hymn. VII. v. 160. De LVPO FERRARIENSI Hamart. v. 2.

RABANVS *de Instit. Cler. l.* III. *cap.* 18. *inter euangelicos viros, qui insignes libros carmine ediderunt, Prudentium enumerat. Idem de Ord. Sacr.cap.*XII.

Sed et Clemens Prudentius disertissimus, atque christianissimus poeta in hac significatione pompam posuit in libro Psychomachiae.

INCERTI *ex cod. ms. Vat.Alex.* 321.

Haec lege, qui rectum fidei vis noscere callem:
Quique heresum sollers spicula vafra fugis.
Hic tibi peccati veteris pandetur origo,
Hic noua vis animi monstra veterna fugans.
Funditus idolii virtus euersa iacebit:
Ac penitus tetri lingua teretur hydri.
Inclytus hic martyr elingui concinet ore,
Heroumque acer rite canetur agon.
Christisonis hymnis libri prima ora resultant:
Finalis vario musa canore boat.
Hunc tu, quaeso, frequens mellito gutture ructes;
Hunc verses animo, moribus hunc teneas.
Deque imo in caelum suspiria pectore fundas
Pro me, proque meo, qui notat haec, famulo (*a*).

DVNGALVS *aduersus Claudium Turinen. plura a Prudentio sumit, praecipue prope finem, vbi ait.*

Aurelius Prudentius Clemens, vir consularis (*b*), ac Hiberorum eruditissimus, eodem fidei, ac deuotionis studio flagrans, multa de sanctorum laudibus, intercessionibusque postulandi metrico textu

(*a*) Hoc epigramma, a cl. Teolio exscriptum, ad codicem ipsum recognoui. In primo versu nihil muto, quamuis in codice repererim *dinoscere* pro *noscere*. est enim error metricus famuli, qui haec notabat, vt aequum est coniicere. In versu IX. a Teolio omissa est vox *libri*, in XI. vox, *frequens*, quae tamen sunt in codice, et sine quibus versus claudicant. In versu X. legit Teolius *In aliis*, ego ex membranis *Finalis*, quod exigit metrum, et sententia: nam praecedit *libri primi ora*, cui consonat *Finalis musa*. Indicantur omnia Prudentii carmina eo ordine, quo in hoc codice continentur. I. Christisoni hymni, hoc est Cathemerinων liber. II. Apotheosis. III. Hamartigenia. IV. Psychomachia. V. Libri contra Symmachum. VI. Romanus. VII. Peristephanων. VIII. Finalis musa vario canore, quod est dittochaeum.

(*b*) Dubitare aliquis possit, an a manu Dungali sit *vir consularis*, an solum V.C., quas notas aliquis librarius male explicuerit *vir consularis*. Ex aliis codd. mss., et Isone constat, iam olim hunc errorem de Prudentii consulatu inualuisse, vt dixi num. 51. Itaque non audeo improbare lectionem, quam in editione Dungali reperio.

textu composuit. Hinc mira humilitate substernendo ad se conuersus, suamque adhortans animam, ait in praefatione libri, Atqui fine sub vltimo etc. ...Item de S. Laurentii passione verbis ornatis ait etc.

NOTKERVS BALBVLVS *Not de Vir. illust. cap.* VII.

Si vero etiam metra requisieris, non sunt tibi necessariae gentilium fabulae, sed habes in christianitate prudentissimum Prudentium de mundi exordio, de martyribus, de laudibus dei, de Patribus noui, et veteris testamenti dulcissime modulantem, virtutum, et vitiorum inter se conflictus tropologica dulcedine suauissime proferentem, contra haereticos, et paganos acerrime pugnantem.

244. BRVNO *antistes coloniensis ex Georg. Fabricio ad hymnum A. D.* VIII. *Kal. ian.*

Locum in eruditorum bibliothecis, et in animis piorum merito tenet, (*Prudentius*) vt olim tenuit; nam Bruno antistes coloniensis, dux Saxoniae, et Othonis I. imperatoris frater, eius volumen ecclesiis omnibus donauit, et ipse manibus semper tenuit. *In eiusdem* BRVNONIS *Vita auctore Notkero aequali, et domestico illius, apud Bolland. ad diem* XI. *Octobris*. Vbi prima grammaticae artis rudimenta percepit, sicut ab ipso in dei omnipotentis gloriam hoc saepius ruminante didicimus, Prudentium poetam, tradente magistro, legere coepit. Qui sicut est et fide, intentioneque catholicus, et eloquentia, veritateque praecipuus, et metrorum, librorumque elegantissimus, tanta mox dulcedine palato cordis eius complacuit, vt iam non tantum exteriorum verborum scientiam, verum intimi medullam sensus, et nectar, vt ita dicam, liquidissimum maiori, quam dici possit, auiditate hauriret. Postea nullum penitus erat studiorum liberalium genus in omni graeca, vel latina eloquentia, quod ingenii sui viuacitatem aufugeret (*a*).

(*a*) Seculum X. non fuisse tam obscurum, et imperitum, quam multi iactant, ex hoc, aliisque monumentis arguebat cl. Ioseph Petiscus, egregius in his rebus iudex, quocum minime sunt conferendi plerique eorum, qui ignorantiam, et obscuritatem seculi X. passim crepant, siue graues scientias, siue genus omne literarum amoeniorum consideres. Floruit etiam eodem seculo poetria Roswitha, sermones vtriusque linguae, latinae, et graecae docta, quae panegyrin Othonis imperatoris, fratris Brunonis, versu heroico composuit, et martyrium B. Pelagii, pueri hispani, eodem metro descripsit: quod poema a Bollandianis pro Actis authenticis S. Pelagii martyris exhibetur, non minus quam hymni, quibus alios martyres Prudentius celebrauit.

Ex CODICE GOLDASTI *apud Weitzium*.

Incipiunt tituli libri Manualis amoeni,
Exceptis quos personis tetrasticha claudunt.
Primus Adae elato de crimine narrat, et Euae:
Tum singillatim numerata vocabula multa
Prouida personae pandit descriptio rhythmi.

SIGEBERTVS *in chronico ad an.* 393.

In Hispania Prudentius poeta lyricus claret.

PETRVS VENERAB. *lib.* 3. *ep.* 24. *de Symmacho*.

Ei et prosa, et metro tam supradictus venerabilis pater (*Ambrosius*), quam noster insignis poeta Prudentius potentissime responderunt.

RVPERTVS TVITIENSIS *c.x. l.*VI. *De operib. Spiritus S. ex hymno S. Petri plures versus sumit*.

Super hoc quidam fidelis, et in fide laudabilis, metrice canens ita dixit: Figitur ergo manus subter sola versus in cacumen.

VINCENTIVS *Bellouac. l.*17. *Specul. Hist. c.* 62.

Prudentius librum metricum de conflictu vitiorum, et virtutum eleganter composuit.

PHILIPPVS *Bergomensis Chron. sub anno* 400.

Prudentium, poetam christianum, virum vtique secularium literarum scientissimum, per hos dies claruisse, et in pretio fuisse, tradunt: qui et nonnulla in diuinis laude dignissima composuit.

245. *In* CODICE BONGAR. *apud Weitzium*.

Prudentis metrici, prudens et nomen habentis,
Qui iam transactis vetulus quinquennibus annis,
Commissum populum delecto iure regendum
Spiritui parens sese ad meliora vocanti
Consilia, hoc septem libris, vnoque volumen,
Diuina in cunctis sibimet sanctione fauente,
Communem cunctis conscripsit ad vtilitatem,
Et pro perpetua mercede poli capienda
. . . . pictor merce . . . . minis huius (*a*).

MAR-

(*a*) In CODICE, quem Barthius vidit, et cascum appellat lib.VII. cap.XLII., legebatur: *Prudentius optimus poeta, eruditissimus theologus*. De aliis CODICIBVS vide supra toto cap IV. Testimonia HONORII Augostudonensis, et TRITHEMII dedi n.61. et 62.

MARTYROLOGIVM ROM. 22. *Ian. de S. Vincentio*;

Cuius passionis nobilem triumphum Prudentius luculenter versibus exequitur.

246. PETRVS CRINITVS *lib.5. de poetis latinis cap.90.*

Leguntur adhuc ipsius poemata vario genere carminum composita, quibus facile probari potest, eum quidem pro conditione temporum maxime praestitisse inter christianos poetas: non modo eruditis verborum figuris, sed etiam grauitate sententiarum.

ALDVS ROMANVS *in Vita Prudentii*:

Fuit homo ingeniosus, grauis, et ornatis moribus, ac christianae religionis obseruantissimus, quod ex ipsius operibus facile est cognoscere.

ERASMVS ROTERODAMVS *in quadam apologia*:

Prudentius poeta tantum spirans tum sanctimoniae, tum sacrae eruditionis, vt mereatur inter grauissimos ecclesiae doctores annumerari (*a*).

247. GEORGIVS FABRICIVS *Com. in poetas christ. pag.17.*

Eidem (*Prudentio*) tribuit grauitatem, et elegantiam alicubi Caesarius; pietatem, et animum vere christianum Riuius. Hunc vnum legendum censet Viues. (*Id non inuenio, neque iis congruit, quae aliis in locis docet Viues*) Tribuunt eidem nonnulli romanam eloquentiam, aut certe illi propinquam. Leonardi Quercetani, hominis obscuri, nomen non nouissemus, nisi male sensisset de Prudentio. Lilius ei multam eruditionem, ac variam ascribit: sed eloquentia, ac linguae castitate vel parum valuisse, vel potius ea neglexisse ait: neutrum homini nec diserto, nec eleganti, vt et de eloquentia, et de orationis puritate iudicet, concedimus (*b*).

 248. GI-

(*a*) In cap. XIV. Ioannis: *Prudentius vir quouis etiam seculo inter doctos numerandus*. De pueris liberaliter instituendis: *Iam siquis Prudentium, vnum inter christianos vere facundum poetam volet enarrare, literas etiam arcanas calleat oportet.* Vide etiam eiusdem Ecclesiasten, et Adagia Chilid. IV. cent. V. n. I., vbi egregie ait, in Basilio, Nazianzeno, Ambrosio, *Prudentio*, Lactantio linguarum, ac politioris literaturae cognitionem ideo caruisse inuidia, *quia seruiuit pietati*.

(*b*) Et in praefatione Expositionis in hymnos quosdam Prudentii: *Prudentio adimunt doctrinam viri obscuri Leonardus Quercetanus, et Petrus Summontius, eique nihil relinquunt praeter nudam religionem, qua nos contenti sumus, et virum illum nobilitate, et eruditione excellentissimum, maiorem putamus, quam vmbrae*

248. Giselinvs *in epist. dedicat. primae editionis*.

Aurelius Prudentius Clemens ob incredibile pietatis studium, summamque laudatissimarum scientiarum cognitionem vnice suspiciendus ... Quum mira, et singularis in eo sit rerum praestantia, ac varietas, ornamentis tamen, ac luminibus partim a se inuentis, partim ex vberrimo veterum fonte haustis singula vtcunque grauia, et ardua concinne, ornateque depingit, ac persequitur, nihilosecius perpetuo intra cancellos sacrae religionis sese continens (*a*).

Marcvs Hoppervs *in praefatione Prudentio praefixa ad Ioannem Rudolphum ab Erlach*.

249. De auctore hoc, quem tuum esse volo, vel lucubrationibus eius quod multa dicam, nihil opus esse puto; quum eo semper loco a piis, et eruditis habitus sit, quo quiuis alius, quamlibet clarus, poeta: immo tanto maiori dignus pretio, et honore, quo

brae illae viderint, et plus habere veteris elegantiae romanae, quam ipsi aut intellexerint, aut assecuti sint. Iterum in praefat. ad hymnum A. D. Kal. Ian. *In publica censura vsitatos olim studiorum liberalium bonores petentibus fuisse proposita Aurelii Prudentii scripta, e viris doctissimis Andrea Comitiano, et Gaspare Bornero adolescens audiui, idque ab iis probatum fuisse memini*.

(*a*) Et in fine Annotationum. = Nam stylo sic satis perspecto, non magnopere in re laborandum fuit, vtpote facili, et cuiuis nota. Neque enim (vt et hoc libere dicam) in eo adhuc Erasmo assentiri possum, qui in apologia quadam contra Latomum negat, Prudentium pueris praelegendum esse, quod a solis theologis queat intelligi. Quae tandem sint illa obscura, et a communi puerorum captu abstrusa, nondum potui reperire. Si de Apotheosi loquitur, (vt reuera loquitur) fateor quaedam esse ab vsitata puerorum cognitione nonnihil remota, quae nimirum quaestiones de diuinae triadis essentia controuersas concernunt. Sed quantulum id quaeso? Immo si in ipso dicendi artificio nihil requireremus, quanta maiore facilitate, quanto vberiore reipublicae christianae fructu haec a pueris addiscerentur, quam vanae illae poetarum historiae, seu potius fabulae, in quibus non exigua temporis portio misserrime conteritur. Accederent aliae commoditates multo maximae, quas hic recensere neque huius est loci, neque nostri instituti. Vt igitur ad Prudentium redeam, etsi nulla iusta sit causa, cur omnium manibus teratur, quam quod non leue sit incitamentum ad honestissima quaeque tentanda, certe vel vna haec ratio satis valere debeat. Nam (libeat paucis euagari) quid non castum, quid non pium, quid non sanctum in eo est non reperire? Totus est in agendis deo gratiis, eiusque munificentia amplificanda: etiam minutissima in illius laudem conuertit. Martyres praeterea ... suis laudibus exornat... Quid hoc fieri potest religiosius? Quid dignius in exemplum trahi? Postremo quando illi cum hostibus res est, siue internis corporis, (vitia, animique concupiscentias intelligo) siue externis, nempe haereticis, siue gentibus idolorum cultoribus, deus bone, quanta animi alacritate eos aggreditur? quo ardore depugnat, ac prosternit? Militem dicas adhuc esse, non poetam. = *Et in praefatione secundae editionis*. = Magis illud miror, quo pacto foecundi pectoris vena in tam varia, et noua rerum maxime arduarum pertractatione nunquam exaruerit, nusquam defecerit. certe qui ex omni posteritate cum eo paria fecerit, adhuc vidi neminem.

quo circa quae versatur, argumenta, quam quorumcumque ethnicorum, nobiliora, sanctiora, et vtiliora habentur: vt quae ex sincerioris theologiae fontibus pleraque omnia desumpta sint, et omnis generis pii exercitii materiam, et causam praebeant (*a*).

IOANNES SPIEGELIVS *in comm. hymni* OMNI HORA

250. Quorum (*lyricorum*) princeps apud graecos Pindarus, apud latinos Horatius inter ethnicos: vt Prudentius inter eos, qui in veri dei venerationem pietate plenos modulati sunt hymnos.

NIC. HEINSIVS *in epist. dedic. suae editionis Prudentii ad Ferdinandum Episcopum Paderbonensem*.

Aurelium Prudentium Clementem, quo nemo veterum maiore cum successu poesin christiani argumenti dedit excultam, aut laudabiliore exemplo famae, ac posteritati commendauit etc. Hunc tu poetam iam ab vngue tenero familiarem habuisti: hunc tecum sic admiratus est Lucas ille tuus Holstenius, clarissimi vir nominis, vt animam iam agens, ac moribundus, per te sibi ex Cathemerinis hymnum, qui exequiis defunctorum datur, recitari voluerit, atque eo pacto in solatium vitae melioris mente erectus, ac deo plenus expirarit.

CHAMILLARDVS *in epistola dedic. ad Delphinum*.

251. Summo fuit Prudentius apud Arcadium, et Honorium in pretio, quia ipsis exemplum, quod sequerentur, in describendis illis catholicae religionis heroibus proponebat. Idem tibi a summo illo poeta proponitur. Fauebis illi, opinor, et hominem ingenii, ac pietatis gloria florentem, qui superiorum temporum iniuria tantisper iacuit, benigne vt ceteros soles, accipies (*b*). *Et in Vita Pru-*

(*a*) Pergit Hopperus singulorum carminum argumenta explanare. *Nam vt singulorum singulis quasi verbis opusculorum periochas cognoscendas tibi exhibeam: visne carnis aduersus concupiscentias armari? In Psychomachia, quae prima occurrit, te exerceto. Vis domini nostri Iesu Christi miracula, et immensa, quae humano generi praestitit, beneficia cognoscere, laudesque eius decantare? Cathemerinon repetito. Vis sanctorum martyrum exemplis fidem, et constantiam tuam in religione christiana corroborari? Peristephanon inspicito. Vis haereticorum falsa vitare dogmata? Apotheosin, et Hamartigeniam legito. Vis horrendas gentilium superstitiones, et idololatrias cum detestatione admirari? Ea, quae contra Symmachum scripsit, cognoscito. Vis denique sacras vtriusque Testamenti historias ἐν ἐπιτομῇ memoriae mandare? Enchiridion (quod postremum est) euoluito.*

(*b*) In praefatione Chamillardus laudat in Prudentio studium insigne religionis, doctrinae miram varietatem, magnos illos spiritus, quibus afflantur poetae. Quidquid

Prudentii : Illud mirere, licet de variis haeresibus multa dixerit, tamen ipsum nihil, quod in deteriorem accipi partem posset, aut erroris insimulari, scripsisse. Quin immo tamquam e puro fonte haurire ex illius scriptis possumus omnia sanctae ecclesiae romanae dogmata: ac potissimum ea, quae Trinitatis mysterium spectant, Christi natiuitatem, diuinitatemque; Mariae Virginis integritatem, cultum Sanctorum, illorumque apud deum gratiam, et potestatem. Hinc quotquot fuere literati viri, auctoritatem Prudentii minime contemnendam duxerunt.

In Praefatione editionis Prudentii anno 1701. *cum notis Heinsii, et aliorum M. D.* MVLLER *S. I. P. R.*

252. Aurelii Prudentii Clementis opera tanto minore commendatione egent, quanto magis se ab omni aeuo, ex quo scripta sunt, commendarunt. Nullus certe poetarum christianorum est antiqui illius temporis, cum quo non componi possit: neque quisquam etiam, qui piorum, et eruditorum manibus frequentius teratur, aut in quem curas suas vtrique contulerint. Hoc toties repetitae illius editiones, et a plurimis susceptae in illum illustrationes, et conscripta testantur annotata.

CELLARIVS *in praefat. suae editionis*:

253. Christianorum poetarum principem Aurelium Prudentium Clementem vides curis nostris factum explicatiorem. Dum in votis

quid in graecis, ac latinis poetis sparsum, ac fusum est, vnum Prudentium ait collegisse, compendioque repraesentasse: Erasmum, et Heinsium locutionum latinarum, quas imitarentur ipsi, formas, et lepores a Prudentio esse mutuatos: praeclarum de Prudentio iudicium tulisse tres sapientissimos viros serenissimi Delphini adolescentiae bonis artibus, et literis imbuendae praefectos, Carolum Sancta-Mauraeum, Montauserii Ducem, Iacobum Benignum Bossuetium, et Petrum Danielem Huetium, qui Prudentium ad vsum Delphini commentariis illustrandum censuerunt. Hanc Chamillardi editionem tanto apparatu procuratam, et a multis nunc expetitam, olim recudere cogitaueram, quod ita oportere iudicasset vir omnigena eruditione celeberrimus. Sed ab hoc consilio multa me deterruerunt. Primum editio illa parisiensis potissimum quaeritur ad seriem complendam similium editionum; eadem typis aliis repetita vilesceret. Deinde interpretatio saepe obscura est, interdum imperfecta, vbi autem optima, solis pueris vtilis. Tum plurimae notae in rebus peruulgatis, ac contritis versantur; criticae notae, ex Heinsio petitae, non sunt a nobis, qui codd. mss. consuluimus, excribendae, sed in examen vocandae. Postremo loca sacrae scripturae, et SS. Patrum Chamillardus ex fontibus non limpidissimis plerumque descripsit. Haec omnia singulis locis si ab eo, qui editionem Chamillardi repraesentaret, silentio praeterirentur, ceteri indiligentiam accusarent: si notarentur, taedium incredibile tot rerum repetitiones lectori parerent.

votis habui, vt cum Virgilio, Horatio, ac Cicerone in christianis scholis etiam Minucius Felix, et Lactantius, ac Prudentius coniungantur, vt iuuentus nostra res ecclesiae antiquae, et eius diuinum sensum, et mores, ac fata recte cognoscat (*a*).

IOANNES PESTRVS LVDEWIGIVS *in Vita Prudentii*.

254. Tot elogia, quot testimonia eius extant. Ego vero acumen eius in rebus maxime sacris, et prudentiam diuiniorem, quam theologiam dicimus, admiror in illo non minus, quam aestimo.

EMMANVEL RISCO *tom.* XXX. *Hisp. Sacr.*

Haviendo yo cotejado los discursos de nuestro poeta en fauor de la fè con los escritos de los teologos mas doctos de estos tiempos... hè hallado, que trahe Prudencio todos los argumentos, con que hoy se vindican de las cavilaciones hereticas los dogmas de nuestra santa fè (*b*).

CAROLVS AVGVSTINVS ANSALDVS *in praefat. ad versionem italicam librorum contra Symmachum*.

Spero che quest'opera sia per riuscire non affatto inutile, perchè oltre l'essere conuincentissima per abbattere il gentilesimo, ella è sparsa di tanti lumi teologici, morali, fisici, politici, storici, che può giouare a qualunque stato di persone, e perchè vi si scopre vna certa vnzione, ed vno spirito del christianesimo, che sempre più conferma nella vera religione, ed ognor più persuade all' adempimento de'christiani doueri.

CL.

(*a*) Audi nunc, quae Prudentio obiici dicat Cellarius: *Prudentio, eiusque in scholis vsui duo obiici equidem non ignoro, videlicet vtramque eius ἀνωμαλίαν tam metri, in graecis maxime vocabulis, quam religiosae inuocationis: quorum alterum decrescenti in romanis graecitati, alterum nascenti superstitioni, vtrumque sic temporibus imputandum est, et quae incommode nonnunquam dixit, aliis vbique locis tum puriore de deo, et sacris sensu, tum legitimo, elegantique metro compensantur*. Vides heterodoxum hominem vltro fatentem, cum ecclesia catholica Prudentium de sanctorum inuocatione sentire. Eius notationes Prudentio, veterique ecclesiae aduersantes opportunis locis refellemus.

(*b*) Riscus in theologicis disciplicis tradendis plurimum versatus, *Hispaniae Sacrae* post cl. Henricum Florez praeclarissimus continuator, (religiosae familiae Augustinianorum vtrumque hoc decus debet Hispania) plurima addit de Prudentii eloquentia, eruditione, poetica laude, et stylo puro, ac facili supra sui aeui captum, vt ad augustaeam latinitatem accesserit; quem solum ab iis exponendum censet, qui religione catholica imbuti studia doctrinae sacrae reconditioris literis humanioribus coniungunt.

Cl. Ioseph Teolivs *in limine praefationis ad nouam parmensem editionem*.

Inde profecto omnes intelligent, quanti habitus, quantique faciendus sit huiusmodi auctor; quamque de pietate, de religione, de eruditione, de historia ecclesiastica benemeritus fuerit; ita vt pudere plerosque christianorum debeat in impuris, profanisque poetis diu multumque versatos, hunc ne semel quidem attigisse, ab cuius lectione non eruditiores tantum, sed etiam religiosiores discessissent.

255. Demum aliorum, qui Prudentium laudibus sunt prosecuti, indicabo nomina. Apud Weitzium in Votis doctorum virorum in eius nouam editionem, et in Elogiis Prudentii *Cunradus Rittershusius*, *Georgius Remus*, *Fridericus Taubmannus*, *Adamus Theodorus Siberus*, *M. Michael Piccartus*, *Christianus Becmanus*, *Ioannes Franciscus Mirandulanus*, *Christophorus Mylaeus*, *Andreas Tiraquellus IC.*, *Obertus Gifanius*, *Hadrianus Turnebus*, *Christophorus Colerus*, *Melchior Goldastus Haiminsfeldius*, *Gaspar Barthius*, *P. Christophorus Brower*, *Bernardinus de Bustis*, *Catalogus testium veritatis*, *Caesar Baronius*, *Ioannes Ludouicus Viues*, *Matthaeus Dresserus*, *Henricus Beberius*, *Zacharias Vietor*. Barthius in Aduersariis, quae Weitzius non allegat, saepissime Prudentium nominat, ac vix vnquam sine maximis laudibus, quas partim, quum occasio tulit, exhibui, partim exhibebo in commentariis. Alia elogia sparsim dedi in prolegomenis, et saepe in commentariis vltro aliorum verba excribam, quibus Prudentius celebratur. Consulere etiam potes scriptores Historiae ecclesiasticae, qui pene omnes Prudentii doctrinam, ingenium, et eloquentiam commendant. Adde theologos, qui eius carminibus dogmata religionis catholicae confirmant, in primis Dionysium Petauium, qui saepe Prudentium appellat, et de SS. Trinitate disserens lib.v. cap.ix. num.xvii. elogium non vulgare Prudentii paucis his verbis contexuit: *Postremo quae de diuina generatione hucusque longiori disputatione percurrimus, versibus aliquot complexus est Prudentius, quos hic melius sit ascribere*: *Hoc solum scimus etc.* Ascribit versus viginti duos ex apoth. a v. 268. Plurimi etiam interpretes sacrae scripturae Prudentii versus summa cum auctoris laude ad explicanda loca difficilia proferunt. Nonnemo affirmat, ab Estio Prudentium habitum pro optimo sacrarum scripturarum interprete, et huius mentem frequenter ceterorum omnium Patrum tam graecorum, quam latinorum sensui Estium praetulisse in commentario epi-

epistolarum apostolicarum : quod ego quum Prudentii, tum Estii causa et cupio, et censeo esse falsum. Legesis num. 136. Scriptores illi, qui antiquitates romanas, praesertim sacras, illustrant, passim celebrant Prudentium, vt Marcus Antonius Boldettus, qui lib. I. obseruationum cap. XXVIII. de vasis disputans, quibus sanguis martyrum in sepulcris asseruatur, sic ait : *Più di ogni altro però ne fa chiara testimonianza il non mai abbastanza lodato Prudenzio.* Ita etiam omnes illi, qui bibliothecas ediderunt, vbi locus aliquis Prudentio esse potuit, praesertim qui de scriptoribus ecclesiasticis libros peculiares elucubrati sunt, in quibus eminet doctissimus Ceillierius, maximis eum laudibus celebrarunt. Neque omittendi sunt scriptionum liturgicarum auctores, qui saepe poetam nostrum eximio aliquo elogio prosequuntur, nominatim vero piissimus cardinalis Bona (*a*).

256. Poetae christiani veteres, qui post Prudentium scripserunt, plerique illum sunt imitati, quasi eum poeseos christianae parentem agnoscerent. et quamuis quorumdam fama obscura sit, tamen nihil inde Prudentii gloriae detrahitur, quemadmodum neque Virgilii, et aliorum veterum, quorum versus saepe poetae christiani sequioris aeui exprimebant. Immo Prudentio hi magna ex parte debent, quod aliquibus luminibus eorum carmina splendeant, quandoquidem ea, quae in eis maxime emicant, ex prudentiano fonte hauserint. Plura huiusmodi in commentariis proferam, nunc aliquorum nomina recensebo. *Apollinaris Sidonius*, *Alcimus Auitus*, *Fortunatus*, *Theodulfus Aurelianensis*, *Dudo*, *Hericus*, *Arnulfus*, *Dares*, seu *Ioseph Deuonius*, *Corippus*, *Hartmannus*, *Wandelbertus*.

(*a*) Videri potest Thomas Pope Blount in Censura celebrium auctorum, et Adrianus Baillet in Iudiciis virorum sapientum, qui inter Prudentii laudatores recenset Turnebum, et Scaligerum filium, a quibus *elegans poeta* dicitur, additque Antonium de Godeau, Dauidem Chytreum, et Olaum Borrichium, quamquam his opponit Renatum Rapin, et Philippum Briet S. I., quorum hic Sidonii comparationem inter Prudentium, et Horatium reiicit, ille non audet Prudentium inter bonos poetas collocare. Confer num. 241., et iudicia grauissimorum virorum, quae dedimus.

CAPVT XXIX.

De variantium lectionum delectu. Quibus notis editiones, et manuscripti codices in commentariis indicentur.

257. VT commentariorum facilior sit vsus, et intelligentia, nonnulla ante oportet explicare. Probabiles virorum doctorum coniecturas vltro exponimus, sed ita vt repugnantibus libris veteribus, et editionibus antiquis, raro, aut nunquam adoptemus, praesertim quum sensus commodus, metrique lex a Prudentio obseruata sustineri potest. Ea vero lectio intelligitur a nobis praelata, quae in carmine proponitur, quamuis in commentariis plures codices contra producamus, aut aliam lectionem aeque bonam, aut fortasse meliorem videri pronunciemus. In seligendis lectionibus rationem habuimus tum sensus, tum metri, tum consuetudinis poetae, tum aliorum similium locorum, quae aut is imitatus fuerit, aut alii antiqui ex eo expresserint. Saepius plures, et veterrimos codices paucioribus, et recentioribus praeferimus: nonnunquam paucos multis, recentes antiquis. Quum nihil contra variam aliorum scripturam disserimus, eam retineri posse existimamus. *Nostros* codices quum voco, intelligi volo praecipue Ratisb., Prag., Angelicum, Alexandrinum, Mariettinum, Viennen. Vatt. A., et B. Nam ex aliis interdum lectionem a communi, et stabilita discrepantem non annotaui, quod mendosa esset, aut aperte superflua. Plerumque etiam vetustate ferme consumptae literae ita fugiebant, vt periculosum esset certo iudicare, quid esset scriptum. Manum primam excriptoris a manu secunda, quod his notis indico, *m. pr.*, *m. sec.*, ita distinguo, vt veterem manum, tam secundam, quam primam, intelligam, nisi quum recentem clare nomino. Codices vero mss., et editos, quorum frequentior mentio occurrit, primis tantum literis soleo appellare, quos vt lector facile possit agnoscere, eorum catalogum subiiciam.

ALD. Editio Aldi Manutii, de qua supra num. 104. (*a*).

ALEX.

(*a*) Aliud exemplar huius editionis extat in priuata bibliotheca selectissima SS. D. N. Pii VI. P. M. Deest initium, sed finis respondet ceteris aldinis Prudentii editionibus, quas vidi. Vt autem quaestio illa, quam attigi num. 104. et seq., de triplici, duplici, vel, quod verius puto, vnica aldina Prudentii editione, ab iis, qui alia exemplaria inspicere possint, facilius resoluatur, quasdam obseruationes addam. Aldus poetas christianos excusit typis anno 1501., sed publicauit anno 1502. Eos dedicat Danieli

ALEX. . . . Codex Alexandrinus 321. in bibliotheca vaticana, de quo supra num. 78.

ALT. . . Codex Altinius apud Heinsium. Vide num. 100.

AMBR. .. Codex bibliothecae mediolanensis Ambrosianae apud Heinsium. Num. 100.

ANG. . . Codex bibliothecae romanae Angelicae. Num. 76.

BOHER. . . . . Codex Boherianus vetustior, et recentior apud Heinsium. Num. 100.

BONG. . . Codex Bongarsianus apud Weitzium. Num. 99.

BONON. . . . Codex Bononiensis. Num. 75.

BREV. MOZ. . . Breuiarium Mozarabicum, siue Isidorianum, et Gothicum. Num. 104.

CAVC. . . Cauchii codex, et notae apud Heinsium. Num. 104.

CELLAR. .. Editio Cellarii. Num. 117.

CHAM. . . Editio Chamillardi. Num. 117.

EGM. . . Codex Egmondanus apud Weitzium, et Heinsium. Num. 99. 100.

ERF. . . Codex Erfurtensis apud Weitzium. Num. 99.

FABR. . . Editio Georgii Fabricii. Num. 111.

FVLD. .. Codex Fuldensis apud Weitzium. Num. 99.

GALL. . . Editio Gallandii. Num. 114. (*a*).

nieli Clario *iunio* MDII., quem ita alloquitur: *Christianos poetas iam annum in thermis nostris excusos tandem, mi Clari, emittimus*. Paginae non distinguuntur numeris. Incipit Sedulius regimine *a*, quod continuatur ad *bb*. Omnes sunt quaterni, excepto *d*, duerno, et *bb* terno. In fine: *Venetiis apud Aldum* MDI. *mense ianuario*. Sequuntur in duobus exemplaribus, quae vidi, alia opuscula soluta oratione, et Homerocentones Probae Falconiae, sed alio regimine, neque in fine annus notatur editionis. Qui hoc volumen in manus sumat, nisi diligentius obseruet, facile existimabit, typis excusum anno 1502. Quod si carmina Prudentii, 1501. excusa, et vulgata, simul sint compacta, vt in exemplari bibliothecae Barberinae cernere licet, opinabitur, etiam Prudentium editum anno 1502. Iam omnes aldinae editiones Prudentii, quas ego excussi, sine numeris paginarum hoc praeditae sunt regimine librorum. Incipiunt cum *ff*, et desinunt cum *yy*, qui postremus est quinternus. Aldus hoc regimen in limine indicauit, et fortasse voluerat post Aratorem illico Prudentium legi; nam Arator desinit in *ee*. Idem Aldus praemisit regimen opusculorum graecorum Damasceni, et aliorum, et carminum S. Prosperi. Verum alio ordine procedit hoc regimen, et ita sunt ea opera seorsum excusa, vt etiam seorsum compingi possint. Itaque ego Prudentium Aldi vidi alibi solum, alibi cum opusculis graecis in principio, et versibus S. Prosperi in fine, alibi cum his versibus, et opusculis graecis in fine, alibi cum ceteris simul poetis christianis.

(*a*) Quem ordinem Gallandius tenuerit, dixi cit. num. 114., et conieci, eum ordinem seruari in editione Tornaesiana. Sed quum eadem editio a Latino Latinio in Bibliotheca Selecta collata fuerit cum vett. libris, et diuersus ordo ostendatur, satis firma non est illa coniectura. Video autem, ab aliis *Tornaesium*, ab aliis *Tornoesium*, ab aliis *Tornesium* typographum appellari, nam editionem ipsam non vidi.

GIF. . . . Obertus Gifanius Buranus in indice Lucretii Antuerpiae 1565. Alii *Aubertum*, et *Giphanium* scribunt.

GIS. 1. ed., 2. ed... Editio prima, et secunda Giselini. Quum autem *Gis.*, aut *Giselinus* laudatur, et non distinguitur editio prima a secunda, intelligitur editio secunda correctior. Vide num. 110., et 111.

GOLD. . . . Codex Goldasti apud Weitzium.. Num. 99.

HAILS. . . Codex Hailsbronnensis apud Weitzium. Num. 99.

HEINS. . . . Editio Heinsii. Num. 117.

HYMN. THOM. . . Hymnarium editum a V. Thomasio.

I. . . . Iso ita in glossis indicatur. Vide n. 16. 113. 114. 260.

LAT. . . Bibliotheca selecta Latini Latinii, opus posthumum.

MAR... Codex Ioannis Antonii Marietti, nunc vaticanus signatus num. 5821., de quo egi num. 77., et aliis in locis.

NEBR. . . . Editio Aelii Antonii Nebrissensis. Num. 107.

NOMS. . . Codex Nomsianus apud Heinsium. Num. 100.

OX. . . . Codex Oxoniensis apud Heinsium. Num. 100.

PAL. . . . Codex Palatinus apud Weitzium. Num. 99.

PRAG. . . . Codex Pragensis. Num. 79. pag. 68. in nota *a*.

PUT. . . . Codex Puteanus apud Heinsium. Num. 100.

RAT. . . . Codex Ratisbonensis. Num. 79. pag. 68. in nota *a*.

SICH . . . Editio Sichardi. Num. 110.

TEOL. . . . Editio cl. Iosephi Teolii. Num. 117.

THUAN. . . Codex Thuaneus apud Heinsium. Num. 100.

TORN. . . Tornaesiana editio apud Gallandium, et Latinum Latinium.

TORR. . . Codices duo Torrentiani apud Heinsium. Num. 100.

VALL. . . . Codex Vallicellanae bibliothecae in Vrbe, quem post codices cap. IV. recensitos vidi (*a*).

VAT. . . . Vaticanus. VATT. . . . . Vaticani. VAT. A. codex vaticanus signatus num. 3851. VAT. B. vaticanus num. 3860. VAT. C. vaticanus 3267. VAT. D. vaticanus 5356. VAT. E. vaticanus 2766.

VAT.

(*a*) Hoc codice continetur solum *Dittochaeum*, quod hoc titulo insignitur, *Eua Columba*. Alii tituli in tetrastichis desunt. Orthographia codicis est *temptoria, deiscunt*, sine diphthongis; aetas seculi circiter XIV. vt assentiebatur is ipse, cuius beneficio codicem excussi, cl. P. Simon de Magistris vir laudatissimus quum ob alia, tum ob *Danielem secundum septuaginta ex tetraplis Origenis ab eo primum editum ex codice Chisiano cum dissertationibus*. Romae 1772., suppresso nomine. Vtinam aliquando animum inducat, plura, quae partim absoluta, partim affecta habet, luci, et vtilitati publicae donare. Vidi eius dissertationem nondum euulgatam *de aduentu S. Pauli in Hispaniam ad R. P. Antonium Queuedo*.

VAT.F. vat.2868. VAT.G. vaticanus alexandrinus 1439. (a) VAT.H. vaticanus alexandrinus 2078. VAT. I. vaticanus alexandrinus 348. VAT. L. vaticanus alexandrinus 1835. VAT. N. vaticanus alexandrinus 1838. VAT. O. vaticanus alexandrinus 58. VAT P. vaticanus alexandrinus 74. VAT. Q. vaticanus alexandrinus 1702. VAT. R. vaticanus palatinus 242. VAT. S. vaticanus palatinus 1715. VAT.T. vaticanus palatinus 235. VAT. X. vaticanus otthobonianus 237. VAT.Y. vaticanus otthobonianus 1193. VAT.Z. vaticanus otthobonianus 1220. VAT.AA. vaticanus otthobonianus 1297 VAT.BB. vaticanus otthobonianus 1502. VAT. CC. vaticanus otthobonianus 3325. De quibus omnibus codicibus vaticanis egi num. 77. et seqq.

VRB. . . . Codex vaticanus Vrbinas 666. Vide num. 79.

WEIT. . . . Editio Weitzii . Num. 114.

VULG. . . . Editiones vulgatae, nulla peculiari mentione dignae.

258. Breuiter nunc exponam, qui codices vaticani ad singula Prudentii poemata allegentur. Codices vaticani sub Prudentii nomine a me recogniti sunt omnino 28., ex his reieci codicem vaticanum 4318., tamquam plane inutilem, et codicem vaticanum alexandrinum 334., qui est Prudentii trecensis episcopi (b). Supersunt 26. codices: quorum septem solam habent *Psychomachiam*, scilicet codd. vatt. 2766., 2868., 3267., codd. vatt. alexandrini 1439., 1835., 2078., codex vat. palatinus 242. Alii septem codices tantum habent *Dittochaeum*, videlicet cod. vat. 5356. codex vat. alexandrinus 1838. codd. vatt. otthoboniani 1193., 1220., 1297., 1502., 3325. Duobus codd. vatt. palatinis solum *glossae veteres* comprehenduntur, qui sunt signati num. 235., 1715. Codex vat. otthobonianus 237. *vnum solum hymnum* continet. Restant igitur nouem codices, in quibus plura sunt carmina. Solus vat. alexandrinus 321. omnia

(a) Dixi num. 78., in prima pagina huius codicis esse notatum, *Nicolai Heinsii*, quasi is librum possederit. quod nunc confirmo ex Petro Burmanno Iuniore, qui in vita Nic. Heinsii praemissa huius Aduersariis editis Harlingae 1742. in 4. pag. 15. refert, acceptissimum fuisse Christinae Suecorum reginae, *quod ad bibliothecam eius, quam splendidissimam instruebat, adornandam, donatis codicibus suis mss., librisque egregiis vndique conquisitis, nullam intermitteret opportunitatem*. Notum est autem, codices mss. Christinae Suecorum reginae in bibliothecam vaticanam esse translatos.

(b) De hoc codice dixi num. 78., vbi legendum est, *inter L. Zaccagni libros inuentus*, non vt editum est, *Zauagni*. Fuit is Laur. Zaccagnus custos doctissimus bibliothecae vaticanae. Aliud autem opus eiusdem Prudentii trecensis de veteri, et nouo testamento, de quo in nota, erat quidem ineditum, dum Blanchinius *Flores psalmorum* vulgauit, sed postea cl. Ioan. Chrysostomus Trombellius illud edidit inter Opuscula veterum Patrum tom. II. part. II. pag. 186. et seq. Quae hic ego monere volui, monitus ipse a cl. praesule Reggio.

omnia prudentiana complectitur. In codice vat. 5821., qui fuit Marietti, desideratur liber Cathemerinωn, siue decem primi hymni, ex libro Peristephanωn nonnulli versus, ex libro II. in Symmachum pars maxima. In codice vat. Vrbinate deest sola Psychomachia. In vat. 3859. deest Psychomachia, et conclusio poematum. In vat. 3860. desiderantur Hamartigenia, Psychomachia, libri contra Symmachum, et quaedam ex libro Cathemerinωn. In vaticano alexandrino 348. desiderantur Apotheosis, Hamartigenia, Psychomachia, libri aduersus Symmachum. In vat. alex. 58. desunt Apotheosis, Hamartigenia, libri Peristephanωn, et in Symmachum. In vat. alex. 74 desiderantur Apotheosis, Hamartigenia, Psychomachia, libri contra Symmachum, Dittochaeum,

259. Itaque in libro *Cathemerinωn* hi proferuntur codices vaticani, scilicet vaticani 3859. 3860. 5821. vaticani alexandrini 58., 74., 321., 348., 1702. vaticanus vrbinas 666.

In *Apotheosi* vaticani 3859. 3860. 5821. vaticani alexandrini 321. 1702.

In *Hamartigenia* vaticani 3859. 5821. vatic. alex. 321. vat. Vrb. 666.

In *Psychomachia* vaticani 2766. 2868. 3267. 5821. vatt. alex. 58. 321. 1439. 1835. 2078. vat. palat. 242. vat. otthob. 1502.

In *Dittochaeo* vaticani 3859. 3860. 4318. 4356. 5821. vatt. alex. 321. 1702. 1838. vat. vrb. 666. vatt. otthob. 1193. 1220. 1297. 1502. 3325.

In libris *aduersus Symmachum* vaticani 3859. 5821. vatic. alex. 321. vat. vrb. 666. (*a*).

259. Quo-

(*a*) Codices plures mss., qui ab aliis scriptoribus, praesertim criticis saepe allegantur, distinctius nominabo, quum occasio inciderit. Fortasse Caesaraugustae, aut in aliqua Hispaniae bibliotheca latent commentarii in Prudentium, quos Bartholomaeum de Morlanes elaborasse tradit Vincentius Ioannes de Lastanosa in praeclaro opere, *Museo de las medallas desconocidas españolas. Huesca por Iuan Nogues* 1645., in cuius praefatione plures laudat, a quibus fuit adiutus, et in his Doctorem Bartholomaeum de Morlanes, Cappellanum, vt vocant, in ecclesia caesaraugustana Deiparae Virginis de Columna, de quo ait: *Y su piedad estudiosa no puso menor diligencia en comentar algunos poetas catolicos, quales son Aurelio Prudencio Cesaraugustano etc.* Praestaret, eos commentarios aliquem consulere, sicubi asseruentur. nam huiusce generis literaturae experientissimus ille fuisse videtur, qui, vt refert Lastanosa, commentarios, et notas scripsit in Claudianum, Virgilium, Martialem, Valerium Flaccum, Statium Papinium, Silium Italicum, Claudium Rutilium, Alcimum Auitum, Marium Victorinum, Iuuencum, Sedulium, Aratorem, Petrum Apolonum, Corippum, Iustinum, Boethium, Titum Alexandrum, Crispum Sallustium, Lucium Florum. Eius doctrinam celebrarunt Ioannes Maria-

260. Quoniam vero diuerso inter se ordine plurimae editiones procedunt, etiam id muneris mei esse arbitror, vt praecipuas editiones inter sese, et cum mea conferam, quod ita iuuat explicare, vt numeri indicent, quem locum in singulis editionibus vnumquodlibet poema occupet.

	1	2	3	4	5	6	7	8
Ald.	Psych.	Cath.	Apoth.	Ham.	Perist.	Adu.Sym.	Dittoch.	Epilogus.
Gis.	Psych.	Cath.	Perist.	Apoth.	Ham.	Adu.Sym.	Dittoch.	. . . . .
Weitz.	Cath.	Perist.	Apoth.	Ham.	Psych.	Adu.Sym.	Dittoch.	. . . . .
Heins.	Cath.	Perist.	Apoth.	Ham.	Psych.	Adu.Sym.	Dittoch.	Epilogus.
Galland.	Perist.	Apoth.	Ham.	Psych.	Adu.Sym.	Cath.	Dittoch.	. . . . .
Editio Rom.	Cath.	Apoth.	Ham.	Psych.	Dittoch.	Adu.Sym.	Perist.	Epilogus.

Ad harum editionum ordinem ceterae reuocari possunt. In libro autem Peristephanων nonnulla est discrepantia, quod attinet ad hymnos collocandos. Weitzius ita eos disposuit. 1. SS. Hemeterius, et Celedonius. 2. S. Vincentius. 3. S. Laurentius. 4. S. Hippolytus. 5. S. Cyprianus. 6. SS. apostoli Petrus, et Paulus. 7. SS. martyres caesaraugustani. 8. S. Agnes. 9. S. Eulalia. 10. S. Fructuosus. 11. S. Quirinus. 12. S. Cassianus. 13. De loco, in quo martyres passi sunt. 14. S. Romanus. Alium ordinem exhibuerat Giselinus, quem nos sequemur, scilicet: 1. SS. Hemeterius, et Celedonius. 2. S. Laurentius. 3. S. Eulalia. 4. Martyres caesaraugustani. 5. S. Vincentius. 6. S. Fructuosus. 7. S. Quirinus. 8. De loco duorum martyrum, vbi nunc baptisterium est. 9. S. Cassianus. 10. S. Romanus. 11. S. Hippolytus. 12. SS. apostoli Petrus, et Paulus. 13. S. Cyprianus. 14. S Agnes. Hic idem ordo extat in prima editione Heinsii, et in altera ab aliis procurata anno 1701. cum notis eiusdem Heinsii, commentario Nebrissensis, et glossis Isonis (a). Eundem seruant ordinem recentiores. Non omittam monere,

riana, Ioannes Ludouicus de la Cerda, Thomas Tamayo de Vargas in indice Defensionis historiae Marianae, aliique. Praeteritus est in Bib. hisp. Nic. Antonii.

Ferrariae extant notae mss. in Prudentii carmina, auctore cl. P. Angelo Maria Peuerati, de quo plura P. Vezzosius in Scriptoribus ordinis clericorum regularium S. Caietani tom. II. Obiit Peueratus anno 1741., eius in Sallustium notae typis sunt editae. In notis ad Prudentium acre iudicium, et non vulgarem eruditionem literis ad me datis laudauit is, qui iure suo sententiam ferre potest, cl. Lucianus Gallisa, bibliothecae publicae ferrariensis praefectus. Etsi autem sero id mihi nunciatum est, tamen sedulo dedi operam, vt vel omnes Peuerati notas, vel saltem praecipuas, et quae eius magis propriae essent, ad me deferrentur, quibus, vt spero, Prudentius noster magis, magisque illustrabitur.

(a) Hoc loco animaduertam, primam Heinsii editionem fuisse peractam anno 1667.

nere, in numeris ipsis versuum varietatem inter editiones occurrere. Primum Weitzius in Apotheosi versus a praefationibus numerare coepit, et continuauit ad finem vsque poematis, alii numeros praefationum non continuant cum numeris poematis. Deinde nonnulli quosdam versus admittunt, quos alii vt spurios reiiciunt. Praeterea typographorum incuria saepius aberrant numeri, qua labe interdum inficitur editio heinsiana, neque ab ea immunes sunt nobiles editiones parisina, et parmensis. Difficile quidem est omnes huiuscemodi errores cauere: sed diligenter curabo primum, nequod mendum incidat, tum vt, siquod inciderit, ex quo decipi alii possint, lector opportune de eo admoneatur.

1667., vt ex epistola dedicatoria euincitur. Itaque necesse est, vt falsus animi fuerit Remigius Ceillierius, qui affirmauit, se habere editionem Prudentii ab Heinsio procuratam Amstelodami 1631., et 1667. Addam, in secunda editione Heinsii fieri mentionem Isonis, sed quae illustrari possit ex Mabillonio in An. Ben. ad an. 871. n. 29. Iso in monasterio S. Galli scholis exterioribus praefectus fuit: inde a Burgundionum Duce ad erudiendos Grandiuallenses monachos vocatus est, in quorum monasterio valida aetate anno 871. pridie idus maii decessit non sine magna sanctitatis opinione. Plures clari nominis discipulos reliquit, Notkerum, Ratpertum, Tutilonem, et alios, a quibus illi inditum est cognomen *Magistri*.

M. AV-

M. AVRELI CLEMENTIS PRVDENTI V. C. CARMINA.

INCIPIT PROOEMIVM.

PER quinquennia iam decem,
Ni fallor, fuimus: septimus insuper

GLOSSAE VETERES.

Versu 1. Per quinquennia decem = *per quinquaginta annos. Iso. quinquaginta annis. Vaticanus codex A.* 2. fuimus = *viximus. Iso, et Vaticanus A.*

COMMENTARIVS.

Incipit prooemium = Ita codex Vat. A., et apud Heinsium Egmondanus. Plerique vocant Cathemerinωn praefationem. Et in Vat. A. post primam illam inscriptionem bis repetitur: *Liber catemerinon incipit.* sic enim scribitur. Weitzius ex Hailsbron. posuit: *Incipit Hymnarius de tempore, et de Sanctis per totum annum.*

v. 1. De prima litera P, cui imago Prudentii est incisa, vide Prolegom. n. 58.

v. 2. Quod ait Prudentius, *ni fallor*, non dubitat, sed formulam caute affirmandi adhibet. Inepte ergo aliquis coniecit, legendum *nil fallor*, quia postea se natum refert Salia consule. quam coniecturam in quibusdam schedis mss. reperi.

Annum cardo rotat, dum fruimur sole volubili.
Instat terminus, et diem
Vicinum senio iam deus applicat:
Quid nos vtile tanti spatio temporis egimus?
Aetas prima crepantibus
Fleuit sub ferulis: mox docuit toga

GLOSSAE VETERES.

3. cardo = *annus*. *cardo hic pro volubilitate ponitur: nam cardo proprie est lignum, in quo ostium voluitur, et dicitur cardo, quasi cor ianuae*. *Iso*. *cardo etiam rota plaustri dicitur*. *V. A.* sole volubili = *id est, hac vita, quae semper voluitur*. *I.* 4. terminus = *terminus vitae*. *I.* 5. senio = *senectuti apponit*. *I.* 6. egimus = *sc. nihil*. *I.* 7. aetas = *describit singulas aetates ostendendo, quid fecerit*. *Vat. A.* crepantibus = *resonantibus*. *I.* 8. ferulis = *ferula proprie, qua grammatici vtuntur, qua ma-*

COMMENTARIVS.

v. 3. Peueratus in notis mss. volebat, intelligi signum septimum zodiaci circuli in *cardo septimus*. Nec vita Prudentii, nec verba hanc explicationem patiuntur. Dicitur *cardo septimus* pro *cardo rotat annum septimum* per metonymiam. *Rotare*, *voluere*, de anni conuersione passim apud poetas, et saepe apud nostrum, vt illico, *sole volubili*. Anacreon oda IV., Τροχὸς ἅρματος γὰρ οἷα - βιότος τρέχει κυλισθείς. - ὀλίγη δὲ κεισόμεσθα - κόνις, ὀστέων λυθέντων.

6. Lectionem *Vtile quid tanti* in vno Vat., cui ratio metri repugnat, recte reiicit Teolius. Prudentii verba, et sententiam expressit Dudo S. Quintini Decanus lib. 3. de morib. Norman. p. 159. *In vitam miseram me quina decennia versant*, - *Et formido premit supplicii stygii*. - *Me quoniam memini gessisse aut quid bonitatis*, - *Et tanti spatio temporis vtile nil*. Intellige *haud quid bonitatis*. Metrum etiam imitatus est Wandelbertus, siue, vt nonnulli scribunt, Wandalbertus, qui anno 842. martyrologium metricum edidit: *Trinis ecce decenniis* - *Vitam dego miser*, *quintus et insuper* - *Aeui curriculis orbis adest*, *atque meatibus* - *Me nunc nil recolens boni* - *Egisse*, *atque pii*, *concutior nimis*.

8. Isonis glossae similis est glossa in Vat. A. Confer Isidorum lib. XVII. etym. cap. IX. de ferula. Versus Iuuenalis in prouerbium abiit. Ferulam *paedagogorum sceptrum* vocat Martialis lib. X. epigram. LXII. *Ferulaeque tristes sceptra paedagogorum*. et Ausonius in Protreptico de studio puerili ad Ausonium nepotem, *Quod sceptrum vibrat ferulae*, *quod multa supellex* - *Virgea*. De hac aetate Prudentii, aliisque consecutis vide Proleg. num. 44., et seqq. Per togam Nebrissensis intelligit *togam virilem*, quam anno aetatis XVIII. pueri sumebant, quo tempore, vt inquit Terentius, *liberior erat viuendi potestas*. Et Persius: *totaque impune suburra* - *Permisit sparsisse oculos iam candidus vmbo*. Glos. Vat. A. *toga praetexta*, *qua vtebantur pueri nobiles Romanorum vsque ad quintum decimum annum*, *sic dicta*, *quod ei latior purpura in capitio praetexebatur*. Et fauet huic interpretationi, quod Prudentius videtur postea distinguere iuuentutem, *Tum lasciua proteruitas* .... *foedauit iuuenem*. Verum toga, quum nihil additur, virilis plerumque intelligitur. In exitu anni XVI. dari solebat; sub imperatoribus aliquando serius, aliquando citius. *Libera* etiam dicebatur, quod pueris initium quoddam libertatis erat. Vide plura apud Ioannem Rosinum lib. V. Antiq. Rom.

Infectum vitiis falsa loqui, non sine crimine.
Tum lasciua proteruitas,
Et luxus petulans (heu pudet, ac piget!)
Foedauit iuuenem nequitiae sordibus, ac luto.
Exin iurgia turbidos
Armarunt animos, et male pertinax

GLOSSAE VETERES.

nus discipulorum feriunt. Vnde Iuuenalis dicit. Et nos manum ferulae subduximus. Ferulae dictae a feruore, eo quod feruere, i. tremere faciant discipulos; grammatici autem ferulas portabant ad feriendos discipulos. Est autem proprie genus arboris, cuius succus thapsia vocatur. Iso. Ferula proprie est genus arboris, et cuius succus tapsia vocatur. Grammatici ferulas portabant ad feriendos discipulos. Hinc Iuuenalis: Et nos ergo manum ferulae subduximus. Vat. A. toga = *vestis, qua romani vtebantur. Ante quintum decimum pueri praetexta vtebantur, postea vero sub disciplina, toga, iuuenili robore; nam toga vestis est, qua soli liberi vtebantur. I. toga praetexta, qua vtebantur pueri nobiles romanorum vsque ad quintum decimum annum, sic dicta, quod ei latior purpura in capitio praetexebatur. Vat. A.*

9. infectum = *pollutum. I.* falsa loqui = *rhetorica, et dialectica, quae aliquando falsa ex veris concludunt. Vat. A. rhetoricam tangit.* non sine crimine = *quia in mendacio crimen est. Vel* falsa = *i. dialectica, et rhetorica, quae aliquando falsa concludunt. I.* 10. proteruitas = *proteruia, et proteruitas, i. superbia scilicet: Solent enim iudices in causa, quam praeponunt, perseuerare, donec vincant. I.* 11. luxus petulans = *liuor lasciuiens.* Pudet *verecundiae*: Piget: *poenitentiae.* Pudet, ac piget = *me talium operum. I. pudet dicimus de praesenti, piget de praeterito, vt pudet facere, piget fecisse. Vat. A.* 12. iuuenem = *me. I.* 13. exin = *pro exinde; metri causa. i. statim, deinde. I.* 14. armarunt = *durarunt, superbum fecerunt.* male pertinax = *perseuerans. Malarum rerum perseuerantia. Iso.*

COMMENTARIVS.

9. Nebrissensis interpretatur adulationis vitium, *quum blandi comites* etc. ex Persio, aut per togam vitam togatorum, qui regibus adulantur. Equidem puto, Prudentium fortasse innuere vitia propria aetatum, non disciplinarum.

10. Non placet glossa Isonis: nam sermo est de vitiis iuuentutis, non iudicum. Nebrissensis ex his vocibus, *lasciua proteruitas*, *luxus petulans*, *nequitiae sordibus*, *ac luto*, libidinis peccata arguit. neque abnuo, si de propensione in ea vitia intelligas, et ea, quae in Prolog. loc. cit. de Prudentii humilitate christiana protuli, habeas prae oculis. quae ita a me sunt disputata, non quasi exploratum habeam, de Prudentii innocentia liquido constare, sed tantum vt ostenderem, grauissima illa crimina minime esse comprobata.

11. *Et luxus*, contra Giselinum, et Weitzium, qui habent *ac luxus*. nam infra *sordibus*, *ac luto*, vbi in Hailsbron. *et luto*. Tum non male *ac luxus*. Teolius hoc, et seq. v. ter *ac* posuit: *ac luxus*... *ac piget* ... *ac luto*, et in *piget* punctum interrogationis adiecit.

12. In Hails. *et luto*. Vide *v.* 11.

13. In Egm. *Dehinc* pro *Exin*.

14. Innocentius I. in epist. ad conc. tolet. I. notat in iurisconsultis *pertinaciam obtinendi*. ita enim vocat, quod Prudentius ait *male pertinax vincendi studium*.

Vincendi studium subiacuit casibus asperis.
Bis legum moderamine
Frenos nobilium reximus vrbium:
Ius ciuile bonis reddidimus, terruimus reos.
Tandem militiae gradu
Euectum pietas Principis extulit,

GLOSSAE VETERES.

16. bis = *quia bis consul fuerat. In Messalia consul fuit. Vat. T.* 17. frenos = *ligationes, consulatus. Et frena dicimus. I.* 18. terruimus = *praefecturam exercendo. I.* 20. euectum = *sublimatum. I.* Principis = *vt quidam dicunt, Richaredi principis Hispaniarum pietas. Vat. A. Theodosii, vel filiorum eius. Rat.*

COMMENTARIVS.

Scribebant autem fere eodem tempore: sed hanc praefationem Prudentius post eam epistolam composuit. Etenim Innocentius literas ad concil. tolet. dedit anno 402., aut non multo post. Hinc diuersae ortae sententiae de anno, quo celebratum est illud concilium toletanum, quod plerique anno 400. ascribunt, alii tunc coeptum, ad annum sequentem protractum dicunt, alii iterum coactum sub Innocentio, alii Innocentium ad concilium, quod fuerat antea congregatum, scripsisse affirmant. In epistola dedicatoria *Hymnodiae Hispanicae* obiter dixi, id concilium celebratum fuisse seculo IV. exeunte, siue potius in ipso initio seculi V., hoc est, anno 400. Animaduersum id fuit a quibusdam viris doctis, amicisque meis. Sed vt alias rationes praeteream, cur ita dicere potuerim, hoc ipsum est in controuersia positum, sitne annus 400. finis seculi IV., an initium seculi V., quam his verbis proponit Ioannes Petrus Ludewigius tom. II. operum, Opusculo IX. lib. II. col. 760. *Quo anno seculum finitum, an nonagesimo nono, an centesimo: communis nunc, sed frustranea quaestio est. Annus enim natiuitatis Christi, et magis terminus anni scriptoribus adhuc dubius est; qui contra Dionysium exiguum omnes disputant.*

16. Biuarii suspicionem legendum *ter* pro *bis*, repuli num. 57. Prol. Chamillardus, aliique putant, indicari, quot vrbes rexerit Prudentius. Perperam; nam quoties, non quot vrbes rexerit, exprimitur.

17. Iso innuit, Prudentium fuisse consulem. V. Prol. n. 51.

18. Attingit duas iuris partes, alteram de litibus iudicandis, alteram de criminibus vindicandis. Aliorum interpretationes non placent. Aduerte, *ius reddere* dici etiam de eo, qui iniuste iudicat, lib. I. Digest. tit. I. leg. XI. *Praetor quoque ius reddere dicitur, etiam quum inique decernit: relatione scilicet facta non ad id, quod ita praetor fecit, sed ad illud, quod praetorem facere conuenit.* Boni dicuntur, qui rei non sunt criminum, siue in iudicio aliquid petant, siue quid ab eis alii petant. nam hoc sensu actor est is, qui petit; reus, a quo alius petit. Immo Cicero lib. II. de Orat. fol. 75. edit. Ald. *Reos autem, ait, appello non eos modo, qui arguuntur, sed omnes, quorum de re disceptatur. sic enim olim loquebantur.* At Prudentius clare innuit *reos*, quorum crimina in quaestione versantur, et ab his distinguit *bonos*; vt in Cod. Theod. leg. IX. et XIII. lib. XVI. tit. V. *boni* dicuntur omnes, qui non sunt *haeretici*.

20. Glossa Vat. A. inepta est, et insigni cum anachronismo. Melior Glossa Rat. *Theodosii, vel filiorum eius.*

Assumptum propius stare iubens ordine proximo.
Haec dum vita volans agit,
Irrepsit subito canities seni,
Oblitum veteris me Saliae consulis arguens.

GLOSSAE VETERES.

21. stare = *sc. me. I.* 22. volans = *cito transiens* . agit = *facit* , *fecit* . *I.* 23. irrepsit = *Irrepere est aliquid latenter rapere* . *I.* 24. Saliae = *illius consulis* . *Iso.* *Messalia ciuitas Hispaniae* , *vbi iste consul fuerat* . *Persius* : *Messalinae lippa propago* . *Vat. A. Messalia regio* , *vel consul. Vat. S.* arguens = *me* . *Iso* .

COMMENTARIVS.

21. Exposui num. 50. Prol. , quid sit *ordo proximus* , siue *ordo proximatus* , et *iussio principis* .

22. Heinsius mallet *volens* pro *volans* contra Isonem , et omnes codd. mss , et ed., excepto Thuan . Nihil proficit cogestis exemplis , quae alio respiciunt . Nam Prudentius non ait, vitam *libenter* haec munia egisse , sed *cito* transiisse : ideoque addit , *Irrepsit subito canities* . Iam de breuitate , et velocitate vitae passim poetae , *volatilis aetas* , *fugaces anni* , *properat cursu vita citato* , *volat ambiguis mobilis alis hora* , *vita volat* , et similia . Lege versus Iuuenalis , quos nunc proferam .

23. Vaticani duo , *Obrepsit* , quod notauit Teolius . Et confirmari potest lectio haec ex loco Iuuenalis sat. IX., quem indicauit Nebrissensis , male Virgilium pro Iuuenale laudans : *Festinat enim decurrere velox - Flosculus* ; *angustae* , *miseraeque breuissima vitae - Portio* : *dum bibimus* , *dum serta* , *vnguenta*, *rosasque -Poscimus*, *obrepit non intellecta senectus* . *Irrepsit* legit Iso , cuius glossa , *Irrepere est aliquid latenter rapere* . Ego a *repo* compositum dico , et fortasse Iso scripserit *latenter repere* .

24. Thuan. , et Alt. clare *me Saliae* . Male Hails. , Egm. , Palat. *Messaliae* , Vat. O. mesaliae , Vatt. I. , et P. , Wid., Bong., Gold. *Messaliae* , Angel. *Messalae*, alii *Massiliae* . V. Prol. num. 39. et seq. In Vat. A. ridicula est glossa . Cl. Gallandius monet , lectionem *me Saliae* placuisse etiam Almeloueenio in fastis rom. cons. pag. 162. , qui pag. 354. annos , quibus Messalae fuerunt consules , secus ac Chamillardus , digessit . Latinius in Bibl. select. legit *me Suliae* . Sed quum id opus sit posthumum , opinor, Latinium scripsisse *me Saliae* . Muratorius in Nouo Thesauro inscriptionum tom. I. class. V. p. 379. diuerso modo scripsit nomen huius consulis , scilicet *Filippo et Salio Coss.* At inscriptio illa apud Muratorium non est fideliter descripta . Extat in monasterio S. Pauli extra Vrbem , et ita exarata est .

MIRI BONITATI ATQ· SANCTITATI
ESVBIAE IANVARIAE CONIVGI QVE VIXIT MECVM
ANNOS XVIII· M· V· D· XXV· ARRADIVS MELISSVS MARITVS
ET SIBI FECIT ☧ DEPOSITA· IN· PACE· III· KAL· APR· FILIPPO
ET SALLIA COSS·

Muratorius edidit , *Mire bonitatis . . . L. Subie . Ianuarie . . . D. XX. Varadius . . . Filippo et Salio Coss.* Correctionem huius inscriptionis Muratorianae acceptam refero V. C. Aloysio Galletti , Episcopo Cyrenensi , cuius celeberrimum est nomen in

Sub quo prima dies mihi
Quam multas hiemes voluerit, et rosas
Pratis post glaciem reddiderit, nix capitis probat.
Nunquid talia proderunt
Carnis post obitum vel bona, vel mala,
Quum iam, quidquid id est, quod fueram, mors aboleuerit?
Dicendum mihi: Quisquis es,

GLOSSAE VETERES.

25. sub quo = *consule*. *Ex quo ad illum veni*. *I.* 27. nix = *canities*. *I.* 29. bona, vel mala = *vel prospera, vel aduersa*. *Media dicit! Vnde Salomon*: *Non est prudentia, non est sapientia apud inferos, quo tu properas*. *Media ergo sunt, quae in hac vita et bonis, et malis communiter eueniunt*. *I. prospera, et aduersa*. *Vat. A.* 30. aboleuerit = *deleuerit*. *I. Aboleo componitur a verbo leo, quod non est in vsu, sic deleo*. *Vat. A.* 31. dicendum mihi = *sc. habes*. quisquis es = *o lector*. *I.*

COMMENTARIVS.

tot voluminibus inscriptionum pridem excusis. Is olim priuatus monachus dum esset, diligentia singulari magnam copiam veterum lapidum e pauimento basilicae S. Pauli, monasterio, vicinisque praediis collectam in claustro monasterii collocauit, et ordine digessit, scite distinguens inscriptiones christianas, et profanas: quod exemplum alii imitati sunt in ornando aditu ad Museum Vaticanum, quod nostro denique tempore PIVS VI. Princeps munificentissimus prouexit, et amplificauit ad aliarum gentium admirationem, et inuidiam. Igitur inter christianas inscriptiones in eo claustro collectas reperitur inscriptio a Muratorio allata, vbi legitur quidem *Sallia*; sed potius corrigenda est inscriptio ex Prudentio, quam Prudentius ex inscriptione, quae in limine ipso offendit, *Miri bonitati*. Aldus Manutius Pauli F. in orthographia verbo *Tutellarius* affert veterem inscriptionem C. SALLIO. ARISTENETO. V. C. Contra certum est, a romanis scribi *Salii*, et *Saliare carmen* vnico l.

25 Aliqui male distinguunt, *Sub quo prima dies mihi, quam multas hiemes voluerit.*

26. Carolus Paschalis de coronis p. 147. lib. III. cap. V., probans, veris specimen esse rosas, hos versus laudat. Ang. *ac rosas* pro *et*.

28. Male Eg., et Pal. *proferunt* pro *proderunt*.

29. Intelligi potest, Prudentium loqui de solis bonis fortunae, quae falso *bona* appellantur, et potius *mala* essent dicenda, quum in malum inducant: ideoque ait, talia vel bona, vel mala, vt v. 35. Hym. II. *Quaecumque nos inflant mala*. Alcimus Auitus lib. VI. *Naturaeque etiam, vel corporis, exteraque illa, - Quae bona fortunae falso appellare solemus*. Sauaro in Sidonium pag. 470. plura in eam sententiam affert ad verba Sidonii: *Quae bona stultis falso vocantur*, et ad verba: *Siquid agimus, nostrum, siquid habemus, alienum est*.

30 Alii glossae etymologiam non admittunt, et *deleo* componi aiunt a verbo *oleo*, vti *aboleo*, et *exoleo*. Vide Becmanum de Orig. ling. lat. Pro *id est* in Pr., et Rat. *idem*, male. Melior est lectio Ang. *fuerim* pro *fueram*, quam amplecterer, nisi vetustiores codices dissentirent.

31. Isonis interpretationem tenet Nebrissensis. Sed verus sensus est: *Dicet mihi aliquis*: *Prudenti, vel quisquis es*. Martianus Capella lib. VIII. paulo post initium: *Nae tu, ait, infelix, vel Capella, vel quisquis es etc.*

Mundum, quem coluit, mens tua perdidit:
Non sunt illa dei, quae studuit, cuius habeberis.
Atqui fine sub vltimo
Peccatrix anima stultitiam exuat:
Saltem voce deum concelebret, si meritis nequit.
Hymnis continuet dies,

GLOSSAE VETERES.

32. mens tua = *o Prudenti*. perdidit = *in morte*. *I.* 33. illa = *secularia*. cuius habeberis = *cuius seruus est*. *Ad quem solummodo pertinebis, aut vt te remuneret, aut certe damnet, i. ad puniendum, vel ad remunerandum*. *I. Cuius eris, et ad quem solum pertinebis; dei enim solius potestas est animae post mortem*. *Vat. A.* 34. atqui = *potius, certe*. *I.* 35. exuat = *abiiciat*. *I.* 36. concelebret = *laudet*. *I.* 37. hymnis =

COMMENTARIVS.

32. Verba haec sunt alloquentis Prudentium post obitum. Non audio Giselinum, qui enallagen temporis hoc loco agnoscit *perdidit* pro *perdet*, *amittet*.

33. In Pr. pro *studuit* est *fluunt*, male. *Cuius* vel est hellenismus in casu gignendi pro *a quo habeberis*, vel est nominandi casus, vt apud Virgilium *cuium pecus*, quod maligne aliquis notauit hac parodia: *Dic mihi, Damoeta, cuium pecus, anne latinum - Non verum Aegonis: nostri sic rure loquuntur*. Cicero etiam in Ver. orat. III., *Cuia res*. Plautus saepe adhibet, *cuia*, *cuiae*, *cuium*. Vide Com. Seruii in Virg. Eclog. III., et Vossium de Vitiis serm. cap. I. lib. I. Si intelligas esse *cuius* in gignendi casu, graecismus est similis huic Iuuenci lib. IV. *dominantur eorum*, phrasi ex sacris literis petita.

34 Sapientes viri quum ad senectutem accedunt, sarcinas colligunt, seque ad alteram vitam praeparant diligentius: quod propositum literis solent consignare, siquid in vulgus tunc edunt. Varro, quamuis ethnicus, hoc vsus est exordio in lib. I. de re rustica: *Cogitans esse properandum, quod, vt dicitur, si est homo bulla, eo magis senex. Annus enim octogesimus admonet, vt sarcinas colligam ante quam proficiscar e vita*. Vincentius Lirinensis in principio Commonit.: *Tempus, propterea quod quum ab eo omnia humana rapiantur, et nos ex eo aliquid inuicem rapere debemus, quod in vitam proficiat aeternam . . . Quippe quum aliquandiu variis, ac tristibus secularis militiae turbinibus volueremur . . . depositis vanitatis, ac superbiae flatibus christianae humilitatis sacrificio placantes deum etc.* Sidonius Epist. XVI. lib. IX. *Nam senectutis propriore meta, - Quidquid extremis sociamur annis, - Plus pudet, siquid leue lusit aetas, - Nunc reminisci. - Quod perhorrescens ad epistolarum - Transtuli cultum genus omne curae, -Ne reus cantu petulantiore-Sim reus actu... Persecutorum nisi quaestiones - Forsitan dicam, meritosque caelum - Martyres, mortis pretio parasse - Praemia vitae*.

35 Vox *peccatrix* a Tertulliano adhibetur c. XV. de resurrect. carnis: *Caro peccatrix*. Vox *peccator* frequentissima est in ecclesia, apud profanos non facile reperietur. *Exuere stultitiam*, vt apud Virg. Georg. 2. *Exuerent siluestrem animum*.

36 Quod addit, *si meritis nequit*, intellige de aliis operibus heroicis, siue excellentibus: nam *laudare deum etc.* si recte fiat, merito non vacat.

37 De antiquissima christianorum consuetudine hymnos die, noctuque concinendi ex Christi exemplo, et apostolica traditione egi pluribus in dissertatione pe-

Nec nox vlla vacet, quin Dominum canat:
Pugnet contra hereses, catholicam discutiat fidem.
Conculcet sacra gentium,
Labem, Roma, tuis inferat idolis:
Carmen martyribus deuoueat, laudet apostolos.

GLOSSAE VETERES.

laudibus. *l.* dies = *pluralis accusatiuus*. 38. canat = *laudet*. *l.* 39. discutiat = *inquirat*. *l.* 40. sacra = *idola despiciat*. *l.* 41. Roma = *o Roma*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

culiari *Hymnodiae Hispanicae* praefixa, *De hymnis ecclesiasticis, eorumque correctione, atque optima constitutione*.

38 Hoc, et superiori versu liber Cathemerinωn exprimitur, quo hymni per diem, noctemque decantandi comprehenduntur. Quare non recte Rat. *vox vlla* pro *nox vlla*.

39 In Eg. *puget* mendose pro *pugnet*. Teolius hic notat: HERESES, *media producta*: voluit dicere, *prima correpta*. Apotheosi, et Hamartigeniae conuenit *pugnare contra haereses, et catholicam discutere fidem*: conuenit etiam Psychomachiae, quo in poemate primas partes agit fides catholica contra idola, et haeresin; et poeta impugnat haereticos photinianos, antidicomarianitas, item Carpocratem, Ebionem, Cerinthum, et Tertullianum, vt ex Chamillardo notabimus ad v. 79. Psychomachiae. Quidni idem dicas de Dittochaeo, quod extat, et de Hexaemero, quod desideratur? Nonne hoc carminum genere fides catholica discutitur? *Discutere* est examinare, in ordinem digerere, illustrare, vt ex hoc Prudentii loco obseruat Barthius lib. LXIX. Adu. cap. V. Forcellinus in suo locupletissimo Vocabulario solum agnouit *discusse*, *discussor*, *discussio*, quibus tamen in verbis auctores Prudentio meliores non producit. In Cod. Theod. tit. *de Discussoribus* non semel hoc verbum *discutio* occurrit; quod alibi etiam Prudentius repetiuit. De appellatione *Fidei Catholicae* vide in Proleg. caput XXI.

40 Hoc, et sequenti versu libri duo contra Symmachum indicantur.

41 *Labes* proprie est damnum, pernicies. hinc *labo*, *as*, vt quidam putant, et *labor*, *eris*. *Labem inferre integris* Ciceronis est pro Caelio p. 46. Notio ecclesiastica *idoli* est pro commentitio deo.

42 Liber peristephanωn hoc versu denotatur, in cuius hymno XII. celebratur passio apostolorum Petri, et Pauli. Obserua, Prudentium neque nominasse, neque laudasse sanctos Confessores: quia eius aetate vel soli martyres, vel hi praecipue celebrabantur. Multo post Prudentium anno 632. solum hymni in laudem dei, apostolorum, et martyrum in concil. tolet. IV. can. XIII. memorantur: *Et quia nonnulli hymni humano studio in laudem dei, atque apostolorum, et martyrum triumphos compositi esse noscuntur, sicut hi, quos beatissimi doctores Hilarius, atque Ambrosius ediderunt etc.* S. Gregorius Magnus in decreto concilii romani anno 597. plebem coercens, quae romanos Pontifices recens defunctos veneratione facile prosequebatur, haec habet: *Et quum adsint multa a sacris corporibus apostolorum, martyrumque velamina, a peccatorum corpore sumitur, quod pro magna reuerentia reseruatur*. Nihilominus cultum publicum Confessorum seculo IV. coepisse exploratum est: et quamuis S. Martinus primus fortasse fuerit, qui solemniori festo, et officio ecclesiastico in diuersis dioecesibus, et regionibus cultum obtinuerit, ante eum tamen aliquos Confessores honore publico religioso fuisse decoratos pro certo habeo. S. Hieronymus in Vita S. Hilarionis refert,

Haec

Haec dum scribo, vel eloquor,
Vinclis o vtinam corporis emicem
Liber, quo tulerit lingua sono mobilis vltimo!

GLOSSAE VETERES.

44. o vtinam = *nunc*. emicem = *exiliam, exeam. Emico est exilio. Vnde Virgil. Emicant digiti. Ponimus emicare pro splendore, quia dum splendet, quasi exilire videtur, et immotum est. I. Emicem, exeam, egrediar, exiliam: id etiam, quod splendet, micare dicitur, quod exilire videatur. V. A.* 45. tulerit = *ad Christum videlicet. V. A.*

COMMENTARIVS.

iussisse S. Antonium, in loco ignoto suum corpus sepeliri, *ne Pergamius, qui in illis locis ditissimus erat, sublato ad villam suam Sancti corpore* MARTYRIVM *fabricaretur*. Cur ita, si nullum praecesserat exemplum? Praetereo S. Hilarionem, S. Ephremum Syrum, alios. Ceterum a martyribus, quae maxima erat pars, nomen *martyrologia* sumpserunt, et non dubito, quin martyrum nomine, quum de sanctis est sermo, olim Confessores quoque nonnunquam comprehenderentur: quod explicat S. Isidorus l. VII. Orig. c. XI. S. Hieronymus *martyrium* vocauit sacellum, siue altare, quod Pergamius sublato corpore S. Antonii esset aedificaturus, et in epitaphio Paulae ait cap. XIII. *Mater tua longo martyrio coronata est. Non solum enim effusio sanguinis in confessione reputatur: sed deuotae quoque mentis seruitus immaculata quotidianum martyrium est.* Hac fere significatione martyr accipitur apud Ammianum Marcellinum lib. XXVII. cap. VII. *Quos interfici tamquam noxios iubes, vt martyras, id est,* DIVINITATI ACCEPTOS, *colit religio christiana*. Confer Benedictum Pont. XIV. lib. I. de Beat. cap. V.

44. Vincla corporis vocat Prudentius ipsum corpus, quod vinculum est animae. Scio, quibusdam theologis, nimium religiosis, displicere, quod corpus *carcer*, aut *vinculum animae* vocetur, quorum scrupulos eximam in hymno exequiarum. Nunc tantum afferam locum Apostoli cap. VII. ad Roman. *Quis me liberabit de corpore mortis huius*. Et 2. Philip. v. 23. *desiderium habens dissolui, et esse cum Christo.* Quo respicit S. Ambrosius lib. II. comment. in Luc. cap. II. loquens de sene Simeone: *Cupiens ipse corporeae vinculis fragilitatis exolui etc. Vide iustum, velut corporeae carcere molis inclusum, velle dissolui, vt incipiat esse cum Christo*.

45. In Rat. cod. *Explicit praefatio*. Vetus nostra inscriptio, et carmen ipsum satis arguunt, praefationem esse omnium opusculorum, quae tum edebat Prudentius. Dungalus aduersus Claudium Taurinensem scribens *Praefationem Libri* appellauit. Vide Prolegom. num. 51, et 243. Scaliger lib. VI. Poetic. existimat, ante Claudianum primum, et solum Persium praefationem suis carminibus affixisse. Scaligerum secutus est cl. Michael a S. Iosepho bibliogr. crit. verbo, *Claudianus*. At non oportuit, Scaligerum ignorare, alios etiam praeter Persium, et ante Persium id fecisse. nam vt omittam nostrum Prudentium, Claudiani aequalem, Catullus praefatur, Cornelium Nepotem alloquens, *Cui dono lepidum nouum libellum*. Martialis non solum epigrammate, sed etiam soluta oratione suis libris solet praefationem apponere, quam *epistolam* vocat, vt in Praef. lib. I. et II. *Quid nobis, inquis, cum* EPISTOLA? . . . *video, quare tragoedi* EPISTOLAM *accipiant, quibus pro se loqui non licet. Epigrammata . . . in quacumque pagina visum est*, EPISTOLAM *faciunt*. Prudentius etiam inter poetas christianos habuit, quem imitaretur, Iuuencum, qui libris *de Historia euangelica* prologum adiecit. De epilogis dicam suo loco.

INCIPIT LIBER CATHEMERINΩN.

I. HYMNVS AD GALLICINIVM.

ALES diei nuncius
Lucem propinquam praecinit:

GLOSSAE VETERES.

Cathemerinωn = *genitiu. plur. idest, quotidianus, vel consecrationum, vel dedicationum. I. vers.* 1. ales = *per gallum, qui diem canendo denunciat, Christus significatur, qui mentes nostras ab infidelitate ad veram vitam, ad veram lucem vocat. I.*

COMMENTARIVS.

Cathemerinωn. Sic plerique codd.mss., et ed.; Gennadius, Theodulfus Aurelianensis lib. de Spiritu sancto, Bergomensis in chron. ad an.400., et Trithemius *hymnorum librum* appellant. At non dubito, quin *Cathemerinωn* sit inscriptio prudentiana. nam ita legit Iso, et codices Isone antiquiores. Isonis glossa est: *Cathemerinωn etc.* Weitzius nescio ex quo codice hunc titulum fecit: *Incipit liber Cathemerinωn Aurelii Prudentii Clementis nobilissimi, ac facundissimi poetae*. In Rat. est: *Incipit liber hymnorum Aurelii Prudentii Clementis nobilissimi, ac facundissimi poetae. Liber primus Cathemerinωn*. In Prag. *Liber hymnorum Aurelii Prudentii Clementis nobilissimi, ac facundissimi poetae, qui claruit sub Theodosio imperatore anno Domini* 387. *Scripsit Dirocheum, Sichomachiam, contra Symmachum etc.* In editione antiqua, quam vidit Fabricius, *Diurnorum hymnorum liber, qui et Cathemerinωn dicitur*. Quod vero nonnulli duos postremos hymnos loco mouent, non recte faciunt, nisi simul moueant hymnum *Defunctorum, Ieiunantium, Post ieiunium*, atque etiam *Omni hora*. quibus non magis congruit inscriptio Cathemerinωn, quam duobus postremis. Trithemius hymnorum libros duos ex vno fecit, fortasse vt cathemerinos, siue diurnos a reliquis discerneret. Verum hymni omnes, qui non sunt de Sanctis, apte in hunc librum coniiciuntur, Cathemerinωn nuncupatum a praecipua, et maxima parte. Heinsio opinanti, Prudentium inscriptionem Cathemerinωn ab Act. Apost. cap.VI., vbi occurrit διακονία καθημερινὴ, fuisse mutuatum, non assentior. nam res admodum diuersa ibi proponitur: *In diebus autem illis, crescente numero discipulorum, factum est murmur graecorum aduersus hebraeos, eo quod despicerentur in* MINISTERIO QVOTIDIANO *viduae eorum*. Georgius Remus, qui in notis dixit, eiusdem argumenti esse ephemeriden Ausonii, et librum Cathemerinωn Prudentii, non videtur legisse ephemeriden Ausonii, cuius est argumentum *totius diei negotium*.

Ad gallicinium = Sic Vatt. A., et I., et Weitz. Alii *ad Galli cantum*, Vat. P. *ante lucem*. De Gallicinio vide Apuleium, et Isidor. lib. v. Orig. cap. xxx., et xxxI. cum notis Grialis. Horas, quibus preces erant deo offerendae, lib. VIII. Constit. apost c. xxxIV. habes expressas. *Precationes facite mane, hora tertia, ac sexta, et nona, et vespere, atque ad galli cantum. Mane gratias agentes, quod illuminarit nos, nocte sublata, et reddita*

Nos excitator mentium
Iam Christus ad vitam vocat.
Auferte, clamat, lectulos,
Aegro sopore desides,

GLOSSAE VETERES.

3. excitator = *quia excitat nos ad bonum*. *I.* 6. desides = *deses*, *vel reses*, *i. piger* : *quasi in vno loco residendo piger efficitur*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

die. *Tertia*, *quod ea hora Pilatus iudicium aduersus Dominum pronunciarit*. *Sexta*, *quod ea hora in crucem actus sit*. *Nona*, *quod tunc omnia mota*, *et tremefacta sint*, *Domino crucifixo* : *quia horrerent audaciam iudaeorum*, *et contumeliam Domini ferre non possent*. *Vespere*, *quod noctem dederit ad requiescendum a laboribus diurnis*. *Ad galli cantum*, *quod ea hora nunciet aduentum diei ad faciendum opera lucis*. Non tamen putes, eas omnes horas ad orandum fuisse in ecclesia iure veluti publico, et vniuersali praescriptas, sed solum priuatis religionis exercitiis inseruiisse, quamuis apostolorum tempore, et paulo post ex iudaeorum consuetudine tres potissimum horae precibus erant destinatae, vt dicam hymno III. v.86. Teolius vult, intelligi in hoc hymno galli cantum non primum media nocte, sed postremum sub aduentum lucis, qui proprie *gallicinium* dicitur; quia hoc tempore *strepunt aues .. paulo ante quam lux emicet*. Contrarius his est S. Isidorus loc. cit. cap.XXX. *Dies... incboat... secundum romanos a media nocte*. *Vnde et tum gallicinium est*, *id est*, *gallorum cantus*, *quorum vox diei ostendit praeconium*, *quando et mesonyctius afflatus est*. Ad quem locum erudite Grialis : *Et quia noctis melior pars acta*, *solque ad nos iam flectitur*, *afflari radiis eius orbis bic dicitur*. *Afflari autem magorum est verbum*, *qui aduentante sole*, *simulacra nocturna aufugere credebant*. *Vnde Philostratus lib.3. de vita Appollonii negat*, *Achillis simulacrum gallicinium expectasse*. *Quo pertinet illud quoque Anchisae* : Iamque vale, torquet medios nox humida cursus, Et me saeuus equis oriens afflauit anhelis. *Eodemque modo interpretatur Seruius illud Aeneid.* VI. Ecce autem primi sub lumina solis, et ortus, *vt lumina primi solis medium noctis intelligat*. Porro Prudentius ea commemorat, quae media nocte, et post solent accidere. Et Teolius quidem consentit, veteres christianos consueuisse non solum ante solis ortum, sed etiam nocte ipsa e lectulo surgere ad orandum. Nonnulli gallicinium post mediam noctem statuunt, et conticinium post gallicinium. Vide Commentar ad tit. hymni seq. Plura de Gallis Barthius lib. XXXV. Adu. cap.VII. ex Theognidis Gnomologia, et Heliodoro lib.I. Aethiop., ex Martiali, Antipatro Thessalonicensi, Petro Venerabili lib. V. contra iudaeos. Videri etiam possunt commentatores hymnorum breuiarii romani, Michael Timotheus, Gregorius Valentianus, et alii. nam pars huius hymni canitur *feria* III. *ad laudes*.

v.5. Ex Apost. ad Romanos XIII. v. XI. et seq. *Et boc scientes tempus* : *quia bora est iam nos de somno surgere*. *Nunc enim propior est nostra salus*, *quam quum credidimus*. *Nox praecessit*, *dies autem appropinquauit*. *Abiiciamus ergo opera tenebrarum*, *et induamur arma lucis*. *Sicut in die boneste ambulemus*.

6. Heinsius legit cum aliis, *lectulos aegros*, *soporos*, *desides*. Becmanus cap.VI. Manuduct. ad ling. latin. ex cod. Palat. eandem lectionem tuetur. quae etiam extat in Hymnar. V. Thomasii, et a Teolio est adoptata. Aldus, Nebr., Vat. P., et alii *lectulos aegros*, *sopores desides*. Widm., Bong., Rat., Prag., Gis. in textu *le-*

Castique, recti, ac sobrii
Vigilate: iam sum proximus.
Post solis ortum fulgidi
Serum est cubile spernere:
Ni parte noctis addita
Tempus labori adieceris:
Vox ista, qua strepunt aues,
Stantes sub ipso culmine,
Paulo ante quam lux emicet,

GLOSSAE VETERES.

8. proximus = *Christus enim in suo seruitio laborantibus semper proximus est*. *I.* 10. serum = *tardum*. cubile spernere = *exurgere*. *I.* 11. ni parte noctis = *nisi parte noctis seruitio laboraueris*. *I.* 13. strepunt = *personant cum quodam strepitu*. *I.* 14. culmine = *culmen domus dicitur a culmo. vnde antiqui tecta sua eo operie-*

COMMENTARIVS.

ctulos, *aegros*, *sopore desides*. Praefero *lectulos*, - *Aegro sopore desides* cum Vat. A., Weitz., Gold., Gisel. ad oram, correctoribus hymnorum breuiarii romani sub Vrbano VIII.; nam epitheton *aegro* mollius cohaeret cum *sopore*, quam cum *lectulos*, et suauior decurrit versus. Vat. I. *Aegro sopore desides*, sed supra *sopores*; et in *aegro* videtur erasum *s*. Intelligo etiam *desides* in vocandi casu, *o vos aegro sopore desides*: neque aliter sensisse videtur Iso in glossa. Iidem homines, qui dormientes dicuntur *desides aegro sopore*, vigilantes vocantur *Castique*, *recti*, *ac sobrii*. Aegritudo animi notatur, vt infra, et in hymno S. Ambrosii Feria IV. ad mat. *Nos a quiete noxia* - *Mersos sopore libera*. Et in distichis Catonis: *Nam diuturna quies vitiis alimenta ministrat*. In edit. I. Gis. versus IV. strophae I. est, *Castique*, versus II. strophae II., *Iam Christus*, v. III. eiusdem strophae, *Aegros*, errore typographico, quem multi deinde sunt amplexi.

7. Weitz., Gold., Widm. *Casteque recti*, sed in Widm. supra *Castique*. Prag. *Casteque*, *recte*. Rat. *Casteque*, *recte*, *ac sobrie*. Ita Vat. I. a pr. m.: supra *Castique*, *recti*, *ac sobrii*.

8. Vigilandi verbum saepe in sacris literis occurrit. Epist. I. S. Petri cap. V. v. 8. *Sobrii estote*, *et vigilate*. Matthaei XXIV. v. 42. *Vigilate ergo*, *quia nescitis*, *qua hora Dominus vester venturus sit etc*.

9. Vox *fulgidus* in Lucretio antiquata creditur. Eam reuocarunt Lampridius, Solinus, Arnobius, Iuuencus. De qua iterum redibit sermo.

13. Teolius pro diuersa scriptura, *Vox illa*. De auium *strepitu* plura ex Prudentii hoc loco, aliisque scriptoribus habes in Burmanniana editione Propertii, quam cl. Laurentius Santenius, elegantissimus poeta, compleuit, ac publici iuris fecit an. 1780., ad v. 46. lib. I. eleg. 16. *Et matutinis obstrepit alitibus*.

14. S. Paulinus Natali VI. *culmea tecti* - *Culmina*. Virgilius Ecloga I. *congestum cespite culmen*, et *villarum culmina fumant*, et VIII. Aen. v. 456. *Et matutini volucrum sub culmine cantus*.

15., et 16. Apud Isonem legam *a lectis* exurgere, non *a lituis*. In Vat. P. hi duo versus ita leguntur: *Noua antequam lux emicet*, - *Nostri forma est iudicis*. Prior non absurde; posterior contra metrum. Vat. O. *Vestri figura est iudicis*.

Nostri figura est iudicis.
Tectos tenebris horridis,
Stratisque opertos segnibus,
Suadet quietem linquere
Iam iamque venturo die.
Vt quum coruscis flatibus
Aurora caelum sparserit,
Omnes labore exercitos
Confirmet ad spem luminis:
Hic somnus, ad tempus datus,
Est forma mortis perpetis:

GLOSSAE VETERES.

bant. I. culmen domus dicitur a culmo, quo antiqui culmina domorum cooperiebant. Vat. A. 16. nostri figura = *qui similiter monet nos a lituis exurgere . I.* 17. tenebris = *ignorantiae . I.* 21. coruscis flatibus = *solis impetu . I.* 22. aurora = *aurora dicitur a splendore, hinc aurati dicuntur fauitores . Eoos graece dicitur primus splendor aeris, quem nos quasi per deriuationem aurorum vocamus, quasi eororam . Vat. A.* 23. exercitos = *exercitatos : I.* 25. hic somnus = *sed peccatorum . I.* 26. forma = *figura . Iso.*

COMMENTARIVS.

19. Teol. ad oram *Monet quietem*.

21. Nebrissa interpretatur *flammis*, aut *auris*, quae sub auroram spirant. Chamillardus suspicatur, legendum *fletibus*. Nihil mutaueris. Caelum spargere coruscis flatibus est complere lumine. Flatus hic est oris halitus, vt I. Sym. praef. v. 86. *Spirat sacrilegis flatibus inscius*. Cicero in Arato de Cane sidere: *Aestiferos validis erumpit flatibus ignes*. Sic solis equi apud Ouid. Metamorp. lib. II. *ignemque vomentes ... hinnitibus auras – Flammiferis implent*. De aurora Virgilius simili phrasi: *Et iam prima nouo spargebat lumine terras*. Aen. lib. IV. v. 584.

22. Extrema pars glossae Vat. A. desumpta est ex Isidoro lib. V. etym. cap. XXXI. In prima parte lege *aurarii* pro *aurati*: nam *aurarii* dicebantur, qui fauebant, non ab *aurora*, vt putat glossae auctor, sed ab *auris*, quas orario excitabant ii, qui gestu fauebant, vt vult Seruius in illum Virgilii versum: *Nunc quoque iam nimium gaudens popularibus auris*. Explicat, *auris - fauoribus, vnde et aurarii dicuntur fautores*. Sic *orarium* erit quasi *aurarium*. Casaubonus ab *orario* putat dictos *oriarios*, et euphoniae gratia *aurarios*; *orarium* linteum dictum ori tergendo paratum. Vide notas ad Aurelianum Vopisci, qui refert, Aurelianum *primum donasse oraria populo romano, quibus vteretur populus ad fauorem*. Antea in ludis, et theatris iactatione togae soliti erant fauere.

26. Put. *Mortis imago est perpetis*, repugnante metro; ex quo Heinsius coniicit *Imago mortis perpetis*. Retinendum est cum reliquis omnibus *Est forma mortis perpetis*. nam forma a graeco μορφή est species, figura, idea. Sic Cicero passim *forma reipublicae*; et de Diuinat. lib. II. *In nubibus nunquid animaduertisti leonis*

Peccata, ceu nox horrida,
Cogunt iacere, ac stertere.
Sed vox ab alto culmine
Christi docentis praemonet,
Adesse iam lucem prope,
Ne mens sopori seruiat:
Ne somnus vsque ad terminos
Vitae socordis opprimat
Pectus sepultum crimine,
Et lucis oblitum suae.
Ferunt, vagantes daemonas
Laetos tenebris noctium,
Gallo canente exterritos

GLOSSAE VETERES.

28. stertere = *runcare*. *Vat. A.* 34. socordis = *pigrae*. *I.* 37. ferunt = *homines*. *I.*

COMMENTARIVS.

formam, *aut hippocentauri*. Tuscul. lib. I. *somnum* vocat *mortis imaginem*, *et simulacrum*. Prud. Apoth. v. 309. *Christus forma Patris, nos Christi forma, et imago*. Weitzius pluribus confirmat, somnum esse mortis imaginem, quae tibi vel non quaerenti occurrent: vt mirer, interpretes dicere, Prudentium respexisse ad illud Nasonianum, *Stulte, quid est somnus, gelidae nisi mortis imago*. Cur non ad alia similia?

29. Ald. *vox ablato culmine* ex traiectione literarum pro *ab alto*. Vat. A. *ab alato*, male.

31. In Vulg. nonnullis *Adesse lucem proxime*.

34. Egm. a man. sec., et Vat. P. *socordes*, male. Primum *o* corripitur raro exemplo, non enim secundo loco spondaeum admittit Poeta. Socordiam aliqui dictam volunt, quasi *sine corde*, alii a particula separandi *se*, et *cor*: nonnulli inde scribunt *secors*, et *secordia*. Vat. vnus apud Teol perperam legit *mentes socordes*.

35. *Pectus sepultum crimine*, vt homines *vino*, *somnoque sepulti* apud Virg.

37. S. Ambrosius Hexaem. lib. V. c. XXIV. a Weitzio allegatur in hunc locum: sed nihil ibi Ambrosius de daemonibus, sed de auibus nocturnis, in primis de lusciniae incubantis cantu: de noctua, vespertilione, et gallo. S. Augustinus lib. VIII. de Ciuit. dei cap. XXII. tradit, daemones in aere versari, quod saepe alias inculcat; et confirmat S. Gregorius Magnus lib. II. Moral. cap. XXIV. Idem Augustinus cap. III. lib. XIV. de Ciu. docet, daemonem esse in carceribus huius caliginosi aeris aeterno supplicio destinatum. Et serm. 103. *Ista daemonia seducere animas quaerunt, sed vbi sol non ortus est, tenebrae enim sunt*. Fortasse daemones intelligit S. Ambrosius hymno ad laudes Dominicae: *Hoc omnis erronum cohors - Viam nocendi deserit*. De S. Isidoro, et Grialis notis dixi ad titulum hymni.

Sparsim timere, et cedere.
Inuisa nam vicinitas
Lucis, salutis, numinis,
Rupto tenebrarum situ,
Noctis fugat satellites.
Hoc esse signum praescii
Norunt repromissae spei:
Qua nos soporis liberi
Speramus aduentum dei.
Quae vis sit huius alitis,
Saluator ostendit Petro,
Ter ante, quam gallus canat,
Sese negandum praedicans.
Fit namque peccatum prius,
Quam praeco lucis proximae

GLOSSAE VETERES.

41. inuisa = *odiosa daemonibus* . *I*. 43. situ = *negligentia* . *I*. 44. satellites = *sequaces* . *I*. *daemones* . *Rat*. 45. hoc = *gallicinium* . *Rat*. praescii = *daemones* . *I*. 47. soporis = *vitiorum* , *mortis* . *I*. 49. vis = *significatio* . *Iso*.

COMMENTARIVS.

40. Etsi supra dixerit *vagantes daemonas*, tamen recte nunc *sparsim* timere, et cedere eos affirmat, quia cateruatim vagantur tenebris laeti, sed adueniente luce dispersi aufugiunt. Coniecerat aliquis *passim*.

42. Vat. A. *numinis* , *al*. *numini* , *id est* , *daemoni* . Non assentior. Inauditum quippe est mihi, daemonem ab ecclesiasticis scriptoribus *numinis* appellatione simpliciter donari, quamuis *deus huius mundi* in sacris literis dicatur.

43. Virgilius lib. VI. describens Aeneae iter per auerni fauces ad inferos, ait: *Per loca senta situ*.

50. Matth. cap. XXVI. v. 34. *Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis*. Ita Lucas, et Ioannes. Marcus vero cap. XIV. vers. 30. *Amen dico tibi, quia tu hodie in nocte hac, priusquam gallus bis vocem dederit, ter me es negaturus*. Vossius putauit, hanc vocem *saluator* post Tertulliani tempora inuentam. Antiquiorem esse ostenditur ex hac inscriptione apud Gruterum: IOVI CVSTODI - QVIRINO SALVATORI - PRO SALVTE CAE-SARIS NERVAE - TRAIANI AVG - COL-SARMIZ. At non deerunt, qui dubitent, sitne genuina haec inscriptio. Cicero ausus non est eo verbo vti, quum *sotera* vellet interpretari. Merito redarguitur P. Castus Innocens Ansaldus, qui in Comm. de forensi iudaeorum buccina statuit, cantum galli in euangeliis fortasse intelligi clangorem forensis buccinae. Vide cl. Cancellierium loco mox citando.

53. Ald., Gis. in edit. 1. *peccator*. Idem Gis. in edit. 2. *peccatum*, et falso *pecca-*

Illustret humanum genus,
Finemque peccandi ferat.
Fleuit negator denique
Ex ore prolapsum nefas:
Quum mens maneret innocens,
Animusque seruaret fidem.
Nec tale quidquam postea
Linguae locutus lubrico est;

GLOSSAE VETERES.

57. negator = *Petrus*. *I*. 59. quum mens = *quia quamuis voce Christum negaret, timore correptus; mens tamen, et animus fidem seruabat*. *I. V. A.* 62. lubrica=

COMMENTARIVS.

tor alios habere dicit, quia paulo post ait, mentem Petri mansisse integram, et cantu galli cognito iustum destitisse peccare. Lego quidem *peccatum* ex mss. codd., sed rationem Giselini non probo. nam Petrus vere peccauit, et tunc demum iustitiam recuperauit, quum resipuit, et destitit peccare, vt mox patebit. Plura hic peccat Chamillardus: notam versui 57. supponit, et ait, Nebrissam legere *negator*, quod falsum est de hoc versu 53. Addit, se scribere *peccator*, et in textu inuenitur *peccatum*. Gallandius hoc errore deceptus edidit v. 57. contra legem metri *Fleuit peccator*, et auctorem huius correctionis, vel potius corruptionis laudat Chamillardum. Huiusmodi lapsus in scriptoribus praesertim insignioribus annotare prodest; vt solent scopulos, et breuia indicare ii, qui cursus maritimos in tabula pingunt.

59. Incassum aliqui conantur Prudentium erroris arguere, perinde quasi Petrum peccasse negauerit, in quibus est Cellarius, qui poetam non intellexit, dum eum ait errasse, *quia mens Petri magis, quam lingua peccauit*. Praecesserat Clericus tom. XII. bibl. vniuers., qui putat, plus dixisse Prudentium, quam voluit, sociumque illi dat S. Cyprianum pag. 127. edit. oxoniens. de his, qui tormentis cesserunt: *Infirmitas viscerum sensit, nec animus, sed corpus dolore defecit*. Rectius Calmetus ex hoc Prudentii loco veriorem sententiam confirmat, Petrum negationis externae peccato fuisse implicitum, quod vere peccatum est, hominemque peccatorem efficit, sed fidem intus seruasse; quandoquidem Christus rogauit, ne illius fides deficeret. S. Augustinus lib. contra mendacium cap. VI. *In illa negatione intus veritatem tenebat; foris mendacium proferebat*. Prudentius peccatum negationis externae saepius declarat: *Ter . . . sese negandum praedicans . . . Fit namque peccatum prius . . . Fleuit negator denique - Ex ore prolapsum nefas . . . Peccare destitit*. Confer S. Ambrosium lib. X. in Euan. Luc. cum notis Maurinorum.

62. Legunt *lingua lubrica* Gis., Bong., Wid., Vat. I., Iso, Cell., et alii, non male. Rat. pariter *Lingua locutus lubrica est*, sed supra *locutus* erat *a*, vt esset *locuta*, et quidem ab eadem manu. At metrum non patitur, in nominandi casu poni *lingua*. Prag., aut alius (non enim bene distinguit annotator editionis coloniensis, qua vtor) *Lingua proloquitur lubrica* male. Nostra lectio elegantior est, et ex Prudentii stylo, quam optimi, et vetustissimi codd. tenent; quae videtur etiam fuisse in Hail., et in Gold. erat supra. Vat. O. *Linguae locutus lubrico* sine *est*.

Can-

Cantuque galli cognito,
Peccare iustus destitit.
Inde est, quod omnes credimus,
Illo quietis tempore,
Quo gallus exultans canit,
Christum redisse ex inferis.
Tunc mortis oppressus vigor,
Tunc lex subacta est tartari,
Tunc vis diei fortior

GLOSSAE VETERES.

volubili. *I.* 64. destitit = *dimisit*. *I.* 70. tunc lex = *lex tartari erat talis, vt nemo post mortem resurgeret, quae tunc destructa est*. *V. A.* subacta = *a Christo*. *I.*

COMMENTARIVS.

63. S. Ambrosius in hymno *Aeterne rerum conditor* ad laudes Dominicae pulchre conuersionem hanc Petri, ex galli cantu admoniti, describit: *Hoc ipsa petra ecclesiae - Canente culpam diluit etc.* In tanta librorum copia, ne dicam turbam, quibus expenditur locus Matth. cap. XVI. v. 18. *Et ego dico tibi, quia tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam etc.*, haud scio, an alii animaduerterint, ex hoc maxime loco interpretationem catholicam demonstrari. *Qui sensus*, ait S. Augustinus lib. IX. Retract. cap. XII., *etiam cantatur ore multorum in versibus beatissimi Ambrosii, vbi de gallo gallinaceo ait, Hoc ipsa petra ecclesiae - Canente culpam diluit*. Quum autem Ambrosiani hymni ad omnes, aut fere omnes occidentis ecclesias permanauerint, consequens est, eam interpretationem, qua Petrus *petra ecclesiae* dicitur, pro explorata esse habendam ex communi ecclesiarum consensu. In officio quoque isidoriano hymnus ad cathedram S. Petri incipit, *O Petre, petra ecclesiae*. Quare quum res sit de sacrae scripturae expositione, locum hic habet regula S. Augustini, et theologorum *Legem credendi lex statuat supplicandi*. Vnus vel alter e SS. Patribus, qui aliam explicationem adhibent, ad hanc ecclesiae catholicae interpretationem, si possint, reuocandi sunt: si non possint, eorum expositio probabilis, per nos licet, censeatur, quoniam idem S. Scripturae locus duos sensus habere potest; sed ita vt alteri certae interpretationi non officiat.

65. Christum ex inferis resurrexisse, quum adhuc tenebrae essent, ex euangelio liquet. Olim credebant christiani, media nocte Christum esse venturum ad homines iudicandos, vt videre potes Prol. num. 148. Hinc est, quod poeta non solum resurrectionis, sed etiam extremi iudicii meminit, vt ex sequentibus patebit, et antea dixit, *Nostri figura est iudicis*. Hymno II. Matutino similiter extremum iudicium commemorat.

69. *Vigor* Teol., Ald., Weitz., Gis. 1. ed., Rat., Prag., Vatt. A., I., et P., et alii vetustissimi. Chamillardus cum Gis. 2. edit., et Heins. *rigor*. Sed melius dicitur *opprimere vim, potentiam, vigorem mortis*, quam *rigorem*. Et poeta infra hymno II. v. 8. *Culpae vigorem perdidit*. In Vat. A. male *expressus* pro *oppressus*. Nota, tres primos huius strophae versus incipere *Tunc*, quibus respondent tres alii primi sequentis strophae *Iam*.

Noctem coegit cedere.
Iam iam quiescant improba,
Iam culpa furua obdormiat,
Iam noxa lethalis, suum
Perpessa somnum, marceat.
Vigil vicissim spiritus,
Quodcumque restat temporis,
Dum meta noctis clauditur,
Stans, ac laborans excubet.
Iesum ciamus vocibus,
Flentes, precantes, sobrii:
Intenta supplicatio
Dormire cor mundum vetat.
Sat conuolutis artubus

GLOSSAE VETERES.

73 improba = *improbus dicitur nulli probabilis, probus autem quasi probibus, id est, iustus, qui se ab omni malo probibet. Vat A.* 74. furua = *nigra. I.* 75. lethalis = *mortalis. I.* 76. marceat = *tepescat. I.* 79. meta = *finis, terminus. I.* 80. stans = *in dei seruitute. I.* excubet = *vigilet. I.* 81. ciamus = *inuocamus. I.* 83. intenta = *ad deum. I.*

COMMENTARIVS.

82. Sichard. *sobrios* male pro *sobrii*. Vat. O. *sobrie*. Aduertenda est ratio Christianorum maxime propria, qua deum colunt, fletu eum precantes, ab iis, qui antiquitates ecclesiasticas prosequuntur, aut penitus praetermissa, aut non satis illustrata. Poeta hymno II. v.49., *Te mente pura, et simplici, - Te voce, te cantu pio Rogare curuato genu - Flendo, et canendo discimus*. Iudith populum hortabatur, vt ab obsidione Bethuliae liberari precaretur cum lacrymis, cap.VIII. v. 7. *Dicamus flentes Domino, vt secundum voluntatem suam sic faciat nobiscum misericordiam suam*. Extant in veteri testamento alia exempla Dauidis, et Ezechiae, in nouo S. Petri, Magdalenae. Alia legi possunt in Vitis Patrum, quas Ros-weydus collegit, vt in Vita Abbatis Pauli Nazarbensis, Abbatis Thallelei Cilicis. Historiae Sanctorum recentium donum lacrymarum passim commemorant, quo insignitum fuisse Prudentium colligo ex Passione Cassiani v. 99. *Pareo, complector tumulum, lacrymas quoque fundo, - Altar tepescit ore, saxum pectore*. S. Maximus Taurinensis Homil. III. laudans S Petri lacrymas ait: *Lacrymae, inquam, tacitae quodammodo preces sunt, veniam non postulant, et merentur, causam non dicunt, et misericordiam consequuntur*. Vide Raynaudum tom.XV. Heterocl. spirit. p.151., et Benedict. XIV. de Beat. lib.III. c.XXVI. In vtraque poenitentia baptismatis, et lapsorum fundi lacrymae olim solebant, quae a SS. Patribus commendantur, si et constantes sint, et ex corde intimo profluant.

84 Ald., Gis., Chamil., Vatt. P, O., et I. a sec. m., cum aliis ed., et mss. et

Sensum profunda obliuio
Pressit, grauauit, obruit,
Vanis vagantem somniis.
Sunt nempe falsa, et friuola,
Quae mundiali gloria,
Ceu dormientes, egimus:
Vigilemus; hic est veritas.
Aurum, voluptas, gaudium,
Opes, honores, prospera,
Quaecumque nos inflant mala,
Fit mane, nil sunt omnia.
Tu, Christe, somnum disiice,
Tu rumpe noctis vincula,

GLOSSAE VETERES.

88. somniis = *somnia gloria huius mundi, nam fugit. Vat A.* 89. friuola = *vana, nihil valentia. I.* 92 veritas = *Christus I.* 95. inflant = *in praesenti vita. I.* 96. fit mane = *fit dies iudicii. I.* 97. disiice = *defectiuum verbum est. I. dissipa, et effuga, et discute. Dissice verbum defectiuum est, et non habet amplius. Vat. A.*

COMMENTARIVS.

breuiario romano *vetat*. Magis sensui congruit *vetet* cum Prag., Gold., (in quo supra *vetat*) approbante in notis Heinsio. *Quiescant*, *obdormiat*, *marceat*, *excubet*, *ciamus* postulant *vetet*. Hymnarium Ven. Thomasii habet *vetat*, quod retineo.

88. Apud Teolium Vat. vnus *vacuis* non male pro *vanis*.

90. Aldus ediderat, *Quae mundi alit gloria*, sed correxit. Tertullianus de anima cap.54. *labes mundialium sordium*. Sulpicius Seuerus hist. sacr. II. c. 14. historicos profanos vocat *mundiales*. Significatio *mundi* pro improbis, pro vanitate, profanaque pompa ab ecclesiasticis inuecta est.

95. Gisel. in 1. edit. *instant*, quo fortasse respicit glossa Isonis. Reliqui omnes *inflant*. Vat. A. *male* pro *mala*. Communem lectionem amplector, et intelligo, vocari *mala*, quae alii *bona fortunae* dicunt, aurum, voluptatem, gaudium, opes, honores, prospera, de quibus dixerat. *Sunt nempe falsa, et friuola, - Quae mundiali gloria - Egimus etc* Et nunc, *Quaecumque nos inflant mala, nil sunt omnia.* Vide notata in Praef. v. 29. *vel bona, vel mala*.

96. Vat. A. *nihil* pro *nil*. Teolius punctum interrogationis adiicit, *Fit mane?* quod replicat in nota. An data opera, an mendo typographico?

97. Heinsius cum vetustissimis codd., et Weitzius *dissice*. Rat. *dissice*, sed ablato altero *s* factum a correctore *disice*. Franciscus Iuretus lib. III. Paulini de vita S. Martini, et Casperius in Electis pag. 61. de hoc verbo pluribus disserunt, et legendum *dissice* contendunt. Nihil moueor. Scribo *disiice* cum vulg. nonnullis, et Hymnar. Thom., vt in Virgilio, et aliis, a verbo *disiicio*, quo vsus etiam est Prudentius in praesenti, Hymno S. Laurentii vers. 209.

Tu solue peccatum vetus,
Nouumque lumen ingere.

COMMENTARIVS.

Quum membra morbus disiicit. Non ergo verbum est defectiuum, quod nihil amplius habeat, quam *disiice*, aut *dissice*. Tota controuersia est orthographica, in qua vulgatam scribendi rationem sequor. In vulg., et in Breu. Rom. *discute* est pro *disiice*, quae est glossa veterum codicum, vt vidimus. Hunc hymnum, eiusque elegantiam laudat Aringhus lib. VI. Romae Subterran. cap. XXXVII., quod est de Gallo gallinaceo. Ex eius lib. VI. cap. 37. sequens monumentum exhibeo.

Quippe christiani veteres Galli imaginem, vigilantiae, necnon Christi Domini, et diuini verbi praeconum symbolum, exprimere solebant; neque solum iuxta apostolum Petrum eius imago frequenter occurrit, sed aliis in locis coemeterialibus, vt in sarcophagis, et lucernis, et in editiore subterraneorum cubiculorum prospe-

II. HYMNVS MATVTINVS.

NOX, et tenebrae, et nubila
Confusa mundi, et turbida,
Lux intrat, albescit polus,
Christus venit, discedite.

COMMENTARIVS.

ctu, in fornicibus, et absidibus. Inde in sublimioribus templorum nostrorum fastigiis Gallus repraesentari coepit. In codd. vatt. alexandr. 74., et 348. gallus in prima huius hymni litera pingitur. Vide proleg. num. 78. Verum de gallis plura nuper edidit cl. Franciscus Cancellierius, qui quatuor voluminibus docte, eleganterque conscriptis argumentum nouum *de Secretariis basilicae vaticanae* exhausit. Fuse disserit lib. II. cap. XIV. §. IV., et seqq., *Cur veteres christiani turribus campanariis gallos imponerent. De Christi verbis, Antequam gallus cantet. De galli symbolo apud christianos.*

Matutinus = Alia inscriptio Aldi., Rat., Gold., Weitz. *Ad Matutinum* ex breuiariis in codices videtur inuecta. Alex., Vat. I., et alii *Hymnus matutinus*. Ex erudita praefatione Excellentissimi Archiepiscopi Toletani ad breuiarii isidoriani nouam editionem colligo, hunc hymnum posse vocari *ad pullorum cantum* ex veteri hispanica consuetudine. *In calce nostri codicis* (ait doctissimus praesul) *non solum horas matutinas, et laudum inuenies, sed etiam hymnos ad primam noctis vigiliam*, AD GALLI CANTVM, QVOD ERAT CIRCA MEDIVM NOCTIS, et AD PVLLORVM CANTVM, *quod erat circa exurgentem aurorам; hunc secundum, vt a galli cantu mediae noctis discernerent, hymnum* PVLLORVM CANTVS *appellabant*. Egregie haec consonant S. Isidori verbis cap. XXI. lib. V. etymol. *Matutinum est inter abscessum tenebrarum, et aurorae aduentum*. Pars huius hymni matutini canitur feria IV. ad laudes breuiarii romani, *Nox, et tenebrae, et nubila*. pars vero feria V. ad laudes, *Lux ecce surgit aurea*, pro quo versu Prudentius habet, *Sol ecce surgit igneus*. Ricciolius Part. VIII. Prosod. c. VI. Reg. II., *Quid*, inquit, *elegantius illo hymno Boethiano, qui canitur in laudibus feriae* IV, *Nox, et tenebrae, et nubila etc.?* Putarem, Boethii nomen excidisse pro Prudentio. Sed paulo ante dixerat: *In hymnis autem a S. Ambrosio, Boethio, aut Prudentio constructis vtitur ecclesia catholica iambicis buiusmodi, per strophas tetrastrophas distributis in horis canonicis*. Sed neque hic est hymnus Boethianus, neque alium iambicum dimetrum noui, a Boethio compositum, quo vtatur ecclesia catholica.

1. Egm. *iubila* pro *nubila* mendose. Infra v. 65. *Nox mundi*, vt hic, *Nox, tenebrae, nubila mundi*; quae omnia inter se differunt.

3. Vetus codex in edit. colon. *micat* pro *intrat* male, et ex aliqua glossa. Hymnarium V. Thomasii multis in locis correctione indiget, vt in hoc tertio versu, *intrat, albescit polus*, vbi deest *lux*.

4. *Discedite*; formula, qua e sacris abire iubentur profani, vt *Procul, o procul este profani*; et infra hymno VI. v. 136. et seq. *Procul, o procul vagantum - Portenta somniorum: - Procul esto peruicaci, - Praestrigiator actu . . . Discede, Christus hic est: - Hic Christus est, liquesce*. Imperatores quum ignominiae causa milites dimittebant, hac formula vtebantur, *Discedite, Quirites, atque arma deponite*. Vide Brissonium de formulis lib. IV.

Caligo terrae scinditur
Percussa solis spiculo:
Rebusque iam color redit
Vultu nitentis sideris.
Sic nostra mox obscuritas,
Fraudisque pectus conscium,
Ruptis retectum nubibus,
Regnante pallescet deo.
Tunc non licebit claudere,
Quod quisque fuscum cogitat:
Sed mane clarescent nouo

GLOSSAE VETERES.

6. spiculo = *radio*, *spiculum proprie est sagitta* I. *radio*. *Vat.A.* 7. color redit = *secundum physicos loquitur*, *qui dicunt*, *omnia colorata in nocte colorem perdere*: *sole iterum redeunte*, *illis colorem redire*. *Sic et illud*: NOX ABSTVLIT ATRA COLORES. *Quidam autem hoc negant*, *dicentes*, *squamas piscium nocte lucere*. *Vat.A.* 8. nitentis = *splendentis*. *Secundum physicos loquitur*, *qui dicunt omnia colorata in nocte perdere colorem*: *sole redeunte*, *redire colorem*. sideris = *solis*. *I.* 12. pallescit = *fulgescit*. *Rat.* 13. claudere = *occultare*. *I.* 14. fuscum = *vitiosum*, *denigratum peccatis*. *I.* 15. mane = *aduerb. est mane temporis significatiuum*; *sed hoc*

COMMENTARIVS.

6. Spiculum proprie est sagitta. Chamillardus post Fabricium ait, *spiculo* improprie dici pro *radiis*, et rectius alibi *radiorum spicula* Hamart. v.87. Contra Gifanius in Ind. Lucret. verbo *Tela diei* obseruat, venuste, et docte tela diei appellari *solis radios*, sicut Varro *iacula solis*, et Prudentius *spicula* dixerunt. Gifanius rationem addit, quia radius nihil est aliud latine, quam hastile, seu hasta siue ex ferro, siue ex materia. Haec ratio non placet Becmano de Orig. linguae latinae verbo *Radius*, sed assentitur, spiculum vsurpari de solis lumine pariter, vt radium; quem consulere poteris.

8. Hails. *nitenti* pro *nitentis*, quod melius adhaeret *sideris*, vt sol denotetur, vt recte interpretatur Iso.

9. Prag. *hic* pro *sic* male.

12. Ald., Rat., (vbi glossa *fulgescit*) Gis., Fabricius, Weitz., Vatt. I., O., P., et alii legunt *pallescit*. In Vat. A., et Alex. est *pallescet*, quod videtur exigere sensus. Agit enim poeta de extremo dei iudicio; ideoque adiungit, *Tunc non licebit claudere . . . Sed mane clarescent nouo*. Nebrissensis habet, *Pallescat - pro albescat*, *et alludit ad tempus matutinum*, *quo aurora pallet*. Sed in contextu Nebrissensis legitur *pallescit*. Aurora primum pallida est, tum rosea, postremo candida, seu clara. Verum haec vocabula, aurorae, et matutini temporis propria, a Prudentio poetice ad extremum iudicii diem, quo sol iustitiae apparebit, transferuntur.

15. Vat. I., et Gold. a pr. manu *clarescunt*, quod poterit sustineri, si supra legatur *pallescit*.

Secreta mentis prodita.
Fur ante lucem squalido
Impune peccat tempore:
Sed lux dolis contraria
Latere furtum non sinit.
Versuta fraus, et callida
Amat tenebris obtegi,
Aptamque noctem turpibus
Adulter occultus fouet.
Sol ecce surgit igneus,
Piget, pudescit, poenitet,
Nec teste quisquam lumine
Peccare constanter potest.
Quis mane sumptis nequiter

GLOSSAE VETERES.

loco non est, quum coniungitur declinabili parti, vt mane nouo, i. in die iudicii. I. 16. prodita = *manifestata V. A.* 17. squalido = *tenebroso. I.* 19. dolis = *furum. I.* 22. amat = *cupit cooperiri. I.* 23. turpibus = *rebus. I.* 24. fouet = *amat. V. A., et I.* 26. poenitet = *adulterum sui sceleris. I.* 28. constanter = *audacter, fiducialiter. I. audacter. Vat. A.* 29. mane = *si mane ebrius fuerit. I.*

COMMENTARIVS.

17. Caue ab aldinae editionis errore, *Furante* pro *Fur ante*. Mirifice poeta exornat hanc sententiam; *qui male agit, odit lucem*. Similia sunt apud SS. Patres. S. Ambrosius lib. II. de Cain, et Abel c. VIII. *Latro diem refugit, quasi criminis testem. Lucem adulter erubescit, quasi adulterii consciam*. Poetae fingunt, ex nocte fraudem, et mendacium progenita, vt denotent, noctem fraudibus esse aptam. Ethnici nocturnas congregationes primis christianis obiiciebant. Minucius Felix in Octauio. *Illic post multas epulas, vbi conuiuium caluit, et incestae libidinis feruor ebrietate exarsit, canis, qui candelabro nexus est, iactu offulae vltra spatium lineae, qua vinctus est, ad impetum, et saltum prouocatur: sic euerso, et extincto conscio lumine, impudentibus tenebris nexus infandae cupiditatis inuoluunt per incertum sortis*. Quo respexit Tertullianus Apolog. cap. VII. *Dicimur sceleratissimi de sacramento infanticidii, et pabulo inde, et post conuiuium incesto, quod euersores luminum canes lenones scilicet, tenebras, tum et libidinum impiarum inuerecundiam procurent*. et c. VIII. *Praeterea candelabra, et lucernae, et canes aliqui, et offulae, quae illos ad euersionem luminum extendant*. Hanc fabulam, et calumniam vel ex eo maxime depellebant christiani, quod deum semper praesentem, et cui nihil est clausum, cogitarent, et colerent; quod in fere toto hoc hymno Prudentius exponit, vt patebit.

21. Oxon. *frons* pro *fraus*, sed longe melius est *fraus*.

29. Respicit consuetudinem fere omnium

Non erubescit poculis,
Quum sit libido temperans,
Castumque nugator sapit?
Nunc nunc seuerum viuitur,
Nunc nemo tentat ludicrum,
Inepta nunc omnes sua
Vultu colorant serio.
Haec hora cunctis vtilis,
Qua quisque, quod studet, gerat:
Miles, togatus, nauita,
Opifex, arator, institor.
Illum forensis gloria,

GLOSSAE VETERES.

31. quum = *quando*. *I.* 32. castum = *castitatem*. *I. pro castitate*, *nomen*. *Vat*. *A.* 33. seuerum = *aduerb. grauiter*. *I. pro aduerbio*, *i. grauiter*, *et boneste*. *Vat*. *A.* 34. ludicrum = *ludibrium*. *I.* 35. inepta = *incesta*. *I.* 36. colorant = *laudant*. serio = *bonesto*, *sobrio*. *I. serio*, *i. mature*, *modeste*, *boneste*. *Vat*. *A.* 38. qua = *in qua*. *I.* 39. miles = *plebeius*. *Vat*. *A.* togatus = *pacatus*, *qui in foro disputat*. *I.* 40. institor = *negotiator*. *I.* 41. forensis = *a foro*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

gentium, praesertim iudaeorum, et inde christianorum, vinum mane non bibendi: ex qua S. Petrus Actor Apost. cap. II. a se, ab Apostolis, aliisque centum viginti hominibus, in quos Spiritus sanctus descenderat, suspicionem ebrietatis depulit: *Non enim sicut vos aestimatis, hi ebrii sunt, quum sit hora diei tertia*. Neque enim credibile erat, tot simul religiosos, cordatosque viros contra consuetudinem, communemque viuendi modum, et praescriptam legem, vino se ante horam tertiam proluisse. Chamillardo, et Teolio alia interpretatio placuit, quod sermo sit de poculis sumptis *die, vel nocte superiore*. Non probo, nec videtur probare Iso.

32. Accipit *nugator* pro *libidinoso*, vt hymno VII. v. 98. *Veteresque* NVGAS *condomare*, *et frangere*, et Psych. v. 433. *iocus*, *petulantia*, *voluptas*, *cupido* dicuntur NVGATRIX *acies*. *Castum* pro *caste*, et similia libenter vsurpat: sic duobus proxime sequentibus versibus *seuerum*, et *ludicrum*. Paulo ante *turpia* pro *rebus turpibus*, et mox *inepta sua* pro *suis ineptiis*.

36. In Isone *laudant* pro *colorant* non intelligo, nisi legendum sit *lauant*, aut, quod magis congruit, *laruant*. Ad marginem editionis coloniensis reperio ex cod. ms. *cultu* pro *vultu*.

38. Praef. v. 33. eodem sensu *studeo* occurrit, *Non sunt illa dei*, *quae studuit*.

39. Chamillardus *togatum* pro *iudice* sumi vult, quia infra de togato dicitur, *illum forensis gloria*. Sed parum vidit: nam *forensis gloria* omnibus, qui in foro versantur, potest applicari, et hoc loco oratores potissimum significari declarat versus 46., qui huic respondet, *Fandique prorsus nescii*.

40. Male *insitor* Widm., et Bong., in quo supra *institor*. nam postea *mercator*

Hunc

Hunc triste raptat classicum:
Mercator hinc, ac rusticus
Auara suspirant lucra.
At nos lucelli, ac foenoris,
Fandique prorsus nescii,
Nec arte fortes bellica,
Te, Christe, solum nouimus.
Te mente pura, et simplici,

GLOSSAE VETERES.

42. classicum = *tuba bellica*. *I.* 44. suspirant = *desiderant*. *I.* 45. lucelli = *diminutiuum a lucro*. foenoris = *vsurae*. *Foenus dicitur a manipulo foeni, quia sicut foenum manipulis augetur, ita foenus, i pecunia augmentatur colligendo*. *I.* 46. fandi = *rhe-*

COMMENTARIVS.

idem nominatur. *Institor* dicitur, qui instat negotio. Vide glossam.

42. Suspicio mihi nonnulla est de traiectione horum versuum, vt primum debeat esse, *Hunc triste raptat classicum*, tum, *Illum forensis gloria*. Hoc enim ordine prius recensentur *miles*, *togatus*, et *mercator*, vt postea ordine inuerso eaedem artes indicantur *At nos lucelli, ac foenoris etc.* Notat poeta, plures viuendi certum genus non eligere, sed casu, aut temeritate arripere: id enim est *raptat*. Confer primam satyram lib. I. Horatii: *Qui fit, Maecenas, vt nemo quam sibi sortem - Seu ratio dederit, seu sors obiecerit, illa - Contentus viuat?* et quae addit de milite, de mercatore, de agricola, et de iurisconsulto. *Agricolam laudat iuris, legumque peritus.*

45. Visne audire aliam foeneratoris, aut, vt alii scribunt, feneratoris etymologiam ex Varrone? eccillam. *Fenerator a fenere est cognominatus, fenus autem dictum a fetu, et quasi a fetura quadam pecuniae parientis, atque increscentis. et iccirco et M. Cato, et ceteri aetatis eius feneratorem sine a litera pronunciarunt, sicuti fetus ipse, et fecunditas appellata*. Ex A. Gellio lib. XVI. cap. XII., Nonio, et Marcello. Hac eadem ratione graecis partus τόκος est foenus. *Lucelli* voce vtitur Cicero.

46. Quaerat aliquis, ex quorum persona Prudentius haec proferat. non enim omnes christianos potest comprehendere, in quibus erant milites, togati, nautae, opifices, aratores, institores. Igitur quod ait *Hac arte tantum viuimus*, nempe, laudandi deum, solum ad clericos pertinet, et fortasse etiam ad eorum hominum collegia, et societates, in quibus religiosi ordines iam erant adumbrati, vt videri potest apud S. Augustinum lib. I. de moribus ecclesiae catholicae, vbi praeter anachoretas, praeter coenobitas in communem vitam congregatos, viuentes in orationibus, in lectionibus, in disputationibus, praeter feminas habitaculis segregatas, ac remotas a viris quam longissime, adiungit aliud genus laudabile christianorum, qui in ciuitatibus degunt, a vulgari vita remotissimi. *Vidi*, inquit, *ego diuersorium sanctorum Mediolani, non paucorum hominum, quibus vnus presbyter praeerat vir optimus, et doctissimus. Romae etiam plura cognoui etc Neque hoc in viris tantum, sed etiam in feminis; quibus item multis viduis. et virginibus simul habitantibus, et lana, ac tela victum quaeritantibus, praesunt singulae grauissimae, probatissimaeque*. Ac fortasse Prudentius ad aliquod huiusce generis diuersorium secesserat.

49. His quatuor versibus praecipui ritus colendi, et rogandi deum continentur,

Te voce, te cantu pio
Rogare curuato genu,
Flendo, et canendo discimus.
His nos lucramur quaestibus,
Hac arte tantum viuimus:
Haec inchoamus munera,
Quum sol resurgens emicat.

GLOSSAE VETERES.

toricae . *Vat.A.* nescii = *sumus* . *I.* 52. canendo = *laudando* .*I.*

COMMENTARIVS.

primus internus in spiritu, et veritate, *mente pura*, *et simplici*, alter voce sine cantu, *te voce*, tertius *cantu pio*, quarto *curuato genu*, quintus *flendo*. De cantu ecclesiastico moderato ab ipsis ecclesiae nascentis initiis plura passim alii, et nonnihil nos in Dissert. de Hymn. eccles. §.IX. et seqq. De fletu inter orandum supra ad Hymn.I. v 82. Inflexio genuum inter primos christianos adeo in vsu erat, vt pro oratione ipsa in Actis S. Theclae *inflexio genuum* ponatur. Binghamus lib.XIII. Antiq. eccles. cap.VIII. tradit, hunc ritum vsitatum fuisse in matutino, et vespertino ministerio diebus profestis, et stationariis, siue ieiunio constitutis. Tertullianus in fine libri de Oratione: *Stationi militia nomen dedit*, *vsum oratio*. Quarta quauis, et sexta hebdomadis die fieri stationes solebant, in quibus ieiunium simul cum statione soluebatur, vt dicam ad hymnum SS.Fructuosi, et sociorum. His etiam diebus christiani orantes genua flectebant. Quibus autem diebus non flecterent, S.Iustinus, siue alius vetus auctor, Quaest. CXV. ad Orthodoxos explicat: *Si genuum inclinatio in precationibus magis deo commendat*, *quam si stantes orent*, *quare diebus dominicis*, *et a paschae feriis ad pentecosten vsque precantes genua non flectunt? vnde talis in ecclesiam prouenit consuetudo?* Quaestioni huic ita respondet: *Quia semper vtriusque conseruare memoriam oportebat*, *et lapsus nostri per peccatum*, *et gratiae Christi*, *per quam a lapsu resurreximus*. *Eapropter genuum per sex dies inclinatio nota est lapsus nostri in peccatum*. *Quod vero die dominica genua non inflectimus*, *designatio est resurrectionis*, *per quam gratia Christi*, *et a peccatis*, *et a mortificata cum eis morte liberati sumus*. *A temporibus autem apostolorum consuetudo talis accepit initium*, *prouti ait beatus Irenaeus martyr*, *et episcopus lugdunensis*, *in libro de paschate*: *vbi quoque mentionem facit pentecostes*, *in qua genua non inflectimus*, *quoniam pari est cum die dominico potestate*, *iusta eam*, *quae de ista dicta est*, *causam*. Huius ritus vestigia extant in officio ecclesiastico, in cuius fine antiphonae beatae Mariae flexis genibus dicuntur praeterquam in diebus dominicis, et toto tempore paschali, quod idem obseruatur, quum campanae sonitu deiparam salutare admonemur. De genuum inclinatione vide praeter alios Caesarium Arelatensem homilia XXXIV. *De genibus flectendis in oratione*, qui eos reprehendit, qui, diacono clamante, *Flectamus genua*, vt columnae erectae, stabant, quod inquit, *christianis*, *dum in ecclesia oratur*, *omnino nec licet*, *nec expedit*. Dum autem christiani stantes orationem fundebant, saepe manus in crucis formam expandebant, quem ritum exponam ad hymnum S. Fructuosi.

56. Christiani veteres non solum oriente sole preces deo offerebant, sed etiam

Intende nostris sensibus,
Vitamque totam dispice:
Sunt multa fucis illita,
Quae luce purgentur tua.
Durare nos tales iube,
Quales remotis sordibus
Nitere pridem iusseras,

GLOSSAE VETERES.

58. dispice = *diligenter aspice, deorsum aspice. I diligenter inspice. V. A.* 59. fucis = *peccatis, vel nigris. Fucus dicitur de omni colore, vnde fucatas vestes dicimus quocumque modo tinctas: peccatis tenebrosa. I. fucus est color niger, sed pro omni colore ponitur. Vat. A.* 61. durare = *perseuerare. I.* 63. nitere = *lucere. I.*

COMMENTARIVS.

orantes ad orientem respiciebant. S. Iustinus loc. cit. Quaestione CXVIII. *Cur quum omnia loca idonea sint ad deum colendum pura mente, in solis orientis clima intentis oculis hymnos, et orationes offerimus? et qui sunt, qui haec nobis tradiderunt?* Respondet; *Praestantissima quaeque ad honorem dei destinamus: oriens praestabilior est omnibus creaturis. ergo vultum ad orientem vertimus.* De ritu ad orientis regionem precandi extat Dissertatio Iacobi Thomasii. Etiam templa olim christiani versus orientem extruebant.

58. Gold., Widm., Bong., Vat. vnus apud Teol., Weitz. *despice*. Prag. *despice*, ad oram *dispice*, Rat. *despice*, sed correctum *dispice*. Iuretus ad lib. III. de vita beati Martini restituere volebat *dissice*. Legendum *dispice*. Catullus de coma Berenices: *Omnia qui magni dispexit lumina mundi*, quem ad locum plura congerit Ioan. Antonius Vulpius in sua Catulli editione, quae magnam partem etiam in Lexicis inuenies. Vulpius non semel in vberrimis suis in Catullum commentariis magno cum elogio poetae nostri meminit.

59. Gisel. legendum contendit in 2. edit. *fuscis* ex vetustissimo libro, quum antea etiam poeta dixerit *Quod quisque fuscum cogitat*, quod Heinsius, Hymnar. Thomasii, Alex., et alii approbant. Communior est alia lectio, neque reiicienda, quam tenent Vatt. codd. optimae notae I., P., aliique, Aldus, Weitzius, Correctores hymnorum sub Vrbano VIII., et pleraeque editiones, non excepto cod. Egm., quem male pro *fuscis* Weitzius allegauit, quum diserte habeat *fucis*, prout Heinsius obseruauit. In Vat. O. *Sunt multa illita*, deest *fucis*, aut *fuscis*. Teolius in notis ait, Cellarium post Weitzium habere *fucis inclita*, (lege *inlita*) nec aliter Heinsium, si attendas, quae habet in Addendis. Sed Heinsius in Addendis sententiam non mutauit. Haec sunt verba connexa ex nota, et Addendis: *Bene* FVSCIS *Egmondanus codex apud Weitzium. Sed alium codicem is voluit designare. Nam Egmondanus ipse a me inspectus* FVCIS *disertim.* FVSCIS *tamen Giselinus ex veterrimo exemplari.* Teolius cum plerisque legit *fucis*; quae lectio confirmatur ex simili phrasi in hymno S. Hippolyti vers. 123. *Exemplar sceleris paries habet illitus, in quo Multicolor fucus digerit omne nefas.* Nebrissensis vtramque lectionem amplectitur, et explicat: *Maculata vitiis: legitur et* fuscis, *id est, iniquinata tenebris, et sic magis cohaeret sequens litera, quum dicit, Luce purgentur tua, aut respicit ad aliam solis proprietatem, qui non solum illustrat, sed etiam purgat.*

63. Prag. male *prius* pro *pridem*.

Iordane tinctos flumine.

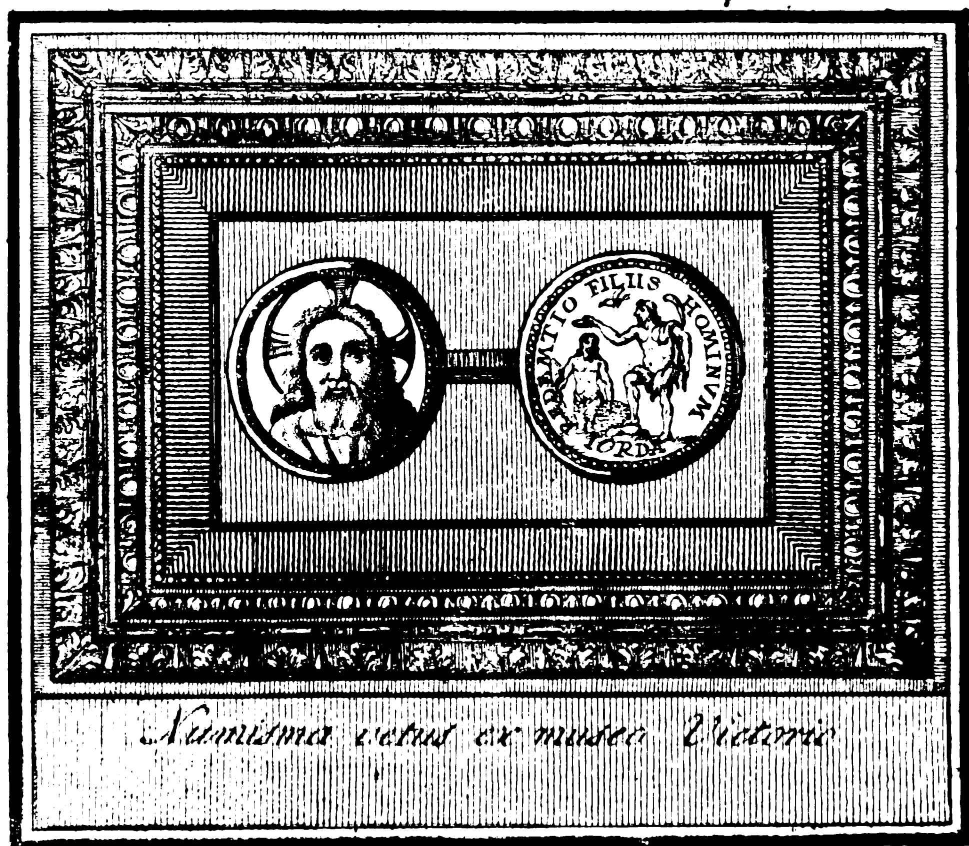
65 Quodcumque nox mundi dehinc

GLOSSAE VETERES.

64. Iordane flumine = *baptismate* . *I. Vat. A.* 65. dehinc = *post baptismum* . *I.*

COMMENTARIVS.

64. Rat. male *Iordanis* pro *Iordane* . Iordanis aquas olim christiani plurimum laudabant, quod eis Christus fuisset baptizatus; cuius rei hoc extat monumentum.

F. M. Cassini Scul. Inc

Iuuencus insolita sed pia inuocatione vsus ait: *Ergo age sanctificus adsit mihi carminis auctor - Spiritus, et puro mentem riget amne canentis - Dulcis Iordanis, vt Christo digna canamus*. Paulinus Petrocorius lib. IV. de vita S. Martini: *Castalias poscant lymphatica pectora lymphas: - Altera pocla decent homines, Iordane renatos*. Huc etiam pertinet consuetudo, cuius est testis S. Hieronymus de locis hebraicis: *Trans Iordanem, vbi Ioannes in poenitentiam baptizabat, vnde et vsque hodie plurimi de fratribus. hoc est, de numero credentium ibi renasci cupientes*

Infecit atris nubibus,
Tu, rex, eoi sideris
Vultu sereno illumina.
Tu, sancte, qui tetram picem
Candore tingis lacteo,

GLOSSAE VETERES.

66. infecit = *maculauit peccatis I.* 67. rex = *Christe*. eoi sideris = *solis. qui ab oriente nascitur. I.* 69. picem = *peccata*, *peccatorem*. *I.* 70 candore = *iustitia*. *I. qui de sordidis, et peccatoribus candidos reddis, et iustos. V. A.*

COMMENTARIVS.

vitali gurgite baptizantur. Valesius in notis ad cap. LXII. lib. IV. vitae Constantini, vbi narratur, Constantinum optasse in Iordane baptizari, obseruat, S. Hieronymum verba Eusebii ex libro De locis hebraicis ita vertisse, vt de catechumenis exponeret, qui maximo studio ambibant in Iordane baptizari; sed intelligi ea posse de simplici lauacro, quod Christiani praecipue in festo Theophaniae post baptismum paruulorum frequentabant; ex itinerario Antonini martyris, et Hodoeporico S. Willibaldi, quod edidit Canisius. Aquam ex Iordane in longinquas regiones quandoque exportatam, vt filii Principum sacro baptismate ablueretur, probat doctissimus Commendator Franciscus Victorius in commentario de nummo aereo veterum christianorum, quem nos quoque exhibuimus, vt eius antiquitatis ecclesiasticae memoria latius peruagetur.

67. Pro *rex* habent *lux* Prag., Bong., Sichard. in contextu, Gis. in I. editione, quod in Hymn. Thomas. repertum non displicebat Gallandio. Ego vultum eoi sideris intelligo. Chamillardus aliter distinguit: *Tu, rex eoi sideris, - Vultu sereno illumina*. Minus bene interpungit editio parmensis: *Tu, rex, eoi sideris, - Vultu sereno illumina*. Correctores Romani sub Vrbano VIII. alium versum subrogarunt, *Tu vera lux caelestium*, quod Ricciolius ait loc. cit. fecisse Vrbanum VIII., quia prima in *eoi* plerumque longa est. Neque ratione, neque exemplis mihi facile quisquam persuadebit, plerumque longam esse primam in *eoi*. In prima editione hymnorum correctorum ita legitur, *Tu lux eoi sideris*, quod mutatum est in aliud, *Tu vera lux caelestium*, fortasse ob maiorem claritatem. Ipsi correctores in praefatione animaduertunt, se plura reliquisse, quae meliora fieri potuissent, vt illud, *Nascendo formam sumpseris*. nam apud poetas nascendo *frequentius producitur*, *quam corripitur*. Non igitur mutandum esset *eoi*, quamuis verum esset, frequentius *e* produci, quam corripi. Ceterum Correctores non sibi constiterunt, qui *dicendo* pro *dicens* induxerunt, *o* correpto, Dominica ad vesperas in passione Domini, *Dicendo nationibus: - Regnauit a ligno deus*. quum antea esset, *Dicens, in nationibus - Regnauit a ligno deus*. Sed quoniam Prudentius saepe *o* postremum in gerundiis corripit, obiter notabo, non esse tam certam, quam vulgo traditur, eam regulam, illud *o* frequentius produci, quasi id natura ipsa fiat. Seruius ad illud Virg. Aen. lib. IV. v. 413. *Ire iterum in lacrymas, iterum tentare precando*, dicit, *precando*, et *cantando* DO breuiare naturaliter. *hoc modo Terentianus*: *Vt vitae dubius varios renouando dolores*. Infra Prudentius corripit, *Luctando claudum, et tabidum*. Omitto Catullum.

69. Weitzius, et Mariettus obseruant, respexisse poetam ad illud Ovidii lib. III. de Ponto eleg. III. *Sed neque mutatur nigra pice lacteus humor, - Nec quod erat candens, fit terebinthus, ebur*.

Ebenoque crystallum facis,
Delicta terge liuida.
Sub nocte Iacob caerula
Luctator audax angeli
Eousque dum lux surgeret,
Sudauit impar proelium.
Sed quum iubar claresceret,
Lapsante claudus poplite,
Femurque victus debile,

GLOSSAE VETERES.

71. ebenoque = *arbor nigerrima nigro ligno: ebenum est genus nigri ligni, vel ebenum genus est arboris, quod postquam incisum fuerit, et proiicitur in aquas, ibidem quadam coagulatione durescit, et efficitur lapis niger, vnde postea fiunt vtilia instrumenta ad discretionem bonorum, malorumque munerum. I. ebenum genus ligni nigri, quod incisum vertitur in lapidem, ex quo dicitur altare in domo Domini fuisse, vbi ignis semper erat. Vat. A.* crystallum = *perspicuitatem. I.* 72. liuida = *sordida. I.* 74. luctator = *non brachiis, sed oratione, vt benediceret ei. I.* 75 eousque = *vsque; tantum significat, quantum vsque. Iso.* 76. sudauit = *luctabatur, laborauit. I.* 77. iubar = *sol, splendor diei. I.* 79. femur = *figurata locutio, i. victum habens.*

COMMENTARIVS.

71. Vide Plinium lib. XII. cap. IV. Vtroque modo dicitur *ebenus*, et *ebenum*, et scribitur etiam *bebenus*. Plinius ait, duo esse ebeni genera, sed melius *arboreum trunco enodi materia nigri splendoris*. De crystallo vide eundem lib. XXXVII. cap. II., et alios, qui de fossilibus agunt. Prudentii sententia ex Isaiae cap. I. v. 18. desumpta est:

72. Pro *terge* in V.A., et Alex. *tergens*; ita etiam Bong., et a sec. ma. Hails. Reliqui *terge*. Vet. cod. in edit. coloniens. mendose *tegens*. Aduerte, promiscue vsurpare Prudentium *tergere*, *illuminare*, *purgare*; *inficere*, *noctem*, *atras nubes*, *picem*, *ebenum*, vt significet, a deo peccata deleri. Ita supra ex communiori lectione *fucis illita luce purgentur*.

73. Narratur haec historia Genes. cap. XXXII., cuius etiam meminit Oseas c. XII. Prudentius anagogice eam interpretatur. S. Ambrosius lib. II. de Iacob, et vita beata cap. VII. in simili interpretatione versatur. Huc pertinet Prudentii conclusio vers. 90. Teolius edidit *caerulea* pro *caerula*, nisi si forte mendum est typographicum. Retine *caerula*. Infra etiam hymn. quinto v. 41. *caerulae noctis*.

74. Contra Isonem, et brachiis, et oratione pugnam illam factam, plerique exponunt.

75. Aldus legit *Eousque lux surgeret*, vbi omittitur *dum*. Fabricius separat hoc pacto *Eo vsquedum*. Iso alio modo. Poteris etiam scribere *Eo vsque dum*. Oxon. *Quousque* pro diuersa scriptura. Heinsius suspicabatur *Eoa dum lux surgeret*.

76. Legunt *impar praelio* Rat., Widm., Bong., Ald., Nebr., Vatt. I., O., P., Vulg. Sed Giselinus optime ex suo ms., et Dauentr. emendauit *praelium*, quod confirmauit Heinsius ex suis, et poetae stylo, qui saepe cum accusandi casu vtitur verbo *sudo*, vt Claudianus, *quae praelia sudas? Praelium* etiam Vat. A., et alii antiquissimi cum Alex.

78. Weitzius coniecit, et legit *luxante* ex mendo in Gold. *laxante*, quod extat

Culpae vigorem perdidit.
Nutabat inguen saucium,
Quae corporis pars vilior,
Longeque sub cordis loco
Diram fouet libidinem.
Hae nos docent imagines,
Hominem tenebris obsitum,
Si forte non cedat deo,
Vires rebelles perdere.
Erit tamen beatior,
Intemperans membrum cui
Luctando claudum, et tabidum
Dies oborta inuenerit.
Tandem facessat caecitas,

GLOSSAE VETERES.

V. A. 80. culpae = *luxuriae*. *I.* 81. inguen = *synecdoche*. 82. quae = *vbi*. vilior = *est*. *I.* 83. cordis = *sensus*. *I.* 86. tenebris = *peccatis*. *I.* 87. si forte = *si fortuito*. *I.* 89. beatior = *sc. ille*. *I.* 90. intemperans membrum = *indomita libido*. *I.* 91. claudum = *marcidum*. *I.* 92. dies = *finis*. oborta = *quasi exorta*. *I.* 93. fatescat = *discedat*,

COMMENTARIVS.

etiam in Vat. I. Sed cur *lapsante* reiicietur, quod omnes habent? Vox haec Virgilii est in eandem significationem.

80. Dicam potius *pertinaciae*, qua deo restitit, quam *luxuriae* cum Isone.

81. Pro coxendice positum est *inguen*. Neruus femoris tactus, et emarcuisse dicitur: nempe ille neruus, qui ligat caput ossis, quod in cotylen, siue acetabulum inseritur.

83. Pro *loco* male *luco* Egm., et Pal.

90. Dissyllabum est *cui*, et pes iambus.

92. Fabricius ait: *Beatitudinem in abstinentia, et castitate ponit, quibus luctamur contra intemperantiam, ac libidinem. Sed non is verus, et propius poetae sensus est*. At alium sensum non exprimit ipse Fabricius. Prudentius in sacra litera interpretanda insistit, scilicet vers. 31. *Ortusque est ei statim sol, postquam eggressus est Phanuel: ipse vero claudicabat*. Noctem, et tenebras intelligit peccatum, solis ortum Iesu Christi gratiam. hinc beatum vocat, quem Christus, edomitis cupiditatibus, illuminauerit. Quae interpretatio sequentibus versibus maxime corroboratur.

93. *Fatescat*, aut *fatiscat* legit Iso; Weitz., et Wid. *fatescat*, sed in Wid. supra *facessat*. Gis. ad oram 1. editionis *fatiscas*, et mox *Errore traxisti auio*. Georgius Remus videtur legisse *fatescas*, aut *facessas*, qui vers. 94. legendum monet *Errore traxti deuio*. In Vat. I. *fatiscat*. In Prag., et Rat. *fatiscat*. Sequor Vatt. A., O., vetustiores Heinsii, Ald., Nebr., et alios, qui legunt *facessat*.

Quae nosmet in praeceps diu
Lapsos sinistris gressibus
Errore traxit deuio.
Haec lux serenum conferat,
Purosque nos praestet sibi.
Nihil loquamur subdolum,
Voluamus obscurum nihil.
Sic tota decurrat dies,
Ne lingua mendax, ne manus,
Oculiue peccent lubrici,
Ne noxa corpus inquinet.
Speculator astat desuper,
Qui nos diebus omnibus,
Actusque nostros prospicit
A luce prima in vesperum.
Hic testis, hic est arbiter,
Hic intuetur, quidquid est,
Humana quod mens concipit:
Hunc nemo fallit iudicem.

GLOSSAE VETERES.

facessat. I. 97. haec lux = *Christus*. serenum = *serenitatem*. I. 100. voluamus = *cogitemus*. I. *Vat. A.* 101. dies = *vita*. I. 103. lubrici = *instabiles*. I. 104. noxa = *culpa*. I. 105. speculator = *Christus*. *Iso*. 108. a luce prima = *infantia*. in vesperum = *senectam*. I. 111. concipit = *meditatur*. I.

COMMENTARIVS.

96. Alii, qui legunt *fatiscas*, aut *facessas*, hic scribunt *Errore traxisti auio*, aut *traxti deuio*. Vide vers. 93.

102. Rat. *nec manus*. Ita Vatt. I., et P.

103. Vat. A, Egm., Bong. *oculine*. Melius alii *oculiue*. Vat. P. *nec peccent*.

105. Hanc sententiam, quod deus vbique praesens est, et corda intuetur, christiani omni tempore prae oculis habuerunt, et in ecclesiastico officio prudentissime inseruerunt. Plura in eam rem congerunt Ouzelius, Wouerus, Elmenhorstius ad Minucii locum: *Quanto magis deus auctor omnium, ac speculator omnium, a quo nullum potest esse secretum, tenebris interest, interest cogitationibus nostris, quasi alteris tenebris?* Haec nostri poetae verba ab antiquitatum ecclesiasticarum scriptoribus, aliisque, dum hoc argumentum tractant, proferri solent, et vel in primis emicant.

107. *Actus*, *vs*, pro actione passim veteres christiani scriptores.

108. Teolius ad oram *e luce*.

III. HYMNVS ANTE CIBVM.

O Crucifer bone, lucisator,
Omniparens, pie, verbigena,
Edite corpore virgineo;
Sed prius in Genitore potens,

GLOSSAE VETERES.

2. verbigena = *verbo genite*. *I. Vat. A. verbo genite : tantum masculinum, quia solus Christus est genitus*. *Vat. T. verbo genitum*. *Vat. B.*

COMMENTARIVS.

Ante cibum. = Christianorum vetus hic mos est, vt ante cibum deum orent. Tertullianus Apolog. cap. XXXIX. *Nec prius discumbitur, quam oratio ad deum praegustetur*. In Codice Ecclesiae Hispan. edito a Dominico Lopez de Barrera Can. LXV. ex XII. Carthag. *Non oportet, clericos, vel laicos religiosos ante sacram horam diei tertiam inire conuiuia, neque aliquando clericos, nisi hymno dicto, edere panem, et post cibos gratias auctori deo deferre*.

1. Ald. primum *lucis sator*, postea correxit *lucisator*, in Rat. etiam a pr. ma. *lucis sator*, Pal. *lucis auctor*. Burmannus lib. IV. Propertii eleg. III. ad v. *Lucis et auctores* affert Prudentii hunc locum, et ait, in Egm. legi *lucis auctor*, et ad marginem *lucis sator*. Vera lectio *lucisator*, ex cuius verbi nouitate aliae lectiones falsae inductae sunt. Prudentius hoc vocabulum, vti mox *omniparens*, et *verbigena*, et prius *crucifer* ex similium imitatione formauit. quamquam *omniparens* Virgilius etiam vsus est Aen. VI. v. 595. S. Prosper epigr. XXXIX. effinxit, *omnitenens*, et epigr. LXI. *omnicreator*.

2. Vat. A. *omnipotens* pro *omniparens*. Chamillardus hoc loco hallucinatur: negat enim sensum poetae esse, vt *verbigena* intelligatur *verbo genitus*, atque ipse exponit *verbum genitum*. Du Cangius in Glossario pariter affirmat, Isonem male exposuisse *verbo genitum*, et adducit versus ex Mamotrecto ad 4. Reg. c. 25. ex Graecismo: *Communis generis sunt, quae componis ab illis*. - *Excipe* VERBIGENA, *quod Christo conuenit vni*. Sed non dubitandum, quin sensus poetae sit *Verbo genitus*, quandoquidem hymno XI. v. 17. idem repetit: *Ex ore quamlibet Patris* - *Sis ortus, et Verbo editus*, vbi Chamillardus interpretatur: *et editus, quando Pater nos est allocutus*. Quanam vero ratione Filius possit dici *Verbum verbo genitum*, theologice explicat Petauius lib. VI. cap. IX. *Non tamen mirum videtur, in hunc modum ista pronunciari, vt ipsa Patris sapientia, qua sapiens est, appelletur Filius, ... illud ab vsu communi remotius, idem et de λόγω a veteribus vsurpari, non solum quatenus rationem, sed etiam quatenus verbum significat*. Et cap III. num. V. *Siquidem Verbum persona de Verbo Patre, id est, ratione vel intelligentia oritur*. Weitzius ad hunc Prudentii locum citat S. Augustinum l. XI. Confes. cap. VII., et S. Cyprianum in Expositione Symboli. Chamillardus putauit, eos hoc vocabulo *Verbigena* vsos fuisse, idque fidenter affirmauit. At neque Augustinus, neque Ruffinus Aquileiensis, cui illa *Expositio* adiudicatur, quidquam afferunt, quo Prudentii locutio possit explanari, nedum vocem *Verbigena* vsurpant. Lamius, contra Clericum defendens Prudentium, existimat, quum hoc loco, tum hymno XI. poetam loqui de secunda generatione, qua Verbum caro factum est. Hanc opinionem eo hymno XI. expendam.

4. Vat. vnus apud Teol. *manens* pro *potens*.

Astra, solum, mare quam fierent.
Huc nitido, precor, intuitu
Flecte salutiferam faciem
Fronte serenus: et irradia,
Nominis vt sub honore tui
Has epulas liceat capere.
Te sine dulce nihil, Domine:
Nec iuuat ore quid appetere,
Pocula ni prius, atque cibos,
Christe, tuus fauor imbuerit,
Omnia sanctificante fide.
Fercula nostra deum sapiant,
Christus et influat in pateras:
Seria, ludicra, verba, iocos,
Denique quod sumus, aut agimus,
Trina superna regat pietas.

GLOSSAE VETERES.

14. fauor = *laus*. imbuerit = *benedicat*, *sanctificet*. *I.* 16. fercula = *per id, quod continet, id quod continetur, per fercula cibos*. *Vat. A.* 17. pateras = *mensas*. *Patena est dicta a patendo. Patera vero, i. vas aptum receptui potus I.* 18. seria = *senum. Serium est honestas, inde seria pluraliter, honesta*. ludicra = *iuuenum*. iocos = *infantum*. *I.* 19. quod sumus = *et nos, et actus nostros regat superna pietas*. agimus = *facimus*. *I.*

COMMENTARIVS.

14. Similes preces ante cibum faciendas praescribit Origenes tom.II. pag.36. lib.II. in Ioannem.

15. In proleg. num. 170. dixi, quid sit, *Omnia sanctificante fide*.

16. Prudentius hortatur, vt fercula nostra deum sapiant, et videtur indicare, quod ait S. Cyprianus lib. ad Donatum in fine: *Sonet psalmos conuiuium sobrium; et vt tibi tenax memoria est, voce canora aggredere hoc munus ex more: magis charissimos pasces, si sit nobis spiritualis auditio, prolectet aures religiosa mulcedo*. Similia habent alii SS. Patres. S. Bernardus lib. II. Ep. II. verba S. Cypriani, a nobis allata, pro tulisse dicitur a Weitzio, quae ego in Bernardo minime inuenio.

18. Si placet, ita distingue, vt ludus sit in actione, iocus in verbis; et postulat poeta, actiones, et verba a deo dirigi tam ea, quae ad continentiam pertinent, quam quae ad eutrapeliam, siue ad animi quamdam remissionem: de qua virtute theologi agunt cum S. Thoma 2. 2. quaest. 168. art. 2.

20. Heinsius *superne* pro *superna* praefert cum Put., Alt., Egm., quibus consonat Alex., et adhaerent recentiores editi, quia *superne* syllabam postremam corripit. Non inficior, eam syllabam communem esse. sed retineo *superna* cum Isone, Hincmaro, Gothescalco, vetustissimis

Hic mihi nulla rosae spolia,
Nullus aromate fragrat odor:
Sed liquor influit ambrosius,
Nectareamque fidem redolet
Fusus ab vsque Patris gremio.
Sperne, camoena, leues hederas,
Cingere tempora queis solita es,

GLOSSAE VETERES.

21. spolia = *sicut antiqui faciebant*. *I*. 22. aromate = *hoc aroma facit in singulari numero, nominatiuo*. *I*. 23. ambrosius = *dulcis, diuinus, pro diuino ponitur, ambrosia est cibus deorum*. *I*. 24. nectaream= *puram*. *I*. 25. abusque = *abusque, et adusque licenter dicimus*. *I*. 26. camoena = *camoenae dicuntur quasi canenae a canendo*. leues = *vanas*. *Iso*. 27. queis = *quibus*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

Vatt. A., I., O., P., Vrb.. Rat., Prag., Ald., Gis., Weit., aliis plerisque. Gothescalcus, vt aduersus Hincmarum probaret, recte dici, TRINA DEITAS, haec Prudentii verba cum aliis in medium protulit. Hincmarus in libro *De non trina deitate* respondet, Prudentium metri necessitate dixisse *trina pietas*, et alibi (in fine hymni de nouo lumine sabbati paschalis) *numine triplici*, vel sicut in quibusdam codicibus legitur *nomine triplici*, et rursus (in praef. Apotheos.) *Est tria summa deus, trinum specimen*. Quas locutiones improbat ipse Hincmarus, concedit tamen, ab Aratore dici *trina potestas, trinum nomen*, a Prospero *trina maiestas*, a Sedulio *trina fides*, et, *Quod simplex triplicet, quodque est triplicabile, simplet*, et explicationem congruentem addit: *Hoc tantum dixisse sufficiat, quia* TRINAM PIETATEM *Prudentius*, TRINAM POTESTATEM *Arator*, TRINAM MAIESTATEM *Prosper, pro personis Patris, et Filii, et Spiritus sancti, qui relatiue in sancta Trinitate dicuntur, substantialia nomina* pietatem, potestatem, maiestatem posuerunt. Vide Com. v.2. Psychom.

21. Hic quidem erat ethnicorum mos. at christiani veteres adeo ab vnguentis, et odoribus in conuiuiis abstinebant, vt id ethnici ipsis exprobrarent, quod liquet ex verbis Minucii Felicis: *Non floribus caput nectitis, non corpus odoribus honestatis: reseruatis vnguenta funeribus*. Vide Clementem Alexand. lib.II. Paedag. cap.VIII., et S. Chrysostomum tom. II. Conc. I. de Lazaro. Pro *rosae* Prag. in marg. *rosea* male.

22. Alii, *flagrat* vel *fraglat* scribunt.

24. Vt *ambrosia* deorum cibus est, ita potus eorum *nectar*.

25. Solet praeponi *vsque*: Virgilius tamen *ab vsque Pachyno* dixit.

26. Camoenas quasi canenas a canendo dici tradit Macrobius lib. II. in Somn. Scipion. cap.III. Poetae ex hederis quoque coronas sibi imponebant, quia Bacchi, et Apollinis paria censebantur numina. Horatius lib. I. Ode I. *Me doctarum hederae praemia frontium - Dis miscent superis*. Ouidius lib. I. Eleg. VI. *Deme meis hederas, bacchica serta, comis. - Ista decent laetos felicia signa poetas: - Temporibus non est apta corona meis*. Confer Carolum Paschalem de Coronis edit. 1610. pag. 60. lib. I. cap. XVIII., qui hunc Prudentii locum cum laude *pii poetae* allegat.

27. Ex hoc versu aliquis colliget, Prudentium carminibus profanis componendis indulgere solitum. Non ita iudico. Nam poesin vniuerse alloquitur, vt potius dei laudes, quam alia inepta canat. Adi Prolegom. num. 63.

Sertaque mystica dactylico
Texere docta liga strophio,
Laude dei redimita comas.
Quod generosa potest anima,
Lucis, et aetheris indigena,
Soluere dignius obsequium:
Quam data munera si recinat,
Artificem modulata suum?
Ipse homini quia cuncta dedit,
Quae capimus dominante manu,
Quae polus, aut humus, aut pelagus
Aere, gurgite, rure creant,
Haec mihi subdidit, et sibi me.
Callidus illaqueat volucres
Aut pedicis dolus, aut maculis,

GLOSSAE VETERES.

28. sertaque mystica = *corona*. I. 29 strophio = *cingulo aureo, strophium est cingulum. strophos enim dicitur graece conuertere: hinc dictum strophium, eo quod a posterioribus ad anteriora conuertitur. I. strophium est cingulum ita dictum, quod a renibus ad anteriora conuertitur, strophe enim est conuersio. V. A.* 30 redimita = *figurata constructio* comas = *per comas*. *I.* 31. generosa = *nobilis a deo creata*. *Iso.* 32. indigena = *incola*. *Iso.* 34. data = *sc. sibi a Domino*. *I.* 35. artificem = *Christum*. *I.* 36. ipse = *artifex*. *I.* 39. aere = *in aere*. *I.* 40. haec mihi = *potestati hominis subdidit omnia creata, et hominem subdidit sibi*. *I.* 41. callidus = *ingeniosus*. *I.* 42. pedicis = *pedicae sunt impedimenta gressuum. pedica est laqueus, quo aues capiuntur*. maculis = *retibus*. *I.*

COMMENTARIVS.

29. Hoc loco *strophium* intellige coronam cum Nebrissensi; est enim strophium, quidquid circumflectitur, et cingit, vt corona, cingulum. Plinius lib. XXI. c. II. *Tenuioribus vtebantur antiqui coronis*, STROPHIA *appellantes*. Sensus est: *Camoena, docta texere serta mystica, liga tempora strophio dactylico*; quia carmen hoc est dactylicum. Ita fere interpretatur Chamillardus, nisi quod addit, *O mea musa*, quod mihi non probatur.

34. Hos duos versus ita interpungit Giselinus, *Quam data munera, si recinat - Artificem modulata suum*, quem sequuntur Heins., Chamil, et alii. Melius Aldus, *Quam data munera si recinat - Artificem modulata suum*, aut, vt nos distinximus, sensum secuti; quam distinctionem exhibet etiam Teol., sed in textu omissa est virgula post *recinat*, quae in nota apparet.

36. Prag. *qui* pro *quia* male.

41. Lege Manilium lib v. de artibus volucres, piscesque capiendi.

42. *Maculas* pro retis foraminibus vsurpauit Cicero: hinc hispani *mallas* dicunt, quod Nebr. obseruauit. Pro reti aliquando sumitur, vt apud Varronem l. III. de re rustica c. XI., et hoc loco apud Prudentium.

Illita glutine corticeo
Vimina plumigeram seriem
Impediunt, et abire vetant.
Ecce per aequora fluctiuagos
Texta greges sinuosa trahunt:
Piscis item sequitur calamum,
Raptus acumine vulnifico,
Credula saucius ora cibo.
Fundit opes ager ingenuas
Diues aristiferae segetis
Hic, vbi vitea pampineo
Brachia palmite luxuriant,
Pacis alumna vbi bacca viret.
Haec opulentia christicolis
Seruit, et omnia suppeditat.
Absit enim procul illa fames,
Caedibus vt pecudum libeat

GLOSSAE VETERES.

43. glutine = *de cortice gluten efficitur*. *I.* 44. vimina = *virgulta*. *I.* 46. fluctiuagos = *per fluctus vagantes*. *I.* 47. texta = *retia*. *I.* 48. calamum = *hamum*. *I.* 50. credula = *qui credidit*. saucius = *sauciata habens*. *I.* 51. ingenuas = *innatas, nobiles*. *I.* 53. hic = *in isto loco, vbi ager est*. *I.* 54. luxuriant = *abundant*. *I.* 55. pacis = *insigne pacis ferebatur antiquitus oliua*. *I.* 57. omnia = *ea necessaria*. suppeditat = *subiicit*. *suppedito, vel suppeditor significat subministro vel auxilior vnde suppetium nomen. inde etiam pluralem legimus, vt nostra ei sint suppetia i. auxilia*. 58 absit = *longe a christicolis*. *I.*

COMMENTARIVS.

44. Hails. habet *plumigenam* pro *plumigeram*. Nebrissa *seriem* exponit aues, quae gregatim, et ex serie volant, sicut grues. Intelligi etiam potest multitudo quarumlibet auium, aut simpliciter series plumigera est genus volucrum.

48. *Calamus* est arundo, qua trahitur piscis: *acumen vulnificum* est hamus. Prudentius saepe vtitur vocabulo *texta*, vt *texta linea*, *spinea*, *squamosa*.

51. Nebrissa interpretatur *ingenuas*, *quas decet homines ingenuos esitare*. Sed *ingenuum* est natiuum, proprium, non arte paratum; sic Lucretius lib. I. *ingenui fontes*, Ausonius *ingenuam aquam*, Iuuenalis *ingenuum tophum* dixerunt.

57. Aliqui *suppetiae*, *arum* deriuant a *suppeto*, *latenter peto*, et *suppedito* a *subiicio pedibus*. Hinc glossa Isonis *suppeditat* - *subiicit*. Aldus pro *suppeditat* habet *suppeditant* mendose.

58. Quo sensu Prudentius haec de abstinentia a carnibus quadrupedum pronunciet, disserui in Proleg. cap. XVI.

Sanguineas lacerare dapes.
Sint fera gentibus indomitis
Prandia de nece quadrupedum:
Nos oleris coma, nos siliqua
Foeta legumine multimodo
Pauerit innocuis epulis.
Spumea mulctra gerunt niueos
Vbere de gemino latices,
Perque coagula densa liquor
In solidum coit, et fragili
Lac tenerum premitur calatho.

GLOSSAE VETERES.

61. fera = *siluatica, extranea*. indomitis = *quae non habent iugum christianitatis*. I. 63. siliqua = *vagina leguminis*. *Demonstrat, siliquas esse folles, vel thecas esse omnium leguminum, vnde Virgil. siliqua quassante, i. resonante*. I. 64. foeta = *plena*. I. 65. pauerit = *pro pascat*. I. 66. mulctra = *mulctrale est locus, vbi mulgentur animalia: mulctrum vero vasculum, in quo mulgentur*. I. *mulctra vas, in quo mulgetur, mulctrale locus, in quo*. *Vat. T.* 67. vbere = *sc. ouium*. I. 68. coagula = *sunt vasa, quae*

COMMENTARIVS.

62. Scribunt *quadripedum* Heins., et Cham., nisi mendum est vtrobique.

63. Cibus hic designatur plebis infimae. Persius Sat. III. *siliquis, et grandi pasta polenta*. Horat. lib. I. epist. I. *viuit siliquis, et pane secundo*. Siliquae quaedam sunt esculentae, quaedam non: aliquae coctae eduntur totae, vt phaseolorum, aliquarum sola superficies, vt pisorum, et ciceris columbini. Vide Becmanum de Origin. ling. lat. verbo *Siliqua*.

65. S. Hieronymus ep. 43., olim 18. hos cibos cum his, qui sequenti stropha memorantur, commendat: *Ibi cibarius panis, et olus nostris manibus irrigatum, et lac deliciae rusticanae, viles quidem, sed innocentes cibos praebent*.

66. Nebrissa ait, *mulctra* esse vasa exceptoria lactis, quae et *mulctralia* dicuntur, ex Virg. IV. Georg. *implebunt mulctralia vaccae*. Quo loco alii legunt *mulgaria*, alii *mulctraria*, eodem tamen sensu, vt vasa lac excipientia intelligantur. In Egm. *mulctra gerit* non male pro diuersa scriptura: nam femininum etiam est *mulctra*.

67. Vber etiam est caprarum, et boum, quae *bina vbera* habent. Sues, canes, et alia animalia plures foetus alunt, ideoque pluribus vberibus praedita sunt.

68. *Coagulum* est a *coactum*, quia cogit, et densat. hinc *densa* vocat coagula ex effectu. Aliud est *calathus*.

70. Tria hic distinguntur lactis genera, aliud bibendum, quod mulctris geritur, aliud densum, et in solidum coactum in coagulis, aliud pressum calatho. *Calathus* graecum est, latine *fiscina*, qua lac premi solet. Distinctum est autem lac ita pressum a lacte coacto. Lac pressum puto esse illud casei teneri genus, quod itali vocant *rauiggiuolo*. de quo etiam intelligo Virgilii locum Ecloga I., *et pressi copia lactis*.

Mella recens mihi cecropia
Nectare sudat olente fauus:
Haec opifex apis aerio
Rore liquat, tenuique thymo,
Nexilis inscia connubii.
Hinc quoque pomiferi nemoris
Munera mitia proueniunt:
Arbor onus tremefacta suum
Deciduo grauis imbre pluit,
Puniceosque iacit cumulos.
Quae veterum tuba, quaeue lyra
Flatibus inclyta, vel fidibus,

GLOSSAE VETERES.

et calathi, vbi coagulatur lac. Iso. 71. cecropia = *a loco, vbi abundant. Iso.* 72. sudat = *stillat. I.* 73. opifex = *hic, et haec opifex. I.* 74. liquat = *extenuat. I.* 76. hinc = *a rure. I.* 78. tremefacta = *concussa, vel quassata. I.* 79. deciduo = *desursum cadente. I.* 80. puniceos = *rubicundos, vnde et mala punica dicimus. vel rubeos, vt sunt mala granata. Iso.* cumulos = *mala granata. Vat. A.* 81. veterum = *sapientum. Iso.*

COMMENTARIVS.

71. Mel Atticum est celeberrimum: Cecrops autem Athenas condidit.

74. In Bong. est *liquet* pro *liquat*, non recte. Nectar mellis *olens* dicitur, quia ipsa mella *redolent thymo*.

75. Apes non *indulgere concubitu* ad procreandos foetus Virgilius, Plinius, aliique passim docent. Nunc aliqui tenent, et obseruatum asseuerant, necti etiam apes, vt prolem generent: distinguunt apes feminas, quae rarissimae sunt, mares, qui non ita sunt rari, et apes communes sexu carentes, et mellis opifices, quarum maxima pars est. Mel cibum olim fuisse abstinentium, apparet ex S. Ioanne Baptista, qui eo pasci solitus erat.

76. Aldus habet *Hic*, quod non omnino displicet. Hic alius cibus ieiunantium, *munera mitia* (matura, vt *mitia poma* apud Virgilium) *arborum*. Quin etiam interdum christiani xerophagiam, hoc est, aridum victum adhibebant, ipsa vuidiora poma respuentes. Tertullianus cap. I. de ieiuniis, iam haereticis implicitus, nouitatis notam a suis depellit, quod *Xerophagias obseruemus, siccantes cibum ab omni carne, et omni iurulentia, et vuidioribus quibusque pomis, nequid vinositatis vel edamus, vel potemus; lauacri quoque abstinentiam congruentem arido victui.*

81. Comprehendit carmen heroicum, et lyricum; in quo vtroque genere veteres praestiterant.

82. Plerique legunt *inclyta*, *inclita*, vel *incluta*, quod perinde est. Vat. A. supra minutiori charactere, *incita*, in Rat., et Egm. ex *inclita* correctum *incita*. Idem in Gold. ex correctione. Bong., Vrb., Ald., Gis., et alii vulg. *incita*, quod posset sustineri, etiamsi mox *incita* subsequatur. Gallandius praetulit *incita*.

Diuitis Omnipotentis opus,
Quaeque fruenda patent homini,
Laudibus aequiparare queat?
Te, Pater optime, mane nouo,
Solis et orbita quum media est,
Te quoque luce sub occidua,
Sumere quum monet hora cibum,
Nostra, deus, canet harmonia.
Quod calet halitus interior,
Corde quod abdita vena tremit,
Pulsat et incita quod resonam

GLOSSAE VETERES.

87. solis et orbita quum media = *media die*. I. 88. occidua = *vespere*. I. 90. harmonia = *modulatio*, *suauissimum carmen*, *vel organum*: *harmono graece cano*, *inde harmonia*, *cantus cum laudibus*. I. *hoc, quod viuo, et quod loqui possum, sit laus dei*. Vat. A. 91. halitus = *spiritus* I. 93. incita = *commota*. resonam = *sonoram*. I.

COMMENTARIVS.

85. Heinsius scribit *aequiperare*.

86. Putant aliqui, his quinque versibus denotari actiones gratiarum, quae deo fieri debent, quoties cibus sumitur, nempe mane, meridie, et vespere, praetermissis commessationibus, quae christianos minime decent. Ab his quam longissime dissentio. Prudentius hoc loco sacram scripturam, et veterum christianorum consuetudinem exprimit. Psalmo LIV. v. 17., et 18. *Ego autem ad deum clamaui: et Dominus saluabit me. Vespere, et mane, et meridie narrabo, et annunciabo: et exaudiet vocem meam*. Haec sunt tria tempora, quibus Daniel quotidie orabat cap. VI. v. 10. Apostolos easdem tres horas, quas *tertiam*, *sextam*, et *nonam* appellant, orationi destinasse ex Actibus Apostolorum, Clemente Alexandrino, et Cypriano colligitur. Tomo III. anecdotorum Muratorii integer est liber Tertulliani de oratione, vbi cap. XXV. ait: *De tempore vero non erit otiosa extrinsecus obseruatio etiam horarum quarumdam: Istarum dico communium, quae diei interspatia signant, Tertia, Sexta, Nona, quas solemniores in scripturis inuenire est. Primus Spiritus sanctus congregatis discipulis hora tertia infusus est. Petrus qua die visionem communitatis omnis in illo vasculo expertus est, sexta hora ascenderat orandi gratia in superiora. Idem cum Ioanne ad nonam in templum adibat, vbi paralyticum sanitati reformauit suae*. Vide notas Muratorii. Ex Tertulliani loco alium S. Isidori lib. VI. orig. cap. XIX. corrigendum monuit me cl. Giouenazzius. *Petrus*, ait Isidorus, Tertullianum excribens, *qua die visionem communicationis in illo vasculo expertus est, sexta hora orandi gratia ascenderat*. Legendum *visionem communitatis omnis*. Sed et ex Isidoro emendari poterit Tertullianus: PRIMVM *enim sanctus Spiritus congregatis discipulis hora tertia est infusus*. Ita Isidorus. In Tertulliano ergo lege PRIMVM *Spiritus sanctus*, non, PRIMVS.

90. Vat. A. glossa pertinet ad explicandam stropham sequentem. Weitzius legit *canit* pro *canet* cum Widm., Hails., Gold., Sed *canet* nostri omnes, Ald., Gis., Put., Oxon., Heins., Pal.

93. *Resonat* male Aldus.

Lingua

Lingua sub ore latens caueam,
Laus superi patris esto mihi.
Nos igitur tua, sancte, manus
Caespite composuit madido,
Effigiem meditata suam:
Vtque foret rata materies,
Flauit, et indidit ore animam.
Tunc per amoena vireta iubet
Frondicomis habitare locis,
Ver vbi perpetuum redolet,
Prataque multicolora latex
Quadrifluo celer amne rigat.
Haec tibi nunc famulentur, ait,
Vsibus omnia dedo tuis:
Sed tamen aspera mortifero
Stipite carpere poma veto,

GLOSSAE VETERES.

95. esto = *sit*. *I.* 96. manus = *diuinitas.I.* 97. composuit = *creauit*. *I.* 98. effigiem = *similitudinem*. *I.* meditata = *sic et Virgil. de Iunone: Inachiae pestem meditata iuuencae*. *Vat. A.* 99. rata = *perfecta*. *I.* 101. per amoena = *in paradiso*. vireta = *virentia*. *I. Vbicumque duo adiectiua ponuntur, vnum pro fixo accipiendum est, sic hic, amoena per vireta, i. per amoenitatem virentem. V. A.* 103. redolet = *sc. flores*. *I.* 104. multicolora = *varia*. *I.* latex = *fons*. *I.* 105. quadrifluo = *quia quatuor sunt flumina paradisi*. *I.* 106. ait = *deus*. *I.* 107. dedo = *sponte trado*. *I.* 109. stipite = *arbore*. *I.*

COMMENTARIVS.

96. Pro *sancte*, quod optimi, et plerique habent, legunt *sancta manus* minus bene Prag., Rat., Weitz., Gis. 1. ed., Vatt. I., O.

97. Pro *luto* posuit poeta *caespitem madidum*. Festus: *Caespes est terra in modum lateris caesa*, quum herba, siue fructus recisus, et truncatus est. Apud Isidorum lib. XVI. c. VI. Orig. *Caespites sunt frutices*. Vide Psych. v. 904. *Nam viscera limo - Effigiata premunt animam etc.*

100. In margine Vat. A. *Ore animam dedit ex proprio*, quem versum Put., et Vat. O. habent in textu ipso, et concinniorem vulgato Heinsius dicit. Fortasse diuersa est lectio eiusdem auctoris ex duplici editione operum nata. Alludit ad Gen. cap. II. v. 7. Reliqua, quae hic narrat, eodem loco legere poteris.

101. Vat. A. pro *tunc* habet *hunc* minus bene, et *directa* male pro *vireta*, quod est supra. Glossae eiusdem, et Isonis non placent. *Viretum* est nomen fixum, seu substantiuum, non adiectiuum. Paradisum simili modo describit Poeta hym. 5. v. 113., et Hamart. v. 856.

107. Ad oram V. A. *nisibus* pro *vsibus*, quod omnino retinendum.

Qui medio viret in nemore.
Hic draco perfidus indocile
Virginis illicit ingenium,
Vt socium malesuada virum
Mandere cogeret ex vetitis,
Ipsa pari peritura modo.
Corpora mutua (nosse nefas)
Post epulas inoperta vident,
Lubricus error et erubuit:
Tegmina suta parant foliis,
Dedecus vt pudor occuleret.
Conscia culpa deum pauitans
Sede pia procul exigitur.
Innuba femina quae fuerat,

GLOSSAE VETERES.

110. nemore = *paradisi*. *I.* 111. hic = *tunc*. perfidus = *perdens fidem*. *I.* indocile = *valde docile*; *in enim praepositio aliquando auget*; *vt impulsus*, *intonsus*. *Vat.* *A.* 112. illicit = *decipit*. *I.* 114. vetitis = *pomis*. *I.* 119. parant = *praeparant*. *I.* 122. exigitur = *expellitur*: *I.* 123. innuba = *virgo prius in paradiso*. *Vat.* *T.*

COMMENTARIVS.

110. Rat. *medica* pro *medio*, sed abrasum est *c*, et recte. nam Gen. cap. II, v. 9. lignum etiam vitae in medio paradisi.

111. Nebrissa *indocile* accipit aut pro indocto, et rudi, aut pro indocili bonarum artium, quae in femina non reperiuntur, teste Aristotele. Ego intelligo Euae ingenium indocile dei praecepto non vescendi pomo vetito; quo Adam, et Eua obstricti erant. Nam praeceptum *Ne comedas* ponitur in singulari per enallagen pro *Ne comedatis*, vti septuaginta habent. Nonnulli docent, Euam ante hoc praeceptum fuisse conditam, quamuis eius formatio postea referatur.

112. Pro *illicit* habet *allicit* Prag.

116. Aldus ita interpungit. *Corpora mutua nosse nefas*. - *Post epulas inoperta vident* - *Lubricus error et erubuit*. Melius Rat., vbi legitur *videt* pro *vident*: *Post epulas inoperta videt* - *Lubricus error*, *et erubuit*.

122. Aldus male *sede propria*.

123. Recte Nebr. explicat, *innubam* dici Euam, quia nubere est minori conditione se coniugi suo dare, et nondum illi dictum fuerat, *Sub potestate viri eris*, *et ipse dominabitur tibi*. Vide, an prosit etiam propria significatio *nubendi*. nam *nubere* est velare, operire: et *nubere*, aut *nubi* est proprium feminarum, quae caput, et genas, matrimonio copulandae, operiebant, vt pudorem flameo occulerent. Lucanus lib. II. *Non timidum nuptae leuiter tectura pudorem* - *Lutea demissos velarunt flamea vultus*. Alii *flammeum* scribunt. Eua igitur, quamuis vxor Adamo a deo data, eo sensu nupta non erat, neque flameo ad pudorem occultandum indigebat. In sacris literis hic ritus innuitur

Coniugis excipit imperium,
Foedera tristia iussa pati.
Auctor et ipse doli coluber
Plectitur improbus, vt mulier
Colla trilinguia calce terat:
Sic coluber muliebre solum
Suspicit, atque virum mulier.
His ducibus vitiosa dehinc

GLOSSAE VETERES.

128. calce = *calcaneo* . *I.* 129. muliebre solum = *plantam veretur* . *I. solum dici potest, quidquid aliquid sustinet, sic terra solum est hominum, et animalium, aer auium, mare piscium, solum, i. plantam. Vat. A.* 130. suspicit = *sc. super se, timet. I. timet . Vat. A. timeam . Prag.* 131. his ducibus = *colubro, et muliere . I.*

COMMENTARIVS.

Gen. cap. XXIV. v. 65. vbi Rebecca, conspecto Isac, *tollens cito pallium, operuit se . . . Qui introduxit eam in tabernaculum Sarae matris suae, et accepit eam vxorem.* Obnubere, seu velare caput in feminis subiectionis est signum ex 1. ad Corint. v. 5. et seqq. *Omnis autem mulier orans, aut prophetans, non velato capite, deturpat caput suum . . . Vir quidem non debet velare caput suum : quoniam imago, et gloria dei est, mulier autem gloria viri est . Non enim vir ex muliere, sed mulier ex viro* . Hac ratione vir vxori nubere non recte dicitur, nisi quum irridetur . *Vxori nubere nolo meae*, aiebat Martialis,

128., 129. *Solum* pro pede, seu ima pedis parte frequens est . Hymn. S. Agnetis v. 116. *Nunc virginali perdomitus solo* de dracone, et Lucretius, *peragro loca nullius ante - Trita solo* . Cicero Tuscul. pag. 246. in epist. Anacharsis ad Hannonem: *Mihi amictus est scythicum tegmen, calceamentum solorum callum, cubile terra* . A solo pedis *solea* dicta, et hispanicum *suela*, aliaque similia aliarum gentium . Potest etiam dubitari, an huc pertineat, quod latini aiunt, *vertere solum, soli vertendi causa*; dicitur enim, *quo me vertam, quo te vertes, quo se vertent*, et proprie pedes alio se vertunt, non terra, quum ab ea quis recedit . Cicero tamen aliter intelligit pro Cor. p. 69. *Qui ciuitatis alicuius solum ciuitatis mutatione vertissent* : apud quem vertere solum, et mutare solum idem est . His versibus, et sequentibus insigniter comprobari lectionem Vulgatae, *Ipsa conteret caput tuum*, et B. Virginis conceptionem sine labe peccati originalis, quod ex SS. Patrum sententia in serpente est indicatum, demonstraui cap. X. Proleg. Et quoniam in hispano poeta haec interpretatio inter veteres maxime elucet, testimonium recentissimum pro eadem sententia ex Hispania petitum indicabo in *Oratione regii theologorum coetus pro tuendo immaculatae Virginis Mariae Conceptionis mysterio ad Carolum III. super hodierno huius S. mysterii cultu, piaque de illo sententia ad vlteriorem certitudinis gradum merito prouehendam*; quae edita est Matriti an. 1778., Regi Catholico Carolo III. ab Archiepiscopo Toletano Francisco Antonio Lorenzana consecrata .

130. In Prag. fuerat prius: *suspiciatque*, et supra glossa, *timeat* . Widm. *suspiciatque*, Gold. *Suspicit, vtque* .

131. Adde glossae Adamum, quem Eua *mandere coegerat ex vetitis* . Prudentius, dum *his ducibus* ruere posteritatem in facinus, et rudes auos imitari affirmat, non

Posteritas ruit in facinus,
Dumque rudes imitatur auos,
Fasque nefasque simul glomerans,
Impia crimina morte luit.
Ecce venit noua progenies,
Aethere proditus alter homo,
Non luteus, velut ille prior,
Sed deus ipse gerens hominem,
Corporeisque carens vitiis.
Fit caro viuida sermo Patris,
Numine quem rutilante grauis
Non thalamo, neque iure tori,
Nec genialibus illecebris
Intemerata puella parit.

GLOSSAE VETERES.

133. rudes = *nouos*. *Vat. T.* imitatur = *Euam videlicet, et Adam*. *I.* 137. proditus= *manifestus*. *I.* 139. hominem = *substantiam veram hominis*. *I.* 141. viuida = *viuens*. *Iso*. 142. quem = *sermonem*. *Iso*. 144. genialibus = *voluptuosis*. *I.*

COMMENTARIVS.

sentit cum Pelagianis, quorum haeresin exponit S. Prosper Carmine de Ingratis v.20., et seqq. Peccatum originale claris verbis Prudentius explicuit Apotheos. v. 911. et seqq. Et obserua, Laurentium Bertium lib.XIII. de theolog. disc. cap. II. probare, originale peccatum ad fidei pertinere fundamenta, ex Prudentii versibus Apoth. 909. et seqq. *Haec prima est natura animae*.

133. Simili phrasi Statius l.III.silu.III. *rudes populos*, *atque aurea regna colebas*. Saepe Prudentius *rudem* pro nouo, et recenti accipit.

136. Ex Virgilii Ecloga IV. *Iam noua progenies caelo demittitur alto*.

137. Christus dicitur *secundus homo*, et *nouus homo*, vti Adam *primus*, et *vetus homo*. S. Paul. I. ad Cor. cap.XV. *Primus homo de terra terrenus*, *secundus homo de caelo caelestis*.

138. Editi omnes, et plerique mss. *prius*. Rat., *primus* pro *prius* contra metrum. Melius *prior*, vt respondeat Apostoli verbis *Primus homo de terra terrenus*. Vrb. ita *prior*, quem solum sequi iuuat.

142. *Quem* legit Rat., Weitz., Thuan. a sec. man., Gis., Iso. *Quam* habet Heins. cum suis optimis, Ald., Vat. A., Prag. Vaticanis plerisque, et aliis: scilicet *quam carnem*. Magis placet *quem sermonem*.

144. Genialis saepe coniugalibus rebus tribuitur, vt *lectus genialis*, *torus genialis* apud Horatium, Virgilium, Martialem, et alios. Genius a veteribus habebatur deus, qui hominem genitum suscipit, ac tuetur. Geniales vero deos dixerunt aquam terram, ignem, aerem. Ea enim sunt semina rerum.

Hoc odium vetus illud erat,
Hoc erat aspidis; atque hominis
Digladiabile discidium,
Quod modo cernua femineis
Vipera proteritur pedibus.
Edere namque deum merita
Omnia virgo venena domat:
Tractibus anguis inexplicitis
Virus inerme piger reuomit,
Gramine concolor in viridi.
Quae feritas modo non trepidat,
Territa de grege candidulo?

GLOSSAE VETERES.

148. digladiabile = *plenum gladiis*, *periculosum*, *diuisibile*. *digladiare*, *i pugnare*. I. 149. cernua = *curua*, *quasi cernens terram*. I. 151. merita = *digna*. I. 153. inexplicitis = *innumerabilibus*. I. 154. inerme = *nocuum*. V. A. 156. non = *nonne*. I.

COMMENTARIVS.

148. Plerique scribunt *discidium*. Gis. *dissidium* non male. Sed praestat retinere *discidium*, non a *dis* et *caedo*, quod Becmanus putat, nam tunc *i* secundum esset longum, sed a *discindo* in praeterito *discidi*, sicut *excidium* ab *excindo* Gifanius Ind. Lucret. verbo *Discidium*, ait *dissidium* esse animi, *discidium* corporis, et hanc vocem *discidium* apud omnes bonos scriptores deprauatam esse, Catullum, Plautum, Tibullum, Terentium, Ciceronem minimum septies, in Pand. Florent., et apud Tacitum mansisse integram. Plura auctorum loca ipse restituit.

151. B. Virginem meruisse deum edere multi SS. Patres affirmant, vt Augustinus, Ambrosius, Hieronymus, pluresque alii. Hinc Theologi quaerunt, an B. Virgo meruerit *merito proprie dicto* esse mater dei, vel, vt loquuntur ipsi, *maternitatem dei*. Et probabili satis ratione multi affirmant, quia eisdem verbis SS. Patres probant, iustos bonis operibus vitam aeternam mereri, et Mariam Virginem meruisse, vt mater dei efficeretur. Quae omnia egregie disputat, et illustrat Franciscus Suarez tom. I. in III. part. quaest. II. disput. X. sect. VII. et VIII., qui *meritum de congruo* admittit.

153. Poeta graphice depingit serpentem, qualis a pictoribus in mysterio conceptionis solet effingi, *tractibus inexplicitis*, hoc est, in spiras, et nodos coactus, et implicitus.

154. Non video, vnde haec significatio *nocui* pro *inermi* in glossa Vat. A. sit tracta; nisi hic quoque dicas, *in* augere, vt eiusdem Vat. A. glossa supra aiebat v. III. At verus est sensus, *inerme* virus dici, quod attinet ad B. Virginem, quae viperam cernuam pedibus proterit, et omnia venena domat, scilicet a peccato originali immunis. Hinc *anguis piger*, id est, debilis.

155. Anguis dicitur *concolor in gramine viridi*, quia colubris hoc epitheton *viridis* apud Horatium, Virgilium, aliosque passim poetas tribuitur.

157. *Gregem candidulum* vocat christia-

Impauidas lupus inter oues
Tristis obambulat, et rabidum
Sanguinis immemor os cohibet.
Agnus enim vice mirifica
Ecce leonibus imperitat,

GLOSSAE VETERES.

162. leonibus = *leonem vocat diabolum ob ferocitatem*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

nos ex more sumendi vestes albas, quum baptismo abluerentur, quasi candidati essent vitae christianae, et ad animae puritatem significandam. Simili phrasi hymno I. Perist. v. 67. *Christus illic candidatis praesidet cohortibus*. Quamuis autem *omnis dies Domini sit*, vt ait Tertullianus de baptismo cap. XIX. *omnis hora, omne tempus habile baptismo; si de solemnitate interest, de gratia nihil refert*, tamen tempus solemne conferendi baptismum erant quinquaginta dies a pascha ad pentecosten, vt ex eo loco Tertulliani colligitur: *Diem bastismo solemniorem pascha praestat, quum et pascha Domini, in quam tingimur, adimpleta est*. Baptizati per octo dies candido vestitu incedebant. Ab albis baptizatorum vestibus septimanam IN ALBIS appellarunt veteres eam, quae paschalem proxime sequitur. Nunc nomen haesit *Dominicae in Albis*. In omnibus tamen feriis eius septimanae paschalis plura exhibet officium ecclesiasticum ad baptismum pertinentia, vt in hymno sabbati ad vesperas: *Ad regias agni dapes - Stolis amicti candidis*. S. Ildefonsus de cognitione baptismi cap. CXL. habet *Orationem propter albas tollendas*, et cap. CXLII. *Sermonem dicendum ad infantes in die tertia post pascha propter albas tollendas*. Fortasse respexit etiam Prudentius ad symbolum christianorum iustorum, quod erat niueus agnus, aut candida ouis, ad animae candorem significandum, ex cap. XXV. Matth. *Sicut pastor segregat oues ab baedis*. S. Paulinus Epist. XII. ad Seuerum de pictura in abside, vel absida basilicae: (dubitat enim Paulinus, *absidam* an *abside* dici debeat) *Bis geminae pecudis discors agnis genus hoedi - Circumstant solium: laeuos auertitur hoedos - Pastor, et emeritos dextra complectitur agnos*. Antiquissimus quoque est mos exprimendi in sacris calicibus parabolam pastoris ouem humeris suis ad ouile reducentis. Tertullianus lib. de Pudicitia cap. VII., quamquam iam in haeresin lapsus, verbis illustribus rem hanc testatur. *Procedant ipsae picturae calicum vestrorum, si vel in illis perlucebit interpretatio pecudis illius, vtrumne christiano, an ethnico peccatori de restitutione colliniet*. Et cap. X. *Cui ille si forte patrocinabitur Pastor, quem in calice depingis... de quo nihil libentius bibas, quam ouem poenitentiae secundae*. Prudentius versu seq. *impauidas oues* Christianos appellat.

158. *Lupus* hoc loco est diabolus. Teolius id refert ad c. XI. Isaiae v. 6. *Habitabit lupus cum agno etc.* Non assentior.

159. Prag. *rapidum* minus bene.

160. Ald. *sanguis* mendose.

161. Quum agnus paschalis in veteri lege typus fuerit Christi, qui etiam a S. Ioanne Baptista AGNVS DEI vocatus fuit, Agni figura veteres christiani saepissime Christum exprimebant. Iacobus Bosius lib. VI. de Cruce triumphante cap. XII. huiusmodi antiquam imaginem affert Agni sub cruce rupi insistentis, qui fontes quinque ad designanda quinque vulnera Christi emittit, vnum ex pectore, et singulos ex singulis quatuor pedibus. S. Paulinus Epist. XII. ad Seuerum: *Stat Christus Agno: vox Patris caelo tonat: -Et per columbam Spiritus sanctus fluit*. Et postea: *Sub cruce sanguinea niueo stat Christus in Agno*. Vide

Exagitansque truces aquilas
Per vaga nubila, perque notos
Sidere lapsa columba fugat.
Tu mihi, Christe, columba potens,
Sanguine pasta cui cedit auis:
Tu niueus per ouile tuum
Agnus hiare lupum prohibes,

GLOSSAE VETERES.

163. exagitans = *persequens.I.* aquilas = *aerias potestates. V.A.* 167. auis = *aquila.V.A.*

COMMENTARIVS.

Aringhum lib. VI. Rom. Subter. cap. XX., vbi ex consuetudine primorum Christianorum repetit morem ecclesiae romanae conficiendi Agni imagines cereas instar numismatum; quod iam Panuinius docuerat.

165. Spiritus sanctus columbae specie super Christum baptizatum apparuit Matt. cap. III. Inde pia consuetudo fidelium, apponentium columbas aureas, et argenteas *in figuram Spiritus sancti* super lauacra, et altaria, de qua concilium constantinopolitanum anno 536. actione V. Verum etiam christiani ipsi hoc symbolo repraesentabantur. Paulinus loc. cit. *Crucem corona lucido cingit globo, - Cui coronae sunt corona apostoli, - Quorum figura est in columbarum choro.* Et pluribus aliis praetermissis: *Nos quoque perficies placitas tibi, Christe, columbas, - Si vigeat puris pax tua pectoribus.* Respicit Christi praeceptum Matt. cap. X. *Estote simplices, sicut columbae.* Per columbam vnitatem ecclesiae significari, de qua dictum est: *Vna est columba mea* (Cantic. cap. VI.) docet S. Augustinus in hunc locum; idemque tradit in Psalm. LIV. columbam pro signo dilectionis poni. Tertullianus adu. Valent. in princ. scribit, *columbam solitam demonstrare Christum*, quod Petrus Lazzeri *Dissert. de criticae regulis* in rem nostram interpretatur. De Christo etiam intelligunt aliqui, quod ait Tertullianus c. III. *Nostrae columbae domus simplex, in editis semper, et apertis, et ad lucem.* Sedulius de Christo: *Sola columba redit, quae totum circuit orbem: - Discedant corui, sola columba redit.* Lauretus in Silua allegoriarum verbo *Columba* SS. Patres indicat, qui in columba ramum oliuae portante Christi typum agnouerunt, vti etiam iram Christi in ira columbae, de qua saepe mentio occurrit in sacris literis. Patet igitur, Christum etiam recte a Prudentio dici *Columbam*: et fortasse antiqui nonnunquam ea specie Christum expresserunt: vt quum S. Basilius Eucharistiam columbae aureae inclusit, et super altare suspendit, aut alii columbas, crucibus insidentes, vel eas superuolantes, appingebant. Sed longe probabilius est, etiam tunc Spiritum sanctum designari. Etiam Tertulliani loca columbam figuram Spiritus sancti clare innuunt. Clemens Alexandrinus inter symbola, quae christianos in annulorum palis sculpere deceret, *columbam* recenset: *Sint autem nobis signacula columba, vel piscis, vel nauis, quae cursu celeri a vento fertur, vel lyra musica, qua vsus est Polycrates, vel anchora nautica, quam insculpebat Seleucus.* Quos sensus mysticos ea symbola insinuent, ibidem explicat Rosweydus, scilicet baptismum, Petrum apostolum piscatorem hominum, lyram Dauidis, ecclesiam etc.

167. Giselino, Chamillardo, aliisque vehementer displicet *cui* monosyllabum breue; et Giselinus putat, Prudentium versum hunc cum paucis aliis emendaturum fuisse. Vide Proleg. num. 212. Nihil opus est correctione.

Sub iuga tigridis ora premens.
Da, locuples deus, hoc famulis
Rite precantibus, vt tenui
Membra cibo recreata leuent,
Neu piger immodicis dapibus
Viscera tenta grauet stomachus.
Haustus amarus abesto procul,
Ne libeat tetigisse manu
Exitiale quid, aut vetitum:
Gustus et ipse modum teneat,
Sospitet vt iecur incolume.
Sit satis anguibus horrificis,
Liba quod impia corporibus,
Ah! miseram peperere necem.

GLOSSAE VETERES.

170. sub iuga = *tua*. *I.* 171. locuples = *locorum plene*. *I.* 172. tenui = *modico*. *I.* 174. neu = *pro ne, et est verbum apocopum*. *I.* 176. haustus = *potio*. abesto = *absit*. *I.* 179. modum *mensuram*. *Iso*. 180. sospitet = *sanet*. 183. ah! = *heu*. *I.*

COMMENTARIVS.

171. Etymologiam *locupletis*, quam explicat glossa, docuit Isidorus lib. x. etym. ex Tullio lib. II. de Republica, et olim quidem agri *loci* dicebantur.

175. *Tenta* habent Vat. A., maior pars vatt. codd., Heinsius cum Put., Torrentianis duobus, et aliis, Gis., Egm., Fuld., Pal. Alii legunt *tensa*, vt Widm., in quo supra *densa*, Bong. supra, Prag., Sich. Alii *tanta*, vt Ald., Gis. in I. edit. Alii *densa*, vt Hails., Bong., Rat. Magis placet *tenta*. Horatius *vbera tenta*. Hanc lectionem approbat Becmanus cap. VI. Manuduct. ad ling. lat. ex suo ms., qui ait, alios legere *viscera tota*.

176. *Amarus* potus est, quia, si nimius sit, in tristitiam vertitur.

177. *Ne* pro *nec* Vat. A., Put., Oxon., Heins Recte etiam *nec*, quod alii tenent.

178. Ex hoc loco colligi posse videtur Teolio, praeceptum abstinendi a carnibus Prudentii aetate iam obtinuisse saltem in Hispania. Verum Prudentius neque explicat, quinam sint illi cibi vetiti, neque diem vllum designat. Ceterum consuetudo ieiunandi sabbato in Hispania, Romae, et aliis in ecclesiis ex vetustioribus monumentis constat, nempe ex concilio eliberitano, ac plurium SS. Patrum testimoniis. Origo vero ieiuniorum, aut semiieiuniorum feria IV., et VI. longe antiquior, et illustior est, atque adeo ab ipsis apostolis repetenda.

180. Ieiunium prodesse, (ac similiter modum in victu) animabus, corporibusque medendis, vox communis est omnium, et canit ecclesia.

182. Nebrissa interpretatur *liba*, quae ante Christi natalem daemonibus deferebantur. Chamillardus ait, Prudentium pro quocumque fructu *liba* accepisse. De solo paradisi pomo vetito, siue alius is

Sufficiat

Sufficiat semel ob facinus
Plasma dei potuisse mori.
Oris opus, vigor igneolus
Non moritur; quia flante deo
Compositus, superoque fluens
De solio Patris artificis,
Vim liquidae rationis habet.
Viscera mortua quin etiam
Post obitum reparare datur,
Eque suis iterum tumulis
Prisca renascitur effigies,
Puluereo coeunte situ.
Credo equidem, neque vana fides,
Corpora viuere more animae:
Nam modo corporeum memini
De phlegethonte gradu facili
Ad superos remeasse deum.

GLOSSAE VETERES.

186. oris = *dei*. vigor = *anima*. *Vat.A.* igneolus = *anima*. *I.* 195. situ = *positione*. *I.* 197. more animae = *spiritalia fore*. *Vat.A.* 199. phlegethonte = *inferno*, *phlox graece*, *ignis latine*, *hinc phlegethon igneus*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

fuerit fructus, *liba impia* ego intelligo, quae ita dicuntur ex propria significatione verbi *libo*, quae est delibare, decerpere, degustare apud Lucretium, Virgilium, Varronem, et alios. Tota stropha haec ad poenam mortis, peccato originali inflictam, spectat.

184. Ald. *hoc facinus* mendose.

185. *Plasmare* pro *fingere*, *creare*, *plasma* pro creatura, *plasmator* pro *creatore* voces sunt scriptorum christianorum propriae, Tertulliani, Hieronymi, Alcimi Auiti, et aliorum.

186. Virgilius lib. VI. Aen. *Igneus est ollis vigor*, *et caelestis origo*. Prudentius saepe deum *ignem*, et *igneum* appellat.

193. *Eque* habent plerique. Gis. in ed. 2. *Deque*, neque Heinsius aliquid contra notat. Vat. A. *Etque*.

195. Nebrissa explicat *puluereo situ*, *puluere squalido*. Quid sit *situs* vide hym. I. v. 43. Glossa non placet.

196. Rat. *quidem* pro *equidem*. Virgilius IV. Aen. v. 12. *Credo equidem*, *nec vana fides*, *genus esse deorum*. Iterum VI. v. 859. *Credo equidem*.

197. Prudentius non vult, corpora fore *spiritualia*, (quod ait glossa) sed esse aeternum victura post resurrectionem, argumento ex Saluatoris resurrectione petito, quod in hymno Exequiarum repetit.

199. Ait Prudentius *gradu facili*, quia

Spes eadem mea membra manet,
Quae redolentia funereo
Iussa quiescere sarcophago,
Dux parili rediuiuus humo
Ignea Christus ad astra vocat.

IV. HYMNVS POST CIBVM.

PASTIS visceribus, ciboque sumpto,
Quem lex corporis imbecilla poscit,
Laudem lingua deo patri rependat:
Patri, qui Cherubim, sedile sacrum

GLOSSAE VETERES.

201. manet = *expectat*. *I.* 203. sarcophago = *nam sarx caro, phago manduco*, *est similis*, *quia fuit homo*. *Iso*. *vers*. 2. imbecilla = *infirma*. *I.* 4. patri, qui Cherubim=

COMMENTARIVS.

Virgilius lib. VI. dixerat, *facilis descensus auerni* .... *Sed reuocare gradum*, *superasque euadere ad auras*, - *Hoc opus*, *hic labor est*. Clericus Chamillardum arguit in Vita Prudentii, quod ex vsitata nunc loquendi ratione interpretatus fuerit, Christum *ex limbis* rediisse. Idem Clericus colligit, Prudentii opinionem esse, Christum ad locum inferorum, vbi torquentur damnati, descendisse. Vide Proleg. n. 181.

202. Indicatur mos vngendi corpora defunctorum. V. Prol. num. 156. et seqq.

203 Glossae postrema verba, nescio, quid sibi velint, nisi referenda sint, vt puto, ad v. seq. *parili*. Sepulcrum dicitur *sarcophagus*, quasi carnes voret. Vide, quae ex Plinio habet Isidorus l. XVI. c. IV. Orig., vbi ait, sarcophagum esse lapidem, ex quo fiebant sepulcra, quod corpora defunctorum absumeret. Alia significatione sarcophagus est sandapila, vel feretrum; quod alii aiunt, mihi non liquet.

204. Ald., et Gis. in textu I. edit. cum Vrb., et Vat. P. legunt ***Dux parilis rediuiuus homo***. Sic etiam Nebr. In Put. ***Dux parili rediuiuus homo***, in Oxon., ***Dux parilis rediuiuus humo***. Reliqui, ***Dux parili rediuiuus humo***, etiam Egm. pro diuersa scriptura.

Post cibum. = Aldus inscribit: ***Ode post cibum***. Vt ante cibum preces deo sunt fundendae, sic etiam post cibum. Tertullianus Apolog. cap. XXXIX. ***Non prius discumbitur***, ***quam oratio ad deum praegustetur*** .... ***Oratio conuiuium dirimit***. S. Basilius epistola ad S. Gregorium Theologum de vita in solitudine agenda: ***Orationes ante cibum digne fiant dei donis***, ***quaeque nunc dat***, ***et quae in posterum reposuit***. ***Orationes post cibum gratiarum actionem datorum habentes***, ***et flagitationem promissorum***.

4. Nebrissa ait, Cherubim, et Seraphim esse vel in accusatiuo plurali (nam

Necnon et Seraphim suum, supremo
Subnixus solio, tenet, regitque.
Hic est, quem Sabaoth deum vocamus,
Expers principii, carensque fine,
Rerum conditor, et repertor orbis.
Fons vitae liquida fluens ab arce,
Infusor fidei, sator pudoris,

GLOSSAE VETERES.

hinc reprehenditur (Prudentius ,) quod dixerit , deum sedere super Cherubim , et Seraphim , vt enim beatus Hieronymus dicit , super Cherubim tantum sedet ; sed sciendum , quia vir iste secularis erat , nec adeo in diuinis mysteriis eruditus . Vat. A. Cherubim = *scil. super . I.* 5. supremo *excelso. I.* 6. subnixus = *suffultus. I.*

COMMENTARIVS.

Cherub, et Seraph est singularis) vt intelligatur , Cherubim , et Seraphim esse sedile , cui deus innititur , vel in genitiuo plurali , quia sedile dei ex Cherubim , et Seraphim constat. S. Hieronymus comment. in Isaiam cap. VI. *errare* , ait , *qui solent in precibus dicere* : *Qui sedes super Cherubim, et Seraphim* , *quod Scriptura non docuit* . Et in epist. ad S. Damasum de Seraphim etc. vocat *pium errorem* eorum , qui in orationibus , et oblationibus suis id audent dicere . (Vide glossam) Ex quo liquet , iam tempore S. Hieronymi preces aliquas fuisse , quibus id assereretur . Ac sane si id dicatur tamquam disertis verbis a sacris literis expressum, recte ait S. Hieronymus, errorem esse . Nam Psalmo LXXIX. v. 1. solum dicitur : *Qui sedes super Cherubim, manifestare* . Prudentius vero solum affirmat , deum supremo subnixum solio *tenere , ac regere Cherubim , et Seraphim , sedile suum* . Quod verum est , dummodo vtrique ad dei sedile ornandum pertineant, eidemque assistant . Iam Isaias cap. cit. v. 1. et 2. sic habet . *Vidi Dominum sedentem super solium excelsum , et eleuatum : et ea, quae sub ipso erant , replebant templum. Seraphim stabant super illud, sex alae vni, et sex alae alteri: duabus velabant faciem eius, et duabus velabant pedes eius , et duabus volabant* . Septuaginta vertunt : *Erant circa illum* , quod recte cohaerere aduertunt interpretes . Cornelius a Lapide plane ita exponit: *Iuxta, vel circa solium, puta super pedem , aut pauimentum solii : decebat enim , eos esse humiliori gradu , quam erat ipsa sedes , et solium dei . Hi Seraphim stipant solium instar Cherubim stipantium propitiatorium* Exodi cap. XXV. Ne plura ; vt poetam ab inepta glossa vindicemus , satis haec , superque .

7. In Rat. *deum Sabaoth* pro *Sabaoth deum* male . Hinc collige , poetam respexisse ad locum Isaiae cap. VI. , vbi Seraphim clamabant : *Sanctus , sanctus , sanctus , dominus deus exercituum* . Haec autem hebraica nomina scribimus , vti in vulgata editione inuenimus , quamquam nos minime fugiat , quid contra a multis dici soleat . Sic etiam Prudentium longa defensione tueri nolumus , quod in his nominibus quantitatem syllabarum, ab hebraicae linguae peritis praescriptam , interdum contempserit ; de quo in Proleg. diximus .

9. *Deus repertor orbis* , vti a Virgilio *hominum , rerumque repertor* , et a Iuuenco lib. IV. *vitae , lucisque repertor* . Vide infra hym. 5. v. 1. *Inuentor luminis* . Contra apud Paulinum in Obitum Celsi diabolus : *per Christum perditor ipse perit* .

10. Deus *fons vitae* passim in sacris literis , et SS. Patribus , et saepe apud Prudentium . Sic *fons animarum , fons boni , fons bonorum omnium* , et similia .

Mortis perdomitor, salutis auctor.
Omnes quod sumus, aut vigemus, inde est:
Regnat Spiritus ille sempiternus,
A Christo simul, et Parente missus.
Intrat pectora candidus pudica,
Quae templi vice consecrata rident,
Postquam combiberint deum medullis.
Sed siquid vitii, doliue nasci
Inter viscera iam dicata sensit;
Ceu spurcum refugit celer sacellum.

GLOSSAE VETERES.

12. perdomitor = *moriendo in cruce*. *Iso*. 13. inde = *de Christo*. *I*. 15. parente = *Christi* *I*. 16. candidus = *Spiritus sanctus* *I*. 17. quae = *quia de illis scriptum est*; *vos estis templum dei viui*. *I*. rident = *gaudent*. *I*. 18. medullis = *praecordiis*. *Iso*. 20. dicata = *scilicet sibi*. *I*. 21. spurcum = *spurcus*, *a*, *um*; *inde spurcitia*. sacellum =

COMMENTARIVS.

13. Weitzius cum solo Hailsb. contra Vulg., et reliquos voluit legere *Omne*. Cur, quum repugnet legibus phalecii, quas videmus obseruare Prudentium? E Vaticanis solus vnus *omne* apud Teol., e vetustioribus Heinsii solus Altinius *omne*, e nostris nullus. Gisel., Gold., et Weitz. habent *ac vigemus*. Aldus, nostri, Wid. supra, et Heins. cum Put. *aut vigemus*.

16. Vocatur *Spiritus candidus*, vel quia columbae specie apparuit, et repraesentatur, vel ob candorem, quem animae infundit. Processio Spiritus sancti a Patre, et a Filio his versibus non obscure innuitur, et quidem *missionis* verbo, quo sacra Scriptura vtitur. Chamillardus affirmat, in concilio toletano iussu Leonis additam symbolo Fidei particulam *Filioque*, quum in symbolo nicaeno tantum dicatur, *Qui ex Patre procedit*. Intelligit Leonem I., et concilium siue toletanum, siue hispaniense anno 447. Cl. Henricus Florez tomo VI. Hisp. Sacr. Dissert. I. late disserit de concilio toletano I. anno 400., et Regula fidei eius actis inserta, vbi inuenitur particula *Filioque*. Probare contendit, praecessisse aliud concilium Toleti anno 396., collectorem actorum concilii toletani, anno 400. celebrati, floruisse seculo V. exeunte, Regulam fidei in hoc concilio fuisse factam, neque additionem *Filioque* esse supposititiam, quum omnes codices mss. librique impressi ita habeant, et in eo concilio actum fuerit aduersus priscillianistas, circa Spiritum sanctum errantes. Quae confirmari possent ex his poetae hispani carminibus, quibus processio Spiritus sancti exprimitur, quasi Regulam fidei, eiusque particulam *Qui ex Patre, Filioque procedit* prae oculis habuerit. Nihilominus censeo, rem non liquere, et mentionem Leonis Papae, quae in titulo Regulae fidei occurrit, aperte indicare, eam longe posteriorem esse concilio toletano anni 400., vel certe collectorem actorum ignorasse, ad quodnam tempus esset referenda.

17. Praeclare describit Prudentius, quale templum deo in intimo corde sit constituendum.

20. Weitz., Gold., et Wid. supra *intra* pro *inter*. Prag., et Rat. pariter *intra*. Ald., Gis., Heins., Vat. A. *inter*.

21. Nescio quid sit in glossa *doctrix* post *sacellum*.

Tetrum flagrat enim vapore crasso
Horror conscius aestuante culpa,
Offensumque bonum niger repellit.
Nec solus pudor, innocensue votum
Templum constituunt perenne Christo
In cordis medii sinu, ac recessu.
Sed ne crapula ferueat, cauendum est,
Quae sedem fidei cibis refertam
Vsque ad congeriem coarctet intus.
Parcis victibus expedita corda
Infusum melius deum receptant,
Hinc pastus animae est, saporque verus.
Sed nos tu gemino fouens paratu,
Artus, atque animas vtroque pastu
Confirmas, Pater, ac vigore comples.
Sic olim tua praecluens potestas

GLOSSAE VETERES.

vt doctrix. *I.* 22. tetrum = *pro tetre, nomen pro aduerbio*. *I.* 24. repellit = *a se*. *I.* 25. innocens = *a pueritia*. *I.* 27. sinu, ac recessu = *introitu, et exitu*. *I.* 28. crapula = *apostoma, i. indigestio*. *I.* 31. expedita = *libera, vel parata*. *I.* 37. praecluens = *clara, excellens, cleo graece glorior; et cluo excello, et splendeo, et glorior*. *I. praepotens, nobilis*. *V. A.*

COMMENTARIVS.

22. Ald., Prag. a sec. man., et Bohemius alter *fragrat* pro *flagrat*. Olim promiscue nonnulli scribebant *fragro*, et *flagro*, quod in codd. mss. passim notatur.

23. *Conscius* interdum stimulos conscientiae denotat, vt apud S. Paulum I. Cor. IV. v. 4. *Nihil mihi conscius sum*, et apud Horatium: *Hic murus aheneus esto - Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa*, vt alios praeteream.

25. Ald., Gis., Vat. I., Weitz., Prag. *innocensque* Vat. A., Alex., et pene omnes Vatt., item vetustiores Heinsii *innocensue*.

27. *Recessus* non est exitus, neque *sinus* introitus, vt habet glossa. Cicero pro Marcello: *Quam in animis hominum tantae latebrae sint, tanti recessus*. Hoc sensu *cordis sinus, et recessus*.

28. Proprie *crapula* est dolor capitis ex nimio haustu, origine graeca.

32. Ald. *eum* pro *deum*, non male.

33. Dubitat Chamillardus, an hic pastus, et sapor intelligendus sit de SS. Eucharistia, an de diuina prouidentia. Simplicius dic, Spiritum sanctum, siue deum, in corde receptum, significari.

34. Egm. apud Weitz. *foue* pro *fouens*. Quidam Vat. apud Teol. *foues*.

36. V. A. *confirmans* pro *confirmas*. In Prag. *atque* pro *ac* a ma. se. perperam.

37. Hoc verbo *cluo* non solum antiquiores latini vsi sunt, Ennius, Plautus, Lu-

Inter raucisonos situm leones
Illapsis dapibus virum refouit.
Illum fusile numen execrantem,
Et curuare caput sub expolita
Aeris materia nefas putantem,
Plebs dirae Babylonis, ac tyrannus
Morti subdiderant, feris dicarant,
Saeuis protinus haustibus vorandum.
O semper pietas, fidesque tuta!
Lambunt indomiti virum leones,
Intactumque dei tremunt alumnum.
Astant cominus, et iubas reponunt:
Mansuescit rabies, fameque blanda
Praedam rictibus ambit incruentis.
Sed quum tenderet ad superna palmas,

GLOSSAE VETERES.

38. raucisonos = *dure, et terribiliter sonantes. I.* 39. virum = *Danielem. I.* 44. feris = *leonibus. Iso.* 49. cominus = *iuxta*. reponunt = *mites effecti. I.* 51. rictibus = *ringo os aperio, hinc rictus nimia oris apertio. V. A.* ambit = *circumit. Iso. circumdat, amplectitur, desiderat. Vat. A.*

COMMENTARIVS.

cretius, verum etiam Cicero. Lucretius *cluo, es*, adhibet, Prudentius *cluo, is*, vt aliis in locis potes obseruare. Est enim ex his verbis, quae ad secundam, et tertiam coniugationem aeque pertinent. A *cluo* est *inclytus*, vel *inclitus*, vel *inclutus*.

38. Haec historia narratur cap. XIV. Danielis: qua prouidentia, et misericordia diuina erga iustos declaratur.

48. Sic in Dittochaeo tetrasticho IX., *Tutus agit vir iustus iter vel per mare magnum*. Vbi plus periculi est, ibi plus auxilii iustis a deo conferri, constans est sententia.

50. Gis. reposuit *fames* pro *fame*. Neque displicet haec lectio: sed optimi mss., et editi legunt *fame*, quod quum non abhorreat, retinendum est. In Vat. O. mendum est *fama*. Nebrissae falso imputatur in edit. coloniens. anni 1701., quod agnouerit, alios habere *famesque blanda*.

51. Hails., Gold., Bong., et a sec. m. Wid., Ald. *lambit* pro *ambit*. In Rat. videtur fuisse *lambit*, sed abraso primo charactere factum *ambit*. Hoc verum est: nunquam enim Prudentius literam *s* elisit, prout opus erat, vt cum *rictibus lambit* versus recte procederet. Gallandius edidit *lambit*, et subnotauit. *Sic Aldus cum aliis. Chamillardus*, AMBIT *typothetae vitio, vt videtur*. Abhorrent poeticae aures.

52. Ratio orandi deum extensis manibus; de qua ad hymnum S. Fructuosi.

Expertumque sibi deum rogaret,
Clausus iugiter, indigensque victu:
Iussus nuncius aduolare terris,
Qui pastum famulo daret probato,
Raptim desilit obsequente mundo.
Cernit forte procul dapes inemptas,
Quas messoribus Habacuc propheta
Agresti bonus exhibebat arte.
Huius caesarie manu prehensa,
Plenis, sicut erat, grauem canistris
Suspensum rapit, et vehit per auras.
Tum raptus simul ipse, prandiumque
Sensim labitur in lacum leonum,
Et, quas tunc epulas gerebat, offert.
Sumas laetus, ait, libensque carpas,
Quae summus Pater, angelusque Christi

GLOSSAE VETERES.

53. expertum = *notum*, *quem probatum habebat*. I. 57. mundo = *aere*. I. *aere*, *vel nube*. Rat. 58. inemptas = *viles*; *res enim vilis*, *quae abundat*, *non emitur*. Vat. A. 60. agresti = *rustica*. I. 61. prehensa = *comprehensa*. I. 65. sensim = *leniter*. Iso. 67. sumas = *pro sume*. carpas = *pro carpe*. Iso.

COMMENTARIVS.

54. Prag., Rat., Weitz., Gis. *victu*. Ald., V. A., Put., Oxon., Egm., Alt., Pal., Heins., et alii *victus*

57. S. Isidorus l. II. Etymol. cap. XXIX. *Mundus est is*, *qui constat ex caelo*, *et terra*, *et mari*, *cunctisque sideribus*. Vide eiusdem cap. I. lib. XIII., et notas Grialis.

58. In Vat. A. legitur *ineptas* pro *inemptas*. Sed ex eius glossa corrigitur mendum. Alludit ad Virgilii locum *dapibus mensas onerabat inemptis*, quod pariter de agricola dictum est lib. IV. Georg. Horatius quoque de laudibus vitae rusticae Epod. II. v. 48. *Dapes inemptas apparet*.

59. Mirum quantum discrepent codices in voce *Habacuc* exaranda. Alii *Abacuc*, alii *Abbacuc*, alii *Abbacum*, alii *Ambacum*, alii *Ambacuc*. De quo nomine vide Indicem secundum Ricciolii, vbi Prudentium aduersus Ludouicum Cauallum defendit, quod in hoc hymno *a* primum produxerit iuxta syriacam, aut persicam radicem. Quamuis autem Habacuc a Prudentio propheta vocetur, non certo inde colligas, eundem esse Habacuc, cuius extat prophetia. Lege hanc quaestionem in praeloquiis Iacobi Bonfrerii sect. XI.

61. Widm. *cuius caesarie* a pr. m.

62. Haec phrasis *sicut erat* stylum ecclesiasticum videtur redolere: sed ab optimis antiquissimis latinitatis auctoribus est vsurpata.

68. Prudentius in hoc Habacuc sermone Christum inducit per prolepsin: nondum

Mittunt liba tibi sub hoc periclo.
His sumptis, Danielus excitauit
In caelum faciem, ciboque fortis
Amen reddidit, halleluia dixit.
Sic nos muneribus tuis refecti,
Largitor deus omnium bonorum,
Grates reddimus, et sacramus hymnos.
Tu nos, tristifico velut tyranno,
Mundi scilicet impotentis actu
Conclusos, regis, et feram repellis;

GLOSSAE VETERES.

69. liba = *prandia*. hoc periclo = *leonum*. *I.* 70. excitauit = *eleuauit*. *I.* 75. hymnos = *laudes*. *I.* 77. impotentis = *valde potentis*, *furoris*. *Vat. A.* 78. feram =

COMMENTARIVS.

enim verbum caro factum fuerat, qui est Christus, vt notauit Nebrissa. Clericus in vita Prudentii nonnihil cauillatur circa huiusmodi locutiones.

69. Ald. mendose *libatibus*. Nebrissa mendum transcripsit, et interpretatus est, *gustui tuo*. Sensus, et carmen *liba tibi* exposcit.

70. Danielem, cibo sumpto, deo gratias egisse expressum quidem non est in sacra pagina. At poeta id colligit ex gratiarum actione, quae praecessit v. 36. et 37.

72. Vox *amen* responsionibus adhiberi solebat in veteri testamento, quasi *certe*, *vere*, *hoc erit*, *veritas*, vel *ita fiat*. Deuter. XXVII. v. 15. *Et respondebit omnis populus, et dicet, amen*. In ecclesia christiana statim ab ipso initio haec consuetudo reddendi *amen* post orationem sacerdotis, videtur inducta: nam Apostolus I. ad Corinth. cap. XIV. v. 15. et seq. ait: *Quid ergo est: Orabo spiritu, orabo et mente, psallam spiritu, psallam et mente. Ceterum si benedixeris spiritu: qui supplet locum idiotae, quomodo dicet* AMEN, *super tuam benedictionem? quoniam quid dicas, nescit*. Iustinus Martyr in Apol. II., siue, vt alii volunt, I. *Vbi ille* (Antistes) *preces, et eucharistiam absoluit, totus, qui adest, populus, fausta approbatione acclamat dicens* AMEN. S. Paulinus Natali XI. *Quumque sacris pia turba ferat pastoribus* AMEN *etc.* De voce *Alleluia* confer Ricciolium in Ind. secundo; neque tamen ei assentiaris, quod dicit, imitandum non esse Prudentium, qui *e* in hoc versu corripuit; quod pariter ab Orientio correptum est. S. Iustinus quaest. L. ad Orthod. testatur, christianos, quum laudes, et hymnos canerent, iam tunc vti hac voce *alleluia*, et *osanna*, quod olim a pueris factum. Vide S. Hieronymum in ep. ad Marcellam, S. Augustinum in psalm. CVI., et notas Loaysae ad can. XI. concil. IV tolet. *De non decantando in quadragesima alleluia*.

74. In oratione S. Rosae virginis Limanae hic versus includitur mutatis verbis: *Bonorum omnium largitor omnipotens deus*.

77. Cauchius castigabat *antro* - *Conclusos regis*, acute, sed contra mss. Nebrissa *actum* interpretatur *actiones* mundi scilicet nimium potentis, et saeuientis. nam hoc latine est *impotens*. Heinsius *actum* accipit aut pro vago, et incerto rerum humanarum motu, aut pro eo, quod agunt homines. Hoc sensu alias vsus est Prudentius.

Quae

Quae circumfremit, ac vorare tentat,
Insanos acuens furore dentes,
Cur te, summe deus, precemur vnum;
Vexamur, premimur, malis rotamur;
Oderunt, lacerant, trahunt, lacessunt;
Iuncta est suppliciis fides iniquis.
Nec desit tamen anxiis medela:
Nam languente trucis leonis ira,
Illapsae superingeruntur escae.
Quas siquis sitienter hauriendo
Non gustu tenui, sed ore pleno,
Internis velit implicare venis;
Hic sancto satiatus ex propheta,
Iustorum capiet cibos virorum,
Qui fructum domino metunt perenni.

GLOSSAE VETERES.

diabolum. *I.* 82. rotamur = *voluimur*. *I.* 87. super = *desuper*. *I.*

COMMENTARIVS.

79. Quum lacum leonum descripserit poeta, suo more sacrae literae inhaerens, diabolum tamquam leonem repraesentat ex epist. I. Petri cap 5. v.8.

81. Ald., Nebr., Rat., Widm., Gold. *tunc te*. Hails. *nunc te*. Gis., Weitz. *quum te*. Vat. A., Prag., Put., Thuan., Torren. duo *cur te*, quod placet Heinsio, quia ita frequenter occurrit apud Ciceronem. Horatius lib. I. ep. 8. *Irascar amicis, Cur me funesto properent arcere veterno*.

82. Placet interpunctio Aldi *premimur malis*, alii *premimur, malis rotamur*. Alex. cum Aldo facit. Sed Vatt. I., O., P. cum aliis. Simile est illud apud S. Augustinum cap. XXVI. Enchiridii: *Iacebat in malis, vel etiam voluebatur, et de malis in mala praecipitabatur totius humani generis massa damnata*. Itaque praefero *malis rotamur*.

84. Nebrissa ita exponit: *fides sit, vel erit adhibita*. Gisel. videtur intellexisse, *creuit fides suppliciis*; Chamillardus, *fides obiecta est suppliciis iniquis*. Id magis probo.

85. *Desit* pro *deficit*, vel *deest* Lucretius, Virgilius, et alii.

86. Put., Thuan., Vat. A. *truci ira*. Alii *trucis leonis ira*.

87. In Rat. a pr. m. *desuper*, quod metro repugnat.

88. In V. A. *hariendo* mendum est pro *hauriendo*. Poeta ad nos Danielis historiam transferens, ait, cibum caelestem non leuiter gustandum, sed pleno ore.

91. In Rat. *hinc* pro *hic*, sed abrasum est *n*. Caue a mendo, quod nonnullas editiones occupauit, *sociatus* pro *satiatus*. Nempe satiatus escis, quas propheta Habacuc, siue alius affert. Inhaeret enim poeta eidem historiae, et per messores, quibus Habacuc cibum apparauerat, intelligit iustos viros, quales sunt apostoli,

Nil est dulcius, ac magis saporum,
Nil, quod plus hominem iuuare possit,
Quam vatis pia praecinentis orsa.
His sumptis, licet insolens potestas
Prauum iudicet, irrogetque mortem;
Impasti licet irruant leones,
Nos semper dominum Patrem fatentes
In te, Christe deus, loquemur vnum,
Constanterque tuam crucem feremus.

V. HYMNVS DE NOVO LVMINE PASCHALIS SABBATI.

INVENTOR rutili, dux bone, luminis,
Qui certis vicibus tempora diuidis,

GLOSSAE VETERES.

95. iuuare = *delectare*. *V. A.* 96. quam = *prophetiae, et scripta diuina*. *I.* orsa = *dicta*. *I. V. A.* 97. insolens = *superba*. *I.* 98. prauum = *praue*. irroget = *inferat*. *V. A.*

COMMENTARIVS.

aliique operarii, quos in *messem suam* Dominus mittit.

94. *Saporus* idem quod *sapidus*, vt loquitur Apicius De arte culinae.

96. Hoc etiam ex eadem historia petitum. nam Habacuc Danieli praecinuit.

101. Coniiciebam *deum loquemur*.

De nouo etc. = Hunc titulum, et hymnum fere totum fuse explanauimus cap. XII., et cap. XVIII. Prolegom. Nunc addam, de miraculo luminis nuncupati S. Sepulcri multo accuratius, quam P. Liberium a Iesu, egisse doctissimum virum P. Mamachium tom. II. antiq. christ. c. I. p. 65., vbi contra Moshemium veritatem eius miraculi tuetur. Drepanii versum in hymno *De cereo paschali* edidi, vt in quibusdam edd. reperi, *Hunc vt per totam possimus ducere noctem*. Sed in Poetis Christianis Fabricii inueni aliam lectionem, quae verior est, *Hunc vt per totam possimus dicere noctem*. Brissonius in lib. De spectac. pag. 351. fuse egit de peruigilio sabbati paschalis, et hunc hymnum inscribit *De luminibus sabbati paschalis*. In Hymnario Card. Thomasii pars huius hymni bis inseritur, primum hoc titulo: *Ad accensionem cerei paschalis*, tum hoc altero: *Ad incensum lucernae*.

v. I. Giselinus vberius solito hunc hymnum illustrat, et ex Georgio Cassandro statuit, eum pertinere ad consuetudinem eius aetatis, qua sabbato paschali, inclinante in vesperam die, ante solemnem baptismi celebrationem cereus a diacono consecrari solebat, et nouo igne, qui aut ex silice percusso, aut crystallo soli obiecta eliciebatur, accendi. Ex quo cerei Neo-

Merso sole, chaos ingruit horridum,
Lumen redde tuis, Christe, fidelibus.
Quamuis innumero sidere regiam,
Lunarique polum lampade pinxeris,
Incussu silicis lumina nos tamen
Monstras saxigeno semine quaerere.

GLOSSAE VETERES.

3. chaos = *confusio noctis*, *profunditas tenebrarum*. *I.* 5. regiam = *tuam*. *I. palatium*. *Ouid. Regia solis erat*, *Vat.A. regia etiam ianua dicitur*. *Vat.B.*

COMMENTARIVS.

phytorum, (quos nempe illi manibus ferebant) accendebantur. Ille ipse cereus per septem consequentes dies, qui Neophytorum dicebantur, vespertino tempore ad sacrum neophytis progredientibus praeferebatur. Sed vereor, ne tota haec ratio consecrandi cereum paschalem cum ceteris adiunctis posterior sit aetate Prudentii. Gaspar Barthius nonnullam etiam operam huic hymno exponendo nauauit lib. IX. cap. XX. Aduersar. ex scheda ms. membranacea: *quam*, inquit, *gauisus illico cum auctore*, *quem omnium charissimum habeo*, *contuli*: *integer est in ea Hymnus* V. *in cereum paschalem*. Quamuis autem censeamus, hunc hymnum non esse quotidianum, eum tamen hoc loco reponimus, quia ea certe hora canebatur, videlicet post cibum, et ante somnum. In breuiario mozarabico eius quaedam strophae leguntur *in primo dominico post octauam epiphaniae ad vesperos*: videlicet prima, septima, trigesima quinta, trigesima octaua, et tres sequentes. Ex eo varias lectiones indicabo. Circa annotationes Nebrissensis in hunc, et duos sequentes hymnos nonnihil animaduerti in Proleg. num. 106. contra Weitzium. - Exordium ex re ipsa petitur. Deus *inuentor luminis*, vt supra hym. 4. v. 9. *repertor orbis*. Claudianus, siue potius Merobaudes, in Elogio Christi: *lucisque repertor* - *Ante tuae*, *matrisque parens*. Barthius lib. I. Aduers. cap. VII. mallet legi *lucisque repertor*, - *Nate*, *tuae matrisque parens*. Poteris etiam ita distinguere verba *lucisque repertor*, - *Ante tuae matrisque parens*. Breu. Moz. male *rutilis*.

4. Ita hunc versum legit Theodulfus Aurelianensis in lib. de Spiritu sancto. Ita etiam legunt Barthius in sua scheda membranacea, Vatt. A., P., Hymnarium Thomasii, quum primum hunc hymnum excribit, Giselinus ad oram edit. 2. Alii aliter; Ald., Rat., Prag., Gis. in textu edit. 2., Heinsius cum suis codd., Vatt. I., O., Weitzius *Lucem redde tuis*, *Christe*, *fidelibus*. Bong., Gis. in textu I. edit., Thomas. Hymn. loco secundo, Breu. Moz. *Lucem*, *Christe*, *tuis redde fidelibus*, quod etiam tenuit Fabricius. Giselinus vero ad marginem I. edit. *Lumen*, *Christe*, *tuis redde fidelibus*. De hoc vocabulo *fidelis* pro christiano inter se contendunt Christophorus Cellarius, et vterque Borrichius Olaus, et Andreas. Profanos antiquos illud adhibuisse eo sensu hi aiunt contra Cellarium, qui reponit, addendum esse *Christo* fidelis. Nobis satis est, hanc notionem esse ecclesiasticam.

7. Vat. A. male *Incussa*.

8. Rat. *Monstrans*, sed abrasum est *n*, quod vere abundat. Post hunc versum Aldus, Sichardus, et Fabricius immittunt hos quatuor: *Hoc signas opere*, *conditor inclyte*, -*Lumen veridicum mentibus omnium* -*In Christo domino quaerere iugiter*, - *Quem petram loquitur doctor egregius*. Absunt a membranis nostris, et aliorum. Barthius ait, eos esse numeris, verbisque obscuros, soloecis spurcos, meritoque a

Ne nesciret homo, spem sibi luminis
In Christi solido corpore conditam,
Qui dici stabilem se voluit petram,
Nostris igniculis vnde genus venit.
Pinguis quos olei rore madentibus
Lychnis, aut facibus pascimus aridis:

GLOSSAE VETERES.

9. ne nesciret = *vt sciret bene*. *Iso*. 13. quos = *ignes*. *Iso*. 14. lychnis = *lucernis*. facibus = *fax dicitur a comedendo, fage graece comedere, nam facula, i. cortex arboris materiem praestat igni comedendi*.

COMMENTARIVS.

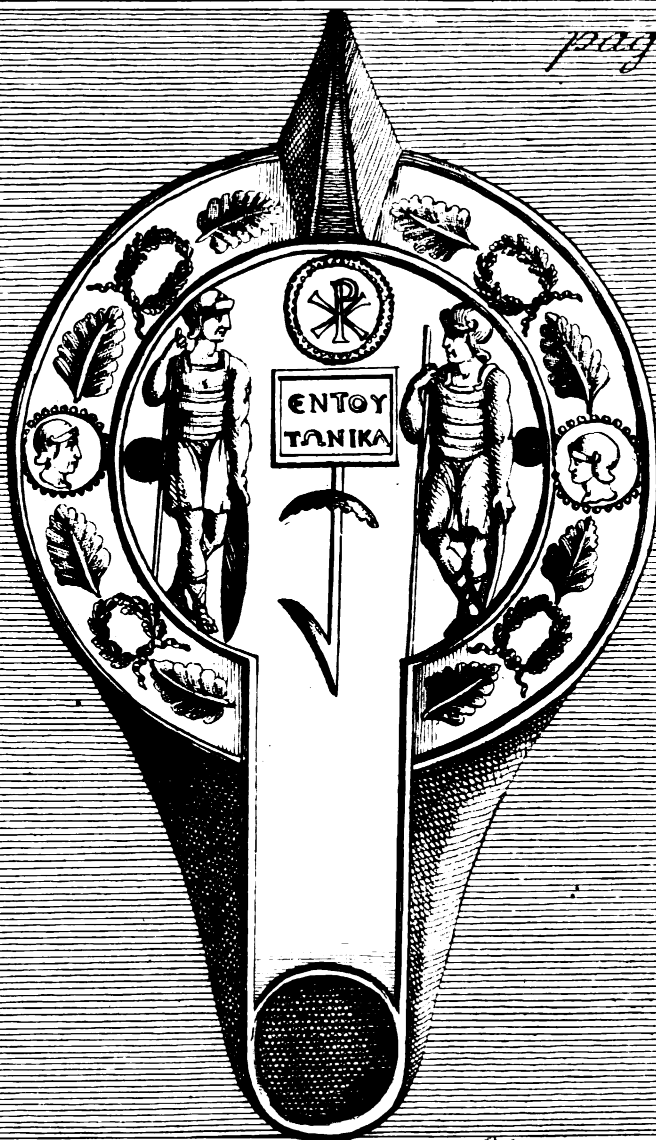
Giselino reiectos. Huic potius assentiaris, quam Gallandio, qui dubitat, vtri versus in textum sint admittendi, quum vtrique Prudentio non indigni ei videantur, aut Teolio, qui fieri potuisse putat, vt Prudentius in prima operis editione versus eiectos scripserit, ac postea emendauerit. Nunquam credam, Prudentium duos dactylos fecisse ex *doctor egregius*. Rupertus in lib. v. de diuinis officiis cap. 34. eos versus non agnouit: *Prudentius*, inquit, *in hymno, qui cantatur in sabbato sancto, quum dixisset, Lumina nos tamen - Monstras saxigeno semine quaerere, vt ostenderet, fieri hoc ad commemorandum illud quod de lapide Christo procedit nobis ignis sancti Spiritus*, PROTINVS *adiunxit*, *Ne nesciret homo etc*. In Ordine Romano, libro valde antiquo, versus illi spurii pariter omittuntur: et fortasse Rupertus ex eo versus alios protulit; inscribit autem caput illud *De nouo igne*.

11. Christus *petra stabilis* ex 1. Cor. cap x. v. 4. *Petra autem erat Christus*.

12. In cod. antiquissimo Barthii *Nostris igniculis vnde penus venit*. *Elegantissima*, ait Barthius, *lectio*. *Quam recipiendam contenderim quouis pignore*. *Perscite enim inexhausta illa semina flammarum, quae petra suppeditat, penum in ea ignium esse, atque scintillarum arguant: nil potuit magis poeticum, magisque venustum excogitari*. Nihil muto: nam et *genus* eleganter est dictum, et nostri omnes, et aliorum codices *genus* habent.

13. Gis. ed. 1. *Pingui* pro *pinguis*. Cod. Alex. mendose *quoque* pro *quos*. De aeneis lucernis, fictilibusque christianorum vide Bosium, Aringhum, Seueranum, Fortunium Lycetum, Casalium, et alios. S. Paulinus Natali VII. fuse describit lucernam vitream, cuius versus ad Prudentii explicationem aptissimi sunt: *Cominus in medio etc*. Ex multis veterum christianorum lucernis, quas in scriptoribus antiquitatum christianarum obseruare licet, vnam selegi aeri incidendam, quae ad multa alia explicanda vtilis esse potest. Exhibita ea est a Dominico Georgio in dissertatione de Monogrammate Christi domini Romae 1738. p. 11. Extabat Pisauri in museo Io. Bapt. Passerii, et a Georgio dicitur insigne sacrae antiquitatis monumentum, ac auro pretiosius, quo Eusebii historia de visione Constantini adamussim exprimitur, et contra nouatores defenditur. De aliis lucernis consule Victorium in historia SS. septem Dormientium pag. 54. et Petrum Sanctem Bartolum, *Le antiche lucerne sepolcrali figurate*.

14. Glossae repugnant alii, qui a φάος *lumen*, *lux* melius *fax* deducunt. V. A., Egm., Hails., Widm. a sec. ma. *ac* pro *aut*, quod non displicet. Pro hac lectione *ac* Gallandius allegat Hymn. Thom., et Teolius duos Vatt.

Lucerna fictilis veterum Christianorum
ex museo I. B. Passeri

I. M. Cassini Sem.c Inc

Quin et fila fauis scirpea floreis
Presso melle prius collita fingimus.
Viuax flamma viget, seu caua testula
Succum linteolo suggerit ebrio,
Seu pinus piceam fert alimoniam,
Seu ceram teretem stuppa calens bibit.
Nectar de liquido vertice feruidum
Guttatim lacrymis stillat olentibus:
Ambustum quoniam vis facit ignea

GLOSSAE VETERES.

15. scirpea = *quia de flore faui efficiuntur. I.* 18. linteolo = *filis ex cannabe, vel lino.* suggerit = *praebet, subdit, ministrat*. ebrio = *madido de sagina, vel oleo. Vat. A.* 20. seu ceram = *fontem cerei, vel candelae. V. A.* 22. alentibus = *crescentibus. I.*

COMMENTARIVS.

15. Ex Festo scirpus est id, quod in palustribus locis nascitur, leue, et procerum, vnde et tegetes fiunt. Olim sirpus dicebatur.

20. Non satis intelligo, an *fontem*, an aliud glossa dicat. Rat. *bibat* male.

21. *Notanda est*, ait Barthius, *ratio a nostri aeui* (sic) *diuersa, conficiendorum lychnorum, neque eam tam viue, vereque vllo alio antiquitatis loco inueniri arbitror. Elegans haec confectio fuit. Vt ignis superpendentem ceram, aut oleum calfaciendum reddat liquidum, quod guttatim per fabre appositum foramen angustiae conuenientis distillans alat flammam eam, quae ipsa ita sibi pabulum calore quaerat. Possit nullo labore quis lucernam talem conficere quauis materia, et notanda veterum ingeniositas in compendio laboris perpetui, quem in affundendo stillatim liquore citra hoc artificium erant habituri.* Gronouius Obseruat. eccles. cap. V. *admirabile, et imaginosum Barthii commentum* irridet, neque Prudentium aliud canere ait, quam quod videmus quotidie in cereis, aut sebaceis nostris. In Barthii ms. erat *vortice*, tamquam stagnum aliquod impendentis humoris significaretur. Transpositi quoque erant priores duo versus, scilicet, *Ambustum quoniam vis facit ignea - Imbrem de madido flere cacumine, - Nectar de liquida vortice feruidum - Guttatim lacrymis stillat olentibus.*

22. *Alentibus* Ald., Palat., Gis., Iso, Vrb., Vatt. O., P.: longe melius est *olentibus*; olet enim cera, et hoc epitheton cereis nonnunquam tribuitur. Prudentius hymno III. v. 62. *Nectare sudat olente fauus*. Ac notandum, vtrobique nectar dici ex Virgilio Aeneid. I. *et dulci distendunt nectare cellas*. Giselinus, et cum eo Chamillardus volunt per synecdochen ex vno distillante liquore cerae reliquos intelligi ex oleo, et pinu. Sed non est necesse, vt in hac stropha de aliis sermo sit praeter cereum. Barthius de cera, et oleo explicat, et odores additos ab antiquis docet, vt iucundior vsus foret. Inde ortam existimo consuetudinem thuris paschali cereo infixi. S. Paulinus Nat. III. lychnos, et cereos memorans odorem cereis attribuit, *Lumina ceratis adolentur odora papyris*. Prudentius *lacrymas* ait, vt mox *flere*.

23. Gifanius in Ind. Lucret. verbo *flere* legit *Ambusti quoniam vis facit ignea, - Nubem de madido flere cacumine*. Ceteri

Imbrem de madido flere cacumine.
Splendent ergo tuis muneribus, Pater,
Flammis mobilibus scilicet atria,
Absentemque diem lux agit aemula,
Quam nox cum lacero victa fugit peplo.
Sed quis non rapidi luminis arduam,
Manantemque deo cernat originem?
Moses nempe deum spinifera in rubo
Vidit conspicuo lumine flammeum.

GLOSSAE VETERES.

24. flere = *fluere* . *I. guttatim defluere* . *Vat. A.* 27. agit = *persequitur* . aemula = *imitatrix* . *I.* 28. peplo = *veste , id est , tenebris* . *V. A.*

COMMENTARIVS.

omnes *ambustum .... imbrem* , excepto Hails., vbi *arbustum* , quod probare visus est Ritterhusius .

24. Vide Gifan. loc. cit. de hoc verbo *flere* pro *stillare* , *rorare* , vbi , vt dixi , legit *nubem* pro *imbrem* .

26. Nostri *mobilibus* , vt infra vers. 141. *Pendent mobilibus lumina funibus* . Ita etiam Ald., Gis., Weitz . Alii *nobilibus* , vt Put. , Thuan. , Hails. , Palat., Bong. sup. , Rottendorphius , quem codicem , vti et Nomsianum posthac Heinsius adhibuit . In Breu. Moz. corrupte legitur hic versus . *Splendent perspicuo lumine ardua* .

27. Videtur imitatus Iuuencum lib. II., *furuamque super nox aemula pallam - Sidereis pictam flammis per inane trabebat* . Eleganter quidem , ait Barthius , et non pauca in eo poeta , (Iuuenco) *quae pressisse ingenium in gratiam materiae arguunt*. Iuuencum , nobilissimum presbyterum hispanum , primum fuisse alicuius nominis poetam , qui musas inter christianos ad argumentum sacrum reuocauerit , quem deinde secutus Prudentius maximam laudem obtinuerit , aduertit cl. Ioannes Andreas in laudatissimo opere , quo omnis literaturae historiam eleganter non minus , quam erudite illustrat. Vide eius volumen I. pag. 92. Sane sicut Prudentio poeseos christianae principatum omnes concedunt , ita secundum locum nemo Iuuenco negabit .

28. Glossa schedae Barthii ridicula *peplo = lacerato linteo , ex quo lychnus efficitur* . Melius Siberus obseruat , peplum vestem esse muliebrem. Ennodius Hymno X. Vespertino , *Nigrante noctem pallio* . In carmine de Resurrectione Domini inter opera Lactantii : *Aeternae noctis pallia crassa cadunt* . Dicitur autem nox fugere, quia *funalia* , vt ait Virgilius , *noctem vincunt* . In Hymnario V. Thomasii loco huius versus erat alius abnormis : *Noctem illuminans fulgure praeuio* . Idem in Breu. Moz. , sed *fulgore* pro *fulgure* .

29. Post hypotyposin *elegantissimis ornatam translationibus* , vt ait Adamus Siberus, Prudentius , sibi similis , ad S. Scripturae historiam enarrandam progreditur , peruigilii paschalis maxime propriam , de igne , in rubo Moysi manifestato , et de columna ignea , quae israelitas , ex Aegypto fugientes , noctu praecedebat . Vide Exod. cap. III. XIII. , et XIV.

31. Pro *spinifera* habent *spinifero* Bong., et tres Vatt. apud Teol., et nonnulli vulg. Ceteri *spinifera* . Ex hoc loco secundum exemplar Vaticanum vetustius adhibuit Mariettus , quod *Vat. B.* nominamus .

Felix, qui meruit sentibus in sacris
Caelestis solii visere principem,
Iussus nexa pedum vincula soluere,
Ne sanctum inuolucris pollueret locum.
Hunc ignem populus sanguinis inclyti
Maiorum meritis tutus, et impotens,
Suetus sub dominis viuere barbaris,
Iam liber sequitur longa per auia.
Qua gressum tulerant, castraque caerulae
Noctis per medium concita mouerant,
Plebem peruigilem fulgure praeuio
Ducebat radius sole micantior.
Sed rex niliaci litoris, inuido
Feruens felle, iubet praeualidam manum
In bellum rapidis ire cohortibus,
Ferratasque acies clangere classicum.
Sumunt arma viri, seque minacibus

GLOSSAE VETERES.

36. inuolucris = *calceamentis a voluendo*. *I.* *hoc volucrum, et haec volucra dicuntur, quo aliquid inuolui potest*. *Vat.B.* 37. sanguinis = *generis*. *I.* 38. tutus = *protectus*. *Vat.A.* impotens = *valde potens*. *I. V.A.* 44. radius = *nubes, vel columna nubis*. *Vat.A.* micantior = *clarior*. *I.* 45. niliaci litoris = *Aegypti*. *I.* 48. classicum = *tubam bellicam*. *I.*

COMMENTARIVS.

35. In ed. Basil. ad oram *hostis* pro *iussus* nescio quid sibi velit. Prag. in marg. *noxa* pro *nexa* male. Benedictus Balduinus de calceo antiquo cap. XI. probat, *vincula* apud poetas pro quouis calceo vsurpari, sed praecipue pro *soleis*.

36. De quantitate huius vocis *inuolucris* in Proleg. egi. Vat. B. pro *ne* habet *nec* minus bene. Ms. Barthii *maculis* pro *inuolucris* inepte. Alii *inuoluclis*. S. Bernardus explicans locum Moysis, voce *inuolucrorum* vsus etiam est. Teolius in Carmine S. Prosperi de ingratis corripi penultimam in *inuolucris* ait, quod ego non inueni, quamuis relegerim illud carmen.

38. Praepositio *in* auget in *impotens*, vt in aliis dictum est ad vers. 77. hymni IV. Barthius contendit, legendum *tutus, at impotens*, pro *et*, et explicat *tutus, at timidus*. Quae non est mala coniectura.

39. Gallandius recte refellit Heumannum, qui in Poecil. tom. I. p. 364. legendum censet *et impotens*. *Nutu sub domini viuere barbari*.

46. Rat., Bong. minus bene *praeualida manu*.

49. Ms. Barthii *seque micantibus*.

Accingunt gladiis: triste canit tuba.
Hic fidit iaculis, ille volantia
Praefigit calamis spicula gnossiis.
Densetur cuneis turba pedestribus,
Currus pars, et equos, et volucres rotas
Conscendunt celeres, signaque bellica
Praetendunt tumidis clara draconibus.
Hinc iam seruitii nescia pristini
Gens pelusiacis vsta vaporibus,
Tandem purpurei gurgitis hospita
Rubris litoribus fessa resederat.

GLOSSAE VETERES.

52. gnossiis = *creticis. Gnossium est oppidum in creta insula*. 53. cuneis = *cuneus est collecta in vnum multitudo militum. vnde cuneus quasi coneus a con, et eo. I.* 58. pelusiacis = *aegyptiis*; *Aegypti ciuitas. I.* 60. rubris = *sic mare rubrum dicitur, non quod rubrum sit per se, aqua enim per se colorem non habet; sed quia rubra habet*

COMMENTARIVS.

51. Vat. B. mendose *fudit*.

52. Gnossus est oppidum in Creta insula. Gold. *gnoseis*, alii *cnosiis*, alii *gnossiis* scribunt. Spicula gnossia a poetis celebrantur. Horat. lib. I. oda XVI. *Nequicquam calami spicula gnossii -Vitabis*. Virgil. lib. V. Aen. *Gnossia bina dabo laeuato lucida ferro - Spicula*.

53. Legendum est *densetur* a *denseo*, *es*, quod verbum aliis etiam in locis est restituendum. Ita Heinsius cum suis codd. ex nostris Vatt. A., B., I., O., P., Alex., Prag., et Rat., in quo ex *e* factum est *a* ab inepto correptore. *Densatur* legunt Ald., Cham., Gis. in I. edit., quod extat in Vrbinate. Gifanius in Ind. Lucret. verbo *Densere* notat, in quibusdam Virgilii locis mendose legi *densare* pro *densere*. Eodem verbo *densere* vtitur Horatius, Ouidius, et saepe Lucretius. Codices omnes habent *turba* in hoc Prudentii versu. Gronouius *turma* reposuit ex coniectura, quae Heinsio placebat. Sed repugnantibus omnibus codd. nihil ausim mutare. Quid enim si Prudentius consulto *turba* posuit ad turbationem populi, ac tumultuarium exercitum significandum?

54. Idem Gronouius Obseru. eccles. cap. V. coniicit, *Currus pars et equis et volucres rotis - Conscendunt celeres*, nimirum conscendunt currus *et equis*, *et rotis volucres*. quod pariter Heinsio arrisit. Retinenda est vetus lectio, quae elegantia poetica non caret, et trepidationem aegyptiorum exprimit. Heinsius nihil mutauit, Cellarius coniecturas Gronouii amplexus est.

56. *Dracones*, qui post Traiani tempora a romanis in bellicis signis adhibiti sunt, poeta ad aegyptios transfert, *tropo sibi familiari*, ait Giselinus. Scilicet *Dracones* ponit pro vexilli insignibus. De hoc Draconum vsu vide hymnum I. Peristeph. v. 35.

57. Nostri *hinc*, nisi quod in Rat. videtur esse *hic*. Bong., Ald., Gis. *hinc*. Sed Heinsius cum suis potioribus, et Weitz. *hic*. Rottendorp. pro diuersa scriptura *libera* loco *nescia*, fortasse ex glossa.

59. Vat. B. *purpurea* male.

60. Graece mare hoc dicitur erythraeum. Nonnulli rubrum dictum putant a rubente

Hostis

Hostis dirus adest cum duce perfido,
Infert et validis proelia viribus.
Moses porro suos in mare praecipit
Constans intrepidis tendere gressibus.
Praebent rupta locum stagna viantibus
Riparum in faciem peruia, sistitur
Circumstans vitreis vnda liquoribus,
Dum plebs sub bifido permeat aequore.
Pubes quin etiam decolor asperis
Irritata odiis, rege sub impio,
Hebraeum sitiens fundere sanguinem,
Audet se pelago credere concauo.
Ibant praecipiti turbine percita
Fluctus per medios agmina regia:
Sed confusa dehinc vnda reuoluitur
In semet reuolans gurgite confluo.
Currus tunc, et equos, telaque naufraga,

GLOSSAE VETERES.

litora : *aqua autem ex rebus circumpositis, et caelo colorem trahit*. *V.A.* 62. proelia = *ab imprimendo hostes. vnde et preligna, quibus premitur vua*. *I.* 66. in faciem = *instar*. *Vat.A.* 69. pubes = *iuuentus aegyptiaca*. decolor = *nigra ob calorem solis*. *Vat.A.* 77. naufraga = *mersa*. *I.*

COMMENTARIVS.

arena, Agatharcides apud Photium a rege Erythra; hunc regem fuisse Esau *Rufum* a rubente pilo nominatum, alii dicunt.

62. In glossa corrigo *prela ligna*.

63. Heinsius monet, suos potiores codd. habere *suos praecipit*; ignoro, quis aliud legerit. Notanda est proprietas aduerbii *porro*, quod innuit tractum vlteriorem ad extrema. hinc *porricio* verbum ex augurum disciplina. *Porro tendere in mare* est longe, et procul progredi in mare.

65. Damascenus, et Cosmas hymnos plures ab hoc mirabili facto inchoant. *Viandi* verbo vsus est S. Damasus in S. Felice, Iuuencus, et alii.

66. Vat.B. *peruias* mendose pro *peruia*.

67. Hunc israelitici populi triumphum olim in sabbato paschali cantatum in ecclesia fuisse ex Ordine veteri Romano, aliisque monumentis constat. idque confirmat Auitus lib. v. in fine: *Inclytus egregium solemni carmine ductor - Describit, toto quod psallitur orbe trophaeum, - Quum purgata sacris deletur culpa lauacris*.

68. Hic quoque Heinsius monet, in Rot. legi *dum permeat*, quod in omnibus legitur.

76. In Vat. A., et Prag. a sec. m. *refluo* pro *confluo*. Ex Weitzianis Egm., Pal., et Hailsb. a pr. m., vt videtur *refluo*: pro quo Teolius citat duos Vatt.

Ipsos et proceres, et vaga corpora
Nigrorum videas nare satellitum,
Arcis iustitium triste tyrannicae.
Quae tandem poterit lingua retexere
Laudes, Christe, tuas: qui domitam Pharon
Plagis multimodis cedere praesuli
Cogis iustitiae, vindice dextera?
Qui pontum rapidis aestibus inuium
Persultare vetas, vt refluo in salo
Securus pateat, te duce, transitus,
Et mox vnda rapax vt voret impios.

GLOSSAE VETERES.

79. videas = *videre poteras*. *Vat. A.* 80. arcis = *potestatis. Vat. A.* iustitium triste = *luctus publicus*; *iustitium est, vbi iustitia stat, et iustitium publicus luctus est, qui in arce cunctis, et vbique est. I. iustitium proprie est iuris statio, sicut solstitium solis statio; ponitur autem pro luctu, luctus enim esse potest, quum iustitia relinquitur. Vat. A.*

COMMENTARIVS.

79. Rat. supra *nare* addit *in*, vt sit *innare*, quod habet Vat. A. Repugnat metrum.

80. Aldus addit *vt*, nempe *iustitium vt triste*, quod vere superfluum est. In membranis Barthii ineptissime *inscitium* pro *iustitium*. Barthius multus est in hoc loco illustrando: ac fere cum glossis consonat. *Arcem* ait esse aulam, siue, vt hodie barbarissamus, statum regium, *iustitium* vindictam; siue euersionem luctuosam. Lucanus lib II., *ferale per Vrbem - Iustitium*. Haec denique est summa, quod veteribus *iustitium* luctus publicus erat.

81. Hunc locum expressit anonymus auctor hymni martyrum ad vesp. seculo IX. Vide Hincmarum De non trina deitate.

82. Bong., Gis. 1. ed. *domitum Pharon*. Vat. B. *domitam Pharaon*. Rat., Gold., Widm. *domitum Pharaon*. Heinsius cum suis codd., Gifanio, et Cauchio *domitam Pharon*; ita etiam Ald., Gis. 2. ed., Prag., Vat. A., Egm., Palat., Fabr., Hailsb., Weitz., qui scribit *Faron*. Poeta *Pharon* insulam Alexandriae proximam pro Aegypto posuit. Lucanus lib. X. *Tunc claustrum pelagi cepit Pharon: insula quondam - In medio stetit alta mari etc.* In eadem insula fuit turris praealta, vnde accensae noctu faces cursum nauigantium regebant, quae *Pharos* quoque dicta est.

83. Fabr., Gis. *praesidi*: alii, *praesuli*. Hic est Moyses, praesul iustitiae. Giselinus vult, *dextera iustitiae vindice* intelligi, non *praesuli iustitiae*: hoc mihi magis placet, vt hymno XI. v. 115. *Quem, te furoris praesule*.

85. V. A. *pontum rabidis*. Heinsius cum suis, (nihil enim notat) Ald., Rat., Gis., Weitz. *pontum rapidis*. Scheda Barthii *rabidis*.

86. Prag., Gis. ed. 2. *persulcare*. Ald., Vat. B., Prag., Weitz., Vat. O., *persultare*, quod videtur voluisse Vat. A., vbi est *persultetre*. Barthii scheda pro *salo* habet *sale*, quod Virgilius adhibuit.

88. Pal., Ald., Weitz. *deuoret*. Nostri, et Heinsiani *vt voret*. Gis. ad marg. *deuoret*. Ita duo Vatt. apud Teol.

Cui ieiuna eremi saxa loquacibus
Exundant scatebris, et latices nouos
Fundit scissa silex: quae sitientibus
Dat potum populis axe sub igneo.
Instar fellis aqua tristifico in lacu
Fit ligni venia mel velut atticum.
Lignum est, quo sapiunt aspera dulcius:
Nam praefixa cruci spes hominum viget.
Implet castra cibus tunc quoque ninguidus,
Illabens gelida grandine densius.
His mensas epulis, hac dape construunt,
Quam dat sidereo Christus ab aethere.
Necnon imbrifero ventus anhelitu
Crassa nube leues inuehit alites,

GLOSSAE VETERES.

92. axe = *sole*. *I. sub perusta plaga, i. per Arabiam*. *Vat. A.* 94. ligni = *crucis*. venia = *beneficio*. *Vat. A.* atticum = *quod inuenitur dulcius omni melle. I.* 97. ninguidus = *niueus*. *I.* 102. alites = *coturnices*. *Vat. A.*

COMMENTARIVS.

89. Ald., Gis. in textu I. edit. *viae* pro *eremi*. Id ideo factum, quia *eremi* habet *e* secundum longum. Sed notanda est consuetudo poetae, et eius temporis, vt vberius in prolegomenis explicui. Teolius ait, *Secundam in* EREMI *corripuit, alias producit*, et allegat v. 39. Praefat. At iam eo loco monui, secundam in *hereses* corripi, non produci; quod putabam per calami lapsum a Teolio dictum. *Eremus* vox ecclesiastica est apud Hieronymum, et aequales. In Heinsio mendum arbitror, quod ait, frequenter corripi primam in *eremus* a scriptoribus ecclesiasticis. Non dubito, quin homo prosodiae peritus secundam dicere voluerit; nam prima certo est breuis. Gis. in textu I. edit. et Fab*r*. *madentibus* pro *loquacibus*.

93. *Tristificus* pro *amaro* hic, et tetrast. XIII. Dittochaei: *Tristificos latices stagnanti felle tenebat*. Vide alia ibidem. Nebrissa *tristes lupinos, et tristes succos* eadem significatione in Virg. notauit. Inde Apoth. v. 344. *Vnguine amaro contristare comas*.

94. Becmanus de orig. ling. lat. verbo *Venio*: *Venia, quae optanti venit, aut per quam venire licet. Plane ex origine vtitur Prudentius, Fit ligni venia, id est, interuentu, vel accessione, dum lignum aduenit*. Barthius lib. VIII. Adu. cap. XX. interpretatur, *ligni ope, medicina, correctione, auxilio*. Recte Prudentius autumat, eo ligno crucem significari. Locus extat cap. XV. Exodi. Mel atticum, vt supra cecropium hymno III. v. 71.

97. Gis. I. ed. *cibus pinguidus*. Correxit *ninguidus*.

99. Hailsb. *ac* pro *hac* minus bene.

101. Barthius obseruat, ventorum flatus *animas* dici ex Arnobio lib. I. *Nunquid expirauerunt animas suas venti?* Addit, Prudentium hoc versu *anhelitum* pro *ani-*

Quae difflata in humum quum semel agmina
Fluxerunt, reduci non reuolant fuga.
Haec olim patribus praemia contulit
Insignis pietas numinis vnici:
Cuius subsidio nos quoque vescimur,
Pascentes dapibus pectora mysticis.
Fessos ille vocat per freta seculi,
Discissis populum turbinibus regens,
Iactatasque animas mille laboribus
Iustorum in patriam scandere praecipit.
Illic purpureis tecta rosariis
Omnis fragrat humus, calthaque pinguia

GLOSSAE VETERES.

106. numinis = *filii dei. V. A.* 109. freta = *tempestates*. *I.* 113. rosariis = *rosis, rosarium, et rosetum idem sunt, i. locus, in quo rosae nascuntur*. *I.* 114. calthaque = *pretiosa pigmenta, caltha virgultum in Aegypto, vnde balsamum fluit.* pinguia = *herbae*. *I.*

COMMENTARIVS.

mabus posuisse. Intelligit *animas venti*: sed cur non dicit potius, Prudentium anhelitum pro flatu posuisse, vt Arnobius *animas* pro *flatibus*?

103. Ald., Vatt. A. a pr. ma., O., P., Weit., Widm., Hails., Pal., et alii *conflata*, quod ex suo ms. amplectitur Barthius, exponens, ventum eas aues compactas conglobatim terrae illisisse. Vat. B., Rat., Prag., Bong., Widm. supra, Gis. *difflata*. Aliqui *deflata*. quod erit veluti *disiecta*, et *dissipata*. Teolius in textu Heinsii legi *conflata* affirmat, quamuis is monuerit in notis, *difflata* esse in duobus mss. vetustioribus. Giselinus vero, quem fere Heinsius sequitur, nisi quum contrarium aliquid notat, habet *difflata*, et in ipso Heinsii texu clare legitur *difflata*. V. A. *in vnum*, quod recte correctum est supra charactere minutiori *in humum*.

104. Heinsius mallet *reuolent*. At mss. non perperam *reuolant*. Barthius *referunt*.

106. In Vat. A. supra *vel nominis* pro *numinis*, quod postremum retinendum est.

108. Ex dapibus, quibus refecti sunt israelitae, ad dapes mysticas, quibus christiani in peruigilio sabbati paschalis vescebantur, poeta aduolat. V. Proleg. n. 146.

109. *Seculum* pro mundo, rebusque mundanis passim ab ecclesiasticis scriptoribus adhibetur.

110. Nonnulli *discussis* pro *discissis*.

111. Gis. 1. ed. in textu *raptatasque*, ad oram *iactatasque*. Virg. lib. I. Aen. v. 3. *terris iactatus, et vndis*.

114. Gronouius in Obseruat. eccles. legendum ait *cultaque*, vt seges designetur, quod aliqua coniectura fulcire vult Heinsius. Videtur distinguere Iso *caltha* a *pinguibus*, quod non est necesse. Chamillardus ait, errasse poetam, quod neutro genere protulerit *caltham*, quae apud omnes antiquos est feminini generis, flos scilicet lutei, vel crocei coloris. Et haec est ratio Gronouii, cur malit *cultaque*, exemplo Virgilii x. Aeneid. *vbi pinguia culta etc.* Nebrissa ex Virgilio, et Columella obseruarat, potius dici caltham femineo genere.

Et molles violas, et tenues crocos
Fundit fonticulis vda fugacibus.
Illic et gracili balsama surculo
Desudata fluunt, raraque cinnama
Spirant, et folium, fonte quod abdito
Praelambens fluuius portat in exitum.
Felices animae prata per herbida
Concentu parili suaue sonantibus
Hymnorum modulis dulce canunt melos,

GLOSSAE VETERES.

115. crocos = *genus pigmenti*. *I.* 116. fugacibus = *viuacibus*, *manantibus*, *vel viuentibus fluentis*. *I.* 118. rara = *pretiosa*. *I.* 119. folium = *pigmentum optimum*, *genus aromatum*. *I. folium est herba pretiosissima, quae dicitur venire de paradiso, vnde fit vnguentum pretiosum, de quo Iuuenalis: Ad me venit meretrix foliato peruncta*. *Vat. A.* 120. praelabens = *fluens*. *Vat. T.* 122. suaue = *suauiter*. *V. A.* 123. melos =

COMMENTARIVS.

Neque ego inuenio, quis calthum dixerit, praeter Prudentium; sed non eum damno.

115. Paschalis de Coronis p. 145., 147., 187. et 190. edit. 1610. Parisiis hos versus memorat, ac repetit. Virgilius *mollem violam* dixit, Ouidius *tenues crocos*.

116. Prag. *viuentibus* in textu ex glossa, in marg. recte *fugacibus*. *Vda* pro *vnda* praefero cum Put., Thuan., Egm., Alt., Hein., Vrbin., Alex., quod tenet etiam Gronouius in obseruat. eccles. Eleganter, *humus*, *fonticulis vda*, *fundit violas*. Ita etiam cum Thuan. Perist. hym. VIII. v. 14. *terra vda* legendum arbitror.

118. Barthius in scheda reperit *prataque*, quasi vulgo, perque prata nascerentur cinnama. Sed si mutatio aliqua esset inuehenda, melius legerem *grataque cinnama*. Sed *rara* epitheton est congruens cinnamo: Martialis lib. IV. epig. XIII. *Tam bene rara suo miscentur cinnama nardo*.

119. In eadem scheda Barthii notatur, *spirare* ad odorem non vulgarem pertinere, et folium *spicae* exponitur. Barthius intelligit folia, quae varia variis vnguentis indita, gustum, pretiumque variabant, quum hodieque Gallorum, Belgarumque idiotismis folia sint flores nucum myristicarum. Iuuenal. satyra VI. *moechis foliata parantur*. Scholiastes: *vnguenta foliis plena*, *vel aliis aromatibus*. Claudianus lib. I. in Eutropium: *Te foliis ditent arabes*, *te vellere seres*. Lactantius, siue quis alius in Phoenice: *Cinnama dehinc*, *auramque simul spirantis amomi - Congerit*, *et misto balsama cum folio*. Medicorum innumera sunt loca. Giselinus *folium* intelligi posse ait vel de bdellio arbore, vel de malobathro, indicis paludibus sine radice innatante.

120. Rat., Fabr., Alex., Vrb., Gis. in textu *praelabens*. Ita Vat. Q. Ceteri *praelambens*, et in Vat. I. glossa *de littore attrahens*, quod imitatus videtur Alcimus Auitus lib. I. poem. de gange: *Motus odorifero quoties qui vertice creuit*, *- Deciduas*, *pulchro quas spargunt flumina luco*, *- Praelambens furatur opes*. Horat. lib. I. oda 21.: *vel quae loca fabulosus - Lambit hydaspes*.

122. Put., Alex., et Rotten. *pariles* pro *parili*. Thuan., et Egm. *pariles suauisonantibus*, quod placebat Heinsio. Sic Lucretius *suauiloquus*, *suauiloquens*, *sua-*

Calcant et pedibus lilia candidis.
Sunt et spiritibus saepe nocentibus
Poenarum celebres sub styge feriae
Illa nocte, sacer qua rediit deus
Stagnis ad superos ex acheronticis:
Non sicut tenebras de face fulgida
Surgens oceano lucifer imbuit,
Sed terris domini de cruce tristibus
Maior sole nouum restituens diem.

GLOSSAE VETERES.

laus, *generis neutri singularis numeri*. *I.* 126. styge = *styx fluuius inferni interpretatur tristitia*, *luctus*. feriae = *festa*. *Iso*.

128. acheronticis = *sine gaudio*. *phlegethon flammeus*, *phlox graece flamma*. *I.* 130. imbuit = *expellit*, *impellit*, *vel illuminat*. *I.*

COMMENTARIVS.

uidica verba, et Prudentius *flauicomantes*, *milliformis*, *multinodis*. Vide Indicem Lucretianum Gifanii.

124. *Calcare flores* felicitatis genus praesertim apud poetas. Martialis VIII. 77. *Liber in aeterna viuere digne rosa*. Persius similiter: *quidquid calcauerit hic*, *rosa fiet*. Per translationem a lapillis, in vrnam missis, quibus dies felices olim notabantur, *candidus* accipitur pro felici. Sic *pede candido*.

125. Quaestionem hinc exortam explicuimus Proleg. cap. XVIII. Giselinus fictionem hanc esse poeticam affirmat, quamuis aethiopes, vt auctor est Damianus Goes in Historia de illorum moribus, adhuc sentiant, animas, non quidem damnatas, sed purgandas, singulis diebus dominicis, et sabbati ab omni supplicio liberas esse. Chamillardus sane errare poetam ait, siue de damnatis, siue de purgandis animis loquatur, quamuis nonnulli ex SS. Patribus censuerint, leuari aliquando poenas damnatorum, quos inter S. Augustinus Enchiridii capite 112. Georgius Remus etiam statuit, poeticam hanc esse fictionem, neque verbo dei niti. Georgius Fabricius id alibi non legi asseuerat, et hispanicum videri commentum. Lege cap. cit. Videndum, an huiuscemodi *feriae sub styge* ita explicari possint, vt solum leuamen senserint animae purgatorio igni addictae, non aliae aeternum damnatae. Olim enim inferorum nomine locum etiam ignis purgatorii comprehendebant, vbi daemones quoque tormenta in animas purgandas exercebant. Confer S. Caesarium Arelatensem mox laudandum ad v. 129.

126. *Stygis* vera origo a στυγέω, *odi.* Hinc Virg. lib. VI. *tristique palus inamabilis vnda - Alligat*, *et nouies styx interfusa coercet*. INAMABILIS, quia odio est omnibus.

129. Vat. B. diuidit *Non sic vt*. Lucretius vsus quoque est voce *fulgidus*, quam nonnulli ad aeuum cadentis latinitatis reiiciunt. Cicero ait *fulgens*. S. Caesarius Arelatensis videtur imitatus hunc locum in homilia III. de paschate: *Deus iste amplius ex sepulcro radiauit*, *quam de sole refulsit* . . . *Confestim igitur aeterna nox inferorum Christo descendente resplenduit*. *Siluit stridor lugentium ille*, *soluta sunt onera catenarum*, *dirupta ceciderunt vincula damnatorum*. *Attonitae mentis obstupuere tortores*. *Omnis simul impia officina contremuit*, *quum Christum repente in suis sedibus vidit*.

130. Non occurrit exemplum simile,

Marcent suppliciis tartara mitibus,
Exultatque sui carceris otio
Vmbrarum populus, liber ab ignibus,
Nec feruent solito flumina sulphure.
Nos festis trahimus per pia gaudia
Noctem conciliis, votaque prospera
Certatim vigili congerimus prece,
Extructoque agimus liba sacrario.
Pendent mobilibus lumina funibus,
Quae suffixa micant per laquearia,
Et de languidulis fota natatibus

GLOSSAE VETERES.

133. mitibus = *mitefactis* . *I.* 135. vmbrarum = *defunctorum* , *aliter functorum* . *I.* 140. agimus liba = *sacrificamus sacrificia* . *I.* sacrario = *sacrificio* . *Vat. A.* 141. mobilibus = *laxabilibus* , *mollibus* . *I.* 142. laquearia = *quae cameram subtegunt* , *et ornant* , *quae et lacunaria dicimus* ; *principaliter autem lacus dicitur* , *cuius diminutio lacunar facit* . *Inde fit alia diminutio* , *quae per antisticon laquearia facit* . *Iso* . 143. fota = *nutrita* . natatibus = *natatus dicitur olei* , *in quo papyrus natat* . *V. A.*

COMMENTARIVS.

imbuere tenebras pro *discutere* , *fugare* , *expellere* . Melior glossa *illuminat* .

135. Videtur Iso agnouisse hanc aliam lectionem *functorum* pro *vmbrarum* . Thuan., Rot., Alt., Noms., Sich., duo Torrent., Boher., Egm. in textu, Pal., Hailsbr. a pr. ma. *functorum* . Aldus, Gis., Weitz., Rat., Vat. B. *vmbrarum* . In Vat. A. *functorum* , supra charactere minutiori *vmbrarum* . Putean. quoque, et Egm. in margine *vmbrarum* , quod praefero cum vetustissimis, et quia *functorum* videtur glossa, aut ex correctione inepti excriptoris Prudentius hoc loco libere vtitur verbis poetarum gentilium, vt alii veteres poetae christiani.

139. In Hymn. Thomas., et in Breu. Moz. pro hoc, et sequenti versu immittuntur alii *Concentu parili suaue sonantibus Hymnorum modulis ora resoluimus* . In Breu. Moz. legitur *suauisonantibus* . Poeta ait, vota *congeri* ad indicandam vim orationis, quae a multis, in vnum congregatis, fieri solet. Tertullianus Apolog. cap. XXXIX. *Corpus sumus de conscientia religionis* , *et disciplinae vnitate* , *et spei foedere* . *Coimus ad deum* , *quasi manu facta precationibus ambiamus* . *Haec vis deo grata est* .

140. Barthius in suo ms. legit *Extructo offerimus liba sacrario* , et durius illi videtur *agere liba*. Quid si legas *Extructoque edimus liba sacrario* ? Tunc sacrarium erit mensa sacrificii de qua hymno XI. Perist. v. 171. Atque id, opinor, vult Prudentius, quum sermo illi sit de SS. Eucharistiae sacramento. Congruit autem verbum *extructo* , nam Virgilius non semel illo vtitur ad conuiuium describendum. Aeneid. III. v. 224. *Extruimusque toros* . XI. v. 66. *Extructosque toros* . Verbum *ago* in sacrificiis vsitatum erat, et nunc de sacrificio missae dicimus *Quod agimus mysteriis*. Fortasse hoc loco *agimus* est *admouemus* .

142. Glossa Isonis desumpta est ex Seruio ad illud Virgilii *laquearibus altis* .

143. Latinius legit *Et de pinguidulis fota namatibus* ; fortasse Latinius scripse-

Lucem perspicuo flamma iacit vitro.
Credas, stelligeram desuper aream
Ornatam geminis stare trionibus,
Et qua bosphoreum temo regit iugum,
Passim purpureos spargier hesperos.
O res digna, Pater, quam tibi roscidae
Noctis principio grex tuus offerat,
Lucem, qua tribuis nil pretiosius,
Lucem, qua reliqua praemia cernimus.
Tu lux vera oculis, lux quoque sensibus,

GLOSSAE VETERES.

145. desuper = *in templo*. *V. A.* aream = *planiciem*. *I. planiciem, id est, tabulatum templi*. *Vat A.* 146. geminis = *sic lucent luminaria in laquearibus dependentia, vt putes, esse geminos triones, id est, duas vrsas, belicem, et cynosuram, quae praelucidas babent stellas*. *Vat. A.* trionibus = *plaustris* *I.* 147. bosphoreum = *luciferum vel bootem*. *dicimus bosphoreum, vel phosforeum, idest, igniferum, phos enim ignis dicitur*. *I.* 148. hesperos = *stellas I.* 149. o res = *scil. est*. *I.*

COMMENTARIVS.

rit, *manatibus*, et Frontinus quidem vsus est *manationis* vocabulo. Versus autem non constaret cum *manatibus*, neque est, cur *languidulis* loco moueamus.

145. In ms. Barthii erat *Credas, stelligerum desuper igneum - Ornatum geminis stare trionibus*. Intelligo *ornatum* esse nomen substantiuum. In Hailsb. *Credas, stelligerum desuper aerem - Ornatum etc.* Nihil mutandum.

147. Sermo hic est de iugo, quod boues ferunt: adeoque *bosphoreum* scribendum; alii scribunt *fosforeum*, alii *vosforeum*, alii *bosforeum*, alii *bosporeum*, quod Heinsio non displicet in notis, quamuis in textu ediderit *bosphoreum*. De re ipsa constat. Quod autem ait Teolius, scribi graece *bosporeum* sine aspiratione a *Bosporo Cimmerio*, id non satis intelligo. nam *bosphorus* siue thracius, siue cimmerius, a plerisque ita scribitur *bosphorus*. neque assentior Cellario, qui BOSPOREVM IVGVM dici statuit a BOSPORO *Cimmerio*, qui antiquis maxime borealis erat. Magis placet interpretatio glossae.

148. V.A. non recte *sparsim* pro *passim*.

149. Put. *Pater*, quod Heinsio, aliisque placuit, nec mihi displicet. Alex. *deus*, in nota *Pater*. In Breu. Moz muta *residuae* in *roscidae*.

150. Rat., Breu. Moz. *offeret*: melius *offerat*. Ex hoc verbo, infra etiam repetito *quod famulans offero*, recte colligas, ritu ecclesiastico lucem tunc fuisse oblatam, neque solum in cereis, sed etiam in lucernis, et, vt arbitror, in facibus e pinu. Consuetudo benedicendi, et offerendi cereos in vniuersa ecclesia permansit: verum in gothico officio benedictio lucernae pariter adhibetur.

151. Figurata constructio, *O res digna lux, quam lucem*, fere vt apud Virgilium, *Vrbem, quam statuo, vestra est*. Breu. Moz. *luce*, in hoc, et in versu sequenti non bene.

152. Codex Barthii glossam adiicit verbo *reliqua* = *id est, pollicita*. Barthius ait, fortasse auctorem glossae respexisse ad praemia aeterna. Prudentius loquitur de praemiis, seu muneribus huius vitae, et

Intus

Intus tu speculum, tu speculum foris;
Lumen, quod famulans offero, suscipe,
Tinctum pacifici chrismatis vnguine:
Per Christum genitum, summe Pater, tuum,
In quo visibilis stat tibi gloria:
Qui noster dominus, qui tuus vnicus
Spirat de patrio corde Paraclitum:
Per quem splendor, honos, laus, sapientia,
Maiestas, bonitas, et pietas tua
Regnum continuat nomine triplici,
Texens perpetuis secula seculis.

GLOSSAE VETERES.

158. gloria tua * *facta inuisibilis per illum facta est visibilis*. *Vat. A.*

COMMENTARIVS.

praeclare asserit, luce, qua reliqua praemia cernimus, nullum munus a deo concessum pretiosius. In hymnario V. Thomasii deest *praemia*.

155. Nescio, cur in hymnario V. Thomasii mutatus fuerit hic versus in alium *Lumen, quod delibat plebs tua, suscipe*. Breu. Moz. corrupte etiam *Lux quoque sensibus, - Intus tu speculum, fons: lumen - Quod delibat plebs tua, suscipe*. Chamillardus ait, omnes fere hunc locum de cereorum oblatione esse interpretatos, Giselinum vero de quocumque lumine. Fallitur. Giselinus hunc locum dicit esse quauis vbere gleba foecundiorem, quem plane steriliter de cereorum oblatione alii interpretati fuerant. Ipse vero eum explicare aggreditur, loco simili aliunde adducto, vbi Romanus precaturum se ait pro Caesare, eiusque militibus: *Vt idolorum respuant caliginem, - Cernant vt illud lumen aeternae spei*. Nihil addit Giselinus, sed de interno animi, seu rationis lumine eum loqui apertum est. Eius tamen sententiam non sequor: sed de oblatione cereorum, et lucernarum interpretor. Et lucernas quidem hoc versu indicari arguo ex sequenti *Tinctum pacifici chrismatis vnguine*. Chrisma est oleum, et pacificum dicitur, quia oliua insigne est pacis. Peristeph. hymno XII. vers. 33. *Frondem perennem, chrismatis feracem*. Nisi malis, *vnguen pacifici chrismatis* innuere sacratiorem aliquem ritum, quo lumen sabbati paschalis offerri consueuerit. S. Paulinus Natali VIII. etiam vsus est hoc nomine *vnguen* in describenda lucerna, *Consumpto bibulum defecerat vnguine lumen*.

157. *Genitus* nomen substantiuum pro *filio* a christianis poetis passim vsurpatur. Fortunatus lib. I. de partu Virginis *Curauit genitus, Virgo Maria, tuus*.

158. Plinius vtitur *visibilis* pro *visiuo*. Ciceronis phrasis est *res, quae sub aspectum cadunt*.

160. Processio Spiritus sancti ex Patre hoc loco astruitur, ac repetitur initio hymni seq. Vide Petau. t. II. l VII. c. VIII. Filius *spirare* Paraclitum recte dicitur: nam et *spiritus* appellari potest, vt probat Hugo Grotius ad cap. II. Marci v. 8.

163. Prag. *contineat* pro *continuat*. Rat. *contineat*, sed supra *continuat*. Widm., et Gold. *contineat*. Rat., Theodulfus in lib. de Spiritu sancto *nomine*, alii *numine*. Alex., Vatt. A., O., P., Q.,

VI. HYMNVS ANTE SOMNVM.

ADES, Pater supreme,
Quem nemo vidit vnquam,
Patrisque sermo Christe,
Et Spiritus benigne.
O Trinitatis huius
Vis vna, lumen vnum,
Deus ex deo perennis,
Deus ex vtroque missus.
Fluxit labor diei,
Redit et quietis hora:

GLOSSAE VETERES.

1. ades = *pro adesto*. *I.* 9. fluxit = *deficit*. *I.* 10. quietis = *soporis*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

numine. Vat.I. cum Vrb. *nomine*. Breu. Moz. ita hic, et alibi; sed male *tu*, et *contines* pro *tua*, et *continuet*. Hincmarus vtramque lectionem agnouit. Vide Psych.v.2. Aldus huic hymno addit *Amen*. *Finis*. quod nusquam alias.

Ante somnum = Ex libro Constitution. Apost. diximus ad titulum Hymni I., precationes esse faciendas quum aliis horis, tum *vespere*, quod noctem dederit Dominus ad requiescendum a laboribus diurnis. Huc pertinet hic hymnus, vt ex versu 9., et seqq. patet, *Fluxit labor diei*, - *Redit et quietis hora*. Completorium locum huiusmodi precationis nunc tenet. Citatur hic hymnus a Theodulfo in lib. de Spiritu sancto, vbi probat Spiritus sancti processionem ex hoc, aliisque locis Prudentii, simul cum ceteris SS. Patribus laudati. Septem strophae vltimae huius hymni leguntur in breuiario mozarabico inter hymnos alios *de Completa*. S. Gregorius Turonensis lib.I. de gloria martyrum c. 162. ex hoc hymno nonnullos decerpit versus. *Iuxta Prudentium*, *Crux pellit omne crimen etc*. Huius hymni titulum alicubi esse *De quiete*, *et somno*, *diuino munere*, notaui Proleg. n. 103.

3. Aduersus nouatorum effrenem libidinem, qui pro *Verbum* in euangelio legunt *sermonem*, quia nonnulli SS. Patres ita locuti sunt, vt hoc loco Prudentius, videndus est Ioannes Maldonatus, grauis in primis theologus, cuius aliqua verba in Proleg. num. 140. retuli. Adducit autem Maldonatus inter alios SS. Patres hunc ipsum Prudentii locum.

6. In margine Vat. A. additum erat *aliter*, *Vis, ac potestas vna*. Ita etiam in Put., Alex. a sec. m., et in schedis Graeuianis. Salmasius quoque id volebat, qui locum Ausonii addiderat, *Maiestas vniusmodi* - *Sociata sancto spiritu*, vt in *potestas a* corripiatur, sicut in *maiestas a* postremum ab Ausonio corripitur. Verum nihil agit Salmasius: Ausonius enim saepe loco secundo iambici dimetri spondaeum intrudit. Et in hoc eodem iambico Ephemeridis ait: *Rei diuinae copia est*.

10. In Rat. abest *et*, sed videtur spa-

Blandus sopor vicissim
Fessos relaxat artus.
Mens aestuans procellis,
Curisque sauciata,
Totis bibit medullis
Obliuiale poclum.
Serpit per omne corpus
Lethaea vis, nec vllum
Miseris doloris aegri
Patitur manere sensum.
Lex haec data est caducis,
Deo iubente, membris,
Vt temperet laborem
Medicabilis voluptas.

GLOSSAE VETERES.

11. vicissim = *inter diem, et noctem. I.* 12. relaxat = *in tranquillitate obtinet. Iso.* 13. procellis = *in laborum procellis. Iso.* 14. sauciata = *tuta. I.* 15. bibit = *diligit. I.* 16. obliuiale poclum = *laboris senialis. I.* 18. lethaea = *obliuialis, lethes graece sopor. Iso. sopor. Vat. A.* 19. doloris = *laboris dies. Iso.*

COMMENTARIVS.

tium abrasionis. Alt. *rediit*. Fabr., et Gis. *redit quietis* sine *et*, quod habent reliqui omnes, exceptis Vatt. duobus, quos laudat Teolius. Quod autem particulam *et* non patiatur huius carminis indoles, idem affirmauit. Sed in hoc hymno passim anapaestus prima sede ponitur, quod minime repugnat metro.

12. Virgilius lib. v. *Vix primos inopina quies laxauerat artus*. Similia vulgo apud poetas. Cicero de Diuin., *animus somno relaxatus*. Insignis est descriptio somni, quam poeta noster versibus suis complectitur. Descriptiones somni, eiusque domus collegit Ioannes Baptista Gandutius inter Descriptiones poeticas. Confer etiam Lucret. lib. IV. Neque omittendus est hymnus S. Ambrosii, *Deus creator omnium*.

14. Pro *sauciata* mallem in glossa *vulnerata*, *fessa*, quam *tuta*.

16. *Poculum* habent Aldus, et Nebr. pro *poclum*, quod metrum exigit. Horatius Epod. XIV., *Pocula lethaeos vt si ducentia somnos*. Sumptum id ex fabulis. Sed licuit sanctissimo poetae metaphoram continuare, et, quoniam *bibit* dixit, addere *poclum* pro *somno*. In glossa fortasse legendum *laboris sensualis*.

19. Fabricius in dolore molestias intelligit. Sed cur non verum dolorem esse dicamus, cuius sensus nullus est in dormiente? Sic paulo post *medicabilis voluptas*, quia somnus etiam sanitatem interdum inducit. In Hails. *aegris* pro *aegri*.

22. Teolius in vno Vat. vidit *deo donante*. quod ratio carminis non patitur.

24. Vat. B., Prag., Widm., Gold. *medicalis* contra regulas metri. Est autem somnus *medicabilis*, quia aut sanitatem corporis restituit, aut eam conseruat. Vti-

Sed, dum pererrat omnes
Quies amica venas,
Pectusque feriatum
Placat rigante somno,
Liber vagat per auras
Rapido vigore sensus;
Variasque per figuras,
Quae sunt operta, cernit.
Quia mens soluta curis,
Cui est origo caelum,
Purusque fons ab aethra,
Iners iacere nescit.
Imitata multiformes
Facies sibi ipsa fingit,
Per quas repente currens
Tenui fruatur actu.

GLOSSAE VETERES:

27. feriatum = *otiosum*, *quietum*. *I.* 35. aethra = *splendor*. *Vat.A.* 36. iners = *sine arte*. 39. per quas = *facies*. *I.*

COMMENTARIVS.

tur hoc verbo Ouidius pro eo, cui medicina adhiberi potest, in epist. Oenones ad Paridem, *amor non est medicabilis herbis*.

25. Rat. *quum* pro *dum*.

27. Chamillardi mendum *feriarum*.

29. Vatt. B., I., Rat., Gold., Fabr., Widm., Bong. *vacat*; Vatt. A., O., P., Q., duo Torrentiani, tres Heinsiani *vagas per auras*. Ald., Heins., Weitz., Put., Thuan., Prag., Gis. *vagat*, quod etiam tuetur Gifanius in Indice Lucretii p.423., et Latinius in Bibl. sel. Videri potest Priscianus lib.VIII., qui de huiusmodi verbis, quae olim antiqui vsurpabant, vt *auguro*, *opino*, *execro*, agit diligentissime; et Nonius, qui de verbo *vago* adducit Plautum, Attium, Pacuuium, Ennium, Turpilium, Pomponium, Varronem, et his longe posteriorem Serenum.

35. Fontem igneum animarum deum vocat poeta in hymno Exequiarum ver. 1. Rat. *ab aethere*, sed inductum est medium *e* recte, vt fiat *ab aethra*, quod correcter videtur voluisse.

37. Mens sibi multiformes facies fingere dicitur ob diuersitatem insomniorum. Nam etsi somniorum causa non solum sit interna, sed etiam externa, vt ex SS. Patribus explicat S.Thomas 2.2. quaest. 95., et Thomas Hurtado tom.I.tract.varior.tract.V. cap.VI. resolut. 56. num. 1155. et seqq., tamen facies, siue figuras, et phantasmata mens ipsa sibi format: agit enim etiam tunc anima. Videtur autem poeta loqui de omnibus insomniis, quamuis vers. 40. dicat, *Tenui* FRVATVR *actu*.

Sed sensa somniantum
Dispar fatigat horror.
Nunc splendor intererrat,
Qui dat futura nosse.
Plerumque dissipatis
Mendax imago veris
Animos pauore maestos
Ambage fallit atra.
Quem rara culpa morum
Non polluit frequenter,
Hunc lux serena vibrans

GLOSSAE VETERES.

41. sensa = *neutraliter, sensum meum. in plurali numero facit hi sensus, et haec sensa neutro genere. I. plural. pro sensu; hinc Tullius: caro laesa laedit sensa, sic verum pro veritate, iustum pro iustitia. Vat. A.*

42. horror = *somni*. *I.* 43. splendor = *visio superna*. *V. A.* intererrat = *intermeat*. *I.* 47. pauore = *de, vel cum*. *I.* 48. ambage = *circumuentione*. *I.* 49. quem = *aliquem virum*. *I:* 51. vibrans = *illuminans*. *I.*

COMMENTARIVS.

41. Rat. *somniantium* a man. pr.

42. Coniicio, legendum esse *error* pro *horror*, quantumuis nemo hac de re dubitauerit. Etenim *erro* proprie est *vagor*, vt apud Virgilium ecloga I. *Ille meas errare boues*. et noster poeta versu sequenti *Nunc splendor intererrat*. Et quamuis fictionis nonnihil exprimi per errorem velis, eam in somnio poteris agnoscere: sic supsa *fingit*, infra *intererrat*, *mendax imago veris dissipatis*, *ambage fallit*, et *lusus pauore multo*. Vide v. 118. *Quos creber implet error*. Cur autem magis *error*, quam *horror* sit praeferendum, rationem peto ex ipsis insomniis ministrorum Pharaonis, in quibus nihil apparebat horridum, quamuis ipsi vultu tristitiam manifestarent, quia non erat, qui ea interpretaretur. Eorum vero interpretatio alteri quidem famulorum horrorem incussit, alterum vero gaudio compleuit. Itaque Prudentius *dispar* somnium distinguit, et de primo nunquam verba horroris adhibuit: *Nunc splendor intererrat - Qui dat futura nosse .... Quem rara culpa morum - Non polluit frequenter, - Hunc lux serena vibrans - Res edocet latentes*. Contra de altero: *Animos pavore maestos - Ambage fallit atra .... Lusus pauore multo - Species videt tremendas*.

43. Somnia a deo aliquando immitti perspicuum est, et plurima sunt in veteri, nouoque testamento exempla, quae Durantus collegit tract. de visionibus cap. IX. Aeque autem certum est, insomnia, quae aliquando vera accidunt, interdum ad casum pertinere. Quotus enim quisque vir sapiens rei futurae veritatem dormiens agnouit? At omnes vulgo somniant. Quid autem mirum, si in tanto numero aliquid verum contingat? Recte Cicero lib. II. de Diuinat. cap. 59. *Quis est, qui totum diem iaculans non aliquando collineet?*

51. *Vibrare* pro *fulgere* Virgilius, Catullus, Cicero, aliique.

Res edocet latentes.
At, qui coinquinatum
Vitiis cor impiauit,
Lusus pauore multo
Species videt tremendas.
Hoc patriarcha noster
Sub carceris catena
Geminis simul ministris
Interpres approbauit.
Quorum reuersus vnus
Dat poculum tyranno:
Ast alterum rapaces
Fixum vorant volucres.
Ipsum deinde regem,
Perplexa somniantem,
Monuit famem futuram

GLOSSAE VETERES.

54. impiauit = *inquinauit*, *corrupit*. *Iso*. 57. patriarcha = *Ioseph*. *I*. 61. vnus = *magister pincernarum*. *I*. 62. tyranno = *regi*, *Pharaoni*. *I*. *tyrannus graece rex*. *Vat.A*. 66. perplexa = *obscura*. *I*.

COMMENTARIVS.

52. Vat.A. *frequenter*, supra charactere minutiori *latentes*, quod verum est.

53. Aldus male coniungit *Atqui*. Horatius vtitur verbo *coinquino*.

54. Sidonius, Apuleius, et alii vsi sunt hoc verbo. Festus, *impiatus*, *sceleratus*. Rat. ex glossa pro *impiauit* posuit *inquinauit*.

56. Rat., et Vat. Q. *vidit* repugnante metro pro *videt*. De impiorum somniis, terrorem incutientibus, Salomon cap. XVIII. Sap. v. 17. *Tunc continuo visus somniorum malorum turbauerunt illos, et timores superuenerunt insperati*. Et Iob cap. VII. v. 14. *Terrebis me per somnia; et per visiones horrore concuties*.

59. Gold., et Widm. supra *magistris*. Ald. mendose *minister*. Historia narratur cap. XL. Genes. Duo hi erant Eunuchi, alter pincernis praeerat, alter pistoribus; hic pistorum magister, ille pincernarum dicitur. Hinc aliquis *ministris* quum legisset, *magistris* correxit, quod simpliciter positum ineptum est.

60. Widm. mend. *abprobauit*.

61. Put., Vat. A. supra, et Oxon. *regressus*. Ita Vatt. maior pars apud Teolium, sed nonnulli praestantissimi habent *reuersus*. Id etiam placuit Gallandio cum edd. Ald., et Tornaes., et tenuerunt Gis., et Weitz.

63. Genesis cap. cit. v. 17. *Suspendet te in cruce, et lacerabunt volucres carnes tuas*.

66. Lege hanc historiam cap. XLI. Genes.

67. Put., Oxon. cum aliis nonnullis

Clausis cauere aceruis.
Mox praesul, ac tetrarches,
Regnum per omne iussus
Sociam tenere virgam,
Dominae resedit aulae.
O quam profunda iustis
Arcana per soporem
Aperit tuenda Christus!
Quam clara, quam tacenda!
Euangelista summi
Fidissimus magistri,
Signata quae latebant,
Nebulis videt remotis.
Ipsum Tonantis agnum,
De caede purpurantem,
Qui conscium futuri
Librum resignat vnus.

GLOSSAE VETERES.

69. praesul = *princeps*. *I.* 71. virgam = *sceptrum*. *I.* 75. tuenda = *videnda*. *Vat.A.* 77. euangelista = *Ioannes*. *V.A.*

COMMENTARIVS.

Heinsianis, Weitz., Vatt. A., B., O., Q., et I. supra, Prag., Rat., Sich., Giselinus cum editione Dauentriensi antiquissima *monuit*. Aldus, et Gis. I. edit. *nouit*. Non inepte *mouit* amplexus est Fabricius, hoc est, *mouendo impulit*, *persuadendo coegit*, et id legitur in Vat. O. Non dubito, quin vera lectio sit *monuit*. Corruptae nonnullae Plauti editiones contrarium errorem tenuerunt *monuit mibi* pro *mouit*, Trucul. Act. IV. scen. I. *Vnum animos mouit mibi*, quamquam alii legunt, *Vnum animus monuit me*. Mirum est autem, quod auctor Dictionarii Taurinensis ex hoc Plauti loco tamquam exploratum tradiderit, *moneo* admittere casum dandi, cuius auctoritate alii, non inspectis optimis editionibus, et interpretum monitis, iam inde a Camerario repetitis, obscuram mihi litem intendere voluerunt, ac probare, *aeque facile* defendi posse, verbum *moneo* cum datiuo cohaerere, ac secundam vocalem in *potitur* esse communem. Qui si defensionem aliquam tentare velint, aliam viam insistere debent, neque tamen, quod volunt, assequentur.

68. Pro frumenti cumulis *aceruos* simpliciter posuit. Vsus similiter est Horatius.

76. In Vat.A. *clausa*, supra *vel clara*. Putean. pro diuersa scriptura *tuenda* pro *tacenda*.

77. Notat Fabricius, Prudentium dicere, Euangelistam res obscuras, et obsignatas in clara luce vidisse, nebulis remo-

Huius manum potentem
Gladius perarmat anceps,
Et fulgurans vtrinque
Duplicem minatur ictum.
Quaesitor ille solus
Animaeque, corporisque,
Ensisque bis timendus
Prima, ac secunda mors est.
Idem tamen benignus
Vltor retundit iram,
Paucosque non piorum
Patitur perire in aeuum.

GLOSSAE VETERES.

86. gladius = *verbum Dei. V. A.* 88. ictum = *animae, et corporis. V. A.* 89. quaesitor = *iudex. I.* 92. prima, ac secunda = *corporis, et animae. Iso.* 95. non piorum = *im-*

COMMENTARIVS.

tis, ipsum vero Ioannem, se fuisse in spiritu, vel, vt recentiores loquuntur, *in extasi*, Sedulium, haec ipsum Ioannem vidisse in somnis, quod Nebrissa antea monuerat. At Prudentius etiam *per soporem* visionem accidisse affirmat, vt ex praecedenti stropha fit perspicuum. Et Sedulius, quem Fabricius nominat, est ipsemet Prudentius in Dittochaeo, quod Fabricius Sedulio ascribit. Intelligo, Prudentium mystice loqui, et extasin vocare somnum. Vide S. Bernardum serm. LII. in cantica, *De excessu, qui contemplatio dicitur, in qua sponsus facit quiescere animam etc.*

86. Locus est ex cap. I. Apocal. v. 16. *Et habebat in dextera sua stellas septem: et de ore eius gladius vtraque parte acutus exibat.* Miratur Chamillardus, cur Prudentius manum gladio armatam dicat, quum ex ore prodire gladium Ioannes affirmet. At Prudentius progressum gladii ex ore ad manum attigit. In ore Christus gestat gladium, vt verbum dei, siue sententia in extremo iudicio indicetur: in manu vero, vt progressus in puniendo ostendatur. Psalmo VII. *gladium suum vibrabit.* Exodi XV. *Euaginabo gladium meum, interficiet eos manus mea.* Vide interpretes.

89. Rat. *quaesitus* male.

92. Desumptum ex Apoc. c. XX. v. 14. *Et infernus, et mors missi sunt in stagnum ignis. Haec est mors secunda.*

95. Nebrissensis exponit PAVCOS, *qui scilicet sunt immedicabiles*. Interpretor *medios* inter pios, et impios; scilicet, qui neque sanctitate eminent, neque infidelitatis crimine, aut aliis grauissimis opprimuntur. Ait igitur poeta, deum pati, perire paucos eorum, qui catholici sunt, et siquando in peccata incidunt, de his dolere, et poenitentiam agere student. Porro licuit Prudentio ita existimare de sui temporis christianis catholicis, quos serio ad vitam aeternam maxima ex parte contendere constabat, quamuis multi insigni, et heroica pietate non eminerent. Grauina libro Plazae de Paradiso caput adiecit de maiori numero saluandorum, merito proscriptum, quod sententiam benignam nimium amplificaret. Vide Proleg. n 175.

Huic

Huic inclytus perenne
Tribuit pater tribunal:
Hunc obtinere iussit
Nomen supra omne nomen.
Hic praepotens cruenti
Extinctor Antichristi:
Qui de furente monstro
Pulchrum refert trophaeum.
Quam bestiam capacem,
Populosque deuorantem,
Quam sanguinis charybdin,
Ioannes execratur.

GLOSSAE VETERES.

piorum . Iso . 97. huic = *Christo . Vat.A.* 105. capacem = *omnia recipientem . Iso .* 107. carybdin = *voraginem , vorago naues sorbens . Ita vocat Antichristum , quia omnes ad se venientes in praecipitium trahit . Iso .*

COMMENTARIVS.

97. Vat.A. *hic* supra *huic* = *Christo* .

100. In quibusdam , et in Widm. a sec. ma. *super* pro *supra* . Hoc ratio carminis postulat, illud ex vulgata editione cap.II. ad Philippenses v. 9.: *Et donauit illi nomen , quod est super omne nomen* .

101. Becmanus De orig. ling. lat. verbo *potior* contendit, melius de deo vsurpari vel *potens* , vt Lucae cap. I., et alibi in sacris literis, vel etiam in iisdem *omnipotens* , quam *praepotens* , id est , *valde potens* , *et prae aliis* . Neque mouetur auctoritate Ciceronis , cui Iupiter est *praepotens*: nam gentilium vnus fuit Cicero . Vt autem alia praeteream , hoc loco idonee Christus dicitur *praepotens* , quum sermo sit de victoria ex Antichristo reportata , neque dedecet ea comparatio , vt potens prae Antichristo intelligatur . Vide ep. II. ad Thessalon. cap.II. v 8. et seq.

103. In Vat.A. a veteri manu abest *de* .

105. Rat. *rapacem* , sed videtur prius fuisse *capacem* . Hails. a sec. ma., Weitz. , Gis. *rapacem*,quod non displicet.Ceteri,*capacem*.Gallandius edidit *rapacem* cum Ald., et Tornaes. ; sed Aldus meus habet *capacem* . Perperam autem putat Gallandius , *mendose* scriptum a Chamillardo *capacem* .

107. Vat.A. *sanguini* pro *sanguinis* male . Poeta respicit , opinor , ad cap.XVII. Apocalyps. , vbi mulier fornicaria describitur , sedens super bestiam coccineam ebria de sanguine sanctorum , et de sanguine martyrum Iesu . Aretas in cap. XI. Apocal. v.VII. *Bestiam vocat Antichristum ob crudelitatem , feritatem , et sanguinis auiditatem* . Put. , et alii legunt *charybdem* .

108. Put. *Ioannis* , quod Heinsio , aliisque placet , vt metro consulatur . Verum satis metro consulitur , si teneatur , finita in *es* saepius , quam vulgo creditur , posse corripi . Vide Gifanium Indic. Lucr. pag. 440. *Is terminata* . Alex. scribit *Ioannes*: ita Vatt. O. , P. cum aliis duobus apud Teol. , qui nihilominus puteanam , siue heinsianam lectionem secutus est .

Hanc nempe, quae sacratum
Praeferre nomen ausa
Imam petit gehennam,
Christo perempta vero.
Tali sopore iustus
Mentem relaxat heros,
Vt spiritu sagaci
Caelum peragret omne.
Nos nil meremur horum,
Quos creber implet error:
Concreta quos malarum
Vitiat cupido rerum.
Sat est quiete dulci
Fessum fouere corpus:
Sat, si nihil sinistrum

GLOSSAE VETERES.

110. ausa = *scilicet est*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

109. Potiores Heinsiani, Ald., Alex., Vat. B., Egm. *hanc*. Alii *haec*, et vers. seq. *ausa est*. Teolio planior videtur lectio *haec*, et idem postea legit *ausa* sine *est*. Mihi, aliisque non ita visum.

110. Videtur Iso legisse versu superiori *haec* pro *hanc*. Gisel. I. ed. *ausa est*: scilicet, quia legit *haec*. De Antichristo c. II. v. 4. epist. II. ad Thessalonicenses: *Qui aduersatur, et extollitur supra omne, quod dicitur deus, aut quod colitur, ita vt in templo dei sedeat, ostendens se tamquam sit deus*. Thomas Maluenda lib. VIII. c. II. de Antichristo congestis SS. Patrum testimoniis probat, Antichristum a seipso appellandum Christum. In rem nostram maxime facit Lactantius l. VII. c. XIX. *Hic est autem, qui appellatur Antichristus: sed se ipse Christum mentietur, et contra* VERVM *dimicabit*.

112. Gallandius approbare videtur, quod Heumannus hunc versum sic restituere voluerit: *Christi perempta verbo*, quia Christus Antichristum *interficiet spiritu oris sui*. Sed eo pacto perit elegantia antitheseos inter *Christum verum*, et eum, *qui Christum mentietur*, vt ait Lactantius.

114. Heroes apud ethnicos dicebantur semidei, et viri excellenti quadam virtute praediti. Hinc heroes christiani vocati sunt sancti, earumque virtutes heroicae. S. Augustinus lib. X. de ciuit. dei: *Hos* (martyres) *multo elegantius, si ecclesiastica loquendi consuetudo pateretur, nostros heroes vocaremus*. Vsus antiquissimus hanc appellationem in Sanctis consecrauit. Auitus rara significatione de Pharaone dixit lib. V. *impius heros*.

118. Widm., et Vat. O. *herror* pro *error*. Fortasse ex simili scribendi ratione v. 42. *horror* irrepsit pro *error*. Intelligi etiam debet, poetam rursus hoc versu mentis, in somniis vagantis, errorem indicare.

123. Vat. A. *Sat est, si nil*, quod respuit carmen.

Vanae minentur vmbrae.
Cultor dei, memento,
Te fontis, et lauacri
Rorem subisse sanctum;
Te chrismate innotatum.

COMMENTARIVS.

124. Rat. *minetur*, supra recte *minentur*.

127. Vat. B. *sacrum*, supra *sanctum*. Chamillardus intelligit immersionem in ipsum fontem baptisterii. Propertius *rorem* pro mari posuit, adeoque ea vox tam aspersioni, quam immersioni potest aptari. Quamuis autem primis ecclesiae temporibus baptismus per immersionem collatus plerumque fuerit, tamen eos, qui vel per aetatem, vel per male affectam valetudinem immergi non poterant, per aspersionem baptismo fuisse ablutos non est negandum. Notum est de *Clinicis*, qui in lecto baptizabantur, et de iis, qui baptismum ad extrema vitae tempora differebant. Multo minus persuaderi mihi poterit, ita immersionem fuisse vbique vsurpatam, vt baptizandi (cuiuscumque sexus, et aetatis essent) penitus nudi aquam ingrederentur. Etenim neque id necessarium erat, vt certe nunc non est, neque si ea consuetudo communis fuisset apud christianos, ethnici, qui *oscula* pacis eis obiiciebant, huiusmodi nuditatem tacuissent. Veterum quaedam dicta non ita clare rem hanc probant, vt multis videtur. Qualiscumque tamen nuditas illa fuerit, non dubito, quin aut separatis feminarum, et masculorum baptisteriis, aut velis, aut alia ratione pudori fuerit prouisum. Vide Lupium Dissert. I. num. XXIII. et seq., et scriptorem Vitae S. Ottonis apud Surium ad diem II. Iulii, vbi ait. *Sacerdos vero, qui ad cuppam stabat, quum audisset potius, quam vidisset, quod aliquis esset in aqua, velo paululum amoto, trina immersione capitis illius mysterium sacramenti perficit*.

128. Heinsius, etsi in Put., et aliis ex vetustioribus inuenerit *innotatum*, tamen amplexus est *innouatum* cum codd. quinque, et Oxon. in marg., et Gronouio in Obseruat. eccles. Rat., Sich., et Hailsb. supra pariter *innouatum*, quod extat etiam in Vrb., Vatt. I., O., Q., cuius glossa est *signatum*; et secutus est Teolius, ne ab Heinsio discederet. Lego cum vetustissimis Heinsii, Ald., Vatt A., B., P., Alex., Nebr., Prag., Gold., Bong., Fabr., Gis., et aliis *innotatum*, quod mirifice in hunc locum quadrat. Prudentius loquitur de sacramento Confirmationis, quod a sacramento baptismi aperte hic, et alibi distinguit. Dictum vero fuit sacramentum confirmationis *chrisma*, quia sacra vnctione peragebatur: quod chrisma ampullae inclusum seruari solitum in ecclesia, colligitur ex Optato contra Parmenionem lib. II. Hac voce chrismatis Confirmationis sacramentum appellant Tertullianus, Cyprianus, Augustinus, Cyrillus Alexandrinus, aliique multi. Quoniam vero frons confirmandi ab episcopo sacro chrismate signabatur, figura crucis inscripta, ideo nomen signaculi, aut sigilli eidem sacramento tribuebatur; quo nomine vsi sunt Cyprianus, Cornelius Papa, Ambrosius, et alii. Itaque Prudentius duobus verbis duo haec nomina complexus, egregie dixit, *Te chrismate innotatum*, et infra explicat, cur *innotatum* dixerit, *signum, quod ipse nosti*. Eodem pertinent Psychom. versus 358. et seqq., Apoth. v. 487. et seqq., hymno IX. Cath. v. 84., lib. I. aduersus Symmachum v. 587. *Vnde sacrum referat regali chrismate signum*. Caue ergo a Cellario, qui non solum *innouatum* praefert, sed falso tradit, quosdam codd. habere *innotatum*, plures *innouatum*. Concedam nihilominus, in quibusdam codd.

Fac, quum vocante somno
Castum petis cubile,
Frontem, locumque cordis
Crucis figura signet.
Crux pellit omne crimen:
Fugiunt crucem tenebrae:
Tali dicata signo
Mens fluctuare nescit.
Procul, o procul vagantum
Portenta somniorum.
Procul esto peruicaci

GLOSSAE VETERES.

131. frontem etc. = *haec sunt duo illa superliminaria, quae sanguine agni videbantur aspergi: sic enim frons superliminare capitis, sic et cor superliminare, et principale pectoris. Vat. A.* 139. peruicaci = *pertinaci, perseueranti. Iso.*

COMMENTARIVS.

vetustis, et in breuiario etiam mozarabico esse *innouatum*. Vide Baronium ad an. LV. pag. 248. et seqq., qui istiusmodi vnctionem, ab episcopis in fronte peractam, esse sacramentum diserte probat. Quid autem differat vnctio haec ab alia, quam presbyteri adhibent in vertice, dum baptizant, explicant Bellarminus, aliique theologi. Cl. Bertius lib. XXXII. de theol. disc. cap. X. non inepte his versibus vtitur, vbi agit de alapa, qua confirmatus leuiter caeditur, *Cultor dei momento etc.* Lectionem vero nostram *innotatum* confirmant versus sequentes, vbi Crucis figura commendatur.

129. Breu. Moz. *somnum*; corrige *somno*.

132. Quam magnus in veteri ecclesia honor Cruci fuerit habitus, testantur antiquissima monumenta, et inscriptiones, Vide Aringhum in plurimis Romae subterraneae locis, aliosque antiquitatum christianarum scriptores. De consuetudine vero signandi cor, frontem, et ora confer Gretzerum de Cruce lib IV. cap. XXXI., alisque passim locis praeclari eius operis. S. Athanasius initio orationis contra idola: *Si enim post crucis aduentum omnis simulacrorum cultus summotus est, omniaque daemonum praestigia hoc signo propelluntur etc.* Prudentius paulo post *praestigiatorem* vocat daemonem. Inter alia veterum aliquot Galliae theologorum scripta Parisiis 1586. extat Carmen bucolicum Seueri Sancti, seu Rhetoris De mortibus boum, vbi hoc miraculum enarratur: *Hoc signum mediis frontibus additum - Cunctarum pecudum certa salus fuit.*

133. In vno ex antiquissimis vaticanis heterodoxus aliquis ad marginem recenti manu posuit: *Non bene*. SS. Patres, qui Domini crucem his, et similibus praeconiis prosecuti sunt, vide apud Gretzerum de Cruce.

135. In Breu. Moz. *tales* male pro *tali*.

137. Aldus *Procul procul* omisso *o*, quod ceteri habent. Alex. *vagantium* pro *vagantum*. Id ob metrum retinendum. Prudentium videtur imitatus S. Eugenius toletanus episcopus epigram. XXIX. pag. 32. inter opera SS Patrum toletanorum studio, et expensis D. Francisci de Lorenzana archiepiscopi toletani edita. *Versus supra le-*

Praestigiator astu.
O tortuose serpens,
Qui mille per maeandros,
Fraudesque flexuosas
Agitas quieta corda,
Discede, Christus hic est:
Hic Christus est, liquesce:
Signum, quod ipse nosti,
Damnat tuam cateruam.
Corpus licet fatiscens
Iaceat recline paulum,

GLOSSAE VETERES.

140. praestigiator = *praestrigium dicitur monstrum a praestringendo, i. illudendo improuise oculos*. astu = *astutione*. *I.* 142. maeandros = *maeander fluuius Cariae faciens reuolutiones multimodas. Sed hic ipse fluuius pro ipsis flexibus serpentis introducitur. I.* 146. liquesce = *euanesce, deflue. I. vanesce. Vat. A.* 149. fatiscens = *deficiens. Iso.* 150. recline = *reclinatum. Vat. T., et Iso.*

COMMENTARIVS.

ctum: Imperat omnipotens, procul o procul effuge, daemon, etc. Confer eiusdem Eugenii versus supra lectum part. II. operum epigr. III., et IV., vbi ait: *Crucis almae fero signum, fuge, daemon*.

140. Heinsio non displicet origo, et orthographia glossae in *praestrigiator*. Alii scribunt *praestigiae* quasi *praestegiae a tego*, quod illudant, praetegantque oculos. Idem Heinsius tuetur *actu* pro *astu* cum Put., Egm., et Noms. Malo *astu* cum Ald., Weitz., Nebr., Gis., Alex., Vatt. A., et B., Rat., Prag., et aliis. Etenim cohaeret sensus: *praestigiator, serpens tortuose, fraudes* postulant, legi *astu pertinaci*. Chamillardus, et Cellarius Heinsium secuti sunt. In Breu. Moz. *aestu* videtur ex *astu*. Teolius praefert *actu* EX MEMBRANIS non *astu*. Sed etiam membranae vetustissimae habent *astu*.

141. Diabolum serpentem tortuosum plures SS. Patres appellant. Philippus presbyter, discipulus S. Hieronymi, in c. XXVI. Iobi; *Coluber tortuosus, vtique ille serpens, qui est callidior omnibus animantibus super terram*. S. Gaudentius ad Germinium, vel potius Serminium; *Cuius serpentis tortuosa ingenia*. Phoebadius in lib. contra Arianos: *Lucifuga serpens, per anfractus euoluens seriem suam, tortuoseque procedens*.

142. Prima in *maeander*, quum sit diphthongus, produci solet. Prudentius corripit, quod ab eius reprehensoribus non est animaduersum. Scribo autem *maeander* cum diphthongo, quia etiam sic corripi potest prima ob vocalem sequentem.

145. Aldus *lux est* pro *hic est*, repugnante metro, et sensu. De hac formula vide Hymn. II. v. 4.

146. Silius Italicus ex correctione Barthii initio lib. XVI.: *Hannibal ipse etiam iam iamque modestior annis - Ire videbatur, Martisque liquescere famam*.

149 Alii scribunt *fatescens*.

150. Fabr., et Vat. O. *recliue*, quod vehementer Chamillardo arrisit, quamuis fere omnes codices habeant *recline*, reii-

Christum tamen sub ipso
Meditabimur sopore.

VII. HYMNVS IEIVNANTIVM.

O Nazarene, lux Bethlem, verbum Patris,
Quem partus alui virginalis protulit,
Adesto castis, Christe, parsimoniis,
Festumque nostrum rex serenus aspice,

GLOSSAE VETERES.

vers. 3. parsimoniis = *abstinentiis*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

citque Nebrissam, quod versum Ouidii Metam. x. allegauerit pro *recline*; quem ita Chamillardus legit, *Inque sinu iuuenis posita ceruice recliuis*, neque vsquam *reclinis* legi testatur. Giselinus, qui ex manuscr. *recline* praetulit, Lambini iudicium secutum se ait, qui ita in suo Horatio legit. Locus quaerenti Giselino non se obtulit. Fabricius ex Virgilio protulit *posita ceruice reclinis*. Ouidium voluit dicere, vbi cum aliis lego *renidens*; in Prudentio, Martiale, Tacito *reclinis*, sicut Lambinus Sat. II. lib. II. Horatii in Horatio, et aliis *acclinis*, non *accliuis*. Id, opinor, legerat Giselinus. Seneca epist. XXVI. *Solet obrepere somnus in aliquod adminiculum reclinatis*. Isidorus lib. I. Different. ait: *Inter decline, et decliue hoc interest, quod declinis sol, decliuus locus: sic intelligendum est accline, accliue, vt accliuus* (lege *acclinus*) *homo, accliuus locus*. Idem dicam de *reclinis*, et *recliuis*; et in Isidoro legam *acclinis homo*, *accliuis locus*, et, *hoc accliuum dicitur*, non, *ex hoc accliuum dicitur*. Et supra *decliuis locus*. In Breu. Mozarab. mendum est, quod nostram lectionem confirmat, *reclinet paululum* pro *recline paulum*. Nebrissa exponit *reclinatum in lecto*: et simili modo Chamillardus hymn. v. Perist. v. 365., vbi legit *recline*, sibi non constans. Pro *paulum* Ald., Vat. A., Rat. *paulo*. Gold. agnoscit vtrumque. Prag. male *paululum*.

152. Rat. *meditatur* inepte pro *meditabimur*, quod etiam versus exposcit. Christum sub ipso sopore meditari proprium est eorum, qui vigilantes eundem meditantur, quorum cor vigilat, etiam si dormiant. Teolius ex vno Vat. inferioris aetatis excripsit in nota conclusionem huius hymni, quae minime sapit Prudentium: *Gloria aeterno Patri*, - *Et Christo nouo regi*, - *Paraclitoque sancto*, - *Et nunc, et in perpetuum*.

Ieiunantium = Hunc hymnum canunt mozarabes, per ferias hebdomadis distributum, sed multis in locis corruptum. Factum a Prudentio puto ad omnes dies ieiunii, praecipue quadragesimalis.

1. Ald., Vat. P., et alii Vulg. *dux* pro *lux*. Nostri plerique, et potiores Heinsiani *lux*, quod tenuit Weitzius. Giselinus Aldo adhaesit, cuius lectionem confirmat Nebrissa non inepte ex Mat. cap. II. v. 6. *Et tu Bethlehem, terra Iuda, nequaquam minima es in principibus Iuda. Ex te enim exiet dux etc.* Vide hymn. XII. v. 78.

4. Sichard. *accipe* pro *aspice*. *Aspicere*

Ieiuniorum dum litamus victimam.
Nil hoc profecto purius mysterio,
Quo fibra cordis expiatur viuidi:
Intemperata quo domantur viscera,
Aruina putrem ne resudans crapulam
Obstrangulatae mentis ingenium premat.
Hinc subiugatur luxus, et turpis gula;
Vini, atque somni degener socordia,
Libido sordens, inuerecundus lepos,
Variaeque pestes languidorum sensuum
Parcam subactae disciplinam sentiunt.
Nam si licenter diffluens potu, et cibo,
Ieiuna rite membra non coerceas,
Sequitur, frequenti marcida oblectamine,

GLOSSAE VETERES.

5. litamus = *sacrificamus. quidam putant, a litoribus dicta lita, idest, sacrificia, quia post nauigationem in litoribus maris sacrificabant. sed falsum est, nam litus prima longa est, litum breuis. I.* 7. expiatur = *mundatur, imbuatur*. viuidi = *pleni. I.* 10. obstrangulatae *suffocatae. Vat. A.* 11. subiugatur = *domatur. Iso.* 12. degener = *ignobilis*. socordia = *pigritia. I.* 13. lepos = *eloquium, eloquentia, dicimus et lepor. I.* 15. parcam = *arctam. I.*

COMMENTARIVS.

in deo *misereri* est, vt notarunt etiam gentiles. Ieiunium *festum* cur dicatur, vide v. 13. hymni seq. in commentariis. Festum substantiue rarum apud scriptores aurei, et argentei seculi in oratione soluta. Dicebant *festus dies*.

5. Alii *litare* deducunt cum Varrone a *luere*; alii a graeco λιτὴ, *preces, supplicatio*; inde etiam litania, quae latine redditur rogatio. Ratio Isonis non semper tenet.

6. Fabr., et Bong *nihil* pro *nil* non male.

7. Nescio, quid sit in Isone *imbuatur*. Idem legit *viuidi*, quod habent Sich., Alex., Weitz., Gis. ad marg., et omnes Heinsiani praeter Rot., qui legit *liuidi* cum Aldo, Heinsio, et aliis: quod etiam in Hymnario Thomasii, et edit. Fabricii extat. Vat. P. *liuidi*. Vatt. A., I., O., Q., Breuiar. Moz. *viuidi*. Vat. B., Prag., Rat. *vuidi*.

9. *Aruina* est pinguedo corporis. Alii seuum intelligunt. Prag. male *ve* pro *ne*.

11. De verbo *subiugandi* quaeritur, an ad argenteum seculum reuocari possit auctoritate Asconii. Eo vtuntur Arnobius, Lactantius, Eutropius, Claudianus.

12. Laudes ieiunii prosequitur S. Ambrosius lib. de Elia, et ieiunio, vt innumeros alios praeteream.

13. Aldus mendose *sordes* pro *sordens*.

15. Ex glossa Widm. supra *arctam*. Gis. ad marg. 1. edit. *partam*. Aldus *subacte*.

17. Breu. Moz. *coerceant*, corrigendum.

Scintilla mentis vt tepescat nobilis,
Animusque pigris stertat in praecordiis.
Frenentur ergo corporum cupidines,
Detersa et intus emicet prudentia:
Sic excitato perspicax acumine,
Liberque flatu laxiore spiritus
Rerum parentem rectius precabitur.
Helia tali creuit obseruantia,
Vetus sacerdos, ruris hospes aridi:
Fragore ab omni quem remotum, et segregem
Spreuisse tradunt criminum frequentiam,
Casto fruentem syrtium silentio.

GLOSSAE VETERES.

22. detersa = *mundata*. *I.* 23. excitato = *eleuato*. *Iso.* 27. sacerdos = *propheta*. ruris aridi = *eremi*. *I. Iepte, dum iret ad proeliandum contra gentes, vouit se domino immolaturum, quidquid ei reuertenti a proelio cum victoria occurrisset. At ille victor effectus, domumque reuertens, inuenit filiam sibi obuiam cum tympanis venientem, quam voluit domino sacrificare. Phinees autem sacerdos eam defendere non valens, relicto sacerdotio, adiit desertum. Ergo iudaei aestimant* (*Vat.I. autumant*) *eum fuisse Heliam. Vnde a Prudentio vocatur vetus sacerdos. Vat.A. et I.* 28. segregem = *segregatum*. *I.* 29. tradunt = *dicunt*. *I.* 30. syrtium = *arenarum*, *solitudinum*, *saxorum syrtes*, *petrosaque terra*. *I. eremi*. *V.A.*

COMMENTARIVS.

20. Rat., Heinsius cum schedis Graeuianis, et Noms. *stertat in*. Ita etiam Weitzius, et Teol. cum codd., sed non bene innuit, omnes mss. ita habere. Nam plurimi habent *stertat vt*, etiam Vaticani. Pragensis vero *pigris vt stertat in praecordiis*, quod non patitur carmen.

22. Put., Thuan., Vat. A., Prag., Alt., *Detersa et*. Alii *Detersa vt*.

26. Male Alex., Breu. Moz., Ald., Vatt. A., Q. *Helias*.

27. In Vat. A. minus bene *ruris et hospes*. Lib.III. Reg. cap.XVII. v.2. et seq. *Et factum est verbum Domini ad eum dicens: Recede hinc, et vade contra orientem, et abscondere in torrente Carith etc.* Chamillardus apposite notat, Heliam sacerdotem fortasse dici, quia holocaustum domino obtulit, de quo agitur lib. cit. Reg. c.XVIII. Vide vers.4. hymni IX. *Omni hora*, vbi Dauid quoque vocatur sacerdos. Nebrissensis *prophetam* intelligit. Glossa non placet.

28. Multa affert Sauaro de *segregis* vocabulo ad verba Sidonii *Segreges facti* pag 332. ex Seneca, et aliis.

29. Coniici potest *ciuium frequentiam*.

30. Prima syrtis, vel syrtium significatio spectat ad duplicem sinum maris lybici periculosissimum, inde ad solitudines mediterraneas Lybiae extenditur. Has indicat Horatius lib.I. oda XXII. *Siue per syrtes iter aestuosas*: nisi mauis, Horatium quaeuis loca deserta comprehendere voluisse, maxime arenosa, et siticulosa. Prudentius, quod antea *rus aridum*, nunc *syrtes* appellat. Vide Apoth. v.443.

Sed

Sed mox in auras igneis iugalibus,
Curruque raptus euolauit praepeti,
Ne de propinquo sordium contagio
Dirus quietum mundus afflaret virum,
Olim probatis inclytum ieiuniis.
Non ante caeli principem septemplicis
Moses tremendi fidus interpres throni
Potuit videre, quam decem recursibus
Quater volutis sol peragrans sidera
Omni carentem cerneret substantia.
Victus precanti solus in lacrymis fuit:
Nam flendo pernox irrigatum puluerem
Humi madentis ore pressit cernuo:
Donec loquentis voce praestrictus dei

GLOSSAE VETERES.

31. iugalibus = *quadrigis*. *l.* 34. afflaret = *inueniret*. *l.* 40. carentem = *ipsum Moysem*. substantia = *cibo*, *ciborum*. *l.* 43. cernuo = *inclinato*, *curuo*. *l.* 44. praestri-

COMMENTARIVS.

31. Vide lib. IV. Reg. cap. II. v. 11. Cham. male *sex mox*.

32. Vetustiores Heins., Vat. A. *praepete*. Ald., Vat. B., Weitz., Gis. *praepeti* cum Breu. Moz.

33. Vt supra dixit, Heliam fugisse criminum frequentiam, quia in hominum frequentia crimina patrari solent, sic nunc raptum ait, nequid sordium ex propinquo contagio contraheret. Vide cap. IV. Sapientiae vers. 10. et seqq. Essaei, quos laudandos suscepit Philo, in solitudinem secedebant, existimantes, *vt contagionem aeris corporibus, sic conuersationem vulgi animo nocere*.

34. Non placet Iso: melius *inficeret afflatu suo*, nisi fortasse Iso vere scripserit *inficeret*.

36. Iuuencus lib. I. *Scinditur auricolor caeli septemplicis aethra*. Mar. Victor lib. II. *motu septemplicis axis*. Isidorus ex Ambr. Hexaem. lib. II. cap. IV. *Philosophi autem mundi septem caelos, id est, planetas globorum consono motu introduxerunt*. Alia nunc tradunt de caelo philosophi.

40. Vide cap. XXXIV. Exodi v. 28. Ex hoc, et praecedenti capite inferri videtur, Moysem vidisse tergum Domini, antequam ieiunium quadraginta dierum peregisset. Opinio de duabus tantum quadragesimis, a Moyse obseruatis, et probabilior, et communior est.

41. Vetustiores Heinsiani, Vatt. A., B., I., Ald., Weitz., Egm., Gold., Hails. *precanti*. Bong., Gis., *precantis*. Widm. vtrumque agnoscit. Sich. *Victus precantis solis in lacrymis fuit*. Obstat lex carminis in *solis*. Breu. Moz. *precantis solum in* minus bene.

44. Rat., Bong., et Vulg. *perstrictus*. Optimi, et plerique *praestrictus*, vt saepe alias apud Prudentium, a *praestringo*. Put. a manu prima habebat *perstrictus*. Teolius legit *praestrictus*, additque, ita habere codd. mss., excusos vero *perstrictus*. At codd.

Expauit ignem non ferendum visibus:
Ioannes huius artis haud minus potens,
Dei perennis praecucurrit filium:
Curuos viarum qui retorsit tramites,
Et flexuosa corrigens dispendia,
Dedit sequendam calle recto lineam.
Hanc obsequelam praeparabat nuncius,
Mox affuturo construens iter deo,
Cliuosa planis, confragosa vt lenibus
Conuerterentur, neue quidquam deuium
Illapsa terris inueniret Veritas.
Non vsitatis ortus hic natalibus,
Oblita lactis iam vieto in pectore
Matris tetendit serus infans vbera:

GLOSSAE VETERES.

ctus = *tactus*, *captus*. *I.* 49. flexuosa = *deuia*. dispendia = *pericula*, *vel errores*. *I.* 50. lineam = *viam*. *I.* 51. obsequelam = *obsequium*, *vel obedientiam*. *I.* 53. confragosa = *ardua*, *vel aspera*. *I.* 54. conuerterentur = *commutarentur*. *I.* 56. non vsitatis = *insolitis*. ortus = *natus est*. *Iso*. 57. iam vieto = *vetulo*, *maturo*, *antiquo*,

COMMENTARIVS.

mss. variant, et excusi optimi habent *praestrictus*, vt Ald., Weitz., Heinsius, Cell., Cham., et alii.

46. Rat. *non* pro *haud* male. Vide c. I., et 3. Lucae.

48. *Retorquere* est dirigere, reflectere.

49. In Rat. recenti manu erant addita haec *dispendia dedit sequendam*, prioribus erasis.

51. Hoc Plautino verbo *obsequela* saepe vsus est Prudentius, vt Cellarius notauit.

53. Weit cum aliis *lenibus*, quod etiam habent nostri. S. Paulinus de S. Ioanne Baptista Carm. v. *Leniet aspera*. Aldus *laeuibus*, vel *leuibus*, minus bene. Gis. I. edit. *lenibus*, edit. 2. *laeuibus*. Heinsius edidit *lenibus*: sed nihil animaduertit.

54. V.B., Rat., Wid. *ne vel*, quod Weitzius est amplexus contra leges carminis. Ald., et ceteri recte *neue*. In Rat. *quiquam*, sed correctum manu recentiori *quicquam*.

57. Vatt. B., I., Prag., Rat., Widm., Gold. supra *vigeto*. Bong. *vigeto in corpore* pro *vieto in pectore*. Terentius in Eunucho act. IV. scena IV. *Hic est vietus, vetus, veternosus senex*. Varro lib. IV. de ling. lat. *Viere est vincire, a quo est in Asoto Ennii, Ibant mane viere veneriam corollam*. Hinc *vietus* proprie flexus, et per translationem languidus. Nonnulli putant, secundam in *vieto* esse breuem ex Horatii versu oda 12. Epod. *Qui sudor vietis, et quam malus vndique membris*: sed recte notat Ricciolius Ind. II., eam produci a Plauto, Terentio, Lucretio, et Prudentio, quum sit a *vieo*, *es*, *vieui*, *vietum*. Horatius excusari potest ob synaeresin, vt secundus pes sit spondaeus. Quintianus Stoa communem esse putat.

58. Aldus mendose *verbera* pro *vbera*, vti v. seq. *necante* pro *nec ante*.

Nec ante partu de senili effusus est,
Quam praedicaret virginem plenam deo.
Post in patentes ille solitudines,
Amictus hirtis bestiarum pellibus,
Setisue tectus, hispida et lanugine,
Secessit, horrens inquinari, ac pollui
Contaminatis oppidorum moribus.
Illic dicata parcus abstinentia
Potum, cibumque vir seuerae industriae
In vsque serum respuebat vesperum,
Paruum locustis, et fauorum agrestium

GLOSSAE VETERES.

viribus priuato. I. 61. patentes = *vastas, amplas*. I. 64. secessit = *seorsum recessit*. horrens = *expauens*. I. 65. oppidorum = *populorum*. I. 66. parcus = *afflictus, abstinens*. I. 67. industriae = *diligentiae*. I. 69. locustis = *locusta est genus auis digita-*

COMMENTARIVS.

59. Breuiar. Moz. male *ante partum*.

60. Vat. A. a pr. ma. *praedicare*, quod recte est emendatum.

63. Vat. B. *setisque* non male. In Rat., Vat. I., et Gold. deest *et*, sed debet addi, vt metro, et sensui consulatur, nempe *hispida et lanugine*.

64. *Et* pro *ac* Vat. A., Gis., et Teol.

68. *In vsque*, vt *ad vsque*, et *ab vsque*.

69. Giselinus *parum* prius ediderat cum Aldo, vt ipse ait, inepte. Castigauit postea *paruum* duriuscule, vt ipsi videbatur, et coniiciebat, legi posse *parcum*, quod Heinsio non displicebat. In Vat. P., et Breu. Moz. *parum*. Heinsius cum solo Put. *rarum* elegit pro *infrequenti victu*. Teolius Heinsium excribit, quamuis PARVVM *omnium pene codd. Vatt. esse* fateatur. Sed quum ceteri Heinsiani praeter Oxonium, qui habet *parum*, legant *paruum*, adhaereantque Lat., nostri, et Weitziani, hoc tenemus. Ita Sedulius in hymno abecedario, *Et lacte paruo pastus est*, nam *modico* pro *paruo* sine vlla necessitate Correctores hymnorum inuexerunt. Duplex hic oritur controuersia, altera, *locustae*, quibus S. Ioannes vescebatur, fuerintne genus auis, an herbae: altera, an verum mel Ioannes comederit. Plurimi veterum existimarunt, herbas fuisse huiusmodi *locustas*. S. Paulinus carmine v. de S. Ioanne Baptista: *Praebebant victum facilem siluestria mella, Pomaque, et incultis enatae cautibus herbae*. Alios omitto. Qui animaduertat, animalcula *locustas* dicta Leuit. cap. XI. v. 21. et 22. inter animalia munda recenseri, et aliorum populorum hunc quoque fuisse cibum, vix dubitabit, quin his animalibus S. Ioannes victitauerit. Ioannes Maldonatus in cap. III. Mat. haereticos nonnullos exagitat, quod locustas cancros marinos interpretati fuerint, lege quidem immundos, et vetitos; sed quos Ioannes esitaret, vt libertatem euangelicam iam tum doceret. *Quis enim*, inquit, *dubitat, Ioannem Baptistam Caluinistam, aut Lutheranum fuisse?* Quamuis autem alii, Euthymio, et Theophilacto referentibus, herbas, alii pyra siluestria, alii arborum, frondiumque summas partes, quod Nicephoro placuit, locustas esse putauerint; Maldonatus ipse cum Origene, Hilario, Am-

Liquore pastum corpori suetus dare.
Hortator ille primus, et doctor nouae
Fuit salutis: nam sacrato in flumine
Veterum piatas lauit errorum notas:
Sed tincta postquam membra defaecauerat,
Caelo refulgens influebat Spiritus.
Hoc ex lauacro labe dempta criminum,

GLOSSAE VETERES.

lis longitudinis aeri volatu, sed deciduo cito. fauorum = *non reuera mel comedebat, sed confricata folia cuiusdam ligni, quae gratum saporem habebant velut mel. I.* 73. piatas = *immundas.* notas = *maculas. I.* 74. defaecauerat = *expiauit, mundauit, purificauerat. I.* 76. hoc ex lauacro = *hoc non est auctoratum, nam Ioannes in aqua tantum baptizabat, non in nomine Patris, Filii, et Spiritus sancti. ergo illius baptisma nihil proderat, nisi Christo viam praepararet baptizaturo. Vat. A.*

COMMENTARIVS.

brosio, Augustino, Chrysostomo, aliisque fere omnibus antiquis interpretibus animalia, siue auiculas, quas dixi, interpretatur. Quod attinet ad alteram quaestionem, mel syluestre exponit esse, quod apes in syluas auolantes in arborum truncis, aut in rupium fissuris elaborant: quod in Palaestina, lacte, et melle manante, vt ea terra in sacris literis vocatur, omnino credendum est accidisse. Non autem probat, eiusmodi mel fuisse amarum, et ori insuaue, ac multo minus, non fuisse verum mel, sed rorem quemdam, quo Ioannes, vt olim populus in desertis, alitus fuerit. Rabanus Maurus tenet hanc sententiam, mel, quo S. Ioannes pascebatur, fuisse folia arborum candida, et tenera, quae manibus confricata, et trita, odorem, et saporem mellitum exhiberent. Alii existimant, esse humorem ex arborum foliis collectum, alii mel ericaeum, de quo Plinius lib. XI. cap XVI., ex erica frutice autumni tempore florente. Confer Cornelium a Lapide ad cap. III. Mat., et v. 117. et 118. Dittochaei.

70. Error est Aldi *corporis vetus*.

72. Giselinus in cod. Dauentriensi lectionem inuenit, quam vel aeque aptam, vel meliorem vulgari existimabat, scilicet: *Hortator ille primus, et doctor nouae Salutis, atque gratiae doctor nouae.* In Maerano codice, qui dux fuit Giselino ad suas emendationes, mutilus erat hic locus. Haec varietas lectionis non est indicata neque a Weitzio, neque ab Heinsio, neque a recentioribus.

73. Ald., Nebr., Vrb., Vat.Q., Breu. Moz. *veterum pietas*. Vatt. B., I., Prag. Rat., Gold., Vidm., Weitz. *pie vetustas*; Hailsb. contra metrum *vetustas pie*. Legendum est cum Heinsianis, Bong., Wid. supra, Gis. *veterum piatas*: quod reperio in Alex., Vatt. O., P. Nebrissa suspicabatur *vietus*, vt supra *vieto in pectore*: vel *pietas* interiectiue positum, vt apud Virgilium, *Heu pietas, heu prisca fides*!

75. Spiritum sanctum super alios, quos Ioannes baptizabat, specie visibili descendisse non recte colliges ex hoc loco. Vide comment. ad vers. seq. Narrationem Amphilochii in Vita S. Basilii, alias etiam ad Iordanem columbam Spiritus sancti descendisse, reiiciunt Baronius, et contra Franciscum Combefisium Bollandiani. Vide Commentar. Victorii De aeneo nummo veter. Christ.

76. Teolius glossatoris vaticani sententiam aduersus Prudentium approbat: sed Prudentius non aliter locutus est, ac mul-

Ibant renati non secus, quam si rudis
Auri recocta vena pulchrum splendeat:
Micet metalli siue lux argentei,
Sudum polito praenitens purgamine.
Referre prisci stemma nunc ieiunii

GLOSSAE VETERES.

77. non secus = *non aliter*. *I.* 78. pulchrum = *aduerbium*, *nomen pro aduerbio*. *I.* 80. sudum = *aduerbium*, *serene*, *id est*, *serenum*. 81. referre = *dicere*. prisci = *antiqui*. stemma = *coronam*, *corona regalis*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

ti alii SS. Patres, qui diserte aiunt, baptismum Ioannis a baptismo Christi diuersum fuisse, et nihilominus baptismo Ioannis peccatorum maculas ablutas esse profitentur. Sapienter Maldonatus aduersus haereticos, qui nullum discrimen inter vtrumque baptismum agnoscunt, *Poetas*, inquit ad cap. III. Mat. v. XI., *nobis Prudentium*, *et Iuuencum aliquis obiiciat*, *qui vterque baptismum Ioannis Christi baptismo videntur aequiparare*. *Peccata enim remisisse dicunt*. *Possem respondere*, *non subtiliter*, *sed poetice locutos*: *sed non opus est poesi sententiam excusare*, *quum possimus in bonam partem interpretari*. *Multi enim veteres auctores eodem modo locuti sunt*, *qui iidem tamen negant*, *eundem Christi*, *atque Ioannis fuisse baptismum*. In eis recenset Basilium, Chrysostomum, Augustinum, Gregorium Magnum, Bedam, Theophilactum. S. Lucas cap. III. vers. 3. *Et venit*, ait de S. Ioanne, *in omnem regionem Iordanis praedicans baptismum poenitentiae* IN REMISSIONEM PECCATORVM. Huc oculos SS. Patres intenderunt, quum baptismo Ioannis peccata fuisse remissa asseruerunt, quatenus scilicet ad poenitentiam excitabat, qua peccata remitterentur, et ad Christi baptismum praeparabat, quo, vt theologi loquuntur, ex opere operato maculae criminum penitus eluuntur. Iuuencus lib. I. ad cap. III. Marci: *Nunc ego praeteritas maculas in flumine puro - Abluere institui*: *veniet sed fortior alter etc.* S. Paulinus carm. V. de S. Ioanne Baptista: *Diluit infusis credentum crimina lymphis*, *- Absoluitque metus hominum*, *poenasque remittit - Atque ignem restinguit aquis*: *obliuia suadet - Errorum*, *praestatque nouae noua corpora vitae*. Basilius lib. de baptism. *Simul atque accesserat quis*, *et peccata sua*, *quantacumque*, *et qualiacumque fuissent*, *confessus fuerat*, *in Iordanis flumine baptizabatur*, *et confestim peccatorum remissionem accipiebat*. Chrysostomus theologicam distinctionem edocet serm. 137. *Erat penes Ioannem venia*, *sed non sine poenitentia*, *erat remissio*, *sed luctibus comparata*. Eodem sensu Spiritus, siue donum gratiae, *caelo refulgens* inuisibili modo *influebat*: vt refellas Nebrissam, et Giselinum, qui id in Prudentio reprehendunt. Quin etiam cl. Bertius lib. XXXI. de theol. disc. cap. II. probat, Prudentii versus *Hoc ex lauacro etc.* accipiendos esse de remissione in spe, et quae lauacrum Ioannis non comitaretur, sed consequeretur, quia eodem in loco cecinit, *Sed tincta* POSTQVAM *membra defaecauerat*, *- Caelo refulgens influebat spiritus*.

81. In Vat. A. erat *stema*. An legendum *schema*? *Stemma* quidem est corona a ςίφω: et quia romani maiorum suorum imagines in coronae speciem in atriis disponebant, iccirco insignia familiarum dicta sunt *stemmata*. Hoc loco *stemma* significare poterit imaginem, seu nobilitatem, et antiquitatem, ac veluti seriem ieiunii. Alii *stemma* illustre exemplum interpretantur,

Libet, fideli proditum volumine,
Vt diruendae ciuitatis incolis
Fulmen benigni mansuefactum Patris
Pie, repressis ignibus, pepercerit.
Gens insolenti praepotens iactantia
Pollebat olim: quam fluentem nequiter
Corrupta vulgo soluerat lasciuia:
Et inde bruto contumax fastidio
Cultum superni negligebat numinis.
Offensa tandem iugis indulgentiae
Censura, iustis excitatur motibus,
Dextram perarmat rhomphaeali incendio,
Nimbos crepantes, et fragosos turbines
Vibrans tonantum nube flammarum quatit.
Sed poenitendi dum datur diecula,

GLOSSAE VETERES.

82. libet = *figurant de niniuitis*. proditum = *manifestatum*. I. 83. vt = *quomodo*. diruendae = *destruendae*. I. 86. insolenti = *improba superbia*. I. 88. vulgo = *vbique per populos*. I. 89. bruto = *stulto*. contumax = *superba*. I. *fastu*, *superbia*. Vat. A. 91. offensa = *irata*. I. 92. censura = *dei iudicium*. I. 93. romphaeali = *gladiali vindicta*. I. 96. diecula = *tempusculum*. I. *tempus breue*. Vat. A.

COMMENTARIVS.

82. Isonis glossa quo pertineat, non intelligo. Fortasse loco suo mota est, vt in his vsu solet euenire, et post *stemma* tamquam diuersa glossa legendum erit, *figuram de niniuitis*.

84. In *mansuefactum* diaeresis fieri solet in *sue*, vt versus constet. Teolius in vno Vat. inuenit *benignae mansuefactum dextrae*: quod lex metri non patitur.

88. Nebrissa melius, quam Iso, *vulgo*, *communiter*, et *passim* exponit; qui etiam *fluentem nequiter* interpretatur *lapsum in libidinem*. Verbum *fluere*, et *diffluere* de libidinosis saepe vsurpatur.

89. *Fastigio* pro *fastidio* Hails.

90. Egm., et Vat. A. a pr. m. *vultum* pro *cultum*, quod postremum longe melius est.

93. Romphaea est teli genus Thraciae: alii hastam, alii gladium dicunt.

94. Rat. male *fragrosas*.

95. Ald. *nubem* pro *nube* mendose.

96. Donatus in Andria act. IV. scena II., et Eun. act. IV. scena V. breuem moram interpretatur *dieculam*. Teolius ex nota vnius Vat. ad marginem id secundum LXX. dictum confirmat, quia hi tres tantum dies conuersioni niniuitarum assignant, quam lectionem cum alia Vulgatae 40. dierum conciliare vult S. Augustinus lib. XVIII. c. XLIX. De ciuit. dei. Sed animaduertendum, tempus etiam 40. dierum dici potuisse breue, et *dieculam*, quum de re grauissima ageretur, scilicet poenitentia scelerum inueteratorum.

Si forte vellent improbam libidinem,
Veteresque nugas condomare, ac frangere,
Suspendit ictum terror exorabilis,
Paulumque dicta substitit sententia.
Ionam prophetam mitis vltor excitat,
Poenae imminentis iret vt praenuncius.
Sed nosset ille quum minacem iudicem
Seruare malle, quam ferire, ac plectere,
Tectam latenter vertit in Tharsos fugam.
Celsam paratis pontibus scandit ratem:
Vdo reuincta fune puppis soluitur.
Itur per altum: fit procellosum mare.
Tum causa tanti quaeritur periculi:
Sors in fugacem missa vatem decidit.
Iussus perire solus e cunctis reus,
Cuius voluta crimen vrna expresserat,
Praeceps rotatur, et profundo immergitur.

GLOSSAE VETERES.

98. nugas = *vanitates*. *I.* 99. suspendit = *eleuauit*. *I.* 104. plectere = *punire*. *Iso*. 105. in Tharsos = *quum debuisset nauigare Niniuem, fugit in Tharsos*. *I.* 108. per altum = *profunditatem*. *I.* 110. vatem = *prophetam*. *I.*

COMMENTARIVS.

98. Vide Proleg. v. 217. de verbo *condomare*, quod Blanchinius in *condonare* perperam mutauit. Prudentius *nugas* ponere solet pro libidine, aut lasciuia.

99. Melius *continuit manum* cum Nebrissa, quam *eleuauit* cum Isone.

100. In Prag. prius *paulum*, sed inepte factum est *paululum*, cui metrum repugnat.

101. Hymno 6. v. 93. *benignus vltor*. Sic nunc *mitis vltor*, et supra *fulmen mansuefactum*, *terror exorabilis*.

103. Heins. cum Put., Thuan., Noms., vno Torr., Oxon. in marg. *ille qui*. Ald., Gis., Weit., et nostri *ille quum*. Rott. *ille dum*.

104. Burmannus tom. I. Antholog. p. 736. coniicit *ac perdere*, quia praecedit *seruare*.

105. Quaenam sit haec ciuitas, non vna est interpretum sententia. Alii ciuitatem Ciliciae, alii Carthaginem, alii Africam, alii mare mediterraneum interpretantur: nonnulli Indiae regionem volunt esse, quidam Tartessum in Hispania. Probabilis mihi est opinio Bonfrerii in notis ad onomasticum vrbium, et locorum sacrae Scripturae, hoc nomine vniuerse significari ea loca, quae nauibus adiri possunt, et solent, siue insulae sint, siue loca transmarina.

108. Sich. *iter* pro *itur* minus bene.

109. Weitzius, et Cellarius nescio vbi inuenerint *causa tanta*.

Exceptus inde belluinis faucibus,
Alui capacis viuus hauritur specu.
Transmissa raptim praeda cassos dentium
Eludit ictus, incruentam transuolans
Impune linguam; ne retentam mordicus
Offam molares dissecarent vuidi,
Os omne transit, et palatum praeterit.
Ternis dierum, ac noctium processibus
Mansit ferino deuoratus gutture.
Errabat illic per latebras viscerum;
Ventris maeandros circumibat tortiles
Anhelus, extis intus aestuantibus.
Intactus exin tertiae noctis vice
Monstri vomentis pellitur singultibus,

GLOSSAE VETERES.

115. capacis = *vasti*. specu = *scilicet in*. hauritur = *sumitur*, *voratur*. *Iso*. 116. raptim = *velociter*. cassos = *vacuos*. *I.* 117. eludit = *decipit*, *fallit*. *I.* 118. mordicus = *mordaciter*. *I.* 119. vuidi = *vuidi dicuntur molares, quia semper salina perluuntur*. *Vat. A.* 124. maeandros = *recessus*, *secreta*. *I.* 126. exin = *mox*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

114. Non desunt interpretes, qui cete illud balaenam fuisse affirment, aliis repugnantibus, quod balaenam arctiori sit gutture, quam vt hominem integrum glutire possit. Ceti nomine omnes pisces maioris cuiusdam molis comprehendi, passim traditur. Piscem grandem, qui Ionam deuorauit, fuisse eum, qui *Charcarias* dicitur, multi opinantur: cuius effigiem exhibet Aldrouandus lib. XIII. cap. XII. de piscibus.

115. In Vat. A. *haritur* a veteri manu.

119. Ald., Gis., Fabr., et alii cum Breu. Moz. *viuidi*, quod Nebrissensis interpretatur *viuidi*, *acuti*. Vatt. A., et B., Prag., Rat., Heins. cum duobus vetustissimis *vuidi*. In Put. *disseparent*. Vat. A. *dissicarent*, Vat. B. *desecarent*. *Offa* accipi solet pro qualibet massa informi, quae in os iniicitur. Eius diminutiuum *ofella*.

121. Hails. *praecessibus* perperam.

124. Ald., Nebr., Gis., nostri, et Weitziani codd. praeter Widm. in textu, Breu. Moz., Gallandius cum Tornaes. *recessus* pro *maeandros*: in Widm. etiam ad marginem *recessus*. Weitz, et Heinsius cum Put., Oxon., Nom., Rot., et vno Torr. Vat. Q., et Alex. ad oram, *maeandros*, quod magis placet. nam *recessus* videtur glossa, aut correctio alicuius, qui maeandros primam producere scierit, neque animaduerterit, a Prudentio correptam hymno 6. v. 142. In Egm. *ventris recessus tortilis*, quasi venter tortilis dicatur; non placet. Pro *circumibat* alii edunt *circuibat*.

126. Alt., et a m. pr. Egm. *vicem*: melius *vice*.

127. *Euomentis* siue Altinius, siue Egmondanus potius; non enim clare locutus

Qua

Qua murmuranti fine fluctus frangitur,
Salsosque candens spuma tundit pumices,
Ructatus exit, seque seruatum stupet.
In Niniuitas se coactus percito
Gressu reflectit; quos vt increpauerat,
Pudenda censor imputans opprobria,
Impendet, inquit, ira summi vindicis,
Vrbemque flamma mox cremabit: credite.
Apicem deinceps ardui montis petit,
Visurus inde conglobatum turbidae
Fumum ruinae, cladis et dirae struem,
Tectus flagellis multinodi germinis,

GLOSSAE VETERES.

131. percito = *veloci.I.* 133.censor = *iudex*. imputans = *numerans.I.* 135.credite = *mibi.I.* 138.struem=*congeriem,cumulum.I.* 139. flagellis= *surculis*. germinis = *cucurbitae. I.*

COMMENTARIVS.

est Heinsius. Eques Victorius in prima litera Dissertationis philologicae exprimi curauit Ionam prophetam ex vetusta gemma, expansis, elatisque manibus erumpentem, et fere medium prominentem ab ore ceti.

129. Mendum Vat.A. *cadens* correctum est, vt sit *candens*. Apud Minucium Felicem aliqui legunt: *Ibi arenas extimas, velut sterneret ambulacro, perfundens lenis vnda tendebat*. Alii restituunt *tundebat*. Elmenhorstius adducit auctoritatem S. Hieronymi, qui similiter eo verbo vtitur, et hunc locum Prudentii; sed metrum corrupit vno verbo mutato: *Salsosque candens spuma tundit silices*. Ouzelius errorem transcripsit. Quid ergo mirum, si olim monachis tantum florentibus, eiusmodi maculae Prudentio adhaeserint, et ex vno in aliud exemplar permanauerint? De cana,et candenti spuma fluctuum multa ibi Ouzelius, et nihil frequentius apud poetas, quam tempestates describere.

131. Aliqui *Nineuitas* scribunt.

134. Vat.B. *iudicis*, sed videtur fuisse *vindicis*. Rat., et alius Vat. apud Teol. *iudicis*. Breu. Moz. *impendit*.

136. Ald. *deinde* minus bene: reliqui *deinceps*. Teolius, nescio, an data opera *deinde*,nullum enim allegat cod.

137. Prag. *turbidum*, alii *turbidae*.

139. Weitz., Gis., Teol., Vatt. B., I., P., Q., Vrb., Rat. *multinodi*: quod Cellarius amplexus est, quia suauius profertur, et Apuleius vsus est *multinodis voluminibus*, *multinodis ictibus*. Vat. O. mendose *multimodi*, quod extat etiam in Breu. Moz. Codex Alex., et Put. *multinodis* a *multinodis*, *multinode*, vt *trinodis*, *enodis*. Idem Egm., et Palat., et hoc comprobant Ald., et qui cum eo legunt *multimodis* mendose. non enim patitur carmen, vti neque *multimodi*, quod Pragensi insedit. Cellarius, et cum eo Teolius Heinsium arguunt, quod is negauerit *enodus*, et *trinodus* dici. At Heinsius edidit *multinodi*, et solum ait in notis; *Sic claua* TRINODIS *poetis*, *non trinoda*, *et* ENODE *lignum*. Vide cap. IV. Ionae v.6. Verior videtur sententia, fruticem hebraice dictum *quiquaion* tantum nasci in Palaestina; hinc graeci, quibus hoc virgultum ignotum erat, *cucurbitam* verte-

Nato et repente perfruens vmbraculo.
Sed maesta postquam ciuitas vulnus noui
Hausit doloris, heu! supremum palpitat.
Cursant per ampla congregatim moenia
Plebs, et Senatus, omnis aetas ciuium,
Pallens iuuentus, eiulantes feminae.
Placet frementem publicis ieiuniis
Placare Christum: mos edendi spernitur.
Glaucos amictus induit monilibus
Matrona demptis, proque gemma, et serico
Crinem fluentem sordidus spargit cinis.
Squalent recincta veste pullati patres,
Setasque plangens turba sumit textiles.
Impexa villis virgo bestialibus,
Nigrante vultum contegit velamine,
Iacens arenis et puer prouoluitur.

GLOSSAE VETERES.

142. hausit = *audiuit*. *I*. 146. frementem = *irascentem* · publicis = *manifestis* . *Iso* . 148. glaucos = *nigros*, *canos* . *Iso* . 151. bullati, aliter pullati = *induti* , *ornati* , *gemmati* . *Pullati* , *i. nigri* ; *qui in luctu vestibus nigris vtuntur* . *Pulla vestis nigra dicitur* , *inde pullati patres* , *i. nigri* . *I*. 152. setasque = *ciliciis induebantur* . *Iso* .

COMMENTARIVS.

runt, S. Hieronymus *hederam*, cui similius est. Ex picturis antiquis, vbi Ionas sub arbore dormiens exhibetur, vt in vitro antiquo olim musei Victorii, solum arguitur, auctorem picturae in hac, vel in alia fuisse sententia. Vide dissertationem Victorii De septem Dormientibus, qui incassum conatur persuadere, auctoritate vitri sui antiqui, quo Ionas sub cucurbita repraesentatur, hanc quaestionem facile definiri.

140. Prag. *perfruente* mendose. Breu. Moz. *hic et repente*.

142. Breu. Moz. male *auxit* pro *hausit*.

143. Widm. *congregati* non ita bene.

145. Hails. *pallans*: fort. *palans*.

147. Latinius difficultatem hanc excitat: *At Christus nondum natus erat*. Eam praecepit, ac dissoluit Nebrissa. Vide vers. 68. hymni IV.

150. Ald. *sordibus* cum Vat. A. et aliis.

151. Heins. cum Put., Thuan., et aliis *pullati*, quod habent etiam nostri. Weitz. cum Hails., et Gold. *bullati*. Vtramque lectionem videtur Iso agnouisse. Pro *recincta* aliquis *relicta*.

152. Rat. *turma*. melius *turba*.

153. Vossius, et Borrichius proscripserant vocem *bestialis*: eam ex Prudentio Cellarius seculo aeneo restituit.

154. Vat. A. pro diu. lect. *nigranti*. Carmen *nigrante* exigit. Hymn. II. Perist. v. 379. *nigrante sub velamine*.

Rex ipse coos aestuantem murices
Laenam reuulsa dissipabat fibula;
Gemmas virentes, et lapillos sutiles,
Insigne frontis exuebat vinculum
Turpi capillos impeditus puluere.
Nullus bibendi, nemo vescendi memor:
Ieiuna mensas pubes omnis liquerat:
Quin et negato lacte vagientium
Fletu madescunt paruulorum cunulae:

GLOSSAE VETERES.

156. coos = *graecos. Coensis ab insula, vbi nascitur. I. Coa est insula, vbi optima purpura inuenitur. Vat. A.* aestuantem = *ostendentem*. murices = *purpuram. purpurae regalis. I.* 157. laenam = *pallium imperatorum. genus vestis, pallium.* dissipabat = *scindebat. I.* 160 impeditus = *foedatus, maculatus. I.* 164. cunulae = *cu-*

COMMENTARIVS.

156. Vat.B., Prag., Rat., Sich, Gold., Hails., Bong., Wid. ad oram *chios*. Alii *coos*, quod verum est. nam celebres erant vestes tenuissimae, quae fiebant in insula Coo. Vide Ouid., Proper., et alios poetas. Prag. in mar. *choos* indicat hoc ipsum *coos*. Vat.A. *murice*, sed recentiori manu factum *murices*. Puto *coo aestuantem murice*, quod in suis exemplaribus Torrentius inuenit, et castigandum censuit *coo exaestuantem murice*. Mihi non displicet illa lectio etiam sine castigatione. Etenim Prudentius, quod in verbis graecis facere solet Virgilius, interdum vocalem vltimam per dialoephen non elidit, et hoc loco imitatus videtur illud IV. Aeneid. *tyrioque ardebat murice laena*. Nihilominus Heinsius lectionem, quam codices constanter tuentur, vindicare satagit, pluribus allatis exemplis ex Prudentio, et aliis, vt *aestuare sitim*, *cursum*, *aestum*, *annum*, et similia, quae existimo, nonnihil esse diuersa a re nostra *aestuare murices*; et vt concedam, dici posse, dubium semper mihi erit, an Prudentius id maluerit, quam *coo aestuantem murice*. Locum hunc imitatus est Alcimus Auitus lib. IV. *Proiicit hinc sceptrum, linquit sublime tribunal, - Pallia blattarum spreto diffibulat auro, - Serica despiciens*. De fibula vestiaria vide Pignorium in Commen. de Seruis p. 78.

159. Haec omnia ad dolorem significandum spectant, *scindere vestem*, *coronam regiam abiicere*, *cinere capillos conspergere*. Paschalis De Coronis ex his versibus probat vsum abiiciendi diadema in magno aliquo dolore; vt etiam in metu ex aliis versibus Apoth. *Ipse quoque exanimis*. Vide eius cap. XI. lib. X.

160. Paschalis legebat *impeditos*, et inepte monuit, legendum *impediens*.

161. Agobardus in lib. aduersus Amalarium hos versus allegat, et interpretationem Prudentii laudat: *A maiori vsque ad minorem. Videlicet vsque ad lactentem, sicut senserunt, qui de hac laudabili poenitentia scribere voluerunt: e quibus vnus Prudentius, vir doctus, Nullus, inquit, bibendi etc.*

162. Agobardus loc. cit. pro *omnis* habet *omnes*, quod extat in Vat. A., Egm., et Weitz. *Pubes*, an *pubis* scribatur, parum interest, dummodo constet, vltimam hoc loco corripi. Cellarius monet, legendum *ieiuna*, non *ieiunas*, quod postremum a nemine dictum noui.

Succum papillae parca nutrix derogat.
Greges et ipsos claudit armentalium
Solers virorum cura, ne vagum pecus
Contingat ore rorulenta gramina,
Potum strepentis neue fontis hauriat;
Vacuis querelae personant praesepibus.
Mollitus his, et talibus, breuem deus
Iram refrenat, temperans oraculum
Prosper sinistrum: prona nam clementia
Haud difficulter supplicum mortalium
Soluit reatum, fitque fautrix flentium.
Sed cur vetustae gentis exemplum loquor?
Pridem caducis quum grauatus artubus
Iesus, dicato corde ieiunauerit:
Praenuncupatus ore qui prophetico

GLOSSAE VETERES.

nabula. *I.* 168. rorulenta = *humida*. *Iso*. 169. strepentis = *ebullientis*, *bullientis*. *I.* 172. oraculum = *responsum*, *minam*. 173. propere = *statim*. *al.* prosper = *propitius*. sinistrum = *minacem*. *I.* 175. fautrix = *adiutrix*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

165. Vat. A., Put., Ambr., Oxon., Alex., vnus Torrent., Weit., Pal., Bong., Hailsb. *derogat*. Alterum *denegat* sapit glossam; quod tamen extat in Vatt. B., I., Prag., Ald., Gis., Hailsb. supra, et in Breu. Moz.. Constat, Agobardum loc. cit. legisse *derogat*. Teolius legit EX MSS. *derogat*, et *in impressis* ait esse *denegat*. Sed vtrumque extat tam in impressis, quam in mss. Heins., Cel, Cham. post Veitz. *derogat*. Noms. vero *abnegat* cum Vat. Q.

166. In Ox. *armentarium* quasi armentariorum. Virgilius et *armentarius*, et *armentalis* vtitur.

168. Vossius, et alii negarunt, latinam vocem esse *rorulentus*. Ea vsi sunt Columella, Plinius, Solinus.

169 Aldus diserte *hauriant*, quod in Thuan., et Ox. repertum Heinsio placuit. Sed quum praecesserit *contingat*, et in reliquis sit *hauriat*, hoc praefero.

173. Plerique *prosper*, quod optime cohaeret cum verbo sequenti *sinistrum*. In duobus Heinsianis *prospere*, quod parum congruit. In vno Torren. *propter*. Sichardus margini apposuit; *Propter habent nonnulli codices*, *tamquam propere dicas*. Gis. 2. edit. *propere*, in 1. edit. hoc ipsum ad oram, in textu *prosper*. Breu. Moz., Fabr., Bong. *propere*.

174. Ald., Weit., Bong., Gold. a prima., Gis. 1. edit., Vat. A. *supplicem*. Vat. B., Prag., Rat., Gold. supra *supplicum*.

178. Verbum *ieiunare* solum reperitur apud ecclesiasticos scriptores, Tertullianum, Hieronymum, et alios.

179. *Praenuncupo* ex analogia formatum. Exemplum antiquius deest.

Emmanuel est, siue NOBISCVM DEVS.
Qui corpus istud molle naturaliter,
Captumque laxo sub voluptatum iugo,
Virtutis arcta lege fecit liberum,
Emancipator seruientis plasmatis,
Regnantis ante victor et cupidinis.
Inhospitali namque secretus loco,
Quinis diebus octies labentibus,
Nullam ciborum vindicauit gratiam,
Firmans salubri scilicet ieiunio
Vas appetendis imbecillum gaudiis.
Miratur hostis, posse limum tabidum
Tantum laboris sustinere, ac perpeti.

GLOSSAE VETERES.

181. molle naturaliter = *quod naturaliter infirmum est, et fragile. I.* 184. emancipator = *liberator, domitor*. plasmatis = *corporis. I.* 185. cupidinis = *quia cupidinem, quae antea regnabat in hominibus, ipse deuicit penitus. I.* 188. vindicauit = *vsurpauit. I.* 190. gaudiis = *caelestibus, non secularibus. I.* 191. tabidum = *tabescentem. I.*

COMMENTARIVS.

181. Cham. edidit *corpus illud*.

184. Thuan. scribit *ecmancipator*.

186. Vides originem ieiunii quadragesimalis: nam infra v. 196. *Hoc nos sequamur*. Binghamus, qui lib. XXI. cap. I. Antiq. tuetur, probabile esse, initio ieiunium fuisse 40. horarum, non 40. dierum, ad haec, et similia SS. Patrum verba noluit animum aduertere. Leges ipsae imperatorum, quas ad vers. 14. hymni seq. exhibemus, quadraginta dies fuisse testantur. Equidem potius crediderim, in ieiuniis remissionem aliquam esse inuectam, quam vt quadraginta horae in quadraginta dies fuerint conuersae.

187. Loquitur de quadraginta diebus, quibus ieiunauit Christus dominus. Haec omnia habes c. IV. Matth., et cap. IV. Luc.

188. *Gratiam ciborum* Nebrissa interpretatur suauitatem. Hic accipitur pro munere, fauore, beneficio, quod nobis confertur. Vide hymn. XI. v. 5. *Heu quam fugacem gratiam*.

190. Corpus vocat *animae vas*, vti S. Paulinus de obitu Celsi: *Sola resurgendi caro perceptura vigorem, Quae rationalis vas animae fuerit*. Ex I. Thessal. c. IV. v. 4. *Vt sciat vnusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione, et honore*. Lupius tom. I. dissert. II. pag. 203. et seqq. probat multis exemplis, animas in sepulcris christianorum sub columbarum specie effingi prope vas, quod symbolum est corporis, vti columba symbolum est animae. Vide Apoth. v. 1025., et Hamartig. v. 281. In cado vini corpus etiam repraesentari, quasi vino anima exprimeretur, idem Lupius suspicatus est. Vide comment. ad hymn. IX. v. 28.

191. Non semel Prudentius *limum* de corpore humano dixit, quod ex luto factum.

Explorat arte sciscitator callida,
Deusne membris sit receptus terreis:
Sed, increpata fraude, post tergum ruit.
Hoc nos sequamur quisque nunc pro viribus,
Quod consecrati tu magister dogmatis
Tuis dedisti, Christe, sectatoribus,
Vt quum vorandi vicerit libidinem,
Late triumphet imperator spiritus.
Hoc est, quod atri liuor hostis inuidet,
Mundi, polique quod gubernator probat,
Altaris aram quod facit placabilem,
Quod dormientis excitat cordis fidem,

GLOSSAE VETERES.

198. sectatoribus = *discipulis*. *I.* 201. hoc est = *vt ipse triumphet super carnem: ieiunium.* liuor = *inuidia*. *I.* 203. altaris aram = *aram fidei*. aram = *planiciem*. *I.* 204. fidem =

COMMENTARIVS.

194. Vat. A. mendose *sit recertus*. Mira dei prouidentia factum est, vt mysterium Incarnationis diabolo celaretur, eique ignotus esset partus Virginis deiparae. Rationem S. Ignatii martyris, aliorumque Patrum, Christum a desponsata conceptum, vt eius ortus ex virgine celaretur diabolo, explicant, et defendunt Petauius, aliique theologi. Hoc signum datum fuerat aduenientis Messiae. Isaiae cap. VII. v. II. et seqq. *Et adiecit Dominus loqui ad Achaz, dicens; Pete tibi signum a domino deo tuo . . . . . Propter hoc dabit dominus ipse vobis signum. Ecce Virgo concipiet, et pariet filium*. Quaerat aliquis, quale hoc signi genus fuerit, si, vt partus Virginis celaretur diabolo, ea Iosepho erat desponsata. Qua enim ratione hebraei ex virgine natum Iesum scire poterant? Hanc quaestionem duobus distichis quidam complexus est, et dissoluit. *Virgineum partum signum, pignusque salutis - Promissae hebraeis esse deus voluit. - Qui nosse id poterant? moniti si nempe Mariae - In vultum, et mores Virginis inspicerent*. Quod epigramma in gratiam cl. Iosephi Bustinzuria, quem immaturo funere nuper raptum amici lugemus, olim factum, vel hac de causa hic placuit inserere, vt bene merenti qualemcumque hanc memoriam consecrarem.

195. Quod Mazochius tom. III. Spic. Bibl. censuerit, Prudentium hoc loco verum lapsum diaboli in tergum affirmare, et non solum quod diabolus Christum reliquerit, non probatur Teolio, mihi non displicet. Aliqui legerunt in Matth. *abi retro*.

196. Prag. male *sequamur vnusquisque*.

197. Ald. *tum* pro *tu magister*.

199. Heinsio magis placet *vicerint* cum solo Ambr., idque secuti sunt Cell., et Teol. Sed recte *vicerit* scilicet spiritus.

203. Veteres dicebant, altaria esse tantum superorum deorum, ab altitudine nominata, aras deorum etiam inferorum. Prudentius aram altaris partem sanctiorem esse innuit. Vide Berthaldum De ara c. 1., qui ex Prudentio docet, aram fuisse altaris fundamentum.

Quod limat aegram pectorum rubiginem.
Perfusa non sic amne flamma extinguitur,
Nec sic calente sole tabescunt niues,
Vt turbidarum scabra culparum seges
Vanescit almo trita sub ieiunio,
Si blanda semper misceatur largitas.
Est quippe et illud grande virtutis genus
Operire nudos, indigentes pascere,
Opem benignam ferre supplicantibus,
Vnam, paremque sortis humanae vicem
Inter potentes, atque egenos ducere.
Satis beatus quisque dextram porrigit
Laudis rapacem, prodigam pecuniae,
Cuius sinistra dulce factum nesciat.
Illum perennes protinus complent opes,
Ditatque fructus foenerantem centuplex.

GLOSSAE VETERES.

oblationem . *I.* 205. limat = *purgat*, *mundat* *I.* pectorum rubiginem = *corporis contagia* . *Prag.* 206. amne = *cum aqua* . *I.* 207. calente = *ardente* . *I.* 208. scabra = *aspera* . *Vat.A.*, *et Iso*. 210. largitas = *eleemosyna* . *Vat. A.* 215. ducere = *aestimare*. *Iso* . 220. foenerantem = *foenus adquirentem* . *Iso* .

COMMENTARIVS.

205. Vat.A. *corporis*, in margine *Alii habent*, PECTORVM RVBIGINEM. Oxon., Noms., Rottend., Egm., Pal. non omnino male *corporis libidinem*; in Oxon. pro diu.script., et in Breu.Moz. *pectorum rubiginem*. Amb., Hails. *corporis rubiginem* Thuan. *peccati rubiginem*, obnitente metro.

209. Breu. Moz. male *aluo* pro *almo*.

214. Inter ceteras virtutes recte hanc collocat, putare, omnes homines natura esse aequales, et, quam vocant, acceptionem personarum fugere.

216. Giselinus pro *quisque quisqui*' quasi *quisquis* reposuerat, ignorans, *quisque* pro *quisquis* a poetis adhiberi solitum. Ausonius in sententiis Pittaci: *Pareto legi quisque legem sanxeris*. Exempla alia sunt in Cypriano, Sidonio, et similibus. Plauti etiam, et Terentii loca quaedam lexicographi proferunt: sed in Terentio non est ita certa, et constans lectio. In codice Theodosiano *quisque* pro *quicumque*, seu *quisquis* frequenter occurrit. Vide eius Glossarium in fine tom.VI. Gothofredi.

217. Cur poeta hic dicit dextram *rapacem laudis*, et illico ex Mat. cap. VI. *nesciat sinistra tua*, *quid faciat dextera tua*? Quia eleemosyna quidem non est facienda, sicut hypocritae faciunt, vt *honorificentur ab hominibus*; sed nihilominus laus semper inde exurgit, et, vt Matthaeus pergit v.4. *Vt sit eleemosyna tua in abscondito et Pater tuus*, *qui videt in abscondito*, *reddet tibi*.

220. Hoc etiam desumptum ex cap.XIX.

VIII. HYMNVS POST IEIVNIVM.

CHRISTE, seruorum regimen tuorum,
Mollibus qui nos moderans habenis,
Leniter frenas, facilique septos
Lege coerces,
Ipse quum portans onus impeditum
Corporis, duros tuleris labores,
Maior exemplis, famulos remisso
Dogmate palpas.
Nona summissum rotat hora solem,

GLOSSAE VETERES.

5. impeditum = *valde grauatum*. *I.* 6. tuleris = *patereris*. *I.* 7. remisso = *leui*, *laxo*. *I.* 8. palpas = *leuiter tangis*, *leniter tractas*, *foues*, *blandiris*. *I.* 9. rotat =

COMMENTARIVS.

Mat. v. 29. *Centuplum accipiet*, *et vitam aeternam possidebit*. Quo pertinent *opes perennes* versus superioris. Aliqui habent *centiplex*, vt Alex.. Apud Plautum *centuplex* plerique legunt.

3. Prag. *leuiter* mendose, et ex glossa pro *leniter*. Mat. cap. XI. vers. 30. *Iugum meum suaue est*.

5. Vat. A., et Prag. a sec. m. *portas*, quod sustineri posset, si versu sequenti legeretur *toleras*.

6. V. A. *toleras labores*. Ait, Christum tulisse duros labores, et famulos *remisso dogmate* leniter tractasse, quum ob alia, tum ob ieiunii legem. Siquidem Christus quadraginta integris diebus ieiunauit: nobis in ipso ieiunii tempore post certam horam cibus est permissus. Hinc *maior exemplis*, quia non omnia, quae fecit ipse, fieri a nobis praecepit.

8. Glossa Isonis ex etymologia ducta est. nam *palpo* est leuiter *palma*, seu manu contrectare.

9. Qua hora veteres ieiunium soluerint, ex hoc loco ostenditur. Vt noctem in vigilias quatuor, sic diem ab ortu ad occasum solis in quatuor partes diuidebant, et *primam*, *tertiam*, *sextam*, *nonam horam* suo ordine eas nominabant. Igitur tribus lucis, hoc est, diei partibus euolutis quarta succedebat, *hora nona* dicta. Ineunte hora nona collectae fiebant, et ieiunium soluebatur. Binghamus lib. XIII. cap. IX. §. 2. Antiq. christ., et lib. XXI. c. III. §. 3. distinguit inter ieiunia, quae ad vesperam proferebantur, et stationes, siue semiieiunia, quae hora nona soluebantur: et de his stationibus intelligit Prudentium, aduertitque, FESTVM denotare stationem, qua religiosi conuentus in ecclesia obseruabantur. Ineptissima est haec ratio; nam Prudentius hymno superiori v. 4. pariter ait: *Festumque nostrum rex serenus aspice*, vbi de ieiunio quadragesimali certe agitur. Existimo, discrimen inter ieiunium quadragesimale, et stationum ratione durationis aetate Prudentii non fuisse ab omnibus obseruatum, et hora nona adueniente liberum fuisse ieiunium soluere, aut continuare, vt ex versu 65., et seqq. huius hymni colligi potest.

Partibus

Partibus vixdum tribus euolutis,
Quarta deuexo superest in axe
Portio lucis.
Nos breuis voti, dape vindicata,
Soluimus festum, fruimurque mensis
Affatim plenis, quibus imbuatur
Prona voluptas.
Tantus aeterni fauor est magistri:
Doctor indulgens ita nos amico
Lactat hortatu, leuis obsequela vt
Mulceat artus.

GLOSSAE VETERES.

sc. iam. summissum = *inclinatum*. *Iso*. 10. vixdum = *adhuc*. tribus = *horis*, *ex* XII. *horis*. *I*. 14. soluimus = *fregimus*. festum = *ieiunium*, *laudem*. *I*. 15. affatim = *abundanter*. imbuatur = *satietur*, *refoueatur*. *I*. 17. fauor = *clementia*. *I*. 19. lactat=

COMMENTARIVS.

12. Iuuencus similiter lib. III. *Vltima labentis restabat portio lucis*.

13. In Rat. ex *vindicatae* recte factum *vindicata*. Chamillardus interpretatur *paratis cibis*. *Vindicare* est aliquid sibi proprium facere. Christianis vetitus est cibus ieiunii tempore, qui soluto ieiunio restituitur, seu permittitur.

14 Intellige festum *breuis voti*, seu breuis ieiunii. Vide supra hymno VII. v. 4., vbi ieiunii dies festus vocatur, quia ieiuniorum victima litatur. Opinor, Prudentium etiam respexisse Theodosii imperatoris legem IV. de quaest. in cod. Theodos. *Quadraginta dierum, qui auspicio caeremoniarum paschale tempus anticipant, omnis cognitio inhibeatur criminalium quaestionum*. Et leg. V. *Sacratis quadragesimae diebus nulla supplicia sint corporis, quibus absolutio expectatur animarum*. Ludos etiam, et spectacula in diebus ieiunii fuisse prohibita, vt in aliis diebus festis, multi opinantur.

15 Barthius, quia Prudentius mediam syllabam in *affatim* corripit, colligit cap. XI. lib. XL. *affatim* potius a *fatigando* dici, quam a *copia fandi*, Dubium non est, quin ea syllaba sit breuis, vndecumque id aduerbium deriuetur. An possit produci exemplo Aratoris lib. II. historiae Apost., disputat Ricciolius Indice II. Prosodiae.

16. Hails., et Wid. supra *voluntas*; Nebrissensis *pronam* dicit voluptatem, quia ad eam proni sumus. Poterit intelligi voluptas *prona in cibos*.

19. Verbo *lactandi* non semel vtitur Prudentius significatione quadam ab aliis non animaduersa. Alia significatione *lacto* est a *lacte*, sed hic est a *lacio*, a quo est *allicio*, *pellicio*, et frequentatiua *oblecto*, *delecto*, *illecto*, *prolecto*. Igitur *lactat* est *attrahit alliciendo*. In Auito lib. V. ita lego, et intelligo, *Protinus et laxis verbo lactante venenis*. Hac significatione defendam vers. 613. Apoth. *lactantibus horis*. Iterum breuitatem ieiunii praescripti indicat his verbis *leuis obsequela*. Dum autem toties repetit benignitatem dei, qui onus graue nobis non imponit, satis declarat, ieiunium ex necessitate, et cogente praecepto obseruandum,

Addit et, ne quis velit inuenusto
Sordidus cultu lacerare frontem:
Sed decus vultus, capitisque pexum
Comat honorem.
Terge ieiunans, ait, omne corpus,
Neue subducto faciem rubore
Luteus tingat color, aut notetur
Pallor in ore.
Rectius laeto tegimus pudore,
Quidquid ad cultum Patris exhibemus:
Cernit occultum deus, et latentem
Munere donat.

GLOSSAE VETERES.

blanditur. *I.* 21. inuenusto = *indecenti*. *I.* 22. lacerare = *sordidare*. *I.* 24. comat = *ornat*. (*lege, ornet*) *I.* 27. luteus = *croceus, rubicundus*. tingat = *coloret*. *I.* 29. pudore=

COMMENTARIVS.

contra quam haeretici blaterant, qui veteres christianos libere ieiunasse tradunt. Sane si id, quod christianorum primi temporis pietas libere exequebatur, esset attendendum, superflua essent haec omnia *de hora nona*, *de remisso dogmate*, *de breui voto*, *leui obsequela*. Etenim vt ex Irenaeo refert Eusebius hist. lib. v. cap. xxv., alii ieiunabant diem vnum, alii biduum, vel triduum, alii quadraginta horis diurnis, ac nocturnis ieiunium suum metiebantur. Vide, quae ex S. Augustino annotaui Proleg. num. 172.

21. Aldus mendose *adit* pro *addit*, et *in venusto*. Hails. *in vetusto*, supra *inuenusto*. Nebrissa *inuenuste* aduerbium. Exponit poeta sententiam Saluatoris Matth. cap. vi. v. 17. et 18. *Tu autem, quum ieiunas, vnge caput tuum etc.*

22. Aldus *cultum*: *cultu* exigit sensus. Aliqui codices Heinsiani, et Gis. i. ed. *sordibus* pro *sordidus*, quod longe melius est. Nebrissa legit *macerare* pro *lacerare*; sed *a* in *macero* est longum.

23. In Prag. ex *pexum* factum *plexum*. Sed *pexum* verum est. Capillos intellige.

26. Mat. vi. 16. *Quum autem ieiunatis, nolite fieri, sicut hypocritae, tristes*.

27. In glossa Isonis mendum latet, vt opinor. Color enim luteus non est rubicundus. Fortasse legendum erit *croceus, non rubicundus*. Ouidius lib. xv. Metam. sulphura *lutea* appellauit.

31. Heinsius argutam, et ingeniosam putat coniecturam Gronouii *patenti munere donat*, quum in Noms. repererit ipse Heinsius *latente*. Egm. quoque, et Pal., et ex nostris Vat. A. *latente*. Mihi vero multo magis placet *latentem*, quod est in Ald., in plerisque Heins., Weit., Vatt. B., I., O., P., Q., Vrb., Alex., Prag., Rat., Gis. Insistit enim poeta in euangelicis verbis, qualia quidem nunc in Vulgata leguntur, et olim in graeco euangelio S. Matthaei legebantur; *et pater tuus, qui videt* IN ABSCONDITO, *reddet tibi*, vbi nulla mentio *muneris patentis*, sed eius, qui *latens* ieiunat.

Ille ouem morbo residem, gregique
Perditam sano, male dissipantem
Vellus affixis vepribus per hirtae
Deuia siluae,
Impiger pastor reuocat, lupisque
Gestat exclusis, humeros grauatus:
Inde purgatam reuehens aprico
Reddit ouili.
Reddit et pratis, viridique campo,
Vibrat impexis vbi nulla lappis
Spina, nec germen sudibus perarmat
Carduus horrens:
Sed frequens palmis nemus, et reflexa

GLOSSAE VETERES.

castitate. I. 33. morbo = *in morbo*. residem = *pigram*. I 35 vellus = *dicitur a vellendo; quia antiqui non tondebant oues, sed vellera ab eis euellebant*. I. 38 exclusis = *expulsis*. I. grauatus = *habens grauatos humeros*. Vat. A. 39. reuehens = *reportans*. aprico = *aestiuo*, *calido*, *sereno*, *quasi africo i. locus*, *qui sine frigore*. I. 42. vibrat = *crescit*. impexis = *horrentibus*. I. 43. sudibus = *spinis*. I. 45. fre-

COMMENTARIVS.

34. Legendum *sano*, id est, gregi, cum Vat. B., Rat., Put. Thu., Rot., Weitz., et suspendenda oratio vsque ad sequentem stropham. Alii habent *sanat*.

35. Rot., et vnus Vat. apud Teolium *affixum* satis congrue, quod Cauchio placebat. Rat. minus bene *affixit*. Etymologia Isonis in *vellus* deprompta est ex Varrone lib. IV. de ling. lat. Alii *vellus* dictum aiunt, quia *velat* ouem.

38. Aldi error est *grauatos*. In Egm., et Hails. pariter *grauatos*. Apud veteres interdum *v* per *o* scribebatur, vt *seruos* pro *seruus*.

39. Glossam Isonis ita intellige, vt *apricum* sit quasi *africum*, hoc est, sine horrore, aut frigore a φρίκης. Hinc Africam nonnulli dictam putant. alii ab Apher, nepote Abrahami.

41. Mendum Aldi *et patris*. Videtur Prudentius respexisse ad psalm. XXII. v. 2. *In loco pascuae ibi me collocauit*. Vide Barthium lib. XXXII. cap. II., qui hunc locum explicat de prato, et rore psalmi XXIII., vti etiam carmen de Passione: *te rore fouebunt - Caelesti*, *pratique boni dulcedine pascent*. Corrigit enim Barthius *prati* pro *pacti*. Haec vero parabola de oue amissa, quam inueniens pastor, imponit in humeros suos gaudens, refertur Lucae cap. XV. v. 4. et seqq. Prati caelestis similis descriptio supra hymno V. v. 113. et seqq.

42. Aldus *implexis* minus bene. *Lappae* sunt herbae, quae vulgo in pratis vestibus adhaerent. Virg. Georg. lib. I. *subit aspera silua*, - *Lappaeque*, *tribulique*.

43. *Sudes* sunt valli e quocumque ligno

Vernat herbarum coma: tum perennis
Gurgitem viuis vitreum fluentis
Laurus obumbrat.
Hisce pro donis tibi, fide pastor,
Seruitus quaenam poterit rependi ?
Nulla compensant pretium salutis
Vota precantum.
Quamlibet spreto sine more pastu
Sponte confectos tenuemus artus,
Teque contemptis epulis rogemus
Nocte, dieque:
Vincitur semper minor obsequentum
Cura, nec munus Genitoris aequat,
Frangit et cratem luteam laboris
Grandior vsus.
Ergo, ne limum fragilem solutae
Deserant vires, et aquosus albis
Humor in venis dominetur, aegrum
Corpus eneruans,

GLOSSAE VETERES.

quens = *densa*. *Iso*. 46. vernat = *floret*. tum = *etiam*. *I*. 49. hisce = *pro istis*. *I*. 51. compensant = *rependunt*. *I*. 54. confectos = *constrictos*, *afflictos*. *I*. 59. luteam = *limosam*, *i. corpus*, *propter costas. al. corpus a costis*. *I*. 60. vsus = *ieiunii*. *Isa*. 61. limum = *hominem*. *I*, 64. eneruans = *infirmans*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

in modum mucronum contra transgressum, aut transcensum eorum, qui vellent insilire. Prudentius *sudes* posuit pro spinis, seu tribulis cardui.

46. Widm. *dum*, melius *tum*.

47. Fabr., et Gis. 2. edit. *viui*. Tum legi posset *fluenti*.

58. *Genitorem* deum appellat, ut saepius *Patrem* more euangelico.

59. Vat. B. *frangat*. Alii, et sensus postulant *frangit*.

64. Cur *eneruans*, prima correpta, efferatur, dixi Proleg. num. 219. In vetustioribus Heinsii, et Ambrosianis schedis, et Alex. scribitur *ineruans*, et eodem modo in codice valde antiquo Althelmi de Virginitatis laude, qui extabat in Bodleiana Oxoniae bibliotheca. Gellius testatur, et vetusta exemplaria comprobant, semel tantum exprimi *n* in vocabulis *innittor*, *innecto*, et similibus, quorum imitatione *ineruans* aliqui putant factum, quasi *inneruans*. Heinsius aliquando suspicatus est *inerrans*. Si coniectura esset vtendum,

Laxus, ac liber modus abstinendi
Ponitur cunctis, neque nos seuerus
Terror impellit: sua quemque cogit
Velle potestas.
Sufficit, quidquid facias, vocato
Numinis nutu prius, inchoare,
Siue tu mensam renuas, cibumue
Sumere tentes,
Annuit dexter deus, et secundo

GLOSSAE VETERES.

71. tu = *sc. dum. I.* 73. annuit = *consentit*. dexter = *prosper*. secundo = *prospero*. *I.*

COMMENTARIVS.

mallem *inermans* ab *inermis*. Festus meminit verbi *inermo*, *as* pro armis spoliare. Salmasius vult *ineruans* pro *eneruans* mutato *e* in *i*, vt possit corripi: sic Apoth. v. 400. aliqui habent *inergima* pro *energema*.

65. Minime asseritur hoc loco libertas ieiunandi, qualem haeretici defendunt: sed solum in ieiuniis esse modum praescriptum, vltra quem abstinentiam protrahere cuilibet relinquitur liberum. Adducit enim poeta in exemplum ipsum cibum, quem post ieiunium sumebant, quem salubrem fore confidit. Binghamus cum Hieremia Taylorio perperam abutitur his versibus ad plenam ieiunii libertatem sustinendam. Vide supra notata, et obserua, poetam in toto hymno sibi cohaerere. Ne *grandior vsus laboris frangat luteam cratem corporis*, ac *ne solutae vires deserant limum fragilem*, concludit, *laxum*, *ac liberum* MODVM *abstinendi esse cunctis positum*, hoc est, non esse praescripta nimium longa ieiunia.

69. Pia, et constans est christianorum consuetudo deum ad singulas actiones inuocandi, vt per deum semper incipiant, quod publicis precibus canimus, et per eum coeptae finiantur. I. ad Corinth. c. x. v. 31. *Siue ergo manducatis*, *siue bibitis*, *siue aliud quid facitis*: *omnia in gloriam dei facite*. Vide ad Colos. cap. III. v. 17. In conuiuiis ne inter cibum, et potum dei memoria elaberetur, christiani antiqui vasa, quibus ad prandia vtebantur, imaginibus Iesu Christi, Sanctorumque decorabant. Consule doctissimum opus Buonarrotii De vitris coemeterialibus.

71. Prag. *mensas*. Heinsius cum suis omnibus, Ald., nostri, etiam Alex., Vrb., Vatt., O., P., Q., Gis. 2. ed. *renuas*. Wid. *renues*. Weitz., Sich., Bong., Gold., Gis. in mar. I. edit. *renoues*, quod etiam in vno Torrentii, et in Vat. I. reperitur: et sic recte in Vat. I. *cibumque*, non *cibumue*. Inde Heinsius olim coniecerat *remoues*, et vers. seq. *tentas*: frustra, vt postea fassus est, nam vera lectio est *renuas*. Idem in suis vetustioribus reperit *cibumque*, in recentioribus *cibumue*. Hoc postremum in nostris sensus confirmat. Est enim sententia, *siue* mensam renuas, *siue* cibum sumas, ex verbis Apostoli. Teolius legit *renoues*, *cibumue sumere temptes* cum vno Vat. antiquissimo, et Weitzio. Sed Weitzius clare habet *cibumque*, et ita etiam Vat. antiquissimus, si est Vat. I., vt esse puto. Neque placet, quod idem sumit *temptes* pro *temnas*, nam *temptes* idem est, ac *tentes*, in veteri scribendi ratione, non frequentatiuum a *temno*.

Prosperat vultu: velut hoc salubre
Fidimus nobis fore, quod dicatas
Carpimus escas.
Sit bonum, supplex precor, et medelam
Conferat membris, animumque pascat
Sparsus in venas cibus obsecrantum
Christicolarum.

IX. HYMNVS OMNI HORA.

DA, puer, plectrum, choreis vt canam fidelibus

GLOSSAE VETERES.

74.velut = *sicut.I.* 77.bonum = *cibus. I.* 79. sparsus = *ipsa esca, vel cibus . I.* *v.*1. puer =

COMMENTARIVS.

77. Dixerat, fore salubre *hoc, quod dicatas carpimus escas*, prout fidebat: precatur, vt hoc ipsum sit reipsa salubre, bonum, faustum. Ex formula auspicato aliquid inchoandi. *Quod bonum, felix, fortunatumque sit*. In Alex., et Vrb. *amen* post hunc hymnum ascribitur.

Inscriptio IX. hymni non eadem est apud omnes. Aldus *ad omnes horas*. Vatt.B., I., Rat., Bong., Thuan. *omni hora*. Oxon. *omnibus horis*. Rott. *hymnus semper canendus*. Gis. *hymnus omni hora, atque die*, et ad marg. *de miraculis Christi*. Spiegelius, qui in codice Peutingeri inuenit *omni hora*, et in alio exemplari *Ode de gestis, et miraculis Christi*, in aliis vero exemplaribus *hymnus ad omnes horas de miraculis Christi*, hunc postremum titulum praeposuit vberrimo commentario in hunc hymnum, ad quem perficiendum vsus est codice Peutingeri *obsoletae*, vt ait, *vetustatis*. Alium titulum *De miraculis Saluatoris nostri* vide Proleg. num. 103. Vat. A., Put., Ambr., Weitz., et alii *Hymnus omnis horae*, sicut solet dici *homo omnium horarum*. Et quum hactenus Prudentius hymnos statis horis canendos scripserit, hunc offert pro qualibet diei hora. Mozarabes hunc hymnum recitant in Resurrectione domini, et feriis sequentibus, qui in editione recenti breuiarii Isidoriani extat pag. 385., et pag. XCIX. inter hymnos, stropharum ordine aliquatenus inuerso. Variantes lectiones ascribemus, etiam vitiosas, vt possit aliquando emendatior exhiberi. Ioan. Ludouicus Viues eundem hymnum fere totum inseruit opusculo suo *Sacrum diurnum de sudore Christi*, sed ex editione aliqua mendosa, quales tunc erant in vsu.

1. Giselinus Iacobo Meyero attribuit, quod hunc hymnum, et primum libri Perist. mutata carminis forma restituerit. Erant enim secti in alcmanios, et euripidios. De qua sectione dixi in Proleg. Aldus integros trochaicos etiam edidit, et in codicibus quibusdam mss. pariter ea forma obseruatur. quod videtur voluisse Prudentius: nunquam enim post extremas syllabas alcmanii ita versum conclusit, vt si esset distinctus, sed tanquam integrum versum sine vllo vocalium concursu alcmanium, et euripidium con-

Dulce carmen, et melodum, gesta Christi insignia.
Hunc camoena nostra solum pangat, hunc laudet lyra.
Christus est, quem rex sacerdos affuturum protinus
Infulatus concinebat voce, chorda, et tympano,
Spiritum caelo influentem per medullas hauriens.

GLOSSAE VETERES.

Christe. plectrum = *pro lingua*. choreis = *canticis*. *I.* 2. melodum = *modulabile*. *I.* 3. pangat = *sonet*. lyra = *dicitur a varietate chordarum*. *lyrin graece varietas*. 4. rex = *Dauid*. *I.* sacerdos = *Dauid*, *qui fuit sacerdos*, *quia ephod vestitus saltauit coram arca dei*. *Vat. A.* 5. infulatus = *veste sacerdotali indutus*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

tinuauit. Vide etiam hymn. I. lib. Perist. Crinitus inter hymnos Prudentii, quos celebrari asserit, recenset hymnum *de gestis*, *et miraculis Christi*. Fabricius hunc hymnum expositurus inscripsit: *Paean de vita*, *et morte Christi*, postea vero addidit: *Omni hora*, *atque die*. Paean est carmen gratulatorium propter partam aliquam victoriam, quod Christo maxime congruit. Nemini fortasse in mentem venerit interpretatio glossae *puer* = *Christe*. Prudentius more lyricorum poetarum seruum vocat, qui plectrum afferat. Fabricius ait, respexisse ad consuetudinem antiquorum, vt pueri lyra canerent, aut, puero cithara ludente, alii canerent; quod constat ex Athenaeo. *Puer* antiquis est seruus, siue famulus, fere vt nunc italico, et hispanico idiomate ii, qui seruiunt, *giouine*, et *mozo* appellantur. Horatius lib. I. oda XXXVIII. *Persicos odi*, *puer*, *apparatus*; et lib. I. serm. X. *I*, *puer*, *atque meo citus haec subscribe libello*. Propertius lib. III. eleg. XIX. *I*, *puer*, *et citus haec aliqua propone columna*. Ex iure ciuili haec ipsa significatio colligitur. In sacris quoque literis idem mos obseruatur. Contra puto, a senioribus italice, et hispanice *signori*, et *señores* appellari, qui Domini sunt. Quum enim olim senior e domo, aut familia dominus rerum esset, et antonomastice *senior* vocaretur, fluxit inde ea vox ad eos omnes, qui facultatibus essent praediti. Ita diuitiae naturam susque deque vertunt, efficiuntque, vt et senes puerorum vocabulo notentur, et pueri seniorum nomine gaudeant. In nonnullis Vulg. perperam *fidibus* pro *fidelibus*. Chorei, siue trochei sunt pedes huius carminis proprii, aut cantica his pedibus insignita. *Chorei* autem *fideles* vocantur, vt Fortunatus, siue quiuis alius auctor hymni *Vexilla regis prodeunt*, dixit *Dauid fideli carmine*, et Prudentius hymno VII. *fideli proditum volumine*, et infra v. 26. *fideles paginae*.

2. Alex. *melodios*, fort. *melodon.* Vat. A. *ac* pro *et*. Etymon vocis *lyra* deprompsit Iso ex Isidoro lib. III. cap. XXII. *Lyra dicta* ἀπὸ τοῦ λυρεῖν *a varietate vocum*, *quod diuersos sonos efficiat*. Credunt aliqui, lyram graece, et latine dictam ab aspera illa soni exilitate lyr., lyr. Vide I. C. Scaligerum lib. I. Poet.

4. Sacerdos iste a nonnullis creditur esse Melchisedech: quod ignorent, poetam id nominis prophetis dedisse, vt hymno VII. v. 27. *vetus sacerdos* de Helia.

5. *Infulatus* dicitur Dauid, vel quia ephod lineo accinctus saltauit ante arcam Domini, vel quia rex erat, et infula est fascia in modum diadematis. Infulam pulchre describit Lucretius lib. I. *Cui simul infula virgineos circumdata comptus - Ex vtraque pari malarum parte profusa est*. Vatt. A., B., Q. legunt *corde* pro *chorda*. Gold. *et* elidit.

6. Rot., Breu. Moz. *fluentem*.

Facta nos, et iam probata pangimus miracula,
Testis est orbis, nec ipsa terra, quod vidit, negat,
Cominus deum docendis proditum mortalibus.
Corde natus ex parentis ante mundi exordium,
Alpha, et ω cognominatus: ipse fons, et clausula
Omnium, quae sunt, fuerunt, quaeque post futura sunt.

GLOSSAE VETERES.

8. orbis = *ordo angelorum*. terra = *homines*. *I.* 9. cominus = *prope*. *I.*

COMMENTARIVS.

7. Aliqui mendose *nos etiam*.

8. Alex., Vat. B., Ald., Weit. *Testis est orbis*, quod mollius est, quam *Testis orbis est*; quod tenent Vatt. I., O., P., Gis., Heins., Teol., et alii. Vat. A. *Testis orbis terrae, nec ipsa*. Resistit metrum. Hails., et Vat. Q. simili errore *Testis est orbis, terra nec ipsa*.

10. Heinsio concinnius videtur, magisque ex Prudentii stylo *fusus* cum Amb., quamuis ceteri, quos viderit, habeant *natus* cum Ald., Weitz., Gis., nostris omnibus. Cl. Teolius agnoscit, veriorem lectionem esse *natus*, et retinet *fusus*. *Reuocarem*, inquit, NATVS. *Sed nihil ad sensum*. Maiori libertate vti debuit. Nam siue idem sit sensus, siue secus, excudendum est, quod probabilius est ab auctore scriptum. Spiegelius in codice Cunradi Peutingeri, alioque, sed minus fideli, reperit *fusus*: ipse tamen Aldum, et Dauentriensem editionem secutus est ob auctoritatem ecclesiastici vsus. Alex. quoque, et Hymnarium Thomasii legunt *natus*, cum Vrb., Vatt. I., O., P., Q. In codice veliterno, de quo num. 212. Proleg., sunt versus Fortunati in laude chrismatis, quod praeter alios P. Michael Angelus Luchius Benedictinus notauit in noua editione Fortunati. Is in eo hymno hemistichium Prudentii transcripsit; *Corde natus ex parentis*, *aluum implens Virginis*. Vide num. 43. Proleg. de alio hymno *Corde natus ex parentis*. Poeta exprimit locum Psalmi CIX. v. 3. *Ex vtero ante luciferum genui te*.

11. Vat. B. *A., et ω cognominatur*, supra *cognominatus*. Alii *Alpha, et ω*. Weitz., Gis., et nonnulli codd. recentiores *cognominatur*. Vat. I. *A., et ω cognominatur*. Apocalyp. cap. XXI. v. 6.; *Ego sum α, et ω, initium, et finis*. Quare non est necesse addere *o mega*, ut plerique faciunt. Magnus fuit harum literarum vsus inter veteres christianos. S. Paulinus Natali XI. crucem describit cum literis α, et ω vtrinque locatis, v. 645.; *Alpha crucem circumstat, et ω . . . . . Alpha itidem mihi Christus, et ω*. Confer hymnum de nominibus Christi, quem ex laudato veliterno codice edidi num. 212. Proleg. Reperiuntur nummi imperatorum cum α, et ω inscripti. Constantinopoli duae columnae extabant, et in earum basibus clypei cum his notis α ☧ ω. Sepulcris christianorum passim insculptae eaedem notae. Vide monumentum vetustum Sanctorum VII. Dormientium, et commentarium Victorii, qui illud huiusmodi ornatu insigniuit. Earum literarum occasione Marcus, et Colobarsus haeresin suam in Alphabeto graeco fundarunt, vt refert Tertullianus lib. praescription. capit. L. Confer Ros-weydum in notis ad Paulinum praeter Gretzerum, et Lipsium De Cruce, Bosium, Aringhum, aliosque antiquitatum christianarum scriptores.

12. Virgilius lib. IV. Georg. v. 392. *Nouit namque omnia vates, Quae sunt, quae fuerint, quae mox ventura trahantur*.

Ipse

Ipse iussit, et creata, dixit ipse, et facta sunt,
Terra, caelum, fossa ponti, trina rerum machina,
Quaeque in his vigent sub alto solis, et lunae globo.
Corporis formam caduci, membra morti obnoxia
Induit, ne gens periret primoplasti ex germine,
Merserat quem lex profundo noxialis tartaro.
O beatus ortus ille, virgo quum puerpera
Edidit nostram salutem, foeta sancto spiritu,
Et puer redemptor orbis os sacratum protulit.
Psallat altitudo caeli, psallite omnes angeli:

GLOSSAE VETERES.

14. fossa ponti = *maris concauitas Vat. A.* 16. obnoxia = *debitricia. I.* 21. os = *faciem. I.*

COMMENTARIVS.

13. Genes. cap. I. v. 3. *Dixit deus, Fiat lux, et facta est lux*. Et ita in reliquis. Psalm. XXXII. v. 9. *Quoniam ipse dixit, et facta sunt; ipse mandauit, et creata sunt*. Suspicantur aliqui, Pythagoram suum *Ipse dixit* ab aegyptiorum vatibus didicisse: qui loquendi modus apud prophetas frequens est.

14. *Fossa ponti* pro *mari* parum decenter dictum videatur. Alii *stagna profundi* non dubitarunt dicere. Spiegelius *trinam rerum machinam* accipit pro triplici principio secundum opinionem peripateticorum, qui existimant, tria esse rerum principia, materiam, formam, et priuationem. Nugae. Poeta tres orbis partes, quas enumerauit, intelligit, caelum, terram, mare. Imitatus eum est Fortunatus: *Quem terra, pontus, aethera* - (nunc legimus in officio ecclesiastico *sidera*) *Colunt, adorant, praedicant, - Trinam regentem machinam - Claustrum Mariae baiulat*. Respexit Prudentius ad Psalm. CXLV. v. 6. *Qui fecit caelum, et terram, mare, et omnia, quae in eis sunt*.

16. Vsus est voce Apostoli, quum ait *corporis formam*. At nequis ad inanem speciem corporis detorqueret, addidit *membra morti obnoxia*.

17. Alex., et nostri cum Aldo, item vetustiores Heinsiani, Weitz., Gis., et alii *primoplasti*. Quod non est alienum a consuetudine veterum christianorum; vt ex duabus vocibus, altera graeca, altera latina vnam formarent. *Hibridas* huiusmodi voces grecolatinas appellant. Alii *hybridas*, aut *ibridas* scribunt. Eas etiam a profanis scriptoribus vsurpatas ex Quintiliano, aliisque constat. Siculos sermone quodam aiunt esse vsos, qui quasi cinnus ex latino, et graeco mixtus esset. Rott., Torrentiani duo, Fabricius, et Spiegelius habent *protoplasti*, quod Nebrissae arridebat, praesertim vero Iacobo Meyero. Breu. Moz. *primo plausti* male.

18. Ald., Weitz., Spiegelius, Gis., et alii *quam*, id est, *gentem*. Vat. B., Rat., Prag., Fabr., Egm., Bong., Put., Thuan., Ambr., Alex. *quem*, id est, *primoplastum*.

19. Hails., Prag. *partus ille*.

22. Ald. *psallant te omnes angeli*. Vatt. A., B., I., O., P., Q., Vrb., Breu. Moz., Rat., Weitz., Gis. *Psallant omnes angeli*. Meyerus quum hanc lectionem metro obuersari vidisset, reposuit, *Psallat omnis angelus*, quod secutus est Fabr., et Spiegelius *ex codicibus non de-*

Quidquid est virtutis vsquam, psallat in laudem dei:
Nulla linguarum silescat, vox et omnis consonet.
Ecce, quem vates vetustis concinebant seculis,
Quem prophetarum fideles paginae spoponderant,
Emicat promissus olim: cuncta collaudent eum.
Cantharis infusa lympha fit falernum nobile,
Nunciat vinum minister esse promptum ex hydria,
Ipse rex sapore tinctis obstupescit poculis.

GLOSSAE VETERES.

28. cantharis = *vasis, hydriis*. *I.* 30. rex = *archbitriclinus, regem archbitriclinum dicit. Archbitriclinus enim princeps lectorum. Cline graece lectus. Antiqui enim tres lectos habebant, vnum domino, secundum dominae, tertium hospiti. Regem vocat dominum domus, vel sacerdotem, qui ad benedicendas nuptias venerat.* sapore tinctis = *saporatis, coloratis, mutatis. Iso.*

COMMENTARIVS.

prauatis. Placet *psallite omnes angeli* cum Alex., Ambr., Put., Thuan., et viro Torrentiano. Nonnulli putant, ad vsum ecclesiasticum factum fuisse *psallant omnes angeli*. Verum in hymnario Thomasii est *psallite omnes angeli*.

24. Breu. Moz. ita distinguit, et legit *Nulla linguarum silescat vox, sed omnis consonet*.

25. Spiegelius *vates* vult esse sybillas. Haud liquere puto. Nostri, Aldus, Weitz., Gis. *concinebant*. In Torrentianis duobus *praecinebant*, in Rottend. *praecinebat*, in Thuan., Vat. I. a pr. m. *concinebat*. Si *praecinebat*, aut *concinebat* amplecti velis, intellige Dauidem, quem antea laudauit. Breu. Moz. *concinebant*, et in textu *quam*, ad oram *quem*.

27. Vnus Tor. *collaudent deum*.

28. Incipit narrare Christi miracula ex euangelica historia. Iesus aquam in vinum conuertit Ioan. cap. II. Hoc miraculum saepius in sarcophagis christianorum veterum insculpebatur cum aliis resurrectionem corporum indicantibus. Lupius tomo I. dissert. II. coniiciit, cadum vini in sepulcris christianis interdum expressum significare corpus, aliquando vniendum animae, cuius figura sit vinum.

29. Thuan. *Nuncias vinum, minister, esse promptum ex hydria*. Ambr. *sumptum* pro *promptum*. *Vini minister*, et *vini ministerium* S. Ambrosius dixit lib. I. offic. cap. XXIX. et cap. VI. de Iosepho.

30. Libenter legerem *colore tinctis poculis*, nisi omnes mss. obsisterent. Euangelii etiam locus saporem exprimit; *Vt autem gustauit archbitriclinus aquam vinum factam etc.*. Sedulius vtrumque coniunxit *colorem*, et *saporem* vini. De rege conuiuii Horatius oda IV. lib. I. *Nec* REGNA *vini sortiere talis*, vbi intelligit conuiuium, collatis symbolis celebratum. Ausonius in Ephemeride, et loco conuiuii: *Quinque aduocaui: sex enim conuiuium - Cum rege iustum: si super, conuicium est*. Rex conuiuii est, vt quidam volunt, qui praebet conuiuium; vel vt putant nonnulli, oeconomus conuiuii, aut etiam sacerdos, qui conuiuio iudaeorum praeesset. Vniuerse rex vocatur interdum rei cuiusque dominus, vt apud Virg. Ecloga I. *mea regna*. S. Paulinus Nat. VI. de homine rustico: *Oblatumque sibi mox ipso in limine regem - Cognoscunt hilares* (boues.) Cicero de Oratore pag. XI. *Nisi hic in tuo regno essemus, non tulissem*, intelligit Tusculanum Cras-

Membra morbis vlcerosa, viscerum putredines,
Mando, vt abluantur, inquit: fit ratum, quod iusserat,
Tnrgidam cutem repurgant vulnerum piamina.
Tu perennibus tenebris iam sepulta lumina
Illinis limo salubri, sacri et oris nectare:
Mox apertis hac medela lux reducta est orbibus.
Increpas ventum furentem, quod procellis tristibus
Vertat aequor fundo ab imo, vexet et vagam ratem:

GLOSSAE VETERES.

32. ratum = *firmum*. *Iso.* 33. piamina = *medicamina*, *piacula*, *mundamina*. *Iso.* 35. nectare = *sputo*, *saliua*. *I.* 36. orbibus = *oculis*. *orbes vocamus oculos propter rotunditatem*; *hinc et orbem dicimus ob rotunditatem*. *I.* 38. vexet = *moueat*. *I.*

COMMENTARIVS.

si. Hoc Christi miraculum, et alia, quae sequuntur, carminibus celebrant auctor sub Claudiani nomine *De miraculis Christi*, Iuuencus, Sedulius, et alii.

31. Matth. cap. VIII. leprosum curat Iesus, et ad sacerdotes mittit. In editione parmensi errorem typographi puto *membra mortis*. Corrige *morbis*.

33. Giselinus ad oram *vlcerum* pro *vulnerum*. Loc. cit. Mat. v. 4. *Ostende te sacerdoti, et offer munus, quod praecepit Moyses, in testimonium illis.* Haec sunt piamina. Emenda Breu. Moz., vbi est *repugnans*.

34. Ioan. cap. IX. Iesus caeco a natiuitate visum restituit. *Perennes tenebrae* sunt ipsa caecitas a natiuitate, siue a primo ortu. Elmenhorstius in Arnobium pag. 72. edit. Hamburg. 1610. hos versus laudat ad Arnobii verba *Oculorum orbiculos mobiles*, et exemplis plurium poetarum *orbes oculorum* dici confirmat.

35. Apoth. v. 675. *illeuit caecos oculos, et lumina limo - Reddidit*. Vide alia ibid. de Christi miraculis, et in Dittochaeo. Breu. Moz. *odoris*, lege *et oris*.

36. Ouidius I. Metam. *luminis orbis* de oculo. Intelligi possunt *foramina*, intra quae latent oculi, vt hymno II. peristephanωn ver. 146. *Orbes cauatos praeferens*. Corrige in Breu. Moz. *ac medula*, et lege *hac medela*.

37. In Hailsb. et Breu. Moz. error est *increpans*. Spiegelius suspicatur, Prudentium legisse apud Matth. cap. VIII. *Tunc surgens increpauit ventis*, quod primitus fuisse scriptum Erasmus, annotans hunc Matthaei locum, opinatur. Certe ex Prudentio, inanis est, quae ducitur coniectura, nam is potius Lucae verba expressit cap. VIII. v 24. *At ille surgens increpauit ventum, et tempestatem aquae, et cessauit: et facta est tranquillitas*. Prudentius verbo S. Matth. vtitur Apoth. v. 650. *Video luctantia magnis - Aequora turbinibus tranquillo marmore tendi - Imperio Christi.*

38. Fabr., et Hails. *verrat*. Ceteri *vertat*, quod Heinsio vnice probatur. Vat. A. *summo*, et pro diuersa scriptura *fundo*. Vat. B. *fundo*, ad marg. *summum*, quod non omnino displicet. Communior, et verior lectio est *fundo ab imo*. In Vat. A. deerat *et* post *vexet*, quod recte additum aliena, vt videtur, manu. Deerat etiam *et* in Vat. P. Quae sit vis huius verbi *vexo*, docent Asconius Pedianus, Probus, Gellius, et Macrobius aduersus Anneum Cornutum, qui in Virgilio notauerat *Dulichias vexasse rates*, quasi leui verbo vsus fuisset ad tantam calamitatem describendam.

Ille iussis obsecundat, mitis vnda sternitur.
Extimum vestis sacratae furtim mulier attigit:
Protinus salus secuta est, ora pallor deserit,
Sistitur riuus, cruore qui fluebat perpeti.
Exitu dulcis iuuentae raptum ephebum viderat:
Orba quem mater supremis funerabat fletibus.
Surge, dixit. Ille surgit, matri et astans redditur.
Sole iam quarto carentem, iam sepulcro absconditum
Lazarum iubet vigere, reddito spiramine:
Foetidum iecur reductus rursus intrat halitus.
Ambulat per stagna ponti, summa calcat fluctuum:
Mobilis liquor profundi pendulam praestat viam,
Nec fatiscit vnda sanctis pressa sub vestigiis.
Suetus antro bustuali sub catenis frendere,

GLOSSAE VETERES.

39. obsecundat = *obtemperat*. mitis = *mitefacta*. *I.* 40. extimum = *extremitatem*. *I.* 43. ephebum = *iuuenem*. *I.* 51. fatiscit = *deficit*, *affatim biscit*. *I.* 52. frendere = *frender est membranula*, *quae diuidit superiora*, *et inferiora ventris* : *qui illam vitiatam babuerit*, *frenesim patitur*; *ille autem freneticus efficitur*. *Vat. A.*

COMMENTARIVS.

39. Mendum in Breu. Moz. *ille iussit obsecundans*.

40. Mulierem a sanguinis profluuio liberat Iesus, Matth. cap. IX. v. 20. Marc. c. V. v. 25. Lucae cap. VIII. v. 44. Extimum pro extremitate latine, et eleganter dicitur. Loco quinto spondaeum admissum in *furtim* dixi Proleg. num. 129. Georgius Remus in notis ad hunc hymnum ait, legem pedariam in voce *furtim* vltimam corripere, vt in illo ouidiano *Circumeuntis oues*. Sed quis non illico persentiat disparem rationem? nam post *circum* sequitur vocalis apud Ouidium: in Prudentio consonans post *furtim*. Idem Remus suspicatur, legendum *forte*.

42. In Dauen. edit. *perpetim* non ita bene ac *perpeti*. In Breu. Moz. apposite *riuus cruoris* cum *perpetim* : quod ibidem versu superiori legitur *bora* pro *ora* ex veteri scribendi modo prouenit. In versu vero sequenti male *iuuentus raptum abeuum*.

43. Filium vnicum viduae defunctum ad vitam Dominus Iesus reuocauit Lucae cap. VII. v. XI. et seqq.

44. Pro *quem* aliquis *quam* male. *Orba*, vt in Romano v. 690. *Infantis orba*. Alibi *orbare* Cath. XII. v. 139.

45. Vera lectio *matri et astans*. Rat. *mater et stans*, Aldus *matri*, *et stans redditur*. In Breu. Moz. mendum *retitur*.

47. Lazarus defunctus suscitatur Ioan. cap. XI. Male aliqui legerant *et sepulcro*. Mendose Breu. Moz. *iubet viere*.

49. Matth. cap. XIV. Iesus ambulat super mare. Vide etiam Apoth. v. 654. et seqq.

52. Marci cap. V. v. 2. et seqq. de spiritu immundo, qui domicilium in monumentis habebat: Quaeritur, an daemones loca immunda frequentare gaudeant.

Mentis impos efferatis percitus furoribus
Prosilit, ruitque supplex, Christum adesse vt senserat.
Pulsa pestis lubricorum milleformis daemonum,
Corripit gregis suilli sordida spurcamina,
Seque nigris mergit vndis, fit pecus lymphaticum.
Ferte qualis ter quaternis ferculorum fragmina,

GLOSSAE VETERES.

53. impos = *impotens*. efferatis *ferinis*. *I.* 56. corripit = *detinet*, *et arripit*. *sc. diabolus*. *I.* 57. lymphaticum= *furens*. *I.* 58. ferte = *dicit deus*. qualis = *cophinis*, *corbibus*. *I.* qualus = *i. sporta*. ter quaternus= *i. duodecim corbes*. *Vat. A.*

COMMENTARIVS.

Vide Raynaudum tom. V. pag. 55., qui ex Cassiano, Cyrillo, et Procopio refert, daemones delectari horrendis solitudinibus, locisque aridis, et inaquosis. Causas ex aliis inquirit Ribera in cap. XVIII. Apocal. ad v. I. Sacra scriptura innuit, eos gaudere locis humentibus, et paludosis. Haec omnia mystice intelligas, velim. Nonnulli putant, daemoniacos olim solitos in sepulcris habitare, vt homines in errorem Platonicorum a daemone inducerentur, quod scilicet mortuorum animae in daemonas conuertuntur. Erant autem vetera illa sepulcra cauernae nostris cellis vinariis similes. Ald., et alii nonnulli legunt *bustiali*. Breu. Moz. *bustualis*.

53. Spiegelius, lege carminis vetante, scribit, et explicat *inops* pro *impos*. Chamillardus etiam legit *inops*, siue mendo typographico, siue Spiegelium transcripsit. Breu. Moz. in textu *percitis*.

55. Pergit poeta enarrare miraculum, de quo in superiori stropha; quum scilicet legio daemonum, ex energumeno in porcos immissa, in mare se praecipitem dedit. In Put. legitur *milliformis*, quod Teolius inuenit in duobus Vatt., vt *multiformis*, et apud Prudentium v. 295. Apoth. *caniformis*. Alii habent *mille formis*, aut *milleformis* haud inepte. Vrb., Alex., et Vat. I. *milleformis*. Vatt. O., P., Q. *mille formis*, quod habet etiam Breu. Moz.; in quo versu sequenti *greges subilli* in textu, ad oram *gregis suilli*.

57. Weitz., Gis., Vatt. B., I., Prag., Sich. *fit*. Vatt. O., P., Ald. Oxon., Alt., Rottendor. *vt*. Breu. Moz, Vatt. A., Q., Put., Thuan., et Noms. *et*, quod secutus est Heinsius. Spiegelius in cod. Peutingeri inuenit *fit*. Pecus *lymphaticum* idem, ac *lymphatum*, siue furore percitum, ac proprie ex Festo de iis dicitur, qui e conspectu aquae insaniunt. Cellarius *pecus lymphaticum* simpliciter interpretatur pisces. Poeta exprimere voluit verba Matthaei cap. VIII. v. 32. *Et ecce cum impetu abiit totus grex per praeceps in mare*. Confer. v. 144. Dittochaei.

58. Magna est codicum discrepantia in his tribus versibus ordinandis. Secuti sumus Vatt. B., I., Put., Ambr., Thuan., Isonem, Gold., Hailsb., Egm., Spiegel., Sich., Vrb., Alex. a pr. m., Ald.; nisi quod Aldus legit *Fertque qualis ter quaternis*, et Sich. *Fert qualis*. Egm. *Fert aequalis* aperto mendo, quale in Hailsb. *Ferta qualis*. Alex. *Fertque qualus ter quaternus*, tum *Affatim*, tertio *Quinque*. Weitz., Widm., et Bong. *Ferte qualis* - *Quinque panibus* - *Affatim*. Prag. *Fertque qualus* - *Quinque panibus* - *Affatim*. Giselinus, quem, vt ait Heinsius, membranae maiori ex parte sequuntur ita ordinat cum suo ms., et editione Dauentriensi *Quinque* - *Affatim* - *Fertque qualus ter quaternus*. Becmanus in Manuductione ad ling. lat. cap. VI. ex suo ms sic disponit: *Quinque* - *Affatim* - *Ferte qualis ter*

Affatim referta iam sunt accubantum millia,
Quinque panibus peresis, et gemellis piscibus.
Tu cibus, panisque noster, tu perennis suauitas:
Nescit esurire in aeuum, qui tuam sumit dapem,
Nec lacunam ventris implet, sed fouet vitalia.
Clausus aurium meatus, et sonorum nescius,
Purgat ad praecepta Christi crassa quaeque obstacula,
Vocibus capax fruendis, ac susurris peruius.
Omnis aegritudo cedit, languor omnis pellitur,
Lingua fatur, quam veterna vinxerant silentia,

GLOSSAE VETERES.

59. referta = *satiata*. *I*. 63. lacunam = *foueam*, *fossam*. *I*. 64. meatus = *transitus*. *I*. 68. veterna = *morbosa*, *vel antiqua*. *I*.

COMMENTARIVS.

quaternis. et in ms. corrigit *Fert aequalis*, et legit *Ferte qualis*. Ita etiam Alex. a sec. m., Vatt.Q, O., et P.; sed in O. tertius versus mendosus *Ferturque casus ter quaternis*, in P. *Ferte qualus ter quaternus*. Breu. Moz. consonat Giselino, sed in tertio versu *Fert equalis ter quaternis*, vbi legendum *Ferte qualis*. Fabricius contendit, legendum *Fert ter in qualis quaternis* ex antiquis codd. In primo quidem versu legi non debet *fertque*, nam superflua esset haec coniunctio. Aliunde *ferte* videtur ex euangelio petitum, vbi factum narratur Ioannis cap.VI. v. 12. COLLIGITE, *quae superauerunt fragmenta*, *ne pereant*. Quum autem id dixerit Iesus, *vt impleti sunt discumbentes*, ordo postulare videtur, vt prius ponatur versus *Quinque*, secundo *Affatim*, tertio *Ferte*. Sed poeta rei gestae ordinem seruare non tenetur. Teolius ex duobus Vatt. hanc praefert dispositionem versuum: *Quinque panibus peresis*, *et gemellis piscibus*, - *Fertque qualus ter quaternus ferculorum fragmina*: - *Affatim*. Sed non video, quem sensum reddat coniunctio *que* in *fertque*.

59. Ambr., Alt., Noms., Dauent. edit. *refecta*, plerique melius *referta*. Chamil., Cell., Teol. tenent *refecta*. Poeta videtur voluisse *referta*, vt in Apoth. de eodem miraculo *saturata* ... *crudus conuiua resudat* - *Congeriem ventris*. Aldus *accumbentum* pro *accubantum*, Put., et Oxon. *adcubentum* mendose. Nisi legas *accumbentum*, admisso spondaeo quinta sede, vt v. 40.

61. Ambr. *et perennis* minus bene. Ioan. c. VI. v. 56. *Caro mea vere est cibus*. et ibid. v. 51. *Ego sum panis viuus*, *qui de caelo descendi*. Et rursus v. 59. *Qui manducat hunc panem*, *viuet in aeternum*. Ex eodem capite, vbi miraculum est narratum, haec pulcherrima apostrophe est desumpta, quamuis non illico ea verba a S. Ioanne referantur.

63. Breu. Moz. *lacuna* male.

65. Put., Oxon., Noms., et Vat. A. pro diuersa scriptura *clausa*. Magis probo *crassa* cum reliquis, etiam Breu. Moz., vbi mendose *grassa*. nam *clausus* ver. proxime praecedenti legitur, et congruentius dicitur *crassa auditus obstacula*, quam *clausa*. Historiam habes cap. VII. Marci v. 32.

66. Breu. Moz. *susurris praeuius*.

67. Cap. XV. Matth. v.30., et 31.

68. *Veternus* est inueteratus a *vetus*. De otio, pigritia, et somno nimio solet

Gestat et suum per vrbem laetus aeger lectulum.
Quin et ipsum, ne salutis inferi expertes forent,
Tartarum benignus intrat, fracta cedit ianua,
Vectibus cadit reuulsis cardo dissolubilis.
Illa prompta ad irruentes, ad reuertentes tenax,
Obiice extrorsum recluso porta reddit mortuos,
Lege versa limen atrum iam recalcandum patet.
Sed deus dum luce fulua mortis antra illuminat,

GLOSSAE VETERES.

71. intrat = *Christus*. *I.* 74. obiice = *vecte*. *I.* 76. fulua = *lucida*. *I.*

COMMENTARIVS.

dici. Fortasse legendum erit *veterno vinxerint silentia*. Sed concinnum est *veternus* adiectiue, quamuis magis in vsu sit substantiue. Breu. Moz. male *lingua vatur*.

69. Hails., Breu. Moz., Wid. supra, et Gold. supra *orbem* pro *vrbem*.

70. Prag. non male *Quin et, ipsi ne salutis inferi expertes forent, Tartara benignus intrat*.

71. Prag. *tartara*. Alii *tartarum*, quod carmini magis conuenit. Christum ad inferos vere descendisse negarunt aliqui haeretici, quorum discrepantes opiniones exponunt, et refellunt Bellarminus tom. I. et Petauius tom. IV. part. II., qui hos Prudentii versus laudant. Christi animam ad omnia inferni loca descendisse probabile est. Breu. Moz. *facta*, pro quo recte *fracta* coniecit editor. Ibid. vers. seq. male in textu *refulsis* pro *reuulsis*.

72. Ald., Egm., Oxon., Noms., Alt., Rottend. *indissolubilis*, quod tenent etiam Vatt. A., B., O., P., Alex., Vrb., et mihi nonnihil placet. Opinor, Prudentium spondaeum quinta sede aliquando admisisse, vt *rotatiles* trochaeos aliquantulum grauiores redderet. Vide v. 59., et 40. In Vat. I. *dissolubilis*, quod habent alii, et retineo, quia recte procedit sensus, et metrum. *Cardo dissolubilis* quasi *dissolutus*, vt supra *fracta ianua*, et infra *dissolutis vinculis*.

73. Vide hymn. 3 v. 199. et notam. Tassus in *Hierusalem liberata* carm. VII. stropha 46. simili phrasi vtitur: *Che quel serraglio è con mirabil vso - Sempre all'entrar aperto, a l'vscir chiuso*. Breu. Moz. mendose *ac reuertentes*.

74. Aldus ediderat *obice retrorsum repulso*, correxit postea *obice retrorsum pulso*. Vtrumque male. Put., Torrentius, Vat. A. *obice extrorsum repulso*. Prag., Rat., Torrentiani duo, Spiegel. cum Peuting., Sich., Vatt. B., I., O., P., Q. *obiice extrorsum recluso*, quod forte voluit Breu. Moz. *obiice extorsus recluso*. Teolius puteanum Heinsii secutus est contra quinque Vatt., aliosque, et scripsit *obice extrorsum repulso*. Alex., Thuan. *obiice extrorsum reclusa*, quod sustineri potest, nam *obex* feminino genere in membranis optimorum auctorum occurrit, et saepe apud Alcimum Auitum. In Alex. tamen ad marg. est *repulso*. Oxonius audiendus non est *obiice extrorsum excluso*. Vt vocalis prima producatur, scribi solet *obiice*. In Vrb. *introrsum*.

75. Breu. Moz. correctione indiget *lege vestra*, *et limen atrum*. Weitz. *porta reddit mortuos - lege versa*, *et limen*. Heins. *mortuos*: *- lege versa*, *limen*. Cell., et Teol. *mortuos*: *- lege versa*, *et limen*.

76. Prag. *antrum*. Heinsius putat, legendum *furua*, vt ad *antra* referatur. Sed non male *luce fulua*, hoc est, rutila. Sic aurum fuluum, sidera fulua, iaspis fulua in praestantissimis poetis.

Dum stupentibus tenebris candidum praestat diem,
Tristia squalentis aethrae palluerunt sidera.
Sol refugit, et lugubri sordidus ferrugine
Igneum reliquit axem, seque maerens abdidit:
Fertur horruisse mundus noctis aeternae chaos.
Solue vocem, mens, sonoram, solue linguam mobilem,

GLOSSAE VETERES.

78. squalentis = *nigrantis*. *I.* 79. lugubri = *flebili, lacrymabili*. ferrugine = *nigredine*. *I.* 81. chaos = *tenebras*. *Chaos*, *et melos neutri gener. numer. singul. Iso*.

COMMENTARIVS.

78. Breu. Moz. male *polluerunt*. Recte ad oram *palluerunt*.

79. Tertio loco fortasse posuit spondaeum pro trochaeo, nisi malis, corripuisse primam vocalem in *lugubri*. Ald., Vat.B., et plerique *sordidus*. Vat.A. *sordibus*, addito supra *d*. Inuenio alicubi notatum, Sichardum restituisse *sordibus*. At verior est lectio *sordidus*, vt infra *maerens*. Prudentius tenebras in passione Domini factas enarrat, Virgilium imitatus I. Georgicωn in fine. Eodem fere modo Iuuencus, et Sedulius in hoc argumento sunt versati. An verus solis defectus fuerit, a nonnullis in quaestionem vocatum est. Spiegelius putat, Prudentium non agnouisse verum deliquium solis, sed reipsa asserere, solem refugisse, et caelum reliquisse; et eadem ratione locutos esse Iuuencum, et Sedulium, necnon S. Hieronymum, vt impleretur prophetia: *Occumbet sol meridie, et contenebrabitur super terram in die lux*. Addit Spiegelius, tenebras solum factas fuisse super omnem terram Iudaeam, ac multa in eiusmodi sententiam disserit. Augustinus Calmet tom.VII. Dissertationem edidit *De tenebris in obitu Christi*. erudite inquirit in causas, effectus, durationem, et amplitudinem huius celebratissimi prodigii, allatis etiam testimoniis scriptorum gentilium, Phlegontis, et Thalli. Triplex proponi solet ratio huius phaenomeni explicandi. prima, solem radios in se suos, lumenque recepisse. secunda, quae communior nunc est, interiectu lunae radios solis prohibitos, ne terram collustrarent, vt in eclipsibus accidit. tertia, quae commodior, et facilior Calmeto visa est, praesertim si vniuersae terrae nomine Iudaea tantum designetur, radios solis nubis alicuius densae obiectu fuisse prohibitos. Equidem nihil causae esse video, cur hoc loco vniuersae terrae nomen ad solam Iudaeam referatur. Prudentius quidem clare innuit, totum mundum horruisse noctis aeternae chaos. Videtur imitatus verba Hilarii de Trinitate lib.III. cap.XI. *Sol non occidit, sed refugit. Quid refugisse dico? Non receptus in nubem est, sed de cursu operis defecit*. Tam Prudentius, quam Hilarius ad primam illam rationem explicandi miraculi alludere videntur.

81. Breu. Moz. *horruisse mundum*.

82. Ald. *solue lingua*. Alex., Breu. Moz., Vatt.A., B., I., O., Rat. *sonora*, quod etiam in Put., et aliis compluribus inuenit Heinsius, in Ox. vero *Solue mens voce sonora*. Ex quo suspicatur *Solue voce mens sonora*, *solue linguam mobilem*. Weit. *Solue vocem mens sonora*, *solue linguam mobilem*. Gis., Vrb., aliosque secuti sumus: sed fortasse magis ex fide mss. erit *Solue vocem*, *mens*, *sonora solue lingua mobilem*, vt *sonora lingua* sit in ablatiuo, et *mobilem* referatur ad *vocem*. Possumus etiam coniicere *Solue vocem mens sonoram*, *solue lingua mobili*, aut *Solue vocem mens sonoram*, *solue lingua mobilis*. Vat. Q. *Solue mens voce sonora* eodem mendo, quo Oxoniensis.

Dic

Dic trophaeum passionis, dic triumphalem crucem,
Pange vexillum, notatis quod refulget frontibus:
O nouum caede stupenda vulneris miraculum!

COMMENTARIVS.

83. Hunc Prudentii locum viderat Fortunatus, qui cecinit, *Pange lingua gloriosi praelium certaminis*, quod nunc dicimus, *Pange lingua gloriosi lauream certaminis*. Vox *passio* paucis profanis cognita, ab ecclesiasticis vulgo adhibita, extat etiam in Cod. Theod.

84. Crucis vexillum refulget notatis frontibus, quia in sacramento confirmationis frontes cruce notantur. Vide hymnum VI. v. 128. Gifanius Collectan. in Lucret. verbo *pango* ait, Prudentium noue dixisse *pangere* pro *canere*; nam *pangere* proprie est scribere, cerae figere. Fortunatus, vt versu superiori vidimus, eadem significatione protulit *Pange lingua*. Equidem in antiquioribus eam significationem non inuenio, neque celeberrimi lexicographi quidquam ea de re notant.

85. Ita legit Ald., Vrb., Vatt. A., B., P., Q., Put., Oxon., Noms., Rottend., Gis., quod mihi placet. Vocat *caedem stupendam* punctionem militis, qua vtrumque latus est perforatum, vt poeta existimat. Alex., Torrentiani duo *caede in stupenda*, vbi superfluum est *in*. Etenim *e* in *caede* producitur ob *st* dictionis sequentis. Rat., Prag., Gisel. ad marg., Sich., Weitz., Vat. I. *caedis stupendae*, quod Heinsius improbat. Breu. Moz. nobiscum facit, nisi quod in textu mendose *miracula* habet. In Hailsb. est rasura, quae indicat, fuisse *caede stupenda*. In schedis Ambrosianis *O nouum caedes stupenda vulneris miraculum*, vt per epexegesin caedes stupenda, et vulneris miraculum dicantur. Quod sane nescio, cur tantopere recentioribus placuerit. non enim caedes stupenda est miraculum nouum vulneris; sed nouum miraculum vulneris, inflicti caede, seu punctione stupenda, est, quod sanguis, et aqua fluxerit, hinc sanguis, inde aqua, vt ex versu sequenti manifestius redditur. Teolius Ambrosianum Heinsii expressit, et *vetustiores* Vatt. pro eadem scriptura laudat. Vellem, eos distinctius nominasset. Ceteri interpretes nouitatem peculiarem miraculi non aduerterunt. Primus Chamillardus notauit, Prudentium aperte velle, vtrumque latus fuisse perforatum, et discrepare ab euangelistis, qui militem vno tantum lanceae ictu latus Domini aperuisse scribunt. At Prudentii mentem non est assecutus: neque enim is asserit, duplici ictu vtrumque latus fuisse apertum, et potuit fieri, vt vno ictu vtrumque perforaretur, quod euangelistae non negant; vt omittam, expressum non esse in euangelio, fuisse *vnum tantum* lanceae ictum. Cornelius a Lapide, qui Chamillardo peritius sacram paginam interpretari nouerat, nostri poetae opinionem amplexus est. Prudentius iterum, ac tertio suam hanc sententiam inculcat hymn. VII. Perist., Dittoch. tetrasticho XLII. Raynaudus tom. Philolog. pag. 103. ait, Prudentium exponi posse de perfossione vnius lateris adeo profunda, vt ad cor, atque adeo etiam aliquatenus ad sinistrum latus peruaserit, quamuis extrinsecus non nisi vnum latus fuerit perfossum. Gretzerus lib. I. de Cruce cap. XXXV. dubitat, an Prudentius tenuerit eam sententiam, quod miles lanceam transadigens, latus vtrumque confoderit, sicut moris est apud Iapones. Sed verius putat, Prudentium altitudinem vulneris indicasse, nimirum tam alte dextro lateri lanceam intortam fuisse, vt et in sinistrum pertigerit, adeoque cor, quod in sinistro est, vulnerarit: et sic vtrumque latus fuisse aliquo modo vulneratum, non tamen omnino traiecta lancea. Ceterum neque Gretzerus, neque Raynaudus sententiam Prudentii expendunt, qua parte ait, *hinc* cruorem, *inde* aquam fluxisse. In sermone de passione

Hinc cruoris fluxit vnda, lympha parte ex altera:
Lympha nempe dat lauacrum, tum corona ex sanguine est.
Vidit anguis immolatam corporis sacri hostiam,
Vidit, et fellis perusti mox venenum perdidit,
Saucius dolore multo, colla fractus sibila.
Quid tibi, profane serpens, profuit rebus nouis
Plasma primum perculisse versipelli astutia?

GLOSSAE VETERES.

87. corona ex sanguine = *per martyrium est*. *I.* 88. anguis = *antiquus hostis*. *I.* 89. perusti = *consumpti*. *I.* 90. sibila = *sibilosa*. *Rat. et I.* 92. versipelli = *callido.*

COMMENTARIVS.

Christi inter opera S. Cypriani similis est opinio: *De latere tuo fons egreditur .... diuisis limitibus aqua, et sanguis emanant*. Cornelius a Lapide ad cap. XIX. Ioan. docet, videri, lanceam adactam per latus Christi dextrum, et transiisse per cor, et pericardium, ita vt cuspis exierit per latus sinistrum ad papillam, quod confirmat ex Prudentio, Cypriano, et Theophylacto, qui in plurali numero vocat hoc vulnus τύπους, et quia vulnus dextri lateris tantum fuit, vt Thomas manus posset immittere. Existimat, Prudentium innuere, per maius, siue potentius vulnus sanguinem, per minus, et pericardio vicinius aquam erupisse. Franciscus Xauerius de Idiaquez (nomen ter magnum pietate, doctrina, generis splendore) indefesso studio, et exquisita eruditione plurima, ac pene dixerim, omnia collegit, quae SS. Patres, aliique auctores ecclesiastici de sacri cordis Iesu cultu, ac de lateris vulnere literis consignarunt. Ex eius schedis quaedam mecum communicata sunt, quibus hoc argumentum possit illustrari. Multi sunt, qui latus *perforatum* aperte tradunt, cuius verbi ea est vis, vt lanceam ex vna lateris parte in alteram totum corpus traiecisse non immerito argui possit. His omissis, neque enim vno verbo res tanta confici debet, S. Gregorius Nazianzenus in tragoedia *Christus patiens* ait: *Videte ..... vt fons duplex scaturiat eius e latere*. S. Eustathius episcopus antiochenus apud Theodoretum dialogo II. Inconfusus t. II. p. 329. edit. colonien. *Eorum autem oculis .... perforata latera ... subiiciens ostendebat*. Incidi postea in dissertationem G. Sagittarii *de lancea, qua latus Christi perfossum est*, vbi allegat S. Leonem Magnum epist. XCVIII. cap. III., qui vocat *vulnera lateris*, et Eustathium apud Theodoretum dialogo I. τὰς τετρωμένας πλευρὰς. Negat vero, dialogo II. legi *perforata latera*. Ego vero lego dial. II. τὰς τετρωμένας πλευρὰς, sed interpres vertit *latus* pro *latera* edit. Paris. 1642. t. IV. p. 90. Non tamen negauerim, sententiam et communiorem, et euangelicis verbis congruentiorem esse, vnico ictu latus Domini (siue dextrum, siue sinistrum) fuisse apertum, ex quo aqua simul, et sanguis effluxerint, quin ex altera parte aqua, ex altera sanguis diuisis limitibus intelligantur emanasse.

87. Rat. *sanguine* sine *est*.

88. Breu. Moz. vitio se *immolatum*.

90. Lego *sibila* cum Isone, Put., Rat., Gold., Widm. a prima manu, Heinsio, et aliis. Sic Virgilius lib. III. G. 421. *Tollentemque minas, et sibila colla tumentem*. Prudentius igitur recte dixit *colla fractus sibila*. In plerisque est *sibilat*, etiam in Fabricio, cui Teolius imputat *sibilas*.

92. Vat. A. *palma* error est pro *plasma*. Hymn. III. v. 185. *Plasma dei* de homine. Alex., Vatt. A., B., P., Prag.,

Diluit culpam recepto forma mortalis deo.
Ad breuem se mortis vsum dux salutis dedidit,
Mortuos olim sepultos vt redire insuescéret,
Dissolutis pristinorum vinculis peccaminum.
Tunc patres, sanctique multi conditorem praeuium
Iam reuertentem secuti, tertio demum die
Carnis indumenta sumunt, eque bustis prodeunt.
Cerneres coire membra de fauillis aridis,

GLOSSAE VETERES.

hortamine = *astutia*. *Vat.A.* 93. diluit = *abluit*. *I.* 94. dux = *deus*. *I.* 95. insuescere = *consuesceret*, *actiuum*. *I.* 100. cerneres = *si adesses*, *cernere posses*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

Weitz., Gis. ad marg., Sich. *hortamine*. Ald., Fabr., Palat. ad oram, Gisel. in textu *astutia*, quod placuit Heinsio, qui pro ea scriptura stare ait Put., et Oxon., et denuo occurrere *versipellem astutiam* Apoth.v.38. praefat. Idem mihi videtur, quia sermo est de serpente. Non tamen damno *hortamine*, quod videtur verbum prudentianum, et cum *versipelli* indolem serpentis satis declarat.

93. Vat.A. *deluit*. Gis., Fabr. *recepta*.

94. Vat. B., Rat. a prima manu, Hailsb., Gold., Widm. a sec. manu *reddidit*. Verius *dedidit*. Spiegelius *obtulit*.

95. In Aldo *mortuosque*. Repugnat sensui ea coniunctio *que*. Breu. Moz. *sepultosque*, parum metro cohaeret. Indicatur vna ex causis resurrectionis Domini, vt homines se resurrecturos sperarent. Poeta explicat, mortuos olim sepultos resurrecturos contra errorem eorum, qui putabant, mortuos non sua, sed alia corpora esse resumpturos. Vide v. seqq.

96. Vocabulum *peccamen*, quod Gildae Vossius imputauerat, aeneo seculo ex Prudentio restituit Cellarius. Spiegelius *vincula pristinorum peccaminum* exponit de peccato originali. Sed diligenter caue a laudibus, quibus Fabrum, et Erasmum prosequitur circa Apostoli locum epist. ad Romanos cap. V. v.12., asserens, expendendum, num consentaneum fuerit, Paulum statim illud mysterium gentibus aperire voluisse. Consule cl. Bertium lib.XIII. de theol. disc. c.I., vbi Erasmum, et Ioan. Phereponum docte, et neruose refellit.

97. Fabr., et Bong. *hunc* pro *tunc*. In Fgm., et Palat. lectio est mendosa, sub qua aliquid reconditi latere suspicatur Heinsius, *Tunc patres sancti quem vltima virorum condidit*. In margine lectio vulgata. In Alt. *Tunc patres sancti, quos vltima sors virorum condidit*. In Vat.Q. sola haec lectio *Tunc patres sancti, quem vltima virorum condidit*.

98. Breu. Moz. mendum *diem* in textu.

99. Fabr., et Gis. *deque*. Lege cap.XXVII. Matth.v. 52. et 53. Recte Prudentius *tertio demum die* id accidisse narrat, quod a S. Matthaeo relatum est per anticipationem, vt interpretes exponunt; quidquid contra cum suo Erasmo Spiegelius asserat, hanc interpretationem nonnihil esse detortam. Quod autem ait poeta, sanctos, qui surrexerunt, secutos esse conditorem praeuium, sententiam illorum innuit, qui eorum corpora caelo inuecta fuisse opinantur, vt ita Christus, primitiae resurgentium, ascendens in altum, captiuam duceret captiuitatem. Aliis aliud videtur.

100. In Breu. Moz. pro *quoire* lege *coi-*

Frigidum venis resumptis puluerem tepescere,
Ossa, neruos, ac medullas glutino cutis tegi.
Post, vt occasum resoluit, vitae et hominem reddidit,
Arduum tribunal alti victor ascendit Patris,
Inclytam caelo reportans passionis gloriam.
Macte iudex mortuorum, macte rex viuentium,
Dexter in parentis arce qui cluis virtutibus,
Omnium venturus inde iustus vltor criminum.
Te senes, et te iuuentus, paruulorum te chorus,
Turba matrum, virginumque, simplices puellulae,
Voce concordes pudicis perstrepant concentibus.
Fluminum lapsus, et vndae, litorum crepidines,
Imber, aestus, nix, pruina, silua, et aura, nox, dies,
Omnibus te concelebrent seculorum seculis.

GLOSSAE VETERES.

101. tepescere = *incalescere*. *I.* 103. occasum = *mortem*. *I.* 105. caelo = *ad caelum*. *I.* 106. macte = *salue*, *magis aucte*. *I.* 107. cluis = *splendes*, *vel abundas*. *I. polles*. *Vat. A. gloriaris*. *Prag.* 111. perstrepunt = *personant*. concentibus = *simul cantantibus*. *I.*

COMMENTARIVS.

re; et ver. 102. retine ex margine *medullas*, non *medulla*.

102. Vat. A., Egm., Hailsb. *et* pro *ac*. Weit. cum solo Aldo scribit *gluttino*.

103. Vide hymn. XI. v. 48. *Hominemque portaret Patri*.

104. In editione parmensi typographus omisit *alti*. Sic enim legitur *Arduum tribunal victor ascendit Patris*. Claudicat versus.

105. Rat. non bene *inditam caelo*.

110. Rat. mendose *turba martyrum* a pr. m.

111. Iso, Ambr., Rat., Vatt. B., I. *perstrepunt*, quod Weitzius inuenit in Gold., Hails., Widm. supra. Aldus *perstrepent*. Vatt. A., O., P., Q., Egm. *prestrepant*. Breu. Moz. corrupte *pestrepent*. Gis., Weitz., et Heinsius cum suis *perstrepant*. Hoc placet; nam infra *concelebrent*. Sententia desumpta est ex psalmis, praesertim psalmo CXLVIII. *Laudate Dominum de caelis etc.*, et ex cantico trium puerorum Danielis III. Iso *concentibus* nomen fecit participium, quasi *concinentibus*; perperam.

113. Rat., Prag., et Widm. *arua* minus bene pro *aura*. Caue etiam a Giselino *aura*, *silua*. In I. edit. scripserat *silua*, *et aura*.

114. S. Damascenus cap. I. libri secundi Orthodoxae fidei: *Quod autem seculorum secula dicuntur, ideo fit, quod septem huius mundi secula multa secula, seu vitas hominum complectuntur. Atque vnum illud seculum secula omnia complexu suo tenet: seculumque seculi dicitur praesens hoc, et futurum*. Ita ex editione Ioannis Lequien.

X. HYMNVS CIRCA EXEQVIAS DEFVNCTI.

DEVS, ignee fons animarum,
Duo qui socians elementa,
Viuum simul, ac moribundum,

GLOSSAE VETERES.

v. 1. ignee = *quem graeci vocant pyr noeron ignem sensualem*. I. 2. socians = *contingens corpus, et animam*. V. A. 3. viuum etc. = *animam, et corpus*. I.

COMMENTARIVS.

Titulus hymni est, quem exhibent Vatt. A., et B., Rat., Put., Thuan., Palat.. Aldus *in exequiis defunctorum*. Fabr. *ad defunctorum exequias*. Oxon., et Rottend. *circa exequias defunctorum*. Alex. *circa requies*. Hunc hymnum cum aliis paucis commentariolo illustrauit Adamus Theodorus Siberus: et nonnullam eius partem exposuit Barthius lib. XXI. cap. IV., qui hunc hymnum plane diuinum vocat; et cap. X. lib. XLII. Prudentium laudans ait: *Vnde longe eleganter Prudentius, cuius verba, immo totus ille funebris hymnus nullo verborum ambitu, nulla copia eruditionis enarrari satis possunt*. Eundem hunc hymnum Crinitus intellexit, quum dixit, commendari Prudentii carmina de Natali Domini, *De expiandis animis etc.* Aliquae strophae huius hymni leguntur in *Officio Mortuorum* missalis mozarabici edit. 2. pag. 149. nempe quatuor primae, duodecima, decimaquinta, et duae sequentes, quadragesima, et duae sequentes. Lectiones variantes inde excerpemus.

1. Deum *igneum fontem animarum* vocat Prudentius non eo sensu, quo ethnici philosophi deum, et animas ignem esse affirmabant; sed phrasi propria sacrae scripturae, vbi deus igni comparatur, habitare in igne dicitur. Idem in Laurentio v. 393. *Sic ignis aeternus deus, - Nam Christus ignis verus est*. Et Dittochaei tetrasticho VIII. Ignis in rubo: *Sentibus inuolitans deus igneus ore corusco*. Malachiae cap. III. v. 2. *Ipse enim quasi ignis conflans, et quasi herba fullonum*. Deuter. cap. IV. v. 24. *Deus tuus ignis consumens est*. *Fons animarum* dicitur deus, quia fons est vitae. Vide hymnum IV. v. 10. Arnobius lib. II. aduersus Gent. *Quia vno ex fonte omnium nostrum defluunt animae*. Fortasse Prudentius reiicere voluit illorum errorem, qui nescio quem fontem animarum fingebant, ex quo deus animas educeret, non tum crearet, quum corporibus infunderet. Vide S. Augustinum lib. X. de genesi ad literam. Monet Barthius, huic hymno capiendo doctrinam christianam de anima hauriendam esse e peculiari libello Gregorii Thaumaturgi de ea, e Nemesii commentario de homine, et aliorum libris.

2. Quo sensu *elementa* de corpore, et anima dicantur, dixi Proleg. num. 169. *Principia* intellige. Breu. Moz. *socias* male.

3. Weitz., Gold., Widm. a p. ma., Vatt. B., I., O., Prag., Rat. *viuidum*, quod bonam partem codicum habere asserit Barthius, sed crasse, et contra carminis legem. Vide Proleg. num. 230. Rat. *morbidum* pro *moribundum* male. Hoc loco *viuus* est immortalis, *moribundus* mortalis. Sic *viuus* deus in sacris literis. Et eodem fere sensu Virgilius, Ouidius, et alii. *Moribundum* pro caduco, seu mortali Virgilius lib. VI. v. 732. *Terrenique hebetant artus, moribundaque membra*. Cicero, et alii *moribundum* pro morti proximo accipiunt. Breu. Moz. male distinguit *moribundum - Hominem, pater effigiasti*.

Hominem, Pater, effigiasti.
Tua sunt, tua, rector, vtraque,
Tibi copula iungitur horum:
Tibi, dum vegetata cohaerent,
Et spiritus, et caro seruit.
Rescissa sed ista seorsum

GLOSSAE VETERES.

4. effigiasti = *finxisti*. *Iso*. 6. tibi = *a te*. *Iso*. 7. vegetata = *roborata*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

4. *Effigiare* est formare ad imaginem. Eo verbo vtuntur Apuleius, Sidonius, et saepe noster Prudentius, quod eleganter vsurpari ait Barthius, quasi ad artificium, curamque poeta respexerit.

5. Cur *a* in *vtraque* producatur, rationem reddidi in Proleg. Giselinus in nonnullis Vulg. inuenit *Tua sunt, tua recta vtraque* contra fidem mss.codd. Deus, qui est fons, ipse est rector.

6. Placet Barthio glossa Isonis, neque mihi prorsus displicet. Sed poterit etiam intelligi finis in voce *tibi*, vt statim *tibi dum vegetata cohaerent*. Sic in officio Defunctorum *Regem, cui omnia viuunt etc.* Addit Barthius, huc trahere aliquem posse *entelechiam* Aristotelis, de qua Nemesius. Clarius aliquis de vnione, seu admirabili illa coniunctione, et commercio corporis, et animi locum hunc intelliget.

8. Giselinus Manilii exemplar secutus emendauit *Animus simul, et caro viuit*. Barthius assentitur, et barbare alios edere *spiritus* affirmat. Vide v. 3. Aldus, Weitz., et alii legunt *spiritus*. Heinsius in suis vetustioribus reperit *Et spiritus, et caro seruit*, quod placet, quia metro congruit, et extat in Alex., et Vrb., sed in hoc *viuit* pro *seruit*. Vatt. A., B., I., O., P., Q. *Spiritus simul, et caro seruit* cum Breu. Moz. Prudentius aliis in locis primum *i* in *spiritus* produxit, adeoque reiicienda est lectio *Spiritus simul, et caro seruit*, vbi corripitur. Cauchius coniiciebat *flatus* pro *animus*. In Hymnario V. Thomasii *Spiritus simul, et caro seruit*. Vat. A., Prag. Widm., supra, Palat., Bong., Sich. *seruit* pro *viuit*, quod est in aliis plurimis.

9. Versus sequentes edimus eo ordine, quo sunt in Vatt. A., Q., Ald., Gis., Alex. In margine Vat. A. nota, *Alii libri habent*: *Resoluta sed ista seorsum - Proprios reuocantur in ortus - Petit halitus aere feruens, - Humus excipit aere corpus. - Quia cuncta etc.* Pro *aere* legendum *aera* in versu *Petit halitus aera feruens*: in versu seq. ibidem notatur diuersa lectio, quae vera est, *arida* pro *aere*. Vat. P., vt edidimus, sed ad oram; *Alii libri habent*; *Resoluta sed ista seorsum etc.* Et ad marg. strophae *Quia cuncta* pro diu. lectione *Sic cuncta etc.* Vat. O. *Rescissa sed ista deorsum* (supra *seorsum*) *Proprios reuocantur in ortus, - Petit halitus aethera feruens, - Soluunt hominem, perimuntque, - Humus excipit arida corpus, - Animae rapit aura liquorem, - Cuncta creata necesse est - Labefacta senescere tandem, - Compactaque dissociari, - Et dissona texta texi, - Obitum tolerare supremum, - Vt semina dissociata, - Sibi sumat origo resorbens*. Vat. B. sic legit:, *Recisa sed ista seorsum - Proprios reuocantur in ortus, - Petit halitus aethera feruens, - Humus excipit arida corpus, - Sic cuncta creata necesse est - Obitum tolerare supremum, - Vt semina dissociata - Sibimet sumat origo resorbens - Resoluta sed ista seorsum, - Soluunt hominem, perimuntque, - Humus excipit arida corpus - Animae rapit aura liquorem. - Quia cun-*

Soluunt hominem, perimuntque:
Humus excipit arida corpus,
Animae rapit aura liquorem.
Quia cuncta creata necesse est
Labefacta senescere tandem,
Compactaque dissociari,
Et dissona texta retexi.

GLOSSAE VETERES.

12.liquorem=*serenitatem.I.* 15.compacta= *coniuncta.I* 16.retexi=*dissolui.I.resolui.V.A.*

COMMENTARIVS.

cta etc. Ita etiam Rat., et, vt puto, Ambros. Quae melius sunt digesta, quam in Vat. O., et correctiora: nam in Vat. O. mendum est *cuncta* pro *quia cuncta*, et *texi* pro *retexi*. Aliter Put. post versum *Et spiritus, et caro seruit* illico *Resoluta sed ista seorsum - Proprios reuocantur in ortus, - Petit halitus aera feruens, - Humus excipit arida corpus. - Sic cuncta creata necesse est - Obitum tolerare supremum, - Vt semina dissociata - Sibi sumat origo resorbens. - Hanc tu, deus optime etc.* Cum Put. faciunt Vrb., et Vat.I., sed in his *rescissa* pro *resoluta*, et in Vat. I. *sibimet sumat* pro *sibi sumat*. Egmondanus, vt in nostra lectione. Sed in margine pro diuersa scriptura *Resoluta sed ista seorsum*, et tres sequentes versus, vt in Puteano. Weitz. legit, vt in Vat. B., sed pro *sibimet sumat origo resorbens* melius habet *Sibi sumat origo resorbens*. Mendum autem est in Weitzio *arma* pro *aura* in versu *Animae rapit aura liquorem*. Versus editionis Weitzianae a 13. ad 21. absunt a Noms., et Rotten., in Oxonien. quaedam exprimuntur, vt in Weitzio, quaedam non item, quod Heinsius testatur. Weitzius pro sua lectione allegat Fabr., apud quem est *rescissa* pro *resoluta*, Widm., Bong., Goldast.. Ex tanta codicum discrepantia id Heinsius colligit, duas editiones carminum a Prudentio factas, ac nonnihil in vtraque variatum. Igitur alii aliam lectionem amplexi sunt, nonnulli vtramque in hoc hymno coniunxerunt. In versibus autem, quos retinui, quaedam etiam est varietas lectionum. Hoc versu 9. Vat. A. *recisa* cum Gold., et Wid.; sed in Gold. supra *relicta*. Multo melius *rescissa* cum Ald., Bong., et aliis.

11. Error est in Vat. A. *excidit* pro *excipit*.

12. Breu. Moz. mendose *Anima rapit aurae liquorem*.

14. Fabricius legit *tabefacta* minus bene pro *labefacta*. In margine Vat. A. nota *Alii habent, Obitum tolerare supremum*. Hericus in suo poemate imitatus Prudentium ait *labefacta senescere*.

16. Sichard. *vt dissona*. *Detexta retexere* dixit Cicero de Oratore lib. II p.72. Hericus de Resurrect. hominis mortui, *Qua virtute potest detexta retexere*. Breuiter nunc attingam, quae Barthius tam in hos versus, quam in alios omissos commentatur. Ait, strophham illam Weitzii *Rescissa sed ista seorsum - Proprios reuocantur in ortus etc.* posse retineri antiquitatis gratia, quamuis recte iam a Fabricio fuerit omissa. Versum *Proprios reuocantur in ortus* exponit aliis versibus Lucretii lib.II. *Cedit item retro etc.*, quos legesis Proleg. num. 166. Addit, editionem recentissimam (Weitzianam) intrusisse stropham inutilem, et monachicum spirantem. Hanc intellige esse stopham illam *Sic cuncta creata necesse est - Obitum to-*

Hanc tu, deus optime, mortem
Famulis abolere paratus,
Iter inuiolabile monstras,
Quo perdita membra resurgant.
Vt, dum generosa caducis,
Ceu carcere clausa, ligantur,
Pars illa potentior extet,
Quae germen ab aethere traxit.

GLOSSAE VETERES.

19. monstras = *monstrasti*. *I.* 21. generosa = *nobilia animae*. caducis = *corporis*, *in membris*. *Iso*. 22. carcere = *in carne*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

lerare supremum. In versu *Petit halitus aethera feruens* inuenit apud veteres libros *Petit alter aethera feruens*, nec dubitat, scribendum *Petit aether aethera feruens*. nam et Ouidius vltimam produxit, *Ipse meas aether accipe summe preces*. In *aether* quidem vltima apud Ouidium, et Prudentium, si ita hic versus legatur, vel solius caesurae ratione poterit produci. Gallandius ex Tornaes. excribit illum versum *Petit alter aethera feruens*. Intelligi potest *alter* de spiritu. Pergit Barthius, animaduertens, *senescere* omnium rerum defectum notare, *texta* corpus dici, vt alibi *cratem*, *compacta* ab Arnobio lib. II. in fine accipi pro *nexibus*, quibus pelliculae, et artus homini vero sunt affixi.

18. *Abolere mortem* proprium solius dei: quod in sacris literis, et ecclesiae precibus saepe occurrit.

19. Ald., Egm., Put., et Oxonien. *monstrans*; Rott. *monstra*. Ceteri, et sensus ipse exigit *monstras*.

22. Quod corpus animae *carcer* dici possit, constat partim ex his, quae dixi ad v. 44. praefat., et ad v. 190. hymn. VII. partim ex his, quae addam. Multa in eam sententiam Plato ex Socratis, et aegyptiorum scitis disserit, et ex eo repetunt alii philosophi, vt videri potest apud Barthium Adu. cap. v. lib. XLII., et Martinum de Roa de die natali cap. III. Christiani philosophi, et SS. Patres eodem fere modo locuti sunt, vt Nemesius de natura hominis, Theophridus Abbas de Vener. Sanctorum, Arnobius lib. II., S. Paulinus saepe. In communi vnius martyris ad laudes hymnus est, vbi hos versus legimus: *Soluta sunt iam vincula – Tui sacrati corporis*. Itaque quamuis ethnici philosophi corpus appellauerint *carcerem*, *vinculum*, *antrum*, *sepulcrum*, *vas animae*, ita his vocibus abutentes, vt veram, et intimam animae cum corpore vnionem negarent, tamen eiusmodi voces a SS. Patribus vulgo vsitatae, ecclesiastica consuetudine, atque adeo sacrae paginae auctoritate comprobatae, nequaquam reiici debent; quandoquidem inter christianos de vero sensu constat, scilicet animam, dum corpori est vnita, omnes suas functiones plene, et libere exercere non posse. Apposite S. Ambrosius lib. v. epist. XXI. *Vnaquaeque anima videns se corporeo isto clausam gurgustio, quae tamen terrenae huius habitationis consortio non degenerauerit, ingemiscit grauata corporis huius coniunctione*. Animaduertere tamen oportet errorem, a Concilio II. braccarensi damnatum c. VI. *Siquis animas humanas dicit prius in caelesti habitatione peccasse, et pro hoc in corpora humana in terram deiectas, sicut*

Si terrea forte voluntas
Luteum sapit, et graue captat,
Animus quoque pondere victus
Sequitur sua membra deorsum.
At si generis memor ignei
Contagia pigra recuset,
Vehit hospita viscera secum,
Pariterque reportat ad astra.
Nam quod requiescere corpus
Vacuum sine mente videmus,
Spatium breue restat, vt alti
Repetat collegia sensus.
Venient cito secula, quum iam
Socius calor ossa reuisat,

GLOSSAE VETERES.

26. luteum = *non sobrie, nomen*. sapit = *vult*. captat = *appetit*. *Iso*. 29. generis = *originis suae*. ignis = *anima viuax*. *Iso*. memor = *anima*. *Vat.A.* 33. requiescere = *in sepulcro*. *I.* 34. sine mente = *sine anima*. *I.* 36. repetat = *iterum suscipiat societatem animae*. *Vat. A.* sensus = *animae*. *Iso*. 38. calor = *anima*. *I.*

COMMENTARIVS.

Priscillianus dixit, anathema sit. Cauillum Martini Lutheri refellam ad vers.41. hymni XI. *Mortale corpus induit*.

25. Vat. vnus Teol. *voluptas* minus bene. Eucherius lugdunensis in epistola ad Valerianum pag. 382. *Caro siquidem procliuis in vitia ad terram tamquam in originem suam nos reuocat, haec vero veniens a Patre luminum,* (loquitur de anima) *sicut ferri ignibus mos est, in superiora nititur.* Barthius lib.XIV. Adu. cap.X. putat, Eucherium expressisse haec ipsa verba Prudentii, et alia non absimilia ex Psych.

29. Plerique legunt *ignis*, et Iso exponit de anima: quod pariter habent Vatt.O., P., et I. cum glossa *anima*, Alex., Vrb., et alii nostri; nec debuit haec lectio mala Gallandio videri in Aldo, et aliis. Sed Vat.Q., Noms., Rottend., Torrentianus vnus, et schedae Graeuianae *ignei*, facta synaeresi. quod mihi admodum placet. nam I. versu deum *igneum fontem animarum* vocat. Vat. A. videtur eodem modo legisse, saltem, qui glossam verbo *memor*, id est, *anima* apposuit. In Oxon. *igneoli* mendum.

30. Ald., Nebris., Sich., Gis. I. ed. ad oram *nigra*. Plerique, et optimi *pigra*; quod longe congruentius est. Teol. in Vat. vno inuenit *nigra*. Hericus altisiodorensis, qui ab hoc hymno plura est mutuatus, excripsit *contagia pigra*. Weitzius pro *nigra* allegat F.; si Fabricium intelligit, hic habet *pigra*.

33. Aliqui aduerbii nota insigniunt *quod*. Ego relatiuum puto, vt intelligatur *corpus, quod videmus*.

38. Hericus, *Socius calor ossa reuisit*.

Animataque sanguine viuo
Habitacula pristina gestet.
Quae pigra cadauera pridem
Tumulis putrefacta iacebant,
Volucres rapientur in auras,
Animas comitata priores.
Hinc maxima cura sepulcris
Impenditur: hinc resolutos
Honor vltimus accipit artus,
Et funeris ambitus ornat.

GLOSSAE VETERES.

45. sepulcris = *cymitron graece, latine dormitorium. hinc cymiterium, et cymiteria dicuntur, id est, dormitoria, in quibus sancti quasi dormire videntur vsque ad diem iudicii. I.* 48. ambitus = *ornatus, vel honor. Iso.*

COMMENTARIVS.

Virgilius lib. IX. vers. 475. *calor ossa reliquit.*

40. Ante Hadriani, aut Antoninorum tempora non apparet hoc vocabulum *habitaculum* in vsum inductum. post multi vsurparunt etiam profani scriptores, Palladius, Gellius, Solinus, Ammianus.

45. Ex honore, qui sepulcris impenditur, argumentum petitur resurrectionis mortuorum, quod Tertullianus, aliique promouent. Nouella Theodosii, et Valentiniani de sepulcris tit. V. *Scimus, nec varia fides, et solutas membris animas habere sensum, et in originem suam spiritum redire caelestem .... Nimis barbara est, et vesana crudelitas munus extremum luce carentibus inuidere.* Pignorius de Seruis pag. 230. hos versus adducit, vt probet, sepulcris etiam christianorum vela candida praetendi consueuisse, ex more hebraeorum, vt ipse putat, apud quos visebantur sepulcra *dealbata*, quo fortasse allusit Paulus, quum Actor. XXIII. Ananiam vocauit *parietem dealbatum*. Sedulius lib. V. carminum de Iuda: *velut omne sepulcrum - Exteriora gerens albae velamina formae, - Sordibus interius, foedoque cadauere plenum.* Vide infra v. 49. Recenset poeta ea fere omnia, quae peragi solebant, vt honos defunctis haberetur. Adhibebantur etiam candelae, et, vt ex hoc hymno liquet, hymni, vel psalmi. S. Hieronymus ad Eustochium de epitaphio Paulae: *Quum alii pontifices lampadas, cereosque praeferrent, alii choros psallentium ducerent.* Et in vita Pauli sub finem: *Hymnos quoque, et psalmos de christiana traditione decantans.* Victor Vitensis lib. I., aliique eandem consuetudinem comprobant. Concilii toletani III. canon XXII. extat: *Religiosorum omnium corpora, qui diuina vocatione ab hac vita recedunt, cum psalmis tantummodo psallentium vocibus debere ad sepulcra deferri. Nam funebre carmen, quod vulgo defunctis cantari solet, vel pectoribus se, proximos, aut familias caedere, omnino probibemus.* Confer Concil. Valent. an. DXXIV. cap. IV., Braccar. I. cap. XVI. et XVII., et infra v. 113.

47. Funus cum sepulcro est *honor vltimus*: in veteri epitaphio Popiliae, *Extremum officium quoniam tibi reddere cogor.* Virgilius lib. VI. v. 213. *et cineri ingrato suprema ferebat - Munera.*

Candore nitentia claro
Praetendere lintea mos est,
Aspersaque myrrha sabaeo
Corpus medicamine seruat.
Quidnam sibi saxa cauata,
Quid pulchra volunt monumenta?
Nisi quod res creditur illis
Non mortua, sed data somno?
Hoc prouida christicolarum
Pietas studet, vtpote credens,

GLOSSAE VETERES.

51. sabaeo = *thure*. *I.* 56. non mortua = *vnde in Iob*: *Restituetur,vt lutum,signaculum, et stabit quasi vestimentum. Signaculum hominem vocat, qui in lutum redigitur, et quasi lotum vestimentum reseruetur*. *I.*58. vtpote = *vt aestimo*, *id est*,

COMMENTARIVS.

49. Plura de his diximus Proleg. num. 156., et seqq. Videri possunt Baronius tom. I. Annal. p. 238., et S. Hieronymus de obitu Blesillae, vbi meminit *velaminis aurei*, quo feretrum obtendebatur, et in vita S. Pauli, vbi pariter memorat *auratas vestes*, quibus mortui obuoluebantur. Repete dicta vers. 45., et confer Iacobum Gretzerum lib. I. de funere christiano cap. III., vt plures alios praeteream, qui de funeribus vniuerse scripserunt, et hos Prudentii versus laudarunt.

55. Ald. *res quod nisi creditur*. Codd. mss. *nisi quod res creditur*. Vtrumque metro congruit, sed hoc postremum suauius est. Nescio, cur Cellarius ediderit *res quod nisi*, eumque transcripserit Teolius, nullo ms. cod. producto.

56. In sacris literis, precibus ecclesiasticis, sanctorumque Patrum voluminibus mortui, praesertim sancti, et qui ad vitam aeternam resurrecturi sunt gloriosi, *dormientes* dicuntur. Hinc *coemeterium*, aut *coemiterium*, κοιμητήριον a κοίμαω, *dormio*. Corrigenda ergo est Isonis glossa, quae *cymitron*, et *cymiterion* scribit. Ex hac phrasi grauissimi viri natam existimant historiam de septem Dormientibus, qui scilicet dormierant in Christo, hoc est, vere mortui fuerant, et reperti sunt tamquam dormientes. Confer Baronium ad diem XXVII. iulii Martyr. Rom., Cuperum Acta SS. p. 393. tom. VI., et Petrum Lazzeri de critices regulis §. VII. Eruditissimus eques Victorius edidit Romae 1741. SS. septem Dormientium historiam ex ectypis musei Victorii expressam, dissertatione, et veteribus monumentis illustratam: qui cap. XII. obseruat, Prudentium his versibus mysticum sensum aperuisse, et subiicit epitaphium S. Alexandri martyris, quod mihi dubium est: ALEXANDER MORTVVS NON EST, SED VIVIT SVPER ASTRA. Multa alia affert, vt probet, sanctos illos *Dormientes* nuncupatos vere mortuos fuisse, et martyrio coronatos. Etsi autem professus fuerit, se ex ectypis sui musei exhibere eam historiam accurate delineatam, et aeri incisam, tamen cl. praesul Stephanus Borgia huiusmodi antiquitatum cultor eximius ex prototypo, quod in locupletissimo suo museo seruat, notauit, literas, quibus nomina SS. martyrum exarantur, in icone Victorii non ea forma veteri esse descriptas, qua extant in suo vitro. Neque id solum me perhumaniter

Fore protinus omnia viua,
Quae nunc gelidus sopor vrget.
Qui iacta cadauera passim
Miserans tegit aggere terrae,
Opus exhibet ille benignum
Christo pius omnipotenti.
Quin lex eadem monet omnes

GLOSSAE VETERES.

quasi. I. 59. omnia = *post generalem resurrectionem*. *Iso*. 61. qui = *de his*, *qui mortuos sepeliunt*. I. 62. aggere = *cumulo*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

admonuit, sed etiam ex suo prototypo eandem historiam diligenter delineari curauit, vt eadem a me aeri fideliter incisa hoc loco repraesentaretur. Intellexi vero postea, ectypon Victorii, quod nunc in Museo Vaticano asseruatur, plane respondere prototypo Musei Borgiani Velitris. Notandum est, ab antiquo artifice formata etiam fuisse martyrii instrumenta, scilicet clauas nodosas, secures, clauos, faces ardentes, vncos. Nomina sunt *Constantinus*, *Maximianus*, *Martinianus*, *Iohannes*, *Malchus*, *Sarapio*, *Danesius*, qui fortasse est *Dionysius*. Victorius ait, suum ectypon esse ex sulphure multis ab hinc annis fuso, ex gemma antiqua sumpto: aetatem gemmae, siue prototypi, quod periisse suspicabatur, refert ad seculum VIII., aut IX. Illud mirandum est, virum diligentiae laude commendatum, parum curasse, vt imago aeri incisa ectypo, quod ipse possidebat, conformaretur. Pignorius in comment. De seruis pag. 234. aduertit, non solum ex ecclesiastica loquendi consuetudine originem ducere decantatam septem Dormientium memoriam, sed etiam ea de causa a romanis Pontificibus sepulcris Apostolorum adhibitos ex clero romano custodes, qui *Cubicularii* dicuntur.

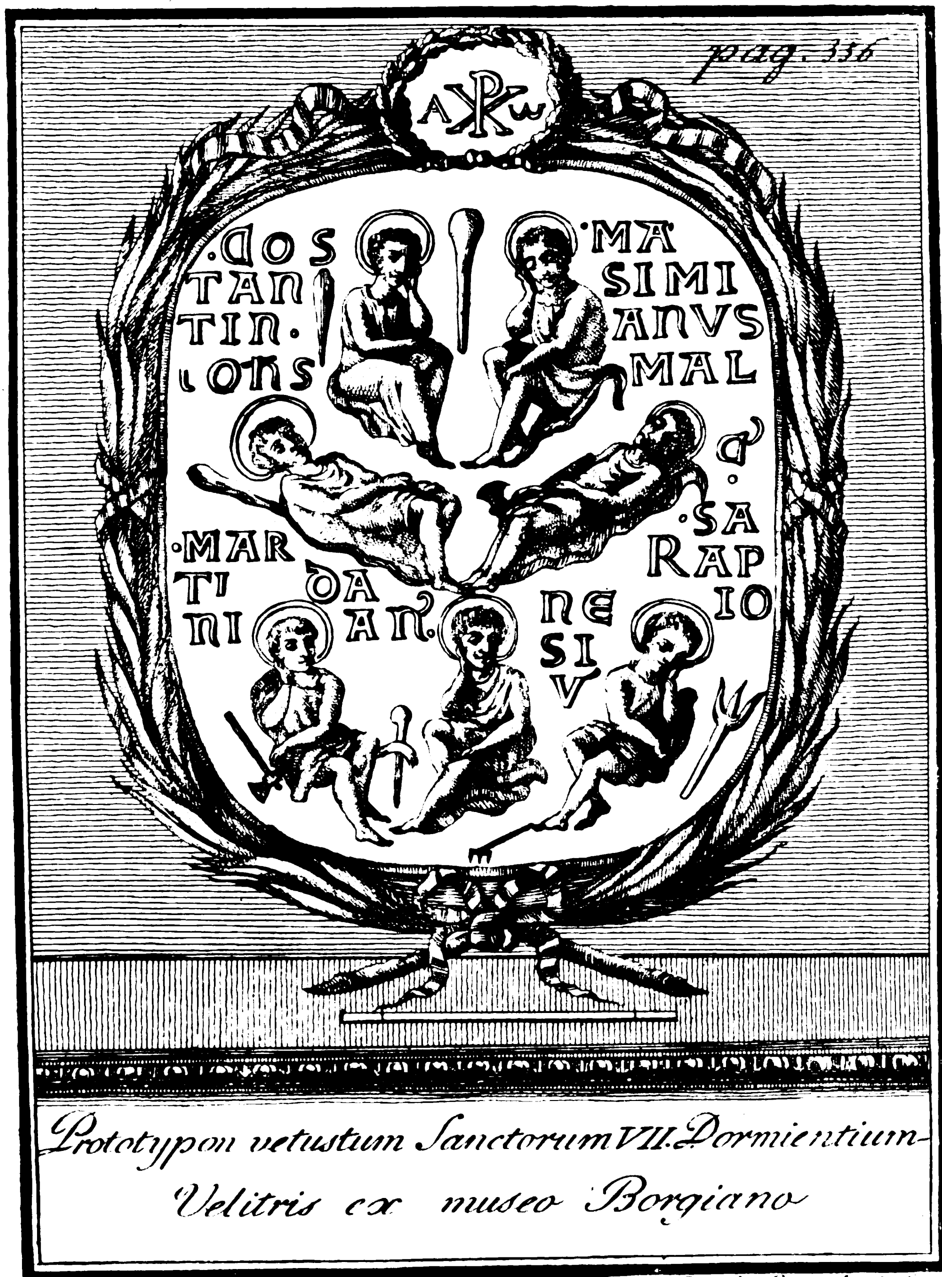
59. Aduerbium *protinus* hoc loco vim habet, quasi *porro tenus*, *demum*.

60. Vat. B., Rat. pro diuersa scriptura, Sich. *arcet*, quod secutus est Weitzius cum Bong., Goldast., et Widm., in quo supra *vrget*, quae est lectio communior, et verior. Sic Horatius l. I. oda 24., *Ergo Quintilium perpetuus sopor - Vrget?* Ciceronis etiam est *somnus vrget*. Hericus loc. cit. *Quae sopor vrgebat*. Giselinus in textu *arcet*, ad oram *vrget*.

61. Hanc totam sententiam eloquenter Lactantius adornat lib. VI. cap. XII. diuin. instit. *Vltimum illud, et maximum pietatis officium est, peregrinorum, et pauperum sepultura ..... Non ergo patiemur, figuram, et figmentum dei feris, ac volucribus in praedam iacere, sed reddemus id terrae, vnde ortum est ..... In quo autem magis iustitiae ratio consistit, quam in eo, vt quod praestamus nostris per affectum, praestemus alienis per humanitatem, quae est multo certior, iustiorque, cum iam non homini praestatur, qui nihil sentit, sed soli deo gratissimum sacrificium est opus iustum*.

64. Egm., Ald. *prius*, quod amplexus est Nebrissa, exponens *in primis*; neque Chamillardo displicuit. Sed multo magis placere debet *pius*. In Vat. A. est *prius*, et supra *pius*.

65. Ald., Weitz., Gis. I. edit. *quia lex*, nihilque diuersum ex mss. notat Mariettus. Gis. 2. edit. *quin lex*, nullamque varietatem Heinsius ex suis mss. animaduertit. Metrum, et sententia vtrolibet modo constant; quamuis *quia lex* Gallan-

Prototypon vetustum Sanctorum VII. Dormientium Velitris ex museo Borgiano

I. M. Cassini Inc.

Gemitum dare sorte sub vna,
Cognataque funera nobis
Aliena in morte dolere.
Sancti sator ille Tobiae,
Sacer, ac venerabilis heros,
Dapibus iam rite paratis
Ius praetulit exequiarum.
Iam stantibus ille ministris
Cyathos, et fercula liquit,
Studioque accinctus humandi,
Fleto dedit ossa sepulcro.
Veniunt mox praemia caelo,
Pretiumque rependitur ingens:
Nam lumina nescia solis
Deus illita felle serenat.
Iam tunc docuit pater orbis,
Quam sit rationis egenis
Mordax, et amara medela,

GLOSSAE VETERES.

66.sorte sub vna = *vna sors est omnium, videlicet mori.I.* 69.sator = *pater* . *I.* 71. rite = *rationabiliter.I.* 72.ius = *legem*.exequiarum = *exequiae ab exequendo.I.* 75.humandi = *sepeliendi.I.* 76.fleta = *deplorata ,plorata,lamentata.I.* 80. illita = *tincta*.serenat = *clara facit.I.* 82.egena = *indigens,quia necesse est, vt habeat rationem.I.* 83.mordax = *dura.I.*

COMMENTARIVS.

dio minus rectum visum fuerit in vett. edd. Breu. Moz. *mouet omnes*.

66. Aldus edidit *forte sub vna*, correxit vitiose *sorte sublima*.

67. Egm., Widm. supra *munera*. Vat. A. *munera*, supra *funera*.

69. Lege Tobiae librum cap.II.

70. Tobias pater *heros* dicitur, vt S.Ioannes Euangelista hymn. VI. v. 114.

73. Verbum *stare* ministris conuiuiorum apte conuenit, qui et *statores* dicebantur, auctore Petronio Arbitro: *nisi aut seruos viderint, aut statores altius cinctos.*

74. Vat. A. *ac fercula*, alii *et*.

76. Vatt. B., P., I. cum glossa *plorata*, *lamentata*, Gold., Widm., Weitz., nonnulli Heinsiani, Iso *fleta*, quod metro parum congruit. Bong., Fabr., Hails. supra, Thuan., Rat., Gis. *fletu* minus bene: *fleto sepulcro* optimi codices, Aldus, et alii.

82. Iso, Vatt. B., I., Prag., Rat., Weitz. cum suis *egena*. Ald., Vatt. O., P., Q., Gis. *egenis*, quod secutus est Heins. cum suis. Probum est *rationis egenis*, hoc est, peccatoribus, qui caecis comparantur, et ratione, seu luce egent.

Quum lux animam noua vexat.
Docuit quoque non prius vllum
Caelestia cernere regna,
Quam nocte, et vulnere tristi
Tolerauerit aspera mundi.
Mors ipsa beatior inde est,
Quod per cruciamina lethi
Via panditur ardua iustis,
Et ad astra doloribus itur.
Sic corpora mortificata
Redeunt melioribus annis:
Nec post obitum recalescens
Compago fatiscere nouit.
Haec, quae modo pallida tabo
Color albidus inficit, ora
Tunc flore venustior omni
Sanguis cute tinget amoena.
Iam nulla deinde senectus
Frontis decus inuida carpet,
Macies neque sicca lacertos
Succo tenuabit adeso.

GLOSSAE VETERES.

84. lux = *correctio diuina*. *Vat.A.* vexat = *fatigat*. *I.* vexat = *quia post longam tenebrarum insuetudinem lux cum labore suscipitur*. *Prag.* 85. docuit = *deus*. *Iso*. 87. nocte = *nox pro tribulatione*. *I.* 96. fatiscere = *resolui*, *dissolui*. *Iso*. 98. color = *pallor*. inficit = *corrumpit*. ora = *facies*. *Iso*. 99. venustior = *pulchrior*. *I* 100. tinget = *colorat*, *humectat*. *I.* 102. carpet = *corrumpet*. *I.* 104. adeso = *consumpto*. *I.*

COMMENTARIVS.

86. Torrentiani duo *scandere*. Sed *cernere* est in reliquis. Vide hymn.XII. v.88.

90. Teol.pro diuersa lectione *quum per*. Hailsb. supra *mundi* pro *lethi*.

93. S. Paulinus Natali VI. *Placida caro morte quiescit - In spem non vacuam rediuiuae condita vitae*. Verbo *mortificandi* vtitur Tertullianus, et S. Prosper epigr. 96. *Vis est corporei mortificanda hominis*.

100. Iso videtur legisse *tingit*. Sed *tinget* exigit sensus.

101. Widm., Palat., Aldus cum nostris, Heinsius cum Thuan., Put., et duobus aliis *iam*. Alii *nam*.

104. Weitz., Hailsb. a se.m. *abeso*.

Morbus quoque pestifer, artus
Qui nunc populatur anhelos,
Sua tunc tormenta resudans
Luet inter vincula mille.
Hunc eminus aere ab alto
Victrix caro, iamque perennis
Cernet sine fine gementem,
Quos mouerat ipse, dolores.
Quid turba superstes inepta
Clangens vlulamina miscet?
Cur tam bene condita iura
Luctu dolor arguit amens?
Iam maesta quiesce querela,
Lacrymas suspendite, matres,
Nullus sua pignora plangat:
Mors haec reparatio vitae est.
Sic semina sicca virescunt
Iam mortua, iamque sepulta:
Quae reddita caespite ab imo
Veteres meditantur aristas.

GLOSSAE VETERES.

105. morbus = *diabolus*, *qui morbos infert* I. 109. eminus = *longe* . I. 112. mouerat = *excitauerat contra alios* . dolores = *morbos* . Iso .

COMMENTARIVS.

107. Aldus *sua nunc* minus bene.

108. Aldus male *lucet*. Sichardus restituit *luet*, fauentibus membranis.

112. Put. a ma. sec. *ipsa*.

113. Chamillardus intelligit praeficas illas mulieres, quae conducebantur, vt mortuum carmine lugubri prosequerentur: non tamen diffitetur, locum explicari posse de lacrymis quorumlibet. Id innuunt verba *turba superstes*. Vide comment. ad v.45., et confer Dissertationem Hieronymi Baruffaldi de Praeficis, et Antonii Lanzoni de luctu mortuali.

114. Fabr. *plangens* pro *clangens*.

115. Egm. *iam* pro *tam*.

118. Barthius lib. XLVI. Adu. cap. XV. interpretatur, *matres* esse feminas aetatis prouectioris, quales fere praeerant planctibus, videlicet praeficas sic dictas, quod planctibus praeficerentur. Non assentior. Prudentius enim statim de pignoribus, seu filiis loquitur.

121. Ioan. cap. XII. v.24. et 25.

124. *Meditari* est moliri, et quasi ex-

Nunc suscipe, terra, fouendum,
Gremioque hunc concipe molli:
Hominis tibi membra sequestro,
Generosa et fragmina credo.
Animae fuit haec domus olim,
Factoris ab ore creatae:
Feruens habitauit in istis
Sapientia principe Christo.
Tu depositum tege corpus:
Non immemor ille requiret
Sua munera fictor, et auctor;
Propriique aenigmata vultus.

GLOSSAE VETERES.

127. sequestro = *commendo*, *separo*. *Iso*. 129. haec = *caro*. *I*. 131. in istis = *corpore*. *I*. 133. depositum = *commendatum*. *I*.

135. fictor = *plasmator*. *I*. 136. aenigmata = *imagines*. *I*. *aenigma hoc loco pro imagine ponitur*. *V*. *A*. aenigmata = *id est*, *figuram*. *Pra*.

COMMENTARIVS.

primere. Nam qui meditantur, proximi sunt, vt efficiant. Non semel Prudentius hoc sensu vsurpauit *meditor*; et S. Paulinus in eodem argumento de obitu Celsi: *Cuncta resurgendi faciem meditantur in omni - Corpore, et in terris germina, et astra polo*. Prudentius veteres aristas vocat, quia semina ex aristis prodeunt, et in aristas redeunt. Teolius inuenit *imitantur* apud nonnullos.

125. Rat. *hunc* pro *nunc*. Egm., Vat. O. mendose *fauendum*.

126. Prag. *nunc* pro *hunc* male. Vigilius martyr pag. 17. *gremium sepulcri* dixit, fortasse Prudentium imitatus, ex Barthii obseruatione.

127. Aldus, Vat. Q. male *nominis* pro *hominis*. Heinsius suspicatur *tibi sequestrae*. Sed *sequestro* sensum rectum praefert. Hoc verbo vsi sunt Tertullianus, Sidonius, et alii. Tertullianus de resurr. carn. c. XXVII. *Proinde enim et corpora medicata condimentis sepulturae mausoleis, et monumentis sequestrantur*.

130. In marg. Vatt. A., et P. pro diuersa scriptura *Cui nobilis ex patre fons est*, quam habent Put., Oxon., Hailsb., et schedae Graeuianae Cauchii. Nomsianus vtramque agnoscit.

134. Heinsius cum Put. *illa*. Heinsio adhaerent Cham., Cellar., Teol., qui vnum tantum Vat. vidit, in quo esset *ille*. Sed Fabr., Ald., Gis., Weitz., et nostri legunt *ille*, quod praetulit Gallandius.

135. Hails. *factor*, supra *fictor*.

136. Nebrissa suspicatur *schemata*, quod placet Chamillardo, quia homo tam perfecta figura, atque imago dei est, vt ei nullo modo conueniat *aenigma*, nisi id omne, quod aliud refert, *aenigma* dicatur. Contra ego puto, *aenigma* dei recte hominem appellari. Est enim *aenigma*, vt ait Giselinus, rei minus notae imago. Quod si velis, *aenigma* esse imaginem aliquantum obscuram, vt plerique asserunt, optime homo aenigma dei vocabitur, neque enim clare, et perspicue deum repraesentat. Vide hymnum S. Laurentii v. 118. *Argenteorum aenigmatum*.

Veniant

Veniant modo tempora iusta,
Quum spem deus impleat omnem;
Reddas patefacta, necesse est,
Qualem tibi trado figuram.
Non, si cariosa vetustas
Dissoluerit ossa fauillis,
Fueritque ciniscululus arens
Minimi mensura pugilli,
Nec, si vaga flamina, et aurae
Vacuum per inane volantes,
Tulerint cum puluere neruos,
Hominem periisse licebit.

GLOSSAE VETERES.

137. modo = *cito*. *Iso.* 141. cariosa = *corruptibilis*. *nam caries est putredo ligni*. *A carie*, *i. putredo*. *tremetes* (*lege*, *teredines*) *vocantur vermes*. *qui ligna comedunt*, *et in putredinem redire faciunt*. *I.* 145. flamina = *venti*. *I.* 146. inane = *va-*

COMMENTARIVS.

137. Vat.B.,Wid.,Gold.a s.ma.*venient*.

141. *Cariosa senectus* apud Ouidium lib. I. Amor. Eleg. XII.

142. Christiani defunctorum corpora non comburebant. Nihilominus *cinerem*, et *fauillas* nuncupabant reliquias in sepulcris asseruatas, vt saepissime apud scriptores ecclesiasticos licet obseruare, Prudentium, Paulinum, alios. Neque desunt exempla antiquiorum, quibus *fauilla* de quouis minuto puluere profertur, in quem homines post obitum fuerint redacti, siue igne, siue alio modo consumpti, verbo translato ex communi vsu comburendi corpora.

143. Notat Nebrissa, cineris proprium esse epitheton *arens*. Sic Virgilius lib.VI. *bibulam fauillam* dixit, quia arida est.

144. Barthius lib.V. Aduers. cap. X. hunc locum tuetur aduersus G. Agricolam, et G. Fabricium, aliosque, qui illum incessunt, quod *pugillus* non sit mensurae genus. Etenim apud medicos reuera mensura est pugillus, vt ex Plinio lib. III. cap. XXVI., aliisque scriptoribus ostenditur. Apicius lib. III. cap. X. *Porros maturos fieri*, *pugnum salis*, *aquam*, *et oleum mixtum facies*, *et ibi coques*. Hoc igitur voluit poeta, hominis ciniscululum pugno posse contineri; quod Propertius quodammodo attigit, et cum Prudentio Burmannus Propertium confert, aliosque adiungit lib. IV. eleg. XI. v. 14. *En sum*, *quod digitis quinque leuatur*, *onus*. Vbi loquitur Cornelia de suis cineribus, aut de sepulcralibus vrnis, quae plerumque erant minuta vascula. Scriptores ecclesiastici saepe hanc phrasin adhibebant, *pugillo* claudere, continere, vt de deo auctor carminis de resurrectione Lactantio ascripti: *cuius clauduntur cuncta pugillo*. Et Venantius Fortunatus; *Mundum pugillo continens*.

145. Prag. inepte *nec si flamma vaga*: Gis.I. ed. in textu, Fab., et Bong. *vaga flumina* minus bene.

148. Vat. A. *perisse*, sed *periisse* poscit carminis ratio.

Sed dum resolubile corpus
Reuocas, deus, atque reformas,
Quanam regione iubebis
Animam requiescere puram?
Gremio senis abdita sancti
Recubabit, vt est Eleazar:

GLOSSAE VETERES.

cuum aerem. I. 149. dum = *sc. vsque*. I. 152. requiescere = *vsque ad resurrectionem*. I. 153. senis = *Abraham*. I. 154. Eleazar = *qui et Lazarus*. I. *Lazarus mendicus*. V. A.

COMMENTARIVS.

149. Index librorum expurgandorum, cuius memini num. 184. Proleg., iubet apponi margini huius loci: *Caute lege; nam videtur docere, animas piorum, quae nihil purgandum deferunt, egressas a corpore detineri in paradiso terrestri illo, vnde expulsus fuit Adam. Fortasse Prudentius per paradisum voluptatis, et sinum Abrahae nihil aliud intelligit, quam essentialem animae gloriam ante glorificationem corporis*. Hanc explicationem confirmat, quod ante Prudentius dixit; *Veniant modo tempora iusta, Quum spem deus impleat omnem*. Et Hamart. v. 839. similiter describit paradisum, et caelum intelligit. In precibus, quibus anima ex hoc mundo egressura deo commendatur, similes adhibentur voces, vt gloria caelestis indicetur. *Beatae quietis in sinu patriarcharum te complexus astringat . . . . Constituat te Christus filius dei viui intra paradisi sui semper amoena virentia. Patriarcharum tuorum sinibus insinuare non renuas . . . . In sinum Abrahae angeli deducant te*. Animas piorum post obitum in gremio Abrahae, patris credentium, recipi veterum quorumdam fuit opinio. Paulinus in carmine de obitu Celsi: *Et patriarcharum sinibus deponat ouantes, - Vnde gehenna procul saeuit biante chao*. In officio mozarabico hae strophae Prudentii canuntur. Vide S. Ildefonsum cap. XC. de cognitione baptismi, Rigaltii notas ad cap. XIII. Tertull. de idololatria, Isaeum ad Lactantium lib. VII. cap. XXI., Bellarminum tom. I. Controu. VII., Maluendam de paradiso voluptatis cap. LXXXX., et seq., vbi auctores adducit, qui existimarunt, animas piorum detineri in paradiso voluptatis, et hunc paradisum esse sinum Abrahae. Hi autem recensentur Tertullianus, Origenes, S. Iustinus in Quaest. ad Orthodoxos, noster Prudentius, Theophilactus, Euthymius, Moses Bar-Cepha, S. Athanasius, S. Augustinus, S. Ioannes Chrysostomus, Petrus Comestor. Horum auctoritates Maluenda partim reiicit, partim exponit, quod allegorice locuti fuerint; Ioan. Maldonatum refellit, qui verba Christi ad latronem Lucae XIII. cap. XLIV. *Hodie mecum eris in paradiso*, de sinu Abrahae, vel limbo Patrum intelligit. Rigaltius loc. cit. apertius dicit, plurimos adhuc aeuo illo valde fuisse harum rerum incertos, et dubios; qui etiam Irenaei sententiam *in Abrahae sinu resurrectionem expectari* ex Quaest. Iustini in fine libri allegat. Nunc iam damnatus est error asserentium, animas sanctas non frui visione dei vsque ad diem iudicii.

153. Put., Bong., et Palat. *addita*; quod tenuit Heinsius, et cum Heinsio Teolius. *Abdita* magis placet, quod extat in plerisque mss., et Ald., Fabr., Gis., Weit., aliisque.

154. Vat. I. a s. m. Weitz., Gis. I. edit. *Recubabit, vt illa Lazari*. Aldus, nostri codd., omnes Heinsiani praeter Put., Fabr., Tornaes., et vt Weitzio visum, Widm. *Recubabit, vt est Eleazar*; quod magis ad ra-

Quem floribus vndique septum
Diues procul aspicit ardens.
Sequimur tua dicta, Redemptor,
Quibus, atra e morte triumphans,
Tua per vestigia mandas
Socium crucis ire latronem.
Patet ecce fidelibus ampli
Via lucida iam paradisi,
Licet et nemus illud adire,
Homini quod ademerat anguis.
Illic, precor, optime ductor,
Famulam tibi praecipe mentem
Genitali in sede sacrari,
Quam liquerat exul, et errans.
Nos tecta fouebimus ossa
Violis, et fronde frequenti:

GLOSSAE VETERES.

166. famulam = *famulantem*. *Iso*. 169. fouebimus = *ornemus*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

tionem metricam accedit. Gis. 2. edit. nescio, vnde traxit *Recubabit*, *vbi est Eleazar*, quod probarem, si mss. fauerent. Cham., Cell., et Teol. secuti sunt Heinsium, et contra metrum ediderunt. *Recubabit*, *vt illa Lazari*.

158. Ald., Nebr., Fabr., Egm., Bong., Oxon., aliique duo Heinsiani, priscae editiones *atra morte*; Gis., Heins. cum suis optimis, Prag. *atra e morte*. In Vat.A. additum erat *e*, vt esset *atra e morte*, sed rursus inductum erat *e*. Vat. B. a pr. m. *atre*, a sec. m. *atra e*. Put. *triumphas*.

159. Oxon., Vatt. B. a pr. m. *mandans*. Eundem locum intelligit poeta esse sinum Abrahae, et paradisum, quo a Christo latro perductus est.

164. Rat. non male *hominem*, Ita duobus versibus distinctis *Licet et nemus illud adire - Hominem, quod ademerat anguis*.

165. Ald., Gis. 1. ed. *illud*, *precor*.

170. Fab., Gis. ed. 2. diserte *fronde sequenti*, neque mutauit, quum editionem hanc correxit. Heinsius, qui Giselinum sequi solet, vbi se ab eo discedere non monet, hoc loco legit *fronde frequenti*, sed nihil contra obseruauit. Verum ceteri, et ipse Gis. 1. edit. *fronde frequenti*. Posset coniici *recenti*, quod etiam in mentem venit Burmanno tom. 1. Anthol. pag. 733. sed fortasse poeta innuit, eum honorem sepulcris saepe, et frequenter haberi. De his funerum ritibus vide Proleg. n. 157., 158., Baronium tom. 1. Annal. p. 238. Kirchmannum de funeribus pag. 581., Carolum Paschalem de coronis, aliosque innumeros.

Titulumque, et frigida saxa
Liquido spargemus odore.

XI. HYMNVS VIII. KALENDAS IANVARIAS.

QVID est, quod arctum circulum

GLOSSAE VETERES.

171. titulum = *epitaphium. I.* 172. odore = *odore, vel adodore.* (*lege, adore*) *Ador est genus farris, quod in sacrificiis deorum ponebatur. venit autem a verbo* ADORO; *vnde producitur. Sed alia regula repugnat. nam omnia nomina neutri generis in or desinentia corripiunt or, vt marmor, marmoris, aequor, aequoris. Hisce ergo regulis inuicem repugnantibus, mansit indeclinabile* ADOR. *V.A. v.* 1. quid est = *quasi nemo.*

COMMENTARIVS.

171. De *titulo* plura dicam ad vers. 392. hymni S. Vincentii, *Titulumque figat martyris*. Pro epitaphio sumitur hoc loco; quo sensu apte titulus crucis Saluatoris eo nomine donatur.

172. Vnguentum intelligo *liquidum odorem*. Chamillardus certe non errauit, dum *liquido odore* per eadem verba interpretatus est. Vide Proleg. num. 159. Rot., Alt., Oxon. ad oram, Alex. pro diuer. script., Vat. Q. *adore* perperam pro *odore*. Glossa falsa, et inepta est. In Vat. I. *Finit liber hymnorum*.

VIII. *Kal. Ian.* titulus est huius hymni in vetustissimis codd. Put., Ox., Mar., Vat. B.; quem Aldus, aliique expresserunt. Vat. A., Eg., Rott. *Hymnus natalis Domini*. Alii vtrumque titulum coniunxerunt, scilicet Weitz., Fabr. In Vat. B. post hymnum praecedentem sic sequitur *Finit liber primus hymnorum. Incipit liber peristephanon*. Post hymnum vero S. Romani *Aurelii Prudentii Clementis. Incipit hymnus* VIII. *Kal. Ianuarii*. Sic omnia in codice Marietti, in quo desunt alii hymni Cathemerinωn praeter hunc, et sequentem, vtpote alio loco a cathemerinis distincto conseruatos. In Vatt. A., et Q. pariter hi duo hymni collocantur post hymnum S. Romani. In Rot., et Noms. claudunt agmen libri peristephanωn post passionem S. Romani. Equidem puto, ita fecisse excriptores, qui quum hymnos de tempore, vt vocabant, ab hymnis de Sanctis diuiderent, duos hos hymnos, quibus festa natalis, et epiphaniae Domini celebrantur, magis ad hymnos de Sanctis, quam ad alios de tempore spectare opinati sunt. Non tamen valde repugnabo, siquis contendat, ab ipso auctore hos duos hymnos fuisse a cathemerinis separatos, ex vett. codd. auctoritate. Hunc hymnum in paucis commendat Crinitus, et peculiari commentario Erasmus, et Augustus Buchnerus illustrarunt. Buchnerus in conspectu carminis haec habet. *Egregium illud, ac plane diuinum* (hoc carmen). *Cui neque ad dictionis elegantiam, nec concinnitatem numerorum, tum inuentionis acumen atque ingenium quidquam deest: quodque perinde vt cetera pleraque principatum nostro facile asserat, quem christianorum poetarum ipsi iam dudum summi seculi viri attribuerunt*. Post Buchnerum comentatus est hunc hymnum Andreas Mollerus Pegauius, qui multus est in inscriptione illustranda *Ad diem* VIII. *calendas ianuarias*, sed potius scribere debuit *a. d.* hoc est, *ante diem*, nam ex his compendiis

Sol iam recurrens deserit?
Christusne terris nascitur,
Qui lucis auget tramitem?
Heu, quam fugacem gratiam
Festina voluebat dies!
Quam pene subductam facem
Sensim recisa extinxerat!
Caelum nitescat laetius,
Gratetur et gaudens humus:
Scandit gradatim denuo
Iubar priores lineas.

GLOSSAE VETERES.

sciens interrogat, quomodo sol ab australi circulo ad septentrionalem ascendendo recurrit. arctum = *breuem, brumalem, australem*. *Vat A*. 2. recurrens = *sursum*. *I*. 4. tramitem = *viam*. *I. viam : trames a tramittendo*. *Vat. A*. 5. fugacem = *celerrime fugientem*. gratiam = *lucem*. *Vat. A*. 6. festina = *cita*. *V. A*. 7. subductam = *a breuitate diei*. *I*. facem = *quam prope subtractam lucem*. *V. A*. 8. sensim = *leniter*. *I*. sensim etc. = *paulatim abbreuiata dies, recisa per momenta*. *Vat. A*. 10. gratetur = *gratuletur*. *V. A*. 11. gradatim = *per gradus. per centum octoginta gradus ascendit sol, quando crescunt dies; et per eosdem descendit; et tot sunt anni dies; additis quinque, qui intercalares dicuntur*. *I. per gradus*. *Vat. A*. denuo = *iterum*. *Iso. iterum. Sol centum octoginta gradus, vel lineas babet in ascensione. In descensione quoque eiusdem numeri gradus babet*. *V. A*. 12. iubar = *sol*. priores = *septentrionales*. *V. A*.

COMMENTARIVS.

literarum factum est, vt aliqui scriberent *ad*. Idem Buchnerus contendit, scribendum *Calendae*, non *Kalendae*, de qua controuersia orthographica plures alii agunt. Baronius Martyr. pag. 2. ad diem 1. Ian. primos versus laudat, quod diuino plane consilio acciderit, vt eodem ferme tempore *vterque sol* diuersa luce orbi terrarum affulserit. Scaliger putabat, neminem Ambrosio, et Prudentio antiquiorem Domini natalem diem assignasse VIII. Kal. Ian., siue XXV. Dec. Verum eiusdem natalitii diei meminit Victorinus episcopus pictauiensis in Carmine de Iesu deo, et homine, qui ante Constantinum floruisse dicitur. Scaligerum refellit Petauius, et post Petauium Antonius Maria Lupius, in cuius dissertatione cum notis cl. Zachariae de hoc argumento discrepantes plures opiniones, et hinc inde rationes allatae possunt videri.

3. S. Petrus Chrysologus serm. CLIX. *Crescere dies coepit, quia verus dies illuxit*. S. Augustinus, aliique eandem sententiam adornant.

4. Egm. *augit* mendum.

5. Iuuencus l. IV. Hist. p. 507. edit. Fabric. *Amittet cursum lunaris gratia lucis*. Supra hymno VII. v. 188. *ciborum gratia*.

9. Erasmus legit *nitescit* non male. Ceteri *nitescat*, quasi prophetico more.

10. Erasmus *gratatur*. In cod. Marietti videtur prius scriptum *gratet*.

Emerge, dulcis pusio,
Quem mater edit castitas,
Parens, et expers coniugis,
Mediator, et duplex genus.
Ex ore quamlibet Patris
Sis ortus, et verbo editus,

GLOSSAE VETERES.

13. emerge = *ascende*, *vel exi a caelis*, *Christe*. *I*. *nascere*. *V.A.* pusio = *Iesu*. *I*. *puer parue Christe*. *Vat.A.* 14. edit = *parit*, *generat*. *V.A.* 15. parens = *mater*. *I*. *Vat.A.* expers etc. = *ignara viri*. *V.A.* 16. duplex = *hominis*, *et dei*. *I*. duplex genus = *dei*, *et hominis*. *V.A.* 17. quamlibet = *quamuis*. *V.A.* 18. verbo = *patris*.

COMMENTARIVS.

13. Fabricius ait, transpositionem horum versuum, quae erat in codicibus, obscuritatem peperisse. Nescio quos dicat codices, nam ordo versuum idem est in omnibus, quos aut vidi, aut ab aliis excussos legi. Obscuritas in sequentibus versibus expendetur. Arator lib. II. col. 601. edit. Fabricii: *quae coniugis expers - Mater inest*; *natusque dei de Virginis aluo - Emicat*, *atque hominem mediator in omnia complet*. Igitur *emerge* idem ac *emica*, vt supra hymno IX. v. 27. *Emicat etc.*

14. Buchnerus orationem non satis apte nexam, et obscuritate quadam perplexam notat. Nam constructio haec esse deberet *dulcis pusio*, *quem edit castitas matris parentis*, *et expertis coniugis mediatorem*, *et duplex genus*. Eadem fere difficultate sese implicuerunt Nebrissa, Erasmus, Chamillardus. Et Nebrissa quidem quum apud Aldum reperisset v. 15. *Parens et Christus coniugis*, errorem metri animaduertens, ita correxit *Parens et ipse coniugis*, et explicuit, *qui et filius*, *et pater matris*, *coniugis vero pro aeternus cum Patre*, *a con*, *et iugis*, *iuge compositum*. Sed non minus ipse contra metrum peccat; nam *v* in *coniugis*, *coniuge* est longum, in *coniugis* genitiuo a *coniux* breue. Restituta lectione, quam Aldus exhibuit hoc versu 14. *Quem mater edit castitas*, omnem obscuritatem euanescere facile quiuis intelliget. Legitur vero *mater castitas*, non *matris castitas*, in Heinsianis, Vatt. A., et B., Vrb., Alex., et aliis. In praefatione Psychomachiae v. 12. *matre virtute*: sic nunc *mater castitas*, hoc est, mater, quae non solum sit casta, sed ipsa castitas: eo fere modo, quo homo vitiosus, sceleratus appellatur vitium, scelus.

15. Mendum Aldi *parens et Christus* non bene emendatur a Nebrissa *parens et ipse*, vt notatum nuper est. In Mariet. alius error a ma. pr. *parcens*.

16. Aiunt, latinos nesciisse hanc vocem *mediator*: at eam nouerunt primi latini christiani, qui dominum Iesum Christum *mediatorem dei*, *et hominum* appellare non dubitarunt. Profecto latine melius dici non potest. Mollerus obseruat, in Apuleii vulgata editione lib. IX. legi *mediatorum*, sed locum corruptum esse, et a Wowerio iamdudum emendatum, qui *metatorum* substituit. Petauius tom. IV. part. II. lib. XII. cap. II. affirmat, christianos *et quidem elegantes*, *ac disertos* scriptores hac voce vsos, vt Lactantium, Prudentium, et plures alios.

17. Apud latiniores scriptores saepius, aut etiam semper *quamlibet* subiicitur. Prudentius praeponit, quod alii auctores illius aequales similiter fecerunt. In antiquioribus non inuenio exemplum, neque inuenerat Erasmus.

18. Prag. *genitus*, repugnante carmine pro *editus*. Qua ratione Verbum dici possit

Tamen paterno in pectore
Sophia callebas prius.

GLOSSAE VETERES.

editus = *angelo nominante*. *I.* 20. sophia etc. = *sapientia*, *prudentia affluebas*, *vigebat*, *prudenter sapiebat*. *antequam aliquid faceres*. *Calleo verbum est*, *id est*, *prudentia affluo*. *Vnde callidus dicitur prudens*, *astutus*. *hinc etiam caluo dicitur*, *id est*, *decipio*, *a quo calumnia*. *Vat. A.* calebas = *calleo*, *vigeo*, *possum*. *I.*

COMMENTARIVS.

verbo editum, disserui hymn. III. vers. 2. in voce *Verbigena*. Aliam interpretationem offerunt Buchnerus in comment., et Ioannes Lamius De recta nicaenorum PP. fide cap. XXII., scilicet Prudentium loqui de generatione, qua Verbum caro factum est, et Mollerus explicatius ait, sensum esse, quod Christus a Patre per prophetas in veteri testamento, et post per Gabrielem angelum, natiuitatem denunciante, manifestatus, atque completo tempore tandem homo editus sit. Neque dubium, quin in vtroque hymno, maxime vero in hoc praesenti poeta filii dei generationem in tempore susceperit laudandam. Prudentius, quum ex euangelio Ioannis pateat, omnia per Verbum facta esse, et sine eo factum nihil, collegit, etiam Verbum per Verbum carnem factum esse, et editum, ita tamen, vt paterno in pectore prius viguerit, *nam*, vt ait, *Verbum deus*. Prudentius ipse saepe in eandem sententiam erumpit, vt Apotheos. v. 524. Consonant Ennodius Ticinensis lib. II. hymno X. *Concepit aure filium*... *Quod lingua iecit*, *semen est*. Sedulius in hymno abecedario: *Verbo concepit Filium*, quod in correctione metri mutatum est *Verbo recepit Filium*. Videtur Prudentius respexisse illud Ecclesiastici cap. XXIV. v. 5. *Ego ex ore Altissimi prodiui*, *primogenita ante omnem creaturam*. Ex hoc, et similibus locis aeterna Filii generatio agnoscenda est, et demonstranda, quamuis nonnunquam aliqui SS. Patres ea de generatione intellexerint, qua Verbum caro factum est. Clericus quidem, contra quem Lamius disputat, inaniter cauillatur, asseritque, Prudentium existimasse, Verbum paulo ante mundi effectionem generatione prolatum fuisse, quum antea eius natura nondum existens modo quodam inenarrabili in deo delituisset: quod ab aliis Patribus antenicaenis pariter dictum pronunciat. Doctrinam catholicam Prudentii indicatam habes Proleg. num. 126. Tota Clerici difficultas in vnico verbo *prius* est posita ver. 20. *Sophia callebas prius*. Ea autem prorsus diluitur quum ex prioritate originis, quam vocant, et explicant theologi, tum ex diuersa ratione, qua Verbum diuinum consideramus, alia, prout est in Patre, alia, prout est ad res creatas sermo prolatus: tum demum animaduersa temporali generatione Verbi, qua caro factum est. Vide Tournelyum De Trinit. quaest. 4. art. II. sect. II., et Dissertationem Balleriniorum contra Petauium pro S. Zenone, et Patribus antenicaenis.

19. Abest *in* ab Egm., et Hailsbr.

20. Vat. B. *pollebas* pro *callebas*. Weitzius, Widm., Vat. I., Gold., Hails., Bong. *calebas*. Non patitur metrum. In exemplari edit. Weitz. apud cl. praesulem Reggium nescio quis correxerat *callebat* ex aliquo codice, vt videtur. Tertullianus lib. aduers. Praxeam cap. VI. *Haec vis*, *et haec diuini sensus dispositio apud scripturas etiam in sophiae nomine ostenditur*. *Quid enim sapientius ratione dei*, *siue sermone*. *Itaque sophiam quoque exaudi*, *vt secundam personam conditam*. Zeno serm. 5. de aeterna generatione filii; *In profundo suae sacrae mentis arcano*. Locus etiam esse potest his, quae theologi disputant de mutua personarum in se inuicem *inexistentia*, siue *circuminsessione*, vt vocant, ex cap. XIV. Ioan. v. 10. *Ego in Patre*, *et Pater me est*.

Quae prompta caelum condidit,
Caelum, diemque, et cetera.
Virtute Verbi effecta sunt
Haec cuncta: nam Verbum deus.
Sed ordinatis seculis,
Rerumque digesto statu,
Fundator ipse, et artifex
Permansit in Patris sinu:
Donec rotata annalium
Transuoluerentur millia,
Atque ipse peccantem diu
Dignatus orbem viseret.
Nam caeca vis mortalium
Venerans inanes naenias,

GLOSSAE VETERES.

21. prompta = *parata*. *I. sophia potens, parata ad omnia facienda*. *Vat. A.* 23. effecta = *facta*. *I.* 26. digesto = *disposito*, *ordinato*. *I.* 28. in Patris sinu = *cum Patre semper erat*. *I.* 29. rotata = *discursa*: annalium = *temporum*, *vel librorum*. *I.* 34. naenias = *vanitates*, *naeniae vanitates sunt titulorum*, *quae adhibebantur mortuis*,

COMMENTARIVS.

21. Sophia, seu sapientia dicitur prompta, quia manifestata est, quum mundum condidit, a *promo*. Tertullianus loc. cit. cap. VII. *Tunc igitur etiam ipse sermo speciem, et ornatum suum sumit, sonum, et vocem, quum dicit deus, Fiat lux. Haec est natiuitas perfecta sermonis, dum ex deo procedit . . . apparet, vnam, eandemque vim esse nunc in nomine Sophiae, nunc in appellatione sermonis*.

22. Erasmus, et Dauentriensis editio *noctem* pro *caelum*. Alt. contra metri regulas *Caelum*, *noctemque*, *et tartara*. Heinsius suspicatur *Solum, diemque, et tartara*, vt hymno Romani v. 325., et 326. *vna virtus condidit - Caelum*, *solumque*. Lectio, in ceteris omnibus codicibus recepta, non indiget correctione.

24. Prag. *nam deus verbum est*, Vat. Q. *nam deus verbum*, Neutrum cohaeret metro.

27. Aldus *fundatur* male.

28. Ioan. cap. I. v. 18.

32. *Visendi*, et *visitandi* vocabulo libenter SS. Patres vtuntur, quum mysterium Incarnationis exponunt, quod a sacris literis mutuantur, vt in Cantico Zachariae cap. I. *Visitauit etc.*

33. Non solum poetae, verum etiam oratores vim pro multitudine accipiunt, vt Cicero, et alii.

34. Idola vocat *naenias*, vt in Laurentio v. 496., et I. in Sym. v. 433. *nugas*: et ex probabili quorumdam codicum lectione v. 515. hymno S. Laurentii: *Orare naenias Numae*. Cicero cap. 24. lib. II. de legibus: *Honoratorum virorum laudes in concione memoranto, easque etiam ad cantus, et ad tibicinem prosequuntor, cui no-*

Vel aera

Vel aera, vel saxa algida,
Vel ligna credebat deum.
Haec dum sequuntur, perfidi
Praedonis in ius venerant,
Et mancipatam fumido
Vitam barathro immerserant.
Stragem sed istam non tulit

GLOSSAE VETERES.

quae nihil proficiunt . *I.* 35. algida = *frigida* . *I.* 38. praedonis in ius = *in diaboli potestatem* . *I.* 39. mancipatam = *quasi mancipatum traditam* . *I.*

COMMENTARIVS.

men naeniae, *quo vocabulo etiam graeci cantus lugubres nominant* . Proprie etiam nugae erant, quae in mortuorum laudem canebantur. Recte igitur naenias, et nugas vocat poeta cultum hominum, quos post obitum alii homines in deos referebant. Nugae etiam, et naeniae intelligi possunt fabulae, et inuenta superstitiosa, quibus idololatrae fidem praestabant. Nota sunt cogitata Numae de cultu deorum.

35. Egm., et Palat. *vel aere*, *vel fixa* mendose. Nonnulli haeretici, aliique semicatholici negant, eo dementiae ethnicos deuenisse, vt ligna, vel aera crederent esse deos. Honorem, et cultum, qui statuis dei, et sanctorum praestatur, vellent abolitum, quasi haec esset vera illa idololatria, quae ethnicis obiiciebatur, non vero quod diuinitatem rebus inanimis affingerent. Verum euidentissimis sacrae paginae testimoniis refelluntur. Isaias c. XLIV. multa affert, vt probet, deum non esse idolum, quod homo suis manibus effingit, eiusdem idoli artificum idololatrarum vanitatem, immo stuporem aperte conuincit. Sexcenta alia sunt huiuscemodi. Prudentius non solum hoc loco, sed in multis aliis eandem ethnicorum insaniam coarguit. Non deerant inter gentiles, qui animaduerterent, eatenus simulacris cultum exhiberi, quatenus deorum numen, et potentiam referebant. Hos aliis rationibus nostrae religionis defensores oppugnabant. Res tota verbis Athenagorae manifesta redditur in Legatione pro christianis pag. mihi 17. *Et vt paucis absoluam*, *omnes vbique imagines ab hominibus factae sunt*. *Quod si dii isti ab initio non erant*, *illisne*, *a quibus facti sunt*, *posteriores erunt?* *vel cur*, *vt essent*, *hominibus*, *et arte indiguerunt? Terra haec sunt*, *et lapides*, *et materia*, *et ars curiosa*. *Ceterum quoniam non desunt*, *qui haec nihil*, *quam simulacra esse dicant*, *deos vero*, *quorum honori ea sint dedicata*, *et quaecumque in ipsos conferuntur*, *reditus*, *sacrificia ad ipsos pertinere deos*, *neque alio modo homines conuenire posse deos*, (*conspectusque deum grauis est*, *vt inquit poeta*) *et ad hoc comprobandum historias quasdam recitant idolorum quorumdam opera* : *agedum*, *inquiramus*, *quaenam illorum*, *qui dii nominantur*, *vis*, *atque efficacia sit*.

37. Diuerso modo alii hos versus distinguunt, scilicet: *Haec dum sequuntur perfidi*, - *Praedonis in ius venerant*, vt *perfidi* sint, qui adorant idola, quod explicat Erasmus. Cum Fabricio, Weitzio, et Giselino *praedonis perfidi* praefero.

39. Gis. I. ed. habebat *et mancipatum*; et vna ex glossis Isonis *q. mancipatum*. Nescio, an aliquid lateat, nec video, cur non sit legendum *mancipatam*. Iso fortasse hoc voluit *quasi ad mancipatum traditam*, vel *mancipatui traditam*.

Christus cadentum gentium;
Impune ne forsan sui
Patris periret fabrica.
Mortale corpus induit,
Vt excitato corpore
Mortis catenam frangeret,
Hominemque portaret Patri.
Hic ille natalis dies,
Quo te creator arduus
Spirauit, et limo indidit,

GLOSSAE VETERES.

43. impune = *sine poena diaboli*. *I*. 45. induit = *indidit*. *I*. 46. excitato = *a morte*. *I*. 50. te = *Christe*. creator = *pater*. *I*. 51. indidit = *corporauit*. *I*.

COMMENTARIVS.

42. Non eadem distinctione hi versus apud omnes scribuntur. Quidam habent *Christus cadentum gentium impune, ne etc.* Melior est sensus *ne fabrica periret impune*.

45. Imitatus est Sedulius hymno alphabetico: *Seruile corpus induit etc.* Lutherus tom. I. fol. 415. ait, nullos fuisse Patres, aut doctores, qui non improprie aliquando sint locuti, si eorum dicta cauillari velis, et nihil magis haereticum dici posse asserit, quam quod Christus *corpus induerit*, non enim vestis, et corpus constituunt vnam personam. Sed quum Apostolus, et plerique SS. Patres simili loquendi formula vsi sint, ea phrasis vsu ipso ecclesiastico consecrata iam est, et rectum sensum prae se fert. Sic corpus dicitur carcer, vas animae, et similia. Vide hymn. VII. v. 190. et X. v. 22.

46. Nebrissa pro *excitato* explicat *ascito*, vel *assumpto*. Sed melius interpretaberis *resuscitato*.

48. Prag. *reportaret* contra metrum.

51. Erasmus contra fidem omnium mss., et edit. supposuit *Animauit, et limo induit*. Putauit vir criticus, dici non posse *Pater spirat Filium*, et hoc habebat omnino ille, vt quidquid non intelligeret, mutare, et corrigere arbitratu suo auderet. Haec vera causa innumerabilium eius in rebus sacris, et theologicis emendationum, quae in aliis auctoribus tolerari fortasse possent, in diuina Scriptura nullo modo sunt ferendae. Deum dici posse spiritum nemo negauerit. Poeta noster Apoth. v. 666. *qui spiritus olim - Ore superfusus patrio volitabat in vndis - Nondum discretis*, vbi Filium intelligit. Paulinus in poemate vlt. *Hic deus est ex corde dei, hic spiritus oris, - Sancti sermo Patris*. Vbi Muratorius putauit, claudicare versum primum, neque aduertit hiatum similem huic virgiliano, *Postbabita coluisse Samo, hic illius arma*. Hugo Grotius ad cap. II. Marci v. 8. *Iesus spiritu suo etc.* ex verbis Prudentii, aliisque SS. Patrum probat, Verbum dici *spiritum* non tantum διὰ τὸ ἀσώματον, (*ob incorporalitatem*) quomodo Patri id nomen conuenit, sed etiam, quia laxiori vocabulo qualemcumque emanationem *spiritum* appellabant. quod loquendi genus mansit non solum post controuersiam cum arianis, sed etiam post natum cum Macedonio certamen.

Sermone carnem glutinans.
Sentisne, virgo nobilis,
Matura per fastidia
Pudoris intactum decus
Honore partus crescere?
O quanta rerum gaudia
Aluus pudica continet!
Ex qua nouellum seculum
Procedit, et lux aurea.
Vagitus ille exordium

GLOSSAE VETERES.

52. glutinans = *ligans. I.* 54. matura = *plena.* per fastidia = *dignitates, per temporales*

COMMENTARIVS.

52. Chamillardus interpretatur, *Verbi sui efficacitate corpus compingens*. Alii melius, vt puto, vnionem hypostaticam intelligunt. Buchnero sordidum verbum videtur *glutinans* pro *copulans*, quamuis efficacius *miscendi* verbo, quo plerique SS. Patres vtuntur. *Coagulandi* vocabulo subdole quosdam fuisse vsos, vt naturarum in Christo confusionem innuerent, Phaebadius notauit. Plerumque accidit, vt quaedam antiquorum verba humilia, et sordida nos existimemus esse, quia vulgares nostrae voces, quae illis respondent, vsu ipso, et consuetudine sordidae, et humiles habentur. In sacris literis adhibetur vocabulum *conglutinandi* non semel ad res serias, grauesque significandas, vt I. Reg. cap. XVIII. v. I. *Anima Ionatae conglutinata est animae Dauid*. In codice Theodosiano argumenta *conglutinari* dicuntur, quum multae coniecturae congeruntur.

53. Hanc interrogationem vim negandi habere, Fabricio asserenti non assentior, nam sic negaret, *pudoris decus crescere*. Teolio placuit Fabricius.

54. Prag. *fastigia* minus bene. Fortasse Iso legit etiam *fastigia* cum glossa *dignitates*. Buchnerus arbitratur, traiectam esse glossam Isonis ex versu 56., vbi est *bonore = dignitate*, quod in hunc versum translatum in *dignitates* euaserit. Satis id est verisimile. Nemo melius Nebrissensi *fastidia* haec exposuit: *non*, inquit, *quod Virgini contigerint, quae praegnantibus solent . . . Sed loquitur ex more aliarum feminarum, sicut quod dicitur*, ENIXA EST PVERPERA, *et alibi*: ENIXA PVERPERA REGEM: *non quod in partu fuerit ille* NIXVS *cum doloribus, qui in aliis feminis contingit, sed quod salua integritate peperit*. Vide Franciscum Suarez, qui tom. II. in 3. partem S. Thomae quaest. XXVIII. Disput. V. sect. I. ex S. Augustino, Fulgentio, et Bernardo rem hanc mirum in modum illustrat. Alios addit Petauius lib. XIV. cap. VI., qui *communem* hanc veterum sententiam appellat.

56. Id passim SS. Patres affirmant. Frustra nonnulli heterodoxi claris, et innumeris SS. Patrum auctoritatibus pro integritate Virginis in partu paucas alias, et obscuras opponunt. Vide Huetium Origenian. lib. II. q. IV.

59. Isaiae cap. IX. v. 6.

60. Congruenter *lux aurea* exponitur *aureum seculum*.

61. Fortunatus *Vagit infans etc.*

Vernantis orbis prodidit:
Nam tunc renatus sordidum
Mundus veternum depulit.
Sparsisse tellurem reor
Rus omne densis floribus,
Ipsasque arenas syrtium
Fragrasse nardo, et nectare.
Te cuncta nascentem, puer,
Sensere dura, et barbara:
Victusque saxorum rigor
Obduxit herbam cotibus.
Iam mella de scopulis fluunt:
Iam stillat ilex arido
Sudans amomum stipite:
Iam sunt myricis balsama.
O sancta praesepis tui,

GLOSSAE VETERES.

expectationes. I. 62. vernantis = *florentis*. I. 64. veternum = *peccatum*. *veternus morbus*, *qui intercutaneus dicitur*. I. 66. rus = *superficiem*. I. 68. nardo = *pretiosissimo vnguento*. nectare = *fide*. I. 72. cotibus = *lapidibus*. I. 74. ilex = *quercus*. I. 75. amomum = *genus pigmenti*. I. 76. myricis = *genistae*. *humillima arbor*. I.

COMMENTARIVS.

62. Gis. ad marg. *orbis protulit*.

63. Vat. A. mendose *renatis*.

65. Poeta excribit, et exornat allegorias prophetarum, Ioel cap. III. v. 18. Amos cap. IX. v. 13. Peruulgata, et contrita sunt, quae Virgilius ex Sybillae vaticinio cecinit Ecloga IV. *Vltima cumaei venit iam carminis aetas etc.* quae cum poetae nostri hoc hymno conferri digna sunt.

66. Wid. *dense*, supra *densis*.

67. Quas dicat *syrtes*, vide hymno 7. v. 30.

70. Notat Buchnerus, vocabulum *sentiendi* maiestatem quamdam inferre, quod multis versibus Horatii, Ouidii, Claudiani, Sedulii, et aliorum comprobatur.

72. Erasmus suspicatur, poetam scripsisse *cautibus*. Verum *cos* pro rupe etiam accipitur: sic Propertius eleg. III. lib. I. *Libera iam duris cotibus Andromede*. quamquam tam in Prudentio, quam in Propertio *cotibus* potest esse a *cautes*; nam *au* in *o* veteres saepe commutabant, vt *clodus* pro *claudus*.

73. Animaduertit Erasmus, plus nostrum poetam dicere, quam Virgilium Ecloga cit.: *Et durae quercus sudabunt roscida mella*.

75. Ald., et Fabr. *in stipite*.

76. In Egm. *sunt myrris* mendum.

77. Gis. I. edit., Weitz. *tua* pro *tui*. Aldus, codd. Heins., et nostri omnes *tua*. Monet Buchnerus, poetam ex temporis sui ratione praedicere reuerentiam, quae praesepi Domini futuris seculis esset habenda. Fortasse Prudentius solum innuit venerationem, quae tunc praesepi domini

Aeterne rex, cunabula,
Populisque per seclum sacra,
Mutis et ipsis credita.
Adorat haec brutum pecus,
Indocta turba scilicet:

GLOSSAE VETERES.

82. excors = *insensata*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

habebatur: eius tamen verba accommodari possunt ad nostra tempora. Nunc Romae ostenditur praesepe ligneum, magnoque in honore est, fauente prisca traditione; quam inepte subruere conatur Samuel Basnagius Annal. politico-eccles. anno ante Do. V. num. xx., quia Tertullianus praesepe illud vocat *durum*, adeoque, vt argute concludit, non ligneum, (quasi lignum sit molle) sed lapideum, et quia anonymus apud Chrysostomum in Luc. II. ait: *pro honore tulimus* (praesepe) *lateritium*, *et posuimus argenteum*, et Brocardus, seu Burchardus dicit *in rupe excisum*. Duo haec testimonia inter se pugnant. Serryus Exercit. xxx. recte docet, structuram, quae praesepe ligneum continebat, fuisse vel lapideam, vel lateritiam. Monumentum antiquum musei Borgiani praesepe ligneum nobis exhibet. Anno 642. circiter ex Bethlehemitica spelunca cuna, et praesepe Romam aduecta sunt. Vide Bianchinium Dissert. de praes., et cun. D.N.I.C., et Gorium Praef. ad vers. ital. poem. Sannazarii De partu Virginis, vbi de quatuor vetustis praesepis imaginibus disserit.

79. In Aldo error metri *seculum*.

80. Bouem, et asinum ad Domini praesepe intellige, quod pia credidit antiquitas. In carmine *de Passione* inter Lactantii opera: *Hic mibi fusa dedit bruta inter inertia primum - Arida in angustis praesepibus herba cubile*. Post Claudiani opera extant quaedam carmina christiana, quae multi Claudiano adiudicant, siue principum christianorum adulatori, siue denique christianam fidem professo. In his est carmen de laude Christi, quod certe Claudianum non habet auctorem, sed Merobaudem, scholasticum hispanum, cuius nomine editum est in collectione poetarum christianorum, et in biblioth. SS. Patrum. Merobaudes igitur in eo carmine ait: *Auctorem sciuere deum te, conscia partus - Mater, et attoniti pecudum sensere timores*. Sedulius lib III. de asello, cui insedit Dominus, *Non illius impar, - Qui patulo Christum licet in praesepe iacentem - Agnouit tamen esse deum*. Locus est Isaiae cap. I. v. 3. *Cognouit bos possessorem suum, et asinus praesepe domini sui: Israel autem me non cognouit etc.*, quo respicit Prudentius. Ex quo factum est, vt haec historia, si vera fuerit, in dubium ab his sit reuocata, qui narrationem confictam existimarunt ob Isaiae verba: contra si falsa fuerit, ex eisdem verbis a nonnullis fuerit inuenta, quod crediderint, Isaiam non allegorice locutum, sed rem futuram praedixisse; quae alioquin similis vero redditur, quum Saluatoris ortus in stabulo, et praesepi contigerit. Quod autem Serryus in suis Exercitationibus ait, Patres, qui bouis, et asini meminerunt, allegorice esse locutos, eorum verbis, et menti aperte repugnat. Locus cap. III. Habacuc ex versione LXX. interpretum a multis SS. Patribus in eandem rem adducitur, *In medio duorum animalium cognosceris*, sed firmam non esse eam versionem, docet S. Hieronymus. Extant adhuc imagines antiquissimae, quibus praesepe cum boue, et asino exhibetur. A priscis vsque seculis huiusmodi picturam ad nos manas-

Adorat excors natio,
Vis cuius in pastu sita est.

GLOSSAE VETERES.

84. in pastu = *quia tantum de comestione curant*, *Iso*.

COMMENTARIVS.

se tradit Erasmus. Vetustum monumentum ex museo Borgiano Velitris nos offerimus, eruditissimi Praesulis Stephani Borgiae liberalitate communicatum.

J. A. Cassini Som.° Inc.

Prodiit antea non dissimilis imago ex anaglyphis antiqui vitri in museo Victorio; eamque Victorius in dissertatione De nummo aereo illustrauit, vbi narrat, simile monumentum extare apud Dominos de Trautson, et aliud apud Paulum Sabbatinium. Monumentum musei Borgiani aut diuersum est, aut certe nunc correctius laudati Praesulis diligentia exhibetur ex ipso prototypo, quod contuli.

83. Giselinus ad oram indicat traiectionem horum versuum, vt primus sit *Vis*

Sed quum fideli spiritu
Concurrat ad praesepia
Pagana gens, et quadrupes,
Sapiatque, quod brutum fuit:
Negat patrum prosapia,
Perosa praesentem deum:
Credas venenis ebriam,
Furiisue lymphatam rapi.
Quid prona per scelus ruis?
Agnosce, si quidquam tibi
Mentis resedit integrae,
Ducem tuorum principum.
Hunc, quem latebrae, et obstetrix

GLOSSAE VETERES.

87. quadrupes = *pecora, vel pecorina*. *I.* 88. sapiatque = *intelligat*. *I.* 89. prosapia = *progenies*. patrum = *iudaeorum*. *Iso*. 91. credas = *o lector*. *I.* 92. lymphatam = *furentem*. *I. legitur in euangelio nazareorum, Sephoram fuisse obstetricem beatae Mariae, quae quum manum inflexisset, et agnouisset, virginitatem illius mansisse, exclamans quasi lymphata dixit: Haec virgo peperit, et virginitatem non amisit. Vat. A.*

COMMENTARIVS.

cuius in pastu sita est, secundus *Adorat excors natio*.

85. Fabricius impulsus studio erga *reformationem*, quam ipsi vocant, incassum laborat, vt peregrinationes, hoc loco laudatas, in alienum sensum detorqueat. Explicat *fideli spiritu* fide per spiritum sanctum accensa. Ait, ad praesepe Christi accurrere, non esse ire Hierosolymam, et loca illa muta calcare, sed Christum fide arripere, et per eum solum sperare remissionem peccatorum, et vitam aeternam. Argute. Sed quis sibi persuadeat, Prudentium non commendare peregrinationem ad praesepe Domini *fideli spiritu* peractam, ea videlicet pietate, qua eius tempore praesertim fiebat, hortatore, impulsore, exemplumque praebente maximo ecclesiae doctore Hieronymo? Nonne certum est, poetam saepe cum laude commemorare eiusmodi concursus hominum, qui ad sepulcra martyrum celebrabantur? Sane quum Fabricius frequenter impietatis arguere audeat Prudentium, quod de inuocatione, cultuque Sanctorum idem dixerit, et fecerit, quod ceteri Patres quarti seculi, nulla difficultate deterreri debuit, quominus hac etiam in parte nobis concederet Prudentium. Videndus praeter alios de hoc argumento Gretzerus, qui etiam vatis nostri armis pugnat.

91. *Venena* hoc loco veneficia sunt, quibus mens alienatur.

92. Vat. A. *lymphatum* mendose. In Cham. pariter mendum *furisue*.

96. Erasmus coniicit *principem*. Nulla opus est coniectura.

97. Vat. B. *hunc, quem latebra obstetrix*, quod et retineri potest, non elisa

Et virgo foeta, et cunulae,
Et imbecilla infantia
Regem dederunt gentibus,
Peccator, intueberis
Celsum coruscis nubibus,
Deiectus ipse, et irritis
Plangens reatum fletibus:
Quum vasta signum buccina

GLOSSAE VETERES.

100. dederunt = *ostenderunt*. 102. celsum = *Christum: in nube enim apparebit in iudicio*. *Vat. A*. 103. irritis = *inanibus, nihil proficiendo*. *V. A*. 104. reatum = *peccatum*. *V. A*. 105. buccina = *vox angelica. hanc tubam, vel angelicam vocem describit beatus*

COMMENTARIVS.

vltima in *latebra*, et sensum plausibilem reddit, quod in partu Virginis alia non astiterit *obstetrix*, nisi latebra. Ita etiam habent Egm., et Palat., eodemque spectat Vat. Q. *latebrae obstetris*. Ceteri habent *et*. Rat. *obstitrix* scribit. Hensius cum Oxon., Rot., Alt., duobus Torrent. *latebra, et obstetrix*. Cham., Teol., et Cellar., sicut eorum est mos, Heinsio adhaerent. In Vrb., et Alex. est *latebrae, et obstetrix*. Explicatio interpretum fere omnium est, eandem Virginem fuisse obstetricem. S. Hieronymus contra Heluidium. *Nulla ibi obstetrix, nulla mulierculárum sedulitas interuenit. Ipsa Maria inuoluit infantem,* IPSA ET MATER, ET OBSTETRIX FVIT; *nam ipsa collocauit eum in praesepio, ipsa pannis inuoluebat. Vnde commenta refelluntur apocryphorum*. Teolius fictioni poeticae mentionem *fastidiorum*, et *obstetricis* ascribit. Verum negari nequit, quorumdam veterum hanc fuisse opinionem, quod obstetrix interuenerit. Legebatur enim in libris apocryphis, scilicet in Protoeuangelio S. Iacobi, in Euangelio Infantiae, in libro De S. Maria, et obstetrice. Vide glossam ad v. 92. de Sephora. Eiusdem narrationis meminit Clemens Alexandrinus VII. Strom. p. 543., eamque amplexus est S. Zeno lib. II. tract. VIII. Vide, quae ad hunc locum annotarunt eruditissimi Ballerinii. Nullum erit flagitium, si censeamus, Prudentium, quod alii viri docti crediderunt, credidisse.

98. Barthius lib. VIII. Aduers. cap. XII. ait, Prudentium adeo tenacem esse suae phraseos, vt in Dittochaeo tetrast. XXVIII. *cunam* singulari numero repetiuerit ex hoc hymno. Verum non inuenio, quis *cunula* singulari numero referat, excepto Giselino I. ed. Idem Gis. 2. edit. ad marg. *Virgoque*.

100. In Bongarsii codice hic lacuna est; adeoque desunt Isonis glossae ex hoc codice in versibus seqq. huius hymni, et in hymno sequenti. Paucas eiusdem Isonis glossas ex Widmani codice ad hymnum sequentem protulit Weitzius.

101. Apocalyps. cap. I. v. 7. *Ecce venit cum nubibus, et videbit eum omnis oculus, et qui eum pupugerunt*. Mat. cap XXIV. v. 30. Poeta a primo aduentu, quo Iesus Christus humilis apparere dignatus est, progreditur ad secundum aduentum enarrandum, quo viuos, mortuosque iudicabit.

105. Mat. cap. XXIV. v. 31. *Et mittet angelos suos cum tuba, et voce magna*. Apostolus I. ad corint. XV. *Canet enim tuba*.

106. Mundum extremi diei iudicio flammis esse absumendum ex veteri, nouoque testamento compertum est, Dan.

Terris

Terris cremandis miserit,
Et scissus axis cardinem
Mundi ruentis soluerit:
Insignis ipse, et praeminens
Meritis rependet congrua:
His lucis vsum perpetis,
Illis gehennam, et tartarum.
Iudaea, tunc fulmen crucis
Experta, qui sit, senties,

GLOSSAE VETERES.

Effrem eremita in quadam homilia de die iudicii dicens: O vos defuncti, quos abdit terra sepulcris, surgite, et auctori vestro celeres occurrite. V.A. 107. axis = *caelum. Vat.A.* 109. ipse = *Christus.* praeminens. = *excelsum super eminens. Vat.A.* 112. illis = *malis.* gehennam = *nomen gehennae in euangelio scriptum reperitur. Interpretatur autem gehenna vallis gratuita. Erat enim locus amoenissimus iuxta Hierusalem, quem praeterluebat fons siloa, descendens de monte morian, in quo erat templum domini. Ergo propter illius loci amoenitatem iudaei relicto templo ibi sacrificabant idolis. In quo etiam loco duplici poena.... ab hostibus: in corpore perempti, in anima quoque puniti sunt. Vnde et gehenna pro inferno ponitur, in quo peccatores cum corpore, et anima puniuntur, calore videlicet, et frigore. Vat.A.* 113. fulmen =

COMMENTARIVS.

cap. VII. v. 9., Epist. II. Petri cap. III. v. 10. Lactantius de ira dei cap. XXIII. versus Sybillae adducit, quae *per indignationem dei aduersus iniustos cataclysmum priore seculo factum esse dixit, vt malitia generis humani extingueretur, et simili modo deflagrationem postea futuram vaticinata est, qua rursus impietas hominum deleatur.* Permanauit igitur haec opinio in ethnicos scriptores. In glossa lege *celeres occurrite vestro*, vt duo sint hexametri.

109. *Praeeminens* habent nonnulli Vulg. Melius *praeminens* facta crasi, vt apud Senecam, et Auienum.

110. Sententia euangelica ex Ioan. cap. 5. v. 28., et 29., cui concinit Apostolus ad Roman. cap. II. v. 6. Apuleii, et Palladii vox est *congruus*, Solini, vt plerique legunt, *congrue*. Antiquiores dicebant *congruens*, *congruenter*.

111. Rat., et Mar. *perpetem* non male. Sed alii melius *perpetis*.

113. Mat. cap. VIII. v. 30. *Et tunc parebit signum filii hominis in caelo.* Hoc signum crucem esse futuram docent S. Hieronymus, Chrysostomus, Augustinus, aliique, quibus adhaeret Prudentius. Mollerus, aliique male eum exponunt de sola vi, et maiestate Iesu Christi crucifixi, vt crucis signum excludant.

114. Gloriatur Erasmus, se hunc versum restituisse, a sciolo deprauatum, quum antea legeretur *Experta quae sit, senties*; fortasse in editione Dauentr. ita legebatur. Aldus iam ediderat, *Experta, qui sit, senties*, quod tenet Mar., secutus est etiam Heinsius cum Giselino, et, vt puto, cum suis optimis codd., necnon cum Weitzio, qui nullam varietatem codicum notant. Vat. B. non male *quis sit*. Vat. A., et Erasmus minus bene *quid sit*. In editione Weitziana, qua vtor, ex aliquo codice notatum est ad oram *expertae*, quod respuit carmen.

Quem, te furoris praesule,
Mors hausit, et mox reddidit.

XII. HYMNVS DE EPIPHANIA.

QVICVMQVE Christum quaeritis,
Oculos in altum tollite:
Illic licebit visere
Signum perennis gloriae.
Haec stella, quae solis rotam

GLOSSAE VETERES.

potestatem. *V. A.* Epiphania = *epiphanon apparere*. *Inde epiphania superficies, vel apparitio*. *Theophania vero dei apparitio*. *Vat. A.* v. 1. quicumque = *credentes alloquitur*. *V. A.* 2. altum = *caelum*. *Vat. A.* 4. signum = *stellam*. *stella a stando dicitur*. *Vat. A.* 5. rotam = *axem*. *Vat. A.*

COMMENTARIVS.

115. Gis. 1. ed. ad marg. *praesidi*. Fabr. *praeside*. Notam hanc apposuit Sichardus: *Vetus exemplar non praesule, sed praeside habebat, quod Prudentio magis conuenit*. At Prudentius simili phrasi supra vsus est hymno 5. v. 83. *praesuli iustitiae*.

116. Optimae editiones habent *mox reddidit*, neque lectiones variantes obseruant Weitzius, Mariettus, et Heinsius. Nihilominus Erasmus, et Fabricius diserte legunt *Mors hausit, et mors reddidit*, quod et concinnum est, neque caret idoneo sensu. In Alex., Vrb., Vat. I., aliisque *mox reddidit*: in Vat. Q. *Mors ausit, et mox reddidit*. Legendum *hausit*.

Heinsius ex suis veteribus inscribit *Hymnus Epiphaniae*, vt habent Aldus, aliique editi. Weitzius *de Epiphania*. Ita Vat. A., et B. In Rat. *Hymnus de Epiphania Domini*, in Mar. *Incipit hymnus de Epiphania*. Pars huius hymni legitur in Transfiguratione Domini *Quicumque etc.* Alia pars in festo die SS. Innocentium martyrum *Audit tyrannus anxius*, et *Saluete, flores martyrum*, ad matut., et laudes. Alia in Epiphania *O sola magnarum vrbium*. In codice veliterno, de quo vide num. 212. Proleg., est hymnus, quem nondum editum opinor, vbi quaedam sunt ex Prudentio petita: *Lac cum cruore fundentes... Quantam vagiens coaeuulis tuis... Floresque martyrum corusci*. Scilicet in Festo SS. Innocentium.

5. Baronius tom. I. Annal. p. 68. de hac stella diligenter disputat. Dicitur solis rotam vincere, non quod sole esset maior, sed quia puriori lumine fulgebat, deumque verum sidus, et solem indicabat. Multa enim, quae de stella poeta profert, ad Iesum debent referri. Baronius auctoritate epistolae S. Ignatii ad Ephesios (quae interpolata censetur) probat, Prudentium non poetice, sed historice esse locutum. Alii simili modo stellam hanc laudarunt.

Vincit decore, ac lumine,
Venisse terris nunciat
Cum carne terrestri deum.
Non illa seruit noctibus,
Secuta lunam menstruam:
Sed sola caelum possidens
Cursum dierum temperat.
Arctoa quamuis sidera
In se retortis motibus
Obire nolint: attamen
Plerumque sub nimbis latent.
Hoc sidus aeternum manet:
Haec stella nunquam mergitur:
Nec nubis occursu abdita
Obumbrat obductam facem.
Tristis cometa intercidat,

GLOSSAE VETERES.

9. seruit = *obsequitur*, *famulatur*. *V. A.* 10. secuta = *sicut duodecim signa*. *Vat. A.* 12. cursum etc. = *etiam diebus lucet*. *V. A.* 13. arctoa = *polum septentrionalem dicunt*. *V. A.* 14. retortis = *reuolutis*. *Vat. A.* 15. obire = *id est, occidere, nam tribus eleuatis, quatuor deponuntur*, (*an deprimuntur?*) *rursus quatuor erectis tria deprimuntur*. *Vat. A.* 16. nimbis = *nubibus latent, aliquando obscurantur*. *V. A.* 17. aeternum = *quia Christum qui aeternus est nunciat. V. A.* 18. mergitur = *occidit*. *V. A.* 19. abdita = *abscondita*. *V. A.* 20. obumbrat etc. = *obtenebrat contectam*, *clausam lucem*. *V. A.* obductam = *coopertam*. *obductum vulnus dicimus clausum*. *I.* 21. cometa = *a comis dicta*. intercidat = *occidat*. *Cometa .... dicitur, quod quando visitur*, (*al. videtur*) *aut mortem regis, aut regni mutationem, aut etiam famem, vel pestilentiam signifi-*

COMMENTARIVS.

6. Gold., Vat. I., Mar. *aut* pro *ac*.

12. Stella Magos, interdiu etiam iter agentes, dirigebat.

15. Obitus stellarum est occasus earundem. Duae vrsae, siue arcti, maior, et minor circa polum rotantur, et nobis nunquam occidunt. Prag. *abire* mendose.

17. Haec partim de Christo intelliguntur, partim commode explicantur, stellam illam, quandiu opus fuit, nunquam occidisse, aut nubibus fuisse obductam.

21. Ex vulgari praesertim veterum opinione putantium, semper, aut plerumque cometas triste aliquid praenunciare. Editio S. Isidori de natura rerum cap. XXVI. corrigenda est; *Cometes stella est, quae velut comas luminis ex se fundit. Haec quum nascitur, aut regni mutationem fertur ostendere, aut bella, aut pestilentias surgere. De qua Prudentius ait; Tri-*

Et siquod astrum sirio
Feruet vapore, iam dei
Sub luce destructum cadat:
En Persici ex orbis sinu,
Sol vnde sumit ianuam,
Cernunt periti interpretes
Regale vexillum Magi.
Quod vt refulsit, ceteri
Cessere signorum globi:
Nec pulcher est ausus suam

GLOSSAE VETERES.

cat. et ideo tristis dicitur. V.A. 22. sirio = *sirius stella est in ore canis, quae in mense iulio oritur, et multa mala suo calore corporibus ingerit. Vat. A. syrius stella. Syro, trabo. inde syria stella, a longo tractu. I.* 25. sinu = *recessu, receptaculo, regione. V.A.* 26. vnde = *ab oriente.* ianuam = *exordium, quia ibi est oriens. Vat. A. ortum. I.* 29. quod = *vexillum, sidus. V.A.*

COMMENTARIVS.

stis cometa intercedit. Lege *intercidat*.

25. Gold., et Mar. a pr. m. *Persae* male. Magos, qui deum natum adorauerunt, fuisse Persas praeter Prudentium docent Iuuencus, aliique veteres, neque pauci ex recentibus interpretibus. Probabilius alii ex Arabia deserta, aut Chaldaea, aut Mesopotamia eos venisse putant. Ab oriente ad Hierosolymam venisse narrat euangelista Matthaeus. Ieremias Felbingerus pugnat, vel somniat, fuisse Sinenses.

28. Egm. mendum est *vix illum* pro *vexillum*. De hac historia audiendus est Chalcidius cap. 75. Comment. in Timaeum Platonis: *Est quoque alia sanctior, et venerabilior historia, quae perhibet, ortu stellae cuiusdam non morbos, mortesque denunciatas, sed descensum dei venerabilis ad humanae conuersationis, rerumque mortalium gratiam. Quam stellam quum nocturno itinere suspexissent chaldaeorum profecto sapientes viri, et consideratione rerum caelestium satis exercitati quaesisse dicuntur recentem ortum dei, repertaque illa maiestate puerili venera-tos esse, et vota deo tanto conuenientia nuncupasse, quae tibi* (Osium episcopum alloquitur) *multo melius sunt comperta, quam ceteris*. Recte Prudentius *fidos interpretes* dixit viros sapientes, consideratione rerum caelestium exercitatos. Barthius lib. LVIII. cap. II. suspicatur, in Chalcidio legendum esse *nocturno icti sidere* pro *nocturno itinere*, scilicet quasi obstupescentes. Quod autem addit Barthius, Magos existimasse, deum per ipsam stellam descendisse; et ipsam stellam credidisse numen diuinum, mihi non persuasit. Allegat eorum verba *Vidimus stellam eius*, quod, ait, interpretatur Prudentius Apoth. v. 218. *Vidimus hunc, aiunt, puerum per sidera ferri*. Neque omittit versus ex hoc eodem hymno *Illustre quiddam cernimus*. Nihil haec mouent. Nam *stella regis iudaeorum*, et *puerum ferri per sidera* solum arguit, stellam indicasse ortum Saluatoris. Verba Magorum apud Prudentium *Illustre quiddam cernimus* non ad stellam, sed ad id, quod stella significat, referuntur, vt ex orationis serie patet.

Conferre formam lucifer.
Quis iste tantus, inquiunt,
Regnator, astris imperans:
Quem sic tremunt caelestia,
Cui lux, et aethra inseruiunt?
Illustre quiddam cernimus,
Quod nesciat finem pati:
Sublime, celsum, interminum,
Antiquius caelo, et chao.
Hic ille rex est gentium,
Populique rex iudaici,
Promissus Abrahae patri,
Eiusque in aeuum semini.
Aequanda nam stellis sua
Cognouit olim germina
Primus sator credentium,
Nati immolator vnici.
Iam flos subit Dauidicus,
Radice Iesse editus:

GLOSSAE VETERES:

32. conferre = *aequare*. *V. A.* 33. inquiunt = *Magi*. *V. A.* 34. imperans = *praecipiens*. *V. A.* 35. tremunt = *expauescunt*. *Vat. A.* 36. aethra = *per aethra omnia elementa intelliguntur*. *Vat. A.* 37. cernimus = *regem pati*. *V. A.* 39. interminum = *sine termino*. *multis vtitur nominibus ad ostendendam Christi maiestatem*. *V. A.* *qui terminum non habebat*. *I.* 40. chao = *primordiali confusione*. *chaos est primordialis confusio rerum, antequam elementa discernerentur*. *V. A.* *confusio elementorum, quae fuit in primordio*. *I.* 46. germina = *filios suos*. *V. A.* 47. primus = *Abraham*. *V. A.* 48. nati = *Isaac*. *V. A.* 49. flos subit = *Christus succrescit*. *V. A.* 50. Iesse = *Iesse*

COMMENTARIVS.

32. Sich., et Gis. ad oram *flammam*. ceteri *formam*. Lucifer venus est, planeta splendidissimus, qui aliquandiu etiam lucente sole conspicitur, et noctu vmbram iacit super terram.

39. Appollinaris Sidonius voce *interminus* vsus est lib. VII. epist. IV.

40. Weitzius legit *choo* cum solo Widm., in quo fatetur supra esse *chao*. Glossae Isonis nullae sunt post hunc versum in hoc hymno. Propterea ex Vat. A. plures sumpsi.

45. Vide Genes. cap. XXII.

49. In Aldo *Dauiticus*. V. Isaiae cap. XI. In quodam Weitzii exemplari ex vet. cod. ad oram ascribitur *subdit* contra metrum.

50. Gis. *iessaea*, non aduersante Hein-

Sceptrique per virgam virens,
Rerum cacumen occupat.
Exin sequuntur perciti
Fixis in altum vultibus,
Qua stella sulcum traxerat,
Claramque signabat viam.
Sed verticem pueri supra
Signum pependit imminens,
Pronaque summissum face
Caput sacratum prodidit.
Videre quod postquam Magi,
Eoa promunt munera,
Stratique votis offerunt
Thus, myrrham, et aurum regium.
Agnosce clara insignia
Virtutis, ac regni tui,
Puer o, cui trinam Pater

GLOSSAE VETERES.

insulae sacrificium interpretatur. *Vat. A.* 51. sceptri = *regni*. virgam = *potestatem*. virens = *florens*. *V. A.* 52. cacumen = *principatum omnium rerum*. *V. A.* 53. veloces = *perciti*. *V. A.* 54. altum = *caelum*. *V. A.* 55. sulcum = *viam, quam fecit lumen stellae*. *V. A.* 56. signabat = *ministrabat*. *V. A.* 58. signum = *stella*. imminens = *imminere res dicitur, quae super verticem pendet*. *V. A.* 59. prona = *humiliata*. summissum = *inclinatum*. face = *lumine*. *V. A.* 60. prodidit = *manifestauit*. *Vat. A.* 61. quod = *signum*. *V. A.* 62. eoa = *orientalia*. *Vat. A.* 64. regium = *quia regibus offertur*. *Vat. A.*

COMMENTARIVS.

sio, qui non solum ita legit, sed nullam discrepantem lectionem annotauit. Alex., Mariet., Ald., Weitz. cum suis, aliique nostri *Iesse* cum hiatu, qui concinnus est in huiusmodi nominibus propriis exterorum, quae omnia pronunciari debent, vt clare intelligantur. Virgilius saepe id facit in graecis vocabulis. Nonnemo corrigebat *Iessis*. Cum *iessaea* suauior est versus.

51. Prag. *sceptrumque*.

52. Alex. *occupet*. Melius *occupat*.

56. Put., et Oxon. a sec. ma. *monstrabat viam*. ceteri habent *signabat*.

59. Rott. *subnixum face*.

63. Aduentum, et adorationem Magorum in sarcophagis veterum christianorum interdum expressam scriptores antiquitatum ecclesiasticarum Romae extantium exhibent.

67. Erasmus alicubi inuenit scriptum *puero* mendose. Fortasse Prudentius scripsit *Puer, cui trinam machinam*; aliquis glossam supra addidit *o*, vt indicaret, esse in vocandi casu, ex qua postea vna di-

Praedestinauit indolem.
Regem, deumque annunciant
Thesaurus, et fragrans odor
Thuris sabaei: at myrrheus
Puluis sepulcrum praedocet.
Hoc est sepulcrum, quo deus,
Dum corpus extingui sinit,

GLOSSAE VETERES.

68. indolem = *indoles est imago futurae nobilitatis, quam in pueris videmus, in quibus non est adhuc virtus, sed signum virtutis. V. A.* 71. sabaei = *arabici. Saba Arabia, a potu (sic) sabein, id est, a colendo. apud illos enim thus inuenitur, vnde deus. Myrrha interpretatur amara. Ideo et corpora putrefieri non permittit. V. A.* 74. corpus =

COMMENTARIVS.

ctio effecta est *puero*, et correctius, *Puer o, cui trinam deus. Trina indoles* quaenam sit, stropha sequenti exponitur.

68. Verbum *praedestinare* idem significare, ac *destinare*, quod prae se fert antecessionem, monent theologi. Vocem parum latinam esse multi docuerunt: sed a Liuio fuisse adhibitam fassus est Cellarius in Curis posterioribus de barbarismis, ab Olao Borrichio admonitus.

69. Magos diuinitatem agnouisse, et adorasse explorata res est. Sedulius lib. II. *Aurea nascenti fuderunt munera regi -, Thura dedere deo, myrrham tribuere sepulcro*. Helpidius in carmine de Christi Iesu beneficiis. *Gens chaldaea . . dat munera, regi - Diuitias, dat thura deo, myrrhamque sepulcro*. Iuuencus lib. I., *Summissique simul mox mystica munera promunt: - Aurum, thus, myrrham regique, deoque, hominique - Dona ferunt*. qui versus Iuuenci laudantur a S. Hieronymo, Alcuino, aliisque antiquis. Barthius lib. LVIII. cap. II. in quodam ms. Iuuenci reperit *Aurum, thus, myrrham, regique, hominique, deoque*. Sed tunc hic alius ordo esset constituendus: *Aurum, myrrham, thus, regique, hominique, deoque*. In S. Hieronymo lib. I. Com. in cap. II. Mat. *Thus, aurum, myrrham regique, hominique, deoque - Dona ferunt*. Neque hoc modo ordo munerum seruatur. Barthius ait, Prudentium Apotheosi *poemate docto, et luculento* haec munera *magnifice, et romana maiestate* appellasse *fercula*. Vide Apoth. v. 609. et seqq. In officio ecclesiastico Epiphaniae canitur: *In auro vt ostendatur regis potentia: in thure sacerdotem magnum considera: et in myrrha dominicam sepulturam*. Sacerdotium magnum ita significatur thure, vt diuinitas in ipso sacerdote magno inesse intelligatur.

70. In Put. *flagrans odos*. Alii etiam hic, et alibi *flagrans* pro *fragrans*, vt ante dixi. Isidorus mauult *fragrans odor*.

71. Vat. B., Alex., Rat. *at myrrheus*, quod longe elegantius est, quam *ac myrrheus*. Heinsius quoque reperit in Oxon. *at*, et probauit, quamuis ediderit *ac*; in Put. *ad*, quod tantundem est. In ceteris, etiam Vatt. I., Q. *ac*.

72. Glossam corrige ἀπὸ τοῦ σέβειν.

73. Alex. *hocem*, forte *hocce est*. Put. *hoc, hoc est sepulcrum*. Heinsius corrigit *hoc, hoc sepulcrum*. At si Puteanus est emendandus, ad alios codices potius, quam ad arbitrium reducendus est. ceteri enim recte habent *hoc est sepulcrum*. Cham., Cell., et Teolius cum Heinsio legunt *hoc, hoc sepulcrum*. In Mar. *quod* pro *quo*, vt supra corrigitur. Erasmus quoque, et Gis. ad oram legunt *quod*. Vat. B. male *hoc sepulcrum, quo deus*.

Atque id sepultum suscitat,
Mortis refregit carcerem.
O sola magnarum vrbium
Maior Bethlem: cui contigit
Ducem salutis caelitus
Incorporatum gignere.
Altrice te, summo Patri
Heres creatur vnicus

GLOSSAE VETERES.

suum ; extingui = *mori*. sinit = *permittit*. *Vat. A.* 75. id = *corpus*. *Vat. A.* 76. carcerem = *infernum*. *Vat. A.* 80. incorporatum = *incarnatum*. *Vat. A.* 81. summo = *pro diuinitate*. *V. A.* 82. heres = *Christus*. *Vat. A.*

COMMENTARIVS.

77. Comparatiuum pro superlatiuo adhibet *maior* pro *maxima* : et tamen facile potuit *O sola magnis vrbibus maior*. Sed aliis etiam in locis hanc phrasin vsurpauit. Vide hymn. S. Vincentii v. 294. *Fortissimorum fortior*. Psych. v. 530. *magnus discipulorum*. hymn. XIV. Perist. v. 110. *Et quod malorum tetrius omnium est*. Hellenismus hic est, et phrasis vulgatae editionis Matth. XXIII. v. II. *Qui maior est vestrum*. Confer. I. Drusium Obseruat. lib. V. cap. XXIII. Curtii illud est : *Duo maiora omnium nauigia*. Antiqui aliquando etiam positiuo adiunxerunt genitiuum. Ennius lib. I. *Constitit inde loci propter sos dia dearum* apud Festum. Virgilius lib. IV. Aen. v. 576. *sequimur te, sancte deorum*, potius quam *deorum quisquis es*. nam videtur sumpsisse ex Ennio : *Respondit Iuno Saturnia, sancta dearum*. Graeci δῖα θεάων eadem phrasi dicunt. Ludouicus Cauallus correctores hymnorum breuiarii romani reprehendit, quod in hymno officii parui B. Mariae ad laudes ediderint *O gloriosa virginum*, quod latine dici deberet, *O gloriosissima virginum*. Verum exemplis, quae attuli, correctores possunt vindicari. Fortunatus dixerat *O gloriosa Domina*, renuente metro.

78. Mar., et Rat. *Bethleem*, Wid., Gold., et Hailsb. pariter *Bethleem*, quod retineri potest. In Egm. *Maior Bethlem, et cui contigit* non male. Drusius loc. cit. praefert *Bethlem* ex consuetudine antiqua hebraeorum, vt in hymno v. Peristeph. *Belzebulis*, non *Beelzebulis*. Vide eius lib. VII. cap. XVIII., et XIX. Prudentius hic, et alibi corripit primam in *Bethlem*, quamuis graece scribatur per η. Nihil autem id mirum : nam corripuit etiam S. Hieronymus hebraicae linguae peritissimus in Epitaphio S. Paulae. Eum dormitasse, et deceptos a muta, et liquida, qui corripiunt, ait Ricciolius. At regulas non antiquis praescribere debemus, sed ab eis accipere. Ex hoc, et seq. versu confirmatur, legendum v. I. hymni VII. *dux Bethlem*, quod semper mihi placuit, quamuis cum plerisque ediderim *lux*.

79. Prag. *lucem* pro *ducem*, quod verum est. Respicit enim poeta ad Mat. cap. II. v. 6. *Et tu Bethlehem, terra Iuda, nequaquam minima es in principibus Iuda : ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Israel*. Pro aduerbio *caelitus* laudantur Lactantius, Cyprianus, Marcellinus, Orosius, Hieronymus, Marius Victor.

80. Prag. *incorporatam*, vt cohaereat cum *lucem*, de quo vers. prox. super.

82. Psalm. II. v. 8. : *Dabo tibi gentes hereditatem*. In Eg. mendum *creator*.

Homo

Homo ex Tonantis Spiritu,
Idemque sub membris deus.
Hunc et prophetis testibus,
Iisdemque signatoribus,
Testator, et sator iubet
Adire regnum, et cernere.
Regnum, quod ambit omnia,
Dia, et marina, et terrea,
A solis ortu ad exitum,
Et tartara, et caelum supra.
Audit tyrannus anxius,
Adesse regum principem:

GLOSSAE VETERES.

84. sub membris = *quia diuinitus latebat* . *Vat.A.* 85. hunc = *filium* . *Vat.A.* 86. signatoribus = *symbolis*, *ac signis* . *Vat. A.* 87. testator = *deus pater* . *Vat. A.* 88. regnum = *a prophetis praedictum* . *Vat. A.* 89. regnum = *dico* . *Vat. A.* 90. dia = *caelestia*, *id est*, *omnia ambit regnum Christi* . *Dios dicitur generorus*, *vel nobilis*. *hinc diuos vocabant antiqui suos imperatores*, *id est*, *caelestes* . *V. A.* 91. exitum = *occasum* . *Vat.A.* 93. tyrannus = *Herodes*. *Vat.A.* 94. principem = *inuasorem*, *vt pu-*

COMMENTARIVS.

83. In Mar. erat *tonanti*, sed recte aliena manu factum *Tonantis*. Gold. etiam, et Wid. ad oram *tonanti* . In Vat. I. est *tonanti*, sed videtur fuisse *Tonantis* .

85. Perstat in eadem sententia, *heredem* vnicum summo Patri dixit filium hominem, et deum, nunc appellat *testes*, *signatores*, et *testatorem*. Pater est *testator*: testamentum nouum, et sempiternum est euangelium. Prophetae *testes*, et *obsignatores*, siue notarii diuinarum promissionum.

86. Alii scribunt *hisdem*, alii *isdem*, alii *iisdem* . Non obest haec varietas versui.

87. In Hymn. Thom. *pater* pro *sator* .

88. In Hymn. Thomas. perperam *Ipsum audire*, *et cernere* . Mendose etiam Egm., et Palat. *audire regnum* pro *adire regnum*. Nebrissa *cernere* interpretatur *discernere*, *et iudicare*: cui Chamillardus astipulatur, *tenere*, *et exercere regnum*, et Teolius, qui nihilominus innuit, aliam interpretationem adhiberi a Perizonio ad Sanctii Mineruam lib. IV. c. XV. Prudentius de hereditate loquens verba iurisperitorum, immo latinorum adhibet *adire*, et *cernere* . Passim apud Ciceronem, et optimos alios auctores *cernere hereditatem* pro *possidere* . Ignoratio huius significationis ansam errandi praebuit excriptoribus, et quum *cernere* acciperent pro *videre*, scripserunt *Audire regnum*, *et cernere*, et inde *Audire ipsum*, *et cernere* . Paulus Leopardus lib. I. emend. cap. XV. hac voce *cernere* eleganter vsum poetam nostrum monet, *vbi perperam*, addit, *alter interpretum cernere valere putat* DISCERNERE, *et* IVDICARE, *alter* DECERNERE . Prudentius supra hymno X. v. 86. de hominibus ait *Caelestia cernere regna*, non dissimili sensu.

90. Erasmus legit *diua*, sed suspicatur, scriptum fuisse *dia*, vt vere est in nostris; hoc est, *aerea*, *caelestia* .

Qui nomen Israel regat,
Teneatque Dauid regiam.
Exclamat amens nuncio:
Successor instat, pellimur:
Satelles, i, ferrum rape,
Perfunde cunas sanguine.
Mas omnis infans occidat,
Scrutare nutricum sinus,
Interque materna vbera
Ensem cruentet pusio.
Suspecta per Bethlem mihi
Puerperarum est omnium
Fraus, nequa furtim subtrahat
Prolem virilis indolis.
Transfigit ergo carnifex,
Mucrone districto furens,

GLOSSAE VETERES.

tabat. *Vat. A.* 97. nuncio = *nunciatione magorum*. *V.A.* 98. instat = *aliter*, instar. pellimur = *a regno*. *V.A.* 99. i = *vade*, *imperatiuus est*. *Satelles dicitur miles*, *quod satis agat regi obsequendo*. *V.A.* 101. occidat = *moriatur*. *V.A.* 102. scrutare = *vt inde auferas filios*. *V.A.* 104. pusio = *puer*. *Vat. A.* 106. puerperarum = *puellarum pueros parientium*. *V.A.* 108. prolem = *masculam*. *V.A.* 110. districto =

COMMENTARIVS.

98. Herodes, regnum Iesu Christi in aliam partem accipiens, se regno spoliandum propterea existimabat, quia, vt peruulgata docet sententia, *nulla sancta societas*, *nec fides regni est*.

99. Ita habent Alex., Fabr., Ald., Gis. in textu, Put., Thuan., Noms., et vet. cod. ad marg. edit. Weitzianae apud cl. praesulem Reggium. In Egm. abest *i*, scilicet *Satelles*, *ferrum rape*. Sic etiam in Vat. A., sed ob incuriam, nam supra est glossa, *i*, *vade*, *imperatiuus est*. Rat., Mar., Weitz., Gold. a sec. ma., Vat. B. a pri. ma., Erasmus *Ferrum satelles corripe*. Vat. B. a sec. m., Vrb., vnus ex Boheriis, Gold. a sec. man. *Ferrum satelles arripe*. Ceterum omnino male Widm., et Hailsb. *Satelles ferrum corripe*. Vide Apoth. v. 37. *i*, *scriba*, *tripictis - Digere versiculis*. Et hymn. XIV. Perist. vers. 65. *i*, *stringe ferrum miles*. In Vat. Q. mendum est *Satelles ferrum rapere*. In Nebr. fortasse mendum est *Satelles in ferrum rape*.

104. Egm. mendose *cruentem*,

106. Abest *est* a Vatt. A., I., Q., Gold.

107. Intellige *nequa puerpera*.

110. Heinsius contra fidem librorum opinatur *destricto*, non *districto*. Verum apud Caesarem, et Horatium eodem modo legitur *gladium distringere*, *ensis districtus*. In Alex., Vatt. I., Q. *districto*.

Effusa nuper corpora,
Animasque rimatur nouas.
Locum minutis artubus
Vix interemptor inuenit,
Quo plaga descendat patens,
Iuguloque maior pugio est.
O barbarum spectaculum!
Illisa ceruix cautibus
Spargit cerebrum lacteum,
Oculosque per vulnus vomit.
Aut in profundum palpitans
Mersatur infans gurgitem,
Cui subter arctis faucibus
Singultat vnda, et halitus.
Saluete, flores martyrum,
Quos lucis ipso in limine

GLOSSAE VETERES.

nudato. *V.A.* 112. animas = *vitas*. rimatur = *inuestigat*. *V. A.* 116. iugulo = *collo*. pugio = *mucro*, *gladius*, *pugio dicitur a pugno*. *V.A.* 120. vomit = *egerit*. *V.A.* 121. palpitans = *moriens*. *diuersa mortium describit genera*. *V.A.* 124. halitus = *spiritus*. *V.A.* 125. flores = *primitiae*. *V.A.*

COMMENTARIVS.

112. Egm. male *rimantur*.

115. Weitz. cum Hails. scribit *discendat*. In Eg., et Palat. *discedat*. Vera lectio *descendat*. Ouidius, Statius, Claudianus, aliique simili phrasi vsi sunt. Burmanno t.I. Anthol. p.535. rectius videtur *discedat*, quia plaga *discedere*, ferrum *descendere* dicitur. At *quo* petit *descendat*.

116. *Quum pugio*, ait Erasmus, *sit gladiolus breuior*, *tamen iugulo maior*. *Est autem epiphonema rei narratae*.

123. Aldi erratum *arcis* pro *arctis*.

124. Erasmus habet *singultit*, ceteri *singultat*, quo verbo Virgilius, Statius, aliique vtuntur. Hoc mortis genus a pictoribus, et scriptoribus, qui graphice Innocentium martyrum stragem describunt, praetermitti solet; nempe quod pueri aquis fuerint suffocati. Id satis verisimile esse arbitror.

126. In horis ad vsum dioecesis lugdun. edit. an. 1778., vt concursus vocalium vitaretur, ita haec stropha est reformata: *Saluete*, *flores martyrum* - *In lucis ipso limine* - *Quos saeuus ensis messuit*; - *Ceu turbo nascentes rosas*. Cur non potius versus transpositi sunt? *Saluete*, *flores martyrum*, - *Quos saeuus ensis messuit* - *In lucis ipso lumine*, - *Ceu turbo nascentes rosas*. Aliae ineptae traiectiones versuum reformatori eius breuiarii placuerunt: vt in nota illa clausula, *Iesu*, *tibi sit gloria*, - *Qui natus es de Virgine*. Transposuit: *Qui natus es de Virgine*, - *Iesu*, *tibi sit gloria*. Vide-

Christi insecutor sustulit,
Ceu turbo nascentes rosas.
Vos prima Christi victima,
Grex immolatorum tener,
Aram ante ipsam simplices
Palma, et coronis luditis.
Quid proficit tantum nefas?
Quid crimen Herodem iuuat?
Vnus tot inter funera
Impune Christus tollitur,
Inter coaeui sanguinis
Fluenta solus integer:

GLOSSAE VETERES.

128. turbo = *aufert. Vat. A.* 131. aram ante ipsam = *ara passio est Christi. ante aram Christi dicitur, quia ante passionem Christi occisi sunt. Vnde de aliis dicitur; Vidi sub altare animas occisorum, id est, per passionem Christi. V.A.* 138. integer =

COMMENTARIVS.

tur legisse Augustinus Prudentium. Ita habet ille serm.220. App.: *Quos Herodis impietas lactentes matrum vberibus abstraxit, qui iure dicuntur martyrum flores, quos in medio frigore infidelitatis exortos, velut primas erumpentes ecclesiae gemmas, quaedam persecutionis pruina decoxit.*

128. Statius III. Silu. III.; *Qualia pallentes declinant lilia culmos, Pubentesque rosae primos moriuntur ad austros.*

131. Ita habent Ald., Sich., Weitz., Heins. cum suis, nostri codd., etiam Alex., Vatt. I., Q., Hymn. Thom., Widm., Hailsbr., Gold. Sed Erasmus, et cum eo Giselinus *aram ante cuius*. Fabricius vero legit *aram ante et ipsam*; Egm *aram ante ipsam et*. Torrentius, et Cauchius *aram sub ipsam* ex Apocalypsis simili phrasi cap. VI. v. 9.; quam lectionem praeferrem, si codd. mss. suffragarentur. Non dubium est, quin prima sit proba lectio, non eliso *e* in *ante*, quod interdum consueuit Prudentius. Heinsius, Cellarius, et Teolius aiunt, esse *synaloepham*, ego vero *dialoepham*, sine *hiatum* voco, quum non absorbetur vocalis, *synaloepham* vero, quum absorbetur.

132. Alex. non male *corona*.

133. Ald., Gis., et nostri *quid*. Egm. *qui*. Heinsius cum Put., Ambr., Thuan., Rott., Boh. priori, et Cauchii libris *quo*. Teolius in Vatt. duobus reperit *quid*, cum aliis duobus, et Heinsio legit *quo*. Allegat Erasmum, et Weitzium pro *qui*: alios fortasse voluit nominare, nam mihi *quid* Weitzius, et apud Weitzium Erasmus. Rat., Prag., et Gis. ad oram *profuit* pro *proficit*. Sententia eadem est, nihil aduersus dei consilia homines proficere, vnum Iesum inter tot funera, e manibus quaerentium eum, eripi.

136. Post hanc stropham nihil aliud huius hymni extat in codice Marietti. Sed statim sequitur *De opusculis Prudentii*, vt in Vat. B.

137. Sanguis Innocentium Christo *coaeuus* erat. S. Hieronymus vtitur hoc vocabulo, non Cicero, vt aliqui putarunt qui legerunt *coaeuus* pro *coquus*.

Ferrum, quod orbabat nurus,
Partus fefellit virginis.
Sic stulta Pharaonis mali
Edicta quondam fugerat,
Christi figuram praeferens
Moses, receptor ciuium.
Cautum, et statutum ius erat,
Quo non liceret matribus,
Quum pondus alui absoluerent,
Puerile pignus tollere.
Mens obstetricis sedulae,
Pie in tyrannum contumax,
Ad spem potentis gloriae
Furata seruat paruulum.
Quem mox sacerdotem sibi

GLOSSAE VETERES.

illaesus. *Vat. A.* 139. orbabat = *orbas faciebat*. *V. A.* 140. partus = *filius*. *V. A.* 141. Pharaonis = *Pharao dissipans interpretatur*. *V. A.* 144. receptor = *liberator*, *quia recepit eosdem de seruitute*. *V. A* 145. cautum = *firmum*. *cauo cauis est confirmo. inde cautum*, *et cautio*. *et facit praeteritum coeui*. *Ceuo ceui indicatiuo modo est crisso, id est, clunem moueo. V. A.* 148. tollere = *nutrire*, *educare*. *V. A.* 150. contumax = *superba*, *quia ipsa superbia pietas fuit. V. A.* 153. sacerdotem = *leuitam. V. A*

COMMENTARIVS.

139. *Nurus* pro vxoribus Martialis lib. IV. epigr. LXXV. *Atque inter latias gloria prima nurus*. Poetae feminas, siue sponsas nonnunquam vocant *nurus*.

142. Put. a sec. m. *quadam* pro *quondam fugerat*.

144. *Receptor* restitutor, liberator, Eutropius, Tacitus, alii. Historiam hanc lege Exodi cap. II. In Vat. B., et Rat. semper legitur *Moyses* pro *Moses*.

145. Ald., Gis. in textu, Vrb., Vat. Q., Weitz. *iusserat*. Gifanius ex veteri libro restituit *ius erat* in collectan. Lucr. verbo *iussa*: quod arripuit Heinsius cum Put., Ambr., et Rotten. Idem notauerat Giselinus ad marginem. Cauchius coniecerat. *Cautus statuto iusserat*. Alicubi extat mendose *statum* pro *statutum*.

146. Egm., et Pal., *qui* pro *quo*, vt ante *qui proficit*.

147. Ald. error est *absolueret*.

148. Cauchius contra auctoritatem codd. corrigit *virile*. Recte *puerile* a *puero*. *Tollere* est educare.

149. Prag., et Widm. *sedula*

153. Moyses *sacerdos* laxiori significatione, vt ante Helias, et Dauid. Prudentio sacerdos dicitur, qui res diuinas tractat, disserit, praenunciat, concinit. Hac ratione poetae sacerdotes Phoebi, philosophi naturae vocantur. Propertius III. eleg. I. *Primus ego ingredior puro de fonte*

Assumpsit orbis conditor,
Per quem notatam saxeis
Legem tabellis traderet.
Licetne Christum noscere
Tanti per exemplum viri?
Dux ille, caeso Aegyptio,
Absoluit Israel iugo.
At nos, subactos iugiter
Erroris imperio graui,
Dux noster, hoste saucio,
Mortis tenebris liberat.
Hic expiatam fluctibus
Plebem marino in transitu
Repurgat vndis dulcibus,
Lucis columnam praeferens.

GLOSSAE VETERES.

155. notatam = *descriptam*. *Vat.A.* 158. per exemplum viri = *per figuram Moysis*. *V.A.* 159. dux ille = *Moyses*. *V.A.* 161. nos = *allegorizat, quid significauerit Moyses*. *V.A.* 163. dux etc. = *Christus, diabolo vulnerato*. *V.A.* 165. expiatam = *a Moyse*. *Vat.A.* 167. repurgat = *iterum purgat.* vndis = *Iordanis*. *V.A.* 168. lucis = *ignis*.

COMMENTARIVS.

sacerdos. Lactantius cap. II. lib. v. Instit. meminit cuiusdam, qui *antistitem se philosophiae profitebatur*. Prudentius vocabulum *praesulis*, quod etiam sacerdotum proprium erat, pro duce accipit. Vide hymn. XI. v. 115., et hymn. 5. v. 83., vbi idem Moyses *praesul iustitiae* appellatur.

155. Exodi cap. XXXI., et XXXII.

159. Ibid. cap. II. Vat. B. *ipse* pro *ille*.

161. Egm. *ad*; lege *at*.

165. Exodi cap. XIII., et XXXIII. Nota, quod *hic* est Iesus, cuius figura est Moyses. Poeta figuram, et id, quod figura indicatur, simul enarrat. Nebrissensis. *Hic sc. Moyses, qui populum per mare rubrum traiecit: per quod significabatur baptisma Christi, quod in dulcibus Iordanis aquis est postea consecratum*. Cellarius id non intellexit. *Nebrissensis ad Iordanem refert, per quem populus traductus fuit: at non Iosue, sed Moysis hic facta narrantur. Vnde* MALIM *ad dulcem aquam in Horeb Exod.* XVII. *referri*. Cellarius a Teolio corripitur. *Haec*, inquit, *sinistre Cellarius accipiens, interpretem hunc reprehendit, quod contra historiae veritatem dixerit. Moysen per Iordanem traiecisse populum, quod ille nunquam somniauit*. Mihi Cellarius non videtur eum errorem Nebrissensi obiecisse: nam Cellarius notam apponit versui 167. *Repurgat vndis dulcibus*, quod de Moyse explicat Cellarius, Nebrissensis de Christo.

Hic proeliante exercitu,
Pansis in altum brachiis,
Sublimis Amalech premit,
Crucis quod instar tunc fuit.
Hic nempe IESVS verior,
Qui longa post dispendia
Victor suis tribulibus
Promissa soluit iugera:
Qui ter quaternas denique
Refluentis amnis alueo
Fundauit, et fixit petras,

GLOSSAE VETERES.

V.A.169.hic=*Moyses contra Amalech.V.A.* 173. verior= *quam Moyses. Vat.A.* 174. dispendia=*pericula* XL. *annorum.V.A.* 176. iugera = *terram promissionis. V.A.*178. refluentis = *iterum fluentis*, *iam fluere incipientis*. alueo = *in medio Iordanis*. *V.A.*

COMMENTARIVS.

170. Ald., Weitz., Heinsius cum vetustioribus suis, nostri *pansis*. Sic restituerat Gifanius ex veteribus membranis verbo *dispansus* Ind. Lucr., vt in Psychom. *Cornibus oppansis*, et Praefat. lib. I. contra Symmach. *Vix panso poterat currere carbaso*, et *retunsis* in Romano pro *retusis*.

171. Mar. *sublimem* mendose.

172. Lege Exodi caput XVII., et SS. Patres, interpretesque, hanc historiam enarrantes.

173. *Iesus* est saluator, et hoc ipsum significat *Iosue*, quocum nunc confert Iesum. Vt enim Iosue in terram promissionis tribus Israelis duxit, sic Iesus genus hũmanum, a captiuitate daemonis liberatum, in patriam caelestem inuexit. Christus igitur est verior Iesus, quam Iosue. Iso, Cham., Cellar., Teol. exponunt *Iosue est verior Iesus*, *seu saluator*, *quam Moyses*. Non placet. Vide not. v. 165., et 177.

177. Erasmus legit *qui ter quaternis*, et infra v. 179. *petris*, quod ad oram Giselinus annotauit: sed recte procedit sensus sine correctione mss. codicum: *fundauit duodecim petras*, *stemmata Apostolorum* per epexegesin Prudentio familiarem, hoc est, petras, quae sunt stemmata. Alludit poeta ad cap. III. et IV. Iosue, vbi narratur, Iordanem conuersum fuisse retrorsum, vt iter Israelitis pateret; et Iosue iussisse, duodecim viros singulos e singulis tribubus eligi, qui rursus Iordanem ingressi, ex alueo singuli singulos lapides tollerent, vt ad posterorum memoriam reponerentur, et alios quoque duodecim lapides posuisse Iosue in medio alueo, vbi steterunt sacerdotes, qui portabant arcam foederis. Duodecim apostolos in his duodecim viris, et lapidibus allegorice poeta agnoscit, vt Tertullianus lib. IV. contra Marc. cap. XIII. *Totidem enim apostoli portendebantur* .... *lapides solidi fide*, *quos de lauacro Iordanis* IESVS VERVS *elegit etc.* Cellarius duodecim lapides *in ripa Iordanis* positos interpretatur. Teolius non videtur alios agnoscere lapides, nisi eos, qui *in medio Iordanis alueo* positi sunt. Iosue loc. cit. et hos poni iussit, et alios *in loco castrorum*.

179. Prag. *fecit petras* minus bene.

Apostolorum stemmata.
Iure ergo se Iudae ducem
Vidisse, testantur Magi,
Quum facta priscorum ducum
Christi figuram pinxerint.
Hic rex priorum iudicum,
Rexere qui Iacob genus,
Dominaeque rex ecclesiae,
Templi et nouelli, et pristini.
Hunc posteri Ephraim colunt,

GLOSSAE VETERES.

180. stemmata = *ordines*. *V. A.* 181. ducem = *regem*. *V.A.* 183. facta = *operata*. *V.A.* 184. pinxerint = *finxerint*, *adumbrauerint*. *Vat.A.* 188. pristini = *antiqui templi iudaeorum*. *V. A.* 189. posteri = *filii*. Effrem = *id est*, *Effraim*, *et interpretatur*

COMMENTARIVS.

180. Quid sit *stemma*, dictum est supra hymno VII. vers. 81. Hic etiam esset locus suspicandi, legendum *schemata*, hoc est, *figuras*.

181. Vat. B., et Rat. *Iudaeae*. non patitur carmen.

182. Magi non viderunt ducem Iudae in stella, sed stellam, eum indicantem. Vide supra notam v. 28. Ex ratione, quae subiicitur, amplius id liquet. Argumentum enim petitur ex factis priscorum ducum Israel, quae, vt multi opinantur, Magos non latebant.

183. Egm. perperam *fracta* pro *facta*.

184. In Egm., et Pal. *Christo figuram finxerint*. Erasmus, Thuan., Noms., Boherianus prior, Gis. ad oram, Teol. *Christi figuram finxerint*. Ald., Weitz., Gis. in textu, Heins., Vat. B., Mar., et alii *pinxerint*. In Vat. A. *finxerint*, supra aliter *pinxerint*.

185. Vat. B., et Prag. contra metri rationem *priscorum* pro *priorum*. In Vat. I. *priorum* videtur factum ex *primorum*, quod cum carmine non cohaerebat. Metro etiam aduersatur Put. *Hic rex prior est iudicum*: alioquin poterat id sustineri, vt ante v. 77. *sola magnarum vrbium maior Bethlem*. Heinsius ex hoc errore existimat, a manu Prudentii fuisse *Hic rex priorum est iudicum*. At vero quum Heinsius saepissime epexegesin in Prudentio tueatur, non est, cur hanc reiiciat, stabilitam ab Aldo, Weitzio, Giselino cum Vat. A., Mar., multisque aliis codicibus. nullum enim dissentientem Heinsius protulit.

186. Vat. B. *domus*, correctum *genus*.

187. Cauchius in suis inuenerat *nostraeque*, ipse malebat *geminaeque*. Nostri, et Heinsiani cum editis *dominaeque*.

188. Ambr., Rat., Hails., Palat. *templi nouelli* sine *et*. Ceteri *templi et nouelli*. Gis. ad marg *templi nouelli*, *ac pristini*. Ecclesia a Christo fundata *templum nouellum* est, vt supra hymn. XI. v. 59. dixit *nouellum seculum*. Templum Salomonis templum est pristinum, templi nouelli figura. Templum etiam post captiuitatem restitutum nomine *templi pristini* comprehenditur.

189. Erasmus, Nebr., Gis., Fabr. *Ephraim*, vt graeci loquuntur. Heinsius cum vetustioribus suis, et Ald. cum aliis *Effrem*, vt sit *sinaloepha*, inquit Heinsius; potius *dialoepha*, vt alibi dixi. Egm. scribit *Efrem*.

Hunc

Hunc sancta Manasse domus,
Omnesque suscipiunt tribus,
Bis sena fratrum semina.
Quin et propago degener,
Ritum secuta inconditum,
Quaecumque dirum feruidis
Baal caminis coxerat:
Fumosa auorum numina,
Saxum, metallum, stipitem,
Rasum, dolatum, sectile,
In Christi honorem deserit.
Gaudete, quidquid gentium est,
Iudaea, Roma, et Graecia,

GLOSSAE VETERES.

frugifer. *Vat.A.* 190. Manasse = *Manasse obliuio interpretatur. Significat autem populum gentium, cui dicitur: Obliuiscere populum tuum*. *V.A.* 193. degener = *ignobilis. degener dicitur, quia non sequitur nobilitatem patrum, et parentum*. *V.A.* 196. coxerat = *formauerat*. *Vat.A.* 198. stipitem = *lignum*. *V.A.* 199. rasum etc. = *tribus modis omnis forma lignorum componitur, radendo, dolando, secando*. *Vat.A.* 202. Iudaea = *propter legem*. Roma = *propter principatum*. Graecia = *propter sa-*

COMMENTARIVS.

190. Heinsius mauult *Manassae*, quam *Manasse*. Sic etiam Giselinus. Ald. *Manasse*, nec discrepant nostri; idemque placuit Weitzio cum Widm., et Gold.

191. Ald., Nebr., Gis. in textu, Heins. *suspiciunt*. Vatt. A., et B., Prag., Rat., Weitz. cum Widm., et Gold. *suscipiunt*. Quod verbum petitum videtur ex cap. I. Ioan. v. 11., et 12. *Et sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem etc.*

193. Vat. B. *qui et*; sed correctum *quin et*. Supra non solum tribum Iuda, sed etiam omnes alias deum colere asseruit: nunc idem de gentibus confirmat. *Degener propago* sunt, qui neque a patriarchis ortum ducunt, et ad idolorum cultum se conuerterunt.

194. Prag. *ritum incognitum* minus bene.

195. Ald., Egm., Pal., Hails., Vat. A., et Rat. *durum*, Vat. B., Erasmus, Weit., Gisel., et Heinsius *dirum*.

196. Aldus *coxerant*. *Baal* pro quouis idolo ponitur.

197. *Fumosa* ob antiquitatem, vt *fumosae imagines* apud Ciceronem. Nam de fabrorum officinis nihil est, quare cogitemus in *saxo*, et *stipite*.

198. Mendum est Vat. A. *stipem*.

199. Vatt. A., I., et Weitz. *sectilem*. Numen *sectile* cum reliquis intelligo. neque *sectile* refertur ad *stipitem*, sed ad *saxum*. *Tres* (inquit Erasmus) *materias refert deorum, lapidem, aes, lignum. Opificium item triplex: metallum raditur lima, saxum secatur, lignum dolatur.*

Aegypte, Thrax, Persa, Scytha:
Rex vnus omnes possidet.
Laudate vestrum principem,
Omnes, beati, ac perditi,
Viui, imbecilli, ac mortui:
Iam nemo posthac mortuus.

GLOSSAE VETERES.

pientiam.V.A. 206. perditi =*peccatores.V.A.* 207.viui= *sani* . imbecilli = *infirmi. V.A.*

COMMENTARIVS.

203. Gisel. *Persa, et Scytha*. Alii *Persa, Scytha*, quia vltima in Persa producitur ob *sc.* dictionis sequentis. In orthographia variant codices, *Scitha*, *Schita*, *Scyta*, *Scytha*. Ald. mendose *Scythia*; Vatt. A., et B. minus bene *Scytae*. Vrb. *Persa, et Scythia*.

205. Inuitat omne hominum genus ad laudandum deum, scilicet eos, quos aduersa premit fortuna, et qui prospera vtuntur, qui bene valent, qui imbecilli sunt, qui iam mortui. Haec quidem communis est interpretatio. Nihil tamen prohibet, quominus ad mores referas, vt omnes, qui bonis moribus, qui perditis sunt, inuitentur ad laudes Christo concinendas, sed ita vt *nemo posthac mortuus* sit, sed omnes ad bonam frugem conuersi, vita, quam offert Christus, gaudeant.

208. Canit ecclesia, Iesum Christum mortem moriendo destruxisse: quo sensu *nemo iam mortuus est*.

In cod. Vat. B. post hunc hymnum sequitur *Incipit de opusculis*, *Patri deo immolat, per trochaeum, et trimetrum endecasyllabum*. In cod. Ratisbonensi *Finit Cathemerinων Prudentii Clementis*.

INCIPIT LIBER

ΑΠΟΘΕΩΣΙΣ

PRAEFATIO.

EST tria summa deus, trinum specimen, vigor vnus.

GLOSSAE VETERES.

v. I. summa = *principalia, principia*. specimen = *diuisio personarum*. vigor = *virtus*. *I.*

COMMENTARIVS.

Titulus apud Aldum est *Aurelii Prudentii Clementis V. C. Apotheosis. Hymnus de Trinitate*: quae etiam in Egm. est inscriptio huius praefationis. In Vat. A. *Liber de Trinitate*. cetera desunt. Giselinus *Apotheosis. Praefatio*. et ad marg. *Trinitatis confessio*. Weitzius *Incipit Apotheosis, id est, de diuinitate*. Vat. B., et Mar. *Incipit liber Apotheosis* cum explicatione, *id est, de diuinitate*, quam ab auctore non esse iudico. Sed in Mariet. liber hic ponitur post Dittochaeum. In Alex., et Aldo statim post hymnum Epiphaniae succedit *Apotheosis*. Vide in Proleg. diuersum ordinem operum cap. III. IV., et V. De hoc titulo Barthius lib. XLI. cap. XXIV. *Prudentii is liber, qui graeco titulo Apotheosis inscribitur, nequaquam* DE DIVINITATE *est inscribendus: non enim disputat, an sit, vel quae sit diuinitas. Sed scopus auctoris egregii est demonstrare diuinitatem Christi, quod is diuino honore colendus sit, nec dispar Patri, licet humana natura deitate recepta sit, quae vera est apotheosis. Neque ego plane improbo, immo prope est plane, vt probem, veteris nostri codicis heluetici interpretationem* DE DIVATIONE: *quae licet expressa sic non sit, nam de diuinatione praeferunt membranae, tamen antiquitus ita conceptam fuisse auguror. Respondet enim diuatio apotheosi, vt referre inter deos aliud latinum vocabulum, vnum quidem, non habet*. Ioseph Rodriguez de Gastro, qui in Bibl. Hisp. ait, librum Apotheosis inscribendum esse *de diuinatione*, si fides Barthio sit adhibenda, fortasse dicere voluit *de diuatione*. hoc enim pugnat Barthius. Emmanuel Riscus tomo XXXI. Hisp. Sacr. aduertit, apotheosis vocabulum non esse stricto sensu accipiendum pro relatione inter diuos, quum Prudentii scopus sit agere de diuinitate Christi. Vat. A. ante praefationem primam apotheoseos aliter videtur hoc vocabulum interpretari: *quomodo*, inquit, *homines in diuinitatem transferuntur*. Facile assentiar, Prudentium composuisse hunc, et sequentem librum, vt errorem Priscillianistarum, qui altas radices in Hispania egerat, funditus euerteret. Sed non propterea negandum est, veteres errores, ab aliis iam confutatos, a Prudentio data opera impugnari: immo ab eo Sabellium, Marcionem, Manichaeum nominatim refelli censeo, Priscilliano nunquam nominato, vt ostenderet, quibus auctoribus illae haereses iam olim erupissent, aut fuissent propagatae. Itaque non bene quidam hac ratione coniicit, lemmata librorum non esse a Prudentio, quia is Priscillianistas praesertim oppugnat. Vide not. ad titulum Apotheoseos.

1. In Trinitate sunt *tria summa*. S. Augustinus in Append. de diuersis Serm. XXX. *Sancta trinitas vnus, et solus, in substantia solus, in personis tria*. Et lib. VI. de Trin. cap. IV. *Haec tria simul vnus deus*...

Corde Patris genita est Sapientia, Filius ipse est:
Sanctus ab aeterno subsistit Spiritus ore.
Tempore nec senior Pater est, nec numine maior:
Nam sapiens retro semper deus edidit ex se,
Per quod semper erat gignenda ad secula, Verbum.
Edere sed Verbum Patris est, at cetera Verbi,
Assumptum gestare hominem, reparare peremptum;

GLOSSAE VETERES.

5. retro = *sine initio*, *id est*, *ante seculum*, *in perpetuum*. *I.* 7. edere = *gignere*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

Rursus non esse tria quaedam, non poterat dicere (humana inopia loquendi,) *quod Sabellius quia dixit, in haeresin lapsus est*. Et lib. VI. de Trinitate cap. IV. *Sunt illa tria deus vnus*. Scilicet, vt loquuntur theologi, *tria indiuidua*. Trinitas etiam personarum non incongruenter per *trinum specimen* significatur, eo sensu, quo graeci tres characteres dicunt. S. Athanasius in quaest. sec. quaest. VII. *Tres personas confiteor, tres subsistentias, tria propria, tria indiuidua, tres characteres*. His apprime consonat concilium constantinopolitanum IV. actione X. *Vnum quidem, et singularem deum secundum rationem substantiae, trinum autem, vel tria, si eum secundum rationem personarum praedicamus*. Plures similes locutiones ex Patribus exponit Petauius tom. II. lib. VIII. cap. IX., quarum omnium eo redit ratio, vt pluralis numerus significet, personas singulas qualitatibus illis, si ita loqui fas est, affectas esse, quae tamen diuisae non sunt ita, vt sua cuique propria suppetat, a qua denominantur, sed vt vna, et indiuidua sit in tribus, quemadmodum et essentia. Hincmarus *De non trina deitate* non probabat *trinum specimen*; *Arator trinam potestatem, et Prudentius trinam pietatem dicunt metri necessitate .... idem Prudentius fortasse metri lege coactus ad demonstrandum tres personas vnius substantiae alibi scribit, dicens: Est tria summa deus, trinum specimen, vigor vnus. Sed quoniam vt Priscianus dicit, a specie deducitur specimen, in deo trinum specimen catholice non potest dici, vt Augustinus in libro* VII. *de Trinitate dicit, quia non sunt tres species vnius essentiae Pater, et Filius, et Spiritus sanctus*. At oportuit, Hincmarum haec distinxisse; aliud est enim dicere *tres species*, aliud *trinum specimen*; sicut non est idem *trina deitas*, ac *tres dii*. Marius Victor lib. I. dixit *Virtus trina deus*. Neque in Augustino quidquam reperio, quod Hincmari causae vllo modo faueat. Dudo Decanus S. Quintini lib. III. de mor. Norman. p. 102. versum hunc a Prudentio mutuatus est: *Qui tria summa manet, trinum specimen, vigor vnus*.

2. Post *genita* abest *est* a Pragen. Giselinus in vtraque editione omisit *est* post *Filius ipse*, neque Heinsius quidquam annotauit, quamuis ediderit *ipse est*. Saepe poeta id exprimit, Filium *corde* Patris genitum.

3. De processione Spiritus sancti vide hymnum VI. Cath.

4. Vat. B., Vrb., Mar., Vat. I., Rat. a pr. ma. *nomine*. Ald., et alii editi *numine* cum Alex., et Widm. a pr. m.

5. Aeterna Verbi generatio clarissime hic explicatur. Vide hymn. Cath. XI.

6. Vat. A., et Prag *semper erant* mendose. S. Cyrillus Alexandrinus in Thesaur. assert. V. plura in hanc sententiam congerit, probans, Patrem non extitisse ante Filium, tametsi ingenitus sit.

8. Theologis nonnullis displicet haec locutio *assumere*, aut *suscipere hominem*

Conciliare Patri, dextraque in sede locare.
Spiritus ista dei complet: deus ipse fideles
In populos charisma suum diffundere promptus,
Et Patris, et Christi virtutem in corpora transfert.

EST vera secta? te, magister, consulo:
Rectamne seruamus fidem?
An viperina non cauemus dogmata?
Et nescientes labimur?
Arctam salutis vix viam discernere est
Inter reflexas semitas.

GLOSSAE VETERES.

11. populos = *Domini*. charisma = *gratiam, vel donum*. promptus = *paratus*. *Iso*. 12. corpora = *scilicet fidelium*. *I*. *v*. 1. secta = *electio* *I*. 3. cauemus = *vitamus*. *Iso*. 5. vix = *difficile*. *Iso*. 6. reflexas = *tortuosas*. *I*.

COMMENTARIVS.

de Verbi incarnatione. Eam adhibet concilium tolet. IV. can. I. *Vnus de sancta trinitate anima, et carne perfectum suscipiens hominem*. Vide v. 779. Apoth. In Chamill. mendum est *peremptu*.

10. Codex Bononiensis *fidelis* minus bene.

11. Primam in *charisma* etiam produxit Fortunatus lib. IV. de S. Martino.

12. Prag. *corpore*, Wid. supra *tempora*. Alii recte *corpora*. Notat Chamillardus, Prudentium, contra haereticos disputaturum, sapienter praefationis loco posuisse catholicae fidei professionem, vt siquid forte fidei contrarium ipsi excideret, non sponte factum constaret. Equidem in his paucis versibus indicatum video a poeta, quidquid in Apotheosi fusius explicatur.

Vat. A. titulum huic secundae parti praefationis affigit *Prudentii liber* I. *Apotheosis*. Vat. B., et Mar. nullum praeferunt titulum. Ald. *Hymnus in infideles*, quod Weitzius arripuit; plerique habent *Alia praefatio*. Neque ego hanc inscriptionem respuo, quamuis teneam, vnicam esse praefationem, cuius prima pars hexametris, altera alio metro constet. In Paulino, aliisque cernere licet vnum, idemque poema diuersis carminum generibus compactum. Quaerit Prudentius in hac secunda praefationis parte *Est vera secta?* id est, Estne vera haec fidei regula, quam superioribus proximis versibus tradidi?

1. Giselinus margini apposuit *Infidelium reprehensio*, fortasse vt indicaret aliorum inscriptionem *Hymnus in Infideles*.

3. Vat A. *seruamus* pro *cauemus* contra carmen, et sensum. Horatius lib. I. oda VIII., *Cur oliuum sanguine viperino cautius vitat*. Sunt autem haereses viperinae, quia et nocent, vt viperae, et latenter serpunt, vt serpentes.

4. Vatt. A., B., I., Vrb., Mar., Prag., Rat., Gis., Weitz. *nescienter*. Heinsius cum suis vetustioribus, praeterea Ald. cum Egm., Pal. *nescientes*, quod et latinius, et gratius est. Adhaeret Bonon., et Alex.

5. Thuan., et Alex. *distinguere* pro *discernere*. Bonon. male *viam vix*.

Tam multa surgunt perfidorum compita,
Tortis polita erroribus,
Obliqua sese conferunt diuortia
Hinc inde textis orbitis:
Quas siquis errans, ac vagus sectabitur,
Rectum relinquens tramitem:
Scrobis latentis pronus in foueam ruet,
Quam fodit hostilis manus:
Manus latronum, quae viantes obsidet,
Iter sequentes deuium.
Quid non libido mentis humanae struat?
Quid non malorum pruriat?
Statum lacessunt omnipollentis dei
Calumniosis litibus:

GLOSSAE VETERES.

7. perfidorum = *haereticorum* . *I. Vat. A.* 8. polita = *trita* . *I.* 9. obliqua = *scilicet tam* . diuortia = *dicta a diuertendo, id est, separationes viarum*. *I.* 10. orbitis = *vestigiis viarum* . *I.* 17. libido = *delectatio* . *I.* 18. pruriat = *curiositatis vitio tentet* . *Iso.*

COMMENTARIVS.

7. Veteres codices Vatt A., et B., Mar., Prag., Rat. scribunt *competa* . Vulg. *compita* . Salmasius Plinian. Exercit. ad cap. XVII. p. 212. notat, in antiquissimis membranis Prudentii semper scribi *competum*; sunt autem *competa* loca, vbi multae competunt, et concurrunt viae, aut semitae. Veteres saepe *e* in *i* vertebant, et *compito*, *pertisus*, *distisus* dicebant. Hinc fluxit *compitum* pro *competum*.

9. In Vat. A. *Oblica*, quod recenti manu correctum est *obliqua* . Vat. B., Put., Thuan., Rotten., Prag. *conserunt* . Ald., Gis., Fabr., Weitz. cum Mar., Vat. A., aliisque *conferunt* . Heinsius amplexus est *conserunt*, cui Vatt. codd. astipulari ait Teolius, neque debuisse Cellarium quidquam immutare. Torrentius ex suis notarat *Obliqua qua se* . Discrepant alii, excepto Fabricio.

11. Rott., et Cauchius ex suis membranis *quae siquis errans*, scilicet, *quae diuortia* . Ceteri *quas siquis errans*, sc. *semitas*, vt vult Heinsius, vel potius *orbitas* .

12. Alex. *linquens* . Metri obstat ratio.

13. Bonon. minus bene *ruit* pro *ruet* . Vat. B., Mar., Rat., Prag. *cadet* . Mar. a sec. m., Vat. A, Alex., Heins., Ald., Gis., Weitz. *ruet*; nullamque varietatem ex suis animaduertit Heinsius.

15. Pro viatoribus *viantes* apud Apuleium, Solinum, aliosque eiusdem classis. S. Ambrosius hymno, *Aeterne rerum conditor* ait, *Nocturna lux viantibus* .

16. Bonon. mendose *iter insequentis* .

19. Prag. renuente metro *omnipotentis* pro *omnipollentis* . De similibus vocabulis vide not. ad hymn. III. Cathem. v. 2.

20. Verbum iurisconsultorum *lites calumniosae*, quarum aperta est iniustitia. Lites, et actiones improbae apud eosdem *calumniae* nuncupantur.

Fidem minutis dissecant ambagibus,
Vt quisque lingua est nequior:
Soluunt, ligantque quaestionum vincula
Per syllogismos plectiles.
Vae captiosis sycophantarum strophis!
Vae versipelli astutiae!
Nodos tenaces recta rumpit regula,
Infesta dissertantibus.
Iccirco mundi stulta delegit deus,

GLOSSAE VETERES.

21. minutis = *subtilibus*. *Mar.* minutis = *dialecticis*, *subtilibus*. ambagibus = *circuitionibus, vel argumentis*. *I.* 24. plectiles = *flexuosos*. *Mar.* syllogismos plectiles = *per insolubiles circumlocutiones*, *vel per contraratiocinationes subtiles*. *Syllogismus est contraratiocinatio*. *I.* 25 captiosis = *deceptibilibus, vel insidiosis.* sycophantarum = *calumniatorum*, *vel falsiloquorum*. *Sycophantas autem hac de causa appellatos dicunt*, *quod quondam iuuenes soliti erant in hortos erumpere*, *ficosque inde furari*. *Quam ob causam lege est constitutum*, *vt*, *qui id fecisset*, *capite truncaretur*. *quam poenam qui persequeretur ob paruula detrimenta*, *sycophanta est appellatus*. strophis = *versutiis*, *vel fraudibus*, *reuersionibus*. *I.* 28. infesta = *grauis*, *vel importuna*. dis-

COMMENTARIVS.

21. Menda Vat. A. *mutis* pro *minutis*.

22. Widm., Bong., Rat., Vat. B., Mar., Bonon., Ald. miro consensu errorem metri admittunt *quisquis*. De voce *quisque* hymno VII. Cath. v. 216. Alicubi abest *est* post *lingua*.

23. In Bonon. desideratur *ligantque*, legitur autem *soluuntque quaestionum*.

24. Paschalis De coronis pag. 58. imitatione graecorum captiosum concludendi genus *syllogismos plectiles* a Prudentio vocari existimat. Dominicus Aulisius lib. II. cap. XXX. *delle Scuole sacre* eleganter *syllogismos plectiles* a Prudentio vocari ait, non quia similes coronis plectilibus, de quibus Plautus, sed quia similes retibus, quod ad officium quidem capiendi pertinet. Aristo Chius apud Laertium, et Stobaeum affirmat, ratiocinationes dialecticorum similes esse telis aranearum, quae artem prae se ferunt, sed nihil tandem prosunt, aut efficiunt.

25. Prag. male *vt* pro *vae*. In editione parmensi hoc, et seq. ver. apponitur interrogationis nota, quae potius admirationis esse debet. Petauius in Prolegomenis ad Theologiam elegantissimos dicit hos versus, quo elogio saepius Prudentium celebrat insignis hic theologus, nec contemnendus poeta. Interpretationem Isonis de *sycophanta* alii reiiciunt, qui *sycophantam* dicunt appellatum fuisse seruum, qui ipse ficos comederat, in alium vero innocentem seruum culpam furti mendaciis, et calumniis coniecerat. Paschalis loc. cit. pag. 35. cap. XI. obseruat, tortuosum, et subdolum genus loquendi dici *strophas*, quia primae coronae *strophia* vocabantur.

26. Vat. A. male *astutia* pro *astutiae*.

28. Bonon. mendose *dissentantibus*. *Dissertator*, et *disserto* apud antiquiores non facile reperitur. Plinius tamen, et Gellius vtuntur nomine *dissertatio*, quamuis variant codices. Cato apud Festum *disserto*.

29. Egm., et Ox. *dilegis*. Pal. male

Vt concidant sophistica,
Deque imbecillis subiugauit fortia,
Simplex vt esset credere.
Lapis ecce nostro fixus offensaculo est,
Impingat in quem vanitas:
Signum cauenti, non cauenti scandalum:
Hunc sternit, illum dirigit.
Dum plura tentat caecus incerto gradu,
Incurrit id, quod obuium est.
Fax sola fidei est praeferenda gressibus,
Vt recta sint vestigia.
Queis in tenebris hostis errantes tamen

GLOSSAE VETERES.

sertantibus = *loquentibus*, *concertantibus*. *I.* 32. credere = *credulitas*, *verbum pro nomine*, *infinitiuus interpretatur per nominatiuum*. *I.* 34. vanitas = *caecitas haereticorum*. *I.* 41. quis = *interrogando*, *illos duos versus pronunciat*. *vel quis*, *pro quibus*. *I.*

COMMENTARIVS.

diligit. Vide hymnum S. Romani v. 609. et I. ad Cor. cap. I. v. 27.

31. Vat. A., et Pal. *neque* pro *deque*, quod sensus postulat. Barthius lib. XVII. cap. XVII. Aduers. multis exemplis confirmat, *de* saepe esse superfluum, neque solum apud Prudentium, Tertullianum, Symposium, Nemesianum, Cyprianum, Alcuinum, aliosque non optimos latinos, sed etiam apud Lucretium, Catullum, et alios eius generis. Saepe etiam *de* significat instrumentum, et haec significatio huic loco congruit.

32. Notauit Teolius, religionem christianam ab Ammiano, ethnico scriptore, in fine lib. XXI. vocari *absolutam*, *et simplicem*.

33. Weitzius cum solo Widm. scripsit *offensaclo*, nihil metri sollicitus. Prag. non bene *offendiculo*. *Lapis fixus* accipi potest pro signo, quod in biuio, aut triuio poni solebat ad iter ostendendum; postea enim *signum* dicitur. Ethnici Terminum, lapidem informem, ac rudem, colebant, qui solus, quum Tarquinius Capitolium facere vellet, cedentibus ceteris diis, mansit; quo respexit Virgilius lib. IX. v. 448. *Capitoli immobile saxum*. Custos finium erat Terminus. Sybilla offensaculo saxeo errores gentium comparauit. Vide Lucae cap. XX. v. 17. ad Rom. cap. IX. v. 32. epist. I. Petri cap. II. v. 8.

34. Error Vat. A. *Impinguat in quem*.

35. Vat. A. *lignum*, supra *signum*. *Scandalum* verbum ecclesiasticum. Hinc *scandalizari* Tertullianus, et Hieronymus, vt alios omittam.

37. Ald. *in certo*, corrige *incerto*.

39. Vat. A. *fax*, pro diuer. script. *lux*. In Palat. mendum puto *pax* pro *fax*.

41. *Quos* (gressus) malebat Cauchius. Sed aliter scripti, vt monet Heinsius: in Bonon. tamen *quos* pro *queis*. Intelligitur autem *quibus in tenebris*. Teolius hunc sensum in Cellario reprobat; et cum interrogationis nota exponit *quis hostis proterit?* Iso vtramque interpretationem indicat.

Pulsat,

Pulsat, trahitque, et proterit:
Qui sparsa ad ipsum commeantum transitum
Frumenta saeuus deuorat:
Qui laeta Christi culta fur interpolat,
Addens auenas aemulas;
Quas de veneni lacte in herbam fertilem
Patitur colonus crescere;
Ne forte culmum fibra inanis spiceum
Simul reuulsa internecet.
Expectat ergo, dum dolosa, et farrea
Feruens coquat maturitas,
Det ventilabro lecta quaeque vt horreis;
Vrat recrementum focis.
Refert sed ipsa nosse, quae messem necant,
Zizaniorum semina.

GLOSSAE VETERES.

43. qui = *nisi ille*.I. 45.interpolat = *intermiscet, vel interseminat*. V.A.*subripiat, vel subnubilet*.Mar.*intermiscet, a polo tractum*. Iso . 46. aemulas = *inimicas . steriles* . I.

48.colonus = *deus.pater* . I. 49. fibra = *radix*. V.A. 51.dolosa = *vitiosa, vel lolia* . farrea= *triticea*.I.vitiosa=*lolia*.farrea= *triticea*. Vat.Q. 55. refert = *prodest, vel opus est*. I.

COMMENTARIVS.

42. In nonnullis Vulg. male *et poterit*.

43. Vide Lucae c.VIII., et Matth.c.XIII. v.25., vbi haec parabola exponitur.

45. Bonon. *interpululat* male. Gis. ad oram *grana* pro *culta*. Barthius lib. XXIV. cap.XLI. *elegantissime* id dictum ait; sed suspicatur, legendum *furtim* pro *fur*. Lectionem codd. praefero.

47. Ald., Weit., Gis. cum plerisque mss. *in herbam fertilem*. Heinsius *in herbam fertiles* (auenas) eleganter dictum putat cum Put., Thuan., Egm. a s. m., et Cauchiano. Bonon. etiam, et Alex. *in herbam fertiles*. Mihi non displicet *in herbam fertilem*. Barthius loc. cit. venustum esse ait, *lac* dicere primum incrementum herbarum: *Quas de veneni lacte*. *Venenum* vocat succum noxium auenarum.

48. In Ald. mendum *colonos*.

49. Ald. *inani*, lege *inanis*.

51. Ald., Weitz., Gis. cum plerisque codd. *dolosa, et farrea*. Heinsiani codd., Alex., et Weitz., Bong., et Wid. supra *vitiosa, et farrea*; Bonon. *vitiosa farrea*. Vtraque haec lectio repugnat legibus non tam grammatices, vt aliquis dixit, quam poetices; illis certe, quas in hoc metro Prudentius seruat. Heinsius olim suspicatus est *otiosa, et farrea*. Nihil est causae, cur lectionem communiter receptam deseramus. Egm. *dolosa*: ad oram *vitiosa*.

53. Prag. *dat* pro *det*. Vatic.B. *de*, sed correctum *det*. Pro *vt horreis* Vat. A. a sec. man. *et horreis*.

55. Egm., Palat., et Vat. A. *negant* minus bene, Vat.Q. male *secant* pro *necant*, vt paulo ante *internecet*. Vat.A. *defert* pro *refert* mendose.

ΑΠΟΘΕΩΣΙΣ.

PLVRIMA sunt, sed pauca loquar, ne dira relatu
Dogmata catholicam maculent male prodita linguam.

GLOSSAE VETERES.

vers. 1. dira relatu = *aspera dictu*. *Iso*. 2. prodita = *prolata*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

Plerique editi, et mss. titulum primum ponunt *Contra haeresin*, *quae Patrem passum affirmat*. Put. *dicit* pro *affirmat*. Aldus *haeresem*, et in secundis curis *Contra haereticos*, *qui Patrem passum affirmant*. Existimo, huiusmodi lemmata non esse ab auctore ascripta: quae desunt in Vat.Q., et aliis. Gis.2.edit.ea praetermisit, et hoc loco ad oram annotauit *Patripassiani*. In codice Florentino Proleg. cap. IV. num. 87. nulla est capitum diuisio, nisi post vers. 952.: *Explicit Apotheosis contra omnes haereses*. *Incipit contra Manichaeos*. Inscriptio carminis est *Apotheosis*, hoc est, *deificatio hominis*: nam ethnici *apotheosin* vocabant, quum hominem aliquem inter deos referebant. Impugnat igitur poeta haereticos errantes in Iesu Christi apotheosi explicanda. Primo capite a v. 1. ad v. 177. refellit Patripassianos, qui vnam tantum in deo personam agnoscentes, Patrem passum affirmabant. Secundo capite a v. 178. ad v. 320. contra Sabellium, et Vnionitas disputat, eos scilicet haereticos, qui cum Patripassianis quidem consentiebant in neganda personarum trinitate, sed ab eis dissentiebant, quod non defenderent, *Patrem esse passum*. Itaque Prudentius hoc loco potissimum demonstrat, Filium distinctam personam esse a Patre, vt colligat, Filium esse incarnatum, et Christum cum Patre esse deum. Tertio capite iudaeos, qui Christum non agnoscunt, coarguit a v. 321. ad v. 551. Quarto capite christianos iudaizantes, siue Homuncionitas refutat, qui Christum hominem tantum esse dicebant, a v. 552. ad v. 781. Quinto capite a v. 782. ad v. 952. diuersum errorem euertit, quod anima sit particula dei. Sexto capite a v. 953. ad v. 1062. manichaeos, et phantasmaticos oppugnat, quod negarent, Christum verum corpus habuisse. Et quum huius disputationis gratia de morte, et resurrectione Christi disserat, in epilogo a v. 1063. ad finem exemplo Christi resurrectionem carnis humanae probat. De haereticis, qui huiusmodi errores amplexi sunt, non omnes vno modo loquuntur. Neque mirum: notum enim est haereticorum ingenium, et consuetudo variandi dogmata. Hinc accidit, vt Sabellio haeresis Patripassianorum tribuatur, quae eius tamen non fuit, sed Sabellianorum; qui trinitatem personarum cum Sabellio negabant, sed agnoscebant vnionem hypostaticam, quam negabat Sabellius. Vide Petauium lib. I. de Incarnatione. Nestorius apud Cyrillum lib. II. contra Nest. catholicis obiiciebat, quod docerent, naturam humanam *ad apotheosin* esse perductam, quasi crederent, naturam ipsam humanam in deum esse conuersam. Verum catholici nihil aliud hoc verbo significabant, nisi euectionem naturae humanae ad coniunctionem cum Verbo. Contra catholici negabant *apotheosin* in sensu Nestorii, quod homo iam constitutus, suis meritis in dei statum, et maiestatem euectus fuerit. Prudentius catholicum sensum *apotheoseos* hoc carmine explicat, et tuetur.

1. Bonon., et Vat.Q. a pr. m. minus bene *loquor*. Vat. B. male *ni* pro *ne*.

2. Egm. mendose *male perdita*.

Ille Patrem pellens solio detrudit in arctum
Corporis humani gestamen, nec pauet ipsum
Obiectare neci, duroque affigere ligno.
Passibilisne deus? cuius species, et imago
Nulli visa vnquam: nec enim comprendier illa
Maiestas facilis sensuue, oculisue, manuue.
Ioannis magni celebris sententia praesto est,
Haud vnquam testata deum potuisse videri.
Ille Pater, quem nulla acies violenta tuendo
Eminus ardentis penetrauit acumine visus:

GLOSSAE VETERES.

3. ille = *Sabellius*, *inde Sabelliani*, *et ab errore Patripassiani*, *quia Patrem passum affirmant.V.A.* 8.facilis = *est.I.* 9.celebris = *gloriosa*, *vel famosa*. *I.* 11. Pater = *est* i *I.* violenta = *pro violenter*, *id est*, *fortiter*. *Mar.* 12. eminus = *longe*, *vel e con-*

COMMENTARIVS.

3. Egm. *illa*, sc. haeresis. ceteri *ille*, Patripassianus haereticus. Carmen hoc connexum est cum prologo: itaque *plurima sunt* refertur ad *zizaniorum semina*, *ille* ad *hostis*, *fur*, cuius mentio in prologo incidit.

7. In Vat. A. desideratur *illa*. Arnobius lib. I. pag. 10., *O maxime*, *o summe rerum inuisibilium procreator! O ipse inuise*, *et nullis vnquam comprehense naturis*. Minutius Felix: *Hic non videri potest*, *visu clarior*: *nec comprehendi*, *tactu purior est*: *nec aestimari*, *sensibus maior est*, *infinitus*, *immensus*, *et soli sibi tantus*, *quantus est*, *notus*. Non est tamen neganda communicatio idiomatum, quam tradunt, et exponunt theologi. *Deus est mortalis*, *est passibilis*, per communicationem idiomatum dici potest, non quod diuinitas pati, aut mori possit, sed quia Christus, homo, et deus, passibilis, et mortalis erat. Poeta hic loquitur de diuinitate, siue de essentia diuina, quae in se ipsa sensu, oculis, manuue comprehendi non potest. Vis argumenti in eo sita est, quod deitas non est passa, adeoque Pater passus non est, siquidem ex sacris literis constat, Filium, non Patrem, naturam hominis, assumpsisse. Illa certa regula est, per se, ac natura sua non minus Filium, quam Patrem, et Spiritum sanctum esse impassibilem, et inuisibilem. Ruffinus in Enarratione symboli apostolorum testatur, apud suos addi *inuisibilem*, *et impassibilem* ad articulum *Deum Patrem omnipotentem*, vt excluderetur haeresis Patripassiana. *Constat enim*, ait, *Filium*, *non Patrem incarnatum*. . . *Quantum autem spectat ad illam deitatis immortalem substantiam*, *quae vna ei*, *eademque cum Patre est*; *ibi neque Pater*, *neque Filius*, *neque Spiritus sanctus visibilis*, *aut passibilis creditur*.

8. Christianis scriptoribus *maiestatem* idem esse aliquando ac diuinitatem, notatum est a Barthio lib. x. Aduers. cap. v. ex Prudentio, aliisque.

9. Ioan. cap. I. v. 18. *Deum nemo vidit vnquam*. et cap. VI. v. 46. *Non quia Patrem vidit quisquam*, *nisi is*, *qui est a deo*, *bic vidit Patrem*. Vide hymnum VI. Cath. v. 2., et hymn. S. Romani v. 312. Plurimi SS. Patres docent, in antiquo praesertim testamento solum Filium se hominibus conspiciendum praebuisse, qui *angelus* interdum vocatur, quod a Patre

Qui se forma hominis non induit, et deitatis
Immensum assumpto non temperat ore, modoue.
Aut euangelici pietas spernenda libelli
Iam, blaspheme, tibi est, aut nunquam visa beati
Vis intacta Patris, non admiscenda caducis.
Sed tamen et Patris est specimen, quod cernere fas sit,
Humanis aliquando oculis concurrere promptum:
Quod quamuis hebes intuitus speculamine glauco,
Humentique acie potuit nebulosus adire.
Quisque hominum vidisse deum memoratur, ab ipso

GLOSSAE VETERES.

*tra.I.*14.immensum = *immensitatem.* ore= *facie.I.*16.visa =*cognita est.I.* 17.non admiscenda= *spernenda est.*(*fort.separanda*) *I.* 18. et = *pro etiam* . *I.* specimen = *Filius* . cernere = *ob incarnationem* . *Vat. A.* 19. oculis = *scilicet quid sit* . *Iso* . 20. hebes= *stultus* , *vel retunsus* . glauco = *viridi. I.* 21. humentique = *humida* . adire = *scilicet tamen* . *I.* 22. ab ipso = *Patre* . *I.*

COMMENTARIVS.

mitteretur . In ea sunt sententia Iustinus, Origenes, Tertullianus, Irenaeus, Patres, qui ex antiochena synodo epistolam synodicam ad Paulum Samosatenum scripserunt, Athanasius, Cyrillus Hierosolymitanus, Basilius, Chrysostomus, Cyrillus Alexandrinus, Theodoretus, Hilarius, Ambrosius, Leo papa, Isidorus. Itaque falsum est, ceteris post S. Augustinum Patribus magis arrisisse, omnes veteris testamenti apparitiones per angelos esse factas, quod nuper aliquis affirmauit. Alii existimant, non solum Filium apparitiones illas omnes obiisse, sed Patrem etiam, alias solum, alias cum Filio, et Spiritu sancto, nonnunquam vero solos angelos. Quam opinionem S. Augustinus prae ceteris corroborat lib. II. de Trinit.

13. Heinsius ex suis mss., et Fabr. *Qui se forma hominis non induit* . Aldus, et Weitzius *Qui se formam hominis non induit* ; nullam lectionem ab hac dissidentem Mariettus annotauit. Vtrolibet modo idem est sensus. Infra v. 436. *Deus se corpore matris induit* . Sed tunc metrum id postulabat. Alex. cum Aldo facit. De verbo *deitatis* S. Augustinus lib. VIII. ciuit. dei cap. I. *Hanc diuinitatem* , *vel* , *vt sic dixerim*, DEITATEM : *nam et hoc verbo vti iam nostros non piget* , *vt e greco expressius transferant* , *quod illi θειότητα appellant* . Vtitur etiam S. Hieronymus.

16. *Blasphemus* , *blasphemo* , *blasphemia* voces sunt a solis scriptoribus ecclesiasticis vsitatae, vt a Tertulliano, Hieronymo, Orosio.

18. In Vat. A., et vno Torrent. abest *est* post *Patris*. Egm., et Pal. *et specimen* pro *est specimen* . In Thuan., et Boher. priori *Sed Patris tamen est specimen* . Egm. *fas est* pro *fas sit* . In Thuan. *Sed Patris tamen est specimen* , *quod cernere fas sit* .

19. Vat. A. *promptum est* .

20. Egm., et Pal. *clauso* male pro *glauco* . *Speculum* pro *pupula* posuit v. 869. Hamart., et *speculatrix pupula* ibid. v. 308. A graeca voce γλαύξ *ulula* , *noctua* est *glaucus* , *glaucoma* . Celsus vocat *suffusionem* .

22. Noms. *memoratus* minus bene.

Infusum vidit natum: nam Filius hoc est,
Quod de Patre micans se praestitit inspiciendum
Per species, quas posset homo comprendere visu.
Nam mera maiestas est infinita, nec intrat
Obtutus, aliquo nisi se moderamine formet.
Hoc vidit princeps generosi seminis Abram,
Iam tunc dignati terras inuisere Christi
Hospes homo, in triplicem numen radiasse figuram.
Hoc colluctantis tractarunt brachia Iacob.
Ipse dator legis diuinae accedere coram

GLOSSAE VETERES.

26. mera = *pura*, *vel sincera, id est*, *diuinitas*. maiestas = *Patris*. *I.* 28. Abram = *vbi tres suscepit*, *et velut vni loquebatur*. *Iso*. 31. tractarunt = *tetigerunt*, *vel palpauerunt*. Iacob = *vbi colluctabatur cum angelo*. *Iso*. 32. coram = *palam*, *vel*

COMMENTARIVS.

25. Ald., Alex., Vrb., Vat. Q., et vetusti omnes Heinsii *Per species, quas possit homo*. Vat. A., et Egm. *quam*. Cellarius saltem in ed. 2. *Par species*, *quas possit*. Fortasse legendum erit *Par species*, *quam possit homo comprendere visu*. Melius tamen *per species*, *quas posset*, siue *possit*. Hoc enim discrimen exigui momenti est. Vatt. A., B., et Mar. *posset*.

26. Maiestas *mera* est, quae nullam formam induit a sua natura distinctam. Scholastici dicerent *maiestas nude sumpta*. Hymno S. Fructuosi v. 91. *calce mera* pro *pede nudo*. *Mera virtus* lib. II. contra Sym. v. 744. Gifanius hallucinatur, dum contendit Ind. Lucret. verbo *merus*, hanc vocem a linguae latinae auctoribus tantum poni pro *vero*, *praestanti*, *non ficto*, *non simulato*, *pro insigni*, *et vehementi*. Vel ex his solis Prudentii locis refellitur. Vide alia, quae Becmanus de orig. ling. lat. aduersus eum protulit. In eodem argumento Prudentius persistit. Natura diuina conspici non potest oculis corporeis, nisi forma aliqua assumpta. Constat autem, deum naturam hominis assumpsisse non in vnitate naturae, sed in singularitate personae Verbi.

27. Aldus *aliquos* pro *aliquo*. Sensus quidem idoneus subesse potest. Sed codd. habent *aliquo*. Heinsius in suis reperit *ni se*, quod tenent Ald., Bong., Vat. Q., et Vulg. In nostris, Weitz., Gis. *nisi se*.

28. Adducit exempla ex sacra pagina, quibus deus apparuisse dicitur, quae omnia de Filio dei exponit. Vide Genes. cap. XVIII. v. 1. et seq. Dominum, quem Abraham alloquitur, vocat Christum per prolepsin, vt alibi, hoc est, Verbum. Apparuerunt Abrahamo tres viri stantes, vt personarum Trinitas significaretur. *Triplex figura* sunt tres viri. In carmine in Genesin, cuius auctorem non esse Iuuencum, ostendi in Prolegom. versu 556. *Dumque deum trina positum sub imagine pascit*.

29. Arnobius lib. I. pag. 1. queri gentiles ait, ipsos etiam caelites, derelictis curis solemnibus, quibus quondam solebant *inuisere res nostras*, terrarum a regionibus exterminatos.

31. De Iacob cum Domino luctante vide hymn. II. Cath. v. 73. Fuisse Filium, siue secundam Trinitatis personam plurimi tradunt.

32. Moyses israelitis legem dedit a Do-

Iussus, amicitiae collato qui stetit ore
Cominus, et sacris coniunxit verba loquelis,
Carnis in effigie Christum se cernere sensit.
Sed maiora petens, animum per vota tetendit
Inconcessa homini, plus quam mortale laborans
Ipsum, quantus erat, sine corpore visere Christum.
Denique post multi sermonis mutua, postque
Conspectum praesentis heri, et consortia longa,
Quaeso, ait, vt liceat te nunc, deus optime, nosse.
Respondit Dominus: Mea, non me, cernere iustis
Posteriora dabo. quid apertius, absque aliena,
Quam sumat, facie, Verbum non posse videri,
Posse tamen, quum malit idem, nunquam Patre viso,
Terrenis oculis, habitu se ostendere nostro?
Saepe et in angelicas, vel mortales memoratum est
Induci species, queat vt sub imagine cerni.
Hoc Verbum est, quod vibratum Patris ore benigno

GLOSSAE VETERES.

prope. *I.* 33. collato qui stetit = *facie ad faciem locutus est*. *I.* 34. cominus = *iuxta*. *I.* 37. plus quam = *scilicet debuisset*. *I.* 39. mutua = *alternas collocutiones*. *I.* 40. heri = *dei*. *I.* 43. posteriora = *Filium, sicut inquit ipse, quia maior me est. carnem.* apertius = *huic rei*. *I.* 44. Verbum = *Filium*. *I.* 45. idem = *Filius*. *I.* 46. habitu = *in habitu*. *I.* 49. vibratum = *emissum*. *I.*

COMMENTARIVS.

mino traditam. Hunc locum attigi hymn. VII. Cath. v.40.

35. Put. *in effigiem*.

36. Prag. mendose *potens* pro *petens*.

38. Ait Prudentius, desiderasse Moysem videre secundam Trinitatis personam sine forma vlla corporea, quod votum inconcessum homini recte asserit. Consule theologos disputantes, vtrum deus oculis corporeis cerni possit.

39. Bonon. *munia*; melius *mutua*.

43. *Posteriora* incarnationem intelligunt esse Hieronymus, Damascenus, Bernardus, alii. Iso videtur respexisse ad *prioritatem*, et *posterioritatem originis*, quam explicant theologi, inter Patrem, et Filium. Alii referunt *posteriora* ad corpus lucidum, quo deus apparuerit. Ald. male *quod apertius*. Interrogatio continuatur ad v. 46.

47. Giselinus *et mortales*. Ald., Put., Rott., Cauchianus, Vat. A. pro diuersa scriptura *moderatum* cum glossa *temporatum illud Verbum*. Salustius, et alii dixerunt *modero*, *as*; et Prudentius eadem significatione passiua *moderamen* non semel posuit. Vat. A. a prima manu, Vat. B., Oxon. *memoratum*; Rat., Mar., Weitz., Prag. *memoratum est*. In Thuan., et Noms. *moderatum est*. Ita Vat. Q.

49. Vide hymnum XI. Cath. v.17.

Sumpsit virgineo fragilem de corpore formam.
Inde figura hominis nondum sub carne, Moysi
Obiecta, effigiem nostri signauerat oris,
Quod quandoque deus Verbi virtute coactum
Sumpturus corpus, faciem referebat eandem.
Sed tamen et sentam visa est excita cremare
Flamma rubum. Deus in spinis volitabat acutis,
Vulnificasque comas innoxius ignis agebat,

GLOSSAE VETERES.

50. fragilem = *mortalem*. *Iso*. 51. inde = *scilicet quod emicuit*. *I.* 52. oris = *faciei*. *I.* 53. coactum = *coagulatum*. *I.* 54. referebat = *figurabat*. *simulabat*. *I.* 55. sentam = *sentosam*. excita = *commota*, *excitata*. *I.* 57. vulnificas = *vulnera facientes*. agebat = *circumdabat*, *tangebat*. *leniter tangebat*. *I.* comas = *rubi*. *Vat. A.*

COMMENTARIVS.

53. Nempe Spiritus sancti virtute, ait Chamillardus exponens illa verba *Verbi virtute*. Non assentior. Solum Filium esse Verbum notionale Patris theologi asserunt, et S. Basilium laxiori sensu locutum aiunt, quum dixit lib. v. contra Eunomium: *Dei quidem Verbum est Filius. Verbum autem Filii Spiritus*. Prudentius neque ipse vocat Verbum Spiritum sanctum, neque opus est, vt ita a nobis explicetur. Ait ergo, corpus coactum virtute Verbi, hoc est, Filii, siue secundae personae. Vide, quae notaui ad loc. cit. hymni XI. Infra v. 114. *Verbum conspicuum misit, missumque recepit, - Quum voluit, Verbo praestrinxit viscera purae - Virginis, et Verbo struxit puerilia membra*. Omnia per Verbum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, quod factum est. Itaque per Verbum etiam factum est, vt corpus, quod deus erat assumpturus, fuerit coactum.

54. Sich., Bong., et Wid. ab alia manu ex glossa *simulabat* pro *referebat*. Barthius lib. XLI. cap. XXIV. obseruat, poetas christianos varie temporum modos transposuisse; vt Prudentius *faciem referebat eandem*, hoc est, *relaturus sit*. At vero *referebat* potest, et debet intelligi de tempore, quo deus se Moysi inspiciendum praestitit, non de tempore, quo sumpturus erat corpus. Scilicet, *deus, qui quandoque sumpturus erat corpus, faciem eandem referebat, seu simulabat, quum Moysi apparuit*.

55. Vetustiores Heinsiani, et nostri, Weit. *sentam*, sc. *sentam rubum*. Ald., Gis., et Vulg. *sentum*. Bonon. *sentem* mendose. Fabricius putauit, esse syncopen *sentum* pro *sentium*. Sed poeta paulo post ait *contorta rubus*, et *sentum peccamen*. In hymno S. Eulaliae v. 47. *Per loca senta situ*, et II. in Sym. v. 1039. *Extirpamus enim sentos de pectore vepres*, vbi alia addit rei praesenti congruentia. Chamillardo visus est Prudentius non satis duo distinguere, quod in monte Sinai deus Moysi legem dederit, et in monte Oreb ipsi apparuerit in rubo. Ego vel maxime haec duo distinxisse poetam confirmo, quamuis temporis ordinem non seruauerit. Hactenus de visione in monte Sinai locutus est, qua *figura hominis, nondum sub carne Moysi obiecta, effigiem nostri signauerat oris*. Nunc progreditur ad visionem in figura ignis, rubum comburentis: *Sed tamen et sentam* vsque ad vers. 70. Vide Exod. cap. III.

57. Bonon. *alebat* non omnino male pro *agebat*. Vide Sedulium lib. I. *Ignibus innocuis flagrans apparuit olim - Non ardens ar-*

Essét vt exemplo deus illapsurus in artus
Spiniferos, sudibus quos texunt crimina densis,
Et peccata malis hirsuta doloribus implent.
Inculto nam stirpe frutex vitiosus iniquis
Luxuriam virgis inhonesto effundere succo
Coeperat, et nodos per acumina crebra ligabat.
Cernere erat, steriles subito splendescere frondes,
Accensisque citum foliis magno impete late
Collucere deum, nec spinea laedere texta,
Lambere sanguineos fructus, et poma cruenta,
Stringere mortiferi vitalia germina ligni.
Quandoquidem tristes purgantur sanguine culpae,
Quem contorta rubus densis cruciatibus edit.
Ergo nihil visum, nisi quod sub carne videndum,

GLOSSAE VETERES.

58. exemplo = *exemplum*. deus = *sc. quod erat*. *I.* 59. texunt = *insimulatione*. *Iso*. 61. inculto = *agresti*. iniquis = *non aequis*. *nequis*. *I.* 62. luxuriam = *abundantiam*. *I.* 65. impete = *pro impetu*. late = *vbique*. *I.* 67. cruenta = *rubicunda*. *I. rubra*. *V. A.* 68. stringere = *decerpere*. *Iso*. *Mar.* 69. quandoquidem = *quoniam*. sanguine = *Christi*. *Iso*. 70. contorta rubus = *Maria*. *passio Christi*: edit = *gignit*, *protulit*, *parit*. *I.* rubus = *passio Christi*. *Vat. A.* *Christi corpus*. *Mar.* 71. visum = *scilicet*

COMMENTARIVS.

dere rubus etc. Prudentius in rubo ardenti ignem Verbum interpretatur, spinas humanitatem.

59. Lact. lib. VI. cap. XV. *Nam sicut in sentes ager, qui est natura foecundus, exuberat: sic animus incultus vitiis sua sponte inualescentibus, velut spinis obducitur*. Alcimus Auitus lib. V. *Et rubus in rubeo viridis permanserat aestu, - Quo signo spinas nostrae feruescere mentis . . . . pia pectora nossent*.

61. Prag. *inculta*. Ald., Weitz., Gis., vetustiores Heinsiani, et nostri *inculto nam stirpe*.

62. Vetustiores *luxuriam*, non *luxuriem*, quod habet Giselinus. Ald. *iurgis* mendum puto pro *virgis*. In Vat. A. dignosci satis non potuit *iurgis*, an *virgis* esset.

63. Vat. A. *et nudos* perperam.

65. Ald. *circum foliis* contra metrum.

67. *Lambendi* verbo vsus quoque est Sedulius loc. cit., et antea Virgilius lib. II. Aeneid. v. 683. *tactuque innoxia molli - Lambere flamma comas*.

68. Vat. A. mendum *ostiferi* a pr. m.

71. Colligit, etiam in rubo nihil visum, nisi Verbum deum. nam Verbum idem, quod *sentum nostri peccamen corporis implet*, repraesentabatur in igne innoxio, qui *in spinis volitabat acutis*. Implere sentum peccamen corporis est deum assumere corpus in similitudinem peccati.

Lumen,

Lumen, imago dei, Verbum deus, et deus ignis,
Qui sentum nostri peccamen corporis implet.
Nam lucis genitor, Verbi sator, auctor et ignis
Creditur extra oculos, vt apostolus edocet auctor,
Qui negat, intuitu fontem deitatis adiri.
Credite, nemo deum vidit, mihi credite, nemo.
Visibilis de fonte deus, non ipse deus fons
Visibilis. cerni potis est, qui nascitur: at non
Innatus cerni potis est; latet os Patris illud,
Vnde deus: qui visibilem se praestitit olim,
Tale aliquid formans in sese, quale secuta est

GLOSSAE VETERES.

73. sentum = *sentosum*. I. 75. extra oculos = *inuisibilis*. I. 76. fontem = *Patrem*. I. 77. deum = *scilicet Patrem*. I. 78. visibilis = *scilicet est*. fonte = *Patre*. deus = *Filius*. fons = *qui est fons*. I. 79. visibilis = *Pater*. qui nascitur = *Filius*. *in quo est Pater*. I. potis est = *cerni possibilis*. *Vat. A.*

COMMENTARIVS.

72. Filius dicitur imago dei cap. I. ad Coloss. v. 15. *Qui est imago dei inuisibilis*. Theologi ostendunt, Filium esse imaginem Patris vel ex hoc loco Apostoli: nam *deus inuisibilis* ibidem intelligitur Pater, vt ex SS. Patribus constat. Immo Filius solius Patris est imago: non enim ratio imaginis consistere potest sine vera processione, et Filius a Patre procedit, non a natura diuina. Vat. A. legit *numen* pro *lumen*: hoc longe melius est.

74. Non placet glossa Vat. A. *ignis* = *Spiritus sancti*. Sermo hic tantum est de Verbo, quod est *deus ignis*, vt paulo ante. Fabricius vnum verbum facit *verbisator*, et ait, epitheton dei Patris esse, vt *verbigena*. Sed hoc loco ratio metri postulat *Verbi sator*.

75. *Apostolum* aiunt esse Ioannem Euangelistam, cuius sententia laudata est supra v. 9. Potest etiam intelligi Paulus Apostolus, qui Patrem inuisibilem vocat, vt exposui v. 72. Est autem Pater fons deitatis, quatenus communicat deitatem: quo sensu frequens esse apud Patres vocare Patrem fontem deitatis, et diuinitatis, ex S. Dionysii, aliorumque operibus demonstrat Suarezius lib. VIII. de Trinitate cap. III. Minime vero Pater est fons deitatis, quasi eam producat.

78. Ald., Bong., et quatuor Heinsiani praestantioris notae *dei fons*. Gis., Weitz., Vatt. A., et B., Rat. *deus fons*. In Mar. videtur esse *deus*, licet sit aliqua litura. Vtroque modo sensus constat. In editione glossarum Isonis Coloniae 1701. traiectae sunt glossae, et falsa sententia irrepsit, scilicet *de fonte* = *de Patre*. *deus fons* = *Filius*, *qui est fons*. In Aldo quoque male haec distincta sunt *non ipse dei fons Visibilis cerni potis est*, *qui nas citur*.

79. In Bonon. scriptum est *poterit* pro *potis est*, ab aliquo sciolo inuectum, tum hoc in loco, tum in aliis.

80. *Innatus* pro *non natus* Tertullianus. Pro *intus natus* Cicero, et alii. In Alex. deest vnus versus, et ita alii leguntur. *Visibilis cerni potis est*: *latet os Patris illud*, *Vnde deus*.

Passio, quae corpus sibi vindicat: ardua nam vis
Est impassibilis: quoniam natura superni
Ignis ad horrificas nescit descendere poenas,
Nec capit humanis angoribus excruciari:
Pura, serena, micans, liquido praelibera motu,
Subdita nec cuiquam, dominatrix vtpote rerum;
Cui non principium de tempore, sed super omne
Tempus, et ante diem maiestas cum Patre summo,
Immo animus Patris, et ratio, et via consiliorum.
Quae non facta manu, nec voce creata iubentis,
Protulit imperium, patrio ructata profundo.
Hanc igitur non flagra secant, non sputa saliuis

GLOSSAE VETERES.

83. vindicat = *vsurpat*. *I.* 86. capit = *potest*. *nec valet*, *nec vult*. angoribus = *angustiis*. *anxietatibus*. *I.* 87. liquido = *puro*. *I.* 90. maiestas = *Filii fuit*. *I. Christi diuinitas*. *V.A.* 91. animus = *ipse Filius est*. *Iso*. 93. patrio profundo = *ex intima Patris substantia*. *Mar.* 94. flagra = *flagella*. *I.*

COMMENTARIVS.

83. In Thuan. *quem corpus sibi vindicat*, nempe *quem deum*.

86. *Nec capit* idem est, ac *non potest*, siue, vt alibi loquitur Prudentius, *incapax est*. Hieronymus, et Paulinus etiam vocabulo *incapax* vtuntur. Fabricius aduertit, hunc versum esse ex his, qui dicuntus fistulares, quod syllabarum numerus cum singulis verbis crescat.

87. Natura diuina dicitur *praelibera liquido motu* ea significatione, qua interdum poeta noster *liquidum* vsurpat, videlicet *puro spirituali motu*. Vide Proleg. n.164. Chamillardus arbitratur, poetam allusisse ad deum volitantem in rubo, et nescio quae alia addit, quod *deo vitia carnis non nocent*, *licet sit in medio sanguinis*, *qui liquidus est*, *et mouetur*. Haec a mente poetae longe aliena esse mihi videntur.

89. Aeternitas, diuinitas, et eadem natura Verbi cum Patre clarioribus verbis exprimi nequit.

91. Alex., Put., Thuan., et duo Torrentiani *ratio*, *via* sine *et*. Filium consiliarium vocat Isaias cap. IX.: SS. Patres, et theologi mentem, animum, rationem Patris.

93. Cellarius in Indice verborum duas metaphoras *indecoras* notat, alteram hanc *patrio ructata profundo*, alteram v. 595. *Euomuit etc.* Dicam suo loco de secunda. Prima metaphora *indecora* dici non debet, quandoquidem Prudentius Psalmi LXIV.v.I. verba in suam sententiam accommodauit: *Eructauit cor meum verbum bonum*: quae de aeterna Verbi generatione interpretantur SS. Patres. Ambrosius lib. IV. de virg. c. I. *Ipse est*, *quem Pater genuit ante luciferum*, *ex vtero generauit*, *vt filium*, *ex corde eructauit*, *vt verbum*. PATRIVM PROFVNDVM dixit, vt Zeno Veronensis Sermone I. de aeterna generatione Filii *profundum arcanum*. Vide not. hymn. XI. Cath. v.18., et seqq. vsque ad 20. Quae hic habet Prudentius, Theophilus Antiochenus lib. II. ad Autolycum vberius explanauit.

Aspergunt, alapis non vexat palma relisis;
Nec perfossa cruci clauorum vulnera figunt.
His affecta caro est hominis, quem femina praegnans
Enixa est sub lege vteri, sine lege mariti.
Ille famem patitur, fel potat, et haurit acetum;
Ille pauet mortis faciem, tremit ille dolorem.
Dicite, sacrilegi doctores, qui Patre summo
Desertum iacuisse thronum contenditis illo
Tempore, quo fragiles deus est illapsus in artus;
Ergo Pater passus? quid non malus audeat error?
Ille puellari conceptus sanguine creuit?
Ipse verecundae distendit virginis aluum?
Et iam falsiloqua est diuini pagina libri,
Quae Verbum in carnis loquitur fluxisse figuram?
At non, qui Verbi Pater est, caro factus habetur.
Fige gradum, scriptura, tuum, nil mobile, et anceps
Affirmasse decet. Pater est, quem cernere nulli
Est licitum: Pater est, qui nunquam visus in orbe est,

GLOSSAE VETERES.

97. affecta = *afflicta*. *Iso*. 98. enixa est = *parturit*. *I.* 106. distendit = *intumescere fecit*. *I.* 107. falsiloqua = *falsiloquens*. *I.* 109. at non = *scilicet ipse*. Verbi = *Filii*. *I.* 110. fige = *confirma*. *I.* 111. cernere = *scilicet manifeste*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

97. Ald., Weitz., Gis., Vat. B. *quam*. Mar. *quam*, sed supra *quem*. Vat. A., et Pal. *quem*. Heinsius edidit *quem*, et nihilominus in notis id reprehendit in nonnullis editionibus. Mihi placet *quem* hoc maxime loco. Vide hymn. III. Cath. v. 142.

98. Put. scribit *enisa* pro *enixa*. Bonon. male *viri* pro *vteri*.

101. Ald. primum scripsit *quia*, correxit *qui a Patre*. Ceteri legunt *qui Patre*.

102. Sich. legit *deum* pro *thronum*. Chamillardus ait, vocem *thronus* non esse vsitatam latinis, quia solummodo extat apud Plinium. Vel id solum Prudentium excusaret. Accedit, verbum id esse ecclesiasticum ex sacris literis petitum.

103. Vat. A. *fragilis*. Put. *illapsurus*; sed tunc amouendum esse verbum substantiuum, monet Heinsius. Ego mendum puto *illapsurus* pro *illapsus*: et in Vat. A. *fragilis* esse pro *fragileis*, aut *fragiles*.

104. Auitus lib. v. *Quid non furor audeat amens*?

105. Heinsius cum suis potioribus, Ald., Vat. A., Pal., Widm. supra *ipse*. Weitz., Gis., Vat. B., Mar., Prag., Rat. *ille*. Teol. edidit *ipse*, et in fine versus admirationis notam apposuit.

112. In Vat. B. deest verbum substantiuum *est*: *visus in orbe*. S. Ioan. cap. VI.

Nec mundana inter radiauit lumina coram.
Verbum conspicuum misit, missumque recepit,
Quum voluit: Verbo praestrinxit viscera purae
Virginis, et Verbo struxit puerilia membra.
Ipse quidem in terris virtute, et numine praesens
Semper adest quocumque loci, nec pars vacat vlla
Maiestate Patris. nusquam est genitor deus absens:
Per Verbum sed semper adest, atque inde Philippo
Christus ait: Tanto tecum iam tempore versor,
Et Patrem te nosse negas, quem perspicis in me?
Est inuisibilis donum Patris edere natum
Visibilem, per quem valeat Pater ipse videri:
Nec solis sanctorum oculis, sed lumine cassis,
Caecorum caecos loquor: atra socordia quorum
Corde tenebroso verum perpendere nescit.

GLOSSAE VETERES.

113. coram = *praesentialiter*. *I. corporaliter*. *Vat. A.* 114. recepit = *post ascensionem*. *Vat. A.* 115. praestrinxit = *praeoccupauit*. *I. impleuit*. *Mar.* 116. struxit = *ornauit*. *I.* 118. quocumque = *in omni loco*. *I. vbicumque, in omni loco*. *Mar.* 120. per Verbum = *per Filium innotuit mundo*. *I.* 123. donum = *officium*. *I.* 125. lumine = *fide carentibus*. *Iso.* 126. socordia = *stultitia, vel pigritia. quasi sopor cordis*. *Iso.*

COMMENTARIVS.

v. 46. ***Non quia Patrem vidit quisquam, nisi qui est a deo, hic vidit Patrem***.

115. Thuan. scribit *perstrinxit*.

117. Gisel. I. edit. ad marginem, Sich., et Mariet. pro diuersa scriptura *munere*. Ceteri *numine*.

118. Apud Heinsium Cauchius coniectabat *vbicumque*: ac reuera ita habent apud Weitzium Egm., et Palat., necnon Vat.A., vbi ad oram discrepans lectio *quocumque*. In Rot. pro diuersa scriptura *Semper adest, et vbique loci*, quod Heinsio placebat, neque mihi displicet. Sed *quocumque* habent plerique, et optimi mss., et Vulg. Prudentianum est *quodcumque terrarum* in hymno S. Laurentii vers. 431. In Mar. glossa est *vbicumque*, quae in textum videtur irrepsisse. In Bonon. *vna* minus bene pro *vlla*.

119. Ald. male distinguit *nusquam est genitor deus absens - Per Verbum, sed semper adest*.

121. Ioan. cap. XIV. v. 9.

123. *Innisibilis* mendum pro *inuisibilis* in Fabr. Hanc vocem, quam Vossius reiecit, alii recte defendunt auctoritate Cornelii Celsi, Macrobii, Arnobii, Lactantii, et nostri poetae.

124. Prag. error *visibilis* pro *visibilem*. Paulinus *visibiliter* vsus est.

126. Prag. *caecis* cum glossa *oculis*, idem *loquar* pro *loquor*. In *socordia o* corripitur. Si liceret, leui mutatione versus ad aliorum consuetudinem posset reuocari: *Caecorum caecos loquar, et socordia quorum*.

127. Thuan. *verbum* pro *verum* male.

Quem si perspicuum mortalibus inficiaris,
Fare age, quem videat Babylonis ab arce tyrannus
Innocuas inter flammas procul expatiantem,
Calcantem rapidos inadustis fratribus ignes?
Nempe, ait, o proceres, tres vasta incendia anhelis
Accepere viros fornacibus: additus vnus
Ecce vaporiferos ridens intersecat ignes.
Filius ille dei est, fateorque, et victus adoro.
Irrisas remouete faces, taedasque tepentes
Subtrahite, en friget succensi sulphuris ardor.
Filius, haud dubium est, agit haec miracula rerum,

GLOSSAE VETERES.

128. perspicuum = *manifestum fieri*. inficiaris = *negas*. *I.* 129. tyrannus = *Nabuchodonosor*. *Mar.* 130. expatiantem = *deambulantem*. *I.* 138. Filius = *dei*. agit =

COMMENTARIVS.

128. Vat. B. a pr. manu *qui*, supra *si*.

129. Bonon. *videant*. Aldus *videar Babylonis ab arce tyranni*. Vera lectio, *quem videat Babylonis ab arce tyrannus*.

130. Vetustiores Heinsiani, Ald., Alex., Vat. A. pro scriptura diuersa *expatiantem*. Vrb., Weitz., Gisel., Vatt. B., Q., Mar., Prag., Rat. *inspatiantem*, quod non est aeque latinum. Gis. I. edit. *expatiantem*.

131. *Fratres* vocat tres pueros, in caminum ignis iniectos, ob eandem religionem, mutuumque inter se amorem. Ouidius vsus est voce illa *inadustus*. Boldettus lib. I. cap. XXXIX. tres pueros igne babylonico probatos ex vitro antiquo expressit.

132. Vat. A., et Put. scribunt *tris* pro *tres*, vt in vetustis Virgilii codicibus.

133. Vat. A. mendum *accipere*.

135. Vide cap. III. Danielis, vbi tota huius facti series exponitur. Fuisse Filium dei, qui sub angeli figura descendit in fornacem, et excussit flammam ignis, colligit Prudentius ex verbis tyranni vers. 91., et 92. *Tunc Nabuchodonosor obstupuit .... et respondit, et ait; Ecce ego video quatuor viros solutos, et ambulantes in medio ignis, et nihil corruptionis in eis est, et species quarti similis filio dei*. In Vrb. *fateor: quem euictus adoro*. Ald., Oxon. *fateor, quem victus adoro*. Sich. *fateorque, et victus adoro*, quod etiam habent Heinsiani, Gis. I. edit., Vatt. A., Q., Mar., Alex., Rat., Weitzius. Nihil ergo fuit causae, quamobrem Gis. in 2. edit. mutaret duriuscule *fateor quem, et victus adoro*. Weitzius ita legisse Aldum affirmat: fortasse dicere voluit Giselinum. Cum Giselino tamen facit Vat. B. *fateor quem, et victus*. Prag. non infeliciter *fateor, et victus adoro*, producto *o* in *fateor*.

137. *Subtrabite*, *friget*, Aldus, duo principes codd. Heinsiani. At Giselinus inuexit *en* hoc pacto *subtrabite*, *en friget*, quod etiam reperitur in Torn. Prudentio solemne est vocalem breuem producere ob duas consonantes dictionis sequentis. Nihilominus *en* tenent Weitzius ex suis codd., Alex. supra, Vatt. A., B., Q., Prag., Vrb., Rat., Mar., quos sequi praestat, quamuis dissentientibus Heinsio, Chamillardo, Cellario, et Teolio, qui non bene affirmauit, codices omnes vaticanos, vno excepto, habere *subtrabite*, *friget*.

138. Aldi error *ait* pro *agit*. An reuera Verbum sub angeli figura in fornacem descenderit, disputant interpretes.

Quem video; deus ipse, dei certissima proles,
Imperat immensis ardoribus, et domat iras,
Insultans famulante rogo, piceosque furores
Comprimit, et rabiem flammarum algescere cogit.
Barbaricos calida aura sinus non tangere iussa
Praeterit, et tenues stridens transcurrit amictus;
Ipse per assyrias vetitus vapor ire tiaras,
Ne coma fusa humeris fumo obsordescat amaro.
Haec ait, et varios iubet obmutescere cantus,
Organa, sambucas, citharas, calamosque, tubasque.

GLOSSAE VETERES.

facit. *I*. 141. insultans = *deridens*. piceos = *chaldaicos*. *Iso*. 143. barbaricos = *alienos*, *id est*, *chaldaicos*. aura = *flamma*. iussa = *concessa*. *I*. barbaricos = *sarabanas*, *femoralia*, *quibus vtebantur*, *quum inter barbaros versarentur*. *V*. *A*. 145. vetitus = *scilicet est*. tiaras = *mitras*. *I*. 148. calamos = *tibias*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

Browerus in notis ad lib. V. Fortunati ex plurium Patrum sententia, ac nominatim ex his versibus Prudentii probat, hanc apparitionem in fornace attribui Verbo, idque confirmat, quia ecclesia canit, *surrexisse Christum de sepulcro*, *qui liberauit tres pueros de camino ignis ardentis*. Et in Canone Theodori Studitae de S. Cruce oda VII. dicitur: *Qui tres pueros a flammis eripuit*, *ille assumpta carne in terras aduenit*.

143. Alex. *tangere visa* minus bene. *Vestes barbaricas* pro pretiosis a poetis sumi aduertit Chamillardus. Hic sinus barbarici sunt vestes sinuosae, pallia, aut aliud vestis genus (variant enim interpretes de significatione vocis *sarabala* Dan. III. 95.) quod barbarorum more factum fuerit, quoque tres illi pueri in captiuitate babylonica degentes fuerint induti. Cl. P. Simon de Magistris in suo Daniele refellit Grotium, quod Hieronymum, et Vulgatam deseruerit, vt Rabbinos sequeretur. Grotius *saraballa* (corrupte *sarabara*, aut *saraba*) exponit *mantella*: lexicographi *tibialia apud Persas*. In laudato opere Danielis secundum LXX. exhibetur Daniel, barbarico cultu exornatus in lacu leonum ex celebri Menologio Basilii Porphyrogeniti.

144. Prag. *percurrit amictus*.

145. Prag. *inde* pro *ipse*, aut *ire*. Ald. *Ipse per assyrias metuit vapor ire tiaras*: sic Mar. pro diuersa scriptura, et codd. Heinsiani, Gis. item ad marg., qui in textu habet *Ire per assyrias vetitus vapor ipse tiaras*. Weitz. cum Widm., Palat., Bong., nostri Vatt. A., et B., Mar. a prima manu *Ipse per assyrias vetitus vapor ire tiaras*. Sichardus *Ire per assyrias vetitus vapor ipse tiaras*. In Put. est *assyrios tiaras* masculino genere, vt apud Virgilium, et Claudianum. Chamillardus *assyrios* interpretatur iudaeos, quia europei Assyriam cum Iudaea confundebant. Malo accipere suo sensu pro *babyloniis*, vt supra *barbaricos sinus*.

148. Chamillardus ex his, quae Isidorus scribit cap. XX. lib. II. *de secunda diuisione musicae*, *quae organica dicitur*, arguit, apud antiquos organa fuisse eadem figura, qua apud nos. *Organum*, ait Isidorus, *vocabulum est generale vasorum omnium musicorum*. *Hoc autem*, *cui folles adbibentur*, *alio graeci nomine appel-*

Stulta superstitio tacuit: vox festa quieuit,
Quae male conspicuae celebrabat imaginis aurum.
Carmina sanctorum resonant iam sola virorum,
Concentu triplici regem laudantia caeli,
Qui mare, qui terras, qui lucida sidera fecit,
Ignibus et mediis securos texit alumnos.
Semper in auxilium sermo Patris omnipotentis
Descendit seruando homini: mortalia semper
Admiscenda sibi proprio curauit amore,
Vt socianda caro, dominoque implenda perenni,
Degenerem vitam, quam tunc animalis agebat,

GLOSSAE VETERES.

149. superstitio = *paganitas*. *vana religio*. festa = *inanis*. *festiua*. *I*. 150. conspicuae = *statuae*. *I*. 151. virorum = *scilicet sunt audita*. *I*. 152. concentu = *cantu*. *Iso*. 156. seruando = *ad seruandum hominem*. *Iso*. 159. animalis = *pecorinus*. agebat = *duxit*.

COMMENTARIVS.

lant. ***Vt autem organum dicatur, magis ea est vulgaris consuetudo***. Hic igitur vigebat vsus saltem in Hispania, vbi nunc quoque organa maxime celebrantur. Et fortasse duplex erat genus organorum, hydraulicum, et pneumaticum, vt dicam ad v. 392. An autem in Gallia haec consuetudo viguerit ante Pipini, et Caroli magni tempora, in dubium reuocat cl. Hieronymus Tiraboschius tom. III. Hist. lit. Ital. lib. III. cap. I. num. XI.: qui in medium adducit verba anonymi monachi Engulismensis in vita Caroli Magni: ***Similiter erudierunt romani cantores supradicti cantores Francorum in arte organandi***. Quibus ex verbis non satis constare ait, docuerintne romani francos artem conficiendi organa, an rationem eis vtendi. Cl. Stephanus Arteaga in egregio suo opere de theatro italico musico tom. I. cap. III. verbum ***organandi*** aliter explicat, et quamdam peculiarem musices rationem, et regulam eo loco significari ex idoneis auctoribus ostendit. Obiter dicam, non fuisse meum, vt Arteagae opus, saepe, et coram multis a me laudatum, pauculis verbis, quae in Hymnodia Hispanica de quibusdam nugis chronologicis exciderunt, et aliquis immerito in malam partem accepisse visus est, condemnarem.

150. ***Aurum*** intellige statuam auream, quam Nabuchodonosor rex fecit.

151. Mar. ***resonantia*** cum glossa ***erant***. In Vat. B. videtur idem fuisse, sed abrasum est: glossa addita ait ***fiunt***, quod innuit legendum ***resonantia***. Isonis glossa eodem pertinet. Ceteri habent ***resonant iam***, quod clarius est.

152. Heinsius cum solo Put. ***triplice concentu*** pro ***concentu triplici*** non male. Sed miror, ab Heinsio Apollinarem Sidonium laudatum, vt ostenderet, priorem in ***triplex*** produci posset. Quis id neget, aut quis nesciat, eam syllabam esse communem? Indicat Prudentius hymnum trium puerorum in fornace ignis ***Benedicite etc.***

159. Ald., Thuan., Cauch., Rat. a sec. m., Mar., Egm., Widm. ***quae tunc***. Alii ***quam tunc***. Congruentem rationem Prudentius affert, cur Verbum, sermo Patris, semper apparuerit: vt scilicet caro, quam erat assumpturus, degenerem vitam mutaret, et ***cernere consortem terreni assuesceret oris***.

Exemplo mutaret heri, similesque per artus
Cernere consortem terreni assuesceret oris,
Participemque suum visu velut obside nosse,
Et consanguineo paullatim accedere Christo.
Ergo animalis homo quondam, nunc Spiritus illum
Transtulit ad superi naturam seminis, ipsum
Infundendo deum, mortalia viuificantem.
Nunc noua materies, solidata intercute flatu,
Materies sed nostra tamen, de virgine tracta;
Exuit antiquae corrupta exordia vitae,
Immortale bonum proprio spiramine sumens:
Filius ille hominis, sed Filius ille Tonantis,
Iam solus vultum Patris aspicit, et videt ipsum.
Nemo Patrem nouit, nisi Filius, et cui monstrat
Filius, et nostri mediator, et Omnipotentis.
Denique concludam breuis vt compendia summae,

GLOSSAE VETERES.

ducebatur. *I.* 160. heri = *dei*. *I.* 162. obside = *vt visus obses, et testis fuisset ad videndum deum*. *I.* 164. animalis = *incredulus*. *I.* 165. seminis = *deitatis*. *I.* 167. materies = *Christi humanitas*. intercute flatu = *interiori spiritu*. *Vat. A.* intercute = *in cute manente*, *interiore*. *interiore spiritu*. *I.* 170. spiramine = *Spiritu sancto*. *Iso.* 171. hominis = *Mariae*. *I.* 175. compendia = *scilicet sint*. summae = *numeri*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

160. Abest hic versus a Put. In Thuan. *fragilesque per artus*. Oxon., Rot., Noms., tres Torr., Pal. *similesque per actus*. Vide hymn. IV. Cath. v. 77. Ald., Weitz., Gis. cum ceteris mss. *similesque per artus*. Vat. B. pro diuersa lectione *actus*.

164. Potest accipi *Spiritus* pro tertia Trinitatis persona: sed nihil obest, quominus de secunda intelligatur, de qua hic potissimum agit. Vide supra vers. 53. et hymn. XI. Cathem. v. 51. Petauius t. IV. part. II. l. II. c. IX. his versibus confirmat theologicam hanc sententiam, quod non solum externa efficientia, sed interno quodam, ac substantiuo, vt antiqui loquuntur, illapsu Christus nobis iustitia factus est per substantiuam coniunctionem, applicationemque Spiritus sancti, tamquam formae suo modo sanctificantis, quae proprium munus est Christi incarnationis.

166. Vox ecclesiastica videtur *viuificare*. Vsus ea est Minutius Felix. Tertullianus etiam *viuificatio*, et *viuificator*. Apud Ammianum *viuificus* legitur.

168. Cham. male *tamen*? interrogans.

169. Vat. A. *corruptae* a pr. m. mendum.

172. Ald. perperam *solum* pro *solus*. Explicatio huius vocis petitur ex sequentibus.

174. In Vat. A. deest *et* post *mediator*, quod sensus postulat. Vide Matth. c. XI. v. 27.

175. In Vat. A. erat *comprehendia*, sed factum *comprendia*, lege *compendia*.

Non Pater in carnem descendit, sed Patris arcem
Sumpta caro ascendit: natus per vtrumque cucurrit.
Cede, profanator Christi, iam cede, Sabelli,
Depositorque Patris, natique insane negator.
Nonne patrem violas, dum natum scire recusas?
Quandoquidem non est genitor, nisi filius extet:
Nec vocitare patrem potis es, quem germine fraudas:
Sed fortasse velis patriae pietatis honore
Despoliare deum, contentus nomine nudo,
Quod deus est, adimasque decus patris, et generis vim.

GLOSSAE VETERES.

177. cucurrit = *descendit, et ascendit. I.*, *et Mar.* contra vnionitas = *id est, sabellianos. Vnionitae sunt, qui dicebant vnam substantiam, et vnam personam: Filium, et Spiritum negabant, sed dicebant: Idem deus, quando vult, Pater est: quando vult, Filius est: quando et Spiritus sanctus. Arriani dicebant, tres esse personas, et tres substantias in diuinitate: sabelliani e contra vnam personam, et vnam substantiam. Fides autem catholica vtriusque deuitans errorem, vnam deitatis substantiam, et tres personas veraciter affirmat. Nam arriani bene tres personas, male tres substantias: sabelliani bene vnam substantiam, male vnam personam dicebant. I.* 178. profanator = *blasphemator. contemptor profanus dicitur, quod porro a fano, id est, a templo dei, hoc est, irreligiosus.* cede = *discede. I.* 179. depositor = *negator. I.* 180. violas = *negas.* natum = *Filium. Iso.* 181. quandoquidem = *quoniam ille.* genitor = *pater. I.* 183. patriae = *paternae. quod patris est. I.* 184. nomine = *scilicet procreationis. Iso.* 185. generis vim = *filii vigorem. I.*

COMMENTARIVS.

178. Alex. titulus est ante hunc versum *Contra vnionitas*. Ita Weitz., et Vat. A. In Vat. B., et Mar. *Contra vnionitas sabellianos*. In Rat. *Contra sabellianos*. In Ald., et Gis. 1. edit. *Contra vnionitas, id est, sabellianos*. Gis. 2. ed. ad oram *Vnionitae*. Confer Browerum pag. 223. ad Fortunatum, vbi argumenta Prudentii contra Vnionitas cum laude *doctissimi christianorum poetarum* commendat. Huiusmodi lemmata *Contra Vnionitas*, et similia non ab auctore esse apposita, sed ab aliis addita, dicam etiam in Psychomachia. Petrus Coustant in Vindiciis mss. codd. non bene affirmat pag. 274., Sabellianos a Prudentio hoc loco vocari *Vnionitas*. Prudentius deinceps pergit exponere, Patrem, et Filium in Trinitate non esse duo nuda nomina, sed personas vere distinctas. nam patripassiani ea ratione Patrem passum affirmabant, quod Pater a Filio non esset distinctus. *Vnionitae* hi haeretici nuncupantur, quia vnam tantum personam in Patre, Filio, et Spiritu sancto astruebant. In Vrb. *nam cede* legitur. Excriptores veteres saepe *iam* in *nam* commutabant.

179. Vat. B. *depositos* mendose, vel ex consuetudine scribendi, qua veteres *s* pro *r* interdum ponebant, vt *honos*, *labos* pro *honor*, *labor*. Poeta depositorem Patris vocat Sabellium, quia Patrem vere esse negabat, et Filium non vere genitum asserebat. Vocabulo *depositor* vtitur Quintilianus in lemmat. Declamat.

184. Mar. scribit *dispoliare*.

Ecquis in idolio recubans inter sacra mille,
Ridiculosque deos venerans sale, caespite, thure,
Non putat esse deum summum, et super omnia solum?
Quamuis Saturnis, Iunonibus, et Cytheraeis,
Portentisque aliis fumantes consecret aras;
Attamen in caelum quoties suspexit, in vno

GLOSSAE VETERES.

186. idolio = *paganitate, in loco idolorum*. *Mar.* idolio = *in sacrilegio. in loco idolorum. pro eo quis homo idolothitum est immolatum. Idolium vero est templum idoli.* recubans = *scilicet, quauis. I.* 187. caespite = *caespes est terra auulsa cum herba, vnde faciebant altaria. I.* 189. Saturnis = *pro omnibus diis posuit.* Citheraeis = *Citheraea, Venus. I.* 190. portentisque = *idolis. I.*

COMMENTARIVS.

186. In Rat. ineptus corrector, ceteris abrasis, substituit *quisnam idolorum*, vt scilicet metro consuleret. Vat. A., et Egmon. *nequis* pro *ecquis*, aut *et quis*. Si legatur *nequis*, auferenda est interrogatio versu 188., et sensus erit, nequis non putat etc. In Widm. *vt quis*, supra *et quis*. Gifanius Lucr. collect. verbo *et quantis*, *et quis* obseruat, quaedam verba ab antiquis duobus modis dicta, quae recentiores vnico proferre contendunt: dicebant enim *ecquis*, et *et quis*, et ita legit Gifanius in Prudentio ex veteri libro *et quis in idolio*, et similiter aliis in locis. Idolii voce vtuntur Tertullianus, Hieronymus, et alii. Vt Mineruium, et Dianium erant Mineruae, et Dianae templum, sic Idolium templum idolorum. Reperitur etiam Aesculapium pro Aesculapii templo. Corrigendi sunt nonnulli interpretes, qui I. ad Corinth. v. 8. *in idolio recumbentem* accipiunt *idolium* pro mensa, aut epulo. Ethnici in templis suis recumbebant ad mensam, non in mensa, multo vero minus in epulo. Erant enim lecti, in quibus recumbebant, vt pranderent. Barthius lib. XXXIV. cap. IV. exponit, *in idolio recubans*, id est, *paganismo deditus*, vt dicitur cubare in morbo. Cudworthus cap. IV. System. intellect. num. 542. hos versus magna cum laude producit.

187. Vat. A. *rudiculos* male pro *ridiculos*. De ara caespititia dicam ad hymnum S. Eulaliae, et S. Vincentii.

189. Bonon. contra metrum *ceteris dis* pro *Cytheraeis*. Vrb. mendose *cytbareis*. Plurali numero *Saturnos*, *Iunones*, *Cytheraeas*, seu *Veneres* profert per contemptum, vt infra v. 292. *Deucalionum*, vel etiam vt indicet diuersos titulos, quibus idem deus ab ethnicis insigniri, et coli solebat. De huiusmodi vero falsis numinibus, eorumque cultu fusius dicemus ad hymn. S. Eulaliae v. 122., S. Vincentii v. 50., S. Laurentii, et praecipue S. Romani, et ad libros contra Symmachum.

191. Prag. male *imo* pro *vno*. Radulphus Cudworthus Syst. intellect. cap. IV. intelligit, *virtutum rationem* hoc loco esse amictum, et habitum personarum, *ministros* vero esse daemones, qui et dii audiebant, et quibus deus ad mandata vteretur ex theologia scilicet gentilium, de quibus loquitur Prudentius. Putat enim Cudworthus, plures gentiles credidisse, sua numina nihil aliud esse, quam vnius dei perfectiones, ac *virtutes personarum nomine indutas*: quam opinionem ad examen reuocabo lib. II. aduersus Sym. v. 58. *Res incorporeas etc.* Minucius Felix: *Quid enim potest esse tam apertum, tam confessum, tamque perspicuum, quum oculos in caelum sustuleris, et quae sunt infra, circaque lustraueris, quam esse aliquod nu-*

Constituit ius omne deo: cui seruiat ingens
Virtutum ratio, variis instructa ministris.
Quae gens tam stolida est animis, tam barbara linguis,
Quaeue superstitio tam sordida, quae caniformem,
Latrantemque throno caeli praeponat Anubem?
Nemo Cloacinae, aut Eponae super astra deabus

GLOSSAE VETERES.

192. ius = *religionem*. *I.* 193. ministris = *angelis*. *I.* 194. barbara = *alienigena*. *Iso*. 195 superstitio = *paganitas*. caniformem = *canis habens formam*. *Iso*. 196. Anubem = *deus Aegypti, id est, simiam, caput canis habentem. Mercurius lingua aegyptiaca vocatur Anubis, qui deus eloquentiae fertur. vnde cum canino capite depingitur; quia in animalibus nihil cane sagacius habetur. latrare autem dicitur propter copiam sermonis, vnde et oratores rabulatores dicuntur. Deum aegyptiorum similitudinem canis habentem*. *I.* 197. Cloacinae = *Cloacina, et Epona, deae rusticae sunt. Cloacina dea cloacarum*. Epona = *dea hortorum. Cloacina, et Epona deae rusticae. Vat. T.*

COMMENTARIVS.

men praestantissimae mentis, quo omnis natura inspiretur, moueatur, alatur, gubernetur? Vide, quae ibi notant Wowerus, Elmenhorstius, Ouzelius ex nostro poeta, ex Augustino, Hieronymo, Isidoro Pelusiota, Lactantio, Cicerone. est enim argumentum a multis pertractatum. Hoc scilicet est testimonium illud *animae naturaliter christianae* de deo vno, quod singulari libro aduersus gentes ingeniose propugnauit Tertullianus. Vide eius Apolog. cap. XVII., et librum De testimonio animae.

193. Virtutes caelorum, siue angeli in varios ministrantium ordines distributi. S. Gregorius homil. XXXIV: *Nouem angelorum ordines diximus, quia videlicet esse testante sacro eloquio scimus angelos, archangelos, virtutes, potestates, principatus, dominationes, thronos, cherubim, atque seraphim.* Hebraei decem angelorum ordines distinguunt, ac varia eis nomina imponunt. Erasmum, et Bezam, qui Apostoli locum I. Ephes. 21. *Supra omnem principatum etc.* intelligunt vniuerse de omnibus rebus creatis, refellit Petauius t. 3. l. 2. c. I. ex Ignatio, Irenaeo, Athanasio, Cyrillo Hierosolymitano, Basilio, Epiphanio, aliisque. *Virtutum* nomine, vti *angelorum*, interdum omnes angelici ordines intelliguntur, vt constat ex Chrysostomo, Theodoreto, Hilario, Hieronymo, et aliis. Graece in sacris scripturis vocantur δυνάμεις, hebraice *Sabaoth*.

196. Ald., et Gis. *Anubim*. Weitz. cum mss. codd. plerisque *Anubem*.

197. Ald., Ox., Vat. Q., Noms. *Tiphonae*, Vrb. *Typhonae*. Gis. *Hippo* ab *Hippo Hipponis*, vt *Dido Didonis*. Etenim dea equorum a graeco vocabulo dicenda est *Hippo*, aut *Hippona*. Vat. A. *Ypone*. Praestantiores Heinsiani cum duobus Torrentianis, Vat. B., Alex., Prag., Rat., Mar. *Eponae*. Quam veram lectionem Elmenhorstius est odoratus, et ante illum Gifanius Ind. Lucr. verbo *solida*, ex veteribus libris. Eandem lectionem approbat Adrianus Turnebus num. 791. Aduers., quia latini ita, quae graeca sunt, interdum efferunt, vt ortum eiurent suum, et quia in Iuuenalibus bibliothecarum puluerulentis inuenerat *Eponam*. Giselinus in Buslid. cod. reperit *Hippo*, et iudicat scripturam deprauatam *Tipho*, et *Eponae* auctoritate Gyraldi, qui in historia de diis gentium hanc deam male *Eponam* a quibusdam vocari putat, et quia media in *Epona* esset producenda. Barthius

Dat solium, quamuis olidam persoluat acerram,
Sacrilegisque molam manibus, rimetur et exta.
Consule barbati deliramenta Platonis,
Consule et, hircosus Cynicus quod somniat, et quos

GLOSSAE VETERES.

198. solidam = *plenam*, *olidam*, *putridam*. *I.* olidam = *putridam*. *Vat. T.* acerram = *vas thurarium*. *thuribulum*. *Iso*. 199. molam = *sacrificium, vel notam. mola est genus sacrificii ex farre, et sale. vnde ignem aspergebant, et cultrum, et bostiam*. rimetur = *vertat*. exta = *viscera*. *I.* 200. barbati = *senis*. *Mar. illius senis*. *I.* deliramenta = *dementiam, mendacia, amentiam*. Platonis = *Plato dicitur a latitudine humerorum; qui primum athleta inuictus, postea ad philosophiam conuersus, omnes philosophos superauit*. *I.* 201. hircosos = *adulterinos, vel caninos*. *Vat. T.* hircosus cynicus = *Epicurus*. *Vat. A.* hyrcosus cynicus = *propria nomina haereticorum dicit: quorum alii propter immunditiem birci dicuntur: alii canini, adulteri vocantur*.

COMMENTARIVS.

lib. XXVI. Aduers. cap. XI. contendit, legendum in Prudentio, et aliis *Equona*, quia huic deae cura equorum erat; et a Prudentio mediam corripi ait more graeco, vt solet Prudentius facere in nominibus graecis. Retineri debet nomen *Eponae*, quod extat in antiquis monumentis, et inscriptionibus. De Epona, mulionum dea, vide Plutarchum in Parallelis, Minucium in Octavio, et Tertullianum in Apologetico.

198. Ald., Weitz., Vatt. A., et B., Mar. pro diuersa scriptura, Gifanius ex quinis exemplaribus mss. *solidam*, vt Virgilius, a quo multa mutuatum fuisse Prudentium monet Gifanius, V. Aen. *plena supplex veneratur acerra*. Iso duas has lectiones explicat *solidam*, et *olidam*. Heinsius cum suis, Giselinus permotus simili epitheto apud Iuuenalem Sat. VIII. *facies olida ad praesepia pictas*, Bong. a pr. man., Mar. a prima m., Prag., et Rat. legunt *olidam*. Praefero *olidam*: nam epitheton *olida* de praesepibus congruenter, de acerra etiam bene dicitur, quia scilicet thus olet. Giselinus in Dauentriensi inuenit *solitam quamuis*, quod non dedecet.

199. Aldus aliter distinguit *Sacrilegisque molam manibus rimetur, et exta*. Iso quoque addit glossam *rimetur = vertat*, quasi *rimetur molam*. Sententia est, persoluat acerram, et molam, et rimetur exta. Chamillardus vero interpretatur: *quaerat manibus scelestis ima viscera, et imam molam*. Si autem mola fiebat, quod ipse notat, vt ea frons victimarum, foci, et cultri spargerentur, quid, quaeso, est *imam molam rimari*, aut *quaerere?* Festus docet, *immolare* esse a *mola*, hoc est, *farre molito*, et sale hostiam perspersam sacrare. Supra v. 187. *venerans sale, caespite, thure*. Ex eodem Festo *exta* dicuntur, quod ea diis prosecentur, quae maxime extant, eminentque. Alii *exta* vocari putant quasi exsecta.

201. Put., Gifan. verbo *solida* ex vet. lib., Egm. a sec. m., Vrb. *hircosus cynicus quos somniat*, sc. *neruos*. Thuan., Rot., Torr. tres, Weitz., Ald., Pal., Mar. pro diuersa scriptura, Prag. *hircosus cynicus*. Fab., Gis., Widm., Mar. a prima manu *quos somniat*. Thuan., Rot., Torr. tres, Veitz., Alex., Ald., Mar. a sec. manu *quod somniat*. Vat. B. male *hircosos cynicos quis somniat*, et Vat. Q. *hircosos Cynicos quos somniat*, quod etiam extat in Tornaesiana editione. Prag. *quid somniat*. In Vat. A. abrasum erat *et hircosus cynicus quod somniat*, vel alia similia verba, et supra scriptum *somniat*. Iam *cynici hircosi* dicuntur, quia obscoeni,

Texit Aristoteles torta vertigine neruos.
Hos omnes quamuis anceps labyrinthus, et error
Circumflexus agat, quamuis promittere et ipsi
Gallinam soleant, aut gallum, clinicus vt se
Dignetur praestare deus morientibus aequum:

GLOSSAE VETERES.

κύων enim apud graecos canis dicitur . *I.* 202. torta = *tortuosa circumlocutione*. neruos = *ludos*, *inenodabiles dictiones*, *syllogismos* . *I.* vertigine = *versione* . *Vat. A.* 203. labyrinthus = *flexuosus* . *idem vocat laborinthum*, *quod et errorem*. *laborinthus erat domus subterranea*, *centum habens ostia*, *quam Daedalus fecit ad Minotaurum*, *quam siquis semel ingrederetur*, *propter multitudinem ostiorum non poterat reuertere* . *dicitur autem laborinthus*, *quia labor intus* . *I.* 204. agat = *vexet* : *ducat*. *I.* 205. gallinam = *Aesculapio gallina immolatur*, *qui clinis praest* . clinicus = *curuus*. *cline graece lectus dicitur* . *inde clinicus proprium nomen dei*, *qui praeerat decumbentibus in lectum* ; *vel ipse infirmus*, *a cumbendo in lecto* . *I.* 206. aequum = *placatum* . *Iso* . *propitium* . *Vat. A.*

COMMENTARIVS.

maleque olentes, nam etiam cynici ob caninam obscoenitatem vocabantur, nisi malis, ob effraenatam licentiam obloquendi, et quasi latrandi. Alii putant, neque absurde, cynicos dici hircosos ratione barbae hircinae, quae propria erat philosophorum, et in prouerbium abiit. Plato vers. superiori proximo *barbatus* appellatur non tantum quia senex, vt ait glossa, sed etiam ob barbam philosophicam. Longe alio more philosophi nunc amant viuere.

202. Widm. *Aristotelis* male pro *Aristoteles*. Teolius in carmine, et in nota habet *tota vertigine* pro *torta*. Crediderim, esse mendum typographi: nullum enim ms. allegat pro ea lectione. Recte poeta artem texendi neruos Aristoteli adiudicat, siquidem Cicero, et alii Aristotelem *neruosum in dicendo*, et neminem *neruosiorem* eo dicunt. Celebris est eius dialectica. Quid sit *torta vertigo*, alii *soritem* explicant, alii *pseudomenon*, quo disserentes implicantur. Ego vero minime implicarer. *Ego mentior*, dicat aliquis, verane, an falsa est haec propositio? Nego, quemquam serio, et ex animi sententia hanc propositionem posse dicere: nego, ab aliquo posse quidquam intelligi, si ea ab alio proferatur. Intelligam quidem, siquis ita dicat, *Ego mentitus fui*, *ego mentiar*: at nescio prorsus, quid sibi velit, *Ego mentior*. Simile quiddam est, quod nonnulli volunt, fundamentum sciendi in ea propositione niti debere, *Ego cogito*, vt inferam *Ergo existo*. Quae si ita sunt, plane fateor, me nihil scire. nam verbis inaniter, et nulla subiecta sententia, dicam, *Ego cogito*, hanc vero cogitationem nunquam habui, neque assequi potui.

205. Notauit Giselinus, sapientem illum Socratem, quum ex veneno hausto toto pene corpore frigeret, dixisse: *Aesculapio, o Crito, gallum debemus*, quod ita ex hac vita migraret, quasi a morbo conualesceret. Clinicus deus est Aesculapius: nam medici clinici dicuntur apud Martialem, et alios, quod lecto aegrotantium assidere solent, vel lecto affixis (hi enim proprie sunt clinici a graeco vocabulo κλινικός) opem ferunt. hinc medicina *clinice*, et apud ecclesiasticos auctores *clinici*, qui in lecto ob morbum cubantes baptismatis aqua abluebantur, quod multi, quandiu poterant differebant, saepe ad ipsum mortis momentum, qui iure a SS. Patribus reprehendebantur.

Quum ventum tamen ad normam rationis, et artis,
Turbidulos sensus, et litigiosa fragosis
Argumenta modis concludunt numen in vnum:
Cuius ad arbitrium sphera mobilis, atque rotunda
Voluatur, seruentque suos vaga sidera cursus.
Non recipit natura hominis, modo quadrupes ille
Non sit, et erecto spectet caelestia vultu,
Non recipit, neget vt regimen pollere supremum.

GLOSSAE VETERES.

208. fragosis = *difficilibus*. *I.* 209. modis = *syllogismis*. *I.* in vnum = *deum*. *Vat.A.* 211. suos = *proprios*. vaga sidera = *septem errantia sidera, dicit septem planetas, quae interpretantur erratiuae: non quod ipsae errent, sed quod homines errare faciunt. vnde planoficiae dicuntur melius, id est, errorem facientes*. *I.* 212. non recipit = *non intelligit*. natura = *id est, tantummodo quadrupes homo dicitur, qui irrationabiliter more animalium viuit, et deditus ad ventris ingluuiem nihil de caelestibus curat. nam omnia mortalia animalia praeter hominem in terram prona sunt. vnde et quidam veridicus: Pronaque quum spectent animalia cetera terram; Os homini sublime dedit, caelumque tueri Iussit, et erectos ad sidera tollere vultus*. modo = *solummodo. tantummodo*. quadrupes = *animalis*. ille = *homo*. *I.* 214. pollere = *valere*.

COMMENTARIVS.

207. Vat. B., Mar., Prag., Rat., Gis. ad marg., Weitz. *conuertunt* pro *quum ventum*. Distinguit Weitzius *conuertunt turbidulos sensus*; quod non male procedit. Prag. *arcis*, in marg. *artis*.

208. Bonon., et Egm. *turpidulos* pro *turbidulos*. A *turpis* formandum esset *turpiculos* melius, quam *turpidulos*.

209. Vat. A. minus bene *concludent*.

211. Planetae sunt vaga sidera, ideo planetae, siue stellae errantes vocantur: quia scilicet non perinde fixae sunt, ac ceterae stellae. Glossam aliter disserentem nauci habeas, vti quum supra v. 203. *labyrinthus* a *labor intus* deducebat. quae est inepta libido confingendi etymologias, ab antiquis, etiam doctis hominibus, vt Varrone, aliisque vsitata. Vide, quae in hanc rem disputat Becmanus De orig. ling. lat. de propria significatione vocum contra eos, qui *diabolum* a *duobus bolis*, *locustam*, quia *longa pedibus*, *sicut hasta*, (quod apud Isidorum legitur) *colossum*, quasi *colens ossa*, et innumera huius generis effutiunt. Nam Zachaei Fabri intolerabilis fuit impudentia, qui quum *a* in *examen* corripuisset, contendere ausus est, examen dici ab ἐξ, et ἀμὴν, vt colligeret, *a* in *examen* posse corripi. Opera quaedam posthuma celeberrimi viri Thomae Serrano cum eius vita, elegantia, et iudicio singulari a cl. Michaele Garcia scripta, nuper prodierunt in lucem, vbi acutum epigramma in re simili contra Ferrium excusum est.

212. In Rat. ineptus correptor, prioribus abrasis, subrogauit: *quadrupes modo non sit ille sed*. Putauit, fieri non posse *e* in *quadrupes* breue: *modo quadrupes ille - Non sit, et*. Vide Prol. In editione parmensi claudicat hic versus: ita enim concluditur. *Non recipit natura hominis, modo quadrupes*. Praetermissum est *ille* typographi negligentia.

214. Prag. *regnum* pro *regimen*.

Istud et ipse Numae tacitus sibi sensit haruspex,
Semifer et Cottus sentit cane milite peior.
Sed nos, qui dominum libris, et corpore iam bis
Vidimus, ante fide, mox carne, et sanguine coram,
Quique voluminibus vatum, cruce teste, probatis,
Rimantes digitos costarum in vulnera cruda
Mersimus, et manuum visu dubitante lacunas

GLOSSAE VETERES.

lere. I 215. Numae = *Numa romanis sacra instituit. Numa genere sabinus, quem post mortem Romuli populus romanus imperatorem fecit: qui, volens romanos ab armorum amore reuocare, culturam deorum per magicam inuenit artem, dicens, se omni nocte ab Aegeria nympha doceri. Post huius mortem romani, eius libros magicos reperientes, igni tradiderunt. Sed licet se errasse viderent, in deorum cultura permanserunt.* haruspex = *sacerdos. I.* 216. Cottus = *vnde Alpes cottiae. I. Mar.* cane milite = *molosso. I.* 218. coram = *praesentialiter I.* 221. lacunas = *foramina, cauernas, fixuras, cicatrices, fossas. seipsum apostolis immiscet: in euangelio enim Thomae legitur adbuc minime credenti dixisse: Infer digitum tuum etc. sed ille clauorum fixuras intuens, tangere eum non ausus est, sed dixit: Dominus meus, et deus meus. Ideo autem dicitur, Thomam manum in latus eius misisse, quum tamen non miserit, quo-*

COMMENTARIVS.

215. Error est in Vat. A. *studet ipse*. Gis. ad oram *suspexit* pro *sibi sensit*.

216. Vat. B., Mar. a pri. m., Rat., Weitz., Widm., Bong. supra *Cottus*, quo respicit mendum Prag. *Coitus*. Iso idem est amplexus cum glossa *vnde Alpes Cottiae*. Quare haec lectio non debuit Heinsio tantopere displicere. Meminit Prudentius Cottorum hymn. S. Laurentii v. 539. *Trans Cottianorum iuga*. Ita appellata sunt a Cottio rege Gallorum sub Augusto. Giselinus in vulgatis edd. reperit *Gotbus*; quod reiecit, quia omnes vno consensu primam in *Gotbus* corripiunt, idque plane persuasit Chamillardo. Verum posse quoque produci, compertum est: nam latini interdum *Guttones*, et *Gottos* eam nationem appellant, vt nihil dicam de graecis, qui non minus in hoc scribendo vocabulo variant. Est autem *Gotbus* in Mar. a sec. m., in Bongars. a pr. m., in Fabr. Sed Heinsius cum suis, cum Gis., Ald., Pal., Alex., Vat. Q., Bonon. *Scotus*, aut *Scottus*. Giselinus feritatem Scotorum auctoritate S. Hieronymi lib. II. contra Iouian. comprobat: ex qua certe patet, eos fuisse peiores *cane milite*, hoc est, molosso, aut castrensi, vt exponit Chamillardus: nam castrenses canes, quum vesci soleant carnibus occisorum in bellis, crudeles esse solent, et feroces. Haec autem feritas attribui etiam potest antiquis incolis Cottianarum Alpium, quae famosae erant latrociniis. Cottiae alpes Delphinatum a Pedemontio diuidunt. Erat etiam promontorium in Mauritania Tingitana, *Cottes*, seu *Cotes* dictum, Hispanis *Cabo esparto*.

218. Bonon. inepte *cordis* pro *coram*. Nec melius Pal. *fidem* pro *fide*.

219. Ald., Egm., et Vat. A. a prima m. *quinque* pro *quique*. hoc postremum tenendum est.

220. Fortasse innuit sententiam, clarius a se expressam aliis in locis, de duplici vulnere lateris.

221. Prag. *atque manum*, fortasse *atque manu*, aut intelligit *mersimus digitos*, *at-*

Scrutati, aeternum regem cognouimus IESVM,
Abiurare deo titulum, nomenque paternum,
Credimus esse nefas, qui regem protulit ex se,
Non regem populi parthorum, aut romulidarum;
Sed regem summae, et mediae rationis, et imae,
Atque ideo rerum dominum, et super omnia regem.
Carnis habet medium, summum Patris, et stygis imum.
Defluit his gradibus, rursusque reuoluitur in se.
Est deus, est et homo, et fit mortuus, et deus idem est:
Omnia percurrit naturae munia pronae,

GLOSSAE VETERES.

niam, Domino iubente, hoc facere poterat. I. 223. abiurare = *denegare. tollere.* titulum = *laudem, vel potestatem. I.* 224. regem = *Christum. I.* 226. summae = *caelestium*; *mediae, terrestrium: imae, infernorum. I. summa scilicet, ima, et media ratio. media siquidem ratio est in homine ... summa ratio est in angelis, ima in minimis animalibus. Vnde et Salomon de Christo sub specie sapientiae loquitur, Pertingens a fine vsque ad finem, id est, a summo angelo vsque ad minimum vermiculum gubernando. Vat. A.* 228. stygis = *inferni. I.* 229. defluit = *descendit.* in se = *quum ad caelum ascendit. in vnum. I.* 231. munia = *officia.* pronae = *humanae. I.*

COMMENTARIVS.

que manum. Communis, veraque lectio *et manuum*, sc. *lacunas*, seu fixuras *manuum*.

222. Sciolus aliquis in Rat. pro *cognouimus* supposuit *veneramur*, ne *Iesum* esset dissyllabum a vocali incipiens. De quo satis in Proleg. dictum. Ennodius similiter vsus est lib. II. epigram. XXXIV. *Suscipit oblatum, veniam cui contulit Iesus*. De *regno perpetuo* Christi passim SS. Patres, et latissime Hieronymus in Com. ad cap. I. epist. ad Ephes.

223. Vat. A., Pal. *deum* non bene.

226. Gifanius Indic. Lucr. verbo *Prouerbia apud Lucretium* corrigit *regionis* pro *rationis*, quia, vt ait, saepe *regionis*, et *rationis* nomina inter se librariorum vitio sunt deprauata. Heinsius suspicatus est *stationis*, quo nomine imperium saepe significatur. Chamillardus Heinsium non intellexit: hic asseruit, membranas stare constanter pro hac scriptura *rationis*, et Chamillardus putauit, membranas stare pro alia *stationis*, adeoque amplexus est *stationis*. Cellarius agnouit, *stationis* esse ex ingenio Heinsii; nihilominus *stationis* secutus est contra libros. Nihil muto repugnantibus omnibus codd. mss., et edd.; et *rationis* recte dicitur. Non enim poeta aliud vult, nisi quod versibus sequentibus explanat: *Carnis habet medium, summum Patris, et stygis imum*. Ecce summam, mediam, et imam rationem. Visne aliam audire explicationem? Idem poeta paulo post: *Est deus est et homo, et fit mortuus, et deus idem est, Omnia percurrit naturae munia pronae*. Iam ad haec tria munia explicanda aptius vocabulum est *rationis*, quam aut *regionis*, aut *stationis*. Confer glossas.

228. In Vat. A. aliquid est abrasum, pro quo recenti manu factum *imum*.

230. Bong., Vat. B., Mar., Rat. *et fit*, Alii omittunt *et*.

Vt

Vt sursum Patris in gremium replicata reportet,
Mortua quae fuerant: ipsos quoque subuehat artus.
Haec fore quum veterum cecinissent organa vatum,
Nos oculis, manibus, congressu, voce, loquela
Experti, heroum tandem intelleximus orsa
Priscorum, et viso patefacta oracula Christo.
Haec est nostra salus, hinc viuimus, hinc animamur,
Hoc sequimur: nunquam detracto nomine nati
Appellare patrem: patris et sine nomine nunquam
Natum nosse deum; nunquam, nisi sanctus, et vnus
Spiritus intersit, natumque, Patremque vocare.
Sic tamen haec constare tria, vt ne separe ductu
Tres faciam: tribus his subsistat sed deus vnus.
Nec pater ipse autem, qui filius: vt, quia natum
Scimus ab innato, vere pater, et sata vere
Sit soboles: nec sit genitor sibi filius ipse.

GLOSSAE VETERES.

232. replicata = *reducta. reparata, vel artus. I.* 233. subuehat = *eleuet ad caelestia. ad caelum. I.* 234. organa = *voces. I.* 236. heroum = *prophetarum*. orsa = *dicta, vel verba heroum, vel prophetarum. I. dicta, locutiones. Vat.A.* 237. patefacta = *manifestata*. oracula = *responsa, miracula. I.* 243. sic tamen = *sequimur*. tria = *nomina*. separe = *separato. separ dicitur, sicut compar, et dispar*. ductu = *auctione, vel ductione. I.* 244. tres = *substantias*. tribus = *personis. I.* 246. innato = *Patre*.

COMMENTARIVS.

232. Ald., et Egm. *et*. Alii *vt*. Heinsius ex Put., Thuan., Noms., et a manu sec. Rott. restituit *sursum* pro *rursum* in aliis, quod aliqua tamen ratione posset defendi: nam supra *rursusque reuoluitur in se*. Vrb. *rursum*; Alex., Vat.Q. *sursum* cum Bonon.

233. Perstat in eadem sententia. Deus replicata munia reportat in caelum, *mortua quae fuerant*, vel corpus suum ex mortuis excitatum, vel aliorum sanctorum corpora: *ipsos* quoque *artus*, scilicet carnem suam, de qua supra, *carnis habet medium*, et *fit homo*.

241. Nota consuetudinem antiquissimam inuocandi Patrem, Filium, et Spiritum sanctum in doxologia Trinitatis, *Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto*. Egi de hac doxologia in Dissert. de hymn. eccles. num. 229., et seqq.

243. Vide praefationem I. v. I. *Est tria summa deus*. In Prag., et Mar. pro diuersa scriptura *vt non* pro *vt ne*. Prag. *dictu* pro *ductu*, quod est retinendum.

244. Prag. male *faciat* pro *faciam*. Hieronymus epist. LVII. *In tribus personis deitas vna subsistit*. Quartam subsistentiam in deo iure negant plerique theologi.

Perquam ridiculum est, et futile, natus vt ex se,
Siue pater natus fuerit, siue ipse repente,
Nascendi noua materies, ac se deus vltro
Ediderit, natumque sibi se fecerit ipsum.
Nil falsum, aut mendax diuina vocabula fingunt.
Qui pater est, gignendo pater: tum filius ex hoc
Filius, auctore vt genitus quod sit Patre summo:
Summus et ipse tamen: nec enim minor, aut Patre dispar.
Vnde in vtroque operis forma indiscreta, nisi omnem
Vim maiestatis patriae generosus haberet
Filius, idque deus genitor, quod filius esset?

GLOSSAE VETERES.

sata = *nata. I.* 248. per quam = *in quantum. quam valde*. futile = *inane*. natus vt ex se = *natus quasi vt ex se. scilicet sit, id est, Filius. I.* 249. natus = *ab alio*. ipse = *Filius*. *Iso.* 250. noua = *mirabilis*. *I.* 251. ediderit = *genuerit*. *I.* 252. vocabula = *carmina*. *I.* 256. indiscreta = *indiuisa*. *I.* 257. vim = *virtutem*. generosus = *nobilis*. *I.*

COMMENTARIVS.

248. Editi ante Heinsium ita hos versus traiiciebant *Siue Pater natus fuerit, siue ipse repente, - Perquam ridiculum est, et futile, natus vt ex se - Nascendi noua materies, ac se deus vltro - Ediderit, natumque sibi se fecerit ipsum*. Nihil contra Weitzius, nihil Mariettus ex mss. notauit. Teolius ait, tres, vel quatuor vaticanos Heinsio fauere, ceteros Weitzio. Heinsius in suis omnibus mss. reperit, versum *Perquam ridiculum* praeponi illi *Siue Pater*. In Put. vero hic ita erat *Siue supernatus fuerit sibi ipse repente*. Putat autem Heinsius *Perquam ridiculum est, et futile, natus vt ex se - Siue supernatus fuerit, sibi ipse repente - Nascendi noua materies*: nam *supernasci* verbum est elegans, et a Plinio vsurpatum, et hiatus ille *sibi ipse* Prudentio est familiaris. In Vat. A. etiam est *sibi ipse*. Heinsius ex coniectura addit, posse etiam *sibi et ipse*. Cellarius secutus est Heinsium cum illo hiatu, quem hoc loco non probo. Alex. consonat codd. Heinsianis; Vrb., et Vat. Q. editionibus antiquis. Vat. Q. etiam *sibi ipse*; sed mendose *per quem* pro *perquam*. Bonon. perperam *siue et ipse*.

252. Vat. B. pro *nil* minus bene *ni*.

254. Teolius repugnante metro legit *Filius, auctore quod genitus sit Patre summo*, affirmatque, sic habere praestantiores Vatt., Heinsium vero in notis paulo aliter. Puto, lapsum Teolium, et scribere voluisse, *Filius, auctore vt genitus quod*. Heinsius cum Put. edidit *Filius, auctore genitus*, quod non male procedit. Suspicatur Heinsius, a Prudentii manu fuisse: *tum Filius ex hoc - Filius, auctore vt genitus qui sit Patre summo*. In Vat. A. *si* nullo sensu pro *sit*. Aldus male interpungit *tum Filius ex hoc. - Filius auctore vt genitus quod sit Patre summo*. Patrem *auctorem* Filii S. Hilarius saepissime vocat. Apud Iureconsultos auctor appellatur is, a quo ius in nos transit. V. Petau. t. II. lib. v. c. v.

257. In Weit. mendum *generosus patriae*.

258. Interrogationis punctum post *esset* desideratur in plerisque editionibus; ex quo sensus turbatur.

Pergunt vlterius scrutantes, quid sit id ipsum
Gignere, si fas est humanos tendere sensus
Vsque ad secretum, quod tempora cuncta, diesque
Praeuenit antiquos, et principium super ipsum
Eminet, et quodcumque potest homo quaerere, transit.
Quum sit difficilis via noscere principiorum
Semina, cui dabitur mortali exquirere, quidnam
Vltra principium deus egerit? aut quo pacto
Ediderit Verbum, quod principio caret omni?
Hoc solum scimus, quod traditur, esse deum, quem
Non genitus genitor generauerit, vnus et vnum,
Integer integrum, non coeptum, sed tamen ortum,
Et comperpetuum retro patri, sed patre natum.

GLOSSAE VETERES.

259. vlterius = *vltra licitum*. *I.* 260. gignere = *spiritalis generatio*. fas = *iustum*. *I.* 262. super = *vltra*. *I.* principium = *mundi*. *V.A.* 264. via = *ratio*. *I.* 265. semina = *principia*. mortali = *homini*. *I.* 266. vltra = *ante*. pacto = *lege*, *vel modo*. *I.* 268. traditur = *in scripturis*. *I.* 271. retro = *aeternaliter*. *hic praeteritum verbum*. *I.*

COMMENTARIVS.

259. Egm., et Vat.B. *quod*. Legendum *quid*. Petauius loc. cit. cap. VI. laudandam, et imitandam esse ait veterum theologorum sanctissimorum, et eruditissimorum hominum modestiam in causis huius mysterii inuestigandis, et hos Prudentii versus adducit, quibus liberiora ingenia castigantur.

260. Weitz. cum Egm., Pal., Oxon. pro discrepanti scriptura, Vat. B. a pr. m. *gressus*. Ceteri *sensus*.

262. Vat. A., Pal. mendose *spreuit* pro *praeuenit*.

264. Philosophos in rerum principiis *fecisse ruinam* Lucretius tradidit lib. I. Nostro aeuo eadem difficultas noscendi principiorum semina persentitur, quidquid dicant nonnulli, systemata quaedam noua amplectentes, aut antiquata iam, et obsoleta denuo instaurantes.

265. Put. *qui*, sc. qua ratione, pro *cui* mortali. Vtroque modo constat sententia.

268. Ald. *quod traditur esse deumque - Non genitus genitor generauerit*. Fabric., Gis., quibus accessit Cellarius, *quod traditur esse deus*, *quem*. Heinsiani praestantioris notae, et nostri *esse deum*, *quem*. Doctrinam theologicam, quam de diuina generatione longiori disputatione Petauius tradidit, paucis his versibus esse comphehensam fassus est ipse Petauius, cuius verba lege num. 255. Proleg. Mirabilis profecto est poetae nostri theologia.

269. Rat. minus bene *generauerat* pro *generauerit*. Put., et Rot. *generauit*, fortasse *generauit et vnus et vnum*. Sed melior communis lectio. Teolius edidit *generauit*, sed quum lex metri repugnet, et nihil ex mss. notauerit, opinor, mendum esse typographicum.

271. Weitzius, Vat.B., Mar. *Et comperpetuum retro Patri*, *sed Patre natum*. Gis., et Bong. *Et comperpetuum Patri retro*, *sed Patre natum*. Egm. *Et comperpe-*

Sed nec decisus Pater est, vt pars Patris esset
Filius: extendens nec se substantia tractim
Produxit, minuitue aliquid de numine pleno,
Dum mutata nouum procudit portio natum.
Non conuertibilis, nec demutabilis vnquam
Est deus, aut gignendo aliquid sibi detrahit: atqui
Totus, et ex toto deus est, de lumine lumen.
Quando autem lumen sine lumine? quando refulgens
Lux fulgore caret? quando est, vt proditus ignis

GLOSSAE VETERES.

272. decisus = *decurtatus, vel detruncatus, minoratus*. I. 273. extendens = *dilatando*. tractim = *paulatim*. I. 275. mutata = *operata*. procudit = *vel producit, id est, generat, vel fabricat, genuit*. portio = *substantia*. I. 276. vnquam = *sed certe*. I. 277. atqui = *at ille*. I. 280. proditus = *dispensus, vel manifestatus*. I.

COMMENTARIVS.

tuum retro Patris, et Patre natum. Pro hac scriptura allegatur Aldus a Weitzio, et Heinsio. Sed Aldus mihi habet *Et comperpetuum retro Patris, sed Patre natum*. Egmondano consonant Put., Thuan., et ceteri Heinsiani. Heinsius existimat, fuisse *Et comperpetuum Patri retro, et Patre natum*. Omnes hae lectiones admitti possunt, et omnium eadem est sententia. *Comperpetuus Patris* in gignendi casu non absurde dicitur, vti infra ex mss. *coaeternus Patris*. Vrb., et Alex. pariter *Patris*. Vat. Q. perperam *quum perpetuum*.

273. Vat. A. *tractum*. Egm. *tactim*. corrige *tractim*.

274. Rat. mendose *minuit vel*. Deum constitui ex tribus Trinitatis personis, ita vt earum quaelibet non esset plene deus, sed dei portio, docuerunt nonnulli haeretici. Lamius in opere de recta PP. nicaenorum fide his allatis Prudentii versibus, aliisque aliorum verbis probat diserte, Filium ex Patre ortum, sed non per abscissionem, aut diuisionem, aut eiusdem substantiae mutationem.

275. In exemplari Weitzii, quo vtor, ad oram *producit portio* ex vet. lib.

276. Concil. tolet. I. in regula fidei, de qua alibi dictum, can. VII. *Siquis dixerit, vel crediderit, deitatem Christi conuertibilem* (al. *nascibilem*) *esse, vel passibilem, anathema sit*. Haec vocabula in vsum tunc venire coeperunt ad haereses refellendas, et religionis sacra mysteria sine ambagibus exponenda. *Demutabilis* neminem Prudentio antiquiorem dixisse noui.

277. Aldus *atque*. Alii *atqui*. Vat. A. *atquin*.

278. In Vat. A. *totus ex toto* contra metrum. Lege *totus, et ex toto*. Corippus lib. IV. *Natus, non factus, plenum de lumine lumen*. S. Methodius martyr, siue alius confessor lib. de Simeone, et Anna: *Tu lumen es verum ex lumine vero*. Verba symboli nota sunt.

280. Gif. ex vet. cod. *prodigus* pro igne multo, largo, et copioso. Sic etiam Aldus, et tres recentiores ex Heinsianis. Alii *proditus*, vt apud Nasonem: *Lumine qui semper proditur ipse suo*, quamquam Heinsius hoc loco ignem proditum interpretatur, qui porro extenditur, vt Nonius exponit illud Maronianum, *genus alto a sanguine Teucri - Proderet*. Vat. Q., et Alex. a sec. m. *prodigus*. In Vrb. deest totum hoc *quando est, vt prodigus ignis - Ignem*

Ignem diminuat ? quando Pater, et deus, et lux,
Non lucis deus, et pater est ? qui, si pater olim
Non fuit, et serum genuit post tempora natum,
Fit nouus, inque nouum ius proficit. Absit, vt vnquam
Plenus proficiat, qui non eget incremento.
Et deus, et genitor, lumenque, et gloria semper
Ille fuit: nec post sibi contulit, vt pater esset.
Sic fit, vt aeternum credamus cum patre Christum,
Illo auctore satum, cui nullus praefuit auctor.
Haec tu si dubitas nati mysteria Christi,
Perdite, catholica non es de plebe: sed vnus
De grege thurifero venerator, Deucalionum
Deuotus cippo, ficulni et stipitis vnctor.
Quin potius scrutare dei signacula in ipso
Fonte vetustatis, percurre scrinia primi

GLOSSAE VETERES.

282. olim = *aeternaliter*, *sine initio*. *Iso.* 290. tu = *sabelliane*. *I.* 292. thurifero = *thurificante*. Deucalionum = *deorum*, *idolorum*. *Deucalion*, *et vxor sua lapides seminauerunt: inde viri, et mulieres.I* 2, 3. deuotus = *inclinatus*. cippo = *trunco, vel*

COMMENTARIVS.

diminuat. Peueratus ex Gifanio approbat *prodigus*, et eadem ratione dictum putat, ac *luxuriantes segetes* apud Virgilium.

281. Ald. cum aliis scribit *deminuat*.

282. Rat. ita verba collocat *non lucis pater*, *et deus est*. Gis. 1. edit. *non lucis deus*, *at pater est*? Fortasse *aut pater*.

290. Mar., Widm., Bong. *dubites*.

292. Vocat paganos *de grege thurifero* eo sensu, quo Optatus dixit *thurificare*, et Cyprianus *thurificatos*. In glossa erat scriptum *Deucalion lapides*, *et vxor sua seminauerunt*. Restitui ordinem verborum. Deucaliones numero plurali effert, vt contemptum exprimat. Vide v. 189. In hymno S. Romani similiter mentio fit Pyrrhae, vxoris Deucalionis. Ita enim ait tyrannus Asclepiades v.410. *Vis summa rerum nosse ? Pyrrham consule*.

293. Oxon., et Ald. *ficulni stipitis*. Pal. supra *auctor* pro *vnctor*: hoc verum est. De ritu vngendi oleo simulacra, sacerdotes, lumina, et ignes sacros, vide Io. Guilelmum Stuckium Sacr. gentil. descript fol. 55. terg. Peueratus ex hymno S. Romani v.260. huc affert *fuliginosos lares*, quod olim simulacra deorum apud gentiles fumo, et odoribus nigrescerent.

295. Fabr., Alex., Prag. *percurre et scrinia*; quod tenet Gis., et alii vulgati cum Vrb., et Vat.Q. Sed Aldus, et Weitz., Put., et Vatt.A., B., Mar., et plerique optimi *percurre scrinia*. Ita etiam erat in Rat., sed recens corrector mutauit in *percurrens scrinia*, quod falso crediderit, *e* postremum in *percurre* produci non posse.

Scriptoris, quem non bardus pater, aut auus augur,
Fabula nec veteris famae, nec garrula nutrix,
Nec sago clangore loquax, et stridula cornix
Rem docuere dei: sed coram proditus ipse,
Ipse deus trepidum mortalem mitis amico
Imbuit eloquio, seque, ac sua summa retexit.
Nimirum meminit scriptor doctissimus, illo
Orbis principio non solum, nec sine Christo
Informasse Patrem facturae plasma nouellae.
Fecit, ait, condens hominem deus, et dedit olli

GLOSSAE VETERES.

ipsi deo. vnctor = *venerator*. *I*. 296. scriptoris = *Moysis*. bardus = *stultus*: *ab elephanto*. *baburrus*, *stultus*. augur = *qui auium garritum, vel augurium obseruat*. *I*. bardus = *stultus ab elephanto*. *Vat.T.* 297. nutrix = *anus*. *I*. 298. sago = *magico*, *vel praescio*. *praescienti*, *magico*, *vel sapienti*. *I*. 299. rem = *statum diuinum*. coram = *palam*. proditus = *manifestatus*. *I*. 300. trepidum = *pauidum*. mortalem = *Moysem*. amico = *amicabili*. *I*. 301. retexit = *aperit*. *aperuit*. *I*. 302. meminit = *docet*. *I*. 305. condens = *creans*. *I*.

COMMENTARIVS.

296. Vat. B. *pardus*, Prag. *barrus*, quod vtrumque falsum est pro *bardus*. Proprie *bardus* est *tardus*, *stultus*. Chamillardus ex Festo notat, gallice cantorem fuisse appellatum *bardum* a gente Bardorum. Poeta fortasse id respicit, quod ante dixit, *Numae haruspex*, *semifer Cottus*. Glossa Isonis *ab elephanto*, et postea *baburrus* indicat, ab eo lectum *barrus*, qui est elephas, et pro *baburrus* legendum est *barrus*. Bardorum gens duplex recensetur; alii sunt Bardi, seu Longobardi, in Germania, vbi nunc est Marchia Brandeburgica: alii Bardi, et Bardaici populi in Gallia.

298. Gis. I. edit. *saga* male. Cornix *augur aquae* a veteribus dicebatur, quia suo clangore pluuiam ab ea non tantum praesagiri, sed vocari etiam existimabant. Irridet poeta huiusmodi superstitiones. *Sagus* adiectiue extat in inscriptionibus.

301. Weitz., Vat. B., Mar., Rat., Prag. *eloquio*. Ald., et Gis. *alloquio*. Nihil ad hoc vocabulum Heinsius ex suis obseruauit, Giselino adhaerens.

303. Nonnulli Vulg. *ne sine* pro *nec sine*, quod postremum exigit sensus.

304. Prudentius saepe pro *creatura* vsurpat *factura*, quod non absurde fieri monet Barthius lib. XII. Aduers. cap. VIII., quamquam delicatiores talia abhorreant. Similiter Sedulius lib. II. *Ni pius ille sator culpas ignoscere promptus*, - *Reddere difficilis, sua ne factura periret*. Alcimus Auitus libr. I. *placet ipsa tuenti* - *Artifici factura suo*, et saepe alias. Gregorius Baeticus non semel. Tertullianus *factitamentum* vocat lib. de anima cap. XVIII.

305. Ad Trinitatis mysterium probandum petit argumentum ex Genes. cap. I., quod deus creauerit hominem ad imaginem, et similitudinem suam. Theologi ita disserunt. Quum ait deus, *Faciamus hominem ad imaginem, et similitudinem nostram*, loquitur in numero plurali, adeoque vnica tantum persona diuina intelligi non potest eo verbo *faciamus*. Quod autem ad imaginem, et similitudinem dicit, naturae vnitas declaratur.

Ora dei. quidnam est aliud, quam dicere, Solus
Non erat? atque deo deus assistebat agenti,
Quum dominus faceret domini sub imagine plasma?
Christus forma Patris, nos Christi forma, et imago.
Condimur in faciem Domini bonitate paterna,
Venturo in nostram faciem post secula Christo.
Possum multa sacris exempla excerpere libris,
Ni refugis, quae te doceant, non in Patre solo
Vim maiestatis positam, sed cum Patre Christum
Esse deum: velut illud ait genealogus idem.
A domino dominus flammas pluit in sodomitas.

GLOSSAE VETERES.

306. ora = *vultum, imaginem. Iso.* 307. deo deus = *Filius Patri. I.* 311. secula = *in fine seculorum. I.* 315. genealogus = *generis computator, id est, Moyses. scri-*

COMMENTARIVS.

S. Basilius personas plures esse neruose concludit Homil. IX. in Hexaemeron: *Quis faber aut aerarius, aut lignarius, aut certe coriarius sutor solus ipse quidem, nec alio quopiam sibi cooperante stipatus, interque suae artis instrumenta desidens, quis, inquam, sibi soli admurmurat, dicens: Faciamus gladium, aut Compingamus aratrum, aut Conficiamus calceamentum, ac non potius silentio suam, quum libuerit, accommodatam ad artem exequitur operationem?* S. Hilarius in Genes. *Sed faciamus, ait, hominem. Dic, optime, cum quo - Nunc loqueris? Clarum est, iam tum tibi Filius alto - Assidet in solio.* Prudentius alia via eandem sententiam concludit. Deus hominem fecit ad imaginem dei. Quid aliud hoc est, nisi esse Verbum distinctum a Patre, quod sit deus, et imago Patris? Verbum esse formam, et imaginem Patris, v. 72 explicabamus. Tertullianus aduersus Praxeam cap. XII. *Et fecit deus hominem, ad imaginem dei fecit illum. Cur non suam, si vnus, qui faciebat, et non erat, ad cuius faciebat? Erat autem ad cuius imaginem faciebat, ad Filii scilicet.* Et cap. VI. de resurrectione carnis: *Ita limus ille iam tunc imaginem induens Christi futuri in carne, non tantum dei opus erat, sed etiam pignus.* Hominem conditum ad imaginem Verbi complures veterum docent apud Petauium lib. II. de opificio sex dierum, qui obseruat, eam sententiam displicere Augustino lib. XII. de Trinit. cap. VI. Vide interpretes, quorum aliqui volunt imaginem dei esse Filium, similitudinem Spiritum sanctum.

312. Virgilii imitatio I. Georg. v. 176. *Possum multa tibi veterum praecepta referre, - Ni refugis.*

313. Ald. *non Patre* mendose.

315. Ald. *ille ait*, scilicet *ille idem genealogus*. Sed non est elidendum *e* in *ille*.

316. Heinsius in Cauchiano reperit *flamma*, in aliis vetustioribus *flammam*, quod concinnius existimat vulgata lectione *flammas*. Editi, et nostri *flammas*. Chamillardus, et Cellarius Heinsium excribunt: locus Genesis extat cap. XIX. v. 24. *Igitur Dominus pluit super Sodomam, et Gomorrham sulphur, et ignem a Domino de caelo.* Interpretationem Prudentii multi docuerunt, Ignatius, Iustinus, Irenaeus,

Quis dominus? de quo domino? si solus ab arce
Siderea spectat Pater, aut ardescit in iras?
Filius armatam domini patris ignibus iram
Spargebat dominus, sunt vnum fulmen vtraque.
Haec si iudaicos sic intellecta rigassent
Auditus, stupidas vt possent tangere fibras:
Audissent dominum virtutum, qui pereuntes
Venerat vt seruaret oues: sed ab auribus omnis
Fluxerat ornatus, caput et iam coctile Baal
Finxerat, auriculasque suo spoliarat honore.
Dux populi peccantis adest de monte corusci
Luminis, alloquioque dei; tabulasque tremendo
Incisas digito caeca ad tentoria defert.

GLOSSAE VETERES.

ptor de generatione loquens. *I.* 322. stupidas = *ab stupendo*. fibras = *venas cordis*. *I.* 326. suo = *propria*. *I.* 327. dux = *Moyses*. monte = *Sinai*. *I.* 328. alloquioque = *fulgebat a colloquio dei*. *I.* 329. incisas = *scriptas*. caeca = *incredula*. *I.*

COMMENTARIVS.

Tertullianus, Cyprianus, Athanasius, Ambrosius, Augustinus, et alii praeter concilium Sirmiense in Photinum. Vide Brov n pag. 140. ad Fortunati lib. v. carm. v. rs. *Filius, et Pater est a domino dominus*, vbi docet, Fortunatum vestigia maiorum secutum, praesertim Prudentii *non pudici magis, quam christiani poetae*.

320. Vat. A. male *flumen*. In Rat. audax corrector posuit *sed idem sunt vtraque fulmen*. Prag. ad marg., et Cauchius *vterque*. Ita etiam Fabr., et Gis. I. ed. Vera lectio *sunt vnum fulmen vtraque*. Cur *a* in *vtraque* producatur, vide Proleg. Sulphur, et ignem, quem pluit Dominus, Prudentius *fulmen* interpretari videtur. Iosephus lib. I. cap. XI. refert, deum in eas ciuitates iaculatum fuisse fulmina: quae quum sulphure, et bitumine abundarent, facile fulminibus, et igni caelesti absumi potuerunt.

321. Codd. Heinsiani, Alex., Mar., Rat., Aldus, et alii habent hunc titulum *Aduersus*, vel *aduersum Iudaeos*: alii omittunt. Gis. ad oram *Iudaei*.

322. Vat. B., Mar., Weit., Sich. *aut possent*. Aldus, Gis., Vat. Q., nonnulli Heinsiani *vt possent*. Put., Noms., Palat. *vt possint*.

324. Cap. XV. Matth. v. 24.

325. Exod. cap. XXXII. v. 2., de quo Tertullianus Scorpiaces cap. III. *Vrgetur Aaron, et iubet inaures feminarum suarum in ignem conferri. Amissuri enim erant in iudicium sibi vera ornamenta aurium, dei voces*. In Vat. A. additum *et* post *caput* recenti manu: nam desiderabatur. Hebraeos finxisse solum caput vituli, non totum vitulum, plures tradunt, vt videre poteris in Dissertatione Francisci Monceii de Vitulo aureo lib. I. cap. XXI., qui hanc sententiam reiicit: ipse vero tenet, vitulum ex Aaronis mente fuisse Cherubum vituli volucris specie.

327. Exodi cap. XXXI. Vide hymnum VI. v. 36. et seqq. Cath.

Sed

Sed cadit in faciem plebs, non visura profundae
Legis in effigie scriptum per enigmata Christum.
Infelix, quae luce oculos praestricta pauentes
Texerit, et presso faciem velarit amictu!
At nos detecto Christum velamine coram
Cernimus, atque deum vultu speculamur aperto:
Nec sub lege graui depressa fronte iacemus:
Sed legis radium sublimi agnoscimus ore.
Heu frondosa prius ramis felicibus arbos,
Pinguibus heu quondam radix oleagina baccis!
Ecce tibi inserto reuirescit nunc oleastro

GLOSSAE VETERES.

330. in faciem = *operuerunt faciem suam. I.* 331. enigmata = *figuras, vel vmbram. I.* 332. praestricta = *circumdata. I.* 333. velarit = *ne videret Christi arcana. I.* 334. coram = *manifeste. I.* 337. sublimi = *erecto. I.* 338. frondosa = *fructuosa.* felicibus = *fertilibus. I.* 339. oleagina = *ab oleo.* baccis = *vuis. I.* 340. tibi = *in te.* inserto = *indito. I.*

COMMENTARIVS.

330. Poeta caecitatem iudaeorum ex multis sacrae scripturae locis indicatis ostendit. Exodi cap. xx. iudaei perterriti, et pauore concussi, deum loquentem audire noluerunt, sed Moysem. Ibid. cap. xxxiv. videntes cornutam Moysis faciem, timuerunt prope accedere, et Moyses posuit velamen super faciem suam. Chamillardus acute colligit, poetam, si hanc respexit narrationem, sane errare: solum enim legimus, Moysem suam velasse faciem. At vero Prudentius explicationem huius loci ab Apostolo est mutuatus II. ad Corinth. cap. III. v. 13. et seqq. *Et non sicut Moyses ponebat velamen super faciem suam, vt non intenderent filii Israel in faciem eius, quod euacuatur. Sed obtusi sunt sensus eorum. Vsque in hodiernum enim diem id ipsum velamen in lectione veteris testamenti manet non reuelatum, (quoniam in Christo euacuatur.) Sed vsque in hodiernum diem, quum legitur Moyses,* VELAMEN POSITVM EST SVPER COR EORVM. *Quum autem conuersus fuerit ad dominum, auferetur velamen.* Puto etiam, Prudentium respexisse caput XVIII. Ioan. v. 6., vbi Iesus, a iudaeis ad necem quaesitus, quum dixisset: *Ego sum*; *abierunt retrorsum, et ceciderunt in terram.*

331. Vat. A., et Egm. mendose *regis in effigie.*

332. In Vat. A. mendum *luce* pro *luce.* Pro *praestricta* Vatt. A., et B., itemque alii *perstricta.* Gis. ad oram *perstrincta.*

333. Vel intelligit oculos mentis, et velamen super cor positum, vel narrat id, quod probabiliter accidit, vt perterriti, et metu confusi, faciem ipsi quoque iudaei velarint.

334. Ald., Gis., Pal. *reiecto.* Sich., Weitz., et nostri *detecto*, Heinsius in *reiecto* Giselini nihil animaduertit, plane illum secutus. Vide ep. II. ad Cor. III. v. 18.

338. In parmensi editione non bene in fine huius, et sequentis versus apponitur nota interrogationis. Virg. lib. II. v. 81. georgicωn, *ramis felicibus arbos.*

339. Virg. loc. cit. v. 31. *radix oleagina.*

340. Epist. ad Rom. cap. XI. v. 17. haec

Truncus, et externi vestitur cortice libri.
Iam miserere tui. non se siluestris oliui
Surculus exultans alieno stipite iactat:
Sed monet, vt generis proprii memor vnguine amaro
Contristare comas desuescas, stirpe nec imo
Inuideas missis in celsa cacumina virgis.
Blasphemas dominum, gens ingratissima, Christum.
Pascha tuum, dic, dic, cuius de sanguine festum
Tam solemne tibi est? quis tandem caeditur agnus
Anniculus? sacer ille tibi redeuntibus annis:
Sed sacer in pecude. stultum est sic credere sacrum,
Sanguine balantis summos contingere postes,
Lasciuire choris, similaginis azymon esse,

GLOSSAE VETERES.

341. cortice = *viriditate. I.* 343. surculus = *ramus*. iactat = *gloriatur*. *I.* 344. monet = *ipse surculus*. vnguine = *vnguento*, *oleo*, *vel succo*, *id est*, *errore*. *I.* 345. contristare = *amarescere*. comas = *ramos*. imo = *gentili populo*. *I.* 353. similaginis = *farinae*, *similae*. *Mar.* lasciuire = *lasciuiam facere in suis carminibus*. choris = *cantibus*. esse = *edere*. *manducare*, *comedisse ab edo*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

comparatio expressa est, quam attigit S. Augustinus Enarrat. I. in psalmum 58. *Sunt ergo iudaei, non sunt occisi, necessarii sunt credentibus gentibus. Quare hoc? vt demonstraret nobis deus in inimicis nostris misericordiam suam. In ramis superbiae praecisis inserto misericordiam suam demonstrauit oleastro*. S. Prosper lib. de ingratis: *Tu vero, o noua gens, veteris quae stirpe oleastri-Velleris, et sacrae ramis inolescis oliuae*.

342. Pro *se* habent *sis* Vat. A., Mar., Rat., Egm., Pal., Widm., Bong., Sich. Sed sensus postulat *se*.

343. In Mar. est *sulculos* a pr. m. male.

345. Prudentius saepe *triste* pro amaro adhibet. Vide hymnum Cath. 5. v. 93. Iudaeos monet, ne oculis iniquis christianos aspiciant.

346. In Vat. A. *in* desideratur. Put. a pr. m. *caeca*. Legendum *celsa*.

349. Huiusmodi ritus legere poteris cap. XII. Exodi.

350. Vat. A. *agniculus* perperam.

351. Gis. I. ed. *in pecude est* cum aliis Vulgatis. Heinsiani, et nostri codd., item Weitzius sine *est*. Weitzius ita interpungit *Sed sacer, in pecude stultum est sic credere sacrum*. Alii *Sed sacer in pecude, stultum est*. Sic correxit Giselinus in erratis 2. edit., aduertens, pascha iudaeorum solum consistere in pecude, quum iam agnus non sit typus veri agni. In Put. a. m. pr. *Sed sacrum in pecude*. Alicubi *stultum est sic credere Christum* pro *sacrum*. non placet. In Alex. est interrogatio *Sed sacer in pecude?*

353. Fabr. inepte *Lasciuire coris similaginis, azymon esse*. Mariettus ait, Germanos adhuc panem album vocare *semel* a similagine. Chamillardus censet, male Prudentium vocabulum *similaginis* adhibuisse

Quum fermentati turgescant crimine mores.
Non sapis, imprudens, nostrum te effingere pascha?
Legis et antiquae praeductis pingere sulcis
Omne sacramentum, retinet quod passio vera:
Passio, quae nostram defendit sanguine frontem,
Corporeamque domum signato collinit ore?
Hanc fugit exclusis aegyptia plaga flagellis,
Haec regis pharii regnum ferale resoluit,
Deque potestatis mundanae grandine densa
Eripit Abraham cum stirpe, et gente fideli.
Abrahae genus est verum: cui sanguis in ore

GLOSSAE VETERES.

354. fermentati = *antiqui*, *corrupti*. *Iso*. 355. imprudens = *o Iudaea*. *I*. 356. praeductis = *praefiguratis*. pingere = *praefigurare*. sulcis = *scriptis*. *I*. 357. vera = *quae potestatem diaboli destruxit*. *I*. 359. collinit = *linit*. *I*. 360. hanc = *domum*. *I*. 361. haec = *passio*. pharii = *aegyptii*. *sacrilegi*. *Pharus Aegyptus dicitur*. ferale = *virosum*, *mortale*. resoluit = *quia Christi passio potestatem diaboli destruxit*. *I*. 364. in ore =

COMMENTARIVS.

pro quocumque pane, quum similago sit nobilis, et laudata farinae pars, et panes azymi nec ad gustum suaues fuerint, nec ad nutritionem vtiles. Miror, Chamillardum Prudentii acumen, et egregiam sententiam non fuisse assecutum. Prudentius in iudaeorum mores inuehitur, qui ita veteres ritus mordicus retinerent, vt contra legis spiritum multa peccarent, nempe non solum choreas ducerent, sed etiam *lasciuirent*, et quum panes azymi ad corporis afflictationem deseruire deberent, illi delicias addebant, ex similagine eos conficientes: vt iure inter christianos reprehenduntur, qui delicias in ciliciis quaerunt. Iudaeorum recentium eadem est consuetudo, qui panes azymos non tantum ex similagine conficere solent, sed nonnunquam etiam saccharo, lacte, et ouis additis delicatiores reddunt pro aegrotis, et amicis, quos vocant *Mazab bascirab*, hoc est, *azyma ditia*, eosque christianis aliquando impertiuntur. Vide Leonem Modena *De'riti ebraici*, et Calmetum Dict. Biblic. verb. *Azymus*, et *Pascha*. Alii SS. Patres non dissimili modo hebraeorum mores deprauatos descripserunt, et castigarunt.

354. *Fermentum* est a *ferueo*: hinc mores crimine *fermentati* recte dicuntur: et eadem proprietate *turgescere* illis conuenit. Contra scriptores ecclesiastici *azymum*, et *sine fermento* accipere solent pro *sancto*, et *sine malitia*.

355. Ald. *fingere*: alii *effingere*.

359. In Vat. A. male vnica dictione *collinitore* pro *collinit ore*. Loquitur poeta de cruce inscripta frontibus in sacramento Confirmationis, praecipue tamen commendat merita passionis Iesu Christi. Vide hymnum 3. Cath. v. 125. et seqq.

360. Nonnulli Vulg. *Aegypti*; Pal. *aegyptica*. Gis. in textu, Ald., Vatt. A., Q., Thuan., Ox., Noms., Vrb., Sich. *flagellis*. Nonnulli Heins., Alex., et alii *procellis*, quod Weitzius amplexus est. *flagra*, siue *flagella* Aegypti vocantur ab Alcimo Auito lib. v., Gregorio Nazian-

Creditur, inscriptusque rubet: cui visus in orbe,
Haud dubitante fide, deus est, deus ex Patre verus.
Ille deum vidit, visum mox credidit: at tu
Posteritas carnis, carnaliter omnia credens,
Carnis opus sub lege geris, quam spiritus implet
Interior: nec enim caelo lex carnea fluxit,
Quam tu carne colis: sed Christo foeta, meamque
Spem paritura vtero. quam spem? nisi luminis almum
Lumen, et aduentum domini, quem viderat Abrae
Prima fides, nostrisque pater promiserat olim
Perspiciendum oculis, et legis voce probandum:
Nec solum legis. nam quae iam litera Christum
Non habet, aut quae non scriptorum armaria Christi
Laude referta, nouis celebrant miracula libris?
Hebraeus pangit stilus, attica copia pangit,
Pangit et ausoniae facundia tertia linguae.

GLOSSAE VETERES.

fronte. I. 365. creditur = *immittitur*, *vel commendatur*. I. 368. credens = *cernens*. I. 369. geris = *facis*. I. 371. foeta = *mysteriis Christi plena*. I. *Mar*. 377. armaria = *scrinia*, *volumina*. I. 378. referta = *repleta*, *plena*, *completa*. I. 379. attica = *atheniensis*, *graeca locutio*. I. 380. ausoniae = *latinae*, *Italiae*, *romanae*. I.

COMMENTARIVS.

zeno, Fortunato, et aliis; quod confirmat legendum *flagellis*, praesertim quia *plaga* poscit *flagellis*.

365. Thuan., et duo Torr. *creditus*.

366. Oxon. *ex Patre vero*. lege *verus*.

368. Vat. B. a pr. m., Mar. ab aliena manu, Widm. supra, Bong., et nonnulli Vul. *cernens* pro *credens*. Glossa Isonis *cernens* potius est diuersa lectio.

371. Ald. minus bene *Christo fixa*.

372. Becmanus cap. VI. Manuduct. ad ling. lat. monet, in quibusdam mendose legi *sed Christo fixa*, *meamque - Spem paritur vt oro* pro *foeta*, *meamque - Spem paritura vtero*. Pro *luminis* omnes Heinsiani, Bong. supra, Ald., Gis. *numinis*, quod extat in Vat. A. a pr. m., in Mar. a sec. manu. Weitzius, Vat. B., Prag., Rat., Widm. supra, Vat. A. supra, Mar. a pr. m. *luminis*. Teolius cum Heinsio facit, ac solum agnouit, vaticanum vnum praestantissimum habere *luminis*. Gifanius ex veteri libro ita quoque legendum ait: sic ante *de lumine lumen*, et in fidei symbolo *lumen de lumine*. crebro *lumen*, et *numen* inter se commutasse librarios notum est.

375. Prag. male *perficiendum oculis*.

376. In Aldo mendum *namque iam*.

377. Armarium sumi solet pro tabulariis, siue forulis, quibus libri collocantur, ex interprete Iuuenalis, Tertulliano, Sidonio, et aliis.

378. Rat. *laude refecta* a pr. m. non bene.

Pilatus iubet ignorans: I, scriba, tripictis
Digere versiculis, quae sit suffixa potestas.
Fronte crucis titulus sit triplex, triplice lingua.
Agnoscat Iudaea legens, et Graecia norit,
Et venerata deum percenseat aurea Roma.
Quidquid in aere cauo reboans tuba curua remugit;
Quidquid ab arcano vomit ingens spiritus haustu,
Quidquid casta chelys, quidquid testudo resultat,
Organa disparibus calamis quod consona miscent,

GLOSSAE VETERES.

381. tripictis = *tripliciter conscriptis*. *Iso*. 382. digere = *dic*, *ordina*, *vel scribe*. suffixa = *cruci*. *I*. 383. fronte = *in stipite*. *I* 385. percenseat = *perlegat*. *I*. 386. reboans = *sonans*, *canens*. *I*. 387. ab arcano = *a pulmone*. vomit = *profert*. ingens = *magnus*. *I*. 388. casta = *ideo dicit castam*, *quia cum ea laudem virginum canebant*. chelys = *citbara*, *musa*. *Chelae*, *id est*, *brachia*, *vel cithara magna in caelo*. *Vnde chelae scorpionis*, *id est*, *brachia*. *est autem graecum*. testudo = *musa*, *vel cythara magna in caelo*. *I*. 389. disparibus = *non similibus*. *I*.

COMMENTARIVS.

381. Primus omnium Aldus edidit *i*, *scriba*: sed quum mendum typographicum irrepsisset, nempe *sicriba*, et errorem clare correxisset in *Emendatis*, alii editores posuerunt *tu scriba*, Nebrissa vero errorem transcripsit *sicriba*. Neque Heinsius correctionem animaduertit, sed cum Salmasio vestigium verae lectionis in aldina editione extare affirmauit in *sicriba*: et ex suis vetustis pene omnibus restituit *i*, *scriba*. Ex quo arguo, vnam tantum extare aldinam editionem anno 1501. peractam. non enim credibile est, vt hic error *sicriba*, iam in prima animaduersus, et correctus, in secunda replicaretur. Codices nostri variant. Prag. *tu scriba*. Vatt. A., Q. *inscripta*. Rat. *scribenda*. Mar. *scribenda*, supra charactere minutiori *inscripta*; in margine apparet fuisse *scriba*, licet euanuerint characteres. Non dubito, quin vera sit lectio *i*, *scriba*, quam exprimit Alex., et prope accedit Vrb. *o scriba*. Librarii, quid esset illud *i*, non intelligentes, ex ingenio suo nouam lectionem procuderunt. Vide hymnum Cath. XII. v. 99. *Satelles*, *i*, *ferrum rape*.

383. Rat. *triplici*, quod recte emendatum est supra *triplice*. In editione parmensi deest vocabulum *triplex*. *Fronte crucis*: *titulus sit triplice lingua*. Non constat versus, vt vides. De titulo crucis triplice lingua vide Ioan. cap. XIII. v. 38., Lipsium de Cruce II. in notis cap. XI., et alios. Sepulcro Gordiani Augusti milites titulum adhibuerunt literis graecis, latinis, persicis, iudaicis, et aegyptiacis, vt ab omnibus legi posset, vt refert Capitolinus.

386. Ald. mendose *canore boans* pro *cauo reboans*. Fab. *Aere cauo quidquid reboans*. In meo exemplari Weitzii ad marginem est *bausto*. His versibus multi probant, licere in ecclesia vti instrumentis musicis. Vide Baronium t. I. annal. p. 578. ad ann. 60., qui Prudentii auctoritate ostendit, Christum instrumentis musicis laudari solitum. Gis. huic praeposuit vesum seq.

387. Gis. I. edit. *in arcano* pro *ab arcano*. Prag. *baustus*, Gis. ad marg. *bausto*. Melius alii *baustu*, sc. arcano, seu occulto haustu.

388. Videtur nonnullis idem esse *chelys*, ac *testudo*. Aliqui tympanum *chelyn* interpretantur.

Aemula pastorum quod reddunt vocibus antra:
Christum concelebrat, Christum sonat, omnia Christum.
Muta etiam, fidibus sanctis animata, loquuntur.
O nomen praedulce mihi! lux, et decus, et spes,
Praesidiumque meum! requies o certa laborum!
Blandus in ore sapor, fragrans odor, irriguus fons,
Castus amor, pulchra species, sincera voluptas!
Si gens surda negat sibi tot praeconia de te,
Tam multas rerum voces, elementaque, tantae
Nuncia laetitiae, stolidas intrare per aures:
Audiat insanum bacchantis energima monstri,

GLOSSAE VETERES.

390. aemula = *imitantia*, *respondentia*, *vel resonantia*. I. 392. fidibus = *sonis*. I. 397. surda = *iudaica*. sibi= *ad suam vtilitatem*. praeconia = *laudes*. I. 398. elementaque = *significationes*, *quia res per figuras loquuntur*. I. 400. insanum = *insane*.

COMMENTARIVS.

391. *Concelebrat*, *sonat* verum est: nam metrum reiicit *sonant*. Vat.B. a sec. m. *concelebrant*, *sonant*. Rat., Mar. a pr. m. *concelebrant*. Apud Weitzium Fabr., Gis., et Bong. *concelebret*, *sonet*, et infra *loquantur*: sed Giselinus mihi in vtraque editione *concelebrat*, *sonat*, *loquuntur*. Fabricium recte citat, cui consonat Gallandius cum Torn.

392. Conradus Samuel Schurtzfleischius in Controuersiis antiq. eccles. cap. XIX. erudite de organis disserit; et in occidente ante annum 757. organum visum negat. Sibi obiicit ex Prudentio hunc versum, et alterum ex ead. Apoth. 148. *Organa*, *sambucas*, *cithara*, *calamosque*, *tubasque*: quibus organa, quorum nunc est vsus, fistulis plumbeis composita Prudentium non designare contendit. Sed melius poterat pro organis apud veteres allegare ver. 389. *Organa disparibus calamis quod consona miscent*: vbi instrumentum nostris organis simile describitur. Vide supra not. ad v. 148. Organorum, quibus folles adhiberentur, antiquior est vsus, quam multi viri eruditi putant. S. Augustinus in psalm. LVI *Organum dicitur*, *quod grande est*, *et inflatur follibus*. De his intelligo Prudentii *organa disparibus calamis*, et organa ecclesiae parisiensis, de quibus Fortunatus l. 2. carm. 19. *Hic puer exiguis attemperat organa cannis*. Organum nostris simillimum describit Claudianus De consulatu Mallii Theodori: *Et qui magna leui detrudens murmura tactu*, - *Innumeras voces segetis moderatus abenae*, - *Intonat erranti digito*, *penitusque trabali* - *Vecte laborantes in carmina concitat vndas*. Hydraulicum videtur hoc fuisse organum. Alia erant pneumatica, de quibus Augustinus, Isidorus, et Plinius lib. VII. c. 37., qui pneumatica, et hydraulica organa videtur distinguere. Confer Gloss. Ducangii.

395. Nomen Iesu Christi *dulce*, *blandus in ore sapor*, *mel in ore*, *in aure melos*, *in corde laetitia*, et similia apud S. Bernardum serm. XV. in cant. et alios passim. Ex Prudentio id sumpsisse S. Bernardum putat Teolius. Idem scribit *flagrans odor*, nisi mendum est pro *fragrans*.

399. Egm. male *auras* pro *aures*.

400. Put. *inergima*, Pal. *inbergima*.

Quod rabidus clamat capta inter viscera daemon,
Et credat miseranda suis. torquetur Apollo,
Nomine percussus Christi, nec fulmina verbi
Ferre potest: agitant miserum tot verbera linguae,
Quot laudata dei resonant miracula Christi.
Intonat antistes domini: Fuge, callide serpens,
Exue te membris, et spiras solue latentes.
Mancipium Christi, fur corruptissime, vexas.

GLOSSAE VETERES.

bacchantis = *furentis*. energima = *illusionem, vel imaginem, furias, vel pigritiam, vel inertiam, siue melius illusionem. Energima imaginatio, vel phantasia. vnde qui phantasias daemonum patiuntur, energumeni dicuntur. Iso. Vat. T.* 402. credat miseranda = *miserabilis gens iudaeorum. Iudaea*. suis = *sociis, monstris, siue vicinis. I.* 403. fulmina = *terrores verbi dei. I.* 404. tot verbera = *quot vicibus repetit sacerdos verba, daemones adiurans, tot verberibus affliguntur. Vat. A.* 406. antistes = *vnusquisque christianus daemona expellens. I.* 407. spiras = *tortitudines, vel calliditates, vel nodos. I.* 408. mancipium = *servum*.

COMMENTARIVS.

Ald., Vrb., Bong. a pr. m., Torn. *energia*. Mar. *inergia*, in marg. *inergima*, Sich., Alex. *energima*. Vat. Q *inergia nostri*. Bonon. *inorgia*, siue *in orgia* male. Graeca vox effertur, ἐνέργημα: latine ea vsus est Tertullianus pro *opere, effectu, vi, efficacia*. Cur penultima corripiatur, dixi in Proleg. Notat Mariettus, ad hunc locum respexisse Gregorium Turonensem lib. VII. pag. 414. *Nonnulli, arrepti a daemone, per energiam debacchantes, martyrem declamabant*.

402. Daemones, e corporibus obsessorum olim emigrare iussi, nomina deorum, quos ethnici colebant, se habere profitebantur. Lactantius lib. II. cap. XVI. *Iustos autem, id est, cultores dei, metuunt* (daemones,) *cuius nomine adiurati, de corporibus exeunt: quorum verbis, tamquam flagris, verberati, non modo daemones esse se, confitentur, sed etiam nomina sua edunt, illa, quae in templis adorantur etc.* Plura in hanc rem affert Baronius tom. I. annal. p. 413., vbi maxime haec Prudentii verba eminent, quibus quamdam exorcismi formulam contineri doctissimus Cardinalis affirmat. Vide S. Paulinum Natali XI. v. 95. et seqq., et quae notant Wowerus, Elmenhorstius, Heraldus, et Ouzelius ad hunc Minucii locum; *Haec omnia sciunt plerique, pars vestrum, ipsos daemonas de semetipsis confiteri, quoties a nobis tormentis verborum, et orationis incendiis de corporibus exiguntur. Ipse Saturnus, et Serapis, et Iuppiter, et quidquid daemonum colitis, victi dolore, quod sunt, eloquuntur*. Homines, a malis daemonibus vexati, vocantur *energumeni*: quo pertinet, opinor, vox illa Prudentii, Seueri Sulpicii, Gregorii Turonensis, et aliorum *energima*. Siquidem energumenus est daemoniacus, qui operationes diabolicas imitatur.

403. Rat. *nec flumina* a pr. m. male.

407. Egm. male *exuite* pro *exue te*. Heinsius coniicit *et spira solue latentem*, hoc est, *solue te spira, sub qua lates*. Lectio codicum magis placet *spiras solue latentes*, non enim magis latet daemon, quam eius spirae.

408. Gis. ad oram *cur, corruptissime, vexas?* Recentiores *fur*, et *vexas?*

Desine, Christus adest, humani corporis vltor:
Non licet, vt spolium rapias, cui Christus inhaesit.
Pulsus abi, ventose liquor: Christus iubet, exi.
Has inter voces medias Cyllenius ardens
Eiulat, et notos suspirat Iuppiter ignes.
Ecce gerasenos legio ruit effera porcos,
Et, post multiplices busti sub rupe catenas,
Poenarum gemitus longis grunnitibus edit.
Clamarat sed ab ore hominis: Cognoscimus, Iesu,
Nate deo, nate sceptris, et germine Dauid,
Qui sis, quid venias; qua nos virtute repellas,

GLOSSAE VETERES.

410. spolium = *corpus*. *I.* 411. ventose = *defluens*, *instabilis*. *I.* 412. Cyllenius = *Mercurius*, *a monte Cylleno*. *I.* 413. ignes = *furores*, *iras*. *I.* 416. grunnitibus = *grunnitus proprie vox porcorum est*. *Iso.* 419. quid = *cur*. *I.*

COMMENTARIVS.

410. Put. a m. pr. *Christus adhaesit*.

412. In Mar. a m. pr. *medius Cyllenias*.

413. In glossa *ignes* dicuntur esse *irae*, *furores*: melius intelligi possunt ignes, quibus daemon ardet; vt Mercurius, siue Cyllenius dicitur etiam ardens, nisi malis respexisse poetam ad Iouis libidinem, de qua multa fabulae. Verior tamen interpretatio desumitur ex Minucii verbis relatis ad v. 402. *a nobis tormentis verborum, et orationis* INCENDIIS *de corporibus exiguntur*. Hinc restituendum putarem *nostros ignes*. Cauchius coniicit *admotos ignes*. Res constat ex Lactantio cap. XXII. lib. v. *Nomine dei veri fugantur. Quo audito tremunt, exclamant, et* VRI *se, verberarique testantur*. Et lib. II. cap. XVI. *Itaque maximis saepe vlulatibus editis, verberari se, et* ARDERE, *et iam, iamque exire proclamant*. Poeta noster hymno I. Perist. incendia orationum, et gehennae ignem, quo daemones ardent, coniungit v. 106. *His modis spurcum latronem martyrum virtus quatit: - Haec coercet, torquet*, VRIT. Denique fugit daemon *Confitens* ARDERE *sese: nam gehennae est incola*.

414. In Put. *gerasinos*. Optimae membranae *ruit*, Fabr., et Gis. *irruit*. Widm. supra, Vat. A. a pr. m. *obruit*: quae est glossa; nam *ruit* virgilianum esse obseruauit Heinsius. Prudentius *a* in *gerasenos* producit, quamuis Iuuencus corripuerit. Haec eadem historia exposita est hymno Cath. IX. v. 55., et seqq.

417. Confer. Matth. cap. VIII., Marci cap. I., III., et v. et Lucae cap. IV. et VIII. Ald., Egm., Palat. *Iesum*. alii *Iesu*.

418. Fabr., et Gis. *nate et sceptris*. Abest a codicibus *et*, quod reuera superfluum est. In Vrb. *nate ex sceptris*, in Vat. Q. *nec te sceptris* male.

419. Ald., Gis., Vrb., tres vetustiores Heinsiani, Vat. A. *quis sis, quid venias*. Rot., tres Torren., Fabr., Cauch. *qui sis, qui venias*. Prag. *qui sis, quid venias*. Vat. B., Alex., Mar., Weitz. *quid sis, quid venias*. Quolibet ex his modis sententia eadem constat. *qui sim* virgilianum est. Burmannus tom. I. Antholog. pag. 417. ex Egm. praefert *quid sis*, et ab Ouidio ita dici confirmat. An daemoni clare perspectum fuerit myste-

Nouimus,

Nouimus, aduentusque tui terrore iacemus.
Haec, Iudaea, tuas vox non peruenit ad aures?
Peruenit: mentem sed non penetrauit egenam
Lucis, et a primis foribus disclusa refugit.
Audiit aduentum domini, quem solis iberi
Vesper habet, roseus et quem nouus excipit ortus.
Laxauit scythicas verbo penetrante pruinas
Vox euangelica, hyrcanas quoque feruida brumas
Soluit, vt exutus glacie, iam mollior amnis
Caucasea de cote fluat rhodopeius Hebrus.
Mansueuere getae, feritasque cruenta geloni

GLOSSAE VETERES.

420. iacemus = *prostrati*. I. 422. egenam = *miseram*. I. 423. lucis = *aurium tuarum*. *Vat. A.* 424. iberi = *hispanici*, *Iberia*, *Hispania*. I. 425. ortus = *solis. qui habitat in oriente*. I. 426. laxauit = *calefecit*, *vel molliuit*. *V. A.* laxauit = *mollefecit*. pruinas = *in aquilone*. I. 427. hyrcanas = *scythicas*. brumas = *hiemes*. I. 428. amnis = *Tanais*. I. 429. caucasea = *petrosa*. Rhodopeius = *Rhodope*, *mons*, *de quo emanat Hebrus fluuius*. I. cote = *rupe* *Mar*. 430. getae = *gothi*, *qui prius feroces erant*. I.

COMMENTARIVS.

rium incarnationis, quaeri solet. Nonnulli putarunt, daemones illud agnouisse, non autem daemonum principem diabolum; quod ineptum est. Alii tenent, ante praedicationem non cognouisse, post praedicationem vero ita cognouisse, vt redemptionem hominum per mortem ignorarent. Plerique cognitionem coniecturae, non certam, statuunt.

421. In Heinsii editione, quod raro illi accidit, mendum irrepsit *aureas* pro *aures*. In notis vero eius editionis plura occurrunt menda, etiam contra sensum, et quae non facile a quouis animaduertantur. Quod eo a nobis dictum est, ne alii fama editionis heinsianae, et elzeuirianae decipiantur. In Mar. mendose *diras mox*.

423. Prag. *discussa*, alii *disclusa*.

424. Error Aldi *solus* pro *solis*.

425. Heinsius cum Put., Thuan., Rot., duobus Torrent. *Vesper habet*, *roseos et qui nouus excipit ortus*, quod omnino legendum existimat, quia *roseus vesper* perperam dicitur: id enim conuenit *ortui*. Mihi aliorum lectio placet, si recte verba distinguantur: *quem solis iberi - Vesper habet*, *roseus et quem nouus excipit ortus*. scilicet *roseus nouus ortus*. Immo *qui nouus excipit* minus recte dicitur, nisi *nouus* significet *primus* Vt autem ait *quem vesper habet*, sic *quem excipit ortus*. In *roseus* poeta more suo producit vltimam ratione caesurae. In Alex. abrasum est *roseus*, quod in Vrb., Vat. Q., et aliis clare legitur. Bonon., et Teol. cum Heinsio faciunt.

428. Noms. *exutus glaciem*, eleganti graecismo ait Heinsius. Gis. *et exutus*.

429. *Cotem* pro *caute* dixit etiam hymn. XI. Cath. v. 72. In Put. *Hebros* pro *Hebrus*, more graecorum, vel etiam veterum latinorum. Gis. *fluit*.

430. Prag. *gelonum* quasi *gelonorum*. De gelonis vide Sauaronem pag. 224. ad Sidonii verba *equimulgas gelonos*, hoc est, mulgentes equos, et lac equinum sugentes.

Lacte mero sitiens exanguia pocula miscet,
Libatura sacros Christi de sanguine potus.
Nouit et Atlantis pridem plaga perfida mauri
Dedere crinitos ad Christi altaria reges.
Ex quo mortalem praestrinxit spiritus aluum,
Spiritus ille dei, deus, et se corpore matris
Induit, atque hominem de virginitate creauit:
Delphica damnatis tacuerunt sortibus antra,
Non tripodas cortina regit, non spumat anhelus

GLOSSAE VETERES.

geloni = *gentes Scythiae*, *stigmata sibi, vt Sergius dicit, more scottorum inurentes. populi Scythiae*. *I.* 431. mero = *puro*. *I.* 432. libatura = *bibens, vel bibitura*. *I.* 433. Atlantis = *mons ad meridianum*. mauri = *populi*. *I.* 434. dedere = *offerre*. *I.* 435. praestrinxit = *praeoccupauit*. *I.* 438. delphica = *apollinea. Delphi locus est in Graecia, in quo Apollo colebatur*. antra = *responsa*. *I.* 439. tripodas = *mensas Apollinis*. cortina = *secretum, quod cortinis oppansum est*. spumat = *loquitur*. *I.*

COMMENTARIVS.

432. En apertum de praesentia corporis, et sanguinis Iesu Christi in eucharistia testimonium. Nam olim christianos sub vtraque specie sacra synaxi refici solitos res nota est omnibus.

433. Bong., Widm. a m. pr., et nonnulli Vulg. apud Weitzium *feruida*, non absurde, quamuis iam praecesserit. Sic Auitus lib. v. *Plaga feruida caeli*. Sed Ald. cum Heinsianis, et nostris, Weitz., Gis. *perfida*. *Punica fides* abiit in prouerbium.

435. Gifanius Collect. Lucret. hunc locum illustrat. Videlicet *ex quo* = *postquam, iam vero postquam*. *praestrinxit* = *occupauit, obsedit, obumbrauit, vt scriptura loquitur*. Summa est, nato iam Christo euanuisse falsa ethnicorum oracula. Alii scribunt *perstrinxit*, alii *praestrinxit*.

436. Heinsius cum Put., et Thuan. *Spiritus ille deus, deus*. Alii *Spiritus ille dei, deus*. Hoc etiam loco Verbum vocatur *spiritus*. Vide, quae supra dixi.

438. Vat. A. *sordibus* minus bene pro *sortibus*. Gifanius ex vet. lib. *iacuerunt* pro *tacuerunt*. non probo.

439. Bong., Widm., Ald., Mar., Prag. *regit* cum Alex., Vrb., et Vat. Q. Alii fortasse melius *tegit*, quod Gifanius tuetur; nam cortina erat operculum, et integumentum aeneum tripodis. Virgilius lib. III. Aen. *adytis cortina reclusis*. Vocabatur etiam cortina tripus, siue vas illud ingens Delphis aureum, quo insternebatur mensa, in qua oracula fundens Pythia assidebat. Explicatius isthaec ab interpretibus Virgilii, aliisque traduntur. Seruius ait, esse locum, vnde oraculum exit. Cortinae in alio genere apud Isidorum lib. XIX. c. XXVI. sunt aulaea, seu vela de pellibus. Illud a nobis aliquis quaerat, verumne sit, falsorum numinum oracula tacuisse, postquam Verbum caro factum est. Scriptus est gallice liber anonymus, cuius auctor fuit Balthus S. I., de silentio oraculorum aduersus Antonium Van Dale, anabaptistam, medicum harlemensem, et eius defensorem D. Fontenelle, latine redditus anno 1725. Balthus part. III. cap. III. ostendit, Prudentium hoc loco cum reliquis SS. Patribus consentire, quia etiamsi de incarnatione

Fata sibyllinis fanaticus edita libris.
Perdidit insanos mendax Dodona vapores,
Mortua iam mutae lugent oracula Cumae,
Nec responsa refert libycis in syrtibus Ammon:
Ipsa suis Christum capitolia romula maerent
Principibus lucere deum, destructaque templa
Imperio cecidisse ducum. iam purpura supplex
Sternitur aeneadae rectoris ad atria Christi,
Vexillumque crucis summus dominator adorat.
Principibus tamen e cunctis non defuit vnus,

GLOSSAE VETERES.

440. fanaticus = *fanorum sacerdos*. I. 441. Dodona = *silua*, *ciuitas Graeciae*. vapores *hostias*. I. 442. Cumae = *ciuitatis*. I. 443. libycis = *africanis arenis*. Ammon = *Iouis*. *Iuppiter afrorum*. I. 444. maerent = *dolent*, *vel timent*. I. 446. purpura - *regalis dignitas*. *Vat. A.* 447. aeneadae - *romani*, *quod de Aenea sint orti*. I. atria = *templa*. *Vat. A.* 448. dominator - *imperator*, *Caesar*. I. *Constantinus*. *V. A.* 449. ta-

COMMENTARIVS.

dominica loquatur, tamen coniungit idolorum euersionem, et ruinam paganismi. Id confirmat interpretatio Gifanii, quam exposui, *ex quo* = *postquam*: non enim poeta asserit, illico omnia vbique oracula siluisse. Plutarchus tractatum edidit de silentio oraculorum, de quo libro fuse idem Balthus disserit part. III. cap. IX. Nobis ad alia properantibus haec indicasse sufficiat: sed non est omittendum responsum, quod ex oraculo delphico accepit Augustus, quum misisset legatos suos sciscitatum de rebus futuris, vt referunt multi: *Me puer hebraeus*, *diuos deus ipse gubernans*, - *Cedere sede iubet*, *tristemque subire sub orcum.* - *Aris ergo dehinc tacitus discedito nostris*. Confer etiam lib. I. aduersus Sym. v. 245., vbi iterum Van Daleus refelletur.

440. Prudentium hoc loco reiicere carmina sybillina, quae inter christianos circumferebantur, nonnemo affirmat, mihi non liquet. Romani ad sibyllinos libros, tamquam ad oracula, confugere solebant. Recenset Prudentius celeberrima veterum oracula, delphicum, sibyllinum, dodonaeum, quod in dodonaea Epiri silua quercus, et his insidentes columbae reddebant, cumaeum, vbi antrum cumanae Sibyllae, ammonium in Libya.

441. Insanos vapores vocat furorem fanaticum, cuius materia a medicis vapor calidus, et vrens in cerebrum elatus statuitur. Ita explicat medicus Giselinus, non infelix interpres in ceteris partibus, in hac vero optimus.

443. Non est reprehendendus poeta, quasi oraculum Ammonis in Marmarica regione, vbi *Syrtes* erant, collocauerit. De alia significatione syrtium iam dixi hymno VII. Cath. v. 30., et videri potest Turnebus num. 506. Aduers., qui hunc versum citat.

444. *Capitolia romula* pro Ioue Capitolino sumi, praecipue a nostris scriptoribus, Augustino, Cypriano, et aliis, obseruauit Peueratus.

446. *Purpura* pro imperatore, vt apud Claudianum III. Stiliconis, *Posito iam purpura fastu*. Vide Bulengerum De Imper. Rom. lib. II. cap. IV.

449. In Vat. A. male a prisca manu *ta-*

Me puero, vt memini, ductor fortissimus armis,
Conditor et legum, celeberrimus ore, manuque.
Consultor patriae, sed non consultor habendae
Relligionis, amans tercentum millia diuum,
Perfidus ille deo, quamuis non perfidus Vrbi,
Augustum caput ante pedes curuare Mineruae
Fictilis, et soleas Iunonis lambere, plantis
Herculis aduolui, genua incerare Dianae:

GLOSSAE VETERES.

men - *etiam*. *I*. 450. fortissimus = *Iulianus*. *Vat.A*. 451. conditor = *constitutor*, *constructor*. celeberrimus ore, manuque = *famosissimus eloquio*, *et potestate*. *I*. 453. relligionis = *christianitatis*. *I*. 455. augustum = *nobile*. curuare = *solebat*, *vel curuabat*. *I*. 456. soleas = *ima pedum*, *id est*, *vestigia*. lambere = *lambebat*. *I*. 457. ad-

COMMENTARIVS.

men cunctis. S. Gregorius Turonensis lib. I. de gloria martyrum cap. XLI. *Sicut Prudentius noster in libro contra iudaeos meminit etc.*, *Principibus tamen e cunctis etc.* vsque ad versum *Erigit in caelum facies*, *atque inuocat Iesum*. Multi alii, qui de crucis laudibus commentarios conscripserunt, hos Prudentii versus commemorant, et cum auctoris elogio describunt: omissi tamen sunt in opere hispanico Petri Ordoñez de Zeuallos Matriti 1614. de hoc argumento: *Quarenta triunfos de la SS. Cruz de Christo*, vbi multa huius generis congeruntur.

450. Gregorius Turonensis legit *quem puero memini*: mendum codicum puto. Contemnendae glossae sunt, quibus Symmachus ductor iste *perfidus* esse dicitur, de quo Prudentius. Fortasse eam ob causam recentiorum aliquis Symmachum *apostatam* appellauit. Vide Proleg. num. 52. Sermonem esse de Iuliano apostata, nemo adeo erit insipiens, qui neget. Mariettus prope videtur fuisse, vt glossae, de Symmacho loquenti, fidem praestaret. Peueratus hinc colligit, Prudentium affuisse praesentem sacrificio Iuliani, quod a Prudentio describi putat in Romano v. 1011., et seqq. Id mihi non probatur.

451. Marcellinus refert, Iulianum iura in melius correxisse.

454. Put., et Thuan. *orbi*. alii *Vrbi*. Recentiores amplexi sunt *orbi*, quod Gallandio non placet, mihi non displicet.

456. Apud Gregorium Turonensem diuersa lectio ex colbertino codice *plantas*: quae admitti nequit. Aduerte, *soleas* esse genus calcei feminarum proprium, neque eis vti solitos viros, nisi raro, et in conuiuiis; quibus probro vertebatur, si soleati incederent. Recte igitur Prudentius ait *soleas Iunonis*. Vide plura in hanc rem in Balduini opere de Calceo antiquo c. XI., vbi hos versus laudat, quos pariter illustrat Heraldus pag. 378. ad Arnobium.

457. Aldus cum Vrb., Vat. Q., aliisque *incuruare*. Alex., Put., Thuan., Oxon., Gregorius Turonensis *incerare*, quod verum puto, et mutuatum a Iuuenali satyra X. *genua incerare deorum*. Idem Prudentius Hamartig. v. 404. *Incerat lapides etc.* Alii intelligunt, *incerare* esse tabellas cereas appendere ante statuas, alii toties statuas osculari, vt saxa sordida fierent, et quasi cera obducta. Neutra interpretatio placet: nam Prudentius lib. I. aduersus Sym. v. 203. ait: *saxa illita ceris* - *Viderat vnguentoque lares humescere nigros*. Quod rem veram designat. Consuetudo fuit ethnicis vngendi oleo, aut cera statuas deorum. Arnobius lib. I. aduersus

Quin et apollineo frontem summittere gypso,
Aut Pollucis equum suffire ardentibus extis.
Forte litans Hecaten placabat sanguine multo:
Pontificum festis ferienda securibus illic
Agmina vaccarum steterant, vitulasque reuincta
Fronte coronatas vmbrabat torta cupressus.
Iamque insertato reserabat viscera cultro
Vittatus de more senex, manibusque cruentis
Tractabat trepidas lethali frigore fibras,
Postremosque animae pulsus in corde tepenti
Callidus interpres numeris, et fine notabat,
Quum subito exclamat media inter sacra sacerdos
Pallidus: En quid ago? maius, rex optime, maius,
Nescio quod numen nostris interuenit aris,
Quam sufferre queant spumantia cymbia lacte,

GLOSSAE VETERES.

uolui = *aduoluebatur*, *et incuruabat*. *I.* 458. quin = *insuper*. gypso = *lapidi*. *simulacro*. *I.* 459. Pollucis = *quia domitor fuit equorum*. suffire = *infumare*, *fumigare*. extis = *visceribus*. *I.* 460. Hecaten = *Dianam*. *I.* 464. insertato = *immisso*. reserabat = *secabat*. *I.* 465. trepidas = *palpitantes*. *I.* 468. callidus = *ingeniosus*. fine = *qualis sit finis*. notabat = *secundum consuetudinem illorum*. *I.* 472. cymbia = *vasa oblonga*. *Cymbia*, *poculo-*

COMMENTARIVS.

gentes: *Siquando conspexeram lubricatum lapidem, et ex oliui vnguine odoratum, tamquam inesset vis praesens, adulabar, affabar, et beneficia poscebam nihil sentiente de trunco*. Clemens Alexandrinus lib. VII. Strom. *Hi sunt illi ipsi, qui omne lignum, et omne saxum, modo oleo inunctum, vel lubricatum esset, adorabant*. Vide supra v. 293. Corporis partes alias aliis diis ethnici consecrabant, genua *Misericordiae*. Peueratus ex Apuleii Apologet., et Plinio epist. ad Traianum colligit, vota, quae pro alicuius incolumitate soluebantur, consueuisse non tantum tabellis mandari, sed et cera figi, et quidem plerumque in femore, genuque deorum annulo obsignari, et ita explicat *incerare*.

460. Gregorius Turonensis *acbatem* pro *Hecatem* male. *sanguine multo* apte de sacrificiis Iuliani, quibus *agmina vaccarum* immolabantur. Consule historias.

463. Carolus Paschalius de Cor. p. 256. cap. XVII. lib. IV. victimas plerumque coronatas cupressu fuisse ex hoc loco maxime probat, et multa congerit de cupressu.

464. Ald., Egm., Heinsiani codd. *reserarat*, quod fuisse videtur in Vat. B. a pr. manu. Alii *reserabat* cum Weitz., et Gis. Paschalius loc. cit. p. 245. cap. XIII. copiose disserit de sacerdotibus vittatis, et coronatis ex Prudentio, et aliis.

469. Weitzius *tum*: alii *quum*.

471. Ald., Pal., Heinsiani codd. *numen, nescio, quod*. Alii *nescio quod numen*.

472. Ex Virgilio lib. III. Aen. v. 66. *Inferimus tepido spumantia cymbia lacte*.

Caesarum sanguis pecudum, verbena, coronae.
Accitas video longe dispergier vmbras.
Territa Persephone vertit vestigia retro,
Extinctis facibus, tracto fugitiua flagello.
Nil agit arcanum murmur: nil thessala pros unt
Carmina: turbatos reuocat nulla hostia manes.
Nonne vides, vt thuribulis frigentibus ignis
Marceat? vt canis pigrescat pruna fauillis?
Ecce palatinus pateram retinere minister
Non valet, elisa destillant balsama dextra,
Flamen et ipse suas miratur vertice laurus
Cedere, et incertum frustratur victima ferrum.
Nescio, quis certe subrepsit christicolarum

GLOSSAE VETERES.

rum genera, quae et carchesia dicuntur, a similitudine cymbae nauis nuncupata. I. 474. vmbras = *imagines daemonum*. Iso. 475. Thesiphone = *Diana, vel Persephone*. I. Thesiphone = *Diana*. *Vat. T.* 377. thesala = *magica*. I. 482. elisa = *concussa, tremula*. I. 483. flamen = *sacerdos Iouis, quasi filamen dicitur, quia filam rubeam in capite portabat*. I. 484. frustratur = *eludit*. I.

COMMENTARIVS.

473. Verbena adhiberi solita erat in sacrificiis: quo nomine etiam alias herbas, quae adhibebantur, vocatas aliqui putant.

474. Veteres libri *accitas* cum Gregorio Turonensi. Weitzius scripsit *ascitas*. Heinsius opinatur, a prisca manu fuisse *eccitas*, hoc est, *excitas*, quod proprium in re magica est verbum, vt multis ex locis constat.

475. In Thuan. *Thersisore*, Weitz. cum Widm. a pr. m., Vatt. B., Q., Prag., Rat., Mar. a pr. m. *Thesiphone*, vel *Tesiphone*. Cauchius ex coniectura *Tisiphone*. Recte alii *Persephone*, id est, Proserpina, de cuius sacris hic agitur.

476. Rot. *fracto* pro *tracto* non inepte: adhaeret Egm., Heins., Cham., et Teol. Fortasse *torto*. Virg. *verbere torto*. Val. Flaccus *torto furiarum erecta flagello*.

477. Ald. *hircanum* minus bene pro *arcanum*. Sidonius aemulatus videtur Prudentium in Panegyr. ad Anthemium, *Chaldaeus in extis Pontificum de more senex arcana peregit Murmura*. Elmenhorstius in Arnobium pag. 31. plura habet de *murmure arcano* magorum, siue *fremore verborum*, vt Arnobius vocat.

483. Paschalius de Coronis pag. 247. cap. XIII. lib. IV. ex Prudentio se discere ait, flaminis romani coronam fuisse lauream, his laudatis versibus.

485. Dulcissimos vocat hos versus Barthius lib. XLI. cap. XXVII. Adu. Diuersa videtur esse historia, quam de eodem Iuliano apostata Gregorius Nazianzenus orat. I. contra Iulian. refert de Cruce coronata, seu circulo inclusa: alia erat crux coronata, cui scilicet corona supra imponebatur. De vtraque docte disserit Rosweydus ad Paulinum in epist. XII. Historiam similem Lactantius narrat l. IV. cap. XXVII. *Quum diis suis immolant, si assistat ali-*

Hic iuuenum. genus hoc hominum tremit infula, et omne
Puluinar diuum. Lotus procul absit, et vnctus.
Pulchra reformatis redeat Proserpina sacris.
Dixit, et exanguis collabitur: ac velut ipsum
Cerneret exerto minitantem fulmine Christum,
Ipse quoque exanimis posito diademate princeps
Pallet, et astantes circumspicit, ecquis alumnus
Chrismatis inscripto signaret tempora signo:

GLOSSAE VETERES.

486. infula = *vestis sacerdotis*. *I.* 487. puluinar = *locus*, *vel collocatio*. lotus = *baptizatus*, *vnctus*, *cum chrismate*. *I.* 488. Proserpina = *Diana*. *I.* 490. exerto = *emisso*. *nudato*, *vel expedito*. fulmine = *gladio*. *I.*

COMMENTARIVS.

quis signatam frontem gerens, sacra nullo modo litant. Nec responsa potest consultus reddere vates. Et haec saepe causa praecipua iustitiam persequendi malis regibus fuit. Quum enim quidam ministrorum nostrorum sacrificantibus dominis assisterent, imposito frontibus signo deos illorum fugauerunt, ne possent in visceribus hostiarum futura depingere. Quod quum intelligerent haruspices, instigantibus iisdem daemonibus, quibus prosecrarant, conquerentes, profanos homines sacris interesse, adegerunt principes ipsos in furorem.

486. Vat. A. *hoc*, Vat. B., Mar. *hic iuuenum* cum aliis. Sed Aldus non bene distinguit: *christicolarum. Hic iuuenum genus hoc hominum tremit, infula, et omne etc.* Gis. 2. edit. *huc iuuenum*. Fabr. *Huc iuuenum*; *tremit hoc hominum genus infula* idoneo sensu. Heinsius edidit *hic*, sed non ait, quos codices secutus, quamuis Giselinum deseruerit.

487. Lucianus in Pseudomante de impostore Alexandro. *Primo quidem die atheniensium ritu denunciatio fiebat huiusmodi: Siquis impius, aut christianus, aut epicureus mysteriorum explorator accessit, discedat. Ceterum qui deo credunt, et pareant, sacris feliciter initientur. Sub haec protinus exigebantur, illo praeeunte, dicenteque: Foras pellantur christiani.* His verbis *lotus*, *et vnctus* sacramentum baptismi, et confirmationis exprimi certum est. Vide hymn. Cath. VI. v. 128., et Baronium tom. I. annal. p. 249., ac confer Maluendam de Antichristo cap. X. lib. 7., qui hos versus laudat; vt Gretzerum de Cruce, et alios innumeros praeteream.

490. Consule Baron. loc. cit., et Paschalium de coronis pag. 246. cap. XIII. lib. IV., qui ex hoc loco docet, ipsos principes, quoties sacrificabant, regalibus insignibus fuisse conspicuos.

491. In nonnullis Vulg. *examinis* mendose pro *exanimis*.

492. Put. *circum inspicit*, bono quidem sensu, quod praefert Teol cum Heins. sed plerique habent *circumspicit*, quod extat etiam apud Gregorium Turonensem loc. cit. Vat. B. *nequis* pro *et quis*, vel *ecquis*. Vide supra v. 186., quod notat Gisanius de hac voce *et quis*.

493. Rot. *signarit*, quod placuit Heinsio. S. Gregorius Turonensis loc. cit. *signaret*: sed in tertio ms. *signarit*, vt animaduertit editor. Codices Heinsiani, Mar., Sich., Vrb., Alex., Vat. Q., Teol., Tornaes., Editio Basil. in textu, Ald., Egm., Widm. a pr. m. *ligno*, quod aptius cohaeret cum *signaret*, quam *signo*. Aliunde tamen *lignum* chrismatis non ita appo-

Qui zoroastreos turbasset fronte susurros.
Armiger e cuneo puerorum flauicomantum
Purpurei custos lateris deprenditur vnus:
Nec negat, et gemino gemmata hastilia ferro
Proiicit, ac signum Christi se ferre fatetur.
Prosiluit pauidus deiecto antistite princeps,
Marmoreum fugiens nullo comitante sacellum,
Tum tremefacta cohors, dominique oblita, supinas
Erigit ad caelum facies, atque inuocat Iesum.
Iamne piget facti? iam poenitet? en tibi Christum,
Infelix Iudaea, deum: qui sabbata soluens
Terrea, mortales aeterna in sabbata sumpsit,
Gentibus emicuit, praefulsit regibus, orbem

GLOSSAE VETERES.

494. zoroastreos = *Zoroastres idem dicitur Mesraim, qui auctor idololatriae extitit. vel* Zoroastres, *magorum primus, et rex bactrianorum fuit, quem Ninus rex assyriorum proelio interfecit. a quo zoroastreus nomen adiectiuum: vel ad eius sectatores, vel ad ipsam magicam artem pertinet. Zoroastreos, magica secreta. Mesraim Iuppiter fulmine percussit, et ideo inter astra ferunt eum assumptum, quem ideo Zoroastren apellant, id est, viuens astrum. I.* 496. lateris = *regis. I.* vnus = *quidam ipsum Prudentium intelligi volunt. Prag.* 501. domini = *imperatoris. V. A.* 503. en = *ostendendo. I.* 504. sabbata = *requiem. I.*

COMMENTARIVS.

site dicitur. Chamillardus falso ait, omnes legere *signo*: ipse legit *ligno* cum Heins. Gallandius mauult *ligno*, quia postea v. 498. occurrit *ac signum Christi*, quae ratio imbecilla est. Praefero *signo*.

494. Aldi error *turbas et*. Prag. *turbarit*.

495. Noms. *armigero e cuneo* pro *armiger e cuneo*. Fabr., et Gis. 2. edit. *flammicomantum*, repugnantibus membranis, in quibus constanter est *flauicomantum*, excepto Vat. Q., vbi est *flammicomantum*. Iuuencus lib. IV. dixit *taedarum flammicomantum*. Vide Bulengerum c. XXXIX. l. III. de Imper. Rom. *de Armigeris*, et Pignorium Comment. de Seruis p. 119. Gifanius Ind. Lucret. verbo *Et quantis* intelligit, pueros flauicomantes fuisse Germanos: sic Germania *flaua* dicitur lib. IV. Manil. Horatius Epod. 16.: *Nec fera caerulea domuit Germania pube*. Cur *pueros* vocet ministros, siue satellites custodes corporis, vide, quae diximus ad v. 1. hymn. IX. Cath.

499. Fabr., et Gis. *prosiliit*: codices mss. *prosiluit*: et ita scribendum esse, monet Gifanius loc. cit. verbo *dissilui*.

501. Ald., Gis. *dum*: codd. mss., et alii editi *tum*, quod est etiam in Gregorio Turonensi loc. cit. In Rat. corrector ineptus hunc, et seq. versum emendauit, vel corrupit potius *supinis - Vultibus erigitur caelo, atque implorat Iesum*.

502. Ald. primum scripsit *Isum*, postea correxit *ipsum*. Haec correctio Gallandium fugit, qui asseuerauit, Aldum habere *Isum*. Lege *Iesum* ex dictis in Proleg.

506. Mar. a pr. m. *praefulgit* pro *prae-*

Possidet,

Possidet, imperii dominam sibi credere Romam
Compulit, et simulacra deûm tarpeia subegit.
Disce tuis miseranda malis, quo vindice tandem
Vana superstitio, lex et carnaliter acta
Plectatur: cuius virtus te proterat vltrix.
Destructone iacent salomonia saxa metallo,
Aedificata manu? iacet illud nobile templum.
Cur iacet? artificis quia dextra solubilis illud
Caementum struxit resolubile. iure solutum est,
Et iacet: in nihilum quoniam redit omne politum.
Quod fieri recipit, recipit quandoque perire.
Si nostrum contra quod sit, vis discere, templum:
Est illud, quod nemo opifex fabriliter aptans
Composuit, quod nulla abies, pinusue dolata
Texuit, exciso quod nunquam marmore creuit:
Cuius onus nullis fultum sublime columnis
Fornice curuato tenui super arce pependit:

GLOSSAE VETERES.

511. plectatur - *damnetur*, *puniatur*. *I.* 517. recipit = *incipit*. *I.*

COMMENTARIVS.

fulsit. Non prorsus ineptum est *praefulgit* tertiae coniugationis. Egm., et Vat. A. *Vrbem* pro *orbem*.

507. Fabr., Gis. 2. edit., Heinsiani scripti *cedere*: quod Aldus quoque posuit. Gis. 1. ed., Weitz., Vatt. A., et B., Mar., Rat. *credere* Elmenhorstius in Arnobium p. 41. illustrat id, quod Roma dicitur *Imperii Domina* ex Arnobio, et aliis.

510. *Carnaliter*, et infra *carnalis* voces seculi aenei. S. Hieronymus vsus quoque est aduerbio *carnaliter*.

511. Pal., Vat. A. *virtus et* pro *virtus te*.

512. Put., et Egm. scribunt *solomonia*. Mar. a pr. m. *salmonia*.

515. Fabr. *caemento* pro *caementum*. Heinsius ita distinguit *Caementum struxit resolubile. iure solutum est, - Et iacet.* quod sequor cum Alex., Vrb., Vat. Q., quamuis Fabricius putauerit, locum esse corruptum. Giselinus legit *caemento* cum Fabricio, et distinguit *illud caemento struxit*; *resolubile, iure solutum est*. Ita Ald., et Weitz., nisi quod hi cum membranis legunt *caementum*.

518. In Vat. B. male a rec. m. *quid fieri*.

523. Praestantiores Heinsiani, Sich., Weitz., Gis. in textu, Bong. sup. *super arte*. Aldus, nostri, Vat. Q., Gis. 1. ed., et ad oram 2. edit., Widm. a sec. m. *super arce*. Alex., Vrb. *super arte* cum Cham., Cell., et Teol., duce Heinsio. Mihi verum videtur *arce*, et puto respexisse poetam etymologiam *arcus*. S. Isidorus lib. etym. XIV. cap. II. *Arces sunt partes vrbis excelsae, atque munitae: nam quaecumque tutissi-*

Sed Verbo factum domini, non voce sonora;
Sed Verbo, quod semper erat, Verbum caro factum est.
Hoc templum aeternum est, hoc finem non habet, hoc tu
Expugnare volens, flagris, cruce, felle petisti.
Destructum iacuit poenis vexantibus, esto:
Matris enim ex vtero, quod destrueretur, habebat.
Sed quod morte breui materna ex parte solutum est,
Maiestate Patris viuum lux tertia reddit.
Vidisti, angelicis comitatum coetibus, alte
Ire meum, cuius seruor munimine, templum:
Illius aeternae suspendunt culmina portae,
Ac per inaccessas scalarum gloria turres
Tollitur, et gradibus lucet via candida summis.
At tua congestae tumulant holocausta ruinae.
Quid mereare, Titus docuit, docuere rapinis
Pompeianae acies: quibus extirpata per omnes
Terrarum, pelagique plagas tua membra feruntur.
Exiliis vagus huc illuc fluitantibus errat
Iudaeus, postquam patria de sede reuulsus,
Supplicium pro caede luit, Christique negati

GLOSSAE VETERES.

526. hoc tu = *Iudaea*. *Vat. A.* 528. esto = *aduerbium concedentis, vel deliberantis. I.*

COMMENTARIVS.

ma vrbium sunt, ab arcendo hostem arces vocantur: vnde et arcus, et arca.

524. Vat. Q. a pr. m. *voce serena*.

525. Alii distinguunt *erat*. *Verbum*.

527. *Expurgare* pro *expugnare* male, nescio ex quo codice ad mag. edit. colon.

529. Thuan. *quo*: alii *quod*.

531. Put. minus bene *diuum lux*.

533. In Ald., et Vat. B. a pr. ma. error est *feruor* pro *seruor*.

537. Vat. A., et a pr. m. Vat. B. *cumulant* minus bene pro *tumulant*.

538. Vide Baronium to. I. Annal. p. 657. Ruinae hierosolymitanae monumentum praeclarum Romae visitur, arcus Titi, in quo iudaei vincti ad latera repraesentantur, intra arca foederis, candelabrum, tabulae legis, mensa cum panibus, et alia templi supellex. Inscriptio arcus haec extat. SENATVS – POPVLVSQVE. ROMANVS. DIVO. TITO. DIVI. VESPASIANI. F. VESPASIANO. AVGVSTO. Vide Donatum de Roma veteri, ac recenti.

539. Confer Florum lib. III. cap. V. cum Ioannis Camertis annotationibus, et Orosium l. VI. c. VI.

542. Heinsiani scripti *patria* cum Gis. Alii cum Ald., et Weitz. *patriae*.

Sanguine respersus commissa piacula soluit.
En quo priscorum virtus defluxit auorum!
Seruit ab antiquis delapsa fidelibus heres
Nobilitas, sed iam non nobilis: illa recentem
Susceptat captiua fidem; vis tanta nouellae
Credulitatis inest. Christum confessa, triumphat
Gens infida prius; Christi sed victa negatrix
Subditur imperio, dominos sortita fideles.
Sunt, qui iudaico cognatum dogma furori

GLOSSAE VETERES.

546. delapsa = *degenerata*. *I.* 548. susceptat = *id est, suspectat*. captiua = *peregrina*. *I* 552. contra homuncionitas = *Homuncionita est, qui dominum tantum hominem dicit*. *I.* contra ebionitas = *baeretici ebionitae interpretantur pauperes, quia pauperem de Christo sensum habent, affirmantes hominem bonum, non tamen deum, nisi vt alii sancti dicuntur dii*. *Prag.* cognatum = *simile*. *I.*

COMMENTARIVS.

545. Weitz., Pal., Egm. *ex quo*, ceteri melius *en quo*. Sic Virgilius ecloga I. *En quo discordia ciues - Perduxit miseros, en queis conseuimus agros*.

546. Put., et Rat. *dilapsa* scribunt.

548. Put., Egm., Palat., Vat. A., Heins. *susceptat*. alii *suspectat*, quod minus placet, et secutus est Teol. post Cellar.

549. Fabr. *crudelitatis* mendose pro *credulitatis*. Fidem hoc loco sonat *credulitas* theologica notione, vt Saluiani III. contra auaritiam. *Non quaero, vt mihi credulitatem tuam superioris vitae actibus probes*. Contra *incredulitas* apud Hieronymum, *incredulus* apud Orosium vitium fidei contrarium significant.

551. Put. *priores* pro *fideles*, dissentiente Heinsio. Ac reuera optime cadit *fideles* pro christianis. Nam iudaeos per omnem orbem dispersos, et imperio christianorum magnam partem subditos, constat esse *testes iniquitatis suae, et veritatis nostrae*, vt vocat S. Augustinus Enarr. I. in psalmum 58.

552. Ald., Put., Weitz., Mar., Rat., Vat. A. *bomuncionitas* pro titulo, Tornaes. *bomuntionitas*. Thuan. *bomucionitas*. Vat. B. *Contra bomuncionitas, id est, ebionitas, vel marcionitas*. Rot., et alii *bomusionitas*, Torrentiani *omusionitas* non bene. Etenim *bomusionitae* per contumeliam catholici ab arianis appellabantur, quod dei Filium Patri consubstantialem dicerent, et *bomusion* defenderent. *Homuncionitarum* meminit S. Hieronymus in libello de errore iudaeorum, quem publici iuris fecit Claudius Menardus, Vigilius Tapsensis lib. III. de Trinitate, et auctor sub Praedestinati nomine, quem Iacobus Sirmondus edidit. Marius Mercator tradit, ab ecclesia romana *Homuncionitas* appellatos Photinum, et eius priores, Sabellianos vero cum antiquioribus similioribus eorum *Patripassianos*. Errorem, quem Prudentius impugnat, circa annum 70. docuerunt Ebion, et alii: glossa videtur indicare Marcionem, siue marcionitas, tamquam huius haeresis patronos. Sed marcionitae circa annum 150. in alio errore diuerso versabantur, scilicet Christum dominum carnem tantum apparentem habuisse, vt in Hamartigenia constabit. Prudentius potissimum impugnat Ebionitas, quos *Semiiudaeos* appellant Hieronymus III. ad Galat., et Isidorus VIII. Etym. c. v., de quibus Isidorus ait ex Eu-

Instituunt, media Christum ratione secuti.
Hoc tantum, quod verus homo est; at caelitus illum
Affirmant non esse deum. pietate fatentur,
Maiestate negant. morum pro laude sacratum
Concelebrant, adimunt naturae summa supernae.
Omne opus egregium, per quod solertia pollens
Emicat, ingenii est, aut roboris; illud acuto
Corde viget; duris excellit viribus istud.
Mortale est sed vtrumque homini: nam cana senescunt
Ingenia, et validos consumunt secla lacertos.
Haec nos in Domini virtute, et laude perenni

GLOSSAE VETERES.

554. hoc = *hoc quidem*. *I.* 555. pietate = *quia homo dignatus est fieri: hoc pietas fuit.* 556. maiestate = *vt deus sit, qui maiestatem habet.* pro laude = *quasi hoc laus sit, non reuera*. *Iso*. 557. summa = *diuinitatem. I.* 558. egregium = *egregius est, qui gregem antecellit, id est, multitudinem*. solertia = *peritia multarum artium*. *sollon graece multum*. *inde solemnitas, multorum conuentus*. *inde solemniter facta dicitur, quae in praesentia multa est acta. I.* 559. ingenii = *animi*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

sebio: *Christum per profectum solum virum iustum putant effectum*. Paulus Samosatenus, a quo Pauliani haeretici dicti, et Photinus similem errorem docuerunt, Christum a Maria sumpsisse initium, et ex profectu virtutis deum esse factum, quibus quodammodo consonabat Nestorius, duas in Christo distinguens personas. Hi putabant, hominem, filium Mariae, suis meritis consecutum, vt Christus fieret. Haec erat apotheosis ethnicorum, qua homines in deos conuertebantur: quod quam esset absurdum, ipsi ethnici non ignorabant, et Vespasianus prima extremi morbi accessione iocatus, *Vt*, inquit, *puto*, *deus fio*. Catholici alio sensu *apotheosin*, seu deificationem naturae humanae vocare possunt euectionem eius ad vnionem cum persona Verbi, vi cuius vere dicitur, *homo est deus*, et, vt multi SS. Patres, et theologi loquuntur, *homo factus est deus*: sic eadem assumptio naturae humanae, qua Verbum caro factum est, dicitur *incarnatio Verbi*, hoc tamen discrimine, quod Verbum existebat ante vnionem hypostaticam, natura humana Christi non ante extitit, quam Verbo vnita est.

560. Put., nostri, Weitzius, Ald., Gis. *excellet*. Heinsius *excellit* cum plerisque suis. Sensus postulat, vt sit in praesenti: sed plurima huiusmodi verba ad secundam, et tertiam coniugationem spectabant, vt *fulgo*, *fulgeo*, *vido*, *video*.

561. Rat. *hominis*. Prag. *vana* pro *cana* minus bene. Weitz., et Widm. ita distinguunt *Mortale est sed vtrumque*, *homini nam cana senescunt ingenia*. Tunc lectio Rat. non inepta *hominis*. Alii interpungunt *Mortale est sed vtrumque homini*: *nam cana senescunt ingenia*. In senibus prudentiam vigere, viribus corporis debilitatis, communis est persuasio, In eisdem delirare linguam, mentemque, senescere ingenia alii aiunt. Distinguenda est aetas decrepita a vegeta senectute,

Non sequimur; sequimur, nullo quod semine terrae
Germinat: immundum quod non de labe virili
Sumit principium; tener illum seminat ignis,
Non caro, nec sanguis patrius, nec foeda voluptas.
Intactam thalami virtus diuina puellam
Sincero flatu per viscera casta maritat.
Incomperta ortus nouitas iubet, vt deus esse
Credatur Christus sic conditus. innuba virgo
Nubit Spiritui, vitium nec sentit amoris.
Pubertas signata manet, grauis intus, et extra
Incolumis, florens de fertilitate pudica.
Iam mater, sed virgo tamen; maris inscia mater.
Quid renuis? quid inane caput, non credule, quassas?

GLOSSAE VETERES.

565. labe = *semine*. *I.* 566. illum = *Christum*. ignis = *Spiritus sanctus*. *Vat. A.* ignis = *de Spiritu sancto*. *Iso.* 567. caro = *materia, vel, vt alii solent nasci*. *I.* 568. intactam = *ignaram, vel castam*. *I.* 569. maritat = *foecundat, et praegnat*. *maritat pluuia terram, id est, foecundat*. *I.* 570. incomperta = *incognita, non inuenta*. *Iso.* ortus = *natiuitatis, genitiuus*. *I.* 572. nubit Spiritui = *non quod Spiritus sanctus pater fuisset filii dei; sed cooperante Spiritu S., Pater genuit eum, et fecit incarnari in vtero Mariae*. *I.* 573. pubertas = *iuuenilis castitas, id est, virginitas*. signata = *clausa*. grauis = *grauida*. *I.* 576. non credule = *o perfide, vel homuncionita*. *I.*

COMMENTARIVS.

atque hoc pacto contrariae illae sententiae conciliandae.

564. Fabr., Gis. *terra*. Melius *terrae*.

565. Ald., Gis., et alii *germinat in mundum*. Mar., Weitz., Heinsius *germinat: immundum quod non de labe virili*.

567. Ald. *non sanguis*.

569. Egm., Put., Vat. A., Pal. *flatu*. Alii *afflatu*. Rott., et duo Torr *affectu*. *flatu* videtur magis prudentianum.

571. In Vat. A. abest *Christus* negligentia excriptoris. *Innuba*, vt postea versu 614. *innupto vbere*, idem est, ac *maris inscia*, seu expers coniugis. Drepanius Florus in carmine de cereo paschali: *Intacto praegnans vtero dedit innuba mater*. Notarunt aliqui, *nubere* aliquando metaleptice actum coniugalem significare; hinc illud: *peream, nisi nubere dulce est*, et *nupta verba*. Hinc Deipara *mater innupta, et innuba*. Psych. v. 74. *Atque innupta deum concepit femina mater*. Plautus Pseud. act. I. scen. III. *Ebo an nunquam huius nupsisti patri?* B. Virginem *innuptam* multi Patres dixerunt, Tertullianus, Epiphanius, Augustinus, Gregorius Magnus, Bernardus.

572. Error Vat. A. *subit* pro *nubit*.

573. Virginitas deiparae hoc loco demonstratur iisdem fere verbis, quibus Arnulfus vsus est: *Nec reserat partus signati claustra pudoris*. Vide eius carmen apud Barthium lib. LVI. Aduers. cap. XVI.

576. *Quassare caput* irridentis est, non solum ex testimonio scripturae *mouere caput* etc., sed etiam apud ethnicos, apud

Angelus hoc sancto pronunciat ore. placetne
Credere, et angelicis aurem reserare loquelis?
Ipsa coruscantis monitum sacra virgo ministri
Credidit, atque ideo concepit credula Christum.
Credentes nam Christus adit; dubitabile pectus
Sub titubante fide refugo contemnit honore.
Virginitas, et prompta fides Christum bibit aluo
Cordis, et intactis condit paritura latebris.
Crede, quod emissus solio Patris angelus infit:
Vel, si concretus liquidam de sidere vocem
Non capit auditus, mulier quid coniuge praegnans
Clamet anus, credens, et tandem sobrius audi.

GLOSSAE VETERES.

577. hoc = *fore*. *I.* 582. contemnit = *respuit*. *I.* 583. bibit = *pro concepit*. *I.* 584. latebris = *interioribus*. *I.* 585. angelus infit = *Spiritus sanctus superueniet in te etc. Iso*. 586. concretus = *crassus*, *obduratus*, *vel spissus*. de sidere = *descendere in corde*. *I.* 587. coniuge = *marito Zacharia*. *I.*

COMMENTARIVS.

quos irae, et luctus etiam id signum habebatur. Vide Delrium in Tragoed. Senecae.

577. Heins. cum Put., Thuan., Rot., duobus Torr., Cauchiano *fore nunciat*. Nostri, et alii *pronunciat*. Chamillardus ab Heinsio recessit, secutus *pronunciat*. Teolius edidit *fore nunciat*, sed fassus est, aeque bonam lectionem esse *pronunciat*, et in omnibus fere Vatt. reperiri. Angeli verba lege cap. I. Lucae v. 28. et seqq.

579. Weitz., Gis., Rat., Prag. *monitis*. Fabr. *monitus*. Egm., Bong., Heinsiani plerique, et nostri *monitum*. Galland. cum Ald., et Tornaes. sequitur *monitum credidit*, vt v. 368. *visum mox credidit*, et v. 715. *iam crede deum*. In Mar. recenti manu *monitis*. Chamillardus legit *monitis*, et in nota interrogat, *nonne*, *Monitum*? *nam supra*, *Ille deum vidit*: *visum mox credidit*, et alia addit ab Heinsio mutuata.

583. Petrus Lucensis, reuelatione feminae aut falsa, aut male intellecta delusus, somniauit, B. Virginem corde, non vtero concepisse. Huic errori minime fauet Prudentius, qui figurate hic loquitur, et clare aliis in locis veram sententiam amplectitur, vt v. 58. huius poematis, *Enixa est sub lege vteri*. In responsorio V. Circumcisionis similia sunt: *Confirmatum est cor Virginis*, *in quo diuina mysteria*, *angelo nunciante*, *concepit*: *tunc speciosum forma prae filiis hominum castis suscepit visceribus*. Peueratus in not. mss. etiam propius ad Prudentii mentem, et sententiam addit, B. Virginem duplici modo concepisse, fide primum, ac spiritu, tum carne, dum Christi corpus vtero complexa est, ex S. Augustino de Trinitate: *Materna propinquitas nihil Mariae profuisset*, *nisi felicius Christum corde*, *quam carne portasset*.

586. Giselinus recte *auditum concretum* ex mole terrea compactum exponit, addito axiomate physico: *sensus exterioris ad obiectum magnopere insigne hebere*, *eorumque iudicium violari*.

587. Adi Lucae cap. I. v. 42., et seqq. de S. Elisabeth visitata a deipara virgine.

Mira fides! vtero puer interceptus anili
Virgineum dominum materno ex ore salutat
Primus, et infantem non natus nunciat infans
Iam nostrum vagire sibi: nam pusio nondum
Norat, et ora deo reserabat garrula Christo.
Promite secretos fastos: date, pandite librum,
Euomuit spirante deo quem sanctus Isaias.
Percensere libet, calamique reuoluere sulcos,
Sidereis quos illa notis manus aurea duxit.
Ite hinc, dum rutilos apices summissus adoro;
Dum lacrymans veneror, dumque oscula dulcia figo.

GLOSSAE VETERES.

589. interceptus = *conceptus*. *I.* 590. ex ore = *quia Ioannes non locutus est, sed gestu corporis ostendit aduentum domini*. *I.* 593. norat = *scilicet loqui*. garrula = *loquacia*. *I.* 594. fastos = *secreta dicta. annales. fastus quartae declinationis superbia. fasti, libri annales*. *I.* 596. percensere = *inuestigare*. *I.* 598. ite = *o perfidi*. *I.*

COMMENTARIVS.

593. Vat. A. *deum* mendose pro *deo*.

594. *Fastus* lego cum Vatt. B., (ubi est *fastus*) Q., Vrb., Alex. a sec. man., Thuan., Egm. a s. m., et ceteris Heinsianis praeter Put., vbi *fatos*, et Thuan. a sec. m. *festos*. Aldus quoque, Tornaes., Galland., Bong. *fastos*. Widm. supra *fastus*. *Fasti* vocabantur tabellae, quibus dies festi, profestique notari solebant. Vat. A., Mar., Weitz., Gis., et recentiores *fatus*. Egm. apud Weitz. *fatos*, apud Heinsium *fastos*. Andreas Wilkius ab hoc versu inchoauit suam Expositionem in festo trium regum, factam ex Apotheoseos quibusdam versibus: qui ipse etiam legit *fastos*. Bulengerus De Rom. imp. lib. I. cap. xx. plura habet de fastis. Isidorus in lib. Differentiar. docet, *fastos* dici de libris, *fastus* de superbia.

595. In Cellarii indice duae, vt ante dixi, metaphorae indecorae prudentianae designantur. De prima vide v 93. Apoth. Haec est altera *euomere librum*, quae Wilkio etiam duriuscula videtur, quia quae facere aliquem aegrum solent, si possunt, euomuntur. Fortasse huc rexpexit poeta: nam ipse Isaias condemnauit se, quod ante tacuerat cap. VI. v. 5. *Vae mihi, quia tacui*. Idem verbum de deo ad episcopum Laodiciae: *Incipiam te euomere ex ore meo*, Apocalyps. cap. II. v. 16.

596. Gis. I. ed. *resoluere sulcos* male.

599. Mar. a prisca manu *lacrymis*, a recenti *lacrymans*. Describitur hoc loco veneratio, qua veteres christiani sacros libros excipiebant, quos summissi adorabant, et osculabantur. Pia isthaec consuetudo apud catholicos iam pridem refrixit, quamuis inter caeremonias ecclesiasticas clarissima vestigia extent. Haeretici eam inter suos instaurare allaborarunt: non male, nisi malo animo id agerent. Nam quia apud catholicos intermissus est aliquantulum hic vsus venerandi, adorandi, et osculandi sacra biblia, idcirco illi haec venerationis signa externa passim inculcant, et simul catholicos irrident, quod sacras reliquias simili cultu prosequantur. Nec dubito, quin pari ratione, si veterem illam consuetudinem in-

Gaudia concipiunt lacrymas, dant gaudia fletum.
Aduenit promissa dies, quam dixerat iste
Affore versiculus, quum virgo puerpera, teste
Haud dubie sponso, pacti cui cura pudoris,
Edidit, Emmanuelque meum me cernere fecit.
Estne deus iam noster homo? versatur, et astat
Nobiscum, nomenque probat, versumque vetustis
Obscurum seclis praesenti illuminat ore.
Estne deus, cuius cunas veneratus eous,
Lancibus auratis regalia fercula supplex
Virginis ad gremium pannis puerilibus offert?
Quis tam pennatus, rapidoque simillimus austro
Nuncius aurorae populos, atque vltima Bactra

GLOSSAE VETERES.

603. pacti = *pactas dicimus sponsas foedere firmatas*. *I.* 608. eous = *orientalis*. *I.* 609. lancibus = *lances scutellae sunt. inde bilances dicuntur trutinae, eo quod in modum scutellae sunt factae*. fercula = *dona*. *Iso*. 611. pennatus = *velox*. *I.* 612. aurorae = *orientalis partis. populi orientales*. Bactra = *regio iuxta Indiam*. *I.*

COMMENTARIVS.

ter catholicos vigere obseruassent, superstitionem, et idololatriam esse dixissent, quod nunc ipsi agunt, quia a catholicis praetermissum putant. Colere, venerari, adorare sacra biblia quum dico, cum SS. Patribus loquor; rem intelligo ipsam, quam haeretici obseruant, scilicet osculari, et similia venerationis signa exhibere. De hoc veteri ritu vide Cardinalem Bona lib. I. rer. liturg. cap. xxv. num. x.

600. Lacrymas prae gaudio saepius effluere notum est, et multis exemplis ex sacra, et profana historia comprobat Wilkius.

602. Versiculus Isaiae est 14. cap. vII. *Ecce virgo concipiet*, de quo plura ad hymn. Cath. vII. v.194. Veteres quoque libros sacros in plures titulos, et capitula distinguebant. Euangelium Matthaei diuisum erat in titulos LXVIII., in capitula CCCLV. Vide Suidam sub nominibus Matthaei, et Marci.

605. In Vat. A. hae duae voces *deus iam*, recenti manu sunt additae, prioribus abrasis.

606. Emmanuel idem est, ac *nobiscum deus*. Versus *vetustis obscurus seclis* est versiculus ille Isaiae, de quo vers. 602.

607. Veitz. *ore*? interrogans.

608. Vat. A. *veneratur*, sed recenti manu factum *veneratus*, quod sensus postulat.

610. Mar. *virgineum*; ad oram recentiori manu *virginis*. De hac magorum historia, et stella, quam mox vocat *pennatum nuncium*, confer hymn. 12. Cath.

612. Ex Virgilio lib. vIII. v. 687., *atque vltima secum - Bactra vehit*. Bactra vrbs, regio, aut prouincia sic cognominata in regione Scythiae. Interpretes aiunt, vocari *vltima* Bactra a Virgilio, quia imperium M. Antonii vltra non extendebatur. Prudentius Virgilii epitheton arripuit, et *vltima* Bactra dixit, quia imperium romanum his finibus continebatur.

Attigit,

Attigit, illuxisse diem lactantibus horis,
Qua tener innupto penderet ab vbere Christus?
Vidimus hunc, aiunt, puerum per sidera ferri,
Et super antiquos signorum ardescere tractus.
Diriguit trepidans chaldaeo in vertice pernox
Astrologus, cessisse anguem, fugisse leonem,

GLOSSAE VETERES.

613. lactantibus= *quia in illa horapuerum lactauit*. I. 617. pernox = *totam noctem*

COMMENTARIVS.

613. Valde hoc loco veteres libri inter se discrepant. Giselinus e suis mss., vnus Torrentianus, et pro diuersa scriptura Rot., et Ox. *luctantibus*, addito duplici interpretamento in Ox. *luctantibus* = *quia a natiuitate Christi horae diei cum horis noctis quodammodo luctantur*, *volentibus crescere diebus*. *lactantibus* = *quia Christus lactabatur*. Giselinus praefert *luctantibus horis*, quasi horae prae incredibili studio videndi Messiam sese mutuo praeuertere conarentur. vt in hymno epiphaniae simili auxesi: *Quid est*, *quod arctum circulum - Sol iam recurrens deserit? Christusne terris nascitur*, - *Qui lucis auget tramitem*? Heinsius hos eosdem versus considerans, aliquando suspicabatur *laxantibus horis*, diem videlicet: quia arctum circulum nascente Christo sol deserit. Sed postea agnouit, verum esse *lactantibus horis*, hoc est, fouentibus, et quasi nutrientibus. Sic hymno S. Laurentii v.572. *lactante complexus sinu*: vel *lactentibus horis*, hoc est, recens natis, vt apud Alcimum Auitum lib. IV., *lactens orbis* pro recens natus. Vat. Q., et Bonon. cum Aldo legunt *lactantibus oris*; in hanc lectionem inclinat Gall., et explicat *extimis orientis plagis*. neque Mariettus lectionem vllam discrepantem annotauit: quod etiam habent Noms., et a pr. m. Rot., et Oxonius. Weitzius cum Egm. *laetantibus horis*: idem Weitzius allegat Ald., Fabr., Widm., Bong. pro *lactantibus*, sed non distinguit, an *oris*, an *horis*. Fabricius quidem habet *horis*. Apud Heinsium Put., et Thuan. *lactantibus horis*, vnus Weitzii *luctantibus horis*. Verum in Weitzio nullum codicem huius lectionis reperio, sed solam editionem Giselini. Extat vero *luctantibus* in Alex., et Vrb. Teolius praefert *lactantibus horis* cum quatuor, vt ait, vel quinque vaticanis, in quorum vno ab interpretis manu est *Quando Christus lactabatur*, et eadem manu ad marginem *Quidam codd. habent*, LVCTANTIBVS HORIS, *quia natiuitate Christi horae diei cum horis noctis quodammodo luctantur*. Intelligit Teolius horas, quibus Christus ab vbere matris pendebat. Mihi placet *lactantibus*, sed eo sensu, quem explicui ad hymn. VIII. Cath. v. 19., scilicet *allicientibus*, siue *allectantibus*. Aliter satis obscura videtur haec locutio *illuxisse diem lactantibus horis*, aut *illuxisse diem luctantibus horis*. clarior est Weitziana *illuxisse diem laetantibus horis*; aut si ex multis mss. sumamus *oris*, hoc est, *terris*, *illuxisse diem laetantibus oris*.

614. Prag. *pendebat* pro *penderet*.

615. Non puer sidere ferebatur, vt nonnemo hoc versu indicari existimauit, sed eius ortus per sidus nunciabatur. Confer hymnum XII. Cath. v. 28.

616. Mendum in Heinsio *sigorum*.

617. Magos *chaldaeos* vocat. Vide loc. cit. ver. 25.

618. Miris laudibus hos versus extollunt interpretes: vnum Giselinum adducam. *Nihil hac fictione liberalius*, *nihil viuidius*, *nihil ingeniosius*, *praesertim*, *si eiusdem stellae laudes supra elegantissi-*

Contraxisse pedes lateris manco ordine cancrum,
Cornibus infractis domitum mugire iuuencum,
Sidus et hircinum laceris marcescere villis.
Labitur hinc pulsus puer hydrius: inde sagittae;
Palantes geminos fuga separat: improba virgo
Prodit amatores tacitos in fornice mundi.
Quique alii horrificis pendent in nubibus ignes,

GLOSSAE VETERES.

vigilans. *Iso*. 619. manco = *curuo*. *Mar.* manco = *contracto*. *debilitato*, *mutilato*, *vel imminuto*. cancrum = *quia cancro in latere depinguntur pedes*. *I.* 621. hircinum = *capricornum*. *capricornus graece dicitur aegoceros*. laceris = *laceratis*. marcescere = *decrescere*. *I.* 622. puer hydrius = *Ganimedes*, *aquarius*. *graece dicitur hydrochoos*. sagittae = *sagittarius*. *I.* 623. palantes = *fugientes*, *diffugientes*. *I.* 624. amatores tacitos = *id est*, *Elicem*, *et Cynosuram dicit meretrices*: *et pellices Iunonis sunt in polo*, *et nunquam vertuntur*, *sicut alia sidera*; *et ideo tacitos dicit*. *Fornix mundi dicitur polus*, *quia ibi vertitur orbis*, *et curuatura caeli fornix dicitur*. fornice mundi = *in conuexitate caeli*, *vel rotunditate*. *I.* 625. ignes = *sidera*. *I.*

COMMENTARIVS.

me decantatas huc adducas, *et cum hisce compares*. *incredibile*, *quanta ingenii vis*, *et elegantia vtrobique elucebit*. De stellis, quas nominat, consule Manil. lib. I., et astrologos.

619. In Vat. A. *ex laceris* recte factum recenti manu *lateris*. Virg. lib. I. georgic. *ipse tibi iam bracbia contrahit ardens Scorpius*. Prudentius de Cancro loquitur.

621. Alii *hirquinum* scribunt.

622. Gis. *sagitta*. Vett. edd. *sagittae* recte, nam signum est *sagittarius*. Heinsius edidit *sagitta*, sed in notis monuit, scriptos habere *sagittae*, non *sagitta*, etsi hoc malebat Cauchius. Nostri quoque codd. *sagittae*. Cham., Cell., Teol. cum Heinsii textu *sagitta*, qui fortasse Heinsii notam non obseruarunt.

623. Vat. A. *palentes*, fortasse *pallentes* cum Egm., et Pal. Alii melius *palantes*. In eodem Vat. A. male *reparat* pro *separat*. Gemini fratres sunt Castor, et Pollux. In editione parmensi mendum puto *reparat* contra sensum, et metrum, nisi aliqua licentia adhibeatur.

624. Cur virgo, signum caeleste, *improba* dicatur, et quid sit *prodere amatores tacitos in fornice mundi*, non video a recentibus commentatoribus satis explanatum. Chamillardus nude interpretatur: *falsa virgo deserit in caelo suos procos tacitos*. Ac videtur quidem *prodere* accipiendum ea significatione, qua apud Virgilium lib. II. Aen. *Nec iam coniugium antiquum, quod prodidit, oro*. Amatores ergo erunt aliae stellae, quae tacitae solent appellari; fornix mundi pro caelo recte hoc loco, nam fornix est opus concameratum, et fornix etiam dicebatur, vbi prostitutae pudicitiae mulieres erant, ex quo *fornicari*, et *fornicariae mulieres* in ecclesiasticorum auctorum voluminibus passim occurrit. Meursius in Critico Arnobii p. 2., vt probet, *mundum* pro *caelo* saepe accipi, hos versus adducit, sed nihil aliud animaduertit. Itaque sciendum ex Manilii lib. II., et aliorum astrologorum doctrina, signa sese alia amare, alia non amare. Taurus, et Arcitenens amant Virginem, quae nullum amat. Illi ergo sunt amatores, quos fugiens Virgo deserit, *improba* fortasse dicta ob effecta non proba, quae ab astrologis illi adiudicantur.

625. Aldi menda *quinque* pro *quique*.

Luciferum timuere nouum: rota lurida solis
Haeret, et excidium sentit iam iamque futurum,
Seque die medio velandum tegmine glauco,
Splendoremque poli periturum nocte diurna,
Orbe repentinis caput obnubente tenebris.
Hunc ego non cumulem myrrhaeque, et thuris, et auri
Muneribus? scio quem videam, quae dona rependam.
Hunc ego non venerer, qui caelo visus, humique
Inuentus rex, atque deus moderatur vtrumque
Naturae specimen, tumuloque inferna refringens
Regna, resurgentes secum iubet ire sepultos?
Caelum habitat, terris interuenit, abdita rumpit
Tartara: vera fides, deus est, qui totus vbique est.
Numquid vana viros aut mens, aut lingua fefellit?

GLOSSAE VETERES.

626. lurida = *pallida, obscura. pallidus color luridus dicitur, et plumbeus. Iso.* 627. haeret = *dubitat.* excidium = *in passione Christi die medio, quando mortuo domino tenebrae factae sunt a die medio vsque ad horam nonam. I.* 628. velandum = *sentit.* glauco = *obscuro, pallido. I.* 630. orbe = *solis circulo. Vat.A.* 631. cumulem = *honorem.* myrrhaeque, et thuris, et auri = *aurum regem, vel fulgorem sapientiae intelligimus, thus, quando Dominum credimus: myrrham, sepulturam, vel quando carnem nostram vitiis mortificamus, et offerimus. I.* 632. rependam = *retribuam. I.* 633. caelo = *per stellam.* humique = *per magorum oblationem. I.* 634. inuentus = *aditus, vel visitatus. I.* 635. specimen = *pulchritudinem.* inferna = *infernalia.* refringens = *confringens. I.* 637. interuenit = *implet.* abdita = *occulta. I.* 639. lingua =

COMMENTARIVS.

627. In Vat.A. desideratur *et*. Ald. *sensit*. Melius *sentit*.

628. Aldus, Put. a m. p. *velandam* non male de rota solis. Alii *velandum*, scilicet solem.

629. Pal. *perituro*, videlicet *orbe*. Reliqui aptius *periturum*.

634. Vat. B. *conuentus* pro *inuentus*. Prag. *vtramque*, et versu seq. *speciem*. Alii *vtrumque specimen*, Aldus male *vtrumque speciem*.

635. Fabr. *regimen*. Iso videtur legisse *speciem*. Vide vers. sup. in *vtrumque*.

636. Confer not. ad hymn. IX. Cath. v. 95. seqq.

638. S. Augustinus lib. XXII. de ciu. dei cap. XXIX.; *Non enim quia dicimus, deum esse et in caelo, et in terra; (ipse quippe ait per prophetam: Caelum, et terram ego impleo) aliam partem dicturi sumus eum in caelo habere, et in terra aliam: sed totus in caelo est, totus in terra, non alternis temporibus, sed vtrumque simul, quod nulla natura corporalis potest.* Expositio Wilkii vltra hunc versum non progreditur.

Numquid fortuitis frustrantia dona dederunt
Casibus, aut caeco votum sub honore dicarunt?
Quae porro causa, aut ratio summittere colla
Ante pedes Mariae, puerique crepundia parui,
Si tantum mortalis erat, nec summa potestas
Implebat teneros diuinis flatibus artus?
Sed iam tolle Magos, thus, aurum, myrrhea dona,
Quae verum docuere deum: praesepia, pannos,
Matris adoratum gremium, face sideris ardens.
Ipsa deum virtus factorum, et mira loquantur.
Insanos video subito mitescere ventos,
Quum iubeat Christus: video luctantia magnis
Aequora turbinibus tranquillo marmore tendi
Imperio Christi; video, calcatus eundem
Quum patitur gurges, tergum solidante liquore.
Ipse super fluidas plantis nitentibus vndas
Ambulat, ac presso firmat vestigia fluctu.
Increpat ipse notos, et flatibus otia mandat.
Quis iubeat saeuis aquilonibus, Ite, silete
Carceribus vestris, amploque facessite ponto,
Sit nisi caelipotens, aquilonum conditor idem?

GLOSSAE VETERES.

orietur stella ex Iacob. I. Vat. A. 640. frustrantia = *aliqua significatione frustrata. I.* 643. crepundia = *puerilia dona. vel crepitacula ideo dicta, quia infantibus vagientibus tinnitus aeris adiebatur, (sic) aut sonitu illo oblectarentur. ornamenta. I.* 645. diuinis = *Spiritu sancto. I.* 648. gremium = *quia illum continebat in gremio, per quem sidus fulgebat. I. Mar.* face = *lumine Christi. I.* 650. insanos = *turbidos. Iso.* 651. luctantia = *concertantia. I.* 652. marmore = *planitie, aequalitate. I.* 657. otia = *tranquillitatem. I.* 659. facessite = *quiescite, vel deficite. discedite, vel recedite, lassate. I.*

COMMENTARIVS.

640. Vat. B., et Mar. a prisca manu *fortuitu*.

649. Egm., et Pal. *facturum*. De miraculis Christi vide hymnum IX. Cath.

650. In quibusdam Vulg. *mutescere* haud inepte. Infra v. 658. *ite, silete carceribus*.

656. Bong., Vat. B., Mar. a pr. m. *et*. Aldus, et Fabr. apud Weitzium *et*; mihi Aldus, et Fabricius cum aliis *ac*.

658. Alii *silete, carceribus etc.*

Ninguidus agnoscit boreas, atque imbrifer eurus
Nimborum dominum, tempestatumque potentem,
Excitamque hiemem verrunt ridente sereno.
Quis pelagi calcarit aquas? quis per vada glauca
Gressibus impressis spatiatus, triuerit vdum
Non summersus iter, sola pendulus, et pede sicco,
Aequoreae nisi factor aquae? qui spiritus olim,
Ore superfusus patrio, volitabat in vndis
Nondum discretis, nec certo litore clausis?
Sustinuit gressum Domini famulus liquor, ac se,
Mobilitate carens, solidos substrinxit ad vsus.
Quid diuersa dei memorem facta inclyta Christi,
Altius inspecta quem maiestate negator,

GLOSSAE VETERES.

663. = excitam = *commotam*. verrunt = *trahunt*. ridente sereno = *gaudente serenitate*. *I.* *665.* spatiatus = *immorans*, *vel ambulans*. *spatium emensus*. vdum = *humidum*. *I.* *666.* pendulus = *suspensus*. *Iso*. 668. volitabat = *spiritus Domini ferebatur super aquas*. *I.* *669.* discretis = *separatis I.* 673. inspecta = *perspecta*. *I.*

COMMENTARIVS.

662. Virg. lib. I. Aeneid. v. 84. *Nimborumque facis, tempestatumque potentem*.

663. Rat. *ridenti*: metrum exigit *ridente*. *Verrere* mare, caelum, nubila apud Lucretium, Virgilium, Ciceronem, et optimos quosque scriptores.

664. Pal. *calcaret* pro *calcarit*.

666. *Sola* pro infimis pedum plantis: quod non intellexisse Fabricium ait Barthius lib. XXVI. Aduers. cap. XII. Fabricii interpretatio est, *habens sub se solum pendulum*. Recte exploditur a Barthio. Vide hymnum Cath. II[†]. v. 129., et hymnum S. Agnes v. 116.

667. Verbum *spiritus* dicitur, vt antea aduerti. Non assentior Petauio, qui lib. I. de opificio sex dierum cap. III. Prudentium exponit de Spiritu sancto. Repugnat mens poetae, et quod addit, *Ore superfusus patrio*. Id enim Filio conuenit. In Egm. a sec. m. *cui spiritus* non recte.

668. Fabr. perperam *volitabit in vndis*.

669. In V. B. erat aliud, sed factum *certo* rec. m. In Rot., et vno Torr. *certo limite*.

670. Sich. male *axe* pro *ac se*.

671. Vat. A. *obstrinxit ad vsus*.

673. Giselinus, quamuis in mss., et edd. aliter hos versus et scriptos, et interpunctos vidisset, eos ad hunc modum correxit, vt sensus commodior eruatur, plaudente Heinsio. Aldus ita habet: *Quid diuersa dei memorem facta inclyta Christi? Altius inspecta quae maiestate negantur. Haud dubitans hominem tute ipse fatebere numen*. Veterum librorum incredibilis est discrepantia. Put., Noms., Vat. B., Rat., Widm. a pr. m. *quae maiestate negator*. Aldo Oxonius consonat. Mar. *quae a maiestate negator*. Prag., Bong. *qua maiestate negator*. In nonnullis Heinsianis *qui maiestate negatur*. In Cauchiano *qui maiestate negator*. Alex. *quem maiestate negator*, supra *negatur*. Vrb. *quae maiestate negator*. Vat. Q. *quae maiestate nega-*

Haud dubitans hominem, tute ipse fatebere numen?
Illeuit caecos oculos, et lumina limo
Reddidit, humectam sacro sputamine terram
Contrectans digitis. Luteum medicamen operta
Nox habuit: tenebras obducta vligo remouit:
Insuper ostendit, quonam caligo lauacro
Expurganda foret. Variis Siloa refundit
Momentis latices, nec fluctum semper anhelat:
Sed vice distincta largos lacus accipit haustus.
Agmina languentum sitiunt spem fontis auari,
Membrorum maculas puro ablutura natatu.
Certatim interea roranti pumice raucas
Expectant scatebras, et sicco margine pendent,
Hoc limum iubet impositum de fonte lauari
Christus, et infusa vultum splendescere luce.

GLOSSAE VETERES.

675. illeuit = *vnxit*. *l.* 676. humectam = *humectatam*. *l.* 677. contrectans = *palpans*. operta = *occulta*. *l.* 678. obducta = *cooperta*. vligo = *humor*. *l.* 679. caligo = *lutum*. *in emundatione Siloae*. *l.* 681. anhelat = *emanat*. *non semper inundant aquae illic*. *Iso*. 685. roranti = *fluitanti*. raucas = *sonantes*, *vel morantes*. *l.* 686. scatebras = *ebullitio-*

COMMENTARIVS.

tur. Bonon. *quem maiestate negatum*.

675. In Gis. 1. ed. *caecis*, quod Heinsio placebat. Sed obstant membranae, in quibus constanter est scriptum *caecos oculos*.

679. Vat. A. *quoniam* non bene pro *quonam*. Vide Dittochaeum tetr. XXXIII. *Piscina Siloe*.

681. Quod hic ait *nec fluctum semper anhelat*, loc. cit. aliis verbis effert *latex*, *quem spiritus horis - Eructat variis*. Prudentius eandem esse vult probaticam piscinam *Bethsaida*, seu Bethezda dictam, ac natatoriam *Siloe*. De *probatica* piscina, vbi iacebat multitudo magna languentium, expectantium aquae motum, Ioannes cap. V.: de natatoria *Siloe*, ad quam Iesus caecum remisit, idem euangelista cap. IX. Recentiores plerique distinguunt; sed nonnulli veteres eandem piscinam fuisse putant, in quam aquae fontis Siloe confluxerint. Irenaeus lib. IV. aduersus haereses cap. XIX. *Siloe etiam saepe sabbatis curauit, et propter hoc assidebant ei multi die sabbatorum*. Arator lib. I. *Signatis etiam numero paralyticus annis - Ille iacebat iners, cui proxima mota Siloa - Heu! nullas praestabat aquas*. Non ergo lapsus est poeta, aut confundit, et permiscet historias, vt nonnulli obiiciunt, sed aliorum opinionem tenet.

684. Optimae membranae Heinsianae *ablutura*: Put. *ablitura*. Ald., Gis., Weitz., Vrb., Vat. Q., aliique mss. *ablutura*; quod puto in Put. reponendum. Alex. a sec. m. *abluture*, quod teneo, quia latinius est.

Norat enim limo sese informasse figuram
Ante tenebrosam, proprii medicamen et oris
Adiecisse nouo, quem primum finxerat, Adae.
Nam sine diuino domini perflamine summi
Arida terra fuit, nulli prius apta medelae:
Sed postquam liquidus caelesti spiritus ore
Virgineam respersit humum, medicabilis illa est:
Inde trahit succum, lentoque humore salutem
Illinit, infunditque diem baptismate lota.
Caecus adest, oculis iam Christi ex ore retectis,
Seque luto, et nitidis lucem sumpsisse fluentis
Clamat, et auctorem stupefacta per oppida monstrat,
Auctorem lucis, largitoremque dierum,
Non dedignatum medicae purgamen aquai
Corpore sub proprio monstrare errantibus aegris.

GLOSSAE VETERES.

nes. margine = *litore*. *Iso*. 689. figuram = *hominem de limo*. *I*. 690. medicamen = *spiramen*. *inspirauit in faciem eius spiraculum vitae*. *Iso*. 692 sine diuino = *antequam spiritum illi dedisset*. *I*. 694. liquidus = *spiritualis*. *I.Mar*. 696. lento = *adhaerenti*. *flexibili*. *I*. 697. diem = *lucem*. *I. Mar*. 700. auctorem = *Christum*. *Iso*. 702. medicae = *medicantis*. aquai = *aquae*. purgamen = *quia medicina peccatorum est baptismus*. *ipse enim in corpore proprio monstrauit purgamen medicae aquae, baptismum suscipiens*. *I*. 703. sub proprio = *sc. Christum monstrat in baptismo*. *I*.

COMMENTARIVS.

691. Mar. mendose *adiecesse*.

694. Ald. *caelestis* pro *caelesti*, quod debet praeferri, nisi legas cum Cellario *liquido caelestis spiritus ore*: quod nescio vnde sumpserit. Fortasse opinatus est, spiritum, et liquidum non bene inter se cohaerere. Id falsum esse, ostendi Proleg. num. 164., et glossa hoc loco explicat, *liquidus = spiritualis*. Poeta more suo baptismum allegorice in his scripturae locis intelligit, vt versibus sequentibus exponit.

697. *Baptisma*, *baptismus*, *baptizo* vocabula ecclesiastica ex graecismo. *Baptisterium* Plinii est lib. v. epist. vi. Recte *infundere diem* de lumine, et gratia baptismatis, quod a veteribus passim *illuminatio* appellatur. S. Ioannes Chrysostomus Catechesi I. ad illuminandos: *Vocatur et illuminatio*, *atque ita hoc ipsum* (baptisma) *Paulus ipse appellauit* (scilicet ad hebr. vi. 4., x. 32.) Ipse fons baptismatis φωτιστήριον, siue *illuminatorium* vocabatur. Inde fortasse consuetudo inualuit, vt baptizati statim a suscepto baptismate accensos cereos manibus tenerent, vt lumen internum, quo erant perfusi, indicaretur.

702. In Egm. male *purgamen in aquae*, item in Pal. mendum *purgamina quae*. In Aldo *purgamina lymphae*. Nostri mss., et vetustiores Heinsiani *purgamen aquai*: quae vera est lectio. *Aquai* pro *aquae* apud

Millibus ex multis paucissima quaeque retexam,
Summatim relegens, totus quae non capit orbis.
Quinque in deserto panes iubet, et duo pisces
Apponi in pastum populis: qui forte magistrum,
Non reuocante fame, stipabant vndique septum,
Immemoresque cibi vicos, castella, macellum,
Oppida, mercatus, et conciliabula, et vrbes
Respuerant, largo contenti dogmate vesci.
Multa virûm strato feruent conuiuia foeno.
Centenos simul accubitus iniere sodales,
Seque per innumeras infundunt agmina mensas,
Pisciculis (iam crede deum) saturanda duobus,
Et paucis crescente cibo per fragmina crustis.
Ambesis dapibus cumulatim aggesta redundant

GLOSSAE VETERES.

705. summatim = *breuiter*. I. 706. duo = *pro duos, sic ambo pro ambos*. I. 707. in = *pro ad*. I. 709. macellum = *vbi tantum cibus, et potus venditur*. I. 710. conciliabula = *vbi concilia agebantur*. *Vat. A. vbi concilia celebrabantur*. I. 712. virum = *virorum*. I. 717. aggesta = *cumulata*. I.

COMMENTARIVS.

Lucretium; Maronem, et alios. Heinsius coniicit *purgamina aquai*, et in Tornaes. ita legi refert Gallandius.

704. Bong., et Widm. supra *retexens*, et vers. seq. *relegam*. Heins. *e multis*.

705. Heinsius cum suis veteribus *relegam*, quod habet Mar. a pr. m., et Vat. A., Weitz., Aldus. Vat. B., Rat., Gis., Fabr. *relegens*; Prag. *religens*. Cellarius nescio a quo sumpsit *paulatim* pro *summatim*, quod exigit sensus. Teolius videtur solum Cellarium excripsisse; non enim allegat codd. mss. pro *paulatim*, et legit cum Cell. *paulatim relegens*. Barthius lib. XLI. cap. XXIV. Aduers. ex hoc loco Prudentii, quem obiter *theologum eruditissimum* appellat, colligit, postrema verba euangelii S. Ioannis non de numero librorum, sed de pondere mysteriorum esse intelligenda. Sedulius clare numerum librorum explicat in fine operis paschalis: *nec totus cingere mundus – Sufficeret densos per tanta volumina libros*.

706. Ecclesiastici scriptores vsurpant *desertum* singulare, et substantiuum, vt Tertullianus, et S. Hieronymus. Profani antiquiores dicunt *deserta*. Veteres grammatici tradunt, dici posse *duo* pro *duos*, et Fridericus Besselius Miscellan. syntagm. pag. 206. in Vegetio restituit ex mss. *Quadraginta duo pedes*.

708. Prag. *nec* pro *non*. *Vndique septum* ex Virg. lib. IX. v. 783.

710. Conciliabula sunt pagi, siue, vt alii aiunt, conciliabula sunt, ad quae rustici emendi, aut vendendi causa in vicis, et agris conueniunt. Alex. a sec. m., et Vrb. *mercatos*.

Fercula,

Fercula, bis senos micarum molibus implent
Post coenam cophinos, crudus conuiua resudat
Congeriem ventris, gemit et sub fasce minister.
Quis cumulare potest epulas in grandia paruas?
Quis, nisi qui corpus, pastumque, et corporis omnem
Condens ex nihilo nulla existente creauit
Mundum materia? non sicut sculptor ab aeris

GLOSSAE VETERES.

718. micarum molibus = *fragmentis*. *I.* 719. crudus = *plenus*. *satur*. *indigestus*. *rusticus*. *I.* 720. congeriem = *satietatem*. *Vat. A.* congeriem ventris = *saturitatem*. sub fasce = *cophinorum*. *I.* 721. grandia = *in tam multiplicia*. *I.* 723. existente =

COMMENTARIVS.

718. In Rat. fuit *mollibus* male pro *molibus*: nisi velis, *mollia micarum* dici pro *micis mollibus*, quod non est absurdum, et fauet glossa. Cham. *mollibus*, sed in interpretatione *multitudine fragmentorum*.

719. In Mar. a prima m. *coenas*, in Vat. A. recenti manu factum *coenam*, abrasis prioribus literis. Alii *coenam*.

720. Prag. *ministra* non bene.

721. Cauchius coniiciebat *in prandia paruas* pro *in grandia paruas*: quod neque Heinsio, neque mihi probatur.

722. Mar., Weitz. *omne*. alii *omnem*. Heinsius suspicatur *pastum quoque corporis omnem*; vel intelligi omnem *materiam*, quod vocabulum sequitur. Si mutatio esset inuehenda, mallem *Quis, nisi qui corpus, et pastum corporis omnem - Condens ex nihilo, nulla existente creauit - Mundum materia?* In carminibus Prudentii saepe errores ab his inducti sunt, qui poetae consuetudinem ignorarunt, et metri rationem habere volentes, neque satis artis poeticae scientes, veram lectionem corruperunt. Si legatur *corpus*, *et pastum* vltima in *corpus* ratione caesure producitur, quod Prudentio est familiare. Cell., et Teol. Heinsii coniecturam secuti sunt.

724. Giselinus cum Dauentriensi ed. legit *non sicut sculptor ab aere - Crudam, et inexcoctam consuescit fingere massam*: qui putauit, minus bene dici *rudus aeris*. Ald., Put., Thuan., Oxon., Rot., tres Torr., Egm., Pal., Mar. a prima manu, Vaticani optimi *non sicut sculptor ab aeris - Rudere decoctam consuescit viuere massam*. Scilicet *consuescit* pro *consuefacit*, vt lib. I. contra Sym. v. 541. *assuescit supero pollere in secula regno*, et hymno IX. Cath. *Omni hora* v. 95. *sepultos vt redire insuesceret*. quod prius Alcimum Auitum cogitasse ait Heinsius, oblitus, Prudentium antiquiorem esse Auito, nisi voluit Heinsius dicere, Alcimum Prudentii hunc locum fuisse imitatum. *Sed monendum*, (ait) *prius Alcimum Auitum libro primo poematum haec Prudentii cogitasse, quamquam sensu nonnihil* DIVERSO, *agit enim de creatione hominis*: *Inde vbi perfectis consuescit viuere membris Totus homo*. Ponitur *rudus aeris* pro aere nondum excocto. Sic hymno S. Laurentii v. 189. *Aurum, quod ardenter sitis, - Effosa gignunt rudera*. Hinc porta *aerata* Romae *rauduscula* dicta est, quia *rudus*, vel *raudus* proprie est aeris. Iam *viuere* de statuis affabre factis dici, multis exemplis confirmat Heinsius, et nemo est, qui reuocet in dubium. Pro *viuere* legunt *fingere* Weit., Mar. a rec. m., Rat. vetustissimus, et quidem sine vlla litura, Vat. Q. Chamillardus more suo Heinsium fere excribit, quod mirandum non est: nam in praefatione fatetur, se Heinsii lectiones, quantum in se erit, secuturum. Teolius ait, Heinsii lectionem ex mem-

Rudere decoctam consuescit viuere massam.
Sed deus omnipotens orbem sine semine finxit.
Nil erat omne, quod est: nil id, procedere, et esse,
Atque nouum fieri, mox et grandescere iussum est.
Paruum de nihilo primum fuit: addita paruo
Incrementa modis auxerunt omnia plenis.
Ergo ego, quum videam manibus sic crescere Christi
Parua alimenta hominum, possum dubitare, per ipsum
Exiguas rerum species, elementaque mundi
Ex nihilo primum modica, et mox grandia sensim
Creuisse, ex modicis quae consummata videmus?
Ac ne post hominum pastus calcata perirent,
Neue relicta lupis, aut vulpibus, exiguisue
Muribus in praedam nullo custode iacerent:
Bis sex appositi, cumulatim qui bona Christi
Seruarent, grauidis procul ostentata canistris.
Sed quid ego haec autem titubanti voce retexo,
Indignus qui sancta canam? procede sepulcro

GLOSSAE VETERES.

manente. *I*. 725. rudere = *mina a terra*, *vbi aes tollitur*. *I*. 726. semine = *materia*. *I*. 727. procedere = *vnde processisset*. *I*. 728. mox et grandescere = *non quo omnia, quae deus creauit, perfectae pietatis non fuissent*, (sic) *sed poetice dicit*. *I*. 735. consummata = *perfecta*. *I*. 736. calcata = *fragmenta*. *Vat*. *A*. 739. appositi = *scilicet sunt corbes, id est, apostoli*. *I*. *De apostolis hoc intellige*. *Vat*. *A*. 740. grauidis = *plenis*. procul ostentata = *prope dispersa*. *praeparata ad reponendum*. canistris = *vasis*,

COMMENTARIVS.

branarum fide vnice veram esse, et gloriam eius lectionis restitutae totam Heinsii esse. Sed monendum, plures codices variare, vt vidimus, et iam ante Heinsium in Aldo, et aliis editis legi *consuescit viuere*: neque ita certam esse Heinsii lectionem, vt alia sustineri non possit, nam *fingere* de sculptore non absurde dicitur, neque satis huic loco congruit laudare peritiam artificis. Quia corpus ex materia existente factum est, saepe Prudentius verbo *fingere* vtitur ad eius formationem explicandum. Ita nunc *fingere massam* non dedecet. In glossa *mina* pro fodina vox est medii aeui.

731. Prag., Mar. a pr. m. *age* pro *ego*.

732. In Mar. fuit *elementa* male.

736. Vat. A. *At ne*. ceteri *ac ne*.

741. *Sed quid ego haec autem*, Maro lib. II. Aen. v. 101. In Vat. A. desideratur *autem*. In Rat. *audax*, ex correctione alterius manus, veteris tamen. Non probo.

742. Fabr., et Gis. *tanta*. Codd.

Lazare. dic, cuius vocem tellure sub ima
Audieris: quae vis penetrauerit abdita lethi?
Quod quum te Christus penitus nigrante profundo
Immersum vocat, vt redeas, ceu proximus, audis,
Nec remoratus ades? quae tam vicina charybdis
Regna tenebrarum tenui distantia fine
Coniungit superis? vbi taenara tristia vasto
In praeceps deiecta chao, latebrosus et ille
Amnis inexpletis voluens incendia ripis?
Ante fores tumuli, quas saxa immania duro
Obiice damnarant, scopulis substructa cauatis,
Stat Dominus, nomenque ciet frigentis amici.
Nec mora, funereus reuolutis rupibus horror
Euomit exequias gradiente cadauere viuas.

GLOSSAE VETERES.

copbinis. I. 744. abdita = *secreta*. I. 747. charybdis = *charybdis secundum fabulam femina fuit, quam Hercules in mare praecipitauit, quia feratrix erat, et adhuc officium suum facit; quia naues venientes deuorat. sed reuera petra est, et hic pro inferno posuit, qui omnes ad se venientes in aeternam trahit voraginem, et interitum*. I. 748. tenui = *angusto*. I. 749. superis = *viuis*. trenara = *loca poenalia, vel inferna. lamentationes reorum, vel loca infernalia*. I. 750. praeceps = *in praecipitium*. chao = *voragine*. I. 751. amnis = *cocytus*. inexpletis = *insatiabilibus*. incendia = *ignes*. I. 753. damnarunt = *clauserunt*. *Iso*. 754. ciet = *vocat*. *Mar*. frigentis = *quatriduanus erat*. *I.*

COMMENTARIVS.

mss., et alii editi *sancta*. Victorinus Pictauiensis: *Procede sepulcro, - Lazare, clamat*.

743. Prudentius producit primam in *Lazare*, et corripit secundam, vti fecit etiam hymn. IX. Cath. v. 47. Hinc confirmo, non recte Heinsium, Cham., Teol., et Cell. pro *Eleazar* posuisse *Lazari* v. 154. hymni X. Cath.

744. Rat. *audieras*, reliqui *audieris*. Gis. *penetrarit ad*. Ald. *intima*: alii *abdita*.

749. Prag. *vbi tristia tartara*. Vat. B., Widm., Bong., Mar., Rat., Vrbin., *trenara tristia*. Alii *thenara*, vel *taenara tristia*. Iso videtur legisse *threnara* a threnis, seu lamentis. *Taenari* vox accipitur pro inferis, quia in monte Taenaro specus erat hiatu profundo.

751. Vat. B. *implexis*. Mar. *inexpletis*, sed rec. m. *et expletis*. Verum est *inexpletis*, hoc est, *insatiabilibus*, quod est epitheton inferorum proprium.

753. Weitz., Iso, Mar., Prag., Rat. *damnarunt*. Prag., Egm. *substracta*, vel *subtracta*, Rat. *substricta* minus bene pro *substructa*.

754. Recte notat Chamillardus ex Festo, *ciere* esse vocare, vt apud Virgilium, *Aere ciere viros*.

755. Vat. K. *funereis*, melius *funereus*.

Soluite iam laetae redolentia vincla sorores,
Solus odor sparsi spiramen aromatis efflat,
Nec de corporeo nidorem sordida tabo
Aura refert, oculos sanie stillante solutos
Pristinus in speculum decor excitat, et putrefactas
Tincta rubore genas paulatim purpura vestit.
Quis potuit fluidis animam suffundere membris?
Nimirum qui membra dedit: qui fictilis vluae
Perflauit venam madidam: cui tabida gleba
Traxit sanguineos infecto humore colores.
O mors, auritis iam mitis legibus! o mors,
Surda prius, iam docta sequi, quodcumque iubetur,

GLOSSAE VETERES.

759. nidorem = *foetorem*. *I.* 763. fluidis = *putridis*, *dissolutis*. *I.* 764. fictilis = *imaginabilis*. vluae = *terrae*. *vlua*, *herba palustris*; *sed hic pro illo limo posuit*, *vnde homo factus*, *vel formatus est*. *Iso*. 765. venam = *sanguinem*. cui = *ab illo*, *vel per quem*. tabida = *pigra*. *Iso*. 766. infecto = *immisso*. *I.* *corrupto*. *Vat.A.* 767. auri-

COMMENTARIVS.

757. Alloquitur Mariam Magdalenam, et Martham sorores Lazari. Vide Ioan. XI.

759. Elmenhorstius in Arn. p. 116. ex hoc Prudentii loco, et ex hymno II. Perist. v. 388., collatis aliis auctoribus, plura habet de *nidore*, qui grauis est odor praesertim sacrificiorum.

761. Ex vero simili refert poeta, Lazarum speculo pristinum decorem vidisse.

762. Mar. mendum a pr. m. *tincta robore*.

763. Ald. *qui*. ceteri *quis*. Prag., Widm. supra *diffundere*.

764. Latinius in Bibl. sel. legit *fictilis vrnae*; quae non est absurda lectio, nisi contra mss. starent. *Vrna proprie vas est*, *quod pro condendis defunctorum cineribus adbiberi solet*, *de quo poeta*: *Caelo tegitur*, *qui non babet vrnam*. Haec Isidorus noster XVI. Etym. c. XXVI.

767. Gis. in contextu *auditis*, ad oram *auritis*, quod habent alii. Sensus magis commodus videtur esse cum *auditis*, quam cum *auritis*, neque enim leges audierunt mortem, sed mors leges domini praecipientis. Vat. Q. perperam *baustis* pro *auditis*. Teolius ait, omnes Vatt. habere *auritis*, inter quos duo habent hanc interpretationem *auritis*, hoc est, *exaudibilis*. Fortasse poeta intelligit, leges mortis esse *auritas*. In Rat. *mitis iam*: in aliis *iam mitis*.

768. Fabr. *quacumque iuberis*, quod Heinsio, et mihi placeret, si per mss. liceret. Ald., Thuan., Oxon., et alii *quacumque iubetur*. Vat. B., Noms., Bong. *quaecumque iubentur*. Rot., Cauch. *quocumque iubetur*. Praefero cum Put., Prag., Rat., Vat. A., Mar., Weitz., Gall., Tornaes., et aliis *quodcumque iubetur*. Gis. in contextu *quaecumque iubentur*, ad marg. *quocumque iubetur*, al. *quacumque*. Sich. *quaecumque iubentur*. Gallandius Aldum laudat pro *quodcumque iubetur*: sed Aldus mihi habet *quacumque*, idemque lego in exemplari Aldi in bibliotheca Sapientiae,

Cui tantum de te licuit? conuicta fatere,
Esse deum, solus qui me tibi praeripit, Iesum.
Abde negatores Christi, nemo inuidet, abde:
Vtere sorte tua, blasphemis nocte tenendis
Perpetua: plebem iustorum capta resolue,
Qui norunt hominem, atque deum sic dicere Christum,
Vt verus, summusque deus mortalia gestet.
Ipse gerit, quod struxit, opus, nec ferre pudescit,
Factor quod peperit: corpus loquor, atque animae vim.
Finxerat hoc digitis, animam sufflauerat ore.
Totum hominem deus assumit: quia totus ab ipso est,
Et totum redimit, quem sumpserat, omne reducens,
Quidquid homo est: istud tumulis, ast illud abysso.

GLOSSAE VETERES.

tis = *ab aure. quae audis. I.* 769. de te = *in te. Iso.* 771. abde = *absconde. I.* 773. capta = *a Christo. I.* 776. gerit = *portat. I.* 780. sumpserat = *in se. I.* 781, istud =

COMMENTARIVS.

769. Aldus excuderat *conuicta fetere*: in emendationibus correxit *coniuncta fatere* nouo errore. Virgilius lib. 6. *Cui tantum de te licuit?*

770. Weitz., Sich., Mar., Prag. *esse deum solum, qui*. Alii *esse deum, solus qui*. Ineptissima est correctio addita Ratisbonensi, erasa priori lectione, *Esse deum, qui me tibi praeripit vnus, Iesum*, quasi aliter non constaret carmen.

772. *Vtere sorte tua*, Virgilius lib. XII. v. 932. Vat. A. *blasphemos nocte tenenti perpetua*. Ald., Vatt. B., Q., Mar., Rat. *blasphemis nocte tenendis perpetuam plebem iustorum*. Hoc sequitur Weitzius ita distinguens *Vtere sorte tua blasphemis nocte tenendis! Perpetuam plebem*. Weitzius agnoscit, probam esse lectionem Giselini *blasphemis nocte tenendis perpetua*; sed ait, refragari Ald., Fabr., Egm., Widm. In Egm., et Pal. *necte tenentis*. Heinsius hoc loco cessauit, Giselinum secutus, ac nihil notans. Mihi placet lectio Vat. A. *blasphemos nocte tenenti perpetua, plebem iustorum capta resolue*. Sed non displicet lectio Gis., et Prag., quam sequor.

777. Mar. *animauit*, et pro diu. lect. *animae vim*, quae praeferenda est.

779. Prag. *assumpsit*. Alii *assumit*. Nonnulli SS. Patres hoc vocabulum *assumptionis* praesertim cum concreto *homo* noluerunt vsurpare, quasi id Nestorio faueret. Alii illud adhibuerunt. Augustinus lib. XI. de Ciuit. dei cap. II. *homine assumpto, non deo consumpto*. Vide plures apud Petauium t. IV. part. I. lib. II. de Incarnat. cap. I., et Patres concilii toletani IV., et VI., vt alios recentiores omittam.

781. Hoc loco *abyssus* accipitur pro sede animarum post obitum. Vox ecclesiastica est pro inferis. Isidorus lib. XIII. etym. cap. XX. ait: *Abyssus, profunditas aquarum impenetrabilis, siue speluncae aquarum latentium*. S. Hieronymus in Eccles. I. *Hanc matricem abyssum tartarum vocat Plato in Phaedone*. Teolius explicat *abyssum* de caelo cum glossa. Ego intelligo, corpus e tumulo, animam ex abysso extraui.

Occurrit dubitans hic dissertator, et illud
Obiicit. Anne fides capit, vt substantia, flante
Inspirata deo, cruciatum sentiat, atque
Inferni petat ima poli, barathroque coquatur?
Crede, animam non esse deum: sed crede, creatis
Maiorem cunctis: ipsam quoque crede creatam.
Formata est namque ore dei, quae non erat ante:
Sed formata habitu pulcherrima, pictaque rebus
Diuinis, et plena deo, similisque creanti.
Non tamen ipsa deus: quoniam generatio non est,
Sed factura dei est. Solus de corde parentis
Filius emicuit: verus deus ille. Sed istud

GLOSSAE VETERES.

corpus. illud = *animam*. abysso = *abyssum vocat caelum*: *quia sicut dicimus, altum mare, sic etiam profundum caelum. Sic etiam abyssum caelum dicimus*. de natura animae = *dicunt haeretici, animam partem esse dei. Substantia omnis trifariam diuiditur; in deum, animam, corpus scilicet. Vel siquidem deus summum bonum est; anima magnum bonum est; corpus quoddam bonum*: *sine his tribus nihil est*. *I.* 782. dissertator = *concertator, disputator*. *I.* 783. obiicit = *opponit*. *I.* 784. inspirata = *anima*. deo = *a deo*. *I.* 785. ima = *canepum dicit. quem antipodes nostri vident; infernum dicunt aliqui esse*. *I.* 789. pictaque = *imaginata*. *I.*

COMMENTARIVS.

782. Ald., Mar., Rat., et codd. Heinsiani cum Weitz., et aliis Vulg. habent hunc titulum *De natura animae*, quem auferendum esse putat Heinsius, quia et sequentia ad disputationem contra homuncionitas referri par est. Gis. ad oram *Animae natura*. In Alex., et aliis extat idem titulus *De natura animae*. Vide not. seq., et quae supra ad vers. 118. admonui. De voce *dissertator* dixi vers. 28. praefat. II.

783. Prudentius saepe ait, animam esse a deo flante inspiratam, oris diuini esse opus, et similia, vt innuat, esse spiritualem, nam spiritus, et flatus eadem sunt significatione. Contra asserit, corpus digitis dei factum, vt constet, ex materia existente productum, non denuo creatum. Nunc ergo diluit argumenta aduersariorum, qui aiebant, fieri non posse, vt anima spiritualis, et incorporea poenis infernis torqueretur. Hanc quaestionem agitant S. Augustinus, aliique Patres, et theologi. Prudentius disputare videtur contra gnosticos, qui animam partem dei esse affirmabant: adeoque non male diuersus titulus adhibetur. nam homuncionitarum alius erat error.

784. Weitz., Gis., Vat. B., Mar., Prag., Rat. *atque*. Ald., Egm., Pal., et vetusti Heinsiani cum Alex., Vrb., Vat. Q. *vsque*.

786. Giselinus his duobus versibus ter posuit *credo* pro *crede* perperam.

791. Quod ait *generatio non est*, intelligit, animum non esse filium dei.

793. Editi ante Heinsium *Filius emicuit, verus deus ille, sed istud*. In Alex. perperam *verus verus deus ille, sed istud*. Heinsius cum Put., et Thuan. *verus, verus deus ille*. - *Collatum est etc.* Teolius se-

Collatum est animae, subito vt, quae non erat, esset.
Ille coaeternus Patris est, et semper in ipso:
Nec factus, sed natus, habet, quodcumque paternum est.
Haec similis, velut vmbra, dei est. Sic ipse locutus
Factor, vtroque hominem meditans de figmine iunctum
Aedificare sui similem. sed non habet vmbra,
Quod corpus solidum, cuius imitatio in vmbra est:
Atque aliud verum est, aliud simulatio veri.
Est similis, seclis quod non consumitur vllis;
Quod sapiens, iustique capax, reginaque rerum
Imperat: anteuidet, perpendit, praecauet, instat;
Verborum, morumque opifex, instructaque mille
Artibus, et caelum sensu percurrere docta.

GLOSSAE VETERES.

797. haec similis = *anima deo. Iso.* 798. vtroque = *anima, et corpore.* figmine = *figmento. I.* 799. vmbra = *anima perpetua est, sicut deus. sed sicut vmbra distat a corpore, ita anima distat a perpetuitate dei. I.* 800. corpus solidum = *maiestas. I.* 802. est similis = *anima similis deo in hoc. I.* 804. perpendit = *aestimat. discernit.* infit = *loquitur. I.* 805. opifex = *artifex. I.*

COMMENTARIVS.

quitur Heinsium, et vnum tantum Vat. allegat pro alia lectione. Sed in Mar., et nostris aliis, vt in edd. antiquis.

794. In exemplari Aldi, quod extat in bibliotheca Sapientiae, est nota ms. *Conflatum est animae, scilicet spiraculum*. Sed vera lectio *collatum*.

795 Rat., Weitz., Bong., Gis. *Patri*. Plerique, et vetustiores *Patris*. Bong. *in ipso est*, quod cum Torn. retinuit Gallandius.

798. Put. *iunctim*. alii *iunctum*.

800. Thuan., et Gis. *simulatio*, ceteri *imitatio*. Giselinus putauit, metro, et sensui repugnare *imitatio*. falsum vtrumque. Caesurae ratione saepe breuem Prudentius producit. Vmbram autem *imitationem* quamdam esse corporis, quis neget?

801. Mar. *at*, rec. m. factum *atque*. Tertullianus lib. II. contra Marcionem cap. IX. *Sicut enim imago, quum omnes lineas exprimat, veritatis vi tamen caret, non habens motum: ita et anima, imago Spiritus, solam vim eius exprimere non valuit, id est, non delinquendi felicitatem.*

802. Bon. a pr. m., et Sch. *quia*. Reliqui *quod* eodem sensu. Poeta imaginem, et similitudinem dei in animae nostrae immortalitate ex parte collocat. Faustus Reiensis l. I. de lib. arb. c. I. *Quid vero aliud intelligendum est etiam in ipsa, qua homo conditus est, dei imagine, nisi perennitatis insigne?* Adde Maximum martyrem cent. III. cap. XXV.

803. Vat. A. *quo*. melius *quod*. Sermo est de anima.

804. Gis. *instat*, ad oram *infit*. Ita Iso. Gifanius indic. Lucr. legit ex vet. cod. *anteuidet* coniuncte, quod placet.

805. Weitzius inuenit in vulgatis nescio quibus *rerumque* pro *morumque*.

806. De mentis velocitate passim auctores, et plura poetae.

His animam similem sibi conditor effigiauit, (est,
Cetera dissimilem; quippe hanc comprendere promptum
Quam modus, et species determinat; at deus ingens,
Atque superfusus trans omnia, nil habet in se
Extremum, vt claudi valeat, sensuue teneri.
Incomprensa manet virtus, cui linea desit
Vltima, quam spatium non mensurabile tendit.
Ergo animam factam, magno et factore minorem,
Maioremque aliis, atque omnibus imperitantem,
Corruptela putris nascentem turbida carnis
Concipit, ac membris tabentibus interfusam
Participat de faece sua; fit mixta deinde
Peccandi natura luto cum simplice flatu.
Sed fortasse animam, Domini quia fluxit ab ore,
Compositam, factamque neges; velut ipsa dei pars,

GLOSSAE VETERES.

807. his = *officiis. praedictis rebus. Iso.* 808. cetera = *per cetera officia*. promptum = *facile, manifestum est. I.* 809. modus = *mensura vltima, linea*. species = *diuisio*. determinat = *finit. I.* 810. superfusus = *dilatatus. I.* 811. extremum = *terminabile. finiabile. I.* 812. incomprensa = *incomprehensibilis*. linea = *terminus*. desit = *deest. I.* 815. aliis = *creaturis. Iso.* 817. tabentibus = *putrescentibus. I.* 818. participat = *partem facit habere*. faece = *de peccato corporis. I.* 819. natura = *scilicet*

COMMENTARIVS.

807. Haec vox *effigio* explanata est hymno x. Cath. v. 4.

808. Egm., et Pal. *sumptum*, non video quo sensu pro *promptum*.

809. Prag. *ac* pro *at*.

810. Consule Wowerum, Ouzelium, Meursium ad Minucii verba, quae excripsi in nota v. 7. Apoth. Petauius lib. III. cap. IX. t. I. multa in hanc sententiam congerens, *Et pulcherrime*, ait, *Prudentius, At deus ingens, - Atque superfusus.*

813. Vegetius *mensurare* dixit, Claudianus Mamertus *mensurabile*, Saluianus *immensurabile*.

819. Weitzius allegat M. Berg. pro *peccanti*. In Cauch., Bonon., et Rot. *peccando natura luti*; tres Tor. *peccando natura luto*. Cauchius contendit, castigandum *peccati natura luti*, vt *peccati* sit praeteriti temporis participium, agentis verbi significatione, Terentiano exemplo ex Hecyra: *peccato mihi ignosci aequum*. Idem Cauchius aliam correctionem indigitat *peccantis natura luti*. Lectio communis non est solicitanda, cuius rectus est sensus *fit mixta deinde - Peccandi natura luto cum simplice flatu*: scilicet ex coniunctione animae, et corporis fit peccandi natura, mixta ex luto, et simplice spiritu. id enim est *mixta luto cum simplice flatu*. Iso interpretatur *simplice = sine peccato*, quod non probo.

Quod

Quod dictu scelus est, tetras trahat oblita culpas,
Et pessum damnata ruens, chaos intret opertum.
Sit res illa dei, non abnuo: pars tamen illa
Haudquaquam dicenda dei est, quae tempore coepit:
Nec prior, aut senior, quam primum plasma, putanda est.
Tunc etenim factam video, quum cordis amici
Intrauit germana domum, limique recentis
Hospita, et ipsa recens fraterna sedit in aula.
Illa quidem flatus Domini est: sed spiritus, et vis
Non est plena dei, tanto moderamine missa,
Quanto flans voluit flandi seruare tenorem.
Est impossibile spectare profunda Sabaoth:
Sed speculum deitatis homo est. In corpore discas

GLOSSAE VETERES.

822. oblita = *circumdata*. *I.* 823. pessum= *perditione* . *male* . chaos = *voraginem* . *I.* 824. non abnuo = *non nego* . *I.* 826. primum = *Adam* . *I.* 827. amici = *Adae* . *I.* 829. in aula = *in corpore* . *I.* 830. vis = *scilicet animae* . *I.* 832 flans = *deus* . tenorem = *ordinem* . *I.* 833. Sabaoth = *deus exercituum* . *I.* 834 homo = *quia deus non potuisset videri, nisi per hominem*. discas= *intelligas* . *I.*

COMMENTARIVS.

822. Iso *oblita* reddit *circumdata*; melius *maculata* ab *oblino*.

823. Giselinus ait, se loco mouisse adulterinam dictionem *pressum*; fortasse ita erat in edit. dauentr., nam Ald. diserte habet *pessum*. Sich., et Fabr. post Aldum non debuerunt edere *pressum*. Contra gnosticos, et manichaeos, qui animam substantiam dei esse asseuerabant, probauit hactenus, animam non esse deum, quia sordibus corporis comprehenditur, quod a deo alienum est, praeterquamquod animae *collatum est subito, vt, quod non erat, esset*, hoc est, anima coepit esse in tempore. Nunc quoniam respondere poterant, animam saltem esse partem dei, eos hac etiam in parte refellit, et conuincit.

824 Vat. A., Egm. *fit res* non ita bene.

825. Abest a Prag. *est*.

826. Ald. *putandest* pro *putanda est*.

827. Ald. male *videt concordis amici* pro *video, quum cordis amici*. Prag. *concordis amici*. Rat. *quum cordis amica*.

828. Anima vocatur germana carnis ob vnionem, seu copulam, de qua in hymno exequiarum x. Cath. v. 6., et praef. Hamartig. v. 56., *Caro in sororem etc.*

830. Theodoretus, notante Chamillardo, *Nomine Flatus non intelligimus partem aliquam essentiae diuinae secundum Cerdonis, et Marcionis rabiem, sed animae naturam per id denotari, quod anima spiritus sit rationalis, et intellectualis*. Locus neque a Chamillardo indicatur, neque mihi quaerenti occurrit.

832. Heinsiani scripti *quanto*. Ita Vat. A., Bong., Widm. supra, Pragen. Alii cum Ald., Weitz., Mar. *quantum*. Gis. *quanto*. In Widm. supra *tenore*.

833. Vox *impossibile* latinior est, quam plerisque videtur. eam adhibuerunt Quintilianus lib. v. c. XIII., Apuleius, et alii.

Rem non corpoream solers, interprete Christo;
Qui Patrem proprium mortali in corpore monstrat.
Perspice, quam varios fundamus ab ore vapores,
Spiramus quoties animae sufflabilis auras.
Nunc flatum tepidum calor exhalatus anhelat,
Rorantes nebulas vdis de faucibus efflans:
Quum libet, in gelidum flabrali frigore ventum
Spiritus existit tenuis, et sibilat aer.
Adde et distinctum, quem musica tibia flatum
Concipit: aut ille est presso modulamine parcus,

GLOSSAE VETERES.

835. non corpoream = *diuinam*. solers = *sagax*, *peritus*, *vel studiosus*. *I. solertia peritia multarum artium*. *Sollon graece multum*. *Vat. A.* 837. vapores = *spiritus*. *I.* 839. anhelat = *anhelanter emittit*. *I.* 840. vdis = *humidis*. *I.* 841. quum libet = *quum placet*. *I.* 844. parcus = *paruus*, *moderatus*. *I.*

COMMENTARIVS.

835. Aldi mendum *soleres* pro *solers*.

836. Respicit ad id, quod dixit Christus, *Pater in me est*, et quod theologi aiunt, et in symbolo athanasiano extat: *Sicut anima rationalis, et caro vnus est homo: ita deus, et homo vnus est Christus*.

837. Vat. A. *respice*. alii *perspice*. Apud Weitzium Egm., Pal., Widm. supra *respice*.

839. Chamillardus hoc loco agnoscit naturalem rhythmum vocis animatae. Verum de re musica paulo post Prudentius; nunc tantum *flatum tepidum*, et *gelidum* commemorat, et distinguit.

841. Mar. *ingelidum*: alii *in gelidum*. Sermo est de gelido, seu frigido flatu. Gifanius ind. Lucr. in *e* longum ex vet. lib. legit *flabrare*, et concludit, *e* esse interdum longum in fine dictionum. Verum quum sequatur muta, et liquida *frigore*, hac ratione illud *e* in *flabrare* posset produci. Goldastus in notis ad Columbanum p. 112. e duobus codd. antiquiss. S. Galli legit etiam *flabrare*. Id secutus est Weitzius. Widm a pr. m. *flabrari*. Plerique mss., et edd. *flabrali*: ita nostri, et potiores Heinsiani. A *flatu* est *flabrum*, *flabellum*, *flabralis*. Vat. Q., Egm., Pal. *fabrili* male.

844. Ald., Vatt. A., Q., Mar., Gis., Weitz. *modulamine*. non displicet, quamuis postea iterum *modulos*. In Thuan. *moderamine*, hoc est, moderatione, vt v. 831. Prag., et Rat. adhaerent Thuaneo. In Put. *paucus*, in Prag. *partus* pro *parcus*. De hac varietate sonorum Fabricius ita disserit: *Prudentius musicos sonos nominat raucum, lenem, exilem, acutum: quibus addit parcum, sublimem, minutum. Sed parcus sub leni, sublimis sub acuto, minutus sub exili comprehendi potest*. Haec Fabricius in Comment. verbo, *Musica instrumenta*, notans, a Prudentio diuersis locis haec numerari, *fistulam*, *sambucam*, *chelim*, *lyram*, *tubam*, *tibiam*, *tympanum*, *organa*. Musicos, qui suo tempore melodias ediderant in Prudentium, et alios poetas pios, recenset Ludouicum Senflium, Martinum Agricolam, Ioannem Mopsum, Ioannem Reuschium, Lucam Hordisium, Sebastianum Forsterum, Wolfangum Figulum. Vide Isidorum lib. III. Etym. cap. XV., et seqq. de Musica, et eius triformi diuisione.

Aut tumidum largo sublimat flamine bombum,
Aut raucos frangit modulos, aut lene susurrat,
Aut exile trahens sonitus producit acutos,
Aut murmur tenerum sublidit voce minuta.
Haec quum te videas mortali in corpore posse,
Cur non Aeternum potuisse infundere credas,
Qualem animam voluit? praescriptis quam quia condens
Efflauit, fuditque modis, sit facta, necesse est.
Denique multa sapit, sed non sapit omnia nostrae
Vis animae, certum sapere, ac praenoscere iussa.
Iam, cui certus inest modus, et cui nosse negatum est
Omnia, factura est: nam condita, et aucta probatur.
Collige de simili, sitne haec factura: creauit
Nempe manus Domini corpus mortale, lutumque
Composuit digitis. numquid manus articulatim
Est digesta dei? numquid vola? numquid et vngues

GLOSSAE VETERES.

845. largo = *abundanti.* sublimat = *eleuat*. bombum = *sonitum cornu*, *vel tibiae*. *et Ennius sonitum pedum appellat bombum. I.* 847. exile = *subtiliter. scilicet murmur*. acutos = *bene sonantes. I.* 848. minuta = *gracili. I.* 850. Aeternum = *deum. I. V. A.* 851. condens = *creans. I.* 855. cui nosse = *qui sensu hebes est, id est, quia nulla potest creatura intelligere omnem sapientiam, nisi solus deus. I.* 856. factura = *dei. I.* 857. collige = *intellige.* de simili = *ratione.* sitne haec factura = *vtrum sit haec factura, an non? creatura, an creator? I.* 858. manus = *manus tuae fecerunt me, et plasmauerunt me. I.* 860 digesta = *ordinata*. vola = *medietas palmae. inde inuo-*

COMMENTARIVS.

845. Verbum *sublimare* Ennii, et Catonis, quod in obsoletis habetur, reduxerunt Vitruuius, Apuleius, Solinus, Lactantius, Mamertinus, Ammianus, Macrobius.

854. Boher. prior *pernoscere*.

855. Prag. non bene *posse* pro *nosse*.

857. Vatt. A., Q., Rat., Egm., Pal., Vrb. *dissimilis*, scilicet *collige*, *dissimilis sitne haec factura*. Melius *collige de simili*, hoc est, ratione, vt Iso exponit. Vat. A. contra carminis regulas *futura* pro *factura*. In Rat. *creanti*. In eod. Rat. replicatur hic versus, vt in plerisque optimis inuenitur, et eadem manu. Nimirum *Collige, dissimilis sitne haec factura creanti* - *Collige de simili, sitne haec factura, creauit*; et in hoc secundo supra *creauit* aliter *creanti*. Alex. *collige dissimili*, lege *de simili*. Argumentum *de simili* est: Sicut corpus digitis dei (qui tamen proprie non habet digitos) formari dicitur, ideoque *factura* est, ita anima, quae *oris diuini fertur opus*, pari ratione *factura* est.

860. In exemplari editionis aldinae bibliothecae Sapientiae sciolus aliquis monuit, pro *vola* legendum *sola*, hoc est,

Claudere flexibiles? patulam seu tendere palmam?
Ista figura manus nostrae est, quam non habet in se
Incircumscriptus Dominus: sed tradita forma est,
Humanis quae nota animis daret intellectum.
Vt per corpoream speciem plasmasse feratur
Corporis effigiem: sic est plasmata vicissim
Flatu incorporeo res flabilis, oris et esse
Fertur opus, tenuis per quod constructa refulsit
Forma animae, atque rudi factam se munere sensit:
Si non est factura manûs caro nostra, nec oris
Est factura anima, flatu, et spiramine coepta,
Inque locum deducta aliquem; namque omne, quod hora
Natalis profert, locus accipit, et locus vllus
Quod cohibere potest, modicum est, nec in omnia fusúm.
Et quod tam modicum est, vt certa sede locetur,
Iam titubare potest; et quod titubauerit, intra
Naturam vitii est; vitiosum denique tristem

GLOSSAE VETERES.

lare dicimus, quia quidquid inuolamus, in palma recondimus, quae graece thenar dicitur. I. 861. claudere = *claudebat*. tendere = *tendebat. I.* 863. incircumscriptus = *inlocalis. I.* 865. speciem = *figuram. I.* 867. flatu = *insufflauit in faciem eius spiraculum vitae. quasi ore deus animam insufflasset homini. I.* 870. si non est etc. = *consequentia ista sic melius legitur, si de antecedenti fiat consequens hoc modo: si anima, inspirante deo facta, non est factura oris flantis dei, neque caro nostra factura est manus dei formantis. Sed caro nostra est factura dei manus. Ergo et anima nostra est factura dei oris. Vt sit locus ad deductionem consequentis. Prag.* 871. coepta = *incboata. I.* 872. inque locum = *in corpus. I.* 874. cohibere = *claudere. I.* 876. titubare = *errare. I.* 877. vitiosum = *animae. I.*

COMMENTARIVS.

terram. Inuolare a *vola* dictum, quod ait Iso, tradidit etiam Isidorus l. XVII. Etym. c. 7.

863. Put. *incircuminscriptus*, non probo. S. Hieronymus in lament. Hierem. cap. 1. *Membra hominis, sicut et affectus humani tropice deo ascribuntur, non proprie, quia incircumscriptum lumen, et immensa maiestas lineamentis corporis circumscribi non nouit.*

864. Prag. *oculis*. ceteri *animis*.

869. Prudentius videtur accipere *rudis* pro *nouo, recenti*. Vide hymnum Cath. III. v. 133.

871. Aliquis addi volebat *et* post *anima*, vt metro consulatur. Carmen recte sine *et* procedit.

875. In Mar. videtur esse *quid tam*.

877. Ald. *triste*. corrige *tristem*.

Decidit in poenam; deus hoc, mihi credite, non est.
Aut, si maiestas anima est, ostendite quid sit,
Quod lapsam, Christique inopem noua gratia mundat;
Spiritus et sanctus baptismate iustificatam
Nobilitat, famulaeque decus, quod defuit, addit:
Quod quia praestatur meritis, meritisque negatur,
Absurde fertur deus, aut pars esse dei, quae
Diuinum, summumque bonum de fonte perenni

GLOSSAE VETERES.

878. decidit = *cadit. I.* 879. maiestas = *dei. deitas.* ostendite = *dicite. I.* 880. lapsam = *in peccata. in peccatis.* gratia = *in baptismate. I.* 882. nobilitat = *nobilem facit.* famulae = *animae, sibique seruienti. Iso.* 883. quod = *decus.* meritis = *bonis.* meritisque = *malis. I.* 884. absurde = *inconuenienter. incongrue.* 885. fonte = *Chri-*

COMMENTARIVS.

878. Ald., Vat. A., meliores Heinsiani, Fabr., Weitz., Egm. *Recidit in poenam.* Gis., Bong., Widm., Vatt. B., Q., Rat., Prag. *decidit in poenam*. Mar. *in poenam recidit*. Non male *recidit in poenam*. Articulus *re* saepe producitur in *reducere*, *refugere*, *recidere*, *referre*, et similibus. Vide Gifanium ind. Lucr. in *re*, et in *recidere*, *reducere*, *refugere*. Alex., Vrb., et alii legunt *reccidit*. Malo *decidit*.

879. Weitz., vetustiores Heinsiani, Gis. ad oram, Mar., Rat. *animae*. alii *anima* cum Alex., quod melius puto.

880. Ald., et plures Heinsiani *mundat*; alii cum Put., Thuan., Wid., Gis., Weit., vt puto, *inundat*. In Widm. supra *nudat*. Alex. *mundat*. Vat. Q. *lauat*, repugnante metro. Quod ait Prudentius, post Adae lapsum *nouam gratiam Christi mundare*, arguere potest, ipsum credidisse, Adamo praestitam fuisse gratiam, quod non solum *S. Augustini principiis valde cohaeret*, vt ait Teol., sed etiam ad dogmata fidei pertinet. Gratia vero Christi noua est, et inundans, quia maior, validior, efficacior, potentior est, quam gratia Adamo ante peccatum collata. Quum enim liberum arbitrium minime quidem amissum, et extinctum fuerit in praeuaricatione Adami, sed viribus tamen manserit attenuatum, et inclinatum, consequens est, vt necessaria sit maior gratia in statu naturae lapsae, quam in statu naturae integrae. Haec clara sunt: neque ad Prudentium illustrandum opportunus est difficillimus S. Augustini locus ex lib. De corrept. et grat., quod primo homini datum fuit adiutorium, per quod posset, ac sine quo non posset permanere, si vellet, non quo fieret, vt vellet: nunc vero per Christum datur adiutorium, sine quo permanere, non possumus, etiamsi velimus, et tantum, ac tale, quo fiat, vt velimus. Quam distinctionem *adiutorii, sine quo non*, et *adiutorii, quo* nunquam satis intellexi, quamuis in ea enucleanda multas horas consumpserim. Neque id fateri pudet in tanta discrepantia interpretationum. Quin immo censeo, hoc loco *nouam gratiam* esse baptismum, quo homo renascitur. *Gratiam Christi* Cyprianus, et alii vocant baptismum.

881. Vocabulum theologicum *iustificare* a SS. Patribus sumptum. Animam autem baptismate *iustificari* fides nostra tenet. Vide Concil. trid. sessione VI. de iustificatione cap. IV. Mentem *iustificam* dixit Catullus.

883. Ex eo quod anima bonis operibus gratiam assequatur, et retineat, malis vero amittat, et perdat, arguit, neque deum

Nunc bibit obsequio, nunc culpa, aut crimine perdit,
Et modo supplicium recipit, modo libera calcat.
Miraris, peccare animam, quae carne coactam
Sortita est habitare domum, quum peccet et ipse
Angelus, hospitium qui nescit adire caducum
Cratis tabifluae. Peccat, quia factus et ipse est,
Non genitus. quocumque modo sit factus, id vnus
Scit factor dominus; factum mihi credere sat sit.
Solus labe caret peccati conditor orbis,
Ingenitus, genitusque deus, Pater, et Patre natus,
Solus, et exceptus tormentum admittere triste,

GLOSSAE VETERES.

sto. *I.* 886. nunc = *aliquando*. obsequio = *in obsequio Christi, id est, pro seruitio suo propter obedientiam*. *I. bono opere*. *V. A.* 887. calcat = *supplicia*. *I.* 888. miraris = *o homuncionita*. coactam = *confirmatam, solidatam, vel collectam*. *I.* 889. sortita est = *accepit, consecuta, vel adepta est*. *I.* 890. caducum = *corpus*. *I. corpus humanum*. *Vat. A.* 891. tabifluae = *defectiuae, mortiferae, sordidae*. *I.* 892. non genitus = *sicut Filius*. *I.* 896. exceptus = *sequestratus, separatus*. *I.*

COMMENTARIVS.

esse, neque dei partem. Vide glossas.

888. Mutatio, et varietas stirps est, et origo peccati. Gregorius Nyssenus lib. Cathec. cap. VI. *Omne, quod creatione productum est, mutationi est affine*.

891. Nonnemo legit *gratis* male pro *cratis*. Alius in editione aldina bibliothecae Alexandrinae corrigebat *tabifice*. (sic) Corpus vocat *cratem tabifluam*. Vide hymnum Cath. VIII. v. 59., et hymnum Perist. XI. v. 57. *Vngula fixa cauis costarum cratibus altos - Pandere secessus, et lacerare iecur*. Non enim cauae hae crates significant instrumentum, quo martyres cruciabantur, vt quidam doctissimus antiquitatum ecclesiasticarum scriptor affirmauit. Auitus Prudentium imitatur l. I. *Diffundit duplicem costarum ex ordine cratem*.

892. Plures olim fuerunt, et nunc etiam sunt quaestiones de natura angelorum, quae videri possunt apud theologos, et auctores controuersiarum. Prudentius ait, eos factos fuisse, quocumque demum modo fuerint facti: id satis esse, vt possint peccare. Hoc ipsum astruunt theologi, nullam esse creaturam impeccabilem; ita enim loquuntur. Vide S. Augustinum lib. III. contra manichaeos cap. XII., et concil. bracar. I. can. V. *Siquis animas humanas, vel angelos ex dei credit substantia extitisse. sicut Manichaeus, et Priscillianus dixerunt, anathema sit*.

893. Cham. mendose *sit factor*.

895. Heinsius in Oxon. haec perspicua esse vidit: *Ac genitor, genitusque, deus pater, et patre natus*. Ita etiam in Pragen. Eodem pertinent Rat., et Mar. *at genitor*, opinor pro *ac genitor*; sicut etiam Egm., Put. *agenitus*: quamquam alii magis accipiunt pro *ingenitus* more graeco. Alii plerique *ingenitus*, vt *innatus*, *insubiectus*, quod extat etiam in Mar. supra pro diuersa scriptura, Alex., Vrb., Vat. Q., et placuit denique Heinsio, quia *ingenitus* vox est apud SS. Patres valde vsitata.

896. In Vat. A. corrector antiquus, et

Inuiolatus agit, nec quidquam sentit acerbi.
Exortem dic esse animam crucis, atque doloris,
Si culpae immunem, vacuamque a crimine nosti.
Quae peccare valet, valet et succumbere poenae.
Ipsa quidem sincera fuit, dum conditur olim,
Quae collata rudem fecit viuiscere limum;
Vtpote de liquido naturae semine primos
Accipiens habitus, superoque expressa sereno.
Sed mox, vt grauido iussa est innectier aruo,
Suauibus illecebris nimium blandita refrixit,
Deque volutabris pretiosum polluit ignem,
Dum transgressa dei positum fas improba calcat.
Haec prima est natura animae, sic condita simplex,
Decidit in vitium per sordida foedera carnis.
Exin tincta malo peccamine principis Adae,
Infecit genus omne hominum, quod pullulat inde;
Et tenet ingenitas animarum infantia in ortu

GLOSSAE VETERES.

897. inuiolatus = *insons*. agit = *valet*, *viuit*, *conuersatur*. I. 898. exsortem = *expertem*. crucis = *passionis*. *cruciatus*. I. 899. immunem = *securam*. *incapacem*. I. 902. collata = *coniuncta*. *a deo creata*. 903. vtpote = *sicuti*, *quasi*. liquido = *puro*. naturae = *diuinitatis*. I. 904. habitus = *ornatus*. superoque = *de superno*. sereno = *serenitate*. I. 905. aruo = *terrae*. I. 906. illecebris - *delectationibus*. I. 907. volutabris = *sordibus*. ignem = *animam*. I. 911. exin = *deinde*. tincta = *polluta peccato*. I. 912. infecit = *maculauit*, *violauit*. I. 913. ortu = *in natiuitate*. I.

COMMENTARIVS.

eiusdem fere aeui, erasis prioribus, posuit *Spiritus et sanctus*, et supra charactere minutissimo *solus et exceptus* cum glossa, *separatus*, *sequestratus*.

897 Var. A. *sensit*: melius *sentit*.

898. Egm. a m. p. *disce* pro *dic*.

899. In Ald. deest *a* post *vacuamque*. Quamuis enim propter duas consonantes dictionis sequentis produci posset *que*, tamen mss. codd. habent *a crimine*.

900. Prag. *Qui peccare*: ceteri *quae*, scilicet anima, nam sequitur *ipsa* versu seq.

901. Cellar. ed. 2. *conditor* male.

902. Potiores *viuiscere*, alii *viuescere*. Rudem limum dicit, vt supra v. 869. *rudi munere* pro *nouo*.

903. Rat. *natura* male pro *naturae*.

904. Aldi error est *superque expressa*.

907. *Volutabra* sunt loca caenosa, vbi sues, et apri volutantur. Ignem vocat animae puritatem, et splendorem, vt saepe alias.

Primi hominis maculas, nec quisquam nascitur insons.
Vitandus tamen error erit, ne traduce carnis
Transfundi in sobolem credatur fons animarum
Sanguinis exemplo; cui texta propagine vena est.
Non animas animae pariunt; sed lege latenti
Fundit opus natura suum, quo paruula anhelent
Vascula, vitalisque adsit scintilla coactis.
Quae quamuis infusa nouum penetret noua semper

GLOSSAE VETERES.

915. traduce= *transmissione*, *origine*, *traductione*. *I.* 916. fons= *origo*. *Vat.A.* 917. sanguinis= *seminis*. cui= *sanguini*, *generi*. propagine= *generatione*. *procreatione*. *I.* 918. pariunt= *gignunt*. *I.* 919. natura= *animae*. *deus*. suum= *proprium*. quo= *opere*. anhelent= *desiderent*. *I.* 920. vascula= *corpora*. coactis= *membris*, *va sculis*. *corporibus solidatis*. *I.*

COMMENTARIVS.

914. Peccatum originale, quod pelagiani negabant, clare explicat, et astruit.

915. Notatur error eorum, qui docebant, peccatum originale ea ratione in Adami posteros traduci, quod non solum corpus, sed etiam animae ex Adamo propagarentur. Qua in controuersia valde dubius haesit S. Augustinus, quod difficile ipsi videretur, vt anima in corpore tamquam in vase vitiaretur, nisi ipsa vitiosa ex Adamo traheretur. Nunc certum est apud omnes catholicos, animas non transfundi ex Adamo, peccatum vero originale vel ex eo solum contrahi, quod homines ex semine Adae propagati nascuntur, in quo tamquam in capite omnes peccauerunt.

919. Sich., Gis. 1. edit. ad oram, Vat. Q., Heins., Cel., Teol., Cham., Pal., Bong. a pr. m. *quod*. Heinsiani omnes, itemque nostri mss., et editi, etiam Alex., et Vrb. *quo*. Teolius Chamillardum accusat, quod typographico heinsianae editionis mendo deceptus nihil hic viderit. Contra ego puto, Chamillardum optime vidisse, quod in Heinsio scriptum extat. In versibus editionis heinsianae nullum mendum typographicum deprehendo: in notis vero error est *corpora* pro *vascula*, qui ad rem, de qua agimus, non pertinet. Et Heinsius ipse in fine notae ait, in Thuan. pro *vascula* legi *vincula*, quod recte illi displicet. Iam Heinsii mos in notis explicandis est, vt lectionem, quam in Giselino reperit, primum ponat, tum eam aut reiiciat, aut defendat. Hoc igitur loco sic ait: QVO PARVVLA ANHELENT, *sic nostri omnes. at in duobus Weitzianis*, QVOD ANHELENT. *idque marginem editionum nonnullarum occupauit. probe. sic supra: Variis Siloa refundit - Momentis latices, nec fluctum semper anhelat etc.* Chamillardus legit, et legendum ait *quod anhelent*, idque marginem editionum nonnullarum occupauisse. Teolius ait, Weitzium voluisse QVO ANHELENT, *vti etiam habent editiones aliquot.* Weitzius ita certe edidit, quod etiam extat in plerisque veteribus editionibus, sed duos codices indicauit, vbi legitur *quod anhelent*. et id reuera extabat ante Heinsium in margine nonnullarum editionum. Ceterum verum quidem est, *anhelare* cum accusandi casu reperiri apud Prudentium, et alios: sed non aeque certum, hoc loco poetam accusandi casum voluisse, nam sequitur; *vitalisque adsit scintilla coactis*, scilicet *quo adsit*.

Figmentum,

Figmentum, vetus illa tamen de crimine auorum
Ducitur: illuto quoniam concreta veterno est.
Inde secunda redit generatio, et inde lauatur
Naturae illuuies, iterumque renascimur intus
Perfusi, vt veterem splendens anima exuat Adam.
Quae, quia materiam peccati ex fomite carnis
Consociata trahit, necnon simul ipsa sodali
Est incentiuum peccaminis, implicat ambas
Vindex poena reas, peccantes mente sub vna,
Peccandique cremat socias cruciatibus aequis.

GLOSSAE VETERES.

922. figmentum = *corpus*. *Vat. A.* illa = *peccatrix*. *I.* 923. veterno = *peste*, *peccato*. *I.* 924. inde = *de baptismate*. generatio = *baptismi*. *I.* 925. illuuies = *immunditia*, *pollutio*, *macula*. *I.* 926. perfusi = *sacro lauacro*. *I.* 927. materiam = *occasionem*. *I.* 928. sodali = *corpori*, *carni*. *I.* 929. incentiuum = *incendium*. ambas = *naturas animae*, *et corporis*. *I.* 930. mente sub vna = *sub vna voluntate*. *I.*

COMMENTARIVS.

922. De voce *figmentum* plura Cellarius in Latinitate restituta seculo aeneo ex Apuleio, Ammiano, Cypriano, Aulo Gellio, Macrobio, Minucio Felice, Lactantio, Tertulliano, Spartiano: qua voce pro re facta, et creata eleganter vsum Prudentium monet. Allegat etiam antiquius testimonium Asconii Pediani.

923. Ald., Put., Oxon., Alex. *dicitur*. Vat A., Mar., Rat. a pr. m., Vrb., Weitz. *ducitur*. Heinsius suspicatur *diditur*. Gifanius Ind. Lucret. pag. 436. de incisione, seu inciso loquens, ex vet. cod. legit. *dicitur illata*, quod rectissimum putat. Mar. *in loco*, Rat. *in loto* pro *in luto*, vt explicat Mariettus, nam saepe *o* habet pro *v*. Egm. *illuto*. Vrb. et Alex. a pr. m. *in luto*. Metro repugnat *in luto*. Alex. a sec. m. *illoto*. In Vat. B. erat *ducitur in luto*, sed factum *dicitur in luto*, in Vat.Q. *illuto*, quod retineo, a verbo *illuo*, a quo etiam est *illuuies* paulo post, quamuis recentiores malint *illoto*. Pro *illuto* nonnulli scribunt *inluto*. In Arnobio lib. I. aduersus gentes legitur; *Qui per altissimos gurgites pedem ferebat inlutum*.

924. Pelagianos, negantes peccatum originale, refellit ex baptismo, quo renascimur, vtique mortui per peccatum, quod ex Adami crimine contraximus. Vide S. Augustinum, et theologos.

927. Fomes peccati in carne est, et in carne etiam post baptismatis lustralem vndam remanet. Nihilo tamen minus anima ipsa peccat, quamuis a concupiscentiae illecebris ad peccatum trahatur: quia et libere peccat, et saepe concupiscentiae vim acuit, et accendit. Hinc poena corpori, et animae sapienter est constituta.

928. In Prag. *sodale*, in Rat. *sodalis*.

929. In nonnullis edd. *impleat*. corrige *implicat*. *Incentiuum* adiectiuum Varronis est, substantiuum auctoris panegyrici, Constantino dicti, Hieronymi, Symmachi, Ammiani.

931. Animam igne torqueri, quamuis sit spiritualis, docent SS. Patres, et theologi. quamquam nescio, cur haec consuetudo inualuit, Vt theologos a SS. Patribus discernamus: nam hi maxime veri sunt theologi. Sed, vt aiebam, quaestionem de igne, quo animae cruciantur, vtrique agitant, et nonnihil a nobis ea de re dictum est in Proleg. num. 167.

His crucibus Christus nos liberat, incorruptae
Matris, et innocui gestator corporis. Vnus
Naturam poenae expositam, sed non vitiorum
Naturam expositam contactibus induit Iesus:
Atque ideo poenae nil debuit: intemeratus,
Fraude carens, omni culparum aspergine liber.
Quid peccatorum prosapia corpore in illo,
Quid Christi in membris peccati saeua satelles
Poena ageret? quid mors hominis sine crimine posset?
Nimirum cassis conatibus, et sine neruis
Concideret, sterilis peccati fomite nullo.
Mors alitur culpa: culpam qui non habet, ipso
Pastus defectu mortem consumit inanem.
Sic mors in domini consumpta est corpore Christi:
Sic periit, solitum dum non habet arida pastum.
Suspice quapropter solum inculpabile numen,

GLOSSAE VETERES.

932.crucibus=*poenis*.I.933. innocui = *quia solus ille sine peccato fuit* . I. 934. expositam = *manifestatam* . *liberatam* . I. 935. expositam= *datam,expertem,vel iactatam*. contactibus = *pollutionibus* . I. 936. intemeratus = *integer*. I. 938. prosapia = *generatio* . I. 939. satelles = *sequax* . I. 941. cassis = *vacuis* , *inanibus* . neruis = *sine fortitudine* . I. 942. concideret = *caderet* . sterilis = *inanis* , *scilicet illa mors* . fomite = *nutrimento*. I. 944.pastus = *genitus*.I. 946. arida = *mors* . I. pastum = *peccatum*. Mar. 947. suscipe = *bonora* . inculpabile = *sine culpa* . I.

COMMENTARIVS.

932. In Vat. A. recte factum *crucibus* ex *cruciatibus* , quae est glossa . Nam *crucem* , et *affigi cruci* pro *cruciatu* , et *cruciari* accipi, dicam ad hymnum S.Laurentii v.21. Heins., Cham.mendum *nos librat* .

933. Gifanius ex veteri codice *gestatur* pro *gestator* . Non sequor .

935. Prag. *expositam contractibus* , vt v.989. Melius *contactibus* pro contagione . In Rat.recens sciolus pro *Iesus* posuit *ipse*.

938. Adest hic versus in Mar., Vat.Q. , Prag. , Rat. , et quidem sine litura , et eadem manu , in plerisque Weitzii , in Giselino , et aliis. Abest a Put. , Thuan. , Oxon., Tor. duobus,Ald.,Pal.,Vrb.,Alex.

939. Alex. *quidquid in membris*, fortasse *quidquid et in membris* .

940. Weitz. , Gis., Gall., Tornaes. , Rat. *bomini* . Plerique , et vetustiores *bominis* : quod longe melius est .

942. Egm. , Put. , et Pal. *conciderent steriles* . quod non intelligo . Alii *concideret* , *sterilis peccati fomite nullo* : hoc est, mors , quae ipsa *sterilis* dicitur . nam sequitur *mors alitur culpa* .

945. Vt supra hymno exequiarum v.17. et 18. *abolere mortem* , ita nunc *mortem consumi in corpore Christi* .

947. Vatt. A. , et B. *suscipe* . Mar. , Ald., Weitz., Gis., et plerique *suspice* .

Virtutem Patris, et Christi, et iam desine nostrae
Inuidiam conflare animae, quod sit deus, aut quod
Portio parua dei, quum Christo abscidere quidquam,
Et resecare deo partem, vel carpere tantum
Numen non liceat, plenum sibi semper, et in se.
Est operae pretium nebulosi dogmatis vmbram

GLOSSAE VETERES.

949. inuidiam = *iniustitiam*. *I.* 953. operae pretium = *necesse*, *vel congruum*. *I.*

COMMENTARIVS.

quod sensui magis congruere videtur.

948. Put. pro *virtutem* habet *naturam*. Contra stant Alex., Vrb., et alii nostri cum Vat. Q., et editis.

950. Heinsiani omnes vetustiores, Gif., Alex., Vrb., Vat. Q., Rat., Weitz. *abscidere*. Alii *abscindere*. Nihil minus cogitaueram, quam vt hoc loco de cultu, et festo SS. Cordis Iesu, quod publica auctoritate Romae, innumerisque aliis in dioecesibus celebratur, verba mihi essent facienda, praesertim quum iam pridem causa finita sit. Sed omnino tacere non licet, quandoquidem recens interpres male Prudentium intellexit, subiecta hac nota verbis illis, QVVM CHRISTO ABSCIDERE QVIDQVAM. *Haec*, inquit, *velim, attendant nonnulli ex hodiernis SS. Cordis Iesu cultoribus, ne dum viuidiorem in se ipsis, et in aliis erga Christum Iesum affectum excitare student, corpus eius, et carnem diuidentes, et in frusta secantes, oculisque subiicientes, violatae vnitatis, et integritatis rei peragantur*. Ego vero maxime attendo, et video, Prudentium nequaquam agere de Christi corpore, sed *Christi* nomine intelligere Verbum, et diuinitatem, vt v. 29. Apoth. *Hoc vidit princeps generosi seminis Abram, - Iam tum dignati terras inuisere Christi - Hospes homo*, et saepe alias. Probat autem Prudentius, animam non esse portionem dei, *quum Christo abscidere quidquam, - Et resecare deo partem, vel carpere tantum - Numen non liceat*. Hic enim erat quorumdam haereticorum error, animam esse partem substantiae dei, qui nunquam somniarunt affirmare, animam esse particulam corporis, aut carnis Christi. Igitur aut Prudentii mentem recens interpres non est assecutus, aut tota eius argumentatio huc denique recidit: Prudentius ait, diuinam naturam resecari non posse; Ergo qui SS. Cordi Iesu cultum exhibent, et eius imagines, quales in ecclesiis fidelium venerationi exponuntur, aut pingunt, aut pingi iubent, aut ita pictas adorant, corpus Christi, et carnem diuidunt, et in frusta secant, oculisque subiiciunt, adeoque violatae vnitatis, et integritatis rei peragi possunt. Nemo, opinor, huic consecutioni fauebit, nisi si malae causae peius patrocinium in aliquo Aduocato quaeratur. nam theologus praeceptor, qui sua studia cum Aduocato coniunxit, minime potuit discipulum docere hanc arguendi rationem. Verum haec satis, quod attinet ad Prudentium: alia (si tanti est semisopitas quaestiones excitare) dabunt Tetamus, et Marquezius, quibus adiungere libet Mozzium in opere, quo SS. Cordis Iesu cultum strenue vindicauit sub auspiciis fidelissimae Reginae Lusitaniae Mariae, cuius pientissimae feminae in hoc cultu promouendo pietatem, clarissimis monumentis testatam, et praestantissimorum artificum manibus consignatam, nulla delebit obliuio.

953. Ante hunc versum titulus est *Aduersus phantasmaticos, qui Christum negant verum hominis corpus habuisse*. Ita Vat. B., Mar., Rat., Ald., Gis. 1. edit., Weitzius, et alii. In Alex., et Vat. A. deest *hominis*. In Vrb. *Explicit Apotheosis*

Prodere, quam tenues atomi compage minuta
Instituunt: sed cassa cadit, ventoque liquescit
Assimilis, fluxu nec se sustentat inani.
Aerium Manichaeus ait sine corpore vero
Peruolitasse deum, mendax phantasma, cauamque
Corporis effigiem, nil contrectabile habentem.
Ac primum specta, an deceat quidquam simulatum
Assignare deo, cuius mera gloria falsi
Nil recipit: membris hic se fallacibus aptans
Fingeret esse hominem ventosa subdolus arte?
Mentitus toties, quum diceret, inueteratis
Do veniam morbis, simul et peccata remitto.

GLOSSAE VETERES.

954. prodere = *detegere*. atomi = *dicunt haeretici, quod omnia, quae sunt, ex illa inanitate formata sunt, quae erat ibi, vbi modo est aer, et ex atomis quatuor elementa formata. Et inde omne corpus phantasma. phano, appareo; inde phantasmata falsae imagines, quae hominibus apparent.* minuta = *gracili. I.* 955. cassa = *inutilis I.* 961. mera = *pura*. falsi = *falsitatis*. *I.* 962. membris = *an. I.* 963. ventosa = *inani. Vat. B.* 964. inueteratis = *in veteri homine conceptis. I.*

COMMENTARIVS.

aduersus omnes haereses, incipit aduersus manichaeos. Alii simpliciter *Aduersus phantasmaticos*, quod margini Giselinus 2. edit. apposuit. De manichaeorum haeresi multa historici, et passim S. Augustinus in libris aduersus eosdem. Inter alios hunc errorem defendebant, quem nunc describit, et euertit Prudentius.

954. Gifanius in Indic. Lucret. verbo *atomi* miratur, tam studiose vitasse Titum Lucretium hoc vti vocabulo: *credo*, ait, *quia versus leges non admitterent facile*. Sed Gifanius ipse agnouit, Lucilium lib. XXVII. hac voce vsum fuisse; *Idola, atque atomos Epicuri vincere volim*. *Graecissans*, inquit Gifanius, *id fecit Lucilius*: quasi vero vox latina sit *atomus*. Praetereo Ausonium, Apollinarem Sidonium, aliosque, in quorum carminibus id nomen inseritur. Nonnulli prosodiae scriptores *a* in *atomus* longum indicant: alii non solum breue pronunciant, sed veram regulam tradunt, in compositis graecis praepositionem *a* corripi, vt in *atheos*, *apathos*. Putant aliqui, iudaeos dictos *apellas*, quasi sine pelle, et nihilominus recte corripi primam ab Horatio, *Credat iudaeus apella*. Opportunius idem Gifanius obseruat, atomos e sententia epicuraeorum esse prima rerum corpora, quae nunquam sint visa, sunt tamen, et instar minutissimorum puluisculorum, in sole vagantium, in inani iactantur, non vero sunt ramenta illa, quae in sole volitant.

956. Mar. a pr. m. *at similis* male.

958. *Cauam* pro inani pulchre. Paulinus Epith. Iulian. *caua mundi gloria*.

960. Prag. *ad primum*. Lege *ac*.

963. Vat. A. *fixerit* male pro *fingeret*. Aldus mendose *ventos*, *ac* pro *ventosa*.

964. Rat. a sec. manu *inueteratis*. Prag. *dum* pro *quum*.

965. *Peccata remittere* phrasis ecclesiastica ex vulgata versione Bibliorum, et

Filius est hominis, pestem qui pellere carnis,
Et scelerum nexus laxare, ac soluere possit.
Surge valens, surge innocuus, iam tolle grabatum;
Filius hoc hominis iubeo. Dignusne videtur,
Qui testis sibi sit, seque, ac sua carnea norit?
Quid, quum discipulos, hominis quid Filius esset
Passurus, fido iam praescius ore monebat?
Nonne fatebatur, se cum virtute paterna
Esse hominem verum? quod si non credo, fefellit.
Si natura dei quae sit, Manichaee, requiris:
Omne quod est, verum est. nam si mendosus agit quid,
Nec deus est; mendum diuinus non capit vsus,
Obiicis aeterno domino, quod lubricus ad nos
Venerit, assimulans aliud, quam verus habebat.
Obmutesce, furor: linguam, canis improbe, morde
Ipse tuam, lacero consumens verba palato.
Latranti obsistit Mattheus, rabiemque refellit:

GLOSSAE VETERES.

970. carnea = *membra*. *I.* 972. fido = *veraci*. monebat = *interrogabat*. *I.* 973. paterna = *superna*. *I.* 977. mendum = *falsum hic pro mendacio. Sed mendam in scriptura; vnde emendare dicimus, mendam de libro tollere*. *I.* 978. lubricus = *serpens. Vat. A.* 980. furor = *insania*. *I.* 981. lacero = *lacerato*. *I.* 982. latranti = *tibi*. *I.*

COMMENTARIVS.

analogia similium, *remittere poenam etc.*

966. Saepe in euangelio Christus *filius hominis* dicitur. Cur, (inquit Prudentius) nisi vt eum verum esse hominem intelligamus?

967. Ald., Gis., Mar. *et soluere*.

968. Vide Matth. cap. IX.

971. In Vat. A. hae voces *hominis quid filius esset* additae sunt recenti manu, prioribus abrasis. In Thuan. *quod filius*. Id Heinsio placebat, quia iam praecessit *quid*. Nostri, Alex., Vrb., Vat. Q., et alii *quid* habent; nec mutari necesse est.

973. Sich., Widm. supra, Bong. ad oram *superna*. Alii melius *paterna*. Ald., et Tornaes. male *secum* pro *se cum*.

974. Weitz., et Gis. distinguunt *quod si non*; *credo*, *fefellit*.

975. Put. *Manichaee*, *requires*.

976. Scripti, et editi *agit*. Aldus *ait*, quod non displicet. nam de mendacio agitur, et paulo ante *Nonne fatebatur etc.*

978. In Mar. *obicis* cum vnico *i*. Ita fuit in Aldo, qui postea mutauit in *obiicis*.

980. Ald., Vat. A. *obmutisce*. Aldus secundis curis reformauit *obmutesce*.

982. Audax corrector in Rat. fecit *Mattheus latranti obstat*. putabat, scribi debere *Matthaeus*, vt reuera est in Aldo, Cham., Teolio, sed contra metrum. Alii ergo

Qui notat omne genus carnalis stirpis, ad vsque
Corporeum Christum, per sex septena virorum
Nomina descendens, et venam sanguinis alti
Ex atauis longo texens per stemmata filo.
Septimus hebdomadae venit superaddere sextae
Hunc numerum Christus: placidum qui conficit annum,
Cuncta remittentem contractibus illaqueata
Multimodis, hominemque hominis de morte leuantem.
Imperfectus enim limus mortalis erat tunc:

GLOSSAE VETERES.

983. notat = *scribit*. *I.* 984. sex septena = *sex septem . quadraginta , et duo*. *I.* 985. venam = *ordinem*. *I.* 986. stemmata = *generationes , vel circulos*. filo = *positione*. *filum appellat genealogiam ipsam hebdomadis*. *I.* 988. qui = *numerus*. annum = *iubilaeum*. *I.* 989. contractibus = *peccatis*. illaqueata = *decepta . quae diabolus illaqueauerat , Christus veniens remisit*. *Iso.* 990. hominemque = *omnem hominem*. hominis = *Christi*. *I.* 991. limus = *humana caro . quia nondum septima hebdomada*

COMMENTARIVS.

cum Vat. Q. *Latranti obsistit Mattheus , rabiemque refellit*, vt dissyllabum sit *Mattheus*. Mar. a pr. m., Bong. a pr. m., Sich., et Widm. *obsistet*. Mar. a pr. m. *refellat*. Giselinus edit. 2. ad oram *Latranti obsistit Matthaeus, et ora refellit*, inuitis codd. mss. In Hamart. v. 404. similiter legendum est *Chananeus*, non *Chananaeus*, vt carmen constet.

986. Prag. *stilo*, et supra glossa, *id est*, *filo*. Hoc verum est; nam carmen non patitur *stilo*. De stemmate vide hymnum VII. Cath. v. 81.

987. Sich., Weitz., et nostri *hebdomadae*. Aldus, Giselinus, et alii *hebdomadi*, quod apud Weitzium habet Palat. Prudentius sex septena virorum nomina, quae Matthaeus numerat, interpretatur sex hebdomadas ex septem, quibus annus iubilaei constabat: Christus additus septimam hebdomadam compleuit. Matthaei verba sunt cap. I. v. 17. *Omnes itaque generationes ab Abraham vsque ad Dauid generationes quatuordecim: et ad Dauid vsque ad transmigrationem Babylonis generationes quatuordecim: et a transmigratione Babylonis vsque ad Christum generationes quatuordecim*. Hae sunt sex septenae generationes, seu sex septena nomina virorum. Sed notandum tamen, a S. Matthaeo solum recenseri ab Abrahamo ad Christum 40. viros; siue exciderit aliqua generatio, vt aliqui putarunt, siue idem homo bis censeatur, tamquam finis vnius generationis, et principium alterius. Poeta numerum mysticum assumit, vt locus sit allegoricae interpretationi.

988. Plerique mss. *placidum*. Vat. Q. *placitum*. Teolius ex vno Vat. glossam adiicit: *Iubilaeum , in quo per Christum omnia peccata dimittuntur*. Giselinus notat, Chrysostomum interpretationem prudentianae assimilem ad Matthaei locum cit. attulisse: nam allegorice numeros septenarios trahit ad sex dies, quibus creatus est orbis, quos appellat dies operum, laboris, et miseriarum, a quibus Christus nos liberat, et exoluit. Iudaei celebrabant diem septimum, qui sabbatum erat, annum septimum, qui annus sabbaticus dicebatur, et annum iubilaei, siue remissionis hebdomade septima annorum, scilicet anno quadragesimo nono mense septimo. Vide Leuit. XXV.

Vir solus perfectus adest, atque integer Iesus:
Cui nihil ex septem septenis defuit, ex quo
Perficeret mortale genus virtute perenni.
Hic ille est, nobis qui septima sabbata complet,
Vt caro nostra deo tandem sociata quiescat,
Quam bis terna malis vexabant sabbata noxis.
Curramus notis gradibus, regumque sequamur
Progeniem: Christum inuenies de carne parentum
Effluxisse hominum; qui sit de semine Dauid,
Stirpe recensita numerandus sanguinis heres.
Quid, quum sanctiloquus reuoluto germine Lucas
Sursum versus agit seriem, scandente nepotis

GLOSSAE VETERES.

completa erat in Christo. mortalis = *per peccatum*. *I.* 993. septem = *in septima requie*. *I.* 995. sabbata = *requiem*. *quia sabbato Christus requieuit in sepulcro*; *per quod perennis requies tradita est nobis*. *I.* 997. quam = *carnem*. bis terna = *sex*. *I.* 1001. recensita = *numerata*. *I.* 1003. seriem = *ordinem*. nepotis = *Christi*; *qui*

COMMENTARIVS.

992. Rat. sine litura *ille* pro *Iesus*. Mariettus ad v. 1058. veretur ineptias recentis correctoris, qui ex IHC facile potuit facere *ille*.

995. *Sabbatum* accipit pro hebdomada. Perstat enim in eadem allegoria de hebdomada sexta, et septima, quam Christus compleuit.

998. Prag. *noctis* pro *notis*, Ald. *tergum* pro *regum*; mendosum vtrumque.

999. Put., et Egm. a sec. m. minus bene *de corde* pro *de carne*.

1000. Rat., Oxon., Rot., Torr. duo *hominem*. non placet Heinsio. Melius certe est *hominum* cum optimis. In Alex. tamen *homines*, qui est error.

1001. Nonnulii veteres scribunt *recenseta*, vt Vatt.B., Q., Mar., Rat. Ita etiam Aldus excuderat: sed emendauit *recensita*. In Vat. Q. *numerandos* corrupte.

1002. Prag. male *quod*. lege *quid*. Ald., Egm., Noms., vocabulo graeco latino, *sanctilogus* pro *sanctiloquus*. Sich. restituit *germine*, quum alicubi inuenisset *sanguine*. Aldus quidem *germine* excuderat. Hucusque habet Vat. B., cetera desunt. In Marietti codice est glossula, quae fere euanuit, sed indicare videtur, plures quam septuaginta a Luca recenseri. Prudentius septenos decies, et duos, id est, septuaginta duos Christi progenitores ex Luca colligit fuisse. Inuenio autem in Luca septuaginta quinque a S. Iosepho ad Adamum vsque, vtroque comprehenso. Poeta, vt mysticam interpretationem adhiberet de 72. discipulis, in hoc numero constitit. Fortasse S. Iosephum, et Adamum noluit hoc numero comprehendi, neque Cainam, a Mose omissum, de quo disputant interpretes. S. Augustinus Serm. 83. alias 15. de verbis Domini in Luca 77. generationes a Christo vsque ad Adam astruit, vt ex hoc numero mysticam explicationem confirmet. De ipso Discipulorum numero diuersae sunt sententiae, nam alii, et Prudentius ipse in Dittochaeo 70. fuisse dicunt.

1003. Aldus *ait* non bene pro *agit*.

Corpore, perque atauos cursum relegente vetustos?
Septenos decies conscendit Christus in ortus,
Et duo. nam totidem doctores misit in orbem:
Descensos nascendo gradus, redeundo retexit
Actus ad vsque apicem terreni corporis Adam.
Inde parens deitas recipit sua, nostraque mixtim,
Fitque dei summi per Christum filius Adam.
Restat, vt aeriam fingas ab origine gentem,
Aerios proceres, Leuin, Iudam, Simeonem,
Aerium Dauid, magnorum corpora regum
Aeria, atque ipsam foecundae virginis aluum
Aere fallaci, nebulisque, et nube tumentem.
Vanescat sanguis perflabilis: ossa liquescant
Mollia: neruorum pereat textura volantum.
Omne, quod est gestum, notus auferat irritus: aurae
Dispergant tenues. sit fabula, quod sumus omnes.
Et quid agit Christus, si me non suscipit? aut quem
Liberat infirmum, si dedignatur adire
Carnis onus, manuumque horret monumenta suarum?

GLOSSAE VETERES.

fuit nepos prophetarum .et patriarcharum. I. 1005. septenos decies = *septeni decies sunt septuaginta . I.* 1007. retexit = *Lucas aperuit . I.* 1008. actus = *ductus . Iso.* 1009. mixtim = *copulatim. I.* 1018. irritus = *vanus. I.* 1020. me = *hominem. I.* 1022. monumenta = *recordamenta . facturam . Iso.*

COMMENTARIVS.

Prag. male *nepotes* . Legi debet *nepotis* .

1004. In marg. exemplaris edit. colon. *per quae* . Legendum est *perque* . Mar., Vat. A., Prag., Rat. *cursu*: melius *cursum*.

1008. Ad marg. edit. colon. *auctus ad vsque* male .

1009. Ald. *mixtum* , alii *mixtim* .

1010. Adam *filius dei* per Christum recte a Prudentio dicitur : nam certum est, salutem aeternam consequutum fuisse. Aliqui hac ratione tuentur, quod in quibusdam Bibliis Adam *filius dei* in generatione Christi enarranda vocatur . Sed vera lectio est *Adam* , *qui fuit dei* , hoc est, a deo solo creatus, et non alterius hominis filius.

1011. In Ald. *ob* menda est pro *ab*. Oxon., Ald., Gis. in textu, aliique vulgati *pingas* . Nostri, Weit., Heins. *fingas*.

1012. Aldus *Leui* , *Iuda* , *Simeonem*. Mar., et alii *Leuin* , *Iudam* , *Simeona* .

1016. In nonnullis vulgatis perperam *sanguis perstabilis*.

1020. Widm. supra *aut quid*.

Indignum

Indignumne putat luteum consciscere corpus,
Qui non indignum quondam sibi credidit ipsum
Pertractare lutum, quum vas componeret aruo
Nondum viscereo: sed inertis glutine limi,
Impressoque putres sub pollice duceret artus?
Tantus amor terrae, tanta est dilectio nostri!
Dignatur praepinguis humi comprendere mollem
Diuinis glebam digitis, nec sordida censet
Haerentis massae contagia. Iusserat, vt lux
Confieret: facta est, vt iusserat. omnia iussu
Imperitante nouas traxerunt edita formas.
Solus homo emeruit domini formabile dextra
Os capere, et fabro deitatis figmine nasci.
Quorsum igitur limo tanta indulgentia nostro
Contigit, vt domini manibus tractatus, honora

GLOSSAE VETERES.

1023. luteum = *lethaeum, id est, mortale.* consciscere = *adipisci, vel assumere. I.* 1025. vas = *corpus Adae*. aruo = *a terra, luto. I.* 1026. inertis = *mortui. I.* 1029. humi = *limi. I.* 1031. haerentis = *glutinosae. I.* 1033. edita = *creata. I.* 1035. os = *faciem, corpus, vultum*. fabro = *fabrili*. figmine = *formatione. I.* fabro = *fabrili, magisteriali. Rat.* 1036. quorsum = *vnde. cur*. limo = *carni. I.* 1037. honora = *ho-*

COMMENTARIVS.

1023. Rat. *indignumque putet*. Glossa inepta est. *luteum* enim a *luto* dicitur.

1025. Heinsius scribit *pertrectare*.

1026. Rat. *nondum corporeo* a pr. ma.

1028. Virgilius v. 301. lib. II. georgicωn: *Tantus amor terrae*. Animaduertit Weitzius. Ac sane elegans est hoc epiphonema: multo vero magis, si virgilianis verbis, non in hunc vsum prolatis, expressum consideremus. Petauius de his Prudentii versibus non satis sibi constat. tom. I. lib. II. cap. I. ait, videri Prudentium sentire, deum in formando homine humanam induisse figuram, quam opinionem tenuit Augustinus Eugubinus. In opere vero de opificio sex dierum tom. III. lib. II. cap. I. melius explicat, quid sit *homo dei manibus fictus*, vt multi SS. Patres loquuntur, et *manus*, ac *digitos* tropice, et figurate intelligit. *Descripsit*, inquit, *hoc elegantissimis versibus Prudentius, Tantus amor terrae etc*

1029. In Rat. *praepignus*, et in Bong. *molem*, reforma *praepinguis*, *mollem*.

1031. *Iubeo vt*, non est valde vsitatum. Non desunt tamen auctores optimi, qui ita sint locuti: idque ex Cicerone imitatos Prudentium, Victorem, Iuuencum, Aratorem obseruat Barthius lib. XXXVI. cap. XVI. Aduersar.

1035. Ald., Gis., Rott., Widm. supra, Torn., Alex., et Vrbinas, item Vatt. A., Q. *flabro*. Plerique Heinsiani cum Weitzio, et isone *fabro*. Illud non displicet,

Arte sacer fieret, tactu iam nobilis ipso?
Decrerat quoniam Christum deus incorrupto
Admiscere solo: sanctis quod fingere vellet
Dignum habuit digitis, et charum condere pignus.
Destituit natura quidem destructa coactae
Telluris formam, mortique obnoxia cessit:
Sed natura dei nunquam soluenda, caducam
Tellurem nostro vitiatam primitus vsu
Esse suam voluit, ne iam vitiabilis esset.
Christus nostra caro est: mihi soluitur, et mihi surgit.
Soluor morte mea, Christi virtute resurgo,
Quum moritur Christus, quum flebiliter tumulatur,
Me video: e tumulo quum iam remeabilis astat,

GLOSSAE VETERES.

norabili. *I.* 1039. decrerat = *decreuerat*. incorrupto = *virginali vtero*. *I.* 1040. solo = *carni Mariae*. *I.* 1044. nunquam soluenda = *quae nunquam resoluitur*, *vel destituitur*. caducam = *mortalem carnem*. *I.* 1047. mihi soluitur = *propter me moritur*. mihi = *propter me*. *I.* 1050. me = *carnem*. remeabilis = *remeare*, *exire*. *I.*

COMMENTARIVS.

et placuit Chamillardo. Ad v. 778. dixi, saepe Prudentium confirmare, corpus esse opus dextrae dei, animam oris: *Finxerat hoc digitis*, *animam sufflauerat ore*. Lactantius lib. II. cap. XIII. *Ficto enim corpore spirauit ei animam de vitali fonte spiritus sui*. Ceterum totus hic locus pertinere videtur ad solius corporis effectionem: itaque rectius dicetur *fabro*, quam *flabro*. Vetustiores optimi habent *fabro*. Vide glossas, et infra de limo: *tractatus honora arte sacer fieret etc.* Teolius legit etiam *fabro*, sed non vere ait, omnes Vatt. praeter vnum habere *fabro*.

1038. Vat. A. mendose *tactui nobilis* pro *tactu iam nobilis*.

1039. Rat. *decreuit quoniam*. Prag. *Pater* pro *deus*.

1040. Bong., Gis. *velle*. ceteri *vellet* melius. Summa capitum, quibus manichaeos, siue phantasmaticos Prudentius oppugnat, haec est: 1. Christum habuisse verum corpus, conficit ex muniis, quae obiuit, ex verbis, quibus se hominis filium dixit. 2. ex Christi genealogiis, arguens simili modo affirmari posse, Christi parentes aeria habuisse corpora, si Christi corpus solum fuit aerium. 3. In eadem hypothesi negari pariter posse concludit, Christum nostrum esse redemptorem, et seruatorem. 4. Ex peculiari ratione, qua deus hominem ex limo condidit, colligit, id factum, quia aeternus eius filius aliquando carne humana esset induendus. 5. Ex resurrectione.

1046. Ald., Pal. *nec iam*. Alii *ne iam* congruentius.

1047. Ex ep. ad Rom. c. IV. v. 53. *Qui traditus est propter delicta nostra*, *et resurrexit propter iustificationem nostram*.

1048. S. Ambrosius lib. II. de sacram. cap. VI. *Remedium datum est*, *vt homo moreretur*, *et resurgeret* . . . . *sed Christus inuenit resurrectionem etc.*

1050. Ald. *et tumulo* pro *e tumulo*.

Cerno deum: si membrorum phantasma meorum est,
Et phantasma dei est: mendax in vtraque, necesse est,
Sit Christus specie, si Christus fallere nouit.
Si non verus homo est, quem mors hominem probat ipsa,
Nec verus deus est, operis quem gloria prodit
Esse deum. vel crede mori, vel adesse refelle,
Et gemina verum Christum ratione negato.
Nam quid magnificum, si non est mortuus Iesus,
Et redit? illa dei virtus memorabilis est, vt
Occisus redeat superis, surgatque sepultus.
Quisque deum Christum vult dicere, dicat, eundem
Esse hominem, ne maiestas sua fortia perdat.
Nosco, meum in Christo corpus consurgere: quid me
Desperare iubes? veniam, quibus ille reuenit
Calcata de morte, viis. quod credimus, hoc est.

GLOSSAE VETERES.

1055. operis = *resurrectionis*. prodit = *manifestat*. I. 1056. mori = *Christum*. I. 1057. negato = *quod nec deus sit, nec homo*. I. 1058. magnificum = *fecit*. I. 1064. veniam = *re-*

COMMENTARIVS.

1052. Vatt. A., Q., Mar., Prag., Rat., Weitz., Alex. a pr. m., Vrb., et alii *mendax in vtraque necesse est sit Christus specie*. Put., Ald., Pal., et alii *mendax in vtroque necesse est sit Christus specie*. Sed tunc melius cum Egm. *mendax in vtroque necesse est sit Christus species*. Mihi magis placet *in vtraque specie*, hoc est, *in specie hominis*, *et dei* mendax, et phantasma: quam lectionem Giselinus quoque approbauit. Bonon. parum apposite. *Et phantasma dei mendax. in vtraque necesse est sit Christus species*. Gallandius citat Aldum pro *vtraque*, in quo lego *vtroque*. Ego quidem nunquam in diuersis Aldi exemplaribus lectionum discrepantiam inueni. Verum etiamsi haec varietas in diuersis exemplaribus constaret, non tamen certum argumentum id esset duplicis editionis aldinae. Nihil enim facilius, quam vt inter excudendum verba aliquot, si libeat, mutentur, ita vt in eiusdem editionis exemplaribus variantes lectiones appareant; quod in antiquissimis Bibliis Moguntinis contigisse puto.

1054. Prag. male *ipse* pro *ipsa*.

1055. Vat. A. mendose *haec* pro *nec*. In Teolio metrum corruptum est, transpositis verbis *Nec deus verus est*.

1058. Prag. *ille* pro *Iesus*. Vide v. 992.

1059. Aldus mendose *et redit illa dei iustus* pro *et redit? illa dei virtus memorabilis est, vt*.

1061. Rat. *quique*, Gis. *quisqui'*. Vera lectio *quisque*. Confer hymnum vI. Cath. v. 216. Vat. A. pro *dicere* habet *discere* cum glossa, id est, *credere*.

1062. Vat. A. corrupte *ne maiestate*.

1063. Titulum ante hunc versum non agnoscunt Boher. prior, Put., Alex., Vrb.,

Et totus veniam: nec enim minor, aut alius, quam
Nunc sum, restituar. vultus, vigor, et color idem,
Qui modo viuit, erit; nec me vel dente, vel vngue
Fraudatum reuomet patefacti fossa sepulcri.
Qui iubet, vt redeam, non reddet debile quidquam:
Nam si debilitas redit, instauratio non est.
Quod casus rapuit, quod morbus, quod dolor hausit,
Quod truncauit edax senium populante veterno,
Omne reuertenti reparata in membra redibit.
Debet enim mors victa fidem, ne fraude sepulcri
Reddat curtum aliquid; quamuis iam curta vorarit
Corpora, debilitas tamen, et violentia morbi
Virtus mortis erat; reddet, quod particulatim
Sorbuerat quocumque modo, ne mortuus omnis
Non redeat, siquid pleno de corpore desit.
Pellite corde metum, mea membra, et credite vosmet
Cum Christo reditura deo; nam vos gerit ille,

GLOSSAE VETERES.

surgam. *I.* 1072. hausit = *consumpsit*. *I.* 1073. edax = *consumens*. veterno = *morbo*. *I.* 1075. victa = *a Christo*. fraude = *ne furetur aliquid*. *I.* 1076. curtum = *de-*

COMMENTARIVS.

Vat. A.: quod Heinsius probat, quia haec omnia ad phantasmaticos referuntur. Nihilominus eum ascribunt alii veteres. Rat. *De resurrectione carnis*. Mar. *De resurrectione carnis humanae*. Ita Ald., Weit., Gis. 1. ed. Sed in edit. 2. Gis. ad oram *Resurrectio*. Egm. ad marg. *De resurrectione*. Trithemius tamquam librum diuersum hos paucos versus recenset.

1066. Ostendit poeta, resurrectionem carnis futuram in eodem omnino corpore, in quo homo vixit. Vt enim traditur in concilio toletano XVI. Christus *eiusdem carnis, qua occubuerat, veritate resumpta* surrexit, exemplum nobis sua resurrectione impendens, vt credamus, nos etiam resurrecturos *in veridicae carnis substantia, in qua nunc sumus, et viuimus*. Inanem, et damnatam subtilitatem quorumdam de vera resurrectione, etiamsi corpus idem numero non sit, contemnamus.

1069. Ald., Vat. Q., Mar. a pr. m., Cham. male *remouet*.

1076. Aldus *vorauit*. melius alii *vorarit*. Prag. male *forarent*, vel *foraret*.

1078. Gisel. *erit*. ceteri *erat*. Bong., et praestantiores Heinsiani *reddat*. Palat. *reddit*. Ald., Weit., Gis., Alex., Vrb., et alii nostri *reddet*.

1079. Aldi error *quodcumque*. Heins., et alii interpungunt *sorbuerat, quocumque modo*. Alii melius, vt edidi.

1081. Ald. mendose *meo* pro *mea*. Thuan. *membra, credite* sine *et*. quod metro non

Et secum reuocat: morbos ridete minaces;
Inflictos casus contemnite; tetra sepulcra
Despuite; exurgens quo Christus prouocat, ite.

GLOSSAE VETERES.

bile. *Iso*. 1083. minaces = *quia solent mortem minari*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

aduersari dixi in Proleg. Spiegelius Comment. hymn. Cathem. *Omni hora* ad v.94. *quo graui carmine*, inquit, *et Christi*, *et carnis humanae resurrectionem Prudentius confessus est*. Eundem locum a Fabro sub nomine *cuiusdam sanctorum* in primo ad Paulum commentario aduocari idem Spiegelius monet. Veram apotheosin Christi, siue deificationem hominis concludit Prudentius, exposita resurrectione, qua Christus, verus deus, et homo, resurrexit, et homines secum resurgentes caelo inuehit.

1084. Bong. *et atra*. alii *tetra*. Ex editis tantum vidi Cellarium, qui tenuerit *et atra*, et Teolium post Cellarium, quamuis Teolius ex Vatt. codd. nihil notauerit. Vterque Heinsio adhaerere solent: sed hac in re Heinsius cum ceteris sensit, neque vllam variantem lectionem obseruauit. Non dubito, quin verum sit *tetra*.

1085. Oxon. *despicite*. Ita Vrbin. Alii *despuite*, sed Put., Alex., et veterrimi scribunt *dispuite*. Ald. *et surgens*. In Vat. A. *Finit Apotheosis*, *id est*, *deificatio*. In Mar. *Finit liber Apotheosis*. In Vrb. *Explicit contra manichaeos*.

INCIPIT LIBER

AMAPTIΓENEIA

PRAEFATIO.

FRATRES ephebi, fossor, et pastor, duo,

GLOSSAE VETERES.

vers. 1. ephebi = *iuuenes*. fossor = *agricola*. *I.*

COMMENTARIVS.

Heinsius contendit, Hamartigeniam partem esse Apotheosis ex ipso argumento, et ex titulis codicum. Nam in Thuan. est *Incipit Hamartigenia liber* II. In Put. *Incipit liber* II. *Hamartigenia*, et in fronte paginarum omnium *Prudentii liber* II. *Hamartigenia*. Et postea *Prudentii liber* III. *Phychomachia*. In Thuan. *Finit Hamartigenia liber* II. *Incipit Psychomachia liber* III.. Egm. *Finit Apotheosis*. *Incipit liber vnus Hamartigenia*. Et in fine *Explicit liber secundus Prudentii Hamartigenia*. In nostris hi sunt tituli. Vat. A. *Incipit liber vnus ad Martigenia*.(lege *Hamartigenia*) Mar., et Rat. cum Weitz. *Incipit Hamartigenia, id est, de origine peccatorum*. Alex. *Finit Apotheoses*. *Incipit Hamartigenia liber*. Vrb. *Incipit prologus aduersus marcionitas*. In Rot. *Incipit Hamartigenia de origine peccati*: et postea *Aurelii Prudentii Clementis Hamartigenia id est, liber de origine peccati explicit*. Ex his omnibus titulis potius colligo, Hamartigeniam opus esse ab Apotheosi omnino distinctum: praesertim quia diuersa etiam praefatio eidem apponitur. Neque Heinsio assentior, aut cl. Risco tom. XXXI. Hisp. sacr. asserenti, in quibusdam codicibus Hamartigeniam partem esse Apotheoseos. Quod enim dicatur *liber* II., non arguit, esse partem Apotheosis; sed partem alicuius operis, cuius I. liber sit Apotheosis, II. Hamartigenia, et III. Psychomachia: vt tituli indicant. Et, vt ego quidem arbitror, omnes hi tres libri pertinent ad opus, quod Prudentius in praefatione omnium carminum innuit his verbis: *Pugnet contra hereses, catholicam discutiat fidem*. Potest etiam dici, librum I., II., et III. numerari ab excriptoribus, qui ita libros, quos ipsi in aliquod volumen coniecerint, distinguere voluerint. In Alexandrino quidem veteri libro ita notatum inuenio post Hamartigeniam *Finit Hamartigenia liber* III. *Incipit Psychomachia liber* IIII. Nam in principio voluminis recensentur omnia Prudentii opera, quae nouem esse dicuntur: et quum liber I. Cathemerinon astruatur, illico subditur Apotheosis, quae propterea est liber II.; tum sequitur Hamartigenia, quae ideo liber III. nuncupatur: succedit Psychomachia, quae suo ordine liber est IIII. In eodem tamen codice post Psychomachiam legitur *Finit liber* III. *Psychomachia*, siue mendum sit, siue III. appelletur ex libris contra haereticos, et ad discutiendam fidem exaratis.

1. Liber hic est aduersus marcionitas, qui duos deos esse astruebant: non enim intelligere poterant, ex qua origine peccatum proflueret, nisi a deo malo: hinc graeca inscriptio Hamartigenia, siue de origine peccati. Theodulfus Aurelianensis in lib. de Spiritu sancto Hamartigeniam appellat librum aduersus marcionistas. Vide num. 179. Proleg. Giselinus aduertit, videri poetam in Marcionis errore

Quos feminarum prima primos procreat,
Sistunt ad aram de laborum fructibus
Deo sacranda munerum primordia.
Hic terrulentis, ille viuis fungitur:
Certante voto discrepantes immolant,
Foetum bidentis alter, ast alter scrobis.
Deus minoris comprobauit hostiam,
Reiecit illam, quam parauit grandior.
Vox ecce summo missa persultat throno.
Cain, quiesce; namque si recte offeras,

GLOSSAE VETERES.

2. procreat = *genuit. I.* 3. sistunt = *ducunt. I.* 5. terrulentis = *terrae fructibus*. viuis = *ouibus. I. Vat. A.* 7. bidentis = *ouis*. scrobis = *terrae, vel sulcorum. I.* 8. comprobauit = *collaudauit. I.* 9. grandior = *senior. Iso.* 10. persultat = *personat. Iso.* 11. quiesce = *hoc secundum* LXX. *dictum est: Cain, peccasti, quiesce, a malo opere sci-*

COMMENTARIVS.

confutando omnem ingenii vim, ac robur explicuisse. *Materiam namque difficillimam*, inquit, *intricatissimamque de fato, ac libera voluntate, mirum, quanta verborum, et sententiarum dignitate, ac mole pertractet, ipsis rhethorum flosculis bellissime omnia referciens: adeo vt ex solo hoc poematio quis facile coniecerit, in quouis illum scientiae, ac literarum genere excelluisse*. Quod autem Manem Marcion fuerit secutus, vt ait Giselinus, contra rationem temporum est. Etenim Marcion circa annum 134., Manes circa 277. errores suos disseminarunt. Vt hic Prudentii liber clarius intelligatur, Tertulliani aduersus Marcionem libros soluta oratione scriptos, aliosque ligata sub eius nomine vulgatos legere oportet. Chamillardus in Hamartigeniae notis multo est foecundior, quam solet, vt alium interpretem possis credere. *Ephebi* in I. versu aliter ab aliis scribitur. Mar. scribit *ephobi*, Widm. *ephaebi*, Egm. *Esfybi*, alii *ephoebi*.

2. Mar. a pr. m. *proximos creat*. Prag. *proximos procreat*, quod versui repugnat: supra in eodem Prag. *primos*.

5. S. Ambrosius lib. de Cain, et Abel inter rationes, cur sacrificium Abel a deo probatum fuerit, non vero Cain, etiam hanc assignat. *Plus est enim*, ait lib. I. c. X., *animalis, quam terrenus*.

9. Vat. A. *ille*. melius *illam*.

11. Prag. *nam*, quod amplexus est Weitzius cum Widm. perperam: obstant enim leges carminis. Pro *recte* Rat. a sec. m. *recta*. Respicit Prudentius caput IV. Genes. v. 7. *Nonne si bene egeris, recipies*. Giselinus aduertit, haec verba aliter legi in sacris Bibliis vulgatis; quae tamen ipse legerit in quadam historia ms. e sacris literis excerpta. Idem Giselinus, et Mariettus monent, id dictum secundum LXX. interpretes. S. Isidorus cap. VI. quaest. in Genesin: *Dixit deus ad Cain, si recte offeras, recte autem non diuidas, peccasti .... Quiesce, sub te erit appetitus etc.* S. Ambrosius lib. II. c. VI. de Cain, et Abel ita etiam legit, et explicat, Cainum non recte diuisisse, quia ante omnia deo debuit deferre primitias, vt a gratia inchoaret auctoris. Iubetur autem Cain quiescere, quia non habebat, quod excusaret.

Oblata nec tu lege recta diuidas,
Peruersa nigram vota culpam traxerint.
Armat deinde parricidalem manum
Frater, probatae sanctitatis aemulus;
Germana curuo colla frangit sarculo;
Mundum recentem caede tingit impia,
Sero expiandum, iam senescentem, sacro
Cruore Christi, quo peremptor concidit.
Mors prima coepit innocentis vulnere,
Cessit deinde vulnerato innoxio.
Per crimen orta, dissoluta est crimine;
Abel quod ante perculit, Christum dehinc;
Finita et ipsa est, finis exortem petens.
Ergo ex futuris prisca coepit fabula,
Factoque primo res notata est vltima,
Vt ille mortis inchoator rusticus

GLOSSAE VETERES.

licet. *I.* 12. lege = *discretione*. *I.* 13. traxerint = *trahent*. *trahunt*. *I.* 15. probatae = *laudatae*. aemulus = *inimicus*, *inuidus*. *I.* 17. tingit = *foedauit*, *vel polluit*. *I.* 18. expiandum = *ipsum mundum*. *I.* 19. peremptor = *diabolus*. *I. Rat.* 21. cessit = *victa est*. innoxio = *Christo*. *I.* 22. crimen = *Cain*. crimine = *iudaeorum*. *in Christo facto*, *vel perpetrato*. *Iso*. 24. ipsa = *mors*. *I.* 25. fabula = *narratio*. *I.* 26. factoque = *opere malo*. *I.* 27. rusticus = *agricola*, *id est*, *Cain*. *I.*

COMMENTARIVS.

12. Pro *recta* legunt *recte*. Ald., Egm., Palat. Fortasse melior est lectio Wid. *certa*. Siue *recta*, siue *certa* scribatur, intelligitur *lege certa*, seu *recta* in ablatiuo. Notatur aemulatio, qua Cain diuersa ab Abele munera offerebat. *Recte* offerre intelligendum est, secluso peruerso voto, et quod attinet ad alias sacrificii leges.

16. Notat Browerus, Venantium Fortunatum, vt alibi non raro, sic etiam eleg. II. lib. IX. Prudentii vestigia pressisse, quod docuerit, Abelem sarculo fuisse extinctum. Alii alio modo occisum tradunt, siue gladio, siue falce, siue ferro, siue lapidibus, siue manibus, siue morsibus. Quae omnia quum coniectura solum probentur, non temere poeta sarculo extinctum dicit, quo instrumento agricultores ad herbas inutiles euellendas vtuntur. Abelem a Caino occisum plures picturae in coemeteriis veterum chistianorum exhibent. Vide cl. Mamachium tom. II. Antiq. christ. p. 30.

19. Vat. A. minus bene *perempto*.

20. Vat. A., Egm., Torr. vnus, et Pal. a pr. m. *sors*. alii *mors*. Bong. *vulneris* male.

21. Scripti, et editi libri *cessit*. Apud Weitzium M. Berg. legit *cessat*. Melius est *cessit*.

24. Bonon. *finit et* perperam.

26. Mar. *facto primo* contra metrum.

Insulsa

Insulsa terrae deferens libamina,
Deumque rerum mortuarum deputans,
Rastris redacta digna sacris crederet,
Viuentis atrox aemulator hostiae.
Agnosco nempe, quem figura haec denotet,
Quis fratricida, quis peremptor inuidus
Praue sacrorum disciplinam diuidat,
Mactare dum se vota censet rectius.
Marcion, arui forma corruptissimi,
Docet, Duitas discrepare a spiritu,

GLOSSAE VETERES.

28. insulsa = *rustica* . *I.* 30. redacta = *laborata* . *I.* 31. aemulator = *inimicus* . *I.*

36. arui = *pinguedinis* , *id est* , *haeresis* . *Rat.* 37. duitas = *duplicitas* . *I. Vat.T. du-*

COMMENTARIVS.

31. Bonon. *immolator* male. nam Cain non fuit immolator hostiae viuentis, sed aemulator. Ait Prudentius, hac narratione de Caino, qui victimae fraternae aemulus, fratrem morte affecit, denotari rem futuram. quam? Marcionis haeresin, qui disciplinam sacrorum peruerse diuisit, et numen aeternum in duo segregauit. Cur autem, qui deum in duos diuidunt, in hoc toto prologo, et in primo carminis versu Caino comparentur, non satis explicant interpretes. Prudentius aut literae versionis LXX. Interpretum adhaesit, quod Cain non recte diuiserit, aut solum diuisionem, et schisma omnium haereticorum proprium marcionitis obiicit. Lauretus in Silua allegoriarum ex SS. Patribus ostendit, Cainum esse figuram peccati, peccatoris, iudaeorum, populi haereticorum, alios haereticos generantis, praui dogmatis, et praui sensus. S. Ambrosius in lib. I. de Cain, et Abel cap. I. duas sectas considerat, sub duorum fratrum nomine inuicem repugnantes, et contrarias sibi. Hunc Ambrosii locum imitatum Prudentium puto.

32. Ald. *quae*. Melius ceteri *quem*.

33. Alex., Ald., Gis., Fab., Widm. supra *fratricida*. Mar., Vrb., Prag., Weitz., Sich. *parricida*. Heinsiani, et Vat. A. *fratricida*, quod magis placet.

34. Fab., Bong., Gis. *diuidit*. Heinsiani, Alex., Vrb., et nostri alii *diuidat*, vt supra *denotet*.

36. Ald., et Vrb. mendose *Arii* pro *arui*. Marcionem corruptissimis moribus fuisse, traditum est. Chamillardus obiicit poetae, quod penultimam in *Marcion* produxerit: et exemplum adducit ex libris contra Marcionem sub Tertulliani nomine: *Haec vobis per Marcionem Cerdone magistro*. Verum alii, qui prosodiae indices conficiunt, contra docent, tres omnes vocales in *Marcion* esse producendas. Sane exemplum ex Tertulliano potest ita accipi, vt pes secundus sit spondaeus facta synaeresi ex *cio*. Sic Prudentius infra v. 129. ait *Marcionita*, vbi *Marcio* est spondaeus. Vide ibi notanda. Quod si auctoritate res haec confici deberet, non Tertullianus commentitius Prudentio, sed Prudentius Tertulliano commentitio esset praeferendus. Vltima vero in *Marcion* corripitur, vt in *daemon*. Vide Prol

37. Vat. A., Prag., Pal., Egm. *dueta*; Aldus, Alex. *duetas*; Mar., Rat., et alii *Duitas*. Ita vocat eos, qui duos asserebant esse deos. Glossae ineptae sunt.

Contaminatae dona carnis offerens,
Et segregatim numen aeternum colens.
Qui si quiescat, nec monentem negligat,
Pacem quietam diligat germanitas,
Vnum, atque viuum fassa viuorum deum.
Hic se caduco dedicans mysterio,
Summam profanus diuidit substantiam,
Malum, bonumque, ceu duorum separans
Regnum deorum, sceptra committit duo;
Deum esse credens, quem fatetur pessimum,
Cain cruentus, vnitatis inuidus,
Mundi colonus, immolator squalidus;
Cuius litamen sordet, et terram sapit,
Terram caduci corporis, venam putrem,
Humore denso conglobatam, et puluere:
Natura cuius fraude floret fertili,
Foecunda fundens noxiorum crimina,

GLOSSAE VETERES.

plicatos, vt alter esset deus animae, et alter corporis. Prag. 40. qui = *Marcion*. monentem = *me*. *I.* 42. fassa = *confessa*, *vel confitens*. *I.* 43. caduco = *malo*. *I.* 46. committit = *firmat*. *I.* 48. Cain = *Marcion*. *I.* 50. litamen = *oblatio*. sordet = *foetet*. sapit = *saporem terrenum habet*. *I.* 51. venam = *scilicet sapit*. *I.*

COMMENTARIVS.

41. Heinsiani scripti *quieta*. Alex., Vrb., et alii nostri *quietam* cum Gisel., Ald., Weitz.

42. Prag. *fessa*. Vat. A. *virorum*. Corrige *fassa*, et *viuorum*.

43. Post hunc versum in multis mss. adest alius, in Mar., Rat., Prag., Weitz., Gis., et aliis, scilicet *Hic qui caduci rem laboris offerens*. Sed in Mar. deest vox *hic*, in Pragens. prius ponitur *Hic*, *qui caduci*, tum *Hic se caduco*. Abest ab Alex., Vrb., Vat. A., Ald., Egm., Palat., et Heinsianis exemplaribus. Teolius, qui negat, vllum Vaticanorum agnouisse hunc versum, non videtur obseruasse codicem Marietti.

46. Prag. *regna duorum*, supra *diuorum*. Mar. *regna diuorum*, supra *duorum*. Rat., Bong., Widm. supra *regna diuorum*. Ald., Weitz., Palat., Widm. a pr. m. *regnum duorum*. Gis. *regnum deorum*. Assentitur Giselino Heinsius: neque id mihi displicet. nam *regna*, et *diuorum* metro repugnant: *duorum* iam dictum est versu superiori: nisi interpungas hoc modo *Malum*, *bonumque ceu duorum separans* - *Regnum*, *duorum sceptra committit duo*. In Vat. A., Alex., et Vrb. extat vtrumque *regnum*, et *duorum*. Chamillardus, et Cellarius Heinsio adhaerent. Sich. *regnum diuorum* contra metrum.

51. Vat. A. male *terra caduci*.

54. Cauchius coniicit *noxiarum*.

Animaeque vitam labe carnis enecat.
Caro in sororem tela mentem dirigit:
Mens in cerebro ventilatur ebrio,
Ex quo furores succulentos colligit
Madens veneno corporis lymphatico.
Deum perennem findit in duos deos:
Audet secare numen insecabile.
Cain peremptor, denegans vnum deum,
Cain triumphat, morte fratris allitus.

GLOSSAE VETERES.

57. ebrio = *insano*. *I.* 58. succulentos = *purulentos*, *vel insanos.I.* 59. lymphatico = *furenti*. *I.*63. Cain = *Marcion*. *I.* triumphat = *malo triumpho*, *et malo suo multatus*. *Vat.A.* alitus = *nutritus*. *I. V. A.*

COMMENTARIVS.

56. Caro *soror mentis*, vt supra Apoth. v. 827. *quum cordis amici - Intrauit germana domum etc.*

57. Ald., Mar., Prag. a pr. m., Widm. a pr. m. *illecebro*. Alii *in cerebro*, quod sensus flagitat. Weitz. *illicebro*.

59. Prag. *lymphatici* non ita bene.

60. Bonon. *fundit in duos* male.

61. Ald. *nomen*. rectius *numen*. Heinsius, et Cham. *insecabile*? interrogans.

62. Weitz., Widm., Bong., Fabr., Alex, Rat., Mar. a sec. m. *Cain peremptor*. Vat. A., Bonon., Prag., Mar. a pr. m., Rat. supra, Egm., Put., Rott., tres Torr. *cadit perempta*, scilicet mens Marcionis. Thuan. *cadit peremptor*. Aldus *cadet peremptor*, Widm. ad oram *mens perempta cadit* contra metrum. Teolius Heinsio inhaeret *cadit perempta*, quamuis astruat, duos codd. Vatt. illi fauere, ceteros *peremptor* praeferre, vt in Vulgatis.

63. Ald., Fabr., Gis. *illitus*. Thuan., Rot., Cauch., tres Torr., Bonon. *oblitus* ab *oblino*, quod amplexus est Heinsius, et cum Heinsio recentiores. Plerique *balitus*, aut *alitus* cum glossa ridicula *nutritus*, vt Vat. A., Alex., Vrb., Mar., Prag., Rat., Weitz. Metrum non patitur *alitus* pro *nutritus*. Ego accipio *allitus* ab *allino*, quo verbo vsus est Cicero, et Horatius in arte poetica, *incomptis allinet atrum - Transuerso calamo signum*; et sensus est idem, ac in *oblitus*, aut *illitus*, hoc est, maculatus. Omitti autem altera e duabus consonantibus facile potuit. Isidorus lib. I. etym. cap. XXVII. ex Victorino ait, veteres non duplicasse literas, sed supra sicilicos apposuisse, vt sel'a, ser'a, as'eres. In antiquis marmoribus saepe desideratur vna e duabus consonantibus, quae in aliqua voce essent duplicandae. Prudentius Marcionem cum Caino confert: in eodem vero Marcione rursus inter carnem, et mentem distinguit; carnem nomine Caini intelligit, quod male triumphauerit de mente, eam praecipitem trahens.

ΑΜΑΡΤΙΓΕΝΕΙΑ

QVO te praecipitat rabies tua, perfide Cain;
Diuisor blaspheme dei? tibi conditor vnus
Non liquet, et bifidae caligant nubila lucis.
Insincera acies duo per diuortia semper
Spargitur, in geminis visum frustrata figuris.
Terrarum tibi forma duplex obludit, vt excors
Diuiduum regnare deum super aethera credas.
Bina boni, atque mali glomerat discrimina sordens
Hic mundus: domino sed caelum obtemperat vni.
Non iccirco duos retinent caelestia reges,
Quod duo sunt opera humanas agitantia curas.
Exterior terrenus homo est, qui talia cernens,
Coniicit, esse duo variarum numina rerum,
Dum putat esse deum, qui praua effinxerit olim,

GLOSSAE VETERES.

v.1. Cain = *Marcionita*. *I*. 3. liquet = *manifestatur*. *patet*. lucis = *oculorum*. *Iso*. 4. insincera = *impura*. *non pura*. acies = *visus*. diuortia = *deuiamina, diuerticula*. *I*. 5. frustrata = *ipsa acies*. *I*. 6. obludit = *illudit*. excors = *stultus, sine corde*. *I*. 8. glomerat = *colligit*. discrimina = *discretiones* *I*. 11. agitantia = *mouentia*. *I*. 13. coniicit = *diuinat*. *I*.

COMMENTARIVS.

v. 1. Argumentum operis titulo exprimitur *Aduersus Marcionitas, qui duos deos esse affirmant* in Rat., Prag., Thuan., Oxon., Alex. In Aldo *affirmabant*, Vat.A. *asserunt*. Gis. 2. edit. *Hamartigenia*, aliis omissis, et ad oram *Duitae*.

2. Lupus Ferrariensis epist. xx. ad Altuinum hunc versum, et eius auctorem hoc elogio prosequitur: *Graecus quidam graecos* BLASPHEMVS *dicere correpta penultima mibi constanter asseruit* ..... *Tamen Aurelius Prudentius, qui apud plerosque vehementissime celebratur, id nomen sic posuit*, DIVISOR BLASPHEME DEI. *Hinc igitur longe lateque manauit, vt* BLASPHEMVS, *et* BLASPHEMO *accentum in penultima sylla-ba sortirentur*. Lupus accentum cum syllabae quantitate confundit: nam penultima in *blasphemus* est longa, accentus vero est in antepenultima. Vide Proleg.

5. Ex Tertull. lib. 1. aduersus Marcion. cap. 2. *Quo facilius duos deos caeci perspexisse se existimauerunt. Vnum enim non integre viderant. Lippientibus etiam singularis lucerna numerosa est*.

6. Bong. *obludit*, supra *illudit*.

9. Aldus male interpungit *hic mundus domino* pro *hic mundus: domino*.

11. Bong., nonnulli Vulg. *duo sint*.

14. Rat. *effinxerat*. alii *effinxerit*.

Et qui recta itidem condens induxerit, ambos
Autumat esse deos natura dispare summos.
Quae tandem natura potest consistere duplex,
Aut regnare diu: quam fons diuisus ab arce
Separat, alternaque apicum ditione recidit?
Aut vnus deus est, rerum cui summa potestas:
At quae iam duo sunt, minuuntur dispare summo.
Porro nihil summum, nisi plenis viribus vnum:
Distantes quoniam, proprium dum quisque reuulso
Vindicat imperio, nec summa, nec omnia possunt,
Ius varium non est plenum: quia non habet alter,
Quidquid dispar habet. cumulum discretio carpit.
Nos plenum sine parte deum testamur, et vnum:
In quo Christus inest, idem quoque plenus, et vnus,

GLOSSAE VETERES.

15. itidem = *iterum*. *I.* 16. dispare = *separata*. *I.* 18. ab arce = *a dignitate*. *I.* *principio*. *Vat. A.* 19. apicum = *celsitudinum*, *summitatum*. *I.* 21. aut quae = *nihil summum, nisi vnum*. *Vat. A.* summo = *summitate*. *Mar.* dispare summo = *separata summitate*. *I.* 22. vnum = *fuerit*. *I.* 23. reuulso = *separato*. *I.* 24. vindicat = *vsurpat*. omnia = *scilicet facere, vel esse*. *Iso*. 25. varium = *duorum*. *I.* 26. cumulum = *plenitudinem, vel summitatem*. *I.*

COMMENTARIVS.

17. Gis. 1. edit. ad oram, Sich., Widm. supra, Bong. ad marg. *constare biformis*. ceteri *consistere duplex*.

19. *Apices* pro summo honore. Horatius lib. III. oda XXI., *Trementi regum apices, neque militum arma*.

20. En neruosum argumentum, quo SS. Patres, theologi, et philosophi dei vnitatem demonstrant. Deus aut vnus est, aut, si plures sunt, iam non sunt dii. Chamillardus frustra laborat id explicare: nam clarius Prudentius carmine, quam ipse interpretatione, aut commentariis rem conficit. Quod si SS. Patrum auctoritates desideras, theologos poteris consulere, qui eas excribunt. Egregie S. Athanasius Orat. aduersus idola, *multitudo numinum, nullitas numinum*. a Prudentio adhibetur subtile argumentum, in scholis vsitatum; quod, si plures dii essent, vnicuique deesset perfectio, quae in omnium collectione reperitur. S. Irenaeus lib. II. cap. 1. eadem ratione vtitur: *Deerit enim vnicuique eorum, partem minimam habenti, ad comparationem omnium reliquorum; et soluetur omnipotentis appellatio*.

21. Gis., Bongar., Rat. a pr. m. *aut qui*. Alex., Sich., Rat. a sec. m., Thuan. *aut quia*. Alii *aut quae*. Pro *summo* Alex. a pr. m., et Rot. *summa*.

22. Prag., Rat., Weitz., Mar. pro diuersa lectione *vsum*. Alii *vnum*.

24. Vat. A. male *indicat* pro *vindicat*.

28. Prudentius ait, nos fateri deum vnum, quamuis diuersae sint personae:

Qui viget, ac viguit super omnia, quique vigebit,
Participem nullum collato foedere passus.
Summa potestatum simplex, dominatio rerum,
Virtutum sublime caput, fons vnicus orbis,
Naturalis apex, generisque, et originis auctor:
Ex quo cuncta fluunt, et lux, et tempora, et anni,
Et numerus, qui post aliquid dedit esse secundum:
Vnus enim princeps numeri est, nec dinumerari
Tantum vnus potis est. sic, quum Pater, ac deus alter
Non sit, item Christus non sit genitore secundus,

GLOSSAE VETERES.

29. viget = *vigorem tenet*. *I.* 30. collato = *coniuncto*. foedere = *amicitia*. *I.* 31. summa = *summitas est ille*, *sublimitas*. simplex = *vnica*. *I.* 33. apex = *summitas capilli*, *et ponitur pro omni summitate*. *I.* 35. aliquid = *vnitatem*. secundum = *id est*, *filium*, *et angelos*, *et homines*. *I.* 36. vnus enim = *quia ab vno incboamus semper numerum*. *I.* 38. secundus = *ac deus Pater non sit ipse Pater anterior numero*. *I.*

COMMENTARIVS.

quia Verbum (idem dic de Spiritu sancto) cum Patre regnat *maiestate sub vna*, hoc est, eiusdem est naturae, ac substantiae.

29. Ald. non bene *quippe vigebit*. Gis., et alii Vulg. *et viguit*.

31. Put., Egm. ad oram *Summa potestatum Pater est*, quod Heinsio, et Chamillardo non displicet, quia haec, vt putant, de deo Patre dicuntur. Longe aliter sentio. Etenim haec omnia ad v. 37. accipio de ipsa natura diuina.

32. Arnobius lib. II. pag. 44.; *Ille solus rerum deus omnium, virtutum caput, benignitatis et columen*. Et supra: *bonorum omnium solus caput*.

33. In Rat. *generis* sine *que*. Ex hoc loco, aliisque similibus Petauius tom. II. lib. IV. cap. III. probat, *generis* nomen pro natura sumi interdum solere ab Hilario, et Prudentio. quibus adiungit Facundum Hermianensem ex Eustathio Antiocheno, Eusebium vulgo Emissenum nuncupatum, Tertullianum, et alios.

34. In Vat. A. *tempora,anni* non bene.

35. A deo, qui *summa potestatum simplex est*, per Verbum omnia facta sunt. Inter creata vero sunt ea, quae numerantur suo ordine. Nam deus princeps, et auctor numeri non potest numerari: neque enim est deus primus, deus secundus, deus tertius: neque Pater est numero primus, aut anterior Filio, aut Filius secundus numero, et posterior Patre. Vt enim in symbolo athanasiano dicitur, in hac trinitate *nihil prius*, *aut posterius*. Et quamuis nonnulli theologi veram prioritatem originis inter personam producentem, et productam agnoscant, ac tueantur, tamen ea non efficit numerum, *qui post aliquid dedit esse secundum*, de quo loquitur Prudentius: ac solum ea prioritas significat, personam producentem esse id, a quo est persona producta, non vicissim, et hoc sensu in Trinitate sunt prima, secunda, et tertia persona, quae reuera sunt tres personae distinctae. Sanctus Gregorius Nyssenus disertis verbis affirmat, nullo id sermone comprehendi posse, quemadmodum res eadem numerabilis sit, et numerum fugiat. Consule laudatum Petauium lib. XII. tom. II. cap. XIII., vbi explicatur naturae diuinae

Aut numero anterior, cui Filius vnicus vni est,
Ille deus, meritoque deus: quia primus, et vnus:
In virtute sua primus; tum primus in illo,
Quem genuit. quid enim differt generatio simplex?
Vnum semper erit gignens, atque vnus ab vno
Ante chaos genitus, numeroque, et tempore liber.
Quis dixisse duos rem maiestate sub vna
Regnantem, propriamque sibi, retroque perennem
Ausit, et vnius naturae scindere vires?

GLOSSAE VETERES.

40. vnus = *Filius Pater*. *I.* 43. ab vno = *Patre*. *I.* 44. chaos = *mundum*, *principium*. numeroque = *eo quod sit vnus filius, sicut vnus genitor est*. et tempore = *id est, aequales in temporibus*. *I.* 45. duos = *scilicet deos*. *I.* 46. retro = *ab initio*. *Vat. A.* 47. ausit = *ausus est*. *I.*

COMMENTARIVS.

singularitas, et vnitas numerica. Theologi aiunt, in proprietatibus relatiuis numerum adhiberi, non in absolutis. Simili modo S. Augustinus tract. XXXIX. in Ioan.: *Hoc solo numerum insinuant, quod ad inuicem sunt: non quod ad se sunt*.

39. Minime dubito, quin legendum sit cum Rat., et Mar. a sec. m. *Aut numero anterior, cui Filius vnicus vni est*. Sensus est, quod Filius non est Patre posterior, Pater non est anterior Filio: sed deus est vnus primus in virtute sua, primus in illo, quem ante chaos genuit, et vnum sunt gignens, et genitus, numeroque, et tempore liber. S. Fulgentius in lib. de Fide ad Petrum verbum Prudentii adhibuit, sententiamque explicuit: *Nullus horum extra quemlibet ipsorum est: quia nemo alium praecedit aeternitate, aut excedit magnitudine, aut superat potestate: quia nec Filio, nec Spiritu sancto, quantum ad naturae diuinae vnitatem pertinet, aut* ANTERIOR, *aut maior Pater est etc.* In Vat. A. mendum est *interior*. In aliis mss., et edd. *Anterior numero est, cui Filius vnicus vni est*. quod nescio qua ratione possit explicari. Latinitatem vocis *anterior* satis defendit Olaus Borrichius in Analectis ad Cogitationes de lingua latina contra Vossium, et Cellarium, ex Iulio Caesare in optimis exemplaribus, Prisciano, Symmacho, Sulpicio, aliisque aequalibus. Proprietatem loquendi *Filius vnicus vni est* recte notauit Teolius ex S. Thoma p. I. q. XXXI. art. II. *Dicimus vnicum filium, quia non sunt plures filii in diuinis: neque tamen dicimus vnicum deum, quia pluribus diuinitas est communis*.

42. Generatio simplex est generatio aeterna per communicationem eiusdem naturae, non per diuisionem, aut multiplicationem essentiae. nam Filius est genitus, non creatus, aut factus. Ideo poeta theologus rogat, inter genitum, et generantem per simplicem generationem quaenam differentia esse potest in natura, in virtute, in maiestate?

43. Egm. a m. p. *semper erunt*.

45. Repetere hic plura possemus ex symbolo athanasiano, vt *non tres aeterni, sed vnus aeternus, non tres dii, sed vnus deus, vnus pater, non tres patres etc.*

47. Magis arridet *scindere* cum Mar., Rat., Weitz., Vrb., quam *excindere* cum Put., Thuan., Ald.

Numquid adoptiuum genitor sibi sumpsit, vt alter
Externi generis numerum praestare duorum
Debeat, et geminum distans inducere numen?
Forma Patris veri verus stat Filius, ac se
Vnum rite probat, dum formam seruat eandem.
Non amor ascitus sociat, nec iungit vtrumque
Coniurata fides; pietas sed certa, genusque
Vnum, quod deus est, summam reuocatur ad vnam.
Haec tibi, Marcion, via displicet; hanc tua damnat
Secta fidem, dominis caelum partita duobus.
Quae te confundunt nebulae? quis somnus inerti
Incubat ingenio, cui per phantasmata duplex
Occurrit species, biuio dispersa superno?

GLOSSAE VETERES.

48. adoptiuum = *Filium*. I. 50. distans = *alio modo stans*. I. 51. stat = *est*. I. 52. vnum = *Filium*. rite = *veraciter*. formam eandem = *substantiam Patris*. I. 53. amor = *adoptio*. I. 60. biuio = *diuisione*. I.

COMMENTARIVS.

48. Hoc aliud est dogma catholicum: Verbum, atque adeo Iesus Christus Filius Patris est naturalis, non adoptiuus. ex quo capite Marcionita non poterat asserere, aut arguere, alterum alterius generis, siue naturae numerum duorum praestare, et geminum numen inducere. Prudentius praecipue loquitur de Christo, quatenus est deus: nam saepe Christum pro Verbo accipit. Hinc arguunt theologi, Christum, etiam quatenus est homo, non esse filium adoptiuum dei: etenim filius adoptiuus est persona extranea adoptanti. Erat tunc in more positum, vt imperatores filium aliquem alterius generis sibi adoptarent, et ad imperii partem assumerent. Huc fortasse animum Prudentius aduertit. *Genus* pro natura supra poeta vsurpauit; eodemque vocabulo vsi sunt plures SS. Patres, quod saepe repetendum est contra Clerici sophismata. Vox illa *adoptiuum* reperitur in Concil. bracarensi I. cap. XV. *Adoptiua femina ascititia*, et in collectione canonum S. Martini bracarensis. In oratione matutina, quae a multis Ausonio, a nonnullis S. Paulino ascribitur: *Stirpis adoptiuae meliore propage colendus*.

51. Filium esse formam, siue imaginem Patris, monui in Apoth. Ex quo colligitur, Filium eiusdem esse cum Patre naturae: non enim perfecta haec similitudo, et ratio imaginis consistere posset inter duas distinctas naturas. Confer theologos, probantes vnitatem essentiae in tribus personis. Petauius tom. IV. lib. II. cap. XI. et lib. IV. cap. XV. obseruat, simili argumento vsos Athanasium, Basilium, Cyrillum; sed adiungendam esse praeterea diuinae generationis, vel productionis substantialis rationem, quae id requirit, vt quod eodem modo producitur, non similitudinem solum, sed identitatem etiam habeat substantiae.

55. Bong. *reuocatus*. reliqui *reuocatur*.

60. Prag. scribit *disparsa*.

Si

Si vim mentis hebes stupor obsidet , aspice saltem
Obuia terrenis oculis elementa, quibus se
Res occulta dei dignata est prodere signis.
Hanc heresin praesaga Patris praeuiderat olim
Maiestas fore: quae rectorem lucis, et orbis
Scinderet in partes, geminatum segrege regno.
Iccirco specimen posuit spectabile nostris
Exemplumque oculis , nequis duo numina credat
Imperitare vagis mundi per inania formis.
Vna per immensam caeli caueam reuolutos
Praebet flamma dies. texit sol vnicus annum.
Triplex ille tamen nullo discrimine, trina
Subnixus ratione viget, splendet, volat, ardet;
Motu agitur, feruore cremat, tum lumine fulget.
Sunt tria nempe simul, lux, et calor, et vegetamen:

GLOSSAE VETERES.

62. elementa=*signa*. *I.* 64. praesaga=*praediuinatrix* . *praescia* . *I.* 66. segrege = *separato* . *Vat.A.* 67. specimen = *imaginem*. posuit = *deus*. *I.* 71. praebet=*ordinat*. flamma = *sol*. texit = *ordinauit* . *I.* 73. volat = *currit* . *I.* 75. vegetamen = *vegetatio* . *com-*

COMMENTARIVS.

64. Aldus, vt metro consuleret, reformare voluit *heresin hanc* . Hoc ipsum ausus est librarius annotare in Ratisb. Vera lectio *hanc heresin* .

68. Vat.A. male *neque quis* pro *nequis*; Prag. *credens* pro *credat* non bene .

69. Abest hic versus a Pal. , Egm. , Ald. , omnibus Heins., vno Torr., Alex., Vrb. Affertur a Weitz., Gis. , Mar., Prag., Rat. et quidem sine litura , Bong., Fabr., et aliis . Sed in Fabr. , Bong. , et Mar. a pr. m. *vagas formas* pro *vagis formis* . Giselinus testatur, hunc versum abesse ab edit. dauentr. Teolius in vno tantum Vat. eum esse ait , sed inductum a m.sec.(intelligo adiectum.) Mariettus in suo codice nunc Vat. a m. p. eundem versum extare agnouit . Alex. a sec. m. hunc ipsum versum habet, et legit *vagas formas* .

70. Fabr. , Gis. , Bong. *resolutos* perperam pro *reuolutos* . Vide Becmanum De origine ling. lat. cap.VI. , qui ex mss. hanc lectionem defendit , et explicat . Dies reuoluti sunt, qui reuoluuntur identidem , et redeunt .

71. Codd. mss. , et edd. *texit* , Fabricius excudit *rexit* , cui fauet glossa . Hoc exemplo vsus est Alexander Magnus . *Neque terra potest duos soles , neque Asia duos reges tolerare* .

75. S. Augustinus de Cognitione verae vitae cap. 10. exemplum lucis , splendoris , et caloris, quae sunt tria diuersa vocabula , sed vna , et indiuidua substantia, ad altissimum Trinitatis diuinae mysterium explicandum adducit . Et sermone I. de verbis Apostoli soli , et igni comparat Trinitatem : *Et ignis enim tria habet , et di-*

Vna, eademque tamen rota sideris indiscretis
Fungitur his, vno seruat tot munera ductu,
Et tribus vna subest mixtim substantia rebus.
Non conferre deo, velut aequiparabile, quidquam
Ausim, nec domino famulum componere signum:
Ex minimis sed grande suum voluit Pater ipse
Coniectare homines: quibus ardua visere non est.
Paruorum speculo non intellecta notamus,
Et datur occultum per proxima quaerere verum.
Nemo duos soles, nisi sub glaucomate, vidit:
Aut, si fusca polum suffudit palla serenum,
Oppositus quoties radiorum spicula nimbus

GLOSSAE VETERES.

motio. I. 76. indiscreti = *motus indiuisibilis*. I. 77. his = *officiis*. ductu = *ductione*. I. 78. substantia = *sol*. I. 79. aequiparabile = *simile. comparabile*. I. 80. ausim = *audeam*. componere = *comparare*. I. 81. grande suum = *maiestatem suam*. I. 82. coniectare = *praecognoscere. in hoc, quod ad imaginem suam creati sumus*. quibus = *hominibus*. ardua visere = *diuina cognoscere*. non est = *possibile*. I. 83. paruorum = *per visibilia*. non intellecta = *inuisibilia. ea, quae non possumus intelligere*. I. 84. proxima = *quae vidimus*. I. 85. glaucomate = *albugine, offuscatione, infusione. Glaucoma est infirmitas oculorum*. I. 86. fusca = *nigra*. suffundit = *obumbrat*. palla = *nubem appellat pallam. nubecula*. I. 87. nimbus = *nubes*. I.

COMMENTARIVS.

uidi non potest, hoc est, motum, lucem, et feruorem. Chamillardus ait, vitiose ab vno Prudentio dictum *vegetamen* pro *vegetatio*. Contra Barthius lib. x. Aduers. cap. XXIV. elegantem vocem dicit, nec admodum vsitatam *nutamen* in Silio Italico: *niueae tremulo nutamine pennae*. *Quales*, inquit, *multas Prudentius finxit, temere inter barbaras a censoribus nimis delicatis recensitas*. Huc refero vocabulum *vegetamen*, et alia huius generis, *peccamen*, *creamen*, *ructamen*, *ostentamen*, *oblectamen*. Vide in indice Fabricii ad poetas christianos *affamen*, *conamen*, *exhortamen*, *testamen*. Plura similia sunt in Lucretio, quae in indice Lucretiano Gifanius notauit.

76. Mar., Prag., Rat., Weitz., Gis. *indiscreti*, nempe solis. Scripti Heinsiani, Vat. A., Alex., Vrb., Ald., Egm., Palat. *indiscretis*, scilicet his tribus.

78. Prag. *ex tribus*. alii *et tribus*. Ald. *mixtum*. ceteri *mixtim*, quod est praeferendum.

80. *Famulus* adiectiue apud Ouidium non semel occurrit.

86. Vat. A. *et si* pro *aut si*. Mar., Rat., Weit., Gis., Sich. *suffundit*. Vat. A., Ald., Alex., Vrb., Heinsiani *suffudit*. *Palla fusca* pro nube, sicut apud poetas *nube tegi*, *nube amictus*. Virgilius I. Aeneid. *Et multo nebulae circum dea fudit amictu*.

87. *Nimbus* pro *nube* apud Lucretium, Virgilium, et alios. *Spicula radiorum*, vt *spiculum solis*, hymn. II. Cath. v. 6.

Igne repercusso mentitos spargit in orbes.
Sunt animis etiam sua nubila, crassus et aer:
Est glaucoma, aciem quod tegmine velet aquoso,
Libera ne tenerum penetret meditatio caelum,
Neue deum rapidis comprendat sensibus vnum.
Spargitur in bifidas malesana intentio luces,
Et duplices geminis auctoribus extruit aras.
Si duo sunt igitur, cur non sunt multa deorum
Millia? cur numero deitas contenta gemello est?
An non in populos dispersa examina diuûm
Fundere erat melius, mundumque implere capacem
Semideis passim nullo discrimine monstris,
Quîs fera barbaries perituros mactat honores?
Dissona discretum retinent si numina caelum,
Conuenit et nebulis, et fontibus, et reboanti
Oceano, et siluis, et collibus, et speluncis,
Fluminibus, ventis, fornacibus, atque metallis
Assignare deos proprios: sua cuique iura.

GLOSSAE VETERES.

88. mentitos = *infrustratos scilicet lumine*. orbes = *oculos*. *I.* 89. aer = *animus*. *I.* 90. glaucoma = *albugo*. *caligo*. aciem = *acumen visus*. *I* 91. tenerum = *subtile*. *intrectabile*, *vel serenum*. *I.* 92. comprendat = *intelligat*. *I.* 93. intentio = *sensus*, *studium*. *I.* 94. geminis = *duobus*. auctoribus = *diis*. extruit = *instruit*. *I.* 95. duo = *numina*. *dii*. *I.* 96. numero = *Virgil. numero deus impare gaudet*. *I.* 100. quis = *pro quibus*. *Vat. A.* 101. discretum = *separatum*. *I.* 102. reboanti = *sonanti*. *I.*

COMMENTARIVS.

88. Ald. *mentitus*. reliqui *mentitos*.

90. Ald. mendose *vellet* pro *velet*, vt habent Oxon., Widm., Mar., Prag., Rat., Vrb. In Vat. A., Alex., et Heinsianis plerisque *velat* cum Weitz., et Gis.

91. Ald. non bene *ne tetrum*.

93. Bong., Sich., Gis. 1. edit. ad oram *malefida intentio*.

95. Egm., et Gis. ita legunt *Sunt duo? sunt. igitur cur non sunt multa deorum - Millia?* Giselinus allegat etiam dauentriensem editionem. Alii scripti *Si duo sunt igitur, cur non sint multa deorum - Millia?* nisi quod in Rat. est *sunt multa*, vt in Weit., Cham., et aliis. Vide Tertullianum lib. 1. aduersus Marcionem cap. v. *Primo enim exigam, cur non plura, si duo?*

97. Argute *examen diuûm fundere*, vt *examen apum*. quamquam de aliis etiam rebus *examen* dicitur.

101. Rat. a pr. m. *diuum* pro *caelum*. Recte emendatum est ab alia manu.

105. Gis. legit *sua iura cuique*. Scripti, et alii editi *sua cuique iura*, vt *cuique*

Vel, si gentiles sordet venerarier vmbras,
Et placet, esse duos sceptris socialibus aequos,
Dic age, quis terras ditionis sorte retentet?
Quis regat aequoreas aeterna lege procellas?
Ede coheredum distinctum ius dominorum.
Vnus, ais, tristi residet sublimis in arce,
Auctor nequitiae, scelerum deus, asper, iniquus:
Qui, quodcumque malum vitioso feruet in orbe,
Seuit, et anguino medicans noua semina succo,
Rerum principium mortis de fomite traxit.
Ipse opifex mundi terram, mare, sidera fecit:
Condidit ipse hominem, lutulenta et membra coegit
Effigians, quod morbus edat, quod crimine multo
Sordeat, informi tumulus quod tabe resoluat.
Ast alii pietatis amor, placidumque medendi

GLOSSAE VETERES.

106. vel si = *o Marcion*. sordet = *displicet adorare simulacra*. *I.* 110. ede = *dic*, *profer*. *I.* 111. ais = *dicis*. in arce = *regno*. *I.* 114. seuit = *seminauit*. medicans = *fundens*. *I.* 117. coegit = *copulauit*. *I.* 118. effigians = *formans*. morbus = *deus malus*. *I.* 120. alii =

COMMENTARIVS.

sit dactylus. Gifanius Ind. Lucr. in *e breue* testatur etiam, veteres libros Prudentii a se inspectos habere *sua cuique iura*, et alibi *sua cuique dextra est*, et *suus est mos cuique genti*. Illud tamen Gifanio non assentior, *e* in *cuique* a Prudentio produci, quasi versus illi essent spondaici, siue spondaeum quinta sede haberent. Existimo potius, *v* primum produci, et dactylum fieri. Becmanus contra fidem aliorum mss. iubet, haec verba transponi *sua iura cuique*, nec dissimulante, inquit, ms. Hic codex erat Palatinus ex Hildeberga a Iano Grutero missus. Vide cap. VI. de orig. ling. lat. Codex abbatiae Gronelandiae, quo Torrentius est vsus, vno versu est auctior: *Assignare deos proprios*: *elementaque ruris - Diuidui dominis addicere sigillatim*. Vbi Heinsius corrigit *iuris* pro *ruris*. scilicet *elementaque iuris*.

107. Placet *duos* cum Vat. A., Alex., Put., Thuan., et Rot. Non male *deos* Mar., Prag., Rat., Bong., Widm. a pr. m., Vrb. Ex editis Aldus *duós* praeter Heinsium, et recentiores. Sichardus, Weitz., Gis. *deos*.

108. Mar. male *ditiones* pro *ditionis*: minus male a pr. m. *gubernet*, a rec. m. *retentet*.

110. Gis. 1. edit. ad oram notat *Error Marcionis*.

111. In aliquo Vulg. *ait*. Melius, *ais*.

114. Aldus scribit *anguineo*. plerique *anguino*. Recentiores aliqui Aldo consonant. Prag. *meditans* non bene pro *medicans*. In mss., et editis antiquis est *succo*. In Thuan. tamen *fuco*, quod Heinsius probauit. Teneo, quod nostri, *succo*, siue *suco* vnico *c*., vt semper scribit Prag.

120. Gallandius suspicatur, legendum

Ingenium, recreans homines, mortalia seruans.
Testamenta duo fluxerunt principe vtroque;
Tradidit iste nouum melior, vetus illud acerbus.
Haec tua, Marcion, grauis, et dialectica vox est;
Immo haec attoniti phrenesis manifesta cerebri.
Nouimus, esse patrem scelerum; sed nouimus, ipsum
Haudquaquam tamen esse deum; quin immo gehennae
Mancipium, stygio qui sit damnandus auerno.
Marcionita deus, tristis, ferus, insidiator,
Vertice sublimis; cinctum cui nubibus atris
Anguiferum caput et fumo stipatur, et igni;
Liuentes oculos suffundit felle perusto,

GLOSSAE VETERES.

scilicet deo. *I.* 122. vtroque = *a principe tenebrarum, et a principe lucis*. *I.* 123. acerbus = *peior*. *I.* 124. grauis = *importabilis*. dialectica = *disputantia*. *sophistica*. *I. acuta*. *Vat.A.* 125. immo haec = *certe vox*. attoniti = *concussi, vel contriti*. phrenesis = *insania, vel stridentissima febris*. *et est nomen de sono factum*. *onomatopoeia*. *I.*126. patrem = *diabolum*. *I.* 128. stygio = *profunditate inferni*. *styx, fluuius infernalis*. *I.* 131. anguiferum = *serpentinum*. stipatur = *circumdatur*. *I.*132. felle=

COMMENTARIVS.

est alii; sed edidit *ast alii*, quia subintelligi potest *est*.

122. Id quoque suae haeresi Marcion addebat. Confer Tertullianum lib. IV. aduersus Marcionem, vbi eum errorem euertit, et Antitheses Marcionis refellit, librum scilicet ab eo compositum, vt inter se contraria duo testamenta probaret. Nonnulli delicatiores *instrumentum* malunt dictitare, quam *testamentum*, quod sit illud vocabulum, de sacra scriptura dictum, ab vsu communi magis remotum.

125. Aldus metrum reformare voluit edens *cerebri manifesta phrenesis*. scripti *phrenesis manifesta cerebri*. Cur secunda in *phrenesis* a Prudentio corripiatur, vide Proleg. Teolius notat: PHRENESIS. *Longa media*. Voluit, vt puto, dicere, *breui media*. Aliqui ex origine graeca scribi malunt *phrenitis*, *pleuritis*, *arthritis etc.*

127. Vat. A. *Haud nequaquam* male. In editione parmensi omissum est *tamen*, et vno pede breuior euasit versus *Haudquaquam esse deum: quin immo gehennae*.

128. Ait poeta, Marcionitam deum esse damnandum auerno, vel ex sententia eorum, qui putant, daemones supplicii, et ignis expertes esse, donec extrema iudicii dies aduenerit, vt Chamillardus explicat, vel potius quia daemon dignus supplicio ab omnibus debet iudicari. Nam postea addit *cinctum cui nubibus atris - Anguiferum caput et fumo stipatur, et igni*. Fortasse poeta scripserit *qui sit damnatus*.

129. Saepe Prudentius *i* in *Marcion* produxit; ob licentiam in nominibus propriis modo corripit, modo producit, vt ait Giselinus infra v. 610. in *Beliade*, vel potius quia synaeresi hoc loco vtitur, et prima sede spondaeum locat, non dactylum.

130. Rot. *vertice sublimi*, quod Heinsius magis probat. Non audeo mutare, quod alii omnes habent *vertice sublimis*.

Inuidia impatiens iustorum gaudia ferre,
Hirsutos iuba densa humeros errantibus hydris
Obtegit; et virides allambunt ora cerastae.
Ipse manu laqueos per lubrica fila reflexos
In nodum reuocat, facilique ligamine tortas
Innectit pedicas, neruosque in vincula tendit.
Ars olli captare feras, animalia bruta
Irretire plagis, retinacula denique caecis
Indeprensa locis erranti opponere praedae:
Hic ille est venator atrox, qui caede frequenti
Incautas animas non cessat plectere Nebroth;
Qui mundum curuis anfractibus, et siluosis
Horrentem scopulis, versuto circuit astu.
Fraude alios, tectisque dolis innectere adortus;

GLOSSAE VETERES.

ira. *I.* 133. inuidia = *ob inuidiam*. ferre = *pati*. *I.* 135. obtegit = *scilicet illi*. ora = *faciem*. cerastae = *diaboli*. *cerastae*, *genus cornuti serpentis*. *serpens sagittarius*, *vel semitarius*. *I.* 139. feras = *feroces homines*, *homines*. bruta = *homines scilicet*, *qui nesciunt daemonum laqueos praeuidere*. *insipientes*. *I.* 140. plagis = *maculis*. 141. indeprensa = *occulta*. erranti = *non rectum gressum tenenti*. praedae = *homini*. *I.* 143. Nebroth = *gigas fuit pessimus*, *qui primus aedificauit Babiloniam*. *sed hic pro diabolo ponitur ob nimiam crudelitatem*. *I.* 145. astu = *ingenio*, *dolo*. *I.* 146. tectisque = *occultis*. adortus = *conatus*, *aggrediens*, *incipiens*. *I.*

COMMENTARIVS.

133. Giselinus aliter legit, et distinguit *felle perusto inuidiae*, *impatiens*. Ad marg. *inuidia* cum ceteris. Alii interpungunt *felle perusto inuidia impatiens*. Alii *felle perusto*, *inuidia impatiens*, quod teneo. De inuidia diaboli cap. II. Sapientiae vers. 24. *Inuidia autem diaboli mors introiuit in orbem terrarum*.

136. S. Bernardus fortasse hunc locum imitatur Serm. I. in die S. Andreae. *Habet quippe nequissimus ille laqueos*, *habet et iacula*, *vtpote callidissimus venator hominum*, *solum sitiens sanguinem animarum*. *Alios telis appetit malitiosae cuiuslibet suggestionis*, *et in eis vulnerat multos*, *quorum tenuis est patientia*. *Alios voluptatibus irretire laborat*.

140. Aldo *irretit ore plagis* corrupte.

141. Vat. A. error *indepressa locis*.

143. Plerique vetusti *Nebroth*: alii *Nembroth*; alii *Nemroth*; alii *Nimroth*: alii *Nemrod*, vt in Vulgata. Vide cap. x. Genes.

144. Boher. vetustior, Gis. ad oram *sinuosis* pro *siluosis*, quam lectionem in Addendis praeferri ab Heinsio ait Teolius, ego tantum ab eo referri puto. Fabricius censet, *siluosis* esse quadrisyllabum. Sed stare potest, quod versus quinta sede recipiat spondaeum.

145. Epist. I. Petri cap. v. *Diabolus circuit quaerens*, *quem deuoret*.

146. Ald. *innectit*. In Rot. *adorsus*. In

Porro giganteis alios luctando lacertis
Frangere, funereos late exercere triumphos.
Improba mors, quid non mortalia pectora cogis?
Ipse suam, (pudet heu!) contempto principe vitae
Perniciem veneratur homo: colit ipse cruentum
Carnificem, gladiique aciem iugulandus adorat.
In tantum miseris peccati nectare captis
Dulce mori est; tanta in tenebris de peste voluptas!
Qui mala principio genuit, deus esse putatur,
Quique bona infecit vitiis, et candida nigris.
Par furor illorum, quos tradit fama dicatis

GLOSSAE VETERES.

147. lacertis = *brachiis*. I. 148. funereos = *luctuosos*. late = *vbique*. I. 149. improba mors = *diabole*. *diabolum vocat*. I. 151. perniciem = *interitum*. I. 153. nectare = *dulcedine*. I. 154. tenebris = *scilicet ignorantiae*. I. 156. infecit = *polluit*. I. 157. fu-

COMMENTARIVS.

aliis etiam auctoribus codices prisci variant, in quibus modo *adorsus*, modo *adortus* inuenias.

147. Corripit *o* in *luctando*, quod non esse reprehendendum dixi in Proleg. Aduerbia in *o*, vt *porro*, perperam quidam putant omnia producta esse. Vide Gifanium Ind. Lucr. in *e breue*.

149. Notum, et contritum est illud Maronis lib. III. Aen. v. 56., *Quid non mortalia pectora cogis, Auri sacra fames?*

153. Hanc phrasin *in tantum*, a magistris nescio quibus damnatam, Barthius tuetur lib. III. Aduers. cap. XXIV., non solum quia imitatio graecorum est, apud quos exemplorum myrias, sed etiam quia neque ipsi latini ab ea abhorruerunt; vt Virgilius lib. VI. *In tantum spe ducet auos*, praeter Velleium, Tertullianum, et alios. Iuuencus in fine: *Et in tantum luxit mihi gratia Christi*.

157. Minucius Felix in Octauio; *Cloacinam Titius et inuenit, et coluit, Pauorem Hostilius, atque Pallorem. mox nescio a quo Febris dedicata*. Extat inscriptio, quae spuria videri possit. *Febri. Diuae. Febri. Sanctae. Febri. Magnae. Camilla. Amata. Pro. Filio. Male: Affecto.* Valerius Maximus lib. II. cap. v. *Ceteros quidem deos ad benefaciendum venerabantur. Febrem autem ad minus nocendum templis colebant*. Vide, quae ad Minucium animaduertunt Elmenhorstius, Wowerus, et Ouzelius. Weitzius, et Chamillardus obseruant, vnum Prudentium de sacello Scabiei meminisse. Coniiciebat aliquis, l. I. c. XX. Lactan. mendum subesse, et mentionem Scabiei, seu Pruriginis, eo correcto, fieri. *Quae si vetas consecrari, respondebit tibi eadem illa Graecia, se alios deos colere, vt prosint, alios, ne noceant. Haec enim semper excusatio est eorum, qui mala sua pro diis habent, vt romani Rubiginem, ac Febrem*. Legere volebat *Pruriginem*. Nam febris, et prurigo mala hominum sunt valde affinia. Verum constat aliunde, *Robigum* deum a romanis cultum, ne rubigo occuparet segetes: ex quo *robigalia*, seu *rubigalia*, festum. Immo *Robigo* dea etiam erat.

Consecrasse deas, Febrem, Scabiemque sacellis:
Inuentor vitii non est deus; angelus illud
Degener infami conceptum mente creauit;
Qui prius augustum radiabat sidus, et ingens
Ex nihilo splendor nutrito ardebat honore.
Ex nihilo nam cuncta retro, factumque, quod vsquam est:
At non ex nihilo deus, et sapientia vera,
Spiritus et sanctus; res semper viua, nec vnquam
Coepta, sed aerios etiam molita ministros.
Horum de numero quidam, pulcherrimus ore,
Maiestate ferox, nimiis dum viribus auctus
Inflatur, dum grande tumens sese altius effert,

GLOSSAE VETERES.

ror = *insania*. tradit = *narrat*. *I.* 160. infami = *turpi*. creauit = *fecit, vel inuenit*. *I.* 161. augustum = *splendidum*, *nobile*. *Iso.* 162. nutrito = *dilatato*. ardebat = *fulgebat*. *I.* 163. retro = *a principio*. *Vat. A.* 164. sapientia = *Filius dei*. *I.* 166. molita = *creans*, *formans*. ministros = *angelos*. *I.* 167. quidam pulcherrimus = *ille*, *de quo Propheta dixit*: *Omnis lapis pretiosus operimentum tuum etc.* *I.* 168. auctus = *augmentatus*. *I.* 169. grande = *aduerbium*. tumens = *superbiens*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

159. Elmenhorstius in Arnobium pag. 58. his versibus laudatis notat, Arnobium in disputatione de natura mali non se extricasse, quum non satis distinxerit inter malum culpae, et malum poenae.

161. Diabolus *sidus prius augustum* dicitur, vt *lucifer* ab Isaia c. IV. v. 12. ex communi Patrum interpretatione, partim literali, partim allegorica.

162. Ex nihilo angeli, boni, et mali facti, non minus quam ceterae creaturae. Errauit Simon Magus, vel somniauit potius, angelos a se ex Helena procreatos. Errarunt Angelici, (nomen id haereticorum est) qui asseruerunt, Angelos quaedam numina esse. Vide S. Paulum epist. ad Colos. cap. I. v. 16., et Concil. later. III. cap. Firmiter de summa trinitate. In epist. Leonis M. ad Turibium asturicensem cap. VI. *Sexta annotatio indicat*, *eos* (priscillianistas) *dicere*, *quod diabolus nunquam fuerit bonus*, *nec natura eius opificium dei sit*, *sed eum ex chao*, *et tenebris emersisse*, *quia scilicet nullum sui habeat auctorem*. Rot. habet *bonorum* pro *honore*; ex quo coniicit Heinsius, legendum *nutritum ardebat honorem*. Quas criticorum coniecturas, ex mendis codicum desumptas, plerumque ingeniosas esse non diffiteor, sed nullo in pretio habendas iudico, quum lectio peruulgata recte procedit, quae mutari non debet, quamuis suspiciones contrariae plausibiles videantur.

165. Simili phrasi vtitur concilium lateran. III. sub Innoc. IV. *Vna summa res est*, *incomprehensibilis quidem*, *et ineffabilis*, *quae veraciter est Pater*, *et Filius*, *et Spiritus sanctus*.

166. Angelos dicit *aerios*, scilicet *spirituales*: nam Prudentio *aerius*, *liquidus* idem est, ac *spiritualis*.

169. Nihil frequentius apud SS. Patres, et theologos, quam asserere, angelos su-

Ostentatque

Ostentatque suos licito iactantius ignes:
Persuasit, propriis genitum se viribus, ex se
Materiam sumpsisse sibi, qua primitus esse
Inciperet, nascique suum sine principe coeptum.
Hinc schola subtacitam meditatur gignere sectam,
Quae docet, e tenebris subitum micuisse tyrannum:
Qui, velut aeterna latitans sub nocte, retrorsum
Vixerit, et tecto semper regnauerit aeuo.
Aemulus, vt memorant, opera ad diuina repente
Corrumpenda, caput caligine protulit atra.
Hoc ratio sed nostra negat: cui non licet vnam
Infirmare fidem, sacro quae tradita libro est.

GLOSSAE VETERES.

170. licito = *plus solito*. ignes = *honores*. *I. animos*. *Vat. A.* 171. persuasit = *dixit*. *aestimauit*. 173. coeptum = *initium*. *I.* 174. hinc = *de hac ratione*. schola = *marcionitarum*. *grex illius*. subtacitam = *occultam*. sectam = *pestem scilicet marcionitarum*. *I.* 176. retrorsum = *ab initio*. *I. Vat. A.* 178. aemulus = *inuidus*. *I.* 181. infirmare = *corrumpere*. *aegram facere*. libro = *in euangelio*. *I.*

COMMENTARIVS.

perbiae peccatum commisisse. Non aeque inter eos constat, quali superbiae genere, aut qua cogitatione tumuerint. Prudentius eorum opinioni videtur adhaerere, qui aiunt, diabolum eo sceleris deuenisse, vt deum imitari voluerit, ac se pro deo ostentauerit. Petauius lib. III. de angelis cap. II. tom. III. ait, Prudentium poetica quadam exaggeratione superbum daemonis factum sic explicuisse, tamquam nullum sui procreatorem agnouerit. sic luxuriae, ac ganeae dediti pro deo ventrem habere dicuntur. Eam exaggerationem in aliis pariter intelligere possumus; nam, vt idem Petauius monet num. XXI., diaboli peccatum plerique dicunt fuisse, quod deo aequalis, et similis esse voluerit, et num. seq. addit, id non esse explicatu facile. Cyrillus lib. V. in Ioan. *Falsa opinione persuasit* (diabolus) *sibi, posse creaturam ad naturam sui creatoris ascendere*. Alcimus Auitus lib. II. *tamquam conditor esset - Ipse sui*. Nazianzenus Carm. VI. *Dum deus esse cupit, tetra caligine totus - Obrutus est*. Propius ad Prudentium verba Ezechielis cap. XVIII. v. 2. *Eo quod eleuatum est cor tuum, et dixisti: Deus ego sum*. quae de principe Tyri dicta, nonnulli ad principem tenebrarum conuertunt. Theologi plures cum S. Thoma I. p. quaest. LXIII. art. II. opponent, daemonem naturali cognitione sciuisse, se a deo creatum. Prudentius quidem id non negauerit, sed ita se gessisse angelum dicet, quasi persuasum habuerit, propriis genitum se viribus. Etenim naturali quoque cognitione sciebat, se non posse contra deum habere potestatem, et nihilominus hoc voluit. Potest etiam intelligi, daemonem haereticis marcionitis persuasisse, se alterum deum esse. Hoc enim illi credebant, vtique a daemone edocti. Et videtur id innuere Prudentius v. 174.

174. Cham. male *sectam*? interrogans.

175. Aliqui non bene *qua docet*.

180. Mar. a pr. m. *non libet*. Prag. *vna* male pro *vnam*.

181. Prag. *tradita libro* sine *est*.

Nil, ait, absque deo factum, sed cuncta per ipsum,
Cuncta: nec est alius quisquam, nisi factus ab ipso.
Sed factus de stirpe bonus, bonitatis in vsum
Proditus, et primo generis de fonte serenus,
Deterior mox sponte sua, dum decolor illum
Inficit inuidia, stimulisque instigat amaris:
Arsit enim scintilla odii de fomite zeli,
Et dolor ingenium subitus conflauit iniquum.
Viderat argillam, simulacrum et structile flatu
Concaluisse dei; dominum quoque conditioni

GLOSSAE VETERES.

183. cuncta = *scilicet dico. I.* 184 factus= *lucifer. I.* 185. proditus = *manifestatus. I.* 187. inficit = *violauit. I* 190. argillam = *limum.* simulacrum = *formam hominis*, *quae de limo formata fuit. I.* 191. dominum = *Adam vocat dominum, quem deus constituit dominum creaturae suae.* conditioni = *omni creaturae. I.*

COMMENTARIVS.

182. Giselinus confuse dictum existimat, nil factum absque deo, sed cuncta per ipsum. Nam cap. I. Ioan. id proprie deo filio tribuitur. Verum poeta sapienter deum memorat, quin filium exprimat. Non enim nunc agitur de probanda Filii a Patre distinctione: sed illud contra marcionitas est demonstrandum, nihil absque deo, sed cuncta per deum facta esse, adeoque ipsos angelos per deum factos esse. Siquidem patet, deum esse Verbum, et a deo facta esse, quae per Verbum facta sunt.

183. Gis. ad oram, Prag., Rat. a prisco correctore *facta*. Alii *cuncta*.

184. Manichaei, et priscillianistae docuerunt, daemones natura esse malos, contra quos extat canon VII. concilii bracar. I. an. 561. *Siquis dicit, diabolum non fuisse prius bonum angelum a deo factum, nec dei opificium fuisse naturam eius, sed dicit, eum ex chao, et tenebris emersisse, nec aliquem sui habere auctorem, sed ipsum esse principium, atque substantiam mali, sicut Manichaeus, et Priscillianus dixerunt, anathema sit*

189. Ald. *vt dolor*. alii *et dolor*.

191. Gifanius ind. Lucret. in verbo *fac* ex vet. lib. legit *conualuisse*. nostri omnes *concaluisse* cum Weitzianis, et Heinsianis: nisi quod Prag. habet *decaluisse*, quod videtur placuisse Marietto, vt *deculcare* apud Plinium pro *calcare*, *decontari* apud Apuleium pro *cunctari*, *delitare* pro *litare*. Aldus, et Giselinus *dominum quoque conditione* cum Oxon: ex quo suspicatur Heinsius *dominum quoque conditione imposita*. Vat. A. *quem* pro *quoque*. Vrb. *dominumque conditioni*. Prag. *dominum quoque conditionis*. Optimi *dominum quoque conditioni impositum*; quod explicat Heinsius, et Chamillardus, *impositum fabricae mundi*. Nam Gennadius ait, Prudentium scripsisse de fabrica mundi *vsque ad conditionem primi hominis*. Profecto apud Ezechielem cap. XXVIII. conditio pro creatione ponitur vers. 15. *Perfectus in viis tuis a die conditionis tuae, donec inuenta est iniquitas in te*. Gallandius tuetur etiam *conditioni* pro rebus creatis ex veteri interprete S. Irenaei, et Tertulliano. Giselinus suam lectionem *conditione impositum* ita interpretatur, hominem dominum conditione fuisse constitutum,

Impositum, natura soli, pelagique, polique
Vt famulans homini locupletem fundere partum
Nosset, et effusum terreno addicere regi.
Inflauit fermento animi stomachante tumorem
Bestia, deque acidis vim traxit acerba medullis;
Bestia, corde carens, cui tunc sapientia longi
Corporis enodem seruabat recta iuuentam,
Complicat ecce nouos sinuoso pectore nexus,
Inuoluens nitidam spiris torquentibus aluum.
Simplex lingua prius, varia micat arte loquendi,
Et discissa dolis resonat sermone trisulco.
Hinc natale caput vitiorum: principe ab illo

GLOSSAE VETERES.

192. soli = *terrae*. *I.* homini. *Vat. A.* 194. addicere = *subiugare, vel commendare*. regi = *Adam*. *I.* 195. stomachante = *irascente. furente*. fermento = *malitia*. *I.* 196. bestia = *diabolus*. acidis = *acerbis*. *I.* 197. bestia = *serpens*. longi = *sani sensus*. *I.* 198. enodem = *sine nodo*. recta = *erecta*. *I.* 200. spiris = *volutionibus*. *I.* 202. trisul-

COMMENTARIVS.

hac scilicet, vt arbore scientiae boni, et mali abstineret. Post hunc versum Mar., Prag., Rat., Vrb., et alii interserunt hunc *Qui cunctum proprio regeret moderamine mundum*, quem rectius Aldus reiecit post versum *Nosset, et effusum terreno addicere regi*; alii prorsus omittunt. Quod autem daemon odio, et inuidia exarserit, docent Irenaeus, Lactantius, Gregorius Nyssenus, Methodius, Cyprianus, Augustinus, Anastasius Sinaita, Tertullianus. sed alii aliter hoc peccatum inuidiae explicant. Aliqui vtrumque peccatum in daemone agnoscunt, superbiam, et inuidiam, quos poeta noster sequitur.

193. Elmenhorstius in Arnobium pag. 20. ad verba Arnobii *vtero fusus* exemplis Ciceronis, Iuuenalis, Lactantii, et aliorum hanc phrasin comprobat.

194. Post hunc versum, vt paulo ante dixi, Aldus collocat alium *Qui cunctum etc.* Teolius quoque eidem versui hunc locum dedit; affirmatque, in omnibus Vatt. esse, hoc discrimine, quod alii post v. 191. collocant, alii hic reponunt.

195. Prag. mendose *tumore*. Fermentum dicitur a *ferueo*. Hinc recte, *tumor inflatus fermento*. Horatius lib. I. oda XIII., *Feruens difficili bile tumet iecur*. Quum autem mira sit stomachi cum corde consensio, latini *stomachum*, et *stomachari* accipiunt pro ira, et irasci. Scite igitur Prudentius dixit *fermento animi stomachante*.

197. Weitz., Gis. 2. edit., Mar., Prag. *corde carens*, scilicet ipsa bestia. Heinsiani scripti, Ald., Vat. A., et alii *sorde carens*, nempe sapientia.

199. Expositio v. 14. cap. III. Genes. *super pectus tuum gradieris* satis probabilis. Alii aiunt, naturale fuisse serpenti serpere, quod nunc in poenam etiam peccati habet.

200. Ald. *inuoluit nitidam*.

201. Wid. supra *loquenti* minus bene.

202. Teolius mendose *resonant*.

203. Ante dixit deum *caput virtutum*: nunc daemonem *caput vitiorum*.

Fluxit origo mali; qui se corrumpere primum,
Mox hominem didicit, nullo informante magistro.
Vltimus exitium subuerso praeside mundus
Sortitur, mundique omnis labefacta supellex.
Non aliter, quam quum incautum spoliare viantem
Forte latro aggressus, praedae prius immemor, ipsum
Ense ferit dominum, pugnae nodumque, moramque,
Quo pereunte trahat captiuos victor amictus,
Iam non obstanti locuples de corpore praedo.
Sic homini subiecta domus, ditissimus orbis
Scilicet in facilem, domino peccante, ruinam
Lapsus, herile malum iam tunc vitiabilis hausit.
Tunc lolium, lappasque leues per adultera culta
Ferre malignus ager glebis male pinguibus ausus:
Triticeam vacuis segetem violauit auenis.
Tunc etiam innocuo vitulorum sanguine pasci,
Iamque iugo edomitos rictu laniare iuuencos,
Occiso pastore, truces didicere leones.

GLOSSAE VETERES.

co = *vario, triplici*. I. 204. qui se corrumpere = *quando in superbiam se erexit*. I. 205. informante = *docente*. I. 206. exitium = *mortem*. praeside = *homine*. *Adam*. I. 207. sortitur = *adeptus est*, *consequitur*. supellex = *omnis substantia*, *pereunte principe*, *in deteriora versa est*. I. 215. herile malum = *peccatum Adae*. hausit = *sumpsit*. I. 216. adultera = *vitiata*. I. 218. auenis = *loliis*. I. 221. truces = *feroces*.

COMMENTARIVS.

205. Vat. A. a pr. m. *hominam*.

210. Vat. A., Prag. *donum* perperam pro *nodum*. *Nodus* pro qualibet mora, et impedimento ponitur. Florus lib. IV. Antonium vocat publicae securitatis scopulum, *nodum*, *et moram*. Vide quae animaduertit Salmasius Plin. exercit. tom. II. p. 1089. *de Veneris nodo*.

213. Aldi error est *sublecta* pro *subiecta*. Idem Ald., Weitz., Gis., Vat. A., Mar., et alii *hominis*, quod videtur fuisse in Rat.; Heinsius cum suis potioribus *homini*, quod tenent Prag., et alii, magisque sensui congruit.

216. Docent SS. Patres, terram post Adae peccatum maledictam fuisse, vt spinas, et tribulos ferret, nisi diligenti cura excoleretur. Nonnulli interpretes putant, terram nunc maiori copia, et pluribus in locis tribulos ferre, qui alioquin non ita frequentes fuissent, sed alicubi tamen prouenirent.

220. Prag. male *iugi* pro *iugo*.

221. Glossa Isonis non placet.

Necnon et querulis balatibus irritatus
Plenas nocte lupus studuit perrumpere caulas.
Omne animal diri callens solertia furti
Imbuit, et tortos acuit fallacia sensus.
Quamuis maceries florentes ambiat hortos,
Sepibus et densis vallentur vitea rura,
Aut populator edet gemmantia germina bruchus,
Aut auibus discerpta feris lacerabitur vua.
Quid loquar herbarum fibras, medicante veneno
Tinctas, lethiferi fudisse pericula succi?
Noxius in teneris sapor aestuat ecce frutetis,
Quum prius innocuas tulerit natura cicutas,
Roscidus et viridem qui vestit flos rhododaphnen
Pabula lasciuis dederit sincera capellis.
Ipsa quoque oppositum destructo foedere certo

GLOSSAE VETERES.

leones = *daemones*. *I.* 222. querulis = *lamentabilibus*. irritatus = *prouocatus*. *I.* 223. caulas = *ouile*. *I.* 224. callens = *versuta*. *vigens*. solertia = *diaboli*. furti = *aduersitatis, vt contraria fuisset homini*. *I.* 225. imbuit = *instruxit*. *violauit*. *impleuit*. tortos = *prauos*. *I.* 230. fibras = *radices*. medicante = *medicor τῶν μέσων est*; *quia dicimus, medicari sagittas, quando toxicantur*; *et quum aliquem ab infirmitate erigimus ad sanitatem, medicari dicimus*. *I.* 231. tinctas = *maculatas*, *I.* 232. frutetis = *vilibus virgultis*. *I.* 233. prius = *primitus*. *I.* 234. rhododaphnem = *herba venenosissima, foliis similis lauro. nam daphnis graece laurus dicitur. arcilaurum, genus herbae, id est, arcilauros, id est, foliis similis lauro; nam daphnis graece laurus dicitur*. *I.* 235. sincera = *salubria*. *I.*

COMMENTARIVS.

226. Mar. scribit *macheries*. Vsitatius est *maceria*, et versus stilo prudentiano aeque constabat producta vltima ob duas consonantes dictionis sequentis: et fortasse ita scripserit Prudentius. Pariter *auaritia* in *auarities* nonnulli mutarunt in Psychomachia.

227. Prag. *vinea rura*: non placet.

228. Ald. contra metrum *aut populata rodet*. Sich. *aut populator edit*. ceteri *edet*, quod cohaeret cum *lacerabitur*. Bruchus locustae genus esse dicitur. Alcimus Auitus lib. v. *Surgit consumere fructum Bruchus, et excusso confidens crure locusta.*

231. Vat. A. minus bene *fuci* pro *succi*. Prag. *monstri* pro *succi*.

232. Vat. A., et Mar. a pr. m. *in tenebris*, Prag. a pr. m. *interius*. Lege *in teneris*.

234. Prag. non bene *vescit* pro *vestit*. De rhododaphne vide Plinium, et Dioscoridem.

236. Gis., et apud Weitzium Aldus *impositum*. Aldus mihi *oppositum*. Sichardus, Fabr., Bong. *appositum*. Prag. pro *destructo* habet *destructum* male. Aliqui scribunt *distructo*.

Transcendunt elementa modum, rapiuntque, ruuntque
Omnia; legirupis quassantia viribus orbem.
Frangunt vmbriferos aquilonum proelia lucos,
Et cadit immodicis silua exstirpata procellis.
Parte alia violentus aquis torrentibus amnis
Transilit obiectas, praescripta repagula, ripas,
Et vagus euersis late dominatur in agris.
Nec tamen his tantam rabiem nascentibus ipse
Conditor instituit: sed laxa licentia rerum
Turbauit placidas rupto moderamine leges,
Nec mirum, si membra orbis concussa rotantur,
Si vitiis agitata suis mundana laborat
Machina, si terras lues incentiua fatigat.
Exemplum dat vita hominum, quo cetera peccent:
Vita hominum, cui, quidquid agit, vesania, et error
Suppeditant, vt bella fremant, vt fluxa voluptas
Diffluat, impuro feruescat vt igne libido,

GLOSSAE VETERES.

237. elementa = *ignis*, *aer*, *aqua*, *terra*. *I.* 238. legirupis = *legem rumpentibus*. *I.* 239. aquilonum = *ventorum*. *I.* 240. immodicis = *magnis*. *ingentibus*. procellis = *turbinibus*. *I.* 241 torrentibus = *fortiter euntibus*. *I.* 242. praescripta = *ordinata*, *vel constituta*. *quae fuerunt illi*. repagula = *obstacula*, *litora*, *serraturae*. *I.* 245. laxa = *concessa*. *laxata*. *I.* 247. rotantur = *voluuntur*. *I.* 249. lues = *pestis*. incentiua = *incentrix*. *I.* 250. exemplum = *quia Adam peccando aliis dat exemplum*. *I.* 251. vita = *scilicet dico*. *I.* 252. suppeditant = *sumministrant*. *famulantur*. *I.* 253. igne =

COMMENTARIVS.

240. Apoth. v. 539. etiam legitur *extirpata*, et lib. II. aduersus Sym. v. 1039. *extirpamus*. Salmasius pag. 284. in Trebellium ait, in vetustissimo libro Prudentii a se repertum *stirpare* pro *extirpare*, vt in optimis Ciceronis exemplaribus Victorius inuenit *scanduit* pro *excanduit*. Sed in Apoth., et II. in Sym. legi debet *extirpare*.

241. Descriptio amnis torrentis apud poetas Lucretium, Virgilium, Claudianum, Ouidium passim occurrit.

242. Mar., Prag., Rat., Fabr., Gis., Widm., Bong. *obiectae praescripta repagula ripae*. Alex., Vrb., Vat. A., Weitz., Ald., Egm., Palat. *obiectas, praescripta repagula, ripas* per epexegesin. quae lectio licet elegans sit, non propterea cum Heinsio dicam, priorem illam inscita librariorum oscitatione inuectam.

245. Widm. supra *lata licentia*.

249. Rat. *luces*, sed *c* inductum, siue deletum est. Alex. *lues*, supra *luis*.

250. Aldus, Tornaes. apud Gallandium male *datura* pro *dat vita*. Vide Elmenhorstium in Arnobium pag. 57.

251. Ald., Egm. *vesania*, *terror*.

Sorbeat vt cumulos nummorum faucibus amplis
Gurges auaritiae, finis quam nullus habendi
Temperat, aggestis addentem vota talentis.
Auri namque fames parto fit maior ab auro;
Inde seges scelerum, radix et sola malorum,
Dum scatebras fluuiorum omnes, et operta metalla
Eliquat ornatus, soluendi leno pudoris:
Dum venas squalentis humi scrutatur inepta
Ambitio, scalpens naturae occulta latentis,
Siquibus in foueis radiantes forte lapillos
Rimata inueniat. nec enim contenta decore
Ingenito, externam mentitur femina formam.

GLOSSAE VETERES.

amore. I. 256. aggestis = *accumulatis. I.* 257. fames = *cupiditas*. parto = *syncope. ab inquisito, vel praeparato. inde est exemplum: Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit. I.* 259. scatebras = *ebullitiones. I.* 260. eliquat = *effluere facit. purgat*. ornatus = *de ornatu soluitur pudor*. soluendi = *ad soluendum pudorem. I.* 261. inepta = *inutilis. I.* 262. ambitio = *cupiditas*. scalpens = *inuestigans, scrutans*. latentis = *naturaliter aurum latere voluit, sed cupiditas fodit pretiosa pericula. I.* 264. rimata = *ipsa ambitio quaerens. inuestigans. I.*

COMMENTARIVS.

257. Peruulgata sententia, *amorem nummi crescere, quantum ipsa pecunia crescit*, vt ait Iuuenalis a glossa indicatus.

258. I. ad Timoth. cap. VI. v. 10. *Radix omnium malorum auaritia.*

259. Vat. A., Pal. *quum scatebras*. Mar. a prisca m. *metalli*.

260. *Non potuit*, inquit Giselinus, *melius epitbeton dari. Videmur enim ornatu tamquam lenone vsi insitam nobis verecundiam, et pudicitiam prostituere. Deus faceret aliquando, impiis Turcis boc nomine minus essemus contemptui.* Quae au ad mores nostros, et ad nostra tempora possint accommodari, viderint alii. Weitzius contra mulierum ornatum alia affert ex Euripide, et ex lege Zaleuci apud Diodorum Siculum lib. XII. Biblioth. Eodem pertinet illud Tertulliani de corona militis cap. XII. *Quid enim est in capite feminae corona, quam formae lena, quam summa lasciuiae nota, extrema negatio verecundiae, conflatio illecebrae?*

261. Videtur poeta noster ad manus habuisse Manilii illud lib. V. v. 116. *Hinc lenocinium formae, cultusque repertus - Corporis, atque auro quaesita est gratia frontis, - Perque caput ducti lapides, per colla, manusque, - Et pedibus niueis fulserunt aurea vincla. - Ac ne materies tali sub munere desit, - Quaerere sub terris aurum ... imperat etc.* Vide etiam Cornelium Seuerum in Aetna. In Egm. est *quum* pro *dum*.

262. Prag. *sculpens* non bene pro *scalpens*.

265. Egm. *ingenita*. Legendum *ingenito*. Haec Prudentii verba Tiraquellus laudat in leg. 3. connubial., vbi plura in eandem sententiam producit. Confer Tertullianum De virginibus velandis, De cultu femina-

Ac velut artificis Domini manus imperfectum
Os dederit, quod adhuc res exigat, aut hyacinthis
Pingere sutilibus redimitae frontis in arce,
Colla vel ignitis sincera incingere sertis,
Auribus aut grauidis virides suspendere baccas.
Nectitur et nitidis concharum calculus albens
Crinibus, aureolisque riget coma texta catenis.
Taedet sacrilegas matrum percurrere curas,
Muneribus dotata dei quae plasmata fuco

GLOSSAE VETERES.

267. os = *faciem, formam*. hyacinthis = *margaritis*. *I.* 268. sutilibus = *quia ex gemma consuantur filo argenteo, aut aureo*. *I.* 269. ignitis = *radiantibus*. sertis = *monilibus, coronis*. *I.* 270. baccas = *gemmas rotundas, qui vniones vocantur, eoquod in capite ostrearum aperto cerebro semel reperiantur in anno, et vnus tantum, quos et perulos* (*leg.* paederos) *vocant*. *I.* 271. calculus = *margarita*. *calculos vocamus lapillos, quibus antea numerabant antiqui ante repertum numerum. sed hic pro quacumque pretiosa gemma ponitur*. *Iso*. 272. texta catenis = *ordinata vittis*. *Iso*. 274. dotata = *ornata*. plasmata = *facies*. fuco = *colore*. *vnguentum, vnde se mu-*

COMMENTARIVS.

rum: Ambrosium lib. VI. Exaemeron, cap. VIII., et lib. I. De virginibus: Hieronymum ad Furiam de viduitate seruanda, Isidorum Pelusiotam lib. II. epist. LIII., Arnobium lib. II. contra gentes; Senecam de beneficiis lib. VII. cap. IX.

268. Alex., Vrb., Mar., Vat. A., Prag., Rat., et optimi Heinsiani *sutilibus*: vt hymno XVIII. martyrum caesaraugust. *sutile vinclum*: nam quidquid suitur, sutile est. Ald., Fab., Gis. minus bene *sculptilibus*. Weitzius in contextu *sutilibus*, adeoque mendum est *subtilibus* in lectionibus variantibus. Sichardus etiam ediderat *sutilibus*. Pignorius De seruis pag. 200. exhibet instrumenta delineata cultus muliebris, quae olim extabant Romae apud Laelium Paschalinum, scilicet aureas acus crinales, nonnullas puras, nonnullas gemmatas, viriolam e minutis smaragdis, et brachio, et collo aptam, inaurem aeream gemmis vitreis ornatam, stalagmium e rudi amethysto, inaures, alteram ex auro totam, alteram distinctam margaritis, binos elenchos, seu margaritas oblongas. Rem illustrat his Prudentii versibus.

269. Prag. *cellis* pro *sertis* corrupte.

270. Chamillardus recte Isonem refellit, quod virides baccas vniones interpretatus fuerit: quum potius sint smaragdi. Consule Plinium, et Isidorum lib. XVI. cum notis Grialii.

272. Rot. *rubet coma*. Heinsius lib. I. Aduers cap. XVII. ait, fortasse praestare *nexa* pro *texta*, et plura similia exempla congerit: neque pauciora congeri possent pro *texta*.

273. In Egm., et Pal. non video, quid lateat sub hac voce *edita* pro *taedet*. Praeter Pignorium Guascus in opere *Delle Ornatrici* ann. 1775. multa erudite congerit, et de cosmetis, siue ornatricibus docte disserit, ac plures inscriptiones sepulcrales earum excribit: vt communia olim erant haec elogia seruis, et ancillis, siue a propinquis, siue a dominis posita.

Inficiunt,

Inficiunt, vt pigmentis cutis illita perdat,
Quod fuerat, falso non agnoscenda colore.
Haec sexus male fortis agit: cui pectore in arcto
Mens fragilis facili vitiorum fluctuat aestu.
Quid, quod et ipse caput muliebris corporis, et rex,
Qui regit inualidam propria de carne resectam
Particulam, qui vas tenerum ditione gubernat,
Soluitur in luxum? cernas, mollescere cultu
Heroas vetulos, opifex quibus aspera membra
Finxerat, et rigidos durauerat ossibus artus.
Sed pudet esse viros: quaerunt vanissima quaeque,
Queis niteant: genuina leues vt robora soluant,

GLOSSAE VETERES.

lieres pallidas faciunt. *I.* 275. inficiunt = *colorant*. *I.* 277. male fortis = *infirmus*. *I.* 280. inualidam = *particulam*, *dicit feminam, quae fuit corporis Adae, de costa formata*. *I.* 282. cultu = *habitu*. *I.* 283. heroas = *viros fortes*. aspera = *fortia*. *I* 286. niteant = *splendeant*. genuina lues = *pestis naturalis*, *ingenita*; *luxuria*. *interiectiue*

COMMENTARIVS.

275. Vat. A., Alex., Vrb., Mar. a sec. m., Heinsiani *pigmentis* cum Widm. supra, et Palat. Melius id est, quam *figmentis* in Prag., Ald., Gis. in contextu, et Weitzio. *Pigmenta* pro *vnguentis* non semel noster, et Dracontius in Hexaemero.

276. Gis. ad oram *quod fuit ex falso*.

277. Widm. supra *imo* pro *arcto*. Muliebrem sexum infirmiorem esse, omnes vno ore consentiunt. Caue tamen ab iis, qui feminas in diuersa quadam ab hominibus specie collocant. Vide Alcimum in lib. ad sororem: *Quod ne femineum post haec quis spernere sexum - Audeat, hic paucis visum est ostendere verbis etc.*

278. Imitatio Maronis, cuius haec sunt: *irarum fluctuat aestu*, *curarum fluctuat aestu*, *vario nequidquam fluctuat aestu*.

280. Vat. A. a pr. m. *carne recisam*.

281. Petrus apostolus epist. I. cap. III. v. 7. *Viri similiter cohabitantes secundum scientiam, quasi infirmiori vasculo muliebri impartientes honorem*. Praeter Tiraquellum loc. cit. vide P. Fabrum I. Semestr. cap. XVI. Nihil his versibus Prudentii neruosius ad feminarum immodicum, muliebremque hominum luxum redarguendum. Adde, si placet, illaboratam Chrysostomi eloquentiam in Matth. homil. L., siue XLIX. *Quantum vobis dedecus esse putatis, quum serica licia, quae nec vestibus quidem vir probus vnquam subtexeret, diligenter inseritis! quantis hoc dignum cachinnis arbitramur? .... Digitis enim pedum subleuatis deambulant in plateis, nimio plerumque inde maerore confecti, ne coeno in hyeme, aut puluere in aestate calcei sui maculentur. Quid facis, homo? ... Quod si tu ab huiusmodi labe munda cupis calceamenta seruare, ceruicibus tuis, aut capiti connecte*.

286. Gisel. cum Pulmanni mss., et Dauentr., Rat. a pr. m., Prag., Mar. a sec. m., Weitz., Egm., Bong., Widm. a pr. m. *leues*. Idem Alexand. cum glossa *flabiles*. Oxon. ex Heinsianis, Vrbin.; et

Vellere non ouium, sed eoo ex orbe petitis
Ramorum spoliis fluitantes sumere amictus
Gaudent, et durum scutulis perfundere corpus.
Additur ars, vt fila herbis saturata recoctis
Illudant varias distincto stamine formas.
Vt quaeque est lanugo fere mollissima tactu,
Pectitur. Hunc videas lasciuas praepete cursu
Venantem tunicas; auium quoque versicolorum
Indumenta nouis texentem plumea telis:
Illum pigmentis redolentibus, et peregrino

GLOSSAE VETERES.

dicendum. I. 287. eoo = *orientali*. petitis = *acquisitis*. I. 288. ramorum spoliis = *arboreis vestibus*. *in oriente enim arbores sunt, vbi saepissime reperitur sericum*. fluitantes = *superbientes*. I. 289. durum = *fortem*. *firmum*. scutulis = *variatis*, *scutulatis vestibus pro omni veste, opere vario interserta, ponitur*. perfundere = *induere*. I. 291. illudant = *colorent*. I. 292. fere = *prope*. I. 293. pectitur = *ornatur*. I. 294. venantem = *ementem*. versicolorum = *diuersis coloribus*. I. 295. plumea = *mollia*. *I. pluma dicitur acus, vnde in Bibliotheca legitur Opere plumario*. *Vat. A.* 296.

COMMENTARIVS.

Iso *lues*, quod Aldus, aliique sunt secuti.

287. Plinius de Serum regione, et vestium opificio lib. VI. cap. XVI. *Tam multiplici opere, tam longinquo orbe petitur, vt matrona in publico transluceat*. Apud Seres e frondium lanugine vestes fiebant sericae dictae. De vestibus bombycinis idem Plinius lib. XI. cap. XXIII.

289. Heinsius cum Festo scribit *scutilis*. Nostri *scutulis* cum Ald., Sich., Gis. 2. edit., et aliis. Vestes *scutulatae*, quae orbiculis distinguuntur.

291. Sich. male *famine telas*.

292. Ald., scripti Heinsiani, et quos vidit Mariettus *ferae*: et suspicatur Heinsius, legendum *Vt cuique est lanugo ferae*. Alex., Vrb., Weitz., Gis. *fere*, quod placet.

293. Lasciuae tunicae sunt aut sericae, aut obscoenis figuris variatae, vt suspicatur Chamillardus. Nam libidines veterum, in poculis ipsis, et panibus expressae, intolerabiles erant. Vide Pignorium De seruis p. 67. et seqq.

294. Widm. mendose *ventantem*. Heinsius notat, suos scriptos habere *auium quoque versicolorum*: et ita certe habent nostri. In Giselino quidem 1., et 2. edit. est *versiculorum*, sed mendum puto, non lectionis varietatem.

295. In glossa Vat. A. *Bibliothecam* intellige esse biblia sacra, quae eo nomine a veteribus saepe appellabantur. Locus extat I. Exodi v. I. *Decem cortinas de bysso retorta, et hyacintho, ac purpura, coccoque bis tincto variatas opere plumario facies*. De vestibus, quae ex plumis variis contexebantur, vide Senecam ep. 91. *Plumarius* vocabatur antiquitus, qui huiusmodi vestes conficiebat, aut etiam qui in vestibus acu clauos, et scutulas, et ea, quae plumas auium referunt, pingebat. Vide Turneb. Aduers. lib. XI. cap. XXV. num. 349. ad verba Vopisci in Carino: *plumandi difficultate pernobiles*. Putat, Prudentium indicare vestes, in quibus *sine assumento acu pingendo plumae auium referuntur*.

296. Weitz. *et peregrino*, Aldus *ex*. Gi-

Puluere femineas spargentem turpiter auras.
Omnia luxus habet nostrae vegetamina vitae,
Sensibus in quinque statuens quae condidit auctor.
Auribus, atque oculis, tum naribus, atque palato
Quaeritur infectus vitiosis artibus vsus.
Ipse etiam, toto pollet qui corpore, tactus,
Palpamen tenerum blandis e fotibus ambit.
Prô dolor, ingenuas naturae occumbere leges,
Captiuasque trahi regnante libidine dotes!
Peruersum ius omne viget, dum quidquid habendum
Omnipotens dederat, studia in contraria vertunt.
Iccircone, rogo, speculatrix pupula molli
Subdita palpebrae est, vt turpia semiuirorum
Membra theatrali spectet vertigine ferri,
Incestans miseros foedo oblectamine visus?

GLOSSAE VETERES.

peregrino = *exotico* . *I.* 298. luxus = *luxuria* . *vanitas* . vegetamina = *virtutes* , *fortitudinem* , *vel virilitatem* , *commotiones* . *I.* 300. auribus, atque oculis = *auditu* , *visu* , *olfactu* , *gustu* . *I.* 301. quaeritur = *ab illis sensibus, vel nobis*. infectus = *corruptus* . *I.* 303. palpamen = *amictum* . fotibus = *nutrimentis* . ambit = *cupit* . *desiderat* . *I.* 304. ingenuas = *nobiles* , *naturales* . *I.* 305. dotes = *donationes dei* . *I.* 306. peruersum = *peruerse* . viget = *praeualet* . *I.* 307. vertunt = *homines* . *I.* 308. rogo = *interrogo* . pupula = *pupilla* , *et pupula idem sunt* . *I.* 309. semiuirorum = *effeminatorum eunuchorum* . *I.* 310. vertigine = *circuitione* . *rotatione*. *I.* 311. ince-

COMMENTARIVS.

selinus 1., et 2. edit. habet *et* cum plerisque vetustissimis Mar., Rat., Prag. Vat. A., et aliis.

297. Apud Weitzium M. Berg. legit *aures* pro *auras* .

299. Pulcherrima descriptio quinque sensuum, et corruptelae, qua ab hominibus peruertuntur.

300. Prag. male *tam* pro *tum* .

301. Oxon., Prag., et Mar. a sec. m. *artubus* . Legendum *artibus* .

302. Alcimus Auitus lib. 1. v. 85. *Tactus ad haec solus toto qui corpore iudex - Sentiat etc.* Cicero II. de natura deorum; *Tactus autem toto corpore aequabiliter fusus est etc.* Alia ibi de sensibus Cicero.

303. Mar. *et* , supra *e* . Prag., Vidm. *et*. Aldus, et apud Weitzium Giselinus *ex* , sed alium voluit dicere, nam Giselinus 2. edit. habet *e* ; vel intelligit Weitzius editionem 1. Giselini.

307. Imitatio Maronis lib. II. *studia in contraria* .

308. Notandum est, Chamillardum ad ver. 874. errorem suum agnouisse, quo *pupulam* , quae est oculi pupilla, interpretatus est hic *puellam* .

310. Theatri veteris obscoenitas hoc loco indicatur, de qua satis constat: quamquam non dubito, quin in recenti theatro

Aut ideo spirant, mediaque ex arce cerebri
Demittunt geminas sociata foramina nares,
Vt bibat illecebras male conciliata voluptas,
Quas pigmentato meretrix iacit improba crine?
Num propter lyricae modulamina vana puellae,
Neruorumque sonos, et conuiuale calentis
Carmen nequitiae, patulas deus addidit aures,
Perque cauernosos iussit penetrare meatus
Vocis iter? numquid madido sapor inditus ori
Viuit ob hanc causam, medicata vt fercula pigram
Ingluuiem, vetitamque gulam ganeonis inescent?
Per varios gustus instructa vt prandia ducat

GLOSSAE VETERES.

stans = *polluens*. foedo oblectamine = *turpi delectatione*. *I.* 314. illecebras = *foeditates*. *sordidates*. conciliata = *conglutinata*, *vel coniuncta*. *I.* 315. iacit = *spargit*. *I.* 316. lyricae = *cytharalis*, *vel iocalis*. *I.* 317. calentis = *feruentis*. *I.* 319. cauernosos = *flexibiles*. meatus = *transitus*. *I.* 321. viuit = *factus est*. medicata = *pigmentata*, *condita*, *vel infusa pigmentis*. fercula = *cibos*. *I.* 322. ganeonis = *luxuriosi*. *ganeo*, *superfluus in cibo*, *vel potu*, *seu etiam in luxuria*. *ganeonem appellat gluttonem. sed ganeo est proprie caupo. ganeo deuorator, glutto, ambro, et belluo.* inescent = *cibent*, *saturent*, *satient*. *I.* 323. instructa = *parata*. ducat = *glutto prolon-*

COMMENTARIVS.

multa sint, quae *incestent miseros foedo oblectamine visus*.

312. Rat. *atque ideo* non ita bene.

313. Ald., Prag., Widm. *dimittunt*.

315. Vat. A. *Quis pigmentato meretrix iacet improba crine*. Melius alii *quas iacit*.

316. Citharoedas olim in ministerio fuisse, obseruat Pignorius De seruis p. 78., et 79., qui epitaphium Auxesis citharoedae profert, et hoc ministerium eleganter tetigisse Prudentium aduertit. Apud eundem videre poteris aliquot citharae species delineatas.

317. Ald. *et conuiuae recalentis*, quod poterat retineri. sed membranae praeferunt *et conuiuale calentis carmen nequitiae*.

321. Vat. A. *aut* male pro *vt*. fercula *medicata* sunt nimium delicate apparata.

322. Heinsius cum Put., Oxon., Rot., et tribus Torr. *vegetamque*, quod habent Ald., Vat. A., Alex., et Vrb. In aliis, vt in Mar., Rat., Weit. *vetitam*. Giselinus dubitat, vtrum verius: nam vtrumque huic loco congruit. In Prag. est recenti manu *foetaque*, abrasis prioribus. In Rot. pro diuersa lectione *labeonis* cum glossa *gulosi*. Weitzius scribere ausus est *inaescent*, quia ita inuenit in Widm., et Bong. Quid ineptius? An apertos errores vnius, vel alterius codicis reddere oportet, praetermissa vera aliorum lectione? In glossa Isonis *glutto*, AMBRO, nescio an sit aliquid, quod ad vocabulum hispanum *bambre* pro fame possit referri. *Ambro* deuorator est in glossario Isidoriano. Vide etiam Ducangium, qui plures auctores medii aeui allegat.

In noctem, lassetque grauem sua crapula ventrem?
Quid durum, quid molle foret, quid lene, quid horrens,
Quid calidum, gelidumue, deus cognoscere nosmet
Attactu voluit, palpandi interprete sensu.
At nos delicias plumarum, et linea texta
Sternimus, atque cutem fulcro attenuante polimus.
Felix, qui indultis potuit mediocriter vti
Muneribus, parcumque modum seruare fruendi!
Quem locuples mundi species, et amoena venustas,
Et nitidis fallens circumflua copia rebus
Non capit, vt puerum, nec inepto addicit amori:
Qui sub adumbrata dulcedine triste venenum
Deprendit latitare boni mendacis operto.
Sed fuit id quondam nobis sanctumque, bonumque
Principio rerum, Christus quum conderet orbem:

GLOSSAE VETERES.

get. *I.* 327. interprete = *discernente*. *I.* 329. fulcro = *fulcimento*, *lecto*. *fulcrum vocamus*, *quidquid sustentat aliquid*. attenuante = *pro*, *attenuato*. polimus = *ornamus*. *I.* 330. indultis = *concessis*. *I.* 334. addicit = *deputat*, *subiugat*. *I.* 335. dulcedine = *suauitate*. *I.* 336. deprendit = *comperit*. boni = *in diuitiis*. operto = *occulto*, *cooperto*. *I.* 337. sanctumque = *quia omnia*, *quaecumque fecit deus, bona sunt in sua na-*

COMMENTARIVS.

324. Haec omnia breuiter complexus est Tertullianus lib. de spectaculis cap. 2. *Neque oculos ad concupiscentiam sumpsimus*, *et linguam ad maliloquium*, *et aures ad exceptaculum maliloquii*, *et gulam ad gulae crimen*, *et ventrem ad gulae societatem*, *et manus ad vim*, *et gressus ad vagam vitam*.

325. Prag. *leue* pro *lene*. Fortasse vera lectio est *laeue*, seu *leue* pro polito, et lubrico: nam sequitur *quid horrens*.

327. Ald., et Bong. *attactum*, vel *ad tactum*. Melius alii *attactu*.

328. Sich., et Bong. a m. p. *palmarum* pro *plumarum*. De lectis plumeis Apuleius lib. x. Metamorph. Quod autem *linea texta* in deliciis Prudentius numerat, arguit, vsum lini non fuisse apud veteres romanos valde communem;

329. Aldus mendose *cute*. Mariettus, aut glossam veterem, aut notam suam adducit: *Dum enim in lectis versamur*, *cutis attenuatur*, *et politur*.

330. Imitatio Virgilii: *Felix, qui potuit rerum cognoscere causas* lib. 2. Georg. v. 490.

331. Prag. non bene *partumque*.

334. Thuan., Weitz. *amore*. Non placet.

335. Egm., Pal. *obumbrata*. In Vat. A. *quis obumbrata* cum glossa *ob* = *pro ad*.

336. Ald. *operta*. Apud Weitzium M. Berg. legit *opertu*.

337. In editione parmensi *sanctum*, *bonumque* contra metri regulas.

338. Vide Genes. cap. 1. Christus per

Vidit enim deus, esse bonum: velut ipse Moyses
Historicus mundi nascentis testificatur.
Vidit, ait, deus, esse bonum, quodcumque creauit.
Hoc sequar, hoc stabili conceptum mente tenebo,
Inspirante deo quod sanctus vaticinator
Prodidit antiquae recolens primordia lucis,
Esse bonum, quidquid deus, et sapientia fecit.
Conditor ergo boni Pater est, et cum Patre Christus.
Nam deus, atque deus Pater est, et Filius vnus:
Quippe vnum natura facit: quae constat vtrique
Vna voluntatis, iuris, virtutis, amoris.
Non tamen iccirco duo numina, nec duo rerum
Artifices; quoniam generis dissensio nulla est.

GLOSSAE VETERES.

tura:*sed nobis male vtentibus mala sunt*. *I*. 342. hoc sequor = *ego Prudentius* . *I*. 344. recolens = *narrans* . primordia = *initia* . lucis = *temporis* . *I*. 345. esse = *scilicet re-*

COMMENTARIVS.

prolepsin, vt saepe alias, scilicet Filius dei, per quem omnia facta sunt.

340. Vat. A., Prag., Rat., Vrb., Weitz., Rot., Gis., et alii *testificatur*, quo spectat Mar. *testificator* . Alex. cum plerisque Heinsianis *testificatus* : id secutus est Teolius.

342. Weit. *sequor* pro *sequar* .

347. Widm., et Mar. a sec. m. *vnus* . alii *vnum*, et distinguunt *Pater*, *est* . Giselinus, *Vide*, ait, *hominis religionem* . *Singularem numerum bis repetere maluit*, *quam vsurpare pluralem*, *vt quam longissime a gentilibus recederet* . *Quam prope igitur ab illis eum abesse existimas*, *qui nuper a tribus diis superum ducibus donatos libellos tribus diis hominum ducibus obtulit*? Hoc in genere Lipsius Cent. misc. II. ep. 17. in Bembo irridet *persuasio* pro *fides* : *aqua*, *et igni interdictio* pro *excommunicatio* : *deos superos*, *manesque illi placare* pro *peccata morituro remittere*, et quod Senatus Venetus ad Iulium pontificem scripserit, *vti fidat diis immortalibus*, *quorum vicem gerit in terris*. Alia omitto.

348. Vat. A. *fecit* contra metrum.

350. Rat. *nec tamen* .

351. Prag. *nulla* sine *est* . Clericus asserere ausus est, nicaenos Patres nihil aliud contra Arium definiuisse, nisi diuinitatem non in tres diuersae speciei naturas, sed in tres eiusdem formae, et aequalis ordinis essentias esse diductam; et vocabulo homousion solum significari substantiae aequalitatem, et naturae similitudinem quamdam, seu affinitatem, non vero identitatem. Eandem impudentem opinionem inculcat in Vita Prudentii tom. XII. Bibl. vniuers. Ait nimirum, Prudentium hoc versu negare, esse tres artifices rerum, specie, seu genere diuersos: *quoniam generis dissensio nulla est*. Quid magis alienum a Prudentii mente fingi potest? Nonne saepissime Prudentius *genus* pro natura accipit? nonne toto hoc libro in eo est, vt probet, eandem esse in tribus personis naturam, et non posse duos natura distinctos deos consistere? Vide su-

Atque ideo nulla est operis distantia, nulla
Ingenii; peperitque bona omnia conditor vnus.
Nil luteum de fonte fluit, nec turbidus humor
Nascitur, aut primae violatur origine venae;
Sed, dum liuentes liquor incorruptus arenas
Praelambit, putrefacta inter contagia sordet.
Numquid equus, ferrum, taurus, leo, funis, oliuum
In se vim sceleris, quum formarentur, habebant?
Quod iugulatur homo, non ferrum causa furoris;
Sed manus est: nec equum vesania feruida circi
Auctorem leuitatis habet, rapidiue fragoris.
Mens vulgi rationis inops, non cursus equorum
Perfurit: infami studio perit vtile donum.
Sic lacedaemonias oleo maduisse palaestras
Nouimus, et placidum seruire ad crimina succum.

GLOSSAE VETERES.

colens, dicens. sapientia = *Filius dei*. *I.* 354. nec turbidus humor = *origo nostra pura, et inculpabilis*. *I.* 357. praelambit = *praenatat*. *I.* 358. oliuum = *in palaestris*. *I. Vat. A.* 361. circi = *ludi illius*. *I* 362. leuitatis = *velocitatis*. fragoris = *inordinati soni*. *I.* 363. inops = *iners*. *I.* 364 infami = *turpi*. donum = *equus*. *I.* 365. lacedaemonias = *Lacedaemonia, ipsa est Sparta, ciuitas Graeciae, vbi primum vsus iste repertus est*. palaestras = *luctationes*. *palo, id est, fugio, vel luctor. inde palaestrae*. *I.* 366. succum = *olei*. *Mar.*

COMMENTARIVS.

pra v. 47. *Ausit et vnius naturae scindere vires*. *Genus* pro natura ab aliis etiam sumi, notaui ad v. 33. Confer, quae Ioannes Lamius aduersus Clerici Artem criticam disserit in dissertat. De recta Patrum nicaenorum fide, vbi egregie nostrum poetam defendit.

353. Prag. *peperit quoniam omnia*. Mar. a sec. m., Egm., Fab., Gis. ad oram, Vrb. *peperitque*. Giselinus in contextu *peperit bona nam omnia*. Vetusti alii *peperit bona omnia*, non eliso *a* in *bona*, quod Prudentio non esse insolens, multi putant.

357. Prag., Vat. A. a sec. m., Mar. a pr. m. *sordent*. Alii *sordet*, quod sensui conuenit. Verbo *praelambo* alias vsus est poeta. *Lambere, mordere, stringere, radere* passim fluminibus tribuitur.

361. Aldus male *nece cum* pro *nec equum*. Isidorus lib. XVIII. Etym. cap. LIX. *Nihil esse debet christiano cum circensi insania*.

362. Duo veterrimi Heinsiani, Rot., Alex. *rabidi*, quod in Chamillardo displicuit Gallandio. Mar. vtrumque *rabidi*, et *rapidi*. Alii plerique *rapidi*. Statius lib. III. Silv. ad Claudiam *nec aut rapidi mulcent te praelia circi*.

365. Weit. *lacedaemonicas*. De his Propertius, et alii. Etymologiam, quam glossa attingit, explanat Seruius l. II. Georcicon,

Inde per aerium pendens audacia funem,
Ardua securis scandit proscenia plantis.
Inde feras volucri temeraria corpora saltu
Transiliunt, mortisque inter discrimina ludunt.
Sanguinis humani spectacula publicus edit
Consessus, legesque iubent, venale parari
Supplicium, quo membra hominum, discerpta cruentis
Morsibus, oblectent hilarem de funere plebem.
Mille alia stolidi bacchantia gaudia mundi
Percensere piget: quae veri oblita Tonantis
Humanum miseris voluunt erroribus aeuum.
Nemo animum summi memorem genitoris in altum
Excitat, ad caelum mittit suspiria nemo:

GLOSSAE VETERES.

368. proscenia = *vestibula, vel atria ante scenam. palaestrita, colluctator. proscenia ipsos passus funis dicit. proscenia, et pulpita, gradus scenae. de schoenobatis, id est, funambulis. I.* 369. feras = *equos*. volucri = *veloci. I.* 370. discrimina = *pericula. I.* 371. edit = *profert, cernit. I.* 372. publicum = *venale. Iso.* 375. stolidi = *stulti*. bacchantia = *insanientia. I.* 376. percensere = *enumerare. Iso.* 378. altum = *caelum. I.* 379. excitat = *eleuat. I.*

COMMENTARIVS.

367. Hi Terentio vocantur *funambuli*, aliis *funirepi*, aliis *schoenobatae*. Manilius lib. v. eorum artem describit.

369. Giselinus auditum a se refert, istiusmodi ludum apud italos magno esse in pretio, quo tauros acuminatis, et ardentibus calamis extimulantes in rabiem agunt. Verum siqua est ea gloria, hispanorum propria est. Vide eius ludi amoenam descriptionem in Praedio rustico Vanieri. Confer Claudianum carm. xvII. v. 294., et seqq. de pompa amphitheatrali, et Cassiodorium lib. v. epist. Theodori regis xLII., vbi plura de simili ludo in amphitheatro romano Titi, et haec de saltu: *Tunc in aere saltu corporis eleuato, quasi vestes leuissimae supinata membra iaciuntur, et quidam arcus corporeus supra belluam libratus, dum moras discedendi facit, sub ipso velocitas ferina discedit.*

372. Put., Rot., Mar. a pr. m. *consensus*, quod recentiores editores sequi maluerunt. Teneo *consessus* cum Alex., Vat. A., Prag., Vrb., et plerisque aliis, quum editis, tum mss. codd. Virgilius lib. v. Aen. *Circus erat, quo se multis cum millibus heros - Consessu medio tulit, extructoque resedit . . . . Hic totum caueae consessum ingentis . . . . clamoribus implet*. Omitto Ciceronem, et alios. Prudentius ipse II. in Symmachum v. 1090. *Inde ad consessum caueae*. Arnobius lib. II. *Interficere se alios nullius ob meriti causam, sed in gratam voluptatem consessorum*. In glossa lege *venale = publicum*.

374. Put., Ald. *hilaram* cum Alex., et Vat. A.: quo spectat Egm. *philaram*. Alii *hilarem*, et ex nostris Mar., Rat., Prag., Vrb.

378. Egregie dictum *Nemo animum etc.*

Nec

Nec recolens apicem solii natalis ad ipsum
Respicit auctorem, nec spem super aera librat:
Sed mentem, grauidis contentam stertere curis,
Indigno subdit domino, perituraque pronus
Diligit, et curuo quaerit terrestria sensu.
Hoc pulchrum, quod terra parit, quod gloria confert
Lubrica, commendat quod perniciosa voluptas,
Quod, velut excitus difflato puluere ventus,
Praeterit, exemplo tenuis quod transuolat vmbrae.
His aegras animas morborum pestibus vrget
Praedo potens: tacitis quem viribus interfusum
Corda bibunt hominum. Serit ille medullitus omnes
Nequitias, spargitque suos per membra ministros.
Namque illic numerosa cohors sub principe tali
Militat, horrendisque animas circumsidet armis;

GLOSSAE VETERES.

381. aera = *ad caelestia*. librat = *ponit*. *prouehit*. I. 382. contentam = *sufficientem*. stertere = *requiescere*, *dormire*, *id est*, *runcare mens dicitur, quum terrenis succumbitur curis, nec se mente ad superna vllo modo vult erigi*. I. *runcare*. *Vat.T.* 383. domino = *diabolo*. perituraque = *huius mundi*. I. 384. curuo = *prauo*, *auerso*. I. 386. lubrica = *instabilis*. commendat = *concedit*. perniciosa = *periculosa*. I. 387. velut = *scilicet putat pulchrum*. excitus = *commotus*, *velox*. I. 388. exemplo = *similitudine*. *similiter*. transuolat = *praeterit*. I. 389. pestibus = *generibus*, *perturbationibus*. vrget = *commouet*. I. 390. praedo = *diabolus*. I. 391. bibunt = *concipiunt interius intra praecordia*. medullitus = *in interioribus animae, circa praecordia*. I. 392. ministros = *morbos*, *vel vitia*. I. 393. illic = *in medullis*, *vel membris*. numerosa = *multiplex*. cohors = *diabolorum*. *vitiorum*. principe = *diabolo*. I. 394. circumsidet = *illa cohors*. I.

COMMENTARIVS.

postquam scilicet inanes hominum occupationes, et perniciosa studia recensuerat.

382. Ald., Prag., et nonnulli Vulg. cum Pal. *contentam sternere*. Optimi *contentam stertere*. Bong. *contentus* pro *contentam*, extatque *contentus* in nonnullis Vulg., sed non in Aldo, vt putauit Weitzius, nisi duplex fuerit Aldi editio, quod non credo.

384. Ex Persio sat. II. *O curuae in terras animae, et caelestium inanes*.

385. Widm. *perit*, supra *parit*, et *capit*. Bong. *capit*. Ceteri *parit*, quod verum est.

390. Diabolus praedo, et latro saepe ab ecclesiasticis scriptoribus dicitur. In praef. II. Apoth. v. 45. et in Apoth. v. 408. *fur* idem vocatur.

394. Mar. a pr. m. *horrendas* male. Ald. *circumsedit*, Weitz., Vat. A. *circumsedet*. Legendum cum aliis *circumsidet*.

Ira, superstitio, maeror, discordia, luxus,
Sanguinis atra sitis, vini sitis, et sitis auri,
Liuor, adulterium, dolus, obtrectatio, furtum,
Informes horrent facies, habituque minaces;
Ambitio ventosa tumet; doctrina superbit;
Personat eloquium; nodos fraus abdita nectit.
Inde canina foro latrat facundia toto.
Hinc gerit herculeam vilis sapientia clauam,
Ostentatque suos vicatim gymnosophistas.

GLOSSAE VETERES.

395. superstitio = *vana religio. gentilitas.* maeror = *tristitia.* luxus = *luxuria, vel ventris ingluuies. I.* 396 sitis = *cupiditas. homicidium.* vini sitis = *ebrietas* sitis auri = *auaritia concupiscentia. I.* 397. liuor = *inuidia.* adulterium = *fraus coniugii.* obtrectatio = *detractio. I* 398. horrent = *horrende apparent.* facies = *supradictae imagines, vel species. I* 399. ambitio = *concupiscentia. superbia vana, vel inanis. I.* 400. personat eloquium = *intonat. alte loquitur. I.* 401. canina = *a canibus dicta. I.* 402. vilis = *secularis.* clauam = *baculus Herculis, quo omnes vincebat. inde clauam appellat dialecticos syllogismos, quibus se vincere putant vbique. fustem Herculis. I.* 403. vicatim = *per singulos vicos.* gymnosophistas = *philosophos, qui nudi disputabant. nudos sapientes. gymnosophistae perhibentur nudi philosophari in so-*

COMMENTARIVS.

395. Epist. B. Pauli ad Galatas cap. v. v. 19.: *Manifesta autem sunt opera carnis, quae sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum seruitus, veneficia, inimicitiae, contentiones, aemulationes, irae, rixae, dissensiones, sectae, inuidiae, homicidia, ebrietates, comessationes, et his similia.* Vat. A., et Pal. *luctus* non bene pro *luxus*.

398. Ald., et Mar. contra rationem carminis *halitu* pro *habitu*, quod vult etiam Vat. A., vbi est *abitu*. Habitus est forma, facies, status, cultus corporis. Virgil. I. Aen. *Virginis os, habitumque gerens*.

399. I. ad Corinth. cap. VIII. v. I. *Scientia inflat, charitas vero aedificat*.

400. Ald. non recte *addita* pro *abdita*.

401. Iurisconsultorum *canina facundia* in prouerbium abiit.

402. Fabricius herculeam clauam sapientiae adiudicat, quia Hercules a doctis colebatur, qui laboriosi, et benefici esse debent, adeoque Herculi commune fuit cum musis templum in circo Flaminio. Giselinus probabilius putat, hoc loco notari cynicos, quorum supellex erat baculus, et pera. Clauam inter philosophorum insignia numerari, constat ex Apollinari Sidonio carm. XV. *Tetrica nodosae commendat pallia clauae*. Sirmondus ad Sidonium p. 45. multa affert de barba, pallio, et claua philosophorum, et hos ipsos Prudentii versus de claua philosophica exponit. Chrysostomus De statuis VII *Vbi nunc sunt, qui palliis amiciuntur, et promissam barbam ostentant, et clauas dextra gestant externi philosophi?* S. Augustinus lib XIV. De ciuit. dei cap. XVII. *Videmus, adhuc esse philosophos, qui non solum amiciuntur pallio, verum etiam clauam ferunt*.

403. In editione parmensi Typographi mendum *Ostenta* corrigendum est. In glossa Isonis legendum *Indiae* pro *in die* ex Isidoro lib. VIII. cap. VI.

Incerat lapides fumosos idololatrix
Relligio, et surdis pallens aduoluitur aris.
Heu quantis mortale genus premit improbus hostis
Armigeris! quanto ferrata satellite ductor
Bella gerit; quanta victos ditione triumphat!
Surgit in auxilium chananeus, atque agmnina denset
Casside terribilis, setarum pondera mento
Concutiens, dextramque graui cum cuspide quassans.
Ast alia de parte furens exercitus ardet

GLOSSAE VETERES.

litudinibus in die. Iso. 404. idololatrix = *idola colens, idolis seruiens. I.* 405 aduoluitur = *inclinatur. I.* 406. premit = *constringit. I.* 407. armigeris = *vitiis insidiis.* ferrata = *dura*. satellite = *milite. I.* 408. triumphat = *superat. I.* 409 chananeus = *populus. interpretatur motus eorum:cham, calidus, commotus interpretatur. commemorat modo hic septem gentes quae insurrexerunt contra filios Israel. sed pro septem posuit vitiis, seu nequitias spirituales insinuat, quae insurgunt contra hominem. I.* 410. casside = *galea*. setarum = *barbae: in barba. I.* 411. cuspide = *hasta. I.* 412. fu-

COMMENTARIVS.

404. Aldus ediderat *idololatrix*, correxit *incaerat lapides fumosos idolatres*. perperam *incaerat*, et *idolatres*. Nec melius recens corrector in Rat. *vana deorum* pro *idololatrix*, seu *idololatris*. Gronouio Observat. eccles. cap.v. placuit *idololatris*, neque displicuit Heinsio, aliisque recentioribus editoribus: et facilis quidem fuerit mutatio *s* in *x* ob soni similitudinem. Sed scripti iubent, legi *idololatrix*, et haec fuit consuetudo Prudentii, eiusque aetatis, vt quaedam vocabula graecolatina formaret, vt *primoplastus*. In editione parmensi metrum corruptum est *incerat fumosos lapides*.

406. Corrector in Rat. erasis prioribus inepte substituit *Heu quot mortale genus premit improbus hostis - Militibus*. Gis., Fabr., Cell. ediderunt *premit genus*. Ald., et nostri *genus premit*. Id tenuit Heins.

408. *Triumpho* actiue in Vulgata reperitur: eo verbo ita vsi sunt Liuius, Tacitus, Plinius, scilicet *triumphor* passiue.

409. Aldus primum edidit *chananaeus, atque agmina denset*, postea emendauit *chananaeus, et agmina denset*. Giselinus hoc postremum amplexus est. Latinius in Torn. legit *chananaeus, atque agmina denset*, sed animaduertit, legendum vel *chananeus* trisyllabum, vel, si quadrisyllabum sit, *chananaeus, et agmina*. In Bibl. Latinii mendum opinor esse *surgite* pro *surgit*. Scripti *chananeus, atque agmina denset*, vt sit diphthongus *eus*. Vide in Apoth. v. 982. *Mattheus*. Pro *denset* Prag. *densat*, et apud Weitzium Giselinus, qui tamen in ed.2. habet *denset*. Allegoricam interpretationem harum nationum vide apud Lauretum in Silua Allegoriarum, qui loca SS. Patrum similia indicat.

410. Ald. *terribili*; ceteri *terribilis*. Fabricius pro *pondera mento* excudit *ponderamento*, errore non typographico: nam in Indice aduertit, Prudentium vsum nomine *ponderamentum*; quod confirmat in Comment., docens, sumi pro *pondere*. Multi huiusmodi errores ex coniunctione vocum in Prudentium irrepserunt. Ac reuera in Aldo legitur *ponderamento*.

411. Prag. *vibrans*, supra *quassans*.

Regis amorrhaei: tum millia gergeseorum
Effundunt aciem toto volitantia campo:
Eminus hi feriunt, confligunt cominus illi.
Ecce iebusaicae feruent ad proelia turmae,
Aurea tela quibus, de sanguine tincta draconis,
Mortifero splendore nitent, radiantque, necantque.
Necnon terrificas pilis armare cateruas
Te, cethaee, iuuat: sed gens phereza sagittis
Insultat virtute pari, sed dispare ferro.
Postremum cuneum rex promouet heuaeorum,
Squamosum thoraca gerens de pelle colubri.
His subnixa viris scelerum peruersa potestas
Edomat inualidas mentes: quae simplicitate

GLOSSAE VETERES.

rens = *iratus* ardet = *stridet*. I 413. amorrhaei = *tristitia amorrhaeus, amarus, vel loquens*. gergeseorum = *gergeseus*, *colonum eiiciens*, *vel aduena propinquus* I. 414. volitantia = *propter celeritatem equorum*. *Iso*. 415. eminus = *longe*, *contra*. confligunt = *pugnant*. cominus = *prope*. I. 416. iebusaicae = *iebuseus*, *id est*, *calcatus*, *siue praesepe eorum*. I 417. aurea tela = *auaritia*. tincta = *venenata*. I. 420. cethaee = *cethaeus*, *abscissus a christianitate*. iuuat = *delectat*. phereza = *pherezeus*, *separatus*, *vel absque muro*. I. 422. rex = *diabolus*. heuaeorum = *heuaeus feralis*, *vel ferox*. I. 423. thoraca = *thorax*, *pectus*, *vel cassis*. *quia pectus cooperit*. I. 424. subnixa = *sub-*

COMMENTARIVS.

413. Vat. A. mendose *greges eorum* pro *gergeseorum*. Hi omnes erant populi terrae Chanaan, de quibus vide Iosue libr., et interpretes.

416. Put., Fgm., et Vat. A *zebusiacae*. Mar., Prag., Gis. *iebusaicae*. Weitz., et Vrb. *iebusiacae*. Aldus, et Alex. *gebusaicae*.

418. Ald., Mar. a pr. m., Widm., Bong. *micant*, *radiantque*, *micantque*. In Prag. videtur fuisse *micant*, *radiantque*, *nutantque*, quod metro repugnat. In Oxon. *micant*, *radiantque*, *nitentque*. Fabr., et Gis. *nitent*, *radiantque micantque*. Vetustiores plerique *micant*, *radiantque*, *necantque*. Emendandus est error typographicus editionis parmensis *radiantque*. *necatque*.

420 Put. *cittee*, Egm. *chitee*. Alii *cethaee*: Gisel. vero 2. edit. *gethee*. In Put. *gens phereza*, quod sequor, nam *pherezaea* carmini aduersatur. Chamillardus vellet *hettaee*, si metrum pateretur. Alius error hic occurrit in editione parmensi: *sed gens pherezae sagittis*. Teolius fortasse voluit *pherezaea*.

422. Put., Rot., Ald., Pal., Egm. *euueorum*. Vat. A., et Bong. *aeueorum*. Mar., Prag., Weitz. *eueorum*. Alii *heuaeorum*, alii paulo aliter. In nonnullis Vulg. *praemouet* pro *promouet*.

424. *Scelerum potestas*, vt *potestas tenebrarum* in sacra pagina.

Indociles, bellique rudes sub foedere falso
Tristis amicitiae primum socia agmina credunt;
Mammoneamque fidem pacis sub amore sequuntur.
Mox faciles ad vincla rapi, iuga dura volentes
Addictis subeunt ceruicibus, et nebulonum
Spirituum iussis seruire ferocibus optant.
Ille, superuacuis augens patrimonia fundis,
Finitimisque inhians contempto limite agellis,
Ducitur innexus manicis, et mille catenis
Ante triumphales currus post terga reuinctus,
Nec se barbaricis addictum sentit habenis:
Hic, qui ventosae scandit fastigia famae,
Inflaturque cauo pompae popularis honore,
Qui summum, solidumque bonum putat ambitionis
Crescere successu, praeconum voce trementes

GLOSSAE VETERES.

iecta, eleuata. viris = *vitiis*. *I.* 428. mammoneamque = *diabolicam*, *pecuniosam*, *vel secularem*, *auaram* *I.* 430. addictis = *subiugatis*, *deputatis*. nebulosûm = *nigrorum*. *I.* 432. ille = *aliquis*, *quidam*. superuacuis = *per rapinam abundantibus*. fundis = *praediis*, *hereditatibus*, *aedificiis*, *terris*, *vel praediis*. *fundus dicitur ager*, *eo quod nobis fundat fructus*. *I.* 436. barbaricis = *diabolicis*. habenis = *vinculis*. *I.* 437. hic = *quidam*. *aliquis*. *I.* ventosae = *vacuae* *V. A.* 438. cauo = *vacuo*. *I.* 439. ambitionis = *auaritiae*. *I.* 440. successu = *prosperitate*. trementes = *timentes*. *I.*

COMMENTARIVS.

426. *Indociles* eo sensu, quo hymno III. Cathem. v. III. diximus, *indocile* accipi posse pro *docili*, vt *infractus* pro *fracto*.

427. Imitatur illud Maronis lib. II. Aeneid. *socia agmina credens - Inscius*, et alia, quae sequuntur. Vide etiam v. 551. et seqq. Psychomachiae.

430. Egm., Weitz., Iso, Gisel. ad oram, Gifan. ind. Lucret. verbo *vestire* ex vet. lib. *nebulosûm* quasi *nebulosorum*. Ita etiam Rat cum glossa *fallacium*, *tenebricosorum*. Plerique, vt Alex., Vrb., Mar., Vat. A., Prag., Heinsiani *nebulonum*. Nec dubium, quin *nebulo*, vt *nebulosus*, de diabolo apposite dicatur.

431. Egm., et Ald. *aptant*: alii *optant*. In Mar. ex *feracibus* recte factum *ferocibus*.

433. Vat. A., et Egm. *contento limite* quasi extento: vel quum limes ipse sit contentus, homines finitimis agellis inhiant. Melius ceteri *contempto*. Horatius lib. II. sat. VI. *o si angulus ille - Proximus accedat*, *qui nunc denormat agellum*. Teolius omnes Vatt. allegat pro *contempto*, vel vt ipse scribit *contemto*. Facile potuit *n* videri esse *m*, aut contra.

435. Mos hic erat ducendi captiuos ante triumphalem currum.

440. Prag. male *successum*. Praeconis

Exanimare reos, miserorum in corpora fasces
Frangere, terribiles legum exercere secures,
In laqueum iam colla dedit, iam compede dura
Nectitur, et pedibus seruilia vincula limat.
Credite, captiui mortales, hostica quos iam
Damnatos cohibent ergastula, quos famulatu
Poenarum virtus non intellecta coercet:
Haec illa est Babylon, haec transmigratio nostrae
Gentis, et horribilis victoria principis Assur,
Carmine luctifico quam deflens Ieremias,
Orbatam propriis vlulauit ciuibus vrbem.
Num latet, aut dubium est, animas de semine Iacob
Exilium gentile pati: quas persica regna

GLOSSAE VETERES.

441. exanimare = *mortificare*. fasces = *potentias*. *dignitates*. *I.* 442. exercere = *augere*. secures = *arma lictorum*. *I.* 444. limat = *purgat*. *I.* 445. hostica = *hostilia*. *I.* 446. cohibent = *constringunt*. ergastula = *ergon*, *opus*. *inde ergastulum*, *locus*, *vbi exercetur constructio alicuius operis*. *I.* 449. Assur = *dirigens interpretatur*. *I.* 450. quam = *gentem*. *I.* 451. orbatam = *viduatam*. vlulauit = *lamentat*. vrbem = *Ierusalem*. *I.* 452. num = *numquid*. *I.* 453. persica = *diabolica*. *I.*

COMMENTARIVS.

inter alia munus erat iudicia, et sententias publicare.

441. Egm., Widm., Mar. a sec. m., Prag., Vat. A., Ald. *examinare*. Mirum, quod hic error tot codices occupauerit. Metrum postulat *exanimare*, quod extat in aliis. In Rat. est *exanimare* a recentiori manu. alioqui erat *examinare*. In Alexan. *exanimare*, sed glossa *inuestigare*, quasi is, qui glossema addidit, legisset *examinare*. Ald., Alex., Vrb., Gis. *in corpora*, vt hymno S. Cassiani v. 47. *in ora frangere tabellas*. Heinsius nihil contra ex suis annotauit. Mar. *corpore*, rec. m. *in corpore*. Prag., Rat., Weitz. *in corpore*.

446. Glossae adde ex Isidoro l. xv. c vi., quod ergastula etiam sunt, vbi deputantur noxii ad aliquod opus.

447. Chamillardus *virtus non intellecta* accipit pro vitiis, quae specie virtutis decipiunt. Cellarius interpretatur de vera virtute, quae ignorantiam sui, et contemptum vindicat famulatu poenarum. Fortasse melius *virtus non intellecta* dicetur esse vis quaedam occulta, et non intellecta ab ipsis, qui poenis sunt subiecti. Sic supra v. 436. *Nec se barbaricis addictum sentit habenis*.

448. Widm. supra *nostra* minus bene. Pergit declamare in vitia, quae specie virtutis fallunt, hominesque captiuos in seruitutem redigunt. De huiusmodi vitiis Iuuenalis satyra XIV.

450. Ieremias cap. I. thren. v. I. *Quomodo sedet sola ciuitas, plena populo: facta est quasi vidua domina gentium*.

452. Ex diuersa scribendi ratione Prag., et Rat. *aud*, Egm., et Vat. A. *haud* pro *aut*.

453. Prag. *quos*, et versu seq. *captiuos*,

Captiuas retinent, atque in sua foedera cogunt?
Illic natali desuescunt viuere ritu,
Moribus et patriis exutae, in barbara iura
Degenerant, linguamque nouam, vestemque sequuntur,
Deque profanato discunt sordescere cultu,
Nutricemque abolent petulanti e pectore Sion.
Iam patriae meminisse piget: iam mystica frangunt
Organa, et externi laudant anathemata regni.
Nonne fuit melius, saeuum memphitidis aulae

GLOSSAE VETERES.

456.barbara = *pagana*. *I.* 458. profanato = *sordido*. *I.* 459. abolent = *obliuiscuntur*, *illorum malignorum suasu*. *alienatio est abominabilis perditio*. *I.* 461. organa = *laudes dei*. anathemata = *perditiones*. *alienationes*. *I.* *alienationes*. *Vat.* *T.* 462 memphi-

COMMENTARIVS.

non ita bene ac *quas*, et *captiuas*, sc. animas.

455. Vat. A. scribit *disuescunt*.

456. Rat. *ex patriis*. Prag. *exuti*, vt supra *quos captiuos*. Haec omnia videri possunt in lamentationibus Ieremiae.

458. Captiui Israelitae, et qui ad Aegyptum confugerant, ad idolorum cultum secesserant, quos Ieremias obiurgauit.

459. Palat., Widm., Egm. pro diuersa lectione, Weitz., Vat. A. *petulantia pectora*. Heinsiani *petulanti e pectore* cum Ald., et aliis. Mar. a pr. m., Rat., Prag. *petulanti pectore*. In Mariet. aliena manu *a*, vel *e pectore*. S. Paulinus Psalm. CXXXVI. *Quum patrium memori traheremus pectore Sion*. Vbi etiam producitur prima vocalis, quam Fortunatus quoque produxit. Vide alia exempla in indice Fabricii ad poetas christianos. Alii corripiunt, quod in his nominibus fieri posse, monui in Proleg. E iudaeis, captiuitate babylonica detentis, nonnulli erant, qui recordarentur Sion, et idolorum cultum horrerent, vt liquet ex psalmo cit. *Super flumina Babylonis illic sedimus, et fleuimus, quum recordaremur Sion*. Prudentius illos cum Ieremia reprehendit, qui gentium mores, et ritus fuerunt secuti.

460. Apud Weitzium Widm. *nam* pro *iam*. Sed non explicat Weitzius, sitne *nam patriae*, an *nam mystica*, an vtrumque: nam bis repetitur *iam*. Chamillardus opinionem Pinedae lib. VII. de Salomone cap. X. refert, iudaeos citharas suas appendisse salicibus, quae erant ante Beli Iouis templum in ipsa vrbe Babylone, ex interpretatione psalmi CXXXVI. *In salicibus in medio eius suspendimus organa nostra*. et in eadem opinione fuisse Prudentium affirmat. Mihi id non liquet. nam Prudentius iudaeos illos reprehendit, qui organa fregerant, non qui suspenderant. Neque opinionem Pinedae approbat Lorinus, qui fuse, docteque hac de re ad eum psalmum disputat.

461. In Vat. A. desideratur *et* post *organa*. *Anathemata* hic sunt sacrificia, mores, et ritus profani. *Anathema* pro homine execrabili vox ecclesiastica, vt *anathematizare* apud S. Hieronymum, et alios. Teolius monet, *anathemata*, *priori porrecta*, *vt hic*, esse donaria numini dicata. Fortasse scribere voluit *tertia porrecta*. Coniici posset *anademata*. Lucr. l. IV. *anademata mitrae*.

462. Longissimum esset ea omnia proferre, quae e sacris literis poeta indicat, aut refert. Quae hoc loco attingit, videri possunt Exod. cap. I., V., et seqq.

Imperium tolerasse patres, penitusque sinistris
Assedisse focis? positos Pharaonis iniqui
Sub pedibus, limo, et paleis seruire paratos,
Carnis et immodicae spurco ructamine crudos?
Quo tantum auxilii per prodigialia signa
Effudit dominus, populum dum forte rebellem
Seruat ope immerita, vinclis dum subdita colla
Soluit, et Aegyptum virga serpente coercet?
Quid iuuat aequoreum, pelago cedente, profundum
Puluerea calcasse via: quum conscia ponti
Saxa sub ignoto patuerunt prodita caelo,
Aruit et medio sitiens in gurgite limus?
Si victor virtute dei, mediasque tenebras
Luce columnari scindens exercitus olim,
Perdidit inuenti vallem botryonis opimam?

GLOSSAE VETERES.

tidis = *aegyptiacae*. I. 463. tolerasse = *pati*. sinistris = *contrariis*. I 464. Pharaonis = *qui nominabatur Cenclis. Chenclis*. I. 465. sub pedibus = *dominatione. potestate*. I. 466. immodicae = *magnae, in multitudine*. spurco = *immunda eructatione*. crudos = *saturatos, plenos, indigestos*. I. 467. quo = *cur illic*. I. 468. rebellem = *infidelem*. I. 469. ope = *auxilio*. I. 470. virga = *quia virga mutata est in serpentem*. serpente = *existente*. I. 472. calcasse = *ambulare*. I. 473. prodita = *ostensa* I. 477. perdidit = *pro perdit*. botryonis = *terram promissionis*. opimam = *fertilem*. I.

COMMENTARIVS.

466. Ait poeta, israelitas carne immodica se in Aegypto refecisse, quia ipsi Exod. XVI. 3. dixerunt: *Vtinam mortui essemus per manum Domini in terra Aegypti, quando sedebamus super ollas carnium, et comedebamus panem in saturitate*.

467. Horatius lib. I. ep. V. *Quo mihi fortunas, si non conceditur vti?*

472. Cauchius ex scripto suo malebat *purpurea*, quia sermo est de mari rubro. Sed venustius est *puluerea* cum reliquis scriptis, quasi israelitae non solum sicco pede traiecerint mare, sed etiam via mare per medium fuerit puluerulenta. Sic mox *aruit limus*. Paulinus etiam Nat. IX. dixit *arente profundo*, et *puluerulenta vestigia* de transitu Iordanis.

474. Weitz., et Gis. *sub gurgite*. Heinsiani, Pal., et nostri codd. *in gurgite*.

475. Vat. A., et Egm. *sic victor* male.

477. Martialis lib. XI. epigr. XXXVIII. *Nec dignam toto te botryone putat*. Alii hic intelligunt racemum vuae condititiae, alii oua sepiarum, siue liquamen ex ouis piscium. Palladius certe pro vuae racemo posuit *botryonem*. Prudentius loquitur de botris, seu racemis terrae promissionis. Consule Num. cap. XIII. Iosue cap. VI. et seqq.

Si

Si nescit versare solum, cui melle perenni
Gleba fluens niueos permiscet lactea riuos?
Si domitam Ierichon lituis, atque aere canoro
Rursus in antiquos patitur consurgere muros?
Si ripis reflui Iordanis pellitur, et iam
Deserit ascriptam dimensa in iugera sortem?
Denique si structam tantis sudoribus vrbem,
Et quae nubigenas transcendunt culmina nimbos,
Defensare nequit? si nescit, quis lapis ille est
Hostibus obsistens, vt inexpugnabile turris
Praesidium: quem non aerato machina rostro
Arietat insiliens, nec ferrea verbera quassant?

GLOSSAE VETERES.

478. versare = *arare terram. subuertere. colere. I.* 480. Ierichon = *ciuitatem diaboli, sancta praedictione superatam. I.* 484. sudoribus = *laboribus*. vrbem = *Hierusalem. I.* 485. culmina = *virtutes. desideria. I.* 486. lapis = *Christus est; qui murus, et lapis est inextinguibilis, et praesidium indeficiens. I.* 488. vis = *inmissa cum fortitudine. I.* 489. arietat = *sternit commouet*. insiliens = *cum tumore saliens*.

COMMENTARIVS.

480. Ald. scribit *Hierico*, alii *Hiericon*, aut *Iericon*, aut *Ierichon*.

482. Ald. *riuis*: alii *ripis*. Vat. A. *refluis* pro *reflui*.

486. Ald. habet *illest* pro *ille est*. Perspicuum est, Christum hunc esse lapidem, de quo Paulus ad Ephes. cap. II. v. 20. et seqq. Vide etiam Dittochaeum tetrasticho XXXI. *Pinna templi*.

487. Sich., et Bong. a pr. m. *terris* pro *turris*. Vat. A. mendose *inexpugnabilis*.

488. Ita legunt veterrimi Put., et Thuan. apud Heinsium, et Alex. a pr. man. Cetera, quae alii addunt, superflua sunt, et tautologiam redolent *hostibus obsistens*, *hosticus*, *arietis vis quatit*, *arietat*, *insiliens*. Giselinus *Praesidium, quem non fragor hosticus, aut quem - Vis impacta quatit, non aeris machina rostro - Arietat insiliens, nec ferrea verbera quassant*: et ad oram *non aerea machina*. Aldus *Praesidium, quem non fragor hosticus arietis, aut quem - Vis impacta quatit, non aeris machina rostro - Arietat*. Weitzius: *Praesidium, quem non fragor hosticus, arietis aut vis - Concutit impacta, aut aerato machina rostro - Arietat*. Gis. I. edit. ad marg. *Praesidium, quem non fragor hosticus, arietis aut quem - Vis quatit impacta, aerato non machina rostro - Arietat*. Sichardus *Praesidium, quem non fragor hosticus, aut vis - Impacta quatit, aerato non machina rostro - Arietat*. Membranae aeque inter se discrepant. Cum Weitzio faciunt Rat., Prag., Mar. a rec. m., et Egm., nisi quod in hoc legitur mendose *arietus* pro *arietis*. Tres codices Vatt. pro eadem lectione Teolius allegat. Mihi aliter visum. Mariettus a pri. m. consonat Sichardo. Alex. ad oram, Vrb., Oxon. *Praesidium, quem non fragor hosticus, aut arietis - Vis impacta quatit, non aerato machina rostro* contra metrum. In Rot., et tribus Torr. *Vis impacta quatit, quem aerato machina rostro*.

Angulus hic portae in capite est: hic continet omnem
Saxorum seriem, constructaque limina firmat:
Quem qui rite suis per propugnacula muris
Nouerit insertum, seque, ac sua moenia vallo
Praecingat triplici, celsa stans eminus arce,
Fretus amore petrae, castis et peruigil armis:
Non illum regina Tyri, non accola magni
Euphratis parthus rapiet, non decolor indus,
Tempora pennatis redimitus nigra sagittis.
Quin, si fulmineos cogens ad bella gigantas
Allophylus tua castra velit delere tyrannus,
Tutus eris: nec te firma statione mouebit
Ipse Charon mundi, numen Marcionis: ipse,
Qui regit aerio vanas sub sole tenebras.

GLOSSAE VETERES.

quassant = *laedunt*. *I.* 491. seriem = *ordinem*. *I.* 494. eminus = *e contra*. arce = *alte*. *fide*. *I.* 495. fretus = *confisus*. *Iso*. 496. regina Tyri = *auaritia*. *I.* 497. parthus = *haereticus*. rapiet = *scilicet captiuum*. indus = *immunditia*. *I.* 499. gigantas = *sequaces diaboli*. *I.* 500. Allophylus = *diabolus*. *Philistaeus*. *pro diabolo posuit*. *alienigena a deo*. *I.* 501. tutus = *protectus*. *I.* 502. Charon = *nauigator inferni*. *diabolus*.

COMMENTARIVS.

490. De Christo, lapide angulari, qui et parietes, et fundamentum continet, vide Chrysostomum hom. VI. c. II. ad Ephes.

494. Weit., Gis. *praecingit*. Rat. *praecingit*, aut *praecinget*.

496. Inepte aliqui ad reginam Saba, alii ad Didonem id transtulerunt. Tyrios intelligit Prudentius esse vel auaritiam, vel superbiam, quae per Tyrum allegorice significatur. Vide Ezechiel. cap. XXVIII., Rupertum Tuitientem cap. IX. Osee, et Syluam allegoriar. Laureti.

498. Carolus Paschalius De coronis pag. 200. ex his versibus colligit, indos, et in his bactrianos, quod sagittando valent, sagittis solitos caput redimire.

499. Scripti Heinsiani, et Alex. *gigantas*; alii *gigantes*. Harum gentium vocabulis intelliguntur vitia, quae eis quodammodo dominabantur, aut daemones, qui ea vitia inspirant: Vide glossas.

500. Cur in *Allophylus y* corripiatur, dixi in Proleg. Allophylus graece sonat *alienigena*. A christianis scriptoribus passim pro philistaeo accipitur: et pro philistaeis LXX. Interpretes vertunt *allophylos*. S. Orientius in Common. lib. I. nouae collect. Edmundi Martene pag. XI. *Illum mirifico famosum robore Samson - Forma decem saevis tradidit allophylis*. S. Paulinus Natali VIII. *Credite, non armis, neque viribus esse timendos - Allophylûm populos*. Et in carmine ad Cytherium de naufragio Martiniani *Allophyla mulier est mihi lex carnea*. Alia videri possunt in Seuero Sulpicio, in Attone de obsidione Lutetiae.

503. Prag. *varias* pro *vanas*.

Nam vanum, quidquid sol aspicit: ex elementis
Cuncta solubilibus, fluxoque creamine constant.
Fallo, creaturam nisi doctor Apostolus omnem
Subiectam vanis non sponte laboribus orsus,
Periuro ingemuit miserans seruire latroni.
Errat, ait, qui luctamen cum sanguine nobis,
Et carne, et venis feruentibus, et vitioso
Felle putat, calidisque animam peccare medullis.
Non mentem sua membra premunt, nec terrea virtus
Oppugnat sensus liquidos, belloue lacessit:
Sed cum spiritibus tenebrosis nocte, dieque
Congredimur, quorum dominatibus humidus iste,
Et pigris densus nebulis obtemperat aer.
Scilicet hoc medium, caelum inter, et infima rerrae
Quod patet, et vacuo nubes suspendit hiatu,
Frena potestatum variarum sustinet, ac sub
Principe Belia rectoribus horret iniquis;
His colluctamur praedonibus, vt sacra nobis
Oris apostolici testis sententia prodit.

GLOSSAE VETERES.

numen = *deus*. *malus deus*. *I.* 505. fluxo = *labili*, *deficienti*. *I.* 506. fallo = *mentior*, *decipio*. *I.* 507. orsus = *dixisset*. *I.* 508. periuro = *fallaci*. latroni = *diabolo*. *I.* 509. ait = *Apostolus*: *quia non est nobis colluctatio aduersus carnem, et sanguinem*. *I.* 515. congredimur = *proeliamur*. *I.* 519. frena = *dominationes*. *I.* 520. Belia = *diabolo*. *I.* 521. vt = *sicut*. *I.* 522. prodit = *dicit*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

504. Vat. A. *Iam vanum*. Prag. *Nam vanum est*.

505. Pal. *cuncta volubilibus* minus bene.

506. In nonnullis Vulg. male *creaturum* pro *creaturam*. Epist. ad Rom. cap. VIII. v. 20. *Vanitati enim creatura subiecta est non volens etc. scimus enim, quod omnis creatura ingemiscit . . . . . et ipsi intra nos gemimus adoptionem filiorum dei expectantes, redemptionem corporis nostri.*

509. Haec non ex epistola ad Romanos, sed ex alia ad Ephesios cap. VI. v. 12. sumit Prudentius, cuius interpretationem vindicauimus Proleg. cap. IX.

518. Gis., et Fabr. *ac vacuo*.

520. Egm. *Bellia*. Vulg. *Belial*: vetustiores *Belia*. Ita enim Prudentius huiusmodi nomina propria efferre solet *Helia*, *Belia*, *Iuda*, quae alioquin in *as* terminantur. Quod autem in *Belia*, aut *Belial* duae primae ab aliis corripiantur, nihil refert.

Nemo habitum naturae, aut irritamina peccans
Corporis accuset: facile est frenare rebelles
Affectus carnis, nimiosque retundere pulsus
Materiae fragilis, et viscera victa domare.
Quippe animus longe praestantior, vtpote summo
Aethere demissus, subiectos si velit artus
Imperio quassare graui, iussisque seueris
Dedere, regnanti domino vis nulla resistet.
Maior inest vis illa homini, quae flatile virus
Ingerit, et tenuem tenui ferit aere mentem.
Parthica non aeque ventos transcurrit arundo,
Cuius iter nullus potis est comprendere visus:
Praepes enim, volucres dum pennis transuolat auras,
Improuisa venit, nec stridor nunciat ante
Aduentum lethi, quam pectoris abdita rumpat,
Securam rapiens medicato vulnere vitam.
Sed magis aligera est, magis et medicata sagitta,

GLOSSAE VETERES.

523. irritamina = *prouocamina. prouocationes. quia, corpore prouocante, et suggerente, anima consentit peccatum aliquando. I.* 525. affectus = *desideria. I.* 527. praestantior = *melior, nobilior scilicet corpore. I.* 529. quassare = *fatigare. edomare, premere, domare. I.* 530. dedere = *occupare, animo tradere.* domino = *animo.* vis nulla = *scilicet corporis. I.* 531. maior = *de animo dicit.* vis illa = *diaboli. I.* 532. ingerit = *immittit.* tenuem = *fragilem.* ferit = *percutit.* aere = *persuasione. I.* 533. aeque = *similiter. non sic.* arundo = *sagitta. I.* 535. praepes = *velox. I.* 538. medicato = *illito. toxicato. I.* 539. aligera = *velox.* medicata = *venenata. I.*

COMMENTARIVS.

525. Mar. *nimiosque*, sed supra recentiori manu *minimosque*.

530. Alex. cum Heinsianis nonnullis *resistet*. Ald., et alii editi cum Vrb, aliisque mss. *resistit*: quod nescio, cur Heinsius damnet. nam idem est sensus. Perperam autem vulgati distinguebant *dedere regnanti domino*.

533. Prag. *transcendit* pro *transcurrit*. Veruti, seu teli cursum eleganter dici a Lucretio, notat Gifanius, et hoc Prudentii exemplum allegat.

535. Ald., Weitz., Mar. *volucris.* melius alii *volucres*; in mss. antiquis casus huiusmodi saepe in *is* terminantur. ex quo ea varietas oriri potuit.

537. Fabr., Bong., Mar., Sich. *rumpit* non male.

538. Egm. a s.m., Bong., Sich. ad oram, Put., Oxon., Thuan *penetrans*. Egm. a pr m., Alex., Vrb., aliique nostri cum Vulg. *rapiens*.

Quam iacit vmbrosi dominatio lubrica mundi,
Eludens excussa oculos, calamique volantis
Praepete transcursu cordis penetralia figens.
Nec segnis natura animae est, aut tarda cauendi
Vulneris: ignitum quoniam deus indidit olli
Ingenium, purum, sapiens, subtile, serenum,
Mobile, solicitum, velox, vegetabile, acutum:
Factorem modo casta suum veneretur, et ipsi
Militet, ac victum proculcet sobria mundum;
Nil de pestiferis opibus, aut falsificatis
Terrarum spoliis stulto oblectamine libans,
Ne sub fasce iacens, alieno et dedita regno
Non queat argutas hostis vitare sagittas.
Sed quid ego omne malum mundique, hominumque maligni
Hostis ad inuidiam detorqueo: quum mala nostra,
Ex nostris concreta animis, genus, et caput, et vim,

GLOSSAE VETERES.

540. vmbrosi = *tenebrosi*. mundi = *diaboli*. *I* 541. eludens = *decipiens*. excussa = *sagittata*. calami = *teli*. *I.* 546. agitabile = *mobile*. *I.* 550. libans = *cupiens*. *I.* 551. fasce = *onere*. *I.* 552. argutas = *scilicet viles*. *I.* 554 detorqueo = *conuerto*. *I.* 555. con-

COMMENTARIVS.

543. Egm. *segni* non bene pro *segnis*. Ald. *vt*. alii *aut*.

546. Legunt *nobile* Rat. a pr. m., Mar., Prag., Weitz., Gis. Sed in omnibus Heins., Ald., Vat. A., Alex., Rat. a sec. m. *mobile*. Sic melius est *vegetabile* cum Thuan. a m. p., Alex., Boherio peruetusto. Nam *agitabile*, quod alii habent, idem sonat, ac *mobile*. Non est autem contemnenda lectio *nobile*, *agitabile*, quae extat in Vrb., et aliis. Teolius in vno tantum Vat. vidit *nobile*.

547. Optimi Heinsiani, Mar., Rat., Alex., Sich., Weitz. *casta*. Vat. A., Ald., Gis., Vrb. *facta*.

549. In Rat. fuit *falsificantis*, sed *n* est inductum. *Falsificus* Plauti est. Facciolatus *falsificare* ad barbara reiecit, quum plura alia verba solius Prudentii auctoritate inter latina reposuisset. In editione 2. Giselini, et in quodam exemplari editionis Weitzianae ad marg. *vel* pro *aut*.

551. Mar., Weitz. *ne*; alii *nec*. Rat. *non*. Nonnulli vulgati male distinguunt *nec sub fasce iacens alieno, et dedita regno*. In Heinsio mendum est *nec sub face*.

552. Aldus *ne* pro *non*.

553. Weit. *mundi*, *hominumque*, ceteri *mundique*, *hominumque* rectius. Quum demonstrauerit Prudentius, deum non esse peccati auctorem, sed diabolum eum esse, qui homines in peccata traxerit, ne in contrariam partem declinare videatur, et, vt alium marcionitarum errorem euertat, ad libertatem arbitrii ostendendam aggreditur.

Quid sint, quid valeant, sumant de corde parente?
Ille quidem fomes nostrorum, et causa malorum est.
Sed tantum turbare potest, aut fallere, quantum
Nos volumus: qui decrepito suggesta leoni
Armamenta damus. friget fera futile frendens,
Humani generis ni per suffragia gliscat.
Gignimus omne malum proprio de corpore nostrum:
Vt genuit Dauid, alias pater optimus, vnum
Crimen Abessalon: tetrum pater ille, sed vnum
Innocuas inter soboles genuit patricidam:
Ausus in auctorem generis qui stringere ferrum,
Ah pietas! signis contraria signa paternis
Egit, et vnius commisit sanguinis arma.
Nostra itidem diros vrente propagine natos
Pectora parturiunt: versis qui protinus in nos

GLOSSAE VETERES.

creta = *coagulata* . *Iso* . 557. ille = *diabolus* . fomes = *incentiuum* , *vel incendium* . *I.* 559. decrepito = *antiquo* . *seni* . *veterano* . suggesta = *subministrata* . leoni = *hosti* . *I.* 560. armamenta = *vtensilia, arma, vel adiutoria*. futile = *inaniter, inutiliter* . *I.* 561. suffragia = *auxilia*. gliscat = *crescat* . *I.* 564. tetrum = *infaustum, infelicem* . *Abessalon* , *et Absalon vtrumque dicimus* . *I.* 565. patricidam = *qui patrem occidit* . *I.* 566. in = *contra* . stringere = *nam voluit patrem interficere* . *I.* 567 ah! *heu* ! *vbi est modo pietas ? interiectio dolentis* . signa = *vexilla*. *I.* 568. egit = *portauit, eleuauit, duxit, portauit* . vnius = *proprii. iudaeos cum iudaeis*. commisit = *fecit committi* . arma = *ciuile bellum* . *I.* 569. itidem = *item*. propagine = *procreatione*. natos =

COMMENTARIVS.

556. Alii habent *de corde parenti*. Sententia sumpta est ex Mat. cap. xv. v. 19. *De corde enim exeunt cogitationes malae* , *homicidia etc.*

559. Diabolus leoni rugienti comparatur epist. I. Pet. cap. 5. v. 8.

560. In Mar. fuit *futtule* pro *futile* corrupte.

561. S. Augustinus, siue potius Caesarius Arelatensis sermone XXXVII. Append. S. Augustini, alias CXCVII. de tempore, diabolum cani alligato comparans, ait: *Latrare potest* , *solicitare potest*, *mordere omnino non potest, nisi volentem* .

562. Ald., Fabr., Bong. cum aliis *de corpore nostro* . Plerique *nostrum* .

564. Ita LXX. interpretes efferunt *Abessalon* , qui in vulgatis Bibliis dicitur *Absalom*, de quo lege lib. II. Regum cap. XV. et seqq.. Alii scribunt *Abessolon* .

565. Gis. ad oram *paricidam* pro *patricidam* .

567. Imitatio Lucani initio Pharsaliae.

569. Weitzius pro *duros* allegat Ald., Fabr., Bongar. Sed Aldus mihi habet *diros* . In Fabricio etiam lego *diros* . Gis. ad marg. *duros* , quod in prima editione tenuerat. Melius ceteri *diros* . De pecca-

Morsibus insuescunt gignentum viuere poenis:
Depopulantur enim nimium foecunda parentum
Viscera, et interitu genitalis stirpis aluntur.
Progeniem verum ille suam, rex vtpote summus,
Atque dei vates, pariturae et virginis auctor,
Tristibus, atque piis variauerat, vt Salomonis
Frater Abessalon sereret sua crimina iustis
Pignoribus, dulcemque domum turbaret amaris.
Nos dignum Salomone nihil: nos degener implet
Solus Abessalon, lacerans pia viscera ferro.
Si licet ex ethicis quidquam praesumere, vel si
De physicis exempli aliquid; sic vipera, vt aiunt,
Dentibus emoritur fusae per viscera prolis.

GLOSSAE VETERES.

suasiones malignorum . *Iso.* 571. gignentum = *patrum* . *quia ipsi peccatis nostris excruciamur* . *I* 574. verum = *sed.I.* 575. virginis = *Mariae. quia de genere Dauid fuit dei genitrix.I.* 576. tristibus = *malis natis* . piis= *bonis* . *I.* 577. iustis= *fratribus*, *vel sanctis scilicet operibus* . *sanctis filiis* . *I.* 578. pignoribus = *filiis* . amaris = *scilicet operibus* . *I* 579. Salomone = *Salomonem vocat iustitiam*. nihil = *scilicet agimus*, *vel habemus* . *quia nos vitiis plus implemus* , *quam Salomone* , *qui significat virtutes* . *I.* 580. Abessalon = *vitia* . lacerans = *oppugnans.I* 581. licet= *licitum est.* ethicis= *moralibus.de moribus*.praesumere= *sumere attingere* . *I.* 582. de physicis = *na-*

COMMENTARIVS.

tis, quae ex corde parente exeunt, sermo est.

572. Vat. A. *depopulatur* : recte manu recenti factum *depopulantur* .

574. Cauchius ex coniectura *vero* pro *verum* . Non video, qui locus esse huic coniecturae possit, inuitis membranis.

576. *Tristes* pro malis, seu improbis hic accipi, nota ex glossa . Significat etiam *tristis* iratum, difficilem, saeuum, asperum, infelicem.

577. Alex., Put., Thuan., Rot., Egm., Palat. a pr. m., Cauchianus *sereret sua crimina* : neque abludit Vat. A. Verum Mar, Vrb, Ald, Weitz., Gis. cum aliis *misceret crimina* . Vtrumlibet potest retineri.

578. Vat. A. *turbasset* . rectius supra *turbaret* : nam versu sup. est *sereret* .

581. Ald. mendose *ex ethnicis* pro *ex ethicis* : qui error nonnullos veteres codices insedit, vt Mar., et Prag., in quibus rec. m. correctio adhibita est. In Rat. *et ethicis* pro *ex ethicis* . Neque Chamillardus, neque Teolius, neque Cellarius in suis indicibus aduerterunt, *e* in *ethicis* , quae longa est, a Prudentio corripi.

582. Obseruat Giselinus, recte adiicere poetam *vt aiunt* : reuera enim fabula est a Plinio, aliisque veteribus adoptata. Obiter monebo, non peccare scriptores pios, aut deprauati iudicii esse arguendos, quod huiusmodi historiolas aut falsas, aut non satis comprobatas in exemplum ad informandos mores transferunt; quibus illi tamquam veris factis, si euenerint, aut tamquam apologis, si fuerint conficta e, suo iure vtuntur. Teolium non intelligo,

Mater morte sua, non sexu fertilis, aut de
Concubitu distenta vterum; sed quum calet igni
Percita femineo, moriturum obscoena maritum
Ore sitit patulo; caput inserit ille trilingue
Coniugis in fauces, atque oscula feruidus intrat,
Insinuans oris coitu genitale venenum.
Nupta, voluptatis vi saucia, mordicus haustum
Frangit amatoris blanda inter foedera guttur,
Infusasque bibit, charo pereunte, saliuas.
His pater illecebris consumitur, at genitricem
Clausa necat soboles; nam postquam semine adulto
Incipiunt calidis corpuscula parua latebris
Serpere, motatumque vterum vibrata ferire,
Aestuat interno pietatis crimine mater,

GLOSSAE VETERES.

turalibus, *de scripturis naturalium rerum*, *de natuvis*. *I.* 585. distenta = *repleta*, *vel grauida*. *I.* 586. percita = *insaniens*. *I.* 587. sitit = *cupit*. trilingue = *serpens*, *quamuis non habeat nisi linguam vnam*, *tanta tamen celeritate eam mouet*, *vt videantur tres esse*. *I.* 588. oscula = *per*. *I.* 589. insinuans = *immittens*. coitu = *pro*, *in*. *I.* 590. nupta = *coniux*. saucia = *sauciata*. mordicus = *aduerbium*, *mordaciter*, *mordendo*. haustum = *deuoratum*, *in ore assumptum*. *I.* 591. frangit = *mordet*. amatoris = *mariti* *I.* 592. charo = *marito*. *I.* 593. pater = *ille masculus*. illecebris = *voluptatibus*. *I.* 594. necat = *occidit*. *I.* 596. motatum = *commotum*. vibrata = *pulsata*. *I.* 597. pie-

COMMENTARIVS.

qui ait, Prudentium aliter esse locuturum, si in hoc nostrum aeuum fuisset delatus, *quum constet*, *omnia animalia cuiuscumque generis ex ouo nasci*, *in quo sunt formata*. Negatne Prudentius, ex ouo, in quo est formata, viperam nasci? Claris verbis postea ait, *postquam semine adulto etc.* Plinius l.x. c.62. *Rursus in terrestribus oua pariunt serpentes .... Viperae mas caput inserit in os*, *quod illa abrodit voluptatis dulcedine*. *Terrestrium eadem sola intra se parit oua vnius coloris*, *et mollia*, *vt pisces*. De insectis illa est quaestio, an ex *putri*, vt aiunt, nascantur.

584. Vat. A. *sexus* pro *sexu*.

587. Aldus edidit *trilinguae*, emendauit *triligue*; opinor, voluit dicere *trilingue*. Ita habent Alex., Vrb., Fabr., Bong., Gis. in contextu. Put., Thuan., Weitz., et alii *trilinguae* a *trilinguus*, quod Salmasio probatum refert Heinsius, qui non viderat Aldi correctionem, quum asseruerit, Aldum non aliter expressisse.

593. Gisel., Palat. supra, Mar. *ac* pro *at*. Vat. A. perperam *ad*.

594. Vat. A. *sobolis*: alii *soboles*. Bong. *adulta*, supra *adulto*.

596. Giselinus *motatu*. ceteri *motatum*.

597. Gisel. *pectore*, ad marg. *crimine*,

Carnificemque

Carnificemque gemit damnati conscia sexus
Progeniem, septi rumpentem obstacula partus.
Nam, quia nascendi nullus patet exitus, aluus
Foetibus in lucem nitentibus excruciata
Carpitur, atque viam lacerata per ilia pandit.
Tandem obitu altricis prodit grex ille dolorum,
Ingressum vitae vix eluctatus, et ortum
Per scelus exculpens: lambunt natale cadauer
Reptantes catuli, proles, dum nascitur, orba,
Haud experta diem, miserae nisi posthuma matris.
Non dispar nostrae conceptus mentis; ab ore
Vipereo infusum sic combibit illa venenum
Coniuge Beliade, sic oscula deuorat haustu,
Interiusque rapit, sic felle libidinis ardens

GLOSSAE VETERES.

tatis = *prolis*. crimine = *quia maritum occidit. dolet enim, se esse carnificem mariti*. *I.* 598. carnificem = *se*. *I.* 599. septi = *inclusi, reconditi, circumdati*. *I.* 603. obitu = *morte*. altricis = *matris*. *I.* 604. eluctatus = *euadens*. *I.* 605. exculpens = *sulcans*. *inuestigans*. *sculpere rem dicimus, cum difficultate inuestigare*. *I.* 606. orba = *orbata*. *I.* 607. diem = *vitam*. posthuma = *proles*. *post mortem*. *posthuma proles dicitur, quae post mortem patris, aut matris nata est*. *I.* 609. vipereo = *diabolico*. *I.* 610. Beliade = *diabolo*. *patronymicum a Belial*. haustu = *consum-*

COMMENTARIVS.

quod est in aliis omnibus; et significantissime dictum obseruat M. Bergius apud Weitzium, quia pietas est, quod foetus patris necem vlciscitur, at crimen, quod matrem occidit.

600. Burmannus tom. I. Antholog. pag. 463. ex Egm. legit *iam quia*, et multis probat, librarios veteres saepe mutasse *iam* in *nam*. Haec diuersa lectio in Egmondano cod. fugit Weitzium, et Heinsium.

603. Ex veterum opinione, cui recentiorum experientia opponitur. Plinius ita rem exponit lib. x. cap. LXII. *Tertia die intra vterum catulos excludit: deinde singulos singulis diebus parit viginti fere numero. Itaque ceteri tarditatis impatientes perrumpunt latera, occisa parente.*

606. Vat. A. *prolis* pro *proles*.

607. Ald., Gis., et alii Vulg. *matri*; vetustiores Heins., Rat., Mar. a pr. m., Prag., Alex., Vrb. *matris* cum Weitzio, aliisque.

610. Ald., et Fab. male *Beliadae*, neque melius Ald. *hausto*. Giselinus ait, in hoc nomine patronymico *Beliade* corripi secundam, quae prius in *Belia* producta fuit v. 520. ob licentiam in nominibus propriis. Praeter hanc licentiam potest etiam admitti synaeresis in secunda, et tertia, vt sit spondaeus *Belia*. Legam, si per membranas liceat, *coniuge Belia*: nihil enim necesse est patronymicum deducere: nam postea *de semine complicis hydri*, qui est ipse Belia, aut Belial, hoc est, diabolus.

Impletur vitiis, perituro mixta marito.
Tunc praegnans lethale genus, concepta maligni
Fert opera ingenii, de semine complicis hydri:
Quem poenis pensare prius sua facta necesse est
Corruptae pro stupro animae, proque orbe perempto.
Ipsam porro animam crudelia vulnera carpunt
Mille puerperiis, soboles dum parturit, ex se
Contra naturam genitas, peccamina crebra
Scilicet, et pastos materno funere natos.
Hinc illa est domini iusta obiurgatio Christi:
Nonne pater daemon, vos increpo, peccatores,
Concubitu carnis semen sitientis iniquum
Vos genuit? Sanctum, lector, percense volumen:
Quod loquor, inuenies, dominum dixisse profanis
Vera obiectantem mortalibus. Ex Patre nam vos

GLOSSAE VETERES.

ptu. *I.* 613. praegnans = *mens*. *Iso.* 614. complicis = *socii*. *consocii*, *coniuncti*. *complices frequentius in malo ponuntur*. *I.* 615. pensare = *recompensare*, *vel resoluere*. *I.* 616. orbe = *orbem*. *hominem appellat*, *vel mundum*, *qui in similitudinem orbis est conditus*: *vel ipsum orbem*, *quem laqueis suis conatur decipere*, *et interficere*. *I.* 618. puerperiis = *natiuitatibus*. *parturitionibus*. *I.* 619. peccamina = *peccata*. *I.* 621. obiurgatio = *increpatio*. *I.* 624. percurre = *perquire*. *Iso*. 626. obiectantem = *opponentem*. ex Patre = *qui est ex deo*, *verbum dei audit*. *propterea vos non auditis*, *quia ex deo non estis*. *nam gloriabantur*, *se patrem habere deum*; *quod si fuisset*, *ipsa pietas*, *quam haberent erga Filium*, *hoc probaret*. *I.*

COMMENTARIVS.

614. *Complex* ad latinitatem prolapsam refertur. Ita locuti sunt Sidonius, Cassiodorius, et aequales. Isidorus lib. x. etym. notat, ad bonum nunquam *complicem* dici, quo Iso respicit.

618. Prag. *proles*. ceteri *soboles*.

620. Heinsiani, et nostri cum Weitzianis *pastos*. Ald., et Gisel. in contextu *partos*.

622. Ioan. cap. VIII. v. 44. *Vos ex patre diabolo estis*.

624. Weitz. cum Fabr., et Gis., repugnantibus scriptis fere omnibus, *percurre*. Bong., Widm. supra, Sich. *perquire*. Heinsiani omnes, Egm., Alex., Vrb. *percense* cum Aldo, et aliis nostris, nisi quod Mar. ad marg. habet *percurre*. Heinsius aliquando cogitauerat *pertende*; postea agnouit, verum esse *percense*, quo verbo vti amat Prudentius. Est autem *percenseo* ex his, quae plerumque ad secundam coniugationem pertinent, sed nonnunquam ad tertiam transferuntur, vt *luceo*, *ferueo*, *frendeo*, *extorqueo*. Alcimum Auitum libr. II. ex *contine* dactylum fecisse, monuit Heinsius.

Esse meo genitos, pietas, ait, ipsa probaret,
Ac pietatis opus. prô caeca libido! quid hoc est?
Quod, quum se thalamis desponsam mens bona iustis
Nouerit, inque torum regis nuptura vocetur,
Et regis semper iuuenis, senioque repulso
Diuinum decus aeterno seruantis in ore,
Malit adulterium, fuluo et se munere vilem
Vendat nocticolae spurcis complexibus indi,
Aspernata dei fusam per virginis artus
Progeniem, dulcesque vocans in fornice natos?
Sentio, quam contra moueat pellacia, litem,
Quo dente obnitens spinosa calumnia pugnet,
Nosque lacessito vocet ad luctamina vero.

GLOSSAE VETERES.

628. prô = *interiectio detestantis, vel irascentis*. I. 631. semper = *scilicet qui est*. I. 633. malit = *magis vult* I. 634. nocticolae = *noctem colentis*. spurcis = *immundis*. indi = *diaboli*. I. 635. virginis = *Mariae*. I. 636. progeniem = *Filium dei*. *Christum*. in fornice = *in lupanari de adulterio, fornicatione*. *fornicem vocat domunculas subterraneas, vbi meretrices veniebant noctibus*. I. 637. sentio = *intelligo*. contra = *e contra*. pellacia = *fallacia*. *pellax, id est, fallax*. I. 638. dente = *verbo, vel ratione*. I. 639. lacessito = *prouocato*. vero = *veritate*. I.

COMMENTARIVS.

627. Gis. *esse deo*. Alii *esse meo*. Mar. a pr. m., et Bon. supra *aut* pro *ait*. Sich. etiam *aut*, quod non probo. Heins. edidit *deo*, sed in notis praefert *meo*.

628. Prag. *Ab* pro *ac*, et *proch caeca*.

630. Ald., Wid. supra *inque thronum* minus bene.

633. Egm. scribit *mallit*. Put., Thuan., Alex., Sich. *fuluo*. nempe *auro*. Mar., Vrb., aliique editi, et mss. *furuo*, quod non repugnat.

636. *Fornix* pro lupanari Iuuenalis satyra III. *Lenonum pueri quocumque in fornice nati*. Vide Apoth. v. 624. Teolii interpretatio non placet: quod *deus vocare dulces natos in fornice dicatur, quum eos a peccatis ad se inuitat, ac reuocat*. Constructio recta est *mens malit adulterium* .. *et se vendat spurcis complexibus* .... *aspernata progeniem dei, vocansque dulces natos in fornice*. Neque aliter construit Chamillardus, a Teolio reiectus. Mens ergo adultera filios in fornice natos sibi dulces putat, scilicet in malis operibus delectatur.

637. Mar. *quem contra*, supra aliena manu *quam*. Gifanius ind. Lucret. verbo *pellacia* totum hunc locum, quem perelegantem dicit, ascripsit emendatum, et interpunctum ex vett. libris. Locus est in iure ciuili de eo, qui prohibere quum possit, non prohibet: eum enim aeque teneri aiunt, ac si ipse fecerit. Hoc ergo est haereticorum argumentum, de quo plura disputaui Prolegom. cap. XVI.

638. Ald. *quod dente* minus bene. Vat. A. *purget*, sed factum *pugnet*. Ita etiam in Rat. *dente nitens*: supra *obnitens*.

Si non vult deus, esse malum, cur non vetat? inquis.
Nil refert, auctor fuerit, fautorque malorum,
Anne opera in vitium sceleris pulcherrima verti,
Quum possit prohibere, sinat? qui si velit omnes
Innocuos agere omnipotens, nec sancta voluntas
Degeneret, facto nec se manus inquinet vllo.
Condidit ergo malum dominus, quod spectat ab alto;
Et patitur, fierique probat, tamquam ipse crearit.
Ipse creauit enim, quod, quum discludere possit,
Non abolet, longoque sinit grassarier vsu.
Damna aures, Pater alme, meas, et claude meatus
Obbrutescentis capitis, ne peruia tales

GLOSSAE VETERES.

640. si non vult = *vox Marcionis dicis*. I. 641. refert = *distat scilicet vtrum* I. 644. agere = *viuere*. sancta voluntas = *pura mens*. I. 645. facto vllo = *in operibus*, *et cogitationibus*. I. 646. condidit = *dicis tu*. alto = *caelo*. I. 647. probat = *permittit*. I. 648. discludere = *separare*. I 649 grassarier = *crescere*, *vel densari*. I. 650. damna = *obstrue*. I. 651. obbrutescentis = *insanientis*, *stolidi*. I.

COMMENTARIVS.

640. Praestantiores Heinsiani, Vrb., Ald., Weitz., Gifan. *inquit*, quo alludit Alex. *inquid*. Vat. A, Mar., Prag., Rat., Gis., Bong., Sich., et alii *inquis*.

641. Alex., Rot. *fautorque*, quod Heinsio placebat, quia *auctor*, et *factor* eadem significatione sunt: alii habent *factorque*, nisi quod in Gis., et aliis Vulg. est *factorue*. Teolius non recte affirmauit, in omnibus Vatt. esse *factor*. Heinsius edidit *factorque*, sed non improbat *fautorue* in Caucijano.

643. Alex. a pr. m., Put., Rot. cum tribus Torrent., Egm., Palat. *qui si velit*. Gifanius cum aliis *quod si velit*.

644. Gifan., et Gisel. *ne* pro *nec*: quod postremum habent Alex., Vrb., Thuan., et alii complures, ac sensus ipse exposcit. In antiquissimo Boherio *ne sana voluntas*.

645. Aldus perperam *degener*, *et facto* pro *degeneret*, *facto*. Gis. *Degeneret*, *nec se facto*. Alii *facto nec se*. Heinsius hanc varietatem praeteriit, nihil animaduertens, sed a Giselino contra suum morem recessit tacitus.

648. Vat. A. *creauit quod*: emenda *creauit enim*, *quod*.

649. Error Aldi *crassarier vsu*.

650. Quum poeta haereticorum sophismata dilucide exposuerit, recte a deo petit, vt aures eius obstruat, ne huiuscemodi argutiis capiatur. Sane non video, quid vel in ipsa oratione soluta afferri possit efficacius ad eam impiam sententiam suadendam. Vtitur verbo *damnare* significatione simillima vulgari hispanicae *dañar*.

651. Mar. a pr. m., Rat. *obmutescentis* minus bene pro *obbrutescentis*. Weitz., et alii scribunt *obbrutiscentis*. Gifanius Ind. Lucr. verbo *obbrutesco* accipit pro obstupescere, omnemque amittere sensum ex hoc loco Prudentii, ex Lucretio, Festo, Afranio. In Vat. A., et Mar. a pr. m. *nec*

Concipiat flexura sonos. Est perdere tanti
Extinctum vitae officium de parte cerebri,
Immunem modo sese anima, expertemque nefandi
Auditus, felix stolida conseruet ab aure.
Quis ferat haec iniecta deo conuicia, qui se
Diuinis meminit praecellere nobilitatum
Muneribus? multa vt taceam, vel sola benignum
Res probat esse deum, vetiti quod amore peremptos
Excitat e tumulis homines, regnique per aeuum
Participes iubet esse sui: qui, si foret auctor,
Seruatorque mali, nunquam post damna salutis,
Peccantumque obitus rediuiuam ferre medelam
Vellet, et amissos opere instaurare secundo.

GLOSSAE VETERES.

652. tanti = *pretii*. *melius*. *mihi amabilius*, *places*. *Melius est*, *si oculus tuus*, *vel pes tuus scandalizarit te etc*. *I*. 653. officium = *aures*. cerebri = *capitis*. *I*. 654. immunem = *mundam*, *securam*. modo = *tantummodo*. *I*. 656. conuicia = *improperia*. *I*. 657. nobilitatum = *iustificatum*, *qui floret nobilitate catholicae fidei* *I*. 658. vt taceam = *quae dicere non possum*. vel = *etiam*. benignum = *non mala creantem*, *nec volentem*. *I*. 659. vetiti = *pomi*, *vel cibi*. *I*. 664. opere secundo = *resurrectio-*

COMMENTARIVS.

peruia. Melius alii *ne peruia*.

652. Locus euangelii, quem Iso indicat, extat cap. XVIII. Mat. v. 8, et seqq. In Heinsio mendum *concipias*.

655. In nonnullis Vulg. *ab arce* male pro *ab aure*. Giselinus 1. ed. *ab arce*, 2. ed. *ab aure*, sed ad marg. *ab arce*.

659. Sermonem hic esse de peccato originali, quo omnes homines perierunt, exploratum est. Giselinus autem existimat, loqui poetam de Adamo, et Eua, aliisque vna cum resurgente Christo ad immortalitatem translatis. *Sed quid*, inquit, *hoc ad confirmationem eius, de quo agitur?* Chamillardus propterea putat, solummentionem esse de reparatione hominum per Christi incarnationem, non vero de iis, qui cum Christo resurrexerunt. Arbitror, poetam haec duo coniunxisse, nempe homines fuisse redemptos, et e tumulis excitatos, vt vna cum Christo in caelo regnarent. nam vtrumque pertinet ad voluntatem saluandi homines, quam in deo astruit Prudentius: quaeque eo maior est, quo magis deus hominem gloria afficit. De resurrectione Prudentius Apoth. v. 780. *Omne reducens*, *Quidquid homo est*; *istud tumulis*, *ast illud abysso*.

661. Prag. *facit*. ceteri *iubet*.

664. Put., Thuan., Widm., et Bong. ad oram, Alex. a pr. m., Prag, Rat. a prisca manu *ope restaurare secunda*, quod Heinsio placuit. Alii veteres *opere instaurare secundo*, quod in antiquis editionibus apparet: nam recentiores Heinsium fere sequuntur. Burmannus tom. I. Anthol. pag. 459. cum Egm. contendit, legendum *opere instaurare secundo*, quod latinius certe est, adeoque retinendum. Prudentius alibi etiam verbo *instaurandi* vsus est,

Labi hominis, seruare dei est. meritis perit iste:
Ille abolet pereuntis opus, meritumque resoluit.
Argumentum ingens, Dominum, qui talia praestet,
Nolle malum, nec, quod post abluit, ante probare:
Inuitone aliquis potis est peccare Tonante,
Cui facile est in corde hominis componere sensus,
Quos libeat, fibrasque omnes animare pudicis
Pulsibus, et totum venis infundere honestum?
Nescis, stulte, tuae vim libertatis ab ipso
Formatore datam? nescis, ab origine quanta
Sit concessa tibi famulo super orbe potestas,
Et super ingenio proprio, laxaeque soluto

GLOSSAE VETERES.

ne. *I.* 665. labi = *peccare*. *per peccatum*. seruare = *per poenitentiam seruat hominem*. iste = *homo*. *I.* 666. ille = *dominus*., *deus*. resoluit = *peccata dimittit*, *quod debuerat damnari*, *indulsit*. *I.* 667. argumentum = *declaratio*, *exemplum*, *vel signum*. qui talia = *qui tanta indulget hominibus peccata*. *I.* 668. nolle = *scilicet dixisse*. probare = *laudare*. *I.* 669. inuitone = *dicis tu*: *vel dicit haereticus*. *I.* 672. honestum = *scilicet honestum*, *vt ipse consentiat*. *I.* 673. stulte = *o Marcion*. libertatis = *arbitrii*. *I.* 674. origine = *initio*. *I.* 675. famulo = *famulanti seculo*. super = *desuper*. *I.* 676. ingenio = *id est*, *liberum arbitrium habes*. laxe = *aduerbium*, *libere*. *I.*

COMMENTARIVS.

et de resurrectione loquens eam vocat *instaurationem* Apoth. v. 1071

665. Haec omnia argumenta aduersus Marcionem quum alii Patres vrgent, tum praecipue Tertullianus in lib. aduersus eundem. Seneca lib. I. de clementia cap. XXVI.; *Haec diuina potentia est gregatim, ac publice seruare*.

666. *Meritum resoluere* est condigna illa pro peccato satisfactio, ad quam aiunt theologi necessariam fuisse incarnationem.

667. Prag., Bong. a m.pr. *praestat*. ceteri *praestet*. Gis. I. ed. *praestet*, in ed.2. *praestat*.

668. Gis. in contextu I. ed., et ad marg. 2. *ne*, *quod post abluit*, *ante probaret*. Alii *nec*, *quod post abluit*, *ante probare*.

669 Reponit marcionita, neminem posse inuito deo peccare, cui respondet Prudentius, a deo concessam esse homini libertatem, vt digna laude gereret: quare proinde homo et bene, et male vti potest. Vide Proleg. cap. XVI.

674. Pro *nescis* Fabr., et Bong. *nescisque* apud Weitzium, qui Aldum quoque allegat pro hac lectione. Mihi Aldus *nescis ab origine*, quod concinnius est. Claudius Marius Victor praefat. Comment. in Genesin idem argumentum pertractat; cuius notandi sunt hi versus: *Porro etiam (mihi si fas est hoc dicere, salua - Pace tua, Genitor) malus fortassis apud te est - Non peccasse bonum per lubrica tempora vitae, - Quam miseris peccasse malum: sed videris, vt se - Hoc habeat, causas vni cui credimus omnes*.

676. Put., Alex., Vrb. *laxaeque*, scilicet *voluntatis*. Alii habent *laxe*; sed nil mirum de multis, in quibus desunt diphthongi. Iso clare vult *laxe*.

Iure voluntatis, liceat cui velle, sequique,
Quod placitum, nullique animum subiungere vinclo?
An quum te dominum cunctis, quaecumque crearat,
Praeficeret, mundumque tuis seruire iuberet
Imperiis, quumque arua, polum, mare, flumina, ventos
Dederet, arbitrium de te tibi credere auarus
Nollet, vt indigno, libertatemque negaret?
Quale erat, electus magni rex orbis vt esset,
Non rex ipse sui, curto foedatus honore?
Nam quis honos domini est, cuius mens libera non est:
Vna sed impositae seruit sententia legi?
Quae laus porro hominis, vel quod meritum, sine certo
Inter vtramque viam discrimine viuere iuste?
Non fit sponte bonus, cui non est prompta potestas
Velle aliud, flexosque animi conuertere sensus.
Atqui nec bonus est, nec collaudabilis ille,

GLOSSAE VETERES.

678. placitum = *scilicet tibi*. *I.* 682. credere = *dare tibi*. *commendare*. auarus = *ipse deus*. *sensus est*, *quum deus omnia homini dedit*, *suaeque potestati subdidit*, *quasi auarus homini nollet libertatem dare*, *et arbitrium boni*, *vel mali*. *I.* 683. vt = *quasi*. *I.* 684. quale = *qualis res*. rex = *homo*. *I.* 685. curto = *breui*. *I.* 686. domini = *hominis*. mens = *nam homo in hoc honorem non haberet*, *si libero arbitrio non vteretur*. *I.* 687. impositae = *scilicet sibi*. sententia = *bonitatis*. *hominis*. legi = *ligni in paradiso*. *I.* 689. inter vtramque = *inter bonum*, *et malum*. discrimine = *arbitrio*, *vel decreto*, *et iudicio discriminari inter bonum*, *et malum*. *I.* 690. prompta = *libera*. *I.* 691. velle = *concupiscere*. aliud = *quam bonum*. *I.* 692. atqui = *certe*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

677. Ald., Fabr. *iure potestatis*.

678. Ald., Weitz., Widm., Mar. a sec. m. *quod placitum est*.

679. Prag. *dominus* minus bene.

682. Vat. A. *dederat*, Ald., Egm. *dederit*. Neutrum bene. Legendum *dederet*.

684. In Vat. A. desideratur *electus*.

686. Widm. supra *homini*, Bong. supra *hominis*. ceteri *domini*. Wid. pro *cuius* habet *cui*.

688. Wid. supra *sine nullo* male. Haec ratio efficax est, qua SS. Patres, theologi, philosophi ad stabiliendam libertatem vtuntur, nullam esse futuram laudem, nullum meritum, nisi certum sit discrimen viuendi iuste inter vtramque viam; dicam vocabulis scholae, nisi adsit libertas indifferentiae. SS. Patrum auctoritates plena manu dabunt theologi.

690. Vat. A. *sit* pro *fit*. Prudentius magis, magisque libertatem indifferentiae explicat, et clarius fortasse, quam nonnulli vellent. Vide alia I. in Symmach. v. 335., quae plurimum laudat Petauius.

Qui non sponte bonus: quoniam probitate coacta
Gloria nulla venit, sordetque ingloria virtus.
Nec tamen est virtus, ni deteriora refutans
Emicet, et meliore viam petat indole rectam.
Vade, ait ipse parens, opifexque, et conditor Adae:
Vade, homo, et afflatu nostri praenobilis oris,

GLOSSAE VETERES.

693. probitate = *bonitate*. coacta = *probitati inuitae*. l. 694. ingloria = *ingloriosa, sine gloria*. virtus = *scilicet aliter*. l. 695. refutans = *respuens*. l. 696. emicet = *clarescat*.

COMMENTARIVS.

693. S. Augustinus ad laudabiliter agendum voluntatem ab omni necessitate liberam saepius requirit his rationibus, quas poeta noster complectitur. Lib. de natura, et gratia cap. LXV. vehementer approbat haec S. Hieronymi verba: *Liberi arbitrii nos condidit deus, nec ad virtutem, nec ad vitia necessitate trahimur: alioquin vbi necessitas est, nec corona est.* Quibus ita concinit: *Quis non agnoscat? quis non toto corde suscipiat!* Quidni hanc indifferentiam liberi arbitrii S. Augustinus agnosceret, quum eam a pastoribus, a poetis, ab indoctis, a doctis, a magistris, ab *antistitibus*, ab omni genere humano laudari fateretur. Audi eius verba cap. XI. lib. de duabus animabus contra Manichaeos: *Etiamne hi libri obscuri mihi scrutandi erant, vnde discerem, neminem vituperatione, suppliciove dignum, qui aut id velit, quod iustitia velle non prohibet, aut id non faciat, quod facere non potest? Nonne ista cantant et in montibus pastores, et in theatris poetae, et indocti in circulis, et docti in bibliothecis, et magistri in scholis, et antistites in sacratis locis, et in orbe terrarum genus humanum? Quod si nemo vituperatione, vel damnatione dignus est, aut non contra vetitum iustitiae faciens, aut quod non potest, non faciens, quis dubitet, tunc esse peccatum, quum et velle iniustum est, et liberum nolle: et ideo definitionem illam et veram esse, et ad intelligendum facillimam, et non modo nunc, sed tunc quoque a me potuisse dici: Peccatum est voluntas retinendi, vel consequendi, quod iustitia vetat, et vnde liberum est abstinere.* Quod explicatius tradit cap. seq. *Peccati enim teneri quemquam, quia non fecit, quod facere non potuit, summae iniquitatis est, et insaniae. Quamobrem illae animae quidquid faciunt, si natura, non voluntate faciunt, id est, si libero et ad faciendum, et ad non faciendum motu animi carent; si denique his abstinendi ab opere suo potestas nulla conceditur, peccatum earum tenere non possumus.* Itaque S. Augustinus, qui de libertate, ad bene agendum necessaria, se eadem cum doctis, magistris, antistitibus, immo cum pastoribus, cum poetis, cum indoctis sentire professus est, certe non tenuit eam sententiam, quam frustra in pastoribus, in poetis, in indoctis quaesieris, ne commemorem nunc magistros, doctores, antistites, qui ante eum, aut cum eo vixerunt: quos vltro nobis concedunt, qui Augustini mentem alio detorquent. Quorsum haec autem? quorsum? vt pateat, catholicam esse nostri poetae de libertate sententiam, qui ea tantum docuerit, quae magnus gratiae doctor Augustinus obuiis vlnis amplectebatur.

697. Giselinus inuenit *vade, ait*, sed praetulit *vnde ait*, quia magis seruit orationis connexioni, et facilis fuit mutatio. Ita quidem habent aliqui codd. sed tres vetustiores Heinsiani, Alex., Vrb. cum Ald., Fabr. *vade, ait*. Elmenhorstius in Arnobium lib. II. pag. 60. sententiam hanc illustrat, confirmatque, quod ait Arnobius; *Nulli deus infert necessitatem*.

698. In Put. abest *et* post *homo*, vt in

In subiecta

In subiecta potens, rerum arbiter, arbiter idem,
Et iudex mentis propriae, mihi subdere soli
Sponte tua, quo sit subiectio et ipsa soluto
Libera iudicio. non cogo, nec exigo per vim:
Sed moneo, iniustum fugias, iustumque sequaris.
Lux comes est iusti, comes est mors horrida iniqui;
Elige rem vitae, tua virtus temet in aeuum
Prouehat, aeternum tua damnet culpa vicissim,
Praestet et alterutram permissa licentia sortem.
Hac pietate vagus, et tanto munere abundans,

GLOSSAE VETERES.

indole = *nobilitate*. *I.* 699. in subiecta = *super terrena omnia*. arbiter = *magister*. idem = *tu ipse*. *I.* 701. quo = *vt*. *I.* 703. iniustum = *iniustitiam*. iustum = *iustitiam*. *I.* 704. lux = *deus*. mors = *diabolus*. *I.* 705. tua = *vt tua*. *I.* 706. aeternum = *aliter*. damnet = *damnetur*. *Iso*. 707. praestet = *eligat*. licentia = *quia licentia est permissa cuique, sequi, siue velit bonum, siue etiam malum*. *I.* 708. pie-

COMMENTARIVS.

Ald., et Mar. a pr. manu. Cauchius *vade, homo, ait, flatu*. Alex. cum Put. *vade, homo, afflatu*. Vrb., Prag., Weitz., Gis. *vade, homo, et afflatu*. Mariettus notat ex Prag., et Rat. *vnde* pro *vade*, *homo*. Defendi id posset *vade, homo, afflatu*, sed ita vt non elidatur aut *e* in *vade*, aut *o* postremum in *homo*.

699. Put., Oxon., Ald., Gis., Vrb., Boher., Egm. cum aliis *insubiecte*, vt *innatus*, *ingenitus*, non male. sed quum agatur de hominis dominio in res creatas, melius Iso, Alex., Vat. A., Prag., Rat., Weitz., Mar., et alii *in subiecta potens*. Egm. *orbis arbiter*, et suspicatur Heinsius *orbis, et arbiter idem*. In Vat. A. *rerum arbiter idem* mendose. Bene est *rerum arbiter, arbiter idem*.

704. Heinsius cum Giselino legit *nox horrida*, quod recentiores secuti sunt; quasi hoc loco ageretur de illa sententia: *Qui male agit, odit lucem*. Gallandius affirmat, postulare *nox horrida* antithesin *lux, et nox*. Nostri, Weitziani cum Ald., Sich., et aliis *mors* recte, quia sermo est de praemio boni operis, quod *lux* dicitur, et de poena mali, quae est *mors*. *Elige rem vitae*, pergit poeta. Weitzius, qui legit *mors*, nihilominus in commentariis intrudit *nox*, et multus est in vulgari illa sententia comprobanda, quod peccator amat tenebras: quem partim excribit Chamillardus. Poeta respicit ad illud Ecclesiastici cap. xv. v. 14. et seqq. *Deus ab initio constituit hominem, et reliquit illum in manu consilii sui. Ante hominem vita, et mors, bonum, et malum: quod placuerit ei, dabitur illi*. Et Deuteronomii cap. xxx. v. 19. *Testes inuoco hodie caelum, et terram, quod proposuerim vobis vitam, et mortem, benedictionem, et maledictionem. Elige ergo vitam etc.*

706. Aldus *alternum*; alii scripti, et editi *aeternum*, et in Mar. notat glossa, esse aduerbium. Iso videtur legisse *alternum*, cuius est glossa *aliter*. Oxon. *alterum*. In parmensi editione *damnet tua* pro *tua damnet* mendum puto, quo tamen neque sensus, neque metrum turbatur.

708. Legunt *vagus* Heinsiani codd. cum Aldo, Egm., Palat., Alex., Vat. A., Vrb., in quo postremo mendum est *haec*

Transit propositum fas, et lethalia prudens
Eligit, atque volens, magis vtile dum sibi credit,
Quod, prohibente deo, persuasit callidus anguis.
Persuasit certe hortatu, non impulit acri
Imperio. Hoc mulier rea criminis exprobranti
Respondit domino; suadelis se malefabris
Illectam, suasisse viro: vir et ipse libenter
Consensit. Licuitne hortantem spernere recti
Libertate animi? licuit: namque et deus ante
Suaserat, vt meliora volens sequeretur: at ille
Spernens consilium, saeuo plus credidit hosti.
Nunc inter vitae dominum, mortisque magistrum
Consistit medius: vocat hinc deus, inde tyrannus
Ambiguum, atque suis se motibus alternantem.
Accipe gestarum monumenta insignia rerum,

GLOSSAE VETERES.

tate = *dei*. vagus = *homo*. *I*. 709. propositum fas = *ne comedas de ligno scientiae boni, et mali*. prudens = *superbus, vel subtilis*. *I*. 710. volens = *voluntarius*. *I*. 713. exprobranti = *arguenti*. *I*. 714. suadelis = *ingeniis, serpentis*. malefabris = *fictis, artificiosis*. *I*. 715. illectam = *deceptam*. *I*. 718. volens = *libenter*. *Iso*. 719 consilium = *domini*. *I*. 720. magistrum = *diabolum*. *I*. 721. medius = *nam hinc vocat deus ad vitam: inde tyrannus ad mortem*. *I*. 723. accipe = *intellige*. monumenta = *documenta*. *I*.

COMMENTARIVS.

pro *hac pietate*. Alii, etiam veteres *vigens*, vt Mar., Prag., Rat. cum Weitz., Gis., Torn., et Vulgatis. In *vagus* vltima producitur ratione caesurae. Teolius pro *vigens* aliquos Vatt. codd. allegat, quod ego in solo Mar. vidi.

709. In Egm. corrupte *propi situm* pro *propositum*.

710. Ita Mar. a pr. m., Alex., Vrb., Gis. 1. ed., et ad marg. 2. edit., Boher., Egm., Oxon., Rot., aliique. Heinsius cum aliis, et Weitzius *Eligit; atque volens illud magis vtile retur*.

712. Vat. A. perperam *agri* pro *acri*. In serm. XXXVII. Append. sub Augustini nomine: *Non enim cogendo, sed suadendo nocet: nec extorquet a nobis consensum, sed petit*.

713. Ald. *haec*: alii *hoc*. Lectio Aldi stare potest, si intelligatur, mulierem respondisse domino haec, seu talia: non *haec mulier*, vt ad ipsam *haec* referatur. Responsio Euae legitur cap. III. Genesis.

718. Prag. *ipse* pro *ille*.

721. Vat. A. inepte *consistit melius*.

722. Animaduertit Mariettus, *alternantem* videri esse modo in hanc, modo in illam partem inclinantem, vt infra v. 776. *Diuidit huc illuc etc*. Hac certe significatione verbo *alternandi* vtuntur latini scriptores, Columella, Virgilius, et alii.

Praelusit quibus historia spectabile signum.
Loth fugiens Sodomis ardentibus, omnia secum
Pignora chara domus properabat, sede relicta,
Nubibus vrbicremis subducere: sulphure quum iam
Nimboso ignitus caelum subtexeret aer,
Flagrantemque diem crepitans incenderet imber.
Angelus hanc hospes legem praescripserat ollis,
Emissus virtute dei sub imagine dupla;
Omnis vt e portis iret domus, atque in apertum
Dirigeret constans oculos, nec pone reflexo
Lumine regnantes per moenia cerneret ignes.
Nemo memor Sodomae, quae mundi forma cremandi est
Vt semel e muris gressum promouerit, ore
Post tergum verso, respectet funera rerum.

GLOSSAE VETERES.

724. praelusit = *ostendit. scripsit*. spectabile = *venerabile. memorabile. I.* 727. vrbicremis = *quae vrbem cremabant. I.* 729. flagrantem = *ardentem*. diem = *ignem*. imber = *scintilla. I.* 730. legem = *fugiendi. I.* 731. dupla = *quia duo angeli erant. Patris, et Filii duplicem imaginem sub specie duorum virorum dicit. I.* 732. apertum = *ante, vel prae se. I.* 733. constans = *in mente*. pone = *retro. aduerbium, id est, post. I.* 735. quae = *Sodoma. Iso.* 736. ore = *facie. I.*

COMMENTARIVS.

724. Fabr., et Gis. 2. ed. *historiae*: alii *historia*. Prag. *sectatile* male pro *spectabile*.

725. Historia haec legitur c. 19. Genes.

726. In Vat. A. videtur esse *cura*: sed legendum est *chara*.

727. Gifanius ind. Lucr. verbo *nisus* pro *nubibus* ex vett. libris legendum ait *nisibus*, qua voce mirifice vsum Prudentium dicit: *nisus enim videtur appellare omnia illa molimenta, furores, labores, fugas ignis, hominum, bestiarum etc.* Giselinus ad oram *ignibus*. Scripti Heinsiani, Weitziani, et nostri *nubibus*.

728. In nonnullis Vulg. *subtexerat*. Corrige *subtexeret*: vt vers. seq. legendum *incenderet*, non *incenderat*.

731. Glossa Isonis non cohaeret sententiae Prudentii, qui in Apotheosi saepe negat, Patrem vnquam apparuisse.

732. Egm. perperam *postis* pro *portis*: Mar., Ald., Weitz., et alii *atque*. Fabr., Bong., Gis., et nonnulli recentiores *vtque* non male. In Chamillardi interpretatione mendum est: *Lotbum respicere flammas per vrbem dispersas iubent angeli*. *Vetant* voluit scribere, aut *non respicere*.

735. Alcimus Auitus lib. III. v. 46. et seqq. ignem extremi iudicii flammis sodomiticis comparat. Vide notas ad hymn. XI. Cath. v. 106. Cyprianus, siue alius in carmine de Sodoma ex hoc incendio natam fabulam Phaetontis refert. *Hinc habet in falso de verbo fabula famam, - Solis progeniem currus optasse paternos etc.*

737. Rat. *respectat* non bene.

Loth monitis sapiens obtemperat; at leuis vxor
Mobilitate animi torsit muliebre retrorsus
Ingenium, Sodomisque suis reuocabilis haesit.
Traxerat Eua virum dirae ad consortia culpae;
Haec peccans sibi sola perit, solidata metallo
Diriguit fragili, saxumque liquabile facta
Stat mulier, sicut steterat prius, omnia seruans,
Caute sigillati longum salis effigiata,
Et decus, et cultum, frontemque, oculosque, comamque,
Et flexam in tergum faciem, paulumque relata
Menta retro, antiquae monumenta rigentia noxae.
Liquitur illa quidem salsis sudoribus vda;

GLOSSAE VETERES.

738 monitis = *praeceptis* . vxor = *vxor Lothi sola perit* . *I*. 739. mobilitate = *mollitia* . *I*. 742. haec = *vxor Loth* . *I*. metallo = *ad instar metalli* . *Vat. A*. 743. diriguit = *induruit* . facta = *mutata in statuam salis* . *I*. 745. caute = *in caute* . *in petra* . sigillati = *imaginati* , *simulati* . semper = *aeternaliter* , *vel longum* . *per aeuum* . *I*. 747 paulum = *paululum* . relata = *versa* . *I*. 748. monumenta = *memoramenta* . rigentia = *dura* . *I*. 749. liquitur = *defluit*. *I*.

COMMENTARIVS.

739. Egm., et Gis. ad marg. *traxit* pro *torsit*. Prag., Rat. *retrorsum* .

741. Ald., et Oxon. *traxerit*.

743. Ald. *fragilis*: ceteri *fragili*. Vat. A. *licabile* , supra *liquabile* . Vide v. 749. *Liquitur illa quidem* .

744. Extare vxoris Loth statuam, et siquid ex ea decerptum fuisset, restitui, et succrescere, tradidit etiam Irenaeus lib. IV. cap. 51., et Cyprianus, siue Tertullianus, siue alius in carmine de Sodoma: *Quin etiam siquis mutilauerit aduena formam*, -*Protinus ex sese suggestu vulnera complet*. Iosephus lib. I. antiquit. cap. XIX. se statuam vidisse refert. Calmetus in Diction., et Comment. diuersas interpretandi rationes affert, et auctores indicat, qui peculiares dissertationes in eam rem ediderunt. Ego sensum, quem sacra litera praefert, mordicus teneo, nisi certa ratio contrarium suadeat. An autem statua illa salis per tot secula permanserit, et adhuc permaneat, ad historiae humanae fidem pertinet.

745. Prag. *sigillatim* minus bene. Widm. a pr. m., Mar., Prag., Rat. *semper* pro *longum*. De verbo *effigiata* vide hymnum Cath. exequiarum. Ex vxore Loth poetas finxisse fabulam Niobes, docet Clemens Alexandrinus in Protreptico. Eodem spectare videtur, quod Eurydice, ab Orpheo quum ex inferis revocaretur, respiciens, retracta est. In Chamillardi indice *caute* aduerbium dicitur. Sed Prudentius nunquam huiusmodi aduerbia corripuit.

Vide glossas.

746. Prag., et Widm. a m. p. *manusque* . ceteri *comamque* .

747. In Rat. ex *flexum* recte factum *flexam* . In Vat. A. *reducta* , et aliena manu *vel* , *relata* .

749. Innuit, opinor, quod in carmine

Sed nulla ex fluido plenae dispendia formae
Sentit deliquio; quantumque armenta saporum
Attenuant saxum, tantum lambentibus humor
Sufficit, attritamque cutem per damna reformat.
Hoc meruit titulo peccatrix femina sisti,
Infirmum, fluidumque animum per lubrica soluens
Consilia, et fragilis iussa ad caelestia. Voti
Propositum contra non commutabile seruat
Loth ingressus iter, nec moenia respicit, alto
In cinerem collapsa rogo, populumque perustum,
Et mores populi, tabularia, iura, forumque,
Balnea, propolas, meritoria, templa, theatra,
Et circum cum plebe sua, madidasque popinas.

GLOSSAE VETERES.

750. dispendia = *pericula, minorationes. I.* 751. deliquio = *defectu. defectione*. saporum = *saporatum, id est, dulce. Iso.* 753. sufficit = *subministrat*. attritam = *consumptam. I.* 754. titulo = *signo. Iso.* 756. fragilis = *mulier*. voti = *praecepti. I.* 757. non commutabile = *incommutabile. I.* 758. alto = *profundo. I.* 760. tabularia = *mercatus*. iura = *leges; vbi iuramenta dabantur. I.* 761. balnea = *loca iuxta balnea sita. loca bibendi post balnea*. propolas = *loca vendentium, vbi pigmenta, et aliarum rerum exercebantur venalia*. meritoria = *lupanaria. et dicta est meretrix, eo quod mereat pretium, vel meritas mercedes accipit*. theatra = *spectacula. I.* propolas = *tabernas. Vat. A.* 762. circum = *amphitheatra, vel vbi ludi exercebantur*. popinas = *loca potandi, vel, loca iuxta balnea sita, dictaque propinae, a propi-*

COMMENTARIVS.

de Sodoma clarius profertur *Dicitur et viuens alio iam corpore sexus - Munificos solito depungere sanguine menses*. Irenaeus loc cit. hoc ipsum affirmat.

751. Prag. *de liquido*. Rat. etiam, sed pro diu. lect. *deliquio*, et glossa *id est, defectu*. Vat. A. mendose *armata* pro *armenta*. Sale armenta delectantur.

754. *Titulus* hic est sepulcrum. In carm. de Sodom. *stetit ipsa sepulcrum*.

758. Prag. *alta*. Alii *alto*.

759. Prag. contra metrum *in cineremque collapsa*.

761. Vat. A. mendose *propalas*. Lege *propolas*, vt ex eiusdem glossa patet. Fabricius notauit, *propolam* esse eum, qui emit, quod vendat maiori pretio, sed hic genere femineo a Prudentio sumi pro locis, in quibus propolae homines merces suas exponunt. Prudentius primam producit exemplo Lucilii, et Terentii in *prologus*. Vide Scalig. in Culicem Virg. *Meritoria* sunt aedificia, vbi impurae mulieres, seu meretrices prostabant. Barthius lib. XLII. Aduers. cap. XVII. explicans hunc Prudentii locum, ait, meritoria fuisse pluribus scalis exaltata, pergulisque distincta, in quibus videlicet collocatae mulieres, cellisque suis distinctae secundum pretia prostabant.

762. In Gis., et ed. Weitziana, de qua saepe, ad oram manu est scriptum *propi-*

Quidquid agunt homines Sodomorum, incendia iustis
Ignibus inuoluunt, et Christo iudice damnant.
Haec fugisse semel satis est. non respicit vltra
Loth noster: fragilis sed coniux respicit, et quae
Fugerat, inuerso mutabilis ore reuisit,
Atque inter patrias perstat durata fauillas.
En tibi signatum libertatis documentum,
Quo voluit nos scire deus, quodcumque sequendum est,
Sub nostra ditione situm, passimque remissum
Alterutram calcare viam. Duo cedere iussi
De Sodomis. alter se proripit: altera mussat.
Ille gradum celerat fugiens: contra illa renutat.
Liber vtrique animus: sed dispar vtrique voluntas.
Diuidit huc illuc rapiens sua quemque libido.
Talem muta sacris speciem notat orbita libris.

GLOSSAE VETERES.

nantibus. *I.* 764. iudice = *scilicet existente.* *I.* 766. Loth = *anima*. coniux = *caro, quia si voluisset, libera fuisset: tantum si non respiceret.* *I.* 767. inuerso = *retro verso*. ore = *facie*. reuisit = *respexit*. *I.* 768. perstat = *permanet*. *I.* 769. en tibi = *o Marcion*. signatum = *indicatum scilicet est, de Loth, et vxore eius, et de Adam liberi arbitrii. Et hactenus contra Marcionem de libero arbitrio disputat.* libertatis = *liberi arbitrii*. *I.* 771. situm = *positum, concessum*. passim = *vbique*. *I.* 772. cedere = *discedere*. iussi = *sunt*. *I.* 773. mussat = *tardat, dubitat, deficit*. *I.* 774 ille = *Loth*. illa = *vxor*. renutat = *prohibet*. *I.* 776. libido = *voluptas*. *I.* 777. muta = *ideo muta dicitur, quia rem mysticam signat*. orbita = *significatio, pagina, rota temporis*. *I.*

COMMENTARIVS.

nas pro *popinas*. Glossa Isonis de *popina*, et *propina* extat etiam apud Isidorum, qui corrupte *propinas* dici affirmat.

763. Imitatio Iuuenalis satyra I. v. 86. *Quidquid agunt homines etc.* Plerique interpungunt *homines, Sodomorum incendia.*

767. Vat. A., Prag. *motabilis*. Alii latinius *mutabllis*.

769. Supra dixit, historiam nobis proposuisse *spectabile signum* libertatis in Lotho, et eius vxore, quorum alter, quia voluit, libere deo paruit, altera, quia voluit, contra dei praeceptum oculos in Sodomam retorsit. Nunc ergo concludit; *En tibi signatum libertatis documentum*.

770. Pal., Gis., Prag., Rat., et rec. edd. *quo*. Mar., Vat. A., Ald., Weitz. *quod*.

772. Vat. A. *iussit* male.

773. Ald., Fabr., Bong. *praeripit*.

774. De verbo *renuto*, quo vsus etiam est Lucretius, vide Gifanium Ind. Lucr.

776. Prag. *huc illud* male. Virgilianum est *trahit sua quemque voluptas*.

777. Egm., Widm., Bong. supra, Weitz., Rat., Mar. a pr. m., Sich., Iso *muta*. Ald., Gis., Prag., et recen. edd. *multa*. Heinsius nihil ex suis notauit.

Aspice Ruth gentis moabitidis, et simul Orphan.
Illa socrum Noemin fido comitatur amore:
Deserit haec. atqui thalamis, et lege iugali
Exutae, hebraeisque toris, sacrisque vacantes,
Iure fruebantur proprio. sed pristinus Orphae
Fanorum ritus praeputia barbara suasit
Malle, et semiferi stirpem nutrire Goliae.
Ruth, dum per stipulas agresti amburitur aestu,

GLOSSAE VETERES.

779. illa = *Ruth*. *I*. 780. haec = *Orpha*. *Gesbidonop gigas fuit, filius Orphae. Orpha ipsa est Arpha*. atqui = *certe*. thalamis = *maritis*. *I*. 783. fanorum = *deorum*. *I*. 785. amburitur= *circumuritur*. *I*.

COMMENTARIVS.

778. Weitz. *generis*: alii *gentis*. Put. *Orfan*, Ald. *Orfam*, Vat. A., Mar., Prag., *Orphan*, Rat. *Ortan*. Historia haec refertur lib. Ruth., quam etiam Paulinus Natali IX. ad libertatis argumentum transfert. *Breuis ista videtur - Historia, at magni signat mysteria belli*. Noemi quum has moabitidas in earum patriam reuerti suaderet: Orpha osculata est socrum (Noemin,) ac reuersa est; Ruth *adhaesit socrui suae*. cap. I. v. 14. Eam Orphan deinde matrem fuisse gigantis Goliath Philo, siue quis alius sub Philonis nomine, et plures rabbini tradunt: quibus assentiri videtur Prudentius v. 784. *stirpem nutrire Goliae*. Chamillardus hanc opinionem vanam, et absurdam esse definit, quia Goliae mater fuit philistaea ex Geth vrbe Palaestinae, ac Saulis temporibus, Orpha vero nurus Noemi moabitis, et aequalis Ruth. Teolius putat, licentia poetis vsitatissima potuisse Goliam pro quouis barbaro, ac fero homine poni. Sed non video, quisnam sensus subesse possit, nisi verus Golias designetur hoc suo nomine. Nic. Serarius Comment. in Ruth. cap. I. quaest. X. sententiae illi rabbinorum Prudentium adhaesisse confirmat. Sed verba Prudentii non tam significant, Orphan matrem fuisse gigantis, quam hunc ex eius stirpe ortum.

779. Put., Egm. *Noomin*. Alii *Noemi*, aut *Noemin*.

780. Vat. A. *atqui in thalamis*. Rat. *an quin thalamis*, sed factum *at quin*. Mar., et Prag. *atque in*. Heinsius ex suis notat *atquin*. Res clara est *atqui*, siue malis exarare *atquin*. Prudentius quum exposuerit, Orphan a socru Noemi recessisse, non vero Rutham, addit: atqui vtraque libera erat, vtraque virum suum amiserat, vtraque toris, sacrisque iam vacua, iure fruebatur proprio.

782. Serarius, qui commentarium suum in Ruth his versibus Prudentii illustrat, *pristinum* fanorum ritum ait esse *inueteratum*, non quod Orpha ab idolorum cultu vnquam recessisset. Nonnulli putant, Orphan, et Ruth errores patrios abiurasse, quum hebraeis fratribus nupserunt.

783. Ricciolius ait, melius corripi secundam in *praeputium* cum Mario Victore *Nato praeputium mox aufert dicta Sephora*, quam produci cum Iuuenale *Quae pater abstinuit, mox et praeputia ponunt*. At nescio, cur Victor Iuuenali sit praeferendus. Praeterea apud Victorem potest non corripi secunda in *praeputium*, facta synaeresi ex duabus vltimis, at apud Iuuenalem, et Prudentium necessario producitur.

784. Vide not. v. 778.

785. Put., Thuan., Rot., Ald., Alex., Fab. *agresti amburitur*. Prag. *agrestis aburitur*, quod amplectitur Weitzius, et extat etiam in Mar., sed a pr. m. *agresti*,

. Fulcra Booz meruit, castoque ascita cubili
Christigenam foecunda domum, dauidica regna
Edidit, atque deo mortales miscuit ortus.
Saepe egomet memini, fratres geminos ad hiulcum
Peruenisse simul biuium, nutante iuuenta,
Et dubitasse diu bifido sub tramite, quodnam
Esset iter melius: quum dextrum spinea silua
Sentibus arctaret, scopulosaque semita longe
Duceret aerium cliuoso margine callem:
At laeuum nemus vmbriferum per amoena vireta
Ditibus ornaret pomis, et lene iacentem
Planities daret ampla viam: squalentibus vnum
Contentum spinis reptasse per ardua saxa,
Porro alium campo sese indulsisse sinistro;
Illum sideribus caput immiscere propinquis,

GLOSSAE VETERES.

786. fulcra = *lectos, sustentacula vel lectorum, vel aliarum rerum, quae testiphadia nominamus. Fulcra etiam dicimus, quae nobis subterponimus equitantes, a quibus sustentamur.* Booz = *vir locuples, qui asciuit Ruth in coniugium, colligentem spicas, Orpha idolis se tradidit, et diabolo se deputauit.* ascita = *vocata. I.* 789. hiulcum = *patens, diuisum, apertum. I.* 790. nutante = *vacillante. I.* 792. dextrum = *iter.* spinea = *spinosam, et scopulosam. scopulosam viam dexteram dicit, propter labores sanctorum, quos sustinent pro deo. I.* 794. aerium = *caelestem.* cliuoso = *tortuoso, excelso.* margine = *apice. I.* 795. laeuum = *iter.* vireta = *a viriditate. I.* 797. squalentibus = *sordidis, acutis.* vnum = *scilicet memini, vidi ex illis duobus fratribus. I.* 800. im-

COMMENTARIVS.

supra *agrestis*. Gis. in contextu, et Bong. ad oram *agrestis oburitur*. Vrb. *agresti exuritur*.

786. Put. scribit *Boos* pro *Booz*.

787. Ald., Vat. A., Mar., aliique scribunt constanter *dauitica*. Plerique, et optimi omisso *et*, per epexegesin *domum, dauitica regna*, vt Alex., Vrb., Ald., Heinsiani praestantiores. Gallandius improbat in Aldo *et dauitica regna*. Aldus meus non habet coniunctionem.

788. Heinsius reprehendit Weitzium, quod praetulerit *artus* pro *ortus*. Nihilominus in Mar., et Rat. antiquissimis legitur *artus*, quod haud scio, an melius sit. Pro diuersa scriptura *artus* notat Teolius ad marginem.

789. De hoc biuio virtutis, et vitii multi agunt. Poemation extat sub Virgilii nomine de litera Y. *Litera Pythagorae discrimine secta bicorni - Humanae vitae speciem praeferre videtur etc.* Hericus in vita S. Germani hunc Prudentii locum imitatur. Vide, quae de hac duplici via notant ibi Bollandiani ad diem 7. iulii.

794. Gis. *cliuosa margine callem*, et ad marg. 1. ed. *tramite collem*.

Hunc

Hunc in coenosas subito cecidisse paludes.
Omnibus vna subest natura; sed exitus omnes
Non vnus peragit, placitorum segrege forma.
Haud secus, ac si olim per sudum lactea forte
Lapsa columbarum nubes descendat in aruum
Ruris frugiferi, laqueos vbi callidus auceps
Praetendit, lentoque illeuit vimina visco,
Sparsit et insidias siliquis, vel farre doloso.
Illiciunt alias fallentia grana, gulamque
Innectunt auidam tortae retinacula setae,
Molle vel implicitas gluten circumligat alas:
Ast aliae, quas nullus amor prolectat edendi,
Gressibus innocuis sterili spatiantur in herba,
Suspectamque cauent oculos conuertere ad escam.
Mox, vbi iam caelo reuolandum, pars petit aethram
Libera sideream, plaudens super aera pennis:
Pars captiua iacet, laceris et saucia plumis
Pugnat humi, et volucres nequidquam suspicit auras.
Sic animas caeli de fontibus vnicoloras

GLOSSAE VETERES.

miscere = *scilicet vidi*. *I.* 803. peragit = *ducit*. placitorum = *voluntatum*, *scilicet opera*. segrege = *segregata*, *separata*. *I.* 804. haud secus = *non aliter*. *comparatio humani generis*. ac si = *quasi*. sudum = *quasi semiudum*, *id est*, *serenum*. *I.* 806. auceps = *aues capiens*. *I.* 807. visco = *glutine*. *I.* 808. siliquis = *leguminibus*. *I.* 809. illiciunt = *decipiunt*: *quia capiuntur*. *Iso.* 812. prolectat = *delectat*, *illicit*. *I.* 813. herba = *arena*. *I.* 814. suspectam = *insidiosam*, *contemptibilem*. *I.* 815. caelo = *in aera*. reuolandum = *est*. *I.* 817. laceris = *laceratis*. saucia = *vulnerata*. *I.* 819. vni-

COMMENTARIVS.

802. Ald. *omnis*, Fabr. *omnia* pro *omnes*, quod sensus requirit.

803. Egm. *placitum quoque*. Rectius *placitorum*.

804. Ald. *aut si*, et postea *forma* mendose pro *ac si*. *forte*.

805. Ald. *descendit*: melius *descendat*.

806 In nonnullis Vulg. male *anceps* pro *auceps*.

809. Ald. *fallantia grana* male.

814. Prag. *spectatamque* minus bene pro *suspectamque*.

816. Vat. A. *sidereum*, fortasse *aethra sidereum* pro *ethera sidereum*. Prag. *super aethera*. Rat. *sub aere* male.

818. Prag. *suscipit*. Melius *suspicit*.

819. Ald., Widm., Mar., Gis., et alii *vnicolores*. Libri Heinsiani, Vat. A.,

Infundit natura solo: sed suauibus istic
Deuinctae illecebris retinentur, et aethera paucae
Conscendunt reduces: multas viscosus inescat
Pastus, et ad superas percurrere non sinit auras.
Praescius inde Pater liuentia tartara plumbo
Incendit liquido, piceasque bitumine fossas
Infernalis aquae furuo suffodit auerno,
Et phlegethonteo sub gurgite sanxit edaces
Perpetuis scelerum poenis inolescere vermes.
Norat enim, flatu ex proprio vegetamen inesse
Corporibus nostris, animamque ex ore perenni
Formatam non posse mori: non posse vicissim
Pollutam vitiis sursum ad conuexa reuerti,

GLOSSAE VETERES.

coloras = *puras, et immaculatas, et vnius naturae*. *I. puras, immaculatas, et vnius coloris*. *Vat. A.* 820. natura = *scilicet diuinitatis*. solo = *corporis*. *I.* 821. deuinctae = *deuictae*. *I.* 822. conscendunt reduces = *ascendunt reuenientes*. viscosus = *glutinosus*. inescat = *decipit, saturat*. *I.* 824. inde = *proinde*. liuentia = *nigra*. *I.* 826. furuo = *nigro*. *I.* 827. sanxit = *decreuit*. edaces = *rodentes*. *I.* 828. inolescere = *crescere*. *I.* 829. vegetamen = *animam*. *commotionem*. *vitam*. *I.* 831. infusam = *formatam*. *Iso.* 832. conuexa = *poli*. *caeli*. *ad caelestia*. *I.*

COMMENTARIVS.

Weitz., Egm., Alex. *vnicoloras*; quam lectionem defendit Gifanius Ind. Lucr. verbo *tripectorus*, ex vet. lib., et quia alibi Prudentius dixit *versicolorus paries*. Id vocabulum ex iis est, quae vtroque modo efferuntur: et fortasse Prudentius alibi dixit *vnicolorus*, alibi *vnicolor*, quod magis vsitatum est. Meursius pag. 186. in Critico Arnobii etiam legit *vnicoloras*, vt in Arnobio *decolorus*.

821. Ald., Bong., Giselinus, non repugnante Heinsio, *et aethera*. Weitz., Mar., Prag., Rat. *ad aethera* sine *et*.

824. Mar. *liquentia tartara* a pr. m.

825. In quibusdam Vulg. *liquide*.

826. *Infernalis* in Latinitate prolapsa Cellarii solum Prudentium habet auctorem.

828. In Vulg. nonnullis *pennis* male pro *poenis*. De vermibus damnatorum vide Isaiam cap. LXVI.

831. Mar., Prag., Weitz., aliique *infusam*: putatque Mariettus, glossema esse *formatam*; ac reuera glossa est Isonis. Verum omnes Heinsiani, Ald., Gis., Vat. A., Alex., ac multi praeterea habent *formatam*, quod mihi prudentianum videtur. Ex Weitzianis Bongars., et Widm. supra *formatam*.

832. Aldi error palmaris *virtus* pro *vitiis*. Heinsius pro *rursum* reposuit *sursum*, vt aliis in locis. Thuan., Boher., et Alex. *sursum*. Mariettus vero in suis omnibus legisse videtur *rursum*, quod est in Ald., Weitz., Gis., Vrb., et aliis. nec contemnenda quidem est haec lectio.

Mersandam penitus puteo feruentis abyssi.
Vermibus, et flammis, et discruciatibus aeuum
Immortale dedit, senio ne poena periret,
Non pereunte anima. Carpunt tormenta, fouentque
Materiem sine fine datam: mors deserit ipsa
Aeternos gemitus, et flentes viuere cogit.
At diuersa procul regionibus in paradisi
Praemia constituit maiestas gnara futuri
Spiritibus puris, et ab omni labe remotis,
Quique gomorrhaeas non respexere ruinas:
Auersis sed rite oculis, post terga tenebras
Liquerunt, miseri properanda pericula mundi.
Ac primum facili referuntur ad astra volatu,
Vnde fluens anima structum vegetauerat Adam.
Nam, quia naturam tenuem decliuia vitae

GLOSSAE VETERES.

833. puteo = *in puteo* . I. 834. discruciatibus = *poenis*. I. 835. senio = *aetate* . periret = *deficeret*. I. 836. pereunte = *deficiente*. I. 837. materiem = *animam*. mors = *consumptio*. I. 842. gomorrhaeas = *sodomiticas* , *id est* , *terrenas delectationes* . *Iso* . 844. properanda = *celeriter fugienda* . *cita* . I. 846. structum = *plasmatum* . vegetauerat = *animauerat* . I. 847. naturam = *animam* . I.

COMMENTARIVS.

833. Widm. a pr. manu *mersandum* .

835. Mira est hoc loco Aldi correctio. Ediderat *immortale dedit* , *senio ne poena periret* . Emendauit: *Immortale dedit*, *senio* , *poenane periret*. Quo ista mutatio , quae ipsi sententiae aduersatur?

837. Mar., Gis., et alii *materiem* scribunt . Ald. cum nonnullis *materiam*. Heinsius lib. I. Aduers. posth. cap. VI. corrigendum putat *ratam* pro *datam*. Non faciam, inuitis membranis. In Vat. A. *ipsam* : corrigendum *ipsa* . De aeterno supplicio, quo animae semper puniuntur, neque intereunt, videri possunt Tertullianus Apologet. cap. XLVIII., Minucius Felix, Augustinus, et alii.

839. Prag. minus bene *et diuersa* pro *at*. In nonnullis Vulg. *aduersa* pro *diuersa* .

843. Gis. *recte* : sed in I. ed. *rite* .

844. Weitz., Pragens., Rat., et Mar. a sec. m. *miseri et properanda*. Alii *miseri properanda* per epexegesin. Dicuntur pericula properanda, quia propere, ac festinanter cauenda, et fugienda, vt explicat Iso, et Mariettus. In nonnullis Vulg. est *properando* : et ita Gis. in vtraque edit., non absurdo sensu: *liquerunt properando* , siue *properantes*. Explicari etiam potest, pericula, quae imminent, properant, seu properantur. Horatius lib. Epodon. XII. *Muricibus tyriis iteratae vellera lanae Cui properabantur!*

846. Vat. A. *viuificauerat*. recte emendatum supra *vegetauerat* . Hoc verbo actiue vsus est A. Gellius l. XVII. c. II., et alii.

847. Prag. *terrae* . ceteri *vitae* .

Pondera non reprimunt, nec tardat ferrea compes,
Concretum celeri relegens secat aera lapsu,
Exuperatque polum feruens scintilla remensum,
Carcereos exosa situs, quibus haeserat exul.
Tunc postliminio redeuntem suscipit alto
Cana fides gremio, tenerisque oblectat alumnam
Deliciis, multos post diuersoria carnis
Ore renarrantem querulo, quos passa, labores.
Illic purpureo latus exporrecta cubili,
Floribus aeternis spirantes libat odores,
Ambrosiumque bibit roseo de stramine rorem.

GLOSSAE VETERES.

849. concretum = *densum*. secat = *anima*. *I* 850. scintilla = *anima*. *I*. 851. situs = *habitationes*. *positiones*. *I*. 852. postliminio = *introitu*. *exilio*, *de captiuitate*. *postliminium est reuersio de captiuitate*, *quando longo quis tempore limen domus suae dimissum repetit*. *quod etiam sancti doctores solent dicere*, *quando stilum ad alia transmittunt*; *tunc iterum ad ea reuertentes*, *hoc postliminium solent dicere*. *I*. 853. oblectat = *nutrit animam*. *I*. 855. querulo = *conquerenti*. passa = *scilicet sit*, *vel erat*. *I*. 856. latus = *latus habens exporrectum*. *extenta*, *vel iacens*. *I*. 857. libat = *degustat*, *accipit*. *I*. 858. ambrosium = *ambrosia*, *cibus deorum*. *sed ponitur pro omni*

COMMENTARIVS.

850. Chamillardus asserit, poetam loqui ex sententia gentilium philosophorum, quod animam vocet scintillam feruentem. Falsum puto. Nam Prudentius non solum animam, sed deum etiam appellat ignem, non quia ex igne deum, aut animam constare existimet, sed propter nonnullam similitudinem, quae ex rebus corporeis peti potest ad spirituales aliquo modo intelligendas.

852. Weit. cum Egm. scribit *postlimineo*.

853. Virgilii est *cana fides*.

855. Rat. *dolores*. alii *labores*.

856. Mariettus interpretatur *latus exporrecta*, *commode iacens*, vt solent, qui longum iter fecerunt.

858. Put., Oxon., Rot., tres Torr., Egm., Ald., Alex., Vat. A., Mar. *stramine* pro toro, aut stramento. Vrb., Gis., Weitz., Prag., Rat. *gramine*. Neque absurdum est *roseo gramine*. nam gramen est quaecumque herba viridis. Florem gramini dat Seneca in Medea. Vide Burmannum pag. 490. tom. 1. Anthol. Post hunc versum inseruntur alii sex in nonnullis codicibus, qui absunt ab omnibus Heinsianis, Egm., Pal., Ald., Alex., Vrb., et ab Heinsio eiecti sunt, quod orationis sensum turbent. Eos interserunt Rat., Mar., Weitz., Gis., et plures vulgati. Ita Giselinus eos senos versus producit: *Ast aliae, quas dira lues, errorque malignus*- *Immersit tenebris, vastoque obsedit auerno, - Haud impune piis, ab semet abesse fatentur - Conciliis, meritas ferre et per secula poenas, - Queis patris antiqui, aut aegri reuerentis abyssus - Exclusis, mundique bonis cum morte potitis - Ditibus, et longo etc.* Versu 3. Mar. *piis semet deesse*, et supra *abesse*. Duo Torrentiani, et Rat. *semet deesse*. Gisanius quoque *piis semet deesse*. Versu 4. Mar., duo Torren-

Ditibus, et longo fumantibus interuallo;
Fluminaque, et totos caeli sitientibus imbres
Implorata negat digitum insertare palato,
Flammarumque apices humenti extinguere tactu.
Nec mirere, locis longe distantibus inter
Damnatas, iustasque animas concurrere visus

GLOSSAE VETERES.

suauitate. *I.* aliae = *animae*. *I.* piis = *animabus*. quis = *animabus*. patris = *Abrabam*. aegri = *Lazari*. abysso = *a gremio*. exclusis = *scilicet de gaudiis paradisi*. morte = *cum interitu animae*. *I.* 859. ditibus = *diuitibus*. fumantibus = *tangit de diuite, et paupere*. *I.* 861. implorata = *rogata*. *scilicet fides iusti, anima iusta*. insertare = *immittere*. *I.* 863. locis = *caelo, et inferno*. *I.*

COMMENTARIVS.

tiani, Gifanius, Rat. *meritas poenas per secula ferre*. In Mar. pro diuersa lectione *ferre et per secula poenas*. Versu 5. Mar. *Quis patris antiquo*, supra *antiqui*. Mar., et Boher. recentior *Quis patris antiquo reuerentius ager abysso*. In Mar. ad marg. *aut aegri reuerentis abysso*. In Prag. *Quis patris antiqui, aut aeger reuerentis abysso*, cum glossa *quis = pro quibus. exclusis abysso = id est, per abyssum, videlicet per chaos magnum*. Gifanius Ind. Lucr. verbo *concilium*, haec ait: *Sic ex vet. lib. legendum puto, nam vulg. abyssus mibi, vt ingenue dicam, minime placet. irrepsit credo ob non intellectum longius hyperbaton: illud enim*, IMPLORATA NEGAT, *non recte accommodetur* ABYSSO, *sed maiestati dei. itaque arcessetur huc, quod ante positum est*, MAIESTAS GNARA FVTVRI. Heinsius ait, Gifanium in his spuriis versibus explicandis aestuasse plus satis. Verum is lectionem veterem explicare conabatur, quam tunc omnes recipiebant. Marietto non plene satisfecit Gifanius. Igitur Mariettus ex coniectura eum locum restituere, et illustrare aggreditur. putat legendum *aut aegri reuerentia abysso*. Haec vero est explicatio, qua versus a nobis omissi cum adductis in contextu vniuntur, et declarantur. Quibus (animabus damnatis) abysso, seu per totum abyssum exclusis, et diuitibus bonis mundi cum morte (seu vsque ad mortem) potitis, et longo interuallo distantibus, et cruciatis, et tanta siti aestuantibus, vt flumina, et totos caeli imbres se bibere posse arbitrarentur, patris antiqui, hoc est, Abrahami, aut aegri, hoc est, Lazari reuerentia implorata negat digitum insertare palato. Poeta respicit parabolam, siue melius historiam de diuite auaro apud Lucam cap. XVI. Iso etiam, qui glossas his versibus apposuit, pro prudentianis habuit. Giselinus, qui e mss. reposuit *abyssus* pro *abysso*, difficultatem loci agnoscens, *Si*, inquit, *in sanando hoc vulnere tam fuissem crudelis medicus, quam Manutius aliquando fuit, nihil fuisset facilius. sed aliud est corpus pristinae sanitati restituere: aliud, quum melius possis, extremo remedio adhibito partem aliquam mutilare*. Weitzius falso ait, Aldum legisse *abyssus*, nisi aliam prae manibus habuit editionem. nam e sex versibus, quos omisit Aldus, (septem non bene numerauit Giselinus) vnus erat is ipse, vbi abyssi mentio occurrit.

859. In Oxon. *diuitibus longo*. Heinsius coniicit *ditibus at longo*.

860. Ald. male *tutos* pro *totos*.

861. In nonnullis Vulg. *palatu* mendose. Cell. *implorata* explicat de *cana fide* ex v. 853. Malo intelligere de anima beata, quae in paradiso a Prudentio collocatur, tamquam in sinu Abrahae.

Conspicuos, meritasque vices per magna notari
Interualla; polus medio quae diuidit orbe.
Errat, quisque animas nostrorum fine oculorum
Aestimat, inuoluit vitreo quos lucida palla
Obiice, queis speculum concreta coagula texunt,
Impediuntque vagas obducto humore fenestras.
Numne animarum oculis denso vegetamine guttae
Voluuntur teretes? aut palpebralibus extra
Horrescunt setis, cilioue vmbrante teguntur?
Illis viua acies, nec pupula parua, sed ignis
Traiector nebulae, vasti et penetrator operti est.
Nil ferrugineum, solidumue tuentibus obstat.

GLOSSAE VETERES.

865. conspicuos = *claros*, *manifestos*. notari = *videri*, *cognoscere*. *I.* 866. orbe = *mundo*, *rotunditate terrae*, *spatio*. *Iso.* 867. fine = *termino*. *I.* 868. palla = *vestis*, *qua sacrificabatur Palladi*; *sed ponitur pro omni veste*. *hic pro pellicula*, *quae tegit pupillam*. *I.* 869. obiice = *obiectione*. speculum = *visum*. concreta = *densa*. coagula = *aeris*. *I.* 870. humore = *aeris*. fenestras = *oculorum*. *I.* 872. teretes = *rotundae*. *I.* 873. setis = *setas vocat cilios*; *quos nos etiam tautones proprie nominamus*. *I.* 874. illis = *animabus*, *oculis animarum*. ignis = *igneus vigor*. *I.* 875. traiector = *penetrator*, *transmissor*. *I.* 876. ferrugineum = *nigrum*, *tenebrosum*. *I.*

COMMENTARIVS.

866. Fortasse alludit ad sententiam theologorum, qui sedem damnatorum in terrae visceribus collocant. Post hunc versum aliqui addunt lemma: *De integritate visionis animae*.

868. Wid., Bong. a sec. m., et Ald. *Aestimat inuolui*, *vitreo quos lucida palla*. Alii *Aestimat*, *inuoluit vitreo quos lucida palla*. Cauchius ex coniectura *pala*. Non placet Heinsio. Vide glossas. Senas oculi tunicas recensent aliqui, *coniunctiuam*, *corneam*, *vueam*, *araneam*, *retinam*, *vitream*. Laudat hanc descriptionem organi visorii Giselinus interpres, et medicus, qui septem tunicas oculi distinguit, et notat, oculos speculi formam prae se ferre, cuius praecipua pars sunt tres humores concreti, seu coagulati; ex quo intelliges, quid sint *concreta coagula*.

870. Oculi fenestrae animae dicuntur a Gregorio Magno lib. XXI. Moral. Lucretium *postes* elegantissime posuisse pro ipsis oculis, aduertit Gifanius lib. III. *Iam magis exemptis oculis debere videtur*. *Cernere res animus sublatis postibus ipsis*.

871. Vat. A. vitiose *oculi lenso*.

873. Vat. A. error *alioue vmbrante*.

874. In Alexandr., Thuan., Ror., et tribus Torr. *et pupula*. Alii *nec pupula*, quod sensui congruere videtur; et sequuti sunt Cell., et Teol. Suspicatur Heinsius *nec pupula praua*. Mihi lectio vnice vera est *nec pupula parua*.

875. Vat. A. *nebulae*, *et vasti penetrator*. Descriptionem oculorum videre etiam poteris apud Ciceronem lib. II. de natura deorum.

876. In edit. parmensi emendari debet mendum *solidumue mentibus*, et reponendum *solidumue tuentibus*.

Nocturnae cedunt nebulae: nigrantia cedunt
Nubila, praetenti cedit teres area mundi.
Nec tantum aerios visu transmittit hiatus
Spiritus: oppositos sed transit lumine montes,
Oceani fines, atque vltima litora Thules
Transadigit, volucresque oculos in tartara mittit:
Nostris nempe omnes pereunt sub nocte colores
Visibus, et caeco delentur tempore formae.
Numquid et exutae membris, ac viscere perdunt

GLOSSAE VETERES.

878. praetenti = *velocis*. aera= *rotunditas*, *planities*. mundi = *caeli*. *I.* 879. tantum = *sicut facit oculus corporis*. visu = *cum*. hiatus = *apertiones*, *vel vastitates*. *I.* 880. spiritus = *anima*. oppositos = *contra positos*. lumine = *sapientia*. *I.* 881. Thules = *vltima insularum*. *I.* 882. transadigit = *transit*. *I.* 874. caeco = *in nocte*. *I.* 885. exutae = *spiritus*, *animae*, *formae*. viscere = *carne*. *I.*

COMMENTARIVS.

878. Ald. contra metrum *patenti cedit.*

881. Alii scribunt *Tile*, alii *Thyle*, alii *Thule*, et in gignendi casu *Thulae*, vel *Thules*. De *Thule* vide Elmenhorstium ad Arnobii verba lib. VI. *Vltimam Thylem*. *Vltima* haec insula antiquis dicebatur, quod vltra progressi non fuissent: ea est *Islandia*. Notum est Senecae vaticinium (ita enim vocant) de nouo mundo aliquando inueniendo. In Medea ita canit chorus act. II. *Venient annis - Secula seris, quibus oceanus - Vincula rerum laxet, et ingens - Pateat tellus, Tiphysque nouos - Detegat orbes; nec sit terris - Vltima Thule*. Quae dum lego, nihil Senecam de nouo orbe nostro cogitasse puto, sed ea solum laudare voluisse, quae in expeditione britannica a Claudio gerebantur. nam eam tragoediam de Medea, et Iasone fecisse, vt occasione primae nauigationis Claudio adularetur, et ab exilio reuocari obtineret, multi asserunt, et exploratum videtur. Igitur chorum inducit, praedicentem ea, quae suo tempore accidere videbat, de posteris ipse nihil solicitus, exaggerans tamen Claudii maritimos triumphos. De quo audi Pomponium Melam lib. III. *Britannia qualis sit, et quales progeneret, mox certiora, et magis explorata dicentur. Quippe tamdiu clausam aperit ecce principum maximus, nec indomitarum modo ante se, verum* IGNOTARVM *quoque gentium victor; qui propriarum rerum fidem vt bello affectauit, ita triumpho declaraturus portat.*

882. Praestantiores, vt Vat. A., Mar., Heinsiani, Weitz. *transadigit*. Gis. *transadiit* cum Ald., Bongar. a pr. ma. Ad oram Gis. *transcurrit*, al. *transuadit*. In Vulg. *transabiit*. Egm., et Widm. *transadigit*. Verbum esse virgilianum *transadigere*, monuit Heinsius.

883. Vat. A., Egm., Pal. *oculis* pro *omnes*. Non placet. Quo sensu pereant nocte colores, dictum est hymno II. Cath. v. 7.

885. Thuan., Mar., Prag., Rat., Gis., Weitz. *exutae*, id est, animae. Heinsiani omnes praeter Thuan. *exuti*, quod habent Alex., Vrb., et alii. Tunc visus intelliguntur exuti. Prag. *viscera*, Vat. A. *pendunt*: vtrumque falsum pro *viscere*, et *perdunt*.

Agnitione notas rerum, vel gressibus errant?
Vna animas semper facies habet, et color vnus
Aeris, vt cuique est meritorum summa, sinistri,
Seu dextri: alternas nec commutabile tempus
Conuertit, variatque vices: longum, atque perenne est,
Quidquid id est: vnus voluit sua secula cursus.
Expertus dubitas, animas percurrere visu
Abdita, corporeis oculis quum saepe quietis
Rore soporatis cernat mens viua remotos,
Distantesque locos, aciem per rura, per astra,
Per maria intendens? nec enim se segregat ipsa
Ante obitum viuis ex artubus, aut fugit exul
Sanguinis, et carnis penetralia, seque medullis
Exuit, abductamue abigit de pectore vitam:

GLOSSAE VETERES.

886. notas = *rationes* . gressibus = *rationibus* . *I.* 888. cuique = *vnicuique*. summa = *qualitas* . sinistri = *mali. aduersitatis* . *I.* 889. dextri = *boni, prosperitatis . dextrum, vel sinistrum aerem vocat dextram, vel sinistram: quarum vna ad vitam, altera ad mortem tendit* . *I.* 890. vices = *tempora* . *I.* 891. quidquid = *siue requies, siue poena sit* . *I.* 892. expertos = *probatos* . *I.* 893. abdita = *secreta loca* . quietis = *somni quietudinis* . *I.* 894. rore = *suauitate . in nocte* . soporatis = *hominibus* . *Iso* . 895. aciem = *visum*, astra = *caelum* . *I.* 896. intendens = *bene prospiciens* . ipsa = *anima* . *I.* 897. viuis = *vt ante mortem exeant a corpore* . *I.* 898. penetralia = *secreta*. medullis = *ab interioribus* . *Iso* . 899. abigit = *pellit* . *I.*

COMMENTARIVS.

887. Ald. *animam* . alii *animas* . Locus hic diu torsit Chamillardum . Lege glossam Isonis, et intellige, rem esse de extremo iudicio, et de sorte, seu bona, seu mala, quam animae sunt habiturae. Nescio, quid Teolius amplecti voluerit, *animam*, an *animas*: nam errorem typographicum puto *Vna anima semper facies habet*: sed recte ad hunc locum affert illud Eccles. xi. v. 3. *Si ceciderit lignum ad austrum, aut ad aquilonem, in quocumque loco ceciderit, ibi erit* .

892. Ita Put., Oxon., Cauch., Rot., tres Torr., Alex., Vrb., Rat. a m. sec., Eg., Ald., et Bonon. Alii legunt *expertos visus* cum Mar., Rat. a m. pr., Prag., Weitz., quod edidit Giselinus; sed monuit postea, in quibusdam apographis esse *Experto dubitas animas percurrere visu*, quod ipsi apprime placebat; et in prima editione adoptauerat. Ante Giselinum Sichardus secutus fuerat *expertos visus*. In Thuan. erat a m. p. *expertas*, a sec. m. *expertis* . Poeta exemplum adducit eorum, quae in somnis experimur. Plerique male hunc locum interpungunt. Coniicio *expertes*, hoc est, animas separatas.

896. Prag. *nec sese segregat* inconcinne.

897. In nonnullis Vulg. *artibus* male.

899. Ald. perperam *abiit de pectore* .

Viscerea

Viscerea sed sede manens, speculatur acutis
Omnia luminibus, et qua circumtulit acrem
Naturae leuis intuitum, nullo obiice rerum
Disclusa, ante oculos subiectum prospicit orbem,
Atque orbis sub mole situm sordens elementum.
Obiacet interea tellus, nec visibus obstat.
Quin, si stelligerum vultus conuertat ad axem,
Nil intercurrens obtutibus impedit ignem
Peruigilis animae: quamuis denseta grauentur
Nubila, et opposito nigrescat vellere caelum.
Sic arcana videt tacitis cooperta futuris
Corporeus Ioannes adhuc, nec carne solutus,
Munere sed somni, paulisper carne sequestra
Liber ad intuitum, sensuque, oculisque peragrans
Ordine dispositos venturis solibus annos.

GLOSSAE VETERES.

901. acrem = *clarum, vel acutum. I.* 903. disclusa = *separata, aperta*. ante oculos = *scilicet habens omnia. I.* 904. elementum = *infernum. I.* 905. visibus = *animae. Iso.* 907. obtutibus = *visibus. I.* 908. peruigilis = *semper vigilantis*. denseta = *spissa. I.* 909. vellere = *nube tenebrosa. I.* 910. sic = *tali modo*. arcana = *mirabilia. I.* 912. sequestra = *separata. I.* 914. dispositos = *ordinatos*. solibus = *diebus, vel tempori-*

COMMENTARIVS.

900. Ald. mendose *manens speculator*.

903. In somnis res ita repraesentantur, quasi oculis corporeis videantur.

904. In Vat. A. contra metrum est *positum*: supra recte *situm*.

906. In Vat. A. desideratur *vultus*. In nonnullis Vulg. *vultu* male.

907. Vat. A. *nihil* monosyllabum.

908. Vat. A. *denseta*: Alex., Mar., et alii *densata*. Vtroque modo dicitur, *denso*, et *denseo*. Heinsius praefert *denseta* cum Put., et Oxon.

910. Praestantiores Heinsiani, Alex., Ald., Weitz., aliique nostri *futuris*. Fabr., Sich., Prag., Bong., Gis. *figuris*.

911. Alii *Ioannes*, alii *Ioannis*, alii vtroque modo, vt Alex.

912. An S. Ioannes apocalypsin in somno viderit, disserui Cath. hymno VI. v. 74. Fabricius in Comment. ad poet. christ. verbo *Euangelistae*, ait, Prudentium affirmare, Euangelistam Ioannem ea, quae scripsit, vidisse animo, non oculis, neque somniantem, sed vigilantem, nebulis remotis; Sedulius vero Fabricio videtur testari, Ioannem ea vidisse in somnis. Scire tamen oportet, hunc Sedulium esse ipsissimum Prudentium, cuius Dittochaeum Fabricius Sedulio affingere volebat. Prudentius iterum, atque iterum in apocalypsi referenda somnum Ioannis memorat.

913. Mar., Sich., in nonnullis Vulg. ad oram *liberat intuitum* minus bene.

914. In Rat. erat *venturus* perperam.

Procinctum videt angelicum iam iamque cremandi
Orbis in excidium, raucos et percipit aure
Mugitus grauium mundi sub fine tubarum.
Haec ille ante obitum, membrorum carcere septus,
Secedente anima, non discedente, videbat.
Nonne magis flatus sine corpore cuncta notabit,
Corporis inuolucris tumulo frigente repostis?
Certa fides, rapidos subterna nocte caminos,
Qui pollutam animam per secula longa perenni
Igne coquunt, oculis longum per inane remoti
Pauperis expositos; nec secius aurea dona

GLOSSAE VETERES.

bus. *I.* 915. procinctum = *exercitum*, *apparatum*. *I.* 916. raucos = *tristes*. *I.* 917. mugitus = *qui erunt in die iudicii*. grauium = *magnarum*, *raucarum*. *I.* 919. secedente = *vagante*. *I.* 920. flatus = *anima*. *I.* 921. inuolucris = *inuolutionibus*. *volucra dicimus inuolutiones vestimentorum*, *sed hoc in loco inuolutionem corporis mortui in sepulcro vocat inuolucra*. *I. volucra*, *vel volucla dicuntur inuolutiones*. *Vat. T.* 922. certa = *aeterna*; *scilicet est*. subterna = *vbi perpetua nox est*. *Iso*. 925. pauperis = *Lazari*.

COMMENTARIVS.

916. In Put., et Thuan. a m. sec. *tristes* pro *raucos*. De extremo orbis excidio per ignem, et de tuba, cuius mugitus praecedet, vide hymn. Cath. XI. versus finem. Ea, quae in apocalypsi reuelata sunt, vsque ad mundi finem non esse complenda, tenent plerique. alii iam esse completa existimant.

918. Corpus esse animae carcerem quemdam, dictum satis hymno X. Cath. Aliqui putant, id desumptum ex aegyptiorum, et Socratis scitis. Nihil est causae, quamobrem eo confugiamus, quum pateant sacra volumina. Alii corpus *antrum*, alii *vincula*, alii *vas* appellant, quod iam monuimus.

920. Prag. *notabis*. Rat. *notabat*. Melius *notabit*.

921. Aldus primum edidit *inuoluclis*; deinde correxit *inuolucris*. Ita habent omnes editi, et plures mss. Sed in nonnullis peruetustis membranis inuenio *inuoluclis* a secunda, sed prisca manu, et in glossa bis, terue *inuolucla*, quasi *inuolucula*, et per contractionem *inuolucla*.

922. Potiores Heinsiani cum Egm., Ald., Alex., Vat. A., Vrb. *rapidos*. Multi alii, Mar., Prag., Rat., Weitz., Gis., Fabr., Widm., Bongars. *rabidos*. Venustius est *rapidos caminos*. Ald., Egm., praestantiores Heinsiani, Alex., Vrb., Vat. A., Mar. *subterna*. Weitz., Fabr., Gis. *sub terra*. Prag., et Rat. *aeterna*, quod videtur legisse Iso. Teolius, nisi errauit typographus, diuisit ita *sub terna*. Praeferendum *subterna*, qua voce vsus etiam est lib. I. in Symm. v. 392. *Subternus* ex Fabricii explicatione est subterraneus: quamquam dubitat Fabricius, an sit legendum lib. I. in Sym. *sub terris*. Videtur dictum *subternus* a *subter*, vt *supernus* a *super*.

924. Ald. *remotis*. alii *remoti*, hoc est, Lazari pauperis.

925. Monet Heinsius, in vetustissimis codicibus scribi *setius*, non *secius*, non solum apud Prudentium, sed etiam apud

Iustorum dirimente chao, rutilasque coronas
Eminus ostendi poenarum carcere mersis.
Hinc paradisicolae post vlcera dira beato
Proditur, infelix, vlulans in peste reatus,
Spiritus: inque vicem meritorum mutua cernunt.
O dee cunctiparens, animae dator, o dee Christe,
Cuius ab ore deus subsistit Spiritus vnus:
Te moderante, regor, te vitam principe duco,
Iudice te pallens trepido, te iudice eodem
Spem capio, fore, quidquid ago, veniabile apud te,
Quamlibet indignum venia faciamque, loquarque.
Confiteor, (dimitte libens, et parce fatenti)
Omne malum merui: sed tu bonus arbiter aufer,
Quod merui: meliora fauens largire precanti.
Dona animae quandoque meae, quum corporis huius
Liquerit hospitium, neruis, cute, sanguine, felle,
Ossibus extructum, corrupta quod incola luxu,
Heu! nimium complexa fouet: quum flebilis hora
Clauserit hos orbes, et conclamata iacebit

GLOSSAE VETERES.

expositos = *manifestatos, scilicet esse caminos*. secius = *tardius*. aurea = *pulchra*. I. 926. dirimente = *diuidente*. chao = *confusio tenebrarum*; *quia confusione distante non possumus misceri felices, et mali*. I. 927. eminus = *e contra*. I. 928. paradisicolae = *Lazaro, paradisum colenti*. I. 930. spiritus = *scilicet diuitis*. I. 932 subsistit = *est*. I. 933. moderante = *regente*. principe = *scilicet existente*. I. 936. indignum = *quod sit*. I. 937. confiteor = *scilicet omnia mea commissa*. I. 939. fauens = *adiuuans*. I. 940. quandoque = *olim*. I. 944. condefleta = *defleta, conclamata*. I.

COMMENTARIVS.

Virgilium, Ouidium, Silium, alios passim. Vides controuersiam orthographicam, in qua minime sequar Weitzium, qui auctoritate solius Bongarsiani edidit *saecius*.

927. Ald., Vrb. *ostendit* non probe.

930. Post hunc versum Mar., et Rat. pro titulo *Oratio*. Giselinus ad oram *Precatio*: quae sitne Prudentii, nonnulli dubitant, sed immerito, quum eam Prudentio omnes membranae, et Theodulfus Aurelianensis vindicent.

931. Gis. ad marg. *cunctipotens*: in contextu *cunctiparens*, quod habent alii, et legitur etiam hymno XIV. Perist. v. 128.

939. Quidam continuant *precanti-Dona*, hoc est, largire meliora dona.

944. Weitz. cum Widm., et Isone *condefleta*. Alii *conclamata*.

Materies, oculisque suis mens nuda fruetur:
Ne cernat truculentum aliquem de gente latronum,
Immitem, rabidum, vultuque, et voce minaci
Terribilem, qui me maculosum aspergine morum
In praeceps, vt praedo, trahat, nigrisque ruentem
Immergat specubus, cuncta exacturus ad vsque
Quadrantem minimum damnosae debita vitae.
Multa in thesauris Patris est habitatio, Christe,
Disparibus discreta locis. non posco beata
In regione domum: sint illic casta virorum
Agmina, puluereum quae dedignantia censum,
Diuitias petiere tuas: sit flore perenni
Candida virginitas, animum castrata recisum.
At mihi tartarei satis est si nulla ministri
Occurrat facies, auidae nec flamma gehennae
Deuoret hanc animam, mersam fornacibus imis.
Esto, cauernoso, quia sic pro labe necesse est

GLOSSAE VETERES.

949. praeceps = ***profundum***. *I.* 952. multa = ***multiplex***. habitatio = ***mansio***. *Iso*. 955. puluereum = ***terrenum***. censum = ***pecuniam***. *I.* 957. castrata = ***castigata***. *I.*

COMMENTARIVS.

946. Assentior Teolio, qui putat, Hieronymum Vidam hunc locum aliquatenus imitatum: ***Da, Pater, extremae quum vitae aduenerit hora, - Te praesente, mori, nil me terrentibus vmbris: - Inque tuos animam amplexus effundere ouantem***. Scribo ***amplexus***, non ***complexus***, quod mendum est metro repugnans in editione parmensi, vbi etiam male Hieronymus Vida dicitur ***Hieron. Suida***, et locus indicatur XXV. ***Christiad.***; quum solum sint VI. libri Christiados, et illi versus legantur in fine Hymni I. ***Deo Optimo Maximo*** vol. I. pag. 214. Pataiii 1731. typis Iosephi Comini, vbi subiungitur alius versus, ex quo imitatio Prudentii clarior apparet: ***Hoc tantum mihi, plura aliis optantibus adde***.

947. Rat. ***rapidum*** minus bene pro ***rabidum***.

954. Prag. male ***sint illinc castra***.

956. Prag. ***sic flore***. Melius est ***sit***.

957. Explicat illud Mat. cap. XIX. v. 12. ***Sunt eunuchi, qui seipsos castrauerunt propter regnum caelorum***: quod aliqui stulti male intellexerant de corpore, quum de animo sit accipiendum, qui ab omni voluptate, carnisque illecebris est cohibendus.

959. Mar. a p. m. ***occurrit***. recte emendatum ***occurrat***, nam postea est ***deuoret***. In editione parmensi mendum esse puto ***auida*** pro ***auidae***.

961. In Mar. ex ***acto*** correctum probe ***esto***. Posset distingui hic versus ***esto cauernoso***, vt ***esto*** significet ***etsi***.

Corporea, tristis me sorbeat ignis auerno:
Saltem mitificos incendia lenta vapores
Exhalent, aestuque calor languente tepescat.
Lux immensa alios, et tempora vincta coronis
Glorificent: me poena leuis clementer adurat.

GLOSSAE VETERES.

966. glorificent = *laetificent*. *Iso*.

COMMENTARIVS.

963. Aldus *mirificos*. rectius *mitificos*.
966. *Glorifico* verbum ecclesiasticum est, ex analogia similium factum. In Vat. A. post *clementer adurat* legitur *Explicit liber* II. *Admartigenia*. In Marietti codice *Finit de Amartigenia liber D.*, quod Mariettus interpretatur *liber dictus*. In alii *Finit Hamartigenia*.

MONITVM.

DEcreueram primo hoc volumine Psychomachiam, et Dittochaeum complecti: verum opportunius nunc visum est ea in alterum reiicere, vt ita aequali fere mole, neque admodum graui, primus, et secundus tomus constet. In secundo etiam volumine indices necessarios apponam, et ea, quae secundis curis, officiosis amicorum monitis, aequis aliorum reprehensionibus, nonnullorum etiam iniquis, melius edoctus, aut adiicienda, aut reformanda esse existimauero, in Addendis recensebo. Interim aduertam, pag. 277. vers. 12. legendum esse *hic pastus* pro *hinc pastus*, et pag. 531. vers. 6. *agmina* pro *agmnina*. Alia aut leuiora, aut minus periculosa nunc omitto. Post Psychomachiam vero, et Dittochaeum aggrediar secundo volumine ea explicare, quibus christianam religionem Prudentius vehementissime defendit, idololatriam acerrime impugnauit, gloriosa martyrum certamina, ac triumphos, quae altera est sanctissimae religionis nostrae defensio, graphice descripsit: de quibus iure mihi videor posse dicere, MAIVS OPVS MOVEO.

Finis I. Tomi.

INDEX CARMINVM TOMI I.

